Pr. Prof. IOAN RĂMUREANU
Pr. Prof. MILAN ŞESAN
Pr. Prof. TEODOR
BODOGAE

ISTORIA BISERICEASCĂ UNIVERSALĂ

pentru Institutele teologice

voi. II (1054—1982)

TIPĂRITĂ CU
BINECUVINTAREA PREA
FERICITULUI PĂRINTE
TEOCTIST
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ŞI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMANE
BUCUREŞTI — 1993

Copyright C

ISBN 973—9050—008

Editura Institutului Biblic
şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române

Coperta : EI£NA VASILESCU

PREFAŢĂ

Istoria bisericească universală, disciplină fundamentală in studiul Teologiei, a cunoscut în teologia românească o evoluţie lentă dar sigură, culminînd cu delimitarea ei faţă de alte domenii de studiu şi cercetare. Evoluţia de care amintim s-a concretizat prin studiile şi lucrările publicate în acest domeniu de-a lungul anilor, dar mai ales prin manualele dedicate acestei discipline.

Contribuţia cercetătorilor români la promovarea studiilor de istorty bisericească universală este considerabilă şi ar merita un studiu critic la nivelul informaţiei actuale. O primă observaţie în acest sens se impune prin aceea că, dincolo de orice explicaţie sau justificare, complexitatea cercetării nu şi-a găsit proporţional ecoul în elaborarea de manuale, a căror lipsă acută în învăţămîntul românesc, mai ales din anii de dictatură comunistă, a trebuit să fie completată cu improvizaţii şi surogate

Pentru învăţămîntul teologic superior din Biserica Ortodoxă Română, primul curs academic de Istorie bisericească a fost întocmit şi susţinut în limba germană de către vestitul profesor Eusebiu Popovici (t 1922), la Facultatea de teologie ortodoxă din Cernăuţi. Cu puţin timj. înainte de trecerea sa la cele veşnice, strălucitul dascăl bucovinean preciza în «precuvîntarea autorului» la ediţia lucrării sale, tradusă şi publi cată în româneşte de fostul mitropolit primat Atanasie Mironescu (edi ţia a H-a, Bucureşti, 1925—1928), că această lucrare «s-a născut numa din cursurile ce le-am ţinut cu studenţii mei, şi împrejurările mi-au fos totdeauna astfel, că n-am putut face mai mult. Aşa, n-am putut însemn izvoarele singularilor paragrafi, ce este o scădere mare. Dacă însă meto dul meu altminterea ar afla aprobare, un urmaş al meu în studiul Isto riei bisericeşti ar putea îmbunătăţi cartea, adăugîndu-i de la 1910 şi u; period nou».

în aceste observaţii autocritice, dascălul cernăuţean exprima inten ţia întocmirii nu doar a unui simplu manual de compilaţie, ci elaborarei unui tratat cu adevărat ştiinţific, prevăzut cu «însemnarea izvoarelor sin gularilor paragrafi», lucru rămas pînă astăzi doar deziderat. Totuşi «me todul» lui Eusebiu Popovici a aflat aprobare şi astfel cursul de Istoria bi sericească universală, retuşat şi adaptat, se bazează şi astăzi pe struc tura concepută de acest mare învăţat.

Faţă de manualul lui Eusebiu Popovici, evoluţia Istoriei bisericeşt universale nu se manifestă atît în structurarea «metodului» cît mai aii în delimitarea istoriei bisericeşti propriu-zise de alte domenii de cerce tare, cum ar fi Istoria dogmelor, Patrologia sau Istoria Bisericii Romînt pe care profesorul bucovinean le cuprindea într-o singură sinteză.

Demersul lui Eusebiu Popovici a fost continuat şi completat abia 1956, cînd un colectiv format din: Prof. Teodor M. Popescu (Bucureşti Pr. prof. Teodor Bodogae (Sibiu) şi Prof. George Stănescu (Cluj), a pi blicat un nou manual de Istorie bisericească universală în două volum «pentru uzul studenţilor Institutelor teologice».

Bazat pe bibliografie în exclusivitate din perioada interbelică, sufe-i de uşoare disonanţe între «părţile» întocmite de clte unul din cei autori — dealtfel personalităţi distincte şi eminente ale teologiei ro-leşti —-,- reflectînd în mod evident atitudinea din acel moment a Bi-cii noastre faţă de celelalte Biserici şi faţă de Mişcarea ecumenică, malul din 1956 s-a impus totuşi ca o piatră de hotar în studiul Istoriei •riceşti universale.

Volumul I al acestui manual, cuprinzînd primul mileniu al erei creş-

(1—1054), a fost apoi considerabil îmbunătăţit şi publicat pînă în

tent în două ediţii (1975 şi 1987) de către preoţii profesori: Ioan Râ-

eanu (f 1988), Milan Şesa'n (f 1980) şi Teodor Bodogae (Sibiu).

între aceşti trei străluciţi ostenitori în domeniul istoriei bisericeşti

iersale, cel de-al treilea este singurul în viaţă şi tot singurul care asi-

i pînă astăzi, prin erudiţia şi ţinuta sa academică de excepţie, conti-

atea de concepţie şi de metodă în studiul acestei discipline.

Acelaşi colectiv de autori a întocmit şi volumul al II-lea de Istorie

ricească universală, cu referire la istoria creştină de la 1054 pînă as-

dar cuprinzînd relatarea unor evenimente încă în curs de desfăşu-

şi deci cu implicaţii directe în actualitate. Manualul de Istoria bise-

tscă universală — volumul II —, atît de necesar studenţilor teologi

u numai, nu a mai putut fi publicat în anii de tristă amintire a dic-

vii comuniste. După elaborarea materialului cuprins în acest volum,

tul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a numit o comisie specială,

idată de înalt Prea Sfinţitul Dr. Nestor Vornicescu, Mitropolitul Ol-

n — oficiul de secretar fiind asigurat de semnatarul acestor rînduri, —,

siei care a cercetat şi a certificat corectitudinea, precum şi ţinuta

ţifică a acestui manual.

Calităţile manualului de I.B.U. — voi. II —, tipărit acum, se regă-în claritatea exprimării, în informaţia foarte bogată adusă pînă, la '.ui anului 1988 şi nu în ultimul rînd, printr-o orientare ecumenică rie Bisericii noastre. La publicarea acestui manual, aşteptat de atîta , primul nostru gînd se îndreaptă către autorii lui, pe care îi ornaşi prin această publicare, pentru contribuţia lor decisivă la dezvol-'. cercetării istorice bisericeşti în Patriarhia Română. Recomandăm cu căldură acest manual tuturor celor ce doresc să se liarizeze cu istoria Bisericii creştine în cel de-al doilea mileniu al enţei sale şi, prin aceasta, să se întărească în credinţa cea adevă-Iar în mod special, recomandăm această carte tinerilor teologi or-;şi români, pentru ca, scăpaţi de interdicţiile şi lipsurile cu care. s-au •untat înaintaşii lor, să-şi ia drept deviză dictonul cu care Eusebiu viei îşi încheia activitatea: «Feci quod potui, feciant meliora ites».

Bucureşti, 17 februarie 1993. Pr. prof. dr. VIOREL IONIŢÂ

PERIOADA A IV-A

Biserica în secolele XI —XV (1054-1500)

Situaţia generală a Bisericii în această perioadă. Răspîndirea creştinismului în Răsărit şi în Apus*

în primul mileniu de viaţă creştină, Sinoadele Ecumenice şi stră daniile unor împăraţi bizantini întăriseră în oameni credinţa că fa< parte cu toţii dintr-o singură Biserică. In mileniul următor, însă, aceasti conştiinţă a unităţii va fi pusă la grele încercări. In fond, urmările ac tului nefericit de la 16 iulie 1054 n-au apărut imediat. Dar înstrăinare; dintre Apus şi Răsărit va duce, nu peste mult timp, la acţiuni de ade vărată «răcire a dragostei dintre mulţi». Cucerirea şi devastarea capitale bizantine în 1204 de către cruciaţi, precum şi mentalitatea de asal misionar, cu care Apusul catolic privea spre Răsăritul ortodox, ame ninţat tot mai mult de turci, sînt destul de concludente în această pri vinţă. Intre factorii care vor domina veacurile XI—XV trebuie să so cotim, în primul rînd, relaţiile feudale cu tot ceea ce decurge din ele inclusiv cruciadele cu urmările lor, care, îndeosebi în Apus, vor contribui la crearea unei noi orientări, mai seculariste, iar ca evenimente epocale, cu urmări hotărîtoare pentru viaţa celei mai mări părţi £ creştinătăţii, ultimele incursiuni ale popoarelor asiatice : pecenegii, cumanii, dar mai ales turcii şi tătarii. După felul în care creştinii voi reacţiona faţă de aceste două realităţi majore se va resimţi viaţa loi din această perioadă. Feudalitatea va domina mai cu putere în Apus unde va influenţa într-un anumit fel şi dezvoltarea papalităţii, pe cînc în Răsărit viaţa Bisericii se va desfăşura într-un mod cu mult deosebit ca urmare a luptelor şi apăsărilor de veacuri din partea popoarelor migratoare asiatice.

Feudalismul a însemnat, pe de o parte, cotropirea, iar pe de alta, fărîmiţarea de bunuri materiale, chiar şi atunci cînd acestea se făceau sub forma unui contract sau a unei învoieli între suzerani şi vasali, la care, în chip tacit, consimţea şi Biserica. Se «dăruiau» feude sau demnităţi vasalilor, pentru că aceştia erau socotiţi «oamenii» suveranului (chiar cuvîntul «vasal» însemna în limba celtică «om»). Se clădea, aşadar, o societate inegală, ierarhizată în domni şi în supuşi, domnii

---

* Capitol redactat de Pr. Prof. 7'. *Bodogae* şi Pr. Prof. *I. Rămureanu.*

d pe vasalii lor cu beneficii şi cu imunităţi, iar vasalii obli-
; să asculte de domni, acordîndu-le ajutor militar şi o parte
ituri. La rîndul lor, vasalii îşi aveau şi ei slujitorii şi supuşii
ani şi robi, care depindeau de stăpînul lor într-o măsură mai
u mai mare. Numărul ţăranilor liberi s-a împuţinat pe măsură
itindea puterea nobililor. In fond, spre deosebire de epoca scla-
unde era un singur stăpîn, feudalismul a adus sute şi mii de
chiar dacă nu toţi aceştia aveau castele fortificate, ci numai
curte» sau «curie» seniorială. Trebuie spus că rareori «învoielile»
îtăpîni şi dependenţi se încheiau pe cale paşnică. Istoria Evului
e plină de răzvrătiri şi de răscoale. Feudalul nu ştia să se
ă în pofta lui de acaparare, iar violenţele şi abuzurile se
lanţ.

t existat şi în Bizanţ relaţii feudale, dar nu dezvoltate ca în
Dăruirile de moşii, rcpovoia, deveniseră şi aici supărătoare încă
vremea Comnenilor (1081—1185), iar sub Paleologi (1261—1453)
- genera chiar mişcări revoluţionare, cum a fost cea a zeloţilor
salonicul secolului XIV. Pentru întreţinerea armatei de merce-
oporul se plîngea pe la 1180 că «se ia şi cămaşa de pe om». Totuşi
irile dintre clase nu erau atît de tranşant constituite ca în Apus.
uit, încă şi înainte, dar mai ales în timpul cruciadelor, negustorii
eriaşii apuseni au reuşit, prin lupte grele, să-şi cîştige drepturi
rtăţi municipale, asociindu-se în bresle şi punînd bazele burghe-
loderne. Pînă şi ţăranii reuşiseră să-şi îmbunătăţească situaţia ;
ledia pînă în Spania, mînăstirile şi seniorii i-au pus să defrişeze
, să asaneze mlaştini şi ţinuturi sterpe, fapt ce le-a dat acestora
iitatea de a-şi plăti impozitul în bani, în loc de produse.
iserica Apuseană a intrat şi ea în ierarhia feudală. Abaţiile sau
: mînăstiri au ajuns, împreună cu episcopiile, să se comporte ca
raţi seniori feudali. In Franţa, în Germania, mai tîrziu în Spania,
ia şi Polonia, unii din prelaţi aveau calitate de duci, de prinţi
ri, de mari latifundiari. Cu toate că introducerea celibatului nu
lia clerului catolic să transmită averile prin moştenire, aşa cum
:use adesea cu funcţiile, totuşi abuzurile erau atît de

multe şi de
încît «sinoadele reformatoare» de la începutul
secolului al XIV-lea
)r reuşi să remedieze lucrurile. Ca o amintire a
vremurilor ace-
chiar şi la saşii ardeleni — pînă în secolul al XVI-lea
catolici —,
itatea bisericilor erau integrate în adevărate cetăţi
(Kirchenburgen),
i Polonia pentru termenul «biserică» se foloseşte
şi azi — sem-
tiv — expresia kosciot (= castellum), într-o vreme
cînd, pentru
ii de rugăciune al rutenilor ortodocşi, documentele
timpului folo-
expresia peiorativă «synagoga». Nu-i de mirare
faptul că, în şirul
al răscoalelor populare medievale, între cei care
apar ca asupri-
adeseori întîlnim ca mari feudali pe episcopii latini.
în 1074, ne-
Tii din Koln înfruntă pe arhiepiscop, refuEînd să-i
pună la dispo-
o barcă pentru un prieten, episcopul de Miinster.
Episcopul Gaudry
^aon (Franţa) a fost omorît de orăşeni pentru că le-a
încălcat drep-
? municipale. La ţară conflictele sînt şi mai brutale : în
1381 ţăranii

englezi var exclama : «sîntem făcuţi după chipul lui Dumnezeu şi totuşi sîntem trataţi ca nişte fiare sălbatice». In sec. XIII—XIV, în Transilvania, nemulţumirile populaţiei au determinat răscoale repetate asupra reşedinţei episcopului romano-catolic de la Alba-Iulia. Nu-i deloc întîmplător faptul că aproape toate mişcările eretice şi reformatoare, care se vor ivi în această perioadă în Apus, vor avea în primul rînd cauze sociale şi economice de care nu era străină nici Biserica. In acelaşi timp, mulţi episcopi şi prelaţi ai marilor mînăstiri imitau viaţa uşoară a seniorilor feudali, cum reiese din actele papii Inocenţii! al III-lea (1198—1216) pe la 1200, din aluziile «Divinei Comedii» 'a lui Dante Alighieri (f 1321), din «Povestirile din Canterbury» ale lui G. Chaucer (f 1400), sau din «Decameronul» lui Boccacio (f 1375).

Intîlnim şi în Răsărit, atît în TmperiuT~Bizantin cît şi în statele feudale sîrbeşti, bulgăreşti, româneşti şi ruseşti, mînăstiri cu moravuri decăzute şi cu domenii întinse, pe care se aflau chiar şi robi. Mişcările populare înregistrate în Constantinopol, în Salonic, în Adrianopol ori în Novgorodul rusesc vizau, şi în Răsărit, pe bogătaşii corupţi şi luxoşi. dar aici clerul era mai apropiat de popor şi nu era implicat în sistemul de conducere al societăţii feudale, ca în Apus. E drept că, în lips£ unei clase mijlocii cu o conştiinţă de sine, întemeiată pe «chartae liber' tatum», cum era în Apus, se va ajunge cu timpul, mai ales în Rusia, la o aservire şi mai grea decît in Apus, dar instituţiile bisericeşti vor fi mai puţin amestecate aici în treburile civile.

La început, incursiunile popoarelor asiatice de stepă -- pecenegi, uzi şi cumani — au neliniştit, vreme de aproape trei veacuri (X—XIII), Bizanţul şi ţinuturile din sud-estul Europei, distrugînd, în ce ne priveşte, şi întăriturile bizantine de la Dunăre (Păcuiul lui Soare etc.) '$i surprinzînd pe la 1090—91, prin prădăciunile lor, chiar pe cei di*[1] capitala de pe malurile Bosforului, cum relatează scriitoarea bizantină ■ Ana Comnena (1083—1143) în «Alexiada» ei.

Anul 1071 a adus pentru Europa de sud-est şi pentru Asia apuseană în general lovituri grele. In acel an statul de curînd înfiinţat &M normanzilor din sudul Italiei ocupă cetatea bizantină Bari şi va presa apoi ameninţător, vreme de peste două veacuri, să ocupe Epirul, Macedonia şi chiar Bizanţul. Dar cea mai zdrobitoare pierdere o aduce înfrîngerf£[a] din 26 august 1071 de la Manzikiert (Malazgirt) în Armenia, în ^ căreia turcii selgiucizi întemeiază *sultanatul de Iconium* care s-a meM ţinut pînă la 1307, cînd a fost înlocuit cu *sultanatul osmanic,* nun[1]^] aşa după numele turcului Osman.

In secolul al XH-lea, împăraţii din dinastia Comnenilor, Alexios Comnen (1081—1118) şi fiul său,' Ioan al H-lea Comnen (1118—1143) au reuşit să recucerească o parte din teritoriile pierdute în Asia iăj în urma gravei înfrîngeri suferite de împăratul Manuel I C (1143—1180) în lupta de la 17 septembrie 1176 la Myriokephalon, f Frigia, din partea turcilor, sub conducerea lui Kiligi Arslan, bizanti[n];j au pierdut într-o singură zi tot ce cîştigaseră mai înainte. In itV[1]^ aceasta turcii n-au mai putut fi scoşi din centrul Asiei Mici.

In 1185, fraţii vlahi (români) Petru şi Asan, din sudul Dunării, s--[a1]j revoltat contra Imperiului bizantin, în timpul împăratului Isac al II-l[e]j

elos (1185—1195), din cauza grelelor impozite impuse vlahilor şi
rilor, şi au înfiinţat Imperiul româno-bulgar între Dunăre şi
ii Haemus (Balcani), cu capitala la Tîrnovo, situată pe rîul Iantra,
rsantul de nord al munţilor Balcani.
) situaţie şi mai gravă a survenit pentru Imperiul bizantin şi Pa-
ia Ecumenică la începutul secolului al XlII-lea.
,a 13 aprilie 1204, cavalerii latini ai cruciadei a IV-a au cucerit
antinopolul, pe care l-au jefuit în mod barbar trsi zile şi trei
în timpul împăratului Alexios V Murzuflos (1204) şi au înfiinţat •iul latin de Constantinopol sub conducerea lui Balduin I de ra (1204—1205). Restul Imperiului bizantin a fost împărţit, după iul feudal occidental, în mai multe formaţiuni politice ca : regatul ;salonic, ducatul Atenei şi Tebei, principatul Ahaiei sau Moreei, al Peloponez cu capitala la Mistra şi altele mai mici. frecii s-au retras în Asia Mică, unde au înfiinţat *Imperiul grec [ceea* (1204—1261), cu capitala la Niceea. Aci s-a stabilit şi *Pa-ia Ecumenică* de la 1208 pînă la 1261, cînd s-a mutat la Con-nopol.
lizantinii mai stăpîneau în Europa *despoiatul de Epir,* iar în nord-Asiei Mici *Imperiul grec de Trebizonda,* care s-a menţinut pînă ui 1461, cînd a fost cucerit de sultanul Mahomed al II-lea Cuce-1 (1451—1481) şi integrat în Imperiul turc.
iceastă fărîmiţare a Imperiului bizantin e una din cauzele majore i contribuit la căderea Constantinopolului sub turci la 29 mai 1453. -nperiul latin de Constantinopol a durat 57 de ani (1204—1261).
august 1261, împăratul Mihail al VUI-lea Paleologul (1261—1282) acut intrarea triumfală în Constantinopol, cucerit de la latini în dlei de 25 iulie 1261 de generalul Alexios Stratigopoulos.
mperiul bizantin restaurat n-a mai putut avea strălucirea din ;, fiind continuu ameninţat de duşmani agresivi. Sîrbii, vlaho-rii, veneţienii, turcii, regele Neapolului, aventurierul Carol de i (1226—1285), fratele regelui Franţei Ludovic al IX-lea (1226— şi papii de la Roma ameninţau continuu Imperiul bizantin, entru a scăpa de pretenţiile papei Grigorie al X-lea (1271—1276)
ameninţările lui Carol de Anjou, împăratul Mihail al VUI-lea logul a trebuit să recunoască în conciliul unionist de la Lyon, din e 1274, «unirea» dintre Biserica de Răsărit şi Biserica de Apus rematia scaunului papal.
ăscoala sicilienilor din 31 martie 1382 în lunea Paştilor, cunos-n istorie sub numele de *«vespera siciliana»,* în timpul căreia fran-din Palermo şi Sicilia au fost măcelăriţi, a ruinat definitiv planul îrol de Anjou de a recuceri Constantinopolul şi de a întemeia în Imperiului bizantin un imperiu mediteranean.
i ceea ce priveşte «unirea» de la Lyon, din 6. iulie 1274, fost denunţată de împăratul bizantin Andronic al II-lea Paleologul —1328), fiul şi urmaşul lui Mihail al VUI-lea Paleologul, spulbere astfel pretenţiile papei Grigorie al X-lea la supremaţia uni-ă în Biserică.

In Răsărit, însă, cel mai mare pericol pentru Imperiul bizantin erau în continuare turcii.

In 1354, turcii trec pentru prima dată în Europa, în mare măsuri! şi din greşeala politică a bizantinilor, şi se stabilesc la Galipoli. Peste zece ani, sultanul Murad I (1359—1389) şi-a mutat capitala, în 1365 la Adrianopol, cu scopul de a cuceri popoarele din Peninsula Balcanică

In lupta de la Cossovopolje (Cîmpia Mierlei), din 15 iunie 1389, arn mata otomană, sub conducerea sultanului Murad I, a înfrînt oastea sîrbă, la care au participat şi ostaşi români trimişi de domnul Ţării Româneşti, Mircea cel Bătrîn (1386—1418), condusă de despotul Lazăţ (1371—1389), care a pierit în luptă, îneît sudul Serbiei a căzut sulj dominaţia turcilor.

Cuceririle turcilor în Balcani continuară.

La 17 iulie 1393, taratul bulgar de Tîrnovo, condus de Jean Şişmari (1371—1393), a fost cucerit de sultanul Baiazid I Ilderim (= Fulgerul) 1389—1402). Trei ani mai tîrziu, în lupta de la Nicopole, din 25 sepi tembrie 1396, cruciada creştină compusă din cavaleri occidentali, uni guri şi ostaşi ai Ţării Româneşti conduşi de Mircea cel Bătrîn, a fosi înfrîntă de turci sub conducerea lui Baiazid I Fulgerul.

In urma acestei înfrîngeri, în 1396, taratul bulgar de Vidin, condus de Ioan Sracimir (1371—1396), a fost cucerit de turci, îneît întreage Bulgarie a rămas sub dominaţia turcilor pînă la războiul româno-ruso-turc din 1877—1878, încheiat prin pacea de la Berlin din 1/13 iulie 1878.

Datorită înfrîngerii suferite de turci în 1402, în lupta de la Ancara din partea mongolilor lui Tamerlan sau Timurlenk (1336—1405), cine sultanul Baiazid I Fulgerul a fost făcut prizonier şi purtat într-o cuşcă Bizanţul a putut respira uşurat timp de douăzeci de ani.

In 1421, însă, sultanul Murad al II-lea (1421—1451) reluă ofensiv; şi în 1430 cuceri Tesalonicul, cumpărat de către veneţieni de 1< bizantini.

De asemenea, în lupta de la Varna din 10 noiembrie 1444, la can au participat ungurii, polonii şi românii, organizaţi în cruciada de l£ Varna, armata creştină a fost înfrîntă de turci.

în urma acestui dezastru, turcii n-au mai putut fi alungaţi dir Europa. La 29 mai 1453, sub conducerea sultanului Mahomed al II-lea turcii reuşesc să cucerească Constantinopolul (1451—1481), care se afli pînă azi sub stăpînirea lor.

Patriarhia Ecumenică sub turci s-a aflat într-o situaţie dintre cels mai grele. Creştinii din Balcani şi din Răsăritul apropiat au trăit îr condiţii dintre cele mai grele în lunga stăpînire turcească.

Fărîmiţarea feudală a avut urmări şi asupra ţinuturilor ruseşti dintre care principatul cel mai vestic, cel de Halici (declarat independent la 1141), se va uni mai tîrziu cu cel din Vladimir—Volinsk, avinc un timp în ascultare şi pe cumanii care trăiau în părţile Moldovei. Ir sec. XIV va ajunge sub stăpînirea regalităţii catolice ungare, iar de *h* începutul secolului al XV-lea sub stăpînire polonă. în rest, statul rusess de la Kiev va fi zdrobit de tătarii lui Bătu şi Gingisr-han (Temugin

237_1241), cea mai mare parte din teritoriul rusesc rămînînd
linatia hanilor din Hoarda de Aur sau Kipciak, avînd capitala e Volga, pînă la 1480, cînd, în urma luptelor de «adunare a rilor ruseşti», marele prinţ Ivan al III-lea (1462—1505) s-a si a unificat statul rus de mai tîrziu. Biserica Rusă a jucat un ,1 în tot acest răstimp, declarîndu-se şi ea autocefală în 1448 sub presiunea împrejurărilor, fostul mitropolit al Kievului, din Morceo (Peloponez), a trecut la catolicism, ajungînd

tele maghiar şi polonez s-au dovedit fidele politicii de mînă
ucînd lupte de cruciadă împotriva «schismaticilor» ruteni, sîrbi
lâni, care-şi avuseseră din vechime mînăstiri şi organizaţii voie-
şi bisericeşti proprii. Clerul catolic din ambele ţări a făcut din
iză comună cu statul feudal al vremii, cu toate că, în veacul
.ea, atît în Polonia, prin lupta contra cavalerilor teutoni, cît şi
aria, prin lupta contra latifundiarilor sub Iancu de Hunedoara
Matei Corvinul (1458—1490), orientarea politică şi bisericească
două ţări a fost mai puţin extremistă. Dar deznodămintele fatale
întârzia să se arate : pentru Ungaria, dezastrul de la Mohâcs
august 1526), ca urmare a anarhiei feudale, iar pentru Polonia,
la Rusia a ruşilor şi rutenilor sub conducerea cazacilor.
Germania, împăraţi ca Henric al IV-lea (1056—1106), Friederich I
Dssa (1150—1190), Henric al Vl-lea (1190—1197), Friederich al
1215—1250) au urmărit, începînd din 1056 pînă la 1254, planuri
de reconstituire a vechiului Imperiu roman de genul lui Jus-
(527—565) sau al lui Carol cel Mare (768—814), mai ales că prin
ii cu prinţese bizantine şi apoi normande se credeau îndreptăţiţi
ronul Bizanţului. Papii au dejucat însă toate planurile lor, răs-
1 pe împăraţii din Casa Hohenstaufen (1138—1268), militînd
independenţa oraşelor italiene, care fuseseră nominal supuse
niei ; pînă la urmă, dintr-o ierarhie fidelă tronului, papii au
m puternic instrument de dominare centralistă papală.
acelaşi timp, Anglia şi Franţa au luat cu totul o altă dezvoltare.
ucerirea normandă din 1066, cu binecuvîntarea papei Alexandru
ea (1061—1073), fapt pentru care i-au fost recunoscute Bisericii

privilegiile, Wilhelm I Cuceritorul (1027—1087), apoi, prin căsă-
urmaşilor lui, şi prin regii angevini, numiţi în Anglia planta-
(1154—1485), regii Angliei au ajuns să stăpînească, pe lîngă teri-
Marii Britanii, mai mult de jumătate din Franţa. In felul acesta,
Angliei, deşi erau vasali regelui francez, stăpîneau o suprafaţa
itrecea de două ori pe cea a suzeranilor lor francezi. Urmare au
onflictele armate neîncetate între cele două ţări, culminînd cu
ui de 100 de ani (1338—1453). Franţa, în schimb, a ştiut să întă-
terneinic o dinastie în stare să unifice întreg teritoriul ţării, dar
■laşi timp să păstreze şi o apreciabilă libertate de acţiune faţă de
■*a* centralistă papală. In 1214, la Bouvines, regele Filip August
—1223) înfrînge, cu ajutorul negustorilor, o întreagă coaliţie inter-
ială,^ iar alt rege, Filip al IV-lea cel Frumos (1285—1314), cîştigă
imai o răsunătoare biruinţă asupra teocraţiei papale, ci, printr-o

tenace politică financiară, asigură ţării sale cea mai mare prosperitate, prefaţîndu-i astfel hegemonia din epoca modernă. In 1477, după moartea ducelui de Burgundia Carol Temerarul, regele Franţei Ludovic al Xl-lea (1461—1483) reuşi să anexeze şi posesiunile acestuia din Flandra cu bogatele ei manufacturi, Franţa devenind astfel cea mai bogată ţară europeană.

Spania trăia şi ea bucuria unificării : în 1212, Castillia, Aragonul şi Navara înfrîngeau, după 700 de ani, pe mauri. Cu toate că şi aici se adunau — ca şi în Franţa şi în Anglia— cortes-urile pentru aprobarea impozitelor, Spania fiind îndrumată, timp de peste 200 de ani, mai mult de episcopi şi de călugări, pînă ce, abia pe la 1490, se va consolida în interior.

Portugalia fusese eliberată de sub mauri la 1147 de către cruciaţi, şi de atunci ţara se dezvoltă continuu, ajungînd, mai ales în veacul XV, să întreprindă mari expediţii de navigaţie. In 1480, celebrul navigator portughez Bartolomeo Diaz reuşi să înconjoare Africa pe la Capul Bunei Speranţe.

Dintre ţările nordice, Danemarca pare a ii ajuns mai repede la o înflorire economică şi spirituală, reuşind să încheie pe la 1397, sub egida reginei Margareta (1353—1412), o uniune personală a celor trei ţări nordice : Danemarca, Norvegia, Suedia. Episcopiile de Lund (1104) pentru Danemarca, Trandhiem (1152) pentru Norvegia şi Uppsala (1164) pentru Suedia, erau principalele centre de unde se va coordona viaţa bisericească şi misionară peste întreaga regiune baltică şi pînă în Islanda şi Groelanda.

2. în ce priveşte opera misionară desfăşurată în această perioadă, trebuie spus că, spre deosebire de perioadele anterioare, rezultatele sînt mult mai modeste. Desigur, una din cauzele obiective sînt invaziile popoarelor turanice, în urma cărora oraşe şi sate întregi din Siria şi Asia Mică au trecut la Islamism. Vina o poartă de multe ori creştinii. Pe la 1100, locuitorii ortodocşi din părţile Smirnei au sărit în ajutorul emirului turc Tzachas la construirea flotei care să pornească împotriva Bizanţului pentru că acesta îi exploatase prea crunt. Pe de altă parte, intoleranţa cruciaţilor latini faţă de ierarhia ortodoxă a creat şi ea i reacţii. In Georgia, islamizarea n-a prins teren pentru că, începînd cu anull 1100, regii locali au reuşit să apere Ortodoxia şi tradiţiile ecumenice erau vii.

S-a afirmat adeseori că activitatea misionară bizantină s-a desfăşurat în strînsă legătură cu opera de culturalizare a «semi-barbarilor» de la graniţele Imperiului, operă care nu totdeauna a fost urmată de convertire la creştinism, dar care a reuşit să creeze veacuri de-a rîndul o comunitate de interese, atitudini de loialitate şi de colaborare caj într-un «Cornmonwealth». De cele mai multe ori însă supremaţia culturală era aceea care ducea la creştinare. Asanarea unor terenuri mlăş-tinoase, ca pe vremuri, în Georgia, defrişarea de către călugării ruşii a terenurilor nordice împădurite şi apoi crearea unor adevărate coloni^ sau «slobozii» de ţărani şi chiar de negustori, care vor comercializE apoi sarea la Marea Albă, sînt numai două din modurile cunoscute îr

2 se desfăşura activitatea misionară în spaţiul popoarelor ortodoxe, rămîne ca un fapt de mare importanţă socială opera acestor călugări nînăstirilor din «Tebaida Nordului» în frunte cu stareţii Savatie şi ima, care între 1429—1479 vor duce şi muncă de colonizare, dar e creştinare a acestui Nord îndepărtat.

Dacă în perioada anterioară Biserica rusească avea ca limite scau-; episcopale de la Bielgorod pe Doneţ şi Rostov pe Don, la sud şi :rit, Vladimir Volinsk spre vest şi Novgorod spre nord, acum teri-jl se va lărgi spre nord-est pînă dincolo de Urali, fiind încreştinaţi ecolul al XlII-lea ciuzii şi carelii, apoi în secolul al XlV-lea, fermii rianii.

Tot în veacul al XlII-lea s-a activat şi la convertirea lituanilor, al r mare principe Mindovg a fost botezat de preoţi ortodocşi în 1246. In urma presiunii politice şi militare a cavalerilor teutoni, dovg trece la rit latin, în 1252, fapt pentru care papa Inocenţiu ^-lea (1243—1254) îi trimite coroană regală şi un episcop. Celelalte ■ ale marelui principe rămăseseră însă împărţite, parte ortodocşi oritatea), parte păgîni. Însuşi Mindovg a revenit la păgînism. Si-a a rămas nedecisă timp de 100 de ani. Din pricina presiunii tot mari a cercurilor catolice poloneze, unii din prinţii lituani, Teodor itovici (f 1394), emigra la Muncaci (1354), iar Gheorghe (Iuri) jtovici emigra în Moldova. In fine, la 4 martie 1386, alt prinţ lituan, islav V Iagiello (1386—1434), prin căsătoria lui cu Hedwiga, moş-oarea tronului Poloniei, uni Lituania cu Polonia şi oficializa astfel latin în cele două ţări, introducînd un regim de grea apăsare •u populaţia rămasă încă ortodoxă.

Merită să fie amintită aici şi iniţiativa bizantină de sprijinire a nţei ortodoxe în statul tătărăsc din Persia, condus de marele han gu (1217—1265), cu care împăratul Mihail al VUI-lea Paleologul —1282) s-a legat într-o coaliţie de apărare împotriva planurilor isioniste ale cruciaţilor. In 1258, Hulagu-han cucereşte şi distruge adul. Soţia lui Hulagu era o nestoriană evlavioasă, care apăra nismul şi pentru care hanul însuşi a construit o capelă mobilă, putea s-o însoţească oriunde ar fi avut ea nevoie pentru a-şi face iunile în dangătul clopotelor. Hanul, care era fratele lui Gingis-han —1227), s-a arătat indulgent şi a primit un episcop creştin la Ta-1251—1265). Mai tîrziu au intrat în acţiune şi aici cruciaţii, des-nd o oarecare activitate care a dus la înfiinţarea cîtorva episcopii :e, în frunte cu cea de la Sultanieh.

i lucrare de mai lungă durată şi de o excepţională vitalitate a ea desfăşurată de nestorieni care trăiau în Persia de sute de ani e au reuşit să convertească chiar un prinţ tătar cu tribul său iţii) din sudul lacului Baical, vasal al Imperiului chinez (1145). îarii nestorieni au activat pînă în India şi în China, numărul patelor şi mînăstirilor în aceste extinse regiuni fiind impresionant pe 100). Din nefericire, comunităţile din spaţiul mongol au fost iţate curînd, după 1210, de către Ginghis-han, iar după 1368, di-Ming a persecutat atît pe mongoli cît şi pe nestorieni şi pe ii care înfiinţaseră, mai

ales prin călugării **minoriţi ca Ioan** de

Monte Corvino (f 1330) şi alţii, mai multe episcopii, între 1300—13f In felul acesta singurele regiuni unde s-au mai păstrat comunităţi ere tine mai puternice au fost vechile patrii : Mesopotamia (= Irak) Persia (= Iran), dar şi aici propaganda latină i-a dezbinat spre sil şitul perioadei. Zvonul despre reuşita convertirilor lor printre tătari chinezi a popularizat aproape legendar două nume, al «presbiterul Ioan» (Ovangham) şi al negustorului veneţian Marco Polo (f 132; cel care a deschis drumul comerţului spre China.

Dintre iniţiativele de convertire, care au fost mult apreciate timpul lor, amintim pe cea întreţinută de franciscani şi dominicani, pri tre musulmanii din Asia Mică şi Africa de Nord, iniţiativă care a d naştere şi la o serie de studii preţioase asupra Islamismului. Indeose franciscanul Raimund Lullus, ucis cu pietre în Tunisia în 1316, orgi nizase în insula Mallorca un seminar de limbi orientale şi preconiza: o metodă specială pentru convertirea arabilor (ars lullica). Intrucît în legile islamice interzic orice activitate misionară creştină printre ei, r zultatul între musulmani a fost redus.

Biserica de Apus a mai desfăşurat, în această perioadă, o febri activitate pentru convertirea ţărilor şi popoarelor din bazinul Mării Ba tice. Dar şi aici, poate mai mult decît în alte părţi, activitatea mision; rilor latini era inspirată de dictonul augustinian «compelle intrare (= sileşte-i să intre), folosindu-se din plin de forţa seculară şi politic tipică Evului mediu. Opera era apreciată ca o «dilatatio imperii chrii tiani» prin spadă şi cuvînt, predicată şi realizată de cavaleri înarmai

La slavii de peste Elba (venzi, vilţi, sorbi, obotriţi) şi în insa Riigen s-a lucrat sub deviza «moarte sau botez», aşa cum indicase mare predicator al cruciadei a Ii-a Bernard de Clairvaux (f 1153). Şi-a d; contribuţia şi Vicelin, episcop de Oldenburg (f 1154), prin înfiinţare unei abaţii lîngă Liibbek (Neumiinster), dar partea principală revir marilor duci Henric Leul (f 1262) al Saxoniei şi Albrecht Ursul, car după 1159, au colonizat în aceste părţi oameni devotaţi din Ţările d Jos, desigur după ce au -înlăturat sau îngenuncheat pe indigeni.

La convertirea pruşilor din răsăritul Vistulei s-a lucrat şi mai du Intre ei activaseră mai mulţi misionari între care călugărul cistercia Cristian, pe care papa Inocenţiu al III-lea (1198—1216) îl hirotonis episcop în 1215. Cînd localnicii au simţit că odată cu încreştinarea urm să se aducă şi colonişti polonezi în pămîntul lor, şi aşa destul de sărai oamenii s-au revoltat atît de vehement îneît au distrus şi devastai totu Atunci intervine feudalul locului, ducele Conrad de Mazovia, care, d teama răsculaţilor, cheamă pe «cavalerii teutoni» aflaţi pe atunci î Ţara Bîrsei (1226). Marele maestru al ordinului, Herman de Salza, obţinut de la papa Grigorie al IX-lea (1227—1241) şi de la împăratu german Friederich al II-lea (1215—1250) promisiunea că teritoriile cu cerite de el vor fi proprietate a ordinului teuton. Asigurîndu-şi şi con cursul cavalerilor spadei, care acţionau în acelaşi sens în Letonia, teu tonii au ocupat sistematic, milităreşte, bucată cu bucată, întreg ţinutu colonizîndu-1 cu forţe noi, după ce au exterminat pe cei mai mult indigeni. Lupta a durat vreo 50 de ani. Cavalerii deveniseră o forţă d

îut chiar pentru regatul Poloniei, care în 1410 a fost nevoit să ducă boi crunt cu ei. Domnul Moldovei Alexandru cel Bun (1400—1432) at ajutor Poloniei contra cavalerilor teutoni în lupta de la Griinwald, 15 iulie 1410, şi în lupta de la Marienburg din 1422. Abia în 1466 alerii teutoni au fost obligaţi să cedeze statului polonez partea apună a Prusiei, iar în 1525 şi pe cea răsăriteană.

In Letonia, din 1225, scaunelor episcopale din Dorpat şi Riga li s-a rdat statut princiar, cu castele şi moşii întinse. Poftele feudale au vocat conflicte atît de mari între episcopul de Riga, cavalerii spadei mrghezia oraşului Riga, încît papa a trebuit să intervină, amenințînd interdictul şi împărţind fiecărei părţi o treime din venituri. Scaunul scopal din Reval era supus Mitropoliei din Lund, în sudul Suediei.

Tot cu arma a fost introdus creştinismul şi în Finlanda de către ele suedez Henric al IX-lea cel Sfînt (1157). Preoţii erau hirotoniţi arhiepiscopul din Uppsala. Abia pe la sfîrşitul secolului al XlII-lea generalizat creştinismul în întreaga ţară. în partea ei răsăriteană lulaţia cunoscuse şi misionari ortodocşi, care întemeiaseră un centru evanghelizare la mînăstirea Valaamo, pe ţărmul lacului Ladoga (în-utul secolului al XlII-lea). Ceva mai tîrziu se convertesc şi laponii 70—1335).

BIBLIOGRAFIE*

R. F"ssier, Le *moyen ăge* t. 1. *Les mondes nouveaux* (350—950); t. 2. *L'eveil l'Europe* (950—1250); t. 3. Le *temps de crise* (1250—1550), Paris, 1Q82—1983 ; Zimmermann, *Das Papsttum im Mittelalter. Eine Papstgeschichie im Spiegel der oriographie. Mit einem Verzeichnis der Păpste vom IV<- bis zum* XV. *Jahr-iert,* Stuttgart, 1981 ; Idem, *Der Canossangang* von 2077, *vJirkungen und Wirk-keit,* Wiesbaden, 1975; E. Perroy, *Etudes d'histoire medievale,* Paris, 1979, 820 p. ; Tierney, *Church Law and Constituţional thought in the Middle Ages,* London, i; J. le Goff, *Pour un autre* Moyen *Age. Temps, travail et culture en Occident,* s, 1977 ; Idem, *Civilizaţia Occidentului medieval,* trad. şi note de Măria Holban, ureşti, 1970 ; J. Richard, *Orient et Occident au* Moyen *Age. Contacts et relations* —XV *s.),* Londres, 1976; Helene Ahrweiler, *L'ideologie politique de l'empire mtin,* Paris, 1975; Deny Hay, *L'Europe au XIV-e et XV-e siecle.* Traduit de glais par Francoise et Georges Ruhlmann et Jean Tamagnam (Histoire de rope, t. V), Paris, 1972; M. D. Knowles—D. Obolensky, Le Moyen *Age* —1500), trad. de l'anglais par. L. Jezequel, *Nouvelle histoire de l'Eglise* sous :irection de L.—J. Rougier, R. Aubert, M. D. Knowles, t. II, Paris, 1968 ; F. Kempf, G. Beck, E. Evvig, J.—A. Jongmann, *Die Mitt.elalterliche Kirche,* Freiburg im sgau, 1966; B. Moeller, *Spătmittelalter (Die Kirche in ihrer Geschichte,* II), tingen, 1966; M. Şesan, *Die Orthodoxe Kirche von Jahre 1054 bis heutzutage,* Le monde religieux», t. 30, Ziirich, 1969, p. 75—129.

George Evcry, *The Byzantine Patriarchate* 453—*1204,* London, 1962 ; G. Stockle, *chichte der Slavenmission* (Col. Die Kirche in ihrer Geschichte), Gottingen, 1961 ; Pirenne, *Histoire de l'Europe des invasions au* XV-e *siecle,* Bruxelles, 1958; *flise et les Englises.* iVeuf *"siecles de douloureuse separation entre l'Orient et cident,* t. I—II, Chevetogne, 1954; M. Bloch, *La societe ieodale, 1* voi., 2-e ed., s, 1949; Ch. Diehl — G. Marchais, *Histoire du Moyen Age* (col. Glotz IX, 1).

L'Europe orientale de 1081—3453, Paris, 1936—1945; A. Fliche — V. Martin, *oire de l'Eglise depuis les orlgines ă nos jours,* voi. XI—XV, Paris, 1937—1939 ; [. Fliche, *La chretiente medievale* (395—1254) (Histoire du monde par E. Ca-jnac, t. VII), Paris, 1929.

* Bibliografie întocmită de Pr. prof. T. Bodogae şi Pr. prof. I. Rămureanu.

Pentru imperiul mongol, L. Kehren, Tamerlan Paris, 1979 j J. A. Boyle, *Th Mongol World Empire* (1206—1370), London, 1977 ; Pr. prof. I. Pulpea—Rămureanu, recenzie la lucrarea : B. D. Grecov—A. I. Iacubovschi, *Hoarda de Aur* şi *decăderea ei,* Bucureşti, 1953, în «Ortodoxia», VI, 1954, nr. 1, p. 130—142.

In limba română: N. Iorga, *Istoria vieţii bizantine,* trad. de Măria Holban, Bucureşti, 1974; Ch. Diehl, *Figuri bizantine. Marile probleme ale Imperiului bizantin,* trad. de I. Zarea, I—II, Bucureşti, 1969; Eug. Popovici, *Istoria* bisericeasca universală, ed. a Ii-a, voi. 111, Bucureşti, 1927.

Cruciadele *

Descriind sosirea la Constantinopol a cruciaţilor, începînd cu var; anului 1096, Ana Comnena (1083—1148) relata că tatăl său Alexi (1081—1118) nici nu avusese destul răgaz să se odihnească după luptei împotriva pecenegilor şi cumanilor, cînd a auzit vestea neliniştitaar< că se apropie sosirea unor contingente numeroase de armate france ş că, pînă să sosească ele, mulţimi nesfîrşite de oameni neînarmaţi «m numeroşi decît grăunţele de nisip şi decît stelele» curg ca nişte fluvi peste Dacii şi peste Balcani, ca un nor de lăcuste spre capitala Bizan ţului. Nimeni nu-şi mai aminteşte, se spune mai departe, să fi văzu vreodată o dislocare de atît de numeroase mu'lţimi de bărbaţi şi de fe mei, din care, într-adevăr, cei mai simpli erau minaţi de dorinţa de se închina la Mormîntul Domnului, dar alţii n-aveau alt plan şi alt speranţă decît de a pune cumva mîna pe bogăţiile Orientului şi ms ales ale capitalei bizantine.

Cruciadele sînt un fenomen complex, tipic epocii feudale a Evul mediu. Pe de o parte, papalitatea care va iniţia şi organiza toate aces acţiuni a urmărit realizarea dominaţiei sale spirituale peste întreaj creştinătate, potrivit teoriilor teocratice ajunse în aceste veacuri la ci mai înaltă culme. Din ideea de dreptate şi de ordine creştină, de cai se simţeau responsabili papii şi toţi ierarhii Bisericii Romano-Catolic aşa cum înţelegeau lucrurile în primul mileniu scriitori ca Augusti (f 430) sau Salvian de Marsilia (f după 480), papii vor propovăd acum idei tot mai extremiste, ca acelea de «vicarius Christi», de « biter mundi», în loc să ascu'lte de obiecţiunea abatelui Bernard Clairvaux (f 1153), care recomanda un primat al slujirii în locul cel al dominării : *ministerium, non dominium.* Caracterul moral al cruci delor va fi cu atît mai greu de justificat cu cît, în afară de crucia primă (1096—1099), în care, într-adevăr, au existat între cavalerii pe ticipanţi mulţi luptători de bună credinţă, s-a dovedit că celelalte e: pediţii urmăreau mai mult scopuri pămînteşti şi materialiste, iar cr ciada a IV-a (1202—1204) a deviat în mod regretabil, ajungînd să ocuj chiar Constantinopolul, capitala Imperiului bizantin.

Pe de altă parte, marii feudali apuseni căutau şi ei în Răsărit î fiinţarea unor state în care să domine independent, iar mica nobilir şi cavalerii urmăreau ocazii de luptă şi aventură răsplătite cu domei şi moşii, în orice caz mai rentabile decît le-ar fi avut acasă, unde mu îşi lichidaseră avutul pentru că nu mai puteau face faţă situaţiei d

♦ Capitol redactat de Pr. Prof. T. Bodogae şi Pr. Prof. I. Rămureanu.

iricina deosebirii sociale şi economice dintre marii feudali, pe de o iarte, şi orăşeni şi ţărani, pe de altă parte. Cea mai bună sursă apu-eană pentru descrierea cruciadei întîi, *Istoria cruciadelor,* scrisă de ălugărul benedictin Quibert de Nogent (f 1124), informează că în rma foametei provocate de slabele recolte urmate una după alta, pre-ul grînelor a crescut atît de mult încît, din pricina speculei negustori-3r, sărăcimea consuma rădăcini şi ierburi sălbatice. In urma chemării 3 cruciade, lucrurile se vindeau pe nimic. Toţi căutau să-şi schimbe verea în bani ca să-i aibă pe drum.

Oraşele italiene au văzut în cruciade mijloace optime pentru întă-irea puterii lor economice şi pentru deschiderea de piete cît mai avan-îjoase. Tocmai acestor împrejurări favorabile şi altora similare, le dato-ează cetăţile italiene Veneţia, Genova, Amalfi, Milano, Florenţa şi alde ridicarea lor la rang de mari puteri comerciale. De asemenea, sta-JI normanzilor din sudul Italiei, sub conducerea lui Robert Guiscard e Sicilia (1015— f 1083), Bohemond de Tarent (f 1111), Tancred *f* 1112) sau Roger I, mare duce de Sicilia (1089 —1101), au luptat cu latimă, cu tenacitate şi îndrăzneală de piraţi pentru a avea baze în)rient, sau pentru a fura specialişti şi metode noi spre a dezvolta şi în ara lor cultura viermilor de mătase.

Ţărănimea a participat numai la prima cruciadă şi a plecat mai Ies ca să scape de sarcinile feudale, care ajunseseră insuportabile, spe-înd că vor găsi pămînt liber unde să-şi rostuiască alte gospodării. Ipoca cruciadelor coincide şi cu marile aşezări de populaţie germanică î regiunile din regatul feudal ungar.

După devastarea şi distrugerea, la 28 septembrie 1009, a Bisericii fîntului Mormînt şi a Golgotei de către sultanul Egiptului Al Hakim ?96—1020), a urmat un timp mai liniştit în care pelerinajele au putut arecum continua. în schimb, atacurile populaţiilor beduine, cum a fost ?1 comis asupra celor aproape 10.000 de pelerini conduşi în 1065 de piscopul Giinther din Bambery, au creat o puternică impresie în con-tiinţa Europei. Situaţia s-a înrăutăţit şi mai mult odată cu cuceririle .ircilor selgiucizi, care au distrus armata bizantină în lupta de la lantzikert din 19 august 1071. Cu trei ani înainte, turcii cuceriseră ezareea Capadociei, unde profanară mormîntul Sfîntului Vasile. In 378, turcii cuceriră Ierusalimul de la dinastia Fatimilor din Egipt (969— 171) pe care-1 păstrară pînă la 1098, cînd Oraşul Sfînt trecu din ou sub stăpînirea Egiptului. In 1086 turcii au pus stăpînire asupra ntiohiei, comiţînd şi acolo tot felul de atrocităţi.

în urma mai multor apeluri pentru ajutor împotriva pecenegilor selgiucizilor, Alexios Comnenul primi făgăduinţa din partea contelui obert de Fiandra, în 1090, cînd acesta trecu prin Bizanţ, cu ocazia nui pelerinaj în Ierusalim, şi îi făcu jurămînt de vasalitate, că-i va ■imite un detaşament de 500 de cavaleri.

Cruciada I (1096—1099). împăratul Bizanţului Alexios I Comnen 081—1118), în speranţa că va recuceri Asia Mică de la turci, s-a Iresat în 1095 papei Urban al II-lea (1088—1099), cerîndu-i ajutor. în mciliul de la Clermont din 27 noiembrie 1095, în Franţa, papa a cerut

printr-o cuvîntare înflăcărată eliberarea Locurilor Sfinte, iar mulţim adunate aci au primit cu entuziasm strigînd : «Dumnezeu o vrea, Du: nezeu o vrea».

Data plecării în cruciadă a fost fixată la 15 august 1096. Cei plecau în cruciadă şi-au pus pe hainele lor semnul. crucii, de la q ei au primit numele de *«cruciaţi».*

înainte de marea cruciadă a nobililor şi baronilor, au por *două cruciade populare.* Astfel caizerul german Walter Habeni< (= Valter cel Sărac) şi Petru Eremitul, monah din Picardia, în Frar au condus, în primăvara anului 1096, o armată nedisciplinată de b baţi, femei şi copii, circa 50.000 de persoane, care, trecînd prin Ungă: Serbia şi Bulgaria, au ajuns la 1 august 1096 la Constantinopol.

împăratul Alexios I Comnen i-a trecut la Kivotos, pe coasta gol lui Nicomidiei, unde cei mai mulţi au fost nimiciţi de turci.

O altă grupă de cruciaţi, sub conducerea preoţilor germani Vc mar şi Gottschalk şi a contelui Enrico de Leiningen, neavînd cele 1 buincioase subzistenţei, s-a destrămat şi nimicit pe drum, în Ungă

Adevărata cruciadă a fost a nobililor şi baronilor şi la ea au pa cipat patru grupe de cruciaţi, trei din Franţa, Anglia şi Germanic una a normanzilor din sudul Italiei.

Grupa întîi a fost alcătuită de cavalerii lotaringieni flamanzi germani sub conducerea ducelui Godefroy de Bouillon (1058—1100) Lotharingiei Inferioare (Belgia de azi), şeful primei cruciade, a fraţ săi, Eustache şi Balduin de Boulogne, şi a contelui Robert de Flan< fiul fostului cuceritor al Angliei în 1066, Wilhelm Cuceritorul (106 1087).

Cavalerii cruciaţi din această grupă merg de-a lungul Dunării, versează Ungaria, Serbia şi Bulgaria şi ajung primii la Constantine la 23 decembrie 1096.

Grupa a doua, a cavalerilor din Franţa centrală, la nord de Le la care s-au adăugat cavalerii bretoni şi englezi, sub conducerea lui bert de Courtheuse, ducele Normandiei (1087—1105), fiul cel man lui Wilhelm Cuceritorul. Aceştia au petrecut iarna anului 1096 în *A* lia, în Italia, apoi trec Marea Adriatică şi pe Via Egnatia, după greutăţi, ajung la Constantinopol în 1097.

A treia grupă, a cavalerilor provensali din sudul Franţei, conc de Raymond IV, conte de Toulouse (1088 —1105), între care se afl| delegatul papei Urban al II-lea, Adhemar du Puy, trec prin Italic nord şi Dalmaţia şi ajung la Constantinopol.

în fine, grupa a patra, a cavalerilor normanzi din Italia de sub conducerea ducelui Boemond de Tarent (+ 1111), fiul ducelui manzilor Robert Guiscard de Sicilia (1015—1083), şi a lui Tancred (f 1 nepot de soră al lui Boemond, trec de la Brindisi Marea Adriatic Epir şi pe Via Egnatia, după multe jafuri, ajung la Constantinopo

In mai 1097, concentrarea celor patru grupe era fapt împlinit, mata cruciaţilor numărînd peste 200.000 de luptători.

împăratul Alexios I Comnen a obligat pe conducătorii cruciş să-i depună jurămîntul de vasalitate, iar teritoriile cucerite de la şi arabi să fie cedate bizantinilor. Cu greutate, aceştia au depus

tul de fidelitate faţă de împărat, cu excepţia contelui Raymond IV roulouse şi a normandului Tancred.

în schimbul acestor obligaţii, bizantinii s-au arătat dispuşi să con-uie la întreţinerea trupelor de cruciaţi şi să colaboreze la acţiunile militare.

In 1097, cruciaţii trec în Asia Mică şi atacă împreună cu bizantinii ;ea, pe care o cuceresc de la turci. La 1 iulie 1097 bat pe turci la ylaeum, apoi trec în Cilicia, unde armenii refugiaţi înfiinţaseră încă anul 1064 regatul «Armeniei Mici», iar în octombrie 1097, ajung la iohia, pe care, după un asediu de şapte luni, o cuceresc, datorită i trădări, la 3 iunie 1098.

Mai rămăseseră doar 40.000 de cruciaţi. în timpul asediului Anti-i emirul musulman de Moşul (azi în Irak), Kerboga, a venit în aju-1 musulmanilor, dar eforturile sale n-au avut succes.

Din Armenia Mică, Balduin de Boulogne, chemat de conducătarul ean Thoros, s-a dus la *Edessa,* unde înfiinţa în 1097 primul stat la-n Orient, care se menţinu pînă la anul 1144.

Al doilea stat latin creat în Orient de cavalerii occidentali a fost *ohia,* care a durat din 1098 pînă la 1268, cînd căzu definitiv în mîi- musulmanilor.

Conducerea Antiohiei a fost acordată, după certuri aprinse între cruciadei, normandului Boemond de Tarent, care n-a vrut s-o ce-împăratului Alexios I Comnen, aşa cum se obligase prin jurămîntul idelitate făcut la Constantinopol în 1097. Patriarhul grec de Antiohia st înlocuit cu unul latin, spre marea indignare a credincioşilor, în)ritate ortodocşi.

Totuşi, sub împăratul Ioan Comnen (1118—1143), bizantinii reuşiră npună suzeranitatea asupra Antiohiei.

După certurile dintre cavalerii latini, cu privire la conducerea Antio-contele Raymond IV de Toulouse plecă să cucerească Ierusalimul, se afla din 1098 sub stăpînirea sultanilor din dinastia Fatimizilor Egipt (969—1171).

Asediul Ierusalimului a durat de la 7 la 15 iulie 1099. Intrînd în ui Sfînt, care avea atunci 20.000 de locuitori, în mare parte musul- i şi iudei, cruciaţii, în număr de 1.200 de cavaleri şi 12.000 de sol- yineri, 15 iulie 1099, la trei ore după amiază, au făcut un masa- fără exemplu în istorie, ucigînd pe iudei şi musulmani, fapt oribil a compromis ideea de cruciadă în ochii contemporanilor.

Ierusalimul, cu teritoriul din jur, a constituit regatul latin al Ieru- mlui. Primul rege a fost ales dintre conducătorii cruciadei. Gode- de Bouillon (22 iulie 1099—18 iulie 1110), francez din Lotharingia ioară (Belgia de azi), avu bunul simţ să refuze coroana de rege,

[1] unde Iisus Hristos primise coroana de spini,
intitulîndu-se doar :
ocatus Ecclesiae Sandi Sepulcri». Titlul de «rege
al Ierusalimu-
s-a dat la 25 decembrie 1110 fratelui său Balduin I
de Boulogne
[1] 1118), chemat de la Edessa ca să ocupe tronul
regatului de
alim.

Patriarhul ortodox al Ierusalimului a fost înlocuit cu unul latin spre marea indignare a grecilor.

Stabilirea cruciaţilor în Palestina, după eliberarea Ierusalimului la 15 iulie 1099, constituie primul exemplu de colonialism.

Cruciaţii au înfiinţat apoi *comitatul de Tripolis,* în Siria, care durat de la 1102 pînă la 1289.

Cu ajutorul cetăţilor italiene Pisa, Genova şi Veneţia, care urmăreau interesele lor comerciale în Răsărit, Balduin I de Boulogne a cucerit oraşele Cezareea Palestinei, iar în Siria Akkon (Acra), Sidon, Beirut şi mai tîrziu Tir, mărind teritoriul regatului Ierusalimului, care rămas în mîinile cruciaţilor din 1099 pînă la 1197, cînd Oraşul Sfînt fost cucerit de sultanul Saladin al Egiptului (1171—1193), curd de-origine.

Cruciada a H-a (1147—1149). Suspiciunile, conflictele şi resenti mentele dintre greci şi latini pe de o parte, iar pe de alta certurile din tre conducătorii statelor latine de tip feudal din Orient, Ierusalim, An tiohia şi Edessa, au fost în profilul musulmanilor. Astfel, între anii 1144— 1146, emirii arabi de Moşul (azi în Irak), Zengi şi Nureddin, au ata cat Edessa pe care au cucerit-o la 23 decembrie 1144, apoi definitiv îi mai 1146, masacrînd pe toţi supravieţuitorii. Faptul acesta a creat mare emoţie în lumea creştină.

în această situaţie, ducele Raymond de Edessa s-a adresat pape Eugeniu al III-lea (1143—1153) pentru organizarea unei noi cruciade

La 1 decembrie 1145, papa Eugeniu al III-lea a promulgat o bul, prin care îndemna pe conducătorii statelor occidentale şi pe credincios să pornească în cruciadă pentru eliberarea Edessei.

Papa nu s-a putut ocupa în mod special de pregătirea cruciadei fiind ocupat cu răscoala lui Arnold de Brescia (1100—1155), în Lom bardia, încît sarcina aceasta a revenit regelui Franţei Ludovic al Vll-le (1137—1180) şi călugărului cistercian Bernard de Clairvaux (1091— 1153), care au stăruit pentru realizarea ei. Bernard de Clairvaux pre dica credincioşilor că cruciada este destinată «mîntuirii sufletului».

La cruciada a Ii-a au participat regele Ludovic al Vll-lea al Fran ţei şi Conrad al III-lea (1138—1152), împăratul Germaniei, fapt pentr care ea este numită în istorie *«cruciada franco-germană».*

Armata germană, în număr de 70.000, a plecat în aprilie 1147 d la Regensburg (Ratisbonna), oraş situat pe Dunăre, sub conducerea îm paratului Conrad al III-lea, şi, parcurgînd Ungaria, Serbia, pe la Ni! şi Bulgaria, prin Sofia, a ajuns la Constantinopol.

Armata franceză pleacă de la Metz, Franţa, în iunie 1147, pri Regensburg, Ungaria, Serbia şi Bulgaria, întîlnindu-se cu cruciaţii ger mani la Constantinopol. Cele două armate voiau să atace Constantine polul, cruciaţii fiind uimiţi de frumuseţea şi bogăţiile oraşului.

Datorită abilităţii politice a împăratului Manuil I Comnen (1143-1180), a cărui soţie, Bertha de Sultzbach, era cumnata împăratului Con rad al III-lea, cunoscută în Bizanţ sub numele de Irina (f 1159), Con stantinopolul a putut fi salvat de atacul cruciaţilor.

Cruciaţii germani au" trecut în Asia Mică şi, pe uscat, prin Niceea,
irlaeum, Smirna şi Efes, apoi pe mare, au ajuns la Attalia, iar de
3 în aprilie 1148, au ajuns la Acra (Akkon), vechea Ptoiemaida, în
j.
Cruciaţii francezi au trecut Bosforul, ajungînd la Niceea, iar de
0 cu ajutorul bizantinilor, pe mare, pe lîngă Smirna şi Efes, au
îs pe coasta sudică **a** Asiei Mici, la Attalia, apoi, în martie 1148, pe
î, poposiră la Antiohia.
Cele două armate s-au întîlnit la Ierusalim, pregătindu-se să atace îascul. în lupta aprigă ce s-a dat între 24 şi 28 iulie 1148, Damascul putut fi cucerit, iar Edessa, pentru dezrobirea căreia pornise cru-a franco-germană, a rămas mai departe în mîinile musulmanilor, între anii 1140 şi 1149, cruciaţii au ridicat la Ierusalim o biserică ă, *Golgota* şi *Sfîntul Mormînt,* latinii creîndu-şi astfel drepturi la tul Mormînt al Domnului Hristos,
La 8 octombrie 1148, Conrad al III-lea părăsi Acra, plecă spre Tiania prin Tesalonic şi Constantinopol, unde încheie o alianţă po-ă şi militară cu împăratul Manuil I Comnen, alianţă facilitată de direa celor două case imperiale. Soţia împăratului bizantin Manuil imnen, Bertha de Sultzbach, era cumnata împăratului german. De Pastile anului 1149, regele Franţei, Ludovic al VH-lea, plecă Franţa. Pe Marea Mediterană, flota franceză a fost atacată de co-ile bizantine, luînd în captivitate pe capricioasa regină Eleonora,
1 lui Ludovic al VH-lea, dar a fost eliberată de flota normandă,
icezii debarcară în sudul Italiei, în Calabria. Regele Franţei încheie
kicele normand Roger II de Sicilia (1101—1154) o alianţă la care
asociat şi cetăţile italiene favorabile papei (Guelfi), Serbia şi Unga-care cucerise Croaţia şi Dalmaţia, îndreptată contra alianţei bizan--germane. Se ajunge astfel la echilibrul forţelor, încît Imperiul bi-in n-a mai fost atacat.

Cruciada a IlI-a (1189—1192). Către finele secolului al Xll-lea, ăm la o nouă redeşteptare a lumii musulmane. între anii 1182— , sultanul Saladin al Egiptului (1171—1193), curd de origine, atacă isiordania, Palestina şi Siria. In lupta decisivă dată la Hattin, lîngă 1 Tiberiadei (Ghenizaret), în nordul Galileei, la 4 iulie 1187, arma-avalerilor latini a fost aproape complet nimicită. Din 15.000 de cari au scăpat cu viaţă aproape 1.000.
în urma acestei victorii, sultanul Saladin intră biruitor în Ierusa-la 2 octombrie 1187, după 88 de ani de, stăpînire creştină a Oraşu->fînt, şi transformă toate bisericile în moschei.
Sultanii Egiptului au stăpînit Ierusalimul din 1187 pînă la 17 fe-rie 1229, cînd a fost cedat creştinilor de sultanul Malik al Kamil 3—1238).
Căderea Ierusalimului sub musulmani în 1187 a zguduit profund Apusul.
S-a^ ajuns astfel la organizarea Cruciadei a IlI-a la care au parti-; cei trei mari şi puternici monarhi ai

Apusului : împăratul german

Frideric I Barbarosa (1152—1190), regele Angliei Richard Inimă de Lei (1189—1199) şi regele Franţei Filip al II-lea August (1180—1223).

Frideric I Barbarosa a condus trupele germane în 1189 prin Unge ria, Serbia şi Bulgaria spre Constantinopol, petrecînd iarna în Tracis la Adrianopol. La Constantinopol, unde domnea împăratul Isac al II-lea Anghelos (1185—1195), puţin a lipsit ca trupele germane să atace oraşul.

In primăvara anului 1190, împăratul şi trupele germane au trecut în Asia Mică, unde, la 18 mai, au reuşit să cucerească Iconium, capitala turcilor selgiucizi. S-au îndreptat apoi spre sud-vestul Asiei Mici, dar la 10 iunie 1190, împăratul Frideric I Barbarosa s-a înecat în rîul Selef (Kalykadnus), în Cilicia. Armata germană fu condusă mai departe de fiul cel mai mare al împăratului, Friederich de Şvabia (Schwaben) pîna la Acra (vechea Ptolemaidă), în Siria, unde muri în ianuarie 1191.

Filip al II-lea August regele Franţei se îmbarcă cu trupele sale le Genova, iar Richard Inimă de Leu al Angliei, la Marsilia, ajungînd ci toţii în Sicilia, la Messina. După un popas în Sicilia, Richard Inimă Leu se îndreptă spre insula Cipru pe care o cuceri de la bizantini Ic 6 mai 1191. Cei doi regi se întîlnesc la Acra, în Siria, pe care o cuceresc la 12 iulie 1191.

Din cauza conflictului dintre cei doi monarhi, Filip al II-lea August s-a întors în Franţa.

Richard Inimă de Leu, regele Angliei, a rămas în Palestina, dar cu tot curajul şi bravura sa, n-a putut recuceri Ierusalimul.

In urma încheierii unui armistiţiu cu sultanul Saladin al Egiptu lui, acesta a acordat cavalerilor occidentali litoralul Mediteranei într Iaffa (Joppe) şi Acra şi a asigurat prin promisiune solemnă pe regel Angliei că li se permite creştinilor vizitarea Ierusalimului. Mai tîrzk în 1197, fîşia de teritoriu dintre Iaffa şi Acra a fost mărită prin cuceri rea Beirutului în Liban..

în octombrie 1192, Richard Inimă de Leu a plecat din Palestin spre Anglia.

Insula Cipru, răpită bizantinilor de englezi la 6 mai 1191, în curst primei sale şederi aci, a fost acordată prin vînzare, la întoarcerea î Anglia, în 1192, fostului rege al Ierusalimului : Guy de Lusignen, fran cez de origine, ai cărui descendenţi au stăpînit-o trei secole (1192-1489), cînd a fost cucerită de veneţieni, care, la rîndul lor, au stăpînit-pînă la 1571, cînd a fost cucerită de turci, sub sultanul Selim al Il-le (1566—1574).

Cruciada a **IV-a (1202—1204)** a fost predicată în Apus de cel m< mare papă medieval Inocenţiu al III-lea (1198—1216). Cruciaţii trebuie să meargă mai întîi în Egipt şi de acolo la Ierusalim spre a-1 elibei din mîinile musulmanilor.

Republica Veneţia, care avea mari interese comerciale în Imperi bizantin şi Orientul apropiat, s-a angajat să asigure transportul cruci ţilor cu flota ei în schimbul unei sume importante.

în acest timp, în Bizanţ s-au produs mari tulburări din cauza ce turilor pentru ocuparea tronului imperial. împăratul Isac al Hl

\nghelos (1185—1195) a fost înlăturat de la tron şi orbit de fratele iau Alexios al III-lea Anghelos (1195—1205). Fiul lui Isac II Anghelos, \lexios al IV-lea, fuge, în 1201, în Apus şi cere ajutorul cruciaţilor, în chimbul unei însemnate recompense, pentru reînscăunarea tatălui său. SI a promis totodată supunerea Bisericii greceşti autorităţii scaunului)apal.

Republica Veneţiei, socotind momentul favorabil pentru cîştigarea mor imense beneficii comerciale în dauna Imperiului bizantin, a în-[reptat cruciada a IV-a spre Constantinopol.

Şeful cruciadei era italianul Bonifaciu de Montlerrat din Lombarii a, dar adevăraţii ei conducători au fost papa Inocenţiu al III-lea şi-lătrînul Enrico Dandolo, dogele Veneţiei, care manevrau din umbră, iecare după interesele lui : papa pentru unirea cu grecii şi recunoaş-srea primatului papal în conducerea Bisericii, iar Enrico Dandolo pen-ru ambiţiile economice ale Veneţiei. El va juca rolul decisiv şi este esponsabil pentru devierea cruciadei de la eliberarea Ierusalimului i îndreptarea ei către Constantinopol.

Intre conducătorii cruciadei mai erau : ducii Balduin de Flandra [171—1205), Thibaud de Champagne şi istoriograful cruciadei Geo-:oy de Villehardouin, din Champagne (Franţa).

în drum spre Bizanţ, cruciaţii cuceriră mai întîi cetatea Zara de e coasta Dalmaţiei, aflată atunci sub stăpînirea regatului Ungariei, pe are o dădură Veneţiei. Era un trist şi detestabil început pentru o cru-adă pornită contra necredincioşilor. Zara era un oraş creştin, luat rin asalt unui monarh creştin.

Flota cruciaţilor ajunse la Constantinopol în iunie 1203. Impăra-il Alexios III fuge, iar la 18 iulie 1203 este instalat pe tron orbul Isac Anghelos, dar acesta n-a putut plăti suma de 200.000 de mărci de ■gint cerută de cruciaţi.

Bizantinii erau tot mai agitaţi de purtarea grosolană şi arogantă a udaţilor. La 25 ianuarie 1204, o revoluţie din Constantinopol a răs-rnat pe Isac II Anghelos şi aşează pe tron pe Alexios V Dukkas Murt-flos, dar nici acesta n-a putut plăti sumele exagerate cerute de vene-mi.

Atunci, în martie 1204, într-o consfătuire a căpeteniilor cruciadei a hotărît «partajul României», adică al Imperiului bizantin.

La 13 aprilie 1204, în Vinerea Patimilor, cruciaţii luară cu asalt mstantinopolul, pe care-1 jefuiră în mod barbar trei zile şi trei nopţi, îrind lumii creştine acest trist şi jalnic final de cruciadă, care s-a msformat într-un detestabil brigandaj internaţional, bine camuflat b poleiala războiului sfînt şi a apărării creştinilor în faţa musulma-or, cruciadă manevrată cu dibăcie de thalassocraţia Veneţiei şi de pa Inocenţiu al III-lea, pentru extinderea catolicismului arogant asu-a Orientului ortodox.

Scene înspăimântătoare de ucideri şi jafuri se petrecură atunci în nstantinopolul asediat ; membrii clerului latin luară partea lor ală-'i de aşa-zişii soldaţi ai lui Hristos. Opere de artă, de valoare inesti-ibilă, au fost distruse sau furate de cruciaţi. Bogăţii imense, uimitoa-

re pentru ochii barbarilor sălbatici şi lacomi din Occident, strînse secole în Constantinopol, pînă atunci necucerit, fură jefuite şi împi tiate în tot Apusul.

In locul Imperiului bizantin cruciaţii creară Imperiul latin de C stantinopol (1204—1261) punînd rege pe Balduin de Flandra (120 1205). Acest imperiu latin cuprindea în Europa teritoriul Constantino lului, iar în Asia Mică o fîşie largă de-a lungul Mării de Marmara (I pontida) şi a Dardanelelor.

Veneţia primi 3/8 din imperiul cucerit. Ea primi oraşul Dyi chium (Durrazzo), insulele ioniene, cea mai mare parte din insu Mării Egee, Eubeea, Rodos, Creta, numeroase locuri în Moreea (P< ponez) şi Tracia. Veneţia îşi crea astfel un imperiu colonial şi o he monie economică în Răsărit.

La Constantinopol au primit catedrala Sfînta Sofia şi dreptul patriarhul latin să fie ales dintre ei. Patriarhul grec a fost alungat ! fost ales ca patriarh latin veneţianul Toma Morosini.

Bonifaciu de Montferrat a primit regatul de Tesalonic cu Mî donia şi Tesalia.

După modelul feudal, cruciaţii înfiinţară şi alte ducate şi princi te ca ducatul Atenei care reveni francezului Othon de la Roche, c potatul sau principatul de Ahaia sau Moreea (vechiul Peloponez), capitala la Mistra lîngă vechea Spartă, la picioarele muntelui Tayj cucerit de francezii Guillaume de Champlitte şi Geofroy de Villeh douin (1245—1278),' istoriograful cruciadei, şi alte ducate mai mici.

Clerul grec şi aristocraţia bizantină s-au retras în Asia Mică, ui au înfiinţat Imperiul grec de Niceea (1204 —1261). La Niceea, s-a ins lat din 1208 pînă la 1261 şi sediul Patriarhiei Ecumenice.

Grecii care au plecat din Constantinopol au mai înfiinţat în *A* Mică şi Imperiul grec de Trebizonda (1204 —1461), iar în Europa, c potatul de Epir.

Cucerirea şi jefuirea Constantinopolului din 13 aprilie 1204 crearea unui Imperiu latin efemer, care a durat din 1204 pînă la 1 la Constantinopol, a contribuit la slăbirea Imperiului bizantin, ce vî restaurat după 1261 şi constituie una din cauzele majore ale cuceririi de către turci, la 29 mai 1453. Din 1204 ura confesională dintre oi dentali şi bizantini, dintre catolici şi ortodocşi, a crescut şi a săpat în cele două Biserici, Ortodoxă şi Romano-Catolică, o prăpastie profun pentru care latinii erau cei mai vinovaţi.

Cruciada copiilor (1212). La începutul secolului al XM-lea, r narhii Apusului, plictisiţi de insistenţele papei de a pleca în crucii şi ocupaţi cu treburile lor, au uitat de cruciade. In poporul simj însă, a renăscut entuziasmul religios, încît se ajunse ca pe vremea Petru Eremitul în 1096—1097 să ia fiinţă în 1212 aşa numita «cruc dă a copiilor». Mii de copii din Franţa şi Germania au pornit dintr-spirit de aventură aberantă spre Ierusalim.

Astfel, un tînăr cioban din Franţa, Ştefan (Etienne), în 1212, crezut ales de Dumnezeu să conducă pe copiii francezi, între ei şi f şi femei, în Palestina. Regele Filip II August (1180—1223) îi ordc întoarcerea copiilor la părinţi, dar doi negustori fără suflet i-au îmb

în corăbii la Marsilia în număr de 1.500, spre a-i duce în Orient. iă corăbii au naufragiat, iar celelalte au dus copiii la Alexandria, în 3t şi în alte ţări arabe, unde au fost vînduţi ca sclavi.

Un copil german, Nicolae, care nu avea nici zece ani, a pornit din mia (Koln) în fruntea a mii de copii şi a trecut Alpii spre porturile iene pentru a se îmbarca către Palestina. Mulţi copii au murit pe m de foame şi oboseală şi numai puţini s-au întors la părinţii lor.

Cruciada a V-a (1228—1229). Această cruciadă s-a desfăşurat în ă faze. Faza întîi a cruciadei o constituie expediţia regelui Andrei I-lea al Ungariei (1205—1235), care a plecat în Palestina în 1218— *9,* împreună cu ducele Leopold VII de Austria şi alţi nobili din itria şi Bavaria. După toată probabilitatea, între ostaşii lui Andrei I-lea se găseau şi români din Transilvania. După cîteva expediţii pe ;a Iordanului, Andrei al II-lea şi armata sa s-au întors acasă fără iltate decisive.

O altă expediţie, condusă de conţii Wilhelm de Olanda şi George Wied, alcătuită din cruciaţi olandezi, vestfali şi germani din oraşul men, la care s-a asociat în 1218 şi francezul Jean de Brienne, fostul 2 al Ierusalimului, în urmă regent al Imperiului latin din Constan-ipol (1229—1237), s-a îndreptat împotriva Egiptului, care stăpînea ici şi Palestina, reuşind să cucerească la 5 noiembrie 1219 portul nietta din delta Nilului. Musulmanii distruseseră ecluzele şi digu-

Nilului, astfel că după doi ani, în 1221, Damietta a fost recucerită

mîinile creştinilor de sultanul Malik al Kamil (1218—1238) al ptului.

în 1219, Francisc din Assisi (f 1226), fondatorul ordinului monahal ranciscanilor, a mers la curtea sultanului Malik al Kamil, încercînd

convertească la creştinism, dar nu reuşi.

Faza a doua a cruciadei o constituie plecarea la Locurile Sfinte, >ă multe ezitări, a împăratului Germaniei Friederich al II-lea (1215 250), principalul conducător al cruciadei a V-a. în 1227, el a plecat 2 Orient, dar pe drum se înbolnăvi şi se opri în portul Otranto din ia. Papa Grigorie al IX-lea (1228—1241), crezînd că este o simula-;i dorind să scape de presiunile lui asupra scaunului papal, 1-a exco-licat în 1228, socotindu-1 un «păgîn şi un musulman». El plecă în [1] din urmă spre Orient în 1228, dar expediţia lui nu s-a făcut sub piciile Sfîntului Scaun, ci pe cont propriu. Ajungînd în Palestina,)rită legăturilor sale amicale cu Malik al Kamil, unul dintre cei mai larcabili sultani ai Egiptului, foarte avansat faţă de ideile timpului , Friederich al II-lea a reuşit să obţină pe zece ani, prin negocieri, i *tratatul de la Iaffa (Ioppe) din li'februarie 1229,* încheiat cu sul-al egiptean, *Ierusalimul,* fără moscheea lui Omar, *Betleemul, Naza-d, ducatul Toron* din Galileea de Nord şi *teritoriul Sinodului* din icia, pentru ca luptele dintre creştini şi musulmani să înceteze.

în urma tratatului de la Iaffa, Friederich al II-lea şi-a făcut intra-

în chip solemn în Ierusalim, la 17 martie 1229, unde-şi puse însuşi 3ana regală pe cap. în 1229, urmărit de papa Grigorie al IX-lea ca

duşman, părăsit de patriarhul latin de Ierusalim, calomniat de cava lerii templieri şi ioaniţi, el plecă din Palestina spre patrie.

j

Ierusalimul a rămas în mîna creştinilor din 17 martie 1229 pînăj la 23 august 1244, cînd fu definitiv pierdut de cavalerii latini, fiindj atacat şi ocupat de o hoardă de turci corasmieni, chemaţi în ajutor de sultanul Egiptului. Aceştia au masacrat o parte dintre creştini şi au distrus biserica Sfîntului Mormînt.

Numai Iaffa (Ioppe), Acra (vechea Ptolemaidă), Tripolis şi Antio-hia au mai rămas în mâinile creştinilor.

Cruciada a Vi-a (1248—1254). Pierderea Ierusalimului în 1244 făcut ca papa Inocenţiu al IV-lea (1243—1253) să îndemne creştinătatea apuseană, în conciliul de la Lyon din 1245. să se înroleze într-o nouă cruciadă.

Deşi aversiunea pentru cruciadă devenise foarte mare, în urme exceselor cruciaţilor contra evreilor, schismaticilor (ortodocşilor) şi mahomedanilor, totuşi piosul rege al Franţei Ludovic al IX-lea cel Sfîm (1226—1270) plecă în 1248 în cruciadă. El se opri cu armata mai întîi în insula Cipru, unde petrecu iarna anului 1248, apoi, în primăvara anului următor, se îndreptă spre Egipt, unde, în 5—6 iunie 1249, cuceri portul Damietta de pe braţul oriental al Nilului. Pînă să soseasd la Damietta, musulmanii masacrară pe toţi creştinii din oraş.

înaintînd spre Cairo, regele francez căzu prizonier la Mansura, îi aprilie 1250, împreună cu armata, iar flota care înainta în susul Nilului fu distrusă. Spre a-şi recăpăta libertatea, regele Ludovic al IX-lea a trebuit să plătească o sumă considerabilă şi să cedeze Damietta.

După eliberare, Ludovic al IX-lea cel Sfînt s-a îndreptat spre SiriE în speranţa de a primi ajutoare din Apus, dar ele n-au sosit. A ma petrecut patru ani în Răsărit, între 13 mai 1250 şi 24 aprilie 1254, strădu indu-se să fortifice oraşele maritime stăpînite de occidentali.

După un pelerinaj la Betleem în 1254, la 24 aprilie acelaşi an s-întors în Franţa, fără să fi putut elibera Ierusalimul.

In 1268, principatul latin al Antiohiei căzu în mîinile musulmaniloi

Cruciada a **VII-a (1270).** Regele Franţei Ludovic al IX-lea ce Sfînt plecă din nou în cruciadă în 1270, de astă dată în Tunis, und spera să convertească la creştinism pe emirul Tunisului şi să atac apoi Egiptul, care stăpînea Palestina. Aci, însă, piosul monarh şi o part dintre luptători muriră de dizenterie şi ciumă. Fiul şi urmaşul său 1 tron, regele Filip al IlI-lea (1270—1285), după ce a încheiat un armis tiţiu cu saracinii (arabii), s-a întors în Franţa.

Aşa au luat sfîrşit cruciadele zise clasice. Numărul de 7 cruciade pur convenţional. în realitate, au fost mai mult de 12 expediţii în ti ţările Europei Occidentale şi Palestina pentru eliberarea Locurilor Sfint

în 1289, mamelucii din Egipt, soldaţi turci, cumpăraţi de egiptei cu bani, care între 1254 şi 1517 au reuşit să formeze Dinastia mameli cilor, sub care creştinii au avut foarte mult de suferit, au cucerit oraşi Tripolis, iar la 18 mai 1291, cavalerii franci au pierdut definitiv Aer ultimul bastion creştin în Siria. Oraşele martime Tir,

Sidon şi Beirut

fost predate de bună voie sultanului Egiptului, care le-a stăpînit pînă în secolul al XVI-lea, cînd au intrat sub stăpînirea turcilor.

Cruciadele următoare de la Nicopole, 25 septembrie 1396 şi de la Varna, 10 noiembrie 1444, organizate pentru alungarea turcilor din Europa, s-au terminat prin înfrîngerea creştinilor de către otomani, care dispuneau atunci de o mare putere militară.

Privite în general, după atîtea secole, constatăm că cruciaţii occidentali, francezi, englezi, germani, veneţieni, genovezi, normanzi ş.a. nu au fost capabili să realizeze în Răsărit o operă durabilă, nici din punct de vedere politic, nici religios.

Descoperirea Americii : a Lumii noi, în 1492, de către celebrul navigator genovez Cristofor Columb (1451 — f 1506), va da istoriei universale un nou curs, căci ţările occidentale îşi vor îndrepta atenţia spre Lumea nouă.

Oricum, consecinţele cruciadelor au fost şi pozitive şi 'negative.

Au fost pozitive pentru că, datorită comerţului maritim dintre Europa, Orientul Apropiat şi Africa, s-au dezvoltat oraşele, au înflorit bur-jhezia şi chiar primele întreprinderi capitaliste, care au sprijinit apoi înflorirea literaturii, a artei şi a ştiinţelor. Cultura bizantină, continua-;oarea prestigioasei culturi greco-romane, a contribuit în cea mai mare năsură la civilizaţia şi dezvoltarea culturii apusene. Constantinopolul i fost în Evul Mediu centrul civilizaţiei şi al culturii universale, aşa :um va deveni Parisul mai tîrziu.

între consecinţele negative notăm : scăderea moralităţii şi a disci-)linei bisericeşti, dar mai ales *slăbirea conştiinţei unităţii Bisericii,* mai des după cruciada a IV-a (1202—1204), cînd dezbinarea dintre Biserica tăsăritului şi Biserica Apusului s-a adîncit cu adevărat. Dacă orgoliul)izantinilor pentru trecutul lor şi pentru cultura lor, moştenitoare a irestigioasei culturi greco-romane, a dăunat unităţii Bisericii, nu mai iuţin dăunătoare a fost pretenţia de dominare a cavalerilor occidentali, are s-au străduit s-o impună în numele Bisericii Catolice, totdeauna oritoare să obţină conducerea supremă în Biserica lui Hristos, în de-rimentul Bisericii Răsăritului.

Alunecînd prea mult spre interese lumeşti, spre secularism, con-ucătorii apuseni ai vieţii bisericeşti au contribuit la nasterea spiritului bertin şi protestatar care se va amplifica cu putere în secolele urmă-aare proliferînd sub forma schismelor, ereziilor şi a încercărilor de sformă *in capitis et membris* a Bisericii.

BIBLIOGRAFIE*

L. et J. Riley—Smith, *The Crusades. Idea and Reality,* 1095—1274 London, 1981 ; na Comnena, *Alexiada,* trad. de M. Marinescu, note'de N. Şerban-Tanaşoca, 2 voi., icureşti, 1977; R.-J. Lilie, *Byzanz und die Kreuzfahrerstaaten. Studieri zur Politik* :s *Byzantinischen Reiches gegenilber den Staaten der Kreuzlahrer in Syrien und ilestina bis zum 4. Kreuzzug* (1094—1204), Munchen, 1981, XIII — 549 p.; R. Grous-t, *Histoire des croisades et du royaume iranc de Jerusalem,* voi. 7, *Jean de ienne, Frederic II et St. Louis,* 1210—1256, Paris, 1981, 420 p., voi. 8, *Les Mongols, marchie iranque et la chute d'Acre,* 1256—1291, Paris, 1981, 505 p.; H. E. Mayer,

* Bibliografia a fost întocmită de Pr. prof. T. Bodogae şi Pr. prof. I. Rămureanu.

Geschichte der Kreuzziige, 4-e Aufl. 1975; G. Richard, *Orient et Occident Moyen Age. Contacts et relations* (XII—XV s.), London, 1976; K. M. Setton, *History oi the Crusades. i. HI. The Fourteenth and Filteenth Centuries,* cited H. W. Hazard, Madison and London, 1975, XXII, 813 p.; S. de Sandoli, *Corr. inscriptionum crucesignatorum Terrae Sanctae (1099—1291),* traduzione, testo annotazioni, Jerusalem, 1974; J. Prawer, *Histoire du royaume latin de Jerusale,* traduit de l'hebreu par C. Nahon, t. 1 şi II, Paris, 1969, 1970. Recenzie, Pr. pr . I. Rămureanu, în «Ortodoxia», Bucureşti, XXXIV, (1972), nr. 1, p. 78—81.

H. G. Beck, *Die byzantinische Kirche im Zeitalter der Kreuzziige,* la H. Jed *Handbuch der Kirchengeschichte,* Bând III, Freiburg im Breisgau, 1968; L. Brehi *L'Eglise et l'Orient au* moyen *âge,* Paris, 1928.

S. Runciman, A *History oi the Crusades,* 3 voi., (C.U.P.), London, **1951—19**

S. Runciman, *Geschichte der Kreuzziige,* 3 voi., Miinchen, 1957—1960.

A. Vasiliev, *Histoire de l'empire byzantin,* tom. II, trad. franc., par P. Broe et. A. Bourguina, Paris, 1932; N. Iorga, *Breve histoire des croisades et de lei iondations* en *Terre Sainte,* Paris, 1924; Idem, Notes et *extraits pour* servir *I'histoire des croisades au* XV-e *si&cles,* t. I—VI, Paris—Bucarest, 1899—1916.

G. Ostrogoski, *Geschichte des byzantinischen Staates,* Miinchen, 1963.

D. A. Zakynthinos, *Le despotat grec de* Moree, voi. I, Histoire politique; voi. *Vie et institutions.* Revised by Chr. Maltezou, London, 1975; G. Schlamberg *Byzance et Ies Croisades,* Paris, 1927.

în r o m â n e ş t e :

M. Şesan, *Cruciadele şi Biserica Ortodoxă şi actualitatea,* în «Mitropolia *1* dealului», V (1961), nr. 4—6, p. 216—241. Idem, *Cruciadele şi Biserica Ortodo:* Cernăuţi, 1938; Fr. Pali, *Curs de istorie universală. Cruciadele (sec. XI*—Xf Cluj, 1948; Ilie Grămadă, *Cruciadele,* Bucureşti, 1961.

S. Columbeanu şi R. Valentin, *Cruciadele,* Bucureşti, 1971.

încercări de unire în sec. XI—XIV*

Cu toate că raporturile dintre creştinii răsăriteni şi apuseni începu să se răcească încă înainte de 1054, totuşi dezbinarea reală nu s-a făc simţită decît mai tîrziu, mai ales în timpul şi în urma cruciadelor. «I cred că greşelile latinilor sînt aşa de multe şi atît de grave, încît poată motiva o schismă între Biserici», spunea dintre răsăriteni Te filact al Bulgariei (f 1108), iar egumenul cunoscutei mînăstiri italie de la Monte Cassino, benedictinul Bruno de Segni spunea pe la 115 «Credem cu tărie că în ciuda tuturor diferenţelor de tradiţii şi de ol ceiuri, între Biserici poate exista o singură familie legată indisolu' de capul ei, Hristos, după care prin credinţă în El formează şi Biseri un singur trup». La 1087 erau aduse la Bari moaştele Sfîntului Nicol; iar un alt Nicolae, tot grec din Trani, va fi canonizat pe la anii 1100 papa Urban al II-lea (1088—1099). Pelerini latini, ruşi şi greci se înt neau nestingherit la Locurile Sfinte, iar în Athos continua să exis încă şi în sec. al XH-lea mînăstirea Amalfinezilor.

Are dreptate un istoric german (H. G. Beck) cînd spune că prii iritare au produs-o normanzii din sudul Italiei, mai ales din clipa care papii, începînd cu Nicolae II (1059—1061), i-au răsplătit în 1060 moşii aflate pînă atunci în mîna bizantinilor, iar papa Grigorie al VII-1 (1073—1083) a făcut din normanzi un stat vasal al Scaunului Rom («monarhia sicula»). Se ştie, însă, că normanzii au nutrit pretutinde

• Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodoqae.

lanuri expansioniste şi colonialiste, încît era inevitabilă ciocnirea lor u bizantinii. In Sicilia şi în sudul Italiei, unde pe la anii 1000 existau proape 100 episcopate greceşti, normanzii au fost cei dintîi care au Şutat desfiinţarea tradiţiilor răsăritene. în spatele acestor acţiuni ale >r e de înţeles că se aflau papii, care, în Evul mediu, au urmărit des-inţarea oricăror tradiţii locale şi particulariste.

In 1071, anul marii înfrîngeri a armatei bizantine conduse de îm~ aratul Roman al IV-lea Diogen (1067—1071) de către turci la Mant-kert, bizantinii au pierdut şi baza lor italiană de la Bari, ocupată de orma'nzi. împăratul Mihail VII Dukas (1071—1078) a căutat atunci apropierea de papa Grigorie al VH-lea, cerîndu-i ajutor împotriva tur-lor. Papa s-a bucurat şi a făcut planul să căsătorească pe fiica princi-?lui normand Robert Guiscard (1015—1083) cu fiul bazileului bizantin, jidindu-se că în chipul acesta se va face şi mai uşoară reunirea celor auă Biserici. Bizantinii se vede că n-au acceptat şi, deşi papa a anunţat regătirea unei cruciade, lucrurile au rămas nerezolvate din pricina ămîntărilor pentru învestitură (1076). Mai tîrziu, papa a excomunicat îiar pe împăraţii Nichifor Botaniatul (1078—1081) şi pe Alexios-omnen (1081—1118), pentru că se opuneau planurilor lui.

Se ştie că Grigore al VII-lea schiţase în celebrele sale puncte «Dic-tus papae» un mod cu totul nou de a vedea lucrurile. Potrivit acestor ;deri, singur Scaunul Romei este ecumenic şi n-are nevoie de sinod, r în această calitate, el este deasupra puterii politice. Poate de aici rezultat şi atitudinea lui duplicitară în problema «întoarcerii grecilor».

Cînd a urcat în Scaunul Roman (1088), papa Urban al II-lea a ri-cat împăratului bizantin excomunicarea, spunînd împăratului Ale-os I Comnen că ar fi bucuros dacă ar fi pomenit în diptice la Bizanţ că nu ştie de ce au fost închise unele biserici latine în Constantinopol. îpăratul a răspuns că în arhivele bizantine nu s-a păstrat nimic în gătură cu schisma, acţiunile din 1054 fiind mai mult o ceartă dintre itriarhul Mihail Cerularie (1043—1058) şi cardinalul Humbert. Sin-irele neînţelegeri, care s-ar putea aplana, ar fi de ordin liturgic. Cît iveşte faptul că papa nu-i pomenit în diptice, zice împăratul, faptul explică prin aceea că papa n-a trimis scrisorile irenice obişnuite, r bisericile latine închise în Constantinopol sînt numai cele normande, itriarhul grec, prin care s-a făcut în 1089 această corespondenţă a opus papei să-şi trimită scrisorile irenice însoţite de o mărturisire de edinţă şi atunci dipticele se vor pune din nou în funcţiune. Papa a spuns că chiar dacă s-ar acţiona «prin iconomie», creştinătatea tot avea de cîştigat, realizîndu-se unirea Bisericilor. Unirea nu s-a putut aliza, deoarece papa Urban al II-lea ceru împăratului **bizantin recu-**aşterea primatului papal.

în timp ce se desfăşurau luptele cruciadei I (1096—1099), papa •ban II convoacă un sinod în 1098 la Bari, în sudul Italiei, la care au at parte şi episcopii greci din sudul Italiei ; între cei prezenţi se afla cunoscutul teolog Anselm de Canterbury (f 1109), născut la Aosta, în ilia, fondatorul scolasticii. Nu ni s-au păstrat actele sinodului, dar scuţia s-a purtat mai ales *asupra lui Filioque,* despre care Anselm a rbit atît de elocvent încît papa a spus că pronunţă excomunicarea

împotriva celor ce n-ar crede aşa. Se pare că de acum parte din episcopi greci din Italia («italo-grecii») s-au unit cu Roma. Era o unire parţiala care nu angaja Biserica Ortodoxă.

Tratativele de unire au continuat între împăratul Alexios I Comner şi papa Pascal al II-lea (1099—1118).

Din cauza jafurilor făcute de normanzi pe teritoriul Imperiulu bizantin, ura confesională dintre greci şi latini s-a mărit. Latinii aroganţi numeau pe greci schismatici, eretici şi duşmani ai creştinătăţii considerîndu-i o piedică în calea cruciaţilor pentru eliberarea Sfîntulu Mormînt.

Boemond, ducele normanzilor, care devenise din 1098 principe Antiohiei, cu autorizarea papei Pascal al II-lea, colindă în 1105 Europî apuseană pentru a organiza o expediţie contra Bizanţului, oferind pape unirea Bisericilor, prin supunerea politică a grecilor, cucerind Con-stantinopolul.

Prin răsunătoarea înfrîngere a normanzilor la Dyrrachion (1107— 1108), în Epir, povestită de scriitoarea bizantină Ana Comnem (1083—1148), în Alexiada ei, Boemond încheie o pace umilitoare ci tatăl ei, Alexios I Comnen, încît politica antibizantină, normandă ş papală, fu compromisă pentru mult timp.

In 1113, împăratul Alexios I Comnen a oferit papei Pascal al Il-le; (1106—1125) protecţia sa, în urma maltratării şi arestării de către Henrii al V-lea, împăratul Germaniei, spunîndu-i eufemistic că ar fi ferici să primească pentru el sau pentru fiul său coroana din mîna lui. S< înfiripă un plan de reunire a Bisericilor. Papa a scris împăratului Ale xios I Comnen că «primul drum spre unire mi se pare recunoaştere; de către patriarhul constantinopolitan a *primatului şi respectului datora scaunului Apostolic».* Celelalte deosebiri dogmatice şi liturgice nu s< pot înlătura decît după unirea cu capul Bisericii. La discuţiile purtaţi s-au distins din partea latinilor Petru Hrisolanul sau Grossolan, arhi episcopul Milanului, iar dintre greci, egumenul mînăstirii Ganu, Ioai Furnis şi mitropolitul de Niceea, Eustaţiu. Teologi şi canonişti celebr greci din secolul al XH-lea, Eftimie Zigabenul, Nicolae episcop di Metond în Peloponez, Ioan Zonaras, au combătut părerile latinilor. L; discuţii a fost de faţă şi împăratul. Fiul şi succesorul împăratului Ale xios I Comnen, Ioan al II-lea Comnen (1118—1143) intră în legături ci papii Calist II (1119—1124), Honoriu II (1124—1130) şi Inocenţiu I (1130—1143) în vederea unirii celor două Biserici, dar tratativele n-ai dat roadele aşteptate.

Ioan al II-lea Comnen începu tratative de unire şi cu împăratu german Lothar al III-lea (1125—1137), pentru că politica agresivă lui Roger al II-lea de Sicilia (1101—1156) devenea periculoasă pen tru amîndoi.

In 1135, germanii au trimis la Constantinopol cu treburi diplomatic pe episcopul Anselm de Havelberg şi, între altele, s-au angajat discuţi publice în bisericile Sfînta Ierna şi Sfînta Sofia despre Filioque, azim şi primat. Discuţiile au fost liniştite, senine. Dintre bizantini a vorbi arhiepiscopul Nichita de Nicomidia. S-a propus ca problemele să fi hotărîte prin sinod.

In 1155, papa Adrian al IV-lea (1154—1159) a trimis la Constantinopol împuterniciţi pentru a trata unirea cu grecii. Din scrisoarea papei reiese că el avea greutăţi cu normanzii şi cu Friederich Barbarossa, de aceea face aluzii la greci să fie ei mai înţelegători, scriindu-le : «Fiii Bisericii s-au îndepărtat de ascultarea mamei din clipa în care s-au despărţit de Scaunul Papal. Să ne grăbim s-aducem din nou pe fii la Biserică, să găsim drahma cea pierdută şi oaia cea rătăcită... toţi să se întoarcă la turma Sfîntului Petru». In acelaşi an, arhiepiscopul Vasile de Ohrida, în numele bizantinilor, răspundea : «Te-am auzit chemîndu-ne la Tine., dar ce legătură are cu noi parabola despre oaia cea rătăcită şi despre drahma cea pierdută, Prea Sfinţite Papă ? Căci noi nu ne socotim căzuţi de la adevăr. înger din cer de ar veni şi ar propovăduiască altfel, anatema să fie, căci nu ştiu altă temelie pusă decît pe Hristos şi Biserica Lui».

în 1166, Manuil I Comnen (1143—1180) intră şi el în legătură cu papa Alexandru III (1159—1181). Trimişii papei au declarat că cer de la bizantini doar recunoaşterea primatului şi pomenirea papei la Liturghie. Dintre greci a răspuns patriarhul Mihail III Anhialos, care a declarat că «papa nu-i nici primul dintre arhierei, nici judecător pentru I alţii, ci e doar o oaie şi încă una care are nevoie de doctor». Tot similar se exprima şi un sinod din Constantinopol din 1169 şi asta într-o vreme | cînd Manuil ducea politică filo-apuseană notorie.

Imitînd cibiceiuri apusene, luîndu-şi amîndouă soţiile din Apus, Manuil mergea cu gîndul pînă acolo că voia să readucă Italia sub ascultarea Bizanţului, cum a fost pe vremea lui Justinian. Prefera să fie încoronat de papă ca singur împărat legitim, numai să nu cîştige acest titlu rivalul său Friedrich I Barbarossa (1152—1190). De aceea a trimis şi bani şi trupe în Italia, reuşind să învingă pe împăratul german la Pavia (1176).

Poporul revoltat s-a răsculat în 1182 şi a masacrat pe latini, incen-diindu-le bisericile din Constantinopol. Ca ripostă a acestui fapt trebuie socotit masacrul făcut de normanzi în 1185, în Tesalonic. In legătură cu acest masacru istoricul şi teologul Nichita Choniates (f 1211) declară că «între noi şi latini s-a săpat o prăpastie de ură atît de mare, încît nici în suflete nu ne mai putem împăca, deşi în exterior cenvenim cu ei».

In anul 1199, împăratul Bizanţului Alexios al III-lea (1195—1203) scria celui mai mare dintre papi, Inocenţiu al III-lea (1198—1216), că singurele puteri universale sînt Biserica romană şi Imperiul bizantin al lui Justinian ; totuşi puterea spirituală e subordonată celei imperiale. Papa a ripostat, spunînd că puterea spirituală depăşeşte pe cea imperială în chipul în care lumina soarelui întrece pe a lunii. In corespondenţa dintre Inocenţiu al III-lea şi patriarhul Ioan al X-lea Kamateros (1198—1206), acesta din urmă declara că nu Biserica Răsăriteană este aceea care a introdus schimbări în doctrină şi cult şi că în nici un caz nu Roma este mama Bisericilor, ci Ierusalimul. Papa îl face atent (şi pe el ca şi pe împăratul Alexios al IV-lea) că dacă nu se dovedesc respectuoşi şi nu vor lucra pentru unirea Bisericilor, aşa cum doreşte şi împăratul grec, atunci să ştie că papa va lucra el însuşi împotriva lui şi a Bisericii lui. De aceea nu-i de mirare că îndată după «gigantica

nebunie» din 1204 adevărata atitudine a papei e greu de aprecj volta faţă de «grozavele prădăciuni», ori bucuria că «nou născi] periu revine la unire ca altădată Efraim la Iuda» ? Din 1208 *Pi* Ecumenică, fiind alungată din Constantinopol de cavalerii latinii ciadei a IV-a, şi-a stabilit reşedinţa la Niceea, capitala Imperiu de Niceea, unde a funcţionat pînă la 1261.

E adevărat că mîndria bizantină a fost lovită tocmai în ini înfiinţarea Imperiului latin de răsărit (1204—1261). In locul patr ecumenic veneţienii au ales un patriarh latin în persoana lui To rosini, spre marele scandal al clericilor şi credincioşilor greci, , du-se astfel neînţelegerea şi ura dintre greci şi latini. Dar reg şi reorganizarea rezistenţei în centrele de la Niceea, de la Tr şi din Epir vor dovedi în curînd că, deşi îngenuncheat, statul biza şi-a spus ultimul cuvînt. Trebuie subliniat faptul că de acum orice manifestare bizantină, fie culturală, fie bisericească sau cr litică, începe să poarte un timbru de patriotism. O fraternizare sai o apropiere crescîndă între toate statele ortodoxe se observă uşi gătind parcă pe ortodocşii din Balcani pentru cei 500 de ani d< naţie otomană, în care credinţa şi Biserica Ortodoxă le va fi mare sprijin. Coroane regale oferite de papa Inocenţiu al III primit şi suveranii sîrbi şi cei româno-bulgari şi rutenii şi arme la timpul potrivit ei vor reveni iarăşi la tradiţiile ortodoxe.

Unirea nu se putea face prin silnicie. Intr-un canon al si din 1215 papa lăsa liberă alegerea ritului şi limbii (constitutio în acelaşi timp au fost cazuri cînd călugării sau preoţii ortodoc: refuzau să dea declaraţie că recunosc pe papă drept cap al Bise: suferit temniţă, exil sau închiderea bisericilor.

In timpul Imperiului din Niceea (12G4—1261) s-au organ cîteva ori tratative pe tema unirii Bisericilor. In ultimii ani de doi împăratului Teodor I Lascaris (1205—1222), acesta a propus ţinera sinod cu participarea celor patru patriarhi orientali, urmînd ca ho să fie prezentate spre ratificare papei de la Roma. In ultimul m unul din episcopii ortodocşi care a luat parte la consfătuire şi-a se opinia, denunţînd orice colaborare cu latinii şi cerînd chiar alu acestora din Constantinopol.

între 1232—1254, sub Ioan III Dukas-Vatatzes (1222—125' ţinut trei sinoade «unioniste» la Niceea. Regele Ierusalimului, < narul Jean de Brienne, a sosit în acest scop la Constantinopol, *x* mers şi patriarhul Gherman II de Niceea (1222—1240). Mai erau < şi doi călugări franciscani şi doi dominicani. Patriarhul grec le-a *h* un mesaj în care deplîngea «sfîşierea cămăşii lui Hristos, nu din] unor militari, ci de către conducătorul Bisericii latine... Recunoaşi papa are primat apostolic, dar dacă ne uităm în oglinda Script a Tradiţiei, fiecare putem trage învăţătura cuvenită». La rîndul lui Grigorie al IX-lea (1228—1241) afirma că Petru a avut primat toţi Apostolii, iar papa peste toată lumea. Biserica greacă a fost sită pentru că s-a despărţit. Pînă la urmă grecii au spus că re< azima dacă apusenii renunţă la Filioque. Apusenii răspunseră g

le îngăduie doar să nu recite Filioque în Biserică. N-au cedat în fond unii, nici alţii şi au plecat cu toţii fără rezultat. La o altă întrunire discutat şi despre purgatoriu, iar la ultima, unde s-a discutat despre cederea «prin Fiul», împăratul ceru retrocedarea Constantinopolului, •u la care a consimţit şi papa Inocenţiu IV (1243—1254). Totuşi dis-ile au rămas fără urmări pentru că în 1254 au murit şi papa şi împăratul. De asemenea, n-au dus la nici un rezultat nici tratativele de re purtate în 1256 de papa Alexandru al IV-lea (1254—1261) la Ni-i, în timpul împăratului Teodor al II-lea Lascaris (1254—1258). La 15 august 1261, împăratul Mihail al VUI-lea Paleologul
ii 1282) recuceri fără dificultate capitala bizantină şi intră apoi în
ative de unire bisericească şi cu papii Clement al IV-lea (1265—1268) Prigorie al X-lea (1271—1276) pentru a evita formarea unei noi coa-politice contra Bizanţului.
In acest timp, sporeşte contra grecilor polemica marilor teologi apu-Toma de Aquino (1274) şi Bonaventura (1274), care îşi puseră toată iţa lor teologică pentru combaterea a ceea ce ei numeau «erorile :ilor» = *errores graecorum.* Mihail al VIII-lea, după ce 1-a izgonit 3aldouin al II-lea (1228—1261), ultimul rege latin în Bizanţ, trebuia upte împotriva războinicului Carol de Anjou (1226—1285), care se ngajează cu operaţiuni militare împotriva Bizanţului, în Epir şi în ponez, ca să-şi recapete teritoriile la care rîvniseră două sute de ani cesorii săi, normanzii din Italia sudică. Carol îşi formase şi un sis-de alianţe, care urmau să prindă ca în cleşte pe împăratul bizantin, că acestuia nu îi rămînea altceva decît să se apropie de papă prin ea Bisericilor, pentru ca astfel să poată dejuca planurile cotropito-. Printr-o manevră dibace, Mihail al VIII-lea Paleologul reuşi să *ie* alianţa regelui Petru III de Aragon (1276—1281), rivalul lui Carol ^.njou, apoi pe a regelui Ungariei, pe a cărui fiică o va primi de , în sfîrşit, pe genovezi, care deveniseră cei mai puternici negustsri emii. Dar cea mai redutabilă armă i-a fost colaborarea cu papa Gri-: al X-lea care nu cerea decît ca grecii să recunoască primatul papal, sul Filioque (fie chiar şi cu formula «prin Fiul»), precum şi să po-?ască numele papei la Liturghie. Era vorba deci mai curînd de o ! «prin iconomie», potrivit căreia împăratul făgăduia să recunoască arul catolic, nimic mai mult. Procedura era unică în istoria încer->r de unire şi s-a dovedit a fi fost o greşeală imensă din partea papei, aentru aceasta trebuiau pregătiri.
n interior, împăratul s-a izbit de o puternică opoziţie mai iin partea partidei zeiote în frunte cu Patriarhul Iosif (1266—1275 ; -1283), care nu voia să recunoască primatul papei şi nici adaosul lue şi care puse pe hartofilaxul Ioan Beccos să prezinte într-un stu-lovezile adevărului ortodox. Beccos ajunge la concluzia că latinii îretici. împăratul ceru şi părerea marelui învăţat Nikifer Vlemide 72) cît şi a lui Nichita de Maronea care au răspuns că deosebirile î cele două Biserici nu sînt atît de mari după cum s-ar părea. In tă situaţie împăratul aruncă în temniţă pe Ioan Beccos care după mp răspunse şi el în sensul lui N. Vlemides. Atunci împăratul se

adresă din nou clerului şi poporului spunînd că unirea este de mare folos pentru Imperiu, iar cele trei puncte : primatul, dreptul de a primi apeluri şi pomenirea numelui papei la rugăciuni sînt mai mult nominale, papa nu va veni aici să controleze ori să judece, iar pomenirea papei s-ar face numai în biserica imperială şi în catedrala patriarhală. In urma acestui apel singurul care n-a vrut să cedeze a fost patriarhul, căruia împăratul i-a spus să lase lucrurile în seama lui şi, dacă va fi reuşit să facă unirea, urma să demisioneze, iar dacă nu, să rămînă în scaun mai departe. Cei trei delegaţi care au plecat la Lyon — unde s-a ţinut un al doilea sinod «ecumenic» — erau fostul patriarh Gherman al III-lea (1265—1266), apoi ministrul Gheorghe Acropolitul şi mitropolitul Teofan de Niceea. Ei au sosit după ce sinodul dezbătuse problema Filioque şi nici n-au mai intrat în Biserică şi în discuţie, ci s-a citit la 6 iulie 1274 doar mesajul împăratului în legătură cu problemele amintite. Ei n-au semnat nici un act, ci au depus doar jurămîntul cerut şi au rostit în biserică Crezul fără adaosul Filioque, semn că într-adevăr nu se cere ţi recunoaşterea formală a lui. In felul acesta, în 1275, Carol de Anjou a încheiat armistiţiu cu împăratul bizantin şi lucrurile păreau aplanate.

Unioniştii erau puţini în Bizanţ, mai ales rude de-ale împăratului şi cîţiva demnitari. Din partida ortodoxă mulţi au fost închişi sau exilaţi, cu toate că unele izvoare spun că însuşi împăratul îi vizita şi-i mîngîia, spunîndu-le că ceea ce s-a făcut a fost ceva formal. Alte izvoare arată că însăşi sora împăratului ar fi declarat înainte de a pleca la soţul său în Bulgaria : «mai bine piară Imperiul fratelui meu decît curăţia credinţei !». După cercetări mai noi, măsurile de persecuţie contra ortodocşilor de la Athos şi din alte locuri nu s-au aplicat întocmai. Intre timp deveni patriarh Ioan Beccos favorabil unirii, dar împotriva lui se pronunţă o sentinţă de excomunicare la un sinod din Tesalia. După moartea papei Grigorie al X-lea (f 1276) primejdia pentru Bizanţ s-a ivit din nou. împăratul a fost acuzat că n-a aplicat decît de formă hotărîrile, de aceea în 1281 el a fost excomunicat de papa Martin al IV-lea (1281—1285). De altfel, un cardinal fusese trimis să controleze aplicarea celor hotărîte. In 1282 Mihai al VUI-lea avu bucuria să constate înlăturarea primejdiei datorită «vesperelor siciliene» din 31 martie, în lunea Paştilor, la care contribuise împreună cu Petru III de Aragon şi cu încurajarea papei. In acelaşi an, în care Mihail VIII muri, el fu excomunicat şi de către bizantini. Aşa s-a încheiat veacul al XlII-lea într-o atmosferă apăsătoare cum arareori a mai avut loc în Bizanţ.

Reacţia contra unirii sub Andronic al II-lea (1282—1328) a dus la denunţarea ei oficială, la înlăturarea şi întemniţarea patriarhului Ioan Beccos — care a murit maltratat — şi a aderenţilor lui. De acum, la graniţele Imperiului apare şi primejdia turcilor otomani, pe lîngă primejdia sîrbă. Se fac simţite şi fenomenele de disoluţie interioară, datorită procesului de acaparare feudală, pe care împăratul n-o poate opri. Fiul şi urmaşul lui Mihail al VlII-lea, Andronic al II-lea, n-a îndrăznit să-1 înmormînteze cu onoruri împărăteşti pe tatăl său, fiind silit să declare că el n-a aderat şi nu va adera la unire cu latinii. Războaiele civile ameninţau. In această situaţie, el şi urmaşii lui au fost nevoiţi să între-

arindă noi acţiuni unioniste, mai ales că acum papii le trimiteau somaţii ie supunere imediată. Bizantinii se agăţau ca disperaţi de vechile speranţe că Apusul le-ar putea trimite ajutor armat.

' în 1339, împăratul Andronic al III-lea (1328—1341) a trimis la Avignon, în Franţa, unde se afla pe atunci curtea papală, o ambasadă xmdusă de călugărul Varlaam (f 1350), originar din sudul Italiei. El s-a iovedit un slab unionist şi slab diplomat. Cînd apusenii i-au spus că *roi* întîi să vadă semnăturile răsăritenilor, el a răspuns că grecii nu loresc unire bisericească, ci numai ajutor militar. Să vină întîi ajutorul 1 apoi se vor uni. Papa şi-a exprimat temerea că, după ce vor primi ijutor, grecii vor uita făgăduiala. Nici una din cele două partide nu voia ă cedeze, temîndu-se să nu fie amăgită de cealaltă. Varlaam susţinea :ă singura cale potrivită pentru unire este convocarea unui sinod care să lecidă unirea ; pînă atunci să se cultive relaţii frăţeşti şi să nu se între-irindă acţiuni de subminare prin cruciade anti-schismatice. Papa a răs-luns că nu-i nici indicat, nici timp pentru discuţii şi tergiversări. Grecii rebuie să ştie că numai la latini se află adevărul. In sensul acesta a cris papa şi regelui francez Filip al II-lea de Valois (1328—1350), în-emnîndu-1 să nu acorde ajutor răsăritenilor. Varlaam s-a întors fără ici un rezultat. Apusul era dezbinat, Franţa se afla în războiul de o ută de ani (1338—1453) cu Anglia, iar feudalii apuseni numai la astfel e probleme nu se gîndeau.

După moartea lui Andronic al III-lea, treburile publice vor fi con-u.se de o regenţă formată din împărăteasa Ana de Savoya şi cîţiva emnitari devotaţi partidului unionist. Opinia publică a protestat prin uternica mişcare de reînnoire morală şi teologică a isihasmului. însuşi arlaam de Calabria, care înainte combătuse Filioque, trecuse acum în ridul celor mai pătimaşi sprijinitori ai catolicismului pe care 1-a şi nbrăţişat, ajungînd episcop latin în sudul Italiei, fapt pentru care si-adul din 1351 de la Constantinopol 1-a excomunicat, deşi el murise cu n an înainte.

Partida filo-occidentală şi-a avut în tînărul împărat Ioan al V-lea aleologul (1341—1376 ; 1379—1391) un disperat aderent, care de două •i a mers personal la Avignon, cerînd trupe şi promiţînd îmbrăţişarea itolicismului, lucru pe care, după izvoare apusene, l-ar fi făcut în 1369. rima dată trimisese în 1355 ostatec la Avignon pe fiul său Manuil, iar doua oară (1367—1370) el însuşi a petrecut la Roma mai mulţi ani. uminică, 21 octombrie 1369, în catedrala Sf. Petru, în faţa papei Urban

V-lea (1362—1370) şi a cardinalilor, a trecut la catolicism cu toată milia sa, fapt care a provocat mari supărări şi îngrijorări Patriarhiei mmenice. Era o unire personală care nu angaja Ortodoxia. O serie de tinofroni ca fraţii Dimitrie Kydones (f după 1396) şi Prohor Kydones, anuil Calecas (f 1410), Nichifor Gregoras (f 1359) şi alţii au scris tot Iul de lucrări în favoarea învăţăturilor catolice. Papa Urban V a pro-îmat o cruciadă contra turcilor, care în 1365 îşi instalaseră noua ca-tală la Adrianopol, dar nici un suveran apusean nu s-a mişcat să plece

cruciadă ; papalitatea însăşi se afla într-o stare deplorabilă, intrînd um, pentru o perioadă de 7Q de ani, într-un «exil babilonic»

(1309—1377) la Avignon, pentru ca în urma acestor crize interioare să înceapă o altă etapă mai grea, aşa numita «marea schismă papală» (1378—1417).

Împăratul Ioan VI Cantacuzino (1347—1354), deşi mare ortodox, era şi el de părerea că unirea s-ar putea face, dar numai printr-un sinod, întreţinea relaţii cu o serie de teologi «latinofroni», i-a sprijinit chiar şi a purtat corespondenţă în acest sens cu trimişii papali. Pentru motivele amintite, lucrurile n-au depăşit etapa propunerilor şi discuţiilor. Ultimul împărat din secolul al XlV-lea, Manuil al II-lea Paleologul (1391—1425), cu toate că fusese educat în Apus, cînd a urcat pe tron şi-a dat seama că, în felul în care se punea problema reunirii Bisericilor, nu era nici o perspectivă de împliniri pozitive. Experienţa lamentabilă a cruciadei de la Nicopole (1396) dovedea cu prisosinţă şi pe linie militară că nici Apusul nu putea face nimic cînd îi lipseau unirea şi organizarea. Puterea otomană cuprinsese acum cea mai mare parte din Peninsula Balcanică.

In concluzie, încercările de unire din secolul XI—XIV n-au dus la nici un rezultat, ci, într-o măsură oarecare, au agravat dezbinarea, îndeosebi pentru motivul că, prin unire, papalitatea urmărea mai ales introducerea puterii sale jurisdicţionale şi peste Biserica Răsăritului. Atîta timp, însă, cit problema s-a pus mai mult din punct de vedere politic şi se lucra cu mijloace şi pentru scopuri mult prea pămînteşti, era firesc ca toate încercările să nu reuşească.

BIBLIOGRAFIE*

Izvoare

V. Laurent-J. Darrouzes, *Dossier grec de Vunion de Lyon* (1273—1277) (Archives de l'Orient Chretien, 16), Paris, 1976; A. Tăutu, *Acta Urbani IV, Clementis* IV, *Gregarii* X, Vatican, 1953.

Studii

W. Imkamp, *Das Kirchenbild Innocentz* III (1198—1216), Stuttgart, 1983, XIII — 360 p.; R. Fossier, *Le moyen âge.* T. 1. ies *mondes* nouveaux (350—950); t. 2. *L'eveil de l'Europe* (950—1250); t. 3. *Les temps de crise* (1250—1550), Paris, 1982—1983; P. Karlin-Hayter, *Studies in Byzantine political history. Sources and controversies,* London, 1981, 336 p.

J. Gill, *Church Union. Rom and Byzantium* 1204—1453), London, 1979.

Idem, *The Church Union oi the Council o! Lyon,* London, 1974.

Idem, *Church Union* of *the Council ol Lyon (1274), portrayed in greek docu-ments,* în «Orientalia Christiana Periodica», 40 (1974), p. 5—45; D. .1. Geneakopoulos, *Byzantine East and Latin* Wesf, Hamden, 1976.

Idem, *Emperor Michael Paleologus und the West, Cambridge* (Mass), 1959; Kenneth M. Setton, *The Papasy and Fourteenth centuries,* Philadelphia, 1976; R. I. Wolf, *Studies in the Latin Empire of Constantinopole,* London, 1976; H. Jedin, *Handbuch der Kirchengeschichte,* Bd. III. *Die mittelalterliche Kirche,* Freiburg—Basel—Wien, 1968.

H. Wolter—H. Holstein, *Histoire des Conciles :* Lyon I et Lyon II, Paris, 1966; U. V. Bosch, *Kaiser Andronikos III. Palaiologus,* Amsterdam, 1965.

B. Roberg, D/e *Union zwischen der griechischen und der lateinischen Kirch aut dem II. Konzil von Lyon* (1274), Bonn, 1964; O. Halecki, *Un empereur d** Byzance â Rome. *"Vingt ans de travail pour l'union des Eglises* (1355—1375), Var sovie, 1930.

Bibliografic întocmită de Pr. prof. T. Bodogae şi Pr. prof. I. Rămureanuj

Ch.-J. Hefele-Dom. H. Leclerq, *Histoire des Conciles,* T. V, 1 et 2-e pârtie; VI, 1 et 2-e pârtie, Paris, 1915—1917.

W. Borden, *Das Papsttums und Byzanz. Die Trennung der beiden Kirchen md das Problem ihiei Wiedervereinigung bis zum Untergang des byzantinischen leiches,* Berlin, 1903.

St. Runciman, *The Sicilian Vespar,* Cambridge, 1958.

In limba română :

Teodor M. Popescu, **Cum s-au tăcut unirile», cu Roma,* în «Ortodoxia», Bucu-eşti, I (1949), nr. 2—3, p. 120—142; Idem, *Cucerirea Constantinopolului de către atin'i ca mijloc de unire a Bisericilor (sec. XI—XIV),* în «Studii teologice», I (1929), îr. 1, p. 48—142. Extras, Bucureşti, 1929.

Idem, *Contribuţiuni la istoria încercărilor de unire a Bisericilor. Tratativele le la 1337—1339,* în «Studii teologice», I (1930), nr. 3, p. 23—79. Extras, Bucu-eşti, 1930; Teodor M. Popescu, *La o sută de ani după schismă,* în «Studii teolo-[ice», VII (1938—1939), p. 46—89; VIII (1940), p. 77—104. Extras, Bucureşti, 940, 74 p.

Ioan Zugrav, *Chestiunea unirii dintre Biserica Ortodoxă şi Biserica Catolică,* rernăuti, 1922.

Vechile patriarhate orientale. Bisericile necalcedonene. Bisericile naţionale : bulgară, sîrbă, română, rusă*

1. Vechile patriarhate orientale

Atît în Imperiul bizantin propriu-zis, cît şi în restul teritoriilor x-uite de popoare ortodoxe se înregistrează în această perioadă un pro-2s treptat de centralizare bisericească, favorizat de unificarea limbii şi formaţiunilor statale corespunzătoare. Se înregistrează — pe măsură 5 etnogeneza diferitelor popoare se afirma mai cu tărie — tendinţe bi-îriceşti autocefale în Georgia (1100), Serbia (1219, 1346), Bulgaria (1234), rincipatele române (sec. XIV), cît şi în Rusia (1448), unde procesul de ?ntralizare a fost o reacţie faţă de asuprirea tătărească vreme de 30 de ani, apoi faţă de tendinţele centraliste greceşti ori catolicizante e Poloniei. E interesant de constatat în ceea ce priveşte teritoriul locuit 5 greci că, după ce sute de ani în Imperiul bizantin prin cuvintele »rec» şi «elen» nu se înţelegea decît «păgîn», acum îndeosebi după cu-'rirea Constantinopolului, în 1204, de către cavalerii cruciadei a IV-a, in aceste noţiuni a început să se înţeleagă fie popor «ortodox», fie todocşii de limbă greacă.

Cînd s-a introdus şi în Răsărit, în unele părţi, administraţia feudală mseană, după 1204, clerul latin a ajuns să profite şi să asupreasca pe 1 ortodox, luîndu-i şi puţinele domenii pe care le dobîndise mai ales n donaţii. în Creta, de pildă, din zece episcopi abia mai erau în funcţie ii pe la anul 1224. Atitudinea administraţiei era influenţată de clerul tolic. în anul 1225, 13 călugări ortodocşi au fost arşi de vii ca eretici 'ntru simplul motiv că n-au vrut să depună jurămînt de credinţă faţă Biserica Romano-CatOlică. Cazuri asemănătoare au avut loc şi în alte rţi. Chiar în Peloponez, ajuns sub dominaţia franca, sub conducerea i Geofroy de Villehardouin şi a urmaşilor lui, s-au stabilit 8 episcopi

* Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae şi Pr. prof. I. Rămureanu.

latini, între ei doi avînd rang de arhiepiscop (Patras şi Corint), încîj pentru ierarhia greacă nu mai era loc. Mitropolitul grec din Patras I fost nevoit să se retragă în mînăstirea Mega Spileon pentru a-şi putej exercita mai liber chemarea. Tot pe atunci, mitropolitul Atenei, Mihaj Honiatul, rezida în insula Kios, pentru ca să lase pe arhiepiscopul laţi în Atena. Aceste două cazuri sînt tipice pentru tot spaţiul ocupat d cruciaţi. Şi patriarhii din Antiohia şi din Ierusalim au fost nevoiţi să a retragă uneori în mînăstirile din Cipru, dar cel mai des în Constant] nopol. Dacă intervenea vreo opoziţie puternică faţă de «stăpînirea» lat nilor, atunci urma exilul, munca în mine ori fixarea unui domiciliu c mai departe de centru. De regulă, în Peloponez, preoţii ortodocşi trfl buiau să meargă la hirotonie la episcopii din regiunile muntoase de ' Modon şi Croton. Pe la 1400 a crescut în importanţă scaunul de la M< nembasia. Un nou centru în Peloponez era Mistra. In Mistra a înflorit, i sec. XIV—XV, o deosebită cultură şi mişcare artistică. Au fost şi căzu cînd titularii scaunelor erau trimişi din Constantinopol, cum a fost c; zul, în 1350, cu episcopul Antim, care a pregătit în Creta răscoala în potriva veneţienilor. La începutul secolului al XV-lea s-a dus de Constantinopol în Creta cunoscutul teolog şi polemist anti-latin Ios Vrieniu care, timp de 20 de ani, a întărit acolo conştiinţa ortodoxă.

In Cipru, situaţia era disperată. Cei patru episcopi ortodocşi er; îndeaproape supravegheaţi de mitropolitul latin. Orice alegere de episc< trebuia să fie aprobată de papă, căruia îi era dator jurămînt de fide tate. Orice abatere era judecată de latini, care îi tratau cu dispreţ, începutul secolului al XV-lea Iosif Vrieniu a convocat un sinod episcopilor geci din Cipru, care a hotărât — âmpotriva episcopilor gri care au declarat că sînt sub dependenţă de Constantinopol — că ascu de papa şi colaborează cu ierarhia latină, dar îşi păstrează credinţa ortodoxă.

Patriarhul din Antiohia, prima patriarhie căzută sub dominaţie tină în 1098, a fost nevoit să se refugieze. La fel şi cel de Ierusal în 1099 şi chiar cel de Constantinopol, care a murit în exil în 1208. toate că sultanii din Egipt au cerut prin 11 decrete ca creştinii să aibă drept să poarte decât anumite haine, totuşi, faţă de patriarhat! din Antiohia şi Ierusalim, aflate multă vreme sub latini, situaţia copţu era mai uşoară. Sub patriarhul Hristodul (f 1077) reşedinţa patriarhu copt s-a mutat în Cairo. Unii dintre titularii Patriarhiei de Alexanc au rezidat şi la Constantinopol. Astfel, la sfîrşitul secolului al XIII-1 patriarhul Atanasie al II-lea (1276—1316) al Alexandriei se bucura mare cinste la curtea din Constantinopol, unde rezida. Atacurile statt creştine asupra Egiptului în secolul al XHI-lea au înrăutăţit mult tuaţia creştinilor de acolo.

Scaunul patriarhal de Constantinopol a jucat, cum era şi fir mare rol în perioada aceasta. Patriarhia Ecumenică şi-a putut împ netulburată menirea ei în Biserica Răsăritului pînă la 1204, cînd CE lerii latini ai cruciadei a, IV-a, manevraţi cu dibăcie de Veneţia, pei interesele ei materiale, au cucerit şi jefuit Constantinopolul la 13 a lie 1204. Ultimul patriarh ecumenic din acest timp a fost Ioan al X

nateros (1198 — f 1206). Din 1208, Patriarhia Ecumenică, alungată cavalerii latini la insistenţa Veneţiei, şi-a stabilit reşedinţa la Niceea, itala Imperiului grec de Niceea (1204—1261), unde a funcţionat pînă 1261, cînd a revenit la Constantinopol, locul ei istoric.

în locul patriarhului ecumenic, dogele Veneţiei, bătrînul Enrico idolo, a numit patriarh latin de Constantinopol pe Toma Morosini, origine veneţian. Ca semn al întîietăţii scaunului de Constantinopol iminteşte, probabil cu începere de sub păstoria lui Gherman al II-lea
>2_1249) de la Niceea, adaosul de «patriarh ecumenic», la titulatura
obişnuită. Un alt semn de întîietate era sfinţirea mirului chiar şi tru alte Biserici autocefale, cum reiese dintr-o scrisoare sinodală a •iarhului Calist I (1350—1353 ; 1355—1363) din 1355 către cel de la iovo. La început şi purtarea «mantiei cu multe stele» era o distincţie îai a lui, ca şi sacosul, care se îmbrăca numai la Crăciun, Paşti şi alii ; mai tîrziu acestea le-au îmbrăcat şi alţi patriarhi şi mitropoliţi. aşa .şi titulatura «Înalt Prea Sfinţit», care a ajuns să fie atribuită jnducătorilor scaunelor de Tesalonic, Trapezunt şi Monembasia. Ale-a patriarhului se făcea prin desemnarea de către sinod a trei cânţi, din care bazileul alegea pe unul, investindu-1 cu însemnele sale sala de aur» a palatului Magnaura, mai tîrziu a celui din Vlaherne. vremea împăraţilor din dinastia Comnenilor (1118—1185), patriar-.1 de Constantinopol număra 664 episcopii şi 65 de mitropolii ; cel de ohia, 14 mitropolii, 12 arhiepiscopii şi 127 episcopii ; patriarhatul de salim avea 4 mitropolii. Numai capitala bizantină avea 485 de bi-i şi 825 de mînăstiri. In Muntele Athos trăiau pe la 1250 cam 3000 jări ; un oraş ca Ohrida avea aproape 300 biserici şi paraclise. De irşitul secolului al XlII-lea, cînd cruciaţii au pierdut ultimele po-ni în Orient, patriarhii de Antiohia şi Ierusalim şi-au reluat scau- celui dintîi fixîndu-i-se reşedinţa în Damasc în loc de Antiohia. Pe la 1200 canonistul Balsamon (f după 1203) relata că «pînă le mult» se ţineau încă regulat sinoade anuale, aşa cum pre-eră canoanele. De acum se consemnează în locul lor sinoadele = IvSTjjxoDoa care se convocau — din cauza împrejurărilor — oca-1. în 1354 patriarhul Filotei Cokkinos (1353—1354 ; 1364—1376) al tantinopolului scria mitropolitului Alexie al Rusiei că e obligat să - ipe la sinod. Aceasta înseamnă că datoria de a se ţine sinoade nua chiar dacă nu puteau fi de faţă toţi episcopii din pricina dis-i prea mari, a bătrîneţii, a bolii ori a cauzelor de forţă majoră Jaie, epidemii etc). Procesele verbale ale şedinţelor patriarhale din ii al XlV-lea păstrate la Viena (Acta patriarchatus Constantinopo-, t. I, Vindobonae — Wien, 196®) ne dovedesc că se dădea scutire nînare, după caz.

'ituaţia materială a clerului superior şi inferior era asigurată din ■buţiile credincioşilor sau din donaţii de la stat. Pe vremea lui Comnen (1057—1059) şi a lui Alexie I Comnen (1081—1118) paro-erau împărţite în trei categorii şi contribuiau, după numărul cre-şilor, cu bani şi în natură pentru susţinerea mitropoliţilor şi pilor. Pe la 1394, fiecare episcopie contribuia cu o cotă anumită

pentru susţinerea Patriarhiei, care pe la 1380 ajunsese într-o situaţie jalnică. Se resimţeau şi în viaţa Bisericii bizantine efectele procesului de feudalizare. De pildă, «dăruirile» sau arendările averilor mînăstireşti sau episcopale unor slujbaşi sau rude cu familiile imperiale au provocat abuzuri, pe care nici înmulţirea excesivă a titularilor : mare iconom, mare sachelar, mare schevofilax, mare hartofilax etc. din timpul Com-nenilor şi Paleologilor, n-au reuşit să le elimine. Pînă la un loc şi idio-ritmia sau stilul de viaţă singuratică, îngăduită pe la 1200 monahilor de la Muntele Athos, cu camere separate, cu permiterea de bunuri personale etc, denotă acelaşi lucru, cu toate că principala cauză a introducerii idioritmiei pare a se datora înfloririi isihasmului, începînd de la sfîr-şitul secolului al XlII-lea, care preconiza un regim de viaţă mai aspru decît în mînăstirile cu viaţă de obşte.

2. **Bisericile necalcedonene**

Nici Bisericile necalcedonene nu aveau o situaţie de invidiat. In urma răsturnărilor politice din China şi din lumea mongolă, de la sfîr-şitul secolului XIV, nestorienii au trebuit să se retragă din China, din Tibet, din India şi să se mulţumească doar cu ceea ce indica titlul conducătorului lor suprem, numit «catolicos şi patriarh de Babilon, de Ctesifon şi de Bagdad». De pe la 1450, demnitatea de catolicos a devenit ereditară, moştenindu-se din unchi în nepot, spre a înlătura eventualele certuri pe motive de interes familial. încercările de catolicizare din 7 august 1445 n-au atins decît pe nestorienii din Cipru, care au încheiat în acest an unirea cu Biserica Romei, în timpul papei Eugen al IV-lea (1431—1448).

Dintre Bisericile monofizite, iacobiţii sirieni şi armenii s-au putut dezvolta mai bine în această perioadă, cu toate că unirile cu Roma au adus şi între ei disensiuni care i-au slăbit. In decursul vremii, «abuna» sau căpetenia Bisericii din Abisinia s-a despărţit de Biserica-Mamă din Egipt, luîndu-şi şi el reşedinţă separată în Alexandria. Patriarhul copţilor egipteni a delegat pe egumenul mînăstirii Sfîntul Antonie ca, la 4 febr. 1442, să semneze la Roma unirea unei părţi dintre copţi cu Biserica Romei. Tot atunci au semnat unirea şi monofiziţii din Palestina şi din Abisinia. în realitate, aceste uniri n-au avut nici pe departe succesele scontate.

Cît priveşte pe iacobiţii din Siria, aici cruciaţii reuşiseră să producă scindări încă din secolul al XlII-lea. Cele două grupe şi-au ales cîte un conducător «Ignatie», fiecare luînd titlul de «Ignaţiu», socotindu-se urmaş legitim al marelui episcop Ignaţiu al Antiohiei (f 107), avîndu-şi reşedinţa unul în Antiohia, altul în Mardin. La 1364 a intervenit a treia scindare, forrnîndu-se o grupare cu centrul în Melitina, iar pe la sfîrşitul veacului al XV-lea apare o a patra, cu sediul la Sis. în 30 noiembrie 1444 se perfecta unirea cu Roma a sirienilor orientali. Dar nici aici succesele convertirilor n-au fost mari.

Cei mai numeroşi credincioşi monofiziţi din Asia erau armenii. O parte din vechea lor patrie a fost încorporată la Imperiul bizantin, Armenia Mică, înfiinţată în 1064, care a durat pînă la 1375, cînd ea fu

icerită de turci, avîndu-şi centrul la Romolah pînă la 1293, iar după ;eea la Sis, în Cilicia. In secolul al XlV-lea turcii le ocupară pe araîn-juă. Pînă să se definitiveze administraţia turcă, reşedinţa catolicosului •*a* la Valarşapat, turcii recunoscînd pentru cei din teritoriul lor pe itolicosul din insula Agtamar, de pe lacul Van. In 1441, acesta s-a mtat la străvechiul centru armean Ecimiadzin, iar cei din jurul lacului an şi-au ales un patriarh propriu la Sis. Din 1311 s-a mai înfiinţat *i* patriarhat armean în Ierusalim. Şi bizantinii, apoi şi cruciaţii au cercat să-i atragă la unirea cu Bisericile lor. Intrucît aveau şi unele jiceiuri comune, azima etc, şi statele cruciate le-au fost favorabile, o irte din armeni semnară la 22 noiembrie 143â unirea cu Biserica Ro-ano-Catolică ; de altfel în 1198 regele armean Leon al II-lea primise •roana sa de la Roma. Trebuie subliniat că, deşi răspîndiţi sub atîtea ăpîniri, armenii şi-au păstrat în general credinţa în tradiţiile lor ne-ilcedonene. In 1461 sultanul Mahomed al II-lea (1451—1481), cuceri-rul Constantinopolului, acordă armenilor dreptul de a avea un patriarh Constantinopol, bucurîndu-se de autoritate bisericească şi civilă peste ţi armenii din Imperiul turc, aşa precum patriarhul ecumenic se icura de drepturi bisericeşti şi civile peste creştinii ortodocşi. De ase-enea, tomiţii de pe coasta Malabar din vestul Indiei şi-au păstrat edinţa şi tradiţiile lor necalcedonene. Factorul cel mai puternic ce i-a enţinut a fost Liturghia răsăriteană. In schimb, maroniţii din Liban i fost atraşi în 1182 la catolicism, părăsindu-şi poziţiile vechi necalce-mene. Papa a fost însă nevoit să le îngăduie o serie de tradiţii moşte-te din epoca ecumenică a Bisericii, între altele căsătoria preoţilor, -icum, ei au devenit cei mai devotaţi dintre toţi cei uniţi cu Roma.

3. **Biserica Ortodoxă Bulgară**

Potrivit concepţiei feudale, ca un temei teologic al ordinei politice Tiperium sine patriarcha non stareţ», cum va zice regele Ioniţă Calaian 197—-1207), în 1202, pe seama statului româno-bulgar întemeiat în 85—1186 de fraţii vlahi Petru şi Assan (1186—1197) se cădea să ia nţă un organism bisericesc corespunzător. Pe teritoriul sud-dunărean istase încă din secolul al Vl-lea Arhiepiscopia Justiniana Prima, înfiin-;ă în 585 de împăratul Justinian (527—565), a cărei moştenire o va elua în 920 patriarhatul de Durostor. în 1018—1020 Vasile al II-lea ilgarochtonul (976—1025), desfiinţînd primul stat bulgar a mutat cen-il bisericesc pentru teritoriul bulgăresc spre sud, la Ohrida (astăzi irid în Rep. Macedonia — Iugoslavia), dîndu-i însă rang numai de "liepiscopie. Deşi au fost promovaţi mai ales arhiepiscopi greci, acestora s-a lăsat totuşi o autonomie destul de largă. Cînd Asăneştii au înte-?iat cel de al doilea stat româno-bulgar (1186—1393), s-a cerut să lărgească drepturile avute înainte de scaunul de la Ohrida şi să se cunoască titularului episcopiei de Tîrnovo un grad asemănător. îm-ratul româno-bulgarilor Ioniţă Caloian, dorind să asigure independenţa sericii vlaho-bulgare, iar pentru sine titlul de ţar (împărat) pe care -l putea obţine de la bizantini, s-a adresat între 1199—1204 prin

corespondenţă papei Inocenţiu al III-lea (1198—1216) ca să-i satisfacă aceste două dorinţe. La 7 noiembrie 1204, cardinalul Leo, trimis de papă[1] la Tîrnovo, a hirotonit pe episcopul Vasile ca primat al Bisericii vlaho-i bulgare — titlul de patriarh nefiind în uz în Biserica Apusului —, iar! a doua zi, 8 noiembrie, a încoronat pe Ioniţă ca *rege,* cu coroana regală trimisă de papă, nu *împărat* cum ceruse el.

Influenţa catolică în Imperiul româno-bulgar n-a durat decît pin. la 15 aprilie 1205, cînd Ioniţă Caloian a înfrînt oastea împăratului latii de Constantinopol, Baldouin de Flandra (1204—1205), care a murit închi la Tîrnovo, capitala Imperiului româno-bulgar, cu toate eforturile pape Inocenţiu al III-lea de a-1 elibera. Presiunile catolice se simţeau şi di sud, unde se instalase Imperiul latin de răsărit (1204—1261) şi dinspr nord, unde regii unguri nutreau de mult gînduri de înaintare spre sud In această situaţie, după ce va fi ajutat şi Sfîntul Sava (1176—1236), arhi episcopul Serbiei, informând pe celelalte patriarhii orientale cu ocazii călătoriei la Ierusalim, împăratul Ioan Dukas-Vatatzes (1222—1254) patriarhul Gherman al II-lea de Niceea (1222—1240) au recunoscut în tr-un sinod ţinut în Lampsak, în *primăvara anului 1235,* autocefali Bisericii Bulgare, acordînd arhiepiscopului de atunci, Ioanichie, rangu de patriarh. Pe act s-a aplicat şi pecetea patriarhului Gherman. Desigu că factorul determinant l-au constituit împrejurările politice ale vremii statul Asăneştilor ajunsese la dezvoltare maximă, «de la Adrianopol pîn, la Dyrrachium» (Durazzo), în Albania, iar ţarul Ioan Asan al Il-le (1218—1241) era încuscrit şi aliat cu împăratul din Niceea. Din păcate urmaşii lui Ioan Asan al II-lea nu au mai fost la înălţimea lui. Luptei feudale au dus în curînd la dezbinarea acestui stat, aşa că la sfîrşitu secolului al XIV-lea, în 1393, Bulgaria toată a fost transformată paşalîc turcesc, iar scaunele episcopale din Biserica bulgară erau ocupat mai mult de greci. Trebuie subliniat însă faptul că mînăstiri ca Rîk Bacicovo, Troian şi altele au jucat mare rol în viaţa spirituală a Bulga riei medievale, într-o vreme în care combaterea bogomililor a dat lucru mult Bisericii, iar renaşterea culturală şi spirituală legată mişcarea isihastă şi-a avut în călugărul Teodosie şi mai ales în ucenici său Eftimie, ultimul patriarh de Tîrnovo (1375—1393 ; f 1400), repre zentanţi de mare clasă.

4. **Biserica Ortodoxă Sîrbă**

Statul sîrb al Nemâniazilor a avut un mers ascendent între 1176-1389 ; perioada următoare (1389—1489), cît au mai durat unele foi maţiuni sîrbe ca vasale turcilor, a fost o etapă de grele încercări pentr tot pămîntul locuit de sîrbi. Totuşi, şi sub stăpînirea turcească, Biseric şi mînăstirile sîrbeşti au desfăşurat o activitate din cele mai importan-sub conducerea unor păstori renumiţi, ca arhiepiscopul Sava.

Pentru a înţelege mai bine evoluţia evenimentelor din Serbia mi dievală, trebuie să se ţină seama de faptul că în Dalmaţia şi Croat se introdusese încă înainte de anul 1000 ritul latin. în 1067 papa Al< xandru al II-lea (1061—1073) a înfiinţat arhiepiscopia Ducleea 1.1 eparhii, căutînd să recîştige astfel vechile teritorii ilirice. Suveranii*

icestor ţări li s-au trimis coroane regale încă din secolul al Xl-lea, ;oţiile lor fiind italience. Dar marele jupan Ştefan II Nemania (1196— 228) rege din 1217, numit «primul încoronat», prin vitejie şi înţelep-june a unificat şi a consolidat statul sîrb şi a contribuit la înfiinţarea mei arhiepiscopii sîrbe independente.

Cu ajutorul fratelui său, Sfîntul Sava (1176—1236), fiul fostului Lipan Ştefan Nemania (1168—1196), călugăr renumit în mînăstirea [ilandar, zidită de el în 1197 şi dăruită printr-un hrisov în 1199 de npăratul bizantin Alexios al III-lea Anghelos (1195—1205) călugărilor rbi, Biserica Sîrbă a *obţinut în 1219 autocefalia şi rangul de arhi-oiscopie* de la Patriarhia Ecumenică, în timpul patriarhului ecumenic 5 Niceea Gherman al II-lea (1222 —1240). Primul ei arhiepiscop auto-:fal a tfost Sf. Sava (1219—1233), după care au urmat alţi 11 arhi-jiscopi, ultimul fiind Ioanikie al II-lea (1338—1346), ales apoi ca primul jtriarh de Ipek (Peci), păstorind între anii 1346—1355.

Sub ţarul Ştefan Duşan (1331—1355), statul sîrb a ajuns la apogeu, rînd cea mai mare întindere în Peninsula Balcanică.

în 1345, Ştefan Duşan s-a autoproclamat pompos «împărat şi auto-at al sîrbilor şi romeilor» (bizantinilor). Potrivit concepţiei epocii, auto-oclamarea sa ca «ţar» sau «împărat» trebuia confirmată prin ungerea încoronarea sa de către un patriarh. Patriarhul ecumenic nu putea ;e acest lucru, deoarece bizantinii nu voiau să aibă în Balcani un periu rival care să-1 înlocuiască pe cel bizantin.

Atunci, în ziua de Florii a anului 1346, Ştefan Duşan, prin sinodul la Scopje, a ridicat *Biserica Serbiei la rangul de patriarhie,* cu con- îţămîntul patriarhiei româno-bulgare de Tîrnovo, iar arhiepiscopul mikie a devenit primul ei patriarh sîrb (1346—1355), cu reşedinţa mai îi în mînăstirea Zicea, apoi la Ipek sau Peci (Peşteră).

Şapte zile mai tîrziu, în Duminica învierii din 1346, Ştefan Duşan ost încoronat împărat sau «ţar» de patriarhul IoaniRie, soţia sa Elena, sărătească, iar fiul lui Ştefan Uroş IV (1355—1371), rege.

Sîrbii nu s-au mulţumit numai cu ridicarea Bisericii la rang de riarhie, ci au alungat pe episcopii şi mitropoliţii greci din teritoriile srite de Ştefan Duşan din Imperiul bizantin.

In urma acestei măsuri de filetism (iubire exagerată de neam), pa-rhul ecumenic Kalist I (1350—1353 ; 1354—1364) şi Sinodul Patri-iei Ecumenice au anatematizat în 1353 pe ţarul Ştefan Duşan, Biserica ă şi poporul sîrb, fapt care a produs mare tulburare şi nemulţumire tre clericii şi credincioşii sîrbi.

Reconcilierea Bisericii sîrbe cu Patriarhia Ecumenică s-a făcut în jul despotului Lazăr (1371—1389) şi al patriarhului ecumenic Filotei :eşte : Philotheos) Kokkinos (1353—1354 ; 1363 —1376).

în vara anului 1375, Biserica sîrbă a trimis la Constantinopol o gaţie compusă din cinci persoane, şi anume : călugărul sîrb *Isaia de 'ilandar,* iermonahul *Nicodim* (f 26 decembrie 1406), care, mai îna- de 1370, trecuse în Ţara Românească, unde, cu ajutorul

voievodului islav-Vlaicu (1364—1377), ridicase mînăstirea Vodiţa, iar mai tîrziu, 377—1378, va zidi mînăstirea Tismana, *Teofan,* fost protos al

Athosului, şi doi ucenici ai lui Isaia, Silvestru şi Nicodim, peatru cere ridicarea anatemei aruncată de Patriarhia Ecumenică asupra Bi sericii Sîrbe în 1353.

Patriarhul Filotei (Philotheos) Kokkinos a primit cu bunăvoin delegaţia sîrbă şi în vara anului 1375 a ridicat anatema dată în 1353 patriarhul ecumenic Kalist I asupra Bisericii sîrbe şi a poporului sîr De acum înainte, Biserica Sîrbă a păstrat bune relaţii cu Patriarh de Constantinopol.

In secolele XII—-XIV, Biserica sîrbă a fost tulburată, ca şi Biseri bulgară, de erezia bogomililor.

5. **Biserica Ortodoxă Română**

La români, ca şi la alte popoare răsăritene, viaţa bisericească a fc în strînsă legătură cu dezvoltarea politică a statului.

Procesul de etnogeneză al poporului român se poate considera îi cheiat în mare înainte de secolul al X-lea. In secolele X—XIV, se po vorbi de primele formaţiuni politice pe tot teritoriul României de

Pînă la organziarea politică a statelor independente Ţara Rom nească şi Moldova în secolul al XIV-lea, izvoarele arheologice şi une documente istorice ne dau ştiri preţioase despre existenţa unor episcc ortodocşi la sudul Carpaţilor şi a unor episcopate în Transilvania secolele X—XIII.

Ştirea că existau *episcopi ortodocşi români la începutul secolul al XHI-lea, la sudul Carpaţilor,* o aflăm dintr-o scrisoare a Papei gorie al IX-lea (1227—1241), trimisă la 14 noiembrie 1234 din Perug principelui de coroană al Ungariei, Bela, fiul regelui Andrei al **II-l** (1205—1225), moştenitorul tronului. In această importantă scrisoare pe tru istoria noastră, papa aminteşte despre existenţa românilor, num de el *Walathi-Valahi,* la sudul curburii Carpaţilor, din episcopia catoli a cumanilor, existentă între 1228 şi 1241, *care atrag la ritul grec (ort dox) prin episcopii lor,* numiţi de papă, cu amărăciune confesiona *«pseudoepiscopi»,* pe unguri şi teutoni (germani), făcînd cu ei un sing popor, nesocotind pe episcopul catolic al cumanilor.

Intre 1250 şi 1359 nevoile religioase ale credincioşilor români thema bizantină *Paristrion* (popular *Paradunavon),* corespunzător vechii provincii romane Scythia Minor sau Dacia Pontică (Dobroge precum şi ale românilor din răsăritul Ţării Româneşti şi sudul Moldov au fost împlinite de mitropoliţii Vicinei, localitate situată, după parei celor mai mulţi istorici români şi străini, pe Dunăre, aproape de ora; Isaccea de azi, vechea cetate Noviodunum, înainte de desfacerea mare fluviu în cele trei braţe ale Deltei. Mitropolia Vicinei se afla sub jur dicţia canonică a Patriarhiei de Constantinopol.

In Transilvania au existat, de asemenea, episcopii ortodoxe în se< lele X—XIII.

O primă episcopie se crede că a existat încă din secolul al X-în nordul Transilvaniei, la *Dăbîca,* la circa 30 km nord-est de CI Napoca, centrul stăpînirii ducelui Gelu.

O altă episcopie va fi existat în părţile de apus ale Transilvaniei, în tatea *Bihariei,* la cîţiva kilometri nord de Oradea, centrul politic al icelui Menumorut în secolul al X-lea.

O altă episcopie ortodoxă se crede că a putut exista în secolul al -lea la *Alba Iulia,* pe lîngă conducătorul formaţiei politice româneşti n centrul Transilvaniei. Episcopiile maghiare catolice de Alba Iulia Oradea au luat fiinţă pe locul unor vechi episcopate româneşti.

O mînăstire ortodoxă de călugări greci (ortodocşi) închinată în istea Sfîntului Ioan Botezătorul a existat la începutul secolului al -lea în cetatea *Morisena* (româneşte *Mureşana),* azi Cenad, jud. Timiş, gă Sînnicolaul Mare, în ducatul ducelui Gelu, condus apoi de urmaşul ;stuia Ohtum sau Achtum. Unii istorici susţin că la Morisena a existat ar o episcopie ortodoxă.

O altă episcopie românească exista la începutul secolului al Xl-lea Banat, în localitatea *Dibiskos—Tibiscum* (Timiş), azi Jupa, situată Dă unii istorici aproape de Caransebeş, sau mai degrabă la Timişoara,)endentă de arhiepiscopia greco-bulgară de Ohrida, după cum reiese tr-o diplomă sau hrisov din anul 1019, dat de împăratul bizantin iile al Il-lea Bulgarochtonul (976—1025), în legătură cu reorganizarea iepiscopiei de Ohrida.

Un episcopat ortodox, nesupus nici unei mitropolii, exista pe la 1205 tru românii din părţile Bihorului, sau ale Hunedoarei şi ale Banali de nord pe teritoriul cneazului Bela, de fapt Bîlea, după cum aflăm tr-o scrisoare a papei Inocenţiu al III-lea (1198—1216), din 3 mai 1205, lisă episcopului catolic de Kalacsa, în Ungaria.

După întemeierea celor două state la sudul şi estul Carpaţilor, Ţara lânească şi Moldova, au luat fiinţă mitropolia Ungrovlahiei sau a ii Româneşti şi a Moldovei.

Basarab I cel Mare (1310—1352), întemeietorul Ţării Româneşti, a it, prin lupta victerioasă de la Posada din 9—12 noiembrie 1330, ra regelui Ungariei Carol (Charles) Robert d'Anjou (1308—1342), sigure independenţa politică a ţării. Potrivit rînduielilor politice şi [ioase ale evului mediu, el va fi avut lîngă sine vreun episcop sau opolit care să-1 «ungă» ca domn şi să împlinească nevoile religioase credincioşilor români, hirotonind preoţi şi sfinţind bisericile din Ţara lânească.

O ierarhie bisericească, recunoscută canonic de Patriarhia Ecume-n-a existat în timpul lui Basarab I - întemeietorul. Această lipsă a împlinit-o, cu mult tact diplomatic şi după multe linte, fiul său, Nicolae-Alexandru Basarab (1352—1364). In mai 1359, reuşit să obţină aprobarea din partea patriarhului ecumenic Kalist I >—1353 ; 1355—1363) şi a Sinodului Patriarhiei Ecumenice, centrul :ual al Ortodoxiei şi autoritatea supremă în cele bisericeşti în Răii ortodox, prin două gramate patriarhale, pentru mutarea ultimului 'polit al Vicinei, Iachint, la Curtea de Argeş, reşedinţa Ţării Romă-sau, mai întîi, după unele cercetări mai noi, la Cîmpulung, unde la atunci prima capitală a Ţării Româneşti.

Mutarea mitropolitului Iachint de Vicina la Curtea de Argeş s-a făcut, cum scrie patriarhul ecumenic Kalist, «şi *cu părerea şi încuviinţarea împăratului»* Ioan al V-lea Paleologul (1341—1376 ; 1379—1391), fapt care reliefează pe deplin interesul politic al Imperiului bizantin faţă de Ţara Românească şi bunele legături ale statului muntean independent cu Bizanţul ortodox.

Atît patriarhul ecumenic Kalist I, cît şi împăratul Ioan al V-lea Paleologul afirmă că au aprobat mutarea mitropolitului Iachint de Vicina ca mitropolit al Ţării Româneşti (1359—1372), avînd în vedere faptul că el *«era vecin»* cu voievodul Nicolae-Alexandru Basarab şi *«foarte bine privit»* la curtea lui, unde se mutase încă înainte de recunoaşterea oficială a Patriarhiei Ecumenice.

Prin aprobarea mutării mitropolitului Iachint de Vicina la Curtea de Argeş de către Patriarhia Ecumenică, numită Marea Biserică din Constantinopol, a luat fiinţă mitropolia Ungrovlahiei sau a Ţării Româneşti şi se asigura totodată *legitimitatea ei canonică* sau recunoaşterea ei oficială. De acum înainte mitrepoliţii Ţării Româneşti erau membri de drept ai Sinodului patriarhal şi aveau obligaţia să participe la şedinţele lui, în capitala Imperiului bizantin, la Constantinopol.

In plus, ceva mai tîrziu, mitropolitul Ţării Româneşti s-a bucurat, în cadrul Patriarhiei Ecumenice, de o prerogativă de întîietate, exer-citînd unele atribuţiuni patriarhale asupra românilor ortodocşi din Transilvania şi Ungaria, puşi sub jurisdicţia sa, după cum indică titulatura sa din 1401, fără îndoială mai veche, care este aceasta : *Prea Sfinţitul Mitropolit al Ungrovlahiei* (al Ţării Româneşti), prea cinstit şi Exarh al întregii Ungarii şi al Plaiurilor = «uirepTi^oS zai I|ap/oS ■rcâaŢj OuffapicK xai nXafivwv» Prin termenul grec «IlXaftvcov» = «Plaiuri», se înţeleg plaiurile Transilvaniei.

Din 1371 mitropolitul Ţării Româneşti avea aprobarea dată de patriarhul ecumenic Filotei î Kokkinos (1353^1354, 1363—1376) şi de Sinodul său patriarhal să facă împreună cu mitropolitul Antonie al Haliciului (1371 —1391) alegerile şi hirotoniile pentru cele patru episcopii ale mitropoliei Haliciului : Helm, Turov, Peremisl şi Vladimir-Wolhinsk, care nu aveau încă titularii lor, fapt care confirmă prestigiul de care se bucura Biserica Ţării Româneşti.

Avînd în vedere că poporul Ţării Româneşti «a ajuns să fie mult, aproape de nenumărat» şi pentru stăvilirea propagandei şi prozelitismului catolic, puternic şi continuu susţinut de regii «apostolici» ai Ungariei din dinastia de Anjou, în august 1370 s-a înfiinţat, la stăruinţa voievodului Vladislav-Vlaicu (1364—1377), cu aprobarea patriarhului ecumenic Filotei (Philetheos) I Kokkines, o a doua mitropolie a Ţării Româneşti cu sediul la Severin, — azi municipiul Drobeta-Tr. Severin, reşedinţa jud. Mehedinţi. Jurisdicţia ei canonică se întindea asupra Olteniei de azi şi a părţilor de peste munţi, anume asupra ţărilor Almaşului şi Făgăraşului, ţara Severinului şi poate în Banat peste regiunea din jurul Mehaliei.

Primul ei mitropolit a fost Antim Kritopol (1370—1381), numit ca mirean Daniil Kritopol, fost dicheofilax al Patriarhiei Ecumenice. Mi-

tropolia Severinului a durat pînă după 1405, cînd se crede că existenţa ei a încetat, în Ţara Românească rămînînd doar o singură mitropolie.

O serie de titluri onorifice, acordate în decursul istoriei de Patriarhia Ecumenică mitropolitului Ungrovlahiei atestă, odată mai mult, importanţa, rolul deosebit şi prestigiul de care se bucura Biserica Ţării Româneşti în sînul Patriarhiei Ecumenice.

Astfel, din anul 1378, mitropolitul Ţării Româneşti purta titlul onorific de *«Locţiitor al Amariei»,* care-1 situa pe locul al 12-lea după patriarhul ecumenic.

Patru ani mai tîrziu, din octombrie 1382, titularul său a primit titlul onorific de *«Locţiitor al Nicomidiei»,* care-i conferea dreptul de a ocupa locul al şaptelea printre mitropoliţii dependenţi de Patriarhia Ecumenică. Mai tîrziu, către sfîrşitul secolului al XlV-lea, i s-a acordat titlul onorific de *«Locţiitor al Andrei»,* azi Ankara, capitala Turciei, care-1 situa pe treapta a 4-a după patriarhul ecumenic.

In fine, la 10 octombrie 1776, patriarhul ecumenic Sofronie (Sophronios) al Il-lea (1774—1780) a ridicat scaunul mitropoliei Ţării Româneşti la treapta de *«Locţiitor al scaunului de Cezareea Capadociei»,* titlul care conferea mitropolitului Ţării Româneşti locul al 2-lea după patriarhul ecumenic, pe care 1-a păstrat pînă la recunoaşterea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române, la 25 aprilie 1885, de către patriarhul ecumenic Ioakim al IV-lea (1884—1886) şi Sinodul Patriarhiei Ecumenice.

Prin reorganizarea Bisericii Ţării Româneşti, în soborul din 1503, de către fostul patriarh ecumenic Nifon (Niphonos) al Il-lea (1486—1488 ; 1497—1498 ; 1502 ; f 11 august 1508), care a condus mitropolia Ungrovlahiei între 1503—1505, au luat fiinţă două episcopii, una la Rîmnicu Vîlcea şi alta la Buzău, pentru care el a hirotonit doi arhierei. Nu se cunoaşte încă data exactă la care au început ele să funcţioneze.

Moldova, care exista ca stat independent din 1359, s-a orientat, de asemenea, pentru nevoile ei religioase către Patriarhia Ecumenică de Constantinopol. Astfel, în timpul voievodului Petru Muşat (1375—1391), înainte de 1386, moldovenii au început tratative mai întîi cu patriarhul ecumenic Nil (1379—1388), apoi cu patriarhul ecumenic Antonie al IV-lea (1389—1390 ; 1391—1397), pentru înfiinţarea mitropoliei Moldovei sub jurisdicţia canonică a Patriarhiei de Constantinopol. Au fost trimişi succesori în Moldova de către Patriarhia Ecumenică ierarhii reodosie, apoi, în 1392, Ieremia, deoarece aceasta voia să impună Bisericii Moldovei, odată cu jurisdicţia canonică, un ierarh grec. Moldovenii i-au acceptat pe nici unul dintre ierarhii greci. Ieremia a ajuns în 1393 octiitor de mitropolit de Tîrnovo, sub jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice, lupă ce turcii au alungat, în 1393, pe patriarhul Eftimie de Tîrnovo şi îu desfiinţat patriarhia bulgară.

După tratative îndelungate şi obositoare, Patriarhia Ecumenică a :edat. La 26 iulie 1401 patriarhul ecumenic Matei I (1397—1410), prin-r-o gramată şi o scrisoare trimisă evlaviosului domn Alexandru cel Bun 1400—1432), a recunoscut pe Iosif Muşat, român de origine şi rudă ipropiată cu familia domnitoare, ca mitropolit al Bisericii Moldovei, cu eşedinţa la Suceava, capitala ţării. El fusese hirotonit ca episcop, mai nainte de 1386, de mitropolitul Antonie al Haliciului (1371—1391).

Mitropolitul Bisericii Moldovei purta în plus, ca şi mitropolitul Ţării Româneşti, titlul de *«prea cinstit şi exarhul Plaiurîlor»* — uiceptipoi; *xai* I£apxo<; xffiv IIXaf tvffiv, ceea ce arată că şi el avea dreptul să păstorească peste unele ţinuturi din Transilvania, care, din punct de vedere politic, depindeau de Moldova, cum au fost domeniul şi Cetatea de Baltă, în comitatul Tîrnavei şi domeniul şi cetatea Ciceului, în comitatul Dăbîca, în nord-estul Transilvaniei.

Transilvania a avut, de asemenea, episcopiile ei, cum am văzut, în secolele X—XIII.

După cum s-a constatat de pe al doilea strat de pictură în ordinea vechimii de la biserica mînăstirii Rîmeţ, jud. Alba, la 1377 păstorea în Transilvania *arhiepiscopul Ghelasie,* iapt care adevereşte în mod evident existenţa unei vieţi bisericeşti bine organizate în această provincie la sfîrşitul secolului al XlV-lea.

Vlahii sau românii din Peninsula Balcanică au avut şi ei în secolele XI—XIV organizarea lor bisericească sub dependenţa arhiepiscopiei de Ohrida. Ei s-au aflat în condiţii politice speciale.

La sfîrşitul secolului al X-lea, în 971, împăratul bizantin Ioan 1 Tzimiskes (969—976) a cucerit Bulgaria de răsărit, pe care a supus-c bisericeşte Patriarhiei de Constantinopol.

Partea de apus a Bulgariei a fost cucerită între anii 1015—1019 da împăratul Vasile al II-lea Bulgarochtonul (976—1025), încît din 1019 pînă la răscoala fraţilor vlahi (români) Petru şi Asan din 1185—1186 întreaga Bulgarie a devenit provincie bizantină.

Pentru nevoile religioase ale populaţiei din Bulgaria, Vasile al II-lea Bulgarochtonul, prin trei diplome sau hrisoave^ date între 1019—102O a reorganizat arhiepiscopia greco-bulgară autocefală de Ohrida.

Dintr-o listă a eparhiilor supuse arhiepiscopiei de Ohrida de 1 începutul secolului al Xl-lea, aflăm că a 24-a dintre ele, ultima, se nu mea *«episcopia vlahilor»,* fără să i se delimiteze teritoriul de jurisdicţie

Prin hrisovul al doilea din 20 mai 1020, împăratul Vasile al Il-le Bulgarochtonul stabileşte că arhiepiscopia Ohridei are dreptul «să *i darea canonică... şi de la vlahii care sînt (răspîndiţi) în toată Bulgaria*^

Dintr-o altă listă din secolul al XlII-lea, inserată în *Notitia episco patuum,* aflăm că episcopia vlahilor din Balcani purta acum titlul d *«tronul Vreanotei sau al Vlahilor».* Vreanota poate fi oraşul Vranie aşez; pe rîul Morava de Sud, în Serbia (azi în Iugoslavia). (Ambele liste a i'ost publicate de H. Gelzer, în «Byzantinische Zeitschrift», I, 189! p. 256—257).

6. **Biserica Rusă. Mitropolia Kievului**

Ruşii au primit creştinismul sub principele Vladimir cel Ma (980—1015), la Kiev. Sub marele principe Iaroslav cel Înţelept (101H 1054), mitropolia Kievului, capătă o mare importanţă în Europa de răsar înainte de marea invazie mongolă dintre anii 1237—1241, mitropol Kievului avea sub dependenţa ei 15 episcopate.

în 1169, mitropolia Kievului şi-a mutat reşedinţa la Vladimir, cnezatul de Suzdal, iar din 1325 s-a stabilit la Moscova, care, din secol

XlII-lea, a devenit centrul politic al Rusiei. Mitropolitul Kiril al ievului (1250—1280), care fusese alungat de tătari, a introdus în sinodul mvocat la Vladimir în 1274, în Biserica şi statul rus, nomocanonul imit *Kormciaia Kniga,* trimis de la slavii din sudul Dunării, la care, i timpul, se vor adăuga şi alte rînduieli canonice importante.

Pînă la sinodul unionist din Ferrara-Florenţa (1438—1439) dintre eci şi latini, mitropoliţii Kievului erau, cînd greci, trimişi de Pa-arhia din Constantinopol, cînd ruşi. O serie de mitropoliţi din se-lele XIV—XV au purtat titlul de «mitropoliţi de Kiev şi Moscova», între anii 1241 şi 1480, Biserica Ortodoxă Rusă a suferit asupririle sului mongol al Hoardei de Aur sau ale Imperiului Kipceak, cu cabala în oraşul Sărai, situat pe un braţ al fluviului Volga.

Mitropolia Haliciului. La începutul secolului al XH-lea s-a înfiinţat ntru credincioşii ortodocşi ucraineni episcopia de Halici, dependentă mitropolia Kievului.

Printr-un hrisov dat de împăratul Andronic al II-lea Paleologul 182—1328) în 1303—1305, episcopia Haliciului a fost ridicată la rangul mitropolie, avînd sub jurisdicţia ei eparhiile ucrainene sau rutene i vest : Vladimir, Peremise, Luţe, Turov şi Helm. După 1328 Haliciui mge din nou episcopie supusă mitropoliei de Kiev.

După 1341, scaunul de Halici a fost din nou ridicat la rangul de ropolie de patriarhul ecumenic Ioan al XlV-lea Kalekas (1334—1347), . din 1347, ajunge pentru a treia oară episcopie supusă Kievului. In 1349, regele Poloniei Cazimir cel Mare (1333—1370) alipi la reni Poloniei catolice cnezatele ucrainene de Halici şi Lwow, iar prin 2, hotarele Poloniei s-au extins pînă la marginile Moldovei de Nord. Pentru a împiedica pretenţiile ducilor lituani şi ale cnezilor ruşi la i Haliciului, a cărei populaţie era ortodoxă, regele Cazimir al Poloniei adresat în 1370 patriarhului ecumenic Filotei Kokkinos (1353—1354 ; *i*—1376), cerîndu-i să ridice episcopia Haliciului la rangul de mi-olie, pe care 1-a mai avut între 1341—1347.

Prin actul din mai 1371, patriarhul ecumenic Filotei Kokkinos şi dul său patriarhal a aprobat reînfiinţarea mitropoliei Haliciului, înîndu-i patru episcopii sufragane şi alegerea episcopului Antonie mitropolit al Haliciului (1371—1391). Mitropolia Haliciului a avut ise relaţii cu mitropolia Moldovei şi mitropolia Ţării Româneşti, iii episcopi ai Moldovei au fost hirotoniţi înainte de 1386 de mi-alitul Antonie al Haliciului. în 1365 Kievul a fost cucerit de prin-:ul Lituaniei.

Situaţia Bisericii ortodoxe din mitropolia Kievului s-a îngreuiat după 1386, în urma căsătoriei principelui lituan Wladislaw Iagiello 'rincipesa catolică poloneză Hedwiga, Polonia şi Lituania formînd i un singur stat sub conducerea lui Wladislaw Iagiello ca rege al iiei şi Lituaniei (1386—1434).

Mitropolia Moscovei. Victoria marelui principe al Moscovei Dimitrie)vici Donskoi (1363—1389) din 1380, de pe rîul Ugra, asupra tăta-r a întărit mult puterea Moscovei. In 1395, puterea Hoardei de Aur

a lost lovită mortal de un alt conducător mongol, Timurlenk sau Tamer-lan (1336—1405).

O dată cu statul rus a crescut mult şi importanţa Bisericii Ruse cu reşedinţa la Moscova.

Mitropolitul Isidor al Kievului şi Moscovei, grec de origine, unul dintre cei mai zeloşi partizani ai unirii cu Roma, care a reprezentat Biserica Rusă la sinodul unionist de la Ferrara—Florenţa (1438—1439), întorcîndu-se la Moscova, după semnarea unirii de la Florenţa din 6 iu-lie 1439, a proclamat unirea Bisericii ruse cu Roma. Marele principf? Vasile al Il-lea Orbul (1425—1462) însă, ştiind că poporul rus nu vrea unirea cu romano-catolicii, 1-a închis. Scăpînd din închisoare, Isidor s-a dus la Roma, unde papa Eugen al IV-lea (1431—1447) 1-a răsplătit cu demnitatea de cardinal.

După arestarea şi depunerea din scaun a mitropolitului Isidor, ruşii au ales în 1448 ca mitropolit al Moscovei pe *Iona,* de neam rus, pentru care n-au mai cerut confirmarea Patriarhiei Ecumenice ca pînă acum, deoarece împăratul Constantin al Xl-lea Dragases (1448—1453) şi patriarhul ecumenic Grigorie al III-lea (1443—1450) primiseră unirea cu Roma, în ciuda marii nemulţumiri a clericilor şi credincioşilor din Bizanţ.

Din 1448, prin alegerea mitropolitului rus Iona, Biserica rusă s-a considerat autocefală.

Patriarhul ecumenic Ieremia al II-lea (1572—1579 ; 1580—1584 1587—1595) a ridicat la 26 ianuarie 1589 Biserica rusă la rangul de *patriarhie,* în timpul ţarului Fiodor (1584—1598). Un sinod al patriarhilor de Răsărit, întruniţi la Constantinopol în februarie 1593, a acordat patriarhiei ruse locul al 5-lea în ordinea onorifică, după cele patru vechi patriarhate ale Răsăritului, Constantinopol, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim.

Din timpul marelui principe Ivan al III-lea al Moscovei (1462— 1505), căsătorit, după căderea Constantinopolului sub turci (29 mai 1453), cu Sofia Paleologina, nepoata ultimului împărat bizantin Constantin al Xl-lea Dragases, a început să circule în Rusia legenda despre Moscova ca «a *treia Romă»,* care va constitui baza ideologică a Imperiului ţarist în epoca modernă.

Călugărul Filotei, unul dintre contemporanii marelui cneaz Vasik al III-lea al Moscovei (1505—1533), într-o scrisoare adresată acestuia expunea emfatic ideologia noii autocraţii astfel : «Moscova este moşte-nitoarea marilor capitale ale lumii : Prima Romă a căzut sub păgîni ; f doua Romă a căzut sub turci ; Moscova este a treia Romă, iar a patra nu va fi niciodată».

B I B L I O G R A F I E *

I z v o a r e

Les Registres des Ades du Patriuicat de Constantinople, de V. Grumel: *Ades Patriarches,* Fasc. II (715—1042}, Istanbul, 1932, 1936; Fasc. III (1042—1206), 1947; Fasc. IV (1206—1310) de V. Laurent, Paris, 1971 ; *Regesten der Kaiserur-en des ostro'mischen Reiches von* 565—3453, bearbeiten von Fr. Dolger *(Corpus qriechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeii),* Reihe A. Abtei-I 1 Theil: *Regesten von* 565—3025 *;* Abt. I, 2. Theil: *Regesten von 1025—1204 ;* i' 3 Theil: *Regesten von* 3204—3282, Munchen und Berlin, 1924, 1925, 1932; i' 4, Theil : *Regesten von* 3282—3343, Berlin, 1960 ; J. Miklosich et J. Muller, *Pat'riarchatus Constantinopolitani,* 2 voi., Wien, 1860, 1862; J, Darrouzes, *Le tre* sy*nodal du patriarcat byzantin au XlV-e siecle. Etude paleographique et matique,* Paris, 1971 ; Idem, les *registres des ades du patriarcat de Constante.* Voi. 1, fasc. V et VI, Paris, 1977, 1979. *Lucrări generale*

J. E. Anastasiu, 'Iaxopia x^î 'ExxXtaîaî, ed. 2-a, t. I—II, Tesaolnic, 1979, 647 p. !5 p.; R. Kottje und B. Moeller, *Okumenische Kirchengeschichte.* T. II. *Mit-|er und Reiormation,* Munchen, 1970; J. Danielou et H. Marrou, *Nouvelle ire de l'Eglise,* T. II, par M. D. Knowles et D. Obolensky, Le moyen *âge,* , 1968. Aziz S. Atiya, *A History ot Eastern Christianity,* London, 1968. G. Zananiri, *Catholicisme oriental,* Paris, 1966 ; S. Runciman, *The Eastern Schism,* rd, 1966; VI. I. Pheidas, 'Ey.xÂvjaLaaxix''] iaxopia, t. I—II.

De la icnoclasm pină la căderea Constantinopolului (1453), Atena, 1963; . Hernandez, *Iglesias de Oriente,* Santander, 1959, 542 p.; t. III Repertorio bi-rafico, Santander, 1963.

J. Lo.tz, *Histoire de l'Eglise des origines â nos jours.* Traduit de l'allemand M Leievre, Paris, 1956, 2-e ed., Paris, 1962; M. Zernov, *Eastern Christendom,* on, 1961 ; Idem, *The Church of the Eastern Christians,* London, 1946. R. M. French, *The Eastern Orthodox Church,* London, 1951 ; B. Stefanidis, Tjataaxixvj îaxopta era *'âpyrfi* pi^?[1] ai)(XEpov, Atena, 1948; ed. 2-a. Atena, 1959. G. Konidaris, *Istoria bisericească,* în greceşte, Atena, 1957.

Raymond Janin, *Les Eglises orientales et les rites orientaux,* 4-e, ed., Paris, ; Martin Jugie, Le *schisme byzantin. Apercu historique et doctrinal,* Paris, 1941.

Iri limba română

T. M. Popescu, Pr. prof. T. Bodogae şi G. Stănescu, *Istoria bisericească univer*-T. II. *De la 1054 pînă azi,* Bucureşti, 1956; Euseviu Popovici, *Istoria biseri-ă universală.* T. II, ed. 2-a, Bucureşti, 1927.

Pentru Imperiul bizantin

D. A. Zakythinos, BuSavxivrj iaxopîa, 324—1071, Atena, 1972, 649 p. In limba ană, *Byzantinische Geschichte,* Wien, Koln, 1979, XII—446 p.; J. M. Hussey, >ero *bizantino. A* cura di A. Merola (Storia del mondo medievale, t. 3), Milano, 902 p.

Dimitri Obolensky, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe,* 500—1453, York, Washington, 1971 ; J. M. Hussey, D. M. Nicol and G. Gowab, *The By*-ie *Empire. Part. I. Byzantium and his Neigbours* ; par. II. Governement, *Church -ivilisation,* în *The Cambridge Medieval History,* t. IV, Cambridge, 1966, 1967; alten, *La vie quotidienne â Byzance au siecle des Comnenes* (1081—1180), Paris, : Louis Brehier, Le *monde byzantin, X.* I—III, Paris, 1948—1950. Ch. Diehl et G. Marcais, Le monde *oriental de* 395 d *1081 (Histoire generale* î. Glotz), 2-e ed., Paris, 1944.

Ch. Diehl, *Histoire de VEmpire byzantin,* 12-e ed., Paris, 1934. Paul Lemerl, *Histoire de Byzance* (Coli. *«Que sais-je»),* Paris, 1943. A. A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire byzantin.* Traduit du russe par P Brodin Bourguina, t. I—II, Paris, 1932.

Bibliografia a fost întocmită de Pr. **prof.** I. **Rămureanu.**

Pentru *patriarhalele răsăritene : Constantinopol, Alexandria, Antiohia* şi lem-*salim :* K. Baus, G. Beck, E. Ewig and H. J. Vogt, *The imperial Charch irom Constantine* (o *the early Middle Age.* Traducere din limba germană, XVII — 846 p.; Ilans-Georg Beck, *Geschichte der Orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich (Die Kiiche in ihrer Geschichte),* Bd. I, Gottingen, 1980 ; Maxime de Sardes, metropolite, Le *Patriarcat oecumenique dans l'Eglise Orthodoxe,* Paris, 1975. Traducere din greceşte, Tesaionic, 1973; B. Th. Stavridis, *Histoire du Patriarcat* Oecumenique de *Constant*inop/e, în «Istina», Paris, 1970, nr.-2, p. 131—273; G. Every, *The Byzantine Patriarchate,* 451—1204, 2-nd ed., London, 1962 ; P. Bratsiotis, Von *der griechischen Orthodoxic,* Wiirzburg, 1966; Idem, *Die Orthodoxe Kirche in griechischer Sicht,* Bd. 1—II, Stuttgart, 1959, 1960; G. Zananiri, *Histoire de l'Eglise* byzantine, Paris, 1954.

Ghenadie (Arabagioglu), mitropolit de Heliopolis, *Istoria Patriaʳhiei Ecumenice,* In greceşte, Atena, 1953, XIII—445 p. ; N. Moschopoulos, La *Terre Sainte.* Essais *sur l'histoire politiquc et diplomatique des Lieux Saints de la chretiente,* Athenes, 1957 ; Hr. Papadopoulos (t 1938), Arhiep. Atenei, 'Ia-copla TT|Ś 'E-x.y.XT)aist« 'AXe?a\ i$piQi<; (162—1934), Alexandria, 1935; Idem, 'Iatopia x^c 'EV-xX^otaţ 'IepoaoXuiicov, Ierusalim şi Alexandria, 1910.

Pr. Papamihail şi G. Triandafilakis, 'Iatopîa TT)î 'Exv.X^aîaî xfj? 'A^xioy,eîa« (După notele lui Hr. Papadopoulos), Alexandria, 1951.

Pentru Biserica *Bulgară*

I. Tarnanidis, *Formarea autocefaliei Bisericii Bulgare* (864—1235), în greceşte, Tesaionic, 1976; R. Stupperich, *Kirche* und *Staat in Bulgarien* und Jugoslavien, Witten, 1971 ; Chirii Pistrui, *Imperiul vlaho-bulgar* şi *patriarhia de* Tîrnovo, în «Mitropolia Ardealului», XVII (1972), nr. 3—4, p. 201—209.

Arhim. Epifanie Norocel, *Patriarhia bulgară de Tîrnovo, între anii* 1235—1393, în «Studii teologice», XVIII (1966), nr. 3—4, p. 147—159; Idem, *Siîntul Eitimie, ultimul patriarh de* Tîrnovo şi iegdfurile *lui* cu *Biserica românească,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 5—6, p. 552—573; I. Crăciunaş, *Patriarhia Bulgară,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XXXVI (1960), nr.'3—4, p. 274—287; N. Iorga, *Histoirc des etats balkaniques jusqu'a 1924,* Paris, 1925.

Biserica Sîrbă

I. Tarnanidis,'Iatopîa tijî SepSm^î'Ey.y.X'ioiaî, Tesaionic, 1982. Recenzată de Pr. prof. I. Rămureanu, în «B.O.R.», CI (1983), nr. 5—6, p. 447—452; S. Petrovid, Le *Patriarcat de Pec,* Beograd, 1982; L. Mavromatis, *La tondation de Yempire scrbe. La kralj Milutin,* Thessalonique, 1978; Dj. Sclijepcevici, *Istorija Srspke pravoslavne crkve* (- Istoria *Bisericii Ortodoxe Sîrbe),* t. I—II, Monaco, 1962, 1966. Tradus în limba greacă de I. Tarnanidis,'Isxopîa t^s Sepffix-îj; 'Op0o86?oo 'Exy.Xiiaîaî Tesaionic, 1969. Este cea mai completă; D. Kasici, *Srpske crkva pod Turcica* (=- *Biserica slibă în* <:poca *turcă),* Belgrad, 1969; R. Sevelinovici, *Istorija srspke pravoslavne crkve sa narodnom istorijom* («= *Istoria Bisericii Ortodoxe Sîrbe împreună* cu *istoria naţiona-*lă), Belgrad, 1966.

I

Ladislas Hadrovics, Le *peuple serbe et* son *Eglise* sous ia *domination turque,* I Paris, 1947 ; J. Musset, *La Serbie et* son Eglise, Paris, 1938.

St. Dimitrijevici, *Istoria Pecke patrijar^ije* (— Istoria *patriarhiei de* PeciJ, Bel-1 grad, 1924.

în limba română

Ierom. Neştor Vornicescu, *Patriarhia Serbiei,* în «Mitropolia Moldovei şi Su-Ĭ cevei», 1980, nr. 1—2, p. 133—142.

V. Anania, Srurtd *prezentare istorică a Bisericii Ortodoxe Sîrbe,* în «Orto-I doxia», XVIII (1966), nr. 2, p. 306—310; Pr. Nic. Şerbănescu, *Legăturile bisericeştii culturale şi politice între români* şi sîrbi, în «Mitropolia Olteniei», XV (1963), nrj 5—6, p. 307—317 ; S. Anuichi, *Raporturile dintre Patriarhia de Ipek şi cea* de Ohri-J *da în secolele XIV—XVIII,* în «Studii teologice», XIV (1962), nr. 9—10, p. 570—581 1. Iufu, *Scurtă istorie a Bisericii Sîrbe,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXV (1957)| nr. 8—9, p. 769—784.

Pentru istoria Balcanilor

M. Sinka, *A History ol the Balkans,* reprint, Hamden, Connic. 1968.

L. S. Stavrinos, *The Balkans since 1453,* 3-nd. ed. New York, 1961.

Pentru Biserica Ortodoxă Română

I z v o a r e

Fr. Michlosich et Jos. Miiller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani,* 1313— $_{2r}$ voi. I—II, Vindobonae, 1960, 1962.

' E. Hurmuzaki — N, Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor,* t. XIV, 1. *zumente greceşti privitoare la istoria românilor, partea I-a (1320—1716),* Bucu-ti, 1915; *Documente privind istoria României. Veac. XIII, XIV şi XV,* (Acade-i României), B. *Ţara Românească* (1247—1500), t. I, Bucureşti, 1953, XLIX—431 p. ■ditafă sub titlul: *Documenta Romaniae Historica. B. Ţara Românească,* voi. I. 17 1500), de P. P. Panaitescu şi Damaschin Mioc, Bucureşti, 1966, 635 p.; *Docu-tte privind istoria României. A. Moldova, veacul al XIV*—XV, col. I (1384— 5), Bucureşti, 1954, LXXI—530 p.

Fontes Historiae Daco-Romaniae (— *Izvoarele Istoriei României),* t. III, *Scrii-bizantini,* publicată de prof. Al. Elian şi Şerban Tanaşoca, Bucureşti, 1975, 568 t. IV. *Scriitori şi acte bizantine. Secolele IV —XV,* publicate de H. Mihăescu, R. ărescu, Nic. Şerban Tanaşoca şi Tudor Teoteoi, Bucureşti, 1982.

Lucrări generale

Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* t. I., Bucureşti,), îndeosebi p. 284—317; 344—365; 595—608.

Pr. prof. Gh. Moisescu, Pr. prof. Ştefan Lupşa şi Pr. prof. Alex. Filipaşcu, *Isto-Bisericii Române,* t. I, Bucureşti, 1957.

N. Iorga, *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a Românilor,* t. I, ed. Bucureşti, 1929.

S t u d i i

Pr. prof. Ioan Rămureanu, *Mitropolia Vicinei şi rolul ei In păstrarea Ortodo-în ţinuturile româneşti,* în lucrarea *De la Dunăre la Mare,* Bucureşti, 1977, p. -169. Idem, *Rolul Bisericii Ortodoxe Române in Biserica Răsăritului, în secolele XIV* :V, in «Biserica Ortodoxă Română», XCIX (1981), nr. 1—2, p. 131 —143. Studiul tradus în limba franceză sub titlul: *Le role de l'Eglise Orthodoxe Roumaine* : *Ie cadre de l'Eglise d'Orient,* în *Miscellanea historiae ecclesiasticae,* VII, Lou--la-Nouve et Louvain, 1985, p. 115—128. C-tin C. Giurescu, *întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei,* în «Biserica Ortodoxă ânav, LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 673—693. Pr. Nic. Şerbănescu, *Mitropolitil Ungrovlahiei,* în «Biserica Ortodoxă Română», VII (1959), nr. 7—10, p. 722 826, îndeosebi p. 730—740.

Idem, *Mitropolia Severinului, 600 de ani de la înfiinţare, octombrie 1370—* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1970), nr. 11—12, p. 1191—1227.

Idem, *Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române cu prilejul centenarului* (25 apri-885—1985), în *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române,* Bucureşti, p. 41—138.

Vitalien Laurent, *Contribution ă l'histoire des relations de l'Eglise byzantine l'Eglise roumaine au debut du* XV-e *siecle,* în «Bulletin de la section his-ue de l'Academie Roumaine», Bucarest, t. XXVI (1945), nr. 2, Bucureşti, 1947, 15—184 şi Extras; Pr. prof. Milan Şesan, *Biserica Ortodoxă în veacurile XI—* în «Mitropolia Ardealului», VII (1963), nr. 4—6, p. 310—326; Prof. Alex. Elian, *'urile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol şi cu celelalte icii Ortodoxe de la întemeiere pînă la 1800,* în «Biserica Ortodoxă Română», I (1959), nr. 7—10, p. 904—935; C. Marinescu, *înfiinţarea mitropoliilor din Românească şi Moldova,* Bucureşti, 1924, 22 p. (Anal. Acad. Rom., Mem.

Ist. seria III, t. II, nr. 6, p. 247—269) ; N. Iorga, *Condiţiile de politică generală ire s-au întemeiat Bisericile româneşti în secolele XIV—XV,* Bucureşti, 1925, (Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., seria II, t. XXXV, nr. 14, p. 387—411); Dobrescu, *Întemeierea mitropoliilor şi a celor dinţii mînăstiri din tară,* Bucu-

reşti, 1906, 128 p. Idem, *Contribuţiuni la Istoria Bisericii Române în secolul al XV-lea,* Bucureşti, 1907.

Biserica Moldovei

V. Laurent, *Aux origines de l'Eglise de Moldavie. Le Metropolite Jeremie el leveque Joseph,* în «Revue de Etudes byzantines», V (1947), p. 158—170; Idem, *Le trisepiscopat du patriarche Matthieu l-er (1397—1410). Un grand* proces *canonique* d Byzance *au debut du* XV-e *siecle,* în «Revue des Etudes byzantines», XXX (1970), p. ^5—166 ; Michel Lascaris, *Joachim, Metropolite de Moldavie et Ies relations de l'Eglise moldave avec le patriarcat de Pec et l'archeveche d'Achris au* XV-e siecJe, în «Bulletin de la Section historique de 1'Academie Roumaine», XIII (1927), p. 129—159 ; Tit Simedrea, *Unde şi cînd a luat fiinţă legenda despre atîrnarea canonică a scaunelor din Ţara Românească şi din Moldova de arhiepiscopia de Ohrida,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXV (1967), nr. 9—10, p. 975—1003.

Arhim. Ciprian Zaharia, *Mitropolitul Iosil Muşat şi autoceialia Bisericii Moldovei.* Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române (25 aprilie 1885—1985), Bucureşti, 1987, p. 354—401 ; Prof. Alex. Elian, *Moldova* şi *Bizanţul în secolul al* XV-lea, în lucrarea *Cultura moldovenească în timpul lui Ştefan col Mare (1457— 1504),* Bucureşti, 1964; C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei şi a catedralei mitropolitane din Iaşi,* Bucureşti, 1888.

Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Legăturile bisericeşti ale românilor* cu *Kievul,* în «Studii teologice», XXXIX (1987), nr. 3, p. 61 ş.u.

Biserica Transilvaniei

Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Începuturile mitropoliei Transilvaniei,* Bucureşti, 1980; Ştefan Meteş, *Istoria Bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Ardeal,* t. I, ed.' 2-a, Sibiu, 1935.

Pentru cadrul general politic şi religios al ţărilor române, în secolele XI—XV.

Dinu C. Giurescu, *Ţara Românească în secolele* XIV—XV, Bucureşti, 1973, 496 p.; C-tin C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri pînă astăzi,* ed. 2-a, Bucureşti, 1975; Idem, *Istoria Românilor,* t. I—II, Bucureşti, 1974, 1976.

C-tin C. GiurescuT *Transilvania în istoria poporului român,* Bucureşti, 1967; Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei,* t. I, Cluj-Napoca, 1971, ed. 2-a, 1972, voi II, Cluj-Napoca, 1979; I. D. Suciu, *Monografia mitropoliei Banatului,* Bucureşti 1977.

Răzvan Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturale medievale româneşti (secolele* X—*XIV),* Bucureşti, 1974.

Pentru Biserica Vlahilor (românilor) din Peninsula Balcanică M. Gyoni, *L'eveche vlaque de l'archeveche bulgare d'Achris aux XI-e* — XIV-! *siecles,* în «Etudes slaves et roumaines», I, Budapest, 1948, p. 148—159 şi 224—233 ; Pr Nic. M. Popescu, *Ioan «prevtuh Episcopiei aromânilor,* în «Biserica Ortodoxă Română» («B.O.R.»), LII (1934), nr. 7—8, p. 457—460 şi în voi. *Preoţi de mir adormiţi îi Domnul, Bucureşti, 1942, p. 11*—35; Borislav Primov, *Crearea celui de-al doilea* fa *rat bulgar şi participarea vlahilor, în voi. Relaţii româno-bulgare de-a lungul* veacu *rilor (sec. XII—XIX),* Bucureşti, 1971, p. 9—56; Silviu Dragomir, *Vlahii din nordi Peninsulei Balcanice în Evul Mediu,* Bucureşti, 1959. Recenzie Pr. prof. Rămuream în «Ortodoxia», XIII (1961), nr. 4, p. 606—608; N. Bănescu, VechiuJ *stat bulgar* ş *ţările române,* Bucureşti, 1947; Idem, O *problemă de istorie medievală: crearea f. caracterul statului Asăneştilor (1185),* în «Anal. Acad. Rom.», Mem. Sect. Ist., seriali t. XXV (1943), p. 543—590, şi trad. franceză: Un *probleme d'histoire medievale creation et caractere du second empire bulgare (1185),* Bucarest, 1943, 93 p. s Alt bibliografie la Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* t. Bucureşti, 1980, p. 197.

Biserica Rusă

H.-D. Dopmann, *Die Russische Orthodoxe Kirche, in. Geschichte und Gegetnvafi 2e* Aufl., Berlin, 1981; A. A. Ornatskij, *History of the Russian Hierarchy,* t. 1—| Reedited by M. Oesterly, Copenhague, 1979.

. ■ M. Lanay et J. Saussay, *La Russie ancienne,* Paris, 1975.
B. Pheidas, *Istoria Bisericii Ruse,* în limba greacă Atena, 1967.
N. Zernov, *The Russians and their Church,* London, 1964.
A. M. Amann, *Ostslavische Kirchengeschichte,* Wien, 1950.
Idem, *Stor ia clella Chiesa Russa e dei paesi limitrofi,* Utet, Tbrino, 1948. '
H. Schaeder, *Moskau der dritte Rom, Hamburg,* 1929; 2-e Anflage, Hamburg, 1957; E. Hosch, *Orthodoxie und Häresie im alten Rusland,* Wiesbaden, 1975; S. A. Zenkovskii, *Russia's Old Believers,* Munchen, 1970.

Monahismul în Răsărit în secolele XI—XV. Isihasmul *

1. în secolele XI—XV, monahismul s-a menţinut, cu toate grelele încercări şi suferinţe prin care au trecut popoarele ortodoxe din Egipt, Palestina, Siria, Asia Mică şi Peninsula Balcanică, din cauza fanatismului arabilor şi turcilor, datorită trecutului său glorios, în special în timpul luptelor iconoclaste din secolele VIII şi IX.

El a cunoscut chiar o mare înflorire la Muntele Athos, în Bulgaria, Serbia, Ţara Românească, Moldova, Transilvania şi Rusia.

Majoritatea mînăstirilor gjj P^strflt iflrfftlrlji;arpa monahală dată de Sf_Vagi1p OP) FvTare (f 379), înfRefflıJete mari si *mlch*

O viaţă monahală riguroasă s-a dus în mînăstirea *Istudion)* din Constantinopol, înfiinţată în 463 de fostul consul Studios, originar din Apus, reorganizată în secolul al IX-lea de Sf. Teodor supranumit Studitul (f 11 noiembrie 826), un mare luptător contra iconoclaştilor şi teolog renumit (căruia i s-a dat supranumele după mînăstirea Studion). El a impus regula ca monahii să fie organizaţi în cadrul vieţii lor în mînăstire, în trei ture m care : unii să. se roage, alţii să lucreze, în timp ce alţii să se odihnească, urmînd ca în mod alternativ~~fiecare tură să-şi îndeplinească~rolulcîte opt ore. "~"~ ~ ~

Studiţii, cum se numeau monahii acestei renumite mînăstiri, se scupau nu numai cu viaţa monahală riguroasă, ci şi cu studiul sîrguin-:ios al teologiei.

Centrul vieţii monahale pentru Biserica Ortodoxă a fost, însă, *Sfîn-ul Munte Athos,* numit *«Grădina Maicii Domnului».*

Încă din secolul al X-lea, Muntele Athos a luat o mare dezvoltare.

Sfîntul Atanasie Athonitul (f 1004), originar din Trapezunt, ajutat e împăratul Nichifor Focas (Phokas, 963—969) a zidit în Athos, în 53, *Marea Lavră,* cu biserica principală numită *«Katholicon».* S-au ri-ît apoi alte mari mînăstiri. Înainte de anul 1000, pe la 980, a fost înte-leiată marea mînăstire Vatoped, una din cele mai frumoase din Sfîntul 'unte, situată în partea nord-estică a peninsulei Calcidice, pe un deal i mărăcini, de la care i se trage numele.

Tot în jurul anului 1000, s-a întemeiat mînăstirea *Zograful,* pentru lugării bulgari ; înainte de 979 a fost ridicată de ivirul Ioan mînăsti-a *Ivir,* pentru călugării din Georgia (Ivir) ; la anul 1143, a fost zidită năstirea *Sf. Pantelimon,* numită *Rusikon,* pentru călugării ruşi.

* Capitol redactat de Pr. prof. I. Rămureanu.

Mînăstirea *Hilandar* a fost zidită în 1197 de renumitul călugă Sf. Sava (1176—1236) şi dăruită printr-un hrisov în 1199 de împ, Alexios al III-lea Anghelos (1195—1203) călugărilor sîrbi.

In secolul al XlV-lea s-a pus temelia mînăstirii *Cutlumuş* cu rul voievodului Ţării Româneşti, Nicolae Alexandru (1352—1364), a fost terminată în 1372 de fiul său, Vladislav-Vlaicu (1364—1377 venind *«Marea Lavră a Ţării Româneşti».*

Pînă la 1375 s-au clădit în Muntele Athos 17 mînăstiri mari, numărul lor a crescut pînă la 20. în afară de cele menţionate, ele următoarele : *Dionisiu,* ridicată înainte de 1366 ; *Pantokrator,* după *Xiropotamu* (Secu), pe la 970 ; *Dochiariu,* la începutul secolului a lea *; Karakalu,* la sfîrşitul secolului al Xl-lea ; *Philotheu,* înainte de *Simonpetra,* pe la 1360 ; *Sf. Pavel,* începutul secolului al Xl-lea ; *vronikita,* începutul secolului al XVI-lea ; *Xenophon,* secolul al XI *Origoriu,* începutul secolului al XIV ; *Esphigmenu,* înainte de anul *Constamonitu,* începutul secolului al Xl-lea.

Documentele timpului menţionează că pe la 1046 existau în Sf Munte 180 locaşuri de închinare cu 2000 de călugări, iar în 1213 300 de locaşuri cu 3.000 de călugări. Astfel, Muntele Athos a ajun mai vestit centru de viaţă duhovnicească şi eultural-artistică dir Răsăritul ortodox.

Românii au fost cei mai mari binefăcători ai Athosului, căci e făcut mînăstirilor de aici mai multe danii decît toate popoarele < doxe la un loc. Din a doua jumătate a secolului al XlV-lea pînă la 1 decembrie 1863, cînd Camera Deputaţilor din timpul domnitorului Alexandru Cuza (1859—1866) a votat *Legea secularizării averilor n stireşti,* documentele timpului ne oferă ştiri preţioase despre ajutoa şi contribuţia ţărilor române la susţinerea celor 20 de mînăstiri mai a multor schituri şi paraclise. Cu ajutorul voievozilor, mitropoliti episcopilor şi credincioşilor din Ţara Românească şi Moldova, s-au : în Muntele Athos biserici noi, turnuri de clopotniţe, turnuri de apăi paraclise şi chilii, s-au reparat multe din mînăstiri, s-au trimis conţi bogate daruri în bani, vase liturgice, o mulţime de icoane aurite sau gintate, veşminte preoţeşti, epitafe şi dvere cusute cu fir de aur şi podobite cu pietre preţioase şi mărgăritare, odoare sfinte şi alte obi preţioase. In ţară, s-au făcut mînăstirilor din Muntele Athos unele *chinări»* de mînăstiri şi schituri româneşti cu proprietăţile lor.

Dărnicia românilor faţă de Muntele Athos a fost mult apreciată învăţatul arhimandrit rus Porfirie Uspenski, unul dintre cei mai t cunoscători ai istoriei Muntelui Athos, care a spus spre lauda şi cin; lor : *«Nici un alt popor ortodox n-a făcut atîta bine pentru Athos au făcut românii».* (Hristianskij Vostok (Răsăritul creştin), t. III, 3, IV cova, 1880, p. 334 ; *Istorija Athos,* Kiev, 1877, p. 334).

Cu toate acestea, românii, care au fost secole de-a rîndul cei generoşi binefăcători ai Sfîntului Munte, cu regret constatăm şi tret s-o spunem —, nu au pînă azi nici o mare mînăstire din cele 20, cj au bulgarii, sîrbii şi ruşii.

Abia în secolul al XlX-lea, în 1856, Patriarhia Ecumenică a aprobat pentru români schitul *Prodromul* (grecește IlpoSpoftoț = *înainte Mergătorul)* dependent de mînăstirea Vatoped. Mai au şi schitul *Lacu,* înfiinţat în 1754 de călugării moldoveni, supus mînăstirii Sf. Pavel.

Pentru a se menţine unitatea şi disciplina monahală, toate mînăsti-■ rile din Athos se află sub ascultarea unui *protos,* cu reşedinţa la *Karies* (= Nucet), care este centrul lor administrativ.

Independent de mînăstirile mari, s-au construit în Athos diferite *schituri* în care vieţuiau cîte 4—5 monahi, apoi chilii şi *sihăstrii* independente cu viaţă mai aspră.

Schiturile mai mari sau mai mici se află sub ascultarea uneia din mînăstirile mari.

Sihăstriile nu sînt altceva decît locuinţe foarte modeste, uneori săpate în peşteri şi stînci. în acestea se nevoiesc unii asceţi, care duc o viaţă foarte aspră, cărora fraţii mai tineri din mînăstirea-mamă le duc din cînd în cînd pîine şi apă.

O altă categorie de locuinţe pentru monahii mai bătrîni o formează *cathismele.,* care nu sînt decît nişte colibe modeste cu cîte un pat şi un scaun. Vieţuitorii lor trebuie să participe la slujbele divine în biserica mînăstirii celei mai apropiate.

Felul de viaţă al celor mai multe mînăstiri atonite era cel *chino-vial* sau de obşte. Monahii trăiau în comun, se rugau în comun şi luau roasa în comun în trapeza mînâstirii.

în afară de serviciile religioase, de rugăciune şi viaţă contemplativă, monahii se ocupau şi cu unele activităţi practice ca : agricultura, pomicultura, creşterea unor animale şi practicarea unor meserii.

începînd din secolul al XlV-lea, isihasmul care cerea o mai mare apropiere de Dumnezeu prin rugăciune, asceză şi contemplaţie, a introdus un stil de viaţă mai aspru decît în mînăstirile cu viaţă de obşte sau chinovială.

Pe la 1200 s-a îngăduit monahilor din Muntele Athos şi stilul de viaţă *idioritmic,* cu chilii separate, avînd permisiunea să posede şi bunuri materiale.

în mînăstirile idioritmice viaţa se baza pe reuniuni de cîte 7—8 membri, care formau o familie monahală, în fruntea căreia se afla un proestos. Fiecare din familiile componente avea locuinţă şi bucătărie proprie, iar în comun doar arhondaricul pentru primirea oaspeţilor. Era obligatorie, însă, participarea tuturor la serviciul divin comun, ziua şi noaptea.

Mînăstirile din Muntele Athos au fost şi centre de cultură teologică, în mînâstirile lor se conservă peste 13.000 de manuscrise în limbile greacă, română şi slavonă, iar bisericile lor sînt monumente de artă creştină. în secolul al XlV-lea era celebră în tot Răsăritul şcoala de nctură din Athos a lui Manuil Panselin.

Sfîntul Munte Athos, supunîndu-se de bună voie turcilor, înainte *âs* âderea Constantinopolului în 1453, sultanul Murad al II-lea (1421— 451) îi acordă unele privilegii : să nu se stabilească mahomedani acolo, *i* nu aibă acces femeile ş.a.

Alte renumite mînăstiri ortodoxe au existat la Ierusalim şi lestina.

j

De mare consideraţie s-a bucurat mînăstirea *Sfînta Ecalerin*| Muntele Sinai, zidită în 527 ca o fortăreaţă de împăratul Ji (527—565), care din secolul al XlII-lea a devenit reşedinţă pentr episcopia de Sinai şi Faran.

De mare renume s-au bucurat şi mînăstirile *Meteora* din în Grecia Centrală.

In secolele XIV—XIX s-au trimis, de asemenea, ajutoare ror la Locurile Sfinte de la Ierusalim, la Damasc, la mînăstirea Sfînt terina de la Sinai şi mînăstirile din Grecia.

Dărnicia românilor faţă de Răsăritul ortodox a fost scoasă trai în relief de patriarhul ecumenic Athenagoras I (1949—1972)| octombrie 1967, la Mînăstirea Curtea de Argeş, cu ocazia vizitei Bisericii Ortodoxe Române între 16—20 octombrie 1967, care a următoarele :

«Numele strălucit al Basarabilor umple întreaga catedrală dir stantinopol şi pretutindeni unde am mers In Răsăritul ortodox an aceste urme vii între Biserica Ortodoxă Română şi Biserica Ortodc general.

în afară de Constantinopol, Sfîntul Munte Athos este plin mele voievozilor ortodocşi români.

Am găsit urme de voievozi români la Damasc, Ierusalim, Aii aria şi chiar la Muntele Sinai, unde am fost în 1959. Toate loca| acestea sfinte păstrează cu evlavie numele străluciţilor domnitori rilor române pentru marile lor binefaceri, pentru interesul deosel care l-au arătat Ortodoxiei...» (Vezi în «Biserica Ortodoxă Romi LXXXV (1967), nr. 9—10, p. 867 şi Pr. prof. I. Rămureanu, *Legal Patriarhiei Ortodoxe Române cu Patriarhia Ecumenică de la pină azi,* în voi. *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Ror* Bucureşti, 1987, p. 498—530, aici p. 515).

In *Bulgaria* a trăit în secolul al X-lea vestitul pustnic Icăn de (Rilski, t. 946), pe muntele cu acelaşi nume, cinstit ca ocrotitor al gariei. Pe acest munte s-a înfiinţat renumita mînăstire *Rila,*

In timpul Imperiului româno-bulgar (1185—1393), care a luat ţă în 1185—1186, s-a ridicat lavra din Tîrnovo, capitala imperi mînăstirile de pe muntele *Vitoşa* lîngă Sofia, şi mînăstirile *Bacicoi Troian,* care au jucat, de asemenea, un rol de seamă în promovj vieţii spirituale a bulgarilor.

La *sîrbi,* viaţa mînăstirească a cunoscut o mare înflorire, di] doua jumătate a secolului al XH-lea, datorită Sfîntului Sava (11' 1236), călugăr renumit în Muntele Athos, Sfîntul naţional al sîrbi care a ridicat în 1197 mînăstirea Hilandar din Muntele Athos. Moaşj sale care se aflau în mînăstirea *Mileşevo* au fost arse de turci în 1J din ordinul lui Sinan Paşa, cel învins de Mihai Viteazul (1593—1601) lupta de la Călugăreni din 13/23. august 1595.

Mînâstirea Hilandar din Muntele Athos a jucat un mare rol în ţa spirituală a poporului sîrb. Astfel, în prima perioadă a autocefal

Bisericii Sîrbe, obţinută în 1219, din cei 12 arhiepiscopi, 8 proveneauj din mînăstirea Hilandar.

In jurul anului 1183, despotul Ştefan Nemania I (1167—1196) a[construit mînâstirea *Studeniţa,* în apropiere de capitala Serbiei, Raşca, de la care sîrbii s-au mai numit şi rasei.

La 1220, Ştefan Nemania al II-lea (1196—1228), primul încoronat, a ridicat mînăstirea *Zicea,* care a devenit în 1346, sub ţarul Ştefan Du-şan (1331—1355), scaunul patriarhiei sîrbe, de unde s-a mutat apoi la Ipek (Peci — Peşteră).

Către 1228 regele Ştefan Radoslav (1228—1233) a ridicat mînăstirea *Mileşevo,* la vest de Raşca, în care au fost depuse apoi moaştele Sfîn-tului Sava, pînă la 1595, cînd au fost arse de turci.

în 1260, s-a ridicat la Ipek sau Peci, sub regele Ştefan Uroş (1243— 1276), biserica *Sfinţii Apostoli,* începută de arhiepiscopul Sava, în care s-a mutat către 1292 scaunul arhiepiscopiei sîrbe.

Regele Ştefan Uroş II Milutin (1282—1329) a ridicat în 1320 frumoasa şi impozanta mînăstire *Gracianiţa,* aproape de Priştina.

Regele Ştefan Uroş III Decianski (1321—1331) a început în 1327 construirea mînăstirii *Deciani,* pe care a terminat-o în 1335 ţarul Ştefan Duşan.

între 1390—1393 a fost ridicată mînăstirea *Liubostinia,* la răsărit de Zicea, de văduva despotului Lazăr, mort în lupta cu turcii la Kossovo-polie (Cîmpia Mierlii), în 15 iunie 1389.

Evlaviosul şi eroicul popor sîrb acordă o mare cinstire acestor vechi monumente mînăstireşti din secolele XII—XIV.

La *români,* monahismul a fost cunoscut şi introdus ou mult înainte de mutarea mitropolitului Iachint de Vi cina în 1359 în Ţara Românească, la Curtea de Argeş, şi de venirea Sfîntului Nicodim în Oltenia înainte de 1370.

Astfel s-a dovedit că între călugării care făceau ucenicie pe lîngă Sfîntul Grigorie Sinaitul (f 1346) în aşezarea isihastă de la *Paroria,* în munţii Sakar, în apropeire de Adrianopol, existau şi călugări de neam român. Alţii existau în mînăstirile din jurul Tîrnovei, în Bulgaria.

Sfîntul Nicodim nu este, cum s-a afirmat, începătorul vieţii monahale în Ţara Românească, ci *reorganizatorul* ei. Cu mult înaintea lui au existat diferite schituri şi sihăstrii răspîndite în diferite părţi ale ţării. Pustnicii şi sihastrii români au putut vieţui prin peşteri şi locuri "etrase, prin poienile codrilor şi prin munţi. Bisericuţele rupestre de la Basarabi, din secolele" IX—X, descoperite în 1957, a căror existenţă unii cercetători o urcă pînă în secolele IV—V, peştera Sf. Nicodim de la Pismana, peştera de la Bistriţa, jud. Vîlcea, schiturile de la Corbii de ^iatră din corn. Corbi, jud. Argeş, schitul din peştera de la Nămăeşti, ud. Argeş, biserica săpată în vîrful unei stînci de la Cetăţeni, numită a lui Negru Vodă» pe malul sting al rîului Dîmboviţa, la 25 km est de "împulung, schiturile de la Peştera Ialomicioara, sihăstriile din Munţii ■uzăului, din Munţii Neamţului, în Moldova, iar în Transilvania bise-icuţele rupestre din părţile Sălajului ş.a. sînt mărturii de viaţă sihăs-easeă trăită de monahii români.

Astfel, în hotărîrea de mutare a mitropolitului Iachint de \j din 1359, lîngă scaunul Ţării Româneşti, la Curtea de Argeş, da| patriarhul ecumenic Kalist I (1350—1353 ; 1355—1363) şi de sinodtj patriarhal se prevede că *«toţi clericii din acea ţară şi toţi cei s călugări şi laicii să-l asculte şi să se supuie lui».* Acest important nient confirmă existenţa *clericilor şi a călugărilor* în Ţara Româr înainte de venirea Sfîntului Nicodim în părţile Mehedinţului. M năm că la fundaţiile Bisericii Domneşti din Curtea de Argeş, ri< înainte de 1352 de Basarab I întemeietorul (1310—1352), după mc bisericii Chora din Constantinopol, azi Muzeul Kahrie Djami, s-au coperit urmele unei biserici din secolele XII—XIII.

Au existat numeroase mînăstiri în secolele XI—XIV, de asern în Translivania.

Din lucrarea *Vita major Sancti Gerhardi,* redactată înainte de aflăm că în *vestul Banatului,* voievodul ortodox Ohtum sau AhtJ ridicat în jurul anului 1002 în cetatea *Morisena* (româneşte Mure Cenadul de azi) o mînăstire de «călugări greci», deci ortodocşi, pi care se aflau desigur şi români, în cinstea *Sfîntului Ioan Botezători*

O nouă mînăstire ortodoxă, cu hramul *Sjîntul Gheorghe,* a luat ţă după 1030, datorită lui Chanadinus, nepotul regelui maghiar Ş cel Sfîrît (997—1038), care a învins în luptă pe Ohtum şi i-a luat în satul *Oroszlanus,* azi Maidan, în Iugoslavia, în apropiere de gr româno-iugoslavâ, unde au fost aduşi călugării din mînăstirea Sf. Botezătorul, cedată călugărilor latini.

Alte numeroase mînăstiri ortodoxe existau în secolele XI—XI Transilvania şi estul şi sudul Ungariei.

Din *Scrisoarea* papei Inocenţiu al III-lea (1198—1216) din 16 , lie 1204, trimisă episcopului Simeon al Oradiei, aflăm că regele Er ai Ungariei (1194—1204) 1-a înştiinţat că *unele biserici ale mona greci (ortodocşi), aflătoare în regatul Ungariei, se ruinează de tot lipsa de grijă, a episcopilor diecezei şi din cauza acelor greci înşişi.* najhii «greci», despre care se vorbeşte în acest document, erau mo ortodocşi, în cea mai mare parte români din Transilvania şi Banat.

După bizantinologul maghiar Gyula Moravcsik, cu bună repu ştiinţifică, înainte de marea invazie mongolă din 1241, numărul rr stirilor de rit ortodox din sudul Ungariei şi din Transilvania se ri la 600, dintre care 400 au putut fi localizate. Reistul s-au distrus (G; Moravcsik, *Byzantium and the Magyars,* Budapest, 1970, p. 114—115

Reorganizarea vieţii mînăstireşti în *Ţara Românească* s-a făcut c rînduielile monahiceşti isihaste de la Muntele Athos, de către *Sfî Nicodim,* aromân din părţile Prilepului, localitate din sudul Serbiei, nit în părţile Mehedinţiului înainte de 1370. Cu ajutorul voievod! Ţării Româneşti Vladislav-Vlaicu (1364—1377), Sf. Nicodim a ridicat tre 1370—1372 mînăstirea *Vodiţa,* jud. Mehedinţi, pe locul unei bisa mai vechi, zidită pe la mijlocul secolului al XlII-lea, apoi, între 137 1378, cu ajutorul domnitorului Radu I (1377—1383), Mînăstirea *Tis na,* jud. Gorj, în care a fost înmormântat (f 26 decembrie 1406).

Sfîntului Nicodim i se atribuie şi întemeierea Mînăstirii *Prislop* — la 1400, la aproximativ 15 km de oraşul Haţeg în Transilvania, în tarul satului Silvaşul de Sus.

Sfîntul Nicodim, egumenul Mînăstirii Tismana, a purtat o intere-îtă corespondenţă dogmatică cu vestitul patriarh bulgar de Tîi-novo, Eftimie (1375—1393 ; f 1400), socotit ca o autoritate în probleme ?matice şi liturgice, care-i trimite *două scrisori,* între 1378—1393, ca 'puns la cele şase întrebări dogmatice puse de el. In prima scrisoare, Eftimie de Tîrnovo răspunde la cele şase întrebări puse de Sf. Nico-n referitoare la spiritualitatea şi libertatea îngerilor după revelaţia ntei Scripturi, la problema originii răului în lume, la Sl'înta Cruce, despre suflet şi înviere. în scrisoarea a doua, Sf. Eftimie tratează de-■e curăţia morală a celor ce vor să primească Sfînta Taină a Preoţiei. altă scrisoare de răspuns a trimis Sf. Eftimie între 1381 şi 1393 mi-politului Antim Kritopol al Ungrovlahiei (la Severin 1370—1381 ; Argeş 1381—1401) care-i ceruse «o consultaţie canonică» în legătură repetarea cununiei, cerută de unii cetăţeni bulgari trecuţi în Ţara mânească.

Tot în această perioadă, voievodul Radu I a ridicat o mînăstire în *;meana,* jud. Argeş, refăcută apoi de fiul său Mircea cel Mare (1386— 8). Viteazul domn Mircea cel Mare a ridicat între anii 138-7—1388 moaşa Mînăstire *Cozia,* care a devenit necropola sa şi a familei sale. plan cultural, menţionăm faptul că, în cursul anului 1400 Filos, fos-logofăt al lui Mircea cel Mare, călugărit la Mînăstirea Cozia sub nule de Philothei, care probabil, a compus, între anii 1400—1418, o lu-re imnografică originală, numită *Pripeale,* adică mici *tropare* care se tă precedate de stihuri alese din Psalm de către Nichifor Vlemide 37—1272), în timpul slujbei Utreniei, la polieleul sărbătorilor împă-îşti ale Maicii Domnului şi ale Sfinţilor cuvioşi şi mucenici mai în-maţi de peste anul bisericesc. Ele au fost introduse de toate Biserici-)rtodoxe de limbă slavă.

Din primele decenii ale veacului al XV-lea, probabil din timpul miei lui Mircea cel Mare, datează Mînăstirea *Dealu* lîngă Tîrgoviş-refăcută de voievodul Radu cel Mare (1495—1508), în 1496.

între anii 1514—1517, domnitorul Neagoe Basarab (1512—1521) a cat renumita *biserică a Mînăstirii Curtea de Argeş,* cea mai fru-isă biserică de pe tot cuprinsul pămîntului românesc, capodoperă :ă a arhitecturii şi artei universale.

în *Moldova,* s-au înfiinţat, de asemenea, numeroase mînăstiri, din-care amintim' ca mai importante : Mînăstirea *Neamţ,* ridicată după ă probabilitatea de ucenicii Sfîntului Nicodim, în timpul domniei Petru Muşat (1375—1391), rectitorită în 1497 de domnitorul Ştefan Mare (1457—1504) ; Mînăstirea *Bistriţa,* ctitoria lui Alexandru cel i (1400—1432), ridicată în 1407, care a devenit gropniţa sa şi a so-sale Ana (f- 1418) şi Mînăstirea *Moldoviţa,* în Bucovina ctitorită tot ;1 şi pictată în 1532 sub voievodul Petru Rareş (1527—1538 ; 1541— 5) fiul lui Ştefan cel Mare, care impresionează pînă azi prin frumoa-sale fresce exterioare.

La loc de frunte se situează mînăstirile lui Ştefan cel Mare, *Putna,* ridicată la 1469 şi *Voroneţul,* ridicată în 1488, ambele în Bucovina.

La *Putna* este îngropat Ştefan cel Mare şi membrii familiei sale. In curgerea veacurilor, mînăstirea Putna a devenit un important centru cultural şi artistic renumit în Moldova şi în tot Răsăritul ortodox.

Mănăstirea *Voroneţ* impresionează pînă azi prin frescele sale exterioare, artistic executate în cursul anului 1547 sub voievodul Petru Ra-reş, care au devenit valori artistice unice, admirate în întreaga lume.

In *Transilvania* exista în secolul al XlV-lea Mînăstirea *Rîmeţ,* fără îndoială mai veche, probabil din secolul al XlII-lea, de unde unii călugări şi episcopi porneau la mînăstirea *Sfîntul Arhanghel Mihail din Peri,* în Maramureş. O inscripţie descoperită în 1975 pe al doilea strat de pictură al bisericii menţionează la 1377 pe arhiepiscopul *Ghelasie,* primul ierarh ortodox cunoscut după nume în Transilvania.

In *Maramureş,* exista în secolul al XlV-lea mînăstirea *Sfîntul Arhanghel Mihail din Peri,* cu siguranţă mai veche, zidită de Sas Vodă, fiul lui Dragoş Vodă, cel ce a trecut în 1359 în Moldova.'Tiii lui Sas, voievozii Baliţă (Bale) şi Drag au închinat în 1391 mînăstirea din Peri Patriarhiei de Constantinopol, în timpul patriarhului ecumenic Antonie al IV-lea (1389—1390 ; 1391—1397), care a declarat-o în august acelaşi an *stavropighie patriarhală,* adică a făcut-o dependentă direct de Patriarhia Ecumenică.

In *Rusia,* viaţa monahală a fost puternic influenţată de Muntele Athos, cel mai însemnat centru monahal, începînd din secolul al X-lea.

La Kiev, a fost înfiinţată în secolul al Xl-lea, între 1051—1862, Lavra Pecerska (= a Peşterilor) de Antonie (f 1073), părintele monahismului rusesc. De aici ieşiră o serie de ierarhi însemnaţi, de teologi şi asceţi ruşi, unii veneraţi ca sfinţi, ca mitropolitul Ilarion al Kievului (1051—1054), Teodosie (f 1073), Antonie ş.a. Mitropolitul Ilarion al Kievului a lăsat o importantă scriere teologică, intitulată *Cuvînt despre Lege şi har.*

Menţionăm, de asemenea, *Lavra Sfintei Treimi,* numită şi *Lavra Sfîntului Serghie,* lîngă Moscova, ridicată în 1354 în cinstea Sfîntului Serghie de Radonej (f 1390), eroul naţional al ruşilor în luptele contra tătarilor asupritori.

Alte renumite mînăstiri au fost întemeiate în nordul îngheţat al Rusiei ca : Belozvero, Soloveţk şi Valaamo ş.a.

2. *Isihasmul.* Cea mai importantă dispută teologică în Răsărit, în secolul al XlV-lea, a fost disputa *isihastă,* numită şi *palamită,* după numele Sf. Grigorie Palama (f 13 noiembrie 1359) sau *Varlaamită,* după numele adversarului isihasmului, Varlaam de Calabria (f 1350).

Ea a pornit sub influpnţa lui Pspiido-Dionisip Areopaffitiil (sec. V) şi a Sfîntului Simeon Noul Teolog (j-1022) printre monahii din Muntele Athos, unde unii dintre ei se adînceăiTîn contemplaţie într-o linişte desăvîrşită : vjau/ta = linişte, termen de la care *(«hesychia»)* această mişcare şi dispută teologică a primit numele de *isihasm (hesychasme).*

Metoda sau practica isihastă se realiza astfel : monahii doritori de meditaţie sau contemplaţie se retrăgeau într-un ungher al chiliei, îşi aplecau bărbia în piept, cu privirea aţintită spre centrul abdomenului, de

:ei spre buric oj).cpaX6«,şi prin concentrarea gîndului către Dumnezeu -idicau mintea mai presus de simţuri şi-şi sustrăgeau privirea de la e cele exterioare, rostind continuu rugăciunea scurtă : «Doamne Iisuse itoase, miluieşte-mă».

Prin asceză severă, concentrarea minţii şi exerciţiu continuu, islhaştii îgeau să vadă o lumină asemănătoare cu *lumina necreată* pe care au jt-o Sîinţii Apostoli Petru, Iacob şi Ioan la schimbarea la faţă a Minorului pe'muntele Taborului (Matei 17, 1—8 ; Marcu 9, 2—9 ; Luca 9, -36) şi realizau astfel o mai mare apropiere de Dumnezeu. Această ină strălucitoare nu este fizică sau materială, ci dumnezeiască. Doctrina i§i]iastă-a fost susţinută cu putere de Sf. Grigorie Palama >, jîntre ;*W*^ ^si 132fil a trăit în Muntele. Athos^ de unde s-a retras i' într-un loc singuratic lîngă oraşul Bgreea^. în-Maredonia, greacă. El mtat accentul disputei şi practicii isihaste de la aspectul ei meto-igic la cel dogmatic.

Sf. Grigore Palama învaţă că nu este imposibil de a vedea lumina nnezeirii, necreată, imaterială şi incoruptibilă^ identică cu-lumina orului, ea fiind numai *o .lucrare, o pnf>rg±P* — evspŢsia şi_ ojputexe iovajMî a Jui^Dumnezeu, care iradiază din fiintajŞa.nevăzută fără, şă. ^nticăculiarEste, deci, djeoş^irejnj^ejîinfa = ouată lui Dumnezeu invizibilă şi inaccesibilă oamenilor, căci *«pe Dumnezeu nimeni nu văzut vreodată»* (Ioan 1, 18 ; I Ioan 4, 12) şi *puterile* (= Sovâjietî) sau *•giile* (= evspŢetai) *Şnlpjnerrpaf.p, mrp* q?2g?i^jjg_g^ prin care Dum-îU Cel nevăzut se descoperă oamejiilor_T...asi^^rarărora revarsă KaruTsali îrea Sa, spre a dobîndi mântuirea, sfinţeniaşTTrîSttTnTîezelrea pîna măsura vîrstei deplinătăţii lui Hristos», cum spune Sf. Apostol Pavel s. 4, 13).

Aceste *energii* sau *lucrări dumnezeieşti* sînt comune celor trei perie ale Sfintei Treimi şi, prin lucrarea lor, Dumnezeu se manifestă urne. Ele nu sînt create, nici separate de fiinţa dumnezeiască, ci sînt aparate de ea, depind de ea şi se numesc uneori, de asemenea, Dum-;u sau Dumnezeire.

Fiinţa cea nevăzută a lui Dumnezeu, în adîncurile ei insondabile, îne în veci inaccesibilă raţiunii umane, iar energiile sau lucrările mezeirii sale, care se revarsă din fiinţa Sa cea mai presus de fire, *mergii necreate,* sînt accesibile şi minţii omeneşti şi prin ele omul e să ia cunoştinţă de Dumnezeu şi să ajungă la sfinţire şi îndum-^ire. Astfel, lumina cea necreată sau imaterială pe care au văzut-o stolii Petru, Iacob şi Ioan pe muntele Taborului nu-i Dumnezeu î fiinţă, ci Dumnezeu după lucrare.

Această doctrină nu este ceva nou în teologia Răsăritului, căci ea ire izvorul în revelaţia Noului Testament şi a Sfinţilor Părinţi greci, energiile cele necreate ale lui Dumnezeu, oamenii ajung, cum spune tul Apostol Petru, *«părtaşi firii celei dumnezeieşti»* Osia? xoivcovoi oî (II Petru 1, 4), iar Sf. Apostol Pavel spune «că pe cei cunoscuţi nai înainte... Dumnezeu i-a hotărît să fie asemenea chipului Fiului > ao(i[j.6ptpooî TTj? etxovTjS tou Tlo-S auxou (Rom. 8, 29), *«Fiul lui Dumnezeu-jăcut om,* spune Sf. Atanasie al Alexandriei (f 373) *pentru ca noi*

să fim îndumnezeiţi» (Cuvînt despre întruparea Logosului, Migne, P. G., XXV, 192 B).

Contra doctrinei isihaste s-a ridicat călugărul Varlaam din Calabria. Deşi în tratativele de unire dintre Biserica ortodoxă şi Biserica romano-catolică din 1339, duse la Avignon în Franţa, în timpul papei Benedict al Xll-lea (1334—1342), Varlaam a apărat cu energie doctrina ortodoxa, întorcîndu-se la Constantinopol, în 1340, el a condamnat metoda şi doctrina isihastâ. Acum el începe să vorbească şi să scrie contra monahilor isihaşti din Muntele Athos, chiar în mod grosolan, numindu-i în derîdere *privitori în buric,* buricani, sau cu sufletul în buric — o^aXo^o/oi şi acuzîndu-i de misticism fals.

Din punct de vedere teologic, el susţinea că lumina pe care au văzut-o Apostolii pe muntele Taborului este *creată,* căci dacă ar fi necreată ar fi identică cu Dumnezeu. Dacă ar fi identică cu Divinitatea, ar fi şi ea invizibilă ca Dumnezeu.

El i-a acuzat pe isihaşti de *diteism,* pentru faptul că admit în Dumnezeire existenţa a doi Dumnezei : *esenţa, substanţa* sau *fiinţa divină* = ooota, transcendentală şi invizibilă, şi *energia* = svepŢeta sau *puterea* = Suvocfuc *divină,* deosebită de cea dintîi, care ar cuprinde şi lumina taborică, aceasta fiind *creată.* La aceasta a răspuns Sf. Grigorie Palama, subliniind că lumina de pe muntele Taborului nu-i *Dumnezeu după esenţă sau fiinţă, ci Dumnezeu după lucrare,* este ceva strîns legat de Dumnezeu, este o curgere a harului dumnezeiesc care iradiază din fiinţa lui Dumnezeu şi se revarsă peste cei credincioşi. Harul există din eternitate, ca şi ipostasurile sau persoanele treimice, dar nu este creat, ci iradiază în chip personal din Dumnezeu. Datorită harului, omul ajunge la curăţie, sfinţenie şi îndumnezeire.

SinoduŢjfinut la^Cop^tant.inopol în 1341fs-a pronunţat pentru isi-haşti. Variaam, fiind condamnat, plecă în Italia, trecu la Biserica latină şi ajunse, în 1342, episcop de Gerace, în sudul Italiei, unde continuă să atace violent nu numai isihasmul, ca metodă şi doctrină, ci şi Ortodoxia pe care o apărase în 1339 la Avignon, în Franţa, în tratativele de unire dintre cele două Biserici.

După 1341, lupta împotriva isihasmului au continuat-o Grigorie Achindin şi Nichifor Grigoras (f 1360), un discipol al lui Varlaam.

Isihasmul avea în Bizanţ şiadyersari politici de temut în persoana împărătesei^TTa'de^Sâvoîli (f (Î3jjb văduvă regentă în timpul minora tului împăraţuhjiJaan al V-lea PăTeologul (1341—1391) şi a patriarhului ecumenicişloan al XlV-lea Kalekas (1334—1347), j/care susţineau pe varlaamiţi ~~~ "

în Sinodul întrunit în 1345 la~ Constantinopol, sub preşedinţia patriarhului Ioan al XlV-lea Kalekas, Sf. Grigorie Palama, susţinătorul isihasmului, a fost condamnat şi anatematizat.

Dar în două sinoade ţinute la Constantinopol, unul în 1347 şi altul în 1351, s-a aprobat doctrina isihastă, căci din 1347, ajunse pe tronul Bizanţului lloan al Vţ-leq Cant.acuzino (1347—1355)1 ca asociat al împăratului Jloan al V-lea Paleologul, susţinătorul isihaştilor. 5 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

După 1355, el deveni monah, mai întîi în mînăstirea Manganelor Constantinopol, apoi într-una din mînăstirile Muntelui Athos, sub ele de Ioasaf.

In 1347, patriarhul Ioan al XlV-lea Kalekas a fost înlăturat, iar dul din acest an, care a aprobat isihasmul, sub preşedinţia noului iarh Isidor de Monembasia (1347—1350), ucenicul Sfîntuiui Grigorie ma a ridicat anatema aruncată asupra Sfîntuiui Grigorie Palama ino'dul din 1341. Totodată, sinodalii au ridicat în 1347 pe Sf. Grigorie ma la rangul de mitropolit al Tesalonicului, unde a păstorit pînă îoartea sa, la 13 noiembrie 1359. Teoria lui Varlaam de Calabria şi orie Achindin a fost înfierată ca eres varlaamit şi achindinist, străină-ţăturii ortodoxe, şi condamnată.

In Sinodul ţinut la 27 mai 1351, în biserica Vlaherne din Constan-DOI, în timpul patriarhului ecumenic Kalist I (1350—1353 ; 1355—), el însuşi isihast, isihasmul a fost proclamat doctrina oficială a rlcii Ortodoxe şi el a pătruns în Răsăritul ortodox pînă la mînăsti-îndepărtate din nordul îngheţat al Rusiei.

Miezul doctrinei isihaste care s-a impus în Ortodoxie constă în al că *fiinţa lui Dumnezeu,* inaccesibilă omului, şi *energiile Sale ie nu sînt separate, deşi se deosebesc şi formează o unitate, dar la om ajung energiile sau puterile divine, nu fiinţa Dumnezeirii, Dumnezeu în fiinţa Sa rămîne inaccesibil oamenilor.*

Poziţia lui Varlaam de Calabria este caracteristică Apusului ra-îlist care menţine distanţa dintre divin şi uman, în timp ce învă-■a Sfîntuiui Grigorie Palama e caracteristică religiozităţii răsăritene,

trăieşte pe deplin sentimentul comuniunii celor două lumi. In Apus, teologii latini, în frunte cu Thomas de Aquino (f 1274), ţă că între fiinţa lui Dumnezeu şi energiile Sale divine, care, după

teologii latini, sînt *create,* nu există deosebire reală, ceea ce face isibilă îndumnezeirea omului, deoarece Dumnezeu rămîne faţă de ;ni într-o splendidă izolare. Apoi, nu se înţelege cum poate exista

creat în Dumnezeire, care-Şi are existenţa în Sine însăşi. Opoziţia apusenilor faţă de isihasm a mers pînă la acuzarea Sfîn-

Grigorie Palama de erezie, cu toate că teologul Ioan Duns Scot 308), sub raportul conţinutului, are o doctrină mai apropiată de *i* a Răsăritului şi se bucură la ei de o apreciere apropiată de aceea

Thomas de Aquino.

Susţinătorii isihasmului au fost : Sf. Grigorie Palama, arhiepiscopul Ionicului, canonizat siînt în 1368, în sinodul prezidat de patriarhul ei Kokkinos (1353—1354 ; 1364—1376) şi de ucenicul său, fiind sărut în fiecare an în Duminica a doua din Postul Paştelui, Grigorie tul (f 1346), Nil Cabasila (f 1363), arhiepiscopul Tesalonicului din

care nu şi-a putut ocupa scaunul din cauza tulburărilor interne care trecea Tesalonicul, nepotul său, renumitul teolog Nicolae Ca-a (f după 1371), arhiepiscopul Simeon al Tesalonicului (f 1429), •politul Marcu Eugenicu al **Efesului (f** 23 **ian. 1444) ş.a.**

In secolul al XVIII-lea, isihasmul a cunoscut o nouă înflorire în Biserica Ortodoxă, datorită Sfîntului Nicodim Aghioritul (1748—1809).

Cei mai mari adversari ai isihasmului au fost : Varlaam de Cala-bria, Grigorie Achindin, Grigorie şi Nichifor Grigoras (1290—1360), monahul atonit Dimitrie Kydones (1324 — f după 1397), canonistul Constantin Armenopoulos *(f* pe la 1380) ş.a.

BIBLIOGRAFIE

— *Monahismul. Lucrări generale*

E. Timiadis, *Le monachisme orthodoxe,* Paris, 1981.

L. Bouyer, La *spiritualite orthodoxe et la spiritualite protestante et anglicane,* Paris, 1965, în englezeşte, London, 1969; Paul Evdokimov, *Les âges de la vie spi-rituelle,* Paris, Lithielleux, 1961 ; P. Coussin, *Precis d'histoire monastique,* Paris, 1956.

Arhim. Efrem Enăcescu, *Privire generală asupra monahismului creştin, după diteriţi autori,* partea I şi a Ii-a, Rîmnicul-Vîlcea, 1933, 1934.

Muntele Athos

Izvoare, D. Năstase, *Les documents roumains des archives du* couvent de *Simonpetra,* în Symmeikta, 5, 1983, p. 373—389.

Florin Marinescu, *Les actes roumains de Simonpetra* — Mont *Athos.* Ca-talogue sommaire, Athenes, 1987; Paul Lemenle, *Actes de Lavra,* Paris, 1970; P. Lemerle, A. Guillov, N. Svoronos et Denise Popa-Chrisanthou, Actes de *Lavra,* t. II, De 2204 â 1328, Paris, 1977.

P. Lemerle, Actes de *Koutlumus,* Paris, 1945; J. Bompaire, *Actes de Xeropo-tamou,* Paris, 1964; N. Oikonomidis, Actes de *Dionysiou,* Paris, 1968; Sp. lambros, *Catalogue oi the Greek Manuscripts oi* Mounf *Athos,* t. I—II, London, 1895, 1900; Grigore Nandriş, Documente *slavo-romane din mînăstirile Muntelui Athos,* 1352—1658, publicate după fotografiile şi notele lui Gabriel Millet, Bucureşti, 1936 ; Andre Guillou, *Les archives de Saint Jean Prodrome sur le Mont* Menecee, Paris, 1955; *La Vie de Saint Athanase l'Athonite* (Chevetogne, 1963).

Lucrări speciale: R. Janin, Les *Eglises et les monasteres des grands* cen-*tres byzantins (Bithynie, Helespont, Latros, Galesios, Trebizonde, Athenes, Thessalo-nique).* Paris, XVI, 492 p.; Evdokimos de Xeropotamu, *Mănăstirea Xeropotamu din Muntele Athos,* în limba greacă, ed. 2-a, Salonic, 1971.

J. P. Mamalakis, T6 *"A-(iov* 'Opoî (vA6cos)Sia niaoo .xuW aicovtoM, Tesaloaic, 1971 ; P. Huber, Athos, Zttrich, 1969; Lucrare colectivă : Le *Millenaire du Mont Athos,* 963— 1963, Etudes et Melanges, 2 voi. Venzia —Chevetogne, 1964.

N. M. Panagiotakis, *Athos,* în 0prjcrx.euTi-x.Tj *%a*| 'H6fx.Tj, t. I, Atena, 1962, p. 849— 889; E. Amand de Mendieta, *La presqu'île des Caloyers*: Le Mont Athos, Bruge, 1955; Ch. Diehl, *La societe byzantine ă l'epoque des Comnenes. Pentru ajutoarele ţărilor române la Muntele Athos :* P. Şt. Năsturel, Le Mont Afhos ei *les Roumains,* Instituto Pontificio Orientale, Roma, 1980; Idem, Apercu *critique des rapports de la Valachie et le Mont Athos des origines au debut du* XVf-e siecJe, îrd «Revue des Etudes Sud-Est Europeennes», II (1964), no. 1—2, p. 93—126; Idem, *Legăturile ţărilor române cu Muntele Athos* pjnd *la mijlocul veacului al XV-lea,* în «Mitropolia Olteniei», X (1958), no. 11—12, p. 735—758; Pr. Gh. I. Moisescu, *Contribuţia românească pentru susţinerea Muntelui Athos în decursul veacurilor,* în «Ortodoxia», V (1953), nr. 2, p. 238—278 ; Damian P. Bogdan, *Despre daniile româneşti la Athos,* în «Arhiva Românească», VI (1941), p. 263—309; extras, Bucureşti, 1941 ; Teodor Bodogae, *Ajutoarele româneşti la mînăstirile din Slîntul* Munte Athos, Sibiu, 1940, 314—354 p., cu gobată bibliografie ; Emil Turdeanu, *Legăturile româneşti cu mînăs-tirile Hilandăr şi Stîntul Pavel de la Muntele Athos,* în «Cercetări Liter.are», IV Bucureşti, 1940, p. 60—113 şi extras; Gh. Cioran, *Legăturile ţărilor* române *ci Athosul şi îndeosebi* cu *mînăstirile Cutlumuş, Lavra, Dohiariu şi Simţul Pantelimor sau Rusicon,* în greceşte, Atena, 1938.

Marcu Beza, *Urme româneşti în Răsăritul Ortodox,* ed. 2-a, Bucureşti, 1937 211 p.; N. Iorga, Munte/e Afhos *în legătură* cu *ţările noastre,* în «Analele Aca

>i Române», Mem. Secţ. Ist. II, t. XXXVI (1913—1914), nr. 14, p. 447—517 şi 5 Bucureşti, 1914; Idem, *Bizanţ după Bizanţ,* trad. de Liliana Pippidi, ed. 1-a, eşti, 1935; ed. 2-a Bucureşti, 1971; Marin Popescu-Spineni, *procesul mînăsti-înch'inate. Contribuţii la istoria socială şi românească,* Bucureşti, 1936; Coman eseu, *Istoricul mănăstirilor închinate şi secularizarea averilor,* Bucureşti, 1932. *ihismul la bulgari şi sîrbi:*

I Tarnanidis 'Iaxopîa ţij? SepîtTtfj? 'Exx^aiac Tesalonic, 1982, p. 61—682. Recen-de Pr. prof. I. Rămureanu, în «Biserica Ortodoxă Română», CI (1983), nr. 5—6,

j 452.

L Mavromatis, *La fondation de l'empire serbe. Le ralj Milutin,* Thessalonique,

Di. Sclijepcevici, *Istorija srspke pravoslavne crkve* f— *Istoria Bisericii Orto-*

Sîrbe), t. I II, Monaco, 1962, 1966. Tradusă în limba greacă de I. Tarnanidis,

ia TTJ€ '2ep6iy.-îjs''Op8o56£ov '2xxXi)aîa«, Tesalonic, 1969.

D. Kasici, *Srpska cikva pod Turcica (•= Biserica sîrbă în epoca turcă),* Beo-

1969; R. Veselinovici, *Istorija srpske pravoslavne crkve sa narodnom isto-*

(=» *Istoria Bisericii Ortodoxe Sîrbe împreună cu istoria naţională),* Beograd.

Ladislas Hadrovics, *Le peuple serbe et son Eglise sous la domination turcque,* 1947; J. Musset, *La Serbie et son Eglise,* Paris, 1938; D. Bogdanovici, Djurici, D. Medanovici, *Hilandar,* Beograd, 1978.

Sreten Petkovic, *Le Patriarcat de Pec,* Beograd, 1982; St. Dimitrijevici, *Istoria > patrijarşije* (■= *Istoria patriarhiei de Peci),* Beograd, 1924. *Pentru Siîntul Sava*

Iustin Popovici, ptoC xal TtoXixeîa tcov *ăyiav* Ttaxspajv TJ^COV *Yâ66a* xa'i Sunecov (— *Viaţa liul Siinţilor Părinţilor noştri Sava şi Simeon),* Atena, 1975; D. Kasici, Sveîi (Siîntul Sava), Beograd, 1969.

Fără autor: *Sveti Sava* (1275—1975),

Beograd, 1977. *Monahismul la români.*

Lucrări generale: Pr. Prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Im,* t. I, Bucureşti, 1980, p. 284—317; 408—412; 600—603; Pr. Gh. Moisescu, t. Lupşa şi Alex. Filipaşcu, *Istoria Bisericii Române,* t. I (—1632), Bucureşti, p. 200—215 ; 268—287 ; Teodor M. Popescu, Pr. T. Bodogae, prof. Gh. Stănescu, a *bisericească universală,* t. II, Bucureşti, 1956.

Euseviu Popovici, *Istoria bisericească universală,* Trad. de Atanasie Mironescu, ed. 2-a, Bucureşti, 1927, p. 85—89 şi 173—175; N. Iorga, *Istoria Bisericii româ-şi a vieţii religioase a românilor,* t. I—II, Bucureşti, 1929, 1932. Studii speciale: Arhim. Veniamin Micle, *Despre monahismul ortodox* n *anterior secolului al XlV-lea,* în «Glasul Bisericii», XXXVII (Bucureşti, 1978), — 4, p. 300—317; Tit Simedrea, *Viaţa mînăstirească în Ţara Românească înainte ml 1370,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXX (1962), nr. 7—8, p. 673—687;

C. Giurescu, *întemeierea mitropoliei Ungrovlahiei,* în «Biserica Ortodoxă Ro-», LXXVII (1959), nr. 7—9, p. 673—697; N. Dobrescu, *întemeierea mitropoliilor celor dinţii mînăstiri din ţară,* Bucureşti, 1906 ; *Sfinţi români şi apărători ai Le-'răm̆oşeşti.* Lucrare colectivă sub conducerea I. P. S. Mitropolit Nestor Vorni-

al Olteniei, Bucureşti, 1987.

Pentru Siîntul Nicodim de la

Tismana.

Pr. prof. Nic. Şerbănescu şi Prof. N. Stoicescu, *Mircea cel Mare (1386—1418).* 'e *ani de la urcarea lui pe tronul Ţării Româneşti,* Bucureşti, 1987, p. 144—174 ; S. Mitropolit Nestor, *Cuviosul Nicodim de la Tismana ctitor de siinte locaşuri,* Mitropolia Olteniei», XXVIII (1976), nr. 11—12, p. 923—931. Vezi aci şi alte

de diferiţi autori: Monahia Patricia Codau, *Cuviosul Nicodim cel Slinţit de smana,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 1—2, p. 194—207 ; r Brătulescu, *Siîntul Nicodim,* în «Mitropolia Olteniei», XXII (1970), nr. 5—6, 7- -598; E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana şi rolul său în cultura veche neascâ,* I (pînă la 1385), în «Romanoslavica», Istorie, XI (Bucureşti, 1965), *•7—284; Pentru corespondenţa dintre Si. Nicodim şi Si. Eitimie de Tîrnovo.* Lăudat, *Eitimie de Tîrnovo şi literatura slavo-română,* în «Mitropolia Moldovei icevei», XXIII (1973), nr. 7—9, p. 421—434; Ierod. Epifanie Norocel, *Siîntul ie, ultimul patriarh de Tîrnovo şi legăturile lui* cu *Biserica românească,* în nea Ortodoxă Română», LXXXIV (1966), nr. 5—6, p. 552—573; Emile Turdeanu,

Les premiers ecrivains religieux en Valachie : 1' hegoumene Nicodeme de Tismcina et le moine Philothee, în «Revue des Etudes Roumaines», II, Paris, 1954, p. 114—144; Idem, La *litterature bulgare* au XlV-e *si'ecle et sa diilusion dans les pays roumainsj,* Paris, 1947; Idem, *Opera patriarhului Eitimie al Tîrnovei* (3375—*1395),* Jn *literaturi^ slavo-română,* Bucureşti, 1964. G. Mihăilă, *Cultură şi literatură română veche înl context european,* Bucureşti, 1979.

|

Pentru *Filotei monahul de la* Cozia

Tit Simedrea, *Les «Pripela»* du moine *Philothee. Etude — texte traduction,* în «Romanoslavica», XII, Bucureşti, 1970, p. 183—225 ; Idem, *Pripealele monahului pilotei de la Cozia. Data, locul, limba în care s-au alcătuit...,* în «Mitropolia Olteniei» VII (1955), nr. 10—12, p. 526—541. Vezi şi «Mitropolia Olteniei», VI (1954), nr. 4—6 p 177—190, sub numele S. Teodor; Idem, *Filotei monahul de la Cozia, imnogral român,* în «Mitropolia Olteniei», VI (1954), nr. 1—3, p. 20—35.

Pentru mînăstirile Dealu şi Curtea de Argeş

Pr. prol. I. Rămureanu, *Patru sute cincizeci de ani de la întemeieiea Mînăstiri Curtea de Argeş,* în «Glasul Bisericii», XXVI (1967), nr. 7—8, p. 718—746.

Pr. Nic. Şerbănescu, *Istoria bisericii Mînăstirii Curtea de Argeş,* în «Biserici Ortodoxă Română», LXXXV (1967), nr. 7—8, p. 730^754.

Idem, Mănăstirea *Dealului,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXII (1954) nr. *7*—3, p. 283—305.

Monahismul în Moldova

N. Grigoraş, I. Câproşu, *Biserici şi mănăstiri vechi din Moldova,* Bucureşt[1] 1968; N. Grigoraş, *Primele mănăstiri şi biserici moldoveneşti,* în «Cercetări isto rice», XX (serie nouă III), Iaşi, 1947, p. 114—130; Şt. Balş-Corina Nicolescu, Md *năstirea Neamţ,* Bucureşti, 1958.

Corina Nicolescu, Mănăstirea Moldovifa, Bucureşti, 1958.

I. Iufu, Mănăstirea MoJdovifa centru *cultural important în perioada* cu/tur române *în limba slavonă,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XXXIX (1963), nr. 7-p. 428—455.

Şt. Balş, Mănăstirea Humor, Bucureşti, 1965.

Pentru organizarea mînăstirilor româneşti vezi :

Pr. Vasile Muntean, *Organizarea mănăstirlior româneşti în comparaţie* cu ceJ *bizantine (pînă la 1600),* Bucureşti, 1984; Alte lucrări se pot cunoaşte la Nic. Sto cescu, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale din România;* I. *Ţai Românească,* 2 voi. Craiova, 1970, 800 p. ; II. Moldova, Craiova, 1971, 426 p Idem, *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Mo dova,* Bucureşti, 1974, 984 p.

Monahismul în Transilvania Ştefan Meteş, *Istoria Bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Transilvan* şi *Ungaria,* Sibiu, 1935.

Idem, *Mănăstirile româneşti din Transilvania,* Sibiu, 1936.

Monahismul la ruşi

H.-D. Dopmann, *Die Russische orthodoxe Kirche in Geschichte und* Gegenw 2-e Aufl., Berlin 1981 ; M. Laran et J. Saussay, *La Russie ancienne,* Paris, 1975.

B. Pheidas, *Istoria Bisericii Ruse,* în limba greacă, Atena, 1967.

N. Zernov, *The Russians and their Church,* London, 1964.

A. M. Amann, *Ostslavische Kirchengeschichte,* Wien, 1950.

Idem, Sforia *della Chiesa Russa* e *dei paesi limitrofi,* Utet, Torino, 1948.

Bibliografie pentru isihasm.

lucrări *generale*

Hans-Georg Beck, *Geschichte der orthodoxen Kirche im byzantinischen* Rei< Gottingen, 1980; Idem, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen* Rei< Munchen, 1959 ; Paul Lemerle, Le *monde de Byzance. Histoire et institutions, Lonăc* 1978; G. Podskalsky, *Theologie und Philosophie in Byzance,* Munchen, 1.977; J. Soi: lard, Etude sur la vie *religieuse ă Byzance,* Paris, 1975 şi 1981.

ver J Leclercq, Fr. Vând brouche, *Histoiie de la spiritualile chretienne. drit'ualite au Moyen Age,* Paris, 1961 ; J. Meyendorff, *Initiation ă Ia theo-antine,* Paris, 1975. n *Byzantinische Theologie,* New-York, 1974; A. P. Kashdan, Byzanz unei
Itur, Berlin, 1971.
N Haussig, *Kulturgeschichte von* Byzanz, Stuttgart, 1959.
re von Ivanka, *Byzantinische Geschichtsschreiber,* Graz—Wien —Koln, 1954 ;
s Ia *philosophie byzantine,* Paris, 1949.
Balanos, Oi 8uƒavxivol aoffpa<peiî *(Scriitori bziantini),* Atena, 1954; Louis
Le monde byzantin, t. I, Paris, 1948.
Montelatici, *Storia della letteratura byzantina,* Milano, 1946.
Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Literatur.* Von *Justinian bis*
e des Ostromischen Reiches (527—1453), 2-e Aufl., Miinchen, 1897.

limba română

Şerban-Tanaşoca, *Literatura Bizanţului,* Bucureşti, 1971.

idii speciale:

Meyendorff, *initiation ă la theologie byzantine. L'histoire et doctrine.* Trad. [ais par Anne Sanglade avec la collaboration de C. Andronikof, Paris, 1975 ; Byzanfine *theologie,* New York, 1974 j Idem, *Byzantin Hesychasme, l, theological and social problem,* London, 1974; Idem, *L'origine de la rse palamite,* în «Theologhia», 25 (Atena, 1954), p. 602—630; Idem, Ies ʳe ia *controverse hesychaste,* în «Byzantion», 23 (1953), p. 87—120; Hr. Yan->e *l'absence et de 1'inconnaissance de Dieu,* Paris, 1971 ; V. Lossky, *Essai heologie mystique de l'Eglise orientale,* Paris, 1944, chap. Les tenebres di-k.. Stolz, *Theologie de la mystique,* Chevetogne, 1939 ; J. Hausherr, *Hesychasme* • Rome, 1966 ; R. Guilland, *Essai sur Nicephore Gregoras,* Paris, 1926.

limba română

prof. D. Stăniloae, *Istoria isihasmului în Ortodoxia română,* în lucrarea «HJo-. VIII, Bucureşti, 1979 ; Idem, *Natură şi har în teologia bizantină,* în «Orto-XXVI (1974), nr. 3, p. 392—439; Idem, Viafa şi *învăţătura Siintului Grigorie*
Sibiu, 1938.
prof. Milan Şesan, *Despre teologia post patristică,* în «Mitropolia Ardea-:i (1966), nr. 4—6, p. 279—299.
Dima, *Contribuţia românească la cunoştinţa isihasmului* (sec. al XlV-lea), :ii teologice», XVII (1965), nr. 9—10, p. 571—580; *Post-Byzantine ecclesiastical 'ities.* Studies of St. Nikodemos the Hagiorite ş.a... Brookline (Mass.), 1978. P. Panaitescu, *Manuscrisele slavone din Biblioteca Academiei Române,* Bucu-59.

Biserica Apuseană în secolele XI—XIII. Creşterea şi declinul puterii papale. Cearta pentru învestitură *

tr-o lume dezbinată în clase sociale şi avidă de acaparare — după ra concepţia feudală — papalitatea a ajuns să-şi făurească un mijloace adecvate spre a se ridica deasupra tuturor — indivizi misme statale — pe care se simţea chemată să le conducă spre re. Ceea ce e mai semnificativ este faptul că această teocraţie sală nu se exercita numai asupra statelor ca un «super-principat toate împărăţiile lumii», cum zicea papa Grigorie al VH-lea Hil-id (1073—1085), ci şi peste organismele sinodale ale Bisericii ce-3. In cele 27 propoziţii Tapidare numite «Dictatus Papae», în care

Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae.

şi-a precizat crezul acest fanatic «ecclesiasticae libertatis propugnator», se spune printre altele că «Biserica romano-catolică a fost întemeiată numai de Dumnezeu», că singur pontificele roman poate fi socotit ecumenic, că singur el are puterea de a depune, respectiv de a reconcilia pe episcopi, că numai el e «papă» în lume şi picioarele lui trebuie să le sărute toţi principii, că numai el are dreptul de a depune pe împăraţi, că nici un Sinod ecumenic nu poate fi convocat fără aprobarea lui, că pe el nu-1 poate judeca nimeni, pentru că Biserica Romei n-a greşit şi nici nu va greşi vreodată.

Niciodată pînă atunci nu s-au mai formulat astfel de pretenţii, care au schimbat pînă şi concepţia despre rolul Bisericii în lume şi despre mijloacele ei de acţiune. Se resimt în aceste fraze, care, deşi redactate de cardinalul Deusdedit (•{• 1099), totuşi reprezintă părerile papei Grigorie al VII-lea, nu numai ecouri din falsele decretalii pseudo-isidorie-ne de pe vremea papei Nicolae I (858—867), ci şi tonul şi duritatea luptelor pentru putere şi pentru acaparare, aşa cum se întîlnesc în societatea feudală a timpului. într-o scrisoare din 1081 către arhiepiscopul Her-man de Metz papa spunea că vrea condamnarea tiraniei regilor răi, care nu urmăresc interese superioare, ci pe ale lor proprii, oprimînd pe mulţi în loc să-i promoveze spre dreptate. Aceasta este adevărat pînă la un loc. Anarhia feudală era exasperantă, crimele, imoralitatea şi exploatarea aproapelui au întunecat multe din paginile istoriei medievale, iar Biserica Apuseană a desfăşurat acţiuni lăudabile pentru îmbunătăţirea moravurilor, pentru ajutorarea celor nevoiaşi, pentru luminarea prin carte a conştiinţelor. Totuşi, năzuinţele universaliste ale papilor au creat conflicte adînci şi au avut urmări, din care unele se resimt şi azi.

încă la scurtă vreme după moartea lui Grigorie al VII-lea (1085), s-au auzit critici de felul celor formulate de marele teolog şi predicator Bernard de Clairvaux (f 1153) : *«praesis ut prosis, non ut imperes* (eşti pus în frunte ca să slujeşti, nu ca să comanzi), dacă eşti prooroc ţi-ar trebui sapă ca să pliveşti buruienile păcatelor, iar nu sceptru ca să domini. Despre Petru nu se ştia să fi fost împodobit în pietre scumpe sau să fi umblat în haine de mătase pe cal alb de paradă însoţit de cavaleri... Insă, în astfel de podoabe, Sfinte Părinte, eşti urmaşul lui Constantin (306—337), iar nu al lui Petru. Tu nu trebuie să fii stăpîn peste episcopi, ci trebuie să fii unul din ei». De aceea e cazul să spunem că dacă, la început, papalitatea s-a ţinut pe o linie de principialitate cît de cît morală, după 1200 ea s-a transformat mai mult într-o putere temporală, care va aduce după sine declin şi schismă.

Un prim început de ridicare a prestigiului papalităţii îl formează decretul dini 1059 de pe vremea papei Nicolae al II-lea (1048—1054), cind se hotărăşte ca pe viitor papa să fie ales numai de colegiul cardina Iilor (7 episcopi, 27 preoţi şi 18 diaconi ; mai tîrziu numărul lor se va ridica la 70), împotriva «privilegiului» din anul 963, care prevedea că papa nu putea fi ales decît în prezenţa împăratului german.- Decretul prevedea ca, în Roma sau în alt oraş, cardinalii episcopi să se sfătuiască asupra celui mai potrivit dintre candidaţi, după aceea să comunice şi cardinalilor-preoţi hotărîrea lor, cerîndu-le consimţămîntul, iar în al treilea rînd să facă cunoscut faptul şi celorlalţi cardinali. Aceştia îl vor

ama pe cel ales, care trebuia să fie numai din Roma sau din g'ur. Ho-
îrea lor se comunica apoi împăratului, căruia i s-a rezervat numai
>ptul de confirmare. Această schimbare a trezit o mare tulburare în
rmania, a cărei politică se axase totdeauna pe linia lui Carol cel Mare
8_814), care stăpînise, pe lîngă Franţa şi Germania, aproape întrea-
Italie. De aceea, în perioada aceasta vom întîlni multe cazuri cînd • fi aleşi doi sau chiar trei papi, fiecare avîndu-şi curte şi aderenţi >prii şi creînd astfel tot felul de frămîntări în Biserică.

între cei care au regizat aceste schimbări sub cei trei papi înaintea
a fost cardinalul Hildebrand, ca papă Grigorie al Vll-lea (1073— S5), un fiu de ţăran din Toscana, crescut în disciplina aspră a şcolii
Cluny. El a fost ultimul papă confirmat de împărat, căruia îi scria ar fi mai bucuros să nu fie întărit de el, pentru că se teme că din iza acestor confirmări au ieşit multe abuzuri.

■ Îndeosebi trei au fost acţiunile care au marcat punerea în aplicare ilanului papei Grigorie al Vll-lea : 1. *introducerea celibatului clerical;* *interzicerea simoniei* şi 3. *combaterea învestiturii laice.* După credin-papei Grigorie al Vll-lea, buna rînduială în lume va putea fi asigu-ă numai atunci cînd popoare şi indivizi se vor pleca în faţa Bisericii nano-catolice. Unul din mijloacele care pot asigura acest lucru, spu-i papa, este eliberarea clerului inferior de grijile pămînteşti şi de ui legăturilor lumeşti, prin stricta aplicare a celibatului, şi elibera-
clerului superior de influenţa mirenilor. E drept că în Anglia, Ger-nia, Ungaria şi alte ţări vor trece încă 2—3 veacuri pînă cînd se va eraliza obligativitatea celibatului. Lupta contra simoniei n-a fost i ea uşoară, chiar dacă s-au luat unele măsuri, în schimb, faptul că irhia şi mînăstirile puteau să aibă domenii întinse şi blazon nobi-
şi princiar a împiedicat purificarea atmosferei creştine a vremii, "ă şi cu urîte aspecte a fost însă cearta pentru învestitură. Sinodul ian din 1073 a decretat ca toţi preoţii, care vor accepta o demnitate aricească din partea unui mirean sau vor consimţi să fie investiţi de laic, să fie imediat depuşi, iar mireanul să fie excomunicat.

Papa Grigorie al Vll-lea propovăduia pe toate căile că Biserica ro-10-catolică este «mama Bisericilor şi a naţiunilor», veghind la mîn-ea tuturor, căci ea e «slujitoarea dreptăţii, apărătoarea săracilor, stolul păcii» ; de aceea recomanda statelor să se pună sub protecţia unului roman. Suveranii statelor mai mari n-au fost mulţumiţi de îrîrea lui Grigorie al Vll-lea, dar, de pildă, regele Filip I al Franţei ;0—1108) din prudenţă şi din calcul politic a acceptat. Şi alţii i-au lat exemplul. Aşa au ajuns vasale papei Principatul normand din a de sud, Spania, Sardinia, Anglia, Ungaria, Polonia, ţările scandi-5, Croaţia şi Dalmaţia, regatul lituan, fără să le ceară în calitate de Tan altceva decît un cens obişnuit sau un «dinar al Sfîntului Petru» ră să se amestece prea mult în viaţa

internă a lor, ci lăsîndu-le li-ate de mişcare pe linie feudală. Uneori papa a reuşit să facă pace s state, cum a fost cazul între Suedia şi Danemarca. Cu unii regi *i* a avut chiar relaţii amicale. Singurul cu care a avut conflict, şi încă

greu, a fost împăratul Germaniei Henric al IV-lea (1056—1106), un ij năr de 25 de ani, nestatornic şi uşuratic.

în iunie 1075, la o adunare a nobilimii saxone, Henric al IV-lea ştiut să-şi impună părerea şi a deschis lupta contra papei, făcînd înt altele şi numirea unui titular pentru postul de arhiepiscop al Milani lui. In 24 ianuarie 1076, la Worms, într-un sinod al episcopatului ge man, împăratul a reuşit să obţină din partea a 26 de episcopi germa: depunerea papei, pe care-1 califica astfel «Hildebrand tiranul şi fals monah». Un alt sinod din Italia aproba şi el cele hotărîte la Worms c rîndu-i papei «să coboare de pe scaun». în Postul Paştilor anului 10' papa a răspuns, sub forma unei rugăciuni adresată Sfîntului Petru, i excomunică pe Henric, dezleagă pe toţi creştinii de jurămintul de supi nere ce i l-au făcut, pe episcopii ce au ţinut cu el îi declară suspende din serviciu, iar pe împărat îl invită să dea seama de cele făcute. Prii cipii germani adunaţi la Tribur, în octombrie 1076, s-au declarat împ triva lui Henric, hotărînd că, dacă pînă într-un an de zile nu rezob conflictul în dieta ce se va ţine la Augsburg, la care va fi de faţă papa, atunci Germania îşi va alege alt suveran. Moartea subită a cîto va din prietenii împăratului a fost socotită de popor ca o pedeapsă lui Dumnezeu. Părăsit de toţi, împăratul Henric al IV-lea a plecat plină iarnă, la 25 ianuarie 1077, peste munţi să ceară iertare papei, ca se afla atunci în castelul din Canossa al contesei Matilda de Toscana, sprijinitoare a papalităţii. Papa 1-a ţinut afară în frig trei zile descu' cu capul gol, în haine de păr ca penitenţii, după care 1-a primit şi i ridicat excomunicarea. Dar partizanii germani ai reformelor papale E ales la 15 martie 1077 un alt suveran, pe Rudolf de Suabia, încoronîi du-1 la Mainz. Un timp papa a rămas neutru, apoi a luat partea lui Ri dolf. A proorocit că în anul 1080, la ziua Sfinţilor Petru şi Pavel va mu un rege fals. Tot atunci a mai afurisit încă o dată pe Henric. Germar s-au răzgîndit şi, într-o a treia luptă, l-au ajutat pe Henric, în timp ce r valul lui ajunse să-şi piardă mîna dreaptă şi apoi viaţa. Răzbunarea 1 Henric al IV-lea a fost cruntă. în locul papei Grigorie al VH-lea a pus : fie ales un antipapă, Clement al III-lea (1080—1110). Treisprezece cârd nali au trecut de partea lui. Trei ani a ţinut Henric al IV-lea asedia Roma, care pînă la urmă şi-a deschis porţile. Papa se refugiase într-v castel în afara cetăţii. împăratul Henric al IV-lea a fost încoronat de no papă. Roma a fost crunt jefuită de normanzii lui Robert Guiscard c Sicilia (1015—1083), veniţi pentru despresurarea oraşului ; luat priz< nier, papa Grigorie al VH-lea şi-a sfîrşit zilele în exil pe teritoriul no mand, la Salerno, la 1 mai 1083, spunînd : *«Delexi justiţiara et odi in quitatem, propterea morior in exilio»* = Am iubit dreptatea şi am ui nedreptatea ; pentru aceea mor în exil.

Lupta pentru investitură a continuat ; ba, pe lîngă aspectul polit s-a mai adăugat şi unul publicistic. Dezvoltarea oraşelor şi contact cu Orientul lărgea orizontul acestor confruntări. Pînă la o vreme, m apăreau şi de o parte şi de alta oameni care recunoşteau că o atitudir mai moderată şi mai puţin principială este poate singurul profit şi pei tru unii şi pentru alţii.

•ban al II-lea (1088—1098), organizatorul primei cruciade, şi-a ama că prin clemenţă se poate face mai mult ca prin putere, aii «colaboraţionişti», adică cei ce susţinuseră punctui de vedere al nu trebuie socotiţi eretici, ci doar schismatici, afirma suve-pontif. Cei care doreau să-şi păstreze demnităţile trebuiau să-1 iscă pe Clement al III-lea. Aşa a cîştigat rînd pe rînd papa Urban alcitranţi.

ipăratul Henric al V-lea (1106—1125) a urmat aceeaşi politică igentă ca şi tatăl său, lăsînd ca toate scaunele episcopale germa-[ie ocupate de «oamenii lui». La 1111 a trecut Alpii silind pe [3]ascal al II-lea (1099—1118) să-1 încoroneze. în convenţia de la papa Pascal al II-lea a declarat că Biserica renunţă la toate bu-feudale primite de la Imperiu dacă şi împăratul renunţă la inves-episcopilor şi abaţilor. La auzul acestor veşti prelaţii germani au at, cerînd anularea hotărîrii. Pascal al II-lea a trebuit să cedeze, săratul, văzînd că nu-1 încoronează, 1-a aruncat în temniţă. După ni papa a recunoscut dreptul de învestitură al monarhului, în i şi împăratul a declarat că acceptă ca alegerea episcopilor să fie fără simonie.

1122_ prin aşa numita «tranzacţie calixtină», semnată în *concor-ie la Worms* de împăratul Henric al V-lea şi de papa Calixt al (1119—1124), se rezolvă controversa, în sensul că împăratul re-pentru totdeauna Ia *învestitura cu cîrjă şi inel,* lăsînd libertate ii să-şi aleagă personalul superior şi restituind toate bunurile
romane. In schimb papa îşi ia angajamentul ca toate alegerile i să se facă în prezenţa împăratului de către demnitari biseri-:iber şi fără simonie. Noul ales primea de la Biserică semnele
şi puterii bisericeşti : *cîrja şi inelul,* iar de la împărat : *sceptrul,* jl înzestrării cu *feudă seniorială.* Drept mulţumire, papa a con-:el de «al IX-lea Sinod ecumenic», în martie 1123 la Roma, pen-ace cunoscută împăcarea.

:pii ajunseseră conducători şi judecători fără apel. Pe lîngă săru-oiciorului, li se mai făcea şi aşa numitul «officium stratonis», erviciul de valet, ţinîndu-li-se scara şeii cînd încălecau pe cal. Din
al XII-lea aparatul administrativ al papei a primit numele de
Romană». Afacerile mai importante se rezolvau în Consistoriu, e alegeau, începînd cu papa Grigorie al Vll-lea, şi legaţii papali îgati a latere», însărcinaţii cu afaceri ai papalităţii. In semn de izare mai mare, orice arhiepiscop trebuia să ceară personal «pal-de la papa, depunînd jurămînt de obedienţă. Tot de la papa Gri-il Vll-lea s-a introdus şi apelul pentru «causae majores», motiv
care s-au înregistrat destule abuzuri, cum observă şi Bernard de iux (f 1153).

^niturile Curiei constau dintr-un census (bir) anual, din taxele «pallium», din vizitaţii, la care dacă mai adăugăm sistemele de ită, de expectative sau de rezervaţii pentru anumite însărcinări 5Şti, toate rămase la latitudinea papei, atunci ne explicăm de ce urnirile provinciilor, se ţineau lanţ. Tiara papală avusese înainte

de sec. al Xl-lea diademă cu o singură coroană de pietre preţioase cu flori, în sec. al XH-lea s-a adăugat a doua coroană, în sec. al XlII-lea a treia, simbolul acelui triregnum care întrunea puterea cerului, a pă-mîntului şi a celor de dedesubt.

în Friederich I Barbarossa (1152—1190), resturatorul strălucit al puterii imperiale, monarh străbătut de conştiinţa măreţiei şi neatîrnării înaltei sale poziţii, a găsit papalitatea un rival care n-a vrut să se plece. După înscăunare el a comunicat că a ajuns la tron «din voinţa lui Dumnezeu», iar prin faptul că a numit la Magdeburg ca episcop pe un prieten al său (împotriva hotărîrilor de la Worms), dădea papei să înţeleagă că s-a terminat cu supunerea în faţa tronului papal. Deşi în formă se silea să respecte tranzacţia calixtină, totuşi iniţiativa numirilor de epis-copi o lua el. Spre deosebire de vremea papei Grigorie al VH-lea, cînd se observa teoria contractuală a regalităţii, potrivit căreia orice suveran se obliga în faţa supuşilor să aplice dreptatea, Friederich I Barbarossa şi cercul din jurul lui afişau principiul că ceea ce place principelui este legea supremă în stat. De aceea el a anulat toate concesiile făcute Curiei de către antecesorii săi. Papa Adrian al IV-lea (1154— 1159), avînd nevoie de ajutorul împăratului, atît ca să-1 apere de normanzi, cît şi ca să liniştească mişcarea revoluţionară din Roma, desfă-şurată de Arnold de Brescia (1100—1155), în Lombardia, 1-a încoronai pe Friederich I Barbarossa în 1155. împăratul nu a putut satisface toate angajamentele luate, iar papa s-a aliat cu cetăţile italiene şi cu lom-barzii. Pînă la urmă, după războaie purtate fără succes, împăratul a fost nevoit să facă serviciul de valet atît lui Adrian al IV-lea (1154—1159), în 1155, cît şi lui Alexandru al III-lea (1159—1181) în 1177. Idealul acelui «imperium mundi», în genul lui Carol cel Mare (768—814), n-a putut fi realizat niciodată de el, deşi era un spirit generos. La 1190, împăratul Friederich I Barbarossa muri, înecîndu-se în rîul Selef (Kaby-kadnus), în Cilicia, în timpul cruciadei a IlI-a.

^ ^^Culmea puterii papale e legată de păstorirea papei ("Tnocenţiu al IH-lea fl198—I^TŞ), care avea credinţa că e «mai mic decîT Dumnezeu! dar mai mare decit omul» şi că «prin el vorbeşte şi acţionează Dumnezeu». Papei, zicea el, i s-au dat ambele săbii (Luca, 22, 38), atît a împărăţiei spirituale, cît şi a celei lumeşti. De aceea, precum primeşte luna lumina de la soare, tot aşa trebuie să-şi primească şi împăraţii şi regii pămîntului puterea de la papă, pentru că trebuie să ascultăm mai mult de Dumnezeu decît de oameni. Cînd slujeşte, papa stă în picioare, pe cînd împăratul îngenunche. Idealul lui se cuprinde în cuvintele «domi-nium orbis christiani», «dominium mundi», avînd el singur *«plenitudo potestatis»* = *«deplinătatea puterii».*

«Eu am primit — spunea Inocenţiu —■ de la Roma mitra : semn al funcţiei mele religioase, precum şi tiara : care-mi conferă puterea pă-mînteasc㻓. în timpul lui aproape toate ţările Europei ajunseseră sub ascultarea lui. în 1205, regele Angliei, Ioan fără Ţară (1199—1216), om capricios şi lacom, ajunsese să impună la dări grele poporul, provocînd mari nemulţumiri. Inocenţiu a intervenit. Supărat că regele nu 1-a ascultat atunci cînd a vrut să numească un arhiepiscop la Canterburyi

3a a aruncat asupra regelui anatema şi interdictul, spre a-1 detrona, acest sens a dezlegat pe supuşi de jurămîntul de fidelitate faţă de e şi a însărcinat pe regele francez Filip August (1180—1223) să ocu-Anglia, spre a sili pe Ioan fără Ţară să predea tronul fratelui său i mare,' Arthur. Laş cum era, regele a cedat, încă în anul 1213, şi ele şi ţara lui au devenit vasali ai papei, plătind tribut. Victoria papei ost şi rnai evidentă din clipa în care a ajuns educator şi protector al arului împărat Friederich al II-lea (1215—1250), nepotul lui Frie-ich I Barbarossa.

După moartea papei Inocenţiu, Friederich al II-lea a început şi el uptă înverşunată împotriva papilor Grigorie al IX-lea (1227—1241) nocenţiu al IV-lea (1243—1254). Ambii l-au excomunicat în mai mul-rînduri, înfierîndu-1 ca eretic, pervers şi fur al celor sfinte, ajungînd ă acolo că s-a predicat şi cruciadă împotriva lui, pentru că nu re-îţa la planurile lui imperialiste în legătură cu Italia şi pentru că nu-î sau expulza pe clerici contrar înţelegerilor anterioare. După moar-

lui Friederich al II-lea (1250), papa a confiscat toate posesiunile iene ale împăraţilor germani şi se părea că, după stingerea casei de îenstaufen (1254) şi după urcarea pe tron a lui Rudolf de Habsburg *13*—1291), planurile papilor pentru realizarea monarhiei universale mai întîmpină nici o rezistenţă. în realitate, spiritele se schimbaseră Europa ; lumea se săturase de amestecurile papilor în problemele îînteşti, în vreme ce luxul ierarhilor devenise îngrijorător, fiscalita-apăsătoare, iar nepotismul de nesuferit. Papa Urban al IV-lea (1261— 4) numea într-un singur an 6 cardinali francezi. Spiritul de parti-începea să se facă simţit tot mai mult, asaltînd tot mai impetuos ra papală». Francezii au ajuns să se ia la întrecere cu aristrocaţia lană (A Fliche).

Declinul papalităţii a început cu papa Bonifaciu al VlII-lea (1294— 3).

Cînd papii credeau mai mult în reuşita lor, Franţa le-a dejucat toa-ilanurile. Bucuroşi că au scăpat de «protecţia» împăraţilor germani, ii încredinţară Sicilia lui Carol de Anjou (1226—1285), fratele re-i francez Ludovic al IX-lea cel Sfînt (1226—1270), care jucase multă ne şi un rol de arbitru în conflictele europene ale vremii. Carol de DU nu-i semăna însă deloc fratelui său. El ori punea numai fran-pe scaunul papal, ori îl lăsa vacant cu anii. Văzînd că s-a înşelat, 3, împreună cu împăratul bizantin Mihail al VlII-lea Paleologul 1—1282), a încurajat pe ascuns revolta sicilienilor —■ numită «ves-le siciliene» din 31 martie, în lunea Paştilor 1282 — împotriva cezilor din Palermo şi Sicilia. Dar nici noii patroni, regii spanioli familia de Aragon, nu s-au arătat mai buni decît francezii, datorită ului că regatul Neapolului rămăsese tot la francezi, iar aceştia îşi ăreau interesele lor de independenţă politică fără să se arate prea-işi papei. Regii dinainte de Ludovic al IX-lea cel Sfînt, precum şi ta, prin aşa numitul «recursus ad principem», au restrîns dreptul pate a se amesteca în viaţa statului francez. De la 1438 acest punct de

vedere va fi consfinţit în aşa-numita «sancţiune pragmatică», care a devenit normativă pentru raporturile Franţei cu scaunul papal.

Pe la sfrîşitul secolului al XHI-lea, regele Franţei Filip al IV-lea | cel Frumos (1285—1314) se afla în luptă cu Eduard I, regele Angliei! (1272—1307) ; papa Bonifaciu a cerut lui Filip să facă pace cu regele] englez, care era vasalul lui. Filip însă a refuzat. în 1296, Bonifaciu emis bula *«Clericis laicos»,* prin care interzicea puterii politice să impună la contribuţii băneşti Biserica şi clerul fără avizul şi autoritatea papei. Drept răspuns, regele Franţei a interzis ieşirea de aur şi argint din ţară pentru Roma. Cu toate că cei doi suverani s-au împăcat, lăsînd pe papă să joace rol de arbitru, totuşi Filip al IV-lea cel Frumos şi-a văzut'de treburi în interesul statului său. In 1301, papa a trimis la Paris o delegaţie să invite pe rege să plece într-o cruciadă. Regele în loc să verse banii pentru cruciadă i-a folosit la înarmarea ţării. Conducătorul delegaţiei, deşi francez, a ajuns în conflict cu regele, care 1-a arestat. Papa a protestat, invitînd pe prelaţii francezi la un sfat la Roma şi în decembrie acelaşi an a emis o nouă bulă, «Ajiaciiita-Jiili», prin care soma pe rege să se prezinte înaintea lui spre a da socoteală de purtarea sa. Papa voia să imite pe Grigorie al VH-lea, dar nu era omul care s-o facă, iar Filip al IV-lea cel Frumos nu era Henric al IV-lea. Cînd bula a ajuns în Franţa, a fost arsă şi, în locul ei, a fost pusă în circulaţie una falsă. Regele ameninţă pe fiii săi cu blestem şi cu dezmoştenire dacă ar îndrăzni să recunoască alt stăpîn spiritual în afară de Dumnezeu. Adunarea naţională a interzis prelaţilor francezi participarea la sinodul proiectat de papă.

Rezultatul sinodului a fost concretizat în bula *«Unam Sanctam»* (18 noiembrie 1302), în care se expune concepţia suveranităţi absolute a papalităţii. «Dacă grecii sau alţii spun că nu se supun lui Petru şi urmaşilor lui, se spunea în bulă, atunci trebuie să mărturisească cum că nu fac parte din numărul oilor lui Hristos. Papa mînuieşte două săbii, *una spirituală şi alta lumească, una pentru Biserică, cealaltă de către Biserică.* Potrivit acestei concepţii papa poate acorda regilor şi împăraţilor puterea, dar le-o şi poate lua înapoi». Cardinalul care a dus bula în Franţa a trecut de partea regelui. Atunci Filip al IV-lea cel Frumos s-8 folosit de parlament pentru a hotărî că oricine ar consimţi la pretenţiile papale să fie socotit trădător. Vice-cancelarul regelui, Guillaume de No-garet, a ţinut în faţa acestui prim parlament francez o înflăcărată cu-vîntare de acuzare a papei şi s-a cerut întemniţarea «sceleratului». LE obiecţiunea că papa nu poate fi judecat de nici un muritor, cum se spusese în «Dictatus Paipae», s-a răspuns că Bonifaciu al VUI-lea în realitate nu e papă. Filip se baza pe unitatea sufletească a întregii ţări. Vice-cancelarul francez s-a dus în Italia, unde s-a aliat cu angevinii din Neapo-le şi, însoţit de 100 de călăreţi şi pedestraşi, a intrat în zorii zilei de septembrie 1303, în oraşul Anagni, unde se refugiase papa, 1-a aresta' şi 1-a maltratat pălmuindu-1 cu o mănuşă de zale. După 3 .zile papa fost eliberat de compatrioţii săi, dar a murit în 11 octombrie 1303 ea *tremore cordis* = infarct miocardic sau stop cardiac, cum zicem no astăzi. Odată cu dispariţia lui Bonifaciu al VUI-lea s-a prăbuşit şi P[a]' palitatea de pe culmea puterii sale.

Luptele dintre papi şi împăraţi au adus nu numai martiri, ca Thomas :et, arhiepiscopul de Canterbury (f 1170), ci şi învrăjbiri între po-e decăderea moravurilor şi mai ales compromiterea misiunii bisetî. Ele au provocat indirect depărtarea multora de rînduielile Bi-ii şi au pregătit terenul care a favorizat apariţia Reformei. Papii au convocat în perioada aceasta nu mai puţin de 10 sinoade are le-au numit ecumenice. Ele însă au avut caracterul unor adu-care executau ordinele papilor.

La Sinodul I din Lateran, socotit ca al IX-lea ecumenic, din 1123, ocat de papa Calist al II-lea (1119—1124), s-a confirmat «Concor-1 de la Worms» din 1222 şi s-au dat canoane împotriva simoniei, a igamiei (căsătoriei clerului) etc.

Sinodul II din Lateran socotit al X-lea ecumenic, convocat de papa enţiu II (1130—1143) şi ţinut în 1139, a condamnat pe Arnold de ciâ (1100—1155) şi a combătut simonia, desfrîul, luxu] preoţilor, irea armistiţului impus cavalerilor feudali (treuga Dei), duelurile

Sinodul al IlI-lea Lateran socotit al Xl-lea ecumenic, convocat în de papa Alexandru al IlI-lea (1159—1181), a decis că numai atunci ilidă alegerea papei cînd se întruneşte majoritatea de cel puţin 2/3 cardinali.

Sinodul al IV-lea Lateran, socotit al XH-lea ecumenic, convocat în i de papa Inocenţiu al Ilî-lea (1198—1216), cel mai numeros (412 ;opi, 300 de abaţi şi alţi delegaţi), a întrunit reprezentanţi imperiali Germania şi din Constantinopol ai regilor Franţei, Angliei, Aragoli, Ungariei ş.a. S-au dat decrete cu conţinut dogmatic, liturgic şi al, care exprimau gîndirea papei Inocenţiu al IlI-lea cu privire la nizarea unei Biserici tipic feudale. Totodată a condamnat erezid lui :ngar de Tours (998—1088), care nu accepta «transsubstanţierea» lentelor euharistlce.

Sinodul I de la Lyon, din 1245, socotit al XHI-lea ecumenic, con-t de papa Inocenţiu al IV-lea (1243—1254), s-a ocupat de cazul portarii scandaloase a împăratului german Friederich al II-lea 5—1250) şi de căutarea mijloacelor de a salva posesiunile cruciaţiiin Orient.

Sinodul II de la Lyon, socotit al XlV-lea ecumenic, convocat în de papa Grigorie al X-lea £1271—1276), s-a ocupat de «unirea» în-atâ la 6 iulie 1274 la Lyon cu grecii, care n-a fost primită în Răsări-artodox.

în 1311 la Vienne, în Franţa, s-a ţinut aşa-zisul al XV-lea sinod nenic, convocat de papa Clement al V-lea (1305—1314), într-o vre-în care papii îşi aveau reşedinţa în Avignon. S-au discutat probleme egătură cu desfiinţarea ordinului «cavalerilor templieri» şi cu în-'tarea moralităţii clerului.

Sinodul de la Constanz, socotit al XVI-lea ecumenic, s-a ţinut în-^4H—1418 şi a fost convocat pentru curmarea schismei papale, reia Bisericii «in capite et membris» şi examinarea ereziei lui Hus iulie 1415).

Sinodul de la Ferrara — Florenţa (1438—1439), mutat la Roma (1439—1445), socotit al XVII-lea ecumenic, a fost convocat de papa Eugen al IV-lea (1431—1437), în care s-a încheiat unirea cu grecii la 6 iulie 1439, în catedrala din Florenţa. Unirea a fost respinsă în 1443 de patriarhii de Ierusalim, Alexandria şi Antiohia, întruniţi în sinod la Ie- j rusalim, care au declarat fără valoare cele făcute la Florenţa.

Sinodul al XVIII-lea ecumenic s-a ţinut în 1512—1514 sub papa Iulhj al II-lea (1503—1513) pentru confirmarea interdictului aruncat asuprr Franţei şi condamnarea sancţiunii pragmatice din 1438 dată de regele Carol al Vll-lea (1422—1461) prin care se restrîngea autoritatea papei în Biserica Franţei.

BIBLIOGRAFIE*

Izvoare

K. Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des romischen Katho-lizismus,* 5-e Auflage, Tubingen, 1935; 6-e Aufl., Tiibingen, 1967.

Lucrări

R. Fossier, Ie moyen âge, T. 1. *Les mondes nouveaux* (350—950); t. 2. *L'Eveil ac l'Europe (950—1250)* ; t. 3. Le *temps de crise* (7250—1550), Paris, 1982—1983;

Wilhelm Imkamp, *Das Kirchenbild înnocenz UI* (1198—1216), Stuttgart, 1983, XIII — 360 p. ; Ch. Cheney, *Pope Innocent III (1198—1216) and England,* Stuttgart 1976 ; J. Richard, *La papaute et les missions d'Orient au* Moyen *Age (XHI-e—XIV-siecles),* Rome, 1977.

J. Mercier, *Vingt siecles d'histoire du Vatican,* Paris, 1976, 530 p.; Aug. Fliche et Victor Martin, *Histoire de l'Eglise depuis les origines jusqu'ă nos jours.* Voi. VIII X, XII, XIII (1057—1274) de diferiţi istorici, Paris, 1946—1963.

Fr. Heiler, *Altkirchliche Autonomie und păpstliche Zentralismus,* Munchen, 1941 ; F. X. Seppelt, *Das Papsttum im Spătmittelalter und in der Zeit der Renaissance,* Bd. IV, Munchen, 1937; A. Cartellieri, *Der Aufstieg des Papsttums im Rahme der Weltgeschichte,* Berlin, 1936; Ch.-J. Hefele — Dom H. Leclercq, *Histoire des Concils d'apres les documents originaux,* t. V, VI, Paris, 1916.

in limba română

Pr. prof. Milan Şesan, *Naşterea ideii papale,* în «Mitropolia Ardealului», VI] (1962), nr. 7—8, p. 469—482; G. G. Stănescu, *Politica imperialistă a papii Inocenţiu II, şi luptele de succesiune dintre Stauii* şi *VJelii,* Cluj, 1939.

Prof. M. Popescu, Pr. prof. T. Bodogae, Prof. G. Stănescu, *Istoria hisericeascc universală,* t. II, Bucureşti, 1956, p. 52—60; Eusebiu Popovici, *Istoria bisericeascc universală,* trad. de At. Mironescu, t. II, ed. 2.-a, Bucureşti, 1927, p. 90—114.

Ordine monahale în Apus. Inchiziţia **

în prestigioasa sa lucrare despre istoria Bisericii din Germania Alb Hauck afirmă că ceea ce formează gloria creştinătăţii apusene dir sec. XII—XIII au fost ordinele călugăreşti, care şi-au trăit atunci perioada lor eroică. în parte are dreptate pentru că într-adevăr în ace timp s-au înregistrat acţiuni de înnoire autentică a entuziasmului ş jertfelniciei monahale, care, în comparaţie cu alunecarea spre secularisn a cercurilor conducătoare eclesiastice, au reînviat dorul după idealu evanghelic, după sărăcie, după slujirea aproapelui. Dar, în acelaşi timp spiritul epocii feudale şi-a pus pecetea şi pe o serie de organizaţii mo

---

" Bibliografia a fost alcătuită de Pr. prof. T. Bodogae şi Pr. prof. I. Rămureanu ** Capitol **redactat de Pr. prof. T. Bodogae.**

a căror slujire şi mijloace de lucru erau prea puţin evanghelice ; ;a ele s-au desfiinţat nu fără a trezi conflicte şi amărăciuni. In spre deosebire de monahismul răsăritean, care înscrie în această i'ă pagini de vrednicie excepţională, atît pe linia ascetică şi con-tivă cît şi pe cea obştească, monahismul apusean se caracteri-arin'tr-o organizare centralistă şi de totală obedienţă papală, în sură încît pînă şi ordine cerşetoare, ca cel al dominicanilor, care ait la început cu avînt într-adevăr sincer de slujire, a ajuns să ; prin inchiziţie acte grave ce mergeau pînă la exterminarea în i comunităţilor creştine neconformiste. De aceea, nu-i de mirare slujirea monahală din acel timp, în Apus, se întîlneşte atît iubire dă şi ascetism, cît şi intoleranţă, care merge pînă la preconizatei.'

tre cauzele, care au dus la înfiinţarea multora din ordinele mo-
căci, spre deosebire de Răsărit, în Apus vom înregistra în această
lă o sumedenie de formaţii mînăstireşti, cu statute şi obiective
î, dar care toate vor fi puse de conducerea bisericească a vremii
ba ideii papale, trebuie să socotim mai multe : combaterea luxului
indăviei clerului, nevoia de stăvilire a mişcării sectare sau eretice,
proape totdeauna avea nuanţă anticlericală, în sfîrşit, chemarea
re papi sau de către alţi factori la opera de răspindire a creşti-
ui în ţările nordice ale Europei, în Asia şi chiar printre «schis-
i» din ţările estului şi sud-estului european, inclusiv în Imperiul
n. Pe lîngă ordine monahale propriu-zise au luat naştere şi aso-
libere sau frăţii de bărbaţi sau de femei numite «terţiarii», care
;eau intra între zidurile mînăstirilor, ci rămîneau în lume şi prac-
acte de pietate, de penitenţă ori de caritate, desigur sub îndru-
unui duhovnic, aşa cum erau şi în Imperiul bizantin şi în cele-
ări ortodoxe frăţii de «nevoitori», de avramţi, de (JH^orcovot.
nii dintre «terţiari» au introdus cu timpul în familii idealul «imi-
lui Hristos», aşa cum au fost cazurile regelui francez Ludovic al
cel Sfînt (f 1270), al «Sfintei» Elisabeta a Ungariei sau al Turin-
' 1231), iar mai tîrziu, în sec. al XV-lea, fraţii de viaţă comună
anda, care ne-au dat frumoasa carte «Urmarea lui Hristos», atri-
lui Thomas de Kempis (f 1471). în general, toate ordinele aveau
iţea lor un «general», iar în cadrele fiecărei ţări un adjunct «pro-
l»
.

rdinele monahale mai importante ivite în Apus, în această pe-, au fost :

Cartusienii, ordin înfiinţat în 1086 la Chartusium (Chartreuses) i-estul Franţei, lîngă Grenoble, de canonicul *Bruno din Reims,*
scopul de a întări disciplina meralã a clerului. Ei recomandau
continuă contra luxului, a lenei şi a lăcomiei. Se ocupau cu tăria şi copierea de cărţi şi năzuiau spre viaţa contemplativă. Ca
foloseau numai pîine, legume şi apă. A fost socotit cel mai auster monahal, cu cel mai redus număr de membri, dar cu mare merit ţa culturală.

2. Cistercienii sau cisterciţii a fost un ordin întemeiat lingă Dijon, la Cistercium (Cîteaux), în 1098, de egumenul benedictin *Robert,* în scopul îmbunătăţirii vieţii monahale, pe care a readus-o la simplitate, refuzînd să primească donaţii în case, în bani, în dijme sau să arendeze imobile. Ei trăiau singuri, din muncă manuală, în obşti monahale. In 1112 a venit la mînăstire, dintr-o familie bogată, cel care avea sâ fie Bernard de Clairvaux (f 1153) şi care mai aducea tot atunci încă 4 fraţi şi un unchi. Bernard a dus o viaţă de retragere şi meditaţie. în scurtă vreme faima lui a ajuns atît de mare încît, cum spune un istoric (Hampe), timp de cîţiva zeci de ani el a fost regele neîncoronat al Europei. A fost chemat să combată prin predici mişcări extremiste, precum cea a lui Arnold de Brescia (1100—1153), în Lombardia, sau greşelile doctrinale ale unui dascăl celebru ca Petru Abelard (f 1142) şi ale petrobrusienilor, dar mai ales să pregătească atmosfera pentru plecarea în cruciada a Ii-a. A cenzurat şi moravurile, contemporanilor săi, inclusiv ale unor papi ca Eugen al III-lea (1145—1153). în 50 de ani ordinul cistercienilor a ajuns să dobîndească peste 500 de mînăstiri. Cîteva au fost şi in Transilvania.

3. Premoîistratensil, cu centrul lîngă Lyon, la Premontre, era un ordin întemeiat în 1120 de canonicul *Norbert din Koln,* care s-a dedicat îmbunătăţirii predicii şi slujirii preoţeşti. Au activat ca misionari în părţile Balticii.

4. Carmeiiţil, ordin întemeiat în 1156 pe muntele Cârmei în Ţara Sfîntă de un cruciat italian, *Berthold de Calabria,* şi-au sporit faima din secolul al XlII-lea, cînd generalul ordinului *Simon Storck* a răspîndit vestea că Maica Domnului i-ar fi încredinţat un veşmînt pentru umeri, scapuJarul, de culoare castanie, compus din două bucăţi, una pe piept şi alta pe spate, pe care-1 poartă pînă azi. De la rînduielile eremitice ordinul a trecut cu timpul la viaţă mai îngăduitoare, fapt pentru care spre sfîrşitul perioadei acesteia, a fost adeseori criticat.

5. Augustinienii — o uniune a mai multor' societăţi de eremiţi (1243) — cultivau, în genul Fericitului Augustin (f 430 ; Epist. 211), grija pentru viaţa religioasă a clerului.

6. Ordinul franris ranilor a fost înfiinţat în 1209 de *Francisc din Assisi* 0182 — f 122(5}, fiu de negustor bogat din provincia Umbria, în

Italia, care s-a convertit în urma unei boli şi a mai multor încercări, schimbînd viaţa de plăceri şi ambiţii cavalereşti într-una simplă, de sărăcie voită, dedicîndu-se la început îngrijirii leproşilor şi ridicării unor bisericuţe în locul natal (Portiuncula), iar apoi ascezei riguroase, umblînd îmbrăcat numai într-o haină neagră, încins cu o funie şi desculţ. A început să predice pocăinţa cu tot oprobriul prietenilor care l-au socotit nebun. Doi cîte doi, «minoriţii» (cum au mai fost numiţi pentru traiul' lor nepretenţios) sau franciscanii s-au răspîndit repede. în 1212 s-a întemeiat pe aceleaşi temeiuri de asemenea un ordin franciscan feminin, numit şi al clariselor, de către Clara Sciffi din Assisi, iar în 1224 un al treilea ordin compus din mireni, cu scopul de a promova pocăinţa

numit Ordinul terţiarilor. Deşi mort de tînăr (1226, la 44 ani), icis<" de Assisi a fost poate cel mai popular dintre întemeietorii or-lor monahale (la-40 de ani după moartea lui numărul mînăstirilor ciscane se ridica la 8009), mai ales pentru tradiţia că din dragoste ru Hristos i-ar fi apărut pe corp «stigmatele» sau rănile Domnului, ă moartea lui a urmat divizarea ordinului în «observanţi» (sau ri-si) şi în «conventuali», care admiteau averea pentru folosul comu-;ii niînăstireşti. Papalitatea a sprijinit pe conventuali în lupta contra ticelli»-lor rigorişti, care, prin inchiziţie, au fost lichidaţi în 1352. icisc de Assisi a fost apreciat cînd ca cel mai simpatic din toate rile medievale (Harnack), cînd, privit sentimental («ii poverello»), «•ecursor al unui creştinism fără dogme (Sabatier, Renan etc). El ireciat în artă ca un îndrăgostit de natură («fratele soare»), iar în tualitate e dat ca model pentru predica sentimentală, cum a fost cenicul lui de mai tîrziu, în sec. al XHI-lea, Antonie de Padova 5—1231).

In 1228, el a fost canonizat sfînt de papa Grigorie al IX-lea 7—1241).

Datorită prestigiului renumitului teolog scolastic John Duns Scot 308), care a făcut parte din ordinul franciscanilor sau al fraţilor)ri, -franciscanii se mai numesc şi *scotişti.*

7- Orăhral dominicanilor a fost întemeiat în 1215 — tocmai cînd i Inocenţiu al III-lea (1198—1216) era în culmea puterii sale, de nicul spaniol *Dominic Guzman* fI170—122]j>. născut în provincia illia din Spania, ca o reacţie faţă de luxul, lăcomia şi viaţa moleşită îrului catolic, în urma cărui fapt mulţi oameni le refuzau serviciile mtribuiau astfel indirect la înmulţirea ereziilor. încă din 1205 Do-c a trecut Pirineii şi a început să predice într-o societate în care, înflorirea vieţii orăşeneşti şi a bunăstării, începuseră să apară feno-*s* îngrijorătoare de libertinaj nu numai în moralitate, ci şi în gîndire. inie a activat în jurul oraşului de mare înflorire economică pe ci,(Tourousgfr întemeind un ordin *de călugări cerşetori,* numit *«Qrdo um praedicatorum»* (Ordinul fraţilor predicatori), cu viaţă^comună. t Eonoriual III-lea (1216—1227) a aprobat ordinul în Q2 lip sub ele de *«fraţii predicatori», — «Fratres praedicatores»* —, scoţîndu-i ub ascultarea episcopilor locali şi punîndu-i sub ascultarea directă :clusivă a autorităţii sale, dîndu-le dreptul de a mărturisii, a predica săvîrşi Sfintele Taine. în 1233 papa Grigorie al IX-lea a acordat îului fraţilor predicatori jurisdicţia asupra ereticilor. Ascultarea, plina şi severitatea dominicanilor împotriva ereticilor este ilustrată jocul de cuvinte : Dominicani = «Domini canes» = cîinii Domnului. Privilegiile acordate franciscanilor şi dominicanilor cu scoaterea de jurisdicţia episcopilor locali şi cu supunerea lor exclusiv autorităţii le, le-au atras duşmănia ascunsă a clerului superior. îndeplinriea servicii în parohii, pe de altă parte, a provocat aversiunea clerului sir. In al treilea rînd, fanatismul şi cruzimea cu care au acţionat ales dominicanii în inchiziţii au stîrnit ura poporului. Rivalitatea tica şi teoretică între cele două ordine monahale s-a manifestat prin

dispute pasionate, purtate de multe ori cu mijloace nedemne, şi ajun-gîndu-se chiar la răzbunări sîngeroase.

Datorită marelui prestigiu de care se bucură în Biserica romano-catolică marele teolog scolastic *Thomas de Aquino* (f 1274), care a intrai în Ordinul dominicanilor, aceştia se mai numesc şi *«tomişth,* spre deosebire de franciscani, care se numesc şi' *«scotişti»,* după numele lui Duns Scot, care a fost franciscan.

In afară de aceste şapte ordine mari s-au mai întemeiat în aceastî perioadă şi alte ordine mai mici, precum şi asociaţii pioase de laici, bărbaţi şi femei, după cum urmează :

1. Asociaţia *de mînăstiri a fraţilor scoţieni şi irlandezi* a fost întel
meiată în sec. al Xl-lea de *Marianus Scotus,* în legătură cu emigraţiil]
irlandeze. în sec. al XIV-lea ea s-a discreditat.

2. *Atoniţii,* ordin întemeiat pe la finele sec. al Xl-lea, s-a dedica
mai ales îngrijirii bolnavilor.

3. *Ospitalierii Sfîntului Lazăr* (spre deosebire de ordinul militar
Sfîntului Ioan) a fost un ordin nu prea numeros, înfiinţat pe la 118
în Montpellier şi mutat mai apoi la Roma. S-a ocupat mai ales cu asi=
tenta leproşilor.

4. între ordinele pentru răscumpărarea răniţilor şi a celor căzu
în robie la musulmani au fost *trinitarii* (ai Sfintei Treimi), în Italia :
Franţa, şi *mercedării* (care răscumpără), mai ales în Spania, în sec. ;
XIII-'lea.

5. *Ordinul serviţilor* a fost întemeiat în 1233 în Florenţa, pentij
răspîndirea cultului Maicii Domnului, cult care în urma cruciadelor s-
răspîndit mult în Apus.

6. *Ordinul brigittelor* a fost întemeiat în 1363 în Suedia de o prinţe:
văduvă, Brigitta, avînd misiunea de a purta grijă de moralizarea femeili
decăzute.

7. *Ordinul' oblatelor* a fost întemeiat în 1433 în Italia, cu angajame:
monahal temporar, adică nu pentru toată viaţa, ci numai pentru
anumită durată.

8. în Ţările de Jos, evlavia populară a dat naştere unor asociat
precum cele ale *beghinelor* şi *begarzilor,* femei şi bărbaţi dedicaţi rr
ales operelor de caritate (sec. al XlII-lea), sau ca aceea numită *fraţii*
viaţă coviună, care promova actele de pietate şi de instruire recipro
(sec. XIV—XV).

Ordinele cavalereşti s-au născut din necesitatea de a avea oama devotaţi nu numai slujirii creştine a omului, ci şi pentru apărarea siguranţa Locurilor Sfinte cucerite de cruciaţi. Pentru a fi cît mai od rativi, conducerea lor era strict ierarhizată şi centralizată, avînd în fruij un «mare maestru» sau un «maestru suprem», a cărui putere era 1 trectrtă"doar de capitlul general care se afla la Roma. •

Ordinul călugărilor ospitalieri ai Sfîntului Ioan sau *Ioaniţii* a f înfiinţat~ttenişte negustori din Amalfi, într-un spital din Ierusalim, la anul 1048, avînd ca patron pe Sfîntul Ioan Botezătorul. Scopul Iu fost să asigure găzduirea pelerinilor şi să îngrijească de bolnavi. Di:

irea Ierusalimului de către cruciaţi, ordinul s-a militarizat, în l apărării creştinilor de atacurile musulmanilor şi îndeosebi a pira-Cît timp a durat regatul Sfîntului Mormînt (1099—1187) s-au tat în diferite oraşe italiene o serie de filiale ale loaniţilor, cu ;i spitale, dar începând de pe la 1137 misiunea lor principală a
cea militară. Prin ajutoarele şi daniile primite au ajuns curînd lăstare şi mare bogăţie. Purtau în mod curent mantale negre cu albă, iar în război, manta roşie cu cruce albă. După alungarea iilor de la Locurile Sfinte au intenţionat să se aşeze în Ţările ne, cum dovedeşte «diploma cavalerilor ioaniţi» din 1247. După ;i şi-au stabilit cartierul general în insula Rodos, unde au rămas n 1522 cînd, alungaţi de turci, s-au mutat în insula Malta, unde ă numele de cavaleri maltezi sau cavalerii de Malta. *zmplierii sau cavalerii templului,* cel mai vechi ordin militar u-zis, a fost întemeiat în 1119 la Ierusalim de 8 cavaleri francezi, nte cu *Hugues de Payens,* avînd întîiul loc de reşedinţă o aripă latul dăruit de regele Ierusalimului Balduin al II-lea (1118—1131),
pe locul vechiului templu mozaic, în amintirea căruia primiră e de Templieri. Scopul era protejarea, prin arme, a pelerinilor. :eput a fost foarte sărac, dar în urma recomandărilor făcute de *rd de Clairvaux* (f 1153), care i-a susţinut în sinodul de la Troyes
şi le-a redactat chiar mare parte din regulament, ordinul lor a t cel mai bogat din toate ordinele militare, ajungînd să aibă cu
în capitala Franţei centrala schimburilor monetare europene, ma lor era o manta neagră cu cruce roşie. După 1291, ordinul
nevoit să părăsească Palestina şi s-a stabilit în Franţa. E greu îs unde şi cînd a început să devină incomod pentru regatul fran-sst ordin călugăresc. Poate averile fabuloase şi tranzacţiile lor îi i în cale. Ca să pună mîna pe ele, regele Filîp al IV-lea cel Frumos -1314) a folosit şi spionajul. în 1307, generalul ordinului *Jacques lay* a fost arestat şi maltratat. Sub anchetă şi tortură cavalerii egat şi scuipat Sfînta Cruce, au recunoscut că duc viaţă imorală Practică idololatria. Generalul a trimis o circulară membrilor săi 'erite oraşe şi ţări să-şi recunoască şi ei greşelile. Dosarul a fost apoi papei Clement al V-lea (1305—1314), la Avignon în Franţa, i mutase reşedinţa, care a decis arestarea tuturor vinovaţilor, în ară s-ar afla, iar bunurile lor să fie confiscate. Peste un an s-au dat cercetările ; zece cardinali au restituit papei pălăria de car-;punîndu-i că s-au înşelat, crezîndu-1 că este mai mare decît regii t împăraţii, cîtă vreme el este doar robul regelui francez. Comi-iblice au dovedit în 1310 vina templierilor. Numai într-o singură ost arşi pe rug 54 de templieri, deşi unii din ei strigau şi de sub că au fost chinuiţi ca să se declare vinovaţi. Tot aşa a sfîrşit şî s de Molay. In Aragon, numai după luptă grea templierii au castelele lor. Cei din Cipru şi-au dovedit nevinovăţia. La sinodul ?nne (1311—1312), socotit alXV-lea conciliu general în Biserica 3-Catolică, deşi s-a permis să ia cuvîntul şi templierii, papa Cle-1 V-lea a hotârît desfiinţarea ordinului. Bunurile templierilor din au căzut toate în mîna regelui Filip al IV-lea cel Frumos.

In 1314 muriră în chip neaşteptat şi papa Clement al V-lea şi rege Filip al IV-lea cel Frumos, fapt pe care amicii templierilor l-au înfăţiş ca o pedeapsă divină.

Ordinul cavalerilor teutoni a fost înfiinţat tot la Locurile Sfir în 1190, în timpul Cruciadei a III-a, de cîţiva nobili germani din părţ Balticii. Purtau mantale albe şi cruce neagră. Niciodată numărul n-a fost prea mare, în schimb acţiunile lor denotă o disciplină de fi precum şi o extremă asprime şi cruzime. Nevoit să se refugieze Europa, a obţinut de la Andrei al II-lea al Ungariei (1205—1235) pos siuni în Tara Bîrsei (1211—1226) — Transilvania —, cu condiţia de lupta împotriva cumanilor. Primind, în 1226, propunerea papei şi împăratului Germaniei, a început activitatea de convertire în Prusi unde au exterminat pe indigenii păgîni şi au adus în locul lor coloni germani. Din 1309 şi-au mutat sediul la Marienburg, iar după înfrî gerea din 1410 puterea lor scăzînd, în 1466 au trebuit să intre sub suz ranitatea Poloniei care i-a alipit o parte din teritoriu. Domnul Moldov Alexandru cel Bun (1400—1432) a dat ajutor Poloniei contra cavalerii teutoni în lupta de la Grimwald, din 15 iulie 1410, şi în lupta de Marienburg, clin 1422. în 1525 restul teritoriului a fost transformat către marele maestru al ordinului în ţară ereditară şi s-a luteraniz;

In ţinuturile Balticii şi în Peninsula Iberică au mai activat alte pat ordine militare : *ordinul cavalerilor spadei,* în Estonia, *ordinele de C latrava* şi *Alcantra,* în Spania, iar în Portugalia, *Ordinul lui HrisU* Toate aveau misiuni similare şi au luptat pentru răspîndirea şi apărar armată a creştinismului în veacurile XII—XIV.

Dacă activitatea celor mai multe din ordinele monahale amint: aveau caracter moralizator, respectiv caritativ sau de apărare faţă duşmanul extern, Evul Mediu a mai produs în Biserica Apuseană alt soi de activitate, cea a inchiziţiei, legată de cercetarea şi nimicir duşmanului intern, mai ales a ereziilor.

Etimologic, numele «inquisitio» însemnează anchetă, cercetare. început, inchiziţia a fost folosită numai ca procedură penală. Iniţi ir.chiziţia a fost înfiinţată în 1184 de papa Lucius al III-lea (1181—118 ca tribunal eclesiastic al papalităţii, purtînd numele de *Sfînţul Ofic* în conciliul de la Verona, pentru a combate erezia catarilor sau pa-renilor din Lombardia.

Papa Inocenţiu al III-lea (1198—1216) a stabilit în Conciliul al IV-de la Lateran din 1215, prin canonul 3, modul de procedură al aces tribunal ecclesiastic. Prin opoziţie cu procedura penală romană, afli în uz pînă atunci şi în tribunalele bisericeşti, prin care judecătorul ţiona numai dacă era sesizat de un acuzator oarecare, responsabil pen' dovedirea acuzaţiilor, noua procedură din 1215 consta dintr-o anch pornită chiar de judecător, care discuta în contradictoriu cu inculpat care devenea acum şi acuzator şi judecător. începutul activităţii s-a fă prin reprimarea dură a albigenzilor din sudul Franţei, a valdenzilor catarilor. Sinoadele din sudul Franţei obligau, de pildă, pe episcopi denunţe pe ereticii din parohiile lor, iar în decurs de un an —- c i preciza canonul 3 al sinodului din **1215 —** seniorul **laic,** care *nv*

îndeplinire mandatul, era depus şi-şi pierdea domeniul. Ope-
:hizitoriale erau conduse de dominicani, cărora din 1252 papa
al IV-lea (1243—1254) le-a pus la dispoziţie tortura. Sub
se înţelegea numai învăţătura de doctrină greşită, ci şi sacri-
asfemia, sodomia, magia, vrăjitoria, alchimia etc.
;dura inchizitorială cuprindea : vizita sau inspecţia inchi-
predicarea şi timpul de graţie, ancheta cu denunţarea şi citarea
pecti, interogatoriul acuzaţilor, audierea martorilor, apărarea
ii, vexarea, tortura, auto-dafe-ul şi examinarea apelului la papă.
în localitate, inchizitorul ţinea o predică invitînd pe cei vi-
i se prezinte în timp de 15—30 de zile — aşa-nuinitul «timp
» —(bine ştiind că în acest caz pedeapsa le va fi mai uşoară.
se prezentau în acest răstimp, împricinaţii erau citaţi o singură
Dai sau scris prin preotul locului ca să se prezinte la judecător.
itarea era urmată de arestare.
rogatoriul consta din răspuns la acuzaţiile aduse. înainte de a
;, acuzatul era pus să jure pe Sfînta Evanghelie. Judecătorul
apoi vina. între acuzatori era admis oricine, fie şi eretici, ex-
aţi, criminali, hoţi, vrăjitori, care în dreptul comun nu puteau
iei de calitate. Acuzatorul nu era confruntat cu martorii acu-
re rămîneau secreţi. La început, acuzaţii au avut drept să-şi ia
mai tîrziu nu li s-a mai permis acest lucru. Chiar şi cînd li se
acţiunea avocatului trebuia să se reducă doar la scătuirea acu-
«să recunoască adevărul», adică temeinicia acuzaţiilor aduse.
. GPU constrîngerea era menită să stoarcă mărturisirea. La ju-
participa un tribunal compus din mai mulţi oameni din oraş,
ntre preoţi, călugări, jurisconsulţi, oameni discreţi şi demni de
■ea inchizitorului. După rostirea sentinţei se convoca o şedinţă
unde soarta acuzaţilor era fixată definitiv. La această şedinţă
să participe cît mai multă lume. Ea purta numele de «auto da
zã act de credinţă. Era ţinută de obicei duminica sau în sărbători-
iea dimineaţa. Condamnaţii trebuiau să se lepede de erezie măcar

Mbunalele inchizitoriale recunoşteau acuzatului, teoretic, dreptul
la papă ; practic însă inchizitorii nu se arătau deloc dispuşi să
3te
apelul.
iepsele aplicate erau diferite. Exhumarea morţilor, prescrisă de
î pentru cei excomunicaţi, ca să nu profaneze cu rămăşiţele lor
ui, însoţită de strigătele «care va face aşa, aşa va păţi», avea drept
intimideze mulţimile. Distrugerea caselor ereticilor, ca şi a celor
s-au refugiat, era o pedeapsă simbolică şi infamantă ; deoarece
ea riguroasă ar fi dus la pustiirea oraşelor, această pedeapsă s-a
numai caselor de adunare ale ereticilor şi celor în care s-a săvîrşit
botez eretic. Confiscarea averii era o pedeapsă chiar mai gravă
ea din dreptul roman. Erau exceptaţi de la confiscare numai copiii
-au denunţat părinţii şi ereticii care s-au predat singuri în timpul

da graţie. Pedeapsa confiscării se mai aplica şi ereticilor care nu abjurau erezia lor, precum şi celor condamnaţi la închisoare pe viaţă, morţilor condamnaţi în efigie cu dezgroparea lor precum şi celor condamnaţi în lipsă.

Trimiterea în pelerinaje şi flagelarea constituiau o altă categorie de pedepse, care puteau fi convertite eventual în opere de caritate. Fia- . gelarea se făcea în biserică în timpul Liturghiei.

închisoarea nu era considerată pedeapsă, ci mijloc prin care ereticul putea — prin regim de pîir.e şi apă — să obţină iertare pentru crime precum şi ca mijloc de supraveghere a lui. Ea era temporară, pentru cei ce mărturiseau erezia şi se lepădau «în timpul de graţie», ori permanentă, pentru cei ce o mărturiseau numai prin tortură.

Aplicarea pedepsei cu moartea, care a adus tribunalelor inchizitoriale o tristă celebritate, nu s-a făcut fără numeroase proteste şi şovăieli încă de la început. Astfel, unii considerau că erezia nu este crimă, de aceea se şi opuneau pedepsirii ei, căci, se spunea, ea nu trebuie combătută decît prin raţiune (argumentis, non armis capiantur). Alţii acceptau şi ideea pedepsirii, dar numai a celei spirituale, adică excomunicarea, pentru a evita molipsirea altora. Chiar şi cei ce acceptau alte pedepse decît cele spirituale se opuneau cu hotărîre pedepsei capitale, iar pedepsele fizice le recomandau numai cu multă rezervă, Prin sinodul de la Verona (1184), la care a participat şi împăratul Friederich I Barbarossa (1152—1190), s-a stabilit ca ereticii să fie predaţi braţului secular care să le aplice pedeapsa.

, Numărul victimelor inchiziţiei nu poate fi stabilit; deşi destul de mare, numărul a fost exagerat de adversarii Bisericii. Răspunderea pentru aceste omoruri şi mai ales pentru cele în masă, săvîrşite cu prilejul cruciadelor împotriva ereticilor, dintre care una din cele mai sîngeroase a fost cea din 1209 împotriva albigenzilor (masacrul din Beziers) de sub pontificatul papei Inocenţiu al III-lea, revine în întregime Bisericii] romano-catolice şi mai puţin nobilimii interesate. Justificarea acestor acte prin asemănarea ereziei cu crimele de Ies majestate, de trădare sat falsificarea monedei nu stă în picioare. Prerogativele tribunalelor inchi-i zitoriale erau atît de mari, încît depăşeau uneori şi puterea episcopala sau civilă. Putea fi citat şi arestat oricine şi se putea folosi tortura îmj potriva oricui, păstrînd secretul martorilor, a căror vrednicie de crezarj nu era controlată totdeauna, căci inchiziţia a împătimit relaiiUe d^ntr oameni în aşa măsură, încît ideea şi metodele ei vor apăsa pînă şi p conştiinţa unora dintre reformatorii protestanţi (Calvin, Beza etc).

în secolul al XV-lea, o tristă şi detestabilă celebritate a cunoscul printre dominicanii spanioli (adevăraţi Domini canes), Thomas de Toj quemada (1420—1498), inchizitorul general al Spaniei.

în 1483 a luat fiinţă în Spania *Consiliul Suprem sau general al chiziţiei,* numit *«Suprema»,* care a făcut mii de victime.

în secolul al XVIII-lea iezuiţii din Spania s-au aliat cu inchiziţj Abia la 22 februarie 1813 parlamentul spaniol a abolit sinistra inchizij spaniolă, care a îndoliat atîtea secole Spania.

BIBLIOGRAFIE*

Bartolomie Bennassar, *L'Inquisition espagnole — Inchiziţia spaniolă* (sec. XV— trad din limba franceză de Carmela Roman, Bucureşti, 1933; H. Beinardt, *ds oi the trials oi the spanish inquisition (1483—1485),* Leiden, 1974, 677 p. j minique *L'Inquisition,* Paris, 1969 ; H. Kamen, *Histoire de l'inquisition espagnole spanish'Inquisition),* traduit de l'anglais par Tenette Prigent et Helene Delatre,

r Lortz, *Bernhard von Clairvaux, Monch und Mystiker,* Freiburg, 1955; N. H. Vi-
Geschlchte des heiligen Dominikus, Freiburg, 1957.
:. Erdmann, *Religiose Bewegungen des Mittelalters,* ed. II, 1961.
J Grundmann, *Ketzergeschichte des Mittelalters,* Freiburg, 1963.
> Fossier, *Le moyen âge,* T. 1. Ies *mondes nouveaux (350—* 950; t. 2. *L'eveil*
rurope (950—1250) ; t. 3. *Le temps de crise (1250—1550),* Paris, 1982—1983;
^p^ H. — G. Beck, E. Ewig et J. A. Jungmann, *The Church in the age ot*
ism, trad. din limba germană, London, 1980, XVIII — 574 p.; E. Gilson, *La*
iphie au moyen âge, Paris, 1976; Idem, *La Theologie mystique de Saint*
d (Coli Etudes de philosophie medievale), Paris, 1934; H. Thode, *Franz|*
ssisi und die Anlănge der Kunst der Renaissance in Italien, Wien. 1934.

n romfineşte :

L. Hiatt-Verill, *Inchiziţia,* în rom. de Gh. Dinu, Craiova, 1931.
acques le Goff, *Civilizaţia Occidentului medieval,* traducere şi note de Măria
î, Bucureşti, 1970; Recenzie de Prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», XXIV
nr. 2, p. 265—270.

Captivitatea babilonică a papilor îa Avignon.
Marea schismă papală din Apus.
Conciliaosmuî.
Sinoadele de îa Pisa, Konstanz, Basci **

dată cu dispariţia de pe scena istoriei a ultimului împărat din a Hohenstaufen şi cu mutarea pentru 70 de ani a reşedinţei papale anta, la Avignon (1309—1377), Biserica romano-catolică inaugura 3 epocă în viaţa sa, iar pentru conştiinţa oamenilor şi a popoarelor mţa o etapă de tot mai multă nestatornicie şi de lipsă de unitate, înenul era mult mai profund decît să fie redus la preponderenţa ă, de astă dată de coloratură franceză, asupra vieţii bisericeşti, era mult mai adîncă şi ea nu se rezuma la faptul că fiecare stat are popor dorea să-şi ridice pe scaunul papal un pontif din sînul nici măcar atunci cînd, pentru ani în şir, vor fi aleşi cîte doi liar trei papi în acelaşi timp, fiecare continuînd să-şi menţină ;i administraţia proprie. jpă sute de ani de convieţuire şi uneori de colaborare condam-
cu instituţiile atît de nestatornice ale regimurilor feudale, Bi-se va resimţi profund în însăşi fiinţa ei. Simţea din adîncul ei, au toţi părinţii şi fiii ei de bună credinţă, că trebuie să accepte e fundamentale în însăşi căpetenia şi mădularele sale. Va trebui

bibliografia a fost alcătuită de Pr. prof. T. Bodogae şi Pr. prof. I. Rămureanu. Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae şi Pr. prof. I. Rămureanu.

să spunem totuşi că nici de astă dată nu s-au tras toate consecinţele dintr-o criză atît de adîncă şi lungă, ci se vor încerca rezolvări numai periferice. De aceea cînd va veni în sec. XVI Reforma, Biserica Apuseană se va dovedi profund răvăşită şi slăbită.

1. Captivitatea babilonică a papilor de la Avignon

în iunie 1305, după discuţii lungi care durară 11 luni, în care s-au ciocnit interesele franceze cu cele italiene, a fost ales la Perugia ca papă francezul Bertrand de Got, arhiepiscop de Bordeaux, sub numele de Clement V (1305—1314). In loc să rămînă acasă, papa a hoţărît că înscăunarea sa va avea loc la Lyon. După ce a mai schimbat două reşedinţe, Bordeaux în 1305—1306 şi Poitiers în 1307—1308, în 1309 se hotărăşte pentru Avignon, unde papalitatea avea un mic domeniu, numit Venaissin. De acum încep cei 70 de ani de «exil babilonic» al papilor, care a durat din 1309 pînă la 1377, cînd papa Grigorie al Xl-lea (1370—1375) părăsi Avignonul şi de la 17 ianuarie 1377 se stabili la Roma.

Clement V s-a dovedit un nesăbuit cheltuitor. Banii strînşi pentru cruciadă au ajuns în buzunarele prietenilor săi. Din cei 10 cardinali nou numiţi, 9 erau francezi. Timp de 5 ani, cît a petrecut la Avignon, el a plătit regelui francez Filip IV cel Frumos (1285—1314) «zeciuiala Bisericii», anulîrid bulele emise anterior de papa Bonifaciu VIII (1294— 1303) şi înscenînd, la dorinţa regelui, răsunătorul proces împotriva «templierilor», al căror ordin a fost desfiinţat în Sinodul de la Viena (Vienne), pe valea Ronului, în 1311—1312.

Doi ani după moartea lui, scaunul a rămas vacant : cardinalii nu s-au putut înţelege pe cine să aleagă. Cei trei cardinali italieni voiau un compatriot de-al lor revenit la Roma, pe cînd cei 15 cardinali francezi voiau unul de-al lor, în Avignon. Aşa a fost ales viitorul Ioan XXII (1316—1334), care în toţi cei 18 ani de pontificat n-a părăsit palatul rezidenţial, din cabinetul căruia îşi conducea acţiunile. în timpul lui s-a făcut şi alegerea împăratului german, în persoana lui Ludovic de Bavaria (1314—1347). Papa a contestat alegerea lui, aruncînd Germania în furtuna luptelor civile şi dezlănţuind din nou conflictul dintre suveranii germani şi papalitate. în 1324 papa aruncă anatema asupra lui Ludovic. Drept răspuns, acesta acuză pe papă de erezie. Atunci papa îl depune. în vremea lui au apărut în public primele formulări ale ideologiei conciliariste, socotite ca singurele căi care ar mai putea salva papalitatea. Desigur cărţile apăreau anonim *«Defensor pacis»* de Mar-silius de Padova (1272—1342) şi *«Dialogus»* de W. Occam (1270 — f 1349), dar în urma cercetărilor autorii lor fiind identificaţi au fost condamnaţi întocmai ca şi unele propoziţii din scrisul celui mai mare teolog contemplativ german Meister Eckart (1260—1327). Lupta cu Ludovic de Bavaria degenera tot mai mult.

In 1342 a fost ales Clement VI (1342—1352), un mare arghirofil şi veşnic preocupat de căpătuirea nepoţilor. Avînd nevoie de cît mai mulţi

el a înăsprit şi mai mult fiscalitatea curiei papale care şi aşa era
încărcată.
mpozitele excesive, încasate de papă sub diferite numiri erau : orarii pentru numiri şi confirmări de episcopi şi abaţi ; 2) onorarii ite de la episcopi la vizitele periodice în Roma ; 3) darea anuală i mînăstirile şi de la statele vasale ale Sf. Scaun (cens şi dinarul etru) ; 4) subsidii sau zeciuială după venituri speciale ; 5) beneficii
posturile vacante ; 6) beneficii speciale «jus spolii» şi 7) onorarii zitaţii canonice. Afară de acestea mai erau o serie întreagă de «re-iţii»' cu ocazia acordării de funcţii, dreptul de cumul etc. Pe drept ît, spuneau doctrinarii, «papa are drept să păstorească turma, dar -o şi tundă». Dar păcatele feudale se încuibaseră adînc şi în Bi-a romano-catolică. De aceea vor cere cei mai mulţi *«reformatio :siae in capite ei membris» — «Reforma Bisericii în conducerea şi brele* ei».
Pe vremea lui Inocenţiu VI (1352—1362), administrarea domeniilor 3orna ajunsese în mîinile regelui Robert de Neapole care, neputînd ordine, a provocat o răscoală condusă de tribunul Cola din Rienzo Î54). în 1344 acesta a însufleţit poporul printr-o nouă constituţie. Din -icire, osîndit de papă, tribunul a plătit visul său cu moartea, în vizita făcută în 1365 de împăratul german Carol IV (1346—1378), ;a a insistat pe lîngă papa Urban V (1362—1370) să se mute din la Roma, lucru pe care-1 şi face în 1367, dar aspectul jalnic al Romei îcut să plece din nou la Avignon.
In sfîrşit Grigorie XI (1370—1378), deşi francez de origine, s-a ît definitiv la Roma, dar presimţind că grupările eclesiastice se vor îna iarăşi într-o lucrare şi mai condamnabilă : schisma, el şi-a sfîrşit 3 în amărăciune, nu însă înainte de a fi adus o hotărîre salvatoare î alegerea viitorilor suverani pontifi să decidă majoritatea absolută turilor cardinalilor.

2. Marea schismă **papală din Apus (1378—1417)**

Marea schismă papală s-a declarat îndată, sub urmaşul său, Urban VI 3—1389), pentru motivul că din cei 23 de cardinali 6 rămăseseră la jnon, 1 în Toscana, iar 16 la Roma. Din aceştia 11 erau francezi, îlieni şi unul spaniol. In timp ce cardinalii se zbăteau neştiind pe să aleagă, poporul forţînd uşile a manifestat zgomotos cerînd un i roman. Urban VI a început să înfiereze luxul din Biserică, de aceea 5 cardinali din Avignon, împreună cu alţi 3 din Roma au ales alt i, un francez cu numele de Clement VII (1378—1394). Asa începe ea schismă, care va dezbina Biserica 40 de ani. Fulgerele afurise-•r şi interdictului zburau de la o reşedinţă papală la alta. La un lent dat aproape întreaga creştinătate s-a trezit exclusă din Biserică mul sau de celălalt papă. Cînd i-a ajuns la urechi ştirea că s-a pus ale un complot împotriva lui, papa a dispus întemniţarea a 6 car-tli, care au murit în chinuri cumplite. Provocînd indignare, revolta :îrba împotriva papei s-au transformat într-un elan de bucurie cînd râspîndit vestea morţii lui.

Cei din Avignon sperau că noul papă se va alege în Franţa ; Bo-nifaciu IX (1389—-1404) va primi însă tiara la Roma. Nepătat, dar lipsit de energie faţă de asalturile nepoţilor şi lipsit de experienţă, noul papă n-a găsit altă pasiune mai mare decît căpătuirea rudelor. La moartea papei Clement al VII-lea de la Avignon. în 1394, Universitatea din Paris era de părere ca un timp să nu mai fie ales nici un urmaş, dar cardinalii aleg pe Benedict al XlII-lea (1394—1424), un om şiret şi făţarnic, care cînd vorbea credeai că aduce pacea pe loc în Biserică, dar cînd îi vedeai faptele observai că niciclnd nu s-a gîndit la ce spusese, nevrînd să renunţe pentru nimic în lume la tiara pe care o primise pe neaşteptate.

în 1404 papa Bonifaciu IX de la Roma muri, iar cardinalii aleg pe Inocenţiu VII (1404—1406), care a jurat că va căuta toate posibilităţile pentru tămăduirea shisme? fie chiar demisionînd, dacă va fi nevoie.

La moartea lui Inocenţiu VII cardinalii s-au gîndit să nu mai intre ■•*în* conclav», punîndu-se în această privinţă în legătură cu cei din Franţa.

3. **Sinoadele conciliariste de la Pisa (1409), Konstanz (1414—1418) şî Basel (1431—1447)**

a. Sinodul de **la** Pisa (1409). Din cauza tulburărilor din Roma, cardinalii au trebuit să-şi schimbe gîndul. Cei 14 cardinali au stabilit ca, în cazul că unul din ei va fi ales, să renunţe la demnitatea papală, acelaşi lucru urmînd să-1 facă şi cel din Avignon. Aşa au ales pe Grigorie XII (1406—1415), care, potrivit angajamentului, a scris lui Benedict XIII rugîndu-1 să facă şi el la fel, adică să demisioneze amîn-doi. Au trebuit să intervină normanzii, care să-i hotărască, în fine, să se întîlnească amîndoi în sinod general pe data de 25 martie 1409 la Pisa, în Italia.

Totuşi cei doi papi nu s-au înfăţişat. Erau prezenţi la început doar 14 cardinali : 8 de la Roma şi 6 de la Avignon. Mai tîrziu, cei din Curia romană s-au ridicat la 14, cei din Franţa la 10. Mai participau 4 patriarhi, 80 episcopi, reprezentanţi a încă 102 episcopi, apoi 87 egumeni, 41 priori, marele maestru al ioaniţilor, cei 4 generali ai ordinelor cavalereşti, delegaţi a 13 universităţi, 100 de canonici, peste 300 de doctori în teologie şi drept canonic. Preşedinţia a avut-o cel mai bătrîn cardinal din cei prezenţi, cel din Poitiers. După ce s-a citit citaţia trimisă celor 2 papi, sinodul de la Pisa i-a judecat în lipsă şi i-a depus (5 iunie 1409). Cardinalii au decis întocmirea unui memoriu solemn şi au cerut ca noul papă care urma să fie ales să continue lucrările, săvîrşind inclusiv şi reformarea Bisericii *«in capite et membris».* Apoi constituindu-se în conclav au ales pe un veneţian, un grec latinizat Petru Filargis, ca papă, cu numele de Alexandru V (1409—1410).

Se spera că el va aduce şi unirea bisericilor greacă şi latină şi va înlătura şi shisma papală. Nici una din cele două dorinţe nu s-a împlinit. Erau acum trei papi.

în 1410 Alexandru V a murit. în locul lui cardinalii aleg pe Ioan XXIII (1410—1415), rob al intereselor şi plăcerilor lumeşti celor mai nesăbuite. Lumea era exasperată ; mulţi au început să plece. Singura hotărîre luată a fost să se convoace peste 3 ani un nou sinod pen-

hotărîri. Acesta este sinodul de la Konstanz, azi în sudul Germaniei, rîul cu acelaşi nume.

b. Sinodul de la Konstanz (1414—1418), socotit de Biserica ro-no-catolică drept al XVI-lea «sinod ecumenic», a fost mai mult opera jăratului Germaniei Sigismund I (1410—1437), care a crezut că a it momentul să se pună capăt «shismei cu trei capete în Biserica lano-catolică» şi să facă reforma Bisericii *«in capite et membris».* odul a fost mâi mult un «congres apusean» al conducătorilor bise->sti şi lumeşti şi a avut meritul că a rezolvat problema marii shisme jale din Apus şi a hotărît condamnarea mişcărilor eretice ale pre-armatorilor John Wicliff (f 1384) şi Jan Hus (f 6 iulie 1415).

Prin participarea celor 1800 de membri, majoritatea absolută laici,
căutat înfrîngerea monarhiei absolute a papalităţii,
dorinţă pioasă,
• nerealizată din cauza structurii dogmatice şi canonice a Bisericii
nano-catolice.

Papa Ioan XXIII a sosit la sinod în 28 octombrie 1414 însoţit de cardinali şi alţi demnitari. Pentru că nu sosiseră toţi s-a decis ca ma şedinţă să se deschidă în 16 noiembrie.

în şedinţa din 2 martie 1415 papa a fost silit să citească în faţa odului un document în care se prevedea că, dacă ceilalţi doi papi
•renunţa, va face şi el acelaşi lucru. înainte însă de a fi citit el acest
, s-a citit din partea sinodalilor un rechizitoriu, la auzul căruia Ioan
a dat seama că a pierdut partida. Ţinut la curent cu tot ce se discuta
şedinţele secrete, papa a ajuns la convingerea că cel mai nimerit
ru ar fi să fugă. Bănuind lucrul, împăratul Sigismund a poruncit să
păzite toate porţile oraşului. în noaptea de 20 martie 1415, travestit haine de vizitiu princiar şi bucurîndu-se de concursul ducelui ederich de Austria, papa Ioan al XXIII-lea a fugit, dar, la scurt ip după aceea, trupele imperiale l-au prins şi în 17 mai 1415 e readus ?ă Konstanz cu o excortă de 300 de călăreţi ; este închis într-un castel unde scapă doar în 1419, cînd îşi dă şi obştescul sfîrşit. După ce papa Ioan al XXIII-lea a fugit de la sinod la 20 martie 1415, 1800 de delegaţi sinodali, rămaşi singuri, au socotit că a sosit montul să decreteze că *autoritatea conciliului este mai presus de auto-atea papei.*

Teoria superiorităţii sinodului asupra autorităţii papei, numită *«Con-laristă»,* a fost promovată de sinoadele zise «conciliariste», ţinute la ia (1409), Konstanz (1414—1418) şi Basel (1431—1449).

Stimulaţi de membrii Universităţii din Paris, în frunte cu Jean arles Gerson (1362—1429) şi Pierre d'Billy (1350—1420), episcop fran-'' de Cambrai, sinodalii au hotărît, potrivit teoriei sinodalităţii sau iciliarismului, următoarele :

a) *«Sinodul, întrunit legitim, prin puterea Sfîntului Duh, reprezin-*
Biserica militantă şi deţine puterea în chip nemijlocit de la Dumne-
i. Toţi, chiar şi papa, sînt obligaţi să i se supună în

ceea ce priveşte idinţa, curmarea schismei şi reforma Bisericii «in capite et membris».

b) Cine se va opune sinodului va fi pedepsit conform legii şi prederilor dreptului canonic.

c) Papa Ioan al XXIII-lea, părăsind sinodul, e suspectat de favori
zarea schismei şi de erezie.

d) Membrii Sinodului au avut şi au. deplină libertate de hotărîre.

La începutul lui iunie 1415 a fost adus la Konstanz prereformatorul
ceh Jan Hus spre a se justifica în faţa sinodului pentru ideile sale. In şedinţa din 6 iulie 1415 Jan Hus, care spera că sinodul îl va apăra şi—i va da dreptate, văzînd în el mai mult un tribun popular, care luptă pentru îndreptarea relelor din Biserică, a fost condamnat ca eretic, lipsit de demnitatea preoţească şi extrădat autorităţilor civile, care l-au ars în aceeaşi zi pe rug.

în anul următor, la 30 mai 1416, a împărtăşit aceeaşi soartă şi prietenul său Ieronim de Praga.

învăţînd din păţaniile rivalului său, Grigorie XII renunţă la tiară şi i se acordă un post de episcop, dar muri şi el în 1417. Cel de al treilea, Benedict **XIII,** deşi depus de sinod, trăia în Franţa la Perpignan, nevrînd să cedeze şi jucînd rolul unui papă fără Biserică. La 11 noiembrie 1417 se alegea după atîtea neînţelegeri un papă legitim, Martin V (1417—1431), încît prin alegerea lui marea schismă papală dintre anii 1378—1417 a luat sfîrşit după aproape 40 de ani.

Sinodul din Konstanz a ţinut 45 de şedinţe publice între 5 noiembrie 1414—22 aprilie 1418, precum şi multe şedinţe consultative. Papa Martin a ştiut întocmi în aşa fel lucrurile ca să nu fie silit să înceapă lucrările în vederea reformei Bisericii «in capite et membris».

în februarie 1418, a sosit la Konstanz şi o delegaţie de 19 mitropo-îiţi răsăriteni, între care era şi Grigorie Ţamblac, mitropolitul Kievului din 1415. Din numeroasa delegaţie trimisă de Patriarhia Ecumenică" Ia acest eveniment de seamă din lumea creştină au făcut parte şi delegaţii laici ai celor două state independente româneşti, Ţara Românească şi Moldova, avînd în vedere că problema unirii Bisericii Răsăritului cu Biserica Apusului le interesa şi pe ele, ca ţări ortodoxe. Sinodul avea destule probleme de rezolvat, dar n-avea un conducător care să pornească discuţii de unire cu grecii. De aceea e mai mult decît probabil că Grigorie Ţamblac a părăsit Konstanz înainte de închiderea sinodului, întorcîndu-se în Răsărit fără vreun rezultat pozitiv.

Sinodul din Konstanz, deschis oficial la 5 noiembrie 1414, a fost declarat închis la 22 aprilie 1418 de noul papă, Martin al V-lea, după 45 de şedinţe.

c. Sinodul de **la Basel (1431—1447).** Deşi nu dorea discutarea reformei în Biserică, papa Martin a fost nevoit să convoace la Pavia, în 1423, mult aşteptatul sinod pentru reforma Bisericii. însă, întrucît acolo izbucnise ciuma, sinodul a fost mutat la Siena. După discuţii nu s-a ajuns la înţelegere ce anume reformă ar trebui să se facă şi, la propunerea regelui Angliei, Henric al Vl-lea (1422—1461), s-a hotărît mutarea sinodului la Basel, în Elveţia. In 1425—1426, ambasadele franceză şi engleză au solicitat insistent papei Martin V să fixeze deschiderea sinodului, ceea ce acesta a şi făcut în iulie 1431. Dar, curînd după deschidere, papa muri. Numărul participanţilor fiind mic, abia veniseră 300 dc[j] delegaţi care, pe deasupra, creaseră şi o atmosferă liberală neagreată

sapă, noul ocupant al Scaunului Roman, Eugeniu IV (1431—1447), imis' la 18 decembrie 1431 o scrisoare de închidere a sinodului şi area lui la Bologna, unde urma să se discute unirea cu grecii. Sino-i s-au arătat surprinşi de hotărîrea papei şi au înţeles că acesta a t mutarea spre a evita sancţionarea decretului emis la Konstanz, care se recunoştea că sinodul e superior chiar şi Bisericii nu numai oanei papei. De aceea, încurajaţi de împăratul Sigismund I al Ger-tiei de majoritatea prinţilor şi de votul clerului francez întrunit îna-la Bourges (februarie 1432), ca şi de distinsele personalităţi sosite iasel, sinodalii au hotărît să continue lucrările fără să ţină seama de soarea papală. Au fost aleşi protectori ai sinodului trei prinţi, iar :edintele sinodului urma să fie ales pe termen de o lună. S-a mai irît ca opiniile profesorilor universitari, doctori în teologie şi în drept anic, precum şi ale altor clerici eruditi, să aibă o mai mare greutate t ale episcopilor.

Toate memoriile şi actele adresate sinodului sînt predate unei co-ii compuse din 12 membri, care, după examinare, le înaintează cornului spre deliberare.

Papa Eugeniu IV n-a vrut să ţină seamă totuşi de acest sinod, dar nterventia împăratului a cedat, şi prin bula sau enciclica *Dudum ■um,* din 15 decembrie 1431, a recunoscut sinodul. în februarie 1434, ă ce se făcu deja împăcarea între papă şi sinodalii din Basel, ei în-jră să intre în miezul problemelor mari de reformă a curiei papale, revizuire a modului în care să se facă alegerea papei şi hotărîră că rebuie să depună în faţa sinodului un jurămînt. Neînţelegerea a surit cînd a fost vorba de fixarea locului unde să aibă loc sinodul unio-cu grecii. Legaţii papali susţineau un oraş italian, majoritatea si-alilor doreau la Basel, Avignon ori în Savoye. Prin bula *«Doctoris tium»* din 18 septembrie 1437, papa Eugen al IV-lea hotărî transfe-:a consiliului din Basel la Ferrara, pe coasta orientală a Italiei, pen-a le fi mai uşor grecilor să vină la sinod. Neprezentîndu-se la şe-*ţa* din 24 ianuarie 1438, papa a fost suspendat, iar în şedinţa din 25 ie 1439, 20 prelaţi şi peste 300 de doctori în teologie l-au declarat ;ic şi l-au depus din scaun pentru că a refuzat să primească hotărî-sinodului de la Konstanz.

La sugestia cardinalului d'Alleman, ducele Amedeu de Savoia a fost clamat în 5 noiembrie 1439 papă cu titlul Felix V (1439—1449) (a ; ultimul antipapă, care s-a menţinut pînă la dizolvarea sinodului Basel, în 1449).

O nouă schismă s-a deschis. Şi cu toate că la început cele mai mul-;ări sprijineau pe Felix V, după 1443, rînd pe rînd Franţa, Aragonul, ţia şi, în fine în 1445, Germania trec de partea papei Eugen al IV-Sinodul din Basel a mai lucrat pînă în 1449, cînd s-a dizolvat. Spre sebire de galicanii extremişti, Biserica romano-catolică consideră ca menice numai hotărîrile primelor 25 de şedinţe de la Basel, adică î ţinute pînă la mutarea sinodului la Ferrara, pe coasta răsăriteană ialiei, la 18 septembrie 1437, care se deschise oficial la 4 martie 1438. =ele 25 de şedinţe s-au discutat modul de combatere a ereziilor şi alte

probleme care nu atingeau autoritatea Scaunului de la Roma. Ceea ce a ridicat prestigiul papei Eugen al IV-lea, în timpul sinodului din Ba-sel, care din 24 ianuarie 1438 nu-1 mai recunoştea, declarîndu-1 eretic şi depus din scaun, a fose unirea încheiată cu grecii la 6 iulie 1439. Astfel, ortodocşii au contribuit, poate fără voia lor, la ridicarea prestigiului papalităţii în ochii occidentalilor.

B I B L I O G R A F I E *

I z v o a r e : Cari Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des romischen Katholizismus 5-e Auilaqe,* Tiibingen, 1935 j 6-e Aufl., Tubingen, 1967; I. Albergio, P. P. Ioannou, C. Leonardi, P. Prodi et N. Jedin, *Conciliorum oecumenicoium decreta,* Freiburg im Breisgau, Bale, 1962.

L u c r ă r i : R. Fossier, *Le* jnoyen *âge. T.* 2. *UEveil de VEurope* (950—1250); Le *iemps de crise (1200—1550), Paiis, 1982—1983;* F. Kempf, H.-G. Beck, E. Ewig et J. A. Jungmann, *The Church in the age ot* feudalism. Traducere din limba germană, Lcndon, 1980, XVIII—574 p.; Giuseppe Albergio, *Chiesa conciliare. ldentită* e *signi-iicato del conciliarismo,* Brescia, 1981, 368 p.

Arnulf Vagedes, *Das Konzil iiber dem Papst ? Die Stelungnahmen des Nikolaus von Kucs und des Panormilanus zum Streit* zwischen *dem Konzil von Basel und Fugen* IV, 2 voi. T. I. text; II. Anmerkungen, Paderborn, Miinchen, Wien, Ziirich, 1981 ; J. E. Anastasion, 'Iaiopia t^s 'Exv.Xijaîas t. II, ed. 2-e, Tesalonic, 1979 ; J. W. Stieber, Pope *Eugenius IV. The Council ot Basel and the secular ecdcsiasiical autkorities in the empire. The conilict over supreme authority and* power *in the Church,* Leyda, 1978, XVI—514 p.; *Die Entwickhmg des Konciliarismus, Weiden und Nachwirken der konciliaren Idee,* editată de R. Baumer, Darmstadt, 1976, 409 p. R. Kottje und B. Mocller, *Gkumenische Kirchengeschichte. Bd. II. Mittelaîter und* Re-*iormalion,* Munchen, 1970. J. Danielou et H. Marrou *„Nouvelle histoire de lEglise.* T. II, par M. D. Knowles et D. Obolensky, Le moyen *âge,* Parjs, 1968; H. Jedin, *Bischollich.es Konzil oder Kirchenparlament ?* 2-e Aufl. Freiburg im Breisgau, 1966; J. Gili, *Histoire des conciles: Constance et Băle, Florence,* Paris, 1965, 410 p. A. Franzen — A. Miiller, *Das Konzil von Konstanz,* Freiburg im Breisgau, 1964; C. Bihlmeyer et H. Tiichle, *Histoire de l'Eglise.* T. II. *L'Eglise de la chretiente,* adapte par M. H. Vicaire, Miilhouse, 1963 ; VI. I, Pheidas 'ExxX^aiaoxtx'f) *tizopia,* t. I----------. *De la iconoclasm pină la căderea Constantinopolului* (1453), Atena, 1963; J. Lortz, *Histoire de l'Eglise des origines ă nos jours.* Traduit de l'allemand par M. Lefevre, Paris, 1956; 2-e ed., Paris, 1962 ; Y. Renouari, Ia papaufe a *Avignon,* 2-e ed., Paris, 1962. W. de Vries, *Die păpste von Avignon und der christliche Osten,* în «Orieritalia Christiana Periodica», XXX (1961), no. 1, p. 85—128.

Mann, G. A. Heus und A. Nitschke, *Propylăen Weltgeschichte.* B/ne *Universal-geschichte,* Bd. I—X + 2 Suppl., 12 voi., Frankfurt, Wien, 1961—1965; Augustin Fiiche et Victor Martin, *Histoire de l'Eglise depuis Ies origines jusqu'ă nos jours,* t. VIII, X, XII, XIII (1057—1274), de diferiţi istorici, Paris, 1946—1963; Aug. Fiiche, Ia *chretiente medievale* (395—1254), (t. VII de l'Histoire du monde par E. Cavaignac), Paris, 1929. A. Ehrhard und W. Neuss, *Die Katholische Kirche im* Wcindoi der *Zeiten,* 3 Bande, 2-e Auflage, Leipzig, 1950—1954 ; B. Stefanidis 'ExxXTjuiaottx'Ji 'IaTop TJsîi.iX^'âp y_pt oijuspov, Atena, 1948; ed. 2-a, Atena, 1959. F. X. Seppelt, Das *Papsttum im Spc'tmittelalter und in der Zeit der Renaissance,* Bd. IV, Munchen, 1940. L. Salem-hier, *Le gr and schisme d'Occident,* 5-e ed. Paris, 1921. Ch.-J. Hefele et Dom H. Leclercq. *Histoire des concils d'apres Ies documents originaux,* t. V, VI, VII, Paris, 1946; A. Gervirth, *Marsilius de Padua, 1.* Paris, 1951. V. Martiii, Les *origines du Gallicanisme,* t. I—II, Paris, 1939.

In limba română :

Pr. prof. Milan Şesan, *Sinodalitatea ortodoxă* în *secolele* X!7—XV/, în «Mitropolia Ardealului», X (1965), nr. 1—3 p. 50—72; Prof. T. M. Popescu, Pr. prof. T. Bo-dogae, Prof. Gh, G. Stănescu, *Istoria bisericească universală,* t. II, Bucureşti, 1956,

* Bibliografia a fost întocmită de Pr. prof. I. Rămureanu şl Pr. prof. T. Bodogae,

_76; Euseviu Popovici, *Istoria bisericească universală,* traducere de At. Miro-t. II, Bucureşti, 1927, p. 95—109.

Pentru istoria papilor :

Pierre de Luz, *Histoire des papes,* 2 voi., Paris, 1960.
G Mollat, *Les papes d'Avignon,* 1305—1378, 2-e ed., Paris, 1959.
F X. Seppelt, *Geschichte der Păpste.* Revăzută de G. Schweiger, 5 Bd., Mlin-
J954 1959; E. Caspar, *Geschichte des Papsttums,* Bd. I—II, Tiibingen, 1930—

Ferm. Hayward, *Histoire des papes,* Paris, 1929.
Pentru participarea românilor Ia conciliul din Constanz (1414—1418).
Izvoare: *Cronica lui Ulrich von Richtental,* ed. A. D. Sturdza," *Delegaţi*
ni la Conciliul din Constanz, în «Analele Academiei Române», seria Ii-a, t.
(1893—1894), p. 97—106.
Studii: Pr. prof. Nic. Şerbănescu şi Prof. Nic. Stoicescu, *Mircea cel Mare*
—1418), 600 de ani de la urcarea lui pe tronul Ţării Româneşti, Bucureşti, 1987,
5 i98; Dănuţ I. Mânu, *Sinodul conciliarist de la Constanz (T414—1418) Şi*
•.iparca Bisericii Ortodoxe din Moldova şi Muntenia, în «Studii teologice», XXV |, nr. 5—6, p. 377—386; Pr. prof. I. Rămureanu, *Rolul Bisericii Ortodoxe Române 'serica Răsăritului* în *secolele XIV şi* XV, în «Biserica Ortodoxă Română», : (1981), nr. 1—2, p. 131—143, aici p. 138, traducere franceză în *Miscellanea ■iae ecclesiasticae,* VII, Louvain-la Neuve et Louvaine, 1985, p. 115—128; C-tin radja, *Portretul şi stema lui Grigorie Ţamblac şi misiunea sa la Conciliul din lanz,* în «Analele Academiei Române», Mem. Sect. Ist., 1, III, t. XXVI, b, 1943 4, p. 141—150 j Idem, *Delegaţii din ţara noastră la Consiliul din Constanz (în i) în anul 1415,* Bucureşti, 1927 (Anul corect este pentru participarea delegaţiei Î18), în «Analele Acad. Rom.», seria II, t. XVI (1893—1894), p. 97—106 şi extras, reşti, 1927.
Grăia {Ştefan Pop), MoWoveni/ *la sinodul din Constanz,* 1418, în «Revista teo-î», IX (1915), nr. 13—15, p. 207—215.

Controverse, erezii şi schisme în Răsărit şi Apus. Bogomilismul. Catarii, albigenzii, valdenzii şi alţii*

Evul mediu a fost, în general, o epocă în care preocupările teolo-făceau parte integrantă din gîndirea oamenilor. In Răsărit, intere-pentru cultura teologică, pe care lL^JIărri .la. JrflfSaraţi CUIB..au fost.. XL£rxii-4im—11 «5') ori Paleologir7l261^Î453)T vfâdimlr Monoma-(1113—1125), unul dintre prinţii rusi, ţarul bulgar Ioan Alexandru 1—1370), ori despotul Ştefan Nemania '(1196—1228) la sîrbi, iar în s, pasiunea de o viaţă întreagă a regelui francez Ludovic al IX-lea 3fînt (1226—1270) de a citi operele Fer. Augustin (f 430), dovedesc plin acest lucru, despre care vom mai aminti şi în alt capitol. Aici amintim deocamdată despre cîteva probleme controversate, e din ele cu aspect de erezie, iar altele păstrînd chipul unor simple >gumene, dar care dovedesc interesul pentru problematica religioasă îologică. E drept că în multe din discuţiile şi frămîntările acestea lomină caracterul polemic, aşa cum reise din activitatea lui Alexios >mnen (1081—1118) în legătură cu combaterea bogomilismului, sau scrierile lui Ioan al Vl-lea Cantacuzino (1347—1354), ori cele ale lui uil al II-lea Paleologul (1391—1425) prin care aceştia combat maho-anismul.

* Capitol redactat de Pr. Prof. T. Bodogae.

Amintim, mai întîi, controversa în legătură cu teologia cinstirii icoanelor, la care au dat ocazie măsurile de secularizare ale împăratului Alexios I Comnen în lupta împotriva normanzilor şi pecenegilor, prin folosirea, în scopuri strategice, a metalelor preţioase cu care au fost argintate, respectiv aurite, icoanele. Patriarhul Eustratios (1081—1084) a aprobat măsura luată de împărat, dar mitropolitul Leon de Calcedon 1-a acuzat de jefuire a celor sfinte, precum şi de lipsă de respect. El susţinea că în felul cum au fost confecţionate icoanele s-ar fi imprimat în ele şi pe ele un «caracter» sau o pecete «indelebilă», care ar atinge fiinţa prototipului, respectiv a Domnului Hristos sau a sfîntului zugrăvit pe icoană. Ani de-a rîndul problema a agitat minţile multora ; sinodul din 1086 a stabilit că patriarhul Eustratios are dreptate. Mitropolitul Leon de Calcedon a fost depus din scaun şi abia după 6 ani, cînd el şi-a revizuit părerile, a fost reaşezat în scaun. Cu toate acestea, se vede că sub presiunea opiniei publice a credincioşilor, Alexios I Comnen şi-a revizuit şi el la un moment dat atitudinea, pentru ca, totuşi, sub presiunea evenimentelor să revină din nou la confiscări.

Spre sfîrşitul domniei lui Alexios I Comnen, mitropolitul Eustratios din Niceea înclina, se vede, spre un fel de nestorianism atunci cînd, probabil sub influenţa fostului său dascăl (filosoful Ioan Italos, sub împăratul Alexios I Comnen (1081—1118), profesor la Universitatea din Bizanţ, reorganizată în 1045 de împăratul Constantin al IX-lea Monomahul (1042—1055), susţinea perfectibilitatea firii umane în persoana Domnului Hristos. Sinodul din 1117 îl suspendă din scaun. Pe la 1156 Soteri-cos Panteugenos întreba dacă jertfa Mîntuitorului pe cruce a fost adusă şi Sieşi ori numai Tatălui ? Sinodul a răspuns : «da, după cum însăşi Liturghia Sf. Vasile o spune» : «Cel ce aduci şi Cel ce Te aduci». La un nou sinod din anul următor Sotericos — care era candidat de episcop în Patriarhia Antiohiei — a atacat hotărîrea sinodului anterior. Atunci sinodul din 1157 a hotărît că Sotericos nu mai poate fi ales episcop.

Intr-un sinod din 1166, pe vremea lui Manuil al II-lea Comnen, s-a discutat cu pasiune aşa numita «controversă majoristă» privind împăcarea cuvintelor din evanghelia Sfîntului Ioan : «Tatăl este mai mare de-cît Mine» (14, 28) şi «Eu şi Tatăl una sîntem» (10, 30). Sinodul a răspuns că afirmaţia din primul citat, «mai mare», trebuie înţeleasă cu referire la «Cel fără cauză», «Cel nepricinuit».

Pe la 1180 Manuil al II-lea Comnen a propus şi sinodul a aprobat ca, în cazul cînd vin la botez musulmanii, să nu se mai spună «anathe-ma lui Mohamed şi Dumnezeului lui», pe motiv că şi musulmanii sînt monoteişti, ci numai «anathema lui Mohamed şi învăţăturilor lui».

In fine, pe la anii 1200 se pasionau mulţi pe tema : cu ce fel de trup al lui Hristos ne împărtăşim : cu cel dinainte ori de după înviere ? Şi, pînă la înviere, trupul Lui e stricăcios ori nu ? S-a răspuns că ne împărtăşim cu trupul cel înviat.

a. Bogomilismul. Dacă acestea erau controverse mai mărunte, îu schimb bogomilismul a fost o mişcare eretică de mare răsunet în întreagă perioada aceasta, atît în Răsărit, cit şi în Apus. In general, după cercetările mai noi trebuie văzut în bogomilism nu numai o prelungire

te veacuri a mnceptiiloryualiste persaneJasa cum le-au receptat .mâi— eismul si pavlicianismul, ci, in acelaşi timp, şi ca o mişcare contes-ira împotriva a ceea ce am putea numi biserică conducătoare, înde-bi ierarhia şi tot ce aparţine de forma văzută a Bisericii, inclusiv asul de cult, taine, icoane etc. în fond, ei doreau un creştinism esote-

interiorizat, apropj at d e cei de jos, un creştinism popular. In toată iria bogomilismului se simte protestul creştinilor de la graniţa Iraiului îndreptat împotriva creştinismului oficial, bogat şi puternic de :entru. Aşa va acţiona el şi în Bulgaria şi în Bosnia, aşa se va pregi sub diferite forme şi sub diferite denumiri şi în Apus. Aici remo-răm cîteva date din istoria lui, în prelungire faţă de cele arătate în ioada a doua.

In secolul al Xl-lea îi întîlnim pe bogomili în vestul Asiei Mici sub nele de «fundagiagiţi» aşa cum îi descrie Eftimie Zigabenul (f 1120), titlul 27 al «Panopliei» sale. Pe la 1087—1092, în timpul atacurilor enegilor şi a devastărilor, care au ajuns p^Aă în preajma^capiţalej bi-tine, bogomilii se aliaseră cu pecenegii. tAna"~(:nmnenâ~7T083—llÎ3fr iriseşte modul cum a fost prins şi judecat în 1115, după unii 1118, etenia bogomililor de atunci, Vasile. Prefăcîndu-se că ar vrea şi el i îmbrăţişeze credinţa, Alexios I Comnen cere lui Vasile să-şi expună iinţa, pe care apoi o consemnează stenografii patriarhului Nicolae al lea Gramatikos (1084—1111) şi consilierii imperiali care se aflau nci într-o încăpere alăturată, ascunşi după o perdea. Afia

p p p f

ne că Vasile critica întreaga cîrmuirp şi ^fipţeip biserici, numjndu_-4e iple ale demonilor, iar jertfa Euharistiei o socotea , j|Rf[n7]i[p] Tot acolo mai istoriseşte că «răul pătrunsese pînă în casele cele mai nobile şi lima atinsese o mare mulţime». împăratul a făcut o ingenioasă epura-[ntre credincioşii bogomilismuîui, pe nevinovaţi i-a eliberat încredin-îu-i cateheţilor să-i lămurească mai bine, pe mulţi i-a întemniţat, iar Vasile şi alţi conducători i-a ars pe rug. Dar cu asta bogomilismul nu ispărut. Pe laQl4(£>un sinod constantinopolitan condamna scrierile Constantin HrisoTTÎalas pentru bogomilismul lor. La anul 1147 au fost uşi doi episcopi, care aveau aceleaşi păreri şi chiar patriarhul ecume-

Cosma al II-lea (1146—1147) pentru acuzaţia de a fi protejat pe un ecare neofit bogomil. Sinodul din 1211, de sub ţarul bulgar Boris (1207 218) a publicat un «sinodicon» împotriva bogomililor. Bogomilii au ijinit şi pe cumani şi pe asăneşti în atacurile lor împotriva Imperiu-

Se pare că la eliberarea oraşului Filopopole de latini (1205), ca şi sub i Asan al II-lea (1218—1241), ei au fost alături de româno-bulgari. riarhul Gherman al II-lea de la Niceea (1222—1240) s-a ocupat şi el bogomili, iar în secolul XIV cîteva sinoade, mai ales în 1341 în Conîtinopol şi în 1350 la Tîrnovo, au pronunţat condamnarea lor. In sta-sîrb al lui Ştefan Nemania (1196—1228), unde ierarhia Bisericii era

apropiată de popor, mişcarea n-a prins, deşi marele jupan a pedep-adesea cu străşnicie pe cîţiva din ei. Au rezistat mai mult, se pare, în nia, unde banul Ştefan Tvartko (1353—1391) le-a dat unele privilegii, iecolul al XV-lea, cruciada catolică pornită contra lor a tras după sine marea turcilor în ajutor. Sub Mahomed al II-lea Cuceritorul (1451—

1481), mulţi bogomili din Bosnia s-au islamizat. Se pare că şi la noi au trecut din ei, după cum arată cercetările arheologice din ultimul timp dar urme deosebite nu au lăsat. în orice caz, ceea ce susţineau istorici CE Haşdeu, Gaster şi alţii despre o influenţă a lor asupra literaturii religioase apocrife s-a dovedit inexact. S-a vorbit de o răspîndire o bogomilis-inului şi în Rusia. In secolul al Xl-lea sînt pomeniţi volhvii sau vrăjito rii, o sectă cu reminiscenţe păgîne. In secolul al Xll-lea un oarecare Di mitrie, apoi un călugăr armean Martin, se presupune, că ar fi avut le gătură cu bogomilii, deşi lucrurile nu s-au dovedit. Mai probabil să f fost înrudiţi cu ei strigolnicii şi iudaizanţii din părţile Novgorodului. îi timpul controversei dintre ucenicii ascetului Sf. Nil Sorski *(f* 1508] care recomanda un monahism sărac şi eremitic pe de o parte şi pe de altă parte ucenicii stareţului Iosif Voloţki (ţ 1511), care cerea un mo nahism înstărit şi prezent în lupta de centralizare a statului rus, se au zeau adeseori acuzaţii împotriva «iudaizanţilor», care respingeau cin ştirea icoanelor, a moaştelor, a cultului Maicii Domnului, preconizînt un creştinism interiorizat. Unii cercetători acceptă o origine valdenză venită Drj^l~~egăturile comercia~~ale ale Novgorodului cu Apusul.

bţjCatarii sau **patareniQ** în afară de spaţiul balcanic, influenţi
mişcărilor contestatare de genul bogomilismului a fost redusă. Creden
că faptul se datoreşte îndeosebi viziunii ecumeniste şi apropiate d>
popor pe care a avut-o, prin Liturghie, totdeauna Biserica răsăriteană
în schimb, în Apus, aflînd un teren mai prielnic, într-un mediu d
adînci contradicţii feudale, diverşii eretici de nuanţă bogomilă^ adică
cathari, _patareni_(bqgomili), manihei, publicam, dragoviti etc, îi aflăr
în mare număr, mai ales" în centrele comerciale şi muncitoreşti di:
nordul Italiei, din sudul Franţei, din nordul Spaniei, din Germania, di
Anglia şi chiar din Ungaria. _i^

{Cel mai des e pomenit numele de «cathari» xa&apoi adică Ccei cu rati^ deci tot un fel de creştinism interiorizat ca şi la bogomili. «Vc creaeţi în Creatorul acestei lumi, pe cînd noi în Cel care a zis că n-auzi glasul Lui şi nu-I vedeţi nici faţa», spusese încă de mult un predicate pavlician. «Omul e opera acestui Dumnezeu, care vrea pe pămînt *mi* riri, pe cînd noi căutăm cetatea cea viitoare». tConducătorii mişcării s numeau «perfecţi» sau **«apostoli?,** idealul **lor** fiind sărăcia şijgredica p toate drumurile. Cercetările din ultimii 50 de "ani au confirmat convir gerea că, în urma contactului cu Orientul, mişcarea catharilar trebui

sorntjtă *ca* O COntin'iarf> *a* ypr-hilnr fnrmp *rip*
_____manihpism .■■;]
chiar C

monofizitism oriental adaptate şi alimentate de condiţiile unei societă în rapidă transformare, cum a fost aceea a «comunelor» medievale.

Căsătoria, ca lege a trupului, folosirea bunurilor pămînteşti, consi marea cărnurilor, afară de peşte, le erau interzise. Se dedicau cunoa terii Bibliei şi

participării la un anumit fel de slujbe. Iniţierea se fă« prin botez spiritual («consolamentum»), singura taină recunoscută de şi săvîrşită prin punerea mîinilor celor perfecţi şi prin rostirea contini a rugăciunii «Tatăl nostru» (de aici probabil numirea de «patareni» : oraşele lombarde). Nu se ştie dacă cei curaţi nu se lăsau să moară c foame, mai ales după o boală, pe care o socoteau pedeapsa lui Dun

zeu. Minciuna era interzisă la cathari, pe cînd la bogomili ea putea folosită spre a scăpa de persecuţii. Faţă de Dumnezeul cel bun, care /eşnic, spun ei, trebuie să ne ferim de creaturile Dumnezeului celui i, care a făcut materia şi corpul. Trebuie să propovăduim moartea ■Aii, distrugînd-o prin netransmiterea vieţii.

In 1167, la un sinod al catharilor de la Sf. Felix, s-ar fi primit ca jvărate şi mai conforme cu tradiţia veche observaţiile delegatului din nstantinopol. Michelet afirmă că nu era vorba de sectari izolaţi, ci o Biserică întreagă, care se formase împotriva Bisericii oficiale. In Spania mişcarea catharilor a fost răspîndită mai ales în părţile nord, lîngă graniţa cu Franţa, de unde au şi provenit mulţi din cei năriţi. Prima menţiune datează de pe vremea papei Celestin al II-lea 43_44)ᵢ care a trimis pe cardinalul Saint Aurge ca legat special îm-;riva lor. Intr-un sinod întrunit la Lerida în 1194, regele a dat un ct sever împotriva «adversarilor Romei». Erezia a continuat avînd în :ntea ei pe Arnaud, un om cult, care-şi expunea învăţătura «după todă teologică romană». Şi pe vremea regelui catolic Ferdinand al -lea (1217—1252) mai existau destui eretici, căci el însuşi, «cu mîna regală», a ţinut să arunce lemne pe focul ereticilor. Deoarece numă-acestora devenea tot mai mare, papa Grigorie al IX-lea (1227—1241) ntrodus inchiziţia contra lor şi în Spania, interzicînd totodată citirea jliei în limba vulgară. întreaga regiune a fost pustiită de trupele mate de arhiepiscopul Mongrin de Taragon, de episcopul Petri Urgel de inchizitorul Fra Piedro di Blenodis. Ultima menţiune despre aceşti ■tici o avem din 1292.

în Germania erezia cathară e amintită îndată după 1050. întorcîn--se din Ungaria, unde avusese lupte cu regele Andrei I (1047—1056), săratul Henric al III-lea al Germaniei (1039—1056) a adus de acolo, ntre prizonieri, numeroşi bogomili şi «bugri». în curînd îi întîlnim prin Flandra, Elveţia, Bavaria şi Saxonia, apoi pe la 1160 printre ătorii din Bonn. Drumul pe care îl urma inchizitorul Conrad de Mar-•g în căutarea catharilor pe la 1231 era presărat cu ruguri. «Este în-izitor, scrie un contemporan, în ee măsură focul a servit în această ică împotriva oamenilor. Căci pentru erezii reale, ca şi pentru cele iginare, o mulţime de nobili, tîrgoveţi, clerici, călugări şi ţărani au b condamnaţi la rug în diferite locuri din Germania, prin sentinţele a grăbite ale lui Conrad. în ziua în care era acuzat pe drept sau pe Irept, omul era condamnat şi aruncat în flăcări fără să-1 poată scăpa la moarte nici apelul, nici vreo apărare sau vreo altă protecţie». După artea lui Conrad de Marburg, au mai făcut acţiuni similare şi land-ful Conrad de Hessa şi împăratul Henric al Vlf-lea (1308—13H), dar icarea n-a dispărut căci ereticii s-au amestecat cu alte secte pînă la ormă şi la războiul ţărănesc din secolul XVI.

în Anglia, cel dintîi cathar pomenit pe la 1159 este un oarecare :a, care provenea din Flandra, de unde venise împreună cu alţi 30 bărbaţi şi femei. Regele Henric al II-lea (1154—1189) a convocat un xl pentru a se lua măsuri împotriva lor. La 1210 unul din ei este ars rug la Londra. între măsurile preconizate de cruciada instituită îm-

potriva lor se folosea şi însemnarea cu fierul înroşit şi purtarea eretî cilor din oraş în oraş.

în Ungaria se întîlneau ca şi în Bulgaria mulţi cathari fugari di) Imperiul bizantin care predicau credinţa lor.

cu Albigenzii.j Albigenzii, numiţi aşa de la oraşul Albi din sudii Franţei, s-au înmulţit în urma luxului, a vieţii mondene şi imorale a el rului. Mulţi dintre ei proveneau din familii înstărite, dar care s-au scî: bit de viaţă şi şi-au propus o renaştere morală. în jurul oraşului Toi louse comunităţile noi deveniseră foarte numeroase. Pînă pe la anul 12C erau răspîndiţi în peste 1000 de oraşe, inclusiv în Paris. Citeau Bibi pe care se pare că o traduseseră în limba poporului. Au fost trimişi ei misionari, dar fără succes ; nici chiar activitatea lui Dominic Guzma (1170—1221), fondatorul Ordinului dominicanilor, n-a realizat mare k cru. S-a recurs la violenţe. Ereticii au ajuns să prade biserici, să mut leze sau să arunce în închisoare pe unii din episcopii care trimisesei asupra lor forţe de represiune.

în multe locuri parodiau slujbele divine ale creştinilor, pe cai acum nimeni nu le mai înţelegea, fiind făcute în latineşte, iar popon nu mai cunoştea limba. Chiar nobilii locali au ajuns să-i protejeze în potriva asupritorilor Bisericii catolice. în 1267 papa Inocenţiu al IlI-le (1198—1216) rugă pe regele Franţei Filip August (1180—1223) şi pe al nobili să reprime mişcarea, mai ales că legatul papal Pierre de Caste nau fusese asasinat. Cruciada contra albigenzilor a durat 20 de ani (12C -^1229). Comanda operaţiilor a avut-o contele Simon de Montfort, cai avea un vechi stat de serviciu în luptele contra musulmanilor, precui şi legatul papal Arnold, abatele mînăstirii de la centrala cistercienilo

Operaţia a durat mult prea mult, se vede că avea interes şi conte Simon, care a scotocit casă cu casă, a distrus şi depopulat întreg sudi Franţei. Represiunea a fost sălbatică. După unele cronici catolice, îi tr-o singură biserică au fost ucişi 7000 albigenzi. La Bezieres, legat papei spune că au fost ucişi cam 20.000 persoane, alţii dau cifre şi m mari (între 38—60.000).

1 *Petrobrusienii|erau* o sectă întemeiată de preotul răspopit Pierre Bruys, care luptau fanatic în sud-vestul Franţei pe la 1104 împotriva ljtu ghiilor, a botezului copiilor, a celibatului, a cultului icoanelgjiJndeose ţăranii îl ascultau bucuroşi, dar pe la 1130, intr-o Vinere Mare, a fo prins de populaţia din Saint-Gilles de lîngă Arles şi aruncat în foc, to mai în momentul în care el se pregătea să arunce în flăcări un crucifi După moartea lui, munca i-a fost continuată cu un real talent orator de fostul călugăr benedictin Henric de Lausanne, care îmbrăţişase cr dinţa sectei. Mişcarea lui cîştigase numeroşi aderenţi în Provence Gascogne. însuşi Bernard de Clairvaux (f .1153) a fost nevoit să predi ani întregi împotriva sectei, ai cărei fanatici ucenici fuseseră condamm şi de sinoadele din Pisa (1135) şi din Lateran (1139). în nordul Franţ alţi fanatici, ca Tanchelm şi Eudes de Stella, atacau cu violenţă bis ricile şi mînăstirile îndemnînd poporul să nu mai primească împart sania şi celelalte Sfinte Taine. Ei se dădeau pe sine a fi adevăraţii

ui Dumnezeu, chemaţi să judece pe cei răi. Tanchelm fu omorît [115, iar Eudes pieri în 1148 în închisoare. Mulţi din credincioşii ju murit arşi pe rug.

Arnold de Brescia (1100—1155), în Lombardia, fost canonic au-inian, probabil ucenic al lui Petru Abelard (1079—1142), se bucura an renume deosebit ca ascet şi predicator. încă înainte de 1139 el lica fanatic împotriva lăcomiei şi spiritului monden al clericilor. >dată combătea cu tărie şi suveranitatea temporală a Bisericii şi a de mari moşieri a preoţilor. Salvarea Bisericii, spunea el, nu va i decît în clipa în care slujitorii ei se vor întoarce din nou la sărăcia itolică, sau cel puţin să se, mulţumească cu donaţiile primite de la eni şi cu dijma cuvenită. Sinodul II din Lateran (1139) 1-a osîndit dlat, dar, după un număr de ani de vagabondaj, cînd însuşi Bernard ^lairvaux a încercat să-1 readucă la idei sănătoase, el a ajuns la Roma, e a revoltat poporul împotriva puterii politice a papilor. Sprijinit timp ca un adevărat tribun al poporului (1147—1154), Arnold de jcia a fost prins, judecat şi condamnat la moarte în 1155 de împă-1 Friederich I Barbarossa (1152—1190). Cadavrul i-a fost ars şi ce-i aruncată în Tibru.

d. **Valdenzii.** Mişcarea valdenză, numită aşa după Petru (?) Valdus Valdes, a apărut pe la 1170 în părţile Lyonului din dorul revenirii

viaţă mai simplă, mai evlavioasă, ca o reacţie împotriva suficienţei ;ine şi a spiritului burghez care pusese stăpînire pe preoţime. Adînc :at de moartea unui prieten şi sub impresia puternică a biografiei tului Alexie, omul lui Dumnezeu, Valdus care fusese un bogat istor a dorit fierbinte o reînnoire sinceră, aşa cum auzise citindu-i-se >re vremea apostolică. A căutat şi a plătit doi preoţi, care i-au tradus imba vulgară Sfînta Scriptură şi s-a însufleţit de rîvnă deosebită ;ru vestirea cuvîntului lui Dumnezeu şi pentru trăirea în sărăcie

acte de pocăinţă. In urma foametei cumplite din 1176, el şi-a vîndut
ă averea şi, după ce a dat partea cuvenită soţiei, a dăruit restul
cilor, apoi, întemeind o asociaţie de mai mulţi bărbaţi, care aveau
?aşi idei ca el, au început să predice doi cîte doi, ca Apostolii (Matei
5 şi urm. ; Luca 10, 1 şi urm.) din sat în sat, din oraş în oraş. Aşa
ijuns peste Piemont pînă în Lombardia, la Milan, unde au atras b
e dintre ţesătorii şi postăvarii care duceau de mai mult timp o viaţă
Iară, fapt pentru care erau şi numiţi «humiliati», adică cei smeriţi,
hipul acesta, «săracii din Lyon» sau «lionişti», cum erau numiţi sau
r «sabotişti» (fiindcă erau încălţaţi apestoleşte cu sandale de lemn; "
ţs), cîştigară aderenţi mulţi în toate regiunile limitrofe. ,.

întrucît valdenzii încep să critice mentalitatea utilitaristă şi mer-ilă a clerului care, prin învăţătura despre indulgenţe şi despre pur-riu, negustorea problema mîntuirii omului, autorităţile bisericeşti uat atitudine împotriva lor. începutul 1-a făcut arhiepiscopul de i, care a interzis după un timp activitatea lor.. Atunci Valdus s-a J papei, spunînd

că ei nu fac nimic rău decît că vor să trezească îa la trăirea evanghelică. Mai mult, Valdus însuşi se prezentă la iul al III-lea din Lateran (1179). Papa Alexandru al III-lea (1159—

1181) răspunse că ei n-au voie să predice fără autorizaţia Bisericii. Ur timp valdenzii s-au oprit, dar apoi au pornit din nou la acţiune pe moti\ că «trebuie să ascultăm mai mult de Dumnezeu decît de oameni» (Fapte 5, 29). Atunci, cu ocazia sinodului din Verona 1184, papa Lupiu al III-les (1181—1185) a aruncat anatema asupra catharilor, arnoldiştilor, hiimi-liaţilor sau săracilor din Lyon. De acum valdenzii se ridicară pe faţă împotriva ierarhiei, acuzînd-o că uzurpă puterea apostolică fără să aibj viaţa ca Apostolii şi că îşi dau viaţa lor compromisă drept viaţă de model apostolic.

De acum începe organizarea interioară a mişcării. In general, ce iniţiaţi sau «perfecţi» au început să poarte bărbi şi se numeau între e: «fraţi» sau «învăţători», a căror misiune era numai de a evangheliza pe cînd categoria celor mulţi, poporul, se numeau «amici», «credentes> (prieteni, credincioşi), pe care-i recrutau în taină, ca pe nişte simpatizanţi. In fruntea mişcării stătea Valdus, «prepozit şi pontif al tuturor» iar sub el se aflau episcopi, preoţi şi diaconi rînduiţi de el. Biblia tradusă în limba lor ţinea loc de normă obligatorie pentru toţi. Rînd p« rînd valdenzii (mai ales gruparea din Italia) s-au îndepărtat tot ma mult de linia Bisericii, respingînd — pe lîngă purgatoriu — şi rugă ciunile pentru morţi, cultul sfinţilor, indulgenţele, jurămîntul, serviciu militar şi pedeapsa cu moartea, nerecunoscînd dintre Taine decît Bo tezul, Cina euharistică şi Pocăinţa. Mişcarea valdenză s-a scindat dupj 1210 în două grupări : una radicală (gruparea italiană) şi cealaltă mode rată (franceză). Exploatînd situaţia de tot mai adîncă înfeudare a Bise ricii romano-catolice în afacerile lumeşti, gruparea radicală a desfăşure clandestin o activitate impresionantă, identificîndu-se parcă cu duhul pro testatar pretutindeni prezent, încît din Piemont şi Savoia a trecut şi îr sudul şi răsăritul Germaniei, în Boemia, în Moravia, în Ungaria şi pîni în Italia de sud, cu toate că inchiziţia a urmărit şi a aruncat în flăcăr pînă pe la sfîrşitul Evului mediu pe mulţi din aderenţii lor. In veacu al XV-lea ei s-au unit cu husiţii, mai tîrziu cu protestanţii. Pînă astăz s-au menţinut în număr restrîns, mai ales în regiunile muntoase dii sud-estul Franţei şi din regiunea italiană limitrofă. Au un episcopat ş mai multe comunităţi chiar în Roma.

e. **Alte mişcări eretice. Amalricienii.** în dorul după o viaţă cît mf interiorizată şi sub influenţa sincretismului panteist de nuanţă iudai zant-averoistă (după filosoful arab Averroes f 1198), se înregistreaz o serie de grupări iluministe de genul «Bisericii spiritului liber», sai ca aceea a «fraţilor spiritului liber». Unii voiau să împace legea mo zaică cu cea creştină căutînd o interpretare mai spiritualistă a lucruriloi Filosoful Amalric de Bena (f 1205) de la Universitatea din Paris sus ţinea, pe bază neoplatonică şi a comentariilor arabe, că în fiecare or pios există o întrupare a lui Dumnezeu şi că deci în fiecare om locuieşt Sfîntul Duh ; de aceea orice om pios este, ca şi Hristos, fiu al k Dumnezeu.

Incepînd de pe la 1209 amalricienii au fost arşi de vii, dar mul din ei au fost depistaţi şi după această dată în Germania, Franţa, Italii Mişcarea a ajuns cu timpul să degenereze, unii dintre ei susţinînd c

ipa în care Sfîntul Duh naşte pe Hristos în fiecare ins, atunci omul fără păcat şi nu mai are nevoie de Sfintele Taine. Trăind separaţi diţiile Bisericii, unii au ajuns să spună că prin viaţa lor reînvie ie vieţuire al lui Adam şi al Evei în Rai, cînd erau încă fără de ; de aceea «adamiţii aceştia au început să umble goi şi să-şi aibă e lor în comun».

'*iscarea lui Ioachim de Floris.* Aderenţii mişcării din aşa numita

■ică a Sfîntului Spirit», întemeiată pe la finele secolului al XH-lea

stul egumen cistercian Ioachim de Floris (f 1202), susţineau că

trei testamente : *Vechiul Testament al Tatălui, Noul Testament al*

şi actualul *Testament al Duhului Sfînţ,* căci aşa ar reieşi din

lismul numeric şi din interpretarea alegorică şi tipologică a Sfintei

uri. Acest din urmă Testament ar începe numai de la anul 1260.

-nentul Vechi a fost epoca Legii mozaice şi a cărnii, cu oameni că-

ţi şi laici, epoca creştină a Fiului, cu 42 de «neamuri» a cîte 3Q

i fiecare, potrivit citatului de la Matei 1, 17, era starea intermediară

carne şi spirit, deci epoca clericilor ; în fine, după 1260 va începe

«Evangheliei veşnice» (după Apoc. 14, 6), adică a Duhului Sfînt

<călugărilor» sau oamenilor înduhovniciţi, cînd ordinea morală va

ipovăduită de oameni desăvîrşiţi într-o «Biserică a Sfinţilor», care

a locul Bisericii trupeşti de pînă la 1260. Aderenţii cei mulţi

isit mişcarea lui Ioachim în rîndul franciscanilor rigorişti, al căror

tru general Ioan de Parma (f 1257) îi favoriza. Reacţia produsă de

îea «Evangheliei veşnice» n-a întîrziat; în 1255 franciscanul Gerard

irgo, care publicase şi o carte înflăcărată despre această nouă Evan-

?, a fost întemniţat pe viaţă ; scrierile lui Ioachim au fost osîndite

sinod din Arles (1265), dar ideile lui n-au putut fi înăbuşite, incit

îrziu au erupt sub forma «flagelanţilor», grupuri de excentrici care

ăteau aproape goi cîmpurile şi străzile sub biciurile mulţimilor

ii cu gîndul că doar-doar se vor izbăvi astfel de apăsarea stării

oase a trupului.

^ăcînd o retrospectivă peste acest capitol, credem că am putea spune >uă ar fi îndeosebi cauzele care au determinat apariţia controver-schismelor şi sectelor prezentate : pierderea treptată a tradiţiilor [ice ecumenice şi apropierea peste măsură de modul de viaţă feudal •arhiei superioare. Faptul că în Răsărit mişcările eretice au fost de >rţii mult mai reduse, credem că se datoreşte tocmai rolului mare de rînduielile liturgice, unde întreg poporul era strîns legat da area slujitorului altarului. Iar caracterul protestatar şi anti-Wc al tuturor mişcărilor eretice şi sectare îşi are raţiunea uşor de ît în spiritul care a dominat procesul de centralizare şi de «îmbur-ire» a multora din conducătorii bisericeşti.

BIBLIOGRAFIE

* *Secte medievale :*

H. Mottou, *La maniiestation de l'esprit selon Joachim de Flore,* Neuchâtel, 1977 j Gert Wendelborn, *Gott und Geschichte Joachims von Fiore und die Hoiinung der Christenheit,* Wien, Koln, 1974.

M. Loos, *Dualist Heresy in the Middle Ages,* Prague, 1974.

St. Runciman, *Le manicheisme medieval,* Paris, 1949, 2-e ed., Paris, 1972; H. Grundmann, *Reîigiose Bewegungen im Mittelalter,* 2-e Aufl., Freiburg im Breisgau, 1961.

Bogomilii

Izvoare: Ana Comnena, *Alexeiada,* t. II, XV, 8—10. Traducere în rom. de Măria Marinescu, Bucureşti, 1977; *Trăite contre les Bogomiles,* traduction et etude par H. Ch. Puech et A. Vaillant, Paris, 1945.

Lucrări: D. Angelov, *Das bulgarische Reich und das europăische Miitelalter,* în. «Actes du XV-e Congres internaţional des sciences historiques», t. IV, 2, Bucureşti, 1982, p. 1314—1338; Idem, *II bogomilismo. Un'eresia medievale bulgara,* Roma, 1979; *Bogomilismul în Bulgaria,* în limba bulgară, Sofia, 1969; *Le mouvement bo-gomîle dans les pays balkaniques et ă Byzance*

(Problemi attuali di scienza e di cultura. Atti del convegno internazionale sul tema : *L'Origine cristiana nella storia della civilta)*, Roma, 1964, p. 607—617; *Der Bogom*

ilismus aui dem Gebietc des Byzantinischen Reiches—Ursprung, Wessen *und Geschichte,* în GCY, Ist. Fii. Fak., XIV (1947—1948), p. 1—60; XLVI (1949—1950), p. 1—14; *Bogomilism in the Balkans in the Light oi the latest reserch. Proceding oi the symposium held in Skopie on May 30—31 st June 1-st 1978,* Skopie, 1982; D. Dragoilovic, *Bogomilstvo na Bal-kana i u Malei Azii. I. Bogomilski radowacalniti.* Cu rezumat în limba franceză, Beograd, 1974; Gh. Cantacuzino, Les *tombes des Bogomiles decouvertes en Roumanie el leurs rapports* ovec *les communautes heretiques byzantines et balkaniques,* în «Actes du XlV-e Congres International des Etudes Byzantines», Bucarest, 6—12 sept 1971, p. 519—528.

D. Obolensky, *The Bogomils. A study im Balkan Neo-Maniheism,* Cambridge, 1948 ; E. Tourdeanu, *La litterature bulgare du* XV-e *siecle et sa ditiusion dans lei pays roumains,* Paris, 1947.

In limba română :

Anton Balotă, *Bogomilismul şi cultura maselor populare din Bulgaria* şi *ţările române,* în «Romanoslavica», X (1964), p. 19—71; D. Vasilescu, *Bogomilismul,* îr «Studii teologice», XV (1963), nr. 7—8, p. 444—460 ţ Al. Iordan, *Izvoare bogomile Predica preotului Cosma,* Bucureşti, 1938; Gh. Ciuhandru, *Bogomilismul şi românii* Sibiu, 1932.

Albigenzii, catharii

Y. Dossat, *Eglise et heresie en France au XIH-e siecle,* London, 1982$_r$ 364 p. les *Cathars en Occitanie.* Â l'initiative de R. Lafont, Paris, 1982, 481 p.; F. Niel *Albigeois et Cathars,* Paris, 1955.

Historiographie du catharisme, Toulouse, 1979, 443 p.

J. Duvernoy, le *Catharisme. L'histoire des Cathars,* Toulouse, 1979, 398 *J* M. Roquebert, L'epopee *cathare,* Toulouse, 1977, 587 p.

Ch. Touzelier, *Catharisme et Valdeisme en Languedoc â la iin du* Xlî-e au debuJ du *XUI-e siecle,* Paris, 1965.

Bibliografie întocmită de Pr. prof. T. Bodogae şi Pr. prol. I. Rămureanu.

Prereformatorii : John Wycliff şi Jan Hus. Girolamo Savonarola *

Veacurile XIV şi XV aduc mari schimbări în starea de spirit a ■gii Europe, dar mai ales a celei apusene. Negustorii şi oraşele au sformat viaţa oamenilor, sensul luptei lor sociale şi economice şi ales a celei spirituale. încă din veacul al XIH-lea papalitatea îşi irase controlul asupra universităţilor din Bologna, Salamanca, Paris xford, dar gîndirea omenească fremăta de curiozitate şi lumea se îuise încet-încet să discute liber, să critice, să acţioneze şi dincolo ;ea ce înţelegeau episcopii şi abaţii mînăstirilor. Baronii şi negustorii iei ajunseseră să obţină încă din 1214 un fel de avantaj peste toate = din jur, atunci cînd regele a fost nevoit să recunoască formal -or locuitorilor ţării drepturi fundamentale : «există legi în stat, turi aparţinînd comunităţii, pe care regele trebuie să ie respecte. i le calcă, loialitatea nu mai e o datorie, iar supuşii au drept să se >ale». Chiar dacă papa Inocenţiu al III-lea (1198—1216), putea cali-«magna charta libertatum» ca pe o ruşine pentru naţiunea engleză, arul este că în Marea Britanie poarta spre parlamentarism s-a tiis foarte de timpuriu.

Aici comercianţi ca Dick Whittington sau Willian Caninges ajung nprumute pe regi cu bani sau să-i primească în casa lor, uimindu-i •'n bunăstarea la care i-au adus vînzarea lînii şi comerţul naval, prin credincioşia cu care pe lîngă cei 800 de muncitori navali şi nari din întreprinderea proprie au angajat 100 de zidari şi de tîm- ca să zidească biserica în Bristol, pe care apoi au făcut-o danie ilui. Aici şi ţăranii din ţinuturile Essex şi Kent se vor răscula în dînd foc la conacele moşierilor şi afirmînd în discursurile lor din ■le Londrei că nu mai trebuie să se facă deosebire între clasele sosi că singura condiţie de apreciere a cuiva trebuie să fie munca, sind limbaj alegoric, scriitori ca Langland (f 1400), Chaucer Geof- sau Gower (1340—1400) vor denunţa în «viziunea lui Petre Plu-1» ori în «Poveştile din Canterbury» toate păcatele celor care nu ■ cesc şi nu se poartă cu dragoste faţă de popor. La loc de frunte sînt iţi călugării cerşetori, franciscanii, dominicanii şi membrii ierarhiei rioare, care comercializau slujbele şi şantajau brutal pe credincioşi tot felul de metode. Intre 1348—1350 ciuma neagră, care secerase ; 25 milioane de vieţi în Europa, a lăsat jertfe atît de mari încît t de lucru abia o mai găseau baronii şi latifundiarii ; în schimb, iul sărac şi jelerul puteau de pe petecul lor de pămînt să vîndă "nele sau grînele sub preţul cu care le vindea moşierul şi totuşi să-i rămînă un cîştig însemnat. Microbul ciumei adusese, aşadar, pentru urne şi muncitorime o emancipare, la care în secolele XII—XIII nu te-ai fi putut gîndi.

Dar ceea ce e mai important pentru noi este că schimbările din 'a economică devin idei forţe şi în cea bisericească. Şi dacă un poet angland (f 1400), care a fost preot şi pastor 30 de ani, cu toate câ

* Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae. : ■

nu ştia cînta şi nici să citească măcar viaţa unui sfînt sau să poată ţirj o predică despre Psalmul întîi, a însufleţit poporul să plece la răscoală 1381, cîntînd din cîntecele lui despre Petru Plugarul, asta înseamnă < existau în Biserica Angliei din vremea aceea slujitori apropiaţi de popo dar alături de aceştia erau şi din aceia care n-aveau nimic cu el, cu erau o serie de episcopi «in partibus», cu titlul de Ninive sau de Babilo: dar care, sfinţind biserici sau ascultînd spovedaniile, se îmbogăţeau c pe spatele poporului englez. Tot aşa mişunau o puzderie de misiuni c; iugăreşti din ordinele cerşetoare ca să strîngă dinarul Sfîntului Petr ori alte taxe pentru Curia papală de la Roma. «N-avem dreptul să al< gem, primim orice ne daţi», spuneau ei. Comerţul cu indulgenţe ajur şese pe la 1370 foarte vestit şi luase mare amploare, spune Chauce In vremea aceasta, Biserica stăpînea în Anglia cam 1/3 din pămîntu şi averi. Ţara avea nevoi presante în interminabilele războaie cu Franţ Nesfîrşită este lista legilor şi decretelor regale, prin care se interzice după model francez, vreunui englez să strîngă aceste dări papale (st< tutes of provisors, 1343, 1351, 1365 ; statutes of praemunire 1353).] anul 1365 papa Urban al V-lea (1362—1370) a cerut strîngerea şi trim ierea dărilor care de 33 de ani nu se mai strînseseră. Parlamenti englez a răspuns : «nu mai trimitem nimic, pentru că ceea ce a faci regele Ioan fără Ţară (1199—1216) în 1215 a fost făcut fără ştirea pe porului şi a Parlamentului». In aceste împrejurări intră în joc învăţaţi profesor universitar John Wycliff, care va da curs revoltei protestul» popular, mai ales că acum întregul popor avea o limbă a lui (pînă î secolul XIV nu se scrisese în englezeşte), avea o industrie a lui, o armai a lui şi, putem spune, o Biserică a lui.

a. **John WYcliff** (f 1384) s-a născut în localitatea Wycliff di ţinutul York între 1320—1324. A studiat teologia, filosof ia şi dreptul : Universitatea din Oxford, ocupîndu-se îndeosebi de scrierile lui Aristot (384—322 î. Hr.) şi ale Fer. Augustin (f 430). In teologie, a rămas infh enţat de semipelagianismul lui Duns Scotus (f 1308) şi de viziunile sp ritualiste ale lui Ioachim de Floris (f 1202). Avea renumele unui oi pios şi ager la minte. La 1372 e numit profesor la Universitatea di Oxford, doi ani mai tîrziu, paroh la Lutterworth.

încă din timpul domniei regelui Eduard al M-lea (1327—1377), c prin 1350 a fost între primii care susţinea politica engleză de emar cipare de sub tutela papei de la Roma, în care vedea un fel de Antihris De la 1360, cînd s-au accentuat disensiunile dintre Universitatea di Oxford şi ordinele franciscan şi dominican, ale căror «eminenţe cenuşi: se aflau aproape în toate demnităţile de conducere, Wycliff a fost uni dintre cei mai înverşunaţi oponenţi.

El şi-a însuşit hotărîrea parlamentului englez, care a refuzat plai dărilor cerute de Roma, îndeplinind oficiul de acuzator sau de procure în procesul care a urmat. Inspăimîntat de corupţia şi lăcomia prelaţilc şi călugărilor catolici, ajunşi pretutindeni în posturile de conducere, îi drăzneţul profesor afirma în lucrarea sa *De domenio divino* că num Dumnezeu poate avea suveranitate deplină, iar pe pămînt, atunci cîn papii sau suveranii greşesc, omul i se poate adresa direct Suveranul".

fără intermediari, căci fiecare om deţine tot de la El o parte
>'st «Dominium». In fond, zicea el, omul se mîntuie nu prin cere-
prin indulgenţe şi prin acte de falsă pocăinţă, ci prin vrednicia
n faptele lui. Avea obicei să citeze deseori un pasaj din scrierile
ugustin : «de fiecare dată cînd melodia cîntării mă farmecă mai
lecît textul şi înţelesul ei, de atîtea ori recunosc că am greşit».
f a făcut din predică partea centrală a slujbei din biserică, care
fiind făcută în latineşte, poporul n-o înţelegea. El s-a îngrijit
iucă personal în englezeşte Sfînta Scriptură, începînd din 1380.
^mulţumirile crescînde împotriva Scaunului de la Roma au adus
de a supune Biserica Angliei autorităţii de stat, idee îmbrăţişată
ltă căldură de Wycliff. El a cîştigat simpatii la curtea regală, mai
i ochii ducelui de Lancaster, conducătorul grupării anticlericale şi
ui tuturor nemulţumiţilor de pe urma politicii romane în Anglia.
: amvon Wycliff propovăduia cu înflăcărare că, potrivit Sfintei
uri, slujitorii altarelor au dreptul cel mult la donaţii şi la zeciuieli
irtea credincioşilor, iar restul averilor (castele, domenii, robi etc.)
date în folosul poporului. Plecînd de la textul Bibliei, Wyclifî
comparaţia stărilor bisericeşti din timpul său cu cele din Sf. Scrip-
cînd nu existau nici nobili, nici ţărani, cînd cei avuţi împărţeau
i lor cu cei săraci.
a 19 februarie 1377, la insistenţele arhiepiscopului de Londra,
ff a lost chemat în faţa tribunalului bisericesc. A venit însoţit de
î de Lancaster, de mareşalul Percy şi de o puternică escortă. Arhi-
ipul s-a mulţumit să avertizeze pe înflăcăratul predicator să se
ireze. Adversarii săi au extras 18 pasaje considerate eretice din
ile şi din predicile sale, pe care le-au trimis la Roma. Papa Gri-
al Xl-lea a emis mai multe bule, criticînd lipsa de vigilenţă şi de
ie a episcopului englez, ordonînd o minuţioasă cercetare a scrie-
lui Wycliff. Pentru cazul în care acesta ar fi fost vădit eretic, papa
3us arestarea lui, iar dacă acest lucru n-ar fi cu putinţă, a hotărît
interval de trei luni, să se prezinte la Roma ca să fie judecat.
)upa moartea regelui Eduard al IlI-lea (1377) a ajuns regent ducele
ncaster pe tot timpul minoratului lui Richard al II-lea

(1377—1399),
a episcopatul englez nu s-a putut gîndi la arestarea
lui Wycliff.
episcopul primat şi episcopul Londrei au rugat pe cei
mai distinşi
sori să se pronunţe asupra învăţăturii lui Wycliff şi
să-1 cheme
'n decurs de 30 de zile în faţa
juriului lor.

-.a începutul anului 1378 începeau dezbaterile în palatul Lambeth ->ondra. Din pricina presiunilor reginei-mame şi a partizanilor de ai lui Wycliff i s-a propus acestuia să înceteze un timp de a mai ca. Dar, în 1378, are loc începutul marii schisme papale şi, fiind ajat şi de atitudinea curţii regale, Wycliff reîncepe campania de iţii «împotriva instituţiilor lui Antihrist». După el, ierarhia n-are *e absolută în Biserică, iar cea pe care o are a pierdut-o prin păcate toarte. Papalitatea nu este aşezămînt dumnezeiesc, pentru că nu are i în Biblie. Nici Tainele, nici icoanele, nici cultul sfinţilor şi nici >tele nu au nici un rost. Transsubstanţiaţia euharistică ar trebui

înţeleasă, zice el, ca o consubtanţiaţie, adică în chipul prezenţei simul-l tane a pîinii şi a trupului lui Hristos. Totodată, ducînd la extrem tezele Fer. Augustin, Wycliff susţinea şi predestinaţia. Desigur că oricît de brutal s-ar fi cugetat pe linia scolasticii aristotelizante, vederile luii Wycliff nu mai puteau fi" tolerate. Activitatea desfăşurată de el a avut enormă influenţă asupra stării de spirit din timpul acela. în timpul răscoalei ţărăneşti din 1381, poporul s-a dedat la excese nesăbuite în numele egalităţii şi dreptăţii. Însăşi regina-mamă a fost maltratată, ic arhiepiscopul-primat a fost omorît. In această situaţie, la aşa-numitul «sinod al cutremurului» din 1382, Curtea şi-a retras sprijinul său 24 puncte din învăţătura lui Wycliff au fost condamnate, iar el a fos înlăturat de la catedră, încredinţîndu-i-se parohia Luttherworth. Aic şi-a scris opera lui ultimă *Trialogus,* sub forma obişnuită atunci a alegoriei dintre *adevăr* (aletheia), *minciună* (psevdis) şi *înţelepciune* (phro-nisis). în timp ce asista la Liturghia săvîrşită de prietenul său John Percy la 28 decembrie 1382, J. Wycliff a avut un atac de apoplexie şi după trei zile muri.

Influenţa mişcării lui Wycliff a acţionat puternic în cercurile universitare, manifestîndu-se atît ca libertate de cugetare şi de atitudine faţă de cenzura organelor bisericeşti, cît şi a celei exercitate de funcţionarii regimului feudal şi moşieresc, care vor domina viaţa publică engleză pînă tîrziu.în schimb, în popor, ecoul predicilor lui s-a continuat pînă în veacul al XVI-lea în aşa-numita mişcare a «lolarzilor» sau a vorbăreţilor, a gîlcevitorilor, cum au fost numiţi de istoricii cte selor privilegiate. Preferinţa lor pentru o viaţă modestă şi în sărăcie a fost interpretată ca un pericol pentru ordinea de stat. Persecuţia contră lor a fost dură şi îndelungată, cu toate că la început au fost priviţi ci ochi buni de cavaleri, care vedeau în ei un aliat credincios împotriva preponderenţei clerului străin. Dar după 1401, prin statutul «de haereti-cis comburendo», s-a aprobat osîndirea oricărui ţăran, tăbăcar sau croitor care tăgăduia sfinţenia Euharistiei, sau care participa seara la întrunire frăţească în care se propovăduia din cuvîntul Bibliei.

b. Jan Hus (f 1415). Ca să înţelegem mai uşor cum s-au răspîndi aşa de repede între slavii din centrul Europei, aflaţi sub jurisdicţia Bi sericii catolice, şi mai ales cum ideile privitoare la reforma Bisericii ai luat în aceste părţi o formă deosebită, va trebui să avem în vedere ma întîi o serie de aspecte specifice acestor regiuni : aspecte naţionale aspecte sociale şi economice şi apoi aspectele de structură spiritual; specifică. în legătură cu cea dintîi, va trebui să subliniem că mai mul decît în cazul mişcărilor wycliffiene din Anglia, factorul naţional îş spune aici cuvîntul. Mai întîi, cu toate că aici elementul slav este pre dominant, totuşi, începînd din secolul al XlII-lea, coloniştii germani ai ajuns să ocupe poziţii puternice în comerţ, în exploatările miniere chiar în unele comune rurale ; în schimb, ceea ce am numi elementel de suprastructură medievală, călugări, prelaţi, tot felul de fundaţii şi d bresle orăşeneşti, aici elementul german colonizator a reuşit să se situez în posturi de conducere, cel puţin pînă spre sfîrşitul veacului al XlV-le; Iar cînd şi dintre cehi şi moravi s-au ridicat predicatori sau scriitori c Miliţ de Kremsier (f 1374), ori Mathias de Janov (f 1394), ei vor re

un anumit gen de spiritualitate, deosebită de cea germană,
în timp ce între teologii şi filosofii germani ajunsese pre-
t *nominalismul* şcolii pariziene, între învăţaţii cehi, care stătu-
legătură cu Universitatea din Oxford, domina realismul. Şi dacă
ele decenii de activitate Universitatea din Praga, înfiinţată în
împăratul Carol al IV-lea de Boemia (1346—1378), a însemnat
lare germană, de la 1400 lucrurile s-au schimbat repede. Intre
activi îndrumători ai renaşterii culturale ceho-morave numărăm
istrul Ieronim de Praga, apoi pe Prokopie din Pilzen, pe Iacob
şi mai ales pe *Jan Hus.*
urma căsătoriei regelui Angliei Richard al II-lea (1377—1399) cipesa cehă Ana de Boemia, se întăriră raporturile prieteneşti Anglia şi Boemia. Intre universităţile din Oxford şi Praga a să se facă schimb de studenţi.
idenţii englezi care veniră de la Oxford la Praga au introdus ui John Wycliff. între studenţii din Praga a luat astfel fiinţă o tate de admiratori ai ideilor lui Wycliff în fruntea cărora se n Hus, al doilea mare prereformator după John Wycliff. *i Hus* s-a născut în satul Bohmerwald, numit ulterior Husineţ, familie de ţărani săraci, în 1369. După terminarea studiilor unire, bucurîndu-se de un renume deosebit, atît ca pregătire, cît şi de un caracter moral de o rară austeritate şi de un profund simţ ;ar şi de cald patriotism, a fost promovat la Catedra de Filosofie rersităţii din Praga (1398). Fiind un talentat predicator a fost şi cu titlul de predicator al capelei Vikleem din palatul regal, nd şi confesor al reginei Sofia.
;şi cîştigat pentru ideile lui Wycliff, totuşi, în 1403, cînd majo-
germană a profesorilor de la Universitatea din Praga condamnară
teze din învăţătura lui Wycliff, Hus n-a vrut să păşească în apă-
lor. Cînd, însă, a venit de la Oxford un certificat, care prezenta
îormatorul englez într-o lumină mai favorabilă, atunci Hus îm-
ă cu Ieronim de Praga şi-au revizuit părerea. Dar, în ce priveşte
tura despre Euharistie, Hus n-a vrut să meargă aşa departe ca
ff. In schimb, predica vehement împotriva imoralităţii clerului.
1408 aduce elemente noi : în acel an cînd se alegea şi al doilea
în timpul marii schisme papale din Apus (1378—1417) şi cînd, ase-
î regilor Franţei şi regelui Boemiei, Hus nu a vrut să recunoască
ci unul, arhiepiscopul i-a interzis să mai predice şi să mai slujească.
u a dejuca planul arhiepiscopului şi ca un semn de aprobare pen-
auza majorităţii, regele a schimbat în 1409 statutul

Universității
"tsul că de acum înainte cehii vor avea trei voturi în conducerea ei,
îrmanii doar un vot. Drept protest la aceasta, germanii, vreo 2000
ofesori cu tot, au părăsit Praga şi au înfiinţat în acel an Universi-
din Leipzig, iar cehii (vreo 500) rămîn singuri, alegîndu-şi ca rector
us
.

în a treia perioadă a luptei, scrierile lui Wycliff, care pînă i erau cunoscute doar fragmentar, sînt traduse în întregime şi răs-ite peste tot. Arhiepiscopul SbygniCk din Praga reacţionează energic nînd arderea lor, iar lui Hus îi interzice orice predică (1410). Mai

mult, arhiepiscopul aruncase anatema asupra oricui ar fi îndrăznit să apere învăţătura lui Wycliff. Hus şi prietenii au protestat vehement, determinînd şi pe regele Venceslav al Boemiei (1378—1419) să declare că o astfel de acţiune e o ruşine pentru Boemia. S-a produs o mare tulburare în Praga. Aderenţii lui Hus ripostară cu fanatism. Ieronim de Praga, prietenul şi colaboratorul lui Hus, a uneltit să fie băgaţi la închisoare doi preoţi germani, iar un al treilea să fie înecat în rîul Moldă. Regele n-a luat nici o măsură, dar papa Alexandru al V-lea (1409—1410), ales de sinodul de la Pisa din 1409, a însărcinat pe cardinalul Colonna să se ocupe de «cazul Hus» şi să refere. Cardinalul a citat pe Hus să se prezinte la anchetă şi fiindcă acesta a refuzat, a fost anatemizat, iar asupra oraşului Praga s-a aruncat interdictul. S-a mai adăugat şi ridicarea papei Ioan al XXIII-lea (1410—1415) contra regelui Ladislau de Neapole, care susţinea un alt papă, pentru ca atmosfera de la Praga să devină insuportabilă : bulele papale au fost arse, iar în locul lor Hus a răspîndit două pamflete, unul combătînd indulgenţele, iar celălalt bulele papale. La sfatul regelui, Hus a plecat în aprilie 1413 la un castel din sud (Austi), unde şi-a scris opera sa fundamentală *(Tracta-tus de Ecclesia = Tratat despre Biserică).* Ideile lui s-au răspîndit cu iuţeală în Moravia, în Polonia, Ungaria şi în ţările române.

Printre punctele mai importante din doctrina lui Hus amintim : 1) adevărata Biserică este numai a celor predestinaţi. 2) Petru n-a fost şi nu este capul Bisericii. 3) Nimeni nu poate spune că e vicarul lui Hristos. 4) întrucît trăieşte în lux şi goană după avere, papa nu-i urmaşul lui Petru, ci al lui Iuda Iscarioteanul.

Se vede, aşadar, că Hus n-a atacat instituţia sacramentală a Bisericii, nici Tainele ei. Totuşi ţara fierbea : sinodul se convocase la Kon-stanz — Elveţia (1414—1418) şi o hotărîre trebuia luată, căci papa citase pe Hus să se prezinte înaintea lui la sinod. împăratul Sigismund al Germaniei (1410—1437.) îi acordă lui Hus, la 4 noiembrie 1414, un «save-conduct» şi o gardă însoţitoare, astfel că Hus a putut ajunge în noiembrie în siguranţă la conciliul din Konstanz. Hus spera să găsească aci o adunare binevoitoare şi liberală. Papa Ioan al XXIII-lea 1-a primit cu bunăvoinţă, revocînd interdictul dat asupra oraşului Praga, oprindu-1 doar de a liturghisi şi predica. în cele din urmă, însă, conciliul 1-a judecat după normele inchizitoriale. La 4 mai 1415 lui Jan Hus i s-au găsit imputabile 30 de afirmaţii eretice. Pe unele le-a combătut, de altele a spus că nu-i aparţin. A răspuns senin acuzînd tribunalul că e în slujba lui Antihrist. în ziua de 6 iulie 1415 a fost ars pe rug. între cei care aruncau vreascuri pe foc se afirmă că era şi o bătrînă, despre care Hus a exclamat : «O sancta simplicitas !» (O sfîntă ignoranţă !). El ar fi spus judecătorilor : «Ardeţi acum o gîscă (hus în cehă înseamnă gîscă), dar va veni o lebădă, pe care nu o veţi mai putea arde !». La 30 mai 1416 va fi ars pe rug şi prietenul şi colaboratorul său Ieronim de Praga, care muri cu zîmbetul pe buze.

Tulburările au început, imediat. Nu mai puţin de 452 de nobili s-au declarat de partea lui Hus, spunînd că numai de slujitorii după rînduiala Sfintei Scripturi ascultă, iar nu de alţii plătiţi. Cel mai mult i-au apărat însă învăţăturile laice. După ce s-a auzit în Praga de osîndirea lui Hus,

intîmplat că tocmai treceau prin faţa primăriei mai mulţi aderenţi ii. Dintr-o încăpere cineva a aruncat asupră lor cu o cărămidă. Ur-=â : sub conducerea lui Jan Ziska (f 1424) mulţimea înfuriată s-a -s şi îndată a aruncat pe fereastră pe 7 din consilierii primăriei, iiment numit «defenestraţia de la Praga». Mai multe biserici au fost ate, preoţii lor maltrataţi. Poporul s-a răsculat, împărţindu-se în L Pe de o parte *calixtinii (calix* = potir), care reimpun tradiţia îrtăşirii mirenilor şi din^ potir, adică *«sub utraque forma»,* de aici şi .ele *«utraquişti»,* iar nu numai cu hostia cum se obişnuia în ultimii de ani. Pe de altă parte sînt *taboriţii,* extremiştii, sub conducerea r. 2iska, care nu mai acceptă preoţi şi nioi chiar «transsubstanţiaţia» aristică, «ceea ce nici Hus nu susţinuse. Războiul civil a fost lung ar. Husiţii extremişti au primit numele de «taboriţi» după fortăreaţa cipală *Tabor*. Trupele conduse de J. Ziska au repurtat victorii care îngroziţ papalitatea şi popoarele creştine. Taberele lor au însemnat etică nouă în istoria militară. Distrugeri de oraşe, de biserici, pierde vieţi şi învrăjbiri pătimaşe de popoare prin expediţii cruciate, î cu toată cruzimea, n-au fost în stare să distrugă pe toţi aderenţii, ţi au emigrat în ţările din jur : Moravia, Polonia, Ungaria, Transil-ia şi Moldova, în timpul lui Ştefan cel Mare (1457—1504), care le-a •dat toleranţă religioasă. Mulţi vor fraterniza în secolul al XVI-lea ;alvîniştii şi luteranii. Unul din ultimii reprezentanţi ai acestor «fraţi avi» a fost genialul pedagog Jan Amos Komenski (Comenius), au-il cunoscutei lucrări *Didactica magna,* care, pentru ideile sale, se va igia, în 1628, în Polonia, iar de acolo, în 1656, în Olanda, la Am-dam. Meritul mare al husiţilor constă în faptul că pentru prima oară gia unea la sfîrşit de ev mediu un popor întreg într-o unitate ui-aare. Pilduitoare a fost tradiţia inaugurată din nou după atîtea curi de a se sluji şi predica în limba poporului.

In toamna anului 1450 husiţii din Praga au căutat să intre în legă-*i* cu Patriarhia de Constantinopol. Ei au trimis o delegaţie condusă preotul englez Constantin Plastris, dorind să încheie o unire cu srica Răsăritului. Preotul englez se adresă împăratului Constantin Kl-lea Dragases (1448—1453), cerîndu-i să-i dea pe cineva spre a-i ;rui în credinţa ortodoxă, iar împăratul îi încredinţa învăţatului iah Ghenadie Scholarios (f 1472), viitorul patriarh ecumenic după erea Constantinopolului sub turci în 1453, care se achită onorabil de :ina încredinţată.

împrejurările politice de atunci n-au fost favorabile pentru a se nge mai mult relaţiile dintre cele două Biserici, care ar fi fost utile belor părţi.

c. **Girolamo Savonarola** (f 1498). Una din cele mai fascinante sonalităţi care întruchipa pe la 1490—98 protestul împotriva decadei clerului catolic a fost călugărul dominican Girolamo Savonarola. i născut la Ferrara în 21 septembrie 1452 ca fiu de medic. De tînăr, ultînd predica unui călugăr dominican, a intrat, fără voia părinţilor, Ordinul dominicanilor în oraşul Bologna. Din 1481 îl vedem predi-or la Florenţa, metropola Renaşterii. între 1393—1420 Florenţa s-a mrat de o conducere politică mai înţeleaptă şi mai statornică în atmo-

sfera de instabilitate, pe care o provocau ciocnirile de interese economice şi politice ale cetăţilor italiene — în plină ascensiune — între burghezie şi capitalism. Dar şi mai importantă a fost epoca dintre 1434—1494, cînd în Florenţa a stăpînit familia Medici, care a ştiut să o apere de competiţiile greu de săturat ale Veneţiei. In această Florenţa îndrăgostită de urmele antichităţii, dar care iubea pătimaş plăcerile şi luxul, activitatea lui Savonarola se dezlănţui ca o furtună. Primele lui predici n-au fost apreciate, dar răceala auditorilor săi nu 1-a descurajat. In august 1490, şi-a inaugurat predica de pe amvonul catedralei San Marco De data aceasta totul părea nou şi deosebit în predica impetuosului călugăr dominican. Cînd începea să se înfierbînte în expunere, floren tinilor li se părea că aud glasul unui profet necruţător. El vorbea în genul vizionarilor ioachimiţi. La un moment dat a proorocit că nu peşti mult timp va veni de la nord o armată care va fi ca pedeapsă pentru italieni. In scurt timp apar trupele franceze ale lui Carol VIII (1485— 1498). Popularitatea predicatorului crescu imens. Cu toate ca limbaju lui era dur şi imaginile folosite erau aspre, totuşi poporul îl asculta toi mai mult. Piero, fiul decăzut al lui Lorenzo Magnificul (1448—1492) cel care conducea frînele principatului cu cea mai înfloritoare curte princiară şi cu cei mai străluciţi artişti ai vremii, nu mai putea stăpîn: acum spiritele. Lumea îl alungă. Incepînd din 1494 Savonarola s-a aşezai în fruntea celor care doreau o constituţie democratică în locul cele absolutiste a familiei Medici, care ani de-a rîndul fuseseră cei mai mar bancheri ai Europei. Nu trebuie uitat că scaunul Romei era deţinut pi atunci de Alexandru VI Borgia (1492—1503), unul din cei mai decăzut: papi ai timpului. Toate indicau necesitatea imperioasă a unei reforme radicale.

Prin predicile sale, Savonarola a reuşit să facă din oraşul plâcerilo şi al petrecerilor un oraş în care să predomine spiritul Evangheliei. în noua «republică creştină» toate plăcerile lumeşti au fost înlăturate. Fetele şi femeile şi-au lepădat podoabele, îmbrăcîndu-se simplu ; tineri: snobi au devenit şi ei modeşti şi mai credincioşi. In locul cîntecelo lumeşti au început acum să răsune numai cîntări bisericeşti. Averii' cîştigate pe nedrept au fost restituite, duşmăniile de moarte şi război nările dintre familiile oraşului au fost uitate. Impozitele au fost revizuite, cămătăriile înlăturate. Bisericile au devenit neîncăpătoare pentri mulţimea credincioşilor. Reforma politică preconizată de Savonarola ni putea fi pusă însă în aplicare cu adevărat. El dorea ca şi viaţa culturali şi artistică să urmeze aceleaşi schimbări. Hristos urma să conducă totul El să fie patronul libertăţii ! Pentru imoralităţile comise se instituie ur tribunal. Florentinii Renaşterii, însă, n-au putut suporta timp îndelunga viaţa de sfinţenie şi ascetism impusă de Savonarola. Pe cît de uşor s-ai lăsat florentinii convinşi de reforme, pe atît de repede s-au şi înton la obiceiurile lor vechi, îndată ce au intrat în acţiune călugării fran ciscani, familia Medici şi papa Alexandru al Vl-lea. In iulie 1495 Savo narola a fost oprit de a mai predica, fiind invitat să se prezinte la Rom spre a fi judecat de papă. El însă n-a dat ascultare, ci a atacat în predic; pe papă. Atunci a venit anatema de la Roma, iar din partea oraşulu 8 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

;erdicţia de a mai predica şi fiindcă nici acum nu s-a supus, a fost şstat şi aruncat în închisoare. Aici şi-a scris el două *Comentarii la almi.* în 23 mai 1498 delegaţii papei au condus procesul de judecată, vonarola şi alţi doi colaboratori ai săi, Silvestro Maruffi şi Buonvicini

fost spînzuraţi şi apoi arşi pe rug, iar cenuşa lor aruncată în îl Ar no.

Savornarola n-a fost un reformator în sensul celorlalţi ; el a fost un /oltat împotriva imoralităţii şi a abuzurilor din Biserică. Intenţiile i-au it bune, dar pînă la urmă temperamentul lui pasionat a depăşit sfera activitate a unui călugăr. împotriva aceloraşi abuzuri se va ridica început şi Luther, care va tipări la 1523 cîteva predici ale lui vonarola.

Mai tîrziu, Savonarola, deşi a fost executat şi ars pe rug de căpe-îii ale Bisericii romano-catolice, a fost canonizat sfînt de aceeaşi serică.

B I B L I O G R A F I E *

John Wycliff, *The latin Works,* 35 voi., London, 1883—1922; reimprimată, nkfurt/Main, 1964 ; W. Farr, *John Wyclilî as legal Reiormer,* Leiden, 1967.

H. B. Workman, *John Wycliii.* A *Study oi the english medieval ChuirM, 'ol.,* Oxford, 1966; L. J. Daly, *The Political Theory oi John Wycliii,* Chicago, 1962.

J. A. Robson, *Wycliii and the Oxiord Schools,* Cambridge (Gr. Br.), 1961 ; B. Mac Farlane, *John Wycliii and the Beginning ol English Nonconiormism,* idon, 1952.

J. H. Dahmus, *The Persecution oi John Wycliii,* New Haven (Conn.), 1952.

Am. Molnar, *Jean Hus, Paris, 1076*; R. Kalivoda, *Der Husitismus Revolution l Ideologie,* KSln-Wien, 1976, 397 p.; M. Jedin, *Handbuch der Kirchengeschichte-,* Aufl., Bd. IV, Freiburg im Breisgau, 1975; L. Lantini, *Jan Hus, ii primate di tro,* Torino, 1947.

H. J. Schultz, *Die Warheit der Ketzer,* Stuttgart, 1968, 375 p.

M. Spinka, *John Hus,* Princepton, U.S.A., 1968, 344 p.; John Hus, *Concept oi Church, Princeton, 1966; John Hus at the Council oi Constance,* New York, 5; J. Marek, *Le Mouvement hussite en Boheme,* Prague, 1965 ; F. Seibt, *Hussiti-Zur Struktur einer Revolution,* Koln, 1965. O. Odlozilic, *The hussite King. Bohe-i in European Aiiairs (1440—1471),* New Brunswick (N.J.), 1965; P. de Vooght, *iresie de Jean Hus,* Louvain, 1960; De 7a *chretiente en Boheme,* în «Revue istoire ecclesiastique», LXXI (1976), no. 3—4, p. 402—418; J. Boulier, *Jean Hus. teques avânt la chute de Constantinople,* în «Byzantinoslavica», 14 (1953), p. —225; M. Vischer, *Jean Hus, sein Leben und seine Zeit,* Frankfurt am Main, 0; E. Denis, *Hus et la guerre des hussites,* Paris, 1878, reeditat, Paris, 1930; Ch. Hefele-Dom H. Leclercq, *Histoire de Conciles,* t. VII, 1, Paris, 1916.

In limba română.

Ioan V. Leb, *Relaţiile husiţilor cehi cu Patriarhia Constantinopoluiui din sec. ,* în «Studii teologice» XXX (1978), nr. 3/4, p. 254—263; Jacques le Goff, *Civili-a Occidentului medieval,* traducere de Măria Holban, Bucureşti, 1970,. 720 p. Re-zie Pr. prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», Bucureşti, XXIV (1972), nr. 2, p. —270; L. Huizinga, *Amurgul Evului Mediu,* trad. de Măria Holban, Bucureşti, 0; Traian Ionescu-Nişcov, *Husitica în istoriografia română,* Bucureşti, 1 Extras din «Romanoslavica», X (1963), p. 385—403; Pr. Milan Sesan, *Husiţii Ortodoxia,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XXXIV (1958), nr. 3—4, p. 218 27; *Din căile retormaţiei cehe,* în «Mitropolia Banatului», XIII (1963), nr. 9—10, [137]—446; *Magistrul Ioan Hus,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XLI (1965), /—8.

Bibliografie întocmită de Pr. prof. T. Bodogae şi Pr. prof. I. Rămureanu.

H. Herrmann, Savonaro/a *der Ketzer von San Marco,* Miinchen, 1977.
H. Bauer, *Feuer in Florenz (Savonarola),* Leipzig, 1976.
R. Ridolfi, *Vita di Girolamo Savonarola,* Roma, 1974, VIII, 742 p.
S. Weinstein, *Savonarola et Florence,* Paris, 1973.
J. Favier, *Savonarola (Jerome),* în «Encyclopaedia Universalis», t. 14, Pari 1968, p. 698—699 ; Rom. de Main, *Savonarola e la Curia Romana,* Leidein, 1967. M. Munin, *Savonarola,* Paris, 1960; Ralph Roeder, *Savonarola,* traduit de l'a: glais par Blanche Prenez, Paris, 1933; Pasquale Villari, *La storia di Girolamo S vonarola e di suoi tempi,* nouva ed., t. I—II, Firenze, 1930.
J. Schnitzer, *Savonarola. Ein Kulturbild aus der Zeit der Renaissance,* Mii; chen, 1924.

Sinodul unionist de Ia Ferram-Florenţa * Respingerea lui de către Biserica Ortodoxă

După felul în care au evoluat în ultimele veacuri relaţiile politic şi bisericeşti între Apus şi Răsărit, era greu de spus dacă cele două r; muri ale creştinătăţii se vor mai putea aduna din nou laolaltă pentr a înlătura deosebirile de credinţă şi de tradiţii, care le separau şi le d< părtau tot mai mult cu trecerea vremii. Răsăritenii nu mai aveau inert dere că ar putea fi priviţi ca fraţi şi ajutaţi ca atare după ce, de atîU ori, le-a fost dat să vadă venind dinspre Apus numai tendinţe de *ci* cerire şi de expansiune economică şi politică. Pe de altă parte, odată c ridicarea oraşelor şi a unei burghezii puternice, statele apusene luasei un avans economic şi cultural incontestabil faţă de Răsăritul creşti atît de apăsat şi stors de opresiunile turceşti şi tătărăşti, care barasei de acum definitiv drumul extinderii spre noi baze economice în Asi La această conştiinţă a superiorităţii şi a suficienţei de sine, pe care întărea tot mai mult idealul de viaţă nouă (vita nuova) a statului lai pe care Apusul îl savura deja din plin de la începutul secolului al X^ lea, trebuie adăugat şi faptul că papalitatea, pornită pe făgaşul uni puteri quasi-lumeşti, nu mai accepta gîndul unei astfel de uniri biser ceşti decît pe calea supunerii grecilor autorităţii Scaunului de la Rom

S-a arătat că în veacurile XI—XIV încercările de unire bisericeasc dintre Apus şi Răsărit avuseseră mai mult caracter de discuţii şi erau re gizate mai mult de împăraţii bizantini. Comnenii (1081—1185) şi Miha al VUI-lea Paleologul (1261—1282) fuseseră însufleţiţi de ideea că Impe riul creştin condus de ei este adevăratul moştenitor al statului creştin, as cum l-au văzut Constantin cel Mare (306—337) şi Justinian (527—565). *J-*cum lucrurile s-au schimbat. împăraţii din Bizanţ au ajuns să plătească tr but greu sultanilor otomani, care cuprinseseră încă din secolul al XlV-le aproape toate ţările creştine din Balcani. E drept că în urma înfrînger de la Ankara din 28 iulie 1402 ascensiunea turcilor a fost amînată c cîteva decenii, dar deja în 1430, ei cuceresc Tesalonicul, al doilea mai oraş după capitala Imperiului. în culmea disperării, împăratul Ioan ■ VIII-lea Paleologul (1425—1448) s-a âecis, din nou, să încerce impos bilul. Istoricul Sphrantzes relatează că, după concepţia tipică a vremi împăratul a trimis în solie la sultan pe un demnitar să-i aducă la ci

* Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae şi Pr. prof. I. Rămureanu.

î «ca unui prieten şi frate» (= vasal) că are de gînd să facă uni-
ericească cu latinii. Sultanul, însă, 1-a sfătuit să nu o facă, dar
tul a făcut ce voia, sau cum zice Sphrantzes, a făcut mai degrabă
oit ursita cea rea. Tatăl său, Manuil II Paleologul (1391—1425),
îtrecuse ani de zile prin Apus colindînd curţile din Milano, Paris
dra în căutare de ajutoare (1399—1402) îi spusese : «de speriat
-i sperii pe turci, cu gîndul că ai să faci unirea cu latinii, dar eu
Iau deloc sfatul să faci aşa ceva, pentru că nu-i văd pe ai noştri
să găsească vreo modalitate de unire şi înţelegere cu latinii.
mi-e să nu se facă schismă şi mai rea şi atunci iată că ne-am
gol şi în ochii paginilor». Totuşi Ioan al VUI-lea a încercat-o ; el
fusese în 1422 în Apus, cerînd ajutoare. In 1431, se întruni la
in sinod general, care proiecta unirea cu grecii.
: ştie că în neputinţa lor de a ajunge la un rezultat pe chestiunea
iei «in capite et membris», unii din episcopii latini adunaţi la Ba-
ageau şi — vorba viitorului papă Pius al Il-lea (1458—1464) — «n-ar
să fie numit creştin cine n-ar plînge cînd vede atîta neunire în-
:ştini». In plus, sinodalii de la Basel au trimis din timp, în mai 1437,
ţi la Constantinopol, între ei şi pe celebrul Nicolaus (1401—1464),
iu încheiat o convenţie cu trimişii greci pentru sinod ca ei să so-
. întîi în apele italiene şi după aceea să se decidă în ce loc va să
iut
sinodul.
'unoscînd gravitatea dezbinării şi gîndindu-se că dacă nu-i aduce
eci într-un oraş italian «unirea» va fi discutabilă, în iulie 1437
Eugen al IV-lea (1431—1447) închiriază vapoare din Veneţia, le
sub comanda unui nepot al său şi investeşte pe doi episcopi cu pu-
de a excomunica pe sinodalii din Basel, dacă aceştia ar încerca
a să convingă pe greci să meargă la ei. Misiunea trimisă de papă
rol de a sonda întîi terenul şi apoi de a-1 pregăti pentru reuşita
lei pe care o reprezenta.
'rin bula *«Doctoris gentium»* din 18 septembrie 1|87, papa Eugen -lea hotărî transferarea conciliului din Basel la Ferrara, pe coasta tală a Italiei, motivînd că acesta este unul din oraşele preferate eci. Se mai ştie că la Constantinopol au sosit, în fine, şi solii

sino->r din Basel, cerînd împăratului să urce pe corăbiile trimise de e> ritate, iar nu de o minoritate de episcopi, trimişi de papă, în ceartă nodul.

Bizantinii se pronunţară în favoarea papei. La 24 noiembrie 1437 râtul Ioan al VlII-lea Paleologul, însoţit de fratele său Dimitrie)logul şi de o delegaţie impunătoare de aproape 700 de persoane, lecat cu corăbiile papale spre Italia, gata să se încaiere la plecare >răbiile trimise de sinodalii din Basel.

Din impunătoarea suită a împăratului făceau parte : patriarhul ecu-ţclosif al Il-lea (1416— f 10 iunie 1439), care va muri în timpul irilor sinodului la Florenţa; vreo 20 de mitropoliţi şi episcopi, cîţi-reoţi şi diaconi şi cîţiva mireni mai de seamă.

Dintre clerici, mai însemnaţi erau : *Visarion,* mitropolitul Niceei i 18 noiembrie 1472 la Ravena), om de profundă cultură clasică, fa-

vorabil unirii cu latinii din motive politice, care va rămînea în Italia, unde va fi numit cardinal de papa Eugen al IV-lea, iar după moartea acestuia va candida în două rînduri la scaunul pontifical; *Marcu Euge-nicul,* mitropolitul Efesului (f 23 ianuarie 1444), care reprezenta şi pe patriarhul Antiohiei, apărătorul Ortodoxiei şi cel mai mare adversar al unirii cu latinii ; *Antonie,* mitropolitul Heracleei, care reprezenta şi pe patriarhul Alexandriei ; *Dionisie de Sardes,* reprezentînd pe patriarhul Ierusalimului, care va deceda la Florenţa şi va fi înlocuit cu mitropolitul *Dorotei al Monembasiei, Mitrofan,* episcop de Cizic, favorabil unirii, călugărul *Grigorie Mammas,* confesorul împăratului, *Silvestru Syropulos,* marele eclesiarh al Patriarhiei Ecumenice, care, după întoarcerea din Italia, a scris *Istoria sinodului unionist din Ferrara-Florenţa,* şi alţi ierarhi, călugări şi demnitari.

Dintre mireni au fost : *Gheorghe Scholarios,* secretarul intim al împăratului, reprezentantul aristotelicilor în Bizanţ, numit ca monah după 1448 Ghenadie Scholarios, care a devenit primul patriarh ecumenic sub turci (1454—1456 ; 1462—1463 ; 1464—1465 ; f 1472), *Gheorghe Ghemist Plethon* (1360 — f 25 iunie 1452) de la Mistra (vechea Spartă) în Peloponez, reprezentantul platonicienilor.

Imperiul grec de la Trebizonda a trimis, de asemenea, o delegaţie.

Unii principi ai popoarelor ortodoxe din Răsărit au trimis şi ei reprezentanţii lor. Astfel, marele principe al Moscovei,, Vasile al Il-lea (1425—1462) a trimis pe Isidor de neam grec, mitropolitul Kievului şi Moscovei (f 1463), cu o suită.

Biserica Georgiei sau Iviriei, în Caucaz, a trimis trei delegaţi : mitropolitul Grigorie al Georgiei, un episcop şi un laic.

Domnitorii Moldovei : Iliaş şi Ştefan (1435—1442) au trimis pe mitropolitul Damian al Moldovei, locţiitor al Sevastiei, de neam grec, numit în Moldova de Patriarhia Ecumenică în 1437, însoţit de vicarul său, protopopul Constantin şi un delegat mirean, logofătul Neagoe, probabil locţiitorul episcopiei sau mitropoliei Romanului.

Mitropolia Ungrovlahiei, respectiv domnul Ţării Româneşti : Vlad Dracul (1436—1442 ; 1443—1446), arhiepiscopia sîrbă de Ipek, respectiv despotul Gheorghe Brancovici (1427—1456) şi arhiepiscopia greco-bui-gară de Ohrida n-au trimis nici un delegat, din motive politice.

In lipsa proceselor verbale originale, istoria dezbaterilor florentin* se poate reconstitui oarecum după următoarele surse : 1) o redacţie ne semnată, atribuită mai probabil episcopului Dorotei de Mitilene, scrisă în spirit unionist, cu extrase din actele originale, variantă tipărită îr 1521 la Roma, iar după aceea îmbogăţită în colecţiile sinodale ale Iu Harduin şi Mansi ; 2) o expunere dialogată după textele primei ediţii tipărită în 1638, şi mai ales 3) Istoria marelui eclesiarh Silvestru Syropulo; al Bisericii din Constantinopol, martor ocular care deşi era anti unionist, a semnat totuşi hotărîrile de la Ferrara-Florenţa. In 1660 si va face o traducere a lucrării lui Silvestru Syropulos şi se va tipări 1; Haga, sub titlul *«Vera historia unionis non verae inter graecos et laţi nos sive Concilii Florentini exactissima narratio», = Istoria adevărată unei uniri neadevărate dintre greci şi latini, sau istorisirea cea tnai exac tă a sinodului florentin».* în 1971 se va publica o nouă ediţie la Paris

/. Laurent. Coroborînd toate aceste trei surse şi ţinînd cont şi de ;e publicate de atunci încoace, se pot expune lucrările sinodului în

următor :

După ce împăratul Ioan al VlII-lea Paleologul lăsă treburile Impe-ii în mîna fratelui său Constantin, sosi la 8 februarie 1438, în Ve-*i* unde dogele şi veneţienii i-au făcut o primire- triumfală. La pri-i 'i-au întâmpinat abatele Ambrozie Traversări, prietenul papei. Syropu-mărturiseşte că grecii nu erau încă deplin decişi unde vor mer-la sinodalii de la Basel sau la papă. I-au scos din încurcătură insis-île papei, care a trimis din nou sume de bani şi a dat dispoziţii cum e găzduiţi şi hrăniţi grecii. S-a încheiat în acest sens o învoială cu :hizul de Este din Ferrara, care s-a oferit să dea gratuit găzduire iratului şi însoţitorilor săi. împăratul sosi mai devreme la Ferrara,

martie 1438, iar patriarhul ceva mai tîrziu. Papa nu a dorit vreo ifestare specială de respect din partea grecilor ci s-a îmbrăţişat doar mpăratul şi cu patriarhul, iar ceilalţi i-au sărutat mîna. Urma ca dul să se deschidă la 3 aprilie, dar s-a amînat deschiderea lui ofi-i pînă în octombrie 1438, pentru a veni de la Basel şi alţi membri dali.

Latinii n-au putut convoca decît vreo 70 de ierarhi, la care s-au igat cîţiva delegaţi veniţi în cursul şedinţelor de la Basel, unde ră-eseră cei mai mulţi care susţineau concepţia «conciliaristă» că sino-este superior autorităţii papei. Din partea latinilor s-au distins în discuţii : cardinalul *Iuliu Cesa-*

fost preşedinte al sinodului din Basel, *Andrei,* episcop latin de Ro-

Ludovic, arhiepiscop de Forli, *Ioan de Turrecremata* sau Torque-a (spaniol), *Ioan de Montenegro,* dominicanul *Ioan de Raguza* (acul Dubrovnik în Jugoslavia) şi abatele *Ambrozie Traversări* de la ăstirea Camaldulilor. In ciuda celor din Basel, care reproşau împă-lui că n-a rămas loial faţă de sinod, după Paşti, printr-o comisie de iersoane, se fixă tematica sinodului : *Filioque, purgatoriul, azimile* şi *latul papal,* lăsat dinadins la urmă, fiind problema cea mai spinoa-Fimp de şase luni s-a dat voie să se facă pregătirea prin discuţii şi ii particulare. împăratul, afirmă Syropulos, a interzis compatrioţi-săi discuţiile asupra adaosului Filioque şi a folosirii azimilor, rămî-l pe ordinea de zi *purgatoriul* şi *primatul.* Aşa se face că în lunile e şi iulie nu s-a discutat altceva decît despre *purgatoriu.* Din partea ilor, au luat parte la discuţii Marcu Eugenicu, mitropolitul Efesului isarion, mitropolitul Niceei.

în discuţiile acestea particulare unii afirmau că deosebirile pe aceas-smă sînt de netrecut, pe cînd alţii le credeau fără importanţă. Refu-: modul prea scolastic şi tranşant al apusenilor, grecii susţineau că stele nu primesc îndată după moarte întreaga fericire sau pedeapsă îrece nu sînt unite cu trupurile cu care au convieţuit, ci sînt în aş-are : «sufletele drepţilor sînt în mîna lui Dumnezeu» (înţ. lui Solo-i 3, 1), pînă după învierea de obşte, care va fi la judecata univer-, cînd ele vor fi apoi depline. Latinii, în schimb, afirmă că numai cu păcate uşoare sau veniale urmează să se curăţească prin foc, în jatoriu. Mitropoliţii Marcu Eugenicu al Efesului şi Visarion al Ni-

ceei au obiectat temeinic că, potrivit revelaţiei Sf. Scripturi, nu poate fi vorba de o pedeapsă materială a sufletelor spirituale în purgatoriu printr-un foc material, ci sufletele celor care au păcătuit în viaţă îndură după moarte suferinţe morale pînă la judecata universală. Syropulo; observă că sub presiunea împăratului de a nu se primejdui reuşita sinodului, grecii au cedat şi, la 17 iulie 1437, discuţia asupra purgatoriului s-a încheiat cu un compromis : «sufletele drepţilor se bucură îndată după moarte de toată fericirea de care sînt în stare, iar după înviere această fericire va spori atît de mult încît va străluci ca soarele «Atunci cei drepţi vor străluci ca soarele în împărăţia Tatălui lor» (Matei 13, 43).

împăratul era supărat, pe de o parte, că sinodalii nu mai sosesc, ia: pe de alta că discuţiile se prelungesc cu prea multe amănunte. La aceas tă şedinţă erau prezente abia 100 persoane, cardinali, episcopi, egumeni Sinodul s-a deschis oficial cu mare pompă la 8 octombrie 1438 la Fer rara, cu discuţii publice asupra celor patru puncte mai însemnate : Fi lioque, purgatoriul, azimele şi primatul papal. Pentru discuţiile despri *Filioque.* s-au ţinut nu mai puţin de 11 şedinţe, însă fără nici un re zultat.

Latinii au obiectat că nu-i vorba de un adaos la Simbolul de ere dinţa, ci de o «explicaţie». Ghemistos Plethon a întrebat pe latini de *o* explicaţia nu s-a făcut mai repede, poate la Sinodul al III-lea ecumeni (431), cînd tocmai se specifica «nimic mai mult, nimic mai puţin, decî s-a stabilit la sinodul din Niceea» (325). Mitropolitul Marcu Eugenicu venit şi cu argumentul : «Sinodul al III-lea ecumenic n-a introdus nic termenul *Theotokos,* deşi tocmai despre conţinutul lui a dogmatizat. Lu crul se va întîmpla numai la 451, la Sinodul din Calcedon». Cardinalu Iuliu Cezarini a răspuns că Fiiioque are sens de «dezvoltare». îndeoseb în şedinţele 4 şi 5 din 14 şi 16 octombrie 1438, Marcu Eugenicu a făcu observaţia că nu poate fi scăzută îndrăzneala de a fi adăugată la simbe Învăţătura despre purcederea Duhului Sfînt şi că de aici provine, î fond, dezbinarea dintre Apus şi Răsărit, dezbinare în care latinii s-a arătat atît de lipsiţi de dragoste faţă de fraţii lor. S-a ajuns la verifica rea citatelor patristice. Cu pasiune a răspuns din partea latinilor Andn de Rodos. Tensiunea urca ; împăratul era îngrozit de perspectiva că v pleca acasă fără ajutor din Apus, iar papa ameninţa că nimeni n-ar voie să plece pînă nu se va proclama unirea Bisericilor. Chibzuind c împăratul, papa Eugen al IV-lea a ajuns la concluzia că pentru reuşit sinodului ar fi necesar să mute din nou sediul discuţiilor, de astă dată 1 Florenţa, pentru ca plecarea delegaţilor greci să fie mai puţin posibil; S-a invocat drept motiv pentru mutarea la Florenţa pericolul unei ep: demii de ciumă la Ferrara, cu toate că atît Syropulos cît şi celelalt izvoare spun că acest pericol trecuse deja de trei luni. Mai era şi a motiv de ordin intern : florentinii se obligaseră să mărească subvenţii! delegaţiilor ortodoxe cu sume substanţiale dacă lucrările conciliului £ vor desfăşura în oraşul lor. La Ferrara patriarhul Iosif nu putu pai ticipa decît la unele şedinţe din motiv de boală, iar papa, care sufere de podagră, ceruse ca discuţiile să nu se ducă în catedrală, cum se hc tărîse la început, ci în paraclisul palatului marchizului de Este. La îr

anului 1439 papa Eugen al IV-lea a transferat sinodul de la Fer-
Florenţa, unde grecii au îndurat multe lipsuri, papa sperînd că
va constrînge să accepte unirea. Acum, la Florenţa, mulţi din
italieni erau dornici să audieze pe filosoful Ghemistos Plethon
ta (Peloponez) despre filosofia lui Platon.
;pînd cu sesiunea a 18-a din 2 martie 1439, s-au continuat discu-
pre *Filioque* — purcederea Duhului Sfînt şi de la Fiul —, dar nu
iţe generale, ci de lucru. Discuţiile au continuat în şase şedinţe,
i' rezultat. La citările patristice din Sf. Vasile (f 379) şi din alţi
greci în legătură cu înţelesul expresiilor «ek» şi «că» în raport
L Marcu Eugenicu combătu pe Andrei de Rodos în şedinţa a
atunci cînd acesta voia să spună că Sf. Atanasie (f 373) şi Sfîn-
ile ar fi admis în Sf. Treime două principii. în şedinţa a XXII-a,
Eugenicu dovedi chiar că textul adus de episcopul Andrei de Ro-
Sf. Vasile, *Adv. Eunom.* cap. XIII, nu este autentic. Unioniştii au
i mărturia Sfîntului Maxim Mărturisitorul (f 662), care, la fel,
despre latini că acceptă în Sf. Treime numai o cauză. Faţă de.
i poziţie, Andrei de Rodos declară că şi el acceptă tot numai un
>iu, o singură cauză în Sfînta Treime. Atunci împăratul interveni,
să se închidă discuţiile privind Filioque, căci formula aceasta e
abilă pentru toţi. Interzice apoi lui Marcu Eugenicu şi lui Antonie
•acleei de a mai participa la dezbateri pentru că prelungesc dis-

ăzînd că nu se obţine de la greci recunoaşterea lui Filioque, patri-a chemat pe ai săi la patul său de suferinţă şi a insistat să cede-iară de cinci persoane, toţi grecii au cedat. Patriarhul a murit la lie 1439, fiind înmormîntat în biserica dominicanilor, Santa Măria la, construită între 1246—1360.

i şedinţele XXIV şi XXV, la care n-au mai participat cei doi ie-
greci, Ioan de Montenigro a căutat să arate cu mărturii scoase din
ărinţi că învăţătura latinilor nu este în contrazicere cu a grecilor.
moartea patriarhului, discuţiile au fost conduse de împărat, care
insultat numai cu unioniştii în frunte cu mitropoliţii Isidor al Kie-şi Moscovei, Visarion al Niceei şi cu Dorotei de Mitilene.
mpăratul stăruia supra unirii cu iatinii, ştiind pericolul ce-1 aştep-întoarcerea la Constantinopol fără ajutorul militar din Apus.

-■a 13 şi 14 aprilie 1439 mitropolitul Visarion al Niceei a ţinut în
confraţilor o pledoarie iscusită pentru unire.
tn genere, latinii au susţinut că învăţătura lor nu este în contrazi-
cu învăţătura ortodocşilor.
In privinţa lui *«Filioque»,* asupra căruia s-au purtat discuţii aprin-
icordul 1-a care s-a ajuns s-a formulat astfel : *«Sfîntul Duh purcede veşnicie din Tatăl şi din Fiul ca dintr-un singur izvor şi dintr-o ură suflare» — ex utraque aeternăliter tamquam ab uno printipio mica spiratione* procedit», formulă care va fi reluată în discuţiile re ortodocşi şi catolici în secolul nostru.
După alte patru săptămîni de discuţii, grecii şi latinii au căzut de •d şi cu privire la celelalte puncte de credinţă : *purgatoriul, azimile*

şi *primatul papal.* S-a admis uzul de a se săvârşi Sfînta Liturghie sau Misa catolică cu pîine dospită şi nedospită după practica fiecărei Biserici,

Despre *primatul papal,* deşi a fost lupta cea mai grea, grecii iau convenit că papa *este* succesorul Sfîntului Petru, locţiitorul lui Hristos pe pămînt, *învăţător şi judecător al întregii Biserici, *după cum se cu~ prinde în hotărîrile Sinoadelor ecumenice şi în sfintele canoane» =» «quaemadmodum etiam in gestis oecumenicorum Conciliorum et in sa-cris canonibus continetur»,* iar al doilea în rang după el este patriarhul de Constantinopol. Prin această formulare abilă grecii au reuşit să evite recunoaşterea primatului jurisdicţional al papei în Biserica universală.

Aceste patru puncte : *primatul papal, Filioque, purgatoriul şi azi-mile* s-au numit în istorie «cele *patru puncte florentine»* şi ele au fost impuse ulterior de papalitate la încheierea unor «uniri» cu unele Biserici din Răsăritul Europei şi din Orientul Apropiat.

In ceea ce priveşte primatul papal, trebuie subliniat că grecii l-au înţeles în modul în care s-au pronunţat asupra lui Sfintele canoane şi hotărîrile Sinoadelor ecumenice, şi ca un *primat de onoare* — episcopul Romei fiind socotit ca *primus inter pares,* şi nu cum făcuse delegaţia Romei la Sinodul al IV-lea ecumenic de la Calcedon, din 451, cînd a prezentat o exegeză greşită a canonului al 6-lea al Sinodului I ecumenic de la Niceea, din 325, la care au adăugat după textul lui cunoscutul adaos al decretelor pseudo-isidoriene de mai tîrziu : «Ecclesia Romana *semper primatum habuit» — «Biserica Romei a avut totdeauna primatul»,* crezînd că în canoanele 3, 4 şi 5 ale sinodului din Sardica din 343 s-a spus aşa ceva. Textele originale n-au cunoscut un astfel de adaos, care nu este decît un fals.

S-a compus apoi *decretul de unire,* în limbile greacă şi latină, care a fost semnat de 115 delegaţi latini şi numai de 33 de răsăriteni.

N-au semnat : mitropolitul Marcu Eugenicu al Efesului, dîrzul apărător al Ortodoxiei, şi cei care fugiseră de la Sinod mai înainte, la 14 iunie 1439, între ei fiind Dimitrie Paleologul, fratele împăratului, mitropolitul Grigorie al Georgiei (Iviriei) cu un laic, Gheorghe Scholarios, secretarul împăratului, deşi el stăruise pentru unire, Gheorghe Ghemist Plethon ş.a. Unii dintre fugari au fost prinşi şi constrînşi să semneze.

Dintre sinodalii greci au semnat 16 mitropoliţi, între ei şi mitropolitul Damian al Moldovei, patru locţiitori de patriarhi, patru diaconi şi reprezentanţii celorlalţi principi creştini. împreună cu aceştia a semnat şi împăratul Ioan al VUI-lea Paleologul.

Mult mai tîrziu, înainte de 1452, mitropolitul Damian al Moldovei| a renunţat la unire, alăturîndu-se antiuninoniştilor din Bizanţ, după cum aflăm dintr-un *Raport āl arhiereilor şi al celorlalţi contra sinodul lui din Florenţa,* înaintat împăratului Constantin al Xl-lea Dragasea (1448—1453), în 1452, de Ghenadie Scholarios (Ed. Petit-Siderides-Jugie, *Opere,* t. III, Paris, 1930, p. 193—195). j

La 6 iulie 1439, în prezenţa papei Eugen al IV-lea, care a oficiat acest prilej, a fost proclamată oficial *unirea dintre cele două Biseric* in catedrala Santa

Măria del Fiore din Florenţa (construită între ani| 1296—1436), de către cardinalul Iuliu Cesarini, care a citit textul latir

opolitul Visarion al Niceei, care a citit textul grec al decretului

■e.

iodul de la Ferrara — Florenţa este socotit de Biserica Romano-

ă *al XVII-lea Conciliu general.*

i rezultatul acestui sinod latinii s-au bucurat mult la început, genere, el n-a mulţumit nici pe papă, nici pe împărat, nici pe

şedinţa ultimă, papa a mai pretins grecilor următoarele : primi-fă'tătur'ii apusene că o căsătorie încheiată după rînduielile canonise' poate desface, deci interzicerea divorţului, pedepsirea imediată ■opolitului Marcu Eugenicu, cel mai mare adversar al unirii cu şi alegerea unui urmaş al patriarhului Iosif al II-lea, decedat la ţa la 10 iunie 1439.

recii au respins toate aceste pretenţii cu politeţe obiectînd că =a patriarhului ecumenic se poate face numai în cuprinsul patri-de Constantinopol, iar sfinţirea lui ca arhiereu numai în catedrala ifia.

inodul de la Ferrara-Florenţa, socotit de Biserica Romei ca al lea conciliu general sau ecumenic, a continuat după încheierea cu grecii la 6 iulie 1439, fiind mutat la Roma, unde lucrările lui inut pînă în 1445.

îserica romano-catolică a încheiat unirea şi cu Bisericile Vechi tale : Armeană (22 noiembrie 1439), Iacobită (1442), Coptă şi Abi-Lă (4 februarie 1444), Nestoriană din Cipru (7 august 1445), fără ca i uniri să aibă o importanţă deosebită.

a 26 august 1439 împăratul Ioan VIII şi sinodalii greci au părăsit şi prin Veneţia s-au întors la Constantinopol, ajungînd la 1 fele 1440. De rezultatul acestui sinod n-a fost mulţumit nici împă- şi nici papa. Cînd papa a auzit că Marcu Eugenicu n-a voit să sem-decretul unirii a exclamat : «N-am realizat nimic», şi de fapt nu bţinut nimic, căci decretul de la Florenţa a rămas pînă azi un sim- locument în arhivele Vaticanului, ajutorul din Apus se rezumă la a pungi de aur şi argint şi două corăbii de război. La Constantinopol, încă înainte de a sosi delegaţia sinodală acasă, larea veştii unirii clericii şi credincioşii ortodocşi au fost cuprinşi idignare. Cînd, în fine, reprezentanţii Bisericii Ortodoxe au sosit la tantinopol au fost întîmpinaţi cu epitete de «trădători» şi «azimiţi». Istoricul Dukas relatează că, întrebîndu-i cum a ieşit sinodul, ei au ans : «ne-am vîndut credinţa... de frica frîncilor». Altceva nu aveau i spună.

Gheorghe Scholarios, după ce s-a întors la Constantinopol, a deve-iin 1444, după moartea mtiropolitului Marcu Eugenicu al Efesului 3 ianuarie 1444), *Conducătorul adunării ortodocşilor* şi cel mai mare :rsar al unirii de la Florenţa din 6 iulie 1439, pe care a condamnat-o 1445, în termeni foarte aspri, în *Primul tratat despre purcederea ului Sfînt,* exprimîndu-se astfel : *«Nici o nenorocire n-a fost pentru mai rea decît aceasta. Ea este mai rea decît foametea, chinurile şi t mii de morţi»* (Ed. Petit-Siderides-Jugie, *Opere,* t. II. Paris, 1929,

p. 260, Pr. prof. I. Rămureanu, *Ghenadie II Scholarios...,* în «Ortodoxia», VIII (1956), nr. 1, p. 80—81).

Cît ajutor puteau da apusenii se va vedea în 1444, la Vama, unde armatele lor vor fi înfrînte ruşinos de puterea Semilunei.

Dacă de ochii lumii se părea că unirea a fost realizată cu succes, de vreme ce însuşi împăratul a fost de faţă, semnînd actul de unire din 6 iulie 1439 de la Florenţa, în realitate, nici de data aceasta nu s-a realizat nimic. Poporul ortodox din Imperiul bizantin s-a arătat mult mai refractar faţă de hotărîrile luate la Ferrara şi Florenţa, de cum s-a arătat faţă de cele luate de sinodul de la Lvon^din 6 iulie 1274.

împăratul Ioan al VlII-lea Paleologul a crezut că prin aşezarea mitropolitului Mitrofan al II-lea de Cizic în scaunul patriarhal (1440— 1443), care semnase actul unirii de la Florenţa, va putea aduce la îndeplinire unirea. Dar şi de data aceasta împăratul a luat o măsură greşită. Poporul n-a voit să participe la slujbele oficiate de preoţii şi episcopii care s-au alăturat unirii. în schimb, predicile pline de avînt şi de foc rostite de Marcu Eugenicu au fost sorbite de popor.

Cei trei patriarhi răsăriteni întruniţi la Ierusalim în 1443 au declarat fără valoare unirea de la Florenţa. Patriarhul unionist Mitrofan II a fost depus din scaun şi lovit cu anatemă. După moartea lui Mitrofan II sau «Mitrofan ucigătorul de mamă», adică de Biserică, cum era numit de popor, Scaunul patriarhal n-a putut fi ocupat timp de doi ani, împăratul negăsind nici un grec dispus să joace rolul unui «unit» cu Roma. în cele din urmă, în 1443, a fost aşezat în scaunul patriarhal la Constantinopol Grigorie Mammas, care ca patriarh s-a numit Grigorie al III-lea (1443—1450).

Ideea unirii a devenit cu totul urgisită mai ales în urma înfrîngerii ruşinoase a «cruciadei» de la Varna din 10 noiembrie 1444, pe care Apusul o trîmbiţase înainte.

Actul săvîrşit la Florenţa a semănat ură şi discordie între fraţii de acelaşi neam discreditînd Bizanţul dincolo de hotare, în lumea slavilor ortodocşi. Rusia pravoslavnică, crescută chiar de Bizanţul oroodox, a văzut în actul săvîrşit de împăratul din Constantinopol o trădare a Ortodoxiei. Marele duce al Moscovei, Vasile ale II-lea, îndată ce a revenit acasă mitropolitul Isidor, a dispus depunerea din scaun şi arestarea lui, lucru care s-a şi făcut printr-un sinod al Bisericii Ruse.

De acum înainte Rusia şi-a ales ea singură mitropolitul ei în 1448, în persoana lui Iona, ca o reacţie de distanţare faţă de Bizanţul apostatj care îşi pierduse dreptul de a juca primul rol între popoarele lumiu ortodoxe. Greu încercata împărăţie bizantină a pierdut astfel şi sprijinuj Rusiei. Toate străduinţele împăratului de a îndupleca poporul grec sa accepte unirea au fost zadarnice. învăţatul mitropolit Visarion al Niceej şi Isidor, mitropolitul Moscovei şi al Kievului, partizani fervenţi aj unirii, s-au refugiat în Italia, unde papa Eugen al IV-lea i-a răsplăti cu demnitatea de cardinal.

Unirea celor două Biserici a eşuat, neavînd nici un rezultat politii pozitiv, indispunînd în schimb pe sultanul Murad al II-lea. împăratu Ioan al VlII-lea a trebuit să caute să liniştească pe sultan, asiguiîndu-

;ativele duse la Ferrara şi Florenţa nu au avut un substrat politic, r unul religios.
-a afirmat că după moartea împăratului Ioan al VUI-lea Paleologul
cei trei patriarhi din Alexandria, Antiohia şi Ierusalim s-ar fi
iit din nou la 1450 într-un sinod la Constantinopol, hotărînd din
ă unirea încheiată la Florenţa nu are nici o valoare. Patriarhul
rie al IlI-lea Mammas a fost excomunicat şi depus, iar în locul
fost ales Atanasie al II-lea (1450). De frica poporului Grigorie a
la Roma unde a şi murit (1459). Ultimul suveran bizantin, Con-
n al Xl-lea Dragases (1448—1453), se va adresa şi el papei, cerîn-
ajutor. Apusul condiţiona însă trimiterea ajutoarelor de proclama-
ificială a unirii din Constantinopol, lucru care pînă acum nu se
e.

[3]apa Nicolae al V-lea (1447—1455) a trimis în delegaţie la 1 oc-
rie 1452 pe cardinalul Isidor (f 1463), fostul mitropolit al Kievului
Dscovei, de neam grec, să proclame unirea oficială cu latinii. Clerul
porul ortodox din Constantinopol au protestat violent. Monahul Ghe-
; Scholarios a afişat la 1 noiembrie 1452 pe uşa chiliei sale de la
istirea Charsianit din Constantinopol un manifest în care, între al-
spunea locuitorilor capitalei bizantine : «Iau *martor pe Dumnezeu*
aceţi o unire rea» (Ed. Petit—Siderides—Jugie, t. III, Paris, 1930,
ri—172).

Cu toate protestele antiunioniştilor, unirea cu latinii încheiată la enţa la 6 iulie 1439 a fost proclamată oficial la 12 decembrie 1452, lua Sfîntului Spiridon, în catedrala Sfînta Sofia. Serviciul Sfintei rghii «pentru unire» a fost oficiat în prezenţa împăratului Conţin al Xl-lea Dragases şi a înalţilor demnitari bizantini de patriarhul >nist Grigorie al IlI-lea Mammas şi de legatul pontifical, cardinalul ar, care au slujit în sobor cu 300 de preoţi.

Această proclamare oficială a unirii provocă o mare agitaţie printre lincioşii ortodocşi. Marele duce Luca Notară, al doilea în rang după lărat, spuse atunci faimoasele cuvinte : «Mai *bine să vedem domnind mijlocul oraşului turbanul turcilor, decît tiara latinilor* !» (Ducas, *Is-a bizantină,* XXXVII, 10, Migne, P. G. CVII, col. 1072 C). Nenoro-;a veni curînd, căci la 29 mai 1453 Constantinopolul a căzut în mîinile cilor victorioşi.

într-un sinod ţinut în 1483 (4) la Constantinopol, la care participau şi
riarhii Alexandriei, Antiohiei şi Ierusalimului, va fi denunţată uni-
i de la Florenţa ca «falsă şi străină de Biserica Răsăritului». Dacă
spre unirea de la Lyon din 1274 s-a afirmat că a fost

o capitulare
pusă Orientului de Occident, unirea din Florenţa a
fost o adîncire
mai mare a dezbinării dintre Biserici, pentru că
reacţiile populare
ă de ceea ce s-a săvîrşit acolo au mers mult mai
departe decît spu-
au «bărbile tunse» de care vorbesc cronicarii Moldovei.
A fost o operă
■anie, pe care o vor respinge mereu popoarele
ortodoxe ajunse sub
rci şi care se vor apropia şi se vor întări reciproc
tocmai prin unitatea
edinţei
ortodoxe.

^ Unirea de la Florenţa a fost ultima unire încheiată pe cale de tra-tive şi sinoade între greci şi latini. Singurul cîştig de la Florenţa a

fost, cum spune un istoric apusean, unirea cu Roma a unora dintre armeni, sirieni şi dintre abisinieni (Janin). După căderea Constantinopo-lului sub turci asemenea tratative erau imposibile, căci turcii, atunci în plină ascensiune militară şi politică, nu doreau întărirea creştinilor, nici a ortodocşilor, nici a catolicilor. Papii au căutat şi în parte au reuşit să atragă pe unii ortodocşi prin alte mijloace : propagandă, şcoli, ajutoare, diplomaţie, mijloace politice.

BIBLIOGRAFIE*

Izvoare:

Concilium Florentinum, 7 voi., Roma, 1940—1958; J. Gill, *Quae supersunt auctotum graecorum Concilii Florentini,* Rom. col., 1953; V. Laurent, *Les* «Me-*moires* du grand ecclesiastique de l'Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence* (1438—1439), 710 p., Paris, 1971.

Studii

P. Karlin-Hayter, *Studies in Byzantine political history. Sources and contro-versies,* London, 1981 ; A. H. Bredero, *Le moyen âge et le purgatoire,* în «Revue d'histoire ecclesiastique», LXXVIII (1983), nr. 2, p. 429—452.

C. N. Tsirpanlis, *Mark Eugenicus and the Council oi Florence. A historical reevaluation oi his personality,* Thessalonique, 1974; A. Vasiliadis, *Marcu Eugenicu şi unirea Bisericilor,* jn *greceşte,* Atena, 1972; J. Decarreaux, *L'Union des Eglises au Concile de Ferrare—Florence,* Chevetogne, 1965; E. Delaruelle, E. R. Labande, P. Outuline, *Le Grand Schisme et la crise conciliaire (1378—1479),* I—II (Histoire de L'Eglise, 14), Paris, 1962—1964; J. Gill, *The Council oi Florence,* Cambridge, 1959. O. Halecki, *From Florence* (o *Brest,* Rom., 1958; G. Hofmann, *Concilium Florentinum,* I, în «Orientalia Christiana», XVI (1929), nr. 57; II, XVII (i930), nr. 59; III, XXII (1931), nr. 68; Idem, *Die Florentiner Union,* în «Orientalia Christiana Periodica», III (1937), nr. 3—4, 1939 ş. u.; M. Viller, *La question de* l'unfon *des Eglises entre Grecs et Latins depuis le Concile de Lyon jusqu'ă celui de Florence,* în «Revue d'histoire ecclesiastique», 17 (1921), p. 261—305; 515, 532; 18 (1922), p. 20—60 ; Ch.-J. Hefele-Dom H. Leclercq, *Histoire des conciles,* t. Vil, 2-e pârtie, Paris, 1916. O foarte bogată bibliografie a conciliului de la Ferrara—Florenţa se găseşte în *Essai de bibliographie sur le Concile de Florence,* în «Irekion», XVI (1939), nr. 3—4, p. 305—350 şi nr. 6, p. 590: Complements â la bibliographie sur le concile de Florence.

In limba română:

Pavel Chihaia, *în legătură cu absenţa delegaţiei Ţării Româneşti la conciliul de la Ferrara—Florenţa* (1438—1439), în «Glasul Bisericii», XXXVII (1979), nr. 1—2, p. 155—165; Pr. prof. Milan Şesan, *Unirea Florentină şi papalitatea,* în «Mitropolia Ardealului», 1961 ; Petre S. Năsturel, *Cîteva 'însemnări despre sinodul de la Florenţa,* în «Mitropolia Olteniei», XI (1959), nr. 9—12, p. 643—649; *Quelques obser-vations sur l'union de Florence,* în «Sud-Est Forschungen», 18 (1959), p. 84—89; Pr. prof. I. Rămureanu, *Ghenadie II Scholarios, primul patriarh ecumenic sub turci,* în «Ortodoxia», Bucureşti, VIII (1956), nr. 1, p. 71—109, aici p. 78—81; Pr. profj T. Bodogae, De ce n-a reuşit unirea de *la Florenţa ?* în «Revistă teologică», SibiuJ 1939; Grùia Ştefan, *Moldova în sinodul de unire din Florenţa 1439,* în «RevistaJ teologică», IX (1921), nr. 1—3, p. 57—71.

C. Auner, *Moldova la soborul din Florenţa,* ed. 2-a, Bucureşti, 1915. Extras din «Revista Catolică», IV (1915). Cu privire la filosoful Gheorghe Ghemist Plethor de la Mistra (f 25 iunie 1452), vezi studiul: Fr. Masai, *Plethon et le plethonismi de Mistra,* Paris, Les Belles Lettres, 1956, 419 p. Recenzie Pr. prof. I. Rămureanu «Ortodoxia», XI (1959), nr. 3, p. 464—470.

* Bibliografie întocmită de Pr. prof. T. Bodogae şi Pr. prof. I. Rămureanu.

Căderea Constantînopoluluî sub turci şi urmările ei •

)e multă vreme se simţea că sfîrşitul falnicei capitale bizantine
ai putea fi prea îndepărtat. După ce încă din 1326 oraşul Brusa de
rmul asiatic al Bosforului devenise, odată cu moartea sultanilor
n şi Urcan, panteonul suveranilor otomani, iar din 1365 capitala
» va muta la Adrianopol, înaintarea turcilor nu mai putea fi oprită
treg spaţiul peste care Imperiul bizantin avusese controlul în ul-
300 de' ani. Cererile disperate după ajutor, întîi la sîrbi şi la
iri, apoi la papă, la împăratul german, la regii Franţei ori ai Angliei,
la regele Ungariei şi la principii ruşi, s-au dovedit fără rezultat.
arătat în altă parte că în schimbul ajutorului militar împăraţii nu
dat înapoi de la jertfirea însăşi a independenţei lor spirituale. Pînă
gele Ungariei Ludovic I (1342—1382) va cere împăratului bizantin
al V-lea Paleologul (1341—1376 ; 1379—1391) drept condiţie pen-
ijutor nu numai recunoaşterea primatului papal, ci chiar şi obli-
de a se boteza din nou după modelul catolic. N-a fost destul că
trimis fiul ostatec la Avignon în 1355, ci pînă la urmă disperat
râtul Ioan V Paleologul va îmbrăţişa, împreună cu întreaga familie,
i. octombrie 1369 chiar ritul latin. Totul a fost în zadar.

El a mers şi mai departe : a vîndut Veneţiei insula Tenedos numai
î poată primi înapoi, pe lîngă ceva bani, giuvaerurile coroanei ră-
: înainte cu 30 de ani oraşului de pe lagune. Dar, întrucît în lipsa
iin capitală treburile publice erau conduse de regentul Andronic
ologul şi întrucît acesta vînduse aceeaşi insulă genovezilor, împă-
[Ioan al V-lea a ajuns într-o situaţie aşa de jenantă, că n-avea nici
e plăti călătoria de întoarcere de la Veneţia la Constantinopol.

După doi ani de absenţă din ţară împăratul va ajunge să trăiască
pţii şi mai amare. în anul 1371, în urma biruinţei turceşti de la
len, pe rîul Mariţa, a ajuns şi el ca şi fostul său rival, ţarul Bul-
2i, vasal turcesc, cu obligaţia de a plăti tribut sultanului, tribut care
irca pînă în anul 1400 la suma de 30.000 de aspri. Iar turcii înaintau
su ; în 1389 cădea Serbia, la 1393 Bulgaria de

răsărit cu capitala
'îrnovo, iar în 1396 Bulgaria de apus cu capitala la
Vidin. In 1390
mul Baiazid I Ilderim (Fulgerul, 1389—1403) se
socotea ca şi intrat
:apitala bizantină pentru că sprijinise pe Ioan VII
ca rival al îm-
itului Manuil al II-lea Paleologul (1391—1425). Din
fericire acesta din
ă reuşi să-şi alunge rivalul. Dar ce folos ? Ca vasal
turcesc, Manuil
.I-lea Paleologul trebuia să însoţească pe sultan
oriunde cu trupe
ate pentru a lupta. Aşa a trebuit să-1 însoţească de
pildă, în Asia
ă, împotriva turcilor selgiucizi. Apoi, pentru că
împăratul Ioan al
;a începuse în Constantinopol să-şi rezerve unele
porţiuni din for-
:aţiile oraşului, sultanul îi ceru să le dărîme,
amenințîndu-1 că dacă
se supune va ucide pe Manuil III, care era
ostatec la curtea
anul
ui.

* Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae şi Pr. prof. I. Rănmreanu.

Se ştie că pentru adunare de ajutoare, împăratul Manuil al II-lea Paleologul a plecat, cum nu mai făcuse nici un alt împărat bizantin înainte, pe la curţile suveranilor din Apus : la Veneţia, Milano, Paris, Londra, între anii 1399—1402, întorcîndu-se fără nici un rezultat, în afară de promisiuni care nu s--au realizat. O oarecare uşurare pentru Imperiul bizantin a constituit înfrîngerea turcilor la Ancyra, azi Ankara, la 1402. Dar, slăbiţi şi descurajaţi că nici împăratul german, nici republica Veneţia, nici regele Aragonului şi nici un alt suveran din Apus nu le venea în ajutor, bizantinii n-au îndrăznit să exploateze momentul.

Greşeala bizantinilor de a se fi apropiat de sultani (1403—1421) şi de a fi cerut şi primit sprijin pentru unul dintre pretendenţii la tron a adus cu ea situaţia şi mai primejdioasă din anul 1422, cînd sultanul Murad al II-lea (1421—1451) a asediat în toată regula Constantinopolul, dar rezistenţa zidurilor şi o panică curioasă asupra lui şi armatei sale l-au determinat să renunţe la asediu.

Puterea Imperiului bizantin şi a capitalei sale însă slăbea văzînd cu ochii. în 1424 tributul se ridică la suma de 300.000 aspri. în 1430 turcii ocupă Tesalonicul pe care bizantinii îl vînduseră Veneţiei. încercarea disperată a împăratului de a obţine — prin unirea bisericească de la Ferrara-Florenţa (1438—1439) — ajutor militar din Apus n-a dat nici un rezultat, iar înlăuntru a provocat numai dezbinare, cum spusese istoricul contemporan Sphrantzes. După înfrîngerea de la Varna din 10 noiembrie 1444 se simţea tot mai mult că turcii au de gînd să lichideze întîi cu marginile Imperiului, apoi să ia cu asalt Constantinopolul. în 1446 Murad al II-lea pustii cea mai mare parte a ţinuturilor greceşti, robind peste 60.000 creştini. Ar fi supus curînd şi capitala bizantină dacă n-ar fi avut încă dificultăţi cu cei doi viteji : Iancu de Hunedoara, voievodul Transilvaniei (1441—1456, între 1446—1452, guvernatorul general al regatului Ungariei şi Georg Skanderbeg Castriotul (1443—1468) eroul naţional al albanezilor.

încă din 1444 se semnase între Ungaria şi Turcia un tratat de neagresiune pe termen de 10 ani. Se ştie că sub presiunea cercurilor conducătoare catolice tratatul nu a fost respectat. După înfrîngerea de la Varna, 10 noiembrie 1444, a urmat cea de la Cossovopolie din 1448, unde armata creştină condusă de voievodul Transilvaniei, Iancu de Hunedoara (1441 — f 11 august 1456) a fost învinsă.

La 6 ianuarie 1449 a fost încoronat, în catedrala din Mistra, ultinm împărat bizantin, Constantin XI Dragases (1448—1453), care repurtase mai ales în Moreea şi în centrul Greciei succese răsunătoare, încît se părea la un moment dat că el e pe cale de a instaura din nou, măcai în parte, dominaţia bizantină peste vechile teritorii ale Imperiului.

Dar şi în tabăra turcească au avut loc schimbări hotărâtoare. Cînd în februarie 1451, murea bătrînul şi «oarecum» paşnicul Murad II frînele au fost luate de tînărul Mahomed al II-lea (1451—1481) pe atunci în vîrstă de abia 21 ani, temperament semeţ, energic şi foarte bun tactician. De mic a fost dat pe mîna unor dascăli capabili, car< l-au învăţat nu numai ştiinţă şi filosofie (vorbea pe lîngă turcă, limbile arabă, greacă, latină, persană şi chaldaica (şi kurda sau poate siriaca) ci şi o aleasă pregătire militară.

Murad al II-lea se retrăsese de la conducere încă din 1446 ; tînărul omed al II-lea nu suferea amestecul bătrînilor generali în proble-■ sale, ceea ce a dat naştere la unele neînţelegeri care au generat iirile 'armatei în luptele din Albania şi Grecia. Situaţia creată a sitat intervenţia bătrînului Murad şi surghiunirea tînărului. întîm-ile copilăriei l-au făcut să nu se încreadă în nimeni. Inteligenţa şi rîrea lui au impus un ritm nou evenimentelor, mai ales după ce, ordinul lui, a pus să fie sugrumat un frate al său, singurul dintre endenţii posibili să ia conducerea puhoiului turcesc. Curînd după moartea lui Murad al II-lea, tînărul Mahomed al II-lea nai avea răbdare. întocmea într-una planuri, alerga pe teren încoace icolo. Ca «să-i fie mai uşor la împresurarea Bizanţului» (Chalko-iil), sultanul a construit pe ţărmul european al Bosforului, faţă în cu cetatea ridicată acolo de sultanul Baiazid şi urmaşii săi, numită dol-Hisar, o altă fortăreaţă, numită Rumeli-Hisar, în formă de tri-hi, avînd în cele trei unghiuri şi cîte un turn. «Această fortăreaţă meli-Hisar), nu poate fi luată cu asalt nici de pe mare, pentru că dnă de bombarde, dar tot aşa nici de pe uscat nu te poţi apropia de spune în jurnalul său veneţianul Nicolo Bărbaro. In felul acesta, are îşi dădea seama cu ce scop s-a făcut lucrarea. Nici o corabie nu mai putea intra în port fără să nu fi fost «vaită» de sultan. «Nu se mai auzea între cei din Constantinopol, din cia şi din toată Asia alt cuvînt decît : «acum s-a apropiat sfîrşitul» cas). în acelaşi timp, sultanul Mahomed al II-lea chemase tot felul specialişti pentru pregătirea asaltului. Intre ei la loc de frunte era arul Orban sau Urban, un inginer ungur, sau poate român din :nsilvania, care şi-a oferit serviciile mai întîi bizantinilor, dar pentru aceştia n-au avut cu ce-1 plăti, a trecut la turci, care i-au oferit de i ori mai mult decît ceruse. «Tunul cel mare va ajunge în faţa zidu-ir Constantinopolului tras de şaptezeci de perechi de boi şi de două de bărbaţi» (spune Chalkokondil).

Ghiulelele lui cîntăreau între 600—900 kg. Alţi 200 de oameni ne-eau drumul de la Adrianopol spre capitală. în acelaşi timp s-au săpat nşee şi galerii pe sub pămînt, turcii gîndindu-se să intre direct în ate. Dar tunul lui Orban a hotărît soarta asediului. înainte de a epe asediul sultanul făcuse inofensive şi armatele creştine din Mo-:a, pentru a opri eventuala trimitere de provizii şi de ajutoare de la tele împăratului, Dimitrie Paleologul (1449—1460), despotul Pelo-nezului.

Ajutoare din apus n-au venit; papa nu voia să trimită nimic pînă se confirma unirea, regele Aragonului a permis doar strîngerea de mente, dar cele două vase cu cîte 100 de oameni n-au mai ajuns timp.

în locul lor, ca o amară ironie, apăru cardinalul Isidor cu bula de ire a Bisericilor, care mai mult întărită spiritele. Singurul ajutor din ară 1-a dat potentatul genovez din Kaffa Crimeii, Giovanni Giustiniani •ngo, care intrase în Cornul de Aur înainte de a începe asediul. El ni cu două trireme sau vapoare mai mari cu un efectiv de 700 de meni şi trebuie spus că cei mai mulţi dintre ei au luptat vitejeşte

pînă la urmă. In total, împăratul bizantin avea doar 5000 de soldaţi proprii şi cam 2000 de mercenari străini. Se mai aflau ancorate în porturile capitalei 2 vase veneţiene, al căror echipaj a luptat şi el cu entuziasm alături de ceilalţi.

A fost o mare greşeală politică a latinilor că n-au înţeles iminenţa pericolului turcesc şi n-au făcut nimic în mod dezinteresat pentru salvarea Constantinopolului, aşteptînd cu indiferenţă căderea celui mai frumos oraş al Evului Mediu. «în realitate, spune cu imparţialitate bizantinologul francez Ch. Diehl, Occidentul se dezinteresa de Imperiul bizantin, nu se gîndea decît să profite de mizeria lui pentru a-1 supune din punct de vedere religios, a-1 cuceri politiceşte şi a-1 domina economîceşte. Papalitatea nu visa decît de a restabili unirea, fără să se neliniştească de dezgustul pe care-1 încercau bizantinii ; prinţii Occidentului nu se gîndeau decît la împărţirea Imperiului» (Ch. Diehl, *Histoire de l'empire byzantin,* 12-e, ed. Paris, 1934, p. 208—209).

într-adevăr, cucerirea economică a Imperiului bizantin fusese făcută de Occident, îndeosebi de Veneţia şi Genova, înainte ca turcii să cucerească teritoriul său.

Dintre răsăriteni, marele principe al Moscovei, Vasile al II-lea (1425—1462) avea destule greutăţi, încît n-a putut trimite ajutor. Ţările române, unde domneau Alexandrei (1452—1454) al Moldovei şi Vla-dislav al II-lea (1447—1454) al Ţării Româneşti, n-au trimis ajutoare pentru a nu intra în conflict cu turcii. Unii dintre scriitorii care ne-ai lăsat ştiri despre asediul Constantinopolului afirmă că întreaga populaţie a capitalei se ridică la 40—50.000 şi că dintre aceştia erau nurnai vrec 5000 în stare să poarte arme. Se ştie că în timpul asediului au participa . într-o formă sau alta la acţiunea de apărare şi femeile şi copiii. îr ultimele zile au fost înrolaţi şi un număr de călugări. Cînd trupele turceşti au intrat în oraş au fost ucişi aproape 4000 de bizantini şi ma multe mii dintre ei au fost făcuţi prizonieri.

Efectivul trupelor turceşti a fost foarte mare : unii vorbesc d(160.000, alţii de 200.000, alţii în mod exagerat de 300.000. Turcii at luptat atît pe uscat, unde au distrus ultimele construcţii creştine dii jurul zidului lung de 7 km în vestul oraşului, cît şi pe apă.

Cu toate că mulţimea tunurilor şi îndeosebi a celui mare nu puteai executa mai mult de 7 trageri pe zi, totuşi stricăciunile produse de eL au fost mari. Dar, îndată ce se lăsa noaptea, toţi creştinii, între ei ş femeile şi copiii, aruncau seînduri şi buţi pline cu pămînt şi refăcea' la loc tot ce se putea. Şase săptămîni au durat atacurile. în noaptea d 18 aprilie, însuşi sultanul veni în frunte cu torţe şi cu scări de escalada zidurile. Conduşi de Giustiniani Longo, bizantinii au biruit în acest asal Rezultatul : cel puţin 200 de morţi de partea turcilor, nici uflul într creştini. După patru ceasuri de luptă, turcii s-au retras. Peste alte dou zile, 4 vase genoveze reuşesc să spargă blocada sutelor de vase «ina mice», să incendieze «cu foc grecesc» multe din ele şi să se întoarc totuşi nestricate, trecînd prin blocajul turcesc, la bazele lor. Toate acej tea sub ochii furioşi ai sultanului. Dar în noaptea de 21 spre 22 aprili» Mahomed al II-lea realiză o acţiune extraordinară : vreo 70 de vas

rceşti au fost transportate pe colina din Pera cu ajutorul unui sistem ■ scripeţi, alunecând apoi de acolo, pe uscat ca pe apă, în Cornul de *ir* de unde se puteau controla toate manevrele bizantinilor. Acest fapt creat în inimile creştinilor o stupoare paralizantă.

Deşi bizantinii blocaseră cu lanţuri metalice intrarea în port, îm-sdicînd posibilitatea de joncţiune a vaselor turceşti pînă la 23 mai, tuşi sosirea lor în apele portului prezenta un mare pericol pentru îantini. La 23 mai, însă, pe un pod de pontoane, armata turcească ;tea opera în chip unitar acţiuni atît dintr-o parte, cît şi din alta a mtului. Iar tunurile trăgeau înainte. Pînă atunci fuseseră respinse e asalturi, cum a fost cel din 7 mai, cînd însuşi stegarul sultanului fost despicat în două. Dar în seara de 23 mai lanţurile din portul jşului încetară ,să mai fie pentru turci o piedică.

' în sfîrşit, în faţa zvonurilor că se pregăteşte o nouă cruciadă creş-iă, dar şi hotărît să termine oricum cu «ghiaurii», consiliul de război ;c a decis asaltul general pe data de 29 mai. în ajun fiecare din cei i conducători, Constantin al ^I-lea şi Mahomed al II-lea, şi-au pre-tit generalii. Sultanul a spus că a jurat pe mormintele părinţilor să ■mine odată cu ruşinea asta. în noaptea de 28 spre 29 mai autorităţile ʳile şi religioase ale Constantinopolului, în frunte cu împăratul, au rticipat la o Liturghie solemnă, ultima în renumita catedrală a Sfintei fii, s-au împărtăşit cu toţii şi au plecat la apărarea oraşului. împăratul nstantin al Xl-lea Dragases a făcut apel la toţi să lupte eroic. «Turcii arme multe, noi însă avem credinţă. De va vrea Dumnezeu vom birui David pe Goliat».

Creştinii s-au împărtăşit cu toţii. Nu se mai uitau că unii sînt ini, alţii greci.

între orele 1 şi 2 noaptea turcii atacară în trei locuri deodată. în *ia* sînt respinşi ; presiunea mai puternică a fost lîngă poarta Sfîntului man, unde lupta împăratul. Aci a fost rănit Giustiniani Longo şi scos i luptă. A fost transportat îndată pe o corabie şi va muri în insula 3s. S-au făcut presiuni pe lîngă împărat să se retragă cît mai era ;me, urmînd să organizeze ulterior o campanie creştină pentru a re-tiga Bizanţul. El n-a vrut să-şi părăsească soldaţii. Prima intrare la rkoporta, în drumul spre Adrianopol, a cedat. Tunul făcuse o spăr-ă în palisada improvizată. Era un gol de 30 metri. Nu se va şti iodată dacă poarta Sfîntului Roman a rămas ori nu deschisă. împă-ul nici nu se ştie unde a căzut; trupul său nu a mai fost găsit.

îmbulzeala şi masacrul au mistuit pe puţinii creştini cîţi mai ră-seseră. Mulţi din ei au fugit spre'Sf. Sofia. O mulţime enormă, băr-i, femei, bătrîni şi copii, călugări şi călugăriţe se adăpostiră în Sfînta ia, crezînd că vor găsi salvarea în marea catedrală a Ortodoxiei.

Chiar şi în aceste momente tragice, ne spune istoricul Ducas, ura potriva latinilor era aşa de mare încît grecii n-ar fi primit nicidecum rea cu Biserica Romei. Să ne aducem aminte că, la 12 decembrie 1452, d cardinalul Isidor a proclamat unirea oficială în numele papii Ni-ae al V-lea (1447—1455), în catedrala Sfintei Sofii, Lucas Notaras, tna autoritate în Constantinopol după împărat, spusese aceste fai-ase cuvinte : *«Mai bine să vedem în mijlocul oraşului domnind tur-*

banul turcilor decît mitra latinilor» (Ducas, *Istoria bizantină,* XXXVI P. G., CL. II., 1072 C). Iată că, numai cu şase luni mai tîrziu, bizantin; au putut trăi groaznica realitate a acelor cuvinte ! Şi trăiesc aceasţ realitate plină de grele suferinţe de peste cinci sute de ani ! Nu era oaij mai bine, în locul ambiţiilor şi aroganţei lor deşarte, grecii şi latinii s se fi încredinţat lui Dumnezeu în unire şi uniţi să fi ţinut piept păg nilor ? Orice judecată sănătoasă şi cinstită n-ar da decît un răspui afirmativ la această întrebare.

Au pierit atunci în Constantinopol peste 4.000 de creştini, iar alinii ,au fost înrobiţi şi vînduţi ca sclavi. în unele locuri, preoţii sa călugării au predat de bună voie locaşurile. Trupele turceşti s-au năpust prin case, prin mînăstiri, prin magazii şi prin biserici, prădînd tot (voiau : obiecte, podoabe, oameni. în Sf. Sofia creştinii se aflau la S Liturghie, cînd, deodată, uşile au fost forţate şi cete de turci înarma au pătruns înlăuntru : bătrîni neputincioşi au fost omorîţi, iar cei m, tineri, bărbaţi şi femei legaţi laolaltă, urmau să fie vînduţi ca robi f pieţele Orientului. Certurile şi luptele pentru împărţirea prăzii s-a prelungit peste tot. Istoricii Sphrantzes şi Critobul spun că, în momenti cînd au văzut pe turci îndreptîndu-se asupra lor, unii din preoţii cai slujeau la altar au luat Sfintele Taine şi s-au îndreptat cu ele spre pere te le de miazăzi ; acesta s-a deschis şi i-a cuprins şi acolo vor rămîr pînă ce clădirea cea sfinţită va fi iarăşi biserică.

Sultanul Mahomed al II-lea a intrat în după-amiaza zilei de 29 m sau a douia zi în catedrala Sf. Sofia şi văzînd pe un turc care stric mozaicul 1-a mustrat, spunîndu-i furios : V-am permis să jefuiţi oraşij să înrobiţi pe locuitorii lui ! Nu vă este de ajuns ? Clădirile, monumei tele, edificiile publice sînt ale mele. Pe ele să nu se mai atingă nimer Se îndreptă apoi cu faţa spre Meca şi puse un «imam» (preot musulma] să rostească predica în numele profetului Mahomed, şi declară catedra moschee. Unii din soldaţi incendiară manuscrise, alţii le comercializa Pe un taler puteai lua zeci de manuscrise cu operele lui Aristotel sa Platon, iar Evangheliarele, după ce erau despuiate de aurul sau a: gintul de pe ele, erau vîndute, altele aruncate în foc, aşa cum făcea şi cu icoanele, la focul cărora îşi frigeau cărnurile. (Ducas XLII).

Au fost totuşi şi istorici care au afirmat că turcii au fost mai puţ: duri cu Bizanţul decît fuseseră cruciaţii ! (Uspenski). Se pare că sultani a dat ordin ca Biserica Sfinţilor Apostoli să rămînă neatinsă, lăsînd-în seama creştinilor. într-adevăr — deşi se afla în drumul primele navale în oraş —, sultanul Mahomed al II-lea a încredinţat-o unor pa: nici spre a o cruţa de jafuri. Tot aşa se va fi întîmplat cu bisericile d: cartierul mînăstirii Studion, precum şi cu cele din Fanar, care au fo ferite de jafuri. Sultanul însuşi s-a gîndit să stabilească un statut ji ridic Bisericii creştine în cadrul statului turc.

Astfel a luat sfîrşit Imperiul bizantin după o existenţă de mai bii de o mie de ani. «Timp de secole el a fost campionul creştinătăţii cont: Islamului, apărătorul civilziaţiei contra barbariei, educatorul Orientul slav, după ce a făcut să se simtă influenţa sa pînă în Occident... De extremităţile Greciei pînă în fundul Rusiei, toate popoarele Europ

ale, turci şi greci, sîrbi şi bulgari, români şi ruşi au păstrat amin-vie' şi tradiţiile Bizanţului dispărut» *(Ch. Diehl, Histoire de l'em-yzantin,* 12-e, Paris, 1934, p. 219—220).

1 viaţa lui, de peste un mileniu, Bizanţul a propagat creştinismul, arat de erezii, **a** contribuit la stabilirea dogmelor fundamentale ale aismului în cele şapte Sinoade ecumenice, a sprijinit şi răspîndit ■a sub aspectele ei cele mai variate, a lăsat în viaţa spirituală a)r popoarelor ortodoxe tradiţii şi principii de viaţă proprii prin fo-a limbilor naţionale, care pînă la urmă se vor dovedi salvatoare a trezirea naţională a popoarelor din Orientul creştin tot datorită •ii şi spiritului bizantin.

,a cîţiva ani după căderea Constantinopolului sub turci în 1453, zut şi celelalte state greceşti, frînturi ale Imperiului bizantin, după jrmează : La 1460 turcii cuceriră Peloponezul sau Moreea, unde re-despotatul de Mistra, care din 1262 revenise puterii Imperiului tin, despotat condus atunci de Toma (1432—1460) şi Dimitrie Pajul 1449—1460), fraţii împăratului Constantin al Xl-lea Dragases. 3 august 1461 turcii cuceriră Imperiul grec de Trebizonda, de sub îcerea împăratului David Comnen (1459—1461), creat în 1204 de os I Comnen (1204—1222), după cucerirea Constantinopolului în de cavalerii occidentali ai cruciadei a IV-a.

Vlahomed al II-lea se considera moştenitorul legitim al puterii im-le bizantine şi în unele privinţe el a căutat să se comporte ca un îU. Pînă la sfîrşitul domniei el reuşi să creeze din fărîmiţările şi :le Imperiului bizantin un altul, Imperiul turc, care se întindea din potamia la Marea Adriatică şi rîul Sava. Creşterea exterioară a riuiui otoman a atins limitele Imperiului bizantin.

Biserica ortodoxă în timpul sultanului Mahomed al II-lea

După liniştirea lucrurilor în Constantinopol, Mahomed al II-lea a ; ortodocşilor să-şi aleagă un patriarh. La căderea Constantinopo-scaunul patriarhal era vacant. Ultimul patriarh ecumenic, Grigorie I-lea Mammas (1443—1450), unionist, din cauza opoziţiei popu-i faţă de unirea cu latinii, a părăsit oraşul în 1450. Grecii, avînd îdere că turcii nu ar fi acceptat un unionist, se gîndiră la învăţatul ah Ghenadie Scholarios.

înainte de a intra în monahism acesta îndeplinise demnitatea de *'.ecător general al romeilor»* (bizantinilor) şi aceea de *Secretar ge-l al împăratului Ioan al VlII-lea Paleologul* (1425—1448) şi în această ate a însoţit pe împărat la sinodul unionist din Ferrara-Florenţa 3—1439). Ca mirean, el n-a semnat actul de unire din 6 iulie 1439 a Florenţa deşi, în timpul discuţiilor, din motive politice, **a** fost ru unire.

După ce s-a întors la Constantinopol în 1439, văzînd ura crescîndă aricilor şi credincioşilor contra unirii cu Roma, Ghenadie Scholarios svenit, după moartea mitropolitului Marcu Eugenicu al Efesului

(f 23 ianuarie 1444), apărătorul Ortodoxiei împotriva celor care cedaseră la Ferrara-Florenţa, *conducătorul adunării ortodocşilor în Bizanţ* şi cel mai mare adversar al unirii cu latinii.

La sfîrşitul anului 1445, în lucrarea *Despre purcederea Duhului Sjînt,* el condamnă în termeni foarte aspri unirea dintre graci şi latini din 6 iulie 1439 de la Florenţa, spunînd astfel : *«Nici o nenorocire n-a fost pentru noi mai rea decît aceasta. Ea este mai rea decît foametea, chinurile şi decît mii de morţi»* (Ed. Petit—Siderides—Jugie, *Opere,* t. II, Paris, 1929, p. 260).

De asemenea, după ce s-a călugărit, el a protestat energic la 1 noiembrie 1452 din mînăstirea Pantocratorului contra proclamării oficiale a unirii în Bizanţ, spunînd unioniştilor : *«Iau martor pe Dumnezeu că faceţi o unire rea: veţi fi pierduţi»* (Petit—Siderides—Jugie, *Opere,* t. III, Paris, 1930, p. 171—172).

Informîndu-se unde se află monahul Ghenadie Scholarios, grecii îl găsiră la Adrianopol în slujba unui turc bogat, care 1-a tratat cu omenie. Sultanul porunci să fie adus îndată la Constantinopol spre a ocupa scaunul de patriarh.

Alegerea lui Ghenadie al II-lea Scholarios ca patriarh s-a făcut într-un sinod ţinut la Constantinopol şi a fost hirotonit de mitropolitul de Heracleea. Instalarea sa ca patriarh ecumenic s-a făcut la 6 ianuarie 1454 şi a păstorit în trei rînduri (1454—1456 ; 1462—1463 şi 1464—1465).

Sultanul Mahomed al II-lea avea interes să arate creştinilor o oarecare bunăvoinţă, deoarece în Imperiul otoman multinaţional şi pluri-confesional ei se aflau în mare număr.

întrucît sistemul teocratic al Coranului opreşte pe musulmani să aibă legături directe cu cei de altă credinţă, Mahomed al II-lea, fiind unul dintre cei mai instruiţi conducători politici ai timpului, influenţa-în parte de spiritul Renaşterii, pentru a face posibilă o convieţuiri paşnică între «agareni» şi «creştini» şi a stabili un *«modus vivendi»* între ei, luă măsuri pentru menţinerea şi organizarea Patriarhiei Ecumenice dînd dovadă de marea lui perspicacitate, priceperea şi clarviziunea lui politică. De aceea s-a arătat binevoitor faţă de patriarhu Ghenadie Scholarios.

Sultanul dărui la început creştinilor ortodocşi ca reşedinţă patriarhală biserica Sfinţii Apostoli, marea necropolă a împăraţilor bizantini zidită de Constantin cel Mare (306—337), restaurată de împăratul Justi-nian cel Mare (527—565), jefuită, însă, după 13 aprilie 1204 de cavaleri occidentali ai cruciadei a IV-a, pe locul căreia se află azi geamia Fatih ridicată după aceea chiar de Mahomed al II-lea.

In catedrala Sfinţilor Apostoli s-a făcut întronizarea patriarhului Ghenadie al II-lea Scholarios. Sultanul Mahomed al II-lea, care se considera urmaşul basileilor bizantini, a ţinut să respecte ceremonialul care se obişnuia la' investirea unui patriarh ecumenic în timpul împăraţilor bizantini, atît cît îi putea permite situaţia lui de căpetenie religioasă a musulmanilor.

în acest scop, ne spune istoricul Gheorghe Sphrantzes, sultanul invitat pe patriarh să ia masa împreună şi să vorbească multe :

«Şi venind patriarhul, l-a primit tiranul cu mare cinste şi vorbind [te' împreună, i-a făcut patriarhului multe \promisiuni. Iar cînd s-a opiat timpul să plece patriarhul din palat, ndicîndu-se sultanul, i-a acea preţioasă cîrje şi l-a <rugat s-o primească».

Apoi, diii ordinul sultanului, mai marii curţii au însoţit pe patriarh
ă la catedrala Sfinţilor Apostoli (Gh. Sphrantzes, *Chronikon Majus,* P. G., CLVI, 894 C — 895 AB ; şi Pseudo-Sphrantzes, adică Macarie issenos, *Chronikon,* 1258—1481, liber III, 13, 15, ed. Vasile Grecu, :ureşti, 1966, p. 499 şi 455 —456).

In catedrala Sfinţii Apostoli patriarhul Ghenadie Scholarios a rămas în timp, deoarece într-o zi a găsit cadavrul unui turc. Biserica fiind)tită pîngărită, patriarhul a cerut sultanului o altă reşedinţă parhală, unde se aflau mai mulţi greci, iar acesta îi dădu în 1455 lăstirea de călugăriţe *«Pammakaristos»* a *«Prea Fericitei Fecioare»,* e a rămas Patriarhia Ecumenică pînă la 1587.

Din acest an, reşedinţa Patriarhiei Ecumenice a peregrinat în mai Lte locuri. Ea a fost adăpostită zece ani la *Vlah Sărai,* palatul prin-r Ţării Româneşti sau al reprezentanţilor lor pe lîngă înalta Poartă:

In 1591 sultanul Murad al III-lea (1574—1595) prefăcu biserica lăstirii Sfintei Fecioare în moschee.

După 1597 Patriarhia Ecumenică găsi adăpost pentru trei ani în ;rica Sf. Dumitru Xiloportas, de unde, la începutul secolului al III-lea (1600—1602), se mută în biserica Sfîntul Gheorghe, în carul grec al Fanarului, în fundul Cornului de Aur, unde a rămas ă azi.

De la prima întîlnire cu patriarhul Ghenadie Scholarios, sau în cele îăţoare, sultanul Mahomed al II-lea a fixat şi în *scris,* după cum ne iteză cronicarul bizantin Gh. Sphrantzes, *statutul juridic* al Bisericii odoxe în Imperiul otoman.

Iată cele relatate de Sphrantzes :

«7-a *dat patriarhului (ecumenic) porunci scrise — cu puterea sem-urii împărăteşti dedesubt, ca ^nimeni să nu-l \supere sau să i se opună, el să fie independent, scutit de impozit şi netulburat de nici un rivnic. El şi patriarhii următori lui să fie scutiţi de biruri şi dări în c şi, de asemenea, toţi arhiereii supuşi lui»* (Pseudo— Sphrantzes, *nica,* III, 13, 7, ed. V. 'Grecu, p. 456 ; P.' G., CLVI, 895 C — 896 A).

Aşadar, în aceste *«porunci scrise»,* pe turceşte *«Berat»,* au fost con-mate drepturile şi datoriile Bisericii Ortodoxe şi ale credincioşi-ei din întinsul Imperiului otoman.

în primul rînd, patriarhul ecumenic a primit calitatea de *«Etnarh»,* turceşte *«Milet-Besi»,* adică a devenit *conducătorul religios şi poli*-al supuşilor creştini din Imperiul otoman, drept pe care nu l-a avut timpul de strălucire al împăraţilor bizantini, în favoarea cărora pu-
oricînd interveni la divan. I s-a acordat patriarhului dreptul de apel numai în problemele religioase, ci şi în cele civile şi juridice. Patri-ul garanta de loialitatea lor faţă de stăpînirea otomană, căci dacă unul dintre creştini greşea ceva faţă de regim,

răspundea în ultima tanţă patriarhul, ca etnarh.

Mitropoliţii şi episcopii ortodocşi puteau să-şi păstreze drepturile i veniturile lor nestingheriţi.

în 1461 sultanul Mahomed al Il-lea a acordat drepturi similare catolicosului armean şi rabinului suprem al iudeilor, în cadrul aşa ni mitelor *«capitulaţii interne»* ale Porţii, care, în felul lor, se doreau a acte de bunăvoinţă ale sultanilor turci faţă de supuşii lor nemusulmar

în ceea ce priveşte scara onorurilor — *cursus honorum* în Imperi patriarhul ecumenic a fost pus pe aceeaşi treaptă cu vizirii turci şi s-a dat o gardă personală din soldaţi turci.

Patriarhul putea pune taxe asupra clerului şi credincioşilor şi ! judece pe creştini. Clericii erau judecaţi în sinodul patriarhal. Episci pii şi mitropoliţii se alegeau de patriarh şi sinodul patriarhal, după cai se propuneau sultanului pentru numire.

Clerul în întregime, de la patriarh pînă la cel din urmă slujitor, fost scutit de bir.

La început patriarhii de Constantinopol n-au dat sultanului nici *v* tribut. Mai în urmă, din cauza rivalităţilor dintre clerul din Constant nopol şi cel din Trapezunt, s-a ajuns să se ofere sultanului un «dai sau «peşcheş». Al cincilea patriarh după Ghenadie Scholarios, Simic de Trapezunt (1466—1467 ; 1472—1474), cumpără scaunul patriarh oferind sultanului Mahomed al Il-lea, în 1466, un «dar» de 1.000 duc£ aur, care, în curînd ajunse la 2.000 de ducaţi, iar pe la mijlocul sec lului al XVI-lea la 4.000 ducaţi, ceea ce a dus la sărăcirea Scaunul ecumenic.

Bisericii ortodoxe i s-a lăsat libertatea deplină a cultului şi drept de a-şi stabili dogmele în sinoade sau să-şi modifice organizarea du] necesităţile ei. I s-a recunoscut totodată păstrarea locaşelor de cult şi s-a dat asigurarea, care ulterior nu s-a respectat, că niciodată şi si nici un motiv acestea nu vor fi prefăcute în locaşuri musulmane.

I s-a recunoscut dreptul ca nunţile şi înmormîntările, ca şi toa celelalte sărbători creştine şi slujbe să se facă în toată libertatea. în tir pul sărbătorilor Paştelui porţile zidului Fanarului puteau rămîne de chise trei zile şi trei nopţi.

Patriarhul de Constantinopol avea privilegiul de a trimite Sfînt Mir şi celorlalte Biserici ortodoxe, pe care mai înainte şi-1 pregătea fi care Biserică autocefală.

Ca să arate că ţine la respectarea întocmai a celor orînduite cu pi vîre la *«statutul juridic»* al Bisericii ortodoxe, sultanul Mahomed al] lea a păstrat modul alegerii şi ceremonia investirii patriarhului şi pent patriarhii următori, în lunga lui domnie.

Ceremonia aceasta s-a întrerupt în timpul sultanului Mahomed IV-lea (1648—1687), care, în 1657, a spînzurat pe 'patriarhul ecumer Partenie al III-lea (1656—1657). De la această dată instalarea patriarh lui s-a făcut numai în prezenţa marelui vizir.

După liniştirea lucrurilor în Constantinopol, sultanul Mahomed Il-lea dori să viziteze noua sa capitală. într-una din zile din cursul an lui 1455, sau la începutul anului 1456, însoţit de suita sa, el a vizitat patriarhul Ghenadie al Il-lea Scholarios la noua sa reşedinţă patriarh la, la biserica mînăstirii Prea Fericitei Fecioare, avînd cu el o Iun

convorbire teologică. Au urmat apoi alte două vizite şi convorbiri. După a treia convorbire, patriarhul a scris pentru sultan, la cererea lui, o scurtă *Mărturisire sau expunere a credinţei creştine,* cu titlul : Hspl trj?)8ot3t7jîoa)ţ7jp[a?'că)vâv8pa)irov= *«Despre calea mîntuirii oamenilor»,* împărţită în 12 capitole, după numărul celor 12 Apostoli, care este socotită de nulţi teologi, în ordine cronologică, *cea dinţii scriere simbolică a Bise-•icii ortodoxe,* după Simbolul niceo-constantinopolitan (Vezi pe larg : Pr. jrof. I. Rămureanu, *Mărturisirea de credinţă a patriarhului ecumenic Ihenadie II Scholarios,* în «Ortodoxia» XXXVI (1984), nr. 4, p. 462— *[99).*

La început patriarhul ecumenic îşi exercita oficiul său de *«etnarh»* jutat de un *sfat intim,* compus din patru demnitari patriarhali, între are puteau fi şi mireni : marele logofăt, care făcea legătura între Pa-riarhie şi înalta Poartă, marele econom, sachelarul şi sacheliul.

în asemenea condiţii Patriarhul ecumenic izbuti să se substituie arecum Imperiului bizantin dispărut, şi folosindu-se de Imperiul oto-lan existent, reuşi să continue tradiţiile bizantine şi să-şi refacă auto-tatea în tot Răsăritul creştin, adînc zdruncinată în timpul lungilor dis-iţii şi încercări de unire cu latinii. Şi cu cît cucerirea turcească strîn-;a sub dominaţia ei tot mai multe ţări ortodoxe, în aceeaşi măsură •eştea şi se lărgea sfera de autoritate a patriarhului ecumenic, încît isericile ortodoxe din Peninsula Balcanilor care se bucuraseră pînă unei de semi-independenţă sau autocefalie, intrară din nou, cu timpul, sfera de conducere a Patriarhiei Ecumenice.

Ceilalţi patriarhi de Răsărit, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim, care trară în secolul al XVI-lea sub stăpînirea politică a Imperiului oto-an multinaţional şi pluri-confesional, aveau o situaţie mai puţin pri-legiată. Patriarhul de Constantinopol firnd căpetenia politică şi peste Bştinii din patriarhatele lor, ei rămîneau cu titlul şi demnitatea de triarhi, dar numai cu drepturile religioase.

Hotărîrile sultanului Mahomed al II-lea, cunoscute sub numele de *erat»,* cu unele modificări impuse de împrejurări în anumite epoci, au istituit *«Charta»* Bisericii ortodoxe în Imperiul otoman pînă la în-?ierea păcii dintre Grecia şi Turcia, la Lausanne, 24 iulie 1923, în na războiului din Asia Mică dintre anii 1919—1922, cînd tînăra Re-blică turcă, creaţia reformatorului Kemal Atatiirk (1923—1938), a "ogat cea mai mare parte din drepturile civile şi politice ale patriar-ui ecumenic, lăsîndu-i numai prerogativele sale religioase.

Din iulie 1465, după al treilea patriarhat, Ghenadie al II-lea Scho-:os, care are meritul deosebit la stabilirea condiţiilor existenţei şi cţionării Patriarhiei Ecumenice în Imperiul turc, s-a retras definitiv Tiînăstirea Prodromul sau înainte Mergătorul, de lîngă oraşul Serres, ooalele muntelui Meneceu. învăţatul patriarh a încetat din viaţă în 2, iar mormîntul său se află pînă azi în această mînăstire. Nu trebuie să ne închipuim că libertăţile acordate Bisericii orto-e de sultanul Mahomed al II-lea s-au respectat cu stricteţe şi de anii următori, ci, dimpotrivă, în anumite perioade Biserica a trecut i momente foarte grele.

Patriarhul Ghenadie Scholarios însuşi ne dă informaţii foarte ţioase despre greutăţile întîmpinate în timpul păstoriei sale, în cu care ne impresionează :

«Iar distrugerea neamului, spune el, *din cauza moştenirii re trecutului, o plîng şi chiar şi din mormînt o voi plinge...*

«Vai, ce voi plinge mai întîi ? Robia cea după trup a grecilor, pierzania din suflete şi din cele ce par că se mai păstrează ? Pierd *totală a celor respectate de noi, sau necinstirea celor ce au mai ri încă ? Jignirile barbarilor împotriva credinţei, sau fărădelegile car] pus stăpînire pe sufletele credincioşilor ?» (Plîngerea lui Ghenadie pra nenorocirilor vieţii sale,* compusă în mînăstirea Prodromul, în ed. Petit-Siderides-Jugie, *Opere, t.* I, Paris, 1928, p. 288. Trad. Pr. I. Rămureanu).

Trebuie avut în vedere apoi că «privilegiile» acordate de sul| creştinilor erau foarte scump plătite, din cauza fanatismului musulr

In schimbul *toleranţei* acordate, creştinii nu aveau voie să prbpagandă, sau să combată credinţa musulmană, căci aşa ceva se depsea cu moartea, nici să înfiinţeze comunităţi sau biserici noi, pe vechi le puteau repara numai cu aprobarea stăpânirii turceşti, care acorda foarte rar; crucile de pe biserici au fost ridicate. Tragerea potelor a fost interzisă, cu excepţia bisericilor din insulele greceşt^ de la Muntele Athos. Multe biserici din cele existente în Constantine şi provincii au fost transformate în moschei chiar în timpul lui Maj med al II-lea, deşi el promisese că nu le va transforma.

Creştinii, numiţi în derîdere *«ghiauri» = «necredincioşi»,* nu voie să presteze jurămînt şi să depună ca martori într-un proces cu musulman. In funcţii publice nu erau acceptaţi. Ei nu puteau să intre administraţie, în armată, în funcţiuni de stat, decît renunţînd la cred ţa lor. Acei dintre creştini care reuşeau cu mari greutăţi să intre în *s*| viciul unor turci sau în instituţii de stat turce ca interpreţi, secretari, dici, agenţi fiscali, erau expuşi urii şi fanatismului majorităţii celorla turci.

Nici chiar patriarhii ecumenici n-au fost exceptaţi de la umilinţe batjocuri, uneori fiind chiar spânzuraţi. Patriarhul Rafael (1474—147J sîrb de origine, impus de Mara, fosta soţie a sultanului Murad al II-l (1421—1451), neputînd plăti haraciul, a fost purtat în batjocură pe str zile Constantinopolului cu un lanţ la gît şi obligat să cerşească.

Creştinii din regiunile depărtate de capitală au suferit deseori abd zurile, vexaţiunile şi oprimările beylor, funcţionarilor şi militarilor turej Dintre toate birurile plătite de creştinii ortodocşi, greci, bulgari, sîrt croaţi, albanezi şi români, cel mai neuman, ruşinos şi umilitor a foj *«birul sau darea sîngelui»* (adică ridicarea forţată a copiilor creştini, îr deosebi a celor mai sănătoşi din familiile mai bune) instituită în pre vinciile europene, la sugestia marelui muftiu, de sultanul Murad al lea, către 1438, pentru trupa de elită a ienicerilor, denumire derivat din cuvintele turceşti *«yeni ceri» = «trupă nouă»,* şi pentru servicii personal al sultanului. Multe dintre fetele creştine au fost băgate în ha remurile turcilor. Creştinii au fost puşi astfel în situaţia tragică de contribui la slăbirea şi nimicirea lor cu propriii lor copii.

Pe lîngă birul exagerat pe care-1 plăteau, numit *hăraci,* şi copiii ce î se răpeau, băieţi şi fete, creştinii trebuiau să dea dijme din produse, are ajunseseră uneori pînă la a treia parte din recoltă. Corvezi şi rehiziţii de tot felul, atentate asupra creştinilor, răpiri de copii pentru rma'tă şi haremuri, sau pentru a fi vînduţi ca sclavi pe pieţele Orien-ului, erau lucruri frecvente în Imperiul otoman. In această situaţie u-i de mirare că lungul şir al patriarhilor ecumenici, de la 1453 pînă zi, şi al mitropoliţilor principalelor scaune din Imperiul turc, prezintă îulte istorii dureroase pe care poporul grec credincios îndeosebi le-a jportat cu greu, fapt care a dat naştere la răscoale şi emigrări, iar din artea turcilor la islamizări forţate.

De-a lungul a patru secole de robie mulţi creştini au fost siliţi să •eacă la mahomedanism, ca în Bulgaria, în regiunea Munţilor Rodopi, Ibania, Bosnia.

Cu toate condiţiunile grele şi apăsătoare în care a trebuit să exis-

■, Biserica ortodoxă a înlocuit pentru creştini statul bizantin dispărut.

a a avut un rol şi o importanţă deosebită pentru păstrarea conştiinţei

îţionale a popoarelor din Balcani, pînă ce a fost posibil, în urma revo-

ţiilor şi războaielor din secolul al XlX-lea, ca acestea să se elibereze.

Sistemul «Millet», adică organizarea Imperiului otoman ca stat mul-

laţional şi pluri-confesional, a constituit platforma de pe care s-au dez-

•Itat, după revoluţia franceză din 1789, aspiraţiile naţionale ale popoa-

lor de sub dominaţia otomană, care au contribuit din interior, împre-

ia cu cauzele externe, la dezagregarea Imperiului. La 29 octombrie

2.3, reformatorul Turciei moderne, Kemal Atatiirk, a proclamat Repu-

ica turcă. (Pentru alte informaţii, vezi Pr. prof. I. Rămureanu, *Ghedie II Scholarios, primul patriarh ecumenic sub turci,* în «Ortodoxia», II (1956), nr. 1, p. 72—109).

B I B L I O G R A F I E *

I z v o a r e : R. Lange, *Imperium zwischen Morgen und Abend. Dic Geschichte* i *Byzanz in Documenten,* Recklinghausen, 1972 ; Ducas, *Istoria turco-bizantină* (1341—■ 2), ediţie critică de Vasile Grecu ; text grec cu traducere românească (Scriptores :antini, I), Bucureşti, 1958; Gh. Sphrantzes, *Memorii* (1401—1477). în anexă *Pseudo*-irantzes: Macărie Melissenos, *Cronica,* 1258—1481. Text grec cu traducere în ba română, de V. Grecu, Bucureşti, 1966; Critobul din Imbros, *Din domnia lui homed al II-lea, anii 1451*—7467. Text grec cu traducere în româneşte de **V.** Gre- Bucureşti, 1963; Laonic Chalcocontiil, *Expuneri Istorice. Creşterea puterii tur-li. Căderea împărăţiei bizântine.* Text qrec cu traducere românească. Bucureşti, 3.

S t u d i i referitoare la Imperiul bizantin şi căderea Constantinopolului: P. lin-Hayter, *Studies in Byzantine political history. Sources and controversies,* Lon-, 1981 ; Hans-Georg Beck, *Das Byzantinische Jahrtausend,* Miinchen, 1978.

J. M. Hussey, *L'Impero bizantina.* A cura di A. Merolla, Milano, 902, p. A. ellier, *Le drame de Byzance. Ideal et echec d'une societe chretienne* Paris, 1976; jouillard, *Etude sur la vie religieuse ă Byzance.* These pour le doctorat, Parisi >; P. Lemerle, *Histoire de Byzance* (coli. Que sais-je ?), 7-e ed., Paris, 1975; |. Zakytinos, fiyzance. *Etat, societe, economie.* Preface de Helene Ahrweiler, ion, 1973 ;.D. M. Nicol, *The last century ol Byzantium* (1261—1453), London, :. D. Oblensky, *The*

Byzantine Commonwelth, Eastern Europe 500—1453, London,

* Bibliografia întocmită de Pr. prof. T. Bodogae şi Pr. prof. I. Rămureanu.

New York, Washington, 1971, XIV—445 p.; Agostino Pertusi, *Repercussioni caduta di Constantinupoli* (Referat la Congresul XIV de Bizantinologie, Bucu: 1971); J. Grosdidier de Matons et A. Frolow, Byzance, în «Encyclopaedia Univi lis», Paris, 1968, p. 711—736.

G. Ostrogorsky, *History oi the Byzantine State.* Translation by Joan Hut 2-nd ed., Oxford, 1968 ; trad. franc, par J. Gouillard, Paris, 1956; Steven Runcij *The Pali oi Constantinople,* 1453, Cambridge, 1965, trad. în rom. de Prof. Alex. H Bucureşti, 1971; idem, *The last byzantine Renaissance,* Cambridge, 1970; idem,' *Creat Church in captivity. A study oi the Patriarchate oi Constantinople trom eve oi the turkish conquest to the greek war oi independence,* Cambridge, 19i

Norman S. Bynes, *The Byzantine Empire,* London, New York, 1958.

G. Walter, *La ruine de Byzance, 1204—1453,* Paris, 1958.

F. Dolger, *Byzance und die europäische Staatenwelt,* Ettal, 1953.

G. Schlumberger, *Le siege, la prise et Ie sac de Constantinople, par Ies T>*
en'1453, Paris, 1952; Q. Brehier, *Le monde byzantin,* t. I—III, Paris, 1948—1950.
Ch. Diehl, *Histoire de l'Empire byzantin,* 12-e ed., Paris, 1934. A. A. Vasiliev, *Histoire de l'Empire byzantin,* traduit du russe par P. Br et A. Bourguina, t. I—II, Paris, 1932.

In limba română :

Prof. Teodor M. Popescu, *Cinci sute de ani de Ia căderea Constantinopolv în* «Ortodoxia», V (1953), nr. 3, p. 281—437.

Pentru Imperiul grec de Trebizonda (1204—1261) .■ A. A. Bruer, *The Empirl Trebizond and the Pontos,* London, 1980. E. Jenssens, *Trebizonde en Colchi* Bruxelles, 1969. Recenzie Pr. prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», XXII (1970), nr.| p. 574—578 ; W. Miller, *Trebizond, the last Greek Empire,* London, 1926.

Pentru despotatul grec de Moreea (1204—1260) :

D. A. Zakytinos, *Le despotat grec de Moree. Histoire politique,* ed. revue Chryssa Maltezou, London, 1975.

Bibliogratia pentru Imperiul otoman se poate găsi la :

P. Witek, *La iormation de I'empire ottoman,* Ed. par V. L. Menage, Londcj 1982; A. Decei, *Istoria Imperiului otoman pînă la 1656,* Bucureşti, 1978. E. Wern und W. Markov, *Geschichte der Tiirken, Von den Aniängen bis zur Gegenwart,* B lin, 1978, XII—380 p; Mustafa Aii Mehmed, *Istoria turcilor,* Bucureşti, 1976; Babinger, *Mahomed der Eroberer,* Miinchen, 1962. Vezi şi lucrarea lui O. Halecl| *The crusade oi Vama,* New York, 1943.

Pentru Patriarhia Ecumenică :

Pr. prof. Ioan Rămureanu, *Ghenadi II Scholarios, primul patriarh ecumenic turci,* în «Ortodoxia», VIII (1956), nr. 1, p. 72—109; *Mărturisirea de credinţă a triarhului ecumenic Ghenadie II Scholarios,* în «Orthodoxia», XXXVI (1984), nr. p. 462—499 ; Theodor Zissis, *Tsv|âhioi* (3'2xoXâp'os. Bîos, *mTjpâuf.axcc,* 5t8ctcrx.sXîot. Instj tutui Patriarhal de Studii Patristice, Analecta Vlatadon, 30, Tesalonic, 1980.

J. E. Anastasiou, *'Inxopîa zffi* 'Ex7.X?iaîas, ed. 2-a, t. II, Tesalonic, 1979; Har Georg Beck, *Geschichte der Orthodoxes Kirche in byzantinischen Reich,* Gottingeij 1980; L. M. Chatziphotis, *Bizanţul şi Biserica,* în lb. greacă, Atena, 1978; VI. Pheidas, 'Ex'x.Xiataa-rtxîJ istopîo II, *De Ia iconoclasm pînă la căderea Constantinopo lului,* Atena, 1973, 597 p.; Bis. K. Stefanidis, 'ExxXvjaiaJTixvj îsTopîa â;t'âpx''is *V-&* cijuepov. ed. 2-a, Atena, 1959, p. 688—690.

Maxim de Sardes, metropolite, *Le Patriarhat Oecumenique dans I'Eglise Orthol doxe,* Paris, 1975, traducere din greceşte, Atena, 1973; B. Th. Stavridis, *Histoire* dJ *Pntriarcat Oecumenique de Constantinople,* în «Istina», Paris, 1970, nr. 2, p. 131—2731 *Tb* OîxouM.Evtxiv *TlaxpiapfEXo*[y] KojvuTotMTîvouTioAew? *(Patriarhia Ecumenică de Constanţi^ nopol),* în Aie8M6Î? Sx^[a£ia] *(Relaţii Internaţionale),* număr special, dec. 1964—apr. 1965 nr. 7—8, 111 p. Recenzie Pr. prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. lj p. 142—146.

Ghenadie (Arabagioglu), mitropolit de Heliopolis, *Istoria Patriarhiei Ecumenice^ în* greceşte, Atena, 1953, XIII, 445 p ; P. Bratsiotis, *Die Orthodoxe kirche in chischer Sicht,* Bd. I—II, Stuttgart, 1959—1960.

Cultul şi viaţa creştină în sec. XI —XV în Răsărit şi Apus *

Prima jumătate a mileniului al II-lea e stăpînită mai mult sau mai ţin de ideea creştină. Aceasta atît în ce priveşte Răsăritul cît şi Apusul, t viaţa politică şi socială, cît şi cea culturală şi artistică. Viziunea ului mediu în formă de «liturghie cosmică», concepţia teocratică de--e dinastii şi aşezăminte social-culturale, iniţiate şi patronate de Bi-•ică sau de spiritul ei, ca şi, în fine, viaţa artistică şi chiar cea coti-mă, redusă şi condusă de îndrumările creştine, se resimte pretutindeni, ă de ce omenirea medievală, împărtăşită din acelaşi potir al dragostei jstine, prezintă atîta unitate, fie că e vorba de cruciadă în Orient (Asia că, Siria, Palestina), în Spania şi Africa, ori în luptele cnejilor ruşi îxandru 'Nevschi (1252—1263) ori Dimitrie Donskoi (1363—1389), fie e vorba de universitatea Bizanţului ori de cele ale Apusului, de arta antină ori de cea romanică şi gotică.

Desigur această «luptă pentru comunitatea creştină» se duce în-un fel în Răsărit şi cu totul altfel în Apus. Păstrătoarea fidelă a tra-iei ecumenice, Biserica Răsăritului nu schimbă nimic din principiile jmatice ale cultului şi vieţii vechi creştine. De aceea, chiar dacă între singuraticele Biserici ortodoxe greceşti, slave, române, sau armeană • folosi limbi diferite, totuşi ele se vor simţi, datorită unităţii şi uni-mităţii învăţăturii dogmatice şi cultului, mai legate între ele decît ;ericile diferitelor state ale Apusului, unde, înlăturîndu-se specificul căruia, se caută în perioada aceasta să se impună tuturor «missa nană» oficiată într-o singură limbă, cea latină. Şi aceasta din pricina ivoltării deosebite a doctrinei Bisericii romano-catolice. Centralizarea ninistrativă a Bisericii Romei, cu pretenţia de dominare în toate, va vieţii liturgice o înfăţişare deosebită faţă de Răsărit; de aceea şi ui vieţii şi pietăţii creştine va fi altul. Desigur, împrejurările externe [1] fi mult mai prielnice în Apus, unde vom afla mai mult fast în cult, în schimb şi excesele şi devierile vor fi mai mari.

a. în Răsărit. Singurele schimbări de cult pe care le înregistrează erica orientală în această perioadă se referă la uniformizarea ulti-lor amănunte de ritual şi de zugrăvire a bisericilor, la introducerea >r sărbători noi şi la adîncirea sau explicarea dogmatico-simbolică a îritelor momente sau rînduieli liturgice.

Referitor la textul Sfintei Liturghii, observăm că aproape în întreg entul se generalizează folosirea exclusivă a celor trei Liturghii pe s le avem şi azi. Pe la anul 1200, canonistul Theodor Balsamon 1205) pomenea că nu demult a încetat de a se mai săvîrşi în Pa-rhia Ierusalimului Liturghia Sfîntului Iacob, la 23 octombrie, iar în îrica Alexandriei Liturghia Sfîntului Marcu.

Amănuntele în legătură cu data săvîrşirii Liturghiei Sfîntului Vasile Mare (f 379) încă nu se fixaseră definitiv, cel puţin în Biserica Rusă." ă pe la anul 1390 mitropolitul Ciprian vorbeşte despre săvîrşirea

* Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae.

ei numai începînd cu duminica a Ii-a din Păresimi şi în ajunul Crăcii nului şi Paştilor, căci pentru praznicul bucuriei duhovniceşti în Dum; nica Ortodoxiei se credea mai potrivită Liturghia Sfîntului Ioan Hrisc stom (f 407). Tot acum se fixează şi data săvîrşirii Liturghiei Sfîntulţ Grigorie Dialogul sau cel Mare (f 604), numită *Liturghia Darurilor rrn înainte sfinţite.* La fel se discută numărul prescurilor din care să săvârşească proscomidia, fapt care pare a se uniformiza dimpreună c ritualul aducerii pîinii şi al pomenirii sfinţilor şi al credincioşilor v şi morţi, mai ales în urma Constituţiei lui Filotei (Philotheos) Kokkinc (1353—1354 ; 1364—1376), patriarh al Constantinopolului, pe care] introduc după aceea, rînd pe rînd, şi mitropoliţii Bisericilor sîrbă, bii gară, română, rusă. Tot în această perioadă se uniformizează şi îndrt mările tipiconale referitoare la folosirea linguriţei pentru cumineeare mirenilor, la momentul ridicării steluţei şi a discului, la numărul bucăţi în care se frînge agneţul, la forma apolisului etc. Dacă acest mici amănunte constituie adaosuri, în schimb reducerea minologiilo sau a vieţii sfinţilor în forma sinaxarelor de astăzi reprezintă o pre scurtare. Tot în această perioadă se interzice şi săvîrşirea a două Li turghii zilnice în aceeaşi biserică.

De Liturghie ţinea pe atunci şi predica. E adevărat că preoţime timpului nu obişnuia să predice, ci mai mult citea din vieţile sfinţilo şi cuvintele de învăţătură ale marilor predicatori din epoca patristic sau postpatristică. Totuşi, se pomenesc foarte mulţi predicatori nu nums în catedralele Bizanţului sau ale celorlalte state ortodoxe, ci şi în orăşel şi în mînăstiri. Cine şi-ar lua osteneala numai să treacă în revist titlurile acestei literaturi omiletice, atît cîtă se cunoaşte din cataloagel manuscriselor greceşti, slave, georgiene, precum şi române, va rămîn uimit cît de mult gusta poporul ortodox al vremilor acelora cuvîntu bisericesc. De altfel e şi firesc pentru o Biserică cu viaţa liturgică atî de dezvoltată. Nu vor fi urmat preoţii ortodocşi şcoli înalte, căci aceste^ erau puţine ; slujbele ortodoxe conţin însă bogate cunoştinţe istorice dogmatice, biblice, pastorale etc. Acum s-au scris şi au circulat cel< mai profunde şi mai sistematice explicări liturgice, datorite patriarhilo: Gherman (715—730) şi Filotei Kokkinos (f 1376), precum şi scriitorilo: Nicolae Kabasila (f după 1374) şi Sf. Simion, arhiepiscopul Tesalonicu lui (f 1429).

Cît despre celelalte slujbe bisericeşti, inclusiv Sfintele Taine, nu mărul lor încă nu era fixat, dar practicarea lor e dovedită pe deplin In legătură cu Botezul, semnalăm vechiul mod de săvîrşire prin întreit cufundare, afară de unele cazuri izolate, ca mitropolia Kievului, Bise rica Bulgariei, unde, sub influenţa, probabil, catolică, se pomeneşte de Botezul prin turnare. Se recunoaşte valid Botezul eterodox, afari de unele cazuri, cerîndu-se doar săvîrşirea Mirungerii dimpreună ci declaraţia de părăsire a vechii confesiuni. Taina Mirului era unită atunci cu cea a Botezului, iar faţă de cazuri izolate, cînd în loc de mi: se folosea untdelemn sfinţit la Sf. Dumitru (în Bulgaria), probabil di pricina lipsei de comunicaţii sub stăpînirea turcească), s-a luat atitu dine. Celelalte Taine se săvîrşeau ca şi înainte, cu puţine amănunţ

vrednice de subliniat. Observăm în legătură cu Taina Mărturisirii sau Spovedaniei că, faţă de epoca patristică, săvîrşirea ei este mai rară, fapt care se explică şi prin scăderea moralităţii, datorită contactului cu necredincioşii, prin slăbirea disciplinei clerului şi, în general, prin răcirea sentimentului religios.

în legătură cu Sf. Euharistie observăm, spre deosebire de Apus, ;uminecarea sub ambele forme (pîine şi vin), practică imortalizată în minunatele picturi din toate bisericile şi mînăstirile ortodoxe, unde EIristos, slujind ca arhiereu, cuminecă din potir pe Apostoli. Pentru Faina Nunţii avem în perioada aceasta repetate dispoziţii canonice primitoare la rudenia de sînge şi la cea spirituală, iar dacă uneori conştiinţa hiperzeloasa slavă ori greacă oprea căsătoriile mixte, socotindu-le jpostazie, să nu uităm că în perioada aceasta asalturile prozelitiste ale bornei catolice au contribuit cel mai mult, prin silniciile latinilor în cruciadele din Palestina sau din Baltica, la învrăjbirea confesională iintr-o parte şi din alta. Desigur, exagerau şi polemiştii răsăriteni ai veacurilor medievale atunci cînd înmulţeau numărul deosebirilor doc-rinare sau rituale, stigmatizînd ca erezii nu numai Filioque, azima, >urgatoriul, cuminecarea cu o singură specie, ci şi raderea bărbii, bi-îaţia liturgică, postirea mai uşoară etc, încît numărul acestor deosebiri ijungeau pînă la zeci şi chiar sute. Dar nu-i mai puţin adevărat că >ogata literatură greacă şi slavă a vremilor acestora dovedeşte o bună i continuă adîncire a vieţii liturgice, a cărei unitate se vedea ameninţată le inovaţiile apusene.

Cultul sfinţilor primeşte o mare dezvoltare în perioada aceasta prin anonizări noi, prin înmulţirea sărbătorilor închinate lor şi prin rolul ucat în viaţa bisericească de moaştele şi icoanele taumaturgice. De fapt, :u avem nici pentru perioada aceasta amănunte despre procedura ca-lonizării. între cazurile clare, de unde se poate deduce procedura de anonizare, pomenim pe cel al patriarhului Nifon al II-lea (1486—1488 ; 497—1498 ; 1502), canonizat la Curtea de Argeş, în 15 iulie 1517, aşa um reiese din descrierea lăsată de cronica lui Gavriil Protul. Totuşi, onştiinţa Bisericii a consacrat atît în lumea greacă a Bizanţului, cît i la sîrbi, bulgari şi ruşi, o serie de figuri de ierarhi, schimnici, prin-ipi. Imnografia încă destul de înfloritoare a compus slujbele respective î cinstea lor.

La greci şi la unele popoare slave s-a introdus acum sărbătoarea Lcoperămîntului Maicii Domnului, la 31 august, în urma vedeniei avute, î secolul al X-lea, în biserica Maicii Domnului de lîngă palatul bi-antin din Vlaherne, de călugării Andrei şi Epifanie, cînd Maica Domnu-ii a fost văzută întinzînd peste ei şi peste tot poporul mantia sa pro-:ctoare, iar prin invocarea Maicii Domnului de mai multe ori, poporul fost salvat de invazia saracinilor. **Tot** în Bizanţ se introduce acum . sărbătoarea Sfinţilor Trei Ierarhi, la 30 ianuarie, în urma arătării ivine pe care o avusese în anul 1086 mitropolitul Ioan al Evhaitelor, fin care se cerea instituirea într-o singură zi a cinstirii memoriei aces->r trei sfinţi deopotrivă de mari şi pentru care pînă atunci mulţi se îftau, susţinînd ca mai mare pe unul sau pe altul din ei. Sinodul şi apăratul Alexios I Comnen **(1081—1118)** au **introdus** această sărbă-

toare obligatorie pentru toţi. Patriarhul Filotei Kokkinos (f 137(5 fixat, cel dintîi, pomeniri speciale pentru duminicile din Păresimi, ai de prima, în care ortodoxia icoanelor se serba încă din anul 843.] minica a Ii-a s-a dedicat Sfîntului Grigorie Palama (f 1359), Dumiij a IlI-a Sfintei Cruci, Duminica a IV-a Sfîntului Ioan Scărarul (f *6*| Duminica a V-a Sfintei Măria Egipteanca, tot atîtea trepte şi popas duhovniceşti în urcuşul sufletului care întîmpină «sărbătoarea sări torilor», Pastile.

In această perioadă se fixează ca sfinţi naţionali : fraţii Kiril (f 8 şi Metodiu (f 6 aprilie 885) la slavi, precum şi ucenicii lor : Sava, I ment, Naum, Gorazd şi Anghelar.

La sîrbi se statorniceşte sărbătorirea sfinţilor : Simion (sec. *X.* şi Sava (f 1236), creatorii şi organizatorii statului şi Bisericii sîr regii Ştefan Nemania (1196—1228), apoi Ştefan Milutin (1282—13 şi Ştefan Decianski (1321—1331), călugării Petru, Romila şi Proh Textul slujbelor la cei mai mulţi dintre ei se datorează scriitorului G gorie Ţamblac (sec. XV), din 1415 mitropolitul Kievului.

La bulgari menţionăm ca sfinţi pe : ţarii Boris-Mihail I (853—8 şi Petru (927—*969),* primul creştinătorul bulgarilor, al doilea organi: torul Bisericii Bulgariei, schimnicul Iovan Rilski (f 946), patronul ne lui stat, ale cărui moaşte fuseseră luate de unguri, apoi aduse de Asăne la Tîrnovo şi din 1469 aşezate în mînăstirea ce-i poartă numele : în fi; călugării Ioachim şi Gavriil, precum şi episcopul Ilarion de Moglei distins misionar în convertirea bogomililor. Vieţile şi slujbele lor fost scrise de patriarhul Eftimie de Tîrnovo (1375—1393 ; f 1400).

La ruşi au primit cinstire de sfinţi, în această perioadă, 22 pe soane, între care Boris şi Gleb, primii martiri, Olga (945—957) şi r potul ei Vladimir (980—1015) «cel întocmai cu apostolii», creştinăto poporului rus, apoi Iaroslav cel înţelept (1019—1054), organizatorul SE tului, apoi prinţii Alexandru Nevski (1259—1263) şi Dimitrie Donsl (1363—1389), precum şi mitropoliţii Petru (1308—1326), Alexei (1354 1378), Iona (1447—1461) şi călugării misionari : Serghie de Radon (f 1390), Nil Sorski, stareţ la mînăstirea Sorska (1433—1508), Ios Voloţki, Ştefan de Perm (f 1396) etc.

Cea mai populară figură de sfînt canonizată în acea vreme es Cuvioasa Parascheva (f 1050), ale cărei moaşte se află la Mitropol din Iaşi, sărbătorită la 14 octombrie în Biserica Ortodoxă Română. I o evlavie tipic medievală, această pustnică iubitoare de săraci, origina: din Epivate, oraşel între Constantinopol şi Selimvria, azi Silivri, a ajui prin moaştele ei făcătoare de minuni foarte cunoscută la popoarele d: Balcani pe unde au poposit moaştele ei. Mai întîi au fost păstrate Epivate, între 1204—1230, apoi la Tîrnovo şi de aici în 1393 la Vidi: în Bulgaria, apoi duse la Belgrad în Serbia în 1398, iar în 1520 sînt aşi zate la Constantinopol şi în fine sînt aduse la Iaşi în 1642, cu ajutori domnitorului Vasile Lupu (1634—1653). Ea a intrat în legendă su numele de Sfînta Vineri (Paraschevi, Petka). Pentru noi, românii, tr< buie să mai pomenim şi de numele mucenicului Ioan cel Nou, neguste din Trapezuntul Asiei Mici, martirizat în 1330 la Cetatea Albă, di

răutatea «creştinească» şi tătărască. Moaştele lui au fost aduse cu alai de poporul Moldovei, în frunte cu Alexandru cel Bun (1400—1432) şi aşezate la Suceava în 1402 unde se păstrează şi azi. De amintit, de asemenea, Sfînta Filofteia de la Curtea de Argeş, născută la Tîrnovo în 1206. Moaştele ei au fost mutate de la Vidin în biserica Sf. Nicolae-Domnesc din oraşul Curtea de Argeş, prin anii 1396—1397, în timpul domnitorului Mircea cel Mare (1386—1418), azi pâstrîndu-se în paraclisul Mănăstirii Curtea de Argeş.

Dintre *icoanele* miraculoase pomenim îndeosebi la Athos şi în Rusia multe variante dedicate Maicii Domnului precum : Maica Domnului de la Ivir ; Cea cu trei mîini, Cea cu Pruncul; Cea mai largă decît cerurile ; Maica Domnului din Kazan ; Maica Domnului din Vladimir ; Maica Domnului de la Neamţu etc. ; foarte populari au devenit Sf. Nicolae, Sf. Pan-telimon, Sf. Spiridon, şi alţii, ale căror moaşte se aduceau adeseori şi în nordul Dunării în vreme de ciumă sau de alte primejdii pentru izbăvire şi ajutor. Poporul credea profund în Dumnezeu, mergea în pelerinaj la Locurile Sfinte de la Ierusalim, Sinai, Athos, Peşterile Kievului etc. A existat o bogată tradiţie a pelerinajelor individuale, nu colective, cum arată vechile documente slave sau greceşti.

Desigur, *viaţa morală* a popoarelor ortodoxe şi-a avut şi părţile ei întunecate. Lipsa unei discipline mai severe e scoasă în evidenţă de cronicile bizantine şi ruseşti, care descriu multe lupte fratricide, răpiri, ucideri, viaţă desfrînată, ş.a., mai ales în centrele mari, în Bizanţ, Tesalonic, Kiev, Moscova, Novgorod etc. Poporul respecta mai mult pre-scripţiunile morale, dar era în schimb ispitit de credinţe deşarte, de vrăjitorie, magie, superstiţii, apoi de beţie, furt, comerţ cu sclavi şi alte obiceiuri păgîne, nu numai în unele părţi ale Rusiei, unde creştinismul încă nu se răspîndise temeinic în această perioadă, ci cam peste tot. Potrivit temperamentului şi lipsei de cultură mai deosebite a înflorit formalismul şi ritualismul. Pentru mulţi, dar mai ales pentru monahi, evlavia se reducea la repetarea permanentă a rugăciunii minţii : «Doamne, Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, fii milostiv mie păcătosul», în Bizanţ se ducea o viaţă rafinată, plină de lux şi de plăceri. Grecii, simţindu-se superiori din punct de vedere cultural, dispreţuiau 3e celelalte popoare, căutînd să exploateze prin politică abilă adeseori :hiar şi unele Biserici ortodoxe.

Dar este de subliniat şi faptul că în întreg Imperiul bizantin şi în :elelalte ţări ortodoxe, în care s-a imprimat pecetea influenţei bizan-ine, poporul credincios s-a format şi a rămas mai evlavios, cu o Biserică nai democrată, deci mai aproape de popor decît a fost Biserica papală, ată de ce, jugul de 250 de ani al tătarilor peste creştinii ruşi (240— t80), deşi a lăsat urme nefaste în viaţa religioasă a lor — întocmai ca i convieţuirea cu mahomedanii : diferitele imoralităţi — totuşi, în >ofida tuturor grelelor încercări prin care a trecut poporul credincios, îiserica ortodoxă a fost singura care a ştiut să-1 mîngîie. Figuri ca !f. Sava (f 1236) la sîrbi, sau Sf. Serghie de la Radonej (f 1390) pentru uşi, rămîn adînc întipărite în mintea şi în inima popoarelor lor. Evlavia rtodoxă a rodit multe fapte de binefacere, începînd de la spitalele im-

periale de genul celui făcut de Ioan II Comnen (1118—1143) lj mînăstirea Pantocrator din Constantinopol şi pînă la bolniţele mîn^ rilor Deceani, Bacikova, Cozia şi ale celor de la Athos etc, — J a nu mai vorbi de întreaga operă de ridicare şi restaurare a mînăstir de la Sfintele Locuri. .

1

Putem spune că perioada aceasta cunoaşte o îmbogăţire a cult cu multe obiceiuri creştine : serbări de hramuri, frumosul obicei «sla sau serbarea patronului familiei, completarea slujbei litiei de patriai Philotheos Kokkinos (f 1376), sfeştanii la cîmp şi locuinţe, pomei pentru morţi ş.a. In Evul mediu s-a făcut şi completarea celor pa posturi (canonistul Teodor Balsamon (f 1205) şi sinoadele locale 1 amănunte în această privinţă) şi fixarea normelor de executare a cîn rilor bisericeşti ; mulţimea imnografilor din perioada aceasta^ ca ş cJntăreţilor explică bogăţia şi fineţea muzicii uneori apropiate de me diile populare, care au ştiut să mîngîie şi să lege atît de strîns sufla credincioşilor de Biserica lor.

b. în Apus. Epoca de linişte prin care a trecut în acest timp Iun apuseană a permis o dezvoltare mai favorabilă a cultului decît în 1 sărit, cel puţin în privinţa bogăţiei de forme şi a proporţiilor, mai măr şi mai spectaculoase.

în privinţa *textului Liturghiei,* înregistrăm în acest timp în Aj o înlăturare sistematică a vechilor şi venerabilelor liturghii locale : a broziană, galicană, mozarabică şi britanică. înlăturarea lor şi înlocuij cu «niissa romană» nu s-a putut face însă deplin şi nici fără pro te sou reacţii, căci de pildă Liturghia ambroziană era răspândită prin se< lele XIII, XIV pînă la nord de Alpi, la Augsburg şi Praga, iar în seco ai XVI-lea reuşita reformelor arhiepiscopului milanez Carol Borrorr (1538—1584) se datoreşte în mare parte restaurării vechii Liturg: ambroziene.

Limba latină ajunge, tot pe calea constrîngerii, singura întrebuu ţaţă în cult. Liturghia slavă, pe care au avut-o pînă în secolul al *Xî-i* slavii vestici, a fost înlăturată în urma sinodului din Spoleto (1059). insula Krk (din Marea Adriatică) lupta pentru tradiţiile bisericeşti si vone a fost dură. La un al III-lea sinod care a avut loc în Split în IO(preotul Vulk a fost biciuit, iar după ce a fost «însemnat» cu pecete fler înroşit, a fost trimis pe viaţă în robie pentru .motivul că a caut să susţină «deşartă temeritate slavonă». Totuşi populaţiile din Dalmai au reacţionat împotriva acestei măsuri şi de aceea la 1248 papa Ini cenţiu al IV-lea (1243—1254) a trebuit să le aprobe măcar alfabet! giagolitic, chiar dacă specificul liturgic a fost înlăturat şi înlocuit < «missa romană».

Din culmea autorităţii de care dispunea, papalitatea obligă, si grele pedepse, participarea la cult şi începînd cu sinodul IV din L teran (1215) spovedirea şi cuminecarea devin obligatorii măcar o da pe an, la Paşti. Dar adeseori se aud plîngeri că mulţi preoţi nu săvîrşea decît foarte rar în an Liturghia. Acolo unde se săvîrşea des, exisă învinuirea că motivul principal al acestei dese săvîrşiri a Sfintei Eu haristii era dorinţa de cîştig pentru că adesea se

omiteau anumite păr 10 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

la multe misse care se săvîrşeau într-o singură zi (Missa sicca). Drept reacţie, s-a introdus atunci dispoziţia de a se. arăta poporului pîinea consacrată (Agnus Dei), uz care a rămas pînă azi, dar neînţelegînd de cele mai multe ori nici limba, nici acţiunile sau simbolurile atît de reduse ale *missei romane,* poporul a ajuns să creadă în mod superstiţios că, dacă cineva a văzut într-o zi Trupul Domnului sau icoana Sfîntuluî Cristophoros, înseamnă că în acea zi îi va merge bine.

In legătură cu taina Sfintei Euharistii, care nu era atît de frecventă ca înainte, se constată generalizarea împărtăşirii numai cu o sin- " şură specie : cu ostia şi se suprimă, cu totul arbitrar, potirul pentru ^opii şi mireni, fapt care a produs reacţii dure, adesea chiar violente ;a aceea a husiţilor în secolul al XV-lea. Această practică a fost explicată prin teoria concomitenţei, dar motivul adevărat ar fi fost, mai iegrabă, noul obicei al procesiunilor cu Trupul Domnului pe străzi, care procesiuni, începînd din secolul al XlII-lea, ajung cele mai pompoase d mai frecvente manifestări ale pietăţii apusene din Evul mediu.

în legătură cu Sfintele Taine, al căror număr se fixează la 7, mai iles în urma răspîndirii manualului de dogmatică al lui Petru Lombardul f 1160), s-au introdus o serie de inovaţii cu mari efecte în viaţa ulte-ioară a Bisericii. întîi de toate, în urma influenţei raţionaliste a sco-asticii, concepţia despre Taine a dus la prea multă schematizare şi bstractizare. S-a afirmat prea mult caracterul obiectiv al Tainei, a cărei aloare e redusă la săvîrşirea exterioară corectă a ei (opus operatum), ără să se pună destul accent şi pe latura subiectivă a săvîrşitorului i a primitorului, fapt ce s-a putut constata adesea şi în Bisericile rtodoxe.

Botezul se făcea la început prin întreita scufundare ; abia mai tîrziu pare uzul prin turnare sau stropire. în schimb, în secolul al XH-lea, :>rmula veche impersonală a acţiunii harice e înlocuită la Botez cu una sprimată la persoana I : *«ego te baptizo...»;* la *Mirungere: «signo te...»;* npedimentele la căsătorie privind gradele de rudenie au suferit modi-cări. Intrucît nu se admitea divorţul, s-a ajuns la soluţia anormală a :parării soţilor în încăperi sau case diferite. *Maslul* primeşte semniii-iţia restrictivă de «extrema unctio». A devenit obligatoriu celibatul, ire premerge Hirotoniei şi care nu s-a putut introduce de la început i toate ţările' catolice, în pofida măsurilor drastice ale papei Grigorie VH-lea (1073—1085); abia în secolul al XlII-lea s-a generalizat, iar începutul secolului al XV-lea, multe glasuri au cerut abolirea lui. ît despre simonie, ea a fost înlăturată pe un timp, cît a durat apogeul iterii papale, dar a reînviat într-o formă brutală în timpul marii hisme papale (1378—1417) de la Avignon şi mai ales pe vremea papilor ^naşterii.

Cea mai mare influenţă în Apus a avut-o *Taina Pocăinţei* şi tre-lie să subliniem îndeosebi obligativitatea şi asprimea cu care se cerea deplinirea ei. Cine nu se spovedea era exclus din comunitatea creş-iă, ceea ce atrăgea după sine pierderea oricărui drept public în stat, şcoli, în bresle etc. Pentru orice păcat de moarte se dădea canon greu, cărui îndeplinire cerea uneori ani de zile, rugăciuni, milostenii, post,

pelerinaj etc; într-o vreme cînd excomunicarea, interdictul şi inchizi acţionau frecvent şi drastic.

Odată cu introducerea noilor concepţii şi uzanţe liturgice, cum era folosirea *«rozariului»* cu sute şi mii de *«Ave, Măria...»* şi *«Pater noste* practicarea de posturi cu milostenii, cu liturghii plătite, cu *indulgeri* mai ales cele plenare odată pe an sau pe viaţa întreagă, apoi mergei în cruciade etc, s-a ajuns să se creadă în chip aberant că astfel] iartă nu numai păcatele trecute, ci şi cele viitoare, ba şi cele strai] ale altor persoane, ale celor din purgatoriu. Accentul a început să pună nu atît pe inima frîntă şi smerită în pocăinţă sinceră şi reală, pe acte care pot aduce satisfacţii. Aşa s-au născut indulgenţele c*£ se credea că aduc mîntuirea prin bani sau prin alte acte externe. S-clădit şi executat multe biserici somptuoase, spitale, şcoli şi alte lucr; importante pe baza indulgenţelor. Acestea erau acordate mereu cu oc zia fiecărui pelerinaj, dar mai ales a celor din anii jubiliari, cînd vene la Roma sute de mii de oameni din întreaga lume catolică. Puterea iertare a unor indulgenţe se calcula cu miile de ani. Fără îndoială această «infectare mercantilă» trebuia să fie fatală Bisericii apuser

Cultul sfinţilor ia o mare amploare mai ales după ce s-a elabor teoria tezaurului de merite prisositoare ale sfinţilor. Canonizările reza vate, începînd cu anul 1171, personal papilor, erau atît consacrări numele Bisericii întregi, dar mai ales festivităţi spectaculoase cu proc rori, avocaţi, martori etc, adesea legate de lumescul epocii. Dacă nu canoniza dintr-o dată, se pregătea opinia publică prin beatificare. Via sfinţilor se populariza prin colecţii de manuscrise şi mai tîrziu căi tipărite (Legenda aurea, Liber Patrum, Passionale, Liber Martirum etc prin cicluri întregi (Biblia pauperum), sau prin scenarizări teatrale s; reprezentări de mistere, într-adevăr pline adesea de alegorii şi învăţ minte morale, dar nu rare ori presărate de uşurătăţi şi deşertăciu: omeneşti. Dacă în veacurile XI—-XIII sfinţii erau luaţi ca patroni ţărilor, oraşelor şi bisericilor, în schimb în secolele XIV—XVI se obsen o atitudine individualistă şi de exploatare a mijloacelor harice în fol< personal, egoist şi pentru ferirea de necazuri şi boli. Totodată, se ex; gera *cultul moaştelor,* din care unii prinţi numărau cu miile. între e se numărau şi obiecte inventate : bucăţi din rugul arzînd al lui Mois din toiagul lui Aaron, din ieslea din Betleem, bucăţi de aţă cu care cusut Maica Domnului etc.

Multă vîlvă a stîrnit atitudinea Bisericii faţă de vrăjitoriile şi crâ dintele oculte : astrologie, chiromanţie, necromanţie, amulete etc, foarij răspîndite în Evul mediu. Biserica apuseană a condamnat adeseori ass menea credinţe şi în 1484 a publicat şi un manual special pentru cor baterea acestor tare păgîneşti *(«Malîeus maleficarum»* şi bula papalj *«Summis desiderantesyy),* iar Inocenţiu al VUI-lea (1484—1492) a ceri unor cardinali executarea de misiuni, care s-a făcut cu foarte mare vîh şi adesea cu cruzime.

Creştinătatea apuseană a cunoscut în Evul mediu multe figuri creş tine venerabile, cu viaţă de reală sfinţenie, dar şi o sumedenie de excese de grosolănii, de cruzimi, de imoralităţi-şi de fanatism. Alături de jert

^elnicia şi curăţenia unor pelerini sau a unor cavaleri de înalt nivel Tioral, Evul mediu e plin de jafuri, crime şi de aventuri imorale care, iireşte, nu pot fi încadrate în creştinism, dar se foloseau de creştinism. E drept că încă de la plecarea în prima cruciadă (1096—1099) s-au ntrodus măsuri de educaţie a moravurilor şi de protejare a celor slabi. ■ *Treuga Del»* sau *«armistiţiul sfînt»* a fost mult predicat : în zilele de niercuri seara pînă luni dimineaţa, precum şi în post, la Paşti, la >ăciun, nimeni n-avea voie *se.* ia arma, să lupte sau să se răzbune. Utfel trebuia să suporte excomunicarea sau interdictul (adică interdicţia ;rin care nimeni n-avea voie să vorbească cu cel pedepsit astfel).

Unele din «abcesele» Evului mediu erau instrumentele de tortură : pînzurătoarea la drumul mare, stîlpul ruşinii în piaţă sau în faţa bise-ieii şi temniţa.

Sînt cunoscute excesele antisemite din timpul cruciadelor (900 evrei cişi în Meinz în cruciada I), cruzimile cu care se tratau cei acuzaţi de răjitorii sau de erezii, la care se înglobau, începînd din secolul al IIII-lea, desfrâul şi sodomia. (Din acestea deducem rit de adînc de-Izută era societatea apuseană în acele vremuri).

S-a scris mult în legătură cu «amurgul Evului mediu», aşa cum îl cdea, de exemplu, un J. Huizinga, în dorul după o viaţă mai frumoasă mai plăcută pentru că, «în spiritul unei evlavii bazată pe criterii de >rmă ori de cantitate, se îngăduiau omului stilizări oricît de libertine i dragoste, în cîştig venal, într-o viaţă comodă». Pe la 1402 un scriitor ; renume ca Jean Ch. Gerson (1362—1429), membru al Universităţii n Paris, pornea lupta deschisă împotriva modului de viaţă, aşa cum *nese* din «Le Roman de la Rose», celebrul «catehism cavaleresc al mştiinţei plecate spre tranzacţii de orice fel», «ciumă şi izvor a toată moralitatea». Laicizarea, frivolitatea, întîlnirea în acelaşi caracter a ăsăturilor celei mai habotnice evlavii cu pofta nebună după lux, după aceri nepermise, aşa cum ne amintesc de pildă viaţa ducelui de Bur- india, Filip cel Bun (1419—1469), ori a scriitorului «cruciat» Filip de ezieres (f 1405), sau cum au fost cazurile, care au provocat atîta scan- .1, ale «papilor Renaşterii» dintre 1455—1521, toate acestea ne fac să ţelegem că, dacă Reforma n-a putut fi făcută de Biserica însăşi, ea urma să fie realizată implacabil de reformatori care, din nefericire, i se vor mulţumi numai cu planuri utopice ca Savonaroîa (f 1498) u ca «humiliaţii» din Evul mediu, ci vor răsturna lucrurile complet, pînd de Biserică mulţimi nenumărate de creştini şi

ducîndu-le spre
*me din ce în ce mai profane şi mai liberale, pînă la diluarea creş-
lismului spre descreştinare. Materialismul şi hedonismul puseră stă-
îire tot mai deplin pe evlavia colectivă.

In aceste împrejurări, într-o epocă de transformări umaniste atît puternice, nu-i de mirare că-şi făcuse drum ideea că lucrurile nu ii puteau continua astfel şi, pentru a se îndrepta, era necesară o "tună puternică care să trezească Biserica şi s-o oprească de la o strâmare tot mai dureroasă. Şi aceasta a venit sub chipul Reformei)testante.

BIBLIOGRAFIE*

J. Danvillier, *Histoire et institution des Eglises orientales au moyen* âge, Loj dres, 1983; Hans-Georg Beck, *Geschichte der Orthodoxen Kirche im byzanlinischii Reich,* Gottingen, 1980; E. Timiadis, *Le monachisme orthodoxe,* Paris, 1981.

Paul Lemerle, *Le monde de Byzance. Histoire et instiiutions,* London, 197! J Gouillard, *Etude sur Ia vie religieuse ă Byzance,* Paris, 1975 şi 1981; D. A. Z kytinos, *Byzance, Etat, societe, economie.* Preface par Helene Ahnveiller, Londo 1973; Steven .Runciman, *The last byzantine Reiiaissance,* Cambridge, 1970; idei *The Grcat Chuich in captivity. A sludy o! the Patriarchate of Constantinople Iro tke eve oi the turkish conqucst to the greek war ol independcnce,* Cambridge, 196£ L. Bouyer, *La spiritualite orthodoxe* of *Ia spiritualite protestante et anglicane,* Pari 1965 ; trad. engleză, London, 1969 ; L. Bouyer, J. Leclercq, Fr. Vandenbroucke, *Hi toire de Ia spiritualite chretienne. II. La spiritualite au Moyen Age,* Paris, 1961 Jacques Le Goff, *Civilizaţia Occidentului Medieval,* trad. şi note de Măria Holba Bucureşti, 1970. Recenzie Pr. prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», XXIV (1972), nr. p 265—270; Idem, *Pour un autre Moyen Age. Tcmps, travail et culture en Occ dent,* Paris, 1977; G. Walten, *La vie quotidienne ă Byzance au siecle des Comnen* (1031—1180), Paris, 1966; G. Richard, *Orient et Occident au Moyen Age. Coniac et relations (XII—XV s.),* London, 1976; J. Hausherr, *Hesychasme et priere,* Rom 1966.

Paul Evdokimov, *Les âges de la vie spirituelle,* Paris, Lithielleux, 1961 ; Lou Brehier, Ie *monde byzantin,* t. II, III, Paris, 1950; idem, *L'Eglise et I'Orient a Moyen Age,* Paris, 1928; idem, *Mnnuel d'art byzantin,* 2, voi., Paris, **1925—1923** Ph. Konkoules, V/e *et civilisaiion byzantines,* 7 voi. Athenes, 1948—1950 ; E. Ehrhan *Die homiletische Literatur der griechischen Kirche,* 3 voi., Berlin, 1941—-1945 J. Hollnsteiner, D/e *Kirche im Ringen um die christliche Gemeinschait (12—*75 *Jahr.* Freiburg im Breisgau, 1940.

N. Iorga, *Histoire de la vie byzantine,* voi. I—III, Bucarest, 1934; Trad. î româneşte de Măria Holban, Bucureşti, 1974.

Ch. Diehl, Ia *societe byzantine ă l'epoque des Comnene,* Paris, 1929.

In limba română :

Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* voi. I, Bucureşt 1980, p. 234—389; Teodor M. Popescu, Pr. prof. T. Bodogae, prof. Gh. Stănesci *Istoria bisericească universală,* t. II, Bucureşti, 1956, p. 120—132 ; Euseviu Popovid *Istoria bisericească universală,* trad. de At. Mironescu, t. II, ed. 2-a, Bucureşti, 192'j p. 109—117.

Bibliografie pentru istoria Liturghiilor răsăritene şi apusene :

J.-H. Delmais, *The Eastern Liturgies,* London, 1960; idem, *Die Liturgie de Ostkirchen,* Aschaffenburg, 1950; N. Liesl, Ies *Liturgies catholiques orientales Commenlaires et schemas analytiques avec cartes geographiques,* Rome, 1958 E. Amiot, *Histoire de la Messe,* Paris, 1956. S. Salaville, *Liturgies orientales. Notion. gen&rales, elements principaux,* Paris, 1932 ; N. Paulus, *Geschichte des Ablasses in Mittelalter,* 3 voi., Freiburg im Breisgau, 1922—1923; Ad. Franz, *Die Messe deutschen Mittelalter,* Miinchen, 1902.

In limba română :

Pr. prof. Ene Branişte, *Liturgica specială pentru Institutele teologice,* ed. 2-a Bucureşti, 1985, cu foarte bună bibliografie; Pr. prof. Petre Vintilescu, *Liturghiih bizantine privite istoric în structura* şi *rînduiala lor.* Bucureşti, 1943. Bibliografie foarte bună, p. 139—143; V. Mitrofanovici, *Liturgica Bisericii ortodoxe.* Cursuri universitare prelucrate de T. Tarnavschi şi din nou editate de N. Cotlarduc, 1929

---

* Bibliografia a fost alcătuită de **Pr. prof. T. Bodogae şi** Pr. **prof. I. Rămureanu.**

Cultura teologică în Răsărit. **Scriitori din secolele XI—XIII** *

Spre deosebire de perioada precedentă, acum înregistrăm o dezvoltare mai mare a ştiinţei teologice. E adevărat că ea nu-i prea originală, ci constă mai mult din prelucrări şi compilaţii. Totuşi, pentru împrejurările grele prin care treceau Biserica bizantină şi celelalte Biserici ortodoxe, activitatea culturală şi teologică este destul de remarcabilă, atît la grecii bizantini, cît şi la slavi şi români, precum şi la nes-torieni şi monofiziţi. Caracterul celor mai multe lucrări scrise în această perioadă este cel pozitiv, pe baza Sfintei Scripturi şi a Sfintei Tradiţii, înflorind mai ales Dogmatica, Polemica şi Dreptul canonic ; în acelaşi timp s-a dezvoltat şi teologia speculativă, atît de inerentă spiritului grec, la început în direcţie mai mult platonică, iar spre sfîrşitul perioadei în direcţia aristotelică. Atît de departe s-a mers în cultivarea clasicismului încît profesorul Ioan Italos (sec. XI—XII) a fost condamnat în 1082, sub împăratul Alexios I Comnen (1081—1118) din pricina prea marii lui pasiuni faţă de filosofia lui Platon (429—347 î. Hr.) şi Aristotel (384—322 î. Hr.), iar un ierarh ca Ioan Mabropus (f 1108), mitropolitul Evchaitelor din Pont, a scris după 1047 un imn adresat Mîntuitorului, în care cerea să pună pe Platon şi pe Plutarh printre creştini. Alături a înflorit mult şi teologia contemplativă-mistică şi istoriografia, atît cea bisericească cît şi cea profană. Exegeza şi Omiletica a ufost cultivate, în schimb, prea puţin.

Un impuls deosebit a dat în această privinţă organizarea Universităţii din Bizanţ de către împăratul Constantin al IX-lea Monomahul 1042—1055) în 1045, cu două secţii : Filosofie, condusă de savantul VEichail Psellos (1018 — f 1078), şi Drept, sub conducerea lui Ioan Kjphilinos, viitor patriarh ecumenic (1064—1075). La cea dintîi se preda :ultură generală, la a doua se pregăteau funcţionari. Foarte adesea pro-esorii din ambele şcoli erau călugări ca Michail Psellos în secolul XT, Sustaţiu arhiepiscop al Thesalonicului (1115—1194) şi Nikifor Blemide f 1272) în secolul XIII, toţi spirite enciclopedice. în provincie, clericii lin jurul mitropoliilor şi din mînăstiri au dat cei mai mulţi teologi : Uhosul, Peci, Tîrnovo cu mînăstirile sale, Lavrele Pecerska şi Ser-'hievska în Rusia, iar la români, Tismana, Neamţu, Putna. Dar fireşte a tonul fundamental îl dau împăraţii înşişi şi curţile lor, unde se dis-uta teologie foarte multă ; unii împăraţi asistau la sinoade, căutînd ă-şi impună punctul lor de vedere, pe care şi-1 exprimau în cărţi şi ratate speciale, scrise în timpul domniei ori al retragerii la mînăstire, etragere care încheia uneori viaţa împăraţilor, prinţilor, prinţeselor ori marilor demnitari căzuţi în dizgraţie, şi care încorona adeseori, ca o îte metafizică, ajutată şi de spiritul religios al vremii, vieţi celebre de îvăţaţi, militari, nobili sau a unor oameni de origine modestă. Bizanţul fost, fără îndoială, superior Apusului din punct de vedere cultural . deci şi în teologie cel puţin pînă în secolul al XlII-lea, iar în ce pri-

* Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae.

veste civilizaţia şi unele tărîmuri de manifestare culturală şi artis' superioritatea aceasta s-a menţinut pînă la căderea Constantinopolj sub turci în 1453.

în secolul al Xl-lea cei mai importanţi teologi bizantini au Ioan Mabropus, Michail Psellos şi Teofilact al Bulgariei.

Ioan Mabropus (f 1108) la început a fost angajat profesor retorică la Universitatea din Bizanţ, apoi s-a călugărit şi a ajuns epii al Evchaitelor în Asia, unde a murit de bătrîneţe pe la 1108. Lucn iui mai cunoscute, afară de *Vieţile sfinţilor* (între altele şi institu sărbătorii Sfinţilor Trei Ierarhi), sînt imne, predici şi scrisori.

Teoîilact al Bulgariei (f 1118) a fost arhiepiscop de Ohrida, u a şi murit la 1118 ; a scris o serie de lucrări originale. Născut în Eul studiază cu Michail Psellos, ajunge diacon la Sf. Sofia, iar sub împă Comneni (1081—1185) e numit arhiepiscop de Ohrida (actualmc Ohrid, în Macedonia — Iugoslavia), în care calitate descrie asprimea ravurilor locale şi deplînge depărtarea de cultura capitalei. între lucr; sale, în afară de scrisori, amintim *Comentariile biblice* scrise în genul Iii antiohiene, după Sf. Ioan Chrysostom (f 407) şi Teodoret (f 458) (di acestea avem în româneşte *«Cele patrusprezece trimiteri po.uliney>),* cum şi scrierea polemică despre «erorile latinilor» în care — spre de bire' de alţi polemişti — critică orgoliul teologic şi intoleranţa conterr rănilor, socotind că cele două Biserici s-ar putea împăca prin conces reciproce în probleme mai puţin importante ; numai în priv adaosului *Filioque* condamnă greşeala apuseană.

în secolul al XH-lea, secolul Comnenilor (Î08Î—1185) şi Ane Iilor (1185—1204) înregistrăm o adevărată renaştere spirituală în zanţ, întîi de toate, înşişi împăraţii, împărătesele şi fiii lor sînt ac cu condeiul. Mărturisirile lăsate de epopeea Alexiada a Anei C nena (1083—1148), sau amintirile istoricului Ioan Kiraiamos (1 1203), ori voluminoasa istorie a marelui demnitar Nikita Choni (f 1211), sau de cronografia căln.aărului Ioan Zonaras (sfîrşitul XII), ne descriu pe mama împăratului Alexios I Comnen (1081—11 Ana Belassena (f 1105), discutînd şi corectînd probleme de dogme şi patristică pînă şi în cursul mesei. împăratul Alexios I Comne îndemnat pe teologi să scrie tratate contra ereticilor, mai ales coi bogomililor; el însuşi a scris sfaturi versificate fiului său, iar *i* fiica sa, ne-a lăsat în epopeea amintită, *Alexiada,* nu numai cea însemnată operă istorică a vremii ei, ci totodată şi o bogată croi despre viaţa bisericească a timpului. împăratul Isac I Comnen (10' 1059) scrie despre poemele homerice, iar împăratul Manuil I Coin (1143—1183) scrie mici tratate dogmatice şi apără astrologia de atc rile clerului — motiv pentru care unii istorici au afirmat că don acestor împăraţi seamănă cu un sacerdoţiu creştin. Desigur, însă, opera lor personală e numai un reflex palici al renaşterii literare, logice şi artistice. Cei mai culţi scriu într-o limbă greacă arhaiz dar se scrie şi în cea populară, de pildă romanele în versuri, epistol satirele, biografiile sau poemele religioase, scrise de poetul popi

re se ascunde sub numele lui Teodor Prodromos (1096—1152), în npul dinastiei Comnenilor (108C—1135) şi imitatorii lui de mai tîrziu. î altfel, chiar şi unii dintre scriitorii consacraţi scriu adesea şi în nba vulgară.

Cei mai cunoscuţi teologi ai epocii acesteia sînt următorii : pe
im dogmatic, Eîtimie Zigabemil (Zigadinul, f 1120), un călugăr apro-
at de Alexios I Comnen, care a scris la sugestia împăratului cunos-
ta lucrare *Panoplia dogmatică,* un adevărat tezaur de informaţii pa-
stice şi dogmatice privitoare la ereziile antitrinitare, hristologice, ico-
claste, armene şi bogomile. El ne-a mai lăsat şi rezumate ermineu-
e, mai ales la cele patru Evanghelii — prelucrate în secolul al XlX-lsa
profesorul atenian T. Farmakide — şi la epistolele pauline.

Cu mai mult originalitate decît el a .scris Nicolae, episcopul Me-
iei clin Peloponez, mort la 1167, ale cărui *«întrebări şi răspunsuri»*
problemele controversate din teologia dogmatică l-au făcut vestit în
Răsăritul. Mai are un tratat despre *«Prefacerea euharistică»,* unul
ipotriva apocatastazei» origeniste, pe care o susţinea episcopul Eus-
ie din Niceea, altul prin care combate credinţa patriarhului Sotiriac
Antiohiei (1156—1157), care susţinea că jertfa de pe cruce s-a adus
nai Tatălui, nu întregii Sfintei Treimi, deci inclusiv şi Fiului. Gustul
:uţiilor raţionaliste 1-a dus — poate sub influenţa scolasticii apu-
e — la ideea satisfacţiei substitutive, altfel străină de cugetarea răsă-
■ană patristică.

Dreptul canonic şi-a avut — odată cu înfiinţarea facultăţii juri-
3, conduse de loan XipMlinos, viitor patriarh de Constantinopol
54—1075), mari reprezentanţi în persoana lui Zonara (f sfîrşitul
XI!) şi Arjsten, dar mai ales a lui Teodor Balsamon (f 1205),
tofilaxul Patriarhiei Ecumenice şi apoi (1193—1205) patriarh de
iohia, scaun pe care însă nu 1-a putut ocupa din cauza cruciaţilor.
îndemnul împăratului Manuil I Comnen (1143—1180), Balsamon
e comentariul la *Nomocanonul în 14 titluri al lui Photie.* precum şi
îlii la toate canoanele (apostolice, ecumenice, locale, patristice), câu-
peste tot să armonizeze legiuirea bisericească cu cea civilă.

Pe terenul istoriei bisericeşti se disting : cronica scrisă cu multă
jtiinciozitate de *los.ii* Zonaras, care apoi, în prelucrările lui Con-
iia Manasses (sfîrşitul sec. XII) şi Micfaail Glykas (sfîrşitul sec.

, a devenit populară la slavi şi
români.

Arhiepiscopul Eustaţiu al Thesalonicului (1125—1198) a fost un om "dltură enciclopedică. Instruit în capitală, unde casa lui a fost un clu de mare răsunet, Eustaţiu ajunge într-jp vreme profesor la şcoala iarhală, unde preda legile ritmului şi ale armoniei, istoria culturii,)gia. între altele el cultivă şi teatrul religios al «vicleimului». După urcat pe scaunul arhiepiscopal de Tesalonic (1175), el s-a-ocupat mult ducaţia clerului de mir şi monahal, de a căror lipsă de penitenţă linge amarnic.

fn loc de pietate, zice el, mulţi călugări umblă după plăceri lumeşti vînătoare etc). Nu cunosc valoarea cărţilor, ar fi în stare să le i pe nimic. în 1185 au avut mult de suferit de la normanzi care au

ocupat oraşul şi l-au prădat, însuşi arhiepiscopul fiind un timp înter niţat, aşa cum ne-a descris chiar el faptele într-o lucrare aparte, ultimii ani s-a opus chiar împăratului Manuil I Comnen, atunci cit i-a cerut să aprobe o formulă schimbată pentru anatemizarea mahom danilor. Dintre lucrările sale mai amintim unele de conţinut folclorist: apoi predici, versuri, imne liturgice etc. Are comentarii la Horner, Pindar, multe scrisori şi cuvintări panegirice.

Elevul său Micbal! **Choniatul** (f 1222) a fost arhiepiscop al Aten pînă la 1204, cînd cruciaţii l-au înlocuit cu un episcop latin. El şî avut reşedinţa în clădirea Partenonului, de pe Acropola ateniană ; fost îndrăgostit de cultura Greciei antice a cărei decadenţă o deplini în frumoase cuyîntări elegiace.

întrucît n-a depus jurămînt de supunere jurisdicţiei catolice adu! de cruciaţi, MichaiJ Choniatul şi-a păstorit credincioşii mutîndu-se insula Chios, iar spre sfîrşitul vieţii în mînăstirea Prodrom de lînţ Termopile, unde a şi murit pe la 1222. Operele sale sînt mai ales fermă omiletică, vreo 28 cateheze, o predică la instalare în Athena, pr< clici ocazionale la duminici şi la diferiţi sfinţi, precum şi o prosopop» (dialog) între suflet şi trup.

Fratele lui, Nikita Clioniatui (f 1211) sau Acomiiiatul, mare den nîtar la Curtea din Constantinopol iar după aceea la Curtea din Nice< (f 1211), ne-a lăsat cea mai bună *Istorie a anilor 1118—1206,* cuprinzîn ştiri personale sau culese de la martorii oculari despre cruciade, distn gerea statuilor din Constantinopol în 1204, apoi cuvîntări, panegiric şi tratatul dogmatic *Tezaurul Ortodoxiei,* scris în genul lui Eftimie *Z* gabenul, pe care 1-a idepăşit, îmbogăţindu-1 cu informaţii noi.

Veacul al XHI-lea, veacul Imperiului latin de răsărit (1204—126 şi al principatelor create de cruciaţi în Macedonia, Grecia (Ahaia) Peloponez, precum era şi firesc, este mai sărac în manifestări cultura decît cele anterioare. Strîmtorat pe de o parte de cruciaţi, iar pe de all parte de statul nou al Asăneştilor creat în 1185—1186, Imperiul bizanti trece în acel timp prin zile grele. Cu toate acestea, chiar şi în timpi Niceei şi în cel al orientării filolatine a politicii lui Mihail VIII P leologul (1261—1282), cultura bizantină n-a încetat. Gheorghe Ciprioţi spunea pe la 1265 că Niceea a devenit o nouă Atena a culturii, iar în paratul Teodor al II-lea Lascaris (1254—1258) scria că faima Corintuh este muzica, a Thesaliei covoarele, a Filadelfiei stofele, iar a Niceei **fii** sofia. Savanţii au fost chemaţi şi sprijiniţi, în oraşele mai mari au foi create şcoli şi biblioteci, de unde se permitea chiar împrumutul căi ţilor acasă.

Despotatul Epirului (1204—1230) merită în această **privinţă** a subliniat îndeosebi ca al doilea centru de cultură bizantină după N ceea. Cei trei luceferi ai săi sînt: **episcopul de Navpacta, Ioan Ape kavcos,** un adevărat umanist, îndrăgostit de natură şi de scriitor antici (Homer, Euripide, Aristofan, Tucidide, Aristotel) ; el ne-a lăsa peste 40 de scrieri diverse de polemică antilatină, scrieri juridic* epigrame, scrisori ,■ **Gheorghe Bardanes,** mitropolit de Corfu, elev a lui Michail Choniatul, care-1 laudă în scrisori şi, în fine, **Dimitrie Cho**

enul, arhiepiscop al Ohridei, cel care a încoronat ca împărat de alonic pe despotul Teodor în 1222. El e autor a peste 150 de scrieri dice, acte sinodale, răspunsuri canonice, scrieri teologice etc, atît importante pentru temeinicia şi independenţa convingerilor auto-ii adesea în conflict cu patriarhii greci şi cu noile tendinţe auto-iliste sîrbe şi bulgare.
Dintre scriitorii mai importanţi cîţiva merită a fi pomeniţi : fraţii i şi Mcolae Mesaritis, Nikifor Bîemide, Gheorghe Akropolitul XIII), Ioan Bekkos (f 1298) şi Gheorghe Pachimeres (f 1310). Ioan Mesaritis (f 1207) era mare demnitar sub ultimii Comneni rofesor de exegeza psalmilor pe timpul dinastiei Anghelilor (1185— 1), Se ştie că a luat parte la discuţiile teologice din primii ani ai eriului latin de Constantinopol, susţinînd cu tărie Ortodoxia. A it la 1207. Fratele lui mai mic, Nicolae Mesaritis, era şi el activ sub nii împăraţi din dinastia Anghelilor, iar după 1204 a trecut la sea ca sfetnic apropiat al patriarhului Gherman al II-lea (1222—)), mai pe urmă episcop la Efes. Ne-a lăsat o descriere mai amă-ţită a discuţiilor teologice dintre greci şi latini, la care a participat, :um şi amănunte despre arhitectura şi mozaicul bisericii Sf. Apos-din Constantinopol, modelul bisericii San Marco din. Veneţia. Nikifor Blemide (f 1272) s-a născut dintr-o familie de medici la stantinopol în 1198. S-a refugiat apoi în Asia Mică, unde a pere-at în timpul dominaţiei latine dintr-un oraş în altul şi dintr-o şcoală ilta pînă şi-a însuşit toate cunoştinţele ce se puteau şti în vremea a : retorică, filosofie, medicină, ştiinţe fizice, matematici, teologie, mai tîrziu, cînd împăratul Ioan al IlI-lea Duca Vatatzes (1222—1254) trimis prin Tracia şi Macedonia să adune, să copieze sau să facă ase de pe anumite manuscrise rare, cultura lui Nikifor Blemide scea pe a tuturor contemporanilor. Toţi îl admirau şi-1 chemau în
1lor : patriarhul Gherman al II-lea, împăratul Ioan al IlI-lea Duca
itzes şi Theodor II Lascaris (1254—1258) al cărui dascăl a fost şi
ia îi schiţa modelul pe care îl are de urmat ca monarh. El a refuzat
2onorurile, inclusiv patriarhatul, retrăgîndu-se întîi în aspra mînăs-
Latros de lîngă Milet, iar mai tîrziu a înfiinţat singur o mînăstire
ia i-a fixat statutul. Viaţa sa retrasă a fost ea însăşi o şcoală, mai
pentru celălalt poligraf al veacului, Gheorghe Akropolitul. Blemide st un om de caracter, care nu s-a temut să înfrunte în public şi să ască intrarea în biserică a amantei lui Ioan al IlI-lea Duca Vatatzes, anca Marchiza —■ fapt pentru care a fost expulzat. Blemide a fost uitat în 1232—34 şi în 1250—-54, cînd s-au dus la Niceea şi la îfaion tratative de unire cu delegaţii papali, tratative în care, deşi iccepta o trimitere a Duhului «prin» Fiul, totuşi cunoştinţele şi via lui au impus singura atitudine ce o puteau avea răsăritenii : înerea în ortodoxia tradiţională. Lucrările lui despre Filioque, despre ît, despre virtute, psalmi şi poezii religioase (unele intrate şi în căr-de cult, mai ales la sărbătorile Sf. Dumitru, Sf. Grigorie Teolo-etc.) l-au impus admiraţiei unanime. Tratatele lui de logică şi de ă au ajuns manuale cunoscute atît în Răsărit cît şi în Apus, iar

istoria, geografia şi mai ales cele două autobiografii ne dau cele ma bogate ştiri despre oamenii şi vremurile sale. A murit la 1272.

"Gheorghe Akropolitul (1217—1282), elev al lui Blemide şi dască ai împăratului Theodor al II-lea Laskaris, ne-a lăsat o istorie a Impe riuluî de Niceea, precum şi scrieri teologice şi predici. E cunoscut îi legătură cu sinodul din Lyon din 1274, la care a participat.

Ioan Bekkos (f 1298), hartofilax al patriarhiei de curînd reveni ia Constantinopol, adversar al latinilor, mai apoi — spre a sluji pla nurilor de apropiere de Apus ale lui Mihai al VIII-lea Paleologul (1260-i282) — susţinător al lor, a ajuns, cum zice Pachimeres, gură, mînă : condei al noii politici unioniste. Opoziţia din partea patriarhului Ai senie şi a lui Nikifor Blemide nu 1-a putut opri să ajungă în 1275 pa triarh, demnitate în care a rămas pînă în 1282, cînd a fost scos d Andronic al II-lea Paleologul (1282—1328). Chemat în faţa sinoduk spre justificare, şi-a cerut iertare, dar apoi a devenit din nou latinofroi fapt pentru care a fost în urmă anatematizat. A murit în exil în 129Î * Lucrarea sa principală se numeşte *«Despre unire şi pacea Bisericii inti vechea şi noua Romăy>. A* mai scris o mulţime de alte tratate şi scriso prin care caută să arate că dogma purcederii Duhului Sfînt ar fi fo; înţeleasă de Sf. Părinţi şi ca o trimitere de către Fiul, deci cele doi; Biserici s-ar putea uni.

Gheorghe Pachimeres (1242—1310) străluceşte şi el, ca şi al învăţaţi, în nou restauratul Bizanţ, trecînd prin slujbe înalte de cons lier patriarhal, jurisconsult, hartofilax etc. Atitudinea lui a fost ant latină, cum se vede din scrierile sale. Opera sa principală o formea; istoria primilor Paleologi (1261—1308), care consemnează informaţii am; nuntite despre discuţiile religioase şi dogmatice ale schismei arsenit ale controverselor anti-latine ş.a. Fiind cel mai mare polihistor veacului, Pachimeres a scris tratatul despre ştiinţele învăţămîntului ei ciclopedic (quadrivium), despre Aristotel, Dionisie Areopagitul etc.

în decursul veacurilor XI—XIII se semnalează şi la slavii sudici nordici manifestări destul de serioase de literatură teologică, natur mai modeste decît la Bizanţ, de unde au fost împrumutate. Predomin, rea culturii teologice este însă mai deplină decît în oraşele basileilc unde sectorul profan şi umanist devenise înfloritor. Desigur, şi şcoli sint mai modeste, dar nu trebuie să uităm că ele au existat în aproa toate mînăstirile sîrbe, bulgare, ruseşti şi româneşti. Se cunosc di poziţii de la principii Vladimir (980—1015) şi Iaroslav cel Inţele (1019—1054) ai Kievului pentru înfiinţare de şcoli şi biblioteci în Ki şi Novgorod. Unul din centrele care au iradiat cultură teologică pes aceste Biserici este Muntele Athos cu mînăstirile lui, unde la 1143 1169 se vorbea de manuscrise copiate pentru ruşi, de unde — începî cu arhiepiscopul Sava Nemania de Ipek (1219—1233 ; f 1236) — aproa toţi arhiepiscopii sîrbi trebuiau să fi trecut prin mînăstirea Hilandi zidită de el în 1197, iar cei bulgari prin mînăstirea Zografu, ridicî în jurul anului 1000.

Din catalogul de manuscrise ale mînăstirii Sf. Ioan din Pathn aproape jumătate erau de conţinut profan. Inginerii, cronicarii, poves

i, juriştii, teologii, artiştii, cântăreţii bisericilor, toţi au împrumutat zestrea culturală bizantină.

Bulgaria avusese între sec. IX—X un început promiţător de literă teologică. Epoca Asăneştilor (1185—1280) a creat în Tîrnovo şi tîrziu în Tracia răsăriteană centre de bogată cultură bisericească sologică. *«Sinodiconul»* **ţarului Boris** (1207—1218) din 1211 e un al frămîntărilor teologice create de mişcarea bogomilă cu bogata teratură. Tot din secolul al XlII-lea datează şi vechile manuscrise : *ingheliarul»* de Tîrnovo, alt *«evangheliar»* prefaţat de Teofilact al dei (f 1118) şi *«sinaxarul»* care cuprindea viaţa primilor sfinţi i. Spre sfîrşitul secolului al XlII-lea începe să prindă teren, în 1 şi în estul Bulgariei, mişcarea isihastă, legată de numele Sfîn-Grigorie Sinaltul (f 1346) de la Paroria în apropiere de Adria-il, care va aduce în secolul al XlV-lea renaşterea legata de numele *heodosie* şi al patriarhului **Eftimie de Tîrnovo** (1375—1393;)0).

in Serbia se impune numele Sfîntului Sava Nemania (f 1236), au-. primelor scrieri sîrbeşti : predici, îndrumări liturgice şi călugă- dar mai ales al faimoasei «Kormceaia Kniga», nomocanon pre- t de el pentru prima oară în slavoneşte şi răspîndit — cu adăugiri oare —■ la toţi slavii, la bulgari şi ruşi. Din şcoala Sfîntului Sava, îfîntul Munte, ca şi de la şcolile din mînăstirile sîrbe Studeniţa, şi Mileşevo, au ieşit primii arhiepiscopi : Arsenie I (1233—1263), II (1263—1271) şi mai tîrziu Nicodim (1317—1324) care au iniţiat de copişti şi traducători, între care călugării Domentian şi Teo- autori ai biografiei Sfîntului Sava, apoi ai genealogiilor crailor şi)iscopilor sîrbi, predicilor şi altor cărţi religioase.

iserica rasă a Kievului depăşeşte cultural pe toate cele slave. ui mînăstiresc de la peşterile Kievului ne-a dat un mănunchi de scriitori şi predicatori, precum şi cel mai vechi monument ■ al limbii ruse : *«Evanghelia din Ostromir»,* în 1073. Pe la mij- secolului al Xl-lea **Ilarion,** predicator şi apoi mitropolit al Kie- (1051—1054), ne-a dat *cărţi* de îndrumare religioasă, între altele *vedică* rămasă celebră în limba veche rusă, în care se preamăreşte oritatea religiei creştine şi a operei civilizatoare a Sfîntului Vla- predică din care unele pasaje au intrat în slujbele de cult.

! la 1097 cneazul **Vîadimir Monomahul** (1113—1125) sfătuia în ăturile sale» ca fiecare să-şi stăpînească averea sa, o străvezie la cotropirea feudală.

onicarul Nestor (f 1141) ne-a dat o istorie politică

şi biseri-
a epocii dintre anii 852—1110, precum şi biografii ale mai
sfinţi ruşi. Teodosie (f 1073), egumenul mînăstirii Pecerskaia
ne-a lăsat predici celebre şi îndrumări monahale. **Leon,** mitro-
Kievului (sec. XIII), a scris în greceşte un temeinic tratat con-
melor. în jumătatea întîi a secolului al XlII-lea **Simion,** episcop
dimir, în Rusia septentrională, a scris mai multe biografii zidi-
ie suflet. Pe toţi i-a întrecut însă episcopul **Kiril de Turov,**
5), vestit prin cele 9 predici către popor, trei îndrumări către

călugări şi o mulţime de rugăciuni care s-au păstrat. Pentru felu] impresionant în care ştia să predice, a fost supranumit *«Hrisostomui Rusiei».* Mai cunoscut decît el este Kiril al II-lea, mitropolit de Kie-v între 1250—.1280, vestit prin culegerile de canoane şi prin codificarec lor la sinodul din 1274 de la Vladimir, în care se definitivează, pentru prima oară, *«Korrnceaia Kniga».* Ea cuprinde prevederi contra simoniei a vîrstei prea tinere-la hirotonit, a botezului săvîrşit altfel decît prin întreita cufundare, precum şi despre slujirea corectă a Liturghiei, apo; contra beţiiloiy şi a unor obiceiuri păgîne care se mai păstrau cu ocazie unor sărbători etc. Alte lucrări : *Întrebările episcopului Theognost ăi Sărai,* din 1276, *«Către patriarhul de Constantinopol»,* în legătură cu probleme de ritual privind botezul paginilor şi ereticilor, postul, raporta episcopiiorcu mînăstirile etc.

Mînăstirile şi bisericiie româneşti de felul celei de la Morisena ca şi episcopii — aşa cum îi pomeneşte bula din 1234 a papei Gri-gorie al IX-lea (1227—1241), către Bela al IV-lea (1235—1270) regele Ungariei — erau în stare, cu ştiinţa lor de carte, nu numai să se menţină ci să fie socotite de vremelnica stăpînire maghiară ca periculoase şi capabile să convertească şi popoarele învecinate la Ortodoxie; aceasta chiar în ciuda asprelor măsuri luate de feudalismul apăsător de pildă la dieta din Buda, la 1279.

Cît despre Bisericile necalcedonene trebuie să pomenim că, în ciuda suferinţelor provenite din cauza mahomedanilor şi cruciaţilor, îndeosebi Biserica Armeană şi-a avut reprezentanţi de frunte în viatf teologică, de pildă cei doi Nerses, unul catolicos de Romolah în Cilicia (Ţ 1173), care ne-a lăsat o expunere de credinţă a Bisericii Armene, un poem religios, «Iisus Fiul» ; al doilea Nerses, episcop de Tars, a sciis mai multe tratate dogmatico-polemice. Şi în Biserica ia-cobiţilor sirieni avem dogmatişti şi istorici de vază ca : Dionisie Bar-Salibi (f 1171) şi Grigorie Abulîaragiu (f 1286), iar între nestorieni: haldei se distinge Ebed-Iesu (f 1318), activ în toate tărîmurile teologiei

încheind, putem spune că veacurile XI—XIII n-au fost lipsite de cultură teologică, operele şi autorii lor amintiţi mai sus fiind grăitoare în acest sens.

BIBLIOGRAFIE*

Hans-Gcorg Beck, *Geschichte der Orthodoxen Kirche im byzantinischen Reicti* Gottingen, 1980; Idem, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Rcich* Miinchen, 1959; Paul Lemerle, Ie *monde de Byzance. Histoire et institutions,* Lon don, 1978; G. Podskalsky, *Theologie und Philosophie in Byzanz,* Miinchen, 1977

J. Gouillard, *Etude sur la vie religieuse ă* Byzance, Paris, 1975 şi 1981 ; Andn Guillou, *i.a civilisation byzantine,* Paris, 1974 ; J. Meyendorff, *Initiation ă Ia theolo gie byzantine,* Paris, 1975.

Idem, *Byzantine theologie,* New York, 1974; H. W. Haussig/A *History oi* BV *y.antine Civilisation,* London, 1974.

Idem, *Kulturgeschichte* von *Byzanz,* Stuttgart, 1959 ; A. P. Kashdan, Byzanz *unt seine Kultur,* Berlin, 1973 ; L. Bouyer, J. Leclercq, Fr. Vandenbroucke, *Histoire de h spiritualite chrctienne, II. La spiritualite au Moven Age,* Paris 1961 ; Idem, *Byzaniini Literature, în «The Cambridge Medieval History»,* t. IV, 2, Cambridge, 1967; Her bc-rt Hunger, *Reich der neuen MUle. Der christliche Geist in der hyzantinischei*

• Bibliografia a fost alcătuită de Pr. prof. T. Bodogae şi Pr. prof. I. Rămurennu

tur, Graz-Wien-Koln, 1955, p. 355—369; Idem, *Byzantinische Geistesxvelt von ista'ntin der Grosse bis zum Fall Konstantinopels,* Baden-Baden, 1958; *Die byzan-sche Literatur, în «Die Literaturen der Welt»,* Ziirich, 1964; P. loannou, *Christ-e Metaphysik in Byzanz. I. Die Illuminationslehre des Michael Psellos und mes Italos* (Studia patristica et byzantina, 3), Ettal, 1956.

Andre Mirembel, *La litterature byzantine,* în «Encyclopedie de la Pleiade, oire de Litteratures», t. I., Paris, 1955, p. 697—750 ; Endre von Ivanka, *Byzanti-he Geschichtsschreiber,* Graz-Wien-Koln, 1954;. B. Tatakis, *La philosophie by-ine,* Paris, 1949; R. Cantarella, Poeii *bizantini, 2* voi., Milano, 1948; Charles ti. *La pensee byzantine et le mouvement des idees,* în *«Les grands probleme de toire byzantine»,* Paris, 1943, p. 140—149 ; Dimitrios Balanos, Oi foCav-civol au?"* -*> *(Scriitori bizantini),* Atena, 1954.

G. Montelatici, *Storia della letteratura byzantina,* Milano, 1916; A. Lebedev, *ţă istorică asupra istoriei Bisericii bizantine de la linele sec. al Xl-lea pînă la itatea sec. al XV-lea,* în limba rusă, Moscova, 1909; Karl Krumbacher, *Geschichte byzantinischen Literatur. Von Justinian bis zum Ende des Ostromischen Reiches* - 1453), 2-e, Aufl. Munchen, 1897;

Pentru literatura religioasă a bulgarilor şi sîrbilor :

I. Tarnamidis, *'Iaxopia zfji* lepgt-x.^? 'E%xAi)aîas, Thesalonic, 1982, p. 64—82. Recen-;>r. prof. I. Rămureanu, în «Biserica Ortodoxă Română», CI (1983), nr. 5—6, p. -452; E. Turdeanu, Ia *litterature slave en Bulgarie au Moyen âge,* Paris, 1946; tafarik, *Geschichte der siid-slavischen Literatur,* t. III, Wien, 1866.

Pentru literatura religioasă rusă.

H.-D. Dopmann, *Die Russische Orthodoxe Kirche in Geschichte und Gegenwart,* Auflage, Berlin, 1981; M. Laran et J. Saussay, *La Russie ancienne,* Paris, 1975; fieidas, *Istoria Bisericii ruse,* în limba greacă, Atena, 1967. N. Zemov, *The 'ans and their Church,* London, 1964; A. M. Amann, *Ostslavische Kirchen-uchte,* Wien, 1950.

In limba română.

N. Şerban-Tanaşoca, *Literatura Bizanţului,* Bucureşti, 1971 ; Pr. prof. M. Şe-*Despre teologia postpatristică,* în «Mitropolia Ardealului», XI (1966), nr. 4—6, 9—299; N. Iorga, *Histoire de la vie byzantine,* voi. I—III, Bucarest, 1934, Trad. de Măria Holban, Bucureşti, 1974; T. M. Popescu, Pr. prof. T. Bodogae, Gh. seu, *Istoria bisericească universală,* t. II, Bucureşti, 1956, p. 132—141 ; Euseviu *rid, Istoria bisericească universală,* Trad. de At. Mironescu, t. II, Bucureşti, p. 180—192.

Cultura teologică In Răsărit. Scriitori din sec. XIV—XV *

Deşi strîmtorat în Asia tot mai mult de turci, iar în Balcani de le sîrb şi bulgar, Imperiul bizantin a putut desfăşura şi în timpul itiei Pâleologilor (1261—1282) o mişcare culturală foarte înflori-!, pe care a transmis-o apoi şi celorlalte state şi Biserici ortodoxe. ăvărat că ultimele două veacuri de existenţă ale Imperiului bizan-*i* fost zguduite,de crize interne foarte puternice de natură politică, lă şi religioasă, spre a nu mai vorbi de cataclismele de pe la mij-sec. al XlV-lea : ciumă, cutremure şi altele. Cu toate acestea, deşi ns teritorial şi militar, înainte de a sucomba, Bizanţul şi-a mai iat o dată toate puterile sale, cum se exprimă bizantinologul sz Ch. Diehl, spre a mai arunca o ultimă strălucire peste întrea-

* Capitol redactat de Pr. Prof. Teodor Bodogae.

ga lume. Am putea spune chiar că epoca aceasta depăşeşte pe cele anterioare, dacă ţinem seama că Bizanţul şi-a creat acum filiale culturale şi artistice atît de importante ca : Thesalonicul, Athosul, Mis-tra şi Trapezuntul, ca şi tot atîtea focare de lumină în statele sîrb, bulgar, român şi rus.

La Universitatea din Bizanţ, reînfiinţată de Mihail VIII Paleologul (1261—1282) — indiferent dacă au fost cursuri publice ori particulare — veneau tineri chiar şi din Italia, nu numai din Grecia, Cipru, Asia Mică şi Balcani. Filologia predată de profesori ca Maxim Planudis (1255-1332), Manuel Mosciiopulos (sec. XIII—XIV), Demetrios Triklinios (sec. XIV) şi mai ales Teodor Metochites (1232—1332), era întrecută doar de filosofia platonică şi aristotelică predată de marii cugetători şi comentatori Nikiîpp-GTigoras (f 1368), Gheorghe Ghemistos Plethon (f 1452), Gheorghe (Ghenadie) Scholarios (1372) şi de mitropolitul Visa-rion aî Niceei (f\1472), toţi trei din sec. al XV-lea, primul platonizant, ceilalţi doi arisîotelizanţi. Retorica elegantă şi dreasă cu sarea attică se cultivă atît în ţară cît şi îu străinătate, unde se trimiteau manuscrise din clasicii elini. Va rămîne una din gloriile nepieritoare pentru Bizanţ grija de a fi păstrat şi transmis lumii întregi, prin renaşterea şi umanismul italian, cultura clasică a antichităţii — care niciodată n-a fost întreruptă în Bizanţ — şi în genere, cea mai mare parte din zestrea culturii creştine cu formele ei de viaţă multiple : artistică, ştiinţifică etc. Istoricii profani ne înfăţişează frămîntările politice ale celor două partide : artistocrat şi democrat, mulţimea schimburilor comerciale cu oraşele italiene, sau căsătoriile şi călătoriile după ajutor apusean ale ultimilor împăraţi bizantini. în sfîrşit, isihasmul, politica unionistă şi renaşterea artistică atît de înfloritoare vor umple cele două veacuri cu tot atîţia învăţaţi şi opere rămase nemuritoare. Nu e locul să stăruim asupra studiilor de medicină, de filosofie, de matematică şi de astronomie. Istoricul Glieorghe Akropolitul (1217—1282) cunoştea cauzele eclipselor, iar Nichifor Grigoras făcuse planul de îndreptare a calendarului cu 200 de ani înaintea papei Grigorie al XHI-leâ (1572—1585), după cum nu vom insista nici asupra studiilor de ştiinţe profane, poezie, dramă, roman, cercetate cu atîta pasiune în ultimele decenii.

In general, se poate spune că Bizanţul a fost, în tot cursul Evului mediu, cel mai cult dintre state, cu viaţa citadină şi culturală cea mai progresistă. Băile, spitalele, fineţea manierelor, arta şi nivelul discuţiilor filosofice şi teologice depăşeau tot ce era pe atunci mişcare culturală în alte ţări. Că pînă şi în pragul agoniei sale politice viaţa bizantină era dominată îndeosebi de pasiunea religioasă — în care parcă se refugia, mîngîindu-se, toată conştiinţa unui popor cu trecut atît de venerabil — e adevărat, după cum e adevărat şi faptul că totul era subordonat teologiei şi polemicii, chiar politicul şi economicul. Pecetea culturii bizantine se vede în întreaga dezvoltare ulterioară a Apusului şi mai ales a statelor ortodoxe, unde spiritul acestei culturi dăinuie pînă azi. Urmaşele Bizanţului au ajuns şi ele la înflorire necunoscută pînă atunci.

între scriitori au fost şi acum împăraţi şi principi, ca subtilul şi matul Mamiel al **H-lea** Paleologul (1391—1425) sau loan **al Vl-lea** ntacuzino (1341—1355), primul cu tratate despre învăţătura islamu-cuvîntări şi epistole, celălalt cu *«Istoria»* sa atît de bogată în date spre isihasm, ori, în fine, ca fiul său Maîei Canfacuzino, ajuns ca ;atăl său în chiliile unei mînăstiri athonite.

Să luăm pe rînd cîteva din personalităţile mai cunoscute din diferi-ramuri ale culturii teologice bizantine ale sec. al XlV-lea şi al XV-Mai mult au fost cultivate scrierile istorice, dogmatico-polemice, li-gice şi juridice, mai puţin cele exegetice.

Lucrări generale de istorie bisericească nu avem, afară de cea **ui** Nikifor **Kalist Xantopol** (sec. XIV), care a trăit ca monah în Con-ntinopol între 1265—1335 şi care a conceput o *Istorie a Bisericii de început şi pînă în vremea lui,* dar n-a reuşit s-o ducă, în cele 23 cărţi, :ît pînă în anul 610, ultimele 5 cărţi, de la anii 910—911, păstrîndu-doar în rezumat. Lucrarea e o compilaţie după o istorie necunoscută, actată în sec. al X-lea pe baza celor relatate de Eusebiu de Cezareea 340) şi de urmaşii săi. Singura valoare a «Istoriei» lui este mulţimea informaţii, adeseori legendare, pe care le expune fără simţ critic. :ifor Xantopol Kalist ne-a mai lăsat şi liste de împăraţi şi patriarhi, •i diferite imne, epigrame şi parafraze la Sf. Scriptură şi la vechea lografie bisericească, precum şi o «Viaţă» versificată a Sf. Nicolae.

Nikifor Grigoras (f 1368). Urmînd exemplul istoricilor profani din alele anterioare, mai ales al lui Gheorghe Pachimeres (1242—1310), al ii ucenic a fost, istoricul şi «savantul cel mai de vază şi cel mai mare reacului XIV, *Nikifor Grigoras* va lăsa posterităţii opere de o deosebi-yaloare, atît pentru cunoaşterea vieţii politico-sociale, cît şi a celei iriceşti şi teologice.

Născut în Heracleea Pontului în 1295, *Nikifor Grigoras* se bucură de ducaţie aleasă din partea unchiului său, mitropolitul loan, dar mai de grija părintească ce i-a purtat-o învăţatul patriarh loan al XVIII-Glykys (1315—1319) şi de ştiinţa bogată a profesorului Teodor Me-îites (1270—1332) cu ai cărui copii studia pe clasici şi astronomia, îgînd chiar să prezinte împăratului Andronic al II-lea Paleologul '•*2*—1328) celebrul plan de reformă calendaristică, dar care nu va fi cat decît peste 250 de ani de papa Grigorie al XlII-lea (1572—1585). ■zîndu-şi averea, odată cu moartea împăratului Andronic al II-lea ;ologul (f 1328), Nikifor Grigoras se dedică numai studiului, ajun-l el însuşi profesor, făcîndu-se celebru îndeosebi prin disputa din t în care demască pe călugărul Varlaam de Calabria (f 1350), care :hisese o şcoală în capitală şi sfida cu îngîmfarea scolasticismului ura bizantină. De acum Nichifor Grigoras îşi reprimeşte demnităţile atedra, dar luptele pătimaşe dintre naţionaliştii lui loan Cantacuzino 1—1355) şi moderaţii din jurul Anei de Savoia (f 1347) şi a fiului oan al V-lea Paleologul (1341—1347 ; 1379—1391), care duceau poli-de unire cu Roma, îl fac să-şi piardă totul şi să ajungă Ia mînăstire, poi — prin intrigi — deşi el n-a avut atitudini prea statornice — îmniţă, unde moare pe Ia 1368. Opera sa cuprinde : teologie, filo-

sofie, poezii, discursuri, biografii, scrieri astronomice, retorice, gramatică şi o- geografie a Odiseii, dar cea mai importantă este *«Istoria bizantină»,* în 37 cărţi, descriind evenimente între 1201—1359 şi, în fine. bogata sa corespondenţă, plină de informaţii, pentru cunoaşterea veacului XIV.

«Istoria» sa îşi merită numele numai pentru partea mai veche —-de fapt şi acolo face mai mult o descriere a controverselor teologice, ca şi Pachymeres, pe care îl continuă —, iar pentru epoca sa s-ar putea, mai curînd, numi «memorii», în care zugrăveşte destul de subiectiv marea frămîntare isihastă şi pe oamenii contemporani în raport de prietenie sau de rivalitate faţă de opiniile lui. De aceea, pe lîngă toată bogăţia de informaţii şi eleganţa retorică a scrisului, «Istoria» lui Nikifor Grigoras trebuie folosită cu precauţie.

împăratul Ioan Cantacuzino. Pe Nikifor Grigoras 1-a întrecut *Ioan Cantacuzino,* împăratul care s-a pus în fruntea partidului naţionalist şi antiunionist, care a contribuit între 1341—1355 la războiul civil cu crizele lui atît de mari în istoria Bizanţului. Crescut şi apropiat ca nimeni altul de Andronic al III-lea Paleologul, care 1-a designat, la moarte (1341), să poarte grijă de copiii săi minori şi de soţia sa Ana de Savoia (f 1347) (ceamai puţin grecizată dintre prinţesele apusene căsătorite în Bizanţ), Ioan\ Cantacuzino avusese toate demnităţile : mare domestic imperial, prefect al Traciei între 1341—1347, iar între 1347— 1354 încoronat ca împărat şi ducînd lupte pînă ce predă coroana lui Ioan V Paleologul ; se, retrage în mînăstire, mai întîi la Constatinopol, în mînăstirea Manganelor, apoi la Athos, ca simplu monah cu numele de Ioasaf, îndeletnicindu-se doar cu scrisul şi studiul. «Istoria» sa e mai mult o autobiografie în care caută să nu spună decît adevărul, cum scrie în prefaţă, dar în care nu face altceva decît să-şi scuze trecutul şi acţiunile sale. Unii 'istorici aseamănă opera lui cu a lui Iuliu Caesar (101—f 44 î.Hr.), prin forma îngrijită, prin abilitatea cu care descrie fapte particulare şi mărunte din viaţa bizantină, plină de naturaleţe, spre deosebire de Nikifor Grigoras, care scrie pedant şi dispreţuitor, faţă de stilul atît de simplu al unui împărat. Cele patru cărţi ale «Istoriei» povestesc evenimentele trăite de autor între anii 1320—1356. Îndemnul pentru descrierea lor pare a-1 fi dat cunoscutul prieten al autorului, Nicolae Kabasila (f după 1371), a cărui scrisoare, urmată de răspunsul său (semnat Hristodulos •— robul lui Dumnezeu), o publică în prefaţă. Cartea are şi scăderi, mai ales cînd ridiculizează pe duşmani, dar nici o altă scriere bizantină nu ne dă atîtea ştiri despre viaţa din Balcani a sec. al XlV-lea, mai ales din istoria sîrbilor şi a bulgarilor. Alte lucrări, încă needitate, lăsate de împăratul Ioan Cantacuzino, sînt tratate polemice contra lui Varlaam, contra iudeilor şi musulmanilor, aceasta din urmă copiată şi tradusă în ţările noastre şi în Rusia. *Fiul său Matei,* care a sfîrşit la fel, în mînăstire, a moştenit aceeaşi dragoste de carte, lăsîn-du-ne scrieri teologice şi retorice.

în veacul al XV-lea istoria bizantină e continuată de **Laonik Chalkokondyl** (f 1462), **Dukas** (1400—1470), **Kritobul din Imbros** (f după 1470) şi **Gh. Sphrantzes** (1401 — f 1478) ; alţi cronicari ca **Ioan Kana-nos** (sec. **XV)** şi **Ioan Anagnostul** (sec. XV) ne dau doar monografii,

dintîi despre asediul nereuşit din 1422 al Constantinopolului de ■e Murad al Il-lea (1421—1451), celălalt despre ocuparea în 1430 'hesalonicului de turci. Afară de Kritobul, scrisul acestor istorici » naţionalist, oarecum confesional şi deci destul de parţial, lucru 2 se justifică, de altfel, cînd ne gîndim la faptele pe care le de-u, adică cruzimea turcilor şi nepăsarea europenilor, care au lăsat radă Bizanţul, acest stîlp al culturii. **Laonik Chalkokondyl** (f 1462) ingurul atenian cunoscut în literatura bizantină. Emigrat în Italia, e fratele său Dumitru îngrijea ediţia Iliadei, s-a întors apoi în Gre- unde e folosit de două ori ca ambasador de sultanul Murad al II-(1451—1'481), care îl şi pune în temniţă de două ori. Opera sa oria» tratează destul de obiectiv istoria bizantină dintre 1298— 3, insistînd îndeosebi asupra cuceririlor turceşti din Balcani şi asu-legăturilor lor cu puterile Apusului, fapt pentru care opera sa e ortantă pentru istoria bisericească şi plină de amănunte, mai ales descrierile călătoriei făcute în scopul cererii de ajutor contra tur-r. Lucrarea cuprinde şi amănunte interesante despre voievozii roii Iancu de Hunedoara (1441—1456) şi Vlad Ţepeş (1456—1462; >). Opera sa are însă şi multe digresiuni şi inexactităţi. Dukas ne-a lăsat o «Istorie» în care descrie simplu evenimentele re 1341—1362, anul căderii insulei Lesbos sub turci. La început o scurtă «genealogie» de la Adam la Paleologi (1261—1453), apoi :rie amănunţit împrejurările căderii Constantinopolului şi ale jefuirii ricilor capitalei în 29 mai 1453, pe care o deplînge cu un lirism resionant. Cu tot patriotismul său şi cu toată admiraţia faţă de pali săi genovezi, scrisul lui Dukas este de mare importanţă pentru jaşterea evenimentelor şi oamenilor din statul şi Biserica bizanti-le la mijlocul veacului al XV-lea. Pe toţi îi depăşeşte într-un fel **Gheorghe Sphrantzes** (f după 1477), mare demnitar la curtea lui Manuel al Il-lea Paleologul (1391—1425) fiului său Constantin, pe care 1-a salvat odată din mîinile turcilor, tor la ocuparea capitalei şi ajuns prizonier, Sphrantzes reuşeşte să în Peloponez, la Mistra, iar cînd turcii ajung şi acolo, fuge în Ve-*i* şi apoi la Roma, de unde s-a retras apoi în insula Kerkira sau u (posesiune veneţiană), unde îşi scrie «Cronica» sau «Istoria» sa în *i* părţi, cuprinzînd evenimentele dintre 1258—1476. Cu toate că na-ilismul şi confesionalismul său întunecă adesea obiectivitatea expu-pe care o afirmă în prefaţă şi căreia trebuie să recunoaştem că-i ne credincios, opera lui este de mare însemnătate pentru istoria icească şi universală în general. Cu ură contra turcilor, cărora de ci le-a prezis căderea, şi contra latinilor, pe care îi combate pentru ta opinie că Bizanţul ar fi căzut fiind pedepsit de Dumnezeu pen- Jăcatele sale, «Istoria» lui Sphrantzes rămîne ca o ultimă încoronare oriografiei bizantine. Celelalte scrieri de interes istoric : «Cronica» tă a lui Efrem (sec. XV), peste 10.000 de versuri, şi aceea a lui aii Panarekos (din Trapezunt sec. XV), ca şi biografia lui Mahomed - lea (1415—1481) şi discursurile lăsate de turcofilul Kritobul din os care, pentru a-şi menţine demnitatea, adulează pe «cuceritori»

cu fraze pompoase din Tucidide (460—395 î.Hr.). în schimb, valoare deosebită au biografiile sau vieţile de sfinţi mai vechi şi mai noi, pe care ni le lasă **Constantin Akropolitul,** fiul lui Gheorghe Akropolitul (121 —1282), supranumit «al II-lea Metafrast», fiindcă a scris «Vieţile» multor sfinţi din epoca iconoclasmului, apoi Nikifor Grigoras, patriarhul Philotheos Kokkinos (1353—1354; 1364—1376) şi alţii. Tot aici pomenim şi de lucrările geografice, atribuite în sec. al XlV-lea lui Gheorghe Kodinos, despre topografia Constantinopolului şi a Sfintei Sofii. Teologia propriu-zisă ocupa primul loc în viaţa spirituală a Bizanţului din ultimele două veacuri. în această privinţă, mişcarea isihasmului sau a confruntării spirituale dintre teologia raţionalistă a Apusului şi cea vie — contemplativă a Răsăritului, ca şi continuu reînnoita problemă a unirii Bisericilor au pus faţă în faţă două categorii de scriitori, dogmatişti, polemişti, adversari şi partizani ai unuia sau ai celuilalt din curentele amintite. Dintre **isihaşti** sau susţinătorii lor pomenim şi aici pe **Grigorie Palama** (f 13 noiembrie 1359), **Ioan şi Matei Cantacuzino, Nikifor Grigoras** (la început isihast, apoi varlaamit, ca şi Constantin Armenopoulos, jurisconsult, mort pe la 1380) ; mari susţinători ai isihasmului sînt şi împăratul **Ioan Cantacuzino, Nil Caba-sila** (f 1363), apoi **Simeon al Thesalonicului** (f 1429), **Marcu Eugenicu** (f 1444) al Efesului şi alţii. De cealaltă parte, **opuşi isihasmului** activează, pe lîngă mitropolitul **Varlaam** şi **Achindin,** patriarhul **Ioan al XlV-lea Kalekas** (1334-—1347) şi ruda sa **Manuel,** călugăr trecut la dominicani, apoi fraţii **Dumitru Kydones** (f după 1390) şi **Prochor Krdo-nes,** iar dintre împăraţi **Ana de Savoia** (f 1347), **Ioan al V-le Paleologul** (1341—1376; 1379—1391) şi **Ioan al VIIMea Paleologul** (1425—1448), primul trecut în 1369 la catolicism, iar celălalt unit, autor politic al sinodului de la Ferrara-Florenţa (1438—1439), unde opera unionistă a fost susţinută îndeosebi de mitropoliţii Visarion al Niceei (f 1472) şi Isidor al Moscovei (f 1463).

Sfîntul Grigorie Palama (1296 — **f** 13 noiembrie 1359) a dezvoltai învăţătura despre «teologia nouă» aşa cum o preconizase Sf. Simeon Noul Teolog (949—1022), dar la care a mai adăugat ca sprijin o serie întreagă de mărturii ale scrisului patristic şi ale experienţelor duhovniceşti ale marilor îndrumători ai vieţii duhovniceşti îmbunătăţite. De aceea isihasmul, aşa cum 1-a înţeles Sf. Grigorie Palama, nu a fost numa: o reacţie a teologiei naţionale greceşti împotriva invaziei scolasticismului occidental, cum spune K. Krumbacher, ci a fost şi a rămas şi un curew de reînnoire şi de adîncire a temeiurilor creştine faţă de cugetarea l a i j a antichităţii, care începuse să se furişeze şi în Bizanţ prin Renaştere înainte ca aceasta să se transforme şi să se desăvîrşească în Italia si îr alte ţări apusene. De aceea nu-i de mirare că în prima din cele trei tria de de tratate îndreptate de Sf. Grigorie Palama împotriva lui Varlaam de Călătoria (f 1350) şi apoi a lui Grigorie Achindin (sec. XIV) şi **a** altoi aderenţi ai lor, se caută delimitarea puterii de cunoaştere a adîncurilo spirituale exclusiv prin raţiune. Iar lumina şi luminarea duhovnicească de care se împărtăşesc sfinţii care gustă din fericirea sfinţeniei, nu sîn lucruri trupeşti sau creaturale, ci sînt revărsări ale energiilor divine. Var-

i de Calabria obiecta că lumina pe care o poate vedea creştinul, in I aşa cum au văzut-o apostolii pe muntele Taborului, e lumina creată; dacă am crede altfel ar urma că lumina aceasta e Dumnezeu însuşi, ta divină, care ştim că e inaccesibilă omului. La aceasta a răspuns Prigorie Palama că *lumina de' pe Tabor nu-i Dumnezeu după fiinţă,-umnezeu după lucrare,* ceva strîns legat de El, o prezenţă harică ăcită fie ca dor după relaţia Dumnezeu-om, fie ca o curgere a ha-
peste cel credincios. Numai printr-o viaţă de
sfinţenie şi de cură-
inimii, dincolo de orice pecete lăsată de simţuri, chiar dincolo de rea fizică, numai acolo sălăşluieşte Dumnezeu. Am putea rezuma în
sens învăţătura Sfîntului Grigorie Palama cu un citat pe care-1 ia -o scrisoare a lui Dionisie Areopagitul (sec. V) : «harul îndumne-r al lui Dumnezeu este îndumnezeire, însă Dumnezeu, care dăruieş-est har celor vrednici, este mai presus de această dumnezeire» (din iul Aghioritic»). Acest har îndumnezeitor există din veci ca şi ipos-ile sau persoanele treimice, dar nu este ceva creat din nimic, ci ază în chip personal din Dumnezeu. Prin El ne sfinţim, prin El olii n-au fost orbiţi pe Tabor ca de lumina unui far orbitor de con-îţă fizică, ci de o revărsare a dumnezeirii, a sfinţeniei, a bunătăţii strîns legată de El, dar strict deosebită de fiinţa Lui. Această at-^ră de sfinţenie s-a revărsat, prin scrisul, prin pătimirea de mai
ani de temniţă dar mai ales prin duhul de adîncă rugăciune pe l-au avut Sf. Grigorie Palama şi, în general, isihaştii, încît de :i şi icoanele Bisericii şi înţelesul Liturghiei, dar mai ales al vie-
tuturor în Hristos au primit un plus de lumină, un plus de pers-/ă tot mai clară a nesfîrşitei bunătăţi a lui Dumnezeu, o arvună ai bogată a fericirii de a fi cu El.

***Jil Kabasila,** arhiepiscop de Tesalonic (f 1363), unul din priete-itimi ai Cantacuzinilor, s-a distins îndeosebi prin opere polemice tine, multe din ele încă needitate. Prima dintre scrierile lui tipă-;i traduse în limba slavă şi în limba română este tratatul despre *lebirile de credinţă dintre Răsărit şi Apus».* Alte opere vorbesc e «Filioque» şi azime, combătînd pe Thomas de Aquino (f 1274), ale
opere fuseseră traduse de fraţii Kydones (sec. XIV), iar altele, ite numai fragmentar, condamnă mai ales primatul papal. Operele
fost atît de apreciate, încît au fost luate ca bază de către ortodocşi odul de la Ferrara-Florenţa (1438—1439).

'ar mai important şi mai cunoscut decît el este nepotul său **Nico-**
abasila (f după 1371), ale cărui lucrări clasice *«Explicarea Sfintei*
thii» şi despre *«Viaţa în Hristos»,* traduse şi în româneşte, sînt în-
le mai profunde şi mai ortodoxe scrieri pe care ni le-au lăsat teo-
nzantini. Ambele lucrări pun problema vieţuirii duhovniceşti, pro-
pe care o rezolvă prin unirea cu Hristos în mod individual şi
iv în *Sfintele Taine* şi *Sfînta Liturghie,* mijloace prin care viaţa
ia, trăită aici pe pămînt ca într-un embrion, devine viaţă desăvîr-

veşnică. Nici una din scrierile similare de mai înainte n-au do-
importanţa şi semnificaţia acestor două opere. E interesant de su-; la Nicolae Kabasila perspectiva sa de larg umanism creştin. El

mai are şi alte lucrări inedite, dintre care amintim un memoriu în favoarea săracilor exploataţi de cămătari.

In sec al XV-lea un demn urmaş al lui Kabasila este arhiepiscopul Thesalonicului, **Simeon,** mort la 1429, autor al unor *«Dialoguri contra tuturor ereziilor şi despre singura credinţă adevărată»,* operă monumentală de interpretare liturgică şi de combatere a iudeilor, bogomili-lor, mahomedanilor şi catolicilor. Lucrarea a fost tipărită întîi în greceşte, la noi, în Principate în 1765 ; a apărut şi în traducere românească la 1865, după ce a circulat mult în manuscrise, avînd mare rol în istoria vieţii liturgice şi polemice răsăritene. Alte lucrări mai scurte ale Sfîntu-lui Simeon al Thesalonicului sînt cele despre *«Locaşul de cult»* şi despre *«Explicarea Simbolului credinţei».* I se aduce acuzaţia că scrisul său e prea confesional, pentru el deosebirile confesionale ajungînd chiar la 80, majoritatea de natură rituală formală. Scrisul lui este sincer şi evlavios.

Mai pătimaş a scris **Iosif Brienios** (f 1436) care a fost călugăr în Constantinopol şi predicator la catedrala Sf. Sofia. S-a distins prin tratatele despre *Sjînta Treime* şi despre *purcederea Sfîntului Duh,* editată de Eugen Vulgaris şi la noi în ţară. Ucenicul său, Marcu Eugenicu (f 1444), ajuns mai tîrziu arhiepiscop al Efesului, a fost cel mai intransigent apărător al doctrinei ortodoxe la sinodul din Ferarra-Florenţa între cei care n-au semnat decretele acestui sinod şi sufletul rezistenţei ortodoxe după întoarcerea grecilor din Italia. Din cele 18 tratate editate pînă acum — cele mai multe au rămas în manuscris — amintim : *«Despre sinodul florentin»*$_t$ *«Capitole teologice», «Capitole silogistice», «Contra latinilor», «Contra achindiniţilor», «Despre purcederea Sfîntu-lui Duh», «Culegeri de cuvinte din Sf. Scriptură», «Epistole», «Omilii»* etc.

Istoricul sinodului florentin a fost **Silivestru Syropulos** sau **Sgu-rupulos,** care ne-a lăsat, ca martor ocular, semnificativa lucrare *«Istoria adevărată a unei uniri neadevărate»,* editată la Haga în 1660, iar recent la Paris, în 1971, operă plină de mărturii care dovedesc silniciile operei unioniste florentine.

Filosofia şi teologia speculativă au fost reprezentate în sec. al XV-lea de **Ghenadie** (în mirenie Gheorghe) **Scholarios** (f 1472) şi de Vi-**sarion** (f 18 noiembrie 1472, la Ravena), mitropolitul Niceii, alături de un şir întreg de cugetători ca Teofan al Niceii (sec. XV) şi mai ales Ghemistos Plethon (f 1452), pe care auzindu-1 florentinii vorbind cu atîta însufleţire despre elevul lui Socrate, au rămas entuziasmaţi şi au căutat să pună în aplicare ideile lui platonizante, înfiinţînd celebra Academie din Florenţa. Operele complete ale lui Ghenadie Scholarios editate în sec. XX (1928—1936, 8 volume), ne arată pe viitorul patriarh al Constantinopolului ca pe un teolog profund, riu numai ca erudit cunoscător al lui Aristotel (384—322 î.Hr.) şi susţinător al ortodoxiei în faţa sultanului cuceritor, Mahomed al II-lea (1451—1481), ci şi ca pe un teolog polemist de mîria întîia, cu tratate contra latinilor (20 de cărţi) despre purcederea Sfîntului Duh, despre predestinaţie, contra iudeilor, cuvîntări, epistole, imne etc.

Un talent literar deosebit şi o erudiţie impresionantă a dovedit opolitul **Visarion al Niceii** (f 1472), ajuns după unire cardinal, cop şi patriarh latin de Constantinopol şi chiar căpetenia cardina-, puţin lipsind să ajungă şi papă. A murit la 18 noiembrie 1472 la ena. Fusese foarte bogat, adunase o bibliotecă foarte mare pentru nea aceea pe care a lăsat-o prin testament Veneţiei (biblioteca ciană), unde se păstrează şi azi, fiind una din primele biblioteci ice din lume. în casa lui se adunau cei mai mulţi oameni ai vre-din Italia, asupra cărora a avut o influenţă deosebită ; este socotit din marii ctitori ai mişcării umaniste, deşi multe din scrierile sale ?ăldau mai mult în platonism decît în creştinism. Nu-i locul aici să im de grecii refugiaţi în Italia în sec. al XV-lea ca : Manuel Hryso-;, Gheorghe de Trapezunt (1395—1486), Gheorghe Amiruţis din Tra-nt (f 1475), Arghiropoulos, Constantin Lascaris şi alţii, care duc cu lături de Plethon şi de cardinalul Visarion, gustul pentru cultura că şi bizantină. Dintre scrierile cardinalului Visarion, afară de cele igice, care sînt cele mai numeroase, pomenim tratatele despre *uni-Bisericilor, discursul dogmatic,* prin care combate pe Marcu Eugeni-ipoi numeroase *scrieri polemice, exegetice, epistole.* Operele lui nu încă pe deplin cunoscute, întocmai ca şi ale celorlalţi mari scriitori izanţului, deşi catolicii l-au studiat mult şi publică o revistă care-i iă numele («Bessarione», Florenţa).

leacurile XIV şi XV au adus şi pentru Bisericile din statele slave
mâne o epocă înfloritoare de cultură teologică. în **Biserica sîrbă,**
tare rol îl joacă **ucenicii.lui Sava cel Nou — Sfinţitul** din mînăs-
Hilandar de la Athos (f 1236) şi din alte mînăstiri de unde s-au
Ltat aproape toţi vlădicii şi cărturarii Serbiei medievale. Se întîl-
tineri sîrbi şi la şcolile din Bizanţ, din Salonic, sau stînd în legă-
cu marile centre comerciale şi culturale Raguza şi Veneţia. Din-
perele cunoscute în perioada aceasta pomenim «Proskinitarul», la
alim, al episcopului de Bari : Guillielmus Adam (f 1324), tradus
rbeşte, apoi o mulţime de scrieri apocrife din Vechiul şi Noul
ment, ca şi scrieri bogomilice, apoi predici prelucrate după cele
tine, iar altele originale ca, de pildă, *Vieţile crailor şi patriarhilor*
scrise de călugărul **Danilo,** devenit mai tîrziu mitropolit; mort la
Vestiţii mitropoliţi de Kiev, **Ciprian** (1376—1406), de origine sîrb,
potul său **Grigorie Ţamblac** (1415—1419) au lucrat întîi în Biseri-
:bă, scriind mai ales pe tărîm liturgic şi aghiografic. Ultimii regi
ipoţi, **Ştefan Lazarevici** (1389—1427) şi **Gheorghe Brancovici** (1427
6), au fost ei înşişi teologi şi oameni de cultură, avînd în mînăs-

Manasia dinspre Timoc şi în Belgrad sau Smederevo centre de
ări culţi, unde se puteau comanda exemplare copiate din scrieri-
>logice, se făceau traduceri patristice, de pildă, «Scara Sfîntului
Scărarul» (f pe la 600), ori se îndrepta chiar ortografia scrisului
:um o face **Constantin Filosoful** sau ***Si.* Kiril** (827 —869) şi alţii.
fici **Biserica bulgară** nu este mai prejos. în sec. al XlV-lea se aşa-
sud-estul Bulgariei, la Paroria (în munţii Sakar, lîngă Adrianopol),
■**igorie Sinaitul** (f 1346), marele dascăl isihast, în jurul căruia se

adună în curînd mulţi călugări culţi, în frunte cu Theodosie, întemeie
torul vestitei şcoli din Tîrnovo, cea mai importantă pepinieră de cultură
teologică din Balcanii secolului al XlV-lea. După ce colindă prin dife
rite mînăstiri, începînd de la Vidin şi pînă la Kelifarevo în sud-estul
Bulgariei şi la Athos, Theodosie vine şi se stabileşte la mînăstirea Sfin
tei Treimi de lîngă Tîrnevo, unde trăieşte în aspră asceză cîţiva ani
Moare în mînăstirea Sf. Mamant din Constantinopol, unde se dusese sâ
aplaneze unele neînţelegeri bisericeşti dintre Biserica bulgară şi patr
arhul Kalist (1350—1353; 1355—1363), fostul coleg de călugărie,' care-
şi canonizează mai tîrziu. De numele lui se leagă lupta contra bogomi
lismului, a iudaismului şi a altor curente religioase din Bulgaria atît de
zbuciumată în veacul XIV. i

Dintre lucrările scrise de el pomeninm : *«Viaţa Cuvioasei Parasche-va»,* pe care o va prelucra şi multiplica ucenicul său, Sf. Eftimie de Tîr-EQvo (1375—1393 ; f 1400), apoi *«Cuvintele» Sjîntului Grigorie Sinaitul* şi altele. Dintre ucenicii lui Theodosie pomenim, în afară de Sf. Eftimie de Tîrnovo, pe Simion Monahul (sec. XIV), care a copiat şi a ilustrat cu miniaturi celebrul *«Tetraevangheliar din 1356»,* apoi ieromonahul Dionisie, traducătorul *«Mărgăritului»* (culegere din predicele Sfîntului Ioan Chry-sostom), care se vor răspîndi mult şi la noi, precum şi alte lucrări de com-batere a iudaismului, susţinut atunci de Teodora, soţia a doua a ţarulu Ivan Alexandru (1331—1370). Monahul Theodor traduce şi copiază lucrări duhovniceşti, ca *«Lestviţa»* (Scara) lui Ioan Scărarul (care s-a răspîn-dit foarte mult în Balcani), *«învăţăturile Avei Dorotei»,* iar monahul Grigorie compune în Athos *«Viaţa şi minunile cuviosului Romii»,* al cărui ucenic a fost. Călugări anonimi traduc şi răspândesc psaltiri, paterice, sbornice, predici, cronici şi alte lucrări din greceşte şi latineşte, opere ieşite din epoca de renaştere spirituală a şcolii de la Tîrnovo, care combat şi puzderia de «cărţi şi legende» bogomilice editate de Praf. Iordan Ivanov.

Insă, cea mai importantă personalitate culturală şi bisericească dir acest timp este patriarhul Eftimie de Tîrnovo (1375—1393), canonize de curînd în Biserica bulgară pentru viaţa, faptele şi moartea martiricâ pentru credinţa poporului bulgar. Din cele 15 opere păstrate de la el, pomenim traducerea *«îndrumărilor liturgice»* (Constituţia) ale patriarhului de Constantinopol Filotei, încă de pe cînd era călugăr în Pera, apoi *«Liturghia Sfîntului Iacob», Liturghierul, Evangheliarul* şi *Apostolul* traduse şi îndreptate, *cuvîntări la Sfinţii Constantin şi Elena,* la *Intrarea în Biserică* etc, precum şi *vieţile sfinţilor Iovan Rîlski şi Ilarion de Moglena,* a *Sfintei muceniţe Filoteia* şi a *Cuvioasei Parascheva.* în fine e cunoscută corespondenţa lui cu sîrbul Ciprian ajuns mitropolit în Ru-sia, cu mitropolitul Kritopol al Ungrovlahiei (1381—1401) şi cu călugărul Nicodim de la Tismana (f 26 decembrie 1406), cărora le dă răspunsuri şi îndrumări în probleme de viaţă bisericească şi duhovnicească *«Viaţa» lui Eftimie de Tîrnovo* ne-a lăsat-o scrisă Grigorie Ţamblac, între 1415 —1419, mitropolitul Kievului, marele predicator şi

aghiograf care a mai scris şi *«Istoria aducerii moaştelor Cuvioasei Parascheva î Serbia»,* «Viaţa *Sfîntului Ioan cel Nou»* (scrisă la Suceava în 1401)

iaţa Sjîntului Ciprian», unchiul său, şi vreo 20 de *predici,* parte din ţinute la Suceava.

Biserica rusă petrece veacurile XIV şi XV sub jugul greu al asu-rii tătăreşti (1240—1480), fapt care stinghereşte mult relaţiile cultura-teologice şi împiedică dezvoltarea unei literaturi creştine înfloritoare. ;trugerile şi jafurile tătăreşti' nimicesc vechile monumente de cultu-din Rusia Kievului. Doar Haliciul şi Wolhinia în vest, precum şi boul Novgorod în nord-vest se mai pot bucura de libertate şi mai pot riji de cultura teologică. Se ştie că, spre sfîrşitul secolului al XIII-principele Vladimir de Halici dăruieşte mai multor biserici cîteva i de cărţi de ritual, ceea ce era o raritate pentru vremea aceea, cînd din lipsă de hîrtie şi de copişti — se întocmeau trefologii, florilegii, aloghioane sau minee prescurtate, pentru copierea ori traducerea că-j copiştii mergeau uneori pînă la Constantinopol, cum făcea pe la 0 egumenul Atanasie, prietenul mitropolitului Ciprian al Kievului /roşcovei (1376—1406), dacă nu se întîmplau cazuri ca al arhiepiscopi Moise de Novgorod, care întreţinea pe cheltuiala sa copişti pentru ândirea de cărţi bisericeşti. în astfel de împrejurări, dacă mai adăugăm şi faptul că nu existau • şcoli teologice nici pe la 1480, cum se plînge arhiepiscopul Ghena-de Novgorod, singurele posibilităţi de cultivare erau doar slujbele riceşti şi tinda mînăstirilor ori a episcopiilor, unde mai rămăseseră istruse de tătari biblioteci bogate, aşa cum a fost cea de la episcopia Rostov, unde vestitul misionar Ştefan de Perm (f 1396) a putut afla e cărţi slave şi greceşti. Operele teologice şi scriitorii ruşi din sec. şi XV nu sînt prea multe şi nici prea originale. Legăturile cu cen-[1] de cultură greacă : Bizanţul, unde se hirotoneau mitropoliţii, Atho-unde erau foarte mulţi călugări ruşi, şi Ierusalimul, unde se mergea eori în pelerinaj, menţineau totuşi pe mulţi în contact cu cartea. Cel important factor de cultură rămîne însă experienţa şi dragostea fier-; faţă de credinţa ortodoxă, pe atunci greu încercată, pentru care vlă-cneji, călugări şi oameni simpli făceau totul.

Dintre operele mai cunoscute pomenim întîi pe cele de caracter bi-

Mitropolitul Alexei(1354—1378) traduce din greceşte *Noul Testament* de pe cînd se afla la Constantinopol pentru hirotonie, lucrare de importanţă în formarea limbii ruse, aflată pînă atunci prea mult influenţa redacţiilor sîrbo-bulgare. Şi urmaşul său, **mitropolitul an** (-j- 1406), s-a ocupat cu traduceri biblice, dîndu-ne o minunată icere mai liberă a *Psaltirii,* al cărei text s-a păstrat pînă azi în Bi-îca sinodală din Moscova. Episcopul şi misionarul Ştefan de **Perm** 196) a tradus în dialectul de Perm *Psaltirea, Evangheliile* şi părţi din *Vechiul Testament.* La începutul sec. al XlV-lea, **mitropolitul Sfîntul** (1308—1326) a lăsat o scurtă *explicare a Fericirilor.* La fi-sec. al XV **mitropolitul Ghenadie de Novgorod** va

traduce *Biblia*

igă după redacţiuni

apusene.

i numeroase sînt însă lucrările omiletice, enciclice şi predici se sau prelucrate după colecţii bulgare sau după catene greceşti.

Din enciclicele mai importante, pe care obişnuiau să le trimită mitropc liţii la urcarea lor în scaune, pomenim una a mitropolitului Petru Sfîr tul, mort la 1326, în care cere preoţilor văduvi să nu mai slujească î biserici, ci să intre în mînăstiri, practică aspră rămasă în vigoare pîn la mijlocul sec. al XVII-lea. De la mitropolitul Alexei Sfîntul (1354-1378) avem o enciclică celebră în care se cerea tuturor claselor social să se împace şi să trăiască viaţă curată «pentru zilele mari şi grele î care trăim» ; mitropolitul face aluzie la marele plan de eliberare de su tătari, la care a luat parte, îndemnînd împreună cu **Serghie** de Radone (f 1390) la războiul de cruciadă pe cneazul Dimitrie Donskoi (1363-1389). Ne-a mai lăsat şi alte două predici în care Sf. Alexei îndeamn pe novgorodeni la supunere şi unire. De mare importanţă sînt şi enci ciiceie stareţilor **Kiril Belozerski, Iosif Voloţki** şi **Nil Sorski** (1433-1508), stareţul mînăstirii Sorska, îndreptate împotriva viciilor care; bîn tuiau societatea rusă, mai ales în clasele înalte şi în rîndul clerului Ce mai mult au preocupat pe ruşi, în veacurile XIV şi XV, problemele le gate de viaţa liturgică, mai ales că acum se introduc din Constantinopo — prin Bulgaria sau direct — ultimele îndrumări tipiconale privitoan la proscomidie, la ierurgii şi la alte slujbe. întrucît Rusia sudică primeş te cu timpul tipicul ierusalimitean, pe cînd Rusia moscovită rămase *U* tipicul studit, se nasc o serie de diferenţe care vor duce cu timpul 1; marea frămîntare a raskolului, a schismei din sec. al XVII-lea.

Pînă atunci, o întreagă literatură de îndrumări, de explicări, de în trebări şi răspunsuri va căuta să precizeze şi să uniformizeze diferitei* probleme mărunte de ordin liturgic discutate încă în sec. al XlII-lea d< mitropolitul Chirii al II-lea (1250—1280), probleme de care se vor leg; şi vestitele schisme strigolnice şi iudaizante de la finele sec. XIV şi XV care vor produce mare pierdere în Biserica rusă. în 1301, episcopu Teognost de Sărai punea o serie de întrebări despre Sf. Liturghie, botez, monahism şi înmormîntare. Mai tîrziu, Sf. Ciprian (1366—1406) mitropolitul Kievului şi Moscovei, răspundea credincioşilor din Psko\ şi egumenului Atanasie că Liturghia Sfîntului Vasile trebuie săvîrşită îr post numai începînd cu duminica Ii-a, că numărul prescurilor trebuie să fie cinci, că pregătirea pentru liturghie trebuie făcută cu multă gri-Oă, în fine, se combate obiceiul botezului copiilor prin stropire încă păstrat la Novgorod. La sfîrşitul sec. al XV-lea, multe discuţii a stirnit pe vremea mitropoliţilor Gherontie şi Ghenadie, întrebarea dacă ceremonia înconjurării Bisericii trebuie să urmeze cursul soarelui, ori contra lui. Vasile, episcopul Romanului din Moldova (1464—1500), a dai răspunsul în această privinţă în 1478, cu ocazia sfinţirii catedralei «Uspenia» din Moscova — opera arhitectului veneţian A. Fioraventi —, care a înconjurat biserica mergînd împotriva cursului soarelui, după rînduiala ortodoxă.

în scrisoarea din 2 februarie 1484, episcopul Vasile al Romanului a răspuns marelui cneaz al Moscovei, Ivan al III-lea (1462—1505) că, *«în* legea grecească (= ortodoxă), nimic nu se face în sfînta biserică după mersul soarelui, ci tot îndărăt, fie la sfinţire, fie la toacă sau la orice lucrare ce se săvîrşeşte în sfînta biserică, toate se fac împotriva mersului soarelui».

Din literatura istorică a epocii pomenim îndeosebi cronicile de Sus-tl şi de Volhinia, care dau mult material nu numai bisericesc şi politic,
cunosc şi pe «Homer şi alţi dascăli vechi». Dintre «vieţile de sfinţi», cui de frunte îl ocupă «Viaţa Simţului Serghie de Radonej», bogat jstrată cu miniaturi despre cultura timpului, a Sfîntului Ştefan de ;rm, ambele scrise de călugărul Epifanie, ucenic al lui Serghie, care -a lăsat şi o frumoasă descriere a pelerinajului la Ierusalim.

Monumentele literare şi artistice româneşti dinainte de anii 1500 in în lumină contribuţia culturală şi artistică a poporului român şi a lorlalte popoare ortodoxe din jur. La începutul sec. XIV, între cei re se entuziasmau în jurul Tîrnovei şi la Paroria în munţii Sakar, lîn-
Adrianopol, de îndrumările noii spiritualităţi isihaste ale Sfîntului igorie Sinaitul (f 1346), se aflau mulţi români; prin **Cuv. Nicodim**
la Tismana (f 26 decembrie 1406) se puneau întrebări de adîncă teorie patriarhului Eftimie al Tîrnovei (1375—1393 ; f 1400), ucenic şi el
Sfîntului Grigorie Sinaitul (f 1346). Aceste temeiuri ne îndreptăţesc
spunem că înaintaşii noştri de acum 500—600 de ani erau preocupaţi
frumuseţea şi adâncimea problemelor de teologie creştină. Dacă mai im în consideraţie echilibrul şi armonia din construcţiile bisericilor
mînăstirilor noastre, ca şi originalitatea în care se executau podoa-le, sculpturile şi zugrăvelile pictate, putem spune că realizările de pe
1500 aveau înaintea lor tradiţii de valori cel puţin egale cu ale celor-te popoare din jur.

Chiar dacă îmbrăcau haina slavonă, imnele poetului creştin **Filotei** >nahul, din timpul domnitorului Mircea cel Mare (1386—1418), care -a lăsat pe la 1400 «pripelele» din cărţile noastre de cult, nu-şi pierd t valoare.

Ieromonahul **Grigorie Ţamblac,** ucenicul Sfîntului Eftimie de Tîr-■*so* (1375—1393) ; f 1400), trimis în 1401 în delegaţie de patriarhul imenic Matei I (1397—1410) în Moldova, în timpul lui Alexandru cel-î (1400—1432), pentru recunoaşterea mitropoliei Moldovei, a scris la :eava, în 1402, în limba paleoslavă *Viaţa şi pătimirea Sfîntului Slă-dui mucenic loan cel Nou care a fost chinuit la Cetatea Albă.* Aceas-:ste prima operă originală alcătuită la români.

Tot el a scris în 1402 *Slujba Sfîntului loan cel Nou,* ale cărui moaşte fost aduse cu mare pompă la Suceava.

O capodoperă a literaturii parenetice de limbă slavonă ca *învăţatului Neagoe Basarab către fiul său Theodosie,* scrise curînd după 1500 **Neagoe Basarab** (1512—1521), au putut odrăsli pe pămînt românesc, ierea lui Neagoe Basarab prezintă asemănări cu *învăţăturile impara-u Vasile I Macedoneanul* (867—886) *către fiul său Leon,* cu unele irumuturi din lucrarea împăratului Constantin al Vll-lea Porfirogene-(913—919 ; 944—959) : *Despre administrarea Imperiului* şi din *învă-irile cneazului rus Vladimir Monomahul* (1113—1125) al Kievului e fiii săi.

Ca valoare a culturii europene, ea a fost comparată cu opera coj temporană *II Principe* a florentinului Niccolo Macchiavelli (1469—152" Ea rămîne, fără îndoială, cea mai de seamă lucrare originală din toa literatura veche românească. Ele aveau înapoia lor tradiţii de preoci pari cărturăreşti vechi de circa 200 ani, după cum dovedeşte mulţimi manuscriselor slavone copiate şi împodobite cu miniaturi minunat cum sînt şi lucrările lui Gavriil Uric de la Neamţu. Recent s-a dovec că, încă din 1413, popa Dometian de la Neamţu şi Bistriţa copia 16 c mentarii la opera Sfîntului Grigorie de Nazians (f 389/390).

In concluzie se poate spune că literatura creştină şi teologia răs riteană, mai ales cea greacă din această vreme, se pot măsura cu ce din Apus.

B I B L I O G R A F I E *

Vezi bibliografia capitolului precedent şi următoarele lucrări şi studii: Hans-Georg Beck, *Theodoros Metochites. Die Krise des byzantinischen* We *bilcles im 14. Jahrhundert,* Miinchen, 1925.

Pentru Si. Grigorie Paianta (1296— f 13 noiembrie 1359): Jean Meyendor *înitiation ă la theologie byzantine. L'histoire et doctrine.* Trad. de l'anglc par Anne Sanglade avec la collaboration de C. Andronikof, Paris, 197; Idem, *Byzantine theologie,* New York, 1974; Idem, *Byzantine Hesychasme, histoi cal, theological and social problem,* London, **1974**; Idem, *L'origine de la controver palamite,* în «Theologia», 25 (Athenes, 1954), p. 602—630; Idem, *Les debuts de controverse hesychaste,* în «Byzantion», 23 (1953), p. 87—120; Hr. Yannaras, . *l'absence et de 1'inconnaissance de Dieu,* Paris, 1971 ; VI. Lossky, *Essai sur la in logie mystique de l'Eglise orientale,* Paris, 1944. Chap. *«Les tenebres divines'* J, Hausherr, *Hesychasme et priere,* Rome, 1966; Rudolf Otto, *Mystique d'Orlent mystique d'Occident. Distinction et unite.* Traduation de Jean Gouillard, Paris, 1951 A. Stolz, *Theologie de la mystique,* Chevetogne, 1939; R. Guilland, *Essai suri* N/ci *phore Gregoras,* Paris, 1926; *Post-Byzantine ecclesiastical personalities. Studie's St. Nikodemos the Hagiorite* ş.a. Broukline (Mass.), 1978.

tn limba română ; V

Pr. Prof. D. Stăniloae, *Istoria isihasmului în Ortodoxia română,* în voi. *Filoa lia,* t. VIII, Bucureşti, 1979; Idem, *Natură şi har în teologia bizantină,* în «Ortodt xia», XXVI (1974), 3, p. 392—439; Idem, *Viata şi învăţătura Stîntului GrigOr. Palama,* Sibiu, 1938; Pr. Prof. Milan Şesan, *Despre teologia postpatristică,* în «M tropolia Ardealului», XI (1966), nr. 4—6, p. 279—299; Dumitru Dima, *Contribuţ românească la cunoştinţa isihasmului* (sec. al XlV-lea), în «Studii teologice», XV (1965), nr. 9—10, p. 571—580; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slavone din Bibliotec Academiei Române,* I, Bucureşti, 1959 ; *Niculae Cabasila,* Diac. Ene Branişte, *Expl carea Siintei Liturghii după Nicolae Kabasila,* Bucureşti, 1943; Niculae KabasiL *Tălmăcirea dumnezeieştii Liturghii,* Trad. de Diac. Asist. Ene Branişte, Bucureşi 1946; Recenzie I. Pulpea Rămureanu, în «Biserica Ortodoxă Română», LXVI (1948 nr, 1—2, p. 80—84*;* Niculae Kabasila, *Despre viaţa în Hristos.* Traducere şi studi de Pr. Prof. Teodor Bodogae, Sibiu, 1946.

* Bibliografia a- fost alcătuită de Pr. Prof. T. Bodogae şi Pr. Prof. I. Rămuream

Cultura teologică în Apus în sec. XI —XV Scolastica şi spiritualitatea medievală *

1. în condiţii externe mult mai favorabile decît în Orient, cu o pa-bate şi un cler dominat de spiritul aspru al reformei de la Cluny, tîrziu cu universităţile şi cu ordinele sale călugăreşti predicatoare, .sul îşi desfăşoară viaţa sa bisericească şi teologică cu totul altfel t Răsăritul. Dar chiar dacă şcolile catedrale şi mînăstireşti vor fi ui de numeroase, iar universităţile vor ajunge pînă la 1400 la nuni de 44, totuşi Apusul nu depăşeşte cultural Răsăritul, care va co-i şi va impresiona pe cruciaţi şi pe urmaşii lor cu splendorile şi ra-nentul unei culturi şi arte superioare, împrumutîndu-le sub aspect)gic speculativ sintezele lui Ioan Damaschin ca temă pentru «Su-;» lui Thomas de Aquino, cît şi pe Dionisie Areopagitul, pentru teo-i contemplativă. Dacă la 1311, sinodul din Ravena pretindea preo-şi canonicilor să ştie măcar a citi cît de cît, ne dăm seama de lipsa otală de cultură. Cu toate acestea, numărul mare al şcolilor şi şco-Dr, ca şi organizarea lor mai practică decît în Orient, fac mai vestite •ior instituţiile culturale şi bisericeşti ale Apusului decît ale Răsă-ui.

Metoda de predare era cea discursiv-raţională, deci scolastică şi etică. Se căuta expunerea sistematică şi filosofică a credinţei, pe logicii formale a lui Aristotel (384—322 î.Hr.). Dogmele se demon-i prin silogisme. Ideea de ordine raţională şi de sistem logic trece toată dogmatica, morala, dreptul canonic, deci inclusiv şi prin or-} scoială şi statală a Bisericii Apusene. Teologia scolastică a fost ănată cu catedralele gotice în care fiecare amănunt arhitectonic şi itural este în aşa fel înjghebat îneît ansamblul îţi dă impresia unei imentale încordări omeneşti în urcuş spre cer. Omul scolasticii nu aste îndoieli şi abisuri. Pentru el harul se suprapune în mod firesc ■ii. Teologia naturală ajunge la cunoaşterea unităţii fiinţiale a lui nezeu şi a nemuririi sufletului omenesc, iar unde nu ajunge logica >telică şi teoria cunoaşterii, acolo suplineşte credinţa cu temeiurile velaţionale, garantate de autoritatea infailibilă a Bisericii. îndrep-omului — care ştie că harul nu distruge natura, ci o completează face uşor, prin credinţă şi fapte. Conform metafizicii aristoteliene, nii sînt destinaţi la o convieţuire ordonată şi legată prin interese "oce, de garantarea cărora răspunde statul, iar întrucît ştiinţa omu-[1] referă în mare măsură la transcendenţă, după concepţia medieva-serica este aceea care justifică şi existenţa statului şi a individului. 1 şi Biserica se raportă reciprog, ca raţiunea faţă de revelaţiune, ca ^ faţă de credinţă, ca natura faţă de supranatură. 'ipic medievală şi strîns legată de concepţia juridică romană, care aminantă şi în relaţiile dintre cavalerii medievali, este concepţia de acţie, inaugurată de teologia lui Anselm de Canterbury (1109), fonul scodasticii, şi care a dus mai tîrziu la abuzurile indulgenţelor, ■pîrad raportul dintre Dumnezeu şi om ca pe un raport de drept,

---

Capitol redactat de Pr. Prof. T. Bodogae.

care a fost stricat de către om, prin jignirea adusă de el majestăţii divi^ ne, s-a găsit necesară *ideea satisfacţiei* pe care singur Fiul o poate aduce Tatălui şi care singură explică misterul întrupării. Mîntuitorul Hris-tos, aducînd o satisfacţie mai mare decît se cerea, iar după El şi sfinţii, săvîrşind mai multe fapte bune decît cele care li se cereau pentru mîn-tuire, avînd «merite prisositoare» — opera supererogatoria — s-a ajuns la ideea că plusul acesta îl poate folosi Biserica, dînd altora care aveau nevoie şi pe care îi desemna după criterii contabile. Această concepţie va nemulţumi pe mulţi credincioşi medievali, făcîndu-i să întreprindă mişcări reformatoare în Biserică.

Imaginea acestei teologii, transformate în filosofie aristotelică în-creştinată, aşa cum a expus-o cel mai mare teolog şi cugetător scolastic, Thomas de Aquino (f 1274), s-a transpus în toată construcţia teocratică a Bisericii catolice medievale cu toate mijloacele ei de realizare şi cu toate peripeţiile şi reacţiile peste care a trebuit să treacă. Grandiosul şi ingeniosul acestei viziuni pur raţionale are în sine multă artificialitate. Omul nu este numai intelect. Încă în acelaşi veac, Duns Scotus (f 1308), al doilea mare geniu al scolasticii, nu va mai păstra unitatea şi armonia concepţiei tomiste atunci cînd va afirma că voinţa caracterizează pe om -mai mult decît intelectul. Teologia nu-i cunoaştere teoretică, ci practică. De aici multele controverse între tomişti şi scotişti. De la neîncrederea în raţiune a lui Duns Scotus mai era un pas pînă la cea a lui Wil-liam Occam *(f* 1347), care va pune credinţa şi raţiunea într-un conflict ireparabil, adevărul uneia putînd fi pentru cealaltă minciună, sau un adevăr de altă natură ; prin aceasta unitatea cugetării scolastice s-a destrămat, dizolvîndu-se în scepticism, laicism, criticism, naturalism, tot atîtea aspecte ale climatului de criză spirituală, care prin teoria dublului adevăr a adus reforma protestantă. Dar adevăratul părinte al scolasticii este ucenicul său : Anselm, arhiepiscop de Canterbury (f 1109), al cărui cuvînt *«credo ut intelligam»* explică întreaga concepţie scolastică prin faptul că acceptă acord deplin între dogmă şi raţiune. De la adevărul nealterat al dogmei pe care ni-1 însuşim prin credinţă indiscutabilă, conchidem la concepţia ştiinţific-raţională, pe care o explicăm prin deducţii logice în toate amănuntele şi pe toate laturile ei. Aşa a dedus el din noţiunea de Dumnezeu existenţa Lui, iar din ideea de ordine juridică a purces la explicarea misterului întrupării, îndeosebi în cartea *«Cur Deus homo* ?» (De ce Dumnezeu s-a făcut om ?).

Metoda aceasta n-a fost acceptată de toţi. Cel mai mare dialectician — în care mulţi văd pe adevăratul întemeietor al scolasticii — este *Petru Abelard* (f 1142), vestitul dascăl de teologie şi filosofie de pe dealul Sainte Genevieve din Paris, unde peste 10.000 de elevi îl ascultau. Simţind punctul slab al scolasticii, Abelard spune că trebuie să plecăm inductiv, de la îndoială, cu alte cuvinte întîi trebuie să înţelegem şi apoi să credem *(«intelligo ut credam»).* în felul acesta, cugetarea lui se transformă în problematică. In cele 158 de teze «sic et non», în care pune fată î faţă principalele probleme filosofico-teologice după cum apar elje'in gura marilor dascăli creştini, Abelard nu atacă autoritatea, ci caută, prin n garea afirmaţiei, să scoată adevărul prin discernămînt logic,vaşa cum

iuiau juriştii timpului. Fire religioasă, dar prea încrezut în a putea onstra raţional orice dogmă, Abelard a introdus în scolastică, încă de ceput, germenele dizolvant al îndoielii individualiste. Una din marile discuţii din sec. al Xll-lea a fost aşa numita *«cear-universaliilor»,* adică raportul dintre cugetare şi viaţă, între idee şi tate, dacă noţiunile generale sînt reale (om, pom, treime etc.) (rea-), sau sînt numai abstracţiuni mintale (nomina, nominalism). Cei *li* spuneau : *universalia post rem* (sau *in re),* ceilalţi : *universalia rem.* Aplicînd metodele lor de judecată la divinitate, realistul Gil-de la Porree (f 1154) afirma trei dumnezei, ba chiar patru cu fiinţa ană a lor, pe cînd nominalistul Roscelin (f 1120), canonic, ajungea, ltă cale, aproape tot acolo. Alături de direcţia speculativă s-a mani-t încă de la început şi cealaltă cale, de cunoaştere intuitiv-mistică, ivit căreia Dumnezeu şi adevărul nu se caută cu mintea, ci se simte lima ; sau, cum zice Bernard de Clairvaux (f 1153) : *«Tantum Deus osdtur, quantum diligitur»* («Dumnezeu este cunoscut atît cît este ;»). Marii oameni de acţiune ai Evului mediu, ca Petru Eremitul" atre 1115), Bernard de Clairvaux, Francisc de Assisi (1182—1226), nas de Kempis (f 1471), predicatori ca Berthold de Regensburg,

Ch. Gerson (f 1429) şi, într-un fel, chiar unii papi sau însăşi con-a entuziastă a cruciadelor medievale au dat dovadă că au fost mai

sau mai puţin mistici. E adevărat că au fost şi în această privinţă erări, de pildă mistica germană şi spaniolă, care se pierdeau fie în-explicare speculativă a treptelor diferite din procesul mistic, fie în lozităţi panteiste. Mai bine au făcut cei care combinau ambele cu-;, de pildă dascălii mînăstirii Sf. Victor din Paris, Hug (f 1141) şi ard (f 1173), dar mai ales Bonaventura (f 1274).

Cea mai puţin cultivată a fost direcţia teologiei experimentale, care :ă de la confruntarea personală a dogmelor cu datele experienţei ţifice. Doar unii, de pildă Albert cel Mare (f 15 noiembrie 1280) sau sr Bacon (f 1292), au cultivat-o ca unii care, prin genialitatea şi ilateralitatea preocupărilor lor, au spart făgaşul tradiţional-autori-

al cugetării. In schimb, spre sfîrşitul veacului al Xlil-lea şi mai în cele următoare, mişcarea umanistă şi Renaşterea au dat acestei de tot mai multă atenţie, pînă ce criza spirituală a vremii va duce dividualismul Reformei.

Mijloacele cele mai potrivite pentru promovarea culturii teologice)st universităţile, care au crescut liber şi neoficial din vechile şcoli Irale şi mînăstireşti prin talentul şi capacitatea unora din dascălii ■ De pildă Universitatea din Paris a luat fiinţă la începutul sec. al ea din catedrala Notre Dame şi mînăstirile Sainte Genevieve şi : Victor. Faima lui Guillaume de Champeaux (f 1121) şi Abelard ;ea mulţimi imense de studenţi (20—30.000) grupaţi în patru naţii :

normanzii, picarzii şi anglii sau germanii, sub conducerea unui irator şi a decanilor. Durata şcolarizării ajungea uneori pînă la 10

ani. Erau organizaţi într-un fel de breaslă sau corporaţie privile-, de profesori şi studenţi, cu statute şi cu viaţă aparte, privilegii state oarecum în sec. XIII şi XIV, cînd ordinele călugăreşti vor să

pună mîna pe conducerea lor şi cînd în cadrul aceleiaşi şcoli se organizează, în sens modern, facultăţi diferite, ca unităţi aparte.

Tot în veacul al XlII-lea se generalizează şi titlurile de *baccalau-reus, licentiatus, maQister* şi *doctus* — oferite la început numai juriştilor laici — pe lîngă care se adaugă apoi, în sec. al XlV-lea, atribute ornante : *subtilis, irrefragabilis, mirabilis, sublimis, magister sententiarum* etc. Găzduirea lor începe să se facă din sec. al XlII-lea cu burse speciale în colegii şi cămine, dintre care primul care s-a făcut vestit a fost.cel numit *«Sorbona», creaţie* din 1254 a capelanului lui Ludovic al IX-lea Cel Sfînt (1226—1270) : *Robert de Sorbon.*

în Paris se preda teologie şi filosofie, mai tîrziu şi medicină si drept. E greu de stabilit ordinea în care s-au «înfiinţat» universităţile. Pentru medicină activa încă din sec. al Xl-lea cea din Salerno (Italia), pentru drept aproape toate celelalte universităţi italiene, în frunte cu Bologna (1150), de unde papii îşi recrutau curialii şi fiscalii, atît de necesari întreţinerii puterii lor absolute. In Anglia, Oxford (1168) şi Cam-bridge (1290) sînt cele mai importante şcoli superioare, în genul Parisului. După ce s-a văzut forţa lor, apar fundaţii regale, ca cea din Salamanca (1239 — în Spania), imperiale, precum în Neapole 1224, cu patru facultăţi înfiinţate de împăratul Germaniei Friederich al II-lea (1215-1250), sau papale, cum e cea de la Toulouse (1229), întemeiată cu scopul de a combate pe albigenzi, cea din Roma (1244) cu scopul de a susţine curtea papală etc. Pînă la 1250 erau 20 ; în 1400 numărul lor crescuse la 44, deşi unele (precum cele din Spania) s-au desfiinţat curînd. Universităţile germane apar în sec. al XlV-lea : Praga 1348, Viena 1365, Heidelberg' (1386) etc.

Dintre reprezentanţii scolasticii şi misticii afară de cei deja pomeniţi menţionăm pe :

Cardinalul **Petru Damiani** (-j- 1072), prieten şi colaborator al papei Grigorie al VH-lea (1073—1085), care a descris decadenta clerului de la începutul sec. al Xl-lea, în cartea sa «Liber Gomorrheanus».

Gratian, profesor de drept la Bologna *(f* 1152), care s-a făcut vestit prin codificarea dreptului canonic într-un manual care a rămas normativ aproape pînă şi azi şi care susţine, prin decretalele pseudo-isi-doriene şi altele ulterioare, întreg planul teocratic de dominaţie universală a papei. în sec. al XlII-lea, Bernard de Pavia şi Raimund de Pennaforte completează codicele dreptului canonic cu decretele papilor Grigorie al IX-lea (1227—1241) şi Bonifaciu al VUI-lea (1294—1303).

Petru Lombardul (f 1160), profesor, apoi episcop în Paris, a lăsat cel mai răspîndit manual medieval de dogmatică : *Quattuor Libri Sententiarum,* o sinteză patristică scrisă fără originalitate, dar cu mare putere de sistematizare a celor mai importante probleme dogmatice, îndeosebi a celor controversate.

Bernard de Clairvaux (f 1153), una din cele mai mari personalităţi medievale, a fost egumen al mînăstirii cisterciene din Clairvaux, în care calitate s-a distins printr-un mare talent de organizator, predicator şi cugetător profund. Papi şi împăraţi primeau sfat de la acest om,

e refuza orice demnitate bisericească. De o intransigenţă uneori agerată, Bernard de Clairvaux a combătut cu tărie exagerările sco-ticii, prin care se credea că se slăbeşte autoritatea tradiţiei biserici. Papei Eugeniu al III-lea (1145—1153) îi atrăgea atenţia prin scrie-; *«De consideratione»* ca nu «imperium», ci saeerdotium», nu dom-
luxoasă, ci slujirea smerită să fie ţinta lui. în minunatul său *co-ntariu la Cîntarea Clntărilor* expune doctrina sa despre iubire şi avie ca izvoare ale cunoaşterii.

Culmea scolasticii este atinsă şi de doi franciscani : Alexandru: de îes şi Ioan Fidanza zis Buonaventura, şi de doi dominicani : Alber-Magnus şi Thomas de Aquino.

Englez prin naştere, profesor de teologie la Paris, **Alexandru de Ies** (f 1245) a fost cel clintii care a aplicat mijloacele logicii forma-a lui Aristotiel lîn sistematizarea doctrinei creştine. Opera sa e un nentariu la sentinţele lui Petru Lombardul, numit «Summa univer-! theologiae», lucrare care i-a adus titlul de «doctor irrefragabilis».

Toscanul **Ioan Buonaventura** (f 14 iulie 1274), nume simbolic, pe e i 1-a dat unul dintre prietenii săi, pentru că a avut «norocul» să pe de o grea boală, a fost profesor la Paris, apoi general al ordini franciscan, iar după aceea cardinal; în această calitate ia parte sinodul unionist din Lyon (1274), unde moare subit. Opera sa se dis-*le* prin încercarea de a împăca scolastica cu mistica. Pentru meri-
de a fi pus contemplaţia deasupra tuturor ştiinţelor a primit supra-nele de «doctdr seraphicus». Lucrarea principală *«Breviloquium»* ocotită cel mai bun compendiu dogmatic medieval, iar *«Itinerarium ntis ad Deum»,* cea mai bună lucrare contemplativă. Mai are pre-i, comentarii şi altele.

Albertus Magnus (1206 — f 15 noiembrie 1280) a fost mai întîi fesor la Paris şi Koln, a ajuns apoj episcop de Regensburg, iar pe nă s-a întors tot la catedră, la Koln. Este cel mai erudit dintre toţi călii scolastici, fiind primul deplin versat în filosofia aristotelică, cu funde cunoştinţe de teologie, ştiinţe naturale, matematici şi medicină, t pentru care a primit titlul de «doctor universalis» şi «magnus»,)ă ce mulţi contemporani îl socoteau mag şi vrăjitor. A comentat pe stotel şi pe Petru Lombardul, a scris *«Summa Theologiae»* şi tratate nţifice diverse. El afirmă că între argumentele pentru cunoaşterea Dumnezeu singurul care are valoare este cel cosmologic. De la el ămas sentinţa : *«fides quaerens intellectum».*

Thomas de Aquino (1225—1274), fiu de conte, de lîngă Neapole, •at fără voie la dominicani, a întrecut de timpuriu pe Albert cel Mare, s i-a fost dascăl, ajungînd la 23 de ani profesor de filosof ie şi teologie voln, apoi la Paris, Bologna şi Neapole, refuzînd însă ©rice altă demite. A murit în drum spre sinodul de la Lyon (1274). Din sec.' al -lea, i s-a dat titlul de «doctor angelicus», pentru blîndeţea şi curăţe-
vieţii sale. Este fără îndoială cel mai sistematic şi mai profund din-teologii scolastici. Opera sa capitală o formează expunerea apologetică îologiei creştine, *«Summa contra gentiles»* şi mai ales *«Summa Theo-*

logiae», rămasă neterminată. Ultima e un tratat unitar de dogmatică şi morală, amîndouă expuse printr-o metodă logică, uneori artificial clădită. In cunoaşterea lui Dumnezeu ca şi în privinţa universaliilor «in re», Thomas imită pe Albert cel Mare. Dumnezeu e conceput în mod abstract, ca «actus purus», ca o «causa efficiens» şi «causa finalis» a lumii, iar nu ca persoană vie şi apropiată de sufletul omenesc. In d©c-trina despre har e influenţat de Fer. Augustin (f 430), dar susţine şi meritele prisositoare. Lucrarea *«Contra errores graecorum»* conţine erori şi falsificări istorice, cu toate că el a fost între puţinii scolastici care ştiau greceşte şi ar fi putut să se informeze corect. Pentru ţinuta concepţiei lui oficiale-papale (susţine cu tărie primatul şi infailibilitatea papei), Thomas de Aquino a rămas, mai ales din 1879 de cînd papa Leon al XIII-lea (1878—1903) îl fixează ca normativ în întreaga teologie şi i'ilosofie romano-catolică, stăpîn pe toată dezvoltarea teologică a romano-catolicismului.

Alături de aceşti patru mari teologi există o mulţime de alţi scriitori importanţi, fie franciscani, fie dominicani, fie din alte ordine, profesori, călugări, călugăriţe care au adus multe servicii Bisericii apusene, atît în Dogmatică şi Morală cît şi în disciplină, în viaţa de stat sau în artă. între ei, un loc aparte îl ocupă *Duns Scotus* (1260—1308), cel mai subtil dintre franciscani. El a înfiinţat o şcoală teologică a scotiştilor, deosebită în multe privinţe de a tomiştilor : în dogmatică, în privinţa mîntuirii erau sinergişti, în aprecierea faptelor bune nu susţineau aşa de mult supra-meritul, ca tomiştii, iar despre Maica Domnului susţineau că s-a zămislit fără păcatul strămoşesc, fapt pe care tomiştii îl negau. Operele mai cunoscute ale lui Duns Scotus sînt două *Comentarii la sentinţele lui Petru Lombardul,* unul mai întins, altul mai restrîns. Prin critica adusă de şcoala sa tomismului şi îndeosebi prin afirmarea că multe probleme dogmatice nu pot fi complet lămurite prin raţiune, Duns Scotus aparţine de fapt mai mult veacului al XlV-lea pe care 1-a inaugurat cu geniul său.

In genere, ştiinţa teologică a veacurilor XI—XÏII a parcurs în Apus drumuri paralele : scolastic, mistic şi pozitivist, trei etape : urcuş, culme şi declin. Primele două sînt uşor sesizabile, ultimul se întrezăreşte limpede în scolastica scotistă, în mistica germană şi în scrisul criticist al lui Dante Alighieri (1265—1321), care anunţă «vita moderna, vita nova», epoca de criză spirituală a veacurilor XIV şi XV.

2. Dacă veacurile XI—XIII se caracterizau prin ordine şi unitate de concepţie atît în teologie, cît şi în viaţă, unde unei singure voinţt divine, reprezentate prin teocraţia papală, se supunea totul, individ ş colectivitate[1], Biserică şi stat, veacurile XIV si XV se caracterizează tocmai prin lipsă de unitate, prin crize şi sfîşieri interioare : criză îr problema cunoaşterii, unde nominalismul aduce conflict între teologi* şi filosofie,

criză în viaţa interioară a Bisericii, unde exilul babilonic (1309—1377) şi marea schismă a papalităţii (1378—1417) au adus li suprafaţă ideea reformării Bisericii pe bază sinodală, în sfîrşit, crizi între Biserică şi stat, pentru că odată cu formarea oraşelor, statelor ş literaturilor naţionale sacerdoţiul şi imperiul apar ica două realităţi ci

ii independente ; scriitorii ies tot mai mult de sub ascultarea papali-: se laicizează, se s'trîng în jurul regilor şi parlamentelor, luptînd *'r* cu duşmănie contra pretenţiilor universaliste ale papalităţii. Scolastica şi mistica au avut şi acum reprezentanţii lor destul de ieroşi şi de activi, căci înmulţirea vertiginoasă a universităţilor între
! 1450 a făcut să crească numărul intelectualilor şi scriitorilor de
e nuanţele. Aproape tot ce s-a scris în perioada aceasta în scolastică •tă pecetea înclinării spre sofisme şi subtilităţi sterile şi spre apă-a obosită şi forţată a unei «tradiţii» care a ajuns să nu mai fie ută şi contra căreia critica filologic-istorică a umanismului va începe i reverse ironia şi sarcasmul său răzbunător. Problemele de teologie losofie erau tratate atît de abstract, încît s-a spus că au ajuns ca :orp fără suflet.

Dintre reprezentanţii scolasticii veacurilor XIV şi XV amintim de toate pe William Occam (f 1349). Născut în sudul Londrei şi intrat de timpuriu în - ordinul franciscan, Dccam a studiat şi predat ca profesor cu titlul de «doctor invinci-» şi mai ales «venerabilis inceptor» teologia şi filosofia la Univer- ea din Oxford, între 1318—1324, după care a fost citat de papa al XXII-lea (1316—1334) la Avignon, ca să justifice 51 de teze tite eretice. Procesul a durat patru ani fără să se ajungă la un re-it, căci acuzatul a fugit împreună cu doi franciscani, Bonagratia şi na. Ultimul era general al ordinului, la curtea lui Ludovic de Ba-i (1314—1347), care ducea luptă contra papei, pentru că nu voia să-1 loască de rege, luptă pe care au sprijinit-o prin scrisul l©r W. Oc-şi alţi doi învăţaţi, Marsilius de Padua (1272—1327) şi Jean de un (f 1328), toţi negînd originea divină a papalităţii şi afirmînd că împăratul poate depune pe episcopul Romei. De altfel, Occam laborat şi la lupta lui Filip al IV-lea cel Frumos (1285—1314) cu Bonifaciu al VIII-lea (1294—1303). Operele lui principale sînt : *tiloquium theologicum»*, în care reducea teologia speculativă la ie propoziţii, *«Quodlibeta»,* comentarii la Aristotel şi Perfiriu, aşa se reflectă ei în «Sentinţele» lui Petru Lombardul. Concepţia sa imeşte nominalism sau mai corect terminism, fiindcă el susţine că nile generale (fiinţă, substanţă, cauză etc.) nu au corespondenţă în sine, nici în lumea indivizilor, cum spuneau realiştii veacurilor -XIII, ci sînt simpli «termeni» sau semne ale unui obiect necunos-*li* au numai valoare subiectivă, de aceea cunoaşterea lui Dumnezeu spiritualităţii sufletului e discutabilă şi se face numai prin cre-• Singurul lucru indiscutabil este atotputernicia divină şi posibili-
intervenţiei ei în acţiunile '.imane în aşa fel încît uneori să ni se că binele e condamnat, iar răul aprobat. De aceea, metafizica tresă fie total despărţită de teologie. Legea morală nu este imutabilă. le ce occamismul — inspirat şi de Duns Scotus — duce la empirism, vism, scepticism. Aceasta este «via moderna» pe care veacurile şi XV o opun cunoaşterii speculative scolastice («via antiqua»).

ce poate fi adevărat din punct de vedere logic, poate fi fals din de vedere obiectiv, de unde şi concepţia numită a

«dublului ade-
care va predomina de acum încolo întreaga
mişcare spirituală.

Exegeţi ca Ioan de Ragusa (sec. XIV), Conrad de Halberstadt (sec. XIV) şi mai ales franciscanul Nicolae de Lyra (f 1340) ne-au dat lucrări de valoare. Ultimul a creat un gen nou de Comentariu, *«Postilla»* — de la *post illa verba textus* — adică metodă simplă de citare a textului şi apoi de comentare a lui în sens isţorico-literar, uneori cu nuanţe contemplative. Manualele exegetice la toată Sf. Scriptură în 50 de cărţi ca şi cele 35 de cărţi de morală lăsate de acest «doctor planus et utilis» au fost adeseori combătute şi, pînă la 1500, de mai multe ori tipărite. Luther (f 1546) însuşi a fost influenţat de ele în aşa măsură încît s-a putut spune că dacă Lyra nu cînta, Luther în dans nu intra (si Lyra non lyras-set, Lutherus non saltasset).

Pe tărîm istoric s-au scris cronici prin mînăstiri şi oraşe, unele din ele ca aceea a talentatului florentin Villani (f 1348), sau ale francezilor Joinville (f 1317) şi Froissart (f 1404), precum şi a curajosului Dietrich van Niem (f 1418) fiind de mare importanţă în istoriografia timpului. Restul sînt compilaţii mai slabe.

Şi pe tărîm juridic se înregistrează o decadenţă tot mai mare. Dante se plîngea, pe la 1280, că nimeni nu învaţă decît decretalele, iar într-una din operele sale, Roger Bacon — care intuise, prin matematica şi fizica ce-i erau familiare, principiul locomoţiei fără animale, al aviaţiei, folosul lentilelor, al exploziilor, după cum Duns Scotus obţinuse cel dintîi acidul sulfuric, acidul nitric şi altele — se plîngea că prin abuzul jurispruden-ţei italiene s-au distrus în ultimii 40 de ani orice preocupări mai înalte şi s-a suprimat chiar raportul dintre Biserică şi stat. Cea mai mare scădere a studiilor juridice şi morale era cazuistica sau codificarea fiecărei comportări aparte, potrivit căreia adeseori se susţineau lucruri caraghioase sau imorale (furt, crimă etc), de dragul principiilor formaliste şi care vor scandaliza mai tîrziu pe umanişti sau pe jansenişti.

Pierre d'Ailly (1350—1420) a studiat la Paris; la 30 de ani era magistru în teologie, apoi duhovnic al regelui francez Carol al "Vl-lea (1380—1422) şi rector al Universităţii din Paris. Pentru a-1 atrage de partea sa, papa Benedict al XlII-lea (1394—1424) i-a oferit episcopatul Le Puy, mai tîrziu pe cel de la Cambrai, dar văzînd d'Ailly că papa nu acceptă nici o reformă în Biserică, a trecut de partea învăţaţilor care susţineau că singur sinodul general ar putea îndrepta abuzurile şi de-cadenţa în Biserică, lucru pe care 1-a afirmat la sinoadele din Pisa (1489) şi Constanz (1414—1418). Deşi i s-a oferit şi purpura de cardinal şi misiunea de legat papal, el a rămas tot la ideile sale, chiar dacă a rnai avut uneori şi atitudini echivoce în scris şi în fapte. Cele 174 opere cu caracter ştiinţific (teologie, filosofie, mistică, geografie, astronomie) fac din el unul din conducătorii mişcării spirituale lui contemporane.

Ucenicul său, Jean Ch. Gerson (1362—1429), supranumit Bossuet al sec. al XlV-lea, a fost rector la Paris timp de peste 15 ani ; a depăşit pe toţi contemporanii prin profunzime şi mai ales prin caracter şi atitudine hotărîtă, ceea ce face pe un istoric francez să afirme că a dus una din cele mai frumoase şi mai venerabile existenţe din cîte cunoaşte istoria, care 1-a încununat cu atributul «doctor onristianissimus». Patriot luminat, creştin desăvîrşit, depăşind pe toţi priA cultură, Gerson atrage

nţia regelui Franţei asupra ambiţiilor feudale exagerate ale prinţilar ;hiar ale prinţului moştenitor, ceea ce nu 1-a oprit să protesteze cînd sta a fost asasinat şi i-a ţinut chiar panegiricul, fapt pentru care i s-a rastat casa de către oamenii noului rege, iar el a avut mult.de suferit, ar şi sinodul din Pisa a cerut condamnarea asasinatului politic, fapt e 1-a oprit de a reveni în ţară pînă după moartea regelui. Tot pe astă linie luptă şi obţine întîia oară dreptul pentru condamnaţi de ; spovedi, după cum 'de altfel a luptat toată viaţa contra prejudecăţi-mistice şi bolnăvicioase ale flagelanţilor, ale astrologiei şi contra gerărilor scolasticismului searbăd, pe care 1-a înlocuit cu o filosofie -ală, vie, chiar dacă eclectică, însă plină de demnitate. El căuta peste armonie, atît între teologie şi filosofie, cît şi în viaţa bisericească, sau e Biserică şi stat. După el, orice teologie trebuie să fie pînă la un mistică sau, mai bine zis, practică. Dintre operele sale se disting, ă de cele conciliariste, îndeosebi cele cu caracter moral : despre mîn-rile teologiei, despre examenul conştiinţei, despre buna trăire şi buna ire, apoi multe lucrări exegetice, disciplinare, predici, poezii etc. *A doua grupă* de scriitori sînt *misticii.* Spre deosebire de scolastica idenţă, -mistica secolelor XIV şi XV trăieşte o adevărată înflorire [icată prin setea de metafizică a Evului mediu, prin reacţia contra jerărilor sterile ale scolasticii ca şi prin împrejurările grele politice isericeşti ale timpului (dispariţia nefericită a Hohenstauf-ilor, razele dese şi îndelungate, interdictul, exilul babilonic şi schisma pa-, ciuma, căderea Constanitinopolului etc.). Două direcţii întîlnim în ica veacurilor XIV—XV : una speculativă, cealaltă practică-eclec-

La cea dintîi aparţin misticii germani Meister Eckhart (f 1327) eenicii săi Ioan Tauler <f 1361), Henrich Suso (f 1366) şi Ioan sbroeck (f 1381) şi influenţa lor în alte ordine călugăreşti ; la a i se numără mulţimea de ordine monahale, dar mai ales grupările ioase libere bărbăteşti şi femeieşti, din care majoritatea, perso-ăţi laice : regi, prinţi, diplomaţi, filosofi, burghezi, apoi numeroşi îni de jos, legaţi în asociaţii pioase, uneori sub îndrumarea sectară iţilor şi surorilor de spirit liber; ce!i mai importanţi sînt sub îndruga asociaţiei fraţilor de viaţă comună (Fraterherren), ale căror centre pe Rinul de Jos şi în Olanda, la Zwolle şi Deventer şi din mijlocul •a s-a ridicat autorul frumoasei lucrări *Imitatio Christi.* foţi aceştia puneau accentul principal pe *«habere Deum»,* pe cu-ierea vie şi trăită a lui Dumnezeu prin apropierea de Domnul cu î docilă, cu supunere, cu dragoste şi ataşament. Unii rămîneau în ică, pe alţii nu-i interesa atît de mult viaţa bisericească şi mijloa-ei harice, ci mai ales meditaţia individuală, trăirea în simplitate şi e.

Născut la 1260 dintr-o familie nobilă, Meister Eckhart (1260— sau Eckhardt a intrat în ordinul dominican ; în anul 1302 a luat râtul în teologie la Paris prin comentarii tomiste, după aceea a chemat în Saxonia şi apoi a fost pus peste toată Germania ca *>incial»* al noii ramuri germane a ordinului. Intre timp a activat şi ofesor şi predicator la Paris, Koln şi Strassburg, unde, cu un talent

mare de orator, a ştiut şi a reuşit să trezească, mai ales în cele 13 mînăstiri de maici dominicane de pe Rin, o adevărată mişcare religioasă. Predicile (s-au păstrat peste 100, apoi tratate şi cuvinte mai simple şi mai scurte) au fost ţinute în limba germană, dar are şi în limba latină o trilogie (opus tripartitum), o expunere teoretică despre cunoaşterea mistică. E influenţat de neoplatonismul lui Dionisie Pseudo-Areopagitul (sec. V) şi de învăţătura despre har a Fer. Augustin (f 430), fapt pentru care a fost acuzat de panteism (1327). Sufletul său aprins de dragostea divină a influenţat mult cugetarea şi limba veacului al XlV-lea. A murit la 1327.

Ucenicul său, **Johannes Tauler** (1300—1361), a aplicat, îndeosebi ca predicator excelent, ca simţire şi formă, ideile lui Eckhart în Koln, Basel şi mai ales în Strassburg, unde s-a format un adevărat centru de viaţă evlavioasă. El accentuează, ca şi dascălul său, naşterea lui Dumnezeu în noi (omul fiind din fire creat după chipul şi asemănarea cu Dumnezeu (Fac. 1, 16), profunzimea abisală a sufletului, părăsirea de sine şi oglindirea în Dumnezeu, căci restul nu valorează nimic. Nimicirea eului egoist şi îndumnezeirea omului erau idealul predicii sale.

Heinrich Suso (1296—1366) a trăit pînă la 40 de ani în asceză aspră, ca vechii pustnici orientali, apoi s-a convertit la ideile lui Eckhart, descriind cu gingăşie, uneori copilărească, procesul vieţii duhovniceşti proprii şi scriind adevărate tratate ziditoare de suflet, îndeosebi despre legătura sa sufletească cu călugăriţa Elisabeth Stăglin (Horologium sa-pientiae, predici, poezii entuziaste etc).

Johannes Ruysbroeck (1294—1381), supranumit «doctor extaticus» pentru opera de sistematizare a vieţii contemplative, pe tărîmul căreia, mai puţin panteizant decît Eckhart, s-a ridicat pînă la cea mai pură şi mai înaltă viziune. întreitul aspect al vieţii : activ, interior şi contemplativ e descris în cea mai frumoasă limbă în cărţile *«Podoaba nunţii spirituale», «Icoana mîntuirii veşnice», «Cele şapte trepte ale iubirii»* etc. Rămînerea lui în cadrele Bisericii şi talentul său literar, creator al limbii olandeze, fac din el ctitor al aşa-numitei *devotio moderna,* evlavia nouă, care pune pe om în raport practic cu Dumnezeu pe drumul regal al imitării lui Hristos.

Nu mai contează acum şcolile sau organizaţiile oficiale bisericeşti care să îndrume viaţa creştină, ci personalităţile mari care creează mişcări libere, individualiste, caracteristice stilului nou de viaţă. *Fratres devoti* (Fraterherren) sau fraţii de viaţă comună sînt asociaţii libere, fără vot monahal, înrudite cu ordinul augustinian. Ele s-au organizat mai întîi pe la 1375 la Deventer, în Olanda, sub conducerea lui Gerhard Groot (1340—1384) şi Florent Radewijns (1350—1400). Inspiraţi de cartezieni, fraţii de viaţă comună lucrează, pentru ca să se întreţină, în agricultură şi grădinărie, copiază, leagă şi mai tîrziu tipăresc cărţi traduse sau prelucrate de ei spre educarea religioasă a tineretului. Viaţa dusă în cinste, muncă, rugăciuni şi meditaţii : iată scopul acestor asociaţii de bărbaţi, după care aproape 10G de grupări similare feminine au împînzit vestul Germaniei şi Olanda.

«Urmarea **lui** Hristos» atribuită lui *Thomas de Kempis* (1379 — 471), tipărită în cele mai multe ediţii şi tiraje după Biblie —■ se cunosc ite 3.000 de ediţii în toate limbile, ba chiar, în sec. al XV-lea, s-a ărit de 12 ori — este cea mai fidelă exprimare a acestei noi evlavii umate în predarea voinţei lui Dumnezeu şi îndrumarea spre lepăda de grija lumească şi spre unirea cu Hristos în Taina cuminecă-ii. Scrisă în limbă simplă, populară, cu evlavie şi fără nimic arti-al, această scriere, destinată la început unui cerc restrîns, a devenit i din cele mai populare cărţi.

Paralel cu decadenţa scolasticii şi cu înflorirea teologiei contempla-
? şi practice, se dezvoltă în Europa veacurilor XIV şi XV Umanismul
Renaşterea. Fie că le înţelegem ca pe o manifestare a individualis-
lui în viaţa politică, socială, religioasă, dar mai ales artistică şi lite-
ă, cu orientare spre spiritul antichităţii nou descoperite, cum zicea
1860 istoricul elveţian Iacob Burckhardt {1818—1897) în lucrarea sa
cală *Die Kultur der Renaissance in Italien (= Cultura Renaşterii în*
ia), fie că vedem în ele tendinţele medievale mistic-religioase ale
etului însetat după epoca de aur, după renaştere, ca pasărea Phoenix,
cenuşa trecutului (în care sens s-au manifestat, Ioachim de Floris —
5—1202 —, Francisc *de* Assisi — f 1226 — ori alţi precursori spi-
ali în luptă cu scolasticismul searbăd şi cum vrea Conrad Burdach),
în emanciparea spiritului laic (întîi provensal-burgund şi de aici,
î Renaşterea italiană, şi a celorlalte popoare), prin mijlocirea lite-
irii cavalereşti a trubadurilor şi mai ales a romanelor populare cum
le Nordstrom, sau începutul de trezire naţională, cum crede Huizinga,
în sfîrşit, că le-am atribui cauzelor economice capitaliste, prin des-
ţarea economiei rurale şi a statului feudal fărâmiţat şi prin înlocuirea
cu o economie de schimb care a dus la centralizarea puterii de stat
3 crearea ţărilor moderne, cum susţin socialiştii, oricum le-am lua,
aşterea şi Umanismul constituie fenomene cu multiple influenţe în
a culturală şi teologică a vremii.

Că aceste fenomene trebuie duse mult înapoi pînă in Evul mediu torenaştere), sau trebuie mărginite la veacurile XIV—XVI, este in-rent, după cum iarăşi este indiferent că prin umanism înţelegem mai t un raport personal, literar sau pedagogic faţă de cultura greco-ană, pe cînd Renaşterea constă îndeosebi în reînvierea operelor po-*i,* culturale, artistice în spiritul antichităţii. In fond, avem de-a face in proces istoric foarte complex, sesizabil în setea după forme noi i nemulţumirea cu cele vechi ; de aici simţul critic şi ştiinţific care i la o mulţime de descoperiri şi invenţii, precum şi la schimbarea talităţii şi a concepţiilor de viaţă deosebite de Evul mediu. In stă privinţă,

desigur că *şi* latura materială (înflorirea oraşelor ita-
> prin comerţul cu Orientul Mediteranei greceşti şi
mohamedane) re partea sa de contribuţie, după cum
tot contactului cu Bizanţul se reşte în mare parte şi
latura spirituală şi descoperirea bunurilor irii
clasice antice şi imitarea temelor artistice în creaţiile
proto-şterii. Spiritul Renaşterii, îndrăgostit de frumosul
naturii şi al vieţii nteşti şi încrezător în puterea
raţiunii, care vede în om un atot-

puternic, se opune astfel cugetării medievale care subordona totul vieţii de dincolo, omul şi viaţa lui fiind doar umbre trecătoare de la pămînt la cer.

Cîţiva din scriitori contribuie, în mod deosebit, la crearea noului spirit, care va ajunge 'dominant şi în cultura teologică. Intre aceştia pomenim pe Dante Alighieri (f 1321), Marsilius de Padua (f către 1342), Francesco Petrarca (f 1374), I. Boccacio (f 1375), Lorenzo Valla (f 1457), I\icolaus Cusanus (f 1464) şi alţii.

Deşi creştin şi medieval prin concepţia despre lume şi societate, **Dante** stă, prin înălţimea şi curajul opiniilor sale, la poarta lumii noi. Brodată pe ideea spiritualistă a istoriei omenirii ca şi a vieţii individuale desfăşurate în cicluri şi etape, în drum spre desăvîrşirea divină, trilogia *<<Divina Comedia»* şi tratatul «De *monarchia»* ne dau totodată şi imaginea epică a vieţii comunale în care se încheagă noua societate modernă, cu pasiunea luptelor politice dintre diferitele partide ale Italiei, de la începutul sec. XIV, în care se reflectă nu numai tendinţele epocii şi suferinţele exilatului admirator al partidei imperiale «ghibelini», ci si nemulţumiri ale teologilor de la 1304, cu planul papei Benedict XI care voia să menţină tot dominaţia teocraţiei papale a lui Grigorie al VH-lea, Inocenţiu al III-lea sau Bonifaciu al VIII-lea. Aşa se şi explică de ce unii papi şi cardinali sînt puşi în infern sau în purgatoriu. Cît despre canzonetele şi sonetele din volumul *«-Vita nuova»,* în care se resimte influenţa poeziei provensale franceze, Dante cîntă iubirea spiritualizată a femeii, devenind, împreună cu Petrarca, popularizatorul genului în întreaga Europă.

Marsilius de Padua (1278—1342) a activat după 1326 în preajma împăratului german Ludovic de Bavaria (1314—1347) pentru a cărui luptă împotriva pretenţiilor de imixtiune interstatală ale papalităţii el a scris celebrul tratat *«Defensor pacis»* în care pentru prima dată se formulează principiul suveranităţii statului laic. «Izvorul relelor decurge în orice stat, zice el, din duplicitatea puterii executive *(vis coactiva),* care nu poate emana decît de la popor *(legislator humanus).* Orice altă putere în stat, inclusiv cea bisericească, trebuie înţeleasă numai ca fiind delegată de la popor». S-a încercat a se atribui papei putere absolută în stat şi peste stat, dar aşa-zisa putere a Sfîntului Petru n-are nici c bază în Sf. Scriptură, unde nu se vorbeşte de nici o astfel de puter; a Apostolului Petru$_{L}$

E drept că din tezele acestei teologii noi unele au fost condamnata ca eretice încă în 1327, dar ele vor supravieţui mai ales în galicanism în febronianism şi iosefinism.

Francesco Petrarca (1304—1374) e unul dintre cei dintîi umanişti A studiat dreptul la Montpellier şi la Bologna, dar în locul decretalelo a îndrăgit pe Cicero (f 43 î. Hr.) şi Vergiliu (f 19 î- Hr.). Parte dii viaţă şi-a dus-o lîngă Avignon, în localitatea Vaucluse, unde avea ui post de cleric inferior, ceea ce nu 1-a oprit să cînte în celebrele sal «canzoniere» iubirea frumoasă, dar neîmpărtăşită, a Laurei. Nume ş mai cunoscut i-au făcut poeziile sale în hexametri latini, sau în alt rime, în care imită bucolicele vergiliene sau poeziile lui Horaţi

-8 î. Hr.), apoi poemul neterminat despre Scipio Africanul şi în-ebi cele vreo 600 de scrisori, în care arată neobositele lui călătorii î manuscrise vechi, greco-latine, după frumuseţile naturii şi în ge-1 după liniştea sufletului, pe care totuşi o umbreşte un sentiment anitate. Cu toate acestea, lumea politică, ştiinţifică, artistică şi filo-;ă a timpului îl încoronează în ziua de Paşti a anului 1341, pe Capi-1 Romei, cu coroana de lauri, şi ar fi rămas aici, în Roma, care şese pradă luptelor interne, după plecarea papei la Avignon, fiindcă imţea atras îndeosebi de lupta de «renaştere» şi unificare politică bunului Cola di Rienzo (f 1347), dacă acesta n-ar fi fost omorît poate mai sigur, din pricina ciumei celei mari din 1348. Fapt este leacă din Roma şi la 1353 se «converteşte» la viaţă de cleric, purtînd cum doar grijă de cei doi copii ai săi şi scriind cărţi filosofice, cum «De *contemptu mundi» (— «Despre dispreţuirea lumii»),* apoi *«De*-i *religiosorum»,* în care evocă liniştea mînăstirească dar combate sticismul decadent, apoi *«De vita solitaria», «De vera sapientia»* ş. a., are, cu stoicism şi sinceritate augustiniană, îşi descrie «păcatele eţelor», neuitînd din cînd în cînd să arunce săgeţi contra ignoranţei, logiei, filosofiei averoiste şi altora.

Dacă la Dante şi Petrarca tonul şi inspiraţia sînt încă în parte creş-
în schimb la negustorul şi poetul Boccaccio *(f* 1375), ca şi mai
i la colecţionarul de manuscrise şi epistolograful Poggio Bracciolini
159), la istoricul florentin Leonardo Bruni (f 1444), la Enea Silvio
domini, viitorul papă Pius II (1458—1464), la profesorul şi cano-
Lorenzo Valla (f 1457), dar mai ales la Antonio Beccadelli zis
rmita (f 1471), începe să predomine epicureismul şi frivolitatea.
îccio prezintă în *«Decameronul»* său moravurile societăţii contem-
ie, rîzînd de bărbaţii înşelaţi, de clericii desfrînaţi, de slujbaşii
i, o societate şi o Biserică plină de păcate, dar care totuşi poate
nta motive de convertire pentru un evreu, în legenda cunoscută.
ntr-o societate plină de atîta bunăstare, cu atîtea universităţi şi cu
e dese schimburi între Răsărit şi Apus, s-a ajuns în sec. XIV^-XV,
mare progres în ştiinţe şi la înregistrarea unei serii de invenţii şi
periri ; praful de puşcă a revoluţionat războaiele în sec XIV—XV
lus la distrugerea feudalităţii, iar orologiul, gravura, tiparul şi des-
irile geografice (înconjurul Africii şi aflarea Americii) au atras
sine schimbarea societăţii şi pregătirea vremilor noi. îndeosebi ti-
a dus la răspîndirea vertiginoasă a ideilor, la crearea cu timpul a
opinii publice şi deci la schimbarea în sens democratic a stucturii
aţii, iar descoperirile geografice, cu aruncarea pe piaţa europeană

tităților imense de aur, îndeosebi american, vor duce la crearea ca-
smului şi apoi la schimbarea economiei industriale şi comerciale.
;onsecinţa acestor mari invenţii din istoria omenirii se va vedea
n sec. XVI şi
următoarele.
otuşi, studiile filosofice şi filologice, critice, vor primi un mare în sec. XIV—XV. Gustul pentru antichitate a dus la dorinţa cu-îrii limbilor latină şi greacă, care, de altfel, nu fuseseră complet ite nici pînă atunci, dar nu erau studiate ştiinţific. Petrarca ofta

că n-a putut învăţa pe deplin greaca din scurta întîlnire de la Avignon cu monahul calabrez Varlaam, în 1339. De la finele sec. al XlV-lea şi mai ales în sec. al XV-lea, o mulţime de greci petrec sau se refugiază în Italia, creînd la început cercuri sau cenacluri de studii clasiciste, iar apoi înfiinţîndu-se chiar academii permanente în multe oraşe italiene : Florenţa, Neapole, Roma, Padua, Veneţia, Mantua etc. Dintre grecii refugiaţi în Italia pomenim pe Ioan Hrysoloras (sec. XV), dascălul filosofului italian din Toscana, Francisco Filelfo (1398—1481), căruia i-a dat pe fiica sa de soţie şi i-a ajutat să ducă la catedrele din Bologna şi Florenţa textul multor clasici greci, apoi pe platonicianul Ghemistos Ple-thon (f 1452) — întemeietorul Academiei din Florenţa, împreună cu Marsilios Ficino (f 1499), traducătorul operelor lui Platon şi Plotin — care, în timpul sinodului unionist de la Ferrara — Florenţa din 1438— 1439, a uimit pe italieni cu entuziasmul său pentru Platon, şi pe cardinalul Visarion (f 1472), cunoscut tot din timpul sinodului florentin şi mai pe urmă unul dintre ctitorii Academiei veneţiene.

Dintre italienii îndrăgostiţi de clasicism pomenim, afară de Fran-cesco Filelfo, pe dascălii ambulanţi Angelo Poliziano (f 1494), preceptor al familiei lui Cosimo de Medici (1388—1464), apoi răscolitorul şi răs-pînditorul de cărţi Poggio Bracciolini (f 1459), colecţionarul Giovanni Aurispa (sec. XV), pedagogii : Vittorino da Feltre (f 1446) şi Guido da Verona (f 1460), librarii : Vespasiano da Bisticci (f 1448) şi N. Niccoli (f 1437), a cărui bibliotecă de 800 de codici vechi a fost cumpărată de Coşimo de Medici şi, împreună cu alte colecţii, a fost una din primele biblioteci publice din Europa (Laurentiana din Florenţa) ; o alta a fost cea din Vatican, înfiinţată la 1453 de papa Nicolae V (1447—1455), apoi altele la Urbino, la Veneţia etc.

Figura canonicului **Lorenzo Valla** (1405—1457) e cunoscută prin studiul lexicografic despre «eleganţa limbii latine», după care va învăţa mai tîrziu Erasmus din Rotterdam (1467—1536), apoi prin scrieri literare şi filosofice («De *voluptate»,* în care afirmă episcureismul contrar vieţii de dincolo), şi prin contestarea autenticităţii Simbolului apostolic şi a «donaţiei constantiniene», fapt pentru care a avut de suferit şi era să fie ars pe rug dacă nu l-ar fi ocrotit regele Alfonso V al Neapolului (1416—1458) şi mai tîrziu papa Nicolae V.

Filosofii **Raymund de Sabunda** (f 1450), medic spaniol, apoi enci-clopediştii **Picco de la Mirandola** (f 1494) şi **Nicolaus Cusanus** (-{• 1464) erau mari eruditi în scrierile matematice, naturale şi filosofice. Toţi trei au căutat să pună de acord tefalogia ca rezultatele ştiinţifice, primii doi încercînd un fel de teologie rtatofălă (Picco afirma : *«philosopliia veritatem quaerit, theologia invenit, religio possidet»* = filosofia caută adevărul, teologia îl găseşte, religia îl posedă), iar Nicolaus Cusanus făcînd în opera «De *docta ignorantia»* o sinteză deplină, întrucît el vedea în creştinism *coincidentia oppositorurn.* Lupta pentru unirea Bisericilor şi mai ales pentru înlăturarea schismei papale (1378—1417) prin conciliarism 1-a făcut pe Cusanus vestit nu numai la Sinodul din Basel (1431—1449), ci şi în restul Europei.

B I B L I O G R A F I E *

Les Universites ă la Un du Moyen âge, Paris, 1973; *The Univeisities in the Middle Age.* Editcd by Josef Jisewijn and J. Paquet; Studia VI, Leuven (Lou-
1978; H. Grundmann, *Vom Ursprung der Universitatea im Mitielalter,* ed. 2-a, urg im Breisgau, 1960; Denifle, *Die Universitäten des Mittelalters bis 1400,* Ber-
A. Weisheiple, *Thomas von Aquin. Sein Leben und seine Theologie.* Aus der kanisch iibersctzt, Gratz (Styria), 1980, 391 p. Andre Clement, *Thomas d'Aquin,*
1983, 366 p. Recenzie, Pr. Prof. I. Rămureanu, în «Studii teologice», XXXV), i—VIII.
L. Jugnet, *Pour connaître la pensee de saint Thomas d'Aquin,* Paris, **1979**; Chesterton, *Saint Thomas d'Aquin,* Paris, 1977.
R. Casin, *Saint Thomas d'Aquin ou l'intelligence de la ioi,* Paris, 1973; R. ,
x, *Initiation ă la theologie de saint Thomas,* Bordeaux, 1969; Ch.-D. Boulogne, *Thomas d'Aquin,* Paris, 1965.
S. Breton, *Saint Thomas d'Aquin,* Paris, 1965. ;
P. Grenet, *Le thomisme.* Coli. «Que sais-je», Paris, 1953.
M.-D. Chenu, *Introduction a ietude de saint Thomas d'Aquin,* Paris, 1950; •
i
. Gillet, *Thomas d'Aquin,* Paris, 1949; E. Gilson, *Le thomisme. Introduction â* ,'
ilosophie de saint Thomas, Paris, 1949; A. Cresson, *Saint Thomas d'Aquin, sa* j
;on oeuvre, Paris, 1947 ; M. Grabmann, Saint *Thomas d'Aquin,* Paris, 1936; J.

p
rt, *Saint Thomas d'Aquin, le genie de l'ordre,* Paris, 1934 ; J. Maritain, *Le doc-*
angelique, Paris, 1930; A. D. Sertillange, *La philosophie de scint Thomas* ,L
un, 2 voi., Paris, sans date ; Idem, *Les grandes th'eses de la philosophie tho-* *A*
Paris, 1928; Idem, *La philosophie morale de saint Thomas d'Aquin,* Paris,

*§

ii

^entru scolastică şi alţi scriitori medievali în Apus. ‘

*

J. Pieper, *Scholastik. Gestalten und Probleme,* Freiburg im Breîsgau, 1960; E.
î, *La philosophie du Moyen Age,* Paris, 1976; P. Floss, *Mikulas Kusansky* (—
ÎUS Cusanus), Praha, 1977; Joh. Irmscher, *Renaissance und Humanismus,* t.
Berlin, 1966; J. Chevalier, *Histoire de la pensee.* T. 2. *La Pensee chretienne,*
1966; Rudolf Otto, *Mystique d'Oricnt et mystique d'Occident. Distinction et*
Traduction de Jean Gouillard, Paris, 1951 ; E. Brehier, *La Philosophie du* Mo-
Vge, Paris, 1937; E. Gilson und Ph. Bohner, *Die Geschichte der christUchen*
|
ophie, Bd. I—IV, Paderborn, 1936—1937; Schnurer, *Kirche und Kultur* l|
im Mit-
•r, Paderborn, 1935 ; F. Cayre, *Patrologie et Histoire de la theologie,* t. II, 2-e

aris, 1933, p. 370—706; M. de Wulf, *Histoire de la philosophie medievale, 2* i-e ed. Louvain, 1924.

n *limba română i ntre antichitate şi renaştere. Gîndirea Evului mediu de la începuturile patris-*

2 Nicolae Cusanus. Traducere de Octavian Nistor, t. I—II, Bucureşti, 1984;

i Ion Lancrănjean, *Incercri de reabilitare a gîndirii creştine medievale,* Bucu-

1936, ca bună bibliografie. Prof. T. M. Popescu, Pr. Prof. T. Bodogae, Prof. Gh. ;cii, *Istoria bisericească universală,* Bucureşti, 1956, p. 154—174; Euseviu Po-, *Istoria bisericească universală.* Traducere de At. Mironescu, t. II, ed. 2-a, îSti, 1927, p. 192—206. *'entru bibliografia Renaşterii,* vezi Bibliografia capitolului următor.

Bibliografia întocmită de Pr. Prof. I. Rămureanu şi Pr. Prof. T. Bodogae.

Arta creştină în sec. XI —XV în Răsărit şi Apus

Fiind strîns legat de Biserică, omul medieval a căutat în toate chipurile să înfrumuseţeze Biserica. De aceea arta creştină cunoaşte o mare dezvoltare, începînd de la poezia şi muzica religioasă pînă la artele plastice : arhitectură, sculptură, pictură, precum şi aşa-numitele arte minore. Niciodată în istoria acestor exprimări ale frumosului nu s-a dizolvat în ele atîta element creştin ca în Evul mediu, cînd ideea religioasă stătea la baza întregii vieţi. Deşi, mai ales pentru Biserica răsăriteană, veacurile XI—XV au fost pline de suferinţe (invaziile pecenege, cumane, tătare, turceşti şi cruciadele, nefaste pentru viaţa bisericească a Răsăritului), totuşi ele ne-au dat, atît în Răsărit cît şi în Apus, o dezvoltare artistică de prim ordin. Pentru Răsărit ea nu mai avea vigoarea ş: originalitatea veacurilor anterioare ale lui Justinian {527—565) şi ale împăraţilor din dinastia Macedonenilor (877—1057) ; şi totuşi, atît în arhitectură cît şi în pictură şi în celelalte arte, s-a lucrat mult acum, re-uşindu-se să se transmită şi Apusului, prin cruciade, prin relaţii comerciale, matrimoniale şi de politică filo-latină duse de împăraţii Comneni (1081—1185) şi Paleologi (1261—1453), inspiraţii şi modele care voi contribui la creaţiile nepieritoarei arte romanice, gotice şi mai ales protorenaşterii.

Lucrările de artă de acum poartă pecetea suferinţelor epocii : bisericile sînt mai mici, din material mai puţin luxos şi mai puţin rezistent iar mozaicul e folosit doar la clădiri principale, căci în locul lui se foloseşte fresca. Formalismul şi imobilitatea încep să pună stăpînire pe pictura sec. XI—XIII, dar valoarea ei artistică nu scade. Mai ales în art£ decorativă şi în pictură (care-şi împlineşte acum canonul pînă la cels mai mici amănunte) arta bizantină trăieşte în aceste veacuri perioad; de glorie. E adevărat că, fiind legată de specificul cultului ortodox, arte bizantină e *lipsită de naturaleţe,* e gravă şi austeră, aşa cum o impum concepţia ortodoxă. Dar nu e mai puţin adevărat că ea a determina în veacurile acestea toate marile opere artsitice europene, cum zice bi zantinologul Ch. Diehl. Ceea ce trebuie iarăşi subliniat e faptul că, spn deosebire de perioadele premergătoare, înregistrăm acum o descentra? lizare simţită a artei. Athosul, Macedonia, Mistra, Trapezuntul, Arme nia şi apoi Sicilia, Veneţia, sudul Italiei, Franţa, Germania şi Anglie chiar, ţările române, spre a nu mai vorbi de Bulgaria, Serbia şi Rusia toate vor reuşi acum să imite şi să adauge şi specificul local unei fior' artistice atît de bogate. In sfîrşit, o altă caracteristică a epocii constă îi faptul că de unde înainte arta bizantină era mai mult imperială, acun devine înceltul cu încetul o preocupare şi pentru alte categorii de oa meni. Principi, vlădici, călugări, boieri, ţărani, negustori, meseriaşi îş pun de acum pecetea pe lucrări artistice care mergeau de la mozaic fildeş, pergamente cu miniaturi sau covoare luxoase, pînă la modeşti bisericuţe de lemn, lucrate cu foarte mult gust, în satele româneşti sat rutene.

In arhitectură predomină, începînd cu sec. al Xl-lea, planul cruciform izilic cu cupele, la care se mai adaugă încă la greci, dar mai ales la ini, sîrbi şi ruşi, nartexul cu una sau două încăperi şi cupole. For-*ie* cruce e vizibilă uneori numai în interior, alteori şi în exterior, îteodată e înscrisă în dreptunghi. Unii istorici de artă (ca Strygow-susţin că generalizarea planului cruciform s-a făcut sub influenţa ană. Cupola mare şi unică la început e însoţită acum de altele mai mte, rotunde sau poligonale. Absida altarului şi cele laterale iau ri, de pildă în Serbia, forma treflată. Cu timpul, ca o influenţă rocă, se adaugă clopotniţa. în Rusia apare forma de ceapă la cupolă ■ită influenţei tătăreşti. "ele mai importante clădiri făcute de Comneni în **Constantinopol**

Chora, refăcută la începutul sec. al Xll-lea, atît de des imitată tîrziu, chiar şi la biserica Domnească din Curtea de Argeş, apoi *icratorul,* clădit în cruce greacă la 1124 de Irina, sofia lui Ioan al

Comnen (1118—1143), apoi *Panachrantos, Pammakaristos* şi *Pante-is,* toate trei de la finele sec. al Xl-lea sau prima jumătate a sec. I-lea. Mici şi frumoase sînt bisericile din **Atena** : *Sf. Theodori* (fi-sec. XI), *mica mitropolie* şi *Kapnikarea* (sec. XII), toate trei bine îte pînă azi. Apoi biserica *Protathon* din Athos (sec. XIII), dar jles frumoasa biserică *Daphni,* la 10 km vest de Atena, clădită în

1Xlll-lea, cu minunate picturi în mozaic (mai ales pictura Panto-

rului e de o rară expresivitate), apoi o serie întreagă de *bisericuţe*

loponez, Epir, Macedonia. în **Bulgaria** sînt caracteristice pentru

tă perioadă bisericile de la Stanimaka, Boiana şi Mesembria, toate

scolul al Xlll-lea ; sînt de remarcat apoi **bisericile** sîrbeşti : Stude-

- 1190, Hilawdarul — 1197, refăcută de Sf. Milutin la 1293 şi Jicla,

ele din ele resimţindu-se influenţa lombardă, cu cupolă şi cu turn,

-şit vestitele **biserici ruseşti** : *Sf. Sofia* din *Kiev,* terminată în 1037,

ictată după aceea, *Uspenia din Kiev,* precum şi bisericile din *Nov-*

şi *Vladimir Susdalski,* clădite în sec. XI—XIII ; toate acestea do-

*2*o febrilă activitate artistică în primele două veacuri ale acestei

ide pe care istoricul englez Haskins o socoate, cu destul temei, ca

:ă de renaştere artistică europeană sub influenţa bizantină.

ot în acest timp se clădesc sub influenţă bizantină, în epoca de re a stilului romanic şi chiar gotic şi Renaissance, o mulţime de *:i* care trădează inspiraţie orientală, venită prin călugării de la

Cassino, cunoscători ai mozaicurilor şi miniaturisticii bizantine, rin negustori, mai ales veneţieni. De altfel, **Sicilia** şi sudul **Italiei** rovincii de *artă pur bizantină.* Bisericile din *Palermo, Monreale* şi

dar mai ales catedrala San Marco din Veneţia (terminată la 1095, modelul bisericii Sf. Apostoli din Constantinopol) sînt tot atîtea nente bizantine în Italia, unde probabil că existaseră şcoli de pic-i mozaic, pentru a executa lucrări şi la biserici din

Roma, Bari, Io, Trieste etc. Influenţa se resimte şi în **Franţa,** unde ea se con-
cu începuturile artei romanice. în sudul Franţei a existat chiar lă pe lîngă *biserica Sf. Front* din Perigue (1120—73), cu măreaţa ' în cruce greacă, cu 5 cupole, imitată după biserica Sf. Apostoli •nstantinopol sau după San Marco din Veneţia. Tot sub influenţa

orientală s-au clădit *catedralele din Cahort* (1119), *Angouleme* (1120-50), sau biserici din **Gasconia** şi chiar din **Catalonia** spaniolă ca şi unei biserici de pe Rin — Germania.

Din epoca Paleologilor capitala bizantină pierde iniţiativa, în loci ei evidenţiindu-se centrele cretane : Mistria, Macedonia (cu Athosul), car reflectă, prin modelele transmise Serbiei, influenţa artei romanice (tre cento), care începe să facă, prin naturaleţea pe care o aduce, trecerea spr umanismul Renaşterii de mai tîrziu. Constantinopolul numără puţin biserici clădite în sec. XIV şl XV (doar două clădiri care formează a; corpul de la Fetige-Djami ; mai mult se repară şi se zugrăveşte.

Tesalonicul trăieşte în sec. al XlV-lea epoca cea mai strălucite *Bisericile : Sf. Apostoli* (1315) şi actuala *Iakub-Paşa* au fost lucrări ţipi ce. **Athosul** va atinge apogeul în sec. al XVI-lea, dar şi acum ne d frumoasele biserici ale mînăstirilor *Pantokrator* (1373), *Esphigmen* şi *Sf. Pavel* (1447). Clădirea mînăstirii thesaliene din *Trikala* aparţin sec. al XlV-lea, ca şi biserica din *Kalabaka.*

Centrul cel mai activ este despotatul Peloponez de la **Mistra** (lîng Sparta), unde se păstrează şi azi, în parte, şapte biserici din veacuril XIV—XV ca *Metropolia, Sf. Sofia, Evanghelistria* şi *Pantanassa,* în car se resimte şi profilul francez, explicabil prin stăpânirea lungă a crucia ţilor în acest loc. Acum înfloresc minunatele **biserici sîrbe** : *Deceani* (1327 *Gracianiţa* (1320), *Nogoricino* (1318), *Lesnovo* (1341), *Ravaniţa* (1381 *Crusevaţ* (1383), *Manasia* (1407) şi altele care, fie că împrumută elemen te din Athos (forma triconcă), fie din apus (decor alternant de piatră arcaturi, portaluri şi turn), fie chiar armene (briuri de dantelă), creea ză un stil propriu pe care îl transmit şi la **bisericile române** de la *Cozic Snagov, Sf. Nicolae Domnesc* din Curtea de Argeş, ceea ce, bine înţeles nu înseamnă că arta română, mai ales **în Moldova,** nu aduce *un specifi original* în veacurile XV—XVI, combinînd pe planul bizantin treflat < cupolă strimtă şi înaltă, căreia îi adaugă forturi, acoperiş zvelt şi orna mentaţie ascuţită la uşi şi ferestre. **Arta bulgară** suferă şi ea influenţi bizantină : *cruce greacă (Sfinţii Petru şi Pavel* din Tîrnovo, *Pantocra tor şi Sfinţii Arhangheli* din Mesambria), dar adaugă şi influenţele spe cifice ale Athosului (triconcă), îndeosebi în mînăstirea *Rila,* zidită li 1335.

Arhitectura rusească înfloreşte în sec. XIV şi XV îndeosebi 1< *Novgorod* (biserica *Sf. Teodor* şi *Uspenia),* dar mai ales în *Moscova,* und< marele cneaz Ivan Kalita (1328—1341) clădeşte *Kremlinul* cu biserief *Sfîntul Arhanghel Mihail,* căreia i se mai adaugă mînăstirea *Ciudov* ş *Vosnesenski,* ridicate de cneazul Dimitrie Donskoi (1363—1389). La 1351 se ridică la nord de Moscova vestita lavră a *Sfîntului Serghie de Rado nci,* cu rol atît de însemnat în istoria Rusiei. în sec. al XV-lea, stătu puternic al lui Ivan al III-lea (1462—1505) aduse meşteri italieni ci ajutorul cărora clădi în Kremlin *catedrala Adormirii* (Uspenski Sobor şi a *Bunei Vestiri,* care se păstrează şi azi cu figura lor compozită (bi zantin-Renaissance).

Ceea ce formează valoarea principală a artei bizantine din perioada aceasta este decoraţia sculptată şi mai ales pictura bogată, mai ran

nozaic şi mai mult în frescă. Zidul din piatră spartă alternat cu că-ddă, ici-colo cu brîuri de cioplituri în piatră, sau cu plăci de piatră de marmoră, dădea aspect vioi clădirilor. Uneori bucăţile de piatră imestecau cu fragmente de bronz, sidef, argint, sau chiar aur, şi pe •ă, dar mai ales in interiorul bisericii. Figuri sau simboluri liturgice, te în piatră, umpleau spaţiile goale din exterior şi din interior, la teluri, uşi, iconostas etc.

Pictura este repartizată după rînduiala strict liturgică şi simbolică ivit viziunii «ierarhiei cereşti şi a celei bisericeşti» a lui Dionisie ido-Areopagitul. întreaga mulţime de personaje şi de evenimente istoria mântuirii : patriarhi, prooroci, apostoli, sfinţi, mucenici, arhi-etc. îşi au locul bine stabilit pe planul arhitectonic şi pictural, înoate după cea mai strictă corespondenţă simbolică. Potrivit concep-soteriologice ortodoxe, biserica închipuie, prin cupola ei dominantă, 1 pe pămint, cum s-au exprimat solii cneazului Vladimir (980—). Sus pe cupolă, în mijlocul ierarhiei bisericeşti, Hristos împărtă-; pe apostoli (de pildă catedrala *Sf. Sofia* din *Kiev)* sau, în locul tei scene, *Maica Domnului în figură de orantă,* întruchipînd Bise-sau ca cea *«mai înaltă decît cerurile»,* înconjurată de o parte şi de alta srarhi, preoţi şi diaconi. In absida din faţa altarului stă de regulă a *«etimasia»,* cu *Hristos ca judecător* la sfîrşitul veacurilor ; cu cît propiem de pămînt cu atît coborîm mai mult în viaţa Bisericii. Ico-isul expune pe scurt istoria mîntuirii ; în pandantivii de sub cupolă Evangheliştii, pe pereţii laterali scene din viaţa Mîntuitorului şi a i Domnului. In nartex, ca să vadă orice creştin la intrare şi la ieşire, •ea omului, uneori alungarea din rai, sau părţi din judecata din i, ori din Apocalipsă. Pe pereţi şi sus, pe plafonul navei sînt Sinoa-ecumenice, vieţi de sfinţi, între altele ilustrări frumoase ca a imnu-catist, a lui Varlaam şi Ioasaf, scara lui Ioan Scărarul, vămile văz-lui etc.

3intre *compoziţiile în mozaic,* cele mai frumoase sînt cele de la *ni,* de la mitropolia din *Seres* (Macedonia) şi catoliconul mînăsti-*atoped,* toate trei de la finele sec. al XI-lea. Tot de atunci datează >zaicurile de la *bisericile italiene din Torcello, Murano* şi în parte din magnificele decoraţii de la *San Marco* din *Veneţia.* Veacul al sa ne-a dat decoraţiile bisericilor siciliene (îndeosebi monumentala re a catedralei din *Monreale),* apoi *mozaicurile bisericii vaticane* şi *'ibina din Roma,* ale bisericilor *Santa Măria Maggiore* şi *Santa Ma-ranstevere, San Paolo Fuori le Muri* (1218), *Baptisteriul din Flo*-(1225), la *Monte Casino,* la *Domul din Ravena* (1112) etc.

ti Răsărit mai pomenim *Sf. Sofia din Salonic, Rotonda Sfîntului înt* (1155) şi *biserica Naşterii Domnului din Bethleem* (1169), apoi ca *Sf. Mihail din Kiev,* biserica *Parigoritissa din Epir* etc. *Arta în c* ne-a dat, în secolele XII—XIV şi *tablouri portabile,* cele mai pierdute, dar din cîte ne-au rămas se poate vedea frumuseţea lor, Idă cele două panduri cu ciclul marilor praznice, care se află în ii operei domului din Florenţa, medalionul Sf. Gheorghe din Lou-ltele la muzeul Ermitage din Leningrad, la Athos etc.

Dintre picturile în frescă amintim pe cele din *Capadocia,* executat în stil popular şi uneori chiar realist dar dominate în genere de con cepţia monahală orientală, apoi o mulţime de fresce din biserici italie ne *(cripta Sfîntului Blasiu* lîngă *Brindisi* — 1197, *grota Sfînlului Ştefai* lîngă *Otranto,* capela *Santi Eremiti în Calabria* etc). în Răsărit pome nim *biserica din Pergam,* în Rusia, *Sf. Sofia* din Kiev, biserica *Schim tarea la Faţă* din *Cernigov, Sf. Sofia din Novgorod, biserica Nereditsi* lîngă Novgorod etc, opere de un mare talent de execuţie. Şi icoani cunoaşte epoca Comnenilor, dar destul de rare, fie închipuind persoana singuratice : Maica Domnului în mănăstirea *Ivir,* Panaghia Cucuzelisa în *havra,* alta în *Hilandar,* toate în Athos ; apoi cele din Rusia : *Novgorod, Costroma, Vladimir* etc, şi neîntrecutele lucrări ale genialului călugăr de la mînăstirea *Sf. Serghie,* Andrei Rubleov, de la începutul sec al XV-lea, care a creat o şcoală celebră în Biserica Rusă şi din a cărui operă este mai ales vestită icoana *Sfintei Treimi* (3 îngeri stînd *te* masă) şi altele aflate în galeria Tretiakov. Din această epocă avem şi tradiţia normativă a *«Manualului de pictură»* pus sub numele lui *Dionisk de Fuma* (sec. XVII), care a studiat după Manuel Panselin, pictor vestii din Athos (sec. XIII—XIV), tehnica preparării culorilor şi tematica amănunţită a picturii bisericeşti. Pictura Paleologilor ne dă cea mai completă imagine de influenţă reciprocă între Răsărit şi Apus (Şcoala ma-cedonică şi cretană), cu figuri vii, cu teme noi, cu specific local sîrbesc, român sau rusesc. în orice caz, pictura bizantină a sec. XIV—XV nu e] influenţată, ca cea apuseană, de temele teatrelor şi misterelor, ci şi culH tura teologică sau chiar profană a vremii, încît istoricii de artă au tot dreptul să vorbească de o renaştere originală a artei bizantine înainte de căderea Constantinopolului.

Pictura exterioară păstrată la cîteva biserici şi mînăstiri din nordul Moldovei : *Voroneţ, Moldoviţa, Sf. Gheorghe din Suceava, Humor, Arbore, Sucevita* etc, constituie un fenomen de o semnificaţie unică în istoria artei creştine răsăritene. Sfinţi şi filosofi antici şi-au dat întîl-nire pe faţadele acestor biserici în ambianţa plină de umanism a peisajului românesc sub revărsarea de lumină lină a sfintei slave a Tatălui ceresc, lumină care a întărit conştiinţele tuturor fiilor acestor pămînturi într-o vreme cînd puterea turcească cotropea cîmpuri, dar nu se putea atinge de suflete.

Miniatura ne-a dat o serie de monumente de valoare nepieritoare pentru arta bizantină. *Psaltirile din Vatican* (Nr. 372 şi 381 din sec. al XH-lea) şi *British Museum* (Nr. 19.352 din 1066), manuscrisele ilustrate cu *opera Sfîntului Grigorie Teologul* (Paris, Coisl. 239, Ierus. 14, etc), cu unele reprezentări din mitologia profană, apoi *Evangheliarele* lucrate în diferite stiluri (manuscrisul 74 din Biblioteca Naţională din Paris are 361 ilustraţii în stil siriac, cel din mînăstirea Ivirilor Nr. 5 e şi mai original), *omiliile* ilustrate în *cinstea Maicii Domnului* de Iacob Monahul, sec. XII, manuscrisele din sec. XIV şi XV : *«Istoria»* lui Ioan Cantacu-zino, cu ilustrarea sinodului din 1341, *Psaltirea sîrbă* din Miinchen, frumoasa caligrafie din *Evangheliarul de la Neamţu* din 1425^ *viaţa Sfîn-*

ii Serghie din Radonej şi multe altele au ridicat valoarea artei bi-tine la o înălţime aproape egală cu arhitectura şi sculptura ei.

Ţesăturile veşmintelor bisericeşti, a epitrahilelor, a epitafelor din *•ida* 1299, *Cozia* 1396, *Putna* 1485, *Neamţu* 1437, *Novgorod* 1450, *Sale* 1350, aduseră şi ele o înflorire nemaiîntîlnită pînă atunci. La fel Iptura obiectelor de metal, lemn ori fildeş, lucrarea emailului, în s bizantinii sînt pionieri, începînd de la obiecte liturgice pînă la ci, cupe, rame de icoane şi atîtea alte obiecte şi iconiţe, fac din ma-:stările artistice bizantine cel mai glorios document al trecutului iieval al popoarelor Bisericii răsăritene.

Arta bisericească apuseană marchează, între veacurile XI—XV, etape şi trei direcţii : romanică, gotică şi a Renaşterii.

Cea dintîi se numeşte romanică pentru că este o continuare a momi vechi roman de a clădi, schimbat sub diferite influenţe, îndeosebi mtină. Stilul romanic se mai numeşte şi lombard, pentru că prima înflorire, încă de la finele sec. al X-lea, are loc în oraşele lombarde, de aici trece munţii, cuprinzînd tot vestul şi nordul Europei şi ajun-*i* aici dominant în secolele XI—XII, iar în Germania în secolul al I-lea. Pînă la înflorirea stilului romanic clădirile se făceau mai mult lemn, cum se vede încă tîrziu în Evul mediu în ţările nordice şi [r]e. în secolele XII—XIII încep lucrări numai în piatră. Arhitecţii şi pagandiştii noului stil sînt călugării, îndeosebi în urma importantei irrrie de la Cluny.

Noul stil exprimă austeritate şi monumentalitate aşa cum era şi emul politic bisericesc al teocraţiei papale. Totul e închegat, liniile sobre, dar o întreagă bogăţie de clădiri laterale dau impresia de ine şi de supunere, ca şi sentimentul care domina în mănăstirile de e a plecat. Trăsătura caracteristică este bolta care a atras după sine ■mbarea întregului edificiu ; întrucît greutatea boitei presa spre ex-or, s-a simţit nevoia lărgirii şi întăririi zidurilor prin stîlpi şi contra-uri solide. Planul dreptunghiular al bazilicii vechi devine acum cruci-n prin tăierea braţului vertical cu unul orizontal în faţa -altarului, ; care dă naştere la două coruri (braţe sau abside) pătrate, unde stau ăreţii, respectiv clericii, iar dedesubt se află cripta cu moaştele mar-or (un fel de cupolă subterană). Arcadele ferestrelor şi portalurilor or imită liniile semicirculare ale boitei. Pereţii laterali ai navei sau elor — de regulă există trei sau cinci nave, ca la Cluny, una prin-ilă şi altele secundare — sînt decoraţi cu figuri simbolice, animale vegetale, dar mai ales cu sculpturi statuare ale sfinţilor, care abundă în interior, cît şi în exterior la portaluri. Pentru a da şi mai mare ipă, s-au clădit balcoane la etaj, iar sus, la al doilea etaj, s-au făcut stre mari, care aruncă destulă lumină înlăuntru. O altă inovaţie includerea, în corpul clădirii, a turnului sau a turnurilor, căci mo-îentele romanice au de regulă mai multe turnuri, în afară de unul două de la intrare.

Pictura ocupă un loc mai redus în comparaţie cu arta bizantină.

în şcoala sieneză şi în cea din Assisi, unde au lucrat ucenici fran-ani, iar mai tîrziu marele creator Giotto, se face loc mai mult picturii .

în biserică. Pînă atunci arta bizantină e suverană în monumentele italice, aşa cum am văzut. Singură *miniatura* manuscriselor era în floare în arta romanică. Centrele mai importante de miniatură sînt în partea răsăriteană şi sud-estică a Franţei : domurile din Toulouse, din Cluny, Clermont, în Italia : domurile din Modena şi Parma, în Germani renană, mai ales : domurile din Freiburg, Spira, Worms, Mainz, Mari Laach, Limburg. Din aceste centre călugării benedictini şi cei din Cluny duc noul stil şi în Anglia, în Spania, Palestina, Siria. *Artele minore,* de prelucrare a aurului, argintului, emailului, fildeşului, marmorei etc. ne-au dat şi în Apus opere de valoare, dar nu la înălţimea celor din Răsărit

Arta gotică a înflorit pentru prima oară în nordul Franţei, în *Ile de France* şi în *Picardia.* Cea mai veche biserică în acest stil este St. Denys, la nord de Paris, clădită în 1140 de abatele Suger. Porni tot de la planul de cruce latină al stilului romanic, noul stil introduce ca temă nouă ogiva, arc de cerc frînt în unghi ascuţit, cu ajutorul căruit se obţine o clădire centrată vertical, cîtă vreme în stilul romanic domini tendinţa orizontală. Pentru a susţine corpul clădirii care culminează în turnul ce se înalţă ameţitor şi subţire spre cer, arta gotică întrebuinţează stîlpi în interior şi exterior, de la care şi între care arcuiturile ascuţite formează nervuri dese în formă de diagonală, iar altele ma rotunde susţin greutatea întregului. De sus, vitraliile transmit o lumim difuză, sporită în interior de umbrele întretăiate ale mulţimii coloaneloi dintre nave, căci cel puţin trei nave are fiecare biserică gotică, pe cart mulţi o numesc «clădire pe stîlpi», zidurile exterioare fiind doar o încheiere cerută de perspectiva acestor clădiri înalte şi ascuţite.

înălţimea impresionantă a tavanului de 47 rn., ca la Beauvais, sat de 43 m., ca la Amiens, cea a turnurilor ajungînd mai tîrziu pînă 1; 161 m., la catedrala din Ulm, copleşesc pe credincios prin dovada avîn tului spre cer, prin cele mai îndrăzneţe şi mai împodobite biserici, ci sute şi mii de turnuleţe, de tabernacole, arcade şi mai ales galerii rînduri întregi de statui şi detalii sculptate, începând de la ctitorii car le-au ridicat şi pîrră la papi şi sfinţi, sau chiar scene întregi din viat Mîntuitorului. Detaliile portalurilor, cîte trei portaluri la marile cate drale, numără cu sutele statuetele însoţitoare.

Arta gotică a parcurs trei etape în dezvoltarea ei : prima cuprind veacul al XH-lea şi prima jumătate din veacul al XlII-lea şi e nurnit arta lanciolată, fiindcă ogiva de la ferestre este atît de strimtă şi arcui tura atît de ascuţită, încît seamănă cu o lance. Este epoca în care stih. încă nu se închegase definitiv şi în care predominau încă trăsături re manice. Cele mai cunoscute clădiri sînt : Sf. Denys, Vezelay, Noyon mai ales catedralele din Chartres, Paris, Reims, Amiens, iar în Germani domurile din Limburg şi Bamberg, cu celebrele lui statui regale şi prir ciare, în Spania—Burgos, în Londra—Westminster etc. Perioada a doi; e reprezentată mai ales prin catedralele Germaniei din sec. al XlV-le cu plan bine închegat pe principiul vertical, aşa cum se vede la mari capodopere ale genului : domul din Koln (început la 1248 şi termin; cu turnurile abia în 1880), Rouen, Beauvais, Magdeburg, Regensbur Strasbourg, Oppenheim, Bamberg, Nuaumburg etc. Perioada a tre

•*nde* clădirile sec. al XV-lea şi începutul sec. al XVI-lea, cînd ca-•isticile gotice nu se mai păstrează intacte, fiind alungate de ale sterii, iar motivele gotice fiind folosite doar mai mult ca decoraţie, i realizare a unei idei. Astfel de monumente sînt Si Ştefan din
__Stephankirche, catedrala din Ulm şi altele.
irta gotică s-a răspîndit şi în restul Europei apusene şi nordice, ldă în Anglia, unde s-a combinat cu specificul local dînd o artă ie. La fel în Ţările de Jos şi în ţările nordice. în Italia şi în Spania îat din arta gotică doar ornamentaţia şi, combinînd şi elemente ; şi bizantine, s-au realizat clădirea bisericii duble Sf. Francisc din
domurile măreţe din Florenţa şi cel din Milano, care este una ile mai mari şi mai luxoase clădiri din lume, toată numai din mar-ctitoria contelui Visconti din 1386.
pre deosebire de arta răsăriteană, care n-a acceptat *sculptura* decît ;oraţii, Apusul, — în special începînd cu *arta gotică* — îndrăgeşte
umană, pe care o redă deocamdată voalat, sub ascunzişul hainei itră în nenumăratele statui-coloane de la portalurile catedralelor
pereţii sau stîlpii interiori, sau chiar de pe stîlpii protectori din arul bisericii. Şcoala franceză păstrează concepţii optimiste, re-numai scene şi persoane voioase sau evlavioase, pe cînd gotica nă e mai mistică. în secolele al XlV-lea şi al XV-lea aceasta >c mulţimilor îndurerate cu figuri frînte de durere, fecioare nebune, plîngătoare etc. Astfel, îşi face intrarea în istoria artei un ele-IOU, realist, în sensul că artistul pune de la sine în expresia operei irnţire, vigoare, mişcare, gingăşie, la care Renaşterea va adăuga tudierea anatomică a omenescului. Dintre *sculptorii* mai cunoscuţi *leii noi* pomenim în Niirnberg pe *Veit Stoss,* iar în Italia şcoala 3 a lui *Niccolo şi Giovanni Isani* (sfîrşitul sec. al XHI-lea şi în-.1 sec. al XlV-lea), care execută amvoane, statui ale Madonei, i etc, apoi *Andrea Pisano* şi mai ales *Lorenzo Ghiberti* (sec. al ■a), creatori ai decoraţiilor «vii» de pe porţile baptisterului din ţa şi din Orvieto. Pe toţi aceştia i-a întrecut *Donatello* (f 1466), •ui lucrări în bronz, în formă de medalioane : Sf. Gheorghe, David, , apoi basoreliefuri în grupe, îndeosebi la Sf. Antonie din Padua -1231) dau realism şi dramatism ca în pictura Renaşterii. *>tica a cultivat pictura* doar *pentru* a decora *vitraliile* colorate cu *ie* sfinţi, dar nici acolo, în icoane nu exista mişcare, nici expresie, â Italia se poate spune că a dat viaţă acestei arte, prin inspiraţiile ii naturalist, gingaş, emoţional al şcolii franciscane, care în timpul
devine premergător Renaşterii ; unii istorici, ca Thode, socotesc sa franciscană ca pregătitoare chiar a umanismului şi Renaşterii, î desigur e exagerat. *între* primii *reprezentanţi* ai noului curent *"imabue* la Florenţa şi la Assisi, apoi *Duccio* la Siena (pe la 1300), începutul secolului al XlV-lea *Giotto di Dondone* (f 1337) deco-
bazilicii Sfîntului Francisc din Assisi (f 1226) al capelei del'Arena dua şi al Bisericii Sfintei Cruci din Florenţa (mai ales minunata ii «Fecioarei pe tron» şi a «învierii lui Lazăr»). Tot în genul acesta ă mai tîrziu la biserica Carmeliţilor din Florenţa *Masaccio*

(f 1429), apoi elevul său *Filipp* (f 1469), *Dominic Ghirlanãajo* (f 1494) şi îndeosebi emoţionantul şi gingaşul dominican *Fra Angelico da Fiesole* (f 1455), care ne-a lăsat în frescă lucrări nemuritoare în San Marco din Veneţia. In acelaşi timp, în şcoala franceză a Burgundiei, apoi la Tours şi Dijon, înfloreşte în *miniatură, tapiserie* şi în *decoraţie murală* gustul pitoresc (îndeosebi Jean Touguet, f 1480) care, împreună cu *inovaţia picturii în ulei* a şcolii flamande a lui Broederlam, a fraţilor Huert (f 1426) şi Jean van Dyck (1441), apoi Veinghen (f 1463) şi Ackemling, vor constitui cele trei elemente din care se va dezvolta noua artă a Renaşterii şi a artei flamande a secolelor XVI şi XVII.

Arta Renaşterii sau renascentistă s-a dezvoltat în sec. XIV—XVI la început în Italia şi apoi în restul Europei. Nota fundamentală este laicizarea, interesul pentru natură, optimismul, năzuinţa spre plăcere, simţul de echilibru. în arhitectura romană arcadele semicirculare, coloanele, înălţarea lor sub formă piramidală exprimă un triumfalism şi o conştiinţă de sine deosebită. Monumentul clasic pentru aceasta este *catedrala Sf. Petru* din Roma (arhitect Bramante (1444—1514). In *sculptură şi pictură* impresionează preocuparea pentru frumos şi natural, pentru proporţie anatomică şi joc de umbre şi lumini.

De la *Giotto* şi *Fra Angelico* pînă la *van Eyck* sau *Leonardo da Vinci* (f 1519), pentru a pomeni doar cîteva nume din această perioadă, arta cîştigă imens în compoziţie, în perspectivă, în redarea psihologică a omului. începuturile au plecat din Bizanţ (Giotto a fost poreclit drept «un bizantin de geniu»), dar în timp ce arta bizantină voia să fie o artă religioasă, cea renascentistă e mai mult profană, naturalistă, pământească.

Poezia şi muzica religioasă a veacurilor XI—XIV contribuie şi ele, atît în Răsărit, cît şi în Apus, la o minunată îmbogăţire şi înfrumuseţare a cultului. Dar, în timp ce în Răsărit se menţine principiul tradiţional, în Apus se introduc inovaţii (piese religioase, *«mistere»,* uneori laicizate şi degenerate), apoi poeme libere, cîntate la sfîrsitul slujbelor ori cu alte ocazii, aşa-numitele *«stanţe»* şi secvenţe, în fine, *muzica polifonică, armonică* şi *orga pneumatică* (din sec. al XV-lea). Canonul cîntărilor bisericeşti se încheiase în Răsărit încă înainte de sec. al Xl-lea, dar imnografi şi poeţi religioşi întîlnim şi acum destui, operele multora dintre ei încadrîndu-se chiar în cărţile de cult. Aşa, în sec. al Xl-lea, istoricul şi filosoful *Michail Psellos* (1018—1078) şi mai ales mitropolitul *loan Mavropus al Evchaitelor* (f 1108) scriu şi poezii religioase, ultimul făcînd chiar o revizie a Mineelor şi canonul sărbătorii Sfinţilor Trei Ierarhi. în sec. al XH-lea marele poet popular *Theodor Proăromul* (1096—1152) ne dă o explicare a canoanelor lui Kosma imnograful (sec. al VUI-lea), iar canonistul şi istoricul Zonara *(f* sfîrsitul sec. al Xll-lea), un comentariu al canoanelor Sfîntului loan Damaschin (749), pe cînd Eustaţiu al Thesalonicului (1125—1198) scrie mai multe explicări liturgice, îndeosebi la canonul Cincizecimii. în sec. al XHI-lea e vestit îndeosebi prin stihurile puse la fiecare psalm imnograful *Nikijor Blemide* (f 1272), în vreme ce *Sf. Grigorie Sinaitul* (f 1346) ne-a lăsat *«treimicile»* cîntate şi azi la slujba Miezonopticii. în veacul al XlV-lea *patriarhul*

ist (1350—1353 ; 1355—1363) ne-a lăsat Sinaxarele din Triod şi iticostar, iar rînduiala slujbelor Sfîntului Grigorie Palama (f 1359),)uminicii Sf. Părinţi, a Sfîntului Dimitrie şi alte rînduieli tipiconale vin de la patriarhul Philotheos Kokkinos (1353—1354 ; 1364—1376) în genere, nu aflăm scriitor mare care să nu fi scris şi poezie gioasă. La slavi pomenim pe mitropolitul Kievului *Kiril de Turov* 1185) şi pe mitropoliţii : *Kiprian* (1376—1406) şi *Grigorie Ţamblac* [5—1419) ai Kievului, care ne-au lăsat canoane la zilele multor sfinţi, Sinaxarele lor, lucru pe care 1-a făcut în Bulgaria patriarhul *Ejtimie Tîrnovo* (1375—1313 ; f 1400), iar în Serbia *Logofătul Pahomie.* Din-compozitorii şi interpreţii de psaltichie pomenim pe albanezul *Ioan ■uzel,* şcolit la corul Sfintei Sofii din Bizanţ şi trăind ultimii ani ca iah în Marea Lavră a Muntelui Athos. Nu se ştie însă precis cînd me a trăit acest mare şi talentat psalt, probabil în sec. al XV-lea. ie-a lăsat compoziţii muzicale psaltice pentru toate cele şapte laude, :um şi o lucrare de teorie a muzicii bisericeşti, ambele rămase în uz i în secolul XIX.

In Apus, cei mai mari poeţi religioşi sînt *Adam de Saint Victor* 1192), autor a o mulţime de stihuri profunde şi ritmic exprimate, i *Thomas de Celano* (f 1250), autor al inegalabilei sintagme : *«Dies , dies illa», Thomas de Aquino'* (f 1274), autor al imnelor *«Ad,oro devote»* şi *«Lauda Syon»,* talentatul poet popular şi critic al papei ifaciu al VIIÍ-lea (1294—1303), care 1-a şi închis, *Giacopone de Todi* .306), căruia i se atribuie cea mai frumoasă poezie din Evul mediu : *ibat Mater dolorosa/ Juxta crucem lacrimosa/ Dum pendebat Filius».*

Dintre cîntăreţii religioşi menţionăm pe *Francisc din Assisi* (Ţ 1226), frumosul lui imn către soare şi cu alte cîntări pline de gingăşie şi re, apoi pe cunoscuţii trubaduri şi minnesangeri, *Bernard de Venta-r* (sec. XIV), dascălul preamărit de Petrarca (1304—1374), *Walter der Vogelweide, Konrad von Wiirzburg* şi *Gottfried von Strassbourg,* trei în secolul al XlII-lea (ultimul se crede a fi autor al imnului *ristus und Măria»,* de pe la anul 1300) ; toţi cîntă în stih cavaleresc e închinate Sfintei Treimi şi mai ales Maicii Domnului.

Teatrele religioase ale Evului mediu (ludi, historiae, miracula, mys-î) au evoluat de la simple scenarii şi imitări liturgice vetero- şi neo-irnentare (Naşterea, Învierea, minunile Maicii Domnului), pline de rvenţii neaşteptate ale persoanelor divine, pînă la piesele mai libere seîida, Misterele Sfîntului Ludovic etc.) şi chiar glumeţe şi pline de îturi, aşa-numitele «moralites» sau farse, de pildă *«Nunta lui Figaro».*

erau răspîndite în tot Apusul şi odată cu ivirea umanismului con-iiră foarte mult la critiea/ şi laicizarea culturii medievale.

Şi muzica bisericească, după ce Apusul o primi de la Bizanţ, o dez-ă independent de Răsărit. Reformele de notaţie liniară ale lui Guido 'ezzo (f 1050), sînt urmate — paralel cu folosirea orgii, pe care tot a Bizanţ au primit-o apusenii —, din secolul al XV-lea, de cîntarea ionică, folosită mai ales în ceremoniile festive şi pompoase ale cul-i apusean prezidat de papă sau de prelaţi. Compoziţiile bisericeşti rei şi patru voci ale lui *Perotin* de la Notre Dame din Paris (sec. XIII)

şi *Guillaume de Machaut* (sec. XIV), vor umple întreg apusul Europei prevestind prin Misele lor solemne • creaţiile muzicii culte de mai tîrziu. în concluzie, arta bisericească a veacurilor XI—XIV trăieşte epoci de mare înflorire atît în Răsărit cît şi în Apus. Dacă dimensiunile şi concepţiile nu sînt la fel, faptul se explică prin condiţiile externe şi interne în care s-au dezvoltat cele două Biserici. Dar valoarea produselor artistice nu e dictată de dimensiunile catedralei normande din Durham-ul Angliei (1093), a domului din Koln ori a celui din Milano, care nu introduc simetria şi gustul artistic al mînăstirii Graceaniţa din Serbia în 1320 ridicată de regele Ştefan Uroş II Milutin (1282—1321) ori picturile Sfintei Sofii din Kiev, terminată în 1037 de cneazul Vk dimir cel înţelept al Kievului (1019—1054), sau geniul bizantin toi timpul conducător în arhitectură şi pictură, în mozaic sau frescă, făr£ de care nu putem explica nici chiar dezvoltarea artistică apuseană.

BIBLIOGRAFIE*

J. F. D'Amico, *Renaissance. Humanism in Papal Rome. Humanists and Churclimer* on *the eve oi the Reiormation,* Baltimore and London, 1953; Partner, P., *Renaissance Rom* (1500—1559), Leiden, 1976; C. Mange, *The art oi the* Byzantine *Empîre,* 312—1453 Sources and documents, Englewood Cliffs, 1972, XVI—272 p.; Gervase Mathew *Byzantine Aesthetics,* London, 1971; Steven Runciman, *The last Byzantine Rennaissance* Cambridge, 1970; V. Lazerev, *Storia della pittura bizantina,* Torino, 1967, XLI— 497 p.; J. Meyer, J.-C. Margolin, E. Battisti, *Renaissance,* în «Encyclopaedia Uni versalis», t. 14, Paris, 1968, p. 52—73 ; S. Dresden, *L'Humanisme et la Renaissance* Paris, 1967 ; J. Delumeaul *La Civilisation de la Renaissance,* Paris, 1967 ; Fred. Be rence, Ia *Renaissance* ifalfane, t. I—II, Paris, 1966. Trad. în româneşte de Măria Carpov Bucureşti, 1969; Idem, *Laurenf le Magnifique* ou *la quete de la peiiection,* Paris 1749 ; Joh. Irmschen, *Renaissance und Humanismus,* Berlin, 1966.

A. Chastel—R. Klein, *L'Age de l'humanisme. L'Europe de la Renaissance,* Paris 1963; *Renaissance and Reiormation* (1300—1648), Edited by R. P. Elton, New York 1963; Myron P. Gilmore, *The World of Humanism,* 1453—1517, New York, 1960 A. Chastel, *Art et humanisme ă Florence au temps de Laurent le Magniiique* Paris, 1959; P. A. Michaelin, *Esthetique de l'art byzantin,* Paris, 1959; Renaudei *Humanisme ei Renaissance,* Geneve, 1958; G. R. Potter, *The Renaissance,* Cam bridge, 1957 ; H. Stern, *L'art byzantin,* Londres, 1957; P. V. Kristeller, *Studies i. Renaissance thought and letters,* Rome, 1956; H. Hauser—A. Renaudet, *Les debut de l'ăge moderne,* 4-e ed., Paris, 1956; Hans Baron, *The Crisis* of *the Italian Renais sance, 2* voi., Princeton, New Jersey, 1955; E. K. Ferguson, *La Renaissance dan* la pensee *historique* (The Renaissance in historical thought, 1947), trad. franc. J. Mart} Paris, 1951; L, Reau, *La Renaissance.* L'Art moderne, Paris, 1936; F. Funk Bren tano, *La Renaissance,* Paris, 1935; J. Boulenger, Le vraf sfecle de *la Renaissanci* Paris, 1934; J. Nordstrom, Moyen *Age et Renaissance,* Paris, 1933; Et. Gilson, *Hi manisme medieval et Renaissance,* Paris, 1932; Ch. Haskins, *The Renaissance the Tweltth Centurv,* Cambridge, (Mass.), 1927; Jacob Burckhard, *Die Kultur di Renaissance in Italien,* Leipzig, 1869 ; trad. franc, de Schmidt, Paris, 1885.

Pentru arta creştină :

Paul Evdokimov, *L'art de l'icone. Theologie de la beaute,* Paris, 1970; Andi Grabar, *L'art du* Moyen *Age en Europe orientale,* Paris, 1968.

David Talbot Rice, *Art byzantin.* Traduit de l'anglais par S. Seet-Holterhof Paris—Bruxelles, 1959. Trad. germană de H. Brauer, MUnchen, Ziirich, 1968 ; Gertru

---

Bibliografie întocmită de Pr. Prof. T. Bodogae şi Pr. Prof. I. Rămurean'

Ier, *Ikonographie der christlichen Kunst,* I—II, Giitersloh, 1966, 1968; Ch. Del- *L'art byzantin,* Bruxelles, 1967 ; L. Reau, *Iconographie de l'art chretien,* t. I—III, 1955, 1956, 1959; L. Hautcoeur, *Histoire de l'art,* t. II, Paris, 1959; W. Feli- Libenfels, *Geschichte der byzantinischen Ikonenmalerei,* Olten und Lausanne, Louis Brehier, *L'art chretien. Son developpement iconographique des origines* 5 *jours,* 2-e ed., Paris, 1928; Abel Fabre, *Manuel d'art chretien. Histoire ge-* = *de l'art chretien depuis Ies origines jusqu'ă nos jours,* Paris, 1928; K. Kunstle, *graphie der christlichen Kunst, Bd.* I—II, Freiburg, im Breisgau 1926, 1928;)iehl, *L'art chretien primiţii et l'art byzantin,* Paris, Bruxelles, 1928.

!n limba română :

Andrei Oţetea, *Renaşterea şi* Reforma, ed. 2-a Bucureşti, 1968, 499 p.; Idem, *iterea,* Bucureşti, 1964, 490 p.; Ch. Delvaye, *Arta bizantină,* 2 voi., Bucureşti,, D. Lihacio, *Prerenaşterea rusă,* Bucureşti, 1975 ; H. Focillon, Arfa *Occidentului, : Evul mediu romanic ;* voi. II: *Evul mediu gotic,* trad. de Irina Ionescu, Bucu- 1974; I. D. Ştefănescu, *Iconograiia artei bizantine şi a picturii ieudale româ-* Bucureşti, 1973; D. Vătăşan, *Istoria artei europene din perioada Renaşterii,* eşti, 1972; P. P. Negulescu, *Filosoiia Renaşterii,* 3 voi., Bucureşti, 1946; . Alpatov, *Istoria artei,* t. I. Arfa *lumii vechi şi a Evului mediu,* în românește uno Colbert şi N. Isbăşescu, ed. 2-a, Bucureşti, 1967; G. Opresco, *Manual de i artei,* voi. I, Bucureşti, 1943; P. Constantinescu-Iaşi, Arfa *bizantină,* 1929.

PERIOADA AV-A

Biserica în secolele XVI—XVIII (1500—1789) *

începînd cu veacul al XVI-lea^Nse înregistrează o perioadă nouă istoria omenirii şi a Bisericii. E vorbk de Reforma religioasă, care cor stituie unul dintre cele mai mari evenimente din istoria universală, adinei răsfrângeri asupra vieţii bisericeşti, culturale, politice, sociale pînă în zilele noastre.

Feudalismul premergător, cu conţinutul său ideologic în scolastic şi cu expresia materială în arta gotică, a primit replica prin *Renaşter* şi *Umanismul clasicist,* care a avut două consecinţe : una axată pe lai cism, iar alta pe creştinism ; între aceste două curente s-a desfăşura apoi ciocnirea teoretic-practica. De fapt, din cauza multor rele din viat Bisericii şi a statului în Apus, în vremea Renaşterii şi a Umanismului era aşteptată necesitatea unei reforme, a unei îndreptări reale a stărilo interne, dar ea s-a transformat apoi într-o reformă, ca explozie revolu ţionară a tuturor nemulţumirilor acumulate cu timpul.

Ceea ce caracteriza îndeosebi acea vreme era impulsul spre liber tate, spre individualism, spre subiectivism ; libertate în viaţa de stal individualism în cugetare, subiectivism în viaţa religioasă, artistică culturală. Desigur că lucrurile nu s-au petrecut lent, ci cu frămîntăr şi neastîmpăr, ducînd la multe încleştări de forţă între Biserică şi stal între individ şi comunitate, între forţele sociale, economice şi naţional ale popoarelor şi Bisericilor, cu momente de măreţie cu adevărat epica şi fireşte şi cu momente de cumplite încercări. Reforma şi Contrareform au dominat secolele XVI şi XVII şi prin urmările pe care le-au avu asupra spiritului uman, secolul al XVIII-lea, veacul revoluţiei franceze

Cele spuse aici se referă îndeosebi la lumea apuseană, dar şi lume din Răsărit trecea prin frămîntări întrucîtva similare, create şi de noii împrejurări din Apus. Pentru motivele de mai sus e necesar a se ex pune întîi faptele petrecute în Biserica apuseană şi după aceea în ce răsăriteană.

---

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Şesan. *Notă :* Capitolele alcătuite de Pr. prof. Milan Şesan au fost revăzute şi con pietate de Pr. prof. Ioan Rămureanu.

Situaţia generală a Bisericii Apusene. Cauzele reformei protestante

Starea în care se afla Biserica apuseană la începutul secolului al lea ieşită din Renaştere, a fost de aşa natură încît ea însăşi a it necesitatea reformei, căci erau destui creştini care susţineau litau pentru o îndreptare a lucrurilor, nedorind să rupă cu Biserica. >ea ce a dus la dezlănţuirea conflictului ireparabil a fost distruşi întunecarea ideii catolice (cum scrie istoricul Lortz), adică pierde către Biserica papală a cîrmei feudale cu care îndrumase Evul *a,* în urma unei serii întregi de împrejurări vechi şi mai noi de ă bisericească, politică, social-economică, culturală. Terenul era pregătit prin compromiterea ideii de supremaţie papală în timpul citaţii babilonice de la Avignon (1309—1377) şi a schismei papale — 1417) ce a urmat după aceea, cît şi prin teoria conciliară a veacu-XIV—XV care dorea acea «reformatio in capite et membris». Europa apuseană nu mai participă la eliberarea Constantinopolului, deplîngea căderea lui, căci apelurile pentru luptă comună nu mai u ecou unitar. Numai Ioan Coranul de Hunedoara, regentul Un-i, Vlad Ţepeş al Ţării Româneşti şi Ştefan cel Mare al Moldovei m sabia pentru apărarea creştinătăţii orientale şi a celei occiden-propunerile pentru o cruciadă nu mai aflau înţelegere, pentru că îai exista în Occident concepţia unei Europe unite ca pe vremea)r Grigorie VII, Inocenţiu III (1198—1216), sau Bonifaciu VIII —1303). Ceea ce începea să preocupe atenţia occidentalilor, în ge-era ca să profite cît mai concret de pe urma «descoperirii lu-.oi».

Viaţa religioasă şi bisericească a vremii crease o mulţime de ne-imiri pentru că «papalitatea se afla într-un cerc vicios» : «cardinali iegeau papi răi şi papii răi numeau cardinali răi» (A. Franzen) ; >pii se complăceau în stăpîniri feudale şi nobilimea excela prin n, pe care îl aplica faţă de Biserica din principatul ei ; spiritul sterii mai dăinuia la Roma cu grandori şi cu scăderi, care se observă pi. Astfel Pius II (1458—1464) promitea sultanului concesii la Con-nopol dacă se lasă «stropit cu apă» (de botez) ; Paul II (1464— s-a intitulat ca primul «pontifex maximus», apoi Sixt IV —1484), Inocenţiu VIII (1484 —1492) şi mai ales Alexandru VI Bor-492—1503) au patronat demoralizarea ; în schimb, critica papalităţii Girolamo Savonarola expusă în lucrarea «De ruina ecclesiae», i-a cat acestuia arderea pe rug în 1498 şi nicidecum îndreptarea **}r.**

istfel amestecul papalităţii în cele lumeşti, cu pretenţii la putere ■ită şi cu mijloace abuzive întrebuinţate în acest sens a dus la cele nari scandaluri. Nepotismul a făcut din papii Renaşterii adevărate :ii de uzufructuari şi favoriţi care îşi disputau cîştigurile cu sabia. iia şi fiscalismul cel mai exagerat au înflorit în voie, încît de la ' pînă la Macchiavelli toţi se plângeau că în Roma sînt numai i şi preceptori papali, teologi abia cîte unul. Vinderea şi cumpă-

rărea demnităţilor bisericeşti atinseseră proporţii cu adevărat catastrofale. Anual se calculau aceste venituri, scoase de papi prin cardinalii lor, la 220.000 florini, din care jumătate le aduceau dispensele, privilegiile şi beneficiile rezervate papei, iar cealaltă jumătate impozitele ordinare şi extraordinare, îndeosebi inflaţia indulgenţelor care apăsau foarte greu pe umerii credincioşilor. Ca forţă extraordinară lumească, papalitatea încasa dijmă din veniturile tuturor bisericilor pe drept, dar de multe ori şi pe nedrept ; în Anglia era obolul Sfîntului Petru, în Spania, contribuţii regulate pentru inchiziţie etc. La numirea într-o funcţie bisericească se plătea pînă la jumătatea venitului anual al funcţiei, ceea ce făcea ca diecezele rămase adeseori vacante să se ruineze complet, iar pentru asanarea lor financiară s-au căutat expediente imorale şi cămătăreşti.

Mai apar şi papi războinici, ca Iuliu II (1502—1513), cu eşecul Conciliului 5 Lateran din 1512 ; sau libertini, ca Leon X (1513—1521). Atît de mare era demoralizarea încît în ianuarie 1522 însuşi papa Adrian VI a repetat în prima sa cuvîntare consistorială cuvintele iui Bernhard de Clairvaux : «Atît au crescut păcatele Romei, încît cei întinaţi de ele nici măcar nu le mai simt mirosul».

Vechiul principiu de reformă *«in capite et membris»* nu era băgat în seamă ; clerul superior se îmbogăţise şi se răsfăţa în lux ; el se recruta, conform uzanţei, numai din nobilime, adeseori la vîrsta minoratului ; în acelaşi timp preoţii de parohie erau desconsideraţi ca «plebei» inculţi şi prea mulţi la număr pentru aceleaşi locuri, şi erau exploataţi ca şi populaţia jînsăşir-xconsiderată «proletariat». în schimb, în marile mînăstiri ale ordinelor Ynonahale, foarte numeroase, se încuibase spiritul Renaşterii ; viaţa de obşte era decadentă şi numeroşi călugări stăteau în particular ca proprietari ; pe aceştia credincioşii nu-i puteau respecta.

Pe lîngă abuzurile cu cele sfinte şi cu simonie, se mai adaugă şî superstiţiile populare, credinţe în «puterea diavolului» şi în vrăjitorie, cu teama de ambele. Atunci intervenea inchiziţia cu torturi «legale» şi arderi pe rug, mai ales stimulate de apelul papei Inocenţiu VIII, din 1484, şi de decretul «Maleus maleficarum» contra vrăjitoriei *(Ciocanul vrăjitorilor)* din 1487. Mulţi credincioşi s-au îndepărtat atunci de «Biserica văzută» în favoarea unei «Biserici nevăzute», «a adevăraţilor sfinţi», adică supunîndu-se îndrumării Sfîntului Duh Care, după prezicerea antitrinitarului loachim de Floris (f 1202), avea să se manifeste apocaliptic în 1520. Prin urmare «via antiqua» a teologiei scolastice a lui Toma din Aquino (f 1274) era pusă în umbră încă de «via moderna» a nominalistului Willia?n Occam (f 1349), cu învăţătura despre dublul adevăr, unul teologic şi altul filosofic, prin care era spartă unitatea scolasticii şi se accentua prăpastia dintre Dumnezeu şi credinciosul păcătos.

Cît priveşte *aspectul social-economic,* se accentua ciocnirea intereselor nobilimii din castele cu ale burgheziei din oraşe şi ale ţărănimi: de la sate. La aceasta au contribuit şi marile descoperiri geografice ale vremii : călătoria comerciantului rus Nikitin de la Moscova la Delh:

nidia, în anii 1466—1472 ; ocolul Africii de către Vasco da Gama a Capul Bunei Speranţe spre India, între 1497—1499 ; drumul » oceanul Atlantic — spre apus — al lui Cristofor Columb în 1493, leseoperirea lumii noi», numită apoi «America», precum şi «ocolul i pe apă» al expediţiei lui Magellan, între 1519—1522, care atră-
atenţia spre noi ţări de unde se puteau aduce bogăţii nebănuite. Ridicarea burgheziei ţărăneşti prin cruciade şi prin comerţul în-tor al oraşelor italiene, flamande sau germane a adus cu sine des-;rea unei lupte surde pe de o parte între nobilime şi cler — care /oia să-şi piardă drepturile feudale — şi pe de altă parte pătura)cie de burghezi şi mica nobilime — care trebuiau să-şi apere de e ori cu sabia în mînă dreptul la existenţă. Ţărănimea profitase de area oraşelor unde şi-a putut vinde surplusul muncii ei şi astfel 3 şi o ţărănime mai înstărită.

Dar tocmai în Anglia, John Wyclif (f 1384) şi în Boemia, magistrul Hus (f 1415) au atacat încă spre sfîrşitul secolului XIV pretenţiile rimat universal al papei, găsind aprobare între credincioşi şi unii .i şi prin aceasta era vizată «trecerea de la erezie la reformă» ; latăau atacat şi principiul proprietăţii bisericeşti, atît de neonest ită de monahi şi episcopi, aşa că după moartea lor au urmat nu-iase mişcări populare sîngeroase, de rezistenţă contra exploatării, ite de a apare marele capitalism bancar şi industrial, creat de carea pe piaţa europeană a aurului american —- ale cărui urmări se it pînă la 1540 doar în Spania, Portugalia şi Ţările de Jos —, au în Italia marile pieţe şi bănci ale Veneţiei şi Genovei ; în iburgul Germaniei, vestitele bănci ale Fugger-ilor deţineau mono--i pînă în nordul depărtat şi orientul Mediteranei. în Anglia, de , Biserica practica, împotriva legilor decretate de ea, comerţ ban-luînd dobînzi de 30% pentru orice împrumut făcut în contul ta-■ papale. Odată cu urcarea preţurilor la oraşe scade şi decade renta ilă, iar nobilii, ca să se salveze, au înmulţit taxele feudale şi au ; rentele, toate în defavoarea ţărănimii, ajunse în Germania şi în ritul Europei la sapă de lemn, încît răscoalele ţărăneşti în Ger-a se ţin lanţ. Tot aşa au fost atinşi în Germania o parte din mun-i şi din mica nobilime, după ce în Elveţia ţăranii au reuşit, în 1476, războaie aprige, să-şi capete drepturile. Nici nu este de mirare >bili ca : Sickingen, poetul nobil Ulrich von Hutten, preotul Tho-
Miinzer, cimpoierul Hans Bohm von Niklashausen şi alţii au îat antiteza între papă şi Hristos şi aşteptau parcă să coboare din [1] răzbunare a nedreptăţilor acolo unde spada şi focul nu ajungeau. :eastă atmosferă confuză se întrepătrundeau tendinţele sociale cu zneala dusă pînă la trivialitate, la acţiuni armate şi exaltare. >dată cu sfîrşitul Evului mediu, în Franţa, Anglia şi Spania apare
statului naţional şi laic, cu tendinţe centrifugale celor papale, care sistemul teocraţiei universale şi prin ameninţările interdictului cău-să subjuge jurisdicţiei sale totul, trupuri şi suflete, state şi biserici,
particulară şi publică. Dar, începînd din secolul al XlV-lea, prin
grea cu Filip al IV-lea cel Frumos (1285—1314), în Franţa, cu

prinţii italieni în secolul al XV-lea, cu Spania puternicei regine Isabel şi a lui Ferdinand catolicul (1479—1516) şi apoi în Anglia, cu Henric-E VUI-lea (1509—1547), papalitatea e nevoită să cedeze pas cu pas — drept, prin concordate care ofereau uneori satisfacţii mai mici — di: poziţiile de mare politică mondială. Scriitorul Marsilius de Padua (1272— 1342) nu numai că nu recunoştea Bisericii dreptul la o putere executivi dar făcea din ea o simplă instituţie de stat, statul putînd controla şi 1 nevoie chiar confisca averile ei. Acelaşi lucru 1-a sintetizat apoi repre zentantul tipic al politicianului Renaşterii, Macchiavelli (f 1527), în carte sa «II Principe», unde a luat ca model pe regele Ferdinand al Spanie şi pe tiranul Cezar Borgia (fiul natural al papei Alexandru al Vl-le Borgia), afirmmd că orice mijloace sînt permise pentru promovare! intereselor statului. De aici s-a dezvoltat şi sistemul teritorial auto nomist, ca unul din aspectele organizatorice care vor distruge unitate. Bisericii papale. Poporul se rupe de Biserică întrucît nu se mai simte, ocrotit de ea, ci numai îl apăsa, căutînd o autoritate laică, aprobat chiar de o parte din cler, el însuşi sătul de decadenţa prea mare ; Bisericii. Odată ce omul a gustat din roadele cugetării şi ale descope ririlor sale, omul liber al Renaşterii şi al Reformei umaniste îşi per mite să critice şi să reformeze tot : ştiinţă, filosofie, teologie, artă concepţie de viaţă.

Dacă s-a spus că Renaşterea şi Reforma sînt două feţe ale aceluiaş fenomen, s-a înţeles mai ales faptul că ambele au în vedere aspectu cultural-spiritual al problemei ; dar Renaşterea şi Umanismul laic m mai păstrau reforma italiană a secolului al XV-lea ; în Germania mani festările de critică antipapală, anticlericală şi antimonahală devin agre sive, înguste, brutale şi grosolane. Tonul în care scriu aceşti scriitor şi autori ai *«Scrisorilor bărbaţilor obscuri»* şi ai lucrării *«Gravaviint nationis Germanicele»* seamănă cu un apel la luptă contra superstiţie şi a «antihristului de la Roma».

Afară de ura contra Romei şi a clerului său, pe care sutele d< dispute, de caricaturi, de manifeste şi foi volante au răspîndit-o acun cu iuţeală uimitoare prin tipar şi desen, viaţa culturală de la 1500 ; adus, îndeosebi în ţările germanice, un gust pronunţat pentru misticism scepticism şi relativizare a tot ce e dogmă şi chiar supranatural, gus care s-a încorporat în spiritul marelui umanist Erasmus de Rotterdan (f 1536). Prin compromis, Erasmus a vrut să creeze un nou creştinism fără dogme şi fără unitate, semănînd prin aceasta în conştiinţa euro peana şi în sînul Bisericii otrava duplicităţii. *«Colocviile»* şi *«Laude nebuniei»,* ca şi strigătul lui «înapoi la izvoare», sînt exemplul con fuziei spirituale a timpului.

Epoca era coaptă şi pregătită. Dezagregarea energiilor interne desacramentalizarea şi superficializarea vieţii bisericeşti, Renaşterea ş Umanismul laic, nemulţumirile de ordin intim religios ale credincioşi lor, care-şi vedeau credinţa şi Biserica desfigurate prin cumpărarea ş «comercializarea» mîntuirii, pe lîngă cauzele politice, sociale şi econo

mai asociau şi împrejurările că în cercurile «înalte» circula afir-ă *vulgus vuit decipi, ergo decipiatur = vulgul vrea să fie în~* iu contribuit la crearea acestui fenomen foarte complex, care Reforma religioasă din secolul al XVI-lea.
eci să fie înşelat. Şi apoi, mai era faptul că librăria Alber din i publicat, în 1514, cărţulia *Taxae cancelariae = Taxele cance-postolice,* care stabilea normativ preţul de răscumpărare al păcatelor, spre vînzarea indulgenţelor.
cu toate acestea, reforma încă nu ar fi avut loc dacă n-ar fi apă-,ii care i-a dat curs, Martin Luther.

B I B L I O G R A F I E *

rtin Luther, *Werke,* ediţie critică, 67 voi.; Weimar-Erlangen, 1883—1948; Alliance naţionale des Eglises lutheriennes de France et Positions luthe-15 t., Geneve-Paris, 1958—1970; Ies *grands ecrits relormateurs,* Paris, . Joutard şi colaboratorii, *Historiographie de la Reforme,* Paris-Montreal, 9 p.; *Bibliographie de la* Reforme, 1450—1648, 7 voi. Leiden, Edit. Brill, . 70.

dii:

C. Steinmetz, *Luther and Staupitz. An Essay in the intellectual origins* of *'.estant Reiormation,* Durham, 1980; J. D. Pariset, *Humanisme, Reforme et ie,* Strassbourg, 1981 ; B. Benuascar-P. Chemi, *L'ouverture du monde (sec, //,* Paris, 1978; H. Heger, *Spătmittelalter. Humanisme. Reîormation. Texte ignissp.* Bd. 2. *Blutezeit des Humanismus und Reiormation,* Miinchen, 1978", '43 p.; G. Martino, Ia *Chiesa neH'eta della Riiorma,* Brescia, 1978, 1000 p.; e-E. Moeller, *Oekumenische Kirchengeschichte, 2* Bd., *Mittelalter und* Re-*n,* Mainz-Munchen, 1978; A. Molnar, Siovom *obnoveno* (înnoire prin cu-i «Enciclopedie pentru Reforma protestantă», Praha, 1977; Schopfferdiek, *jeschichte als Missiongeschichte,* Stuttgart, 1977, 480 p.; A. Jobert, *De ă Mohila,* Paris, 1974; H. G. Koenigsberger, *Luther,* 1973; H. G. Koenigs-*J.* Mosse, I'Europe *au XVI-e sfecle,* traduit de l'anglais par S. Sassague î de *l'Europe,* VI), Paris, 1970; Ch. Boyer, *Calvin et Luther,* Rome, 1973; bdd, *Reiormation,* London, 1972; B. Guenee, *V Occident aux XFV-e et XV-e* Paris, 1971 ; J. Boisset, *Histoire du Protestantisme,* Paris, 1970; M. Venard, *mts du monde moderne, sec.* XVI—XVII, 2 voi., Paris, 1970, 1214 p.; L. a, *Amurgul Evului Mediu,* trad. după ed. VII-a germană, Bucureşti, 1970, J. Lortz, *La Reforme de Luther. Die Reiormation in Deutschland,* 5-e Aufl., J im Breisgau, 1965, Trad. franc, par R. Givord, 2 voi., Paris 1970; P. Ka-*Luther,* Marburg, 1969 ; V. H. H. Green, *Luther and the Reiormation,* London, *1.* Tiichle-C. A. Bouman et J. le Brun, Reforme *et Contrerelorme,* trad. de » par M. Barth, O. P. Reymonde Barthe, A. Tintant et Nelly Weinstein *Ue histoire de VEglise),* sous la direction de L. J. Roger-R. Aubert-M. D. s, t. 3, Paris, 1968; J. Chelim, *Histoire religieuse de l'Occident medievdl,* 968, 512 p.; B. Vogler, *Relorme,* în «Encycîopaedia

Universalis», t. 13, Paris, . 1060—1065; G. Casalis, *Luther (Martin), Lutheranisme,* în «Encycîopaedia ;alis», t. 10; Paris, 1968, p. 182—188; J. Delumeau, *Naissance et aiiirmation* Reforme (Nouvellc Clio, 30), Paris, 1965, 2-e ed., Paris, 1968; L. Febvre, Un *Martin Luther,* Paris, 1.927; reedite, Paris, 1963; R. Stupperrich, *Geschichte iormation,* Munchen, 1967; R. Stauffer, Ie *Catholicisme ă la decouverte de* Neuchâtel-Paris, 1966; H. J. Grimm, The *Reiormation Era, 1500—1650,* New 966 ; Idem, *The Reiormation in Recent Hisiorical Thought,* New York, 1964;

Bibliografie **întocmită** de **Pr.** Prof. **Milan** Şesan **şi Pr. Prof. Ioan Rămuraanu.**

J. Bihlmeyer, H. Tuchle-M. H. Vicaire, *Histoire de VEglise,* voi. 3, Paris-Mulhouse, 1B64, p. 128—147 ; cu bogată bibliografie la p. 422—438 ; O. Chadwick, *The Retor-mation,* Harmanasworth, Middlesex, 1964; R. Bizer, *Reiormationgeschichtc, Deutsch-land,* 3532 *bis* 3555, Gottingen, 1961 ; E. G. Leonard, *Histoire generale du Protestantisme,* voi. I, *La Reiormation,* voi. II, *l'Etablissement,* Paris, 1961 ; K. Bran-dis, *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reiormation und Gegenreiormation,* 3-e Aufl., Miinchen, 1960; E. Lau, *Luther,* Berlin, 1959; W. Andrea, *Deutschland vor der Reiormation,* 6-e Aufl., Stuttgart, 1959; G. Tavard, *Le Protestaniisme,* Paris, 1958; B. Gebhardt, *Reiormation bis zum Ende des Absolutismus,* Stuttgart, 1955; H. Strohl, *Luther. Sa vie et sa pensee,* Strassbourg, 1953 ; Idem, *La* pensee de *la Relorme,* Neuchâtel — Paris, 1951 ; H. Hauser, *La naissance du Protestanlisme,* Paris, 1940.

Papii din timpul Renaşterii şi Reiormei

P. Partner, *Renaissance. Rome (1500—1550),* Leiden, 1976; G. R. Potter, *The Rc-uaissance,* Cambridge, 1957; L. von Ranke, L. Pastor, J. .Haller, Fr. Seppelt et C. Fiaconi, *Storia dei papi,* Roma, 1973, 736 p. ; Bilaniuk, *The iiith Luteran council (1512—1511) and-the Eastern Churches,* Toronto, 1975; E. Chamberlain, Ies mau-*vais* papes, Paris, 1979 (pentru papii din secolele X—XVI).

Inchiziţia

H. Beinardt, *Records tor the trials oi ihe spanish inquisition (1483—1485,1,* Leiden, 1974 p. ; P. Dominique, *L'Inquisition,* Paris, 1969; H. Kamen, *Histoire de VInquisition espagnole* (The Spanish Inquisition), traduit de l'anglais par Tanctte Pri-gent et Helene Delatre, Paris, 1966.

Figuri deosebite

L. A. Lantini, *Jan Hus, ii primato di Pietro,* Torino, 1974; M. Spinka, *John Hus,* Princeton, S.U.A., 1968, 344 p.; H. Bauer, *Feuer in Florenz (Savonatola),* Leip-zig, 1976; S. Wejnstein, *Savonarole et Florence,* Paris, 1973; H. J. Schultz, *Die yjahrheit der Ketzer,* Stuttgart, 1968, 375 p.; H. Vedrine, *Machiavel,* Paris, 1972; J. C. Margolin, *Erasme, guerre et paix,* Paris, 1973, 380 p.

A se vedea numele protagoniştilor în Enciclopedii, cu bibliografia respectivă.

Autori ortodocşi

I. E. Anastasiou, 'Iatopia *zî|i* 'ExxXiaia?, ed. 2-a, t. II, Thesalonic, 1979; Pheidas, 'ExxXTiaiaaxnt'Jj 'Iaxopîa.t. II, *De Ia iconoclasm pînă la căderea Constantinopo-lului,* Atena, 1973, 597 p. ; Bas. K. Stefanidis, 'ExxXi'Jcţtaa'jixi] iotopia. ' A ' â î j i aTjixEpov, ed. 2-a, Atena, 1959, p. 585—606.

Lucrări în româneşte

Gh. Vlăduţescu, *Introducere în istoria lilosoliei medievale,* Bucureşti, 1973 ; P. Gogeanu, *Mari procese din istoria justiţiei,* Bucureşti, 1973; H. Matei, *Piraji corsari,* Bucureşti, 1974; J. le Goff, *Civilizaţia Occidentului medieval,* trad. de Măria îlolban, Bucureşti, 1970. Recenzie de Pr. prof. I. Rămureanu, în «Ortodoxia», XXV (1972), nr. 2, p. 267—270; Andrei Oţetea, *Renaşterea* şi *Reiorma,* Bucureşti, 1941 ed. 2-a, Bucureşti, 1968, cu bogată bibliografie ; A. Florea, *Tortura în Evul Mediu,* în «Magazin istoric», Bucureşti, III (1968), nr. 12 (21), p. 40—45; Teodor M. Pcpescu, T. Bodogae şi Gh. Stănescu, *Manual de Istoria bisericească universală,* voi. 2, Bucureşti, 1956, p. 186—193; Eus. Popovici, *Istoria bisericească universală* ed. 4-a, Bucureşti, 1928, p. 8—50.

Alte inlormaţii bibliogralice "m :

Internationale oekumenische Bibliographie, editura Ch. Kaiser din Miinchen începînd din 1961 ; Centre naţional de la recherche scientifique. Centre de docu mentation-sciences humaines : «Bulletin signaletique des sciences religieuses», 4 *Christianisme,* Paris, din 1976.

Martin Luther şi învăţătura lui. Răspîndirea luteranismului *

dnteia Reformei a fost Martin Luther (1483—1546), o personali-riaşă, plină de contradicţii interioare, clădită din extreme şi ex-tă î'n'p[ara]d°[xuri]' o «mare» de puteri, de impulsuri, de cunoştinţe, -ăbdare. De aceea e şi greu a reda biografia lui. Emotiv şi sincer, i ve;sel, binevoitor şi naiv chiar în relaţiile lui intime şi fami-d'ar tumultuos, brutal şi chiar ordinar în lupta şi polemicile duse mai cu oamenii papalităţii, ci şi cu foştii săi colaboratori, prieteni răni răsculaţi, sau anabaptişti exaltaţi, Luther a fost prezentat i ca un apostol sau profet prin gura căruia a grăit Duhul Sfînt i-a mai făcut-o de la Sfîntul Apostol Pavel încoace (Jul. Kostlin), ri ca un erou şi ca o personalitate puternică, plină de calităţi ge-(Carlyle, Thiele), ori ca cel mai genial creator de sistem filosofic igios (Holl), iar alteori crezut drept un rătăcit răufăcător, sau un iat, care a făcut din pasiunile lui un crez cu care a infectat ome-[ntreagă (Denifle, Grisar ş.a.).

i interpretarea operei lui Luther s-a văzut uneori răbufnirea veri naţionale a germanilor faţă de tutela romanică (Michelet, Im-le la Tour, H. Preuss), alteori sinteza spirituală şi culturală a Re-ii şi umanismului (Burckhardt, Ranke ş.a.) sau chiar numai în-ea de unificare sufletească a poporului german (în locul celei po-care lipsea), prin crearea limbii naţionale, îndeosebi prin tradu-Bibliei (Funk-Brentano). Toate aceste prezentări şi interpretări *i* complete.

înă în 1904 se începea direct cu anul «lipirii tezelor» pe uşa bise-din Wittenberg, cu deschiderea luptei contra indulgenţelor, ex-iu-se întreaga epocă anterioară prin impresiile dezastruoase ale riei la Roma, despre care, de fapt, Luther nu pomeneşte decît mai tîrziu. Odată cu descoperirea, în 1904, a cursurilor şi comen-r la : Psalmi, Epistola către Galateni, Epistola către Romani etc, ejpocă de criză şi de adînci frămîntări, s-a văzut că pregătirea ;ască pentru Reformă era aproape încheiată în octombrie 1517. i această privinţă lucrarea lui Otto Scheel, în două volume : *d Luther* şi *De la catolicism la luteranism,* era dătătoare de ton, darul să înlăture «remanierile» pe care şi le-a făcut Luther în-ilterior, cu imaginaţia şi sensibilitatea sa, adeseori exaltate - prin lele cuprinse în cuvîntările de la masă (Tischreden), scrise şi pu-3 postum de prietenii săi. Cea mai bună lucrare de ansamblu de-teformă şi reformatorul german rămîne tot opera profesorului ca-Fos. Lertz.

Martin Luther era fiu de miner şi s-a născut la Eisleben.^fca 10. brie 1483. Crescut în strictă religiozitate de părinţii săi, care să-1 facă avocat, Luther e trimis pe rînd la şcoală la Mansfeld, ;nburg, Eisenach şi, la sfârşit, la nou-înfiinţata facultate ~~jurMîcS

Capitol redactat de Pr. prof. Milan Şesan.

din TjjWjjrt fi^m—1 -^n^.W Firea lui sensibilă făcuse pînă acum cunoştinţă cu atmosfera pioasă din instituţiile «Fraţilor de viaţă comună» şi chiar dacă temperamentul lui nu suferea de complexe de teamă ori de îu-rie, cum scrie istoricul iezuit Grisar, totuşi e adevărat că Luther a suferit din tinereţe şi chiar mai tîrziu de o adevărată frică fizică în faţa arătărilor diavolului sau vrăjitoarelor, precum şi în privinţa mîntuirii sufletului.

în 2 iulip 1505 proaspătul filosof şi doctor în Drept, care se întorcea de acasă spre Erfurt, a fost surprins de o furtună şi în momentul cînd trăsnetul căzuse lîngă el, strigă : «3fîntă Ari^ «"^nă-n-rn, sj mă voi călugări i». La cîteva zile după aceea. în 17 .iulie. Luther bătea la poarta mînăstirii augustîniene din Erfurt spre a se dedica exageratei asceze, pe care o va practica peste 15 ani pentru ca, la sfîrşitul vieţii sale (18 februarie 1546), să spună că intrarea în monahism a fost silită. El a luiait-o drept glas al destinului şi a lui Dumnezeu, după cum însuşi gîndul că e trimis de. sus ca reformator îi va fi mai tîrziu tot aşa de puternic, în legătură cu profeţia lui Ioachim de Floris (1145 — f 1202), că din 1520 va începe «epoca Sfîntului Duh» în Biserică şi în viaţa creştinătăţii.

Anii petrecuţi în mînăstire sînt ani de adânci frămîntări. Spre deosebire de evlavia vremii, care superficializa lucrururile, afirmînd că se poate ajunge sigur la mîntuire în urma faptelor bune care se fac, a rugăciunilor, a posturilor, a pelerinajelor şi indulgenţelor, Luther se zvîrcolea în chilia sa, chinuindu-se cu gîndul că, în ciuda atîtor posturi şi abţineri ascetice, îl îngrozeşte osînda de veci, îl chinuie nesiguranţa mîntuirii. Ispitele şi îndoielile îl devorau, scepticismul şi chiar dispera rea îi copleşeau zilele şi nopţile cu viziuni cereşti şi îndeosebi diaboli ce. Călătoria la BffljgxL în 1510—|511. nu 1-a destrămat sufleteşte, el rămîmnd pe mai departe un aderent al papalităţii în predicile sale. Dar prelegerile nominaliste ale dascălului Gabriel Biel precum şi lectura Fer. Augustin (f 430) şi studiile exegetice pauline l-au dus, între 1513z—1517. la Wittenberg. să predea exegeza ca doctor în teologie şi urmaş al fostului său superior, Staupitz. Astfel a ajuns ia concluzia că omul nu poate nimic înaintea lui Dumnezeu, care-i dă totul după cum găseşte El de bine din atotputernicia Sa (occamism), descoperindu-i — prin Evanghelie — însăşi dreptatea Sa, care devine apoi în sufletul credin ciosului energie şi lucrare vie. Cu alte cuvinte, aşa i-a spus duhovni cul şi generalul «Ordinului» său, Staupitz, atunci cînd se plîngea că nu-şi află nicidecum linişte şi încredere în faptele bune săvîrşite. Luther îşi pune în faţă chipul lui Hristos cel răstignit (theologia

cruciş),,
aruncînd asupra Lui toată grija, fără să-şi impună şi strădanii morale
corespunzătoare. Pentru Luther liberul arbitru e «sclavul arbitru», ba,
scria el în polemica sa cu Erasmus (1525—1526), că libertatea conştiin
ţei e o sarcină prea grea, numai «Dreptul prin credinţă va fi viu», cum
scria Sfîntul Apsotol Pavel la : Romani, 1, 17Jşolajfide), cifurmarea
că «Dumnezeu de mai dinainte hotărăşte starea credinciosului» (Rom.
8, 29).

Credinţa devine la Luther o chestiune de încredere (Rom. 10, 10) ; itatea lui Dumnezeu trebuie deci înţeleasă în sens tropic sau me-:ic şi nu obiectiv.

Aici rezidă principiul fundamental al lui Luther, aşa cum a izbuc-în public, la 31 octombrie 1517^în ajunul sărbătorii «tuturor sfin-» şi praznicul suprem ai indulgenţelor, prin cele ,ft5 de teze_ pe care trimis către arhiepiscopul Albrecht de Brandenburg-Meinz. apoi copului H. Schulz din Brandenburg şi altora. Mai tîrziu a fost afi-5i pe uşi de biserici un apel în acest sens (informaţia lui Melan-n despre afişarea protestului de către Luther la poarta bisericii din ;enberg, la 31 octombrie, nu este confirmată documentar), după ce st tipărit în sute de exemplare. Astfel erau combătute indulgenţele Iute *AP* ^Ring:"'mi .dnrmnican T. Tetzel în scopul ridicării bisericii ntul Petru» din Roma. Mare a fost revolta lui Luther împotriva -naţiei acestuia că : «îndată ce aurul (banul) sună în cutie, sufletul iră la cer», sau pe nemţeşte «Sobald das Geld im Kasten klingt, die e im Himmel springt».

Atacînd deci indulgenţele, într-o vreme şi într-un mod în care rul le-a răspîndit cu iuţeala pe care i-o ştim, Luther a atacat în ace- timp şi papalitatea, care susţinea că iartă aprioric orice păcate, t ce numai Dumnezeu poate face. Mai critică şi principiul însuşi al îlgenţelor, care nu presupunea căinţă şi luarea bucuroasă asupră-şi igului, suferinţei, ci fuga de ele ; în fine, a criticat autoritatea Birui care permite astfel de practici, la fel doctrina greşită despre me-şi fapte merituoase ş.a.

Lucrările se precipită. Roma trăia într-o neprecizie şi somnolenţă ogică nemaiîntîînită. Papa Leon X (1513—1521), ocupat cu vînătoa-şi distracţiile, credea că e vorba de o ceartă călugărească, dar pe iă, în iunie 1518. a deschis procesul, şi fiindcă Friederich de Saxa, iidatul papei la tronul habsburgic, îl proteja pe Luther, a fost tri-cardinalul Cajetăr^ să-1 readucă la ascultare pe monah. Acesta spu-■a şi papa trebuie să asculte de sinod, iar sinodul de Sfînta Scriptu-Tonul mîndru al răspunsului îl făcu pe cardinal să-1 respingă, fapt ; îl sili pe Luther să apeleze «de la un papă rău informat, către un ă care trebuie mai bine informat» («a papa male informato ad pa-i melius informandum»), ca acesta să facă apel — contra deciziei — !8 noiembrie 1518, la un conciliu general, aşa cum o făcuse înainte an Hus.

Al doilea trimis oficial Ccarol MiltitzJ mai blînd, obţinu făgăduiala 5—6 ianuarie 1519) că Luther va tăcea dacă nu va fi atacat. Dar, te puţin a fost atacat, de catolicul Dr. Johann Eck (f 1543), un prie-al lui Luther — Andreas Bodenstein, din Karlstadt. Luther se 3eşte deci la disputa de la Leipzig, din zilele de 27 iunie—16 iulie 9, asupra primatului papal, cu care prilej a început să creadă că nici *1U}*. r*ü *eM*e' ~~jft+a~~&kil ci numai Sfînta Scriptură garantează arie-ULjdMn~^oia ScriptujJ) ; iar despre epistola Sfîntului Iacob invo-i deEci, pe'liLr'a neresitatea faptelor bune, s-a exprimat că «este de ^"Cărturari şi nobili ca Ulrich von Hutten, cavalerul Fr. von Sic-?en şi mai ales profesorul de ebraică şi greacă ^Ei]ip-_Mela»ehtorr-

(1497—1560), tren de pm-tpa ini T.nthpr în aceste împrejurări, uma nistul ceh Ulrich Velenus a negat prezenţa Sfîntului Petru la Roma, în lucrarea *«Apostolus Petrus Romam non venisse neque illic passum»* pu blicată la Praga în 1520, orientîndu-se după criticile lui Laurenţiu Valla (1405—1457).

Denunţat ca eretic, Luther s-a adresat poporului în £[520; prin trei scrieri-program, din cele 30 cîte a scris în acel an. Prima, *Către nobilimea crestjnăjie naţiune germană despre îndreptarea stării creştine»,* tipărită in(august 152(£i) susţinea că dacă papalitatea şi clerul nu voiau rpfnrma cerută de sute de ani, precum şi satisfacerea doleanţelor poporului ger

p ţ p

a decide în adunări de soarta Bisericii sale. «Trebuie să te trezeşti, Ger-m"anîe~T>> striga Luther, căci" «Donătio Constantini», temelia statului papal, e un fals nemaiauzit; pelerinajele la Roma şi sărutarea picioarelor papei să înceteze. «Ne-am săturat de cerşetoria şi de dezmăţul Ordinelor călugăreşti ; preoţii să se căsătorească şi să nu mai trăiască, mai departe, într-o ruşinoasă stare de promiscuitate ; afară cu păgînul Ari-stotel din teologie ; Sfînta Scriptură să fie .pusă în centrul ridicării

poporului» ... orau tezele luterane ^> ... '''''''' v

man atît de crunt exploatat de lăcomia lor, atunci s-o facă poporul. Ma nifestul s-a răspîndit în cîteva zile, în peste 4000 de exemplare, împotri va celor trei «ziduri» după care se ascundea papalitatea : puterea spiri tuală care depăşeşte pe cea lumească, dreptul papei să explice Biblia şi dreptul de a convoca concilii. Luther opunea acestora preoţiaj^eneralã, li bertatea pentru toţi de a explica Scriptura si. d£imlaiL^COXLikii^ntreaxia

d i d î d ă i d B i i i i l

captivitatea babilonică a Bisericii) şi se ocupa numai cu probleme teo-jogiqe. De aceea a fost scris în limba latină. In acesta Luther nega caracterul sacramental al Bisericii, căci din şapte. Taine abia trei ; Botezul", Euharistia, si într-o oarecare măsură Pocăinţa se pot dovedi ca

J]^33C^^isg..<|ivlnă.i....celelalte sîrit doar ceremonii pioase aldăugate de oameni. Dar şi primele trei Taine se află într-o scandaloasă robie a rătăcirii omeneşti asemănătoare celei din Babilon sau Avignon, căci li s-a răpit şi întunecat caracterul primordial. Cel mai rău a fost mutilată — scrie reformatorul — Euharistia, căci s-a răpit laicilor potirul ; minunea prefacerii e subminată de subtilităţile scolasticismului, iar omul care crede că aduce un dar, pierde, prin denaturarea lui, binecuvînta-

rea cerului. Singurul lucru ce se cere de la credincios e credinţa, adică primirea harului, căci Taina nu-i decît cuvîntul legat de un semn văzut ; aşadar Biserica nu mai este sacramentală, ci e o Biserică a cuvîn-tului. La fel scria că s-a degradat Taina Pocăinţei prin ruşinosul trafic al indulgenţelor. Deci, «înapoi la Evanghelie ?».

A treia scriere, cea mai teologică şi, alături de *Catsliisx~~njjl~~* cea mai simplă din rîtp p lăsat, Tjithpr este cea^__«fiesEre__Iiberţ^ *omului creştin».itâm.* noiembrie 152tT>în care o seamă de idei din mis-tica"germana se unesc cu prospeţimea spiritului Evangheliei şi a uma-nismului creştin al reformatorului. Ea este scrisă în limha germană şi adresată papei Leon al X-lea, ca un fel de justificare în faţa excomunicării c"are ştia că-1 aşteaptă. «Dn creştin adevărat e stăpîn, prin cre-

peste toate şi nesupus nimănui», scria Luther, afirmînd aceeaşi > generală ca şi în alte lucrări ale sale. Dar adaugă, în acelaşi că «adevăratul creştin e un slujitor întru toate prin iubire», afir-prin aceasta miezul eticii noi, care spune că Hristosul dobîndit ■edinţă e dăruit aproapelui prin iubire. «Nu-i oare o adevărată e, — se întreabă Luther —, că Hristos, mirele cel bogat, bun şi S-a unit cu desfrînata ceată omenească pentru a o scăpa de tot t a o face una cu Sine ? Prin credinţă să trăim în Hristos şi prin întru aproapele».

obilii şi poporul s-au mişcat. Roma credea că e o afacere mai mult o-socială, dar Luther o vedea pur şi simplu ca o reformă religioa-*iîâ~<<Exurqe Domine»,* din 1b iunie 19"2t>Ţ?care cenzura ca _eretice ^|eze din scrisul Iui Luther, privind mai ales organizarea biserP" şi preoţia harismatică, fjjaJifl (j$^{p\ zi1p}$ termen pentru retractare, înd s-au împlinit acesteaOa"'10 decembrie 1520^ Luther a răspuns -un pamflet intitulat «împotriva Bulei lui Antihrist» şi, la poar-iter, a aruncat în foc "Bula si Corpus Juris canonici, fiind hotărît im să aleagă, ca şi studenţii săi, — cărora de a doua zi a încercat se adreseze numai în limba germană — ori iadul, ori martiriul, urnea era ocupată cu alegerea împăratului Carol Quintul, în 1519 ; dormea, episcopii aveau altceva de lucru, teologia catolică era nnolenţă, aşa încît ideile lui Luther se răspîndeau repede. Felici-şi încurajările curgeau de pretutindeni, din ţară şi din străină-*ie* la nobili şi învăţaţi, de la artişti, meşteşugari şi ţărani. Dar în ? 1521, în dieta de la WormS^j^uther trebui să se prezinte la ju-*ţ* Nu se mai temea nici el, nici aderenţii care l-au însoţit pearu-' riumfal. Eroismul cu care se apăra şi răspunsul scurt : «Acestea-s ile mele şi altfel nu pot ; Dumnezeu să-mi ajute», au impus tu-El se ştia liber de autoritatea exterioară şi legat numai de Dum-.. De aceea, ca şi Hus, afirmînd «că este un Hus saxon», Luther [1] temea nici de edictul de la/Worms, din 8 mai 152^, care îl con-a la proscriere, încrezîndu-se ~"m~credincioşii ~"că"re"~îî apTăuclaiL, * .onsternarea Romei, cînd a aflat că toată Germania e de partea LU mai avea capăt. împăratul a semnat condamnarea, dar protec-lui Luther, Friederich cel înţelept al Saxoniei. 1-a adăpostit în cas-său din WartburP$_1$ unde, sub nnmelp de «cavalerul Jorg>\.,.a_xâmas~ l_z&ce—Sal (mai 1521—martie 1522), traducînd în 1522 Noul Ţes-it după originalul grecesc al lui Eralrnlîs~*^îrr~T!^tto·d^m (1467— • Vechiul Tţst,amp$^{r'}$*'-a apărut după originalul ebraic, tradus în _£unînd astfel, prin alegerea celor mai populare şi mai neaoşe cu-nemţeşti, bazele limbii literare germane. Ecoul primeiJBibJiLJir ? de Luther, la 1 ^augjuşţJLă^S^-a fost eri6rrn7~cacT'prima traducere •rmană în «Plattdeutsch», din 1485, nu era înţeleasă pretutindeni, ^cembrie, acelaşi an, apărea a treia ediţie, iar pînă la 1546 au apă-iumai la Wittenberg 52 de retipăriri, căci «cizmarii, femeile şi toa-itegoriile de laici citeau Scriptura şi învăţau pe de rost pasagii ;a

b.1 Răspîndirea luteranismului. 1 Luther culegea roadele. Exagerările predicii luterane şi tonul revoluţionar au trezit în anabaptiştii şi în ţăranii lui Thomas Miinzer (1490—1525) un creştinism mistic, anarhic şi cu cerinţe pe tărîm social şi de libertăţi, care au costat moartea a iOO.QOO de ţărani.

Piedici au fost puse şi după 1525, cînd a avut loc o altă răscoală a ţăranilor. Predica, şcoala, tipăriturile şi indolenţa ierarhiei favorizau răspîndirea noilor idei. Mii de studenţi alergau la Wittenberg, negustorii şi meseriaşii se entuziasmau de noul crez, intuit atît de abil- în broşuri şi caricaturi spirituale, de multe ori chiar triviale. Că reacţiu-nea şi răstălmăcirile poporului sau ale prietenilor nu erau pe potriva ideilor lui Luther şi că Reforma de mai tîrziu nu mai păstra însuşirile date de el, puţin importă. Luther, care se ridicase contra Romei în numele libertăţii spunînd : «A arde pe eretici e un păcat contra Duhului - Sfînt», spunea acum — ca să potolească pe exaltaţii din Zwickau ori pe ţăranii din sudul Germaniei — : «loviţi-i ca pe blestemaţi şi cete de nemernici».

Pînă în 1529 împăratul Carol Quintul (1519—1556) a lipsit din Germania, aşa încît sfâşierile dintre partidele catolice şi luterani luaseră proporţii. Războiul civil era gata să izbucnească. Unii se gîndeau chiar la o ligă internaţională. Folosindu-se de împrejurări — îl favoriza politica turcofilă a regelui Francisc I al Franţei (1515—1547), duşmanul lui Carol Quintul —, de nestatornicia papei Clement VI (1523-1534) şi de neputinţa formării unui bloc unitar catolic, luteranii s-au întărit în dietele de la Spira (1529) şi Ia Augsburg (1530). unde îşi redactează celebra «Confessio Augustana», operă a lui Filip Melanchton, (1497—1560) în jf^h°IfL[p] [n]" F.rasmns rlin Hfttţej^lajm. Nobilimea luterană a protestat contra limitării luteranismului de către nobilimea catolică care refuza cele trei principii : «sola fide, sola grazia şi sola scriptura» şi pentru care luteranii au fost numiţi «protestanţi». Totuşi, prin moderaţia sa, Melanchton va fi considerat ca «adevăratul educator al Germaniei».

în 1531 ş-a format «blocul smalkaldic» al protestanţilor, ca Ligă proprie. PrezenţjT turcilor in apropierea Vienei determină pe papa Paul iii (1534—1549) siPconvoace un sinod, la Mantua (1537*), dar protestan-

ţii au refuzat. Dimpotrivă, pelîngă («Confessig'"7Rigustan^^^<Apo /^•gra^Confessionis»^au mai acceptăVjArTIColele srnAIIAffrffrp» care erau mai puţin radicale ; astfel cele trei publicaţii formau cărţile simbolice ale luteranismului protestant-—" "

înTre~lîmp7~pfîrTcîpîul confesional al Bisericii teritoriale cîştigase teren şi catolicilor le lipsea o personalitate care să mobilizeze forţele existente şi să realizeze disciplina în cler.

Lupta prin scris sau prin predici era neunitară, nu avea avînt, erai anemică şi chiar inconştientă. S-au făcut şi încercări de reunire reli-l gieasă între cele două tabere. In sfîrşit, în 1544 Carol Quintul reuşi săi despartă pe protestanţi de alianţa francezilor. Cînd papa a intervenit,! Luther a publicat cea mai vulgară scriere a sa : «împotriva papei de laj Roma, instituit de diavol», în 1545, prezentînd caricaturi executate de Lukas Kranach după inspiraţia sa.

A fost ultima păşire publică a lui Luther care, altfel, se mărginise -ăi adeseori nervos, furios şi bolnăvicios, dar mai mult modest şi înd pe săraci, lipsindu-se de onorarii şi trăind în familia sa grea, 5 copii — trei fii şi două fiice (luase 5 p £ vţ-ciană Caterina de Bora). Legat de popor şi de viaţa comunităţii^ tr'u care a compus cmtece religioase, a scris predici şi îndrumări. A it la 18 februarie 1546.

Deşi Carol Quintul cîştigase în aprilie 1547 bătălia contra protes-ilorj totuşi în 1555, la 25 septembrie, prin Interimul de la Augsburg stabilit compromisul *«Cujus regio, ejus relig'io»* («Regiunea face re-mea»), ceea ce consacră principiul teritorial protestant asupra impe-ui teocratic medieval. Prin aceasta s-a consfinţit dezbinarea confe-ală, culturală şi politică a Germaniei : nordul şi centrul, cu o parte Wiirtemberg, deveneau luterane ; iar Valea Rinului şi Bavaria ră-eau catolice.

Prin schimb de studenţi şi legături economico-comerciale, lutera-uil s-a răspîndit în tot nordul Europei, fiind considerat ca expresia ştinismului potrivit spiritului germanic şi scandinav-nordic». Trebuie subliniat însă că luteranizarea acestor ţări nu s-a făcut la nţa poporului, ci a principilor. In organizare şi în viaţa exterioară ricile scandinave rămîn, ca şi Anglia, mai conservatoare decît lu-nismul german sau calvinismul elveţian şi francez. între 1527— l regele Suediei, Gustav Vasa (1523—1560), ajutat de elevii iui Lu-, fraţii Peterson, luteranizează~ Suedia. în Danemarca, Norvegia şi ida. regele Christian al III-lea (1534—1559) face acelaşi lucru în 1533—1534, iar în Prusia şi ţările baltice, ultimul mare maestru >rdinului teuton, Albrecht de Brandemburg împreună cu fratele său lelm au primit luteranismul, s-au căsătorit şi au luteranizat ţările In Boemia, Slovacia, Polonia şi Slovenia s-au organizat puternice unităţi luterane şi s-au unit cu «fraţii moravi», descendenţi ai hu-3r şi valdenzilor. In Transilvania, luteranismul a fost susţinut de : Honterus (f 1549), care şi-a expus poziţia în faimoasa lucrare : *formatio ecclesiae Coronensis»,* din 1543, tradusă în germană în ', şi care a stat la baza Reformei Bisericii săseşti. Dar mai contri-u pe lîngă influenţele wittenbergiene şi cele elveţiene. In general, după 1525, pe cînd Luther devenise un nume şi o putere iică politică, Reforma s-a răspîndit mai mult pe cale politică deşi e gîndea încă tot la o Biserică unitară. Dacă se judecă personali-a şi opera reformatorului german, va trebui să se spună că era un profund religios, dar lipsit de orientare juridică, politică sau de veţi de sistematizator. Alţii au făcut mai tîrziu din mişcarea lui o ac-e mai mult politică. «Miezul religiozităţii lui era Dumnezeu, Care >spira o profundă teamă religioasă ; omul e opus lui Dumnezeu ; mezeu şi omul sînt contraste». Puterea lui Dumnezeu şi încrederea '1 îi dădeau lui Luther avîntul de predicator şi conştiinţă de profet, id creştinismul în serios, Luther îi atribuia valoarea absolută şi nu ■a nimic altceva afară de el. Preţuia rugăciunea, dar a desfiinţat rghîa şi unitatea Bisericii, contestînd caracterul ei sacramental,

]uînd ca bază doar cuvîntul Evangheliei, pe care-1 tîlcuia subiectiv. Avea ideea greşită că se află în Biserica cea una, dar cu concepţia sa despre Biserica invizibilă ieşea din unitatea Bisericii. Marea eroare a lui Luther e aceea că a făcut, din convingerile sale cu totul personale şi ieşite din cea mai curioasă evoluţie a unei predispoziţii cum nu se poate mai personală, poruncă obligatorie pentru toţi, dezbinînd prin subiectivismul său creştinătatea (J. Lortz).

Conflictul dintre Luther şi papă din 1520 a avut la bază o neînţelegere tragică ; el se credea a fi «catolic», chiar lansînd reforma şi abă-tîndu-se de la multe şi bune tradiţii. De fapt, el însuşi regreta că nu a putut face reforma împreună cu episcopii, aşa că s-a nevoit să o realizeze împotriva acestora. Prin urmare : Luther a pornit la început în mod sincer spre îndreptare, prin reformă internă, dar în cadrul împrejurărilor generale a fost împins spre o reformă radicală.

în orice caz, protestanţii de toate nuanţele se considerau drept «mica turmă» (Luca, 12, 32) ocrotită de Sfîntul Duh, pe cînd catolicii îi tratau ca «eretici», vrednici de respingere şi combatere radicală.

B I B L I O G R A F I E

Vezi la Nota precedentă şi: *Corpus Reiormatorum,* edit. B. J. Kidd, Oxford, din 1834; *Corpus Conlessionum,* edil. de D. Fabricius, Berlin, din 1938; Ph. Jou-tard, *Historiographie de la Relorme,* Edit. Delachaux, Paris, 1977, 500 p.; D. Oli-vîer, *La foi de Luther,* Paris, 1978, 256 p.

Auton *catolici:*

J. Wirth, *Luther. Etude d'hi,stoire religieuse,* Geneve, 1981 ; M. Greschat, *Die Reiormationszeii,* t. .1—2, Stuttgart, 1981; E. Iserloh, J. Glazik et H. Jedin, *Reior-mation and Counter Retormation,* trad. din limba germană, London, 1980, XX — 795 p.; P. Miguel, *La guetre* de reiigion, t. 1.—2, Paris, 1982; Bihlmeyer-Tuchle-Vicaire, op. *cit.,* voi. 3, 1964, p. 169—217, cu bogată bibliografie, p. 439—468; A. Franzen, *Kleine Kirchengeschichte,* 4-e. Aufl., Freiburg im Breisgau, 1973, p. 253— 277; J. Lortz-E. Iserloh, *Storia della Riiorma,* Bologna, 1974; R. Stauffer, *La* Reforme, colecţia «Que sais-je», nr. 1376, Paris, 1970, şi Idem, Ia *catholicisme ă lai decouverte de Luther,* Paris, 1966; T. Siiss, *Luther. Sa philosophie religieuse,* Paris, 1969; J. Lortz-J. Jedin, *Festschriit liir M. Luther,* Munster, 1965; J. Lortz, Die *Reiormation in Deutschland,* 6-e Aufl., Freiburg im Breisgau, 1982, XIII — 391 p. ;| J. Lortz, Io *relorme de M. Luthei,* 2 voi., Paris, 1963, 1064 p.; J. B. Metz, *Riiorma contrariiorma,* Brescia, 1970; Fr. Molinari, *I tabu della storia della Chiesa moderna* Torino, 1973; R. Baumer, M.: *Luther und der Papst,* Munster, 1970, 100 p.; Ch Boyer, *Luther, sa doctrine,* Roma, 1970, 238 p.; W. Beyna, *Das moderne katholischc Lutherbild,* Essen, 1969; J. Hessen, *Luther in katolischer Sicht,* ed. II, Freiburg 1949; F. Funk-Brentano, Lut/ier, Paris, 1934, şi traducere română; Jacques Martin *Trois relormateurs,* Paris, 1925.

Autori protestanţi:

I

Luther et la Reforme allemande dans la perspective oecumenique, Chamj besy, 1983; W. Landgraf, *Martin Luther, Reiormator und Rebeli,* Biografie, Berlird 1981 ; Editura Anfadi, 200 *ans de Christianisme,* voi. 5; *Protestantisme,* Parid 1976; G. Casalis, *Protestantisme,* Edit. Larousse, Paris, 1975 (de la Hus la Barth) A. Friesen, *Reiormation und Utopia,* Stuttgart. 1975, 271 p.; P. Chaunu, *Le templ des rUormes (1250—1550),* Paris, 1975, 570 p.; G. Ph. Wolf, *Das neuere iranzosischl Lutherbild,* Edit. Fr. Steiner, Mainz, 1974, 374 p.; M. Lienhard, *Luther temoin de* Jej *sus Christ,* Paris, 1973, 432 p.; D. Olivier, *11 piocesso* Lutero, Roma, 1972, 181 pj V. Vinay, *La riiorma protestante,* Brescia, 1972, 448 p., ed. 2-a, Brescia, 1982; Ij Stern-M. Steinmetz, 450 *Jahre Reiormation,* Berlin, 1967, 374 p.; O. Thulin şi colan *Reiormation in Europa,* Edit. Stauda, Kassel, 1967, 351 p.; Societe d'histoire dl

Protestantisme, *Divers aspects de la Reforme (sec. XVI—XVII),* Paris, 1975, 645 p. ,• J. Courvoisier, *De la Reforme au protestantisme,* Edit. Beauchesne, Paris, 1977; R. W. Querre, *Melanchton Christum cognoscere,* Leiden, 1977, 431 p.; W. Gasparty, *Histoire du protestantisme en Pologne (s. XVI—*XXj, Varşovia, 1977, 400 p.; E. Erikson, *Luther avânt Luther,* Paris, 1968; R. Friedenthal, *Luther, sein Leben und seine Zeit,* Stuttgart, 1967, 681 p.; V. Vinay, *Scritti religiosi di M. Luther,* Torino, 1967, 750 p.; H. lilje, *Luther,* Hannover, 1965; H. Dubief, *La Reiorme,* Paris, 1965; J. Delumeau, *Naissance et altirmatîon de la reiorme,* Paris, 1965 ; F. Lau, *Der Glaube ier Relormatoren,* Stuttgart, 500 p.; R. Lavy, *Luther,* Paris, 1964; G. Casalis, *Luther)t l'eglise conlessante,* Paris, 1962; P. Althaus, M. *Luther,* Giitersloh, 1963; G. R. i-lton, *Relormation Europe, 1517—*I559, Londra, 1963; H. Hauser, *La modernite du <VI-e siede,* Paris, 1963, şi Idem, *La naissance du protestantisme,* ed. II, Paris, 963 ; H. Fife, *The revolut ion oi Luther,* New York, 1957 ; A. Greiner, *Luther,* Paris-jeneve, 1959; L. Febure, *Un destin: M. Luther,* Paris, 1951 ; Maurice Goguel, *Luther.* ntroduction, traduction et notes, Paris, 1925.

Despre personalităţi:

H, Haendler, *Wort und Glaube bei Melanchton,* Stuttgart, 1968, 591 p.; I. Soisset-Seghers, *Phil. Melanchton,* Paris, 1967; H. Engeland, *Melanchton,* Paris, 964, 392 p.; W. Neuser, *Luther und Melanchton, Einheit im Gegensatz,* Miinchen, 961; R. Stupperich, *Melanchton,* Col. Goschen 1190, Berlin, 1960; A. Speri, *Me-mchton, zwischen Humanismus und Relormation,* Miinchen, 1959; R. Sider, *Andreas odenstein,* Leiden, 1974, 328 p.; W. Elliger, *Thomas Miînzer,* Gottingen, 1975, 842 ; R. JouveneL *Erasme* e *Lutero,* Torino, 1969, 254 p.; V. Anghelea, 500 *de ani de la aşterea lui Erasm din Rotterdam,* Bucureşti, 1965; Erasmus, *Elogiul nebuniei,* trad. >mână, Bucureşti, 1959, şi Idem, *Despre război şi pace,* trad. română, 1960; H. berman, *Studies in Medieval and Relormation thought,* Leiden, 1966; în 1974, sja 10 volume; D. Forte, M. *Luther şi Th. Munzer,* Bucureşti, 1974; G. Benecke, *ociety and Politics in Germany (1500—1750),* Londra, 1974, 445 p.; L. Binder, *ihannes Honterus und die Relormation in Siiden SiebenbiXrgens,* în «Zwingliana», III, 1973, p. 645—687; Gernot Nussbăcher, *Johannes Honterus. Sein Leben und ■in Werk im Bild,* Bucureşti, 1973; Cari Gollner, *Johannes Honterus,* Bukareşt, 160; M. Bucsay, *Geschichte des Protestantismus in Ungarn,* Stoccanda, 1959; K. îinerth, *Die Relormation der Siebenhurgischsächsischen Kirche,* Gutersloh, 1956 ; *A.* Schulerus, *Die Augustana in Siebenburgen,* la L. Binder, în «Kirchliche Blät-r», Nr. 1—3, Sibiu, 1976.

Autori români:

A. Oţetea, *Renaşterea şi Relorma,* Bucureşti, 1968, 498 p. r A. Oţeteă şi colab., *oria lumii în date,* ed. II, Bucureşti, 1972; E. Cornitescu, *Canonul Siintei Scrip-ri la M. Luther şi J. Calvin,* în «Studii teologice», XXI (1969), nr. 3—*i.* p. 199 ş.u. j *ologia dogmatică şi simbolică,* voi. I, Bucureşti, 1958, p. 254 ş.u., pessim ; *Istoria fericească universală,* manual, voi. 2, Bucureşti, 1956, p. 193—202 ş.u.; lucrarea G. Blond, Ies *enrages de Dieu,* Paris, 1960, apărută şi în limba română sub ui «Furioşii Domnului», Bucureşti, 1976, 324 p.

Alţi reformatori: Huldrich Zwingli şi Jean Calvin. Răspîndirea calvinismului *

Sămînţa aruncată de Wycliff şi de Luther a rodit şi dincolo de gra-ele Germaniei, unde împrejurări similare o ajută să se dezvolte, ucrarea Evangheliei» progresa. După Wittenberg, oraşele Zurich , şi neva au devenit, în măsură şi mai mare, centre internaţionale ale >jtestantismului. Numai că atît mişcarea din

Zurich, legată de numele Huldrich Zwingli (1484—1531), cît şi cea din Geneva, cunoscută

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Şesan.

prin opera lui Jean Calvin {1509—1564), se dezvoltă deosebit de rei ma lui Luther. Ambele mişcări reformatoare s-au desfăşurat în Elve şi anume cea a lui Zwingli în partea locuită de populaţia germană, cea a lui Calvin îndeosebi în cea franceză. Deşi opera lui Zwingli i fost înghiţită ulterior de cea a lui Calvin, ea a avut importanţa şi *t* reţia ei pentru epoca în care s-a produs. Explicaţia pentru apariţia] tor reforme este aceea că dorinţa după o reformă bisericească se generalizase şi apoi, din punct de vedere dialectic, o reformă genere altă reformă^ aşa precum în trecut o erezie genera alte erezii.

s'a născut în Elveţia inţTjjfiniifirip 14fU. tr-o familie de~ ţărani oogaţi din Wildhaus (cantonul Saint Gali), ce i-a ajutat să facă studii umaniste lafBase]7(unde trăia adine-spir. raţionalist-moralist al lui Erasmus din Kotterdam), Berna si Viena, u a avut ca dascăl pe un alt umanist îndrăzneţ, Celtes. Trăsătura raţio list-umanistă îl deosebeşte poate cel mai mult de Luther, căci Zwii n-a cunoscut nici n-a trăit într-un catolicism profund şi sincer, ci dezvoltat în curentul erasmian de combinare a umanismului cu cce niaoniL De aici cugetarea lui teologica îndrăzneaţă care 1-a făcut
'Luther să exclame, profund religios cum era, la conferinţa numită « cramentală» din 1529 de la Marburg : «alt duh se află în tine». C vreme Luther punea în centrul preocupărilor problema mîntuirii, Zw gli se p reocupa mai mult de cadrul formal al adevărului creştin, de fitiefi§yîfrjăujOTitate~â" Scripturii | ZwjngH era^3reaestinaţia"nistj şi a
"ma (Tjfp*redgsîî5IHp ^r° r-nj-irinH^i pa ţfvH^ El afirma ca păcatul origi
a fosjLvoit de Dumnezeu spre a-Si arăta, prin— pedepsirea lui, toată r reţia Sa, în timp ce Luthef spunea că păcatul originar a adus tragi intre" om şi Dumnezeu ; singură crucea lui Hristos mîngîie prin creoj ţâ, dar siguranţă nu există.

Privind ^fintp^ Taina, Zwingli vedea în ele doar simboluri, iar
lucrări obiective harice, legate de anumite forme şfcuvinte. Expre
«acesta este trupul Meu», pentru Zwingli se traduce cu : «aceasta
semnează că aminteşte de trupul şi sîngele Meu». Deci nici urmă
prefacere, de feâlîtâTe sacramentală. In locul acţiunii dumnezeieşti,
care Luther o recunoştea încă în Sfintele Taine, Zwingli punea îndr
neala raţiunii omeneşti. Sf. Liturghie el o reduse la extrem : în Io
altarului puse o masă acoperită în alb pe care se aşază un coş cu *p*
şi alături cîteva~~potire de lemn pTTnp *cu*
vin^PreotTTTdescm'fl'e" slujba"
recitarea pasagnlor de la : I Cor., 11, 23 sq. *şl Ioan, 6, 48 sq., după c
se recită Crezul şi «Tatăl nostru,..», apoi preotul binecuvântează
mentele, dîndu-le diaconilor spre împărtăşire, după care încheierea
face prin cuvintele : «mergeţi în pace». Desigur, nu era nici ierarl
nici celibat, nici mo nahişni. nici post, nici icoane,

luminări, moaşte,
lerinaje, nici cruce, riiH^hjflr [nr]*tjft* — '" "" —Z?~T—^. ~"~"

Zwinglî îşi exprimă învăţătura sa constînd din \67 de teze_

şi~~$Trij;roducex

pornind de la cele trei *«sola»* luteraneT fusese preot în Glarus, apoi în Einsiedeln, unde făcu cunoşti cu predica indulgenţelor vestite de franciscanul Bernard Samson,

re o combătu cu atîta vehemenţă încît mai tîrziu credincioşii au scos iectele din biserică şi le-au ars ; pe urmă a ajuns__j2r£Q± la--cated£ala i Zurich. Zwingli a format în Zurich şi în celelalte comunităţi can- îale pFezbiterii sau sfaturi cu putere discreţională, atît în cele reli-)ase (curăţenia credinţei, mergerea la biserică etc.), cît şi în cele ci- e şi matrimoniale. Desigur că instituţiile şi averile bisericeşti, cu talele şi cu mînăstirile, cu bunurile lor, au fost confiscate, aşa că nu- ii cinci cantoane din treisprezece rămăseseră catolice^ Aici interve- j a doua caracteristică a jnlăcâfii Iul Zwlng'll r^ge^n5ăHohal?Qaţnţcă^ , Ca preot militar, el a trăit alături de conaţionalii săi, pe care i-a iut vedea cum se duceau în ţări străine şi se înrolau ca mercenari ;epînd din 1477), ceea ce contrazicea simţul de mîndrie şi demnitate ională. De asemenea îi displăceau rivalităţile dintre oraşe şi institu- precum şi amestecul puterilor străine. De aceea, atît în disputele)lice din Zurich, din 1523 — la care a răspuns susţinînd inovaţiile ; bazat numai pe Sfînta Scriptură —, cît şi în broşuri şi manifeste, nu uita să îndemne în duh naţionalist pe credincioşii săi. Cînd a statât succesele înregistrate de el şi de prietenii săi : Capito şi Oeco- ypadius în Basel, apoi de Haller în Berna şi de M. Bucer în Stras- urg etc, s-a gîndit să unifice în aceeaşi credinţă şi celelalte cantoa- ba se ducea cu gîndul chiar la o confederaţie a statelor protestan- tnsă, o luptă aprigă începu şi Zwingli îşigăşLmoartea ca preot mi- r, pe cîmpul de luptă de la Kappel, îiftI53lj fapt care a avut ca sare stăvilirea pentru un timp a reformerelveţiene.

b. **Jean Chauvin** sau **Calvin** s-a născut la^O^JjZjSoSJ în locali-a Noyon din provincia Picardia din nordul Franţei. Fiu al unui se-ar episcopal rămas de curînd văduv, care şi-a crescut fiul într-o eritate ale cărei urmări se vor vedea în toată viaţa ulterioară a tuia, potrivită cu firea lui. La vîrsta de 12 ani, tînărul Calvin avea Dost public, iar la 18 ani veniturile unei parohii din care s-a putut ;ţine comod la universităţile din Paris, Orleans. Bourges. unde a iat : dreptul, filosofia şi umanismuKefSsic. Nu se ştie cum a ajuns mvertirea «subită» — cum o numeşte el — din toamna anului 1533, pare a nu fi străin de M. Bucer (f 1551) şi de pastorul Guillaume 1 (f 1565), prietenul său de mai tîrziu.

Intoleranţa cu care regele Francisc I (1515—1547) şi autorităţile "icii catolice din Franţa urmăreau pe «eretici» a silit pe tînărul fister artium» să rătăcească prin diferite localităţi din sudul Fran-

înă în toamna anului 1545, cînd a fugit în Elveţia, unde peste doi
t apărut opera sa principală *«Institutio religionis Christianae».* de-
ă regelui Franţei, ca un fel de justificare a noii credinţe. Lucrarea,
»ri edîtată, poartă pecetea genialităţii coordonatoare şi sistemati-
re a reformatorului francez, fiind cel mai profund şi mai închegat
t de teologie dogmatică şi morală a protestantismului în general.
enţată de catehismul lui Luther, — pe care declara deschis că-1
fa, fără să-i împărtăşească întru totul părerile, deşi păstra cele
<sola» —, lucrarea lui Calvin explică : Decalogul, Simbolul Apos-
Tatăl nostru, Tainele (adevărate şl «false»), iar la urmă scrie de-

spre libertatea creştină şi schiţează liniile de organizare a Bisericii statului aşa cum le vedea el.

De la Luther se pare că a împrumutat şi ideea distanţei şi opozi dintre Dumnezeu şi om, pe care a dus-o la extrem. Pentru el, libertat nemărginită a lui Dumnezeu şi preamărirea fără margini fi *m~fl jertfi Lui este dogma centrala. Pentru Dumnezeu, atît fericirea drepţilor, şi chinurile veşnice ale iadului sînt criterii ale măreţiei Sale neajun: De aici derivă dubla predestinaţie, a unora spre rai şi fericire, iar altora spre iad şi suferinţă ; ba chiar căderea~~lui Adam ar fi fost vo p p i t , j t Ţ j p j este, după Calvin, ascultarea şi disciplinâT tea d e Dumnezeu din veci. La început susţinuseră această concepţie ă Luther, în polemica cu Erasmus din Rotterdam (1467—1536), cît Melanchton, dar apoi o părăsiră ; ba, Melanchton chiar o combătu. Calvin nu-1 mulţumea «teologia mîngîierii» (Trosttheologie), pe ca Luther o deriva din teologia crucii, conform căreia Dumnezeu îndrea tă pe om printr-o imputare formală a dreptăţii Sale *(actus forensi* deci o mântuire numai părută, exterioară ; omul e atît de slab si stric prin păcatul originar încît nici crpdjnţa CPP mai mare nu-i, d ea ă flă it i li D j t t ă p -Tq pect, cîtă vreme, pentru LutEer, erau iubirea şi evlavia, izvorfte din cr dinţa." "~~

Dacă, după Calvin, omul este stricat pînă în măduvă, atunci trebu luate cele măi drastice măsuri ca' moralitatea lui să nu se abată del de la linia severă a voinţei lui Dumnezeu ; de aici disciplina..rea m aspră şi trezviacea mai pronunţată în viaţa individului şi a societâţ Simţind că unul dintre punctele slabg ale luteranismuUi b p g prea mare~şi moralitatea prea laxă, Calvin a introdus — ca o contra dicţie cu însuşi principiul libertăţii protestante — o adevărată tirani a disciplinei. — —"

Pe cînd, după Luther, omul nu mai are nevoie de lege şi porunc căci harul 1-a făcut «istăpîn şi liber», pentru Calvin el mai are nevoi încă de frîu şi disciplină. Este ceea ce a şi încercat să facă, între 1536-*ISB&r* în Geneva, unde fusese chemat de pastorul Guillaume Tare (1489—1565), care dobîndise succese printre elveţieni şi valdensi, car i-au acceptat «Confessiunea» din 1532 în 24 articole. Dar Calvin fiinj respins de reactiunea «vechilor

creştini», s-a refugiat la Basel si Stras sbourg, de unde apoi a revenit la Geneva, chemat a doua oară, în^JjjiJ ca să realizeze cu încăpăţînare şi tenacitate uimitoare întreg "*planu său' pînă la moartea saj(27 mai 1564py

Ordonanţele sale bisericeşti din 1541 prevedeau în fruntea Biseri cii patru oficii conducătoare : pastori, învăţători, bătrîni si diaconi. JPri mele două categorii vor îngriji de învăţătură şi de curăţenia, credinţei bâtrînii de buna disciplină si moralitate, şi rHamnij de acţiunea cariţa tlvairBiseiiuii. Conform dictonului : *«Ecclesia sui juris est»,* organiza ţîa"-blyerleeâScâ data" de Calvin era independentă şi suprastatală, un fe de Vatican protestant. Numai că el n-a accentuat nici absolutismul paj pal, nici democraţia luterană, ci a creat unH ^p sinH[a1ţsm] P"'[11] sistoriile mixte de laici şi clerici, care îşi asociază comisii speciale auj

-t+uais-.[in] lîecare sector de activitate : bisericesc, şcolar, disciplinar, administrativ. Numărul membrilor consistoriuîui a crescut de la j3 Ja 20, cu ramificaţii şi agenţi în toate cartierele Genevei, unde treburile fiecărei parohii necesitau astfel de comitete mixte. In chipul acesta era posibil să se controleze toate manifestările vieţii religioase şi civile. Cine învăţa greşit la catedră era îndepărtat sau executat, ca de pildă carmelitul I^^fi^gi. care se îndoia de adevărul predestinaţiei, şi doctorul spaniol jyTihail Servede (1511—1555), pentru că nega dogma Sfintei Treimi, afirmînd unitarianismul. între 1542—1546, la Geneva, au avut loc 58 de execuţii prin spînzurare şi *76* prin arderi pe rug ; pentru înjurături sau maltratarea părinţilor, doi tineri au fost decapitaţi ; cine nu cîntărea corect la piaţă era închis sau exilat; cine nu vizita biserica era amendat; cine juca cărţi, se îmbăta ori dansa era descalificat în public, uneori chiar exilat. Un, trai auster, simplu şi de aspră cruţare, dar şi de corectitudine şi înfloritoare bunăstare a început la Geneva. Calvin a fost singurul reformator care a îngăduit dobînda, a promovat agricultura şi comerţul, a ajutat înfiinţarea fabricilor de postav şi mătase, precum şi a industriei^ceasornicâriei. Nu degeaba s-a afirmat că duhul şi disciplina economiei reformate au creat capitalismul. Toţi erau mobilizaţi pentru această operă de preamărire a lui Dumnezeu : copii, femei, slugi care erau folosite ca informatori de către «bătrînii» care aveau dreptul să intre oricînd şi oriunde. Cînd nu se ajungea la rezultate concrete, se plăteau spioni şi agenţi.

în privinţa Sfintelor Taine, Calvin admitea numai jinnă ; Botezul şi Euharistia. El respingea părerea zwingliană ca fiind prea profana";
apropiindu-se numai parţial de părerea lui Luther, el afirma că Hristos
e prezent în cele două elemente, dar numai virtual, căci, şezînd de-a
dreapta Tatălui, Hristos nu poate fi pretutindeni, «u'bique». cum spu
nea Luther. In clipa cuminecării se varsă din cer, din trupul lui Hris
tos, o putere în suj^gjaUjcredjinriosulu^^ numai în al -eeluk.
predestinat spre fericJreT" căci cel predestinat spre rău primeşte doar.
^ne şi vin. Cu alte cuvinte, gusîârea spirituală poate fi şi independen-
ă 'de cea materială. Spiritualizarea sau mistificarea aproape neagă pre-
enţa reală, încît în această privinţă valoarea Tainei rămîne pentru
alvinişti dependentă de valoarea ^condiţiei umane, negîndu-se aproape
itreg caracterul obiectiv-sacramental al Tainei. Cu privire la Sfînţa
reime era laconic.

Cultul a fost simplificat şi mai mult decît la luterani. Predica, ru-iciunea si cîntărea de psalmi erau elementele lui principale. în timp la început sluj Da luterana culmina prin cuminecare, Calvin a fixat ^astă acţiune numai cu ocazia celor patru praznicp dp j-)PsTp""an IVÎai ilt, Biserica re"fofmată~^calvinistă nu_£unoaşte_ orgă, nici icoane, lunari, altare, odăjdii sau alte obiecte bisericeşti, care au fost elimina-, şi mai radical decît din bisericile luterane. Creştinismul său practic în-nna ia capitalism.

Din Geneva, învăţătura calvinistă s-a răspîndit în cea

mai mare
te în oraşele şi satele elveţiene^aproape doua treimi),
înlocuind pe
zwingliană, îndeosebi pe la **fî336Î** cînd, cu ajutorul lui
Henric Bul-

ai ?ni Zwfngîi, s-a redactat - iiîiirf TiJUr^ '" Academia teologică din Geneva, înfJnntatâ "1559, ridicată la culmea înfloririi de prietenul şi uc-enicul Teodor Beza (f 1605), s-a format un spirit şi o concepţie unii mată. Mii de studenţi veneau din toată lumea. Cu talentul .« picacitatea sa politică şi religioasă, Calvin coresponda ,şj se ' prinţi, oameni politici, preoţi şi credincioşi din între.aga Et mult decît Wittenbergul, Geneva deveni Roma protestantismul In Germania calvinismul a putut pătrunde numai]pe asci <'cryptocalvinism», şi şi-a aflat expresia în «Confessio» ^jg ja din 1563.

,c. JRăspîndirea caJvinismului prin *ica*

^Confessio

^ s-a făcut în mod unitar şi repede mai ales după înfiinţa ieTfnei din Geneva (155^). Prima ţară pentru cîştigarea Qăreia s mai mu'lt a fost *Franţa.* Aici hughenoţii, cum s-au nu.mit francezi (origine necunoscută a numelui, probabil de i_a *Edl* = partizani juraţi, cum se numeau luptătorii elveţieni pentru li] şi-au avut premergători în primii umanişti francezi : Le ţ^evre (1455—1537), Guillaume Bude (1467—1540), N. Beda şi şcoala dir[1] care căutau să răspândească Biblia şi comentariile ei pentru a ' poporul de rătăcirile papale. Dar, deşi manifestele şi «pi^carde pra abuzurilor catolice ajungeau pînă la paîat, totuşi Fr^ncisc . terzis «erezia», iar reprezentanţii ei au fost exilaţi. în schimb rea prinse teren în timpul regelui Francisc al II-lea (151.5 151 | regilor din dinastia Valois, Carol IX (1560—1574) şi Henrje III (1589), mai ales prin nobili şi cu sprijinul dinastiei de ^tfavaran bon, devenită influentă la curte şi în ţară, ca un adevărat stat în Şeful ei incontestabil era amiralul Gaspard de Coligny (15^9_ 157] viteaz de rară nobleţe şi moralitate, care a mijlocit la 25 jnai 15J sinod al bisericilor hughenote, la început în număr abia de 70, scurt timp ajungînd la 2150. Urmarea a fost unificarea şi orgânil bisericilor hughenote prin publicarea unei mărturisiri de credinţa mună, «Confessio Gallicana» din 1559, şi a unui regulament. Rea nea catolică era condusă de ducii de Guise şi de regina diplomată| terina de Medici (f 1589).

S-a ajuns la ciocniri armate, adevărate măceluri reciproce, 15-62 şi 1589. Cea mai nenorocită a fost baia de sînge din «noajl Sfântului Bartolomeu», din 23,24 august 1572, cînd cu ocazi^ nunţiii împăcare între cele două dinastii : Henric de Bourbon şi Margaretal Vaîois, au fost măcelărite căpeteniile hughenote, strînse în capitală, frunte cu amiralul Gaspard de Coligny. Au murit în acei măcel pe 20.000 de oameni. Astfel conflictul dintre catolici şi hughenQţj prir forma de război civil, mai ales după ce ducele de Guise a organi Sfânta Ligă contra hughenoţilor.

Totuşi la tron a urmat apoi hughenotul Henric al IV-îe^ (1589-J 1610) care, pentru a putea intra în capitală, a trebuit să abjur^ $î_n$ protestantismul, spunînd : *«Paris vaut une messe»,* adică «Parisul

irează o misă». Apoi la 13 aprilie 1598 a acordat hughenoţilor, prin lictul de la Nantes, libertate deplină. Pînă la urmă a fost asasinat, în acel cadru, protestantul P. Jurien din Olanda a tipărit în 1686 interpretare la Apocalipsă, în care anunţa «sfîrşitul Babilonului», iică al Romei, pentru anul 1689. Atunci regele Ludovic al XlV-lea 643—1715) a revocat edictul din 1598 la 22 octombrie 1685, cu bine-ivîntarea papei Inocenţiu XI (1676—1689), reafirmînd astfel persecu-irea protestanţilor şi deportările prin «galere» în colonii. Pacea de la trecht, din 1714, părea să aducă uşurări pentru protestanţi, la presiu-=*a* Angliei, dar fără rezultat. Zece zile după decesul regelui, la 21 au-jst 1715, hughenotul Antoine Court a pus bazele «Bisericii deşertu-i», aşa că după 1763 s-a impus toleranţa religioasă.

Ţările de Jos au dat cei dintîi martiri pentru cauza protestantă, rimele comunităţi le-au întemeiat în Olanda refugiaţii din Franţa, Iveţia şi Germania, între ei luterani, calvinişti şi «anabaptiştii» lui imon Menno (f 1561). în 1559 un ucenic al Genevei, Guido de Bray, redactat *«Confessio Belgica»,* acceptată mai tîrziu într-un sinod de >ate comunităţile olandeze. împăratul Carol Quintul (1519—1556) şi ai ales fiul său Filip al II-lea (1556—1589) au căutat să oprească prin ichiziţie progresul Reformei. Cruzimile ducelui de Alba, pînă la 1573 *x* făcut vreo 18.000 de condamnaţi, între ei şi nobili catolici, şi peste }Q.OQO de expatriaţi, ceea ce a dus la războiul civil care a avut ca efect îsfacerea de Spania habsburgică a şapte judeţe din Nord, sub condu-;rea principelui Wilhelm de Orania (1689—1702), constituind prin rtfă de sînge Olanda calvinistă de mai tîrziu.

în *Ungaria* şi *Transilvania* calvinismul a ajuns chiar dominant în-e unguri, îndeosebi după sinodul de la Debreţin din 1567, care a apro-jt *Confesio helvetica* a lui Henric Bullinger ca o «Confessio Hunga-ca», iar în 1606 a fost recunoscută oficial. în consecinţă, principii ma-liari din Transilvania au căutat să atragă cu forţa pe românii tran-lvăneni la calvinism, dar fără succes, presiunile lor fiind întîmpinate ? rezistenţa mitropoliţilor Ilie Iorest (1640—1643) şi Sava Brancovici 656 ; 1662—1680) de la Bălgrad, în secolul XVII.

In Răsărit, numai în *Lituania* principele Radziwill a forţat o parte ;n populaţie spre calvinism ; în *Polonia* s-a oficializat apoi protestan-smul prin «Uniunea de la Sandomierz» din 1570, dar a apărut acolo [iscarea antitrinitară a lui Felix Socinus (f 1604), care însă a trebuit i emigreze. In fine, în *Cehia-Boemia* «fraţii cehi», ai căror predece->ri husiţi n-au putut realiza prin Petru Payneus, din 1451—1452, o tţelegere cu Patriarhia Ecumenică, acum au adoptat, în 1575, e con-siune luteranizantă şi apoi, în 1607, una calvinizantă, iar în 1613 au iblicat o nouă ediţie a Bibliei la Kraliţe.

B I B L I O G R A F I E

Vezi notele precedente : Bihlmeyer-Tuchle-Vicaire, *op. cit.,* voi. 3, 1964, j 233, cu bibliografie, p. 460—468; Franzen, op. *cit.,* p. 277—292; W. Farr, *M as legal reîormer,* Edit. Brill, Leiden, 1974, 197 p.; G. W. Locher, *Zwingii ur schweizerische Relormation,* Gottingen, 1982; Idem, *Zwingli's Thought. Perspective,* Leyde, 1981, XVIII — 394 p.; F. E. Sciuto, *Uhico Zwingii. La* v *pensiero, ii suo tempo,* Neapole, 1980, 851 p.; F. H. Busser, *Zwingii,* Gott 1973; *J.* Courvoisier, *Zwingii, theologien reiorme,* Neuchâtel (Suisse), 1965. î zie Pr. Prof. I. Răműreanu, în «Ortodoxia», Bucureşti, XVIII (1966), nr. 1, p. 140 ; G. W. Locher, *Huldrich Zwingii in neuer Sicht,* Zurich, 1969; M. Haas, *dricli Zwingii und seine Zeit,* Zurich, 1969; G. Gestrich, *Zwingii als The Glaiibe und Gcist bcim Ziiiicher Retormator,* Zurich, 1967; O. Farner, Hu *Zwingii,* 4 voi, Zurich, 1943—1960; W. Ko'hler, *Huldrich Zwingii,* Leipzig, 2-te Aufl., Stuttgart, 1952; R. Bainton, *The Reiormation oi the sixteenth ce* Leiden, 1962; G. H. Williams, *The radical Retormation,* London, 1962; *Ulrich gli. Oeuvres completes,* 4 voi., Zurich, 1964—1968, 843 p., în: «Corpus Ref torum» XCIII ; Fr. Busser, *L'image catholîque de Zwingii,* Zurich, 1968, 43 F. Schmidt-Clausig, *Zwingii,* Colecţia Goschen, 1219, Berlin, 1965; D. Kemp *bibliography oi Calviniana (1959—1974),* Leiden, 1975, 249 p.; B. Girardin, *Ar U'un discours theologique. Le Commcntaire de Calvin ă l'Epître* aux *Ro (Strassbourg, 1540),* Paris, 1979 ; A. Duchesne, *La guerre des Camisards,* Paris, Ph. Joutard-J. Estebe, *La Sainte Barthelemy* ou *Ies resonances d'un massacre,* châtcl, 1976; Fr. Wendel, *Calvin ei l'hurnanisme,* Paris, 1976; Idem, *Calvin, ces et evolution de sa pensee religieuse,* Paris, 1950. Recenzie, Pr. Prof. I. I reanu, în «Ortodoxia», XII (1960), nr. 2, p. 299—306, Bucureşti; J. T. Mc *The history and character ot Calvinism,* 2-nd ed., New York, 1967 ; A. M. Scl *Calvin ou la pensee calvinienne,* Paris, 1957 ; R. Guerdan, *La vie quotidiei Geneve au iemps de Calvin,* Paris, 1973, 255 p.; J. Calvin, *Opera selecta,* Et Barth, 5 voi., Geneva, 1962; Mac Donnel, *J. Calvin,* Londra, 1967, 420 p.; J. dier, *Calvin,* Colecţia «Mythes et religions», Paris, 1966; G. Duffield, J. C Londra, 1966; E. D. Willis, *Calvin's catholic Christology,* Leiden, 1966; A Schmidt, *Calvin et Luther polemistes,* Paris, 1964 ; L. Smits, *St Augustin dans vie de J. Calvin,* 2 voi., Assen, 1957—1958, 631 p. ; P. Geisendorf, *Theodo Beza,* Geneva, 1967, 467 p.; P. Stephens, *L'Esprit Saint dans la theologie c* Bucer, Londra, 1970; H. Bornkam-R. Stupperich, M. *Bucers, Bedeutung Hi europăische Reiormationsgeschichte,* Gutersloh, 1952; M. Bucer, *Opera,* ec Wendel, 16 voi., Paris, din 1954; Edit. Privaţi, *Histoire des Proteslants en F*-Paris, 1977, 490 p. ; J. Estele, *La saison de St. Barthelemy (1572),* Paris, 196f p.; Y. Cazeaux, *Memoires de Marguerjte de Valois (1553—1615),* Paris, 1972 Joutard, *Les Camisards,* Ed. Galimard, Paris, 1976, 250 p.; M. Peset, *L'epopei Vaudois,* Paris, 1976, despre Confesiunea lui G. Farel din 1532; O. E. Str *Ccschichte des Protestantismus in Frankreich,* 3 voi., Gottingen, 1975; J. meister, *Der ketzerische Schuster Jakob Bohme* (—1624), Edit. Evanghelică, I 1976; H. Lorenz, *Italienische Protestanten und ihre Einiluss auf die Reformaţi Polen (Socinus),* Leiden, 1974, 287 p. ; M. Martini, *F. Socino,* Paris, 1969; P zeird, *Criza conştiinţei europene,* trad. română, Bucureşti, 1974; M. Şesan, Căi *lormaţiei cehe,* în «Mitropolia Banatului», XIII (1963), nr. 9—10, p. 437—445.

Reforma în Anglia *

Stat cu vechi tradiţii naţionale, Anglia dorea de mult ruperea de
toma. încă la mijlocul şeg^ljuiui_al_2Ciy$_z$lea_ se socotea trădare de neam
i se-j5e8epsea cu^eypnTzarea sau cu moartea.'! nesocotirea intereselor
^{a}t^"^{n}^]f-^i2——■-^$^{p\ a1p}$ ^f*$^{311""11"'}$ r^Pv*^{1}! .g?$^{11\ a}$^^{e} unei puteri străine
Stătute of praemunire). Tot atunci se stabilise şi legea că orice numire
îtr-o slujbă bisericească trebuie să se facă cu aprobarea regelui, iar
îarile beneficii materiale, luate pînă atunci de papă, treceau acum la
;at (Statute of provisors). Mişcarea lui *Wycliff* (f 1384) şi a lolarzilor
usese în discuţie însuşi dreptul Bisericii în cele civile, prevăzînd secu-
irizarea bunurilor. Războiul de o sută de ani (1338—1453) dintre An-
'ja^şi Franţa şi mai ales războiul civil, numit «al celor două roze»
4.55—1, $8 Şl au făcut pe regii englezi şi scoţieni să dea din nou mari
-ivilegii materiale clerului superior pentru a-1 vedea aliat împotriva
iternicului partid al nobililor şi burghezilor. Aşa se explică de ce
că în secolul XV şi începutul secolului XVI, în Scoţia (jumătate) şi
Anglia (2/3) domenii şi venituri erau iarăşi ale bisericilor şi mînăsti-
!or. Dar tot aşa se explică şi anticlericalismul atît de dezvoltat la
ceputul secolului XVI, încît un episcop zicea că dacă Abel ar fi fost
eot, toate tribunalele Londrei l-ar fi achitat pe Cain. Luxul şi bo-
ţia călugărilor, amestecul lor şi al agenţilor papali, majoritatea ita-
•ni, în treburile politice, sociale, civile, culturale, judecătoreşti (erau
că în floare tribunalele inchizitoriale), bisericeşti şi universitare, i-au
2ut odioşi în faţa poporului, care îşi întărise atît de mult conştiinţa,
;ît meseriaşi, negustori şi ţărani începuseră să citească în limba na-
mală părţi din Biblia tradusă de Wycliff, în 1380, şi în 1525 de Tyn-
le, precum şi diferite scrieri de învăţătură morală creştină, rămase
la lolarzii lui Wycliff sau traduse de italienii Finicius ori Savonarola
1498). Individualismul ideilor luterane şi ascetismul celor calviniste
au făcut cu încetul intrarea, chiar dacă tribunalele eclesiastice ardeau
rug sau spânzurau pe inovatori.

a. jlniţierea. Se impune mişcarea cenaclului umanist de la Oxford, idus"~de *Tfîomas Morus* (1480—1535) şi *Erasmus din Rotterdam* 1536), care predicau un

umanism creştin şi o reformă în cadrul Bise-ii. Spiritul nou, de tipul şcolii Sfîntului Pavel, înfiinţat de profesorul versitar J. Colet la Londra dar care n-a fost pusă — semnificativ —) îndrumarea universităţii dominate de Biserică, ci sub supraveghe-

companiei negustorilor londonezi, s-a răspîndit în toată ţara.

Morus scria prietenului său în legătură cu această şcoală, care nara 153 de elevi — după numărul biblic al peştilor prinşi după iere şi care trezise gelozia şi ura eclesiaştilor —, «Nu te mira, căci ea :alul troian care cuprinde soldaţi înarmaţi ce vor distruge păgîna ie». Totuşi cînd Colet explica şcolarilor şi preoţilor de pretutindeni munte istorice şi personale despre plată şi despre Sf. Pavel, sau 1 Th. Morus critica în «Utopia» sa moravurile clerului şi austeri-

* Capitol redactat de Pr. prof. Milan Şesan.

tatea inutilă a monahismului, cerînd toleranţă pentru orice sectă şi sfîrşit, cînd sărbătoritul Erasmus scria, în decurs de 8 zile, *ceh* satiră *«Elogiul nebuniei»* dedicată tocmai lui Th. Morus, sau preg, în decurs de trei luni la Oxford, ca profesor de greacă, ediţia cri a Noului Testament, care condamnă greşelile Vulgatei, fiind un t şi dascălul regelui Henric al VlII-lea (1509—1547), se înţelege da AngJia era pregătită sufleteşte, oarecum, pentru a primi o parte 1 noile idei protestante.

Dar englezilor le repugna atît sensualismul Renaşterii italiene şi brutalitatea exagerată a predicii şi acţiunii lui Luther. Absolutisi monarhic la care ajunsese Anglia sub dinastia Tudorilor cu ajute clerului superior explică şi caracterul naţional al Bisericii anglica dar nici absolutismul regal, nici influenţa noilor idei n-au putut c tradiţia bisericească şi culturală a poporului englez să păstreze un racter harismatic şi tradiţional care lipsea tuturor celorlalte Bise create prin Reformă. Dacă în doctrina sa s-au strecurat multe idei p testante, în practica Bisericii anglicane domină în schimb caracta catolic, mai bine-zis naţional bisericesc, în genul Ortodoxiei, cj limba, obiceiurile şi riturile religioase îi dau, în această privinţă, racter deosebit.

Prin absolutismul capricios al celor şase căsătorii ale sale, Hen a! VlII-lea a creat o Biserică schismatică.

. Destinat carierei eclesiastice, Henric al VlII-lea studiase la u versitate, practica sportul, iubea muzica, poezia, era evlavios şi sj ţinător al Bisericii, îneît, în 1521, a compus împotriva *«Captivităţii* a *bilonice»* a lui Luther un tratat de apărare a celor 7 Taine, pentru *c*| papa Leon al X-lea (1513—1521) i-a acordat titlul de *«defensor fidt* Pe de altă parte Henric era de o senzualitate brutală. Legat prinţi căsătorie politică de arbitrul Europei de atunci, Carol Quintul (151£ 1556), pe a cărui mătuşă, Caterina de Aragon, o ţinea în căsătorie *(a* fusese întîi logodnica fratelui său mai mare Artur, acum mort), Hen se îndrăgosti nebuneşte de Ana Boleyn, domnişoara de onoare din su reginei şi pretextă că împăratul Carol Quintul refuzase mîna fetei s; Măria, luînd pe Infanta Portugaliei, pentru a căuta să divorţeze Caterina, de la care avea doar o singură fată, Măria, pentru a lua căsătorie pe Ana, de la care aşteaptă un moştenitor. Arhiepiscopul Canterbury, cardinal şi legat al papei, ambiţiosul Thomas Wolsey (1471 1530), care se credea atotputernic în politica internă şi externă, apro divorţul pentru a se menţine la putere şi începu, în acest sens, tr tative cu Roma. La început, papa Clement al VH-lea (1523—1534) e înclinat să aprobe, mai ales că era în război cu Carol Quintul, d intervenind în 1529 pacea între ei şi Caterina făcînd apel, răspuns a fost negativ. Acest răspuns a dus la căderea lui Wolsey şi la înlocuit-lui la cancelariat în 1530 cu savantul umanist Thomas Morus (1480 f 1535). Anumite cercuri din jurul regelui, între care şi Thomas Cra mer (1532—1553), care înclina spre luteranism, şoptiră regelui că vorţul s-ar putea obţine şi fără asentimentul papei, anume dacă pronunţă favorabil de către autorităţi doctrinare. Prin initimidare

bani Ilenric a obţinut votul aprobativ a 8 universităţi, pe care-1 ratifică parlamentul englez. Mai mult, între 15 mai 1532 şi ianuarie 1534, prin aşa-numitele «acte de supremaţie», parlamentul a recunoscut regelui calitatea de şef al Bisericii engleze şi a interzis apelurile la «episcopul de Roma», cum e numit în acte, căruia i se retrăgeau orice beneficii materiale (annate, obolul Sfîntului Petru etc). Clericii şi parlamentul catolic au semnat uşor despărţirea de Roma, urmînd ca fiecare slujbaş laic sau cleric să fie chemat să jure credinţă noului cezaropapism, altfel urma să fie condamnat ca trădător. Cîţiva călugări cartuzieni şi doi umanişti, savantul cancelar Thomas Morus şi episcopul bibliofil Fisher din Rochester, au preferat să fie decapitaţi nesupunîndu-se. La 23 martie 1534 papa a pronunţat excomunicarea şi a rugat Franţa şi Spania pentru sancţiuni armate împotriva Angliei, dar lucrul acesta n-a contenit niciuneia din cele două ţări, aşa că Biserica Angliei a rămas fără sancţiuni.

A urmat secularizarea, pe care a executat-o fără scrupule vicarul ;eneral *Thomas Cromivell,* educat în spirit machiavelic, care a conscris i a luat «de bună voie» averile multor rmnăstiri şi altor aşezăminte, recîndu-le pe toate în patrimoniul regal, fapt care a avut o extra- rdinară influenţă asupra dezvoltării sociale şi economice a Angliei, irefaţînd oarecum viitorul capitalism. O mulţime de valori artistice şi ulturale au pierit; au fost în unele părţi şi răscoale. Forma internă Bisericii nu se schimbase deocamdată, cu toate că Thomas Cranmer *s* căsătorise în secret cu o luterană la Niirnberg, nepoata luteranului tndrei Osiander (1498—*1552)* şi regele păstra unele legături politice u liga smalkaldi'Că. E drept că missa latină şi indulgenţele au fost oicotate în unele locuri, icoanele şi moaştele, cunoscute ca prea legen- are, au fost înlăturate, dar nu-i mai puţin adevărat că, deşi spirit prea îcular domnea în politica bisericească, totuşi Henric voia să se ştie ■f ale unei Biserici anglo-catolice. De aceea a ars pe rug pe Tyndale, -imul traducător după Wycliff al Bibliei, ca şi pe alţii care negau trans- ibstanţiaţia, obligînd, sub pedeapsă de moarte, prin cele *6* articole se «sîngeroase», din !1539, ca fiecare englez să respecte : transsub- anţiaţia, împărtăşirea fără potir, celibatul şi castitatea clerului, spo- ■dania auriculară şi missa particulară. Prietenii protestanţilor au tre- lit să cedeze. Episcopul Latimer a demisionat, Cranmer a trebuit să-şi pedieze soţia în Germania şi la urmă însăşi Ana Boleyn a murit pe afod, acuzată de adulter, sau mai curînd de înclinare spre protestan- m ; în realitate era pentru că n-a născut un fiu, ci o fată Elisabeta,

care Henric o declară bastardă. Locul Anei îl luă Jeanne de Sey-
)ur, care muri, după ce născu pe Eduard al Vl-lea. Celelalte trei
ii au fost fără influenţă asupra Bisericii engleze — deşi două au
t luterane —-, căci ea îşi păstra mai departe vechea formă ierarhică
sacramentală, doar naţionalizîndu-se şi etatizîndu-se.

b. **Accentuarea reformei anglicane.** Ideile reformatoare prindeau vremea minoratului lui Eduard al Vl-lea (1547—1553), cînd regenţa ivut-o tolerantul dar orgoliosul conte de Somerset, unchiul regelui, im pot veni în ţară mulţi calvinişti : Vermigli la Oxford, Ochino

şi Laski la Londra, Bucer la Cambridge ; însuşi Calvin era în cores] denţă cu Cranmer, cînd a compus, în 1549, într-o minunată limbă gleză celebra «Carte de rugăciuni» (Common Prayer Book), un fej molitfelnic, în care se cuprindeau rînduielile bisericeşti pentru i particular şi public şi care păstrau tradiţiile harismatice şi sacramen] pentru toate cele 7 Taine, precum şi rugăciuni la diferite ocazii] viaţa creştină engleză. Nici o carte n-a avut, în istoria Angliei, o so atît de importantă şi de zbuciumată ca această carte, dar iarăşi una nu redă mai bine ca ea specificul spiritualităţii engleze. E di că sugestiile comisiilor laice succesive au adus schimbări în forma cuprinsul acestei cărţi (eliminarea îngenuncherilor ş. a.) care, împre] cu cartea de hirotonii (Ordinalul) şi cu Catehismul celor 42 de artiq redactate în 1552, a devenit cu vremea cartea normativă prin care] afirma caracterul episcopal al Bisericii engleze. în 1547 se anul legiuirile anti-eretice şi celibatul (ceea ce îi permise lui Cranmer sa recheme soţia), se introduse potirul, se abrogară cele şase articole j lui Henric, se termină confiscarea bunurilor bisericeşti. Apoi, se fa o nouă vizitare a eparhiilor, se redacta o carte de predici în duh luterj ia care au fost adăugate Parafrazele lui Erasmus la Noul Testament, sfîrşit, se redactară cele 42 articole ale mărturisirii anglicane, în ci doctrina despre mîntuire era redată in duh luteran şi despre prefaci în duh calvinist. Episcopul Rîdley cu care a lucrat Cranmer era pi înfluenţat de idei protestante. Biserica anglicană era catolică în ce ducere şi cult, protestantă în doctrină, ceea ce, în decursul vremii, dat naştere la fracţiuni şi sciziuni.

La 5 iulie 1553 a urmat la tron Măria Tudor, fiică a Caterinei Aragon. Catolică înfocată, căsătorită cu regele Spaniei Filip II (1556J 1598), fiul lui Carol Quintul (1519—1556), Măria impuse din nou cat licismul prin măsuri sîngeroase (aproape 300 de execuţii în care i şi Cranmer), expulzînd pe preoţii căsătoriţi, introducînd inchiziţia abrogând toate legile patronale, pentru a reda papei privilegiile. Mari supranumită «cea sîngeroasă», a devenit tot mai odioasă ; lumea îl cepuse să iubească toleranţa şi nu-i plăcea să-şi ştie deasupra capul] sabia iui Damocles. De aceea s-a bucurat cînd', peste 5 ani, Măria murit şi în locul ei a urcat pe tron sora sa vitregă, Elisabeta (1558-1603), fiica Anei Boleyn, care restabileşte şi consolidează şi mai mul anglicanismul. în 1559, prin aşa-numitul «Act de conformitate», impua ca valabile actele de supremaţie instaurată de tatăl său (limitat numi la politica bisericească, nu şi la doctrină şi cult, care sînt lăsate ierarhie| şi rînduielile bisericeşti de sub Eduard VI, care, împreună cu Carte de rugăciuni şi Catehismul, sînt impuse tuturor. De astă dată aproapj toţi episcopii, o parte din nobilii şi din credincioşii simpli refuză şi mc ca martiri ; o parte sînt exilaţi sau se retrag din slujbe. în total sj numără 187 martiri. în fruntea Bisericii anglicane, arhiepiscop de Car terbury a fost adus Matei Parker (1559—1575) care fusese hirotonit'dj episcopul Barlow şi de alţi trei episcopi exilaţi. *Acesta a redus în 156^ la 39 articolele Mărturisirii de credinţă* care, prin aprobarea sinoduli din 1562 şi a parlamentului din 1571, a devenit carte simbolic^ anglicană. 15 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

In cele 39 articole există următoarele idei protestante.: numai. Taine, negarea transsubstanţiaţiei, a Jxadiţiei şi puterii papalităţii, in-^ vocaFea "sfinţilor şi cinstirea icoanelor, iar" despre mm tui re se spune *că* ' se obţine numai prin, credinţă ; *(se* Tesping) dogmele~5aturrce'"despre piirgatoriu şi papalitate, precum şi cea calvinistă despre predestinaţie, AstieT~Biserica anglicană ocupă o poziţie infennedia"ra~ intre Catolicism şi Protestantism, ceea ce a şi îndemnat mai apoi tratativele ei cu Biserica ortodoxă.

In timpul lungii domnii a Elisabetei (1558—1603) nu toţi englezii au primit noile reforme. Unii, mai riguroşi, zişi «noncorformişti şi disidenţi», n-au vrut să accepte organizarea episcopală a «Bisericii înalte», cum mai era numită, şi de aceea, în 1567, au format p sciziune, pe care o credeau mai apropiată de spiritul Evangheliei, numită *prezbite-rială sau puritană;* în fruntea Bisericii au ales sinoade formate din bătrinii comunităţilor, care nu mai respectau ca ceilalţi rînduielile unei Biserici ierarhice. Mai extremişti decît aceştia au apărut «independenţii» care,, începînd cu anul 1580, afirmau că fiecare comunitate bisericească [ocală e independentă, nu numai fiecare episcopie sau grupare sinodală. Elisabeta i-a persecutat pe independenţi care se mai numeau şi tcongregaţionalişti». Pînă la urmă a trebuit să-i aprobe, mai ales că n partea nordică, în Scoţia, erau destul de numeroşi. Prezbiterienii sau iuritanii ajunseră chiar în guvern, mai ales după unirea Scoţiei cu inglia, reuşind — prin doctrina lor de extremă independenţă faţă de tat — să aducă pe eşafod, în 1649, pe regele Carol I (1625—1648) şi I transforme Anglia într-o republică sub conducerea despotică a lui Jiver Cromwell (1649—1660), care a durat pînă la 1660, cînd se re-abili regalitatea sub Carol II (1660—1685) cu Biserică de stat niscopaliană, puritanismul rămînînd doar în Scoţia. Din nou s-a dat î act de uniformitate (1662), s-au cerut jurăminte de lealitate şi au mat multe persecuţii şi expulzări de puritani, mai ales în America. :tulă, după 150 de ani de frămîntări religioase, Anglia nu a mai permis :i puritanilor şi nici catolicilor să schimbe religia de stat şi, în 1689, răspuns la imixtiunea catolică de sub Iacob II (1685—1688), englezii limbară dinastia, chemînd în ţară din Olanda ca rege pe Wilhelm Orania (1689—1702) care a introdus o toleranţă generală pentru ori-e fracţiune protestantă, iar din 1778 s-a introdus şi pentru catolicism. Scoţia a avut o istorie separată de a Angliei între 1370 şi 1605. ile de reformă şi-au făcut şi aici drum încă din deceniul trei al aiului XVI, cînd un elev al lui Luther, Patrik Hamilton, plăti cu îrtea pe rug noua credinţă. însă, mai tîrziu s-a râspîndit calvinismul de mult încît în 1546, cînd arhiepiscopul D. Beaton ordonă arderea rug a predicatorului G. Wishart, s-a format o întreagă conjuraţie, ■ia i-a căzut victimă însuşi arhiepiscopul. Dar calviniştii din Scoţia opus cînd, prin căsătoria reginei minore Măria Stuart (1561—1568) •egele Franţei, Francisc II (1559—1560), Anglia şi Franţa se uniră ■un front catolic care ameninţa mai tîrziu în Anglia domnia Elisa-i, vară a Măriei Stuart, şi cînd puterile catolice porniră contra ei treagă coaliţie europeană susţinută de papă (1570). Predicatorul şi

reformatorul Scoţiei a fost John Knox (f 1572), elev al lui Calviij foarte sever, acţionînd în duhul teocratic şi profetic al Vechiului ment. Crezînd puternic în predestinaţie, Knox se vedea trimis all videnţei să readucă viaţa austeră în Biserică, organizînd-o sobră, ierarhie, condusă doar de "bătrîmi pe care-i alegeau, în mod democ credincioşii fiecărei comunităţi. Astfel comunităţile puritane aii Knox formau în Scoţia o teocraţie care ţinea locul statului. Aceasta mal ales pe vremea reginei Măria Stuart, care aducea în sălbatid fanatica Scoţie doar tinereţe, farmec şi poezie. Sub ferestre i se cî" în fiecare noapte psalmi, pe drumuri i se înscenau tablouri cu păci arzînd în iad pentru păcatele lor. Totuşi Măria Stuart persecuta reformaţi, pînă cînd vara sa Elisabeta o sfătui să evite dezastrul. A'j turile ei amoroase o făcură şi mai odioasă în ochii puritanilor, in 1568 a trebuit să se refugieze în Anglia. Elisabeta a ţinut-o prizon| 19 ani, după care ordonă să fie decapitată la 8 februarie 1587, în cast Fotheringay din nordul Angliei, căci tot timpul i se păruse că *oi* nizează coaliţii peste coaliţii catolice împotriva Angliei. Papa Sixt V-lea (1585—1590) excomunică pe Elisabeta pentru moartea verei si regina Măria Stuart a Scoţiei, pe care Biserica romano-catolică o ^ martiră. Filip al II-lea al Spaniei (1556—1598) declară război Ang in- 1588 spre a răzbuna partida catolică, dar dezastrul suferit de vincibila Armada» consfinţi marea putere a Angliei şi năruirea imj rialismului spaniol. Iacob I (1603—1625), fiul Măriei Stuart, ere în principii reformate, moşteni în 1603 şi tronul Angliei. Scoţia avi o Biserică puritană-prezbiteriană, a interzis atît catolicismul cît reforma protestantă.

Luptele confesionale sîngeroase s-au extins şi în Irlanda, pe CE
abia Henric al VIII-lea şi mai ales Elisabeta au putut-o cuceri complJ
Biserica episcopală a fost declarată şi în Irlanda Biserică de stat, i|
cea catolică privată de drepturi. Poporul însă nu şi-a părăsit păstor
aşa că pînă la urmă au biruit catolicii. I

BIBLIOGRAFIE

P. Milward, *Religion ol **the** Elisabethan age,* Londra, 1977, 218 p.; Bihlmaye Tuchle-Vicaire, op. *cit,* voi. 3, p. 234—239 şi 313—322 şi bibliografie p. 468—472 J 509—514; Loyer Oliviei", *L'anglicanisme de Richard Hooker (1555—1600), t. 1—4* Liile-Paris, 1979; Kl. Schmidt, *Religion-Versklawung und Belreiung,* Stuttgart, 197a W. P. Haugaard, *Elisabeth and the English Reformation,* Cambridge, (Gr. Br.), 1968 A. G. Dickens, *The English Reformation,* 2-nd, ed„ London, 1967; T. M. Pârkej *The English Reformation to 1558,* 2-nd ed., London, 1966; Ph. Hughes, *The Refoj mation in England,* ed. III, London, 1963; M. Pawicke, *The Reformation in England* Oxford, 1963; R. Flindall, *The Chutch of England,* Londra, 1972; H. C. Porteit *Reformation and Reaction in Tudor regime, Cambridge,* 1958 ; P. Trembelas, **/sfor/d** *Reformei m Biserica anglicană,* în greceşte, Tesalonic, 1956; A. D. Toledano, *His\ toire de l'Angleterre chretienne,* Paris, 1955; C. Constant, *La Reforme en Angleterrel 3* voi., Paris, 1930—1939; H. A. Moreton, *La Reforme anglicane au XVI-e* s/e-j c/e, Paris, 1930; H. Davies, *Worship and Theology in England (—1690), 2* vol.J Edit. Brill, Leiden, 1975; A. Prevost, *Th. More (—1535),* Tours, 1969, 409 p. ; C. W.j Bromiley, *Th. Cranmer theologian,* Londra, 1956; C. Dunlop, *Oliver CrommwellA* Londra, 1956; I. Ridley, *John Knox,* London, 1968; P. Janton, *John Knox {—1572),l*

Paris, 1967, 552 p. • A. Nfaurois, *Istoria Angliei,* trad. română, 1970, voi. 1, p. 259 — 356 şi voi. 2, p. 2—118; în limba franceză: *Histojre d'Angleterre,* Paris, 1937, p. 306—384; Eus. Popovici, *op. cit.,* voi. IV, 1928, p. 40—48; A. M. Stephensens, *Anglicanism and the Lambeth Conierences,* Edit. Brill, Leiden, 1977, 352 p. ; J. Knox 1-a considerat pe papa Grigore VII din sec. XI drept «Antihristul» cu cifra 666, după expresia Apocalipsei (13, 18).

Contrareforma papală. Conciliul de la Trident. Războaiele religioase. Pacea din Westfaîia (1648) *

La dezorientarea pe care a produs-o Reforma lui Martin Luther şi J. Calvin în Biserica romano-catolică decenii întregi papii nu au putut să răspundă decît cu măsuri externe, cu interdict, inchiziţie, război şi exterminare. încă în 1552 marele misionar german Petru Canisius (1521—1597) spunea că destrămarea cea mai mare încă tot mai ameninţa imperiul «creştin», iar cardinalul Carpi spunea, în 1563, că parcă simte cum se apropie înmormîntarea Romei. Papii secolului XVI sufereau, în mare parte, încă de aceleaşi metehne ca şi cei din Renaştere.

1. Contrareforma papală

După ce papa Adrian VI (1522—1523) a recunoscut de la început în faţa Dietei din Niirnberg în 1523 vina Curiei romane în provocarea schismei confesionale, Clement VII (1523—1534) a salvat protestantismul prin politica sa împotriva împăratului german şi va suferi acel ■*<sacco di Roma»* din 1527, cînd cetatea «eternă» a fost jefuită de tru-aele germane. In loc să se vadă stăpân lumesc peste Italia — aşa cum) visase Cezare Borgia —, Clement al VH-lea a cunoscut cea mai neisteptată înjosire. Urmaşul său, papa Paul III (1534—1549), în 1542, a eactivat inchiziţia de tip şi mai aspru, aprobînd apoi şi convocarea onciliului mult dorit, dar 1-a închis imediat din calcule politice. Popu-arul şi afabilul papă Pius IV (1559—1565) a pus în sfîrşit capăt nepo-ismului princiar al papalităţii.

Una din acţiunile salutare a fost numirea, în 1536, de către Paul II, a unui număr de cardinali de mare valoare, care au colaborat cu îct la ridicarea prestigiului Romei. Printre ei menţionăm pe Sadoleto, 'ontarini, Caraffa, englezul Reginald Pole şi alţii. A urmat apoi asoiefrea liberă a celor 60 de oratorieni din Roma în ordinul înfiinţat în 517 şi aprobat în 1544, sub îndrumarea blândului şi evlaviosului Fip Neri. Ordinul şi-a creat cu timpul nuclee în Genoa, Veneţia, Flo-snţa, Neapole, Verona şi în alte localităţi. Din cercurile acestea au şit sugestii pentru regenerarea clerului. Mişcarea s-a unit apoi cu ornul «Teatinilor», înfiinţat în 1524 de cardinalul Cajetan (1468— f

34) în spiritul unui umanism religios.

Reforma din episcopia Veronei, săvîrşită de Ghilberti, a fost încheitul regenerării

episcopatului italian, operă continuată îndeosebi în

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Şesan.

arhiepiscopia Milanului de vestitul episcop misionar Carol Borrc (1584), apoi în Elveţia de Francisc de Sales (1622), în Franţa de V: de Paul (1660) şi de alţii, care urmau îndemnurile cardinalului Car devenit papa Paul IV (1555—1559).

S-a mai asociat şi un factor de prim ordin şi anume : mistic scolastica spaniolă. în secolul XVI Spania îşi trăia epoca celei rnai : dezvoltări culturale şi teologice, ea dînd Bisericii papale în acest] cele mai mari forţe înnoitoare : duhul pietist predicat de Tereza *d'Â* (f 1582) şi de îndrumătorul şi duhovnicul ei Ioan al Crucii (15J 1599), precum şi ordinul iezuiţilor lui Ignaţiu de Loyola (1491—la

După reformă catolicismul a fost salvat politiceşte de Impa habsburgo-spaniol prin Carol Quintul şi Filip al II-lea (1556—1J din punct de vedere al organizării bisericeşti şi al vieţii culturale trind trăsăturile aceleiaşi spiritualităţi iberice. In haosul primelor cenii erau două curente pentru refacerea catolicismului : cel dintîi nic, gata la concesiuni şi acţionând cu mijloace interne, repreze de oratorieni, de mistica spaniolă şi de grupul aşa numit al «expec ţelor», al tratativelor paşnice cu protestanţii ; al doilea, autoritativ, miiloace exterioare, susţinut de inchiziţia spaniolă a lui Caraffa, viifc papă Paul IV (1555—1559).

Cu astfel de forţe, Biserica romană a pornit pe drumul regener proprii. A fost un proces greu şi îndelungat. Dar este de reţinut că, de aceste forţe, însăşi papalitatea a avut la început o atitudine şo toare şi interesată. Ea s-a temut de doi duşmani : de tendinţele ai nomiste ale conciliarismului (îndeosebi papii Clement VII şi Paul şi de pretenţiile naţional-politice ale împăratului habsburgic care, < catolic, ducea politică de împăcare atît cu papa cît şi cu Luther. aici au urmat neîncetatele diete şi conferinţe la care se încerca îm carea. Toţi papii dintre anii 1520 şi 1550 se temeau să convoace o ciîiul pe care îl cereau împăratul şi creştinătatea apuseană, căci m dintre conducătorii bisericeşti credeau că papa este mai mic decît c ciliul, iar pe de altă parte se temeau de împărat că-şi va impune pun de vedere favorabile sieşi.

Z Conciliul tridentin >

Pînă la urm^conciliul «tridentin», numit după numele latinesc oraşului italian i-l'rentoycel mai sudic oraş din Imperiul habsburgic, ţinut în treişesium şi a avut o istorie zbuciumata, uonvocat pentn decembrie--(iaî2!) Conciliul s-a putut deschide abia la "13 rie,fıgmhHp'[3]n c'ucf5>de epiacooLal căror număr a creiScut pma la 70, restul pînă la(< de votanţi fiind egumeni şi generali ai ordinelor călugăreşti, care vo şi ei. Sesiunea întîia a durat pînă la 11 martie 1547 ; a doua din 1 i 1551 yînfl 1^ *9.P.* aprilie 1552^ iar a treTa din *Vi* ianuarie 1562 pînă li decembrie 1563, în total mai bine de 4 ani răsfiraţi în rastîmp de a~nT^La ultima "Sesiune au participat doar 199 djyf^^Jtfă?- abaţi şi generali de ordine monahale. Aşa s-a încheiafc^ggl&Kl^^fcoricni neral al Bisericii romane. întreruperile se datorau motivelor polit care au dominat cu totul relaţiile dintre napi şi împărat pînă la 15

înd ca unii, de pildă papa Paul IV, nici să nu accepte deschiderea ciliului în tot timpul pontificatului său, fiind în război. Papa se temea de influenta împăratului, care ducea o goliţicăde cesiuni faţă de protestanţi, le aprobase introducerea potirului şi ca-iria clerului, iar TiTşedinţele sesiunii a doua protestanţii erau chiar itaţi să vină la Trident, concesiuni pe care le susţinea şi o parte din -ui catolic. împăratul mai cerea sa se discute în primul rînd chestiu- şi să se curme abuzurile care provocaseră atîta scan- l d l l (pofta după bani, impozitele papale, indulgenţele), reforma morală Ierului şi disciplinarea lui, pe cînd papilor şi cardinalilor le-a venit u să aprobe aşa ceva ; <ei cereau întîi discutarea problemelor dog-tice. Mai veneau şi pretenţiile absolutiste imperiale şi simţul de Dnomie-al unor episcopi, care afirmau că papa va trebui să se supună ciliului. De acea, pretejctînd izbucnirea unei molime de ciumă, papa -m+aţ. şpriinţa la(Boiogricfy pe teritoriul tlăllail, unde"influenţa Romei asigurată, ţmpăratul. CaroljQuinjul a protestat ; delegaţii spanioli.

erau cei mai bine pregătiţi, împreună rn cei germani, au rămas rridegt. Şi astfel şedinţele de la Bologna, continuate pînă în sep-brie 1549, erau fără importanţă. Cu greu s-a mai întrunit sesiunea [-a în 1551, dar — după cîteva şedinţe — temîndu-se de o expe-e militară la Innsbruck a principelui protestant Moritz de Saxa tra împăratului, s-a dizolvat din nou şi s-a mai întrunit abia peste ani în 1562 cînd iezuiţii şi fanaticul împărat Filip II dominau Eu-î. Şedinţele s-au ţinut în comisii (congregaţii) de teologi şi cano-i, în număr de 25. Prezidau legaţii papali. In ultima sesiune, cînd i pus problemele disciplinare, a dominat un spirit autoritar iezuit, isi generalul ordinului, Lainez, fiind de faţă. Nu se mai vota pe na-d, ca la Constanz ci după majoritate. Participarea a fost slabă. Cei ataşaţi papei erau italienii, care formau două treimi din cei pre- ;i, cîtă vreme germanii (în prima etapă abia 2) şi spaniolii, conduşi un spirit mai liberal, cereau o reformă mai radicală. Ultima peri- 5 a ^conciliului a salvat caracterul centralist papal — deşf n-a puîut matiza infailibilitatea — sunumncl spre aprobare totul "păpel. "----------

prin acţni final al conciliului dat în 1564 de papa Pius IV, Bise- romană a fost individualizată ca «Biserica romano- catolică» faţă Protestantism şi (5Ftodoxie, ea pierzind orice interes pentru !auten- Ortodoxie, deşi în numele ei se convocase, conciliu!. Astfel grin |^Tt ^-[a] inrll1g'[1]irfit istoria «Bisericii papale» cu autoritate pontificală fină.__ .„. A_ ^^_____~ _____~~~\

S-au luat două feluri de hot|rîri : *ftanone?; de* fide»/ sau decizii de n dogmatic, prin care s-au revizuit aproape toate punctele doctri-î atacate de protestanţi, fixîndu-se concepţia cajojică, iar penţ iplina şi administraţia bisericească s-au adus *Şdecretâ de feţorma-tf.*

Dintre deciziile dogmatice au fost :|[a<ţirmarpa[i] Sfintei Tradiţii *ca* , r dp rrpHinţă rip apeeasi ant.nri+atP

ni .qfîntn C!priptiiră| pentru a
bate eroarea protestantă care admitea numai pe
aceasta din ur-
7fi în două ediţii
ofi-

ciale zise sixtine, de către papa Sixt al V-lea în 1585—1590, în 1590 1592, cu destule greşeli, incluzînd şi cărţile deuterocanonice neaflate textul ebraic) "^pentru combaterea teoriei protestante despre imputaţi justificării «sola fide», conciliul Jjxa părerea asupra păcatului strămoşesc, afirmînd apoi necesitatea farselor bymp^j primirea celor 7 Tai ne, care au valoare (<ex operp nppriBr)7>_*. bim- rp .^Tintpip Taine s-a s *bhniat îndeosebi ţranssubstanţiaţia euharistică şi sfinţenia Tainei toriei, iar" doctrina" *~riespre purgatoriu, indulgente si cinstirea moaştel ş[1]! icoanelor, cariTprovocase cele maî muJT.e scanaaiuri abia a fost atir sg. ..drfininrlii oc în termeni prcvă/ăluTl iji precizmdu-se doar unele ranţii de evitare a abuzurilor. In fpini aresta [a] fpşţ salvat caracten harismatic-bisericesc aj ^f)t[n]''(jsn^Tiin

"bintre hotărîriie ^isciplina're^era supravegherea mai bună a rel

giozitaţn jaiciior.romigati sa se să se spoveaeasca JŞI s culte sju^hp|p iny spovedeascajsi imba lâtmây'cea naţionala era să se cuminece să a[1] interzisă, şL predici ^ ^^ _ — conştiinţei "SogrnâTÎo cbnciliul"^ încre'dlnţat papei publicarea unei «Conieşsio fidei trident ^; J chemat să iure fiecare cleric şi nou convert în semn dp ascultare fată de Roma, după cum s-a editat şi un «inde librorum prohibitorum», iar ca manual dogmatic s-a publicat în 15f un «cateehismus romanns» pentru preoţi, devenit carte simbolică obl gatorie. Pentru viaţa de cult s-a hotărît editarea cărţilor respective *Breviarum romanum* sau ^oli^el^^ijjiublicat în 1568) şi *Missa romanum* sau *Litiirghi^pd* pîâbTîcâxlri^575/ cu numeroase greşeli, îi tr-o limbă care elimina aroma graiului bisericesc. Pentru pregătirea supravegherea clerului s-au prevăzut Seminarii teologice în fiecai eparhie sub conducerea episcopului, examene şi concursuri la primin în funcţiuni, vizitarea regulată a parohiilor, integrarea mănăstirilor eparhii, ţinerea sinoadelor eparhiale anuale şi a celor mitropolitane trei ani, interzicerea colectelor şi indulgenţelor (rezervate de acum n-mai papei) prin instituirea dispoziţiilor judecătoreşti ş.a. Printre mu tele schimbări s-a aflat şi inversarea facerii spmmiliii Sfintei Cruci anume deci tară simbolism — şi de la umăr stâng spre cel Hrppt contrar învăţăturii klintuîui Ignaţiu_a]_Anţigili ^| şl a cuiilirmărirdp pg la 1210 a însuşi papei Inocenţiu III (1JŞ8;

Reforma «m *raniţe et membriş» ,r rp^lizat nici acum cor piet ; rezultatele conciliului nici nu au 'fast- »¥servate ţM cu tendirîţe naţionale ca Spania şi Franţa n-au îngâSuTrpuDncarea h tărîrilor tridentine în cuprinsul lor decît mai tîrziu, şi atunci num în măsura în care ele nu atingeau suveranitatea regală. Italia, Portug lia şi Polonia le-au primit imediat datorită puterii politice şi misione a iezuiţilor, care reuşiseră să le impună.

Bavaria care obţinuse potir pşaţru laici şi recăsătorirea preoţilor n-a putut păstra timp mai înd lungat decit prima dintre aceste concesiuni. în schimb, centralisrr papal, Condus[1] energic ae iezuiţi, a căutat în toate chipurile, mai a prin întruniri provinciale, în Germania şi în alte state, să regenere catolicismul, aşa încît epoca aceasta poate fi numită «contrareformă

că acţiona spre stăvilirea Reformei şi în acelaşi timp realiza şi ■mă internă aicaj,oiicismui " mulţime ţ ^ g ^ Ş ^ P ^ X ^ ^ | ţ p p ţ 7 iodocşilor şi a eterodocşilor la catolicism. îndeosebi papa e XIII a creat o întreagă armată de dascăli şi de ordine care ■au această operă de refacere.

1582 paoa Grigorie XIII (1572—1585) prin *butia Inter gravis-* îîidreptă calendarul iulian, hotărîr.d ca ziua HP^.4 OPTS să devină ombrie 1582, suprimînd deci zece zile, adăugîndu-se o zi la toţi {vizibili prin 4, numit de atunci calendarul gregorian, care este ^ j au iost înfiinţat?—pentru reaaucerea protesta»ţîlo?7*~b"a

î

^p ş pg p

e papală şi apărau o mulţime de institute de binefacere, e cu care se ridicase acest prestigiu erau mari. Jjrhiziţîa a dar. 330 de ani de existenţă peste 30.000 condamnări, adeseori nu în cazuri strict religioase, ci şi politice şi civne. Morala iezuită as pînă azi proverbială, ca un caz de norme şi reguli caracteristice, ncesiunile probabilismului său, cenzura indexului, care condam-;i oameni de ştiinţă ca jjaliloo Cnlilei (1564—1642) şi NicolaeCo-(1473—1543), filosofi ca Giordano Bruno (1550—1600). 'care'ir rs de viu, apoi Toma Campanella (1568—1639), care a stat 27 de ichis în Spania catolică, în fine, Blaişe Eascai- (1623—1662) şi rtes (1596—1650), ale cărora scrieri, ca şi multe altele, au .fost nte, sînt cîteva cazuri celebre. Mai veneau ameninţările interdic-apoi patimile provocate de bulla *«In coena Domini»,* prin care excomunicaţi festiv, în fiecare an la Joia Verde, toţi ereticii şi ■tanţii ; apoi silniciile cu care s-au săvîrşit aşa numitele «uniri cu », a rutenilor în 1595, o parte a românilor din Transilvania în a nestorienilor şi monofiziţilor orientali tot în acest timp, uniri ite de izeuiţii aprigii congregaţii *«De propaganda fide»,* înfiinţată *12,'* de papa Grigore XV (1621—1623), în fine, toate războaiele re-se. Astfel se constată că în principal catolicismul post-tridentin ?sebea de cel medieval doar prin modernizarea mijloacelor, şi pre-■a mai îndeaproape a planurilor.

)in istoria mişcărilor reformatoare se desprinde că niciuna din ele 3 putut lăţi decît cu preţul multor suferinţe şi chiar războaie. Acest s-a întîmplat atît în Germania, Elveţia şi Olanda cît şi în Anglia)ţia. La început lupta a fost susţinută de politica lui Carol Quin-poi de cea a fiului său Filip al II-lea, care, în 1588, prin planul cerire a Angliei reformate cu ajutorul *Invincibilei Armada,* deschi-reacul luptelor

religioase. Liga nobililor protestanţi din Germania ijghebat pe rînd în dietele şi convenţiile care au urmat dietei din de la Spira, socotită ca prima acţiune unitară religios-politică a inilor. Tratativele şi provocările dintr-o parte şi din alta au durat în 1532, cînd au luat un caracter mai agresiv prin revolta de la

Leipzig, iar din 1537 răscoala armată a protestanţilor a fost generală. Lupte locale şi generale s-au dus între 1537 şi 1555 aproape pretutindeni, în 1547 Liga smalkaldică a protestanţilor a fost zdrobită prin trădarea ducelui Moritz de Saxa, conducătorii protestanţi urmînd să fie trimişi la conciliul de la Trident ca să primească condiţiile de împăcare cu catolicismul. Dar papa tocmai transferase sesiunea la Bologna şi de aceea împăratul dictă *Interimul din Augsburg din 1548,* prin care obliga pe protestanţi să asculte de autoritatea papilor şi a episco-pilor, să-şi reducă la minimum celelalte diferenţe doctrinare, putînd în schimb primi preoţi căsătoriţi şi împărtăşirea sub ambele forme.

Soluţia n-a mulţumit nici pe unii nici pe alţii ; de aceea cînd în 1551 s-a convocat a doua sesiune tridentină, împăratul a obligat pe luterani să-şi trimită delegaţi acolo ca să se înţeleagă. Atunci Moritz de Saxa trăda de astă dată pe împărat şi porni contra lui cu război, împăratul Carol Quintul, văzînd eşecul politicii sale, a încheiat în 1553 convenţia de la Passau, şi în 1555 pacea religioasă de la Augsburg, care, încheia o epocă din istoria protestantismului. Pacea recunoştea principiul *cujus regio ejus religio, cui aparţine regiunea aceluia să fie şi rcligiuv.ea,* adică conducătorul provinciei determină caracterul religios ai provinciei sale. Cine nu era mulţumit emigra cu avut cu tot ; dar principii catolici care treceau la protestantism îşi pierdeau bunurile, bunuri care rămîneau rezervate catolicilor (reservatum ecclesiastlcum) ; în fine, protestanţii nu mai puteau usurpa episcopiile catolice.

Luptele se înteţiră, mai ales după Conciliul triclentin. Cea dintîi provincie «recâştigată» a fost Bavaria, prin ducele Albrecht V şi prin misiunea neîntreruptă a predicatorului iezuit Petru Canisius (f 1597). Iezuiţii au cîştigat apoi teren la Koln, Miinchen, Innsbruck, Viena Şi Praga, iar centrul misionar se stabili la Ingolstadt. Nobilii protestanţi erau scoşi din Diete pretutindeni unde catolicii erau în majoritate. Valea Rinului, Westîalia, Austria cu Stiria şi Carintia au fost recatolici-zate în mare parte. Conflictul de la Donauwărth din 1608 este semnificativ.

3. Războaiele religioase

Conflictele s-au înmulţit pînă cînd ambele tabere s-au înarmat, protestanţii cîştigînd şi alianţa Franţei, aflată în duşmănie cu Habs-burgii, iar catolicii au format o ligă între ei, aşteptînd numai prilejul pentru a se încaiera.

Acest prilej l-au dat împrejurările din Boemia, unde *«.utraquişti-husiţi»* şi *«fraţii moravi»* obţinuseră, în 1606, libertatea cultului printr-o carte maiestatică. Uzul potirului şi căsătoria preoţilor erau intrate adînc în tradiţiile lor, încît ei au răspuns cu arma în mînă cînd împăratul] Matthias II (1612—1619) a început să restrîngă aceste libertăţi. Răsculaţi în 1610, *«uiraquiştii»* asediară primăria din Praga. Cu acest prilej început cunoscutul război religios de 30 de ani (1618—1648) la care ai luat parte toate puterile catolice şi protestante din centrul, vestul sil nordul Europei şi care s-au sfîrşit cu pustiirea Germaniei, cu câştiguri) teritoriale suedeze şi franceze şi cu asigurarea libertăţii confesionalei

ii de 30 de ani a avut următoarele faze : boemo-palatină (1618
I, daneză (1625—1635) şi suedo-franceză (1635—1648), în care
pus ca «mare condotier» ducele Albrecht Wallenstein (1634), ge-
imul armatelor imperiale catolice şi s-au manifestat mercenarii,
-tiile- de ordonanţă şi ostile ţărăneşti, provocînd mari dezastre.
ima fază a pus pe împăratul Germaniei Ferdinand II, aliat cu
ilian I de Bavaria (1597—1651), faţă în faţă cu regele «de iarnă»,
ic V Palatinul al Boemiei, secondat de Franţa, care voia căderea
irgilor. Lupta de la Muntele Alb de lîngă Praga, din 8 noiembrie
a fost cîştigată de imperiali. Urmarea a fost interzicerea protes-
nului în Boemia, Moravia, Silezia, Austria, precum şi a calvinis-
introdus deja în teritoriile palatinale. Cei care n-au vrut să trea-
catolicism, mai ales nobili, au trebuit să emigreze ; teroarea a făcut
Iţi să-şi «vină în fire», cum ziceau iezuiţii. Dar războiul nu s-a

L faza a doua a intrat în luptă regele Christian IV al Danemarcei -1648) care cerea «restituirea», adică luteranizarea episcopiilor ger-din nord-vest, în Schleswig şi Holstein. Dar pacea de la Liibeck din)bliga Danemarca să renunţe la pretenţii şi făcea din Habsburgi stă-ieplini ai situaţiei.

î faza a IlI-a s-a angajat şi regele Gustav Adolf al Suediei (1611—
fiind subvenţionat de Franţa cardinalului Richelieu (1585—1642).
intrarea suedezilor în acţiune nu mai putea fi vorba de distruge-
rotestantismului, aşa că după victoriile suedeze din 1635 s-a încheiat
s separată la Praga, care a ratificat cuceririle protestante din ultimii
•
ani.

^.. IV-a fază a războiului religios a fost plină de hărţuieli şi pus-
vreme de 13 ani, pînă la 1648, duse de armatele suedeze şi fran-
sub directa îndrumare a cardinalului Richelieu, al cărui scop era
ineze casa de Austria. La Munster cu francezii şi la Osnabruck cu
:zii s-a negociat celebrul tratat de pace din Westfalia, în octombrie
Tratatul asigura libertatea religioasă şi egalitatea Protestantis-
i luteran şi calvinist cu Catolicismul care era recunoscut ca «Bi-
ă» egal îndreptăţită. Numai uniunea «fraţilor cehi», în frunte cu
gogul Ioan Amos Comenius, episcopul lor, nu a fost inclusă în to-
ţă ; de aceea Comenius a cerut prin scris să se realizeze «o refor-

*eneralã radicalã», mai temeinicã decît au iniţiat-o Hus, Luther şi Ln. Dar lucrarea sa a rămas necunoscutã.

Astfel, «pacea din Westfalia», din 1648, deschidea porţile «plura-ilui 'teologic şi bisericesc». In fond, frãmîntãrile şi luptele de un L, între 11555 şi 1648, între catolici şi protestanţi se sfârşeau din :t de vedere teritorial cu un «status quo», plãtit cu pierderea bo-lor de ordin cultural, cu secãtuirea economicã şi încrîncenare con->nalã.

De aceea, Ioan Amos Comenius (1592—1671) vedea în contrarefor-papalã «seducţiunile Antihristului» apocaliptic. Abia în 1781 a în-; «iluminatul» împãrat Iosif II (1765—1790) sã dea celebrul sãu tent de toleranţã» pentru necatolici, care acorda acestora drepturi le, egalitate în faţa legii, intrarea în bresle, în oraşe, în şcoli, casã-

torii mixte şi altele în cuprinsul Imperiului german-habsburgic. Era o măsură de îndulcire a raporturilor interconfesionale, după ce intoleranţa catolică absolutistă, promovată de împărat şi de regi, a eşuat în Ţările de Jos, în Franţa de după Ludovic XIV (1643—1715), în Polonia. Măsurile represive din 1729 împotriva scrisului protestant, ca şi decizia din 1761 a împărătesei Măria Tereza (1745—1765), prin «Constituţie-criminalis» care pedepsea aspru delictul părăsirii catolicismului, s-au arătat ineficace. Dar nici «Patentul de toleranţă» nu a dăinuit neatins, aşa că animozităţile confesionale atrăgeau după sine şi pe cele politice.

B I B L I O G R A F I E

A. D. Wright, The *Counter-Reloimation. Catholic* Europe and *the nonchristian World,* London, 1982; E. Iserloh, J. Glazik and H. Jedin, *Retormation and Counter Relormation.* Trad. din limba germană, London, 1980, XX — 795 p.; H. Jedin, I] *Concilio di Trento,* t. IV, 2, Brescia, 1981 ; H. Jedin et P. Prodi, n *Concilio di Trenîo come crocevia della politica europea,* Bologna, 1979*;* Despre istoria papalităţii la L. Banka, L. Pastor, E. Denifle, L. Haller şi Fr. Seppelt, R. Băumer, ConciJium *Tri-dentinum,* Darmstadt, 1979, X — 564 p.; M. Pacant, *Histoire de la Fapaute,* Edit. Fayard, Paris, 1976; Bihlmeyer-Tuchle-Vicaire, *op. cit.,* voi. 3, p. 240—331 şi bibliografie, p. 478—509 ; Franzen, *op. cit.,* p. 295—310; H. Jedin, *Geschichte des Konzils* von *Trident,* ed. II, Bând IV, voi. 1 şi 2, Freiburg im Br., 1951—1964, 3-e AufL 1975; şi traducerea franceză: Le conciie de *Trente,* Paris, 1965—1970; K. D. Sclimidt, *Die katholische Reiorm* und *die Gegenretormation,* Gottingen, 1975; J. Delunieau, Reforme *catholique (Contreretorme),* în «Encyclopaedia Universalis», t. 13, Paris, 1968, p. 1065—1068; L. Villaent, *La Restauration catholique (1563—1648).* Histoire de l'Eglise sous la direction de Aug. Fliche et V. Martin, t. XVIII, 1, Paris, 1960; L. Willaert, *Apres le conciie de Trente,* Paris, 1960; A. Dupront, *Le conciie et Ies conciles,* Paris, 1960; E. Preclin et J. Jarry, *Les luttes politiques et doctrinales aux* XV.'î-e *et XVUI-e siecles.* Histoire de l'Eglise sous la direction de Aug. Pliche et V. Martin, t. XIX, (1 et 2), Paris, 1955—1956; G. Schreiber, Das Weit-*konzil von Trident,* 2 voi., Freiburg im Br., 1951 ; J. Delumeau, Le *cattolicisme en-tre Luther et Voltaire,* Paris, 1971, 358 p.; P. Miguel, *Les guerres de religion,* Paris, 1971, 594 p. ; R. Maudron, *L'Europe absolutiste* (2649—2775], Edit. Fayard, Paris, 1977 ; Y. Congar, *L'Eglise de St. Augustin ă l'epoque moderne,* Edit. Ceri, Paris, 1970, 484 p.; P. Chaunu, *La civilisation de l'Europe clasique,* Paris, 1966; Th. S. Kuhn, *La revolution copernicienne,* Paris, 1973, 335 p. ; Wil. Shea, *La rivoluzione intelei-tuale di Galileo,* Roma, 1974 ; J. Jancek, Valdstein (Wallenstein), 1583—1634, Praha, 1978, 587 p.

în româneşte : M. Şesan, *In problema papalităţii,* în «Mitropolia Banatului», XII (1962), nr. 7—8, p. 344—352; Idem, *Orthodoxie, histoire d'un mot,* în «Istina», nr. 4, Paris, 1970; Idem, *Despre Ortodoxie* şi *Catolicitate,* în «Ortodoxia», XIII (1961), nr. 2, p. 156—168; Idem, *Circulaţia cuvîntului «orthodox» în Apus,* în «Mitropolia Ardealului», I (1956), nr. 3—4, p. 240—253. .

Controverse şi învăţături noi în Biserica romano-catolică. Galicanismul. Jansenismul *

Marea criză prin care a trecut Biserica romană în timpul reformei £ lăsat urme âdînci în sînul ei. Unele din acestea erau din domeniul doctri-nal, aşa numitele dispute despre har, dintre care mai importante sînt mo-linismul, jansenismul şi quietismul, iar în domeniul administraţi v-organizatoric îndeosebi autonomismul gâlican, febronianist şi iosefinist

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Şesan.

Pentru a afirma o concepţie mai optimistă despre om şi despre tuirea lui teologii iezuiţi care au ajuns să îndrume dezvoltarea spi-ală a catolicismului post-tridentin, au căutat să afirme mai cu tă-rolul voinţei şi al faptelor omeneşti în opera de mîntuire. Cu aceasta tu căzut într-un semi-pelagianism care a dat naştere la îndelungate lătimaşe certuri, pe de o parte între ei şi dominicani, iar mai tîrziu e ei şi jansenişti. Controversa era o reînviere a vechilor dispute xe au'gustinienii predestinaţianişti şi pelagieni, iar în Evul mediu e scotişti şi tomişti sau între dominicani şi franciscani.

Primii afirmau să omul şi-a pierdut libertatea voii prin păcatul moşesc şi că numai prin darul divin, Dumnezeu hotărăşte şi pentru roieşte El mîntuirea prin predestinaţia Sa. Ceilalţi afirmau că voin-,i libertatea omului nu s-au nimicit, cel mult au slăbit, dar nu în
măsură încît să nu poată cunoaşte pe Dumnezeu şi să-L urmeze. ;a creştinului stă deci în disciplinarea voinţei spre fapte bune. In oraţia lor, duhovnicii iezuiţi făceau adeseori uz de distincţia între iţele grele şi uşoare, între faptele permise şi nepermise, căutînd să tfice, uneori, cu fapte bune numai după formă deşi intenţia ar fi
rea sau invers, după metoda cunoscută a «rezervei mintale» sau a >babilismului». Folosirea, cazuisticii ajungea astfel să eludeze ade-i prescripţiile imuabile ale legii conştiinţei, în cazul că se găseau /a motive sau autorităţi doctrinare care dădeau justificare. Cel mai)scut manual pentru «cazurile de conştiinţă» a fost întocmit pen-duhovnici de spaniolul Escobar (1669), după numele căruia genialul tor francez Blaise Pascal (1623—1662) a creat cuvîntul «escobar-e» sau subterfugiu, vorbă în doi peri, şiretenie. Se naşte în felul ta o conştiinţă laxă, superficială şi uşuratică, cu optimism moral ;erat, care poate duce la duplicităţi condamnabile, prin care sco-adeseori scuză mijloacele, chiar dacă această celebră maximă nu se şte exprimată în literatura respectivă.

Expresia : «omnia ad majorem Dei gloriam» era astfel umbrită ru că păcatele justificate cu atîta uşurinţă nu mai puteau fi spre a lui Dumnezeu. Acest spirit de exploatare a situaţiei şi de acomo-i prea uşoară a provocat conflicte în mai multe rînduri şi locuri, ales între cei scrupuloşi.

1. Controverse teologice

Prima fază a disputei haritologice era provocată din rivalitatea în-universitatea liberă din Louvain (Belgia) şi iezuiţii stabiliţi îndeo-la Douai. în grupul dintîi era profesorul Michel Baius (1589), care na că dreptatea sau sfinţenia lui Adam nu. consta într-un adaos de (donum superaditum), cum ziceau iezuiţii, ci era sădit în fire, de a procesul îndreptării nu ţinteşte atît spre iertarea păcatelor pe de fapte bune, cît mai ales spre schimbarea interioară. Omul nu s pretinde satisfacţie şi răsplată în urma faptelor sale care — de iderea lui Adam — sînt mai multe rele. Totuşi, omul e liber extern, ntern se află sub imperiul harului.

învăţătura aceasta avea asemănare cu *calvinismul şi de aceea n-a fo bine primită. Doctorii Sorbonei au cenzurat 18, iar Roma 79 teze di Învăţătura lui Baius care, deşi era sprijinit de miile de studenţi şi c burghezimea Ţărilor de Jos, a trebuit pînă la urmă să retracteze. Iezu ţii care l-au combătut cel mai mult au fost olandezul Leonard Lessh (1623) şi mai ales castilianul Ludovic Molina (1600). Opera acestuia di urmă despre «Armonia dintre libertate şi har», apărută în 1588, afi: ma că voinţa omului colaborează de la sine, sau se opune liber han lui. Dumnezeu ştiind din veci ce are omul bun să facă în cutare sa cutare împrejurare, îi oferă harul, graţia eficientă spre a acţiona lib< şi suficient, pe cînd celui rău, pe care la fel îl cunoaşte din veci, oteră numai graţie suficientă, dar nelucrătoare. Această învăţătură fost dusă mai departe şi chiar mai pregnant — deşi nu aşa de extremist -de vestitul profesor din Portugalia Francisc Suârez (1617) care î «Congruismul» său afirma că harul divin se îmbină sau SP pntrjygg-cu capacităţile omului~sau cu libera lui decizie. In oriop r-a? factori uman primeaza$_A$ln felul acesta nu e de mirare că *molinismul* a fost d< nunţat mai ales de Dominic Banez — profesor dominican la univers tatea din Salamanca, în Spania — ca un semipelagianisia care contr; zice pe Augustin şi pe Thomas de Aquino'^f 1274). Cele două pârtie se acuzau reciproc de erezie. Controversa a fost supusă spre judeca-Scaunului roman care a condamnat pe rînd 110 teze moliniste, dar ap< — sub influenţa iezuiţilor, îndeosebi a vestitului cardinal Bellarmi (1542—1624) -— a achitat ca libere ambele teorii, îngropînd toată coi troversa. Dar de aici înainte a supus controlului inchiziţiei orice seriei polemică din partea uneia sau a alteia din cele două partide opuse.

2. Controversa galicană

în Franţa nicicînd puterea papei n-a^fost prea mare datorită de; voltării simţului de libertate al poporului şi mai ales *Sancţiunii pn gramatice* de la Bourges din 7 iulie 1438. Cartea celebrului sorboni Phithou «Les libertes de l'Eglise gallicane» din 1594 afirma indepei denta regelui în cele politice şi dreptul lui de control asupra Biseric: în ^acelaşi timp mai afirma că în Biserică autoritatea supremă nu papa, ci conciliul, aşadar vechea teorie a conciliarismului. Parlament şi regii decideau la numiri de episcopi, la control, la administrarea V' niturilor bisericeşti. în 1605 profesorul de teologie Edm. Richer fusei oprit de ia publica operele conciliaristului J. Ch. Gerson (1362—142£ Atunci Richer s-a pus sub scutul parlamentului şi tipări, pe lîngă op< rele în trei volume ale marelui teolog din sec. XV, un tratat *«Desp' puterea bisericească şi* politică», susţinînd conciliarismul şi independei ţa regalităţii. Dar cardinalul Richelieu (1585—1642) i-a stors, prin am ninţări, retractarea.

Conflictul dintre Franţa şi papalitate a luat o deosebită gravita sub Ludovic XIV (1643—1715), monarhul absolut, din pricina dreptul exteritorial sau de azil pe care îl avea ambasada franceză cTTK- Hor» Conflictul din 1652 forţă pp papă r,3 pprrii frinn i'n afară de _aceast Ludovic XIV anula dispense şi decizii papale, sujprima ordine călug

ti etc. Şi mai mare a fost tulburarea pe tema «dreptului regal» re-loscut de tradiţie încă din sec. /al XH-lea, anume : T!a mlrmrile de epis-ii şi egumeni să le facă regele, iar venitul din timpul vacanţei să-1 ia el. Papa protestă de trei ori amenințînd cu interdictul. Atunci rege-;onvoacă în 1682 clerul francez la Paris şi acesta a dat celebra : «De-i-aţ.io clerj pnil^ri^1'", în patru puncte : 1) papa mi arp autoritate *„iVl_ ivoraiibus»,* ci numai *«in spiritualibus» ;* 2) dar si aceasta e limitată gnpTTniTelgerierale. curiTs-a stabilit la rnngtanz. (1414-— 1418) ; 3) au-itatea papei mai e îngrădită de vechile libertăţj alp T^î^irrîrîi cîiiirnnr.; deciziile dogmatice sînt infailibile dacă sînt consimţite de Biserică, ile Declaraţiei JîuseiJei'd lurniuldlti jiiL'ă dlirifcitiiS de către autoritatea cii-cută a Facultăţii de teologie Sorbona, iar acum redactarea lor se datora ni mai distins dintre episcopii francezi, lui .Taqupg Bpnignp Bossuet 1704), epjscoB fK Mp.?ux, Toţi învăţaţii Franţei au aprobat «Decla-ia», căreia Bossuet i-a mai adăugat şi o «Apologie», precum istoricii imbourg, Le Nain de Tillemont 1637—1698, Launoy, Alexandre Noel Fleury. Dedziile^ni jlojşţ pj?oj3^
igînd pe orice profepfvr^e teologie să ie semneze, iar egiscopn şi ^TcareJHtrar fi voit să~s^mnejeju li se va aprob*a^sa^gară~rt5nfir-ge--ete*-4a gOTTi5"'în funcţrHe^Il5£ir35^epi?c^pT~TSma"seră nehiroîoruţr. re timp papa condamnă «Declaraţia» şi anulă dreptul de azil al le-iei franceze din Bo"^, iar pe pnnsi^ îl excomunică. Kegele a râs~-fs la aceste măsuri prin anexarea posesiunilor papei în Franţa. Se vedea o schismă, dar împrejurări deoseDite şi dintr-o parte şi din i i-au silit la concesiuni, aşa că regele ridică opreliştea pentru cei 35 scopi (1693), menţionînd totuşi articolele «Declaraţiei», în timp ce năpusti asupra hughenoţiior, anulînd la 22 octombrie 1685 edictul toleranţă de la Nantes. Lupta a rămas nedecisă, formal cîştigată de)ă, dar în realitate ideile galicane persistînd în Franţa şi în sec. XIX.

3. Controversa jansenistă

Olandezul Cornelius Jansenius, profesor de teologie din Louvain,)i episcop de Ypres în Belgia (1585—1638), a iniţiat în 1636 împreu-cu un cerc de teologi şi savanţi — ca francezulfJjP-an du Vergier/de uranne (f 1643), abate de Sf. Cyran, mai tîrziu la Port-Royal, un idit şi riguros adversar al iezuiţilor — planul unei reforme a evlaviei credinţei catolice pe care o vedea subminată de cazuistica şi proba-ismul uşuratic. .Tan<-,pning tgj gi^cocp partea doctrinară şi abatele de St.

ş ^ p

pe cea practică-administrativă. Corespondenţa lor despre «marea >blemă» se ducea în secret şi sub pseudonime. Aşa a apărut mai întîi rărea francezului despre ierarhia bisericească (1637) în care, în opo-e cu centralismul papal, susţinut de iezuiţi, se afirma galicanismul, e de fapt a şi fost sprijinul principal al mişcării janseniste. Dar mai mare răsunet a avut între teologi opera *«Augustinus»* a Jansenius, publicat la doi ani după moartea lui, citînd de 30 de ori îrele antipelagiene şy de 10 ori altele ale episcopului din Hippo Re-is (Fer. Augustin). Reluînd învăţătura lui Baius, Jansenius susţinea un

augustinism riguros, explicat cu multă finețe psihologică si loviră CE tea aTfost interzisă, dar ideile ei s-au răspîndit repede în Franţa.

Fostul abate de St. Cyran a cîştigat mare vază, mai ales după ce mutase în mînăstirea Port-Royal des Champs unde s-au adunat o ser de oameni învăţaţi cu vază, ca^Antoine Armf5lcB(f 1694) ; savantul P;ₒ re Nicolas (f i695), celphrnl pnipnjjst. anti-protestant. genialul Blai "Pascal (I623—1662), marele istoric_ Le Nain de Tillemon't (lt>37-—169 chiar scriitori ca : Ciaudp' Lancelotr(-j- lb»5). J. *U* La Kont.ainp, *(f* 169! J. Racine (f 1699) apoi avocaţi, savanţi, ofiţeri etc. in viaţa literară introdus mai multă demnitate în locul frivolităţii şi vulgarităţii ; în politică la fel, prin celebra cuvîntare din parlament a avocatului Anton Arnauld (încă din 1594) împotriva moralei de acomodare şi probabilis a iezuiţilor şi prin cenzurarea indirectă chiar a moravurilor mai marii zilei, ceea ce a avut ca urmare întemniţarea, pe timp de cinci ani, a ab telui de către atotputernicul ministru Richelieu. Cel mai mare zgomot 1 produsă în 1643 cartea populară a lui/3ffitoine ArnaulcQdespre *Dea .cuminecare.* în care demasca superficianl'atea spovedaniei, deriziun. afirmaţiei că frica dp ppr|ppspjp vrpmplnicp alp păcatelor e silf pantru o bună primire a Tainelor (attritionismus). întreagă mişcar jansenistă cerea revenirea lâ~" rigorismul şi conştiinciozitatea spoved niei din primele veacuri. Ca să se răzbune, iezuiţii care se simte; grav lezaţi reuşiră să obţină din partea Sorbonei condamnarea a 5 te din cartea lui J< ~

unitatea galicanismului francez, condamnă şi el cele 5 teze lui Jansenius (1653), la care Arnauld răspunse că decizia papei e drea tă din punct de vedere juridic (questio juris) dar nu din cel fapi (quaestio facti), unde ea nu poate obliga conştiinţele decît la o tace respectuoasă.

Supărată, conducerpa ip^nită q nhţinnt p-^rluderea lui Antoine A nauld dn la Sorhrma,, *rwa re> a* avut *oa* nrmarp Hpmisia a 80 de dOCtC sorbonisti (1656).

Seandajjzaj^jnarele savant, filosof şi apologet al creştinismului ..(«Pensees»)jCjBlaise~ Pascal (•ţi66'J'pa scris atunci (1656.—5Z). ~~celftbrplp *t*~~ *Scrisori către un. - p.Tpv<in'''i(UₗᵢJn]|'|r|ᶜ>r* încă pe timpul său la 60 de edil 'în care biciuia cu o ironie neîntrecută şi într-o limbă franceză perfec contradicţiile şl lipsa de demnitate a moralei promovată de unii iezui Scrisorile circulau subversiv, sub pseudonim. Ele umplură ţara între gă şi, mai apoi, traduse în latineşte s-au răspîndit în toată Europa. Dî du-şi seama de rătăcirile probabilismului, doi papi condamnară 110 d tezele probabiliste. Dar lupta jansenistă nu s-a sfîrşit. întrucît regeh soare Ludovic XIV nu-i convenea curajul şi critica janseniştilor, ca formau un fel de stat în stat, ba încă sprijiniseră şi mişcarea frondi; condusă de cardinalul de Retz, promise distrugerea lor, cerînd cleru francez să se pronunţe contra lor. Cei mai mulţi episcopi acceptară mai ales că regele îi ameninţase cu confiscarea veniturilor —, dar

aşa fel încît regele se văzu nevoit să ceară papei Clement IX (166[1]/ 1669) să cedeze, introducînd aşa-zisa «pace clementină» de 10 ani (166£ 1679), timp în care mişcarea jansenistă a atins culmea dezvoltării.

Pacea a durat pină la sfîrşitul veacului al XVTT-lpa cînd s-a între-upt din nou ; janseniştii deveniseră o forţă redutabilă. Atunci regele Aidovic al XlV-lea a început persecuţia contra jior, închizîndu-le mî-lăstirea, pe care apoi a ras--6 ae pe supraiaţa pamîntului, întemniţîn-lu-i, exilînd pe unii şi scoţ.înd din mormînt cadavrele altora, ba cerînd hiar de la t[nt:]....[f]'iricţirm[aH]' r[irar]nînt de condamnare *a* j^ngpn iutilor flerul francez însă era în mare parte de părerea janseniştilor care acum :proape nu mai existau fiziceşte decît, peste graniţă. [TT]~~nn1— din ri, Pnn—~~ hasius Quesnel (1634—1719) a refuzat o catedră la Şorbjjna. pentru c_ă,_ iu voia să depună jurămîntul de condamnare a lūi Antoinp Amaniri, n schimb ajunsesedirector la Seminarul—oxatorie~~nilor- din Paris~~Aici lublică el în 1693~între altele, celebră carte *Jteflexiunj morale asupra ip-ahn Tp.stn.mp.nt.* în care ideile ian.ppnigtp CP" afTau ahii expuse sj as-unse sub- hninn unui ffalicanism la modă. Cartea a obţinut aprobarea i a papei Clement XI (1700—1721) şi a regelui Ludovic XIV.. Episcopul e NoaillesŢ mai tirziu[1] arhiepiscopul Parisului, recomandă cartea cu căl-ură. Iezuiţii insa, nu s-au lăsat piină ce nu au obţinut, în 8 septembrie 7131 de la papa Clement XI, care o aprobase, bula «Unigentus»^ pnnl are erau condar"""[3]^ îr> bine 101 te-ze din cartea lui Quesnel. Arhi-piscopul Parisului nu acceptă redactarea bulei, apelind «la un papă ^^V bjifiP ^nip^ni^ţi ^| i^i iin ro^^^iui R^^iPral linpr^ Papa Inocentiu XIII L721—1724) excomunică pe apelanţi cerînd din 1723 regelui Ludovic rv (1715—1774) să oblige tot clerul francez să se supună hotărîrii. S-a juns la conflicte scandaloase, care au mers pînă la interzicerea admi-istrării Sfintelor Taine muribunzilor jansenişti, ceea ce umplu aproa-e tot secolul XVIII cu intervenţii prin «biletele de mărturisire» •—■ entru bula «Unigentus» ■—- ale credincioşilor între episcopat şi parla-ient. Aversiunea contra iezuiţilor a dus la procesul împotriva lor şi la esfiinţarea în 1773 a ordinului cavalerilor iezuiţi. Mulţi clerici şi laici msenişti emigrară în Olanda unde, începînd din 1723, exista un epi-sopat jansenist la Utrecht, iar din 1757 încă unul la Deventer. Bi-;rica lor s-a unit mai tîrziu cu vechii catolici.

4. Qaietismul

De la *quies* = *linişte, isihie,* quietismul a fost o reacţie împotriva evla-iei false. In felul lui, quietismul era o continuare a misticismului şi con-împiării pasive a begarzilor şi a fraţilor de spirit liber, care au înflorit î Evul mediu în bazinul Rinului, dar mai degrabă era un răspuns faţă e morala iezuită. El afirmă că desăvîrşirea supremă constă în contem-lare pasivă şi în iubirea dezinteresată a lui Dumnezeu în aşa măsură îcît omul să uite orice gînd interesat de răsplată sau fericire, uitînd liar şi de sine însuşi. Rugăciunea trebuia spusă fără cuvinte, spove,-ania externă nefiind necesară. Preotul spaniol Mih. Molinos (1640— 396), întemeietorul quietismului, vestit şi apreciat chiar de papă pen-u cartea sa *Călăuza spirituală,* apărută în 1675, nu se spovedise 19 ani.

Iezuiţii, care s-au simţit şi aici cei dintîi lezaţi, au reacţionat, îneît t 1687 au fost condamnate 68 teze din opera lui Molinos, iar el a fost ichis într-o mînăstire unde muri peste 10 ani (1696).

în Franţa, au propovăduit aceleaşi învăţături în mod exaltat ct lugărul barnabit Lacombe (f 1699), prin lucrarea sa *Analiza rugăciun mintale* (1686) şi văduva pioasă Jeanne de la Mothe Guyon (1648-1717). Ei afirmau că iubirea de Dumnezeu trebuie să fie complet dezir teresată ; ea trebuie preţuită ca stare, nu ca acţiune. Scrierile popular pe care le-au răspîndit, au căzut în mîinile iezuiţilor, care le-au cer zurat. Lacombe a fost întemniţat 11 ani, murind în 1699 şi Jeanne Gi yon a fost de trei ori închisă, o dată chiar în Bastilia. Clerul francez discutat doctrina quietistă în conferinţele lui din 1694 şi 1695, cînd ve: titul episcop Bossuet de Meaux (1627—1704) a dovedit 34 teze greşit

Lucrarea sa despre rugăciune (1695) a provocat însă reacţia arh episcopului Fenelon din Cambri (1651—1715) care, în opera sa despi *Viaţa interioară a sjinţilor* scrisă în 1697, a susţinut oarecum quieti mul Pînă la urmă, denunţat Romei care a- cenzurat 23 din tezele ca «temerare, scandaloase, periculoase în practică, chiar dacă nu eret ce», Fenelon se supuse.

în felul acesta iezuiţii rămaseră biruitori în toate aceste contr; verse. Ca să reuşească au inventat pe tărîm practic-liturgic o serie mijloace noi şi străine de spiritul tradiţional. între acestea a fost «cultul 'inimii lui Iisus», născut din exaltările călugăriţei burgunc Margareta Alacoque (1690). Dominicanii si chiar Curia papală au coi damnat această nouă practică, cenzurînd-o. Dar mai tîrziu iezuiţii reuşit s-o împună, după cum au făcut şi pe alte tărâmuri de activita teologică şi bisericească.

B I B L I O G R A F I E

B. Ticrney, *Origins oi Papal iniallibilily (1150—1350),* Leiden, 1972, 308 Bihlmeyer-Tiichle — Vicaire, *op., cit.,* voi. 3, p. 353—372 şi bibliografie, p. 536 549 şi'voi. 4, 1967, p. 34—48 şi bibliografie p. 522—533; V. Martin, *Les'origin du GaUicanisme,* Paris 1939; M.' Escholier, *Port Royal, Paris,* 1965; R. Traveneai *La vie quoiicicnne des Jansenistes,* Paris, 197-1; L. Cognet, *Le Jansenisme,* Par 1061 ;Idem, *la reforme de Port Royal,* Paris, 19.50; Ch. Aug. de Sainte-Bem *Port Royal,* 7 voi. Paris 1912—1927; P. Blot, *Le clerge* de *la France,* 2 voi., Roi !960; Ch. Michaud, *L'Europe de Louis XIV,* Paris, 1973, 256 p. ; I. Grămadă, *Frai lui Richelieu şi Mazarin,* Iaşi, 1971, 390 p. ; P. Guth, *Mazarin,* Paris 1973.

Contiwerse şi curente în protestantism *

Caracterul subiectiv al Reformei avea să dea naştere la dezbină fiindcă din dezbinare s-a născut. Din clipa în care Sfînta Scriptură r mînea singurul izvor de credinţă, pe care fiecare o poate interpre după bqnul plac, iar autoritatea Tradiţiei era înlăturată, s-au născut mulţime de păreri şi direcţii doctrinare, căci numindu-se «protestant caracterul acesta le-a îndrumat şi gîndirea teologică ; totuşi în teolog deşi protestau împotriva scolasticii papale catafatice, au aplicat în co tinuare acest principiu raţionalist, crezîndu-se sub ocrotirea Sfîntu Duh.

---

* **Capitol redactat de Pr. prof. M. Şesan.** 16 **— Istoria Bisericească Universală Voi. II**

De aceea însişi marii reformatori Luther, Zwingli şi Calvin îi nbăteau pe reformatorii mici ca autori de grupări «plebeice», diziden-sectare, admiţînd contra lor chiar şi măsuri represive. în această mîntare reformatoare generală a. răsunat şi glasul pedagogului ceh ;n Amos Comenius, episcopul «Uniunii Fraţilor cehi» (1670), care ce-i o reformă şi mai radicală şi mai generală decît au realizat-o înain-ii săi ; dar ea nu a mai fost aplicată, producînd şi mai mare îngri-are.

Astfel, cînd Luther şi landgraful Filip de Hessa afirmau că în ches-ni de credinţă numai lui Dumnezeu îi sînt credincioşi, căci numai ântul Lui rămîne în veac, aşa cum scrie în Scriptură, nu şi-au dat ma de dureroasele contraziceri pe care le afirmau şi pe care expe-iţe amare îi vor constrînge să le calce spre a înfrunta subiectivismul ibertatea fără Mu în rîndurile anabaptiştilor din Zwickau, ale ţăra-)r răsculaţi, sau mai târziu ale atîtor teologi care susţineau laicizarea 2are o proclamase libertatea de cugetare.

De aceea, plini de amărăciune, Luther, Melanchton şi Bucer se pro-îţau adeseori împotriva dezordinii morale şi teologice la care ajun-u credincioşii atunci cînd cădeau în libertinaj, dezbinări şi contro-se, chiar dacă pentru luterani cuvîntul reformatorului de la Wit-berg era socotit ca al unui «papă» şi cînd, pe la 1533, pastorii lute-i jurau să păstreze neschimbată credinţa Confesiunii de la Augs-g şi a. celor trei simboluri. Acelaşi lucru îl afirma Calvin care a nunţat şi pedepse de moarte contra celor ce nu credeau ca el în licărea Sfintei Scripturi. Şi totuşi stînd sub grija şi inspiraţia ace-şi Sfînt Spirit, cum o afirmau cu accente neîndoielnice «bisericiiţe-ca «turmă mică» (Luca 12, 32), ele au început să apară curînd. Pe continent se precizau două. grupări protestante mai mari : lu-nismul şi caivinismul, pe cînd anglicanismul, care prezenta ceva in-nediar între catolicism şi protestantism, nu s-a putut menţine unici s-a dezbinat în mai multe dezidenţe. Şi în cadrul confesiunii lective protestanţii s-au dezbinat cu timpul în luterani ortodocşi, [1] respectau litera mărturisirilor de credinţă, şi liberali, care ţineau îormă numai Sfînta Scriptură, şi care, şi ei iarăşi s-au dezbinat în XVII şi mai ales în sec. XVIII şi XIX în supranaturalişti, care recunoşteau încă Revelaţia, şi în raţionalişti, care o acceptau nu-dacă era în acord cu raţiunea. Desigur, fiecare din grupările sau cţiile respective urmărea şi persecuta partida contrară, câlcînd prin-il libertăţii pe eare-1 enunţaseră.

1. La început, *însuşi Luther* mai păstra multe din doctrinele şî ticile catolice, iar faptul că el n-a fost un sistematizator, precum 'ela că din anumite pricini cărţile simbolice *Mărturisirea de la Augs-i* din 1530 şi *Apologia Mărturisirii,* din acelaşi an, erau opera prie-lui său Filip Melanchton, care era mai moderat, explică de ce nu oate vorbi de o unitate doctrinară în luteranism. în privinţa obli-fităţii Sfintei Scripturi, Luther şi Melanchton spuneau că şi Le-Vechiului Testament cu Decalogul obligă ca şi Evanghelia iubirii estamentare. Predicatorul din Eisleben, Joh. Agricola', nega însă

acest lucru, ceea ce 1-a silit pe Luther să-1 combată, socotindu-1 «antinomist», adică adversar al Legii, aşa încît Agricola ■ a trebuit să se supună.

i

Cele mai multe controverse s-au iscat în legătură cu *problema îndreptării* sau a justificării. Faţă de Luther, care afirma că omul se în-dreptează numai prin credinţa în Hristos şi în meritele Lui, merite ca-re-i sînt impuse omului printr-un act judecătoresc (actu forensi), declarîndu-1 de drept fără a se îndrepta de fapt, în interiorul său fiind decăzut iremediabil, teologul Andr. Osiander din Nurnberg (1498—1552] susţinea că omul se schimbă efectiv şi în interior. Dar după douăzeci de ani de controversă teza lui a fost respinsă.

In această privinţă, *F. Melanchton* ca *«praeceptor Germaniae»,* era mai puţin radical, afirmînd că şi faptele bune -sînt necesare pentru mîntuire. Acelaşi lucru îl susţinea şi teologul şi profesorul luteran G Major (f 1572) din Wittenberg. Contra acestei dispute «majoriste» s-e ridicat episcopul luteran Nic. von Amsdorf, susţinînd că faptele nu numai că nu sînt necesare, ci sînt chiar un pericol pentru mîntuire. Dai curînd îşi dădu seama de rătăcirea sa şi se corectă în sensul că numa: încrederea în bunătatea faptelor e condamnabilă.

Tot sub influenţa ideilor lui Melanchton s-a născut «controversî sinergistă» susţinută de profesorii Jon. Pfeffingen şi Victorin Striger (f 1569), în sensul că voia liberă a omului trebuie să conclucreze ct harul divin spre mîntuire, ca la ortodocşi ; dar N. Amsdorf şi mai ales Matthias Flacius Illyricus (f 1575) susţineau monergismul, că anumt numai harul mîntuieşte. Apoi Melanchton susţinea, pentru a obţine simpatia catolicilor la interimul de la Augsburg, că aspectul disciplinai al catolicismului, ba chiar ierarhia şi cultul sînt lucruri indiferente aşa că şi cele două tabere s-ar putea înţelege, mai ales că ş,i Melanchton afirma caracterul vizibil al Bisericii şi chiar magisteriul ei doctrinar, cu condiţia ca să se elimine din catolicism abuzurile care îl denaturaseră.

în sfîrşit, tot Melanchton şi ginerele său Gaspar Peucer, în legătură cu Euharistia afirmau mai mult concepţia calvinistă decît doctrină luterană a ubiquităţii, ceea ce a produs acuzaţia de criptocaivinism sai filipism. A fost combătut după douăzeci de ani de frămîntări de cătn teologii luterani de centru : Iacob Andreas (f 1590), Martin Chemnit: (f 1590), cel mai strălucit ucenic al lui Filip Melanchton, Selnecker (' 1573) şi alţii, care au redactat în 158Q «Formula de concordie», ultimi Confesiune luterană, care căuta să împace extremele. Concepţia zwin glianâ, potrivit căreia elementele sînt numai simboluri şi pe care o sus ţinea în legătură cu Sfînta Euharistie Karlstadt (Andrei Badenstein, • 1541), prietenul lui Luther, a provocat din partea acestuia atîta fana tism, încît Karlstadt a trebuit să plece în Elveţia.

Dovadă despre dezorientarea ce domnea în sînul luteranismulu este concepţia «sincretistă» susţinută în sec. XVII de profesorii Geori Calixt din Helmstedt (f 1656) şi de fiul său Urlich, care spuneau c cele trei confesiuni : romano-catolicismul, luteranismul şi calvinismu s-ar putea împăca pe baza credinţei Bisericii

din primele cinci veacul la care ar trebui să **revină toate.**

2. în calvinism, cele mai importante controverse din punct de ve-
doctrinar erau legate de *predestinaţie.* Dogma fundamentală a
inismului, despre predestinaţia absolută a fost disputată de teologii
Olanda. Astfel, profesorul de teologie de la Leyden, Iacob Armi-
(f 1609) şi mai tîrziu Oldenb Oldenbarneweldt (f 1619) şi savantul
0 Grotius (f 1645) susţineau pe la 1603 că predestinaţia nu este ab-
tă, fiind numai o consecinţă a căderii lui Adam în păcat (infralapsari),
; credinciosul poate colabora cu harul, sau chiar rezista lui ca şi pă-
lui. Împotriva lor s-a ridicat însă profesorul de la Leyden, Fran-
Gomarus (f 1641), acuzîndu-i de pelagianism, de filocatolicism şi mii chiar de trădare de patrie ; el afirma o predestinaţie .absolută,
chiar Adam ar fi fost determinat la păcat (supralapsari). Astfel incioşii olandezi s-au împărţit în două : pătura cultă şi înalţii ţionari ţineau cu Arminius, care afirma într-o apologie numită *onstranţă* — de aici numele lor ulterior de remonstranţi — că nu
moral a face din Dumnezeu autor al răului, aşa cum spuneau în îea veche maniheii ; dar la întrunirea de la Dordrecht, din 1618— , dominînd grupa lui Gomar, au fost declaraţi rebeli şi scoşi din ie. Oldenbarneweldt a fost chiar executat, iar Hugo Grotius întem-; pe viaţă.

Chiar în sînul Bisericii episcopale s-a format pe la 1560 o sciziune atitudinarilor» sau «liberalilor», care făceau concesiuni mai multe iterpretare. în Biserica puritană s-a format pe la 1580 sciziunea in-ndenţilor, sub'[5] conducerea lui Browne, refuzînd orice contact cu .1, afară de administraţia bunurilor, şi socotind că fiecare parohie stanţă supremă pentru sine ; de aici derivă numirea de *congrega-•iişti.* O direcţie şi mai extremă a lor nu admitea nici măcar auto-?a parohiei, coborînd totul la nivelul înţelegerii individuale ; de lumeîe de *nivelatori.*

Astfel, însuşi arhiepiscopul de Canterbury : Wiliam Land (f 1645) :ontra Romei, dar şi a calvinismului, dorind să restabilească «Bise-
catolică» din timpul Sfîntului Ciprian, Fer. Ieronim, Sf. Ciril al andriei şi Rufin.

3. Faţă de rigiditatea şi spiritul polemic al «ortodoxiei luterane»
lviniste din sec. XVII, s-a pornit, pe la sfîrşitul sec. XVII şi înce-
1 sec. XVIII, aşa numita mişcare de trezire *Erweckungsbewegung*
itismului, care începu să influenţeze întreaga dezvoltare a protes
tului, înviorîndu-1 cu noi metode spre noi ţinte.

Bătui de acel *«furor theologicus»,* care domina de multă vreme lu-ismul şi calvinismul prin laicism exagerat, teologi şi scriitori ca : rndt (f 1621), Labadie (f 1674), şi mai ales Filip Iacob Spener (f şi August Franke (f 1727) au pus bazele curentului pietist. In ce J. Arndt evoca, în popularele sale cărţi *Adevăratul creştinism •adina raiului,* o întoarcere la un creştinism al iubirii şi al pocăin-Jpener formulă în 1675 celebrele sale *«pia desideria»* sau *«dorin-oase»,* după o mai bună îndrumare a adevăratei Biserici

evanghe-El cerea să se pună mai mult accent pe viaţa creştină decît pe doc-, mai multă acţiune decît raţiune, mai multă pietate decît ştiinţă,

mai multă iubire decît fanatism, predică vie iar nu savantă, participarea laicilor la opere de binefacere şi popularizarea Bibliei chiar şi în întruniri particulare.

Dar rectorul Facultăţii teologice din Wittenberg le-a cenzurat credinţa şi 284 teze le-a respins ca «bigotism afectat».

Fire mai energică, A. Franke de la Halle afirma că «un gram de creştinism trăit face mai mult decît 100 de grame de ştiinţă seacă, sau o picătură de iubire valorează mai mult decît un ocean de ştiinţă». Franke a înfiinţat, mai întîi o şcoală pentru săraci, apoi un orfelinat, un seminar, o şcoală normală, o tipografie, un spital, o farmacie şi un institut biblic, care au ajuns cu timpul să formeze un întreg cartier din oraş. Cu ajutorul regelui danez a mai susţinut şi misiunea externă în India răsăriteană şi între iudei, pentru care a înfiinţat şi un institut aparte.

Desigur, bigotismul a discreditat cu timpul pietismul, dar acesta a avut o extraordinară influenţă în viaţa luteranismului ulterior. Critica adusă de luterani «ortodocşi» n-a putut opri răspîndirea pietismu-iui, care pe alocuri a dus şi la formarea de comunităţi sectare. In acest cadru, istoricul Gh. Arnold (1714) a scris o istorie bisericească în care scotea în relief tocmai pe eretici şi pe sectari, criticînd autoritatea Bisericii.

4. Dar cea mai importantă influenţă a pietismului a constat în convertirea marelui întemeietor al mişcării *herrnhutienilor sau* a «Fraţilor de comunitate evanghelică» (Brudergemeinde), numită şi «Fraţii moravi», a contelui Nicolae Ludwig de Zinzendorf (1760), al cărui naş a fost Filip-Iacob Spener şi educator Auguste Franke. Contele Zinzendorf, s-a dedicat cu pasiune slujirii lui Hristos, a cărui cruce şi al cărui sînge deveneau pentru el centrul teologiei. Îndeosebi din 1722, după ce pe moşia sa de la Hutberg din provincia Lausitz s-au refugiat numeroşi fraţi moravi (cehi şi germani sudeţi) şi calvinişti, a constituit comunitatea religioasă «Herrnhut», cu trei grupe independente confesional, dar legate organizatoric şi misionar : luterani, fraţi moravi şi calvinişti. Organizarea era prezbiterană. Socotindu-se mici «eclesiole», herrnhutienii s-au răspîndit în tot nordul Germaniei, în jurul Balticii, în Anglia şi America, apoi în India, Groenlanda şi în alte părţi, susţi-nînd o vie activitate misionară, unii din ei au căutat între 1740—1743 contacte şi cu ortodocşii, cu Patriarhia Ecumenică, cu Mitropolia Un-grovlahiei, cu Transilvania. Vestite sînt «lozincile» (Losungen) trase la sorţi, ca voite de Dumnezeu, pe: care le dădeau la examene, ca şi metoda de a citi Biblia întreagă.

Influenţat întrucîtva de ideile şi acţiunile herrnhutienilor, s-a format *metoâismul englez,* înfiinţat de fraţii Carol Wesiey (f 1788) şi John Wesley (f 1791), studenţi la Oxford, şi organizat apoi de predicatorul George Whitefield (f 1770) în 1738, ca o simplă asociaţie religioasă.

Mişcarea voia mai multă credinţă şi evlavie în viaţă şi de aceea început să ţină predici împotriva înclinărilor rele şi să îndemne la pocăinţă, insistînd asupra lozincii : «mîntuie-ţi sufletul chiar în ceasul acesta !». Momentul convertirii, pe care adesea îl forţa, îl socotea ca

iţie a harului. Fiind interzisă prin case şi biserici, mişcarea meto-i' a ieşit în aer liber, improvizînd o tribună, de unde membrii înce-i să predice. în felul acesta metodiştii au cutreierat Anglia şi Ameri-i au predicat pocăinţa, desfiinţarea sclaviei şi a comerţului cu ne-Ca şi pietismul, metodismul accentua evlavia şi caritatea, ţinîndu-s Biblie, unii din ei se convulsionau sau exaltau ca să «sileascâ du-spre vestire şi astfel s-au divizat în mai multe grupări, de la epis-lieni pînă la presbiterieni, dar toţi practicînd şi caritatea. Mişcarea i decis Biserica anglicană ca să înfiinţeze, în 1804, «Societatea bri-:ă pentru răspîndirea Bibliei în ţară şi. străinătate», devenind, cu ui, cea mai puternică instituţie în felul ei în lume. 5. între sectele mai cunoscute formate din protestantism au mai şi anabaptiştii, organizaţi de Thomas Miinzer (1490—1525) din :au şi Wittenberg, pe vremea răscoalelor ţărăneşti din Germania, iecursul anilor 1524—1525 şi 1534—1535, cînd Jan Bockelson a for-o teocraţie comunitară şi poligamă. Mişcarea a continuat prin Men-imon (f 1559), care în 1536 respinse, pe lîngă Botezul copiilor,

servicii de stat : jurămîntul, ocuparea de servicii publice şi satis-ea serviciului militar, şi aderenţii ei au fost numiţi «mennoniţi». meau accent pe iluminare sau «naşterea din nou» şi s-au răspîndit le în Germania, Olanda, Rusia şi America. Din această mişcare s-a îltat apoi «mişcarea baptistă», prin îmbinarea diferitelor comuni-anabaptiste sau mennonite cu comunităţi calviniste şi anglicane, tndu-se în mai multe ramuri. Ramura engleză a fost înfiinţată pe 12 de.J. Smith şi Helwys, cea americană datînd din 1630/40. Spre ■bire de botezul anabaptist, prin stropire, baptiştii au introdus iarea, iar în doctrina despre mîntuire, unii erau calvinişti, admi-predestinaţia (particularişti), pe cînd alţii admiteau mântuirea gene-O altă ramură erau «sabatarii», care cinsteau sîmbăta. Conducerea •a cpngregaţionalistă. *'. Antitrinitarii sau unitarienii* zişi şi socinieni, după numele înte-
orilor lor, italienii : Faust Socinus (f 1607) şi Laelus Socinus (f , susţineau că există un singur Dumnezeu, într-o singură persoa-fatăl, Duhul fiind doar o putere a Tatălui, iar Fiul este om sim-:ăruia i s-a comunicat o putere de sus şi prin exemplul vieţii lui leazâ pe toţi. Nu există păcat originar, nici răscumpărare, nici

ntemeietorii ei au fost persecutaţi. M. Servede este ars la Geneva 53 ; şcoala polonă din Rakow, unde era centrul lor, a fost distru-Ifi58 de iezuiţi, iar dascălii lor exilaţi. Catehismul lor, fixat în Jl din Rakow (1065), a fost compus de Laelius Socinus. în Europa ă comunităţi unitariene, afară de Olanda şi Anglia (unde celebrul st Priestley a creat o sectă unitariană independentă), în Transil-, unde doctorul italian Giorgio Biandrata şi Faust Socinus au ac-încă din 1653.

>uakerii, numiţi aşa de la *tremurul* (= quaker, în englezeşte) care că pe credincioşii sectei atunci cînd primesc inspiraţia, datează din din timpul tulbure al republicii puritane engleze. Cismarul G.

Fox afirma că adevărul divin se dobândeşte nu atît prin citirea Scripturii, ori prin săvîrşirea Tainelor, cit mai ales prin erupţia harului sau iluminarea internă. Inspiraţia se primea în extaz. în celelalte privinţe erau puritani deplini, respingînd autoritatea bisericească şi statală, ju-rămîntul, serviciul militar şi altele şi orice distracţie, dar apreciau cinstea şi pietatea ; se aflau sub conducerea expatriatului englez William Penn (1718) în America.

Cu trăsături spiritualist-mistice, unitariene şi raţionaliste, şi totodată apocaliptice,' s-a manifestat secta «Swedenborgienilor», sau «Biserica nouă», întemeiată în 1743 de reformatorul, savantul şi filosoful creştin montanist Emanuel Swedenborg (1772), fiu de episcop suedez. El cerea înviorarea Bisericii, cea moleşită, în care Sfînta Scriptură şi Tainele au ajuns obiecte moarte şi un proces mecanic.

Au fost pomenite numai controversele şi sectele mai importante. Lipsa de unitate doctrinară şi organizatorică provenea din raţionalismul excesiv şi din desacramentalizarea Bisericii, care apărea acum ca o asociaţie, o simplă comunitate, unde stăpîneau subiectivismul şi individualismul şi unde nici autoritatea Sfintei Scripturi nu putea să ducă la unitate. Se impune doar meritul lor misionar şi caritativ.

BIBLIOGRAFIE

Bihlmeyer — Tiichle — Vicaire, *op. cit.,* voi. 3, p. 322—327 şi bibliografie, p. 514—518 ; R. S. Lopez, *Naissance de l'Europe,* Paris, 1972; S. Mours, *Le pro-tcstantisme au XVII-e siecle,* Paris, 1967 ; J. Irmscher, *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa, 2* voi., Berlin 1962, 760 p.; F. Kalb, *Die Lelue von Kultur der lutherischen Kirche,* Berlin, 1959 j F. Katzenbach, *Das Ringen und die Einheit der Kirche im Jahrhundert der Reiormation,* Stuttgart, 1957 ; H. Weber, *Retormation, Orthodoxie- und Rationalismus,* 2 voi., Stuttgart, 1937/40 ; Gh. Arnold, *Unparteische* Kirchen — und *Ketzerhistorie,* edit., R. Riemeck, Mainz, 1976, 366 p.*; V.* Stoeffler, *The rise of evangelical pietism,* Londra, 1965, 257 p.; W. Harrison, *Arminianism,* Londra, 1937; W. Haller, *The rise of puritanisme,* ed. III, Londra, 1957 ; J. Eusden, *Puritans,* New Haven, 1958; G. Nuttall, *Visible Saints* (congregationalists), Oxîord, 1957; O. Fock, *Der Socinianismus,* Stuttgart, 1947; E. Wilbur, A *history ol Unitarianism,* Cambridge Mass, 1952; G. Rousseau, *Histoire des haptistes,* Paris, 1952; J. M. Eysinga, *Hugo Grotius,* Basilea, 1952; Fr. Hofmann, *Jan Amoș Comenius,* 1975' F. Blanke, *Zinzendorf und die Einheit der Kinder Gottes,* Basel, 1950 j Centre naţional de la recherche scientifique, colab., *L'abolition de la Feodalite do.ns le monde occidental,* la congresul istoricilor de la Toulouse, 1968, 3 voi., Paris, 1973, 980 p.; M. P. Buitenen şi colab., *Unit as Fratrum,* Utrecht, 1975, 482 p.; H. Renkewitz, *Die Brilder — Unităt,.* Stuttgart, 1967; A. Molnar, *Storia dei Valdesi, 2* voi., Ed. Claudiana — Torino, 1974, 696 p.; M. Pezet, *L'epopee des Vaudois,* Paris, 1976; P. Deheleanu, *Manual de sectologie,* Arad, 1948; D. Vasilescu, *Despre Mormoni,* «Studii teologice»'XV (1963), nr. 9—10, 566 p. ş. u.

Al. Woodrow, Ies *nouvelles sectes,* Edit. Seuil, Paris 1977 ; D. Baker, *Schism-Heresy and Religious protest,* colaborări, Edit. Cambridge Press, Londra 1972, 419 p.

Ordinul iezuiţilor. Alte ordine monahale *

=nsiva catolică împotriva protestantismului a fost dusă îndeosebi *mpania lui lisus»,* cum s-a numit de la început ordinul călugă-
zuiţi.

dit pe un fond de misticism şi cavalerism religios tipic spaniol în focul experienţelor şi probelor de luptă spirituală, pe care le cultura atît de subiectivă, de împrăştiată şi cu tendinţe atît de nte a Renaşterii şi Umanismului, sufletul iezuit a găsit, prin rdinara sa putere de voinţă şi simţ pedagogic, cheia care să-1 să recucerească poziţii pierdute. Mai mult, printr-un activism ;reche pe toate tărîmurile, învăţămînt, pastoraţie, politică, ştiinţe, e, literatură, artă, iezuiţii au ajuns să îndrume chiar papalitatea eg catolicismul pe un făgaş nou. Cum arată înseşi cuvintele bulei emeiere *«Regimini militantis ecclesiae»,* din 27 septembrie 1540, 1 iezuit era un fel de *«Miliţia Christi»,* străbătută de sentimentul nai desăvîrşite supuneri, dar şi de siguranţa că fiecare membru al -easză «în numele şi pentru gloria mai mare a lui Dumnezeu» — *ia ad majorevi Dei gloriam».*

Ignaţiu (Inigo) de Loyola, întemeietorul ordinului, era un nobil '1, născut în 1491 şi crescut în tradiţia luptelor cavalereşti. în L521 — exact anul cînd Luther spunea în dieta Germaniei că nu face altceva, declt să-şi semene noile învăţături anti-catolice —■■ u era rănit la asediul cetăţii Pampeluna, unde luptase contra ■zilor. Pe patul de spital i-au căzut în mînă romane cavalereşti, o .» a lui lisus şi «viaţa» sfinţilor Francisc de Assisi (1182—1226) minic Guzman (1170—1221). Impresionat de arătarea Maicii Dom-(«Donna Măria») care-i spusese că şi el poate face aşa ceva, ba mai mult, Ignaţiu se converti şi depuse la icoana Madonei din ca Montferrat armura şi spada, făcînd votul, după o întreită spo-de generală, că se va face misionar. De aceea, în 1523 a hotărît ?ce în pelerinaj la Ierusalim. Izbucnind ciuma, nu s-a putut apro-e Barcelona pentru îmbarcare ; va fi preocupat de lectura cărţilor lucaţie spirituală scrise de «Fraţii de viaţă comună[1]», între altele Jrmare lui Hristos», de Toma de Kempis (f 1471).

Impunîndu-şi .ţiuni şi aspră asceză, Ignaţiu a fost cuprins, la un moment dat, :îrbă insuportabilă faţă de mulţimea păcatelor şi concepu planul cîştigări totale a inimii şi voinţei oamenilor pentru cauza lui ■os. Aşa s-au născut la Manresa, între 1522—1523, *«Exerciţiile spi-* le», prin care-şi propunea să imite, pe Hristos în viaţa, învăţătura ierinţele Sale.

Lucrarea prevede pentru fiecare om o «concentrare» duhovnicească ugăciuni şi predici timp de 4 stăptămîni. în prima săptămînă se au, uneori în accente înfiorătoare, grozăviile păcatului, de la că-a îngerilor şi pînă la viziunea dantescă a zvîrcolirilor din iad ; tentul trebuia să «vadă» şi să se cutremure de chinurile condam-or. Postul completa rugăciunea, asceza şi mortificările din progra-

* Capitol redactat de Pr. Prof. M. Şesan.

■

mul primei săptămml. După o spovedanie, se trecea în săptămîna a doua la prezentarea vieţii luminoase şi patriarhale a lui lisus pe cîm-piile Galileii, urmînd ca, în ziua a patra, penitentul să declare dacă optează pentru lagărul lui Lucifer, ori pentru împărăţia lui Hristos. Se analizau apoi, cu amănunte adeseori emoţionante, diferite etape din viaţa bunului şi blîndului lisus. Săptămîna a treia ajuta la întărirea hotârîrii luate ; de aceea se insista asupra patimilor Mîntuitorului, sub-liniindu-se fiecare ispită, fiecare suferinţă şi fiecare biruinţă asupra lor. După o altă spovedanie, se trecea în săptămîna a patra la istoria învierii Mistuitorului şi a penitentului,- problemă tratată cu aceleaşi trăsături vii, care merg cam pînă la strălucirea şi la extazul ceresc.

Desigur niciodată «Exerciţiile» nu se executau fără conducerea unui duhovnic iscusit, care urmărea şi susţinea întreg procesul sufletesc al penitentului. De pe urma lor, acesta ieşea cu voinţa întărită şi hotărîtă. Esenţialul Care se urmărea, cu mult temei psihologic, era supunerea şi ascultarea absolută de porunca divină. Ignaţiu a fixat iarăşi cu mult tact fazele de pregătire şi organizare a ordinului. Nu erau primiţi decît oameni sănătoşi la minte şi la trup, educaţi în patru etape : noviciat, cu depunerea voturilor după doi ani, studii de filosofie şi teologie, precum şi activitatea didactică proprie, în decurs de 15 ani ; cei aflaţi buni treceau, prin hirotonie, în clasa a treia, a co-ajutorilor, care erau puşi la lucru în învăţămînt, pastoraţie etc. Clasa a patra o formau «professi», cei care dovedeau calităţi deosebite şi care depuneau şi al patrulea vot — pe lîngă sărăcie, feciorie şi ascultare —, devotamentul deplin faţă de papă. In tot timpul pregătirii, membrii ordinului erau urmăriţi cu sîrg, iar cei cu calităţi slabe erau folosiţi în administraţia exterioară a ordinului.

Conducerea supremă o avea generalul ordinului (titlu semnifica-1 tiv 1), care stătea tot timpul la Roma, ca un al doilea papă, ajutat de 5 provinciali şi rectori.

Ignaţiu a părăsit curînd planul romantic de misionar printre mahomedanii din Palestina. După cîteva luni (1523) a plecat la Veneţia, dar în 1526, la vîrsta de 30 de ani, era la universitatea spaniolă din Alcala, apoi la cea din Salamanca şi pe urmă la Paris. După ce dobîndise o cultură profundă, la 15 august 1534, într-o bisericuţă din cartierulj Montmartre din Paris, împreună cu prietenii săi a făcut legămîntul că va merge misionar în Palestina şi dacă misiunea acolo nu va reuşi,j atunci se vor pune la dispoziţia papei pentru orice altă misiune. Prie tenii săi erau spanioli : Iacob Lainez, al doilea general al ordinului dup? Ignaţiu, apoi Francisc Xavier, viitorul misionar din India, Japonia şj China, apoi A. Salmeron şi Bobadilla, apoi portughezul S. Rodrigueî şi francezul savoyard Pierre Lefevre, viitor misionar în Germania, alăj turi de Petru Canisius (1597). Fiind război cu Turcia, *«Compania Gesu»* n-a aflat în Veneţia nici o corabie şi de aceea s-a dus «în pele rina]» la Roma, unde ajungînd în relaţii cu cardinalul Contarini şi cj studenţii universitari din nordul Italiei, au cîştigat simpatia multor pentru planul de refacere a preoţimii. Fiindcă regele portughez Ioan Ij avea nevoie de misionari în India, papa a aprobat, în 1540, înfiinţare[1]

ii care, de altfel, era privit ca superflu, de vreme ce existau şi
line (de pildă «teatinii») care urmăreau acelaşi scop.
linul iezuit s-a răspîndit acum rapid datorită unităţii de con-
pregătirii şi folosirii celor mai practice mijloace. în 1556, cînd [gnaţiu, ordinul număra 12 provincii cu 100 de case şi cu peste ! membri. în scurt timp a. pus mîna pe aproape întreg învăţă-european, luînd conducerea şcolilor vechi, sau înfiinţînd altele ;gii, universităţi, tipografHetc. Cele mai importante colegii erau : *im romanum* întemeiat în 1551 la Roma ca şcoală centrală de şi filosofie a iezuiţilor, apoi *Collegium germano-hungaricum, :* tot în Roma în 1552 cu scopul de a crea misionari pentru Ger-;i Ungaria. în Germania centrul iezuiţilor era universitatea din idt, înfiinţată în 1549, apoi colegiul german din Viena şi alte în Miinchen, Innsbruck, Wiirzbug etc, apoi în Ţările de Jos, la
în Polonia, la Braunsberg, Vilna şi altele, afară de combaterea protestanţilor şi de educaţia tineretului
care au cîştigat îndeosebi nobilimea şi burghezimea —, iezuiţii at ca păstori de suflete prin spovedanii şi predică, în care scop ă, din 1545, privilegiul papal de a activa oriunde, fără a da seama ilor diocezani. Cu spiritul lor aspru şi dominator, ei au pus stă-je multe biserici şi mînăstiri ale altor ordine călugăreşti, creînd imiri. Un alt mijloc din cele folosite în puternica ofensivă ie-
fost arma politică. Oriunde puteau exploata situaţia, o făceau. ;irile de prinţi şi prinţese, cazul regelui Sigismund şi al reginei La ai Suediei, aceasta din urmă fiică a marelui protestant Gustav 1611—1632), intrarea în slujba statelor catolice şi a planurilor ndere a catolicismului (în 1588 iezuitul Possevino propunea ţa-[oscovei Feodor —• 1584—1598 — foarte serios unirea cu Roma), îşi an în care Filip al II-lea (1556—1598) voia să distrugă Anglia, :estea contribuie în mod surprinzător la ridicarea papalităţii şi a i puterii iezuite. Deviza «Omnia ad majorem Dei glorianv» era : pe toate tărîmurile. Probabilismul, rezerva mintală şi attriţio-moralei iezuite erau metode şi teorii despre care s-a vorbit deja parte ; ele au cauzat riposta prin scrierea anonimă *Monita secreta* 14, care îşi propunea să dezvăluie «adevăratul chip al iezui-i».

uiţii s-au angajat apoi cu toată forţa în acţiunea de «contra-i», susţinută de papa Grigore XIII (1572—1585), ca nişte vechi :ensi» din epoca feudalismului papal, renăscut spre sfîrşitul se-XVI. Pentru fanatismul lor au ajuns în conflict cu dominicanii dscanii, atît pe teren misionar, cît şi pe cel teologic şi educativ, nte pastorale, care le imputau, între altele, amestecul în politică, erţ şi pretenţia de a domina. Aceste practici i-au făcut chiar in ochii tuturor. De aceea papa Clement XIII se gîndea la des-a sau reorganizarea ordinului; dar în 1762, la întrebarea lui ă generalului iezuit : cum crede că poate fi reorganizat ordinul, răspunde simplu : *«aut sint jesuitae cum sunt, aut non sint»* — Ti să fie iezuiţii cum sînt, ori să nu mai fie. De aceea pînă la

urmă, în 1774, papa Clement XIV (1769—1774) i-a desfiinţat, după ce unele state interziseseră deja activitatea lor. Totuşi în 1814, după căderea lui Napoleon (1804—1814), ei au fost rechemaţi în existenţă de papa Pius VII (1300—1823).

Catolicismul post-tridentin a mai fost susţinut şi de alte ordine şi congregaţii monahale, din care unele nou înfiinţate, altele reformate din cele 33 vechi. Astfel ordinele : «oratorian» al lui Filip Neri şi cel al «teatinelor», înfiinţat de cardinalii Cajetan (f 1534) şi Caraffa, au contribuit chiar la pregătirea reformelor preconizate de conciliul tri-dentin. Contemporane Tridentului au mai fost unele ordine de importanţă mai mult sau mai puţin locală, anume : «Ordinul Barnabiţilor» (după biserica Sf. Barnaba din Milan, unde s-a înfiinţat în 1530), pentru pastoraţia largă în nordul Italiei, care avea şi o ramură feminină, a «Angelicelor» ; Ordinul «Somascilor», de la orăşelul Somasco din nordul Milanului, înfiinţat în 1532 pentru educaţia orfanelor ; «Ordinul Ursulinelor» (după numele Sfintei Ursula, o fecioară, fiică de rege britan, martiră pe vremea hunilor), înfiinţat în 1537 de Angela Merici pentru educaţia tinerelor fete şi pentru îngrijirea bolnavilor. «Ursulinele» s-au răspândit în multe părţi din Europa. In genul «Ursulinelor» a înfiinţat, în 1610, Francois de Sales (f 1622), Ordinul Salesienelor, numite şi vizitatoare (după vizita Măriei la Elisabeta).

Conciliul din Trident a prevăzut în şedinţa a 25-a o serie de reforme pentru viaţa monahală : interzicerea primirii minorilor, a averii particulare, a încredinţării unor mînăstiri persoanelor străine spre administrare ; au fost refăcute unele ordine : «Ordinul Franciscan», prin crearea în 1528, de către Matteo Bassi, a ramurii «Capucinilor» (numiţi aşa după gluga tipică lor), ramură devenită independentă din 1619, dedicaţi predicii simple -şi aspre pentru poporul de jos (capucinade) ; «Ordinul Cistercian», prin crearea filialei «desculţilor» spanioli, o ramură masculină şi una feminină, mai riguroasă decît cea veche şi mai contemplativă, reorganizată între 1550—1562 de Teresa d'Avila (f 1582) şi de duhovnicul ei : Ioan al Crucii (f 1591), mai apoi şi prin crearea unei ramuri încă mai riguroase, a «Trapiştilor» (1664), de către bogatul canonic de Rance, care a restrîns preocupările filialei sale la post, tăcere continuă şi muncă agricolă grea, din care pricină s-a răspîndit puţin. Pentru cultura clerului şi educarea religioasă a credincioşilor din Arhi-episcopia Milanului, cunoscutul arhiepiscop Carol Borromeo (1538— 1584) a creat, în 1578, o congregaţie de preoţi de mir. Pentru educaţia clerului francez s-a înfiinţat în 1642, la Paris, o congregaţie similară, numită «St. Sulpice», a cărei rază de acţiune s-a întins în ultimul veac şi în America de Nord.

2. Dintre *ordinele noi* s-au impus : *Ordinul oratorienilor,* cel al *maurinilor din Paris* (1618), ambele dedicate ştiinţelor teologice şi filologice (savanţii Richard Simon, f 1712, J. Mabillon, f 1707, Bernard Montfaucon, f 1741, Th. Ruinart, f 1707), apoi *Ordinul piariştilor* (Patres piarum scholarum), înfiinţat în 1597 de spaniolul Iosif Calasanza, pentru educarea tinerimii, *Ordinul fetelor engleze,* o secţie a iezuiţilor, dedicată la fel educării în sens religios şi, în fine, *Ordinul redemptorişti-*

sau *liguorienii,* înfiinţat la 1732 de teologul Alfonso Măria de Li-
ri (f 1787), pentru tinerime şi pastoraţia poporului de jos.
Pentru misiune a activat îndeosebi *Ordinul lazariştilor,* întemeiat
.624 de marele misionar francez Vincent de Paul (f 1660), precum
secţie specială feminină a aceluiaşi Ordin, secţie de surori de cari-
(1833) înfiinţată de acelaşi misionar; apoi *Ordinul pasioniştilor*
5), care accentuează în predică îndeosebi patimile Mîntuitorului ;
"ine, Ordinul intitulat *Părinţii Duhului Sfînt,* numiţi mai tîrziu şi
Inţii negri, pentru că au activat mai ales ca misionari între negrii
Africa ; o altă ramură se numea *Părinţii albi.*

în general, activitatea ordinelor monahale din perioada aceasta era ă şi bogată mai ales pe tărîm şcolar, caritativ şi al educării preoţeşti, cînd suflul francez era mai puţin auster, cel italian şi cel spaniol i mai radicale în austeritate şi în disciplină. Mai existau şi secţii ;, congregaţii sau frăţii precum : *«Marianele»* şi *Frăţia Sfintei Inimi* nai tîrziu.

BIBLIOGRAFIE*
pentru Ordinul
iezuiţilor

Izvoare: *Monumenta historica Societatis Jesu, 80 voi.* (Au apărut 20 voi. crierile lui Iguaţiu de Loyola), Roma, Madrid, 1894—1920 ; Ignace de Loyolă, ■*titutions,* Trad. de F. Courel, 2 voi., Paris 1967; Idem,, *Exercices spirituels.* . F. Courel, Paris, 1960; Idem, *Autobiographie.* Trad. A. Guillermon, Paris, 1962. Studii: P. Irnhof, H. Rahner, *Ignace de Loyole,* Paris, 1979; G. Dufner, *hichte der Jesuiten,* Leiden, 1975, 452 p.; J. Campbell, *The Jesuits,* 1534—1921, rev., ed. Boston, 1971 ; H. Cowdrey, *The Jesuits,* 1534—1921, new rev., ed. în, 1971 ; H. Cowdrey, *The Cluniacens and the Gregorian Reiorm* (sec. XVI), on, 1970; C. Hollis, *Histoire des Jesuites,* Paris, 1969; J. Delumeau, *Jesuites** Encyclopaedia universalis», t. 9, Paris, 1968, p. 423—426; J. Stierli, *Les Jesuites,* , 1966; E. Zeeden, *Das Zeitalter der Gegenreiormation,* Freiburg im Breisgau, ; J. Bihlmeyer — H. Tuchle — M. H. Vicaire, op. *cit.,* p. 3, p. 331—340; agrafie, p. 478—480 şi 520—527; H. Rahner, *Ignatius von Loyola als Mensch Theologe,* Freiburg im Breisgau, 1964; A. Guillerman, *Les Jesuites,* nouvelle Paris, 1963 ; Idem, *La vie de Saint Ignace de -Loyola,* Paris, 1956 ; *Les Jesuites,* , 1963 ; *Saint Ignace de Loyola et la Compagnie de Jesus,* Paris, 1960. E. Roşa, *I Gesuiti,* ed. 3-a, Roma, 1957 ; P. Cousin, *Precis d'histoirc monastique,* , 1956; Matt L. von et H. Rahner, *Ignace de Loyola,* Paris, 1955; Guibert J. de, *piritualite de la Compagnie de Jesus,* Rome, 1953 ; M. Escobar, *Ordini* e *con-izior.i religioşi, 2* vo!., Torino, 1941 ; H. Becher, *Die Jesuiten,* Miinster, 1951 ; tiarmot, *La pedagogie des Jesuites,* Paris, 1943 ; C. Heimbucher, *Order und iregationen,* 2 Bd., Paderborn, 1933.

Misiunile romano-eatoîice şi protestante în diferite continente **

1. *Restauraţia catolică papală* prin contrareformă a reuşit să îm-[ă protestantismul spre «nordul european». A început apoi să-i lăr-ică activitatea de convertire şi spre «lumea nouă» a Americii, des-îrită parţial în 1492 de către Christofor Columb, denumită astfel ă numele lui Amerigo Vespucci, precum şi spre Asia sud-estică, în a drumului spre

Indii realizat în 1489 de portughezul Vasco da

* Bibliogralie întocmită de Pr. prof. M. Şesan şi Pr. prof. Ioan Rămureanu. ** Capitol redactat de Pr. prof. M. Şesan.

Gama, pe la capul Bunei Speranţe. Dar misionarii europeni, încadrat în sistemul de ocupaţie colonialistă a acelor regiuni din partea princi pilor şi a navigatorilor europeni, cu sau fără delegaţie regală, îi considerau din principiu pe neeuropenii de culoare drept «păgîni», şi chiar neoameni, indiferent de cultura şi religiozitatea acestora tradiţional prin urmare îşi permiteau faţă de aceştia orice.

De fapt, cum scria Ignaţiu de Loyola în 1541, misiunea are în prin cipiu un triplu scop : ea se adresează către «păgîni», către eretici (protestanţi) şi către proprii credincioşi (catolici). De aceea, spre realizarea acestor acţiuni misionare, accentuate mai ales după 1550, au fost creat institute de pregătire misionară către creştinii necatolici şi către ce «păgîni», precum au fost *Colegiile Germanicum* 1552, *Graecorum* 1571 *Maroniticum* şi *Illyricum* în 1585 şi mai ales *Congregaţia De propagand jide* din 1622 şi seminarul ei din 1627 pentru centralizarea şi coordonarea întregii activităţi misionare. Din 1663 şi 1703 s-au organiza şi două seminare-misionare franceze. Franciscanii, dominicanii, capi cinii şi mai ales iezuiţii erau chemaţi pretutindeni : în Canada, în Mexi şi în America latină, ca şi în India, China şi Japonia. în urma linie de demarcaţie din 1498, trasată de papa Alexandru al Vl-lea Borgi (1492—1503), «lumea nouă» era împărţită în două : «Vestul meridional: de la 100 leghe vest de Canare era al spaniolilor, iar Răsăritul era a portughezilor. Opera aceasta ■ misionară era oarecum legată de statele - respective, care se obligau să o finanţeze ca patroni, ridicînd biserici suportînd cheltuieli de deplasare, dăruind luminări, vin, untdelemn odăjdii, clopote etc. Rezultatele acestei grandioase opere spirituale n-ai fost prea statornice, în primul rînd pentru aceleaşi motive, pentru cart au decăzut politiceşte : starea înapoiată a popoarelor creştinate, dar metoda misionară greşită, precum şi certurile între diferitele forţe mi sionare. Acestea au fost de vină că opera misionară uriaşă a veacurilo XVI şi XVII n-a durat ; în unele regiuni, ca în China, Japonia, Indi Paraguay etc, s-a destrămat aproape cu totul. Folosind mijloace externi impuse şi mai ales de «acomodare» la obiceiurile locale şi la credinţei* locale, opera iezuiţilor — care a fost cea mai bogată — n-a fost durată. în Japonia, unde pe la 1587 convertiţii se numărau cu sutei de mii (între ei şi prinţii Imperiului), misiunile catolice au fost distrus* pe la 1650, încît acolo misionarii abia din secolul al XlX-lea au- ma putut pune piciorul. La fel s-a destrămat opera îezuită în China şi îi India. In 1542, cînd regele portughez a cerut misionari pentru Indic a plecat unul din cei 6 colegi ai lui Ignaţiu de Loyola, Francisc Xavie (f 1552), despre care un istoric (Bihlmeyer) spune că a fost cel m£ mare misionar de la Sfîntul apostol Pavel încoace. Prima oară a lucr£ pe coasta apuseană a Indiei, în Goa, apoi în sud şi pe coasta răsăritean; după aceea a trecut în peninsula Malaca şi în insulele Moluce. Predic a cucerit îndeosebi pe cei mai dispreţuiţi, pe cei din casta paria, căror le-a predicat legea dragostei şi egalităţii, botezînd mai multe mii. X vier a deschis jtnult drumul pentru alţi misionari ; în 1549 el pleac în Japonia, unde la fel cîştigă, cu toată împotrivirea sacerdoţilor (bonzi cîteva mii de japonezi şi chiar cîţiva prinţi din casa domnitoare Daimioi

er a murit în 1552 în drum spre China. Opera sa a fost continuată iulţi alţi ucenici, dar nu în acelaşi duh.
Totuşi,' în 1558 a fost organizată arhiepiscopia Goa din India, în ui coloniei portugheze. Iezuitul italian Robert de Nobili (1656) s-a sat păturilor conducătoare din India, brahmanilor, după metoda modării». Ca să-i cîştîge pe brahmani a învăţat limba şi ştiinţa lor, mbrăcat întocmai ca ei, şi a făcut o capelă în care observa întocmai noniile sacerdoţilor lor şi după aceea apărea în ochii inzilor cu m pe cap şi cu inele în urechi, ca un penitent brahman (sanjassy) rea că se trage de fapt dintr-o familie de maharadja şi de penitent man din Roma, şi începea apoi predica. Intri prin întrebări şi răsuri vorbea despre adevărurile naturale (existenţa unui singur Dum-*x,* creaţia, nemurirea sufletului), apoi trecea la cele supranaturale, id inzii nu înţelegeau el le închidea gura cu originea lui princiară ; aceea slujba pompoasă îi uimea, şi încetul cu încetul «se conver- >. Diferenţa de castă, care contrazicea flagrant creştinismul, nu-1 esa. La botez nu făcea exorcismeie ; în loc de apă folosea numai ; la fel închidea ochii îa multe obiceiuri locale de toate zilele ; de i nu-i de mirare că însuşi prietenul său Fernandez, care predica iris, 1-a denunţat că prin acomodarea sa atît de largă îngăduia prea ; obiceiuri «păgîne».

De mai multe ori metoda a fost criticată, dalr pînă în 1644 iezuiţii vrut să asculte critica pentru a se corecta, nici în India, nici în î, unde o practicau iezuiţii Matteo Ricci (1610) şi Adam J. Schall >66), german de origine. Ei reuşiseră să înveţe perfect limba şi tura Chinei, să câştige prin cunoştinţele matematice (au prezis exact mei eclipse de soare), fizice, mecanice, hărţi, ceasuri, instrumente, dare, şi să fie primiţi printre demnitarii Imperiului. Prin acomo- ei" respectau credinţa confucianismului şi permiteau cultul stră- or cu tămîie şi luminări, ceea ce a fost denunţat de Dominciani, în 1645 papa Inocenţiu al X-lea (1644—1655) le-a condamnat tole- ' «obiceiurilor chinezeşti», dar nici după aceea nu s-au supus pînă 72 cînd, devenind şi odioşi politiceşte, au fost crunt persecutaţi, ii dintre ei care rămaseră la Pekin (Beijing), ca mecanici şi mate- ieni, s-au supus. în restul Chinei, misiunea iezuită n-a lăsat decît neînsemnate pentru că pînă la urmă papa Benedict XIV (1740—

^

a condamnat prin decrete severe, în 1742, orice metodă de «aco-

%

re», ca una periculoasă însăşi misiunii creştine.

'

'":

i Japonia cîştigaseră iezuiţii cu aceleaşi metode, în 40 de

ani, vreo
)0 credincioşi, creînd 13 seminarii şi 250 de biserici. Treptat au

\/>
it suspecţi politiceşte că susţin planurile de cucerire ale portu-or şi de aceea în 1597 au fost omorîţi 26 dintre ei, deveniţi astfel "i şi canonizaţi în 1862.
felozia economică a olandezilor faţă de portughezi i-a făcut şi mai pe- iezuiţi încît, în 1607—1666, persecuţia cea mai cruntă a dus erminarea iezuiţilor şi a credincioşilor catolici din Japonia. Ince-*ie* atunci, orice creştin care intra în Japonia era obligat mai întîi ce crucea în picioare (ritualul efumi). în schimb, Filipinele care

primiră în 1598 o arhiepiscopie cu 3 sufragani s-au creştinat în cea mai mare parte (7/8) stînd sub «protecţia» spaniolilor pînă în 1898. La fel s-au menţinut cîteva sute de mii în Indochina şi India răsăriteană.

Lăcomia şi cruzimea conquistadorilor spanioli în America a îngreu-. nat în regiunea de centru şi sud opera misionarilor dominicani $i franciscani. Exploatarea cu sclavia «indienilor» a fost combătută vreme 'de 50 de ani de misionarul dominican spaniol Bartolomeo de la Las Casas (f 1566). In cartea sa *«Despre distrugerea indienilor»* (1552), a dat semnalul contra acestei barbarii şi pentru înlăturarea acesteia a făcut
7 drumuri din America pînă la Madrid, cerînd eliberarea indienilor,
ceea ce pînă la urmă a şi obţinut, pe baza argumentării, că «şi pentru
indieni a murit Hristos pe cruce», nu numai pentru albi.

Atunci potentaţii colonialişti au început să importe negri din Africa, pe care-i foloseau ca sclavi la muncile grele pe plantaţii şi în "mine. Pentru îmbunătăţirea soartei sclavilor din aceste colonii americane s-a străduit timp de 40 de ani cu multă rîvnă iezuitul Petru Claver (1654), denumit pentru aceasta «apostolul negrilor», care argumenta ca şi Bartolomeo, că şi pentru negrii africani Iisus a pătimit, a murit şi a înviat. Astfel realizările misionare în America s-au permanentizat în nord. Primele rezultate au fost în Canada. Centre iezuite s-au' înfiinţat în Quebec, Montreal (episcopia Quebec, 1674) şi în California. în America Centrală au luat fiinţă centre iezuite în Cuba şi Mexic, iar în America de Sud în Guiana, Venezuela, Columbia, Bolivia, Ecuador, Paraguay, Chile şi Argentina, cu un cuvînt pe aproape întreg continentul american. Ca să poată avea succes, iezuiţii s-au separat de autoritatea politică. Rezultatul cel mai evident a fost în Paraguay, unde în 1609 a luat fiinţă un stat independent iezuit, după ce se instaurase o misiune activă ie-zuită începînd din 1606. Statul iezuit era independent, plătea regelui doar un mic tribut. Convertiţii erau colonizaţi în comunităţi, care ajunseră pînă la un număr de 57, cu străzi asfaltate, cu biserici în piaţă, cu şcoli, alături de care-creară vreo 13 colegii şi o universitate în Cor-doba. o a doua în Lima ; la acestea s-au adăugat case parohiale, aziluri pentru văduve şi bătrîni, spitale, cimitire, mori, cuptoare de pîine etc-Munca trebuia disciplinată, căci indienilor nu le prea plăcea. Ca să-i antreneze, îi duceau cu muzică şi procesiune pe cîmp la plantaţie, ori în oraşe la fabrici. Se muncea «în comun» cu supraveghere : ţara şi venitul erau «possesio», bunul comun. Fiecăruia i se dădea o parcelă de lucru şi afară de cotă venitul era al lui. Gospodăria mergea destul de bine, ba se exportau chiar ceai, zahăr, produse agricole, vite. Limba era spaniola. Educaţia era religioasă.

în 1750 Spania a cedat Portugaliei o parte din Paraguay, dar noii stăpîni nu acceptară guvernarea de mai,înainte, ci au introdus guvern propriu. Iezuiţii protestară şi se revoltară. Ministrul portughez Pombal alungă, în 1759, pe iezuiţi din Portugalia şi din coloniile ei, ceea ce avu ca urmare păgînizarea unei părţi din vechiul stat iezuit. Totuşi vreo
8 milioane de indieni şi vreo patru milioane de negri au rămas creştini
în America.

în Africa au activat misionari portughezi, începînd

din 1547, iar din 1611 au lărgit activitatea spre Angola, Congo, Guineea, Mozambic

)re Madagascar. încercarea misionară spre Etiopia, numită apoi -eţuitor Abisinia în 1624, s-a încheiat cu eşec ; motivul insuccesului ta' în faptul că europenii albi vedeau în negrii africani pe «fiii iei».
în regiunile cu Biserici ortodoxe sau eteroâoxe ori vechi orientale,)riană, siro-iacobită, maronită, armeană, coptă şi siro-indo-mala-nză, misionarii romano-catolici au exploatat cît au putut metoda tiei. Au realizat succese de asemenea potrivit metodelor acomoda-ste reuşind să cîştige teritorii însemnate şi credincioşi numeroşi. tre mahomedani, perşi şi alţi păgîni tot iezuiţii au fost mai activi, şi ~u aceleaşi mijloace : predică, şcoală, pastoraţie cu «acomodare». 2. *Misiunile protestante* nu se pot compara, în perioada aceasta, sie catolice. Faptul se explică prin aceea că marile puteri coloniale : Lia, Portugalia şi apoi Franţa au fost catolice fervente, pe cînd pro-nţii n-au avut decît pe olandezi şi pe englezi, la care viaţa pro-.ntă era ; încă în faşă ; de aceea e explicabil de ce ele n-aveau nici ieparte interesul celor catolice. Cît despre Germania, ea era atît iistrusă şi de divizată, în timpul războaielor religioase, îneît nu se a gîndi la misiune. Totuşi, atît calvinismul cît şi luteranismul au at, mai ales în epoca pietistă din sec. XVIII, să-şi îndeplinească unea răspîndirii învăţăturilor respective nu numai între romano-.ici şi ortodocşi, ci şi printre «păgîni». O notă caracteristică a mi-îrismului protestant era cea interioară, individuală şi personală spre ebire de catolicism care activa mai ales la suprafaţă, global, de a şi succesele protestante erau mai puţine, dar mai statornice şi efective. Calviniştii au folosit şi forţa în Transilvania, în Ungaria, anglia şi în Extremul Orient. De pildă, în Japonia, asistau la cere-ia călcării crucii, la denunţurile lor politice fără să se ruşineze. De a toate aceste acţiuni n-au fost mari şi de durată pentru că cre-î şi culf.ul Bisericilor erau prea străine de ale localnicilor. Prima încercare a făcut-o ofiţerul hughenot Villegaigon între —1557, în Brazilia, dar fără a avea cadrele şi mijloacele necesare.
din 1559 regele Suediei Gustav Vasa (1523—1560) "începu să trimită anari în Laponia şi în nordul şi răsăritul Suediei şi pe coasta răsă-nă a Statelor Unite (Golful Deîaware), operă susţinută apoi de ■zi şi de norvegieni. Din 1714 exista la Copenhaga chiar un colegiu lisionari, dintre care mai important a fost «Toma de Westen». Opera rrai susţinută de danezi a fost în Groenlanda, unde. în 1721, nor-anul Ioan Egede (f 1758) şi fiul său Paul Egede (f 1789) au reluat ile tradiţii ale creştinismului din sec. XV şi XVI dus din Islanda, •enhutenii, ca şi fraţii moravi au dat între 1732—1760 peste 220 mi-ari, care au trecut cu succes la lucru în Labrador şi America, uniţi
ales cu metodiştii şi cu prezbiterienii englezi, convertind indieni şi i. Misionarul John Eliot (f 1690) a lucrat 44 de ani împotriva scla-lui indian, iar 5 generaţii din familia Mayhew, pînă în 1803, au lucrat, *n* secolul XVIII, la convertirea cu folos a indienilor. Metodiştii cu nhutenii au convertit peste un milion, de indieni şi 7 milioane negri î concurs extern- în India, unde regimul olandez încercase o con-

vertire «sumară», doar prin botezul funcţionarilor «pagini», aceştia după venirea englezilor (1750) reveniră la «păgînism». Cei mai distinşi misionari au ieşit din şcoala misionară a pietiştilor din Halle, care au format şi trimis, sub îndrumarea directă a lui Filip Iacob Spener (f 1705), peste 60 misionari. Tot Spener a înfiinţat la 1728 «Institutum iudaicum», în frunte cu ebraistul Callenberg.

In misiunea de evanghelizare au activat în America de Nord şi puritanii englezi şi scoţieni, apoi cohgregaţionaliştii, baptiştii şi quakerii, apoi «Mişcarea» lui William Penn (1718) şi metodiştii, din 1730, din Anglia, regiunea fiind colonie britanică. Dar, prin războiul de opt ani pentru independenţă faţă de Anglia (1775—1783), s-au constituit Statele Unite ale Americii ; Declaraţia din 4 iulie 1776, care consacra independenţa Statelor Unite ale Americii şi Constituţia din 1787 a Congresului american au proclamat toate confesiunile religioase «denomi-naţiuni» egale şi fără drept de prozelitism reciproc ; prin aceasta s-a dat o nouă formă misiunii de evanghelizare, mai mult de caracter intern.

BIBLIOGRAFIE

G. Romerskirchen, *Bibliographia missionaria,* Roma, din 1936; Revista : *Studia misionaria,* Roma, din 1946; *Bibliothaeca Missionum,* Roma, din 1916 ss; Bihlmeyer — Tuchle — Vicaire, op. *cit.,* voi. 3, p. 340—353 şi bibliografia, p. 527—536 ; Matteo Ricci, *Histoire de l'expedition chretienne* en *royaume de la Chine* (1582—1610), Paris, 1979; J. Richard, *La Papaute et Ies missions d'Orient au* moyen *âge,* XIII—XV-es., Rome, 1977, XXXIV — 325 p. ; A. Mulden, *Missionsgeschichte,* Stuttgart 1960; B. de Vaux, *Les missions,* Paris, 1960; S. Delacroix, *Hisioiie uni-verselle des missions catholiques,* 2 voi., Paris, 1956/7; B. Arens, *tiandbuch der katpl. Missionen,* Freiburg, 1920; V. Cronin, *The* h'ie oi *Roberto de Nobili,* Londra, 1959; G. Fernandez, *Bartolomeo de Las Casas,* Santiago da Cili, 1954; J. Schenk, *Petrus Claver,* Stuttgart, 1954; G. Grozzoli, *L'opera dei Gesuiti del Paraguay,* Roma, 1951 ; Al. Vianu, *Istoria Statelor Unite ale Americii,* Edit. ştiinţifică, 1974; W. Woodward, *Les Etats Unis,* Paris, 1976; D. Artand-A. Kaspi, *Histoire des Etala Unia,* Paris, 1975; Al. de Tocqueville, *La democraţie Americaine,* Paris, 1975.

Noi relaţii între Biserică şi stat în Apus. Febronianismul. Iosefinismuî. Concordatele *

Faţă de concepţiile teocratice şi universaliste ale papalităţii medievale, epoca Renaşterii şi a Reformei a impus concepţia seculară a separării (puterilor. De aceea, chiar în cadrul Bisericii catolice care se considera îndeosebi după Conciliul de la Trident (1545—1547 ; 1551—1552 ; 1562—1563) şi după ascensiunea iezuiţilor, tot o organizaţie suprastatală, au apărut idei liberale şi atitudini mai politice. Deschizător de drumuri în această privinţă a fost umanistul Eras->mus din Rotterdam (f 1536) cu lucrarea sa dedicată împăratului Carol Quintul (1519—1556), intitulată : *Instrucţia unui principe creştin ;* renumitul umanist preconiza tipul suveranului pios, care vrea binele poporului, dar pentru aceasta cere şi puterea corespunzătoare chnar în unele domenii eclesiastice ; în acelaşi timp Niccolo Macchiavelli (1469 1527), autorul prestigioasei scrieri 71 *principe,* vedea numai interesul

* Capitol redactat de Pr. prof.

; .Stat, fără a se uita Ia mijloacele, de multe ori necreştine, care tre-liau folosite. Formarea statelor naţionale a aflat sprijin în Reforma •otestantă, care preconiza limbă naţională şi participarea poporului la inducerea statului şi Bisericii. De aceea utopiştii Thomas Morus 480—1535) şi Thomas Campanella |*1568* —1639) visau în operele lor ate în care rolul Bisericii era limitat, în orice caz subordonat puterii meşti. Canoniştii olandezi Vas Espen (f 1728) şi Hugo Grotius (f 1645) du tratate ştiinţifice despre centralizarea puterii de stat şi chiar bise-;eşti în mîna suveranilor, suverani pe care ideeâ creştină, dar nu pală, îi lega întreolaltă în dreptul internaţional.

Aşa se explică de ce pe tărîm administrativ-bisericesc regii şi prin-3ii au mărginit tot mai mult puterea bisericească. Carol Quintul a fost timul împărat care s-a lăsat încoronat de către papă. Opoziţia contra minaţiei papalităţii s-a arătat în timpul Reformei atît de puternică şi brutală încît literatura, arta şi filosof ia timpului au făcut exces,, mai ;s în lumea germanică. în schimb orice rege sau principe, începînd cel mai catolic : Ferdinand al Spaniei (1479—1516), a pretins ca ori-ordonanţă papală şi bisericească să nu poată fi publicată în statul îpectiv fără «placetum regi», sau aprobarea regală. Nici chiar deciziile nciliului tridentin n-au putut fi promulgate decît tot pe această le, în unele state, afară de Polonia, Portugalia, dominate de iezuiţi, ci bula «In Coena Domini» (introdusă din 1564), prin care se anate-itizau anual în Joia Paştilor, festiv, toţi ereticii şi, după Trident, şi 3testanţii, n-a putut fi promulgată, căci aproape toţi principii cato-i şi protestanţi au interzis-o, pînă ce în 1770 ea a fost suprimată de îlaşi papă liberal Clement XIV (1769—1774), care a desfiinţat şi or-ml iezuit. Interdictul şi-a> pierdut valoarea ; ultimul caz celebru a fost 1606, cînd Veneţia a fost pusă sub interdict. Atunci celebrul şi sa-itul călugăr Paolo Sarpi (f 1623), monah din Veneţia, a păşit energic, sprijinul statului, în predici şi scrieri împotriva imixtiunii papale, ţinînd că papalitatea n-are putere «in temporalibus». Urmarea a fost în afară de iezuiţi, capucini şi teatini — care au fost alungaţi atunci L republica Veneţia — toate celelalte ordine călugăreşti şi tot clerul continuat să slujească la biserici, iar îndemnul la război făcut de re Spania n-a fost ascultat. Papa a trebuit să-şi retragă interdictul. :i măcar ţări şi provincii devotate, ca Sicilia n-au făcut altfel ; în 5, cînd insula a fost pusă sub interdict, au fost alungaţi din ea 3.000 clerici, care se supuseră interdictului. Portugalia a păşit pe la 1650 ; de energic împotriva papei care nu voia să recunoască ruperea de mia, încît a lăsat mulţi ani neocupate episcopatele vacante, veniturile-a secularizat şi voia chiar să întemeieze o Biserică naţională dacă >a n-ar fi cedat în 1669. Cel mai clasic caz I-a oferit Franţa, prin li-tăţile Bisericii galicane, care aveau tradiţie veche.

1. Febronianismul. Acelaşi spirit liber a trecut în Olanda şi în Ger-nia, chiar şi în Italia. Profesorul Van Eapen (f 1728) de la Louvain, de le a trebuit să fugă în Olanda pentru că n-a voit să semneze bula *Unige-J-s,* a fost cel mai profund cunoscător şi propagator al galicanismului. vul său principal a fost episcopul titular de Trier, John. Nik. von

Hontheim (1790), care a publicat în 1763, sub pseudonimul Justinu Febronius, celebra carte *Despre starea Bisericii şi despre autoritate(episcopului Romei... spre a împăca pe toţi creştinii şi Biserica.* Cartea i produs **o** impresie puternică, mai ales că spiritele din parlament erai mai liberale şi voiau să se poată înţelege cu protestanţii. «Febronianis mul» susţine că papalitatea este o instituţie pămîntească nu divină, ci scop de a veghea doar ca *centrum unitatis,* ca preşedinte, fiind inferi oară conciliului. Episcopii sînt egali între ei ; organizarea ideală e ce naţională autocefală ; poporul să se trezească, prinţii să uzeze de «pla cet» sau «apellatio ab abusu» ; s-ar putea ţine chiar conciliu general d unire cu protestanţii. Cît de mult s-a răspîndit **febronianismul (carte,** apăru în scurt timp în trei ediţii şi prelucrări germane, franceze, italie ne, spaniole, portugheze ; chiar şi Petru Maior (1760—**1821)** la noi er; cucerit de ideile lui) s-a văzut şi din faptul că, fiind scandalizaţi d< numirea unui nunţiu papal la Miinchen, pentru **o** mai mare centraliza re, arhiepiscopii electorali de la Mainz, Trier, Salzburg, Koln, geloşi d vechile lor libertăţi, acum ameninţate, s-au adunat într-o şedinţă 1 Bad Ems (1786), dînd o «punctuaţie» în 23 de articole, cerîndu-şi drep turile vechi. Roma a respins desigur totul, iar după aceasta, semnatar; şi-au retras petiţiile.

2. Continuarea febronianismului a făcut-o **iosefinismul,** numit ast fel după împăratul Austriei Iosif al II-lea (1765—1790), fiul Măriei Te reza (1745—1765). El şi-a asigurat domnia prin celebrul său «patent d toleranţă» din 1781, prin care necatolicii din imperiul său, protestant şi ortodocşi, aveau să primească prin dispensă drepturi politice, sociale civile şi culturale. Ascultînd de sugestiile febroniene, el aplică *place turn regi* folosit de altfel şi de mama sa şi reuşi astfel să subordonez Biserica romano-catolică statului. Nici un act episcopal nu s-a promul gat fără «placet», seminariile s-au secularizat, peste 6000 de mănăstiri m; mici au fost suprimate şi din avutul lor s-au înfiinţat fondurile reli gionare pentru parohii slabe şi salarii preoţeşti, pentru azile, spitale et< La intervenţia papei «şcoala iosefină» documenta că afacerile intern al© Bisericii «jura in sacris» rămîn neatinse, dar cele externe, «jur circa sacra», sînt ale statului. S-a amestecat pînă şi în fixarea număru lui de luminări care trebuiau arse în Biserică, datorită principiuk laic «funcţionăresc», căruia i-a fost supusă şi Biserica. De aceea Frie derich cel Mare al Prusiei (1740—1786) îl batjocorea spunîndu-«sacristen». Din nefericrie după moartea lui Iosif, în 1790, reformele h au fost revocate aproape în toate provinciile Imperiului, dar ideile a rămas dominante.

Şi Leopold II (1790—1792), fratele mai mic al lui Iosif II, fuses crescut în acelaşi spirit liberal. Ca mare duce al Toscanei (1765—1790 a convocat la Pistoia un sinod sub îndrumarea episcopului local Scipi Ricci, punînd în discuţie spre a fi aplicate idei janseniste şi febroniene limba naţională în cult, papa e recunoscut numai «caput ministeriale' în rest rolul său era cel fixat în declaraţia clerului galican ; disciplinare clerului cade în sarcina mitropoliilor autonome etc. Poporul italiai obişnuit sute de ani cu supremaţia papei, n-a primit însă aceste ide

Ideile umaniste ale Renaşterii şi ale Reformei duceau în ritm ver-inos la o separare a sferelor de influenţă dintre cele două puteri, itul şi Biserica Romei au pierdut, rînd pe rînd, puterea seculară, pe e nici inchiziţia, nici indexul, nici interdictul şi nici chiar forţa poli-*i* şi culturală a iezuiţilor nu le-au putut păstra,.

3. Atunci papalitatea a căutat să-şi apere interesele în mod abil, n aşa-numitele **concordate** sau învoieli între Roma şi statele laice.

Concordatele ocupă un loc deosebit în istoria papalităţii, fiind de t nişte tratate politice, în felul lor urmărind probleme religioase. Con-ctanţii acestui tratat juridic 'bilateral erau : pe de o parte papa Curia romană, Sf. Scaun, Vaticanul —, iar de cealaltă parte condu-orii politici ai unor state. Obiectul tratatului privea următoarele stiuni : educaţia religioasă, căsătoria, divorţul, organizarea eparhiilor, nirea clerului, organizarea ordinelor şi congregaţiilor monahale şi eosebi recunoaşterea Bisericii papale ca persoană de drept public, e a fi subiect de drepturi juridice şi economice şi a putea astfel rea-
venituri şi averi.

Era curioasă această concepţie, ca un papă, căpetenia catolicismului, încheie o convenţie juridică cu credincioşii săi pentru chestiuni reli-îse, care în realitate trebuiau să fie rezolvate potrivit canoanelor bi-ceşti. Pentru Apus s-a ivit însă această nouă necesitate din motive dezvoltare istorică specifică, indicate prin forma socială a feudalis-lui. în aceste împrejurări concordatul nu mai era în fondul său o blemă pur religioasă, ci de politică de stat, privind şi probleme gioase.

Ca tratat juridic bilateral, concordatul venea cu cerere şi ofertă, atoare la drepturi şi obligaţii, în vederea unei înţelegeri de com-mis. Deci fiecare din cele două părţi oferea ceva şi totodată cerea a în schimb. Dacă Vaticanul cerea satisfacerea dorinţelor sale reli-ise, atunci el ce oferea în schimb ? Nu puteau fi alte chestiuni, decît îai cele de ordin politic şi economic.

Cei doi contractanţi ai unui concordat păreau să fie egali în auto-te, dar chiar şi această egalitate părută îşi avea partea ei curioasă : a era şeful Bisericii romano-catolice, iar conducătorul respectiv era ii politic al statului, pe care îl reprezenta ; deci fiecare avea o altă tate.

Primul concordat s-a încheiat în 1122, numit «tranzacţia calixtină», e papa Calixt II (1110—1124) şi împăratul german Henric V **(1106—** 3) pentru a reglementa problema feudală a investiturii. Al doilea at, din 1176, numit «pacea veneţiană», încheiat între papa Alexan-III (1159—1181) şi împăratul german Friederich I Barbarossa 2—1190) a avut drept obiect încheierea unui armistiţiu politic şi tar. Concordatele-tratate din sec. XIII şi XIV încheiate cu Ger-da, Franţa şi Anglia şi alte state aveau un caracter politic şi urmă-i impunerea puterii teocratice papale peste regii vremii şi apoi ac-uarea revendicării privilegiilor sociale şi politice. De aceea s-au opus

papei legiştii regelui german Ludovic de Bavaria (1314—1347), englezul Wiliam Occam (1270—1347) şi italienii Marsilio de Padova (1272—1342) şi Ioan din Iandum. Constatîndu-se pericolul unor astfel de devieri politice de la misiunea religioasă a Bisericii şi a papalităţii, chiar conciliile ■generale ale Apusului, de la Pisa (1409), Constanţa (1414—1418) şi Basel (1431—1449) au pus teoria conciliară, contestîndu-i papei dreptul teocratic de papocraţie-papocesarism. In acelaşi cadru şi umaniştii : Laurenţiu Valla (1405—1457) şi Nicolae Cusa (1401—1464) au dovedit falsitatea *Donaţiunii* lui Constantin — Donatio Constantini şi a Decretaliilor Pseudoisidoriene, pe care papalitatea îşi întemeiase pînă atunci pretenţiile sale de dominaţie politică în lume ; umaniştii au dovedit provenienţa tîrzie a acestor falsuri, dintre anii 754 şi 843, numai cu scop politic.

Concordatul papei Martin V (1417—1431), din aprilie 1418, cu Spania, Franţa, Germania şi Anglia, referitor la cardinalat, dreptul pontifical, fiscalitate curială, simonie, indulgenţe şi excomunicare a fost semnalul unor înţelegeri bilaterale. A urmat apoi *Sancţiunea programatică* de la Bourges — Franţa, din 1438, precum şi Concordatul papei Nicolae (1447—1455) de la Vienne cu Germania din 1448, în sensul celui din 1418. Dar tratativele erau foarte atent urmărite de teologi, jurişti şi politicieni.

De aceea, cînd al XVIII-lea conciliu general de la Ferrara—Florenţa (1438—1439) a încheiat cu Franţa un nou concordat, a fost combătut îndată de Universitatea Sorbona, de parlament şi chiar de clerul francez, care păstrau spiritul galican. Apoi din opoziţie, nici deciziile Conciliului al XlX-lea general de la Trident, încheiat în 1563, nu au fost acceptate şi promulgate imediat în Franţa, iar împotriva silinţelor papale de dominaţie, s-a ripostat cu teoria galicanismului şi apoi cu teoriile germane ale febronianismului şi iosefinismului care, toate reduceau autoritatea papală numai la problemele spiritual-religioase. în acelşi sens şi revoluţia franceză din 1789 a lovit în sistemul privilegiilor clericale şi papale.

In aceste condiţii trebuia schimbat sistemul vechilor concordate. Tipul concordatului modern a fost socotit cel încheiat în 1801 între papa Pius VII (1800—1823) şi Napoleon (1804—1814). Dar cele 77 de articole ale convenţiei din 26 Messidor prevedeau tocmai numeroase îngrădiri ale drepturilor papale în Franţa. Însuşi Napoleon era de părere că papa trebuie privat de puterea sa politică, pentru că în baz£ acesteia el reclama privilegii şi beneficii economice şi politice oneroase şi nedrepte. De aceea şi împăratul german Francisc (1806—1823) £ renunţat în 1806 la titlul de împărat roman, pentru că nu mai dore£ ca în baza acestui titlu să se plece în faţa politicii Scaunului Roman

BIBLIOGRAFIE

R. Naz, *Concordat,* în «Dictionnaire de Droit cannonique», voi. 3, Paris, 1942, 1353—1385 ; Bihlmeyer — Tiichle — Vicalre, *op. cit.,* voi. 4, 1967, p. 73—77 ss, jibliografie p. 342 sg. vezi şi voi. 3, p. 60 ş. u., 68 ş. u., 153 ş. u. ; G. J. Tap-t, *The book ol Concord,* Philadelphia, 1959; A. Mercati, *Raccolta dei Concordati {g—1914),* Roma, 1919 şi ediţia nouă 1954; N. Hilling, *Die Koncordate,* Diissel-f, 1932; L. Just, *Der Widerrui des Febronius,* Stuttgart, 1960; £d. Winter, *Der îphinismus,* Berlin, 1962; F. Maas S. J., *Josetinismus,* 5 voi., Wien, 1951/1961 ; ^ejto, *Joseph II,* Paris, 1953; A. Latreille, *Napoleon el le S. Siege,* Paris, 1936 ; Walsh, *The Concordat ol 1801,* New York, 1933; M. Şesan, *Despre concordatul al,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei» XXXV (1959), nr. 7—8, 455—464; Şesan, *Curs de Drept bisericesc universal,* ed. IV, Cernăuţi, 1942, p. 251 ş. u.; Moldovan, *Concordatul în dreptul internaţonal,* Sibiu, 1942; I. Suru, Ce *este un •ordat cu Vaticanul,* Caransebeş, 1933; R. Cândea, *Concordate; un capitol de ■ie politică,* Cernăuţi, 1921.

Revoluţia franceză (1789) şi consecinţele ei religioase *

In timp ce în Evul mediu şi în parte chiar în epoca Renaşterii şi a ormei domnea încă credinţa religioasă stimulată de papalitate, de pe nijlocul secolului XVII şi mai ales în secolul al XVIII-lea a început proces de scădere a credinţei în caracterul supranatural al religiei şi îisericii datorită raţionalismului Reformei. E vorba de epoca în care ifirmă «iluminismul», care accepta numai ceea ce corespundea da-r raţiunii şi ale naturii, iar Dumnezeu, dacă există, nu se amestecă ʳiaţa istorică ; astfel lumea, cultura şi chiar progresul spiritual erau licate prin cauze naturale, materialiste chiar. Individualismul reli-şi subiectivismul, propovăduite de protestantism, au dus la înmul-i confesiunilor, la îndoială şi destrămare interioară, la discuţii rminabile şi sterile care au provocat reacţiunea pietistă. Progresul' ţei fizico-matematice din sec. XVII ca şi înflorirea filosofiei cârme şi a empirismului sau a gnosticismului englez, au dus în cele urmă la «deism» (lordul Herbert of Cherbury din Anglia, f 1648), naturism» (Baruh Spinoza din Olanda, f 1677), la «monadologie» W. Leibniz f 1716), la «scepticism» şi la «sensualism» (John Locke '04, Thomas Hobbes *f* 1679), la libera cugetare a enciclopediştilor aterialiştilor francezi (Denis Diderot f 1784, J. D'Alembert f 1783), î aici chiar la ura împotriva Bisericii (Voltaire f 1778, care a spus : sez l'infame !»), sau la religia naturii şi la contractul social al lui Rousseau (f 1778), apoi la criticismul lui Immanuel Kant (f 1804) : încercările secrete de «rezidire» umană prin francmasonerie. în ! acestea apăreau atîtea şi atîtea etape şi cauze, care au pregătit irnarea totală de la sfîrşitul sec. XVIII : «Revoluţia franceză» şi a declanşat urmări importante în viaţa politică, socială, culturală 5ericească a omenirii.

Această revoluţie se încadrează organic în atmosfera generală, ită «furtună şi avînt» (Sturm und Drang) din Europa, care a dus ontinentul american la constituirea Statelor Unite ale Americii,

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Şesan.

prin Declaraţia din 4 iulie 1776, apoi prin tratatul de pace cu Anglia dir septembrie 1783 şi prin Constituţia din 1787, aprobate de congresul american, cu deosebită contribuţie protestantă. Prin Declaraţie se afirme «independenţa statului şi proclamarea drepturilor inalienabile ale omuluil dreptul la viaţă şi dreptul la libertate». Din acestea s-a inspirat şi polonezul Tadeusz Kosciuşko (f 1817), în 1794, pentru a înlătura stăpînire; ţaristă rusă.

Cauzele Revoluţiei în Franţa sînt multiple. Cele pomenile pînă aic sînt numai cîteva. Ele merg adînc, în timp, înapoi. O viaţă de stat carac terizată de absolutismul regal, cu feudalismul nobililor şi al clerulu în care pornocraţia regilor dominaţi de metrese sugruma iibertatea po litică şi religioasă cu închisorile Bastiliei, dar îngăduia în acelaşi timp cu o falsă morală devenită atotputernică, crime contra umanităţii o alstfel[1] de viaţă a celui mai avansat stat al Europei nu putea să ni dea faliment. Aceasta cu atît mai vîrtos cu cît enciclopediştii şi ma ales Rousseau şi Voltaire care pregăteau revoluţia, împrăştiau ideiL revoluţionare mai ales în păturile mijlocii ale burgheziei (tiers etat care se urcă pe baricade. De fapt, secătuirea financiară îndelungată lovea crunt numai o parte din francezi, cîtă vreme clerul înalt şi nobili mea, o mînă de oameni, erau imuni faţă de orice sarcini publice, stă pînind peste 1/4 din averea Franţei. Lipsa de autoritate a lui Luco vie XVI (1774—1792) şi scamatoriile financiare ale ministrului J. Necke: (f 18!04) au dezlănţuit, la 14 iulie 1789, «pelerinajul» la Bastilia ş manifestaţia burgheziei, transformată în Adunare Constituantă. Ne putînd fi stăpînită, mişcarea s-a transformat în forţă care a înlătura totul. Dar pentru a putea intra în fierbere, această mulţime trebuia s; ajungă la starea de spirit ca să termine odată cu «l'ancien regime» Acesta a fost dorul după libertate şi egalitate. Punîndu-se problem; împrumutului intern şi a taxei patriotice de un sfert din venit, mergînc spre Versailles, mulţimea a strigat : «jos regalitatea şi clerul cu toat< ale lui». în loc de asanare s-a ajuns la o răsturnare ; revoluţiile îşi ai logica lor proprie.

Primele acţiuni ale Adunării Constituante erau îndreptate îrnpo-triva clerului. S-a proclamat libertatea de cult şi desfiinţarea zeciuielii aşa cum o ceruse însuşi episcopul democrat şi viitor diplomat Ch.-M Talleyrand (f 1838). Averile Bisericii au fost proclamate averi naţional şi confiscate ; s-a propus salarizarea clerului, mînăstirile să fie supri mate, numărul episcopilor să fie redus de la 134 la 83, iar pentru preot S'-a introdus* Constituţia civilă a clerului (1790), pe care trebuiau sî jure toţi şi prin care erau scoşi de sub ascultarea papei şi puşi sub ce; a arhiepiscopilor, aceştia ascultînd în cele administrative de Consiliu preoţilor. Preoţii, de orice confesiune, urmau să fie aleşi de popor, iai episcopii, de către organele administrative judeţene. Regele a semna «Constituţia» şi «jurămîntul» clerului. Jumătate din clerul de mir ş vreo 100 de deputaţi clerici, deci cam 1/3 din tot clerul Franţei, *i* semnat, dar majoritatea (între ei 129 episcopi), vreo 65.000 n-au vru să semneze. Din aceştia 40.000 au fost exilaţi în 1792, mulţi activînc ca duşmani ai regimului, mai ales după ce papa condamnase «Consti-

> ceea ce 1-a costat anexarea Avignonului şi a altor domenii. Peste preoţi au fost deportaţi la munci silnice.

Evenimentele se precipitau căci se înfruntau lideri ca J. P. Marat 793), H. G. Mirabeau (f 1791), Maxim Robespierre (f 1794),

Danton (f 1794) şi alţii, precum şi taberele lor de montagnarzi, dini, iacobini şi cordilieri.

[3]reoţimea s-a divizat în două tabere : juraţi şi nejuraţi. Tulbură-ncepeau în provincie. Se interzise costumul preoţesc, s-a suprimat mînăstire, s-a instaurat teroarea şi au fost omorîte cu ghilotina 1.200 persoane, din care vreo 300 preoţi din capitală şi provincie ; pta pentru zdrobirea tronurilor şi altarelor, cum suna parola mon-rzilor extremişti. După ce Republica fusese declarată la 21 sep--ie 1792, regele şi regina au fost executaţi ca trădători ai statului ţiunii (1793) ; s-a introdus căsătoria civilă, s-a desfiinţat celibatul, npus, la 5 octombrie 1793, «calendarul republican al decadelor», •rîndu-se sărbătorile creştine şi fiind înlocuite cu evenimentele natu-naţionale. în fine descreştinarea a mers pînă la capăt, în noiem-1793 s-a abolit Biserica, creştinismul fiind declarat superstiţie iloasă. în ziua de 10 noiembrie 1793, noul cult raţionalist conducea ocesiune pe actriţa Miliard, aşezînd-o, ca «simbol al raţiunii», pe ii catedralei Notre Dame din Paris. în provincie femeile au fost ca preotese ale celor peste 2.000 de biserici devastate de odoarele Credinţa în nemurirea sufletului a fost suprimată, deasupra cimi-r se scria : «moartea-i somn de veci». Cei ce declarau că cred în îezeu erau executaţi. S-au găsit prelaţi care au abjurat; însuşi siscopul Parisului Gobel a declarat că nu mai cunoaşte decît liber-şi egalitatea, dar după aceea a. murit pe eşafod. în schimb episcopul >ire, deşi a jurat cel dintâi pe Constituţie, şi-a apărat eroic credinţa, id abia în 1831.

oporul însă nu putea suporta mult timp excesele. în Vendee, peste) de creştini au luat armele, apărîndu-şi credinţa ; în 1794 Ro-;rre a decretat existenţa unei «Fiinţe supreme» şi nemurirea şuii şi a fost numit pontif suprem. Sub directorat (1795—1799), s-a ;at libertatea cultelor şi slujbele se puteau celebra pretutindeni, e anului 1795 s-au serbat cu mult elan creştinesc, dar lipseau rile de cult ; de aceea s-a dat legea de anulare a Constituţiei civile, econstituit vreo 3.000 de parohii ce fuseseră sechestrate, s-a permis oţilor, care nu juraseră pe Constituţie, să slujească ; cei din exil ;t rechemaţi. Totuşi, nici acum libertatea nu era deplină. în locul ei pe faţă se inaugura de către deişti o teroare ascunsă. Biserica

putea manifesta căci religia era declarată chestiune particulară cerea jurămînt pe «dogma» _ suveranităţii naţionale şi a urii faţă jalitate şi de ierarhie. Cei mai mulţi episcopi şi preoţi semnară, >apa dăduse aviz contrariu. Cum însă unii n-au vrut, au fost in-i şi expulzaţi în locuri nesănătoase unde pieiră. Teofilantropia şi larul decadelor nivelau creştinismul cu o dulcegărie caritativă, îiţînd decît existenţa lui Dumnezeu şi nemurirea sufletului ; totuşi iseră stăpînire pe toată lumea cultă. «Slujbele» laice ale acestei

religii naţionale, cu nume şi lecturi din Socrate (f 399 î. Hr.) şi împăratul Marc Aureliu (160—181), din Coran şi Evanghelie, n-au putut fi susţinute. După anii 1797—1798 au decăzut. în schimb, papalitatea care-încurajase conservatorismul Bisericii a avut de suferit ; în numele directoratului, Napoleon Bonaparte (1804—1814) a ocupat o parte din Statul pontifical, dictînd un tratat costisitor şi ocupaţie franceză ; fratele său losif s-a impus chiar la Vatican pe care îl declară Republică, desfiinţînd astfel Statul papal; bătrînul papă Pius VI (1775—1799) a fost luat prizonier pe teritoriul francez, unde a murit în 1799 la Valence.

Urmaşul său, papa Pius VII (1800—1823) fusese ales, după trei luni de intrigi, sub scutul austriecilor, care alungaseră pe francezi din unele provincii italiene, şi de aceea şi-a putut relua reşedinţa la Roma. Peste clteva săptămîni însă, Bonaparte care era acum primul consul ajunse stăpîn pe toată Italia. Se punea deci problema reglementării raporturilor dintre Roma şi Paris. Desigur că tratativele erau grele, pentru că,, deşi indiferent de cele religioase, Napoleon susţinea galicanismul şi deci o Biserică de stat. Datorită mai ales tactului deosebit al secretarului papal Consalvi, trimis special la Paris, s-a încheiat la 15 iulie 1801 celebrul Concordat care, alături de articolele organice date de Napoleon, în 1802, fixau regimul bisericesc rămas în vigoare pînă la 1905 şi era modelul tuturor Concordatelor din secolul XIX. Primul articol din Concordat fixa că religia romano-catolică, religia majorităţii cetăţenilor francezi, e liberă să se poată exercita, întrucât nu contravenea dispoziţiilor guvernului. Se prevedea o nouă ordonare bisericească (10 arhi-episcopii şi 50 episcopii), numirea noilor episcopi (cei aflaţi în slujbă.. juraţi sau nu, trebuiau să demisioneze) se face de primul consul şi instituirea de către papă ; toţi clericii să depună jurămînt de fidelitate faţă de stat, căsătoria civilă e singura valabilă, zeciuielile clerului se desfiinţează şi averile bisericeşti se secularizează ; în schimb s-a fixat Bisericii o mică indemnizaţie. Administratorilor parohiali amovibili li se da jumătate din salariu, se suprima secta filantropiştilor şi se recunoştea repausul duminical.

Mai grea a fost aplicarea concordatului, prin redactarea, fără ştirea papei, a articolelor organice, inspirate de Talleyrand şi care prevedeau supravegherea de către stat a politicii bisericeşti că nici un act nu putea circula de la Roma sau spre Roma fără autorizaţia guvernului, nici unt nunţiu nu se putea amesteca în treburile Bisericii galicane. Decretele străine nu aveau valoare în Franţa pînă nu erau controlate de stat, în. conformitate cu legile lui. Nici un episcop nu putea părăsi episcopia fără permisiunea primului consul. Consiliul de stat era organ de apel pentru abuzurile eclesiasticilor. In fine, cele patru articole din 1682 trebuiau să facă parte din învăţămîntul teologic. Papa a protestat, dar articolele au devenit lege. La 2 decembrie 1804, Napoleon îşi puse el însuşi coroana de împărat pe cap, spre stupefacţia papei, care venise, sperînd că va obţine vreo concesiune.

Revoluţia se terminase. Episcopii din interior demisionaseră toţi* dar cei din străinătate n-au vrut şi ide aceea au fost depuşi. O mică. parte din credincioşi, lîngă Lyon, n-au acceptat Concordatul, formînca

«mică Biserică» jansenistă. Ceea ce s-a întîmplat între Napoleon şi pă a constituit ruptura care s-a declarat între papalitate şi împărat, pă care, din pricina orgoliului lui Napoleon, a urmat anularea prin rorţ civil a căsătoriei fratelui său Ieronim, ocuparea Romei şi anexa-j la Franţa a statului papal, pentru care «urmaşul lui Caro] cel Mare» *Jg*—814) a fost excomunicat. Papa a fost arestat şi închis la Fonnebleau (1812). Au fost depuşi cei 13 cardinali care n-au aprobat a ua căsătorie cu Măria Luiza. Al doilea Concordat, din 1813, semnat
papa, a fost anulat. în 1814, cu ajutorul a două state necatolice şi a uia necreştin (Rusia, Anglia şi Turcia), papa era eliberat şi repus în mnul papal. Toate acestea făceau parte dintr-o epocă ce începea în ită Europa sub titlul de «restauraţie catolică».

Urmările Revoluţiei. Restabilirea Bisericii şi separarea de stat — :e s-a efectuat şi în alte ţări supuse Franţei : Olanda, Germania, Italia în libera Elveţie — au avut darul de a o elibera din păcatele cele chi (recrutarea episcopilor numai dintre nobili şi din clica feudală, minaţia exagerată a iezuiţilor şi altele). Suferinţele au ajuns la mare pularitate şi au adus o nouă renaştere religioasă, maturizată, cu mij-ice noi de lucru ce se va observa ia începutul secolului XIX. Desfiinţa sau suspendarea privilegiilor legendare papale a fost iarăşi o ac-;ne necesară, adusă de spiritul critic şi ştiinţific al vremilor noi ca toleranţa religioasă, care devine un bun cîştigat pentru toată lumea, ezirea interesului pentru etnografia şi religia popoarelor «păgîne» şi era de evanghelizare uriaşă sînt un rezultat al acestui proces istoric t de hotărîtor în istoria omenirii.

E drept că revoluţia a avut pentru religie şi urmări negative. Ati-iinea duşmănoasă faţă de religie luase forme precise, nu numai în mfletele răutăcioase ale lui Voltaire, în scrisul marelui poet german -E. Lessing (f 1781), pentru care adevărul putea fi găsit în orice igie, sau în *Viaţa lui Iisus,* scrisă de Reimarus (1788, prin care se ;pîndeşte teoria înşelăciunii «regizate» de Apostoli), ci şi în atîtea e manifestări ale culturii, poeziei şi ştiinţei autonome. Noile credinţe
viaţă capitalistă, progresele ştiinţifice şi dezorientarea în care se gă-IU mulţi în urma acestor vîftejuri de viaţă au fost tot atîtea semne
unui veac care a urmat.

BIBLIOGRAFIE

1. Mai nouă : Bihlmeyer — Tiichle — Vicaire, *op. cit.,* voi. IV, 1967, p. 49—54 81—95, cu bibliografie, p. 333—336 şi 345—348 ; Franzen, *op. cit.,* p. 331—334; laborări, *L'Abolition de la îeodaliie dans le monde occidental* (de la colocviul Mvnaţional de la Toulouse din 1963), 2 **voi.,** Paris, 1974, 980 p.; Edit. Aufadi, 0 *ans de Christianisme,* voi. 7, Paris, 1976; despre Revoluţia franceză; J. Ran-im, *Filr Gott und die Freiheit, iranzosische Christen* zwischen *Relorm und Re-ution,* Edit. Union, Berlin, 1976; J. Mc. Manners, *French Revolution and the irch,* Londra, 1969, 176 p.; A. Daniel — Rops, *L'Eglise des revolutions,* voi. 1, Îs, 1960; K. S. Latourette, *Christianity in a revolutionary age,* 3 voi. New York, ■8/61 ; H. Maier, *Revolution und Kirche,* Freiburg, 1959; F. van Asbeck, *The versal Declarat ion* of *humain rights,* (1679—1948), Leiden, 1949; J. Lefton, *La* îe revolufionnaire, Paris, 1949; C. Ledre, *L'Eglise de France sous la Revolution,* is, 1949 ; G. Lefevre, *La revolution irancaise,* **Paris, 1930.**

2. G. Gusdorf, *L'avenement des Sciences humianes au siecle des lumie*
(sec. XVIII), voi. VI, Paris, 1973, 593 ; idem, *Dieu — la Nature — l'Homme au si*
des lumieres, Paris, 1972, p. 536; Chaunu, *Civilisation de l'Europe des Lumie*
Paris, 1971 ; R. Desne, Ies *materialistes îrancais,* (1750—1800), Paris, 1965; J. J. R<
seau, *Religious writings,* editat de R. Griwsley, Londra, 1970, 412 p. ; R. Pomi
Ia *religion de Voltaire,* Paris, 1956; J. Massin, *Robespierre,* Paris, 1956; B. I
J. J. Rousseau, Paris, 1974, 416 p.; H. T. Mason, *Voltaire,* Londra, 1975, 204
G. Chaussinand — Nogaret, La *noblesse au XVIII-e siecle,* Hachette, Paris, IE
P. Nandon, *La irancmaconnerie,* Paris, 1960; *Dictionnaire universel de la iri*
maconnerie, Paris, 1974, 1398 p.

3. B. Melchior — Bonnet, *Napoleon et le pape,* Paris, 1958; E. Hocks, *Ne*
leon et Pie VII, Paris, 1949.

4. Al. Vianu, *Naşterea S.U.A.,* Edit. ştiinţifică, 1969; Alb. Soboul, Revo/.
franceză, 1789, trad. română, Bucureşti, 1962, 568 p.; E. Târle — A. Ĕiimov
F. Haifeţ, *Istoria modernă,* (1789—1870), voi. 2, trad. română, Bucureşti, 1956, 762
B. Porşev — S. Scazkin, *Istoria modernă,* (1640—1789), voi. 2, trad. română, Bl
reşti, 1954, 666' p.; Alb. Mathiez, *Revoluţia franceză,* trad. română, Edit. p
tică, 1976.

Cultura.teologică în Apus. Cultul şi viaţa creştină *

«Renaşterea» şi «Umanismul» occidental au determinat şi în t logia apuseană o evoluţie mai rapidă spre deschiderea atentă că realităţile lumii. în acest cadru a exercitat o deosebită influenţă s Occident şi «Umanismul bizantin», bazat pe clasicismul elin şi transi prin numeroşi greci emigraţi în Apus de frica agresiunii turceşti. în aceştia a fost spre sfîrşitul sec. XV şi bizantinul G. Hermonyme Sparta, care ajunsese în 1478 la Sorbona parisiană să fie dascăl viitorilor umanişti occidentali de renume, ca Johann Reuchlin (15! Erasm de Rotterdam (1536) şi Guillaume Bude (1540), cărora le-a insuflat critica la adresa papalităţii şi a scolasticii din partea Iu ortodoxe.

Apoi au intervenit în teologia occidentală frămîntările produse «Reforma» şi de «Contrareforma papală», precum şi ciocnirea din absolutismul «luminat» al unor monarhi şi pretenţiile universali întîrziate ale papalităţii şi, în fine, tendinţele de libertate şi egalit ale popoarelor şi culturilor lor. Acestea au determinat în dezvolta culturii teologice trei etape, potrivit celor trei fapte majore : o li ratură preponderent polemică, între 1500—1648, în epoca Reforme Contrareformei. în etapa a Ii-a, între 1650—1750, o literatură orient mai mult spre istorie şi drept, la romano-catolici, spre a se afla temei pentru tendinţe bisericeşti existente şi în veacurile primare, iar la p testanţi o literatură pietistă şi misionară. în etapa a IlI-a, după *Vi* ambele lagăre înregistrează un spirit raţionalist şi încercări de rezista.

Pe lîngă această împărţire se mai sugerează pentru această vre şi alte etape (R. Laffonte), precum : a renaşterii europene (1453—16* a Europei clasice (— 1763) şi a Europei revoluţionare (pînă la 1830). I trebuie

reţinut faptul că dacă în epoca scolasticii stilul «gotic» coi

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Şesan.

lea epocii feudale cu un Dumnezeu suveran îndepărtat de credin-1 păcătoşi, în epoca «renaşterii», stilul «baroc» este «stil iezuit», i exprimînd «triumfalismul papal».

a. Etapa întîia (1500—1650). Datorită faptului că toţi reformatorii ;au Sf. Scriptură ca singura normă şi izvor de credinţă, era firesc pară o dezvoltare deosebită a studiilor biblice, cu ediţii de texte, iceri, comentarii savante şi populare, cunoştinţele clasice ale urma- lor fiind dătătoare de ton. Aşa sînt : ediţia critică a Noului Testa- ;, de Eramus din Rotterdam (f 1536) în 1516. Mai tîrziu, apar edi- critice ale Bibliei întregi de L. Judă, S. Castellio şi Th. de Beza 505), apoi în sec. XVII, cunoştinţele filologice avansate, mai ales nglia şi Olanda, fac posibilă ediţia poliglotă, în 9 limbi, din 1657 i Londra, scoasă de episcopul Walton de Chester şi de o întreagă sie 'de orientalişti, care a întrecut orice operă simîlară.

^a romano-catoliei nu s-a pus, pînă la Reformă, preţ pe studiile ;e, mai ales că, dintr-un centralism exagerat, s-au interzis chiar icerile în limbi naţionale. Totuşi Conciliul de la Trident (1545— ; 1551—1552 ; 1562—1564) a cerut editarea unei ediţii critice a atei, care a apărut în trei rînduri în 1590, 1592 şi 1598, cunoscută numele de «Biblia Clementină». Acelaşi text s-a tipărit apoi de multa ori. Savanţii catolici s-au luat la întrecere cu protestanţii, cînd şi ei trei ediţii poliglote ale Bibliei : la Complutum, în Spania, upravegherea cardinalului Ximenes, între 1514—1517, apoi a doua itwerpen, între 1569—1572, şi la Paris între 1629—1645.

^aducerile Bibliei în limbi naţionale se datorau curentelor pro- îte din ţări catolice ca Franţa, Italia şi Spania ca adevărate pro- are ale noilor Mei de progres, resimţite în arta barocă şi în lite- a clasică spaniolă şi italiană. In această privinţă, traducerile lui re în limba franceză şi ale lui Tyndale şi Coverdale în limba ză au avut o mare răspândire. Dar nici una nu se poate compara aducerea lui M. Luther în limba germană, făcută cu un foarte bun al limbii, ceea ce explică cele peste 250 reeditări, pînă la 1546 gi sau parţiale) ale Noului şi Vechiului Testament, traduse de el 22 şi 1534. Numai în Wittenberg au apărut 100.000

de exemplare

-urs de 20 de
ani.

ifară de traduceri propriu-zise, pe vremea regelui Franţei Fran-(1515—1547) şi a lui Carol Quintul (1519—1556), împăratul Ger-■i, catolicii şi protestanţii au publicat o serie de Biblii comentate, ise alăturate. Exegeza însă rămase mult timp scrisă în duh pătimaş, îion-al. Doar olandezul Hugo Grotius (1645) comenta mai liberal. itolici s-au distins Cornelius a Lapide şi W. van Est, amîndoi ■ni.

. doua problemă mare, pe care au studiat-o cu pasiune protestanţii olicii deopotrivă, este caracterul istoric al Bisericii ca instituţie : : dacă forma ierarhică şi sacramentală datează de la Hristos, sau idaus omenesc. Cu simţ critic şi cu rîvnă neegalată, dar şi cu pasiune confesională, s-au scormonit dintr-o parte şi din alta [1] şi scrieri vechi, spre a se documenta şi convinge despre adevărul

ştiinţei respective. Aşa au apărut între luterani celebrele *Centurii dt la Magdeburg,* istorie bisericească editată pe secole, operă în care s-j distins mai ales vajnicul dalmaţian convertit Matthias Flacius Illyricui (f 1575) şi alţi luterani. Lucrarea, tratînd istoria Bisericii pînă la 1300 cuprindea 13 volume tipărite la Magdeburg între 1559 şi 1574. în lucrare se afirmă că Biserica Romei e o dezertare de la spiritul Biserici vechi, care abia în Reformă îşi trăieşte continuarea. Mai obiectiv şi ci tendinţă mai irenică au scris episcopul anglican Beveridge (f 1708) doi protestanţi francezi, Justellus (Justeau), tatăl (f 1647) şi fiul (f 1693 şi Voelus (Voel), Sorbonia (f 1607), celebri în studii de drept bisericesc de istorie şi de arheologie bisericească.

Răspunsul Bisericii romane l-au dat : cardinalul Cezar Baronius cu o istorie bisericească nu numai pe veacuri, ci an de an : *Anualei ecclesiastici,* în 12 volume, tipărită la Koln între 1588—1607, operi continuată după sec. XIII (unde ajunsese Baronius), îndeosebi de Oderii Raynaldus (f 1671). In ea se susţinea că Biserica romană este continuarea fidelă, cu toate instituţiile ei, a celei apostolice. Materialul inedit pe care autorul 1-a scos din arhivele Vaticanului, unde era prefect, n-£ fost însă prea bine ordonat din pricina multor date şi paragrafe, încî nu a avut răsunetul «Centuriilor», deşi cuprinde mai mult material ş mai obiectiv scris. Valoare mai mare au dobîndit *Vieţile Sfinţilor* scrise pe bază de izvoare originale : greceşti, latineşti, orientale, operi începută în 1643, de iezuitul J. Bollandus (1665). Istoria Conciliului tridentin au scris-o în 4 voi. (1565—1573) în sens protestant, Martir Chemnitz, dar în sens liberal-catolic Paulo Sarpi (f 1623) şi în sens strict catolic iezuitul Sforza Pallavicini (f 1667).

Dogmatica şi Apologetica n-au fost prea mult cultivate. în lute-ranism, Melanchthon a dat, cel dintîi, o sinteză dogmatică a luteranis-mului în opera sa *Loci Communes,* întrecut mai tîrziu de *Loci theologic* a lui Martin Chemnitz (f 1586), cel mai profund sistematizator luteran alături de Calvin, cel mai mare sistematizator reformat. Despre Chemnitz s-a spus că fără el n-ar mai fi rămas nimic din Luther. în sec. XVII cel mai mare teolog luteran «ortodox» a fost Johann Gerhard (f 1637) încercarea eclectică a lui G. Calixt (f 1656), profesor la Helmstadt, dt a împăca cele trei confesiuni nu a reuşit.

Petru Canisius (f 1597), primul iezuit german, «al doilea aposto. al Germaniei» şi «îmblînzitor de eretici», cum a fost numit, a scris două Catehisme, unul Mare, altul Mic, ajuns, pînă la 1597 cînd a decedat, la peste 200 'de ediţii (în total se cunosc 550 ediţii) şi traducer: în 25 de limbi. Au urmat apoi iezuiţii Andrei Possevino (f 1611) ş Pestrul Skarga (f 1612), polonez. Iezuitul spaniol Francesco Suarei (f 1617) a fost cel mai profund dogmatist şi filosof catolic al timpului apoi iezuitul italian Robert Bellarmin (f 1621), cu sintezele sale *Di* putationes de Controversiis,* şi cea despre primatul papal, care a ajun; la numeroase ediţii, şi în sfîrşit Dionisie Petau (f 1652), profesor d< dogmatică la Clermont, care a eliberat teologia de scolastică şi a întemeiat Istoria dogmelor. Cu toate acestea, Dogmatica lui Thomas d<

lino (f 1274) —■ s-a păstrat ca normativă pentru teologia oficiala

lic

Mai puţin cultivată de protestanţi a fost teologia morală. In schimb, lano-catolicii au scris mult în această privinţă, în legătură cu accen-•ea faptelor omeneşti în opera de mîntuire, dînd naştere la cazuistica jrobabilismul iezuit, atît de criticate. «Manualele» de întrebări şi iunsuri pentru modul de aplicare a canoanelor în Taina Spovedaniei e acţionare în fiecare caz, dacă sînt permise anumite fapte sau nu 1 ce împrejurări, toate acestea au dus la un laxism regretabil. For-*s* probabilismului (aequiprobabilism, probabiliorism şi tutiorism) ă principiul probabilităţii aproape sigure, şi modul de a le explica jstifica i-au făcut odioşi pe iezuiţi şi' «Manualul de morală» al lui ms Măria de Liguori (1787), călugăr napolitan, fondatorul Ordinului tul Mântuitor, pus între sfinţi, deşi propagă tuţiorismul şi deci

părea că elimină discuţiile oţioase, totuşi repugnă prin încercarea i reglementa pînă şi intimităţile vieţii conjugale. Teologia contemplativă şi pastorală, ca şi literatura religioasă şi , s-au dezvoltat cu totul deosebit în cele două confesiuni. în cato-m există cărţi de pietate răspîndite în cîte 100.000 exemplare, ca uri anonime ale iezuiţilor olandezi în *Cele două chei ale cerului,* ind despre iubire şi căinţă, obţinute mai ales prin viaţa de cooperare ptelor cu harul în Sfintele Taine. Protestantismul oferă cărţi de că experienţă individuală dar, fără concursul instituţiei Bisericii, »înt pline de chinuitoare şi sfîşietoare îndoieli, precum cea scrisă mglezul John Bunyan (1628—1688) : «Călătoria pelerinului», sau

două «Paradise», *Paradisul pierdut* şi *Paradisul regăsit,* scrise de i Milton (1603—1684) în timpul revoluţiei religioase şi politice a Dlivier Cromwell (1649—1660). Catolicii mai au nevoie de ordine Răreşti şi de practici noi pentru a înviora religiozitatea prin «cultul ii lui Iisus» şi al Măriei, concepţia imaculată, rozariul, asociaţiile ite şi chiar excesele din procesele cu vrăjitoarele. In acelaşi timp', ofarul protestant Iacob Boehme (f 1624), numit «Philosophus Teu-:us», se pierdea în cele mai adînci cugetări personale despre pră-a nefiinţei şi dizolvarea în Dumnezeu. Pe de altă parte Tereza ila (f 1582) şi Ioan al Crucii (f 1591), ambii în Spania, vorbeau, ctazul lor, despre «noaptea obscură a sufletului» şi despre «urcarea îelului». Cu alte cuvinte, pe cînd catolicul suferea de o oarecare rficializare, protestantul se simţea însingurat ; cei dîntîi erau prea nişti şi încrezători în fapte, ceilalţi prea pesimişti, din cauza indi-alismului.

3. **Etapa a** H-a, între Î650—1750, cunoaşte în Biserica Romei pe nai străluciţi reprezentanţi ai teologiei, îndeosebi istorice. Sor-Parisului şi şcoala de la Port-Royal ajung centrele cele mai im-nte ale culturii teologice, la care Ordinele oratorian, maurin, iezuit >minican şi-au dat concursul într-un avînt neîntrecut. Apologiile ilaise Pascal (f 1662) despre religia creştină au rămas nepieritoare, ui cald al lui Pierre Nicole (f 1695) şi Antoine Arnauld (f 1694) ut epocă, iar galicanismul susţinut cu ardoare de jansenişti a for-

mat climatul sufletesc în care s-au dezvoltat toţi, chiar şi un întemeietor ai raţionalismului ca Rene Descartes (f 1650) a cărui filosofie nu o vor primi, la început, nici protestanţii, iar Roma îl pune la Index în 1663. De altfel, toţi marii scriitori galicani, în timpul lui Ludovic XIV (1643 — 1715), au trebuit să-şi părăsească mînăstirea, ajungînd la Index, inclusiv teologii catolici. Jacques-Benigne Bossuet, episcopul de Meaux *(f* 1704),, a scris afară de *Declaraţiile clerului galican,* din 1682, o *Istorie a variaţiilor Bisericilor protestante,* precum şi celebrul *Discours sur l'histoire universelle,* în care concepţia religioasă a istoriei (Hristos centru al istoriei) e expusă temeinic. Tot aşa de cunoscute sînt predicile sale, ca şi ale celorlalţi predicatori mari ai epocii : Fr. Fenelon (f 1715), episcop de Cambrai, E. Flechier (f 1710), J. B. Massillon (f 1742), Louis Bour-daloue (f 1704).

Valoare deosebită au colecţiile imense de documente şi de scrieri patristice, scoase de Maurini. în afară de editarea operelor patristice despre Origen (f 254), Sf. Vasile cel Mare (f 379), Sf. Atanasie (f 373), Sf. Ioan Chrysostom (f 407), Fer. Augustin (f 430) etc, J.. Mabillon (f 1707) şi B. de Montfaucon (f 1741) s-au ocupat şi de crearea unor discipline ştiinţifice noi : Diplomatica şi Paleografia. Oratorianul Charles du Cange (f 1688) a dat cele mai bune dicţionare pentru limbile medievale latină şi greacă ; alt oratorian, Richard Simon (f 1712) a creat disciplina critică a *«Introducerii în Noul Testament»,* iar Calmet (f 1757) a lăsat opere exegetice întinse. Istoricii bisericeşti Alex. Natalis (Noel, ţ 1724), dar mai ales Seb. Lenain de Tillemont (f 1698) cu ale sale *Memorii despre istoria bisericească din primele şase veacuri* şi abatele Fleury (f 1723) cu *«Istoria bisericească»* în 20 de volume, au adus nepieritoare contribuţii în folosul Bisericii creştine. Eu-sebiu Renaudot (f 1720) a dat o colecţie a Liturghiilor orientale, Le Quien (f 1733), celebru savant în istoria şi geografia Bisericii de Răsărit, a scris prima geografie eclesiastică, *Oriens christianus.* Patrologii L. Ellies du Pin (f 1719) şi Remi Ceillier (f 1761) au alcătuit tratate impozante de patristică, iar juriştii Thomassin (f 1728), Et. Baluze (f 1718), J. B. Cotelerius Cotelier (f 1686) — cel dintîi în colaborare cu savanţii protestanţi — au publicat documente de drept bisericesc, canoane, bule papale etc. Majoritatea acestor cărţi se tipăreau «cum pri-vilegio regis», adică în ediţii de lux. Catolici celebri care au mers pe acelaşi drum al teologiei istorice au fost în Italia : trei fraţi maroniţi, Assemani, care trăiau la Roma (1715— 1782) şi care au publicat lucrări mari cu documente liturgice, juridice şi istorice din epoca veche. Cardinalul de Bona (t 1694) a dat importante contribuţii ca liturgist. L. A. Muratori (f 1750) a descoperit şi publicat texte vechi, printre care şi «fragmentul» care îi poartă numele. Fraţii Ballerini *(f* 1729 şi 1769) au editat opere patristice, iar celebrul arhiepiscop J. Dominicus Mansi (ţ 1769) a compus cea mai mare colecţie de canoane. In Germania, episcopul de Trier (Treveri) Joen Nic. Hontheim, cunoscut sub pseudonimul de Justin Febronius (f 1790) care, ca aproape toţi savanţii epocii, în publicaţiile sale, susţinea principiul separării Bisericii de stat. Tot în acea epocă era vestit marele predicator şi exeget Abraham a Santa Clara ('• 1709), monah augustinian din Viena.

Cel mai original istoric bisericesc luteran a fost J. L. Mosheim (f .755), prin critica izvoarelor şi expunerea programatică. Intre dogma-işti şi apologeţi s-au impus la luterani Hollaz (f 1713) şi Buddeus (f .729), iar la anglicani duşmanul deismului, Bingham (f 1723), toţi trei >ătrunşi de influenţa raţionalismului, dar apărînd încă sincer revelaţia upranaturală. Filosoful G. W. Leibnitz (f 1716) era sincretist şi făcea ilanuri de unire a celor trei mari confesiuni creştine.

în acest timp s-au făcut cunoscute concepţiile juridice teritoriale iezvoltate de Puffendorf (f 1687), Cristian Thomasius (f 1692) şi J. Fr. îoehmer (f 1863). Teologii din Tiibingen susţineau concepţiile juridice olegiale, adică în afacerile interne bisericeşti suveranul nu trebuie să e amestece, ci numai membrii comunităţii, în timp ce primii susţineau ă, atît «in sacris» cît şi «circa sacra», principele teritorial are cuvîn-ul. Cel mai mare progres îl arată Biserica Anglicană care a dat în exe-ză lucrări rămase clasice, datorită studiilor filologice profunde ale *ii* Walton (f 1657) şi Lightfoot (f 1657), orientalişti celebri. La fel, pe îrîm istoric s-au impus patrologii N. Cave (f 1713), englez, şi C. Oudin, erman, ca şi o serie de istorici cu lucrări despre pseudo-epigrafie, espre Sf. Policarp (f 155), epistolele Sf. Ignatie (f 107), despre Sf. •ineu (f 202), Tertulian (f după 220) şi Sf. Ciprian (f 258), studii în are se susţine continuitatea ierarhiei.

c. **Etapa a IlI-a, de la 1750—1800,** e caracterizată prin influenţa ra-onalismului asupra teologiei şi Bisericii. Pînă şi în teologia catolică, îai ales în Germania şi Austria, pretenţiile raţionalismului s-au făcut mţite. Cît despre protestantism, teologia s-a împărţit în două : supra-aturalistă şi raţionalistă. Walch, tatăl şi fiul, au lăsat diferite stu-ii de istorie bisericească, între altele o istorie a iezuiţilor. Istoricul chrockh a publicat o operă de 45 de volume, iar pietiştii Oetinger (f r82) şi Hamann >(f 1788), supranumit «profetul nordului», două figuri snerabile s-au distins pe tărîmul teologiei practice.

Raţionaliştii căutau să explice totul prin puterea raţiunii. Chiar Cbr. Wolff (-J- 1754), prin filozofia sa, încerca să dovedească orice ievăr creştin cu ajutorul matematicii. De asemenea, au avut mare fluenţă asupra culturii teologice scepticismul lui Pierre Bayle *(f* ^06) şi al lui Voltaire (f 1778), criticismul lui Imm. Kant (f 1804) şi deosebi scrierea lui : *Religia în limitele raţiunii* şi iluminismul lui . E. Lessing (f 1781), pentru care creştinismul s-a format treptat, în 'ndiţiile naturale, de aceea şi religiile : iudaică, islamică şi creştină nt tot una. Un prim mare raţionalist e socotit Semler, profesor în alle, decedat în 1791. El afirma- că fiecare carte a Bibliei s-a format tr-un răstimp lung şi nu sub inspiraţie dumnezeiască. Mai radical era îimarus (f 1768), profesor de limba ebraică la Hamburg, care în *•agmentele din Wolfeributtel* scria că învăţătura lui Iisus provine din şelăciunea regizată de apostoli care ar fi inventat, pe lîngă adevăru-e naturale, o mulţime de lucruri false, mai ales minunile. Unii istovi raţionalişti ca Spittler (6 1810) *şi* Henke (f 1809) vedeau în istoria sericii o istorie a aberaţiilor şi degenerărilor umane. Aşa s-a căutat se suprime din Biblie tot ce întrecea raţiunea, cum a făcut de pildă

Kappe (f 1791), Eichhorn (f 1827) şi alţii. Exagerările acestea nu tîmplător se etalau în timpul Revoluţiei franceze (1789).

Teologia catolică dintre 1750—1800 n-a mai înflorit în Franţa înainte, ci mai ales în Germania şi Italia. Influenţa galicană şi prote tantă s-a resimţit în acest timp. Literatura teologică oferă mai mul manuale de şcoală, prelucrate după modele mai vechi, dar fără scoia ticism. Aşa în istoria Bisericii erau manualele lui Dannenmayer 1805), în studii biblice, manualele lui Jann (| 1816) etc. O figură impi nătoare a fost profesorul Michail Sailer (f 1832), dogmatist şi morali episcop de Regensburg (1794—1799), care de fapt a activat mai mu după 1800. Prin moderaţia sa faţă de papă, prin scrisul popular şi chi mistic, el a început o adevărată epocă de înnoire a catolicismului.

în Italia, teologul Andreas Gailandi (1779) a continuat opera Mai rinilor cu celebra «Bibliotheca Patrum» în care a publicat opere patri tîce vechi. Pe tărîm misionar şi caritativ-popular a activat A. M. Liguori şi alţii. Totuşi munca epocii acesteia nu mai avea elanul cel anterioare.

Cultul liturgic s-a continuat în Biserica romano-catolică pe făgaş tradiţional, influenţînd puternic viaţa credincioşilor, care mai era drumată şi păzită de principiile teologice ale Contrareformei şi de m raia iezuită.

în schimb, la protestanţi variatele teologii au influenţat atît cult
cit şi trăirea creştină din respectivele confesiuni în parte, înflorind chi
"individualismul religios.

O apariţie specifică a timpului a oferit-o după 1587, în German: tradiţia puternică despre «doctorul Faust», care şi-a vîndut sufletul tre diavol spre a putea adinei cunoaşterea despre lume ; dacă în liter tura populară această legendă a primit şi aspecte romantice, în schir în literatura cultă figura acestui legendar vrăjitor a fost tratată vâri modificînd chiar structural semnificaţia actului faustic.

Apoi accentuarea referatului biblic a produs «jocurile de mor a taţi» şi «jocurile pascale», spre reeditarea patimilor Mîntuitorului pi piese teatrale şi actori populari. începutul lor se constată în Tirol, aţ în Burgenland, Suabia şi Bavaria. Cele mai celebre au devenit repi zentările de la Oberamergau, începînd din 1634. Şi acestea, ca şi «lege da lui Faust», au avut o largă răspîndire în Occident.

B I B L I O G R A F I E

Bihlmeyer — Tuchle — Vicaire, op. *cit.,* voi. 4, 1967, p. 24—64 şi biblioc fie p. 325—328; M. Ashley, *Le gr*$_a$*nd sfecle, l'Europe de* 3598—3737, Paris, 1£ 292 p.! R. Laffonte, Ies *memoires de l'Europe,* Paris, 1971 ; E. Hirsch, *Geschic der neueren Evag. Theologie,* ed. II, 5 voi., Stuttgart, 1960/3; R. Stupperich, *R gion und Cluistentum in der deutschen Auiklărung,* Stuttgart 1959 ; F. W. Kantz bach, *Die Erweckungsbewegung,* Stuttgart, 1957; G. Schniirer, *Katholische Kir und Kultur im 18. Jahrh.,* Stuttgart, 1941 ; F. Cauyre, *Patrologie et histoire de Theologie,* ed. 3, voi. 2, Paris, 1938 ; L. Coquet, *La spiritualite irancaise au* XV *siecle,* Paris, 1949; V. Tapie, *Barroque et classicisme,* Paris, 1957; M. Petroc *II problema del lassismo* (Problema laxismului), Roma, 1953; De Meulemees *Histoire de la Congregation des Redempteurs,* ed. II, Louvain, 1958; E. Stoefi

rhe rise oi evang. Pietism, Leiden, 1971, 269 p.; H. Leclerccf, *Mabillon,* 2 voi. >aris, 1953/7; J. Calvet, *Bossuet,* Paris, 1955; W. Schultz, *Kant als Philosoph des 'rotestantismus,* 1960, Berlin; M. Miker, *Entretiens sur l'homme et le diable* (pro->lema faustică), Paris, 1965, 360 p. — vezi şi bibliografiile anterioare. Pentru anteedente vezi: H. Coplestone, *Geschichte der Philosophie im Mittelalter,* Stuttgart, 976, 420 p.; C. Comorovski, *Literatura Umanismului şi Renaşterii,* 3 voi. Bucu-sşti, 1972.

Situaţia generală a Bisericii în Răsărit în sec. XVI—XVIII *

Protestantismul, organizîndu-se în secolul XVI—XVII, venea cu itelectualismul religios faţă de juridismul Catolicismului, în timp ce rtodoxia, se manifesta în continuare prin- simţire, trăire şi încredere . Mîntuitorul Iisus Hristos, crezînd că astfel răscumpără păcatele ome-rii. De aceea căderea Constantinopolului sub turci în 1453 era expli-ită apocaliptic şi era aşteptată sosirea anului 7000 de la facerea lumii dică 1492), cînd se credea a fi momentul parusiei Domnului.

a. Imperiul otoman se afla în culmea puterii sale, se credea «moş-aitorul Bizanţului» şi al ideologiei lui politice (H. Ahrweiler) împo-va Romei papale, care se considera moştenitoarea lui pe baza «uni-» de Ia Florenţa din 1439 şi a căderii cetăţii în 1453. Dar Bizanţul a continuat existenţa printr-un «Bizanţ după Bizanţ» cultural şi poli-, transmis statelor din regiunea dunăreană-carpatică, adică Ţărilor nane, fiind apoi urmat de «a treia Romă», la Moscova, din 1512, pe d Constantinopolul, acum Istanbul otoman, era considerat de sul-. a fi «a patra Romă».

Popoarele şi statele ortodoxe din Balcani şi-au pierdut succesiv iţa lor politică, cu toată rezistenţa unui Mircea cel Bătrîn (1380—8), apoi a lui Iancu de Hunedoara, voievod al Transilvaniei (1441—6), guvernator al Ungariei (1446—1452) şi căpitan suprem al armaungare (1453—1456), Vlad Ţepeş (1456—1462) şi Ştefan cel Mare 37—1504). Bulgaria căzuse în 1393, Serbia cu Bosnia în 1459, BelJul în 1521, eroul creştin din Balcani, albanezul Scanderbeg murise 1468. Ţările române deveneau.vasale sultanului pe rînd : Ţara Roîească din 1417, Moldova din 1456 cînd voievodul Petru Aron (1455 157) oferi sultanului Mahomed II (1451—1481) un tribut anual, iar ă prefacerea vechii Ungarii în paşalîc, în 1541, Transilvania deveprincipat autonom supus Porţii Otomane. E drept că Rusia s-a elit în 1480 de jugul tătărăsc, care ţinuse 250 de ani, dar ea va ajunge re europeană şi în stare să opună rezistenţă turcilor abia pe vreţarului Petru cel Mare (1682—1725).

Dacă se ţine seamă şi de faptul că propaganda apuseană a puterilor ice şi calviniste a transpus războaiele religioase şi în acest Răsărit, iţelege şi mai bine viaţa frămîntată şi grea pe care o duceau creoşii din aceste părţi, iar Bisericile nestoriene şi

monofizite lînce-în ignoranţă şi mizerie, după ce veacuri de-a rîndul asuprirea

' Capitol redactat de Pr. prof. M. Şesan.

arabă, tătărească şi turcească le-a stors vlaga. Nu-i de mirare atu că propaganda fără scrupul desfăşurată de misionarii iezuiţi va cu para cu preţ destul de nedemn o parte din conştiinţele acestor nei rociţi..

Dar prin caracterul lor de Biserici ale poporului, Biserici care p trează caracterul ecumenic sinodal-autocefal, Bisericile otodoxe au r< şit să-şi îndeplinească nu numai misiunea lor strict spirituală, ci contribuie şi la binele poporului, neasemănat mai mult decît cele < Apus.

Nici împrejurările social-economice nu erau în Răsărit ca în Ap In timp ce industria şi comerţul aveau în Apus tradiţii vechi, căci d coperirile geografice şi rezultatele tehnice schimbaseră ţările apus* în ţări burgheze, cu raporturi economice şi sociale corespunzătoa Europa agricolă, cum era numit Estul şi Sud-Estul european, trăia tr-o economie închisă, cu stări sociale de quasi-servitute, căci stările r dievale au durat în Răsărit mai mult decît în Apus. La aceasta a ce tribuit în parte conformaţia solului, dar şi politica economică a tur lor, care numai au consumat şi au exploatat fără să investească sau refacă ; terminînd de stors economiceşte o ţară, cucereau alta, iar buna ei gospodărire nu se îngrijeau. Proverbul că «nu mai creş iarbă pe unde a călcat calul turcesc» s-a format atunci. Aceasta a f apoi şi una din cauzele principale ale decăderii lor.

Mahomed al II-lea Cuceritorul (1451—1481) asigurase turcilor : tre 1453—1481 nu numai capitala ncuă a Constantinopolului denui Istanbul, înconjurată cu un hinterland de cuceriri pînă la Dunăre, şi răpind de la creştini o parte din punctele lor strategice şi comerc le, deţinute de genovezi şi veneţieni : Cafa (în Crimeea), Chilia şi Ce tea Albă, luate de la Ştefan cel Mare (Negroponte în insula Eubee Lepanto (în golful Corintului), Durazzo şi altele. în 1512, tind se ui pe tron sultanul Selim I (1512—1520), puterea sultanului s-a ridi< mult prin cuceririle din Asia, în Perşi a, Mesopotamia, Siria şi Arat apoi cele din Africa luate de la mameluci : Egiptul, Tripolitania şi *1* geria. Soliman Magnificul, fiul şi urmaşul lui Selim, a domnit 46 de ; (1520—1566) şi a fost, după Mahomed al II-lea Cuceritorul, cel n mare sultan. Cu ajutorul corsarului Khair-ed-Din, a făcut din fl< turcă o putere stăpînă nu numai în aproape toată Mediterana, ur puterea Veneţiei nu s-a mai putut menţine decît în insula Cipru (pî în 1571), în Creta (pînă la 1669) şi în Peloponez scurtă vreme (1681 1715), ci şi în oceanul Indian unde a învins pe portughezi socotiţi pî atunci singurii stăpîni ai Orientului. Dar planul principal al lui Solim era înaintarea spre Nord. încă din 1521 a căzut Belgradul şi prin zd: birea armatei şi a nobilimii maghiare la Mohacs, în 29 august 1526, s-deschis porţile Europei centrale. La 1529 Soliman stătea sub port Vienei. Pacea cu Habsburgii, dar mai ales tratatul cu Franţa au asig rat şi mai mult puterea de neînvins a turcilor de atunci.

După Soliman însă, statul turc începu să stagneze. Lupta de la I panto, din 1571, cîştigată de Don Juan de Austria, deşi n-a fost bi exploatată de creştini, a dovedit că turcii pot fi învinşi, dar Europa *t*

divizată. «Cruciadele», care mai erau predicate, nu mai stîrneau
ui meritat de acest nume şi nici pregătirea lor militară. Turcii încep
itre în declin din pricina certurilor dintre sultani (ajunşi la un des-
;m exagerat) şi ieniceri, care formau forţa principală a statului. Ab-
;ismul sultanilor, alimentat de certurile interne de harem şi mai
de faptul că statul turc n-avea caracter naţional, elementul 'turc
ţările pe care le stăpînea fiind doar o pătură suprapusă de *func-*
:'ri şi de guvernatori de ţinuturi şi de provincii (beglerbeg, sangeac
ia), cu poftă de îmbogăţire, de corupţie şi de nesupunere, sînt nu-
cîteva din cauzele care explică stagnarea şi apoi decadenţa puterii
ane. Singură instituţia marilor viziri, ca auxiliari şi regenţi ai sul-
ui, a ţinut la o înălţime oarecare puterea statului şi a sultanilor
slabi, care adeseori se întâmpla să fie executaţi sau depuşi de cîte
icoală a ienicerilor. Astfel de viziri capabili au fost în sec. XVII
amilia marilor viziri KSpriili, dar cu timpul şi aceştia au decăzut,
ales în sec. XVIII, cînd numirea beilor şi voievozilor în provincii
ceau numai cu peşcheşuri şi cu pungi de galbeni.

Cuceriri turceşti se înregistrează şi după 1566 : Ciprul în 1571,
'ia (Gruzia, Iviria) în 1585, Podolia şi Ucraina în 1672, dar după
începe seria înfrîngeriîor. Kievul trebuie să fie cedat ruşilor. Ase-
îereuşit al Vienei (1883—1686), unde armata ienicerilor a fost greu
tă de Jan Sobiesţki (1674—1696), regele Poloniei, a fost al doilea
îl al slăbirii. De acum au căzut rînd pe rînd sub loviturile marelui
al austriac Eugeniu de Savoya : Ungaria, Transilvania, Belgradul ;
cuceresc Azovul. Prin pacea de la Karlovitz din 26 ianuarie 1699
na Poartă recunoştea trecerea Ungariei, Croaţiei, SJovaciei şi
ilvaniei sub stăpînirea Imperiului habsburgic.

anatul ajunge sub stăpînirea Austriei prin pacea încheiată la 21
1718 la Passarowitz (Pajarevac). Dar veacul al XVIII-lea nu mai
strează succese prea mari nici din partea creştinilor şi nici a tur-

Creştinii erau şi acum prea dezbinaţi ca să poată distruge pe
Veacul întreg era plin de hărţuieli dintr-o parte şi din alta. Ţă-
imâne — unde turcii îşi făceau jocul cu ajutorul fanarioţilor —
t îndeosebi teatrul de operaţii al acestor hărţuieli. Acum se iveş-

î un puternic ajutor în statul ortodox rus.

In 1500 statul rus era abia închegat. Cuceririle marelui Ivan al (1462—1505) în principatul Novgorod şi de Tver şi mai ales lupta 80, de pe rîul Ugra, care a dus la eliberarea de jugul tătăresc, nceputuri promiţătoare. «Adunarea» sau înjghebarea statului rus susţinută şi de urmaşul său, Vasili III (1505—1533), care adaugă ;putul sec. XVIII cnezatele Paskov şi Riazan, precum şi ţinutul isk. Puterea marelui cneaz creştea. Călugărul Filotei scria într-o re către marele cneaz : «Moscova e marea succesoare a marilor e ale lumii. Prima Romă a căizut sub «păgîni», a doua Romă mtinopolul) a căzut sub turci. Moscova e a treia Romă, iar a "tu va mai fi». Sentimentul de mîndrie şi încredere în viitorul ca proteguitoare a creştinătăţii a fost alimentat şi de căsătoria lui I cu Sofia Paleologina, nepoata împăratului Constantin XI Dra-

gases (1448—1453), eroul care murise apărînd zidurile Bizanţului. Profesorii, arhitecţii, artiştii, inginerii şi teologii aduşi de ea din Constan-tinopol şi din Italia, — căsătoria se făcuse cu intenţii unioniste, prin intermediul papei şi al Veneţiei —, au dat noului stat şi mai multă strălucire. De acum încolo patriarhi, episcopi şi călugări greci vor veni după milostenie la Moscova şi printre credincioşii ei, ducînd pînă departe faima evlaviei pravoslavnice. Trăirea sub jugul tătăresc a lăsat urme şi în viaţa spirituală şi bisericească a Rusiei şi ele îşi au importanţa loi în dezvoltarea statului şi a Bisericii.

Nici cuceririle de la Baltica şi de la Caspica ale Iui Ivan IV cei Groaznic (1533—1584, ţar din 1547) n-au reuşit însă să scoată statul rus, condus de acum de un «ţar» (1547), din izolarea şl atmosfera Iu: medievală, cu toate că noul suveran a căutat legături comerciale ci; unele puteri apusene. Reforma socială a lui şi a fiului său Feodor Iva-novici (1584—1598), prin care poporul a ajuns în şi mai grea robie imprimă vieţii un caracter autocrat şi mai pronunţat. A venit «epocî tulburărilor» dintre 1598—1613, cînd, în urma stingerii dinastiei Ruric polonii catolici voiau să «occidentalizeze» Rusia, pentru ca suferinţei-: poporului să ajungă de nesuportat. Dinastia Romanovilor care a condu: Rusia din 1613 n-a mai fost mai umanitară, dar a fost mai disciplinată mai statornică. Statul rus creştea. Anul 1662 a adus în braţele Moscove pe cazaci şi ucrainienii asupriţi de polonii catolici, după ce parte din Siberia şi din posesiunile asiatice erau cucerite după 1581. Stăpînirea s« baza tot pe nobilime şi pe o parte din burghezie. Se fac reforme politice culturale şi bisericeşti pe vremea ţarilor şi a primilor patriarhi, dar îr fond statul rus era tot feudal-iobag. Boierii stânjeneau în mare măsurî puterea ţarului. De această situaţie s-a folosit Petru cel Mare pentru realiza reformele sale şi a transforma Rusia patriarhală într-o Rusie modernă, tot despotică, dar puternică (1682—1725).

Inspirată de Apus, dar nu ca o imitaţie servilă, ci originală, genială opera lui Petru cel Mare a suferit toate greutăţile legate de o astfel îndrăzneală. Cucerirea Azovului în 1695 cu vapoare făcute sub inspiraţia şi supravegherea sa, biruinţa strălucitoare asupra suedezilor la Pol tava (1709), ca şi succesele militare de la Marea Caspică şi din Persiî l-au făcut popular în faţa contemporanilor care nu puteau înţelege p< acest «Antihrist» sau «neamţ rătăcit» care strica rînduielile vechi, da: care clădeşte şcoli, spitale, reformează alfabetul, călătoreşte în străinăta te, unde e ales membru al Academiei din Paris. •

Stăpîn de la Baltica pînă la Kamceatka şi din Oceanul îngheţat pîn. în inima, Asiei şi în sudul Caspicei, statul rus se bucura acum de ui prestigiu cu care putea impresiona şi pe sultanul turc. Iată deci izvoru războaielor ruso-turce din sec. al XVIII-lea. Crimeea a fost între ulti mele cuceriri făcute în 1783 de statul rus sub Ecaterina a Ii-a (1762— 1796). Dar încă Petru cel Mare scria în 1700 într-un memorandum sul tanului, plîngîndu-se de asupririle religioase, naţionale şi sociale al popoarelor ortodoxe din Balcani : greci, bulgari, albanezi, sîrbi şi români Proclamaţii răspîndite în toată lumea denunţau islamizarea forţată

inilor, masacrarea de către başbuzuci a populaţiei, care nu mai pu-juporta impozitele enorme ale funcţionărimii otomane decăzute. ; aceste fapte au fost folosite de ţarii şi ţarinele ruse din sec. XVIII •u ca Rusia să impună turcilor dreptul său de protectoare a creş-ir şi desigur cu rezultate politice. Pacea de la Cuciuc-Cainargi) şi tratatul de la Iaşi (1791), încheiate în urma unor războaie sîn-ise ruso-austro-turce, recunoşteau Rusiei într-adevăr dreptul de ctoare a creştinilor din Imperiul turc. De atunci, pe faţă, Rusia a ţinut tot timpul, între popoarele ortodoxe din Balcani, o atmosfe-revolte împotriva turcilor.

B I B L I O G R A F I E

. M. Costa de Beauregard, I. Bria. De Foucauld, *L'Orthodoxie hier et demain,* 1979; Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman pînă la* 3656, Bucureşti, 1978; inciman, *The iall of Constantinopole,* Cambridge, 1965, traducere română de ian, Bucureşti 1971 ; H. Ahrweiler, *L'ideologie politique de l'empire byzantin,* 1975 ; G. Zoras, *Peri ton haalosin tis Konstantinupdleos,* Atena, 1959, cu ac->e «plîngeri»; Mustafa Aii Mehmed, *Istoria turcilor,* traducere română, Edit. ică 1976, 446 p.; H. Inalcik, *The Ottoman Empire (1300—1600),* Londra, 1973 ; P. Wirth, *Istanbul, das vierte Rom,* în «Aufstieg und Niedergang der ro-■n Welt», voi. 3, Berlin-Vest 1973; V. L. Tapie, *Monarchies ct peuples du e,* Ed. Fayard-Paris, 1969, 493 p.

. Th. Papadopoulos, *Studies and documents relating to the history ol the Greek* î *under turkish domination,* Bruxelles, 1952; Fr. Heiler, *Die Ostkirchen,* Miin-iasel, 1971 ; E. von Ivanka-J. Tyciak şi colab., *Handbuch der Ostkirchenkunde,* dcrf-Patmos, 1970, 800 p.; T.C.O. Brien, *Corpus dictionary ol easlern Churches,* igton, 1970, 840 p.; B. Spuler, *Die morgenländischen Kirchen,* Miinchen, 1964, itinuări; Idem, *Handbuch der Orientalistik,* Miinchen, 1961 ; E. Benz, *Geist und der Ostkirche,* Hamburg, 1957; G. Wunderle, *Das geistige Antlitz der Ost*-Wurzburg, 1949; R. Janin, Ies *Eglises separees d'Orient,* ediţie nouă, Paris, B. H. Tatişcev, *Istoria Rossiiskaia,* 3 voi. Moscova-Leningrad, 1962. Vezi şi nciman, *The Great Church in captivity (1453—1821),* Cambridge, 1968, şi în ;re germană, Miinchen 1970 ; Pantazopoulos B., *Church and law in the Balkan ila duringthe Ottoman mie,* Thesalonike, 1967; Chrys, Papadopoulos, 'Op865oSo« Ux-rj 'ExicXT]a(a Athena, 1954; Zakynthios D., 'Toopxoxpaxia Athena, 1954. . Iorga, *Byzance apres Byzance,* Bucureşti, 1935, reeditată 1972; Idem, *Histoire its balcaniques,* Paris 1925; Idem, *Geschichte des Osmanischen Reiches,* voi. .eipzig, 1907; M. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane, Iancu de la Hune*-Ed. Militară 1974, 195 p. Pentru întreaga perioadă vezi: M. Şesan, *Die ortho-lirche* (1053—1968), în «Le Monde *Religieux»,* nr. 30, Lausanne-Lezay, 1969, p. ' cu bibliografie ; Idem, *Biserica ortodoxă în secolele* XV—XV/7, în «Mitro-irdealului», VIII (1963), nr. 11—12, p. 857—876 şi *Biserica* ortodoxă *din* sec. 'înă *azi* în «Mitropolia Ardealului» IX (1964), nr. 1—2, p. 38—55; T. M. Po-*Cinci sute de ani de la căderea Constantinopolului sub turci,* «Ortodoxia» V nr. 3, p. 381—437 ; *Manual de Istoria bisericească universală,* voi. 2, Bucu-956, p. 276—341 cu bibliografie mai veche ; Eus. Popovici, *Istoria bisericească alâ,* Ed. II, voi. 4, Bucureşti, 1928, p. 275 ş.u. pentru toate problemele; N. anu, *Le monde ottoman des Balkans* (1402—1566), Londra, 1976, 340 p. M. Chatziphotis, Byzance *et Eglise,* Atena, 1978 ; A. Ducellier, *Le drame de* ?, *Hachette,* Paris, 1976, 318 p.; Mi trop. Maxim de Sardes, *Le pa'.riarcat oecu-e dans l'Eglise Orthodoxe,* ed. Beauchesne, Paris, 1975, 422 p.

Situaţia Bisericii Ortodoxe în Imperiul otoman. Reforma patriarhului Samuil I *

După ocuparea Constantinopolului la 29 mai 1453 şi după zilele de jaf, sultanul a cerut grecilor să-şi completeze scaunul patriarhal, care era vacant. A fost ales vestitul teolog şi filosof Gheorghe devenit în călugărie Ghenadie Scholarios (1454—1456 ; 1462—1463-; 1464—1465). Sultanul a confirmat alegerea după ceremonialul vechi după care i-a dat şi un firman, garantîndu-i, lui şi clerului, libertate de cult, scutire de orice dări, biserici proprii şi urmaşilor cheile Fanarului, noul sediu patriarhal, pentru slujbele din săptămîna Patimilor şi din zilele Paştilor, cînd unele servicii divine se săvîrşeau noaptea. I-a~~dat şi jurisdicţia deplină şi în afaceri civile (proprietăţi, moşteniri, organizaţie şcolară etc), afară de cazurile penale grele, şi a fost făcut «etnarh», adică conducătorul religios şi politic al creştinilor ortodocşi din Imperiul otoman.

Dar, potrivit cu concepţiile religioase şi politice ale Islamului, în care statul şi religia se acopereau şi se confundau, sultanul şi funcţionarii lui conduceau, judecau şi administrau în numele aceloraşi prescripţii religioase ale Coranului. In modul acesta, procedura prin care «reglementau» situaţia creştinilor este uşor de înţeles. Nu se admitea o organizaţie politică independentă pe teritoriile cucerite, ci interesau tributul şi veniturile noilor provincii supuse. Chiar şi Coranu' prevedea că cine este leal şi plătea obligaţiile faţă de stat nu putea fi constrîns să-şi părăsească credinţa. Deci instituirea unui organ de ordine şi de legătură cu noii supuşi, organ pe care turcii să-1 poată uşor controla şi despre care ştiau din experienţa şi contactul de pînă acurr că reprezenta o mare forţă în viaţa creştinilor, nu putea fi decît logid şi folositoare.

a. Lucrurile însă n-au decurs aşa. însuşi patriarhul Ghenadie Scholarios s-a retras în 1465 Al treilea urmaş al său, Ioasaf (1465— 1466), a fost batiocorit de sultanul Mahomed II (1451—1481) îi 1474•■: i s-a tăiat barba pentru că n-a aprobat un divorţ al unui vă: al sultanului, Gheorghe Amiruţis, prin căsătoria căruia se urmăreai scopuri politice, De multe ori erau de vină şi unii greci prin intriga corupţia, arghirofilia şi pofta lor de mărire.

Se ştie că prin 1466, greci din Trebizonda au oferit sultanului peş cheş 1000 de taleri pentru a fi numit patriarh Simeon I de Trebizond 1466—1467 ; 1471—1472 ; 1482—1486, candidatul lor. Peste cîtva timp partida opusă a oferit 2000 de taleri, pentru a fi numit, pentru cîtev luni, Marcu II (1466—1467), un cunoscut luptător antiunionist. Pe lîng sultan, s-au oferit cu timpul şi vizirului şi altor meghistani sume td mai mari. Dar patriarhia era săracă, chiar dacă patriarhului îi erau stj puse toate mitropoliile provinciilor nou cucerite din Bulgaria şi Serbii Nici darurile şi milosteniile strînse din Ţările române, din Rusia Ucraina, unde colindau patriarhii şi călugării pentru susţinerea triarhiei Ecumenice, nu ajungeau. Sistemul se practica şi în provinci

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Şesan.

unde la treapta de mitropolit nu se ajungea decît tot prin coruperea guvernatorilor.

Dar, cu toate aceste scăderi administrative, credinţa ortodoxă nu era deloc atinsă, căci se credea ferm în parusia Domnului Iisus Hristos pentru anul 7000 (1492). De aceea patriarhul ecumenic Simeon I a ţinut un sinod interortodox la Constantinopol, în 1483, pentru a anula oficial şi a declara neavenită din capul locului pretinsa «unire» de la Ferrara-Florenţa (1438—1439), ca astfel să nu apară ortodocşii în faţa Mîntuitorului ca trădători ai credinţei ortodoxe, singura mîntui-ioare. Această tărie s-a manifestat chiar şi după ce a trecut «sorocul» ie 7000 (1492), anii şi istoria continuînd cu greutăţile lor.

In această situaţie grea, patriarhii erau schimbaţi des, îndeosebi în ec. XVII, încît deseori, într-un singur an păstoreau cîte trei titulari, iecare doar cîteva luni. între 1450—1800 au activat 70 de patriarhi de proape 150 de ori. Numai între 1620 şi 1700 s-au schimbat de peste 0 de ori. Ceea ce a fost mai tragic era faptul că mulţi din aceşti ie-whi n-au murit de moarte naturală.

Ceea ce a înrăutăţit şi mai mult lucrurile a fost războiul religios 2 treizeci de ani din 1618—1648 dintre catolici şi protestanţi, mai precis ntre iezuiţi şi calvinişti care şi-au transportat acţiunile din Apus în ăsărit, pe teritoriul patriarhiilor ortodoxe. Catolicii erau susţinuţi de aţele catolice Franţa şi Austria, iar calvinîştii de ambasadele : engleză, andează sau de misiuni elveţiene. Ambele partide foloseau orice mij- ace care le stăteau la îndemînă pentru a atrage pe ortodocşi de partea *:* In acest cleşte diplomatic şi misionar a fost strivit unul din cei ii mari patriarhi ortodocşi : Chirii Lukaris (1620—1638, cu cinci între- aeri), sugrumat în 1638 de ieniceri, la intriga iezuiţilor, şi aruncat în 3le Bosforului la 20 iunie 1638.

Desigur că nici intrigile «fanariote», nici uneltirile iezuite sau cal-iste nu pot explica numai ele starea deplorabilă şi mizeria în care se î Biserica ortodoxă de sub stăpînirea otomană. Cea mai mare vină e tot asupra sistemului de dominare musulmană ajunsă într-o destrame şi în abuzuri tot mai mari. Domnia banului, a haremului, a lipsei iisciplină în armată şi în administraţia provincială, unde clefţii (hoţii) .martolii greci şi macedoneni, sau uscocii sîrbi începuseră să se tre-;că şi să acţioneze cu arma în mînă, a creat astfel de stări, încît e de are că s-au mai păstrat totuşi treze aceste popoare cu credinţele şi eiurile lor.

De la o vreme, ele s-au obişnuit cii asupritorii şi au început chiar i creeze situaţii în cadrul statului islamic, care aprecia şi căuta ţa de carte şi diplomaţia dragomanilor greci, vitejia amartolilor şi a uscocilor sîrbi şi macedoneni, care au ajuns între 1580 şi 1700 să *eze* aproape singurele garnizoane armate în oraşele din vestul şi ui Balcanilor.

A.şa s-a creat, rînd pe rînd, o burghezie autohtonă care sprijinea ridicarea culturală şi politică a popoarelor respective. Mult a în-at, de pildă, opera negustorilor macedoneni şi fanarioţi pentru ierea Bisericii şi şcolilor lor, încît aproape nu există, în

sec. XVIII, că ori şcoală în oraşele din Serbia, Ungaria, Transilvania şi în

aite regiuni, care să nu fi fost făcute şi susţinute de negustorii cîoneni, după cum în insulele greceşti, în Constantinopol şi în Aten^ întîineau aproape peste tot binefacerile fanarioţilor îmbogăţiţi prin şi prin alte căi.

în felul acesta stăpînirea turcă n-a mai părut atît de grea decîj cazuri speciale, cînd în Albania, în Bosnia, în Rumelia, în Creta şi ales în Asia Mică, în Armenia şi pe teritoriile celorlalte patriarî" s-au făcut islamizări forţate. «Darea sau birul sîngelui», cum se nuj recrutarea copiilor creştini din ţările ortodoxe, spre a fi islamizaţj crescuţi în disciplina aspră, militărească a ienicerilor, instituită în de sultanul Murad al II-lea (1421—1451), practicată de turci secole rîndul, a fost una din cele mai crude şi mai condamnabile măsuri, poarele ortodoxe din Balcani, greci, albanezi, sîrbi, bulgari şi ror au fost puse astfel în situaţia tragică de a contribui la nimicirea prin propriii lor copii. Intervenţiile în favoarea creştinilor şi provocă^ la răscoale, făcute în mijlocul popoarelor din Balcani, îndeosebi de Ri ortodoxă, s-au soldat adeseori cu masacrări sau islamizări în ma Astfel de cazuri au fost mai dese numai spre sfîrşitul sec. XVIII, cîJ într-adevăr, începuse să se înstăpînească debandada în unele provii de graniţă ale Imperiului turc (Aii Paşa în Macedonia, Pazvantoglu lîr Vidin şi alţii în Anatolia).

b. în privinţa organizaţiei interne a Bisericii sub turci, se obsenj în primul rînd, o creştere de prestigiu a patriarhului ecumenic din Ce stantinopol faţă de ceilalţi patriarhi ai scaunelor apostolice din Răsar' care adeseori stăteau mai mult în capitală din pricina grelei situa financiare sau a asupririlor şi mai mari în Alexandria, Antiohia *si* ■Ierusalim. Totuşi se întîlnesc şi în aceste centre figuri însemnate ierarhi, cum au fost, de pildă, în Alexandria : Silvestru (1569—15£ şi Meletie Pigas (1590—1601), apoi Gherasim I (1620—1636), Gherj sim II (1688—1710), Samuil Kapasulis (1710—1723), activi cu toţii tărîm gospodăresc, pastoral şi cultural. în Antiohia s-au impus patr arhii Ioachim V (1581—1592) şi Macarie III (1647—1672), cunosc^ prin călătoriile sale în ţările ortodoxe, pe care le-a descris fiul sa arhidiaconul Paul de Alep. In fine, pe scaunul de la Ierusalim era mari ierarhi, luptători contra propagandei iezuite : Teofan II (1608-1644), Nectarie (1661—1669), Dositei II Notară (16S9—1707) şi nepotij său, Hrisant Notară (1707—1731), aceşti trei, activi între 1660 şi 1713 sprijiniţi toţi de «Frăţia Sfîntului Mormînt», un comitet restrîns ierarhi şi călugări, militau de secole pentru apărarea Sfîntului Mormînj Desigur însă cea mai mare contribuţie în susţinerea lor se datora milos teniilor din partea Bisericilor română şi rusă. Bisericile Arhiepiscopie de Cipru, Sinai şi Biserica Georgiei erau autocefale, dar situaţia lor erj la fel de precară ca şi a patriarhiilor.

In Patriarhia din Constantinopol (cu sediul pînă la 1452 în biserica Sfinţilor Apostoli, apoi, între 1453 şi 1587, în mînăstirea Pammakaj ristos = a Prea Fericitei Fecioare şi în palatul şi biserica voievoziloJ români «Vlah Serai», iar din 1600 în biserica Sf. Gheorghe din Fanar)j cei mai importanţi ierarhi după Ghenadie Scholarios au fost :

Nifon II (1486—1488 ; 1497—1498 ; 1502) care, fiind chemat în Ţara nânească în primăvara anului 1503 de domnitorul Radu cel Mare 5—1508), a reorganizat între anii 1503—1505 mitropolia Ungrodei. El a murit în 11 august 1508 în mînăstirea Dionisiu din Mun-
Athos, unde se retrăsese după 1505. Patriarhia Ecumenică 1-a trecut îndul sfinţilor ; Ioasaf II (1554—1565), ctitor al clădirilor patriarhale, mia II (1572—1579 ; 1580—1584 ; 1587—1595), cunoscut prin colondenţa cu protestanţii din Tubingen, prin lupta contra Simoniei, i participarea la reforma calendarului şi prin înfiinţarea Patriarhiei ;, în 1589. In sec. XVII este de pomenit Kiril Lukaris, om cult şi v îndeosebi împotriva propagandei iezuite în Polonia, în ţările române î cele şase păstoriri la Constantinopol, care l-au costat pină la urmă a. In veacul XVIII, cel mai cunoscut ierarh de Constantinopol a fost îuil I Hangeris, care a păstorit de două ori (1763—1768 ; 1773—1774) are a lăsat un regulament nou de organizare a Patriarhiei. Potrivit tuia, pentru mai multă stabilitate, s-a introdus un sinod permanent
care făceau parte patru mitropoliţi, fiecare deţinînd o parte din iu ; fără ei patriarhul nu putea face, nici semna un act. Pentru linistraţie s-a format un comitet mixt din clerici şi laici cu vază ■ronţi), care îndeplineau rol de consilieri şi controlori.
Astfel, Sinodul permanent şi Comitetul mixt ajutau la corecta ad-istrare a veniturilor şi la evitarea despotismului patriarhal, vre-fiind plină de colindări după milostenii şi de grele suferinţe eriale.
Totuşi şcolile şi tipografiile şi mulţimea de oameni învăţaţi, care mpînzit aproape toate ţările ortodoxe, erau o dovadă puternică pen-vitalitatea deosebită a Bisericii ortodoxe. Apariţia «filetismului»¿ ă supralicitarea valorilor naţionale greceşti faţă de cele ale celor-> naţionalităţi cu credinţă ortodoxă din Europa şi Orient, a provocat te nemulţumiri în sec. XVIII. Din cauza lui, precum şi a motivelor mice şi financiare, s-a ajuns pînă la urmă la desfiinţarea de către ■iarhia Ecumenică a patriarhiilor sîrbă de la Peci—Ipek şi a celei ;are de la Ohidra, cea de Peci, la 11 septembrie 1766, iar cea de ida, la 16 ianuarie 1767.

BIBLIOGRAFIE*

B. Sartorius, *Die orthodoxe Kirche,* Geneva, 1973, ediţia franceză, Paris, ; P. Kawerau, *Das Christentum des Ostens,* Stuttgart, 1972; Ediţia: *Kirche ~)sten,* Gottingen, 1971, 205 p.; G. Zananiri, *Catholicisme oriental,* Paris, 1966; vdokimov, *L'Orthodoxie,* ed. II, Paris, 1965; J. Madey, *Die Ostkirchen,* Koln, ; Alex. Schmeman, *The historical road of Eastern Orthodoxy,* New York, î N. Zernow, *Eastern Christendom,* Londra, 1961 ; O. Clement, *L'Orthodoxie,* , 1961; J. Meyendorff, *l'Eglise orthodoxe,* Paris, 1960, şi traducerea italiană. Istorii speciale: M. Ahrweiller, Byzance, *Ies pays et Ies territoires,* ;, 1976, 338 p. ; G. Zananiri, *Histoire de l'Eglise byzantine,* Paris, 1954. Colaborări: *Hellenisme conterriporain* (1453—1953), Atena, 1953; St. Runciman, *Patriarchat von Konstantinopel (pină în sec. XIX),* Munchen, 1970, 490 p.; F. Fer-*Patriarchen am Goldenen Horn,* Stuttgart, 1967, 184 p.; A. Spatharis, Ie *Patriarcat 'menique,* Athena, 1959; Mitropolit Ghenadios Arabagioglos, 'Ioxopîa *zoi* otxounT)-na-tpiapxsîou, Atena 1953, 458 p.; F. Mathews, *The byzantine churches oi bul,* Leiden, 1975, 425 p.

* Bibliografie întocmită de Pr. prof. I. Rămureanu şi Pr. prof. M. JŞesan.

Pentru patriarhul ecumenic Ghenadie Scholarios: xoXtpîov rpfîoo-rswaSîoo, *"A.~avza xă* eupiaxoîxeva ed. L. Petit — X. Xiderides — M. Jugie, *Oeuvres completes de Georges Scholarios,* t. I—VIII, Paris, 1928—1936 ; Th. N. Zisis, TEv^âSioS P'SxolâptoS, Pto?, au7fpaH.aTa, BiBaaxotXîa Athena, 1980, 555 p. ; bibliografie, p. 537—546; Pr. prof. I. Răm ureanu, *Ghenadie II Scholarios, primul patriarh ecumenic sub turci,* în «Ortodoxia», Bucureşti, VIII (1956), nr. 1, p. 72—109.

Pentru patriarhul Kiril Lukaris: Cesare Alzati, *Terra romena tra Oriente e Occidenie : Chiese ed etnie nel tardo 1500,* Milano, 1982, p. 224—230; G. A. Hadjiantoniov, *Protestant Patriarch. The Iile oi Cyrill Lucaris (1572*—1638), *Pa-triarch of Constantinople,* London, 1962; Idem, *Patriarhul Kiril Lukaris,* în greceşte, Atena, 1954; Ghermanos of Theiateira, *Kyrillos Loukaris,* London, 1951 ; Lucrare comemorativă : KupiXXo? 6 Aouy-aptî, Atena, 1939, cu studii de mai mulţi autori; G. Hofmann, *Patriarch Kyrillos Lukaris,* în «Orientalia Christiana», nr. 52, Roma, XV (1929), 1 ; R. Schjllier, *Der Patriarch Kyrill Lukaris von Konstaniinopel,* Marburg, 1927; C. Emereau, *Lucas Cyrill,* în «Dict. de Theol. Cath.», IX, 1, Paris, 1926, col. 1003—1019.

în limba română: Al. Elian, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopoî şi cu celelalte Biserici ortodoxe, de la întemeiere pînă Io 1800,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXVII (1959), nr. 7—10, p. 904—935; Pr. Nic. M. Popescu, *Kiril Lukaris şi Ortodoxia română ardeleană,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXIV (1946), nr. 7—9, p. 425—446.

Pentru Patriarhiile de Alexandria şi Ierusalim, vezi lucrările : Ioan V. Dură, *Dositei al Ierusalimului şi influenţa lui în ţările- române,* în limba greacă, Athena, 1977, 292 p.; Prof. Chrys. Papadopoulos, W. Moschopoulos, *La Terre Sainte,* Athena, 1957; Ger. Konidaris, ˃Exy.X'»)aia3Ttxiî "utopia TÎ)« 'EXXâBoî ed. II, voi. 2, Athena, 1970; D. J. Constantelos, *The Greek orthodox Church,* New York, 1967; P. Bratsiotis, *Von der griechischen Orthodoxie,* Wurzburg, 1966; I. Papadopoulos, "ÉXXa« *r.a*| Op8o5o£(a 'Iutopict tijî MaxeSovîet? (1354—1833), Thesalonike, 1969; S. Gholam, *Legislaţia Patriarhiei Antiohiei după 1516,* în «Studii ţeologice», XXVII (1975), nr. 3—4, p. 249—279; Sp. Kokkinos, Tn (xovoca-cTÍpia *-z^s* 'ÉXXâSos. Athena, 1976, 298 p., care descrie aproape o mie de mînăstiri.

In limba română: Pr. I. Răm ureanu, *Legăturile Patriarhiei de Alexandria cu ţările române,* în «Studii teologice», Bucureşti, VIII (1955), nr. 1—2, p. 50—58; Pr. Nic. I. Şerbănescu, *Patriarhul Meletie Pigas şi legăturile lui cu ţările române,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXIII (1945), nr. 11—12, p. 699—716 şi LXIV (1946), nr. 7—9, p. 352—372 ; D. G. Ionescu, *Relaţiile ţărilor române* cu *Patriarhia de Alexandria,* Bucureşti, 1935, 68 p. ; Mircea Păcurariu, *Legăturile ţărilor române cu Patriarhia Antiohiei,* în «Studii teologice», XVI (1964), nr. 9—10, p. 593—621 ; Ilie Georgescu, *Legăturile ţărilor române cu Ierusalimul. Patriarhii Ierusalimului în ţările româna (veac. XVII—XVIII),* în «Studii teologice», Bucureşti, VIII (1956), nr. 5—6, p. 349—362.

înfiinţarea Patriarhiei ruse. Reforma patriarhului Nikon *

Poporul rus avea din 1461 două mitropolii, una la Moscova şi alta la Kiev. Prima devenise autocefală în 1448 pentru Rusia propriu-zisă, a doua pentru Ucraina, cuprinsă pe atunci în statul polon şi fiind dependentă de Patriarhia Ecumenică.

a. *în Mitropolia de la Moscova,* un loc de frunte 1-a dobîndit viaţa monahală pornind de la îndemnurile Sfîntului Serghie de la Radonej (-!• 1393) şi fiind susţinută mai apoi de Nil Sorski (f 1508) şi de Iosif Volotki (f 1515). Aceştia au ctitorit două îndrumări diferite : primul era pentru un monahism interiorizat, contemplativ şi de caracter

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Şesan.

oisihast, al doilea era mai mult ascetic-practic. Discuţiile dintre cele uă curente au provocat întrunirea sinodului de la Moscova, din 1503, de Nil Sorski a cerut suprimarea averilor mînăstireşti. Tot aşa o -ea şi un alt mare învăţat călugărul grec Maxim Trivalios, din Mun-e Athos, chemat de Biserica Rusă în 1516 pentru corectarea cărţilor cult şi a formelor de ritual. El a sosit în Rusia în 1518, unde s-a mit Maxim Grecul, dar corectările aduse de el au părut ruşilor erezie, ■ît l-au întemniţat 30 de ani într-o mînăstire între 1525—1556, cînd murit. Pînă la urmă au biruit «iosifenii» sau «iosiflenii» în 1. rusă, ;pţii lui Iosif Voloţki, pentru că pe tărîm social-politic şi cultural ivau mult mai folositor.

Monahismul bucurîndu-se de mare influenţă în Rusia, s-a dezvoltat >id ; în sec. XVI existau circa 75 de mînăstiri, iar numărul lor a scut în secolul următor la 100. în sec. XVIII existau deja 732 îăstiri de monahi şi 222 de maici.

Renumiţii mitropoliţi ai sec. XVI s-au recrutat dintre monahi, între e s-a impus Macarie (1542—1563), autorul celebrei colecţii «Ceti-îei» (Minei de citit), cel care a introdus tiparul la Moscova în 1563,. îrind Apostolul. A patronat în sinodul de la Moscova, din 1551, hotă-le celor «o sută de capitole», numit apoi «stoglav». în această acti-*ite* era sprijinit tocmai de «iosifeni», care voiau astfel să corecteze, patronajul autorităţii de stat şi bisericeşti, moravurile din popor, nai îndrumat alcătuirea de cărţi de cult şi de rugăciune. Totuşi în astă activitate se observă influenţa mai puternică a mişcării neo-aste a iui Nil Sorski.

b. Odată cu creşterea rolului statului rus moscovit din punct de ere politic şi căpătînd tot mai largă răspîndire şi credit concepţia că)scova este a treia Romă», s-a exprimat tot mai des dorinţa ca *la icova să fie instituit un patriarh,* demnitate care corespundea mai î cu prestanţa statului, al cărui şef purta titlul de ţar, încă din 1547. astă doleanţă a exprimat-o mai apoi în 1586, ministrul Boris Go-ov către patriarhul Ioakim V al Antiohiei (1581—1592), care era nul patriarh venit în Rusia, după milostenii. Peste doi ani, cînd a t la Moscova patriarhul ecumenic Ieremia II (1572—1579 ; 1580—*i* ; 1587—1595), Boris Godunov a repetat aceeaşi doleanţă şi 1-a :entat ca viitor patriarh pe mitropolitul Iov de la Rostov pe Don. tru că patriarhul Ieremia nu avea încă asentimentul celorlalţi pa-:hi ortodocşi a propus amînarea răspunsului său. în cele din urmă isistenţa ruşilor, patriarhul Ieremia cedă şi *la 26 ianuarie 1589* mi-olitul Iov era înscăunat ca patriarh al Bisericii Ortodoxe Ruse, ocu-1 locul al cincilea în rîndul patriarhilor ortodocşi, adică ultimul, < ce nu satisfăcea pe ţar, însă totuşi aşa a fost apoi confirmat la dul de la Constantinopol din 1593, obţinînd pînă la urmă şi apro-a patriarhului Meletie Pigas al Alexandriei (1590—1601), care re-ase că patriarhul rus nu poate ocupa locul al treilea în rîndul iarhilor ortodocşi. Patriarhia Rusă a devenit un organism de primă)rtanţă în viaţa bisericească rusă, aşa că începea să rivalizeze prin pă şi ranguri chiar cu autoritatea ţarului.

Dar primii trei patriarhi ruşi au păstorit în epoca «tulburărilor» produse de stingerea dinastiei Ruric, în 1598, şi urcarea pe tron a dinastiei Romanovilor, în 1613, cu scurta întrerupere în care frinele statului au fost deţinute de Boris Godunov (1598—1605). Astfel în această nestatornicie social-politică, Biserica Ortodoxă reprezenta nu numai un ajutor al poporului, ci şi statornic unei vieţi orânduite. Dar vecinătatea vestică devenea ameninţătoare.

Polonii profitară de frămîntările interne din Rusia ca să susţină la tronul moscovit, chiar cu armele, pe falsul Dimitrie, care se dădea drept fiu al lui Ivan al IV-lea cel Groaznic (1533—1584 ; ţar din 1547) care trecuse la catolicism şi se căsătorise cu fiica palatinului polon din Sandornir. La 25 iunie 1605 el urca pe tronul ţarilor avînd ca sfetnici doi iezuiţi. In locul patriarhului Iov a fost impus Ignatie, pe care credincioşii l-au refuzat. De aceea stăpînirea lui Dimitrie nu a fost de durată, şi i-a urmat ca ţar Vasile Şuiski (1606—1610), care a pus pe tronul patriarhal pe energicul mitropolit de Cazan, Hermoghen care rezistă cu tărie în anii critici 1609—1611, cînd regele polon Sigismund III Vasa (1537—1632) şi fiul său Vladislav VII (1632—1648) stăruiau să ajungă ţari ai Moscovei.

Acestor silinţe s-au opus călugării de la mînăstirea Serghievskaia Lavra, a Sf. Troiţe de la Zagorsk, conduşi de arhimandritul Dionisie şi de Avram Toliţîn. Lor li s-a asociat apoi, pentru apărarea ţării, mişcarea populară condusă de Minin şi Pojarski, în timp ce patriarhul murea în temniţa în care fusese aruncat de poloni la 17 februarie 1613.

Cînd s-a încheiat pacea între Rusia şi Polonia, s-a întors acasă din exil şi Filaret Romanov, mitropolitul Rostovului, împreună cu fiul său Mihail. Acesta a fost ales ţar sub numele de Mihail Feodorovici Roman (1613—1645), iar tatăl său a fost rînduit patriarh. Acest fapt a contribuit mult la centralizarea şi consolidarea puterii noii dinastii în care poporul vedea unite ambele puteri, cea civilă şi bisericească. Noul patriarh a cerut la Sinodul de la Moscova din 1620 rebotezarea catolicilor, combaterea purgatoriului şi a doctrinei despre «Filioque», a calendarului gregorian, precum şi a altor practici semănate de iezuiţi în acele timpuri printre ortodocşi. în continuare a fost condamnată şi «Evanghelia învăţătoare» tipărită în Ucraina, după 'unele modele apusene, fiind chiar arsă în 1627, apoi şi «Catehismul lui Laurenţiu». Tot atunci s-au semnalat şi unele practici deosebite printre credincioşi, precum : facerea semnului Sfintei Cruci cu două degete în loc de trei ; cîntarea de două ori şi nu de trei ori a cuvîntului *aliluia* în post ş.a. Nici tipăriturile de cărţi rituale de pe vremea patriarhului Filaret şi a urmaşilor săi, Ioasaf (1633—1640) şi Iosif (1642—1652). nu au fost lipsite de greşeli care trebuiau neapărat corectate. Astfel se introduse o neîncredere în textele bisericeşti.

c. *Mitropolia de la Kiev,* din cadrul statului polon, cuprindea pe ortodocşii din Lituania, Ucraina şi Haliciu, fiind supusă multor persecuţii îndeosebi în urma activităţii misionarilor iezuiţi, după anul 1564 cînd religia ortodoxă ajunse a fi abia tolerată în urma legiuirilor cato-

>. Credincioşii ortodocşi erau înjosiţi, iar Ortodoxia considerată opska vier a» — credinţa vulgului. Reşedinţa mitropolitului era şi Vilnius.

«Popa schismatic» abia că putea îngriji de această credinţă «vul-ă», şi numai în locaşuri improprii, nicidecum în biserici zidite, fiind ăduite ca biserici ortodoxe numai construcţii din lemn de către «pa-> polonezi. Mai rău încă s-a întîmplat după înglobarea administrativă Polonia a Lituaniei în 1569, cînd au venit în ţară numeroşi colonişti uni ca arendaşi, care exploatau pe ortodocşi conform principiului dai ; cînd aceştia voiau să ridice o biserică, trebuiau să cumpere cu ii grei aprobarea arendaşului.

în această situaţie, trei factori au susţinut credinţa ortodoxă : fră-; mireneşti cu drepturi stavropighiale din unele oraşe ca Liov, Villna, rov ş.a. : voievozii şi boierii ortodocşi din Polonia în frunte cu Con-îtin din Ostrog (f 1608), precum şi din Moldova, ca Movileştii, şi fine cazacii ortodocşi. Cu toate acestea, silnicia organizată de iezuiţi le regele Sigismund III Vasa (1587—1632) a forţat «unirea» cu Roma nei părţi din ucrainieni şi bieloruşi, prin sinodul de la Brest—Litovsk

1595—1596. în urma ei ortodocşii au pierdut 6 din cele 9 episcopii, i biserici, şcoli şi patrimonii bisericeşti. Abia cînd la cîrma mi-)oliei din Kiev a ajuns românul Petru Movilă (1633—1646) situaţia schimbat; acesta a obţinut recunoaşterea Bisericii Ortodoxe în Po-a, recîştigarea unei părţi din episcopii, ctitorirea Academiei de la v în 1631, înzestrată şi cu o tipografie, pentru ca de acum înainte să >oată difuza cărţi bisericeşti ortodoxe de toată încrederea. El a compus :Mărturisirea de credinţă ortodoxă» care-i va purta numele în în-ga Ortodoxie şi care va fi aprobată de Sinodul panortodox de la Iaşi 1642.

Cum însă silniciile nobililor catolici poloni nu au încetat, a început război civil în urma căruia, prin pacea de la Adrussov din 1667, o ;e din Ukraina şi Kievul s-au alipit la taratul rus şi mitropolia Kie-li s-a încorporat Patriarhiei ruse în 1686.

d. *Reforma patriarhului Nikon,* Păstorirea celui de-al şaselea titular, 3n (1652—1658, f 1681) şi activitatea lui a deschis o epocă nouă în xica Rusiei. Dotat cu o extraordinară rîvnă pentru învăţătură şi ru iţă de fier, Nikon avusese o tinereţe zbuciumată. Mai tîrziu s-a căsă-; şi a ajuns preot într-o parohie din Moscova ; dar murindu-i copiii înţeles cu soţia sa să se despartă şi să se călugărească amîndoi. Prin ă deosebită intră în celebra mănăstire de la Marea Albă—Soloveţk şi 643 era ales egumen. Ţarul Alexei (1645—1676) 1-a numit apoi arhi-

drit pentru mînăstirea Novospaski din Moscova, unde era gropniţa lanovilor şi se consulta cu el în toate problemele de guvernare. .649 Nikon ajunse episcop la Novgorod iar în 1652 era propus la ui patriarhal. El a primit scaunul patriarhal numai cu condiţia ca

ţari şi boieri, să i se supună şi să asculte de Biserică, primind de a lumina — după cum luna-şi primeşte strălucirea de la soare. In >ul luptelor cu tătarii grija familiei ţarului şi chiar conducerea gu-

ului şi a capitalei se aflau în mâinile patriarhului Nikon. In aceste

împrejurări patriarhul Nikon a contribuit şi la reunirea Haliciului cu Moscova în anii 1653—1654.

Intre timp se constata că în cărţile de cult ale Bisericii Ruse s-au strecurat multe greşeli sesizate de mitropolitul Fotie (1516—1530} şi luminatul teolog Maxim Grecul, aşa că Sinodul de la Moscova din 1551 începe unele îndreptări în numitul «Stoglav», fără a le duce pînă la capăt. Se mai adăuga faptul că, datorită conservatorismului îngust şi evlaviei neluminate a clerului şi a credincioşilor, aceste îndreptări au fost privite cu neîncredere. S-a format astfel o partidă care nu admitea că Biserica ar fi greşit şi s-ar fi alcătuit cărţi cu greşeli. Astfel, protopopii Avakum şi Ivan Neronov, preoţii Lazăr şi Nikita Pustoviat, membri în comisiile tipografice, tipăriseră pînă la Nikon cărţi de ritual aşa cum le moşteniseră, pline de greşeli, şi nu au voit să accepte nimic din ideile patriarhului, pe care le considerau inovaţii, erezii şi abateri, îndeosebi ţineau la : facerea semnului crucii cu două degete în loc de trei, scrierea numelui Iisus fără doi de «i», cîntarea Aliluia numai de două ori şi nu de trei ori, în Crez adăugau după «şi întru Duhul Sfînt» cuvintele «adevăratul Domn» ce suna a crez luteran cu accentul pe Revelaţia Sfîntului Duh. Crucea să aibă 8 capete, nu patru, deci trei de-a curmezişul, înconjurarea Bisericii să se facă după soare şi nu împotriva lui, să fie 7 prosfore la proscomidie şi nu cinci, apoi se respingea rostirea predicilor şi aşezarea amvoanelor în biserică şi altele.

In această situaţie, patriarhul Nikon a cules vreo 500 de manuscrise din mînăstiri şi călugărul Arsenie Suhanov i-a adus de la *Si.* Munte Athos 700 de manuscrise greceşti, pentru a se porni la corectarea cărţilor, pe care patriarhul o urmărea cu toată ardoarea. De fapt, patriarhul Nikon era hotărît pentru o reformă pe care o aprobase şi patriarhul Paisie din Ierusalim (1645—1660), într-o scriere specială, în care semnalase toate deosebirile liturgice observate în călătoria sa prin Rusia şi pe care călugărul din Kiev, Natanail, le adunase mai demult într-o «Carte despre credinţă» *(Kniga o vere,* Kiev, 1644). Nikon şi-a însuşit aceste propuneri şi de aceea, chemînd din Kiev dascăli învăţaţi, ca Epifanie Slavinetki şi Simion Poloţki, s-a apucat temeinic de lucru. In 1649 a şi întemeiat Academia slavo-greco-latină la Moscova.

In 1654, avu loc un sinod sub preşedinţia ţarului Alexei, în care patriarhul Nikon a făcut o expunere amănunţită a întregii reforme. S-a decis să se ceară şi aprobarea patriarhilor greci, cărora li s-a şi trimis o listă cu 28 întrebări în acest sens, la care se primi îndată răspuns afirmativ. Lucrul mergea repede, deşi se formase o rezistenţă destul de înverşunată, sub conducerea episcopului Pavel de Colomna şi a foştilor tipografi, în frunte cu Avakum şi Nikita Pustoviat. în cursul anilor 1655—56 s-au ţinut mai multe sinoade la care au participat patriarhii Makarie de Antiohia (f 1647—1672) şi Gavriil de Peci (ucis de turci în 1659) şi alţi ierarhi străini, între care şi Ghedeon al Moldovei (1653—1659), în care s-au aprobat noile cărţi liturgice : Ceaslovul, Triodul, Irmologhionul, Psaltirea, Molitvelnicul.

Dar aplicarea reformei, care în fond era numai o îndreptare a textelor greşit publicate, a stagnat şi patriarhul Nikon a căzut victima

rigilor şi unor greşeli ale sale, aşa că în 1657 a demisionat pripit, urmaş a fost ales Ioasaf. Totuşi, pentru ratificare se ceru convocarea ii sinod patriarhal. în anii 1666—1667 a şi avut loc vestitul sinod la Moscova, la care participară 30 de ierarhi, între care şi patriarhii sie al Alexandriei (1657—1678), Makarie III al Antiohiei, trei mi-politi din partea Patriarhiei Ecumenice, teologul Paisie Ligaridis de sa şi arhiepiscopul de Sinai, care reprezentau Patriarhia din Ieru-m. Procesul contra lui Nikon 1-a purtat Paisie Ligaridis, caracterizat Nikon ca «eretic şi agent provocator».

Sinodul a condamnat persoana lui Nikon, în schimb i-a aprobat 3rma care s-a generalizat cu toată împotrivirea grupării opuse ai *or* aderenti se numiră *staroviertji,* adică vechi-credincioşj. Deoarece *i* răsculat împotriva deciziilor sinodale, au fost numiţi şi *«rascolnici», zâ* răzvrătiţi. Aceştia credeau că prin îndreptarea cărţilor bisericeşti : realiza o cădere a Bisericii sub puterea lui antihrist. Prin această jotrivire au provocat o schismă care, fireşte, nu se poate asemăna cu

prin care luase naştere protestantismul în Apus.

Aici era vorba

0 încadrare primitivă în condiţiile de revoltă social-economică din

L Centrul de rezistenţă rascolnică a fost la început în mînăstirea

Dvetk de la Marea Albă, de unde schisma s-a răspîndit în Rusia

trală. Rascolnicii preferau să moară, să fie exilaţi şi chiar să fte

. de vii în biserici, decît să mai rămînă «în biserica lui antihrist»,

de mare era ignoranţa lor.

e. *Mai tîrziu, însuşi ţarul Petru cel Mare* (1682—1725), care i-a ;onit din motive de stat, *era privit ca «antihrist».* La aceasta se mai ugă şi disputa teologică din anii 1630—1691 dintre «latinofronii neni» şi fraţii Lichudis Ioanikie şi Sofronie (f 1717 şi 1730), greci

Kefalonia, care apărau poziţia ortodoxă în ceea ce priveşte pre-;rea Sfintelor Daruri. Pînă la urmă, rascolnicii au fost lăsaţi în pace, mizîndu-se în mai multe grupări sectare, peste 30, în două categorii : preoţi (popovţî) şi fără preoţi (bezpovţî). Ei reclamau «Stoglavul» îndreptător al lor, dar textul acestuia se răspîndise în copii greşite.

Cît priveşte reforma bisericească a ţarului Petru cel Mare, începînd

1682, ea era o adevărată revoluţie, dar nu pe tărîmul credinţei, ci idministraţiei. Format intelectual mai mult sub influenţa Apusului

1 anglicanismului, Petru era adeptul absolutismului luminat, care

centra în mîinile suveranului toate aspectele puterii de stat, dîn-

e o justificare politico-bisericească : statul tutelează toate sectoarele

ii interioare, inclusiv ale celei bisericeşti, cum scria în cartea das-

lui şi a sfetnicului său Teofan Prokopovici (f 1736) : «Dreptarea

monarhului». Apoi prin «regulamentul duhovnicesc» din 25 ia-rie 1721 sau Legea de organizare a Bisericii ruse, operă colectivă rului cu Teofan Prokopivici, era înlocuită demnitatea de

patriarh cu sinod *dirigent* (imitînd pe protestanţi), prezidat de mitropolitul din ■ograd (unde a fost mutată capitala în 1703) şi din care făceau parte u arhiepiscopi, şapte arhimandriţi şi doi protopopi, între ei con-rul ţarului şi protopopul armatei şi flotei. Ţarul era reprezentat tr-un funcţionar superior numit *oberprocuror.* împotriva acestei

reforme erau tradiţionaliştii, îndrumaţi de Ştefan Iavorski (f 1772), arhiepiscop de Cernigov şi locţiitor de patriarh între 1700—-1721, prietenul şi colaboratorul ţarului Petru cel Mare. Dar reforma primind aprobarea patriarhilor răsăriteni, care vedeau în ţarul Petru pe ocrotitorul lor faţă de samovolniciile turceşti, opoziţia s-a resemnat. Patriarhul ecumenic Ieremia al III-lea (1716—1726 ; 1732 —1733) a aprobat schimbările lui Petru cel Mare la 23 septembrie 1723.

De atunci s-a mai simţit influenţa principiilor protestante mai ales pe vremea ţarinei Ana Ivanovna (1730—1740), cînd ministrul ei, de origine germană, a introdus nu numai limba şi moda germană, ci a luat măsuri şi împotriva cărţii «Piatra credinţei», scrisă de Ştefan Iavorski, locţiitorul de patriarh şi rivalul lui Teofan Prokopovici, în care era combătut protestantismul.

După decesul Anei, a urmat la tron ţarina Elisabeta 1741—1761, care a inaugurat o epocă de mai mult sprijin pentru Biserica Ortodoxă, încît au fost închise biserici armene, moschei tătăreşti, au fost expulzaţi evrei, ceea ce dădea rascolnicilor posibilitatea să-şi ridice capul. Era pe vremea savantului M. V. Lomonosov (f 1765), ostenitor pentru ştiinţă şi limbă.

Urmă la tron ţarina Ecaterina a Ii-a (1762—1796) care era tolerantă, iar domnia ei cunoscu chiar măsuri contradictorii. Evlavioasă la început, din 1763 ea începu să secularizeze bunurile bisericilor şi mînăstirilor pentru a putea face daruri din ele nobililor şi ierarhilor devotaţi şi favoriţi ; în schimb clerul de parohie era lăsat pe seama credincioşilor.

Acest fapt însă nu a oprit-o să protesteze contra secularismului Revoluţiei franceze (1789), ale cărei idei propovăduite de Rene Des-cartes (f 1650) şi Voltaire (f 1778), le accepta în corespondenţa sa, dar le şi condamna în acelaşi timp. Toleranţa ei o simţiră rascolnicii şi iezuiţii. Apoi, întreita împărţire a Poloniei în 1772, 1793 şi 1795, din vremea ei, aduse la Ortodoxie vreo opt milioane de'uniţi, care se sim-■ ţeau atît de persecutaţi de fanatismul catolic. în schimb rutenii din Haliciu (Galiţia) şi Ucraina carpatică, atraşi prin silnicie la uniaţie între 1643 —1700, ajunseră sub dominaţia Habsburgilor. Abia spre sfîrşitul domniei, ţarina şi-a mai schimbat păr/erile prin intervenţ'a eruditului mitropolit Platon Levşin al Moscovef (f 1812).

Ştiinţa de carte se răspîndi în masele largi ale poporului în timpul lui Petru cel Mare şi Ecaterina If, ambii înfiinţînd o mulţime de şcoli în oraşe şi chiar la sate, în care predau cu sîrg apostolic un Sf. Dimitrie de Rostov (f 1703), mare neoisihast, apoi însuşi Teofan Prokopovici -şi Mitropolitul Platon Levşin, cel care a introdus limba rusă în- şcoli şi în scris. Pentru Biserică existau patru academii duhovniceşti şi 57 se-minarii eparhiale.

în aceste trei secole misiunea externă a Bisericii Ruse a crescut considerabil, atingînd în nord Karelia şi coastele Oceanului Îngheţat, *în* răsărit trecînd prin Siberia, după 1581, peste triburile calmuce şi chir-**ghize, în** sud spre Caucaz şi **Extremul Orient,** atingînd Kamciatka şi coastele Americii. în acest scop au fost succesiv înfiinţate Arhiepiscopiile de la Tobolsk, prin arhiepiscopul Kiprian (f 1620) şi de la Irkutsk, lîngă 19 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

ui Baikal, de arhiepiscopul Filotei (f 1721). Cei mai însufleţiţi minări erau monahii. Apoi în urma vizitei spătarului Nicolae Milescu *‚36* — f 1708) în serviciul ţarinei Ecaterina a Ii-a, la Peking (Beijing), 1672/4, s-a înfiinţat şi acolo un centru misionar, în 1694. La Irkutsk uat fiinţă un Seminar misionar cu limbile de predare rusă, mongolă chineză, Biblia fiind tradusă chiar în opt limbi care erau vorbite diferiţii localnici.

In acelaşi timp, Biserica Ortodoxă Rusă a depus mari strădanii de siune în interior către iudei, mahomedani şi rascolnici.

BIBLIOGRAFIE

Vezi notele precedente : lucrări de istoria rusă, scrise de D. P. Gorski, P. Us-ski, V. V. Bolotov, E. Golubinski, A. P. Lebedev; H. D. Dopmann, *Russische hodoxe Kirche in Geschichte und Gegenwart,* Berlin, 1977; B. H. Tatişev, *Istoria siiskaia,* voi. 2/3, Moscova—Leningrad, 1964; M. Pankratova, *Istoria U.R.S.S.,* *2,* Bucureşti, 1950 ; E. Donnert, *Das Moskauer Russland, Kultur und Geistesleben 15. und 16. Jahrhundert,* Leipzig, 1976, 244 p.; A. Şumkin, *Moskovskaia rus', s,* 1975 ; N. Zernov, *Les Russes et leur Eglise,* (în greceşte), Atena, 1972, 207 p.; im. Ioan Kologrivov, *Ocerki po istorii russkoi sviatosti,* Bruxelles, 1961 ; A. Kli-ov, *Reformationoe dvijenia v Rossii,* Moscova, 1960; G. Fedotov, *Sviatăe drev-*
Rusi, (pînă sec. XVII), ed. nouă, New York, 1959; H. Schaeder, *Moskau das \e Rom,* ed. II, 1957; I. Glazik, *Die russische orthodoxe Heidenmission, seit ■r dem Grossen,* Munster, 1954; L. Muller, Die *Kritik des Protestantismus in russischen Theologie, vom 16. bis 18. Jahrh.,* Stuttgart, 1951 ; A. M. Ammann, *llavische Kirchengeschichte,* Stuttgart, 1950; E. Benz, *Die Ostkirche und die ische Christenheit,* Tiibingen, 1949; T. Melnikov, *Istoria bisericească a rascol-\or,* Brăila, 1940; Editura Nauka "" *Krestianiskie vojni v Roşii 17—18 vekov,* :kva, 1974, 47 p. ; Al. V. Muller, *The spiritual Regulation of Peter the Great,* ira, 1972, 188 p.; M. Arseniev, Die *geistigen Schicksale des russischen Volkes, z,* 1966; Completări în colecţia «Bogoslovskie truda», Moscova, în 1974, vo-ul al 13-îea. Pentru antecedente: B. Grekov, *La culture de Russie de Kiev,* cova, 1947; I. Pulpea-Răm ureanu, *Bisericile ortodoxe cu specială privire asupra ricii Ortodoxe Ruse,* în «Studii teologice» I (1949), nr. 1—2, p. 3—30, pentru
XVI—XVIII. T. Spidlik, / *grandi Santi mistici russi,* Roma, 1977, 336 p.

Dezvoltarea Bisericii Ortodoxe Româee. Situaţia Bisericii Ortodoxe din Balcani, Austria şi Ungaria. Mitropolia de Karlovit *

Secolele XVI—XVII au adus şi pentru creştinii ortodocşi din sud-il Europei ca cei din ţările române, Ungaria habsburgică şi Balcani diţii şi împrejurări deosebite. Puterea turcească zdrobea în 29 au-t 1526 statul Ungariei feudale, iar în 1541 turcii au ocupat din nou [a şi au transformat Ungaria în paşalîc turcesc pentru 145 de ani, î la 2 septembrie 1686. Viena se vedea ameninţată. Pe de altă parte Moldova a recunoscut suzeranitatea turcească, începînd din timpul îvodului Petru Aron (1455—1457), care pentru prima oară a oferit anului Mohamed II (1451—1457), prin boierul Mihail Logofătul, nte de 9 iunie 1456, un tribut anual de 2000 piese aur (P. P. Pa-eseu, *Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la supunerea Mol-ei la tributul turcesc, Vaslui, 1456,* în «Studii», V (1952), p. 187—198).

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Şesan.

Muntenia plătea tribut turcilor din 1417, din timpul lui Mircea cel Bătrîn (1386—1418).

Transilvania, Banatul şi uneori Maramureşul s-au constituit din 1541 în principat autonom cu reşedinţa la Alba-Iulia, sub suzeranitatea turcească, plătind un tribut anual turcilor, ca şi Muntenia şi Moldova, pînă la 2 septembrie 1686, cînd Transilvania intră în componenţa Imperiului austriac.

Banatul şi o parte din Crişana au fost ocupate de turci în vara anului 1552 şi transformate în paşalîc cu centrul la Timişoara. Prin pacea de la Passarowitz (Pojarovaci, din 21 iulie 1718) Banatul a intrat sub stăpînirea Austriei.

Crimeea şi sudul Rusiei s-au aflat sub tătari pînă în sec. XVIII. Biserica Georgiei (Gruziei, Iviriei) era continuu supusă la asupriri din partea turcilor şi perşilor. în asemenea condiţii viaţa bisericească ortodoxă din aceste'părţi se dezvolta greu. Cu toate suferinţele însă poporul credincios şi-a păstrat neştirbită credinţa, singura mîngîiere şi singura îiidrumare culturală ce-i mai rămăsese.

1. *Biserica Română* îşi desfăşura, în epoca aceasta, activitatea în trei principate : Ţara Românească şi Moldova (fiecare din acestea avînd cîte o mitropolie cu două sau mai multe episcopii sufragane) şi Transilvania, care din 1541 devenise principat autonom sub suzeranitatea turcilor. Din pricina diferitelor schimbări de stăpîniri politice, păstoririle au fost uneori de scurtă durată, sporadice chiar, în sec. XVI scoase de sub jurisdicţia locală, cum a fost «Mitropolia Proilaviei» sau a Brăilei care depindea de Patriarhia din Constantinopol. în general, Biserica Română s-a consolidat în perioada aceasta, realizînd chiar o frumoasă înflorire culturală. Aceasta s-a produs mai ales după ce scrisul chirilic românesc a fost oficializat de mitropolitul Teoctist al Moldovei (1453—1477) după precizarea alfabetului făcută de către Dimitrie Cantemir (1710—1711) în *Descrierea Moldovei.* După apariţia primelor manuscrise româneşti la începutul secolului XVI, s-au realizat şi primele tipărituri de către Filip Moldoveanul la Sibiu (1544—1546), apoi de către diaconul Coresi la Braşov (1559—-1581).

Mulţimea de biserici şi mînăstiri clădite sau reparate se datoreşte lui Neagoe Basarab (1512—1521), Radu Paisie (1535—1545), Mihai Viteazul (1593—1601) şi mai ales lui Matei Basarab (1633—1654) şi Constantin Brîncoveanu (1688—1714) în Ţara Românească, apoi lui Petru Ptareş (1527—1538 ; 1541—1546), Petrii Şchiopul (1578—1579 ; 1582— 1592) şi Movileştilor (1595—1611) şi lui Vasile Lupu (1634—1653) în Moldova şi chiar unor fanarioţi, în secolul al XVIII-lea, ca Mavrocor-daţii şi Ghiculeştii, ţăranilor iobagi din Transilvania şi Maramureş, do-vedindu-se astfel puterea creativă a poporului român, care, pe lîngă eforturile depuse pentru ţară, era în stare să miluiască şi mulţimea de ierarhi greci, în colindare după milostenie în părţile noastre, şi să ajute aproape toate Bisericile ortodoxe căzute sub stăpînire mahomedana : Ierusalim, Sinai, Cipru, Constantinopol, Athos, Meteora din Tesalia, Bisericile sîrbă, bulgară, ruteană etc. Rolul de protectori ai ortodoxiei gre-

i l-au avut, de pildă, Vasile Lupu şi Constantin Brîncoveanu, dar Iţi domni români.

in relaţiile cu confesiunile protestantă şi romano- catolică, Biserica nană s-a dovedit tolerantă, dar şi intransigentă atunci cînd, sub aco- Imîntul dominaţiei politice se căuta convertirea românilor la vreo linţă străină lor, fie prin soli şi călugări romano- catolici în Ţara Ro- lească şi Moldova, fie prin stăpînirea calvinistă, mai tîrziu habsbur^ romano-catolică în Transilvania. Propaganda luterană s-a făcut mai t prin cărţi cu scop de cîştig, calviniştii însă au făcut uz de forţă ad- istrativă, instituind «episcopi» români calvinişti sau impunînd româ- r condiţii atît de grele încît au ajuns să sufere temniţă şi maltratări *i* la martiraj, ca mitropoliţii Ilie Iorest (1640—1643) şi Sava Branco- (1656—1680). Şi mai apăsătoare a fost situaţia Bisericii şi a româ- r ardeleni în urma încercării de siluire a conştiinţelor de la 1701, ., abuzîndu-se de puterea politică şi socială, s-a forţat înstrăinarea anilor de la vechea lor credinţă ortodoxă, «legea lor strămoşească». orul rămas ortodox şi fără conducere bisericească a rezistat însă *z* reuşind, prin sacrificii fără egal, să-şi redobîndească, după 60 de episcopie proprie, dar cu durerea de a se vedea dezbir.at în două re, ortodocşi şi uniţi, asmuţite una contra celeilalte de spiritul de inaţie papală, susţinut de către regimul habsburgic. Suferinţele au , însă credinţa, încît folosind şi traducerile vechi în manuscrise şi tipărite româneşte, Biserica română a ajuns la o conştiinţă puterni- unităţii şi valorii ei. Sinoadele de la Iaşi din 1642 şi 1645, pe vremea opolitului Varlaam (1632—1653), au condamnat «otrava sufletească» lvinismului, ceea ce au făcut mai tîrziu şi tipăriturile de la Bucu- şi Rîmnic ale mitropolitului Teodosie Veştemeanul (1668—1672 ; —1708), ale lui Antim Ivireanul (1708—1716) şi ale urmaşilor lor, uneori «în dar» pentru luminarea fraţilor ardeleni ameninţaţi de licism. Acestea sînt tot atîtea fapte care confirmă conştiinţa unită- e simţire şi de credinţă ortodoxă a poporului român. Dar, în timp litropoliile din Moldova şi Ţara Românească îşi aveau conduceri ape autocefale, aşa cum afirmă Dimitrie Cantemir în *Descriptio laviae,* deşi uneori au fost şi greci care recunoşteau scaunul Bucu- lor imediat după cel din Constantinopol, reuşind, spre sfîrşitul sec. II, prin Paisie Velicicovschi de la Neamţu (f 1794) o

renaştere a vie-
uhovniceşti de mare importanţă, Biserica ortodoxă
din Transilvania
se, potrivit politicii de stat a habsburgilor, în
dependenţă de mitro- ■
: sîrbă de la
Karloviţ.

2. *Sîrbii* au venit în nordul Dunării ca refugiaţi, de frica apăsărilor ;şti, în grupe răzleţe, încă de la sfîrşitul secolului XIV, dar masiv iul 1690 (vreo 37.000 familii), sub conducerea patriarhului de la ■Ipek, Arsenie III Cernoievici (1690—1706) şi s-au aşezat în sudul iriei, începînd din Croaţia pînă în Banat, constituind o unitate ape compactă şi organizîndu-se într-o impunătoare autonomie civilă sericească.

ta repetate rînduri, în cursul anilor 1688—89, făcuseră habsburgilor ite servicii de informatori şi de militari împotriva turcilor, luptînd 3ri în cete răzleţe de haiduci (uscoci). Pe la 1663, şi-au ales în per-

soana lui Gh. Brancovici (fratele mitropolitului Sava), un voievod care a fost uns în această calitate de către patriarhul de Peci-Ipek, iar Curtea din Viena 1-a înnobilat. însă apoi, temîndu-se de prea marele lui avînt, l-au arestat, la instigaţia nobilimii maghiare. în orice caz, grănicerii sîrbi primeau, în ţinuturile în care s-au stabilit, privilegii deosebite faţă de restul populaţiei ortodoxe din Austria şi Transilvania, ceea ce explică rapida lor dezvoltare culturală şi bisericească. Organizaţi într-o mitropolie, la Karloviţ şi şapte episcopii (organizaţie care îngloba între 1718—1739 şi Belgradul şi Oltenia), sîrbii îşi alegeau liber, în congrese naţional-bisericeşti, pe episcopii lor, pe care îi confirma Curtea din Viena. întrucît parte din rutenii supuşi Austriei au fost convertiţi silnic la catolicism de nobilimea austriacă şi întrucît, după 1701, românii ortodocşi din Transilvania rămăseseră 60 de ani fără păstori, mitropolitul de Karloviţ fusese recunoscut de Curtea de la Viena ca şef suprem al ortodocşilor din cuprinsul imperiului, incluzînd sub jurisdicţia sa, mai ales de la 1783, pe toţi ortodocşii din Bucovina, Transilvania, Banat, Ungaria, Croaţia şi chiar Dalmaţia. Avînd şcoli teologice (la Karloviţ) şi şcoli civile în aproape toate satele, încă din sec. XVI, sîrbii depăşiseră cultural pe ceilalţi ortodocşi, pe care căutau să-i domine şi din punct de vedere naţional, sîrbizîndu-le numele şi slujbele bisericeşti. Aceasta a provocat mari nemulţumiri, mai ales între românii de pe teritoriul episcopiilor de Arad, Timişoara şi Vîrşeţ, unde sîrbii erau cu mult mai puţin numeroşi decît românii. Congresele naţional-bisericeşti ale sîrbilor, în care 2/3 erau laici şi 1/3 erau clerici, deveniseră tribune de organizaţie politică, mai ales în urma Congresului de la Timişoara din anul 1790. De aceea, căpeteniile bisericeşti şi culturale ale românilor din aceste părţi şi din Transilvania au luptat ca să-şi dobândească episcopi români, fapt care s-a realizat abia la începutul sec. XIX. Pe de altă parte la adăpostul privilegiilor ilirice, de repetate ori confirmate (mai ales între 1770—79), Biserica Sîrbă a putut lupta cu succes pentru apărarea doctrinei şi organizării bisericeşti ortodoxe împotriva abuzurilor prozelitiste catolice, care nu au avut decît infime succese în episcopia Krijevaţ din Croaţia. Poporul a preferat să se răscoale şi să moară luptînd, sau să emigreze în Rusia, unde au înfiinţat o colonie numită «Serbia nouă».

în Balcani situaţia era mult mai grea. Administraţia turcească a fost relativ omenoasă în sec. XVI, asigurând libertatea de credinţă, păstrarea bisericilor, alegerea preoţilor şi episcopilor în schimbul ha-raciului şi al serviciilor de raiale. Dar sîrbii, albanezii şi bulgarii, cu excepţia muntenegrinilor viteji nu aveau drepturi politice, nici libertăţi sociale decît dacă treceau la mahomedanism. în schimb, pentru serviciile lor militare, ca paznici ai graniţelor şi ai drumurilor, sau pentru unele lucrări tehnice, industriale şi comerciale oprite de Coran, sîrbii şi bulgarii au reuşit de timpuriu să-şi îmbunătăţească simţitor situaţia, ajungînd chiar să-şi poată clădi biserici şi să le împodobească. în felul acesta mulţi creştini au ajuns la locuri de conducere în statul turc. Fratele vizirului Mehmet Socolovici, patriarhul Macarie de Peci (1557 —1573), a reuşit cu ajutorul fratelui său, să restabilească în 1557 patri-

lia sîrbă de Ipek (Peci), al cărei scaun rămăsese vacant o sută de ani fusese supus Ohridei. Astfel, el repunea în vigoare Biserica Sîrbă retosavică». Apoi, Patriarhia de Peci, prin extinderea stăpînirii tur-iti, !şi-a extins şi ea jurisdicţia chiar şi la nordul Dunării, pînă la da. Dar de la finele sec. XVI, a apărut corupţia în administraţia ceaşcă şi odată cu ea apar şi abuzurile. Episcopi şi egumeni ajungeau mai cei care plăteau sume mari paşei, vizirului şi mitropoliţilor, iar ■ştia, la rîndul lor, trebuiau să le plătească patriarhului. Nesiguranţa, begia ierarhilor după milostenii nu numai în Răsărit, ci şi în Apus, sa de carte şi în general mizeria clerului erau de acum la culme. Sin-•i macedonenii, prin comerţul lor strălucitor, au reuşit să se . ridice această vreme. Clădeau biserici în toate oraşele balcanice şi din re-nile stăpînite de habsburgi, unde s-au organizat sub formă de com-îii de comerţ, la Braşov, Sibiu, Timişoara, Mişcolţ, Buda, Viena etc. susţineau o întreagă operă de cultură, întemeind o mulţime de şcoli tipărind cărţi în Moscopole, cel mai mare tîrg din Balcani în sec. rIII cu populaţie aromână. Intre timp mulţi din titularii patriarhiilor 3ă şi bulgară fuseseră omorîţi de turci, ca de pildă Gavriil din Peci, 1659, pentru simpla bănuială de legături politice. De altfel, tot pen-

motive de acest fel, fuseseră arse încă în 1595 moaştele Sfîntului fa, lîngă Belgrad. Din aceleaşi pricini patriarhii Arsenie III Cerno-ici, în 1690, şi Arsenie IV Iv'anovici Sakabent (1737—1748), în 1737 emigrat la Karloviţ, iar amartolii macedoneni şi uscocii (haiduci) ai s-au răsculat. Paralel cu emigraţia sîrbă la nordul Dunării s-a sgistrat şi una bulgărească, a chiprovicenilor în Muntenia si Banat, le erau atraşi apoi la catolicism, formînd astfel prima temelie pentru scopia catolică de la Bucureşti (1808).

3. La bulgarii ortodocşi stăruia pentru afirmare naţională aminti-

Sfinţilor Chirii (f 8"69) şi Metodiu (f 885), a Sfîntului Ioan de Rila tski ; f 946) şi mai ales a Sfîntului Eftimie, fost patriarh de Tîrnovo, 75—1393) care s-a luptat şi a murit în 1400 batjocorit, pentru a fi rat creştinismul şi însăşi fiinţa naţională a bulgarilor contra stăpînirii mane. Patriarhii de la Ohrida, fiind mai mult greci, nu erau conside-

de bulgari ca patriarhi pentru ei. De fapt ultimele, decenii de există a patriarhiilor de la Ohrida şi Peci se caracterizau prin o încerca-ie elenizare a lor, ca de altfel şi a altor scaune episcopale şi egume-le, mai ales[1] din Bulgaria şi Macedonia. Nemulţumirea adîncă din iurile bulgarilor s-a trezit în urma celebrei «Istorii a Bulgarilor», isă de călugărul Paisie de Hilandar Hilandarski (1762), în care se cau paginile de glorie şi de cultură bulgărească de altădată şi se emna la renaşterea acestei culturi. Dar, cum patriarhiile de la Peci Dhrida duceau o existenţă precară, ele au fost desfiinţate de pa-rhul de Constantinopol Samuil I Hangeris (1763—1768 ; 1773—1774)

motive politice şi mai ales financiare (justificate însă în mod caic), la presiunea statului turc, că într-un singur stat, cel turcesc, nu te să existe decît o singură organizaţie patriarhală, adică cea «Ecu-aică», celelalte fiind mult mai tîrzii, create doar pe cînd existau sta-[1] sîrb şi bulgar. Astfel, la 11 septembrie 1766, sultanul Mustafa al

III-lea (1757—1776) desfiinţa printr-un decret patriarhia sîrbă de Ipe (Peci), iar patriarhul ecumenic Samuil I Hangeris o trecu sub jurisdicţi Patriarhiei Ecumenice.

Un an mai tîrziu, la 16 ianuarie 1767, acelaşi patriarh ecumenic trecut patriarhia greco-bulgară de Ohrida sub jurisdicţia Patriarhie Ecumenice, rămînînd astfel singura Patriarhie în Imperiul turc pîn după primul război mondial (1914—1918). Aceasta a fost numită ape de credincioşii sîrbi şi bulgari ca «filetism» etnic unilateral.

în general, Bisericile ortodoxe din sud-estul Europei au trecut pri grele încercări, fiind asuprite, pe de-o parte de statul turc ajuns descompunere, iar pe de altă parte, în Imperiul austro-ungar, fiind ex puşi prozelitismului asupritor al calviniştilor şi mai ales al catolicilo habsburgi. Biserica şi statul rus au putut frîna în parte aceste fort asupritoare ale Ortodoxiei, mergînd pînă la ameninţarea Vienei război dacă nu acordă libertate religioasă românilor din Transilvani (1759). Dar cele patru războaie care s-au purtat de către habsburgi ruşi contra turcilor, în sec. XVIII, au fost o grea sarcină şi pentru eres tinii din aceste părţi, mai ales în Albania, Bulgaria, Armenia şi Geor gia. In acelaşi timp au adus o uşurare pentru că prin tratatul de pac încheiat între Rusia şi Turcia la 21 iulie 1774 la Kuciuk Kainargi — sa din Dobrogea de miazăzi —, sub împărăteasa Ecaterina a Ii-a (1762-1796) Rusia a obţinut dreptul de protectorat asupra creştinilor ortodoc: din Balcani, ajutîndu-i, nu numai militar ca pe regii episcopi din Mur tenegru, ci şi cultural şi bisericesc, trimiţîndu-le cărţi şi obiecte biser: ceşti, sau primindu-i în Rusia pentru ajutoare materiale şi învăţături

B I B L I O G R A F I E

Vezi notele precedente.

1. Documentar : Symposium : *«L'epoque phanariote»,* Thesalonike, 1974, 483 p
E. Hoesch, *The Balkans,* trad. din limba germană, Londra, 1972, 213 p.; N. G. Sv<
ronov, *Histoire de la Grece moderne,* ed. IU, Paris, 1972, 126 p.; Sf. Sinod Sîr
Spomenik 750 god. *autokefalnosti srpske ţrkve,* (1219—1969), Beograd, 1970; P.
Episcop Nikanor, *Pravoslavna ţrkva pod Habsburgom* (Karloviţ), în «Glasn
sprske pravosl. ţrkve», 5, Beograd, 1972, p. 188, ş.u.; M. Mirkovici, *Polojai srpsl*
ţrlive pod turskom vlastu (1459—1766), Beograd, 1965, 224 p. ; G. Ostrogorsk(
Serhien nach dem Tode Duschans, Beograd, 1967; B. I. Sliepcevici, *Geschichte d*
serbischenorth. Kirche, (pînă în sec. XVIII), Miinchen, 1962; Idem, *Ukinuiie pecii*
patriarşie, Beograd, 1939; Episcop Ilarion, Iz *istorii pecike patriarşie,* Sr. Karlo-\
1931 j L. Hadrovics, *Le peuple serbe et* son *Eglise sous la domination turque,* P
ris, 1947; B. J. Burici, *Icone iz Jugoslavie,* Beograd, 1961; O. Milanovici, *Fruşk*
gorski mănăstiri, Novi-Sad, 1975; D. Kaşici, *Srpski mănăstiri u Hrvatskoi ; Slav*
mi, Beograd, 1971; 374 p.; D. Stefanovici, *Stara srpska muzika,* Beograd, 19î
220 p.

2. V. Zlararski, *Istoria na bălgarskata dărjava prez srednite vekove,* voi.
Sofia, 1972; Academia bulgară, *Documents and materials on the histoty ot t*
Bulgarian people, Sofia, 1969, 527 p.; Iv. Dujcev, Medi'oaevo *byzantinoslavo,* 3 vc
Edit. Brill, Leiden, 1965—1971 ; M. Macdermot, A *history ol Bulgaria,* (1393—188

Londra, 1962, 355 p.; Iv. Pastuchov, *Bălgarskata istoria,* voi. 2, Sofia, 1943; P.
Episcop Partenîe-Levski, *Jitia nă bălgarskite svetii,* ediţia nouă, Sofia, 1974, 671 j
Iv. Dujcev, *Rilski monastir,* Sofia, 1960; despre Paisie Hilandarski vezi monogra
de P. Arnaudov, Hr. Hristoc şi B. Angelov, Sofia, 1972—3; C. Velichi, *Curs de*
loria modernă a Bulgariei, Universitatea Bucureşti, Facultatea de istorie, 1974.

3. Pentru Biserica Română, hrcrări de N. Iorga ; numeroase istorii de limbă teratură română, de variaţi autori; FI. Dumitrescu, *Contribuţii la istoria limbii ne vechi* 1973, 289 p.; Pr. Prof. Gh. Moisescu, Prof. St. Lupşa şi Prof. Alex. eseu, *Istoria Bisericii Române, 2* voi. Bucureşti, 1956 ; M. Păcurariu, *Istoria Bi-ii Ortodoxe Române,* Sibiu, 1972, p. 95—261 ; M. Şesan, *Dimitrie Cantemir şi i română,* în «Mitropolia Ardealului», XVIII, (1973), nr. 9—10, p. 951, ş.u.;

Despre limba liturgică la români, în «Mitropolia Ardealului», XX (1975), nr.

p. 16—28; Silviu Anuichi, *Patriarhia de Peci (Ypcc) între anii* Î557—2766. *'.urile ei cu sîrbii din Banat si Ungaria,* în «Studii teologice», XIV (1962), nr.

p 429—440; Idem, *Raporturile dintre Patriarhia de Ypek şi cea de Ohrida,* c. X/V—*XVIII,* ibidem, XIV (1962), nr. 9—10, p. 570—581 ; Idem, *Rolul mitro-i de Karlovitz în apărarea Ortodoxiei din Austro-Ungaria,* în «Ortodoxia», (1961), nr. 3, p. 419—432; Idem, *Activitatea mitropolitului Pavel Nenadovici —1768) de Karlovitz în slujba Ortodoxiei,* în «Studii teologice», XIII (1961), —10, p. 543—551 ; S. Pollo — A. Putto, *Histoire de 1'Albanie,* Edit. Horvathm e, 1974, 372 p., prima istorie scrisă de albanezi, de la începuturi pînă azi.

Propaganda rornano-catoîică în Răsărit. «Unirile» cu Roma *

Catolicismul post-tridentin, influenţat de spiritul dominator intro-de iezuiţi, nu s-a mulţumit să cîştige o parte din poziţiile pierdute naştерea Bisericilor luterane, reformate şi anglicane, ci a căutat să atacuri noi asupra Bisericilor ortodoxe şi eterodoxe, aflate în pe-la aceasta în grele condiţii politice şi sociale. Dorinţa de dominare palităţii se făcuse cunoscută în «cruciadele» silnice şi în «încercă-de unire» din veacurile XI—-XV. La Florenţa, în 1439, grecii bi-ni nu recunoscuseră nici una din cele patru inovaţii latine, filioque, atoriul, azimele şi primatul papal, ci au admis numai primatul 1, «potrivit sfintelor canoane», adică numai cel onorific. în plus, orenţa s-a discutat ca de la egal la egal şi nu s-a făcut caz nici îhisma din 1054, cum s-a încercat la Lyon în 1274, şi cu atît mai L de refuzul latinilor faţă de botezul ortodox cum a fost cazul la iliul de la Constanţa în 1414—1418. «Inovaţiile unilaterale» latino-Le au devenit astfel motive de înstrăinare pentru că se încerca de an introducerea lor forţată şi în Biserica ortodoxă.

1. Metodele

\cum, după schimbarea împrejurărilor politice şi sociale, au fost îbate şi metodele de prozelitism. Munca organizată şi spiritul de ;are la realităţile politico-sociale pe care le-au dovedit iezuiţii şi care au exploatat la maximum slăbiciunile locale, politice, sociale, rale, financiare şi bisericeşti au dus pînă la urmă la unele succese nare în spaţiul ortodox şi eterodox.

1. Iezuiţii foloseau mai ales arma culturală. Erau cei dintîi dăscăli iropei centrale şi răsăritene, în epoca de după Reformă : Austria, ria, Moravia, Polonia, mai ales Transilvania, Croaţia şi Slovenia ist înţesate cu tipografii şi colegii nenumărate, din care unele de universitar, ca Vilna şi Braunsberg în Polonia, Olomouţ în Mo-

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Şesan şi Pr. prof. I. Rămureanu.

ravia, Tyrnavia şi Koşiţe în Slovacia, apoi la Viena, Buda şi în altn locuri. Peste toate domina şcoala centrală iezuită din Roma «Collegiurt romanum», înfiinţată în 1551, din care au roit apoi o serie întreagă d< secţii pentru fiecare popor sau Biserică mai mare : Collegium maro niticum (1584) şi Collegium Illyricum (1576), infiltrînd şi înstrăinare,; de ortodoxie. S-a înfiinţat apoi, în 1622, un Institut de coordonare « întregii opere misionare, vestita «Congregatio de propaganda fide». Ir actul de întemeiere se spunea, între altele, că ortodocşii nu se mai po salva decît prin Biserica papală. Desigur, nu se mai cerea şi părăsire» ritului ortodox sau eterodox după ce s-a văzut că slujbele liturgice for mează pîrghia de rezistenţă a creştinilor din Răsărit.

Astfel era promovată *«uniaţia»* sau *«greco-catolicismul»* pentri ortodocşi şi vechii orientali, cu îngăduirea iniţială a ritului şi limbii în vederea latinizării ulterioare, căci credincioşii şi teologii răsăriten erau miraţi că se pot mîntui alţii numai supunîndu-se papei. Ulterioi însă ei trebuiau să-şi însuşească toate dogmele şi canoanele Bise ricii papale.

Apoi s-a căutat ca prin şcolile şi tipăriturile prozelitiste de la Roma din Polonia, ori Ungaria să se documenteze că nu există propriu-zii diferenţă prea mare între credinţa Apusului şi a Răsăritului, ci o «per petuă concordanţă», cum se arăta în cărţile grecilor renegaţi, ca Lee Al-latius (1588 — f 1669), grec din insula Chios, Petru Arcudius dir Corfu (f după 1633), N. Comnen Papadopol (f 1740), prieten al stolnicului Constantin Cantacuzino (1640—1714), iezuitul Petru Skargs (f 1612) din Polonia şi alţii. Liturghia şi slujbele grecilor, se spunea confirmă acest punct de vedere, adueîndu-se citate privitoare la «Fi lioque», primat, purgatoriu, săvîrşirea Tainelor etc. şi căutîndu-se s? se arate că singur catolicismul, apărat de marile puteri apusene, ma poate salva Ortodoxia îngenunchiată, despre care se vorbea şi se seri» cu dispreţ şi cu păreri unilaterale. Aşa s-a înstrăinat cu timpul, dir interes, o parte din nobilimea română şi ruteană. Nicolae Olahu; (f 1568), primat al Ungariei şi întemeietor al primei universităţi 1< Tyrnavia în Slovacia, a păstrat conştiinţa unităţii de limbă a moldovenilor şi muntenilor cu ceilalţi români din Transilvania, pentru că e însuşi era de origine română (de la Sibiu) şi din viţa voievodală a Ţări Româneşti. De aceea îşi menţinea în continuare numele de «Olahuss — Valah — român.

Alt, mijloc de care s-a uzat din plin, poate chiar cel mai obişnuit a fost cel politic. Nunţii apostolici ajungeau să conducă viaţa politică *î* habsburgiior şi a polonezilor, unii din ei ca Antonio Possevino propu neau chiar la Moscova, lui Ivan IV cel Groaznic (1533—1584), mîntuires prin supunere.

Iezuiţii foloseau spionajul, insinuări politice îndrăzneţe şi uneor chiar justificau crima politică, precum se afirma aceasta către voievozi români : Mihai Viteazul (1593—1601), Matei Basarab (1633—1654) şi Constantin Brîncoveanu (1688—1714), ortodocşi convinşi, ca să-i timoj reze şi să-i apropie de Vatican.

Spovedania şi mijloacele spirituale au fost folosite în acest scop. ii misionari iezuiţi făcuseră chiar «şcoală complexă», ca de pildă dinalul maghiar Leopold Kollonics (1698—1701), arhiepiscop de :tergom şi primatul Ungariei, urzitorul «unirii» forţate cu Roma a jr români ardeleni (1698—1701), după ce fusese «cavaler de Malta» ieei încadrat în acţiuni de «cruciat». Alţii au folosit falsul şi viclenia chiar, violenţa şi teroarea ca, de pildă, episcopii din părţile Sătma-ui şi Ioasaf Kunţevici (f 1623), episcop de Poloţk din Bielorusia, t pentru care au fost omorîţi de poporul răsculat.

2. Dintre «unirile» cu Roma mai cunoscute sînt cele încheiate cu : loruşii, ucrainenii şi rutenii ortodocşi. Aceştia fuseseră încorporaţi iticeşte în administraţia polonă la 9 iulie 1569, cînd s-a încheiat aşa-nita uniune de la Lublin, prin care Polonia s-a unit cu Lituania, mai pe cînd iezuiţii erau atotputernici, pe vremea regelui Sigis-nd III Vasa (1587—1632). Atunci ei au fost lipsiţi de orice drept ii, fiind consideraţi iobagi şi supuşi exploatării din partea nobilimii i arendaşilor nemiloşi. Aceşti ortodocşi numiţi *chlopi = ţărănoi,* erau nizaţi pentru credinţa lor ; conducătorii lor, nobilii, pentru a-şi păstra ;rile, au trecut la catolicism (f 1608). Abia cîţiva nobili, în frunte principele Constantin ele Ostrog (y 1608), Vişnevski, Gizel, cneazul refugiat Kurbski şi alţii au mai rămas credincioşi Bisericii străbune, oorul a avut noroc doar cu cazacii îndrăgostiţi de libertate şi de :odoxie, precum şi cu «frăţiile» de meseriaşi şi negustori de prin şele polone, lituane şi rutene, care şi-au dat toată contribuţia mer-d pînă la «Dieta polonă» pentru apărarea Ortodoxiei. Lipsea însă soana care să coordoneze toate mijloacele de rezistenţa faţă de asal-ile catolice. Această persoană s-a aflat în prinţul Constantin de Ostrog trogski), tipăritorul Bibliei slave din 1581. Dar clerul n-a fost în :e să-1 secondeze cum s-ar fi cerut.

Criza care stăpînea conducerea Bisericii bieloruse, ucrainene şi ru-e n-a fost numai de ordin administrativ, precum înlăturarea din un a energicului mitropolit Onisifor Petrovici şi înlocuirea lui cu tatornicul şi molatecul Mihail Rogoza, ci era mult mai adîncă ; în *i* disputelor, predicilor, spovedaniilor, fastului ritual, şcolilor şi acti-îţii caritative dovedite de iezuiţi, mai ales în timpul ciumei din 1570, i dintre ierarhi înclinau spre uniaţie, căci li se făgăduia schimbarea jbelor şi, în schimbul recunoaşterii papalităţii, libertatea de cult şi "area în Dieta polonă şi în Senat. Episcopii : Ignatie Posii de Poloţk Kiril Terleţki de la Luţk au devenit campionii unirii. Insinuîndu-se partea celor doi episcopi că nobilii ortodocşi îi autorizează spre acest în caz că patriarhii greci le-ar aproba gestul, fruntaşii ortodocşi au semnături în alb în acest sens celor doi episcopi, care însă au plecat ele direct la Roma, cerînd «primirea în sînul Bisericii catolice». în ătură cu acest mare eveniment jubila în 1595 cu cuvinte înflorite dinalul Cezar Baronius (f 1607). Sinodul ţinut în 16—20 octom-3 1596 la Brest—Litovsk pentru confirmarea şi semnarea festivă a stui act unionist a pus pe ortodocşi în faţa unui fapt împlinit : mi-politul cu cinci episcopi,

cu puţin cler şi cu mai puţini credincioşi au

semnat unirea în faţa nobilimii, a armatei şi a regelui, pe cînd episcx de Lemberg şi Przemysl, cu peste 200 de preoţi şi călugări, cu iera patriarhali, între care Ciril Lucaris, rectorul gimnaziului din Ostr mai tîrziu patriarh ecumenic (1620—1638, cu cinci întreruperi), şi prin Constantin Ostrogski, cu mult popor, protestară împotriva samavolnii prin care s-a falsificat voinţa poporului ortodox.

Cu toată această acţiune imorală, dar folositoare catolicismu papa Urban VIII (1623—1644) şi-a exprimat marea sa bucurie faţă cele întîmplate la Brest şi a aprobat unirea ortodocşilor la 23 dece brie 1595 ca şi cînd ar fi fost o consecinţă firească a unirii de Florenţa.

Dar, de fapt, «Biserica unită» din Polonia nu primea privileg făgăduite, trebuind să treacă peste un calvar îndelungat. Loc în Di nu i s-a dat şi ritul grec era batjocorit, bisericile ortodoxe erau profan şi răpite ortodocşilor, chiar dacă erau în majorităţi zdrobitoare în rohii. Poporul s-a răsculat împotriva silniciilor uniate ale «martirul Iosafat Kunţevici (1623) şi şi-a primit în cele din urmă, în 1620, *i* scutul trupelor cazace, 6 episcopii ortodoxe pentru scaunele răpite catolici. Era cu prilejul trecerii prin Kiev a patriarhului Theophan Ierusalimului (1608—1644). Libertatea şi vitalitatea Bisericii ortod< din Polonia s-au restabilit pe vremea mitropolitului Petru Movilă (163; 1646). în schimb Biserica unită a continuat să fie batjocorită şi di sinodul din 1720, în care s-a luat atitudine împotriva încercărilor latinizare a ritului grec.

Auzind de toate cele ce se întîmplau în Polonia, apoi în Tran: vania şi în alte regiuni cu ortodocşi, patriarhul ecumenic Serafin {1733—1734) 1-a proclamat pe marele patriarh Fotie (Photios) din sec. (858—867 ; 877—886 f 899), care se împotrivise papalităţii, drept si al Bisericii ortodoxe întregi, pentru ca ortodocşii, acolo unde erau oj maţi, să aibă un fel de reazem spiritual contra uniaţiei.

Mai tîrziu, prin împărţirea întreită a Poloniei, în anii 1772, *V* şi 1795, bieloruşii,' ucrainenii şi rutenii au ajuns în componenţa Ruf şi astfel au putut să se întoarcă la Ortodoxie. în schimb cei din Gal: austriacă au fost mai departe forţaţi să rămînă în urriaţie.

Sub aceleaşi presiuni ale nobilimii catolice s-a săvîrşit şi «unir< rutenilor din Ucraina subcarpatică, unde episcopii de Muncacs, Va; şi Partenie, avînd slabe legături ierarhice cu Kievul, cu Iaşii Moldo[1] sau cu Bălgradul ardelean = Alba-Iulia, au oscilat între 1642—1700 în uniaţie ori Ortodoxie. Rutenii din Rusia subcarpatică — podcarpatică s-au unit cu Roma în sinoadele de la Ujhorod (Ungvar) din 24 aj lie 1649 şi 15 ianuarie 1652 şi în sinodul de la Muncacs din 1690—16 Pentru ei voievodul Moldovei Constantin I Basarab zis Cîrriul a *z* în 1664 o biserică de piatră. Prin intervenţia arhiepiscopului magh de Esztergom, primatul Ungariei, Leopold Kollonics (sec. XVII), statornicit episcopia unită de Muncacs.

Cu acest prilej au fost distruse prin ardere toate arhivele ortod< locale ca să nu se mai poată afla vreodată că regiunea şi populaţia seseră ortodoxe.

2 Unirea **unei părţi a românilor din Transilvania cu Roma**

(1698—1701)

'rin pacea de la Karloviţ din 26 ianuarie 1699, Transilvania, prin-autonom sub suzeranitatea turcilor din 1541, a trecut sub stăpînirea riului habsburgic. în Transilvania predominau principii calvini ma-i din punct de vedere politic, iar românii, care constituiau majo-a populaţiei, erau ortodocşi. Biserica romano-catolică, în colaborare ipăratul Austriei (1658—1705), pentru a micşora influenţa calviniş-şi a spori numărul catolicilor, a recurs la atragerea românilor la a cu Biserica Romei între anii 1698—1701. -

n această acţiune rolul principal l-au jucat cardinalul Leopold nics, arhiepiscop de Esztergom, primatul Ungariei, împăratul Aus-Leopold I, crescut de iezuiţi, mai înainte «cavaler de Malta», şi ii Paul Ladislau Bârâny, parohul bisericii catolice din Alba-Iulia; rerat la 1700 în Slovacia, şi Gabriel Hevenessy, consilierul cardina-Kollonics.

'rin «rezoluţia» din 14 aprilie 1698, împăratul Leopold I făcea cu-t preoţilor ortodocşi români din Transilvania de sub păstoria mirtului Teofil de Alba-Iulia (1692—1697) că, dacă se vor uni cu ca romano-catolică, recunoscînd pe papa drept cap al Bisericii, /or bucura de privilegiile clerului catolic.

a rîndul său, arhiepiscopul de Esztergom, cardinalul Leopold Kol-, făcea cunoscut la 2 iunie 1698 preoţilor români, în timpul mi-itului Athanasie Anghel de Alba-Iulia (1698—1701), că se vor a de privilegiile clerului catolic dacă acceptă, unindu-se cu Bi-

Romei, *cele patru puncte florentine,* aprobate prin decretul de de la Florenţa din 6 iulie 1439, şi anume : 1. Papa, capul Bise-2. Filioque ; 3. Purgatoriul ; 4. Folosirea azimei la Sfînta Eu-ie.

î urma acestor promisiuni, care ulterior nu s-au respectat întru la 7 octombrie 1698, un număr de 38 de protopopi au semnat >a-Iulia un act în limba română prin care declarau că se unesc cu ica Romei, cea catholicească», urmînd ca şi ei să se bucure de ;giile de care se bucură «mădulările şi popii acestei Biserici», or, s-a adăugat pe pagina întîi a actului un «postscriptum» prin « specificaseră condiţiile unirii, accentuîndu-se : *«cum pre noi şi iţele noastre (urmaşii noştri) din obiceiul Bisericii noastre a' Ră-■ui să nu ne clătească. Ci toate ţărămoniile, sărbătorile, posturile, tină acum, aşa şi de acum nainte să fim slobozi a le ţinea.»* agina a doua a actului cuprinde declaraţia redactată în limba

dar textul ei, cum s-a dovedit de cercetările făcute de istoricii Lupaş şi Silviu Dragomir, a fost falsificat de iezuiţi, care au at în latineşte noi condiţii în vederea unirii şi prin care se desfiinţa t mitropolia ortodoxă a Transilvaniei.

a 16/28 februarie 1699 împăratul Leopold I a dat *«întîia diplomă iină»* prin care se prevedea înfiinţarea Bisericii unite şi favorurile ite clericilor români care vor accepta unirea cu Roma.

In vederea perfectării unirii, mitropolitul Athanasie Anghel a ple cat la sfîrşitul lui ianuarie 1701 la Viena unde, fiind pus în faţa une comisii de judecată pentru 22 de acuzaţii urzite de iezuiţi, a fost con strîns să accepte unirea cu Biserica Romei. La 24 martie 1701, Athanasi Anghel a fost hirotonit pentru a doua oară ca preot, iar a doua 25 martie ca episcop «unit», nu mitropolit, după ritul catolic, de cardi naiul Leopold KoUonics şi doi episcopi catolici.

împăratul Leopold I dădu la 19/30 martie 1701, «a doua *diplorrn leo-poldină»,* în 15 articole, care poate fi socotită actul de întemeieri a Bisericii unite din Transilvania.

Deşi mitropolia ortodoxă a Transilvaniei de la Alba-Iulia a fos acum desfiinţată, cea mai mare parte a românilor din Transilvania a rămas la credinţa ortodoxă a Răsăritului, protestînd şi luptînd cu ener gie în diferite chipuri şi în diferite ocazii împotriva uniaţiei. Astfe nobilul român Gavriil Nagyszeghi, pentru că a protestat contra uniri cu Roma, a fost întemniţat cinci ani. Alţi români au fost exilaţi.

Chiar şi episcopul unit Inochentie Micu (1730—1751 ; f 23 sep 1768) a suferit la Viena şi la Vatican pentru că cerea aplicarea pro misiunilor pentru unire, bazîndu-se, în 1743, pe îngăduinţele principilo calvinişti din 1609, 1624, 1663. Neîmplinirea promisiunilor a dus în 174 la marea mişcare de opoziţie, susţinută de mărturisitorii Visarion Sara ţăranul Nicolae-Oprea Miclăuş din Sălişte, care au murit în închisoare de la Kufstein, din Austria, în Munţii Tirolului, şi călugărul Sofroni de la Cioara. Se constată şi o largă emigraţie a românilor ortodocşi, sai «fugă» spre Moldova şi Ţara Românească. în această atmosferă se în cadrează şi revoluţia lui Horia, Cloşca şi Crişan din 1784, înăbuşită îi sînge şi cruzimi. Poporul român ardelean nu a acceptat unirea cu Rom şi chiar dacă unele din urmările culturale ale acestui act au fost folo sitoare, ca «Şcoala ardeleană», faptul nu se datora sentimentelor pro catolice sau prppapale ale corifeilor ei, ci de fapt celor popular-naţionale De altfel nici situaţia «uniţilor» sau «greco-catolicilor» nu s-a prea îm bunătăţit sub «ocrotirea» cenzurii înjositoare a «teologului» iezuit.

De aceea rămîn ca mare pată în istoria acestei uniri silniciile inchi zitoriale ale episcopului unit Petru Pavel Aron (1753—1764), încunu nate de distrugerile cu tunul şi prin ardere de către generalul Nicola Adolf Bukow, în 1761, a celor peste 140 de mînăstiri din Ardealul seco lului XVIII.

La «unirea cu Roma» au mai trecut şi vreo 10.000 de «valahi» *âh* Croaţia, Slovenia şi Istria, refugiaţi acolo de frica turcilor. La începu ei au rămas în grup mai compact, dar văzînd misionarii catolici că nu-pot converti, i-au împrăştiat ca grăniceri între Stiria şi Cacica, und apoi au fost «convertiţi» prin mijloace brutale la «unire», avîndu-şi în sec. XVII, centrul în episcopia Mareea, iar după ce au venit sîrbi ortodocşi în sud în 1690, în Knrjevaţ, episcopie sufragană arhiepiscopie catolice din Zagreb. Prin mijloace sîngeroase şi de propagandă conţinu; au fost astfel atraşi şi o parte din sîrbii din Banat, locuitori împreun. cu românii şi mai ales între bosnienii şi bunevaţii (Herţegovina) emi graţi în sec. XVII în Slovenia şi Bacika (cîteva sute de mii), unde ai

catolicizaţi direct la ritul latin, ca şi pavlicienii din Bosnia şi ;egovina.
Italo-grecii sau populaţiile greceşti autohtone din Calabria şi Si-imigrate acolo din Albania, din Epir şi de pe coastele Dalmaţiei, iveau încă în sec. XVI biserici şi mînăstiri ortodoxe, rămase de pe lea stăpînirii bizantine din Italia. Lipsindu-le legăturile canonice cu rarhie ortodoxă şi neavînd şcoli de pregătire, cu timpul italo-grecii î pierdut independenţa mai ales pe la 1600, cînd papa Clement VIII *2*—1605) a oprit populaţia să mai asiste la slujbe ortodoxe săvîrşite ei peste 200 de preoţi greci căsătoriţi. Rînd pe rînd erau opriţi de ujbă toţi preoţii greci, afară de oraşele mari comerciale, îndeosebi st şi Veneţia, unde datorită împrejurărilor politice mai liberale, ii au dezvoltat chiar o impresionantă activitate cărturărească şi tropică mai ales sub arhiepiscopul Gavriil Seviros (1616). De im-anţă deosebită a fost şi şcoala neoelenistică şi tipografia lui Toma ginis (1636). Dar tocmai pentru aceasta, în 1700, patriarhul latin larigo din Veneţia le-a impus uniaţia.

3. **Uniaţia printre orientali**

Din cuprinsul patriarhatelor ortodoxe greceşti orientale, numite în it «melkite» (probizantine), cel care i-a apropiat de unirea cu a a fost patriarhul Kiril III de Antiohia. Pentru a ajunge în scaun ■ofitat de neînţelegerile interne între ortodocşii greci şi arabi şi a ocat o schismă pe la 1700, declarîndu-se, în 1724, unit cu Roma, ru a cîştiga favoarea puternicilor ambasadori catolici din Istanbulul ?sc, germani şi francezi. Lipsa de tact a patriarhului legitim Sil--u (1724—1766), care a denunţat sultanului pe unii creştini, a avut rmare trecerea la uniaţie şi a altor «melkiţi». A greşit şi patriarhul dt Dimitrie Kapasulis al Alexandriei, în 1712, înclinînd tactic spre ţie. Cînd patriarhii ortodocşi de Constantinopol, Alexandria şi Ie-lim au declarat la sinodul de la Istanbul, din 1756, nevalabilitatea zului catolic, pentru silniciile la care se preta misiunea catolică, melkiţi, pentru motive personale, s-au dezbinat şi mai mult. Cei au trecut la uniaţie au şi primit, pentru întărirea prozelitismului, patriarh propriu, mai întîi cu sediul în Liban şi apoi mutat la ase.

La rit latin au fost trecuţi în decursul veacurilor de asuprire latină aliană mulţi greci din insulele Mediteranei (Dodecanez), mulţi din să căutînd să se întoarcă la ritul grec, ca italo-grecii, cărora li s-au ; şi trei episcopi greci.

Dintre eterodocşii trecuţi direct la rit latin,[1] sau acceptînd numai sa cu Roma, dar păstrîndu-şi ritul, au fost armenii din Polonia, iintîi care s-au unit în sec. al XVI-lea, apoi cei din Transilvania 'rla, 1686) şi îndeosebi cei din catolicosatul de Sis (Cilicia, 1742) şi Constantinopol. Vestit între armenii uniţi a devenit ordinul de ?ări mechitarişti (după numele întemeietorului, Mechitar, — 1749). şcoli şi tipografii la Veneţia şi Viena. Spre sfîrşitul sec. XVIII, caii au cîştigat mai ales prin mijloace politice şi o parte din sirienii

iacobiţi, care primiră un patriarh unit propriu. Teren mai puţin înclin; uniaţiei l-au prezentat copţii din Egipt, precum şi etiopienii, cu toat presiunea italiană. în schimb maroniţii din Liban, numiţi astfel dup! mînăstirea întemeiată de apostolul local Sf. Maron, au fost uniţi c Roma încă de pe vremea cruciadelor, unire care a fost confirmată ap< după sinodul de la Florenţa în 1445. De aceea, mai tîrziu, papa Gr gorie al XlII-lea (1572—1585) a întemeiat un «collegium maroniticurr la Roma. Din mijlocul lor au răsărit învăţaţi celebri, ca fraţii Assemai şi alţii. Au primit şi ei un patriarh propriu.

în general «unirea» cu Roma era o formă hibridă, condamnai chiar de mulţi teologi catolici. Sub orice regim s-au născut şi au trăi «unirile» au provocat mult venin confesional, cum de altfel a reci noscut-o, la împlinirea a 100 de ani de activitate a colegiului grec di Roma, în 1677, Urban Cerni, secretarul Congregaţiei *«De propaganc fide».*

BIBLIOGRAFIE

1. D. M. Nicol, *Byzantium* —■ *its ecclesiastical history and relations wiih ti*
Western World, Londra, 1972, 336 p.; D. Geanakopoulos, *Byzantine East and Lat*
West, Oxford, 1966, 206 p.; G. Zananiri, *Papes et patriarches,* Paris, 1962;, P. I
laniuk, *The iilth Lateran Council (1512—151?) and the Eastern Churches,* Toront
1975; P. Veri, *Chiesa Romana* e *«rito* greco» *(1566—1596),* Brescia, 1975, 304 p
G. Fedalto, ta *Chiesa latina in Orienle,* voi. 1, Verona, 1973, 526 p ; W. Vrie
Rom und die Patriarchatc des Ostens, Freiburg im Br., 1963; A. M. Alpato
Russkaia istoriceskaia nrvsl i Zapadnaia Evropa 12—17. *vekov,* Moscova, 197
476 p.; Ed. Winter, fiom *und Moskau,* Wien, 1972, 490 p. ; Idem, *Papstum ui*
Russland, 2 voi., Berlin, 1960/1 ; B. J. Ramm, *Papstvo i Rus* (sec. X—XV), Moscova ■
Leningrad, 1959; I. Tyciak, *Zwischen Morgcnland und Abendland,* Diisreldorf, 194!
J. Webster — Grant, *Die unierten Kirchen,* Berlin, 1973, 375 p.; R. Janin, *h*
Eglises orientales et Ies rites orientaiix, Paris, 1955, ed. IV.

2. Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal*
secolul XVIII, T. I., Sibiu, 1920; Idem, *Românii din Transilvania şi unirea cu I*
serica Romei. Documente apocriie privitoare la 'începuturile unirii cu Catolicism
roman (Î697—1701), Bucureşti, 1963; Silviu Dragomir, Românii *din Transilvan*
şi *unirea cu Biserica Romei,* în «Studii şi Materiale de Istorie Medie», III, 19^
p. 323—339 şi în «Biserica Ortodoxă Română», LXXX (1962), nr. 9—10, p. 863—9
şi extras. Leon Pădureanu (= Li viu Stan), *Adevărul asupra «unirii» religioa*
de la 1700, în «Ortodoxia», I (1949); Pr. prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Biserii*
Ortodoxe Române, v. 2, Bucureşti, 1981, p, 294—314, cu bogată bibliografie
p. 369—339; Ioan Lupaş, *Dezbinarea bisericească a românilor ardeleni în lumi*
documentelor din întîia jumătate a veacului al XVIII-lea, în «Studii, conferiri
.şi comunicări istorice», t. I, Bucureşti, 1928, p. 231—267; O. Bîrlea, *Die Unh*
der Rumänen (1697 bis 1701) în lucrarea lui W. de Vries. *Rom und die Pairiarchc*
des Ostens, Freiburg—Miinchen, 1963 *(Orbis Academicus,* Bd. III, 4, p. 132—18C
Mathias Bernath, *Habsburg und die Aniänge der rumänischen Nationsbilclung,* Li
den, 1972.

3. M. Şesan, *Ortodoxia în iaţa Relormei* şi a *Uniaţiei,* în

«Mitropolia *fi*
dealului», VII (1962), nr. 3—6, p. 262—283; Idem, Unirea
florentină şi papalităţi
în «Mitropolia Ardealului» VI (1961), nr. 7—8, p. 403—423; Idem, De ce *Uniaţic*
Iaşi, 1946, 24 p. ; 1. Pulpea-Rămureanu, *Limbajul necreştin Solosii de papalitc*
iată de celelalte confesiuni creştine, în «Ortodoxia» VI (1953), nr. 2—3, p. 394—42
Idem, *Speciiicul Ortodoxiei în comparaţie cu Biserica romano-catolică şi proti*
tantismul, în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei» XXXII (1956), nr. 10, p. 577--60
T. M. Popescu, *Sensul schismei* şi *al unirii Bisericilor,* în «Omagiu Mitropolitu
N. Bălan». Pr. Prof. D. Stăniloae *Uniatismul din Transilvania, opera unei întreite* s
nicii, în «Bis. Ort. Rom.», LXXXVII (1969), nr. 3—4, p. 355—339; Idem. *Lupta*

ama Iui Inochentie Micu Glain, în «Bis. Ort. Rom.», LXXXVI (1968), nr. 9—ia 1137—1185; reprodus şi în lucrarea *Uniatismul din Transilvania, încercare dezmembrare a poporului român,* Bucureşti, 1973, p. *49*—105; C. Albu-M. Capoianu *colae Olahus, corespondenţă cu umaniştii,* Bucureşti, 1974, 351 p.; I. S. Firu- Albu, *Umanistul Nicolaus Olahus,* Texte alese, Edit. ştiinţifică, 1968, 278 p.; Milius, *Les Habsbourgs, I'Eglise et Ies Slaves du Sud,* Paris, 1970; Despre Bise-ile vechi orientale: J. Th. Novakateşh, D/e *syrisch-orthodoxe Kjrche der sud-lischen Thomus-Christen,* Wurzburg, 1967; B. Spuler, *Die morgenländischen ■chen,* Leiden, 1964, 253 p.; M. Abegjan, *Istoria drevne-armianskoi literaturi,* I, Erevan, 1944, şi Ed. II revăzută, Erevan, 1975, 606 p.

Raporturile Bisericii Ortodoxe cu protestanţii ; Patriarhii îeremia II, Meletie Pigas şi Kiril Lukaris *

Marea criză spirituală în Biserica Apusului, care a dat naştere Pro-tantismului, s-a petrecut într-o vreme şi în împrejurări sociale, cul-•ale şi politice deosebite de cele din Răsărit, încît multă vreme noile >erici : luterane, calviniste sau anglicane, aproape nu ştiau că mai stă o Biserică ortodoxă în cadrul unui stat pe care-1 conduceau tanii Semilunei. A fost şi rămîne o mare durere în acest fapt că r-o vreme cînd mare parte din lumea Apusului s-a rupt de Roma, .7, protestanţii n-au cunoscut învăţătura şi tradiţia Bisericii Ortodoxe e i-ar fi ferit de exagerările cunoscute.

1. încă din 1451 încercaseră *husiţii de la Praga o unire* cu Biserica odoxă de la Constantinopol, iar mai tîrziu, în 1575 şi 1747, tot aceiaşi iiţi, cunoscuţi sub numele de «Fraţi Moravi» şi aliaţi ai «Herren- ;enilor», au întreprins încercări de unire cu Biserica ort. greacă, iind în acest sens patriarhilor de Constantinopol, dar fără efect.

înclinarea husiţilor spre o Biserică naţională nu era străină de spi-il ortodox, care a rămas sădit în străfundurile sufletului ceho-morav pe vremea fraţilor Constantin-Kiril şi Metodie şi amplificat ulterior î relaţiile sociale şi religioase dintre valahii ortodocşi şi moravii iţi.

2. Mai importante au fost *relaţiile dintre luterani şi ortodocşi.* De t, încă în polemicile sale contra denaturărilor catolice, Luther se srta la Biserica ort. greacă, despre care spunea că nici ea nu admite natul papal, purgatoriul şi altele." Dar orientarea scolastic-umanistă ^formatorilor i-a oprit să cerceteze mai de aproape izvoarele de cre- :a şi tradiţia Bisericii ortodoxe în care ar fi aflat temeiuri doctrinare anonic-administrative anticatolice.

Totuşi Wittenberg-ul a avut ucenici şi din Moldova dintre ne-âni. Astfel un absolvent doctor de la Wittenberg, originar din Mol-a, cunoscut cu Luther, scria la 11 martie 1532 către tipografia sveipoldt din Krakovia, existentă. încă din 1491 cu litere chirilice, loreşte să publice Evanghelia şi Epistolele pauline în limbile polonă, nană şi română ; dar acest demers nu a avut consecinţe. Era vremea are activa la Sibiu, la

tipografia săsească a lui Griffirs, Filip Mol-

* Capitol redactat de Pr. prof. M. Şesan.

doveanul, pictor, folosind literele de cirilică românească pentru tipăi turile sale din 1544 şi 1546. Era tocmai vremea în care umanistul s Johannes Honterus trecuse la luteranism, în Braşov.

Cum patriarhul ecumenic Ioasaf II (1555—1565) fusese inform atît despre luteranismul de la Wittenberg, cît şi despre pătrunderea 1 în Transilvania, 1-a trimis pe diaconul Dimitrie Mysos, în primăva lui 1559, la Wittenberg. Mysos a luat contact cu Filip Melanchto ideologul luteranilor protestanţi, stînd acolo aproape cinci luni. Pr el a trimis Melanchton la Constantinopol o scrisoare, însoţită de tr ducerea grecească a *Confesiunii Augustane,* cu rugămintea de a fi citi şi de a se spune părerea, cerîndu-i totodată patriarhului să nu dea cr zare calomniilor răspîndite de monahii latini pe seama luteranilor. I> se ştie însă de vreun răspuns al patriarhului ecumenic.

Această tăcere era desigur legată de împrejurarea că Mysos, t mîndu-se de a nu fi considerat eretic luteran de către ortodocşii mc doveni şi greci, din cauza simpatiei arătată faţă de protestanţi, nu s mai întors la Constantinopol, ci s-a oprit la Braşov, unde Melanchtt avuse legături cu Prof. Val. Wagner. Astfel colaborează Mysos cu Han (Johannes) -Benkner şi cu Diaconul Coressi pentru editarea unui Cat hism (în 1559) cu idei protestante, scriindu-1 în slavonă, greacă şi r mână. Apoi a mai colaborat cu Iacob Heraclid Despotul, voievodul Mc dovei, la ctitorirea şcolii umaniste de la Cotnari, în 1562, unde veni ca profesor Johannes Sommer, în locul Prof. Gaspar Peucer, ginere lui Melanchton. Dar nici moldovenii nu au fost atinşi de protestantisi cum nici mai tîrziu ardelenii români, chiar cînd după 1569 s-a impi Pavel Tordaşi ca «episcopul celor de limbă română» şi a înregistr unele succese uşoare şi trecătoare prin Hunedoara, Zarand şi Ban; Aşa a apărut *Palia de la Orăştie,* din 1582, dar consecinţe confesiona nu s-au arătat nici atunci şi nici mai tîrziu, după ce venise Ioan Am Comenius în Transilvania, la Safoşpatak (1650—1654) şi unii princi calvinişti ai Transilvaniei au încercat chiar forţa pentru calvinizar< românilor.

Protestanţii stăruiau în general în contactul lor cu Patriarhia Ea menică, în dorinţa unei alianţe antipapale. Astfel în 1566 hugheno' din Franţa s-au adresat patriarhului ecumenic Mitrofan III, cunoscîr toleranţa acestuia faţă de neortodocşi şi trimiţîndu-i *Mărturisirea l de credinţă;* nu au primit însă nici un răspuns. între timp, prieten lui Melanchton, David Chytraeus, cunoscînd la Viena nişte greci, le admirat vechile rînduieli liturgice, împărtăşirea sub ambele feluri, c sătoria preoţilor şi condamnarea primatului papal ; dar el nu put< înţelege unele «superstiţii» ale lor cu privire la cinstirea sfinţilor a sfintelor icoane. El a compus atunci o lucrare, tipărită în 1568 mult răspîndită mai ales în Polonia şi Suedia, primind de acolo a1 răspunsuri favorabile cît şi nefavorabile, precum cel primit din part< lui Antonio Possevino după 1580.

3. Dar teologii luterani nu s-au descurajat. Venind în 1572 la I tanbul ambasadorul german David Ungnad, teologii de la Tiibinge i-au asociat în suita sa pe pastorul Ştefan Gerlach ca să ducă tratatn de unire cu patriarhul ecumenic Ieremia II (1572—1595).

Acesta aducea din partea vestiţilor teologi Martin Crusius şi Iacob -eas două scrisori şi o cuvîntare tradusă în greceşte, în care se ia că Biserica luterană nu este eretică, ci Biserică adevărată. Patri-1 Ieremia II 1-a primit pe Gerlach şi a promis că va răspunde. La ;ptembrie 1574, teologii din Tiibingen au scris din nou, de astă dată ţindu-i o nouă traducere in greceşte a «Confesiunii Augustane» şi du-i să se pronunţe. Patriarhul răspunse acum protestanţilor afir-necesitatea ca să rămînă credincioşi doctrinei creştine lăsate de ;os şi de Apostolii Bisericii Sale.condusă de sinoade, aşa cum le-a scut şi le-a păstrat scrisul Părinţilor bisericeşti şi în continuare înătatea ecumenică. A accentuat totodată rătăcirea inovaţiilor pro-nte cu privire la : Biserica invizibilă, lipsită de Sf. Tradiţie, fără le bune, fără toate cele 7 Sfinte Taine harismatice, dar, în schimb, înd rătăcirea învăţăturii Filioque. în acest răspuns, ca primul tra-ie teologie comparată-simbolică, patriarhul era ajutat de teologii osie şi Ioan Zygomalas, de Damaschin de Naupakt, Mitrofan din ;a şi de alţii.

n scrisoarea din 15 mai 1576, cu 21 capitole şi în două părţi, paiul Ieremia II răspunse punct cu punct «Confesiunii Augustane», ătînd precis doctrina despre «sola fide» atît de importantă în Pro-itism, apoi pe cea despre caracterul invizibil al Bisericii şi despre irul Tainelor, subliniind caracterul ldr harismatic, stăruind pentru itatea formelor de cult, sărbători, sfinţi şi icoane. Acelaşi răspuns at şi la 1 mai 1579. La o a treia încercare a protestanţilor, Ieremia puns, la 6 iunie 1581, că dacă nu admit adevărurile doctrinale pe le afirmă Biserica ortodoxă şi pe care le-a tratat în cele două scri-dogmatice anterioare, urmează că o unire între cele două Biserici oate fi posibilă, rugîndu-i la urmă ca să nu mai încerce să-i mai pe această temă, decît amical dacă doresc.

Corespondenţa acesata avea o importanţă deosebită, căci ea punea u prima oară în contact Biserica veche a Sfinţilor Părinţi cu Bi-i nouă a teologilor protestanţi, plină de inovaţiile cugetărilor indi-iliste şi care urmărea de fapt un scop prozelitist, de a cîştiga pe ocşi la Protestantism în lupta contra Catolicismului., De aceea, nsurile patriarhului Ieremia, fiind prima combatere ortodoxă a ţiilor protestante, au cîştigat în Biserica răsăriteană un caracter >lic. Mult zgomot au făcut — deşi protestanţii voiră să rămînă se-— răspunsurile lui Ieremia în Polonia, unde iezuiţii le-au publi-itre anii 1582—1584 de mai multe ori, combătîndu-le tendinţa pro-;tă ; aceasta a provocat publicarea în 1584 de către Martin Cru-a întregii corespondenţe în lucrarea «Turco-graecia». ■ Nici încercarea din timpul patriarhului Meletie Pigas al Alelei n-a fost mai norocoasă. In mai-iunie 1599, se adunară la Vie-tr-o conferinţă mixtă protestanţi (luterani, fraţi boemi şi moravi) odocşi. Conferinţa avea scop pur defensiv, de a contrabalansa in-ţa prea mare a catolicismului. Ea a şi fost inspirată din partea moşilor de prinţul Constantin Ostrogski. In scrisoarea trimisă de stanţi patriarhilor Meletie Pigas şi Matei II de Constantinopol se

exprima nădejdea unei adevărate uniri. Meletie Pigas a răspuns la 8 de cembrie 1600 prin două scrisori către Kiril Lukaris, aflat atunci c; exarh în Polonia, că nu poate fi vorba decît de o unire tactică-politică şi nu de una religioasă. El preciza următoarele : «e dureros că unire; dintre ortodocşi şi protestanţi în momentul de faţă constituie o mar< greutate, nu numai din pricina depărtării geografice, dar şi dogmatice în chestiuni asupra cărora toţi creştinii trebuie să fie de acord şi s; aibă acelaşi cuget. Dar avem nădejdea de unire a lor în viitor, prii bunăvoinţa lui Dumnezeu. Pînă atunci între ortodocşi şi protestanţi s< cade să existe relaţii de prietenie, duse în dragoste şi pace creştină *T&* ciprocă».
Aceste precizări exprimau o poziţie de ecumenism chiar modern 5. *Contactul calviniştilor cu Ortodoxia* a fost mai dramatic, cun o ilustrează «cazul patriarhului Kiril Lukaris». Crescut în şcoala Apu sului, la Padua şi Veneţia, Kiril Lukaris a fost trimis de patriarhu Meletie Pigas în Polonia (1594—1600) spre a sprijini Biserica ortodox; atît de greu încercată de silniciile iezuite. Prin şcolile de la Ostrog ş Vilna, unde a tipărit cărţi antilatine, şi prin predicile lui însufleţite ş învăţate, Kiril Lukaris a stabilit un început solid de rezistenţă contr; Catolicismului, fapt pentru care iezuiţii din Polonia au căutat să-1 în temniţeze, ca pe exarhul Nikifor din Constantinopol, după «realizare; unirii» de la Brest. Lukaris a petrecut şi în ţările române şi s-a întîlni în Moldova chiar cu Mihai Viteazul, considerat de greci viitor «bazi leu» de tip bizantin, ocrotitor al Ortodoxiei şi învingător asupra turci lor. în 1602 a fost ales patriarh la Alexandria (— 1620) şi din nou ; vizitat ţările române în activitatea sa anticatolică, apreciată de protes tanti, dar atrăgînd ura iezuiţilor şi unele plastografii compromiţătoare Apoi în 1621 a ajuns patriarh ecumenic la Istanbul, unde influenţa ie zuitilor crescuse după 1609.

Pe vremea războiului confesional occidental de 30 de ani (1618-1648), patriarhul Kiril, în calitate de etnarh al grecilor, a fost silit d' împrejurările extrem de grele în care trăia Biserica ortodoxă în impe riul turcesc, să oscileze diplomatic între rivalităţile ambasadelor cato lice (franceză şi germană) şi protestante (engleză şi olandeză) şi s. caute apropiere de puterile calviniste. In această situaţie 1-a trimis p Mitrofan Kritopulos la regele Angliei, trimiţîndu-i în dar «Codicel* Alexandrin» al Bibliei. Apropierea sau simpatia patriarhului Kiril faţ de reprezentanţii calvinişti, care l-au ajutat materialiceşte şi politiceş te, a fost exploatată de aceştia prin abuz pînă la compromitere chia confesională. Astfel au fost predicatorul valdens Antonie Leger şi am basadorul Corneliu Haga ; primul a publicat pe seama patriarhului Ki ril Lukaris variate plastografii de compromitere şi al doilea a patrona cu semnătură, se pare, publicarea în latineşte, în 1629, şi apoi în gre ceste, în 1633, la Geneva a unei «Mărturisiri de credinţă» calvinizant pe numele patriarhului. Scandalul a fost enorm, exploatat atît de ca tolici cît şi de protestanţi împotriva ortodocşilor. Patriarhul Lukari s-a jurat că nu este opera lui, căci era un adevărat ortodox ; aceasta dovedeşte scrisoarea sa către principele calvinist al Transilvaniei, Ga

Bethlen, în 1629, care urmărea calvinizarea forţată a românilor din a», în care, în stil deosebit de frumos şi ferm, afirma că «dacă da' consimţământul la o astfel de dezertare, nu i-ar fi destul nici rile iadului să o răscumpere». Apoi îndemna pe cazacii ortodocşi ere Biserica ortodoxă a Răsăritului pentru care el începuse o ope-rioasă de luminare, tipărind cărţi şi înfiinţînd şcoli. ,i, pe cînd iezuiţii şi ambasadorii catolici : germanul Rudolf Schmidt n'cezul De Cesy, plănuiau capturarea patriarhului şi ducerea lui ţa închizitiei din insula Malta, patriarhul Lukaris, ajutat de am-orii protestanţi, englezul Thomas Rowe şi olandezul Corneliu respingea acuzele variate, prin scrisorile sale din 1634, adresate rei, apoi către ţarul rus Mihail Feodorovici şi către breslele orto-
din Liov, Kiev, Ostrog şi altele (descoperite abia în 1905), prin îşi afirma ortodoxia şi condamna pe autorii pretinsei mărturisiri, n aceste împrejurări au intervenit pentru el la sultan atît regele z Gustav Adolf, cît şi voievodul Vasile Lupu al Moldovei, pentru eaşezat a 5-a şi a 6-a oară în tronul patriarhal. Pînă la urmă însă a apuseană susţinută de latinofronii greci ca Kiril Kontaris şi a biruit; patriarhul Kiril Lukaris a fost arestat din ordinul mare-izir turc şi sugrumat de ieniceri la 7 iulie 1638. Dar prin jertfa
sale, patriarhul Kiril Lukaris a făcut ca să naufragieze definitiv rile de ademenire ale Romei, precum şi cele ale calviniştilor. Oria patriarhului Kiril Lukaris biruia.

'rin acest «caz», relaţiile dintre ortodocşi şi protestanţi au atins ?a şi totodată declinul; interpretările unor apuseni că Ortodoxia înclinat spre Protestantism, etichetînd-o ca «Ecclesia graeca luthe-ms», s-au dovedit nedrepte. Biserica ortodoxă nu înclina nici spre icism şi nici spre Protestantism, cum o dovedesc sinoadele orto-din cursul secolului al XVII-lea.

'rin lucrarea Spătarului Nicolae Milescu : *«Enchiridion sive Stella talis Occidentali splendens...»,* publicată la Stockholm în 1667, nii catolici şi protestanţi erau lămuriţi asupra Ortodoxiei, în pri-•înd în problema Euharistică. Este drept că, în toiul frămîntărilor, L Koridaleu şi apoi ucenicul său Ioan Kariofil au fost acuzaţi de
patriarhul Dositei de unele accepţiuni neortodoxe, dar acuzaţia a espinsă şi lucrurile lămurite, mai aies de teologii români, lavantul Dimitrie Cantemir, ajuns membru al Academiei de ştiinţe erlin în 1714, a rămas" credincios Ortodoxiei. Contactul cu Răsăritul ax fiind făcut de unii apuseni, interesul protestanţilor pentru Orto-
a rămas treaz.

B I B L I O G R A F I E

Vort und Mysterium-Brielwechsel zwischen den Tiibinger Theologen und dem ʳchen von *Konstantinopel* (1573—1581), Stuttgart, 1958; K. Rosemond, Cy-■*ucaris—Sermons* (1598—1602), Edit. Brill, Leiden, 1974, 167; W. Bates. *Cyril* ris *and his Coniession — an examination* of *an East-West debacle,* în rn Churches. News Letter».7O, 1974/5 p. 5—14; E. Benz, *Endseiierwartungen en Ost und West,* Freiburg, 1973, 266 p.; Idem, *Wittenberg und Byzanz* Ieremia II), ed. II, Munchen 1971, 300 p.; K. Rosemond, *Patriarch Kyrill s und seine Begegnung mit dem Protestantismus des* 37. *Jahihunderts,* Got-

tingen, 1970 ; H. Weber, *Reformation, Orthodoxie und Rationalismus,* ed. II, 3 vo: Stuttgart, 1966; I. Karmiris, *Luther und Melanchthon ilber die orlhodoxe Kirche* în «Kyrios» VI, 1966, p. 169 ş.u. ; Idem, 'Op9o8o5îa xaî TipoTEa-caMTiafio?, Atena, 1937 ş ediţie nouă; G. A. Hatziantoniu, *Patr. Kynllos Loukaris,* Atena, 1954; E. Bem *Die Ostkirche im Lichte der protestantischen Gcschichtsschreibung,* Freiburg, 1952 G. Zacharides, *Tăbingen und Konstantinopel,* Gottingen, 1941 ; I. Papamihail, *Kyril los Loukaris,* Atena 1939; D. Mânu, *Activitatea patriarhului ecumenic Ieremi*$_a$ *I pentru întărirea Ortodoxiei,* în «Glasul Bisericii» XXXIII (1974) nr. 3—4, p. 328-338; I. I. Ică, *Mărturisirea de credinţă a lui Mitrotan Kritopulos,* Sibiu, 1972, p. 2: ş.u., 43—53 ; 97—103, cu bogată bibliografie ; M. Şesan, *Ortodoxia în iaţa Reforma ţiei şi Uniaţiei,* în «Mitropolia Ardealului», VII (1962), nr. 3—6, p. 262—283; lderr *Comenius şi românii,* în «Mitropolia Ardealului» IV (1959), nr. 3—4; p. 195 ş.u. Idem, *Husiţii şi Ortodoxia,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei» XXXIV (1958), ni 3—4; p. 218—227; Idem, *Comemorarea patriarhului Kiril La-aris,* în «Mitropoli Ardealului» III (1958), nr. 7—8, p. 574 ş.u.; Ş. Papacostea, *Moldova în epor*$_a$ *Reior mei,* în «Studii de istorie» 4, 1958; p. 55—78; Idem, în «Romanoslavica» 'XV, 1967 p. 211 ş.u. ; N. Chitescu, *Ortodoxie şi Protestantism,* în «Ortodoxia», II (1950), nr 3 ; p. 383—439; Al. Ciurea, *Mărturisirea de credinţă a Spătarului Nicolae Milescu* în «Ortodoxia» X (1958), nr. 4, p. 511—538; T. Bodogae, Din *istoria .Bisericii Orto doxe de acum 300 de ani,* Sibiu, 1945 ; P. Binder, *Românii şi ReSorma* în «Studii d limbă literară şi filologie», III Bucureşti 1974; p. 209 216. Despre «teoria luterană cu privire la introducerea limbii române în Biserică şi respingerea ei vezi la M. Şesan, *Die Siebenbiirgische Reformation und die rumăvjsche Orlliodoxie,* în «Kirch im Osten», voi. 18, Gottingen, 1975, p. 73—80, cu bibliografie la problemă; Iden *Despre limba liturgică la români,* în «Mitropolia Ardealului» XX (1975), nr. 1—2, ţ 24—28 cu amănunte ; Idem, *Ober die Bem'ihungen um die Einluhrung der Volks sprache in die rumănische Kirche,* «Festschrift Ed. Winter», Berlin, 1966, p. 82—91 vezi şi E. Chr. Suttner, *Der Wiederholl von Reformation und Gegenreiormalion be den Rumănen Siebenburgens,* în «Wurzburger Geschichtsblătter» 35—36, Wiirzburc 1974, p. 381—401 ; P. S. Episcop Antonie Plămădeală, vicar patriarhal, *Clerici orto docşi ctitori de limbă şi cultură românească,* Bucureşti, 1977, p. 13 ş.u.

Sinoadele ortodoxe din : Iaşi (1642), Constantinopol (1643) şi Ierusalim (1672). Mărturisirile de credinţă. Raporturi cu anglicanii*

Impresia pe care a produs-o drama patriarhului Kiril Lukaris (162 —1623 ; 1623—1633 ; 1633—1634 ; 1634—1635 ; 1637—1638) atît întn catolici şi protestanţi, cît şi în Biserica ortodoxă, a fost atît de puternică îneît a zguduit tot secolul al XVII-lea. Propaganda apuseană exploats pe de o parte, nenorocirea Bisericii greceşti, ajunsă jucărie în mîna sul tanului, iar pe de altă parte căuta să atragă privirile ortodoxe spre «sin gura salvare» care mai putea veni prin unirea cu Roma, mai ales că în tre aceste două Biserici ar fi existat o «concordie» şi «un consens per petuu», cum scriau în cărţile lor Petru Arcudius în 1619, Leo Allatiu în 1648 şi — după 1650 •— chiar jansenişlii şi galicanii francezi în ce lebrele lor cărţi precum cea despre *Perpetuitatea' credinţei,* de Nicola Arnauld. în acelaşi timp însă protestanţii a[f]irmau că episodul cu privir la Kiril Lukaris a fost o încercare greacă de apropiere de calvinism, cee ce este, desigur, fals. Ambele tabere căutau deci să atragă Biserica or todoxă de partea lor. Războiul de 30 de ani nu se terminase ; în domeniu cultural el a durat mult peste anii 1648. De aceea se cerea neapăra luarea unei atitudini ortodoxe.

Capitol redactat de Pr. prof. M. Şesan.

a. Sinodul **de la Constantinopol (1638).** Prima condamnare a •*turisirii* atribuite lui Kiril Lukaris s-a-făcut în sinodul ţinut la Con-
itinopol, la 24 septembrie 1638, sub preşedinţia patriarhului latino-
t Kiril II Kontaris (1633 ; 1635—1636 ; 1638—1639), de faţă fiind şi
•iarhii : Mitrofan Kritopulos al Alexandriei şi Teofan al Ierusali-
ui, împreună cu -20 de mitropoliţi şi 20 de arhimandriţi, egumeni
iari demnitari bisericeşti. Sinodul a condamnat atît opera, cît şi pe
>r, mai ales că preşedintele sinodului îi fusese rival. De notat este
ui că la această condamnare s-a asociat însuşi prietenul şi succeso-
său la Alexandria, Mitrofan Kritopulos (1636—1639).

Se observă deci că lucrurile nu erau precizate deplin : unii dintre rhii ortodocşi erau de părere că, sub influenţa iezuiţilor şi a presiu-duşmănoase făcute de Kiril II Kontaris, sinodul din 1638 mersese i departe atunci cînd a condamnat şi persoana lui Kiril Lukaris, pe | cei mai mulţi îl ştiau ortodox. Iar pe de altă parte, defecţiunile copului ucrainean, Meletie Smotriţki, ca şi faptul că papaliştii răs-leau între ruteni un catehism catolic (1632), iar în Ardeal calviniş-ipăreau, la 1640, un catehism calvinesc, l-au îndemnat\ pe patriarhul ;enie de Constantinopol să convoace în mai 1642, la Constantinopol, iinod de 45 ierarhi şi alţi clerici, care au condamnat numai «*Mărtu*-ea» atribuită lui Kiril Lukaris, capitol cu capitol. Sufletul sinodu-a fost marele predicator Meletie Sirigul (1586—1664). în redactarea •esului verbal al şedinţei sinodului sînt înşirate, pe lîngă cele 32 de iituri greceşti, şi 5 ale delegaţilor români şi 8 ale delegaţilor ucrai-, ierarhi şi dascăli, care au participat apoi, în toamna aceluiaşi an, inodul de la Iaşi. Dar, întrucît aderaseră toţi la hotărîrile redactate Meletie Sirigul, acesta le-a intitulat, în gramata tipărită, în numele elor sinoade.

b. **Sinodul de** Ia **Iaşi (1642)** pregătit prin înţelegerea dintre mi-
olitul Petru Movilă (1633 — -j- **22** dec. 1646) şi domnitorul Vasile
u (1634—1653) s-a întrunit în toamna anului 1642 (6 sept. — 27 oct.)
iserica «Sfinţii Trei Ierarhi». Participau şi acum reprezentanţii ce-
trei ramuri ortodoxe europene pentru condamnarea «Mărturisirii
do-lukariene» — patriarhul Kiril Lukaris fiind scos din cauză —
nurne : dintre greci, mitropolitul Porfirie de Niceea şi «dascălul»
îtie Sirigul (1586—1664), predicatorul Marii Biserici, socotit cel
de seamă teolog grec din secolul său ; dintre ucraineni, rectorul iţei Academii teologice din Kiev, însoţit de Iosif Kononovici Gar-i, Isaia Trofimovici Kozlovski şi Ignatie Xenovici Starušici, egumeni nor mînăstiri ; din partea Bisericii Moldovei, rectorul colegiului i : Sofronie Pociaţki.

Menţionăm că unii istorici şi teologic români şi străini contestă iciparea mitropolitului Varlaam al Moldovei

(1632—1653) şi a :opilor de Roman, Rădăuţi şi Huşi la sinodul de la Iaşi din 1642. i se exclude participarea ierarhilor moldoveni la sinodul de la Iaşi 1642, într-adevăr el n-ar mai putea fi socotit «sinod», deoarece, în t caz, printre participanţi nu se va fi aflat decît un singur ierarh : ii mitropolit Porfirie al Niceei, delegatul Patriarhiei Ecumenice, iar

un sinod nu se poate întruni doar cu un singur ierarh care şi acela, cazul de faţă, nu era titular activ ci în retragere.

După părerea D-lui Prof. Al. Elian, «Nu a asistat la lucrări n unul dintre ierarhii moldoveni (de la Iaşi, Roman, Rădăuţi, Huşi), *ci greşit mai cred unii cercetători (!)* —■ spune Domnia sa — pentru nu a fost vorba ,decît de ceea ce am numi azi o reuniune de expe în probleme de care erau direct interesate numai cele două părţi : Kie\ şi Constantinopolul. Izvoarele contemporane, de altfel, nu lasă nici fel de îndoială în această privinţă». Era, de fapt, «o conferinţă teologic (Prof. Alex. Elian, *Cuvînt înainte la traducerea «Mărturisirea de ci dinţa a Bisericii ortodoxe»* (1642), Bucureşti, 1981, p. 7).

Cu toate acestea, D-l Prof. Al. Elian însuşi, într-un studiu anteri< afirmase că «va numi această reuniune sinod, motivat de importanţa] reală în istoria mai nouă a Bisericii Răsăritene» *(Contribuţia greceas la Mărturisirea Ortodoxă»,* în «Balcania», V (1947), p. 82).

Nouă însă ni se pare incredibil şi imposibil faptul ca ierarhii mc doveni, care erau şi gazde, să nu fi participat —• măcar din politete la această aşa-zisă «conferinţă teologică», cel puţin în şedinţele pi na;re — cum am zice noi astăzi — cînd se vor fi inaugurat şi apoi vor fi încheiat lucrările, arătîndu-se motivele întrunirii şi apoi, la sfîrş prezentîndu-se concluziile şi hotărîrile. Pe de altă parte este greu ■ admis că în discutarea acestei Mărturisrii şi a problemelor ei er. «direct interesate numai cele două părţi : Kievul şi Constantinopolu iar românii n-ar fi fost interesaţi, mai ales că un român, Petru Mov: era autorul ei, în versiune latină. Fără îndoială deci, această întruni poate fi considerată şi numită un adevărat *sinod panortodox,* chiar da documentele vremii nu vorbesc de aşa ceva.

De altfel cei mai mulţi istorici şi teologi admit participarea iera hilor moldoveni la Întrunirea de la Iaşi din 1642 alături de ceilalţi del gaţi ai Patriarhiei Ecumenice — printre care se afla fostul mitropo Porfirie al Niceei — şi de delegaţii mitropoliei Kievului, care nu ave; rangul de episcopi dar îl reprezentau pe mitropolitul Petru Movilă, felul acesta întrunirea poate fi considerată *sinod.*

Biserica Ungrovlahiei n-a participat, raporturile politice nefiii atunci favorabile. Nu se cunoaşte motivul pe-tru care Petru Movi nu a participat, deşi fusese la Iaşi mai înainte şi a mai venit şi du; aceea (la nunta fiicei lui Vasile Lupu), mai ales că el alcătuise aceas Mărturisire şi o discutase la Kiev cu sinodul mitropoliei sale la 8 seţ 1640. Sinodul de la Iaşi a dezbătut şi a tradus în acelaşi timp aceas Mărturisire în greceşte prin Meletie Sirigul care fixă temeinic punct de vedere al Bisericii Ortodoxe, atît faţă de Protestantism cît şi fa de Catolicism.

Delegaţii au căzut de acord asupra punctelor controversate din Mă turisire, hotărînd, potrivit învăţăturii ortodoxe, că nu există un 1 intermediar, echivalent purgatoriului catolic, chiar lipsit de focul c răţitor, pentru sufletele trecute din viaţă. Cu privire la momentul < prefacere a Darurilor în Sfînta Euharistie, au hotărît că aceasta a loc prin rostirea rugăciunii de invocare a Duhului Sfînt, adică pr *epiclesa euharistică.*

De aceea, prin aprobarea pe care o primi apoi în sinodul din Con-inopol, din 11 mai 1643, sub conducerea patriarhului Partenie I Dnstantinopolului (1639—1644), Mărturisirea mitropolitului Petru lă al Kievului a primit în traducerea grecească titlul : 'Op665o|?o yta T7j? xaOoXixfj? xai âitosToXix'yj? 'ExxXiaîa? TTJ? 'AVOCCOXTJC, fiind socotită itoare pentru tot creştinul ortodox.

Sotărîrea a fost semnată în anii următori de cei trei patriarhi ai ritului : Ioanikie al Alexandriei (1645—1657), Makarie al Antiohiei —1672) şi Paisie al Ierusalimului (1645—1660), astfel încît ea de-
oficial Mărturisirea de credinţă a Bisericii
Răsăritului. în sinodul Constantinopol din 11 mai
1643 s-a condamnat doar Mărturisirea
persoana lui Kiril Lukaris.

:. **Sinodul** de **la Ierusalim (1672).** Dar protestanţii continuau să
problema. Tipăriseră în traducerea neogreacă. Noul Testament, pe îl răspîndeau printre ortodocşii greci săraci, reuşind chiar să con-ască pe unii. Chiar ambasadorul catolic al Franţei, Olier de Nointel)logii anglicani i-au presat pe patriarhii greci cu fel de fel de în-ri, mai ales despre chestiuni controversate (prefacerea euharistică, însă, primat etc.). De aceea patriarhii orientali, împreună cu alţi 40 de ierarhi, au
în ianuarie 1672 un alt sinod la Constantinopol, în care la fel au amnat Mărturisirea zisă lucariană şi răspunsul patriarhilor a fost is mai apoi ruşilor şi anglicanilor împreună cu Mărturisirea în-ată *Pavăza Ortodoxiei* a patriarhului Dositei al Ierusalimului, sta mai ţinu, în 26 martie 1672, un sinod la Ierusalim, cu ocazia **rii** bisericii Naşterii Domnului în Betleem la care au participat s episcopi, printre ei şi cei patru patriarhi ai Răsăritului, spre a î răspuns nedumeririlor exprimate de polemica jansenisto-calvinista i'ranţa, polemică în care era amestecată şi credinţa ortodoxă. Con-ând punct cu punct cele 18 articole ale Mărturisirii pseudo-luca-, prin lucrarea originală a patriarhului Dositei, intitulată «Pavăza loxiei» : 'Aoicl? 'Op6ooo£ta<;, sinodul întărea iarăşi, prin cele 69 de turi ale sale, poziţia ortodoxă.

5-a mai ţinut în prima săptămînă a postului Paştelui din 1691, la tantinopol, ■ de către patriarhul Kalinic II (1689—1693) încă un sinod ire a fost condamnată învăţătura protestantă care circula printre t ortodocşi din Constantinopol şi din alte părţi, anume : credinţa cal-antă despre prefacerea euharistică atribuită pe nedrept teologului
Kariofil (f 22 sept. 1692) care şi-ar fi însuşit-o în timpul şederii
1625 în oraşul Helmstedt, în Germania.

Mărturisirile de credinţă din **sec. al XVII-lea**

3upă Simbolul niceo-constantinopolitan din 381, prima *Mărturisire edinţă* aparţine patriarhului ecumenic Ghenadie al Il-lea Scholarios —1456 ; 1462—1463 ; 1464—1465), primul patriarh ecumenic după irea Constantinopolului de către turci la 29 mai 1453. Ea a fost usă *în 1456,* în urma celor trei vizite făcute patriarhului la reşe-

dinţa sa din mînăstirea «Pammakaristos» — a «Prea Fericitei Fecioare din Constantinopol» de însuşi sultanul Mahomed al II-lea (1451—1481)

După cele trei convorbiri avute cu patriarhul, sultanul i-a cerut să-i expună în scris pe scurt principalele învăţături ale credinţei creştine,

în acest scop, patriarhul a compus o scurtă, dar o precisă Mărturisire de credinţă, sub titlul : Tlepl *irfi* 6800 fîjî awTTjpia? *:Sv avOpcbucov = *Despre calea mîntuirii oamenilor,* împărţită în 12 articole de credinţă dupî numărul celor 12 apostoli, numită mai tîrziu *Mărturisirea de credinţă c patriarhului Ghenadie.* în ordinea cronologică, ea este socotită cea dintî: scriere simbolică a Bisericii ortodoxe după Simbolul niceo-constantinopo-litan. Ea este concepută pe baza unor principii dogmatice largi, pe deasupra disputelor şi controverselor dintre Ortodoxie şi Catolicisrr — Protestantismul încă nu apăruse —, întrucît se apropie de modul d(gîndire al Sfinţilor Părinţi şi de hotărîrile dogmatice ale Sinoadelor ecumenice. Ea face parte dintre Mărturisirile secundare ale Bisericii Ortoj doxe. (Vezi pe larg : Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Mărturisirea de* credinţa *a patriarhului ecumenic Ghenadie al II-lea Scholarios,* în «Ortodoxîa>J XXXVI (1984), nr. 4, p. 462—499).

în legătură cu dorinţa de cunoaştere reală a doctrinei ortodoxe, se colul XVII a lăsat o serie de expuneri de credinţă, unele personale, cun este aceea a lui Mitrofan Kritopulos, ajuns apoi patriarh al Alexandrie (1636—1639), şi celelalte sinodale, ca cele de la Iaşi (1642) şi Ierusalir (1672), care sînt socotite, de majoritatea teologilor ortodocşi şi apusen cărţi simbolice ale Bisericii ortodoxe, deşi acest termen este improprr pentru ortodocşi.

a. **Mărturisirea lui Mitrofan Kritopulos** (1625) este rodul studiild
făcute de el timp de 10 ani în Anglia, Elveţia şi Germania (1617—1626J
unde fusese trimis de Kiril Lukaris. Rugat de teologii din Helmstecj
(mai 1625) să expună doctrina ortodoxă, pe care o vedeau deosebită î
multe privinţe de a lor — neînţeleasă de protestanţi şi batjocorită cU
romano-catolici -—, Mitrofan a expus, în 23 de capitole, învăţătura ortd
doxă, în duh irenic, fără a combate prea mult părerile protestante da
spre caracterul invizibil al Bisericii şi mai ales despre numărul Taineloj
Ca să găsească o apropiere faţă de ei, Mitrofan afirma că unele Tain
sînt indispensabile : Botezul, Pocăinţa, Euharistia, în timp ce Mirungere
Hirotonia, Nunta şi Maslul sînt benevole, afirmaţie total greşită di
punct de vedere ortodox. Pentru aceasta, unii îl acuză pe Mitrofan c
protestantizant.

b. **«Mărturisirea Ortodoxă» a mitropolitului Petru Movilă,** cor
pusă în limba latină, avea formă de catehism după model apusean, (161 întrebări şi răspunsuri, se împarte în trei părţi : prima, «Despre cr dinţa», explică crezul ; a doua, «Despre nădejde», explică «Tatăl nostn şi «Fericirile», iar a treia, «Despre iubire», explică Decalogul. E dre că în prima redactare s-au observat

în ea influenţe din teologia se lastică (materie, formă, intenţie, parte esenţială şi neesenţială a Tainele termenul «concupiscentia» şi mai ales prefacerea euharistică prin «lui mîncaţi» şi nu prin epiclesă, în fine o doctrină similară purgatoriuk dar au fost corectate, în redacţia greacă, de către Meletie Sirigul.

La sinodul de la Iaşi din 1642, *Mărturisirea ortodoxă* a fost socotită
0 capodoperă de claritate şi temeinicie, prin care sînt răsturnate
potrivă rătăcirile protestante şi catolice. în consecinţă, a fost re-
îandată de patriarhul ecumenic Partenie I drept carte «împreună
iuitoare cu sfintele canoane, care urmează dogmelor Bisericii lui
3tos», pentru care motiv «hotărîm cu votul unanim al sinodului, ca
creştinul ortodox aflat în Biserica apostolică de Răsărit să o citească
ă nu o lepede». Şi s-a dat urmare acestei invitări prin consens. A
aprobată de sinodul local al Mitropoliei de la Kiev în 1645, apoi de idul Patriarhiei Ruse'din 1649 şi 1696, socotită de patriarhul Adrian VToscovei «carte inspirată de Dumnezeu». A fost apoi aprobată de idul Patriarhiei din Ierusalim în 1654 şi 1672. Patriarhul sîrb Gavrilo at cunoştinţă de ea cu prilejul participării la un sinod ţinut la Mos-î în 1655. Mărturisirea Ortodoxă, a apărut apoi în ediţii greceşti şi ie, sub îngrijirea dragomanului Panaiot Nikussios, la Constantinopol a Amsterdam, în 1667 ; o nouă ediţie grecească a apărut în 1672. iucerea românească pentru Mitropolia Ungrovlahiei (şi pentru Mol-3) au realizat-o în 1691 fraţii Greceanu. Faima ei s-a răspîndit şi în dent datorită, mai ales, folosirii ei de către jansenistul A. Arnauld.
apărut succesiv traducerile în limbile olandeză (1722)), ger-.ă (1727), engleză (1762) şi maghiară (1791). Astfel şi-a dobîndit re-iele de carte < normativă» pentru credinţa ortodoxă (Ediţii critice re-e la textul latin s-au publicat la Paris în 1927, iar la textul grec ucureşti în 1942).

c. Mărturisirea patriarhului Dositei al II-lea Notară (1669—1707) eresalimului, inîitulată *Pavăza Ortodoxiei,* aprobată de sinodul de îrusalim din 26 martie 1672, este mai scurtă, cuprinzînd 18 decrete întrebări cu răspunsuri. Ea urmează planul confesiunii atribuite lui L Lukaris, despre Dumnezeu, creaţie, om, providenţă, Hristos, har, rică, Taine, viaţa de apoi. Se simt şi aici unele influenţe apusene, osebi termenul *transsiibstantiatio* şi alte păreri mai mult formale, îre autorul şi le-a revizuit ulterior singur.

Relaţiile interortodoxe

Cu toate aceste împrejurări şi raporturi interconfesionale, *«relaţiile ortodoxe»* s-au menţinut fără schimbare, prin unitatea dogmatică, sică, morală, canonică şi de conştiinţă «ortodoxă» întru Hristos. De ră strict bisericească erau în primul rînd legăturile canonice de
1 organizatoric-administrativ, prin interdependenţa Bisericilor lo
ca părţi dintr-un singur organism ortodox. Rol precumpănitor şi
-um central îl îndeplinea Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol, pe linie de prestigiu ortodox tradiţional, îl aveau patriarhiile din andria, Antiohia şi Ierusalim, deşi patriarhii ultimelor trei Biserici loxe îşi aveau deseori reşedinţa la Constantinopol, mai

ales pe 'Uri vitrege, şi astfel stăteau mai aproape de patriarhul ecumenic, plecau însă după milostenii în Rusia sau prin ţările române, luau "îri în Bisericile vizitate, pe care le ratifica apoi patriarhul ecu-

menic. Dar în epoca fanariotă din sec. XVIII, grecii au păcătuit deseori prin «filetism», adică prin iubire de sine etnică-naţională exagerată. Ca exemple de întrajutorare ortodoxă sînt de reţinut fapte ca acestea : patriarhii orientali săvîrşeau cîteodată hirotoniri în Ucraina kieveană sau în ţările române, deşi acestea se aflau sub jurisdicţia patriarhului ecumenic ; patriarhul sîrb de la Peci (Ipek) 1-a hirotonit ca mitropolit pe Eftimie (1572—1574) în 1572 la Ipek pentru scaunul de la Bălgrad (Alba-IuJia), fiindcă pe atunci Transilvania se afla sub jurisdicţia sa ; mitropoliţii transilvăneni ortodocşi se hirotoneau la Tîrgovişte, apoi la Bucureşti, de către mitropoliţii Ungrovlahiei.

Legăturile culturale şi teologice au fost continui, căci aproape toate controversele şi sinoadele ţinute în această perioadă în spaţiul ortodox se datorau legăturilor reciproce dintre Bisericile locale. Din şcolile de la Athos au venit mari îndrumători ai vieţii spirituale în Rusia, ca Nil Sorski şi Maxim Grecul (f 1556), în sec. XVI. De acolo, între 1652—1658, Arsenie Suhanov a adus cele mai multe manuscrise pentru corectarea cărţilor de ritual ale Bisericii ruse şi tot de acolo a venit, pe la 1768, Paisie Velicovschi la Dragomirna, Secu şi Neamţu. Pe de altă parte, din mînăstirile moldovene se împrumută manuscrise pentru traducerea Bibliei slavone de Ostrog în 1581. Tot de aici s-a trimis şi Pravila pentru Ivan IV cel Groaznic (1547—1584) şi tot de aici s-au refugiat mitropolitul Kievului : Petru Movilă, apoi Nicolae Milescu Spătarul (1636—■ 1714), mitropolitul Dosoftei al Moldovei (1675—1686) şi Dimitrie Caft-temir'(1705—1710), în ţinutul Rusiei şi Ucrainei, unde au lucrat atît de mult pentru luminarea şi înflorirea Bisericii Ortodoxe. Primele cărţi de predici şi de cult şi primele tiparniţe au fost trimise la Iaşi de către Petru Movilă. Tipografia de la Bucureşti a fost adusă în 1678 de In Moscova, de unde mai înainte s-au primit icoane, meşteri, odăjdii cărţi bisericeşti. Schimburile erau reciproce : Georgia 1-a dat pe mitropolitul Antim Ivireanu (1708—1716) al Ungrovlahiei, iar Constantin Brîncoveanu (1677—1714) a dat gratuit georgienilor, grecilor şi arabilor ortodocşi cărţi tipărite în limba lor.

Sub raport cultural, graniţele nu erau de netrecut. La sinoadele de la Iaşi, din 1595, 1642 şi 1645, sau de la Moscova, din 1655 şi 1666/7, şi-au dat mîna discutînd probleme de teologie ierarhi din mai toate Bisericile ortodoxe locale. Cînd trebuia lămurită o problemă dogmatică morală sau liturgic-administrativă, unii făceau apel la alţii şi le rezolvau împreună.

Şi mai trainice au fost legăturile de ordin filantropic. Toate locaşurile «Locurilor sfinte» din Palestina : mînăstiri, biserici, şcoli etc, de la Ierusalim, Sinai, Cipru, Athos, Tesalia, Constantinopol şi din îndepărtatul Trapezunt sau mînăstirile sîrbe, bulgare, rutene-ucrainene şi cele greceşti din Peloponez au primit din belşug ajutoare băneşti reparaţii, cărţi, odăjdii, obiecte preţioase şi altele, trimise de darnicele popoare român şi rus. Pînă în sec. XVII, ţările române au ţinut întîieta-tea în astfel de ajutoare, dar după 1650, aceste ajutoare au f depăşite de cele ruseşti. Astfel au fost ajutoarele acordate de Biericî

ią ortodocşilor din Orient, precum şi românilor ardeleni, începînd cu tropoliţii îlie Iorest (1640—1643) şi Sava Brancovici (1656—1680). a se explică înfrăţirea ortodoxă, în sens panortodox, şi întărirea con-inţei «pravoslavnice» şi teologice, în stare să reziste nu numai apă-ilor turceşti şi tătăreşti, ci si asalturilor confesionale protestante şi olice.

Raporturi cu anglicanii

Primul contact mai direct cu anglicanii s-a realizat de către pa-irhul Kiril Lukaris (1620—1638 cu cinci întreruperi), cînd a trimis crisoare arhiepiscopului Abbot de Canterbury, în 1616, cu privire la ţa grea ce o duceau grecii ortodocşi în statul turcesc. Apoi, la invitaţia iepiscopului, patriarhul Kiril Lukaris 1-a trimis în Anglia la studii Mitrofan Kritopulos. în continuare, în 1618, patriarhul Kiril a dăruit elui Angliei Carol I (1625—1649) Codicele Alexandrin. Singura ur--e a fost sprijinul pe care i 1-a acordat patriarhului la Constanntinopol basadorul Angliei Thomas Rowe, avînd în vedere şi faptul că, în *Ilia* se credea că, patriarhul Kiril Lukaris este autorul Mărturisirii dnizante, care apăruse la Geneva în ediţie latină în 1629 şi ediţie acă în 1633. Aflînd însă că această Mărturisire este «pseudolucariană», resul pentru Biserica ortodoxă s-a micşorat.

Abia apariţia lucrării Spătarului Nicolae Milescu *«Enhiridion sive la Orientalis...»* din 1667 a stîrnit un nou interes pentru Ortodoxie, că Milescu intră în contact cu teologul anglican Thomas Smith. nci unii teologi anglicani s-au adresat cu întrebări doctrinare către •iarhii ecumenici Metodie III (1668—1671), în'1670, şi Dionisie IV 1—1673 ; 1676—1679 ; 1682—1684 ; 1686—1687), în 1672, care le-au iuns cu precizări din doctrina ortodoxă referitoare la unele din deo-rile dintre anglicanism şi ortodoxie. Apoi, arhiepiscopul grec Iosif orghirinis a vizitat Londra, în 1676, spre a tipări cărţi, iar cu acel ?j anglicanii zidiră chiar şi o biserică ortodoxă.

Mai tîrziu, în 1698, anglicanii făcură propuneri chiar de unire ţa-i rus Petru cel Mare (1682—125), care se arăta favorabil unor ative.

Dar mai serioase s-au arătat propunerile anglicanilor dizidenţi *iourors* (numiţi astfel pentru că nu juraseră credinţă lui Wilhelm de îia, 1689—1702) către Patriarhia Ecumenică şi ţarul Petru cel Mare 717. în proiectul lor de unire renunţau la Filioque, admiteau toate şapte Taine, sistemul sinodal de conducere şi promiteau să traducă operele Sfinţilor Părinţi şi să se supună Patriarhiei din Ierusalim ; aveau unele rezerve faţă de cultul ortodox. La aceasta, patriarhul lenic Ieremia III (1716—1726 ; 1732—1733) şi patriarhii din Ale-Iria, Antiohia şi Ierusalim au alcătuit, în 1718, *«Răspunsul patriar-| orientali»,* ca document de mare importanţă doctrinară, la care 3st asociate actele sinoadelor din 1672 şi 1691 de la Constantinopol ; lată au dezaprobat Mărturisirea «pseudolucariană» şi au recomandat cercetare Mărturisirile de credinţă a mitropolitului Petru Movilă Patriarhului Dositei II Notară al Ierusalimului.

La aceasta anglicanii disidenţi au răspuns că acceptă totul în afară de transsubstanţiaţie, cultul sfinţilor şi al sfintelor icoane. A urmat apoi a doua scrisoare de răspuns a patriarhilor orientali, din septembrie 1723, semnată de Ieremia III şi de patriarhii Atanasie al Alexandriei (1685—1694 ; 1720—1724) şi Hrisant Notară (1707—1731) al Ierusalimului, intitulată *«Epistola Preasfinţiţilor patriarhi ai Bisericii catolice orientale despre credinţa ortodoxă»,* avînd 18 definiţii şi 3 răspunsuri, în care cereau nonjourorilor să primească întreaga doctrină din Mărturisirea patriarhului Dositei, căci altfel unirea nu se poate realiza.

Corespondenţa a continuat şi în 1734 prin mijlocirea episcopului Atanasie de Tebaida, venit în Anglia după ajutoare. Dar scrisoarea comună a unor episcopi anglicani către patriarhul ecumenic Neofit VI (1734—1740 ; 1743—1744) a determinat un răspuns categoric, că numai atunci se va putea trece la o acţiune de unificare, cînd anglicanii vor înlătura din credinţa lor tot ce-i desparte de Ortodoxie. Acelaşi răspuns primiră anglicanii şi din partea Sinodului dirigent al Bisericii Ortodoxe Ruse.

în 1762 a apărut o ediţie engleză a Mărturisirii de credinţă a mitropolitului Petru Movilă, urmînd să se continue tratativele.

BIBLIOGRAFIE pe lîngă cele indicate precedent:

Pr. Dănuţ Mânu, *Importanţa sinoadelor răsăritene din secolul al XVII-lea pentru unitatea Ortodoxiei,* teză de doctorat, în «Ortodoxia», XXXIX (1987), nr. 3—4,. p. 36—104; nr. 4, p. 33—39 j Prefaţă de Pr. prof. I. Rămureanu, p. 2736.

I. Karmiris, *Dogmatikă ke symbolikă mnemeia tes ortodoxu Katholikes Ek< klesias,* ed. II, voi. II, Graz, 1968; C. ˢDave~y, *Mitrophan Kritopoulos,* Atena, 1967, apără pe Lukaris de acuza că ar fi autorul mărturisirii din 1629; N. Speranski, *Iz istorii russko-slavianskich literaturnăch sviazei, Sviază mejdu Rusii i Slrhii* (sec. XVII—XVIII), Moscova, 1947; N. Kapterev, *Charakter sviazov Roşii* j Orienta, (sec. XVI—XVII), Serghie Posad, 1914; Pr. prof. I. Rămureanu, *Mărturisirea de credinţă a patriarhului ecumenic Ghenadie al Il-lea Scholarios,* în «Ortodoxia». XXXVI (1984), nr. 4, p. 462—499; I. Karmiris, 'OpB66oSo? 'OjioXoTia II. MofîXac, Atena, 1953; ed. Pr. prof. N. M. Popescu, Text grec cu traducerea de la Buzău din 1691, Bucureşti, 1942; .Trad. prof. Alex. Elian, Bucureşti, 1981; I. I. Ică, *Mărturisirea <le credinţă a lui Mitroîan Kritopulos,* teză de doctorat, Sibiu, 1973, cu amănunte şi bibliografie ; M. Şesan, *Sinodalitatea ortodoxă în sec.* XV—XVII, în «Mitropolia Ardealului» X (1965) nr. 4—6, p. 306—328; Idem, *Sinodalitatea ortodoxă în sec. XVII—XVIII,* în «Mitropolia Ardealului», X (1965), nr. 9—10, p. 660—677 R. Florea, Din *relaţiile sîrbo-române,* Panciova, 1964; G. Bezviconi, *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse,* Bucureşti, 1962; O. Marina, *Însemnări djn Bulgaria,* Bucureşti, 1,954 ; C. Sîrbu, *Din trecutul unităţii ortodoxe,* în «Mitropolia Ardealului» IV (1959), nr. 3—4, p. 202—227; V. Loichiţă, *Mărturisirea lui Dositei,* în «Candela» LIII—LIV, 1942/3, p. 173—226 şi *Mărturisirea pseudo-lucariană, cu Epistola Patriarhilor orientali,* p. .229—256; T. M. Popescu, *Relaţii oriodoxo-angli-cane din sec. XVI pînă în 1920,* în «Romanian Orthodox Church and the Church of England», Edit. Institutului Biblic şi de Misiune al Patriarhiei Române, 1976; M. Ramsey, *Constantinople and' Canterbury,* Londra, 1962; L. Nikiforow, *Russisch-englische Beziehungen unter Peter I,* traducere de W. Muller, Weimar, 1954 ; I. Karmiris, 'Op&o5o£îa T.al IIpoTEaTa-jTtanoî, voi. 1, Atena, 1937; G. L. Mariott, De *ecclesia anglicana cum ecclesiis orthodoxis conjugenda,* Londra, 1935, cu traducere română de Gh. Ciuhandu, Arad, 1937; M. Herbigny, *L'anglicaniswe et l'Orthodoxie greco-slave,* Paris, 1922; P. Cernovodeanu, *Ştiri noi despre Spătarul N. Milescu şi relaţiile lui cu teologul anglican Thomas Smith,* în «Biserica Ortodoxă Română» LXXXIX (1971), nr. 3—4, p. 326—334; S. Anuichi, *Raportul dintre Patriarhia sîrbc de Ipek şi Patriarhia greco-bulgară de la Ohrida,* în «Studii teologice» XIV (1962) nr. 7—8, p. 570—581.

Cultul şi viaţa ortodoxă. Monahismul. Importanţa Muntelui Athos *

Dezvoltarea Bisericii Ortodoxe în veacurile XVI—XVIII are loc în)rejurări externe foarte puţin favorabile. Dominaţia turcă ajunsă îpogeu, dar apoi în declin după asediul Vienei (1683—1686), este încă tul de tare să menţină sub puterea ei, în toată această perioadă, po~ rele ortodoxe din Balcani. Numai ortodocşii de pe teritoriul Rusiei esc sub stăpîniri creştine ortodoxe şi se bucură de toate libertăţile Irepturile. Cît priveşte pe ortodocşii din Polonia şi Imperiul austriac, ştia au suferit silnicii şi nedreptăţi numeroase. Astfel, la Făgăraş, la Ocna Sibiului au fost aduse tunuri şi instalate spînzurători, ca şi nordul Croaţiei, şi la rutenii din Polonia. S-au distrus mînăstiri şi ;rici şi s-au luat măsuri aspre care urmăreau întărirea aşa-numitelor rdoane sanitare», organizate în ţările amintite de administraţia caca împotriva «schismaticilor». De aceea, viaţa acestor mulţimi cărora -au desfiinţat episcopiile şi mînăstirile a primit acelaşi caracter mo-t dar plin de patos popular cum numai în mediu de «sate şi preoţi» ea avea loc.

Ca atare viaţa religioasă în această perioadă este oarecum în funcţie e aceste împrejurări neprielnice. Moralitatea şi religiozitatea au avut suferit mult sub apăsările turceşti, unde — odată cu decadenţa mo-a statului turc (finele sec. XVI) —■ începe domnia banului şi corup-administrative, mijloace folosite foarte des pentru a se putea ajunge mnăstare, la numiri în posturi bisericeşti şi civile. De aici intriga, alitatea, nestatornicia, imoralitatea. Adeseori ierarhii sînt aleşi sau îiţi prin simonie sau din interese politice. Multe din evenimentele gistrate în acest timp (islamizări masive în Albania, Bosnia, Rodope, ienia etc, ca şi o parte din trecerile ia catolicism sau la rascol şi e) se explică mai uşor dacă ne gîndim la slăbirea moralităţii şi la îiitatea clerului şi a unor mireni mai înstăriţi. Bigamia, adulterul, toriile mixte sau cu rudenii, exploatările de tot felul sînt atestate documentele vremii mai ales în păturile boiereşti şi orăşeneşti. în *Ble* largi ale satelor domnea superstiţia.

Dar viaţa ortodoxă îşi are, în această vreme, şi pagini minunate *de* alitate, de eroism religios dus pînă la martiriu, de trăire duhovni-că deosebită. Poporul iubea cu putere «legea» lui, slujbele, bisericile, :a locaşuri de cult modeste, dar frumoase, făcea milostenie, mergea pelerinaj, tolera credinţa altora, cu alte cuvinte, rămăsese — în ia tuturor apăsărilor şi atacurilor — strîns legat de Biserică şi de iţiile ei. Descriind viaţa bisericească de sub turci, istoricul rus So-v nu se poate mira îndeajuns de răbdarea şi jertfelnicia ortodoxă, tai aşa putem înţelege cum de a putut rezista poporul rus, adunat -irul mînăstirii Serghievskaia Lavra, împotriva atacurilor armatei leze la începutul sec. XVII, după cum numai aşa vom putea tălmăci oismul religios al rutenilor şi românilor expuşi vexaţiunilor şi asu-

* Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae.

pririlor feudale ale catolicilor. «Neomartirii» se înmulţesc în perioada aceasta.

Părţi importante din populaţie preferă să se expatrieze, să emigreze : sîrbi la nordul Dunării şi în Rusia, bulgari în Oltenia şi Banat, români ardeleni trecuţi peste munţi, ruşi peste Urali, armeni peste tot, numai să-şi păstreze credinţa.

Desigur că, în cea mai mare parte, vitalitatea Bisericii Ortodoxe provenea din cultul şi tradiţiile sale. Nicicînd ca în perioada aceasta nu s-au discutat probleme de cult, nu numai în sinoadele de la Moscova, din sec. XVI şi XVII (mai ales *Stoglavul* C = *O sută de capitole,* în 1551 şi cele de sub Nikon, 1655—1667), ci pretutindeni, în Cipru (1668), în Athos (sec. XVII), în Veneţia şi în alte oraşe apusene unde existau comunităţi ortodoxe, în Ardeal, în Ucraina şi peste tot unde raţionalismul protestant sau prozelitismul catolic discuta din necunoaştere sau din denaturare voită specificul vieţii noastre ortodoxe. Afară de problemele nezbătute de rascolnici, mai pomenim controversa de la Athos, despre locul miridei pentru Maica Domnului (sec. XVII), momentul prefacerii cinstitelor daruri, noul calendar apusean gregorian, pe care nici una dintre Bisericile ortodoxe n-a vrut să-l primească, nici chiar Rusia, unde Petru cel Mare (1682—1725) a introdus calendarul civil la 1700, desigur cu forţa.

In *Lithos-ul* său, mitropolitul Petru Movilă a înregistrat, în legătură cu întîlnirea dintre brtodocşi şi catolici la Alba Iulia, credinţa populară că apa din aghiasma ortodoxă nu-şi pierde calităţile nici după timp îndelungat.

Pe de altă parte, scrisul cu orientări critice şi plin de mult bun simţ al unui Dositei Obradovici la sîrbi şi Krîlov la ruşi, în fabulele lor, ale scriitorilor Şcolii Ardelene (în deosebi «Procanonul» lui Petru Maior), ca să nu mai vorbim de influenţa literaturii iluministe asupra gîn-dirii teologice tot mai liberale din viaţa tuturor popoarelor ortodoxe, grec, român şi slav, toate acestea mărturisesc despre receptivitatea Bisericii Ortodoxe faţă de ştiinţe ori faţă de tendinţele spre emancipare naţională ale popoarelor.

Monahismul a mers în perioada aceasta pe drumul parcurs înainte. Rămînea deci şi pe calea chinoviei, dar păzea şi pe a idioritmiei. Cea dintîi era indicată uneori pentru cei mulţi, a doua pentru asceţi şi schivnici. Popoarele ortodoxe au avut întotdeauna mare respect şi admiraţie faţă de monahism, dovadă atîtea pelerinaje şi legături strînse duhovniceşti cu stareţii mînăstirilor. Nu numai în Rusia principii, boierii şi ţăranii făceau pelerinaje la lavrele Pecerskaia, Serghievskaia, Kirilov-skaia, Soloveţkaia şi la Locurile Sfinte etc), ci şi în ţările române sau în Balcani, unde se înmulţesc «palomnicele» sau călăuzele de pelerinaj, manuscrise (Măria Şerban Cantacuzino), ori" tipărite (mitropolitul An-tim Ivireanu — 1708—1716 — a tipărit «Proskynitarul» Sfîntului Munte al Athosului).

în limba rusă avem o literatură foarte bogată privind pelerinajul la Locurile **Sfinte (B.** de **Khitrowo, 3 volume).**

Monahismul a ajuns să joace roluri mari în stat nu numai sub ra-cultural (monahii au fost cei mai culţi oameni în trecutul ortodox),
social, politic, religios. Ei interveneau în certurile dintre oameni, iu îndulcirea raporturilor iobăgeşti (de pildă Iosif Voloţki şi Nil ci în Rusia), erau trimişi în solii diplomatice. Adesea colindările lor după milostenii au servit şi scopuri politice creştine împotriva lor. Dar, mai presus de toate, lucrau pe tărîm religios, făceau pele-e, copiau şi răspîndeau manuscrise, cărţi, pictau icoane etc. în ştiri sînt. aşezate primele tipografii. Astfel la români, s-au aşezat ;rafii în mînăstirea Dealul 1508, mînăstirea Peri 1580—1631, Snagov, îşi în mînăstirea Dermaskaia (în Moscova), la ucraineni în mînăsti-Kutein, Pociaev, Pecerskaia etc. în mînăstiri au funcţionat primele
teologice : Athos, Ohrida, Peci, Putna lui Vartolomeu Măzăreanu samţu lui Paisie, şcolile stavropighiale din Lemberg, Viena, apoi în istirile din Kiev şi Moscova etc. Tot în mînăstiri au luat fiinţă ele bolniţe sau spitale pe care le cunoaştem. Pe toate tărîmurile itatea mînăstirilor era preponderentă în stat, nu numai în Evul *'.u,* ci şi în epoci în care se manifestă spiritul mai modern al bur-iei şi laicismului. Nici reformele ţarului Petru cel Mare şi ale ţarinei şrina a Ii-a cea Mare (1762—1796), deşi laicizante, nu s-au putut
de ajutorul mînăstirilor, cu toate că ele au supus monahismul la : încercări, prin secularizarea averilor lor, prin desfiinţarea mînăsti-
mici şi obligarea călugărilor de a face lucrări manuale ^gricultură, ?rii etc.) în folosul statului şi poporului. Să nu uităm apoi că şi Dalele şi revoluţiile sociale n-au fost lipsite de ajutorul mînăstirilor, irele locuri, retrase unde se organiza rezistenţa. Unii din călugări .uc chiar efectiv răscoalele : călugărul Serghie în luptele de la Huşt, mandritul Dionisie şi arhondarul Avraam au fost apărătorii Lavrei Serghie în 1610—1611 contra Poloniei, Cuv. Sofronie de la Cioara$_v$ ransilvania, s-a distins în lupta dusă pentru apărarea Ortodoxiei în — 1761, în timpul marilor mişcări populare ţărăneştir Dintre centrele mînăstireşti de mare importanţă pentru dezvoltarea ricii în perioada aceasta, rămîn la loc de frunte aşezămintele de la .tele Athos, cu cele 20 de mînăstiri ale lui, cu 14 schituri şi peste chilii. într-o vreme cînd sub turci nu se îngăduia nici o formaţie ;ică, singure mînăstirile şi Biserica puteau activa în folosul creşti-". Turcii au respectat de altfel libertăţile mînăstirilor, deşi au prădat idată metoacele lor pentru a le răpi veniturile. Totuşi, neavînd cu •ăi, fiindcă se pierduseră ajutoarele bizantine, sîrbeşti şi bulgare, călu-i plecau mai mult după milostenii în Ţările române şi în Rusia. în felul ta slăbeşte disciplina monahală, întrucît mulţi călugări, ajunşi ad-istpatori de moşii ori adunători de bani, cad în ispita banului, a ave-', a vieţii lumeşti. Stările acestea le remediază în parte reforma pa-■hului Silvestru din Antiohia (1724—1766), în 1725, care opreşte, grea pedeapsă, plecarea din mînăstire pentru interese materiale, diţiile erau însă grele, încît colindatul după ajutoare continuă, într-o ne în care la curtea lui Brîncoveanu erau, la un moment dat, 15 ie-i greci veniţi după milă. Cunoscută este pentru părţile bănăţene şi

arădene colecta întreprinsă în 1660 şi 1666 de patriarhul Maxim de Peci, colectă care ne-a lăsat interesante amănunte despre viaţa bisericească şi politică a acestor părţi. Multe din mînăstirile mari se pustiiră, se părăginiră. In locul lor s-au ridicat schiturile şi chiliile mai potrivite spiritului nou. In astfel de schituri şi chilii vor trăi marii îndrumători duhovniceşti, Pahomie Rusanos (sec. XVII), Paisie Velicikovski (-)• 1794) şi Nicodim Aghioritul (1748—1809).

Însemnătatea Muntelui Athos, numit *Grădina Maicii Domnului* este foarte mare în tradiţia tuturor popoarelor ortodoxe. **Nu este operă** culturală şi teologică mai importantă, în această perioadă, în care să nu se simtă ajutorul lui. Pentru greci, el este centrul cel mai important de viaţă duhovnicească, de unde s-au recrutat cei mai mulţi patriarhi şi mitropoliţi, cei mai învăţaţi teologi şi cei mai mulţi misionări. în Sfîntul Munte Athos s-au pregătit operele teologice care s-au publicat în sec. XVII—XVIII la Veneţia, cu o tenacitate într-adevăr uimitoare : teologie polemică, cărţi liturgice, scrieri morale, ascetice, vieţi de sfinţi, etc, opere care au împînzit tot spaţiul ortodox. Desigur sprijinul românesc n-a lipsit din sec. al XIV~lea pînă în sec. al XlX-lea.

Şi pentru georgieni, care aveau aici vechea şi frumoasa mînăstire a Ivirilor ridicată în 1030 de ivirul Ioan, grecizată încă din sec. XIV, Athosul îşi are importanţa lui mare, pentru că aici se păstrează, între altele, cele mai valoroase documente de literatură creştină georgiană, începînd cu traducerea Bibliei făcută de Eftimie (sec. XI) şi altele. In mînăstirea Ivirilor de la Athos s-a aflat cel mai vechi manuscris al frumoasei vieţi a Sfinţilor Varlaam şi Ioasaf.

Pentru bulgari, Athosul are iarăşi importanţă deosebită nu numai pentru vechile legături din epoca bizantină şi pentru cele mai noi, îndeosebi mînăstirea întemeiată pe la anul 1000 de monahii bulgari, aflată pînă azi în mîinile lor, ci mai ales pentru că de aici, din Athos, a plecat în 1762 vestitul predicator al redeşteptării bulgare, Părintele Paisie, autorul «Istoriei Bulgarilor», în care preamăreşte faptele lor din trecut.

«Am scris, se exprimă Paisie, pentru acei hulitori de patrie, care nu-şi iubesc neamul şi limba. Dar am scris şi pentru voi, care rîvniţi să cunoaşteţi şi să auziţi de neamul vostru şi de limba voastră, ca să ştiţi că ţarii voştri bulgari şi patriarhii şi arhiereii n-au fost fără cronici şi fără documente. Obida noastră nu vine atît de la stăpînirea trecutului, cît mai ales de la arhiereii greci. Din nefericire, grecii nu ne lasă vlădici de limba bulgară, încît au rămas bulgarii fără şcoală şi neiscusiţi la scris».

Şi sîrbii mărturisesc prin arhimandritul Gherasim Zelici, la 1784, că nici ei h-au vlădici de neamul lor, ba în multe locuri nici preoţi, încît au ajuns unii sîrbi să.se spovedească prin tălmaci.

Primul mare istoric sîrb Rai ci (f 1801) a călătorit şi el ca şi Dositei Obradovici la Athos pentru că, după venirea de la şcolile din Kiev, îşi dădeau seama că Athosul şi îndeosebi mînăstirea sîrbească de la Hilandar a dat aproape pe toţi marii învăţaţi şi ierarhi ai Serbiei medievale. De aceea nici Raici nu era mulţumit cu ai săi : «fiecare popor îşi cercetează trecutul, numai noi stăm în întuneric».

Sîrbii, care-şi au pînă azi în Athos mînăstirea Hilandar, ctitoria lui ion şi Sava Nemania, au primit de acolo continuu lumină şi în-îări.
Românii îşi primesc din Muntele Athos cronica lui Gavriil Pro-sec. XVI), o serie de ierarhi şi călugări învăţaţi ca : fostul patriarh lenic Nifon II (1486—1488 ; 1497—1498 ; 1502), Varlaam al Ungro-iei (1672—1679), sec. XVII, tipograful Meletie Macedoneanul, Ga-)n Vidali etc, în afară de mulţimea de opere artistice, de cult sau iscrise, româneşti sau greceşti, despre români, lucrate la Athos ori etoacele lor din ţară. Şcoala lui Paisie de la Neamţu (1794) nu poate eleasă fără legătura cu Sfîntul Munte.
Pentru ruşi tot aşa de mult, dacă nu mai mult decît pentru alţii, sul a fost izvorul de lumină şi îndrumare duhovnicească de mare rtanţă. Minăstirea Pantelimon şi schitul Si. Ilie (din sec. XIX), încă chit mare (Sf. Andrei) au adăpostit şi adăpostesc pînă azi mulţi ;ări ruşi, care au adus din ţară o mulţime de obiecte de cultură : covoare, cărţi etc. Din Athos a plecat, pe la 1518, vestitul luptător ■a superstiţiilor şi ignoranţei în teologie şi în cultură, ieromonahul m Grecul, numit în Athos Maxim Thivalios. De aici se caută con-irea pravilei şi tipicului în lunga ceartă cu iudaizanţii, dar mai ales îcaliei. De aici se aduc sub patriarhul Nikon (1652—1658) sute de iscrise pentru corectarea cărţilor bisericeşti, încît nu peste mult se va tipări o carte rusească cu titlul «Raiul cuvîntător», spre a se nări evlavia agh'iorită, patronată de Maica Domnului şi sfinţită de i şi sfinţi cuvioşi ca Nil Sorski, iar mai tîrziu de Paisie, de Teofan, tiev şi Tihon de Zadonsk, iar la finele sec. XVIII şi începutul XIX Serafim de Sarov (f 1833). Călătoriile celebre ale lui Vasile irovici Barski prin Turcia europeană, tipărite atît de des în ruseşte, mulţimea de moaşte şi icoane miraculoase aduse de la Athos fac riitorul F. M. Dost'oievski (f 1881) şi alţi scriitori din sec. XIX să *i* că Athosul influenţa direct viaţa spirituală a Rusiei. Asemănat de protestantul Pallmereyer cu «un Vatican ortodox», iar ofesorul catolic Wunderle cu mişcarea de la Cluny, a cărei influenţă isfrînt atît de puternic şi rodnic peste tot Apusul, Athosul şi-a răs-t binefacerile sale duhovniceşti peste tot Răsăritul, căruia i-a im-*i'c* un frumos accent de ecumenicitate. E drept că şi el a trăit din ia şi din daniile acestor Biserici, dîndu-le în schimb tot ce a avut iun.
^rebuie subliniat, după cum spunea şi Sf. Grigorie Palama (f 13 no-"ie 1359),- că Athosul a fost un «focar al virtuţilor». Ne-au venit ci, tuturor popoarelor şi Bisericilor ortodoxe, chipuri de vieţuitori aţa îmbunătăţită, crescută în sfinţenie şi în evlavie de toate felu-începînd de la linia de aspră asceză a unui Maxim Kavsokalivitul ec. XIV (numele îi provine de la faptul că îşi ardea coliba îndată nţea că i-a devenit prea comodă) şi pînă la teologii de adîncă con-are, ca Sf. Grigore Palama ori ca Nicodirn Aghioritul (1748—1809, ii editor în 1782 al Filocaliei la Veneţia). Pentru noi românii, chipul ■ului Paisie Velicicovschi de la Neamţu (f 1794) şi al marilor tra-

ducători : Grigorie IV Dascălul (1823—1829), mitropolitul Ungrovlahiei şi Gherontie de la începutul sec. XIX, trăitori la Sf. Munte Athos, ca şi Sf. Calinic de la Cernica (f 11 aprilie 1868), al cărui lăcaş de la Fră-sinei reproduce exact ca şi Tismana ori Vatra Moldoviţei tipul atonit de clădire, toate acestea sînt numai cîteva din faptele de cultură spirituală şi culturală care ne-au venit de la Sf. Munte.

Nu mai vorbim de mulţimea ierarhilor pentru aproape toate Bisericile ortodoxe, de rînduieli liturgice şi tipiconale, în primul rînd cele privitoare la proscomidie şi la privegheri, opere ale patriarhului Filotei Kokkinos al Constantinopolului (1353—1354 ; 1364—1376), prietenu] Sfîntului Grigore Palama, de moaşte ale sfinţilor din care au fost aduse şi la noi, dar mai ales de cele peste 15.000 de manuscrise din care foarte multe au fost scrise la noi ori pentru noi.

Dacă mai adăugăm şi faptul că tiparele au modelele arhitectonice dar mai ales cele privind modul de pictare sau de zugrăvire bisericească aşa cum ne-a învăţat pe toţi «Erminia de pictură» a lui Dionisie de Furna (sec. XVII), atunci putem spune că *Grădina Maicii Domnului* care este Sf. Munte Athos, ţine fiinţial de viaţa Bisericilor ortodoxe de pretutindeni.

B I B L I O G R A F I E

F. Ilinski, *însemnătatea Athosului în istoria literaturii slave,* în «Jurnalul Instr PubL», Moscova, 1707; Fr. Dolger, *Das Monchsland Athos,* Berlin, 1943. *Le Millenairt* du *Mont Athos, I—II,* Chevetogne, 1964, A. de «Mendietta», *Athos,* Berlin, 1972

E. Turdeanu, *Legăturile româneşti* cu *mînăstirea Hilandar şi Sf. Pavel — Athos* în «Cercetări Literare», 1940; T. Bodogae, *Ajutoarele româneşti la mînăstirile Siln tului Munte Athos,* Sibiu, 1941 ; Idem, *însemnătatea Muntelui Athos în viaţa popoa relor ortodoxe* în «Ortodoxia», 1953; E. Branişte, *Rolul Athosului în istoria cultu lui ortodox* (Ibidem); T. Bodogae, *Din comorile Stîntului Munte,* în ^Biserica Or todoxă Română», 1963.

Cultura teologică în Răsărit. Paisianismul

Împrejurările neprielnice pe care le prezentau stăpînirea turcă ş tătară au făcut pe creştinii ortodocşi să nu poată înainta cultural pe măsura fraţilor lor din Apus, catolici şi protestanţi. De aceea se plin-gea, pe la 1580, Teodosie Zygomalas, mare demnitar al Patriarhiei d< Constantinopol, către Martin Crusius, că floarea ştiinţelor şi arteloi greceşti s-a veştejit sub noii stăpîni otomani. Ce a avut Bizanţul ma luminat se refugiase în Apus, mai ales în Italia, unde s-au înfiinţa şcoli la Florenţa, Padua, Veneţia etc, unde mulţi dintre grecii insular şi continentali au mers la studii, ajungînd chiar profesori. După a unii dintre aceşti greci au ajuns în locuri înalte, în cadrul statului turc au început să înfiinţeze şcoli elementare şi superioare (un fel de colegii) din care mulţi au împînzit tot Răsăritul cu dascăli, şcoli, biblioteci ş chiar tipografii, avînd şi sprijinul fanarioţilor din ţările române şi a politicii protectoare ţariste.

a. **Teologia ortodoxă** rămase însă peste tot credincioasă carac terului apofatic şi vechilor principii tradiţionale, stăruind în învăţături ortodoxă, aşa cum a fost stabilită ea de Sinoadele ecumenice şi a fos

ată în scris de *Sfîntul Ioan Damaschinul* (f 749), care a formulat iniţia că «taina ortodoxiei constă în iconomia divină de a se împlini lume viaţa şi învăţătura Mîntuitorului Iisus Hristos Cel întrupat», icată în lucrarea sa *Acrivia* sau *Dogmatică ortodoxă* (Migne, P. G. 94,)81 şi P. G. 150, c. 324). S-a scos în relief armonia căilor de cunoaş-e după indicaţiile lui *Mihail Psellos* (f 1097) şi încrederea în harul ntei Treimi, după precizările *Sjîntului Grigorie Palama* (f 13 noiem-î 1359), care necontenit se revarsă asupra credincioşilor *(katabasis)* e a-i ridica la îndumnezeire *(anabasis).* S-a accentuat apărarea Orto-:iei faţă de orice fel de «uniatism», ca cel de la Florenţa (1439), păs-id totuşi înţelegerea cuvenită faţă de ceilalţi creştini, după cum a ivat patriarhul Alexandriei *Meletie Pigas* (1590—1601). Privită în ge-al, teologia ortodoxă din această perioadă cuprindea următoarele ele-ite : concepţia teocratică şi hristocratică, ambele promovate şi păs-;e de Biserica ortodoxă a Răsăritului, după cum se pronunţase în 3t sens încă Sinodul IV ecumenic de la Calcedon din 451, prin pre-irea : «încolo să ferim împreună Biserica ortodoxă de vreo alunecare» msi VI, c. 693). Din sec. XVI înainte, Biserica ortodoxă se mai dis-ea prin păstrarea «Bizanţului după Bizanţ».

Cea mai importantă şcoală teologică din spaţiul grec era cea din stantinopol, numită *Academie* sau *Marea şcoală a neamului.* începu-le ei coboară pînă la mijlocul secolului XV, la *Ghenadie Şcolarul* i5—1456 ; 1462—1463 ; 1464—1465), dar mărturii precise există din 3 cînd patriarhii Ioasaf II (1554—1565), Mitrofan III (1565—1572 ; 3—1580), Ieremia II (1572—1579 ; 1580—1584 ; 1587—1595) susţineau ă şcoli : una elementară, în care se preda scris-cititul şi socotitul ă Ceaslov, Octoih, Psaltire şi Păscălie, şi a doua superioară, un co-*i,* în care se preda dialectica, retorica, morala, literatura, mate-ica, astronomia, fizica, mai tîrziu medicina, după manuale greceşti lizantine (matematica după Euclid, filosofia după *Nikifor Vlemide* 1272), astronomia cu «zodiacul» după *Teodor Metonitul,* precursor nui Nicolae Kopernic (f 1543) şi Ioan Kepler (f 1630) şi teologie, ă scrisul patristic şi mai ales după *Acrivia* Sfîntului Ioan Damaschin 49), precum şi după Sfîntul Grigore Palama (f 1359) cu : *Teologia Inii divine* sau a *Cerurilor deschise.* Caracterul acesta s-a menţinut î vremea dascălilor *'Teofil- Koridaleu* (sec. XVI) şi *Ioan Kariofil* 692), ucenicii patriarhului Kiril Lukaris (1620—1638, cu cinci între-ri) şi mai ales ai lui Alexandru Mavrocordat şi Sevastos Kimenitis 5—1698).

Era apoi Şcoala de la Veneţia, cam tot din vremea celei constanti->litane, excelînd prin tipărituri, susţinute de arhiepiscopul *Gavriil ras* (1616) şi de profesorul *Thomas Flanginis* (1636). în sec. XVIII alăturat şcolile din Athos, Patmos, Janina, Smirna, Chios, Bucureşti îşi, predominînd în toate competiţia între două curente : vorbirea xierea în stil popular, susţinută de *Vikentios Damadas, Teoklitos arkides* (f 1860), *Neofit Vamvas* (f 1855) şi cel arhaizant al lui *Ev-ie Vulgaris* (f 1806), *Dukas şi Constantin Oikonomos* (f 1857), care :iau stilul clasic.

In afară de spaţiul grecesc, existau *şcoli* locale la *Braşov* (1595) ci antencedente de două secole, la *Cotnari* (1561), la *Iaşi* (1640), *Putna* ş *Neamţu,* la *Tîrgovişte* (1546), apoi la *Liov* şi *Vilna,* la *Novgorod* şi *Ser ghievo* în Rusia, la *Karloviţ* (1695) ş.a. în spaţiul rusesc, importanţă mar au dobîndit *Academia* movileană de la *Kiev* (1631), *şcolile* greco-slavo latine de la *Moscova* (1649), *Petrograd* (1721) şi *Kazan* (1723), pînă cîni ţarul Petru cel Mare (1682—1725) şi ţarina Ecaterina a Ii-a (1769—1796 au introdus şcolile moderne, elementare şi medii, în foarte multe oraşi şi au întemeiat Universităţile din Petrograd şi Moscova.

Cum însă Kievul cu Academia era încorporat atunci în Polonia atî de catolică, se explică de ce a existat şi o oarecare influenţă catolic scolastică şi chiar una protestantă în teologia ucraineană şi rusă, şi mul mai puţin în cea greacă : pentru că unii viitori teologi slavi au studia în colegii iezuite, sau de alte tipuri la Roma, Padua, Viena, Paris sai Oxford, precum au fost fraţii greci : *Ioanikie* (f 1717) şi *Sofronie Lichu dis* (f 1730), ruşii *Teofan Prokopovici,* mitropolitul Novgorodulu (f 1736), *Ştefan Iavorski,* arhiepiscop de Cernigov (f 1722) şi alţii. Metoda de predare era cea dialectică, care consta în parafrazarea textulu cu alte cuvinte. La ruşi erau imitate metodele scolastice, dar se păstr; combaterea pretinsei Uniri de la Florenţa (1439).

Dintre ramurile teologice *au înflorit* mai mult — cum era şi firesi într-o epocă de atîtea cotroverse — *polemica* şi studiile practice, *litur gica* şi *omiletica.* Se întîlnesc totuşi şi *opere* sistematice şi mai ales *dogmatice,* cum au fost ale lui *Gh. Koresios, Damadas, Evghenie Vul-garis, Atanasie din Păros,* după cum s-au scris şi cîteva opere exegetici şi istorice.

b. La greci, s-a manifestat la începutul secolului XVI teologu *Maxim Grecul,* care 1-a cunoscut pe Ieronim Savonarola la Florenţa ş apoi a activat la Moscova, realizînd astfel contractul intercreştin primordial. Apoi cel mai cunoscut teolog a fost *Meletie Pigas,* patriarhu Alexandriei (1590—1601), care era din Creta, studiase la Padua, cunoşte; latina, greaca, siriaca, araba şi ebraica. A fost un om cu viaţă foart« demnă, evlavios şi cult$_{v}$ A scris între altele un dialog despre *Creştinu ortodox,* un tratat *Despre stăpînirea papei,* mai multe predici şi pests 300 scrisori dintre care, cele către ortodocşii din Polonia şi către protestanţii care voiau să se unească cu răsăritenii sînt cele mai importante

Despre *Ieremia II «cel Mare»* al Constantinopolului (f 1595) şi polemica lui temeinică şi energică cu protestanţii şi cu catolicii s-a seri; mai înainte. Apoi, *Manuil Malaxos* (sec. XVI) a fost autor al unui *No-mocanon = Pravilă,* tradusă şi în româneşte, şi al unei *Istorii a Patriar hiei din Constantinopol,* păstrată în *Turcograecia* lui Martin Crusiu: (i* 1607) ; *Maxim Peloponisianul* a scris o lucrare în care combătea cel< 7 puncte deosebitoare dintre catolici şi ortodocşi, lucrare tradusă îr 1699 în româneşte sub titlul *Carte sau lumină* şi răspîndită gratuit d« Constantin Brîncoveanu (1688—1714) românilor ardeleni, tocmai cînc se săvîrşea aci uniaţia cu Roma. La fel merită să fie pomenit episcopu *Maxim Margunios* (— 1602) şi *Gavriil Seviros,* arhiepiscop de Filadelfh (— 1616), ambii polemişti contra latinilor, primul mai îngăduitor, chiai

nionist, celălalt mai radical. Primul a scris un tratat despre «Filioque» un dialog între un grec şi un latin, iar celălalt, celebrul tratat *Despre aine* (tradus şi în româneşte), despre diferenţele între cele două Bise-ici şi altele.

La începutul secolului XVII a apărut la Alexandria *curentul «neo-lenismului»,* susţinut *pe linie teologică* de patriarhii Meletie Pigas şi iiril Lukaris şi de alţii, care avea un caracter de renaştere ca *Iluminism rtodox.* El se rezema pe concepţia antică despre libertate şi indepen-snţă, patriotism şi democraţie, pe concepţia bizantină cu privire la uni-itea de stat (acum cea greacă), pe principiile Ortodoxiei inflexibile şi *e* aprecierea rezultatelor ştiinţelor moderne. Astfel grecilor le insufla iraj în viaţă, românilor le întărea conştiinţa etnică spre generalizarea mbii române în Biserică şi stat, iar ruşilor le deschidea porţile marilor moştinţe contemporane.

în secolul XVII s-au impus între numeroşii autori greci *Mitrojan ritopoulos* (f 1640) şi patriarhul *Kiril Lukaris* (f 1638), despre care s-a ■ris mai înainte. Apoi era predicatorul şi dascălul *Meletie Sirigos* ■ 1662), care a corectat *Mărturisirea de credinţă ortodoxă* a mitropoli-ilui Petru Movilă şi care a scris o lucrare originală : *Predici la toate iminicile peste an* din care unele au fost susţinute încă în timpul sino-.ilui la Iaşi ; a mai scris *Combaterea lui Kiril Lukaris* (tipărită la Bucu-[b]şti în 1690), comentarii la Origen, o traducere a *Instituţiilor* împăra-ilui Justinian (527—565) şi mai ales o explicare a Liturghiei ca răspuns întrebările patriarhului rus Nikon. Dintre dogmatişti şi polemişti s-a ipus *Gh. Koresios* (— 1661), care 1-a combătut pe valdensul Antoniu îger, scriind mai ales opere despre Taine, predestinaţie, liberul arbi-u, cultul icoanelor etc. şi a combătut pe latini cu tratate contra lui îllarmin, despre Filioque, primat etc.

O pleiadă întreagă de scriitori neoelenişti s-a ridicat împotriva re-îgaţilor Arcudius, Allatius, Mat. Kariofil, şi mai ales a lui Nic. Comnen îpadopol, profesor la Universitatea din Padua al cărei istoric 1-a scris 1626, militînd pentru unirea Bisericilor. Combatanţi reprezentativi au patriarhii de Ierusalim : *Nectarie* (f 1669), *Dositei H Notară* 1707) şi nepotul său *Hrysant Notară* (f 1732), care au avut de suferit n pricina amestecului catolic în Palestina, fapt pentru care au trăit ai mult în ţările noastre. Nectarie a scris cel mai solid tratat despre imatul papal (tipărit în 1692 la Iaşi şi retipărit adesea în greceşte), mascînd îndeosebi pofta de dominaţie a papilor. Dositei II Notară a st cea mai mare personalitate istorică de la sfîrşitul sec. al XVII-lea. tervenind cu personalitatea lui covîrşitoare în conflictele dintre cato-:i şi protestanţi, Dositei a apărat şi precizat doctrina ortodoxă, scriind ntra protestanţilor *Mărturisirea* din 1672 şi contra rătăcirilor calvini-nte, cît şi contra catolicilor prin publicarea monumentalelor tomuri : *împăcării,* Iaşi 1692—1694, al *Iubirii,* Iaşi 1698 şi al *Bucuriei,* Rîmnic 05, în care reeditează tot ce era mai important în polemica antilatină la Fotie pînă la Nectarie. Dositei II Notară e important şi ca istoric, in lucrarea *Istoria patriarhilor de Ierusalim,* t. I—II, Bucureşti, 1715, •eră foarte preţioasă şi plină de informaţii vechi şi noi. Ca să comple-ze pe unchiul său Hrysant (care fusese şi la Paris), publică preţioasele

cărţi *Syntagmation,* manual de statistică despre cele 5 Patriarhii ortoc o descriere a Ţării Sfinte şi *Despre oficiile bisericeşti.*

Alături de el s-a situat mitropolitul *Meletie al Atenei* (-j- 1714) studii la Veneţia, care a compus cea mai completă *Istorie biserice* de la Hristos pînă la anul 1695, orientîndu-se în expunere după cei riile magdeburghense, dar scriind în sens ortodox şi cu deosebită tlcă la adresa «unirii» de la Florenţa (1438—1439). Lucrarea a fost blicată la Viena în 1783.

Ilie Miniat (f 1714) a fost profesor la Veneţia, Korfu şi Kefalc apoi predicator la Constantinopol şi ambasador la Viena şi Iaşi ; a cel mai complet şi mai sistematic manual de polemică antilatină, *Pi scandelei,* tradusă în aproape toate limbile europene (în româneşte Veniamin Costachi (1803—1808 ; 1812—1842), Iaşi, 1844). Dar tot de cunoscut este şi prin predicile sau *Didahiile* sale, traduse de trei în româneşte, predici în care ideile religioase se amestecau adeseor cele filosofice şi ştiinţifice ale epocii.

Fraţii *Ioanichie şi Sofronie Lichudis* (f 1717 şi f 1730) au fost fo învăţaţi şi talentaţi, activînd în Rusia în problema corectării căr bisericeşti şi a judecării patriarhului Nikon (1652—1658), au coi şcolile greco-slavo-latine din Moscova (1685). *Evghenie Vulgaris (17.* 1806) a fost cel mai cult şi mai profund dintre toţi teologii greci d finele secolului al XVIII-lea. A studiat la Padua filosofie, teologi limbile clasice şi moderne (ştia vreo 10 limbi străine), matematic ştiinţe naturale. Căutînd să formuleze adevărurile filosofice şi teolo în haina marilor gîndîtori occidentali (Descartes, Leibniz, Wolf), torii săi din Ianina şi mai tîrziu din Athos, unde a deschis o acadc-între 1753—1758, l-au alungat socotindu-1 eretic pentru că difuza ziţia heliocentrică a lui Kopernic. Chemat la *Marea şcoală a neam de* la Constantinopol, pe care a dus-o la cea mai mare strălucire, ghenie Vulgaris a plecat în Viena să-şi tipărească unele cărţi. De a fost invitat de Ecaterina cea Mare (1762—1796) în Rusia unde a făcut episcop de Cherson, iar mai tîrziu membru al Academiei din trograd, unde a şi murit, fiind îngropat la mînăstirea Alexandru Nev! Dintre opere se impun mai ales *Teologhikonul* (un manual clasic dogmatică), o *Mărturisire ortodoxă,* o *Retorică, o ediţie a operelor Teodoret, o traducere* a tratatului clasic *despre Filioque,* scris de A. nikov, traduceri din clasici şi multe alte tratate ştiinţifice şi isto

De o particularitate tot atît de mare s-a bucurat compatriotul din Korfu, *Nikifor Theotokis* (f 1800), care. a studiat tot atît de enc pedic în Italia şi a predat ca profesor la Constantinopol şi Iaşi. A ui lui Vulgaris în scaunul de episcop de Cherson, iar mai tîrzîu la A; han. Predicile la Duminici şi sărbători de peste an *(Kiriakodromion* fost atît de mult citite, încît au fost reeditate şi traduse în mai rr limbi (în româneşte de Veniamin Costachi, Iaşi 1811).

Nicodim Aghioritul (1748—1809) a fost cel mai productiv ser pe tărîm duhovnicesc. Afară de tipărirea *Pidalionului* la Lipsea în el a dat şi *Tîlcuirea celor 14 Epistole pauline,* apoi ale lui Teofilac Ohridei (f 1118), apoi *Filocalia* (2 voi.), *Războiul nevăzut, HrisU*

, *martirologiu, Neon ecloghion, Noul Sinaxar* etc, toate lucrări de e şi luminare. Exegeză a scris şi *Antim,* patriarhul Ierusalimului j—1808), mai ales la Psalmi.

c. La sîrbi, merită să fie amintit în primul rînd pedagogul popu-*Zaharia Ştefanovici Orfelin* (—1785), care semăna învăţătură în r. Alături de el activa pe tărîm teologic arhimandritul *lovan Raid* 101), student la Kiev şi Moscova, căutător înfrigurat după docu-;e prin Polonia, ţările române, la Constantinopol şi Athos. A fost ii la Karloviţ, Timişoara, Novi-Sad, apoi călugăr la mînăstirea 1, corector la Viena de unde s-a retras din cauză de boală. Marea seră este *Istoria slavilor mai ales bulgari, croaţi şi sîrbi,* în 4 vo-, neterminată, greoi scrisă, dar plină de documente culese din ca lui Gh. Brancovici de la Karloviţ şi din alte arhive. Cartea sa ninat istoriografia sîrbă. A mai scris *Predici,* un *Catehism,* plănuia întreg «corp teologic». *Dositei Obradovici* (f 1811) se numără de ase-■a între sîrbii culţi ai vremii.

'ntre muntenegreni s-a remarcat şi familia de regi şi mitropoliţi *wici,* între care Vasile (1766) a scris o istorie a Muntenegrului, pe o tipări în Rusia, unde a călătorit de trei ori după ajutoare.

,a bulgari, singurul nume cunoscut din perioada aceasta a fost că-ul *Paisie de la Hilandar,* care în 1762 a scris frumoasa *Istorie a irilor,* operă care a revoluţionat conştiinţa bulgarilor.

1. La români, iniţierea unui scris propriu s-a datorat oficializării ni româneşti prin mitropolitul *Teoctist al Moldovei,* pe la anul 1453, care a uşurat realizarea în multe regiuni româneşti, Maramureş, ava, Transilvania, Braşov şi în Ţara Românească, a primelor manu-■ româneşti din Sfînta Scriptură şi din cărţi de cult, precum şi texte
(scrisoarea lui Neacşu de la Cîmpulung din 1521). Manuscrisele folosite apoi de tipografii români *Filip Moldoveanu* la Sibiu (1544)
Diaconul Coresi la Braşov pentru primele tipărituri româneşti —1581), fapt care dovedea totodată şi existenţa unor cititori învă-ncă din secolul XVI. Cît priveşte pe Coresi, el era din principiu sar al Reformei.
^poi, în secolul XVII, au apărut, între multele tipărituri, frumosul *Testament de la Bălgrad* (1648) şi, ca încoronare a activităţii bi-româneşti, *Biblia de la Bucureşti* (1688) sau Biblia lui Şerban, care lese gradul înalt teologic al traducătorilor români, precum şi capa-a de tipărire. Cu ocazia disputei din 1691 între patriarhul Do-II Notară al Ierusalimului (1669—1767) şi elevul lui Teofil Cory-
(sec. XVI), reorganizatorul Şcolii greceşti din Constantinopol, şi Kariofil (f 1692), acuzat pe nedrept de influenţe eterodoxe, Con-n Brîncoveanu, Antim Ivireanu, fraţii Radu şi Şerban Greceanu, Constantin Cantacuzino Stolnicul, au păstrat poziţia justă. In epoca iotă din secolul XVIII s-au realizat cele mai multe ediţii de cărţi lt.
'rintre personalităţi binecunoscute în Istoria Bisericii Ortodoxe ne, merită amintire deosebită *mitropoliţii Varlaarn* (1632—1653)

şi *Dosoftei* (1673—1686), care s-au arătat mari creatori ai limbii literare româneşti, precum şi serioşi apărători ai Ortodoxiei şi ai culturalizării poporului în limba maternă ; mitropoliţii *Ştefan, Teodosie Veşte-meanul* şi *Antim Ivireanu* din Ţara Românească ; *Simeon Ştefan* şi alţii de la Bălgrad ; episcopii *Damaschin* şi *Chesarie de Rîmnic; arhim. Vartolomeu Măzăreanu* de la Academia teologică din mînăstirea Putna-şi *Paisie Velicicovschi,* îndrumător al monahismului şi al culturii româneşti de la Dragomirna, Neamţu şi Secu, ambii în secolul XVIII ; pe lîngă toţi aceştia, este de menţionat de asemenea mulţimea de scriitori^ copişti, dieci, tipografi şi alţii, mai mult anonimi, dar harnici la scris şi tipărit.

între teologii laici s-a impus *Spătarul Nicolae Milescu* (1636—1714) cu lucrarea *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens...,,* tipărită la Stockholm în 1667, fapt pentru care a fost numit «Moldoveanul cel înţelept» de către teologul rus Simeon Poloţki de la Moscova, în 1670 ; marele filosof german G. W. Leibniz (f 1716), ctitorul Academiei de ştiinţe de la Berlin, 1-a considerat «vir polyglotus ac super-eruditus», iar pe *Dimitrie Cantemir* 1-a susţinut ca să devină membru al acelei Academii în 1714. Se pare că la contactul dintre Dimitrie Cantemir şi G. Leibniz a contribuit şi prezenţa lui Ilie Miniat (f 1714) la Viena, în 1710, fiind acolo trimis de Cantemir. Prin lucrarea *Loca obscura,* Cantemir s-a dovedit şi un bun teolog ortodox, criticînd corect poziţiile liberale ale teologului rus Teofan Prokopovici.

Apoi, ca şi daniile către cei în nevoi dintre ortodocşi, s-a revărsat şi mila tipograficească prin Constantin Brîncoveanu şi mitropolitul Antim Ivireanu spre iviri şi arabi, pentru înfiinţarea de tipografii proprii. Aşa a putut încheia catolicosul gruzin Antonie, în 1756, tipărirea tuturor cărţilor de ritual în limba poporului său şi acelaşi lucru 1-a putut realiza şi patriarhul Antiohiei.

Pe atunci *protopsaltul Filotei sin Agăi Jipei* alcătuia «Psaltichia românească».

e. în Rusia, jugul mongol a ţinut pînă spre sfîrşitul sec. XV (1480) şi a lăsat urme dureroase în viaţa culturală şi teologică ; mitropolitul *Ghenadie de Novgorod* se plîngea, pe la 1500, că nu găsea ucenici dornici să înveţe carte. Superstiţia- şi ignoranţa au făcut pe boieri şi pe unii ierarhi să ceară condamnarea oricăror eretici, cum au fost unii dintre iuaaizanţi, condamnaţi la sinodul din 1503 ; Maxim Grecul a stat 30 de ani în temniţă pentru că a demascat unele superstiţii şi strecurarea unor rătăciri spirituale, dar şi pentru că a cenzurat viaţa morală a conducătorilor şi unele înclinări spre protestantism. Totuşi Rusia secolului XVI cunoaşte şi o serie de bărbaţi culţi. Aşa era (Prosvetitel) stareţul *Iosif Sanin* de la mînăstirea Volot, numit şi Voloţki Colomensk (f 1516), cu lucrarea *Luminătorul,* o însemnată combatere a ideilor suspecte reformatoare pe care le afişau iudaizanţii. De asemenea este de menţionat şi polemica lui şi a «iosiflienilor» contra şcolii lui Nil Sorski (1503) îndeosebi contra lui Casian Patrikaev, Maxim Grecul şi alţii. Cel mai cult ierarh rus din secolul XVI a fost mitropolitul *Macarie* (1542— 1564) al *Moscovei,* care încă pe cînd era episcop de Novgorod a adunat şi

npilat peste 1300 de vieţi ale sfinţilor după Metafrast şi din tradiţia poarelor slave, clasîndu-le liturgic în 12 volume pentru fiecare lună e un minei. Expunerea e clară şi uşoară. Alături de istorisirea pro-u-zisă se remarcă şi nota pedagogic-educativă a autorului. Această mumentală operă, numită *Ceti Minei* (Minei de citit), a fost una itre cele mai populare cărţi, mai ales că mitropolitul Maoarie a mai ionizat şi 39 de sfinţi ruşi — pe lîngă cei 12 existenţi dinainte —■

care evlavia poporului i-a consfinţit local, operă aprobată în sinoa-*,e* din 1547 şi 1549. Şi sinodul «Stoglavului» = 100 de capitole, în 51, a avut preocupări de ordin cultural şi teologic, prevăzînd disci-narea clerului de mir şi monahal, îmbunătăţirea cărţilor rituale, roducerea tiparului (prima carte tipărită în Rusia a fost *Apostolul,* iscova, 1564). Scrisorile prinţului Kurbski către Ivan IV cel Groaz-: (1547—1584), de teroarea căruia a fugit în Polonia, ca şi discuţia ;stui ţar cu iezuitul A. Possevino arată că mulţi iaici din Rusia aveau :ultură înaltă ca şi cei din Apus, doar că era predominant religioasă şi profană ca a apusenilor.

Şcoala de la Kiev a dat pe cei mai mulţi teologi şi oameni de cul-ă ai Moscovei în sec. XVII şi chiar în prima jumătate a sec. XVIII, primul rînd a fost românul *Petru Movilă* (1640), ctitorul şcolii, re-;anizatorul tipografiei şi scriitorul neobosit, care şi-a pus toată averea şi na în folosul luminării prin carte a credincioşilor. Afară de *Mărturisi-. ortodoxă,* în limba latină, Petru a publicat în limba polonă un *Ca-ism* mai scurt (1654), apoi o apologie a Ortodoxiei intitulată *Lithos i Piatra credinţei,* care combătea calomniile catolice că Ortodoxia nu avea sfinţi, moaşte şi vitalitate. Dintre cărţile de cult a tipărit *Litur-erul, Antologhionul* şi mai ales *Molitvelnicul* (1646). Afară de tradu-ile patristice pe care le-a publicat, Petru Movilă voia să tipărească D colecţie de Vieţi ale Sfinţilor, dar aceasta o face mai ţîrziu cuvio-

Dimitrie de Rostov (1703), o figură din cele mai venerabile ca sfinie şi cultură. El a publicat şi un *Hronograf,* care a circulat şi prin ţile româneşti ca şi *Vieţile Sfinţilor.*

Tot din şcoala Kievului au pornit şi *Inochentie Gizel, Lazăr Barând, Ioanichie Galeatovschi, Arsenic Satanovşki, Epifanie Slavineţki Simion Poloţki,* ajunşi dascăli la Moscova, unde au avut ca elev pe /. Medvedev şi pe alţii şi au tipărit cărţi de polemică îndreptate îm-riva protestanţilor şi iezuiţilor. Au avut dispute, de asemenea, cu ţii Lichudis, care-i acuzau de latinism. Sinodul din 1690, prezidat patriarhul Iochim, a condamnat multe din scrierile latinizante, au-ii fiind închişi. în corectarea cărţilor liturgice, cît şi a dezvoltării ştiinţei teologice şi culturale, Kievul avea un rol însemnat.

Printre colaboratorii lui Petru cel Mare erau *Ştefan lavorski* 1722), arhiepiscopul de Cernigov şi locţiitor de patriarh, adus ca şi ce-ilt colaborator al ţarului, Teofan Prokopovici (f 1736), tot din Kiev, le amîndoi fuseseră profesori de teologie şi buni oratori. Opera prin-alâ a lui Şt. lavorski este *Piatra credinţei,* o combatere a tuturor în-âturilor protestante, scrisă în stil scolastic, după model apusean, i ales după Bellarmin. Teofan s-a răzbunat pentru că prin ea fuse-

seră atacate şi unele din părerile lui protestantizante, intervenind s fie închis Teofilact Lopatinski, editorul *Pietrei credinţei.* Afară d> *Regulamentul duhovnicesc* şi de *Cursurile de teologie (Christiana orto doxa theologica),* tipărite de mai multe ori la Konigsberg şi Leipzig - îndemnînd pe teologul protestant Kochlăus să scrie *Orthodoxia luthera nizans* (1722) —, Teofan a scris *predici,* un *Catehism* şi diferite *tratat (Despre căsătorii mixte, Despre botezul prin turnare* etc). Avea o bi bliotecă de peste 4000 de cărţi, susţinea copii la şcoală cu banii lui_ şi fost un adevărat «iluminist». Ceva mai înainte, germanul Adam Zoer nikov, protestant convertit la Ortodoxie prin citirea *Mărturisirii* Iu Mitrofan Kritopol, a scris cel mai temeinic studiu despre combatere adaosului Filioque la Simbolul de credinţă.

îndrumătoare multilaterală şi pentru teologie a fost personalitate marelui savant rus *M. V. Lomonosov* (f 1765), care a pus bazele termi nologiei ştiinţifice ruse, ajutînd astfel pătrunderea unei limbi ele gante şi în lucrările teologice. Respectînd învăţătura ortodoxă, a căuta să realizeze o sinteză între Platon şi Newton, şi nu era de acord *c* «volterienii» care veneau din Apus.

Spre sfîrşitul sec. XVIII a exercitat influenţă puternică şi spre Ru sia *Paisie Veiicicovschi* din Moldova (f 1794), aducînd în duhovnici neoisihastă sute de ucenici români, ruşi şi ucrainieni, numiţi în Ruşi «stahţii». Dintre ruşi s-a impus figura marelui ascet şi sfînt *Tihon d Zadonsk* (f 1783), vestit prin predici şi învăţătură pentru popor. Şi rm vestit a fost mitropolitul *Platon Levşin al Moscovei (f* 1812), despr care împăratul Austriei Iosif II (1780—1790) spunea că e tot ce poate : mai vrednic de văzut în Rusia. Renunţînd la onorurile universitare ; politice, trăia ca ierarh iubitor al slujbelor şi psalmodierii frumoas* Influenţat de pietism şi ca reacţie împotriva spiritului volterian şi libei tin al enciclopediştilor, pe care 1-a introdus ţarina Ecaterina a Ii-a (176! —1796) temporar, Platon a compus în 1765, ca dascăl al prinţului moş tenitor, celebrul său *Catehism* tradus în mai toate limbile Europei (î: româneşte de vreo 8 ori între altele de Gh. Lazăr (f 1823) şi Eufr. Pe teca (f 1858). Lucrarea era prima operă teologică în limba rusă şi er scrisă cu multă simţire pentru a lumina sufletul şi inima, deşi lasă d dorit în privinţa preciziei definiţiilor. Platon a mai lăsat scrieri *contr Rascolului* şi mai ales cuvîntări frumoase, pentru care a fost num: «Bossuet al Rusiei».

Un sprijin important intuitiv pentru înţelegerea şi reţinerea teolc giei ortodoxe a fost şi *pictura bisericească,* care a cunoscut în sec. X\ *înflorirea stilului «neobizantin»* al lui *Teofan din Creta* şi *Manuil Panst lin* (sec. XIV) de la Athos, fixat în noile «erminii de pictură». In Ruşi a înflorit îndeosebi iconografia şi fresca de interior, ieşite din şcoli] unui *Stroganov, Simon Usakov* şi din şcoala ţaristă. La români, ea cunoscut în Moldova, în timpul lui Petru Rareş, începînd din 153 *«fresca exterioară»* de la mînăstirile *Moldoviţa, Suceviţa, Arbore, Hi mor* şi *Voroneţ,* asemănată ulterior cu pictura din «Capela sixtină», Ic contemporană. în ea apar şi figuri de vechi filosofi ca îndrumători spi Hristos. De la *Nicula,* din transilvania, se adaugă din 1681 şi *pictura i sticlă,* cu teme ortodoxe.

în general, cultura teologică ortodoxă a parcurs în sec. XVI—XVIII rioadă înfloritoare, chiar dacă nu era prea originală. Pentru împre-rile grele ale vremii, trebuind să-şi precizeze atitudinea faţă de tici şi protestanţi — de influenţa cărora se resimte uneori — teo-i ortodoxă din această perioadă înseamnă un pas hotărît spre pro-il şi renaşterea din sec. al XlX-lea.

BIBLIOGRAFIE

Vezi notele precedente: I. G. Maloney, A *history ol orth. Theology* (1453-nt), Belmont — S.U.A., 1975; J. Meyendorff, *Initiation ă la theologie byzantine,* 1975, 300 p.; Idem, *Byzantine Hesychasm* ed. II, Paris—Londra, 1974, 296 p. *ţ* leiler, *Die Ostkirchen,* Ediţie nouă, Munchen—Basel, 1971, 660 p.; M. Şesan, *,gia ortodoxă în sec.* XV, în «Mitropolia Ardealului» XI (1966). nr. 11—12, 0—748; Idem, *Teologia ortodoxă în sec. XVI,* în «Mitropolia Banatului» XX i, nr. 1—3, p. 52—69 ; Idem, *Teologia ortodoxă în sec. XVIII,* «Mitropolia Ar-lui» XII (1967), nr. 10—12, p. 816—836, şi în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei» (1968), nr. 11—12, p. 12, p. 628—642; Idem, *Teologia ortodoxă în sec. XVIII,* litropolia Ardealului» XV (1970), nr. 7—8, p. 437—450, şi în «Mitropolia Ardea-XIII (1968), nr. 4—6, p. **278**—293, toate cu bibliografie nouă; VI. Lossky, *:cal theology of Eastern Church,* Londra, 1957; B. Spuler, *Die orthodoxeh en,* 6 voi., Basci, începînd din 1962, şi cronici în «Internazionale Kirchliche :hrift», Basel; I. Tyciak, Wege *ostlicher Theologie,* Bonn, 1916; K. Kirchoff, *:hristliche Osten,* Regensburg, 1939; T. Moschonas, *Cataloagele Bibliotecii pa-ale din Alexandria,* 3 voi. (în greceşte), Alexandria, 1941/7; Edit. Lethieleux, du *Mt. Athos,* 8 voi., Paris din 1970; K. Weitzmann, *Aus den Bibliotheken Xthos,* Hamburg, 1963; A. D. Nock, *Christianisme et Hellenisme,* Paris, 1973, 3. ; B. Lavagnini, *Storia della letteratura neoellenica,* Milano, 1955; A. Ba-oulos, 'IsTopia TOU Neou EÂXi]via|i.oo, voi. 3 (1453—1669), Thessalonike, 1968; ră, '0 AoatOeos 'iEpoaoXuixou, Athenai, **1977,** 292 p ; CI. Tsourkas, *Les debuts nseignement philosophique dans les Balkans* —Ţii. *Corydalee,* (— 1646), Thessalo-1967, 462 p. ; N. Matsoukas, *Jean Damascene • Exposition de la loi orthodoxe,* ;alonike, 1976, 500 p. ; A. E. Tachianos, *L'autobiographie de Ia litterature nique slave du XVIII-e siecle,* Thessalonike, 1975; I. Kiselkov, *Pouki i ocerti arobulgarskoi literatură,* Sofia 1956; A. Boşkov, ta *peinture bulgare des ori-au XlX-e s.,* Edit. Bongers, Recklinghausen, 1974, 410 p.; J. Skrbici, *Srpska '.ura XVII godini,* Beograd, 1909, 1909. De *la theologie orthodoxe roumaine, des* ies â nos *jours,* Bucureşti, 1974, 528 p.; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii* ***Orto-****Române,* Sibiu, 1972, p. 94 ş. u., 118—201, 228—257; *Teologia dogmatică si 'lică,* voi. 1, Bucureşti, 1958, p. 202—245 şi passim; Şt. Bârsănescu, *Pagini ise din istoria culturii româneşti* (sec. X— XVI), Bucureşti, 1971 ; A. Cama-■Cioran, *Academiile domneşti din Bucureşti şi Iaşi,* Bucureşti, 1971, 328 p. ; am (mitropolitul), *Răspunsul împotriva catehismului calvinesc,* Ediţie critică, 1 filologic şi lingvistic de Mirela Teodorescu, Bucureşti, 1984; Mitropolia Mol-, *Comemorarea mitropolitului Dosoitei,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei» (1974), nr. 9—12, p. 729—837; N. Chiţescu, O *dispută dogmatică din veacul flllea...,* în «Biserica Ortodoxă Română» LXIII (1945), nr. 7—8, p. 319—352; iuţu—P. Cernovodeanu, *Dimitrie Cantemir: History oi South-east European Oriental Civilisations,* Bucureşti, 1973, 358 p.; Monografii despre D, Cantemir, D. Lăudat, Edit. Junimea Iaşi, 1973 şi P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958; esan (autorul «teoriei autohtone» despre introducerea limbii române în Bi-încă din 1939), *Despre limba liturgică la români,* în «Mitropolia Ardealului» 1975), nr. 1—2, p. 7—28; Idem, *Unele consideraţii teologice despre gîndirea lică românească din sec. XVI—XVII* (de la Neagoe la. Cantemir), în «Mi-iia Moldovei şi Sucevei» LII (1976), nr. 3—4, p. 245—253; Idem, *Aus der lichte des Rumänischen Denkens,* în «Festschrift Ed. Winter», Edit. Bohlau, 1976, p. 285—291 ; Idem, *D. Cantemir academician,* în «Mitropolia Ardealu-KVII (1973), nr. 5—6, p. 547 ş. u.; Idem, *D. Cantemir şi limba română,* în

«Mitropolia Ardealului» XVIII (1973), nr. 9—10, p. 951 ş. u.; Idem, *Leibniz ur Cantemir,* în «Studia Leibniziana» II—2, Wiesbaden, 1970, p. 135 ş. u.; T. Bodoga *D. Cantemir, Loca obscura,* în «Biserica Ortodoxă Română» XCI (1973), nr. 9—1 p. 1063—1111 şi extras cu Introducere, p. VII. J.. Maloney, *Russian Hesychasm Nil Sorskii,* Edit. Monton, Haga, 1973, 302 p.; S. Bolşakov, *Russian My st ia* Londra, 1977, 292 p.; G. Moiseev, *Lomonosov i drevnerusskaia literatura,* Lenin grad, 1971 ; E. Lo Gatto, *Histoire de la litterature russe,* Paris, 1965 j E. Bem *Russische Heiligenlegenden, Zurich,* 1953; P. Kapterev, *Istoria russkoi pedagogik.* ed. II, Moscova, 1915; I. Nikolski, ed. II, Moscova, 1915; I. Nikolski, *Patrologi lussa,* Moscova, 1906; G. Florovski, *Puţi russkago bogoslovia,* Paris, 1937; A. Os tapov—S. Sokolov, *D. Cantemir şi urmaşii săi în Rusia,* în «Biserica Ortodox Română» XCII (1974), nr. 7—8, p. 928—955, vezi şi revistele Patriarhiei Ruse Arhiep. Leonid de Riga, *Activite litteraire de Paisij Velicikovski,* în «Messager nr. 83—84, Paris, 1974, p. 203—238; ,M. Pirard, *Le staretz Paisij Velickovskij,* î «Messager», nr. 81—82, Paris, 1973, p. 35 ş. u.; Irina Goraino, *Serafim de* Sarovi Paris, 1979; Puternică în afirmare a fost misiunea de încreştinare susţinută Siberia, după 1581, de stabilimente monahale. S-au înfiinţat centre vlădiceşti Tobolsk pe Ienisei şi apoi la Irkutsk lingă Baikal. Acolo a fost înfiinţat şi seminar special misionar şi Biblia a fost tradusă în opt limbi locale. Cel mai seamă vlădică a fost Sf. Filotei-Teodor, mitropolit de Tobolsk (1650—1727). Vez A. N. Kopătov, *Ocerki kulturnoi jizni Sibirii* (sec. XVII), Novosibirsk, 1974; *Istoria Sibiri,* voi. 2, Leningrad, 1968; I. P. Medvedev, *Vizantiiski humanisn* (sec. XIV—XV), Leningrad, 1976, 255 p.; se constată că din timpul Sfîntului Ioa Damaschin şi pînă la mitropolitul Petru Movilă, principalele probleme teologic se refereau la : schisma cea mare din 1054, din punct de vedere istoric şi teologi' la teologia isihastă şi palamită şi în fine la teologia Reformei.

PERIOADA A VI - A

Biserica în epoca modernă şi contemporană (1789-1987) în Apus

Privire generală asupra situaţiei politice religioase, culturale şi sociale de la Revoluţia franceză (1789) şi pînă azi *

Levoluţia franceză din 1789 a răspîndit în aproape toate ţările)ei ideile sale, concretizate în cuvintele : *Liberte, egalite, frater*-= «Libertate, egalitate, fraternitate» şi a adus o transformare radi-ub raport social şi politic prin aceste idei şi prin proclamarea «drep-r omului». Dacă perioada anterioară se caracterizează printr-o în-*e de a menţine în conducerea spirituală, politică şi socială a lumii ra Bisericii romano-catolice, perioada ultimă, de ia 1800 pînă azi, •acterizează, în primul rînd, printr-o *secularizare spirituală în con-creştere.*

'rocesul acesta complex se poate vedea în viaţa politico-socială, prin nentarismul republican şi democratic, iar mai tîrziu în liberalism italism pe de o parte, iar pe de alta în socialism. în ceea ce priveşte culturală, aceasta se remarcă mai ales prin marea dezvoltare a şti— şi tehnicii în toate domeniile. Toate aceste sectoare de viaţă arată oces crescînd de laicizare.

)upă Revoluţia franceză din 1789, a luat fiinţă în Franţa Prima jiică (1792—1804), care se caracterizează printr-o mare instabilitate :ă.

L urmat după aceasta crearea Imperiului francez de către Napoleon)arte (1804—1814), în timpul căruia s-au creat instituţiile moderne "antei, după care s-au orientat numeroase ţări din Europa, 'rin concordatul încheiat la 15 iulie 1801 cu papa Pius VII (1800— s-au reglementat raporturile Franţei cu Biserica lui Emile Comes —1921) din 9 decembrie 1905, prin care Franţa a hotărît separarea cii de Stat.

i 1806, prin acţiunea lui Napoleon I (1804—1814), şi-a încetat exis-aşa-numitul «Sfîntul Imperiu roman de naţiune germană», creat îbruarie 962 de împăratul Otto I cel Mare (936—937) şi a luat fiinţă

Capitol redactat de Pr. prof. I. Rămureanu.

acum Imperiul austriac, care a durat pînă în 1918, numit din 1867 Imperiul austro-ungar.

Sub raport politic, primele decenii după căderea lui Napoleon, între anii 1815—1848, se caracterizează prin restaurarea Bisericii romano-cato-lice în situaţia de dinainte de Revoluţie şi de epoca lui Napoleon. «Sfînta alianţă», organizaţie internaţională europeană, creată la 26 septembrie 1815, la Paris, de către împăraţii Alexandru I al Rusiei (1801—1825)$_f$ Francisc I al Austriei (1804—1835) şi Friederich Wilhelm III (1797—1840), regele Prusiei, în jurul căreia s-au grupat aproape toate ţările Europei, în afară de Anglia şi Statul papal, a dus o politică reacţionară faţă de spiritul naţionalist şi progresist al timpului. Politica prinţilor condusă de Klernens Metternich (1773—1859), inaugurată de Congresul de la Viena (1 noiembrie 1814 — 9 iunie 1815), a căutat să înăbuşe, să suprime orice mişcare politică naţională şi orice încercare de cugetare liberă, politică ce constituia o stavilă pentru orice progres de emancipare socială şi naţională.

După căderea lui Napoleon în 1814, Statul papal a fost restabilit, iezuiţii au fost chemaţi în aproape toate statele Europei, începînd din 1814 (în Rusia ortodoxă încă din 1801, în Italia, din 1815). Orice idee liberală e reprimată de inchiziţie, care a fost şi ea restabilită, e drept, pentru **scurtă vreme. Inchiziţia** a fost definitiv interzisă în Portugalia în 1822, în. Spania în 1834, în Italia în 1848. In această perioadă, revoluţiile se Im lanţ : în Spania (1820), în Italia (1820—1821), dar au fost reprimate-imediat ; cea din Franţa (1830—1848) însă n-a fost uşor stinsă.

Dar în America de Sud n-au putut fi reprimate revoluţiile dintre 1811—1830. Revoluţia din Franţa declanşată în iulie 1830 a inaugurat o eră de nestatornicie parlamentară şi de fricţiuni continui între partida catolicismului ultramontan- şi a legitimiştilor monarhici pe de o parte, şi între burghezie şi grupările democrate pe de alta. Au fost răsturnaţi Bourbonii şi a fost ales regele burghez Ludovic-Filip I (1830—1848). Asemenea lovituri s-au produs şi în Belgia, Polonia şi Italia, unde factorii progresişti cer obţinerea de constituţii naţionale şi mai liberale.

Anul 1848 marchează în toată Europa o criză politică şi socială cum nu mai fusese din 1789. La aceasta au contribuit şi invenţiile tehnice ale timpului. Maşina cu aburi inventată la finele secolului XVIII a contribuit la mărirea bogăţiilor, la înmulţirea fabricilor, fără ca de acestea să profite prea mult muncitorii care lucrau mai ales-în fabricile de postav din Anglia, în condiţii mizerabile, cîte 18 ore pe zi, femei şi copii, uneori expuşi să fie aruncaţi în stradă, fără siguranţa zilei de mîine.

Mişcările socialiste au luat început încă din primele decenii ale secolului al XlX-lea. Contele francez Claude-Henri de Saint Simon (f 1825) vedea posibilă instaurarea prin creştinism a unui comunism integral, la care să se ajungă prin aplicarea iubirii creştine care desfiinţează proprietatea şi exploatarea de orice fel. Englezul Robert Owen (f 1858), în concepţia sa atît de utopică, afirma că viaţa durează numai pe pămînt, unde oamenii trebuie să se ajute reciproc şi să ajungă — după cum preconiza J. J. Rousseau (f 1778) — la desfiinţarea casă-

toriei şi a proprietăţii. Francezul Pierre Joseph Proudhon (f 1865) mergea şi mai departe, susţinînd chiar anarhia şi afirmînd : «proprietatea e hoţie».

Cei care au pretins a fi studiat însă ştiinţific problemele economice, sociale şi politice au fost : Karl Marx (1818—1883), în *Capitalul,* fondatorul materialismului dialectic şi istoric, creator al primei Internaţionale socialiste, şi Friederich Engels (1820—1895) care, în februarie 1848, au prezentat fazele de dezvoltare ale istoriei sociale şi economice, afirmînd că pînă nu se va instaura dictatura proletariatului la conducerea socială şi politică a lumii, lucrurile nu se vor putea îndrepta. Punerea în aplicare a ideilor lor a dus — după cum am putut constata în ultimii 50 de ani — la un total dezastru pe toate planurile vieţii umane şi la ruinarea ţârilor şi popoarelor care au fost obligate, prin forţă armată şi teroare, să adopte filosofia lor.

La 10 decembrie 1848 s-a proclamat în Franţa Republica a IJ-a, care a durat pînă la 1852. între 1852 şi 1871 a domnit în Franţa împăratul Napoleon al III-lea Bonaparte. Prima încercare de punere în aplicare a noilor idei comunizarde a făcut-o Comuna din Paris, în mişcarea din martie — mai 1871, după ce Franţa a pierdut războiul cu Germania la 1 septembrie 1870, în urma căruia Imperiul • *german a* anexat provinciile Alsacia şi Lorena, prin tratatul de la Frankfurt din 10 mai 1871. în ianuarie 1871, s-a proclamat la Versailles Imperiul german, care deveni prima mare putere în Europa. în Franţa s-a proclamat la 31 august 1876 Republica a IlI-a, care a durat pînă la 10 iulie 1910. Anglia, care urmărea să menţină un echilibru european, n-a văzut cu ochi buni ridicarea Germaniei, căreia i s-a alăturat apoi şi Imperiul austro-ungar. Ca urmare, se va ajunge la înfiinţarea «Antantei Cordiale», în 8 aprilie 1904, formată din Anglia şi Franţa, cărora s-a alăturat apoi, la 31 august 1907, şi Rusia, formînd împreună «Tripla alianţă» şi îngrădind acţiunile «Puterilor centrale» : Germania şi Austro-Ungaria. La Tripla alianţă s-au mai alăturat apoi : Japonia din 1914, Italia la 23 mai lSll^JRomânia la 27 august 1916, Statele Unite ale Americii la 4 aprilie^Î917^i Grecia din 1917. Antagonismul politic, militar şi economic dintre aceste grupări va duce la izbucnirea primului război mondial (1914—*19/8).*

Sub raport cultural, secolul al XlX-lea a fost foarte frămîntat. Inaugurat prin criticismul raţionalist al filosofiei lui Immanuel Kant (f 1804) — care supune raţiunii orice problemă, inclusiv problema meta-fizică-religioasă care, după părerea sa, poate fi cel mult postulată, dar nu dovedită, întrucît nu cade sub cenzura celor cinci simţuri —, secolul al XlX-lea cunoaşte multe alte concepţii filosofice, ştiinţifice şi religioase, care de care mai măreţe, însă contradictorii între ele. Pornind de la scepticismul cunoaşterii kantiene care recunoaşte totuşi legea conştiinţei ca ceva înnăscut omului, filosofi ca Fr. H. Jacobi (1843—1919) şi neokantienii J. Gottlieb Fichte (f 1814), F. W. Friederich Hegel (f 1831), Fr. W. J. Schelling (f 1854) şi alţii afirmau că omul poate fi cu raţiunea un păgîn, dar creştin cu inima.

Totuşi, mulţi dintre filosofii şi scriitorii de seamă din prima jumătate a secolului XIX au revenit spre problemele religiei, sau măcar

spre romantism. Astfel Fr. Rene Chateaubriand (f 1848), prin cunc lui lucrare *Le Genie du christianisme (= Geniul creştinismului* — I s-a străduit să prezinte lumii moderne splendorile artistice, cui] şi religioase create în decursul secolelor de creştinism, spre a reînd pentru creştinism omenirea modernă. Lumea însă a continuat să rq mai departe spre un pozitivism dictat de ştiinţă, de tehnica ordinară a industrializării, de dezvoltarea comerţului şi a mijlo; de comunicaţie rapidă de la finele sec. al XlX-lea şi începutu al XX-lea : telefon, radio, energie atomică, congrese ştiinţifice presă, apropierea dintre popoare datorită noilor mijloace tehnic comunicaţie.

O influenţă deosebită a avut filosofia lui Friederich Hegel, I lianismul concepe istoria şi realitatea ca pe un tot ce provine dii truparea ideii, care, în dezvoltarea ei dialectică, prin ciocnirea trariilor, poate să ducă la contradicţii diferite. Din hegelianism, admitea totuşi o unitate între credinţă şi cugetare, filosofi mai t: ca unii din şcoala de la Tiibingen : D. Pr. Strauss (f 1874), F. Baur (f 1860), dar mai ales Ludwig Feuerbach (f 1872), vor trage cluzii care vor duce spre criticismul istoric şi chiar spre materia] Lumea a început să se împartă în tot mai multe şcoli, cu tot mai credinţă. Materialiştii de seamă ca : Karl Vogt (f 1898), J. Moles (f 1893), Ludwig Biichner (f 1899), Ernest Haechel (f 1919), afirm totul e numai materie.

Lumea s-a înstrăinat în secolele XIX şi XX tot mai mult d serică, mai ales după ce pozitivismul lui Auguste Comte (f 1857) p că dă formă ştiinţifică dezvoltării omenirii în drum spre «religia v rului», care nu mai admite nimic în afară de ce spune ştiinţa pozi

Darwinismul, curent creat de Charles Darwin (f 1882), pare, confirme acest adevăr cînd susţinea încadrarea omului în regnul mal, în circuitul naturii, prin cunoscuta teorie a evoluţiei speciilor originii omului din maimuţă.

Filosoful Arthur Schopenhauer (f 1860) vedea lumea ca o f iraţională în dezvoltare, iar pe om cu totul neputincios, dar el tre să se mîntuie de suferinţă prin negarea dorinţei de viaţă şi pierd în nefiinţă ca în «Nirvana» indiană. Fr. Nietzsche {■' 1900) a r şi mai departe, criticînd creştinismul că a creat o «morală de *scit* care trebuie înlocuită cu morala *supra-omului = Uebermensch,* nu cunoaşte decît forţa vitală oarbă, brutală, fără milă, fără iul Asemenea idei au fost îmbrăcate în haina naţionalist-rasistă de A. Hi (1933—1945) şi au contribuit în mare măsură la izbucnirea celui al doilea război mondial (1939—1945).

Viaţa politică, socială şi culturală din sec. XIX şi prima juma a secolului XX nu şi-a pierdut cu totul caracterul ei creştin în m ritatea ţărilor europene, iar faptul se datoreşte în primul rînd vitali şi forţelor înnoitoare ale creştinismului. S-a dus o luptă activă punct de vedere politic, social şi economic, prin parlamente, diplom; şi presă şi s-a orientat cultura, literatura, arta, muzica şi chiar ştii spre scopurile înălţării sociale şi spirituale ale omenirii. 22 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

Cei mai mulţi dintre scriitorii secolelor XIX şi XX au tratat în perele lor şi teme religioase, începând de la romantici, după 1800, înă la simboliştii şi eseiştii secolului nostru. Scrisul plin de simţire i poetului german E. M. Arndt (f 1860), poeziile religioase ale lui ilbert Knapp (f 1864) şi predicile lui Iul. K. Sturm (f 1896) devin popu-are, aşa cum au devenit în Suedia povestirile scriitoarei Selma La-erlof (f 1910) sau romanele lui Aug. Strindberg (f 1912) sau, în Rusia, trierile lui Feodor Dostoiewski (f 1881) şi Lev Tolstoi (f 1910), pline e suflu uman şi de probleme creştine, cel dintîi în romanele : *Crimă l pedeapsă, Idiotul, Demonii, Adolescentul, Fraţii Karamazov,* iar N. Tolstoi în romanele : *Război şi Pace, învierea* şi celelalte.

în Franţa au recîştigat cu încetul cititorii pentru gustul şi pre-cupările pe linie creştină scrierile lui Fr. Coppee (f 1908) — care îşi escrie în *La belle souffrance* convertirea la creştinism —, ale lui Paul ourget (f 1935), pline de frămîntări de conştiinţă, apoi poeziile şi jeurile lui Gh. Pegui (f 1914), publicate sub titlul *Pelerin de l'Absolu* scrierile lui Maurice Blondei (1861—1949), Fr. Mauriac (f 1970), t. Gilson (n. 1884), J. Maritain (f 1973) şi alţii, apoi o serie întreagă = romane, povestiri şi drame dirijate de diferite cercuri literare creş-ne ca : *Hochland* în Germania, *La Quinzaine* în Franţa, altele în An-ia şi în alte ţări.

De asemenea şi artele plastice au urmat acelaşi drum. După ce au drăgit naturalismul şi sensualismul în toate chipurile, numeroşi oa-eni de artă s-au întors şi la teme mai senine, la o artă spiritualizată, spirată din creştinism, mai ales în muzică, domeniul în care s-au îpus creatori de seamă, dintre care menţionăm : J. S. Bach (f 1750), . Fr. Händel (f 1759), W. A. Mozart (f Î791), Fr. J. Haydn (f 1809), idwig van Beethoven (f 1827), Fr. Schubert (f 1828), Felix Men-:lsohn-Bartholdi (f 1847), J. Brahms (f 1897) la germani şi austrieci ; italieni Giuseppe Verdi (f 1901) ş.a. ; la francezi : Hector Berlioz 1869), Ch. Gounod (f 1893), Claude' Debussy (f 1918), Maurice Ravel 1937), Olivier Messiaen (n. 1908) ş.a., la elveţieni : Arthur Honeger 1955), la spanioli : Pablo Casals (f 1976), la unguri : Franz Liszt 1886), la ruşi : D. S. Bortneanski (f 1825), A. F, Lwov (f 1870), . P. Musorgski (f 1881), Alex. P. Borodin (ţ 1887), P. I. Ceaikovski 1893), M. A. Rimski-Korsakov (f 1908), S. V. Rahmaninov (f 1943), or F. Stravinski (f 1971) ş.a., la greci mitropolitul Hrisant de Prussa 1840) ş.a., la români : ieromonahul Macarie (f 1836), Anton Pann 1854), Dimitrie Suceveanu (f 1898), Ştefanache Popescu (f 1910), prian Porumbescu (f 1883), Eusebie Mandicovschi (f 1929), Gavriil

uzicescu (f 1903), Dimitrie Cunţan (f 27 iunie 1910), Gh. Dima 1925), D. Georgescu-Kiriac (f 1928), Gh. Cucu (f 1932), Ion Popescu-sărea (f 1943), George Enescu (f 1955), Paul Constantinescu (f 1963), i Chirescu (f 1980), N, Lungu, Gh. Şoima ş.a.

Pictori şi sculptori ca B. Thorwaldsen (f 1884) la danezi, A. Cava (f 1822) la italieni, G. Kaulbach (f 1874) la germani, Alex.-A. Iva-v (f 1858) la ruşi, N. Grigorescu (f 1907) şi G. Tattarescu (f 1894) români, au lăsat opere de rară valoare, datorîtaNinspiraţiei creştine.

Merită să amintim, de asemenea, frumoasele ilustraţii-stampe de al sacianul G. Dore (f 1883) la : Biblie, Divina Comedie, Paradisul Pier dut ş.a.

I

Chiar arhitectura a dat prin înălţarea marilor domuri gotice şi cruciforme (Koln, Berlin, Petersburg, Londra etc), frumoase opere de artă care au stors admiraţia omenirii.

In felul acesta, cultura şi arta dau creştinismului şi în epoca modernă şi contemporană motive suficiente de a crede că religia şi Biserica creştină rămîn încă legate de sufletul omenesc.

In concluzie, chiar dacă unele curente noi ca teosofia, francmasoneria, indiferentismul religios şi alte concepţii au căutat să blameze creştinismul, el are totuşi în sine şi de partea sa răspunsurile adevărului revelat.

BIBLIOGRAFIE

R. Kottje—B. Moeller, *Okumenische Kirchen—Geschichte,* Bând III. Neuzeit 2-e Auflage, Miinchen, 1979; M. P. Harney, *The Catholic Chuich thioughout the ages,* Boston, 1976, 602 p. ; John A. Hardon, *Cluistianity in the twentieth Century* New York, 1972, 595 p.; *Bilan de la theologie du XX-e siecle.* Publie sous la direction de R. Van der Gucht et H. Vorgrimler, 2 voi., Tournai—Paris, 1970—1971 ; J. Mercier, *Vingt siecles d'histoire du Vatican,* Paris 1969 ; Ch. Pichon, *Le Vatican, hier et aujourd'hui, 3-e* Paris, 1968; M. Congar, *Papaute,* în «Encyclopaedia uni-versalis», t. 12, Paris, 1968, p. 485—488 ; Idem, *Situation et tâches prcsentes de Ic theologie,* Paris, 1967; A. G. Dickens, *La Contre-Retorme,* Paris, 1969; R. Aubert *Lu Theologie catholique au milieu du XX-e siecle,* Tournai—Paris, 1964 ; *Propylăer Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte,* Hrsg. von G. Mann, A. Heuss unc A. Nitschke, Bd. I—X + 2 suppl., 12 voi, Berlin, Frankfurt, Wien, 1961—1965; J. Macquarrie, *Twentieth Century religious thought. The irontiers oi Philosophy and Theology, 1900—1960,* London, 1963 ; R. Grousset et E. G. Leonard, *Histoire universelle,* t. III, *De la Retorme ă nos jours,* Paris, 1957; J. R. von Salis, *Weltgeschichte der neusten Zeit,* voi. I—II, Ziirich, 1951, 1955, 2 voi., I—XX, 738 p şi XVI — 766 p.; M. M. Scheinmann, *Der Vatikan im Zeiten Weltkrieg,* Berlin 1954; A. Ehnhardt und W. Neuss, *Die Katholische Kirche im Wandel der Zeiten* 3"Bd., 2-e Auflage, Leipzig, 1950—1954; M. Chairman, *Le Vatican contemporain,* Traduit par D. Saseman, Moscou, fără an; W. Mommsen, *Geschichte des Abend-landes von der Franzosischen Revolution bis zur Gegenwart,* ***1789—1945,*** **Miinchen** 1951 ; J. M. Connolly, *Le Rennouveau theologique dans la France contemporaine,* tiaduction francaise, Paris, 1966.

Pentru istoria diferitelor ţări

G. Livet et R. Mousnier, *Histoire generale de VEurope,* t. 1—3, Paris 1980 560, 600 et 584 p. ; H. Harder, *L'histoire de* /'Europe, T. X. *VEurope au XIX-e siecle 1830*—3880. Traduit de l'anglais par" A. Pilasser, Anne Servadoni—Duparc et Sylvie Duval, Paris 1973; J. Chastenet, *Histoire de la Troisieme Republique,* 7 voi., Paris 1952—1963 ; Mack Smith, *Storia d'Italia dai 1861 al 1969,* traduzione di Alberto Aquarone, t. I—III, Roma, Bari, 1975; *Histoire de la France.* Sous la direction de G. Auby. t. I, *Dynasties et revolutions, de 1348 ă 1852,* Paris, 1971 ; t. II, *Lei tcmps nouveaux. De 1852 ă nos jours,* Paris, 19[7]2; G. Procacci, *Istoria italienilor* trad. de D. Trancă, Bucureşti, 1975 ; Idem, *Histoire des Italiens.* Traduit de l'italier. par Catherine Bourdet, Paris, 1970, 447 p. ; J. Madaule, *Istoria Franţei.* Trad. de Eugen Russu, t. I—II, Bucureşti, 1973; *La Russie et l'Europe aux* XVI-e—XX-e *sibcles* (Ecole pratique des hautes etudes), Paris, 1970; Denis Mack Smith, *The Making oi* /fa/y (1796—1370), New-York, 1968; A. C. Jemolo, *L'Eglise et l'Europe centrale,* Paris, Payot, 1960, 293 p. ; D. G. Guigan, *Familia Habsburg, 1273—1918* Aus der Engl. iibertr. von L. Sliller, Wien, 1976; Adam Wandruszka und Petei Urbanistach, *Die Habsburger Monarchie 1848—1918,* 2 B-de, Wien, 1973—1975; *J.* Berenger, *L'Europe danubienne,* Paris, 1976.

în limba română

Teodor M. Popescu, Pr. T. Bodogae, George Stănescu, *Istoria bisericească iniversală,* t. II, Bucureşti, 1956; Pr. prof. I. Rămureanu, *Coniiguraţia actuală a creştinismului,* în «Studii teologice», I (1949), nr. 3—4, p. 119—124; U. P. Potemkin ii colaboratorii, *Istoria diplomaţiei,* traducere din limba rusă de H. Berber, Bucu-eşti, 1948; Euseviu Popovici, *Istoria bisericească universală şi statistica biseri-:ească,* trad. de mitropolitul Atanasie Mironescu, ed. a 2-a, t. IV, Bucureşti, 1928.

Biserica romano-catolică în Occident: Italia, Franţa, Germania şi alte ţări *

1. **Catolicismul în Italia**

Trei momente mai importante sînt în istoria Bisericii romano-catolice lin Italia după anul 1815, adică după căderea a doua a lui Napoleon tonaparte (1804—1814) : 1) unirea politică **a** Italiei, în 1859 ; 2) lupta lentru desfiinţarea Statului papal, în 1870 ; 3) reînfiinţarea Statului pa-al, la 11 februarie 1929.

a. **Papalitatea şi unitatea Italiei.** Cum era natural, în Italia rapor-irile dintre Stat şi Biserică au luat un caracter deosebit, ca în nici o ltă ţară, din pricină că papalitatea avea interese ce se încrucişau cu le Statului italian. După căderea a doua a lui Napoleon, în 1815, papa rimea înapoi posesiunile şi privilegiile cu ajutorul puterilor străine, fuar al Rusiei şi Turciei. Poporul, însă, nu mai putea suporta starea e asuprire socială şi de fărâmiţare politică în care trăise atîtea ;cole Italia. Romanul celebrului scriitor romantic Alexandru Man-)ni (f 1873), / *Promessi sposi* = *Logodnicii căsătoriţi* — din 1827, cea lai răspîndită carte a Italiei moderne, descria suferinţele poporului alian împărţit în atîtea stătuleţe rivale între ele, aflate, cînd sub stă-! nire franceză, cînd sub stăpînire spaniolă, cînd sub stăpînire istriacă.

Intelectualii italieni, împărţiţi în diferite grupări, dacă au văzut i pe cale culturală nu se poate realiza unitatea Italiei, au acţionat, pe tle revoluţionară, prin gruparea politică a «carbonarilor» şi prin or- mizaţii subversive, conduse de J. Garibaldi (f 1882) şi Giuseppe Maz- ni (f 1872). Revoluţia din anul 1848 a dat mari speranţe italienilor. •upele revoluţionare italiene ocupă Roma în acest an, care e procla- ată Republică. Surprins de evenimente, papa Pius IX (1846—1878) refugie în grabă pe teritoriul străin, la Gaieta, de unde se întoarse 1850 mai reacţionar ca înainte, introducînd în şcoli şi în viaţa Italiei iritul ultramontan. Ca să ridice prestigiul papalităţii umilite de revo- ţionarii italieni, papa Pius IX proclamă, în 8 decembrie 1854, prin ciclica *«Innefabilis Deus» Immaculata conceptio beatae Mariae vir~ iis* = *Imaculata concepţie a Sfintei Fecioare Măria,* învăţătură com- tută de doi mari teologi catolici, Bernard de Clairvaux (f 1153) şi 'ma de Aquino (f 1274), fără să consulte sinodul, fapt care explică parte proclamarea dogmei *primatului papal* şi **a** *infailibilităţii papale*

şedinţa a patra a Conciliului I Vatican din 18 iulie 1870.

* Capitol redactat de Pr. prof. I. **Rămureanu.**

Datorită conducătorilor politici italieni, în 1859, toată Italia, afară de câteva teritorii papale, se unește sub conducerea regelui Piemontului, Victor Emanuel II (1861—1878) şi a ministrului său C. B. Cavour (t 1861).

b. **Desfiinţarea Statului papal.** Se cunoaşte că Statul papal a luat fiinţă sub papa Ştefan II (752—757), în urma cuceririi regatului longobarzilor din Italia centrală, în 754—755, de către armata regelui francezilor, Pepin cel Scurt (741—768), care dărui acest teritoriu papei sub denumirea de *Patrimoniu Sancti Petri,* cunoscut şi sub numele de *Republica Romanorum,* stat care a durat pînă în anul 1870. La 20 septembrie 1870, armatele lui J. Garibaldi (f 1882) au pătruns în Roma prin breşa de la Poarta Pia şi au desfiinţat Statul papal, condus atunci de papa Pius IX, realizînd unitatea Italiei sub regele Victor Emanuel II.

După desfiinţarea Statului papal, în 1870, se recunoştea totuşi papei prin «Legea garanţiilor» din 15 mai 1871, semnată numai de guvernul Italiei, inviolabilitatea persoanei, dreptul de a întreţine misiuni diplomatice cu alte puteri, dreptul de a numi singur episcopi fără amestecul statului, iar în toate celelalte, Biserica era socotită separată de stat. Papa Pius IX a refuzat să semneze «Legea garanţiilor», protestînd contra ei. Această situaţie s-a menţinut şi sub urmaşii săi, Leon al XIII-lea (1878—1903), Pius X (1903—1914), Benedict XV (1914—1922) şi Pius XI (1922—.1939), pînă la 11 februarie 1929.

c. **Reînfiinţarea Statului papal.** Prin Convenţia de la Quirinal, din 11 februarie 1929, papa Pius XI a încheiat cu Statul italian un acord prin care dictatorul fascist de atunci, B. Mussolini, recunoaşte suveranitatea noului Stat al Vaticanului, sub denumirea de *Cittă del Vaticano,* unul dintre cele mai mici state din lume, avînd un teritoriu de abia 44 ha. S-au lăsat totuşi noului stat toate prerogativele unui stat laic, anume : teritoriu, putere organizată, armată, dreptul de a avea reprezentanţi diplomatici sub denumirea de «nunţi apostolici», oficiu poştal propriu, monedă proprie, radio, televiziune, cale ferată ş.a. Astfel «Legea garanţiilor» din 1871, prin care Vaticanul era separat de Quirinal, este acum suprimată prin înlesnirile pe care Statul italian le recunoaşte Bisericii catolice, şi anume : învăţămîntul religios în şcoala primară şi secundară, căsătoria religioasă, recunoaşterea congregaţiilor religioase ş.a., dar se desfiinţează «Placetum» şi

«Exequatur».

Un *nou concordat* s-a încheiat sîmbătă 18 februarie 1984 între Italia şi Vatican, sub papa Ioan Paul al Il-lea (întronizat la 22 oct. 1978). Noul concordat consacră dispariţia «relaţiilor speciale» stabilite prin concordatul de la 11 februarie 1929 între Statul italian şi Vatican.

De acum înainte Biserica romano-catolică şi Statul italian se socotesc fiecare în domeniul său «independente şi suverane», cum stipulează art. 1 al noului concordat. *Catolicismul nu mai este religia oficială în Statul italian, iar învăţămîntul religios nu mai este obligatoriu în şcoli, ci facultativ.*

Pe de altă parte prin noul concordat se conferă căsătoriei religioase efecte legale civile, iar sentinţele de nulitate a căsătoriei pronunţate de

;ribunalele bisericeşti vor fi confirmate de Statul italian. La 3 iunie, L985, papa Ioan Paul al II-lea a încheiat cu Statul italian un nou concordat, prin care se stipulează că religia catolică nu mai este religie de itat în Italia, cum prevedea concordatul de la Lateran din 1929. A sem-îat din partea Italiei primul ministru Bettino Craxi şi din partea Vaticanului Agostino Casaroli, cardinal secretar de stat. *(Lumea,* 13 iunie '985, nr. 24, p. 10—11).

2. Catolicismul în Franţa

Primele conflicte pe care le-a avut Statul papal cu Franţa, după Revoluţia franceză din 1789, au fost cele de sub Napoleon Bonaparte. [3]apa Pius al Vl-lea (1775—1799) a murit în exil în Franţa, la 29 august .799. Succesorul său, papa Pius VII (1800—1823), a fost dus în captivitate a Fontainebleau, lîngă Paris, în 1812, unde a fost silit să semneze, în 813, un nou concordat cu Napoleon, prin care se desfiinţa Statul pa-)al, iar papa recunoştea că scaunul se va muta în Franţa. Dar, după [omnia de 100 zile a «tiranului» (20 martie—29 iunie 1815), papa se ntoarce la Roma, în 1815, inaugurînd, odată cu reînfiinţarea ordinului szuit, politica de restaurare, care voia înlăturarea principiilor revolu-ionare şi revenirea la vechiul concordat încheiat cu Franţa în 1516, irin care se recunoştea regilor francezi dreptul de numire a clericilor, ar se asigura mînă liberă papei în toate celelalte probleme.

Restauraţia n-a fost de durată în Franţa, din cauza deselor schim-ări de regim şi a atmosferei rămase de pe urma Revoluţiei franceze in 1789. Bourbonii : Ludovic XVIII (1814—1824) şi Caroi X (1824— 830) sînt răsturnaţi în 1830 pentru că ei se sprijineau numai pe no-III, prinţi şi conservatori. în locul lor, Revoluţia din iulie 1830 aduce n rege burghez, Ludovic-Filip (1830—1848), iar în locul acestuia, a oua Revoluţie din 1848 instaurează *Republica a doua* (1848—1852). lici aceasta nu durează mult, deoarece Napoleon al III-lea (1852—1870) îaugurează din nou Imperiul pînă la înfrîngerea lui de către germani, î războiul din 1870, cînd se creează la 31 august 1870 *Republica a tre-t,* care a durat pînă la 10 iulie 1940. La 16 februarie 1947 s-a procla-lat în Franţa *Republica a IV-a,* care s-a menţinut pînă la 8 ianuarie 959, cînd s-a proclamat *Republica a V-a,* primul ei preşedinte fiind sneralul Charles de Gaulle (1959 — 28 apr. 1969), după care au urmat : '. Pompidou (1969—1974), iar din 24 mai 1974, Valery Giscard d'Ēstaing, înă la 21 mai 1981, cînd a fost instalat Francois Miterrand. Nici o altă iră din Europa, ca Franţa, n-a fost atît de profund frămîntată de ideile soluţionare, de indiferentism, de ateism.

Scrierile lui A. Voltaire (f 1778), Ch. de Montesqieu (f 1755), J. J. ousseau (f 1778), mai tîrziu, ale lui E. Renan (f 1892), au influenţat dlioane de cititori. In această atmosferă ostilă Bisericii, o serieîntrea-*i* de scriitori şi filosofi s-au străduit să aducă un nou prestigiufiise-cii, să facă din nou popular creştinismul. Unii dintre ei, în spirit mai beral, ca Fr. Rene de Chateaubriand (f 1848), A. Lamartine (JJS89) . de Lamennais (f 1854), Ch. de Montalembert (f 1870), dar alţii o ic în spirit exagerat papal, ultramontan şi slugarnic, ca de pildă

Joseph ele Maistre (f 1821), mai tîrziu, L. Veuillot (f 1883) ş.a. F. Lamennais (f 1854) a luptat la început din toată puterea contra inc ferenţiei religioase, susţinînd, împotriva galicanismului oficial, legat rile religiei cu politica, militînd pentru recîştigarea libertăţii învăţ mîntului, pentru legăturile normale cu Roma, pentru reînfiinţarea dinelor călugăreşti. Răsturnarea politică din 1830, centralizarea stat lui francez, birocratismul, tendinţa după îmbogăţire a burgheziei, îl să lupte contra acestui nou despotism. în primul ziar cotidian al cat licilor, «L'Avenir» (1830—1831), F. de Lamennais, împreună cu grup de prieteni, printre care Pere Henri Lacordaire (f 1861) şi Ch. Montalembert (f 1870), susţine necesitatea despărţirii Bisericii de St respectarea libertăţii de conştiinţă, libertatea învăţămîntului şi drepi liber de asociere. Vaticanul, care voia unirea celor două puteri : Stat şi Biserica, 1-a condamnat la 25 iunie 1834 prin enciclica «*Singulari no,* fapt pentru care eminentul teolog şi scriitor a început lupta contra sericii catolice şi a despotismului de stat în scrierile sale : *Paroles d' croyant,* 1834, apoi *Les affaires de Rome, Livre du peuple* în 18: sprijinindu-se pe cei săraci şi luptînd contra tiraniei clericale şi a gaţilor.

Ducînd mai departe lupta acestuia, Pere Lacordaire, prin celebn sale *Conferences de Notre-Dame* (1835—1836) asupra adevărurilor tolice şi prin activitatea lui Ch. de Montalembert, care a apărat în C meră libertatea religioasă, Biserica franceză a reuşit să primească, îr inte de 1840, cîteva din ordinele religioase, îndeosebi pe acelea *a* practicau caritatea la domiciliu, ca vincenţienii lui A-Fr. Ozana (f 185 Din 1850 Biserica franceză a obţinut şi libertatea învăţămîntul Susţinătorii acestei libertăţi au fost îndeosebi renumiţii istorici J. chelet (1874), Edgar Quinet (f 1875), Fr. Guizot (f 1874), toţi trei k tători aprigi contra ultrainontanismului iezuiţilor care, prin slugăr cia şi spiritul lor politist, constituiau pentru Edgar Quinet o formă nec-păgînism.

Francezii iubeau şi preţuiau libertatea, de aceea cenzura brut a iezuiţilor deveni în curînd odioasă. In Revoluţiile din 1830 şi 18 nu e de mirare că unii dintre clerici au avut de suferit. In 1877 noscutul om politic Leon Gambetta (f 1882) s-a exprimat astfel : «C ricalismul este duşmanul Franţei». Republicanii, aliaţi cu francmasoi încep lupta contra Bisericii. în 1873 s-a interzis universităţilor tclice de a mai conferi titluri academice ; în martie 1880, s-au d fiinţat toate şcolile şi grupările iezuite, iar celelalte congregaţii au f obligate să-şi obţină, în decurs de trei luni, autorizaţie de funcţions Posturile de preoţi militari şi de confesori în spitale se desfiinţează, introduce incinerarea, se interzice crucea la depunerea jurămîntu din tribunale, se îngăduie divorţul, se desfiinţează repausul duminii

Prin legea lui Emile Combes (f 1921), din *9 decembrie 1905, Bi rica romano-catolică din Franţa a fost separată de stat.* Toate cong gaţiile au fost desfiinţate, religia a fost scoasă din şcoli. S-au seculs zat averile de miliarde de franci ale bisericilor, cărora li s-a ce să-şi obţină autorizaţie de funcţionare ca asociaţii particulare. Lej

ai Emile Combes a fost combătută de Vatican, sub papa Pius X (1903 -1914), cu energie, dar fără succes, deoarece ea a rămas în vigoare înă azi. Poporul francez, rămas credincios Bisericii catolice, s-a răs-jlat, în unele părţi, şi a obţinut folosirea pe mai departe a vechilor icaşuri, pe baza vechiului drept de asociere (1907—1908).

Cu toate măsurile luate contra Bisericii catolice din Franţa, ea se îenţine totuşi puternică şi înfloritoare datorită excelentei ei organi-iri şi mai ales învăţământului de toate gradele : şcoli primare, licee, icultăţi de teologie, universităţi. Apariţia Maicii Domnului la Lour-îS, în Franţa, în 1858, care s-a arătat păstoriţei Bernadette Soubirous, creat un val puternic de pietate populară. Această pietate este per-anent susţinută şi de cultul poporului francez pentru Fecioara din rleans, Jeanne D'Arc (1412— f 1431), beatificată în 1909, cu toate i guvernele laicizante s-au opus.

Din 1882, apare la Paris cotidianul *La Croix,* care apără cu succes teresele Bisericii catolice în Franţa.

Totuşi, două mişcări importante din Franţa, mişcarea *Sillon,* de înga şi mişcarea din jurul revistei *Action franqaise,* de dreapta, con-isă de Ch. Maurras (1868— f 1952) şi Leon Daudet (f 1842) au fost mdamnate de Vatican.

Mişcarea «Sillon», înfiinţată în 1890, îşi trage originea de la un up de studenţi din Colegiul «Stanislas» din Paris, avînd ca program ncilierea dintre creştinism şi noua societate formată în urma Revoţiei franceze din 1789. Ea a fost condusă de bărbatul politic Marc tngnier (1873—1950) prin revista *Le Sillon,* care şi-a început apariţia 1894 datorită lui P. Renaudin. Printr-o scrisoare adresată episcopalui francez, în 25 august 1910, papa Pius X (1903—1914) a condamnit mişcarea «Sillon», fiind acuzată de infiltraţii moderniste, de prenţii inadmisibile la autonomie faţă de ierarhia catolică şi de alianţă necatolicii
.

La 26 ianuarie 1914, Sacra Congregaţie a condamnat, de asemenea, arările incriminate ale lui Ch. Maurras şi revista bilunară «l'Action antpaise», nu însă şi cotidianul cu acelaşi nume. Condamnarea a fost robată de papa Pius X, dar păstrată un timp secretă. Condamnarea blicaţiilor din cercul revistei «l'Action Francaise» s-a făcut din nou vara anului 1926 de către papa Pius XI (1922—1939), pe motivul că 2stea reprezintă «o formă nouă a modernismului politic şi social».

în afară de Biserica romano-catolică se află în Franţa, la o popule de circa 57 milioane locuitori, două milioane de calvinişti (re iţi), foştii «hughenoţi» din secolul XVI şi luteranii din Alsacia şi *%p* ia. Biserica protestantă din Franţa este foarte activă, avînd trei Itări de teologie, la Paris, Strasburg şi la Montpellier, multe şcoli şi)ciaţii ; ea are o mare contribuţie în domeniul misionar şi dezvoltă o imoasă activitate în cadrul mişcării ecumenice. Numeroşi studenţi nani şi-

au făcut studiile de specializare în teologie în diferite Facul-i romano-catolice şi protestante din Franţa.

3. **Catolicismul în Germania**

Influenţa fevronianismului şi a Revoluţiei franceze asupra Bis*, cii germane a avut ca rezultat secularizarea bunurilor bisericeşti excepţia Austriei. Prin tratatele de la Campo-Formio (1797) şi L^ viile (1801), Napoleon Bonaparte anexă Belgia, ceea ce avu ca urn\ secularizarea tuturor bunurilor civile şi bisericeşti (1803) din ţară.

După căderea lui Napoleon în 1814, catolicii şi-au reglementav primele trei decenii destul de convenabil situaţia lor prin concorcv în toate statele germane, afară de Prusia, unde, deşi se încheiase concordat încă din 1821, abia în 1902 s-a ajuns la egalitatea confesii lor, recunoscută încă la Congresul din Viena (1814—1815).

Mulţi episcop! germani se gîndeau acum să formeze o Bisev germană, dacă nu despărţită de papa, cel puţin o Biserică care să bucure de o mai mare libertate de mişcare. Aşa a făcut încă din tirr Congresului de la - Viena învăţatul episcop de Constanţa, Ignaţiu Wessenberg, care a introdus o serie de reforme în Biserica germană stilul vechiului sinodalisrn.

Fraţii preoţi Theiner publicară în 1828 celebra carte despre «7n *ducerea forţată a celibatului»,* care a fost mult citită şi discutată preoţimea catolică din Silezia şi Germania. A. Theiner (f 1874) s-a ^ tins şi prin publicarea a numeroase documente inedite din h Romei.

Din lipsă de unire şi luptă sistematică, însă, liberalismul teologi fost înlocuit treptat cu un curent mai catolic susţinut îndeosebi de teologi convertiţi ca Iosef Gores (f 1884), profesor la Miinchen, gîndea să reînvioreze catolicismul în Germania, după modelul ^ mediu.

Cei mai mari teologi catolici dinainte de 1850 sînt : I. A. *M6|* (f 1838), dogmatist şi simbolist celebru şi Ignaţiu Dollinger (f *1%* istoric talentat care, din 1871, s-a certat cu papalitatea, în urma C. ciliului I Vatican din 1870, unde s-au promulgat dogmele primatuluj ale infailibilităţii papale, înfiinţînd, împreună cu alţi teologi, Biserica ^ chiior-catolici.

De asemenea, s-au despărţit de catolicism şi alţi teologi şi crecjj cioşi germani. Astfel, contele Paul von Hoensbroech, iezuit pînă 1893, părăsi catolicismul în 1895 şi deveni mare adversar al ţii şi al iezuiţilor.

Intre Biserica romano-catolică şi statul german, două conflicte mai importante în secolul al XlX-lea : a) *cel al căsătoriilor mixte,* <jj tre anii 1837—1840 (cearta de la Koln), şi b) *conflictul cu privire lai văţămînt,* cunoscut sub numele de *Kulturkampf = Lupta pentru cu|ră* (1871—1877).

a. **Problema căsătoriilor mixte.** Guvernul Prusiei a dat încă 1803 decizia ca, în căsătoriile mixte, copiii să urmeze de regulă reljj, tatălui lor. Printr-un *breve* dat de papa Pius **VIII** (1829—1830), în *1|* s-a cerut preoţilor catolici să nu mai oficieze căsătorii mixte, dacă

iu declară că vor creşte copiii în credinţa catolică. Deoarece dogma Bi-ericii catolice socoteşte că Taina Căsătoriei constă în declaraţia mirilor le a trăi împreună, urmează că participarea preotului la săvîrşirea Tai-îei e mai mult pasivă. De aceea guvernul german s-a înţeles cu episcopii :atolici să lase libertatea preoţilor pentru a oficia mai departe căsăto-ii mixte, chiar dacă soţul protestant nu dă declaraţia cerută de papă. n 1835 însă noul episcop de Koln, Vischering şi, după el, episcopul de înesen (Poenam) interzic prin circulare oficierea acestui fel de căsă-orii. S-a născut un conflict aşa de mare, încît guvernul a întemniţat ie cei doi episcopi. In 1840 însă, noul rege al Prusiei Fr. Wilhelm IV 1840—1861) a trebuit să cedeze, eliberînd pe cei doi episcopi şi îm->ăcîndu-se cu Roma.

Revoluţia burgheză din 1848 n-a avut influenţă prea mare în ceea e priveşte raporturile dintre Biserică şi Stat în Germania.

b. Kuliurkampf = *Lupta pentru cultură,* este numele dat mişcării latiste din Germania, prin care se urmărea ca toată viaţa bisericească : urmarea clerului, numirea şi depunerea preoţilor şi episcopilor, exco-lunicarea credincioşilor etc, să fie sub controlul statului, în numele parării civilizaţiei şi culturii moderne. Mişcarea urmărea secularizară sistematică a instituţiilor Bisericii şi ea a fost însuşită şi susţinută u mare energie de cancelarul Germaniei imperiale Otto von Bismarck 1815—1898).

Expresia *Kulturkampf* a fost întrebuinţată pentru prima dată la 7 ianuarie 1873, de către deputatul liberal R. Virchov, iar legile aces-;i mişcări etatiste, alcătuite de ministrul cultelor A. Faik au fost vo-îte de Parlamentul german la 11 şi 14 mai 1873 (Maigesetze). Guver-ul german, sub conducerea cancelarului Otto von Bismarck, ia acum îăsuri foarte severe : se arestează episcopi şi preoţi, se opresc salariile ferului sub lozinca : «Coşul cu pîine s-a ridicat mai sus». Bismarck isuşi declară : «Noi nu mergem la Canossa» şi timp de şapte ani s-a ratat neînduplecat.

Papa Pius IX (1846—1878) n-a ţinut seama de legile votate de Par->mentul german în favoarea mişcării «Kulturkampf», obligînd clerul, ib pedeapsa excomunicării, să-şi facă datoria fără a rupe legăturile isericeşti cu Roma. De asemenea, partidul catolic de centru din Ger-tania, înfiinţat de catolici în 1870, foarte puternic, sprijinmdu-se pe 8 din populaţia germană, a dus o luptă neîncetată pentru desfiinţa-?a legilor.

în cele din urmă, Bismarck însuşi a cedat, văzînd că este imposibil i laicizeze catolicismul. Prin legile din 21 mai 1876 şi 27 aprilie 1877, iscarea «Kulturkampf» şi-a încetat existenţa şi s-a ajuns la pacifi-ire cu Biserica romano-catolică în timpul pontificatului papei Leon III (1878—1903) ; episcopii destituiţi au fost repuşi în scaune, s-a îsfiinţat obligativitatea serviciului militar şi a examenului de stat"* mtru preoţi, s-a lăsat libertatea învăţămîntului în şcoli, statul exer-tînd controlul numai la numirea definitivă a clericilor. Urmarea a st că protestanţii s-au sesizat şi au încheiat şi ei, în 1887, un

pact ?fensiv (Evangelischer Bund).

Spre sfîrşitul secolului XIX, catolicismul s-a reafirmat în Ger nia, mai ales în urma politicii echilibrate a papei Leon al XlII-lea. enciclicele sale, mai ales prin enciclica *«Rerum novarum»* asupra blemelor sociale, publicată la 15 mai 1891, papa căuta să împace i iicismul cu puternica mişcare muncitorească, ajunsă la mare import în Germania. Imperiul german, creat la 18 ianuarie 1871 de cancel Otto von Bismarck, a fost învins în primul război mondial (1914—1 de Puterile aliate : Franţa, Anglia, Italia, România şi Statele U fiind împărat al Germaniei Wilhelm II (1888—1914). Prin tratatu pace încheiat la Versailles, la 28 iunie 1919, între Puterile aliate şi mania, aceasta pierdea toate coloniile din Africa şi Oceanul Pac fiind obligată să retrocedeze Franţei provinciile Alsacia şi Lorens secolul XX, catolicismul a reuşit să-şi apere poziţiile sale în Ger nia. în 1933, papa Pius XI (1922—1939) a încheiat un concordat Reichul german.

în timpul dictaturii lui A. Hitler (1933—1945), mulţi dintre ele germani în frunte cu cardinalul Faulhaber au avut de suferit. I Pius XI (1922—1939), văzînd suferinţele clerului catolic şi presiune care era supusă Biserica romano-catolică din Germania, a condar nazismul prin enciclica *«Mit Brenender Sorge» = Cu înflăcărată g* publicată în 14 martie 1937.

Deşi Biserica romano-catolică din Germania are de luptat cu u crize interioare şi este mereu în concurenţă cu Biserica luterană, cea reformată şi cu Biserica vechilor catolici, ea are totuşi o siti înfloritoare. Germania, în prezent unificată, numără peste 80 de i oane de locuitori dintre care peste 35 de milioane sînt romano-catc iar restul sînt reformaţi şi luterani în majoritate, mai ales cei prov din fosta Republică Democrată Germană.

4. **Catolicismul în alte ţări**

în *Imperiul Austriac,* s-a păstrat, într-o anumită măsură, o a dine de independenţă faţă de catolicism, încă de pe timpul împăr lui Iosif II (1780—1790). Din 1780, după moartea mamei sale, IV Tereza (1740—1780), Icsif II a restrîns prin lege autoritatea Curiei mane în Imperiul austriac, subordonînd Biserica autorităţii stat acţiune cunoscută în istorie sub numele de *josefism* sau *josefinism*

Prin actul din 1784, Iosif II a acordat toleranţă religioasă şi d turi politice şi necatolicilor, fapt care a iritat cercurile catolice.

Prerogativele statului austriac în materie de religie s-au men' pînă tîrziu, chiar şi în timpul împăratului Francisc Iosif I (1848—1 care mai aplica încă *«placetum, regiurn»* la numiri bisericeşti.

- Prin concordatul dintre Vatican şi Imperiul austriac, din 1855, gociat de J. O. Rauscher (1797—1875), arhiepiscop al Austriei şi dinal al Vienei, din 1853, legislaţia iosefinistă a fost lichidată.

Din 1867, de cînd a început dualismul austro-ungar, Imperiul triac s-a numit Imperiul austro-ungar, care şi-a încetat existenţi 1918, după primul război mondial (1914—1918).

Spre finele secolului XIX, a luat amploare în Imperiul austro-igar mişcarea *«Los-von-Rom-Bewegung» = Mişcarea de desfacere de mia,* care denunţa catolicismul ca pe o *deutschfeindliche Macht = o tere ostilă poporului german.*

Prin tratatul de pace încheiat la 10 septembrie 1919, la Saint Ger-îin, în Franţa, între Puterile aliate şi Austria, aceasta dobîndeşte conjuraţia de azi şi se înfiinţează două state noi, Cehoslovacia şi Iugo-ivia. în componenţa, acesteia din urmă au intrat ca republici autono-î Serbia, Croaţia, Slovenia, Bosnia-Herţegovina, Muntenegru şi Ma-ionia şi două provincii autonome : Voivodina şi Cossovo.

Republica Austria, cu peste 10 milioane de locuitori, în majoritate ;olici, este un stat omogen. Partidele social-creştine joacă un rol po-c de seamă în conducerea ţării, dar Austria de azi nu mai este stîl-l Catolicismului în Europa centrală, cum a fost în trecut.

In *Elveţia,* ţară în care Reforma protestantă a avut o mare influ-;ă, din cele 6 milioane şi jumătate de locuitori, o treime din popu-ie este catolică. Pe la 1944 au fost aduşi în fruntea şcolilor din Elve-iezuiţii, dar, prin metodele lor, aceştia au provocat o frămîntare atît mare în popor, încît, după 30 de ani, au trebuit să părăsească ţara. linele călugăreşti au fost excluse şi mînăstirile închise sau date Bi-icii vechilor-catolici. în partea răsăriteană a Elveţiei însă, în provin-e locuite de germani, s-a înfiinţat, în 1889, o. Universitate liberă caca la Freiburg. Regimul de separaţie dintre Biserică şi stat datează *i* Elveţia franceză din anul 1910.

In *Spania* catolicismul a fost întotdeauna privilegiat şi socotit re-*s* de stat.

în timpul dictaturii lui Franco (1939—1976), Biserica romano-ca-:-ă din Spania s-a bucurat de o mare influenţă.

Despre Spania, marele istoric francez V. Langlois spunea că, la în-ţarea inchiziţiei regale, Spania era prima ţară catolică din lume, dar Spania este cu mult înapoia altor ţări din Europa şi din lume. Amintim că în anul 1834 inchiziţia a fost desfiinţată. La 29 august 1953, statul spaniol a semnat un nou concordat cu ■canul, prin care s-au confirmat privilegiile de care beneficia Bis"e-romano-catolică în Spania pe plan jurisdicţional, financiar şi şco-calificat de Roma ca «cel mai perfect dintre concordate». * La 21 noiembrie 1978, după informaţiile de care dispunem, Confe-
1 episcopilor spanioli a decis ca statul spaniol să renunţe la con-
atul încheiat la 29 august 1953 cu Vaticanul şi să fie înlocuit cu
u acorduri bilaterale între Sfîntul Scaun şi Guvernul spaniol, acor-
care să ţină seama de prevederile noii Constituţii spaniole. Cele două camere ale Cortes-urilor, Camera deputaţilor şi Senatul, iprobat la 31 octombrie 1978 noua Constituţie şi ea a intrat în vi-e de la 6 decembrie acelaşi an. Potrivit noii Constituţii, pentru a dată în istorie, statul spaniol se laicizează. *Biserica romano-ca-*
2 nu mai este socotită Biserică de stat în Spania,
garantîndu-se
1 libertatea religioasă tuturor cultelor din Spania. Articolul 16 din

noua Constituţie spaniolă precizează : *«Nici o confesiune religioasă va putea fi considerată religie de* stat».

In prezent, majoritatea locuitorilor Spaniei sînt de religie ronia catolică.

în *Portugalia,* ordinul iezuiţilor a fost interzis mai întîi în a 1774, apoi în 1822. în acest an 1822, s-au confiscat averile Bisericii tolice şi s-au desfiinţat mînăstirile, dar între anii 1840—1910, mîfl rile au fost reînfiinţate. Dictatorul A. Salazar (1933—1970) a meriţi libertăţile Bisericii romano-catolice dar, în unele privinţe, le-a frîi Noul regim ^democrat caută să instaureze în Portugalia libertăţile mocratice de care-săT se bucure deopotrivă şi Biserica şi partidele P tice. Populaţia Portugaliei se ridică în prezent la 10 milioane de cuitori, în marea lor majoritate romano-catolici.

în *Belgia,* din 10 milioane de locuitori, 3/4 din populaţie este tclică. Anticlericalismul a luat mare amploare şi aici. Cu toate aces acţiunea caritativă a Bisericii şi mulţimea mînăstirilor menţin influ ţa catolicismului în Belgia ; universitatea liberă catolică din Lotfv înfiinţată la 1885, este foarte înfloritoare.

în *Olanda,* la o populaţie de 14 milioane de locuitori, 1/3 dir> dincioşi sînt romano-catolici, iar restul aparţin Bisericilor protesta: Orientarea liberală a vieţii politice şi culturale a ţării n-a permis tecul prea mare al iezuiţilor în Olanda ; încă din 1850. iezuiţii pi controlul şcolilor.

In *ţările scandinave :* Danemarca, Norvegia, Suedia şi Finlanda, tolicii sînt mai puţini. Fanatismul n-a fost cunoscut în aceste ţăfi, aceea, cele cîteva mii de catolici au pînă astăzi libertatea de cult, cunoscută încă din 1848 în Danemarca, în 1874 în Suedia şi Norve iar în Finlanda, după 1918, cînd a luat fiinţă această ţară. Ţările scai nave au în prezent aproximativ următorul număr de locuitori : P[£] marca — 5 milioane ; Norvegia — 4 milioane ; Suedia — 9 milioa Finlanda — 5 milioane, care, în toate aceste ţări, în majoritate luterani.

în *Polonia,* care este una dintre marile ţări catolice (36 milio de locuitori), iezuiţii au avut mare influenţă. Dar, prin rigorisrmil contra necatolicilor, au slăbit statul. După primul război mondial 1918, Polonia a ajuns totuşi un mare stat catolic. Politica papală a [s]jinit episcopatul catolic ale cărui interese le apără. Totuşi ^r prin concordatul din 1925, şi-a afirmat drept de control şi a rămîntul de fidelitate, dar a recunoscut învăţămîntul religios în secundare, afară de universităţi.

în *Cehoslovacia,* stat nou creat după primul război mondial *0* —1918), prin tratatul de pace încheiat la 10 septembrie 1919 la [s] Germain, în Franţa, între Puterile aliate şi fostul Imperiu austro-tf[r] s-au păstrat tradiţiile de autonomie bisericească ale lui Jan Hus * iulie 1415) şi ale «fraţilor moravi». Imediat după crearea statului [c] slovac, peste 500 de mii de catolici, azi mai mult de un milion, declarat despărţiţi de Roma şi au format o aşa numită «Biserică [ni]

i cehoslovacă». Această Biserică a introdus cultul în limba cehă, a ;rat sistemul episcopal, dar, neavînd cine să le hirotonească epis-s-au unit în parte cu Biserica ortodoxă răsăriteană, nou creată,, nind ca episcop pe Gorazd, care a pierit apoi ucis de hitlerişti în). în prezent, Cehoslovacia numără peste 15 milioane de locuitori ărţiţi în diferite Biserici.

în *Ungaria,* la o populaţie de 11 milioane locuitori, peste 60% sînt lici, iar restul aparţin reformaţilor (calvinişti) şi altor denominaţiuni .estante.

Celelalte confesiuni neocatolice au fost recunoscute cu drepturi ega-ică din 1848, cînd Ungaria era încadrată în Imperiul austro-ungar, puterea statului se executa prin control (placetum). Căsătoria civilă st introdusă din 1894.

Prin tratatul de pace de la Trianon, din 4 iunie 1920, încheiat în-Puterile aliate şi Ungaria, s-a recunoscut pe plan internaţional uni-Transilvaniei cu România, proclamată la 1 decembrie 1918 în Marea nare de la Alba Iulia. Ungaria devine de atunci republică indepen-ă. Tratatul de pace a intrat în vigoare de la 21 iulie 1921. *Croaţia,* avînd circa 6 milioane de locuitori aproape toţi catolici, a it în componenţa Iugoslaviei prin tratatul de pace de la Saint-Ger-î, din 10 septembrie 1919. în *Iugoslavia,* Biserica romano-catolică ucură de toată libertatea şi de toate drepturile, ca şi Biserica orto-i sîrbă şi toate celelalte confesiuni religioase din ţară.

în *Rusia,* regimul ţarist a secularizat averile mînăstireşti, nu nu-ale Bisericii ortodoxe, ci şi ale Bisericii catolice, în 1844. Totuşi, în st 1847, ţarul Nicolae I (1825—1855) încheie un concordat cu Roma sapa Pius IX (1846—1878).

în 1882, şi mai ales prin edictul de toleranţă din 17^30 aprilie 1905, de ţarul Nicolae II (1894—1917), guvernul rus a dat libertate mai [1] tuturor cultelor de pe teritoriul Rusiei ţariste.

După Revoluţia din octombrie 1917, cercurile Vaticanului au cău-ă intre în legătură cu noul regim. Papa Pius XI (1922—1939) a tri-mai întîi o misiune la Moscova, în 1922, pentru a ajuta pe înfo-ţi, dar aceasta s-a dedat şi la propagandă religioasă catolică. A doua me a fost trimisă de papă în 1925—1927, sub conducerea mons. el d'Herbigny, însă fără rezultate pozitive, deoarece membrii de-iei catolice s-au dedat la propagandă religioasă în dauna Bisericii loxe, Biserica poporului rus, încît guvernul sovietic îe-a pus în ve-să părăsească ţara.

tn *Marea Britanie,* catolicismul se bucură de libertate abia din 1778, a obţinut dreptul de a avea şcoli şi unele mici concesiuni, dar s-a să se plătească dări şi clerului anglican. Predicatorul irlandez 2l O'Connel (f 1847) a luptat în parlamentul englez pentru drep- • ; catolicilor în Anglia şi în Irlanda. El a obţinut, în 1813 şi 1829, ;ul pentru catolici de a intra în slujbe la stat şi chiar în parlament, ce a avut ca urmare întărirea catolicismului în Anglia, îrupul liberal din Anglia s-a organizat în jurul revistei *The Ram*-fondată în 1848.

La 1850, papa Pius IX (1846—1878) institui o ierarhie catolică îir Anglia, adică numi un arhiepiscop de Westminster, în persoana lui Stephen Wiseman (f 1865) şi 12 episcopi. Mai tîrziu, din 1878, pap# Leon XIII (1878—1903) a numit şi pentru Scoţia doi arhiepiscopi şi patru episcopi.

Mişcarea de la Oxford (1833—1845) a «tractarienilor», existenţi' din 1833; a reuşit să atragă la catolicism pe unii dintre teologii Biseri' cii anglicane înalte (High Church) care înclină spre unirea cu Roma Printre cei trecuţi la catolicism au fost celebrul teolog J. H. Newmai> (1801— f 1890), numit cardinal de Westminster, în 1878, de papa Leoi> XIII (1878—1903) şi H. Manning (f 1892) devenit de asemenea cardinal de Westminster. Succesorul său, cardinalul Herbert Vaughan (1892-1903) construi catedrala din Westminster. în prezent, Marea Britanii împreună cu Scoţia şi Irlanda de Nord au 61 milioane de locuitori înv pârţiţi în diferite confesiuni. Biserica anglicană e mai numeroasă, ui" mată de Biserica metodistă. Republica *Irlanda,* ţară cu 5 milioane locir itori, este în majorittftea catolică. Ea are o universitate liberă la Dublin» din 185Î. (

In *Statele Unite^ale^ Americii,* toate confesiunile sînt libere şi ega^ le în faţa legii încă din 1788 ; de aceea mulţi catolici continentali şi mai ales irlandezii expulzaţi au găsit acolo azil. în Statele Unite ale Arae" ricii există azi aproape 50 milioane de catolici, cu peste 100 episcopi' avînd două universităţi libere (Saint Louis şi Washington), mînăstiri *?* numeroase şcoli secundare. Spre finele secolului XIX, catolicii din Sta' ttle Unite ale Americii au avut o atitudine liberală faţă de Roma. î*[1] schimb azi, se străduiesc să ajute Biserica romano-catolică răspîndit^ în toate continentele.

J

în *Canada,* ţară cu aproape 25 milioane de locuitori, catolicismitj este vechi, fiind introdus aici de coloniştii francezi din Quebec, car'i numără azi aproape 6 milioane de catolici. Francezii au avut încă di<1 1673 două episcopii, în Quebec şi Montreal. Situaţia Bisericii romane?' catolice este aici destul de prosperă.

In statele *Americii latine,* catolicii sînt în proporţie de 80 %, d^ Biserica se resimte din pricina liberalismului

politic, care predomin' in conducerea acestor popoare.

în 1874, în *Mexic* s-a laicizat învăţămîntul, s-au secularizat averi le Bisericii şi s-a suprimat salarizarea clerului de către stat.

în *Brazilia,* s-a proclamat în 1884 separaţia dintre stat şi Biseric[0] Totuşi, Biserica romano-catolică domină în toate statele Americii cei[1] trale şi Americii de Sud, în care aproape 300 milioane de locuito' aparţin Bisericii romano-catolice. în ţările Americii de Nord şi de Su*[1] dintr-o populaţie de 566 milioane de locuitori, 351 milioane sînt roiţii no-catolici.

Cari Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des romischen Katho-imus,* 4-e Aufl. Tiibingen, 1924; K. Aland, *Geschichte der Cluisienheit,* T. 2 5n *der Reiormation in die Gegenwart,* Giitersloh, 1989, 540 p.; J. Mercier, *Vingt icles d'histoire du Vatican,* Paris, 1976, 530 p.; I. E. Anastasiou, 'laxopîa *xî|s* 'E-Ay.Xi)ata«, I II, Tesalonic, 1978—1979, 647 şi 635 p.; R. Kotje und B. Moeller, *Okume-sche Kirchengeschichte.* Bând II. *Mittelaiter und Reiormation,* 2-e Aufl. Mainz— Inchen, 1978; Bd. III *Neuzeit,* 2-te Aufl., Mainz —Munchen, 1979; K. Heussi

E. Peter, *Precis d'histoire de l'Egiise,* Neuchatel, 1967; R. Aubert, J. Bruls, S. Crunican, J. Tacy Ellis, J. Hajjaret, F. B. Pike, *L'Eglise dans le monde moine,* (1848 â nos jours) t. 5, din *Nouvelle histoire de l'Eglîse,* de R. Aubert, , D. Knowles, L. J. Rogier, Paris, 1975; L. J. Rogier, G. de Bartier de Saivigny, Hajjar, *Siecle des lumieres. Revolutions Restauration,* t. 4, *Nouvelle histoire l'Egiise* par L. J. Rogier, R. Aubert, M. D. Knowles, Paris, 1968; J. Danielou, Honore et P. Poupard, Ie *catholicisme hier-demain,* Paris, 1974; Alee. R. Vidler, e *Church in an Age oi Revolution*; 3789 *to the present day,* London, England)rinted, 1974; P. Liege, *Catholicisme'* în «Encyclopaedia Universalis», t. III, ris, 1970, p. 1066—1073; Roger Aubert, J. Beckmann, J. P. Consih und R. Lill, *volution und Restauration,* Freiburg, Basel, Wien, 1971 ; Idem *The Church bet-en Revolution and Restauration,* trad. din limba germană, London, 1981, XX—426 p.; nd VI, 2 *Die Kirche zwischen Anpassung und Widerstand,* ibidern, 1973 ; Hubert lin, *Handbuch der Kirchengeschichte,* Bd. V : *Zeitalter ■ des Absolutismus und der itklărung,* Freiburg im Breisgau, 1970, 760 p. ; G. Maron *Die Romisch—Cathilische* c/ie von *1870 bis 1970,* Fasc. 2. din *Die Kirche in ihrer Geschichte,* sub directiunea K. D. Schmidt und E. Wolf, Goftingen, 1972; H. de Lubac, *Les Eglises parti-'iereh dans l'Egiise universelle,* Paris, 1971 ; C. Bihlmeyer et H. Tiichle, *Histoire l'Egiise,* t. 3, *L'Eglise des temps modernes.* Adapte par M. H. Vicaire et A. Duval, is, Muihouse, 1964; t. IV, *L'Eglise contemporaine,* adapte par M. H. Vicaire, ilhouse, 1967; Ph. Hughues, *Ashort history oi the Catholic Church,* London *Î7*; Dom C. Poulet, *Histoire du christianisme,* t. III, Temps modernes; t. IV, /ol., *Epoque contemporaine,* Paris, 1966; H. Daniel — Rops, *Histoire de l'Egiise,* IV. *L'Eglise des revolutions. I. En face de nouveaux destins,* 2 voi., Paris, i0—1963 ; t. V, *L'Eglise du Grand siecle et des revolutions,* Paris, 1958 ; Fr. Heyer, ■ *Katholische Kirche von 1648 bis 1870,* Gottingen, 1963; L. Gaillard, *Histoire l'Egiise,* t. III, Paris, 1962 (catolicismul); Kenneth Scott Latourette, *Christianity a Revolutionary Age. A History oi Christianity in the Nineteenth and Twentieth ituries,* 5 voi., London, New York, 1958—1962 ; E. E. Y. Hales, *The Catholic Church the modern World,* London, 1958; W. von Loewenich, *Der moderne Katho-smus,* Witten, 1956 (Punct de vedere protestant); Karl Heussi, *Kompendium Kirchengeschichte,* Tubingen, ed. 11-a, Mohr, 1957, XII, 582 p.; J. Lortz, *Histoire l'Egiise des origines ă nos jours.* Traduit de l'allemand par M. Lefevre, Paris, 6; 2-e ed., Paris, 1962; H. Jedin, *Handbuch der Kirchengeschichte,* Freiburg isse), 1962; *Propylăen Weltgeschichte. Eine Universalgeschichte.* Hrsg. vor; Mann, A. Heuss und A. Nitschke, Bd. I—X + 2 Suppl., 12 voi. 1, Berlin, nkfurt—Wien, 1961—1965; B. Stefanidis, 'BxxXTjjia^Tiv.v) 'Ioxofîa â-'ipxîj? fx^XP' '"JM-spo Torino, 1954; A. M. Jaquin, *Histoire de l'Egiise,* 3-e voi., Paris, 1948*; J. "Le-*i, Ia *crise revolutionnaire,* 1789—1846 (în *Histoire de l'Egiise depuis les premiers ju'ă noti* jours, par A. Fliche et V. Martin, t. 20), Paris, 1949; H. Hermelink, *Katholische Kirche unter den Pius—Păpsten des 20 Jahrhunderts,* Zurich, 1949 ; A. Veit, *Die Kirche im Zeitalter des Individualismus,* Bd. II, 1800 bis zur Ge-wart (J. P. Kirsch, Kirchengeschichte, Bd. 2), Freiburg im Breisgau, 1933; Kruger, *Handbuch der Kirchengeschichte, liir Studirende* 4-e Teii: Das Neuzeit, Aufl., Tubingen, 1931.

Pentru istoria papilor în general

C. Bastian, Ies 262 *papes. Les Souverains Pontiis de l'Egiise Catholique-laine et Apostolique,* Montreal, 1981, XIV—383 p.; G. Schweiger, *Geschiclite' Păpste der 20 Jahrhundert,* Munchen, 1960; C. Falconi, / *Papi del ventesimo* 'io. Milano, 1967; C. Holis, *Histoire des papes et du Vatican,* Paris, 1964; *X.* Seppelt, *Geschichte der Păpste von den Aniăngen bis zur Mitte des 20 Jahr-*

hundert, Revăzută de G. Schweiger, 5 Bd., Munchen 1945—1959; W. de Ormassor *La papaute,* Paris, 1957; Ch. Pichon, L. von Matt, *Les Papes,* Paris, 1956; L. vo: Ranke, *Die rdmischen Păpste in den letzten vier Jahrtiunderten,* Neue Auflage Stuttgart, 1953; J. Heller, *Das Papsttum. Idee und Wirklichkeit,* 5 Bd., 2-e Aufl Tubingen, 1950; Jos. Schmidlin, *Papstgeschichte der neuren Zeit,* 4 Bd., Miincher 1933—1939. Trad. fr. de L. Marchal, sub titlul : *Histoire des papes de l'epoqu contemporaine,* 4 voi., Lyon—Paris, 1938—1940; E. Caspar, *Geschichte des Papsi tums,* Bd. 2, Tubingen, 1933; L. Pastor, *Geschichte des seit dem Ausgang de Mittelalters,* 16 Bande, 1886—1933, trad. fran. par H. del Medico sous le titre *Histoire des papes depuis la fin du Moyen Âge,* t. I—XIX, 6 ed., Paris 1925—1938 t. XIX, 3 ed., Paris, 1938 ; Fern. Hayward, *Le dernier siecle de Ia Rome pontificale* t. I—II, Paris, 1927—1928; Klemens Loffer, *Papstgeschichte von der tranzosische Revolution bis zur Gegenwart.* 2-e Aufl., Munchen, — Kempten, 1923.

Catolicismul în diferite **ţări**

Histoire religieuse de la France, aux XlX-e—XX-e *siecles. Problemes el methc des,* Paris, 1975 ; Paul Vigneron, *Histoire des crises du clerge francais contemporair* Paris, 1877; A. Latreille, J. R. Palanque, E. Delaruelle—E. Remond, *Histoire d catholicisme* en *france* t. III, Paris, 1962; A. von Campenhausen, *L'Eglise et l'Ett en France,* trad.\francaise, Paris, 1964 j L. Girard, Le *catholicisme en Europe 1814 ti* Î878, Paris\l962; A. Dansette, *Destin du catholicisme irancais* (1926—1956 Paris, 1957; Jerzy Kaloczowski, *Storia del cristianesimo in Polonia,* Bologna, 198(495 p. f J. S. Conwpy, *La persecution nazie des Eglises,* traduction francaise, Pari: 1969; J. Rovăii^-Le *catholicisme politique en Allemagne,* Paris, 1956; *Catholicism alternând* (coli. «Rencontres», no. 45), Paris, 1956, en collaboration; F. Margiott Broglio, *Italia e Santa Sede dalia grande Guerra alia Conciliazione,* Bari, 1966 A. C. Jemolo, *L'Eglise et l'Etat en Italie du Risorgimento ă nos jours,* Paris, 1960 J. De Broucker, *L'Eglise ti l'Est. I. La Pologne,* Paris, 1963 ; R. A. Kami, *Geschicht des Habsburgerreiches, 1526—1918.* Aus dem Americ. Obertr. von D. Winkler, Koli 1977, 617 p.; Fr. Engel-Janosi, *Osterreich und der Vatikan,* 2 voi., Gratz, 1958-1960; E. Zollner, *Geschichte Osterreichs von den Anlăngen bis zur Gegenwar* Munchen, 1970; Guy Ranski et E. Pomlenyi, *Histoire de Ia Hongrie, des origine A nos jours,* Roanne, 1973, 700 p.; K. Dolo, *Istoria Bisericii In Polonia,* T. I., pin la 1506; J. Ataman, t. II, de la 1506, Poznan, 1977; Engel. Fr. Janosi *Osterreic und der Vatikan,* t. II, Gratz, 1960.

Concordate

J. A. Abbo, *Concordates,* în «The New Catholic Encyclopaedia», t. 4, Washinc ton, 1967, p. 117—118; J. Leflon, Concordat oi 2802, (France), ibidem, p. 115—117 L. de Naurois, *Concordat,* în «Encyclopaedia Universalis», t. 4, Paris, 1968, p. 829-830; J. Leflon, Concordai de 2802, ibidem, p. 830—833. L. Schroppe, *Konkordat seit 1800,* Frankfurt, 1964; F. M. Marchesi, *11 concordato italiano dell' 11 febra.* 1929, Neapole, 1960; A. Mercati, *Raccolta di concordaţi su materie ecclesiastict trₐ la Santa Sede e le autorita civile (1098—1954),* 2 voi. Roma, 1954 ; A. Giannir *1 Concordaţi postbellici,* 2 voi., Milano, 1929—1936; R. Cîndea, *Concordatele,* 192

In limba română

J. Moisescu (P. F. Patriarh Iustin), *Atitudinea papalităţii faţă de progresi omenirii,* în «Ortodoxia», V (1953), 1, p. 116—131 ; Pr. prof. Milan Şesan, *D Orthodoxe Kirche,* în col. «Le Monde religieux», no. 30, Lausanne—Lezay, 196 chap. 3 (1700—1967), p. 108—126; Idem, *Despre Ortodoxie şi Catolicitate. Cercetă istorice,* în «Ortodoxia», XIII (1961), nr. 2, p. 155—167, şi în «Ortodoxia», III (1951 nr. 1, p. 115—131), şi *Ibidem,* I (1949), nr. 2—3, p. 73—96; Pr. prof. I. Răurean *Specificul Ortodoxiei în comparaţie cu Biserica romano-catolică şi Protestantismi* tn «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XXXII (1956), no. 10, p. 578—700; Idei *Configuraţia actuală a creştinismului,* în «Studii teologice», I (1949), no. 3 p. 119—144; T. M. Popescu, Ortodoxie şi Catoiicism, în «Ortodoxia», IV (195: nr. 3—4, p. 462—487; Idem, *Cezaropapismul romano-catolic de ieri şi de azi,* «Ortodoxia», III (1951), 4, p. 495—538; N. Gr. Popescu—Prahova, *Biserica d Franţa,* Bucureşti, 1938; N. Zugrav, *Biserica din Franţa. Separaţiunea Bisericii şi a statului,* 1934; D. Stăniloae, *Catolicismul de după război,* Sibiu, 1933.

Conciliul I Vatican (1869—1870) înfiinţarea Bisericii «vechilor-catolici» (1871) *

1. **Conciliul I Vatican** (1869—1870)

Dezvoltarea ultramontană a papalităţii a atins culmea prin Con-iliul I Vatican, care, în şedinţa a patra din 18 iulie 1870, a proclamat ogma *primatului papal* şi a *infailibilităţii papale* în materie de cre-inţă şi morală.

Pentru a face să crească (prestigiul papalităţii în lume, ameninţat e acţiunea naţionaliştilor italieni, care luptau pentru desfiinţarea sta-ilui papal şi pentru unitatea Italiei, papa Pius IX (1846—1878) pro-lamă la 8 decembrie 1854, fără convocarea conciliului, prin enciclica *Inefabilis Deus»,* dogma : *Immaculata concepţia Beatae Mariae Vir-inis = Imaculata concepţie a Sfintei Fecioare Măria,* prin care se afirmă a Fecioara Măria s-a născut fără păcatul originar. Intrucît această ogmă nu este 'de acord cu învăţătura şi tradiţia vechii Biserici creştine, iserica ortodoxă o combate. De altfel, această învăţătură a fost com-ătută şi în sinul catolicismului de către teologi celebri ca Bernard de lairvaux (f 1153) şi Toma d'Aquino (f 1274), învăţătura fiind în dis-îţie şi în Evul mediu, în Biserica apuseană.

E adevărat că în Biserica romano-catolică, în prima jumătate a ocolului XIX, unii teologi mergeau foarte departe cu respectul lor faţă *i* papă, înrît J. de Maistre (f 1821), filosof religios ultramontan, în icrarea sa *Du Pape* din 1819 şi în *Soiree de Saint-Petersbourg* susnea că fără papă nici n-ar fi posibilă credinţa şi ordinea socială.

Alţi teologi romano-catolici, pentru a mări prestigiul papei, adînc Iruncinat de schimbările revoluţionare din secolul XIX, au pregătit | material pentru susţinerea dogmei *infailibilităţii papale* şi aşteptau)ar convocarea unui conciliu care s-o proclame. In această atmosferă ; surescitare şi exaltare a spiritelor cu privire la onoarea deosebită ire se cuvine suveranului pontif, la 6 februarie 1869, în revista *Civiltă ittolica,* condusă de iezuiţi, a apărut o corespondenţă franceză din 3ma, în care se spunea că credincioşii catolici din Franţa ar primi cu loare *proclamarea infailibilităţii pontificale.*

Conciliul I Vatican a fost convocat de papa Pius IX (1846—1878), 8 decembrie 1869. fără să SP spnna precis că această convocare se ce pentru proclamarea «infailibilităţii papale» Papa afirma că scopul nciliuiui este, pe de o parte lupta contra raţionalismului şi a mate-ilismului, pe care a urmărit-o de la începutul pontificatului său, iar de altă parte Conciliul va căuta să realizeze adaptarea legislaţiei bi-" aceşti la profundele schimbări care au avut loc după Conciliul de Trident (1545—1547 ; 1551—1552 ; 1562—1563).

Papa s-a ferit dinadins să afirme de la început tema adevărată a nciliuiui, ştiind, împreună cu dogmatiştii catolici şi Curia romană, că eastă nouă dogmă va schimba complet eclesiologia şi constituţia **Bi-**

---

* Capitol redactat de Pr. prof. I. Rămureanu.

sericii în favoarea sa. Chiar în actul de definire a acestei noi dogr ea este încadrată în art. XI, între alte hotărîri de mai mică importări Din cei 1050 de episcopi care aveau dreptul să participe la Ce ciliul I Vatican, s-au prezentat mai puţin de 700. adică doar do treimi din total, iar pînă la urmă au ajuns să voteze numai 535.

_. X?ei 700 de episcopi prezenţi^-se-^impărţeau, după ţări, astf< /^35%Jerau italieni, cei mai mulţi ;Q.7% Jfrancezi ; 75 de episcopi ~~din Germania şi Austro-Ungaria. sub "conducerea cardinalului Viei J. O." Rauscher. Spaniolii şi latino-americanii formau un grup de 100 episcopi ; se afla de asemenea un important grup anglofon în *a* predominau irlandezii.

Aproape 200 de episcopi aparţineau unor ţări extraeuropene, d: tre care 141 erau din America (49 din Statele Unite, 18 din Canai 10 din Mexic, 6 din Brazilia etc), 41 din Indiile engleze şi Extren Orient, şi numai 9 din Africa. Trebuie spus că, dintre prelaţii ven la conciliu din ţările Asiei şi Africii, nu erau nici un episcop autohte ci europeni care păstoreau în acele locuri îndepărtate.

Au fost prezenţi la conciliu şi un număr de 60 de prelaţi de oriental, uniţi cu Roma, cei mai mulţi originari din Orientul Apropi

Au fost invitaţi la Conciliul I Vatican şi ortodocşii şi protestan dar aceştia au refuzat şi au protestat cu demnitate, afirmînd pe bu dreptate că acest conciliu priveşte doar Biserica romano-catolică, fii un conciliu local.

Din luna ianuarie 1870, un grup compact de Părinţi conciliari c; pînă la urmă au reuşit să strîngă 450 de semnatari, au discutat asut erorilor provocate de raţionalism şi asupra unor puncte secundare. feritoare la disciplina bisericească proxim *r-oiny*^^ ^clerului de mir monahal, reorganizarea şcolilor, problema misiunilor ş.a. Schema ai pra erorilor raţionalismului a fost votată, la 24 aprilie 1870.

Intre timp, un grup restrîns de episcopi au cerut papei să tres în programul conciliului problema *infailibilităţii personale a papei.* la 1 martie 1870, papa Pius IX a înscris în programul conciliului pasaj prin care se definea *infailibilitatea* papalrfesfea

Intre- timp, în presa ţărilor occidentale, îndeCTWrn în Franţa şi G mania, au apărut unele articole şi studii care aveau serioase rezei asupra oportunităţii proclamării noii dogme. Astfel renumitul isto bisericesc de la Miinchen, Igryâţiu Dollinger (f 1890) publică, s pseudonimul *Janus,* lucrarea *«Der Papst und das Konzil»* = *Papa conciliul* în care arată, în spirit, critic, netemeinicia noii dogme după Sfînta Scriptură rit şi după Tradiţia Bisericii. Episcopul Ch. I Me (f 1893), autorul cunoscutei lucrări *KonziliengescMchţe* (185^ 1874, *Istoria sinoadelor),* obiecta," pe bază de documente istorice, că papi au fost~con3ămnaţi de Sinoadele ecumenice. E cunoscut îndeos cazul papei Honoriu I (625—638), care a fost condamnat ca eretic Sinodul VI ecumenic de la Constantinopol (680—681), învinuit că susţinut erezia monotelită.

■ Contra noii dogme a protestaL şi W.„ Emm. von Ketteler episcop Mayenţa, în Germania^. între *QMJjşi flBJJ^* vestit" prin activitatea sa^ işebită printre muncitori.

Arhiepiscopul croat de Agram (Zagreb), J. G. Strossmeyer 1905), se aruncă chiar la picioarele papei, implorîndu-1 să nu pro-ne dogma infailibilităţii care desfigurează fiinţa adevărată a Bisericii.

Cînd episcopul de Bologna^Guid^i/ a intervenit, spunînd că tra-a Bisericii arată că hotărîrile papei sînt legate de votul conciliului, ia Pius IX a spus autoritar : *«La tradizione sono io» = Eu sînt liţia* şi *«Io sono la Chiesa» = Eu sînt Biserica.*

între episcopii protestatari se aflau francezii G. Darboy, arhi-jcopul Parisului între 1863 şi 1871, F. A. Ph. Dupanloup (f 1878), ;cop de Orleans ş.a. Primul a prezis că noua dogmă va duce în multe[1]

la separarea Bisericii de stat, ceea ce s-a şi întîmplat.

Nici întîmpinarea unui grup de 136 de episcopi n-a avut mai mult :es.

La 13 mai începu discutia asupra oportunităţii textului

2 j 4 ţ p g p

i papal şi infailibilitatea papală : 1. *De apostolici prirhaius Jnoeăţo*

•o mstitutione; 2. De perpetuitate primatus beati Petri in Romanis

iificibus; 3. *De vi et ratione primatus Romani pontificis;* 4. *De*

ani pontificis infailibile magisterio.

Voturile de probă exprimate s-au distribuit astfel :

^451. din 601,

pronunţat pentru infailibilitate; 88 contra ei şi 62 .cerură modi-*'X ■ placet juxta modum.* Fiind vorbă" dlTpfoclamarea unei noi dogme, -ebuia votată în unamrnjţate.

înainte de votare, la 15 iulie, minoritatea conciliară opusă infai-itătii făcu un ultim efort pentru împiedicarea aprobării ei ; prin •mediul a şase prelaţi, s-a cerut papei să prevadă că infailibilitatea ificală nu se va putea exercita decît cu acordul episcopatului dar ■venţia lor a rămas fără rezultat.

Văzînd aceasta, un număr de 60 de episcopi au scris papei, «din ite filială» că ei vor părăsi Roma înainte de votul final, pentru a xebui să voteze *non placet* în faţa papei, într-o problemă care-1 îşte direct. Ceilalţi episcopi ai minorităţii au socotit că ameliorările e schemei şi explicaţiile date de episcopul Gasser din Tirol au sărtat obiecţiunile făcute şi se hotărîră să

voteze textul final, refe-
la primat şi infailibilitate, alături de ceilalţi
episcopi. b şedinţa a IV-a din 18 iulie 1870, se
obţinu în fine votul final iv : 535 de episcopi votară
pentru, iar doi contra (un italian şi
merîcan)! ~""—------'

Prin noua dogmă proclamată prin enciclica *Pastor Aeternus* din ilie 1870, s-a acordat papei, nu numai *puterea supremă* în Biserica no-catolică ci si *infailibilitatea ex cathedra,* adică puterea spiri-
suprema ae~a proclama în mod infailibil adevărul în materie de nţă şi morală, iar aceasta *ex şese, non autem ex consensu Ec-ie,* adică *de la sine, nu vrin aprobarea Bisericii^ (C.* Mirbt, *Quellen*

zur Geschichte des Papsttums und des Romischen Katholizismus, 4-e Auflage, Tiibingen, 1924, p. 465—466).

Această nouă dogmă a *primatului* papal si a *infailibilităţii* papale a fost impusă în Biserica romano-catolică ca articol de crpdjnţq *m* t53te~eâ~"~pină azi se mai ridică proteste contra ei chiar şi din sînul Bisericii catolice.

• Evenimentele politice, izbucnirea războiului franco-german la 19 iulie 1870, chiar a doua zi după proclamarea noilor dogme, oboseala Părinţilor conciliari şi căldura verii au împiedicat continuarea dezbaterilor conciliului. Mai rămăseseră încă 51 de teme de votat, din care cea mai mare parte nu fuseseră încă distribuite.

Corpul expediţionar francez trimis de împăratul Franţei, Napa-leon III (1852—1870) să apere Vaticanul a fost rechemat în ţară, lăsînd statul papal fără apărare. La 1 septembrie 1870, armata lui Napoleon III a fost învinsă de Germania la Sedan, împăratul a fost luat prizonier, iar Adunarea naţională a Franţei declarîndu-l destituit, Imperiul francez îşi încheie astfel existenţa. Vaticanul nu mai avea acum un apărător politic sau militar.

La 20 septembrie 1870, trupele lui J. Garibaldi (f 1882) intrară în Roma prin Porta Pia, iar naţionaliştii-italieni anexară la regatul Italiei, sub regele Victor Emanuel II (1861—1878), ceea ce mai rămăsese din statul papal. Astfel s-a realizat unitatea politică a Italiei atît de dorită de toţi italienii.

în această situaţie, papa Pius IX a socotit că libertatea conciliului nu mai poate fi asigurată şi-l declară închis la 20 octombrie 1870.

E de remarcat că în timp ce puterea lumească a. episcopului Romei dispărea de pe arena istoriei, prin unificarea politică a Statului italian în 20 sept. 1870, papa căută compensaţii prin creşterea puterii sale spirituale, prin aprobarea dată de Părinţii Conciliului I Vatican *dogmei primatului* şi *infailibilităţii,* mărindu-se astfel, în chip exagerat şi fără temei puterea sa.

Papa Pius IX a excomunicat pe naţionaliştii italieni pentru desfiinţarea Statului papal, dar aceştia, în plin secol revoluţionar, nu s-au lăsat deloc impresionaţi de anatemele papale. Papa s-a declarat prizonier al Statului italian care totuşi i-a fixat, prin *Legea garunţiilor* din 15 mai 1871, noile condiţii de existenţă, destul de convenabile.

în condiţiile politice extrem de tulburi în care s-a făcut proclamarea *dogmelor primatului papal* şi a *infailibilităţii papale,* ea n-a făcut atunci prea mare zgomot. Ţările Europei erau preocupate atunci de alte probleme.

Papalitatea a ştiut să obţină, după închiderea conciliului I "Vatican, semnăturile pentru noua dogmă şi ale ultimilor episcopi catolici care se mai opuneau încă : canonistul şi istoricul german episcopul Ch. J. Hefele (f 1895), care semnă la io'aprilie 1871, primatul Ungariei, Haynald care semnă la 15 septembrie 1871 şi primatul Croaţiei, J. G. Strossmeyer (f 1905), care semnă la 25 decembrie 1872.

Prin noua dogmă a primatului şi infailibilităţii papale s-a schimbat şi deformat întreaga eclesiologie şi constituţie a Bisericii în dauna uni-

taţii creştinismului, atît de dorită de toate Bisericile din lume. Pleni-tudinea puterii supreme o are acum, în Biserica romano-catolică, numai iapa, iar episcopii şi preoţii sînt delegaţii lui.

Urmaşul lui Pius IX, papa Leon XIII (1878—1903), prin enciclica *«Satis cognitum»* din 29 iunie 1896, prezintă *dogma primatului* şi a *nfailibilităţii papale* ca adevăr doctrinar şi articol de credinţă care, lupă părerea sa, «n-a introdus o opinie nouă ci a afirmat credinţa cea *reche* şi constantă a tuturor secolelor». în ciuda acestei afirmaţii se ştie >ine că această dogmă n-a fost cunoscută în istoria Bisericii pînă la 1870, :înd a fost proclamată în Conciliul I Vatican. Ea a trecut de atunci i în canoanele Bisericii romano-catolice.

2. **înfiinţarea Bisericii vechiior-catolici**

După închiderea Conciliului I Vatican la 20 octombrie 1870 au iceput să răbufnească nemulţumirile contra noilor hotărîri dogmatice, nele mai curînd, altele mai tîrziu.

Prima a fost despărţirea de Roma a mai multor ppisropi şi teologi atoli ci din Germania. Austria. Elveţia, Olanda. Anglia şi America,_

_â^a a luat fiinţă, prin despărţirea unor episcopi şi clerici de Roma, L (187D *Biserica vechiior-catolici,* sau *Biserica vetero-catolică.* Un rol îosebît la înfiinţarea acestei Biserici a avut profesorul de istorie din iinchen, Ţgpaţin nnliingpr (•)• 1890).

Noua Biserică s-a unit cu *Biserica de la Utrecht.* în Olanda, numită *[serica janseniştilor,* despărţi tă~~HiKoma din 1724. ""

'

La primul Cungies udţiuiiaT~al vechiior-catolici germani ţinut la iinchen, între 22—24 septembrie 1871, Biserica vechiior-catolici s-a ^arfit *mitnrpjnln* şi s-a organizat aparte cu clerul, Liturghia• şi Tai-■le ei, luînd ca model Biserica ortodoxă a Răsăritului. Noua Biserică introdus autocefalia sinoadele ca for snprpm *r|p* conducere a Bisericii, rHciparea iqiHlnr la pppHncerea Bisericii alături de clenci. Jimba ma--nă în r-nlţ, cuminecarea sub ambele forme : pîine şi vin itotodată suprimat celibatul clerului, nu numai al preoţilor de mir, ci.jii al iscopi'1or1 si i bi p ff.

La al doilea congres, ţinut la Koln, în Germania, între 20 şi 21 sep- ; nbrie 1872, Biserica vechiior-catolici şi-a ales ca prim episcop pe . Dfesorul de la Bonn, J. H. Reinkens (1821—1896) care a fost hiro- ™ lit de episcopul jansenist de Deventer — Olanda, pentru a primi harul erdotal pe temeiul succesiunii apostolice.

Al doilea centru al vechiior-catolici a luat fiinţă la Berna, în El-ia, avînd ca prim episcop pe Jacob Herzog (f 1882), care a dat ajutor înfiinţarea unei Facultăţi de teologie proprii, în 1874, pe lîngă uni-sitatea din acest oraş. Paralel cu congresele naţionale, vechii-catolici organizat şi *Conferinţe de unire* la Bonn, prima în 1874, a doua în -16 august 1875, la care a participat — alături de alte Biserici)doxe — şi Biserica Ortodoxă Română, fiind reprezentată atunci de scopul

Melchisedec Ştefănescu al Dunării de Jos (1865—1879) şi Ghe-ie Ţeposu, fost episcop al Argeşului (1865—1868).

Altă Conferinţă de unire s-a ţinut la Luzern, tot în Elveţia, în *l*| la care au participat de asemenea delegaţi din partea Bisericii ortodc fără ca problema unirii dintre cele două Biserici să poată fi atu rezolvată.

La 24 septembrie 1889, Biserica vechilor-catolici din Germa: Olanda şi Elveţia s-a organizat în *Uniunea Internaţională a vechi catolici,* sau *Uniunea de la Utrecht,* la care au aderat în urmă şi , Biserici vechi-catolice din Europa şi din America. Uniunea de la Utre şi-a ales ca organ suprem de conducere *Conferinţa internaţionc episcopală a vechilor-catolici,* care ţine pînă azi congrese din doi] doi ani, la care au participat şi participă şi Bisericile ortodoxe.

Decenii de-a rîndul, vechii-catolici au trăit zile grele în ţări provincii cu majorităţi catolice (Austria, Bavaria etc), fiind supuşi gimului sectelor religioase. Din secolul XX, situaţia lor s-a amelic simţitor.

Numărul lor în diferitele ţări din lume se ridică la aproape milion de credincioşi. Ei doresc să se unească cu Biserica ortodox? Răsăritului, cu care au avut încă de la început şi păstrează pînă raporturi dintre cele mai bune.

Revista oficială a vechilor-catolici se numeşte *Revue inlernation de Theologie,* azi *Internationale Kirchliche Zeitschrift,* care apare Berna, în Elveţia, din 1893, aducînd mari serivicii eforturilor de un cu Biserica Ortodoxă.

3. **Alte Biserici separate de Roma în secolul XIX**

Mişcări similare cu Biserica vechilor-catolici au luat fiinţă în se Iul XIX, în diferite state catolice, ca «Biserici naţionale» : în Austi la sfîrşitul secolului XIX, a luat fiinţă *«Los-von-Rom Bewegung» Mişcarea de desprindere de Roma;* în America de Nord, există o Biser catolică poloneză separată, avînd şase episcopi şi aproape o jumăt de milion de credincioşi ; altele există în Italia, Franţa şi Spania.

In Polonia există gruparea mistică a «Marianiţilor», în număr peste'100 de mii, care doresc să se unească cu Biserica ortodoxă. Pa Pius X (1903—1914) i-a condamnat în 1904 şi 1906. în Cehoslovacia luat fiinţă, din 1918, o Biserică romano-catolică cehă zisă «naţionali

Iată pe scurt consecinţele provocate de hotărîrile dogmatice a Conciliului I Vatican din 1869—1870 în Biserica romano-catolică. ***t*** cepînd cu anul 1870, episcopi şi teologi de seamă au părăsit catolicism cum a fost, bunăoară, Ignaţiu Dollinger (f 1890), profesor renumit istorie la Miinchen.

Din 1862 a părăsit Biserica Franţei, din pricina spiritului ulti montan al Vaticanului, vestitul istoric Vladimir Guettee (f 1892), r numit abate francez din Paris, care a trecut la Ortedoxie. El a public mai multe lucrări, apreciate de Academia franceză ca : *Histoire VEglise de France nu XlX-e siecle ; Histoire de VEglise Ancienne, 7 vo La Papaute schismatique ou Rome dans ses rapports avec VEglise Orie tale,* Paris, 1863, reeditată în 1874 ; *La Papaute heretique* şi revis

on chretienne, 1862—1893, creînd în Occident o atmosferă de sim-; faţă de Biserica ortodoxă.
0 altă consecinţă mai depărtată a Conciliului I Vatican şi a spiri-
1prea catolic al Curiei romane va fi criza mişcării moderniste de
fîrşitul secolului XIX şi începutul secolului XX, despre care vom
ii în alt loc. ■

B I B L I 0 G R A F I E

Conciliul I Vatican

J. Albergio, P. P. IoannoU, C. Leonardi, P. Prodi, H. Jerdin, *Conciliorum oecu-:orum decreta,* Freiburg im Breisgau, Bale, 1962; H. Denzinger, CI. Bannwart, *iridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus Udei et morum,* 2-a de A. Schonmetzer, Freiburg im Breisgau, 1963; Karl Mirbt, *Quellen zur hichte des Papsttums und des romischen Katholizismus,* 4-a Aufl., Tiibingen,
p 46I—466,- *Sacrosanctum Oecumenicum Concilium Vaticanum,* ed. L. Petit, Martin, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio,* t. XLI/49, Arnhem ande) et Leipzig, 1923; t. L, ibidem, 1924; t. LI, ibidem, 1926; t. LII, ibidem,
col. 1330—1334. Aici enciclica *«Pastor aeternus»,* promulgată în şed. a IV-a :8 iulie 1870; t. LIII Ibidem, 1927; Studii: J. Mercier, *Vingt siecles d'histoire 'atican,* Paris, 1976; Gustave Thils, *La primaute pontificale. La doctrine du an I. Les voies d'une revision,* Gembloux, 1969 ; Francis Dvornik, *Histoire des Ies. De Nicee ă Vatican II.* Traduit de l'americain par Soeur Jean-Marie. O. P., elle edition augmentee, Paris, Editions du Seuil, 1966; R. Metz, *Histoire des les,* Paris, 1964; Roger Aubert, *Vatican I.* (Histoire des conciles oecumeniques, *l),* Paris, 1964; Idem, *L'Ecclesiologie au concile du Vatican I,* în «Le Concile ; conciles», Chevetogne, 1960 ; C. Dumeige, *Histoire des Conciles oecumeniques,*
1963; H. Rondet, *Vatican I. Le concile de Pie IX. La preparation. Les me-s de travail. Les schemas restes en suspension,* Paris, 1962; Idem, *Vatican I,*
1962, 220 p.; Leone Dehon, *Diario del Concilio Vaticano I a cura di Vin-*
Carhone. Roma, 1962 ; H. J. Margull, *Die okumenischen Konzile der Christen*-Stuttgart, 1961 ; F. Dvornik, *The .General Councils oi the Church,* London,
H. Jedin, *Breve histoire des conciles,* Paris, 1960; L. Beauduin, *L'Unite de* :e *et le concile du Vatican,* în «Eglise et Unite» (Coli. Catholicite), Lille, 1948, —56; C. Buttler—H. Lang, *Das Vatikanische Konzil. Seine Geschichte von geschildert in Bischoi Ullathornes Brielen,* dritte Aufl., Munchen, 1933; C. r, *The Vatican Council,* London, 1830; E. Campana, *II Concilio Vaticano I,* în părfi, Lugano, 1926; P. Mourret, *Le concile de Vatican d'apres des documents* s, Paris, 1925; Idem, *Le concile de Vâtican,* Paris, 1919; Hrys. Papadopoulos, ateîov TOU âuiaxorcou PCOM^C- 'IdToptr.'rj ■x.otl xptxix'fl f«XeTi]. Atena, 1930.

'entru papa Pius II

t. Aubert, *Le pontificat de Pie IX,* 1846—1878, Paris, 1964; Idem, *Le pontificat* 3 IX (Histoire de l'Eglise sous la direction de Aug. Fliche et V. Martin, t. Paris, 1952; Ch. Pouthas, *Le Pontificat de Pie IX,* Paris, 1954; E. S. Hales, C A *Study in European Politics and Religion in the XIXth. century,* London,

'entru infailibilitatea papală

fasler, August Bernhardt, *Die Umiehlbarkeitsdefinition des Ersten Vatika-n Konzils und die Geschichtswissenschait,* Stuttgart, 1976; B. Tierney, *Ori-of papal iniaillibilitY 1150—1350,* Leiden, 1972, 308 p.; H. Kiing, *Intaillible ? iterpellation* (Unfehlbar ? Eine Frage), 1970, Trad. par H. Rochais, Paris, 1971 ; *Uibilite. Son aspect philosophique et theologique* par : E. Castle, S. Cotta, V. u, K. Rahner ete, Paris, 1970, 584 p.

i limba română :

r. M. Neamţu, *Controversă între catolici asupra infailibilităţii în Biserica Ro-*
în «Mitropolia Olteniei», XXV (1973), nr. 7—8, p. 681—684; Viorel Ioniţă,
[ul I de la Vatican şi consecinţele lui pentru Biserica romano-

catolică, în «Mi-

tropolia Ardealului», XVII (1972), nr. 7—8, p. 560—571 ; Pr. Prof. D. Stăniloae, *Doctrina catolică a infailibilităţii la primul şi al doilea Conciliu Vatican,* în «Ortodoxia», XVII (1965), nr. 4, p. 459—492; Pr. Prof. P. Deheleanu, *Erezia primatului papal. Ce Învaţă catolicii şi* ce spune *Biblia,* în «Ortodoxia», I (1949), nr. 2—3, p. 143—170 j Diac. H. Cojocaru, *Este primatul lui Petru un privilegiu de drept divin după Noul Testament ?,* Sibiu, 1940.

Pentru Biserica Vechilor-Catolici

Mitropolitul Maximos al Sardelor,*na).aiov.adoliyniixbi* xctî 'Op8o5o£ £a,ed. 2-a, Atena, 1966 ; Urs Kury, *Die Altkatolische Kirche, ihre Geschichte, ihre Lehre, ihr Anliegen,* Berna, 1966; D. Clement Lialine, *V ieux-catholiques et orthodoxes en quete d'une union depuis trois quarts de si'ecle,* în «Istina», 1958, nr. 1, p. 22—56; J. Karmíri 'OpBoSoSîa xat IIaXc«o-/.a6o>axiau<k> Atena, 1936 ; E. Lagerwey, *Die Niederländische Altkatholische Kirche,* în col. «Ekklesia», t. IU/11, Gotha, 1935, p. 54—64; A. Kiiry, Die *Christkatholische Kirche der Schweitz,* în col. «Ekklesia», t. IU/11, Gotha, 1935, p. 65—74 ; E. Kreuzer, *Die Altkatholische Kirche in Deutschland,* în col. «Ekklesia», t. IU/11, Gotha, 1935, p. 73—83; A. Kiiry, *Die Beziehungen des Alkatholizismus zur Anglikanischen und Orthodoxen Kirche,* în col. «Ekklesia», t. III/ll, Gotha, 1935, p. 97—98.

In limba română:

Mărturisirea de credinţă» a Conferinţei internaţionale de la Utrecht şi Berna, tiad. de Pr. Ion Săbăduş în «Ortodoxia», XXIII, (1971), nr. 4, p. 650—657; Pr. Prof. Ioan G. Coman, *Biserica ortodoxă şi Biserica veche-catolică,* în «Mitropolia Banatului», XVII (1967), nr. 4—6, p. 244—258; Idem (Coman), *Biserica ortodoxă şi Biserica veche-catolică. Privire asupra raporturilor dintre ele pe o perioadă de circa un secol (1874—1966),* în «Mitropolia Banatului», XVIII (1967), nr. 4—6, p. 237—262; Pr. Prof. M. Chialda, *Situaţia actuală a Bisericilor vechi-catolice,* în «Ortodoxia» XVIII (1966), nr. 4, p. 625—627; Idem, *încercările de apropiere între Biserica ortodoxă şi Biserica vechilor-catolici,* în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 3, p. 319—356; Doctorand Ioan Săbăduş, *Canonicitatea ierarhiei de la Utrecht,* în «Ortodoxia» XX (1968), nr. 1, p. 62—73 ; Diac. Doctorand Miron V. Mihut, *«Aspectul canonic al raporturilor Bisericii ortodoxe cu Biserica veche-catolică*,* în «Ortodoxia», XIX, (1967), nr. 3, p. 366—380; Diacon Anatolie Lefter, *Biserica vechilor catolici şi Biserica ortodoxă,* în «Mitropolia Ardealului» XI (1966), nr. 9—10, p. 604—629; Pr. Prof. Liviu Stan, Ortodoxia *şi vetero-catolicismul,* în «Mitropolia Olteniei», XIII (1961), nr. 7—9, p. 635-^644.

Biserica romano-catolică şi Orientul creştin. Misiunile catolice *

1. Atragerea Bisericilor ortodoxe la catolicism prin enciclici papale

După Revoluţia Franceză din 1789, Biserica romano-catolică, strîm-torată de protestantism şi de Biserica anglicană în vestul şi nordul Europei, s-a străduit pe toate căile şi prin toate mijloacele spre a cîştiga în Răsărit, în dauna Bisericii ortodoxe, ceea ce pierduse în Apus. în tendinţa ei de dominare şi expansiune spre Orient, Biserica romano-catolică s-a sprijinit îndeosebi pe puterile catolice, Franţa şi Imperiul austro-ungar, precum şi pe Bisericile unite cu Roma, smulse prin avantaje şi alte momeli atrăgătoare Bisericilor ortodoxe.

Odată cu marele avînt dat activităţii misionare catolice în secolul XIX, papa Grigorie XVI (1831—1846) a acordat o deosebită atenţie *«convertirii ortodocşilor»,* uitînd el că Biserica ortodoxă nu poate fi o *«terra missionis»,* deoarece, dintre toate Bisericile din lume, ea este

* Capitol redactat de Pr. prof. I. Rămureanu.

a mai veche şi singura care a păstrat adevărul integral încredinţat ei Domnul Iisus Hristos.

Urmaşul său, papa Pius IX (1846—1878) înfiinţa încă de la începu-1 pontificatului său, în 1847, un patriarhat latin pentru Ierusalim şi ilestina, cu obligaţia ca patriarhul ales, preotul genovez Giuseppe derga, să rezide permanent acolo, cu misiunea de a întreţine vie pro-ganda între ortodocşi pentru catolicism.

în anul următor, a invitat Bisericile ortodoxe la unire cu Roma in enciclica *«Ad Orientales, in Suprema Patrie Sede»,* din 6 ianuarie 48, pentru a realiza, cum gîndea el, *«întoarcerea Orientului prin ientali».*

Enciclicei *«Ad Orientales»* i-au răspuns cu demnitate patriarhii şi -arhii Răsăritului, în frunte cu patriarhul ecumenic Antim VI (1845 1848 ; 1853—1855), printr-o lungă şi documentată *Scrisoare,* în 6 mai 48, cu titlul : *Epistola enciclică a Bisericii una, sfîntă, universală şi lostolică,* combătînd documentat erorile şi inovaţiile dogmatice intro-ise de Biserica romano-catolică de la schisma din 1054 pînă atunci.

Combătînd astfel tendinţa episcopilor Romei de a introduce dogme i în Biserică, ierarhii Răsăritului scot în relief că «Ia *noi* — în Bise-*:a* ortodoxă, — *n-au putut nici sinoadele să introducă lucruri noi, ■ntru că apărătorul religiei este însuşi corpul Bisericii, adică poporul suşi, care vrea ca credinţa să rămînă veşnic neschimbată şi la fel ca Părinţilor săi..»* (cap. XVII).

In acţiunea de atragere a Bisericii ortodoxe la catolicism, papa us IX s-a servit de concursul neprevăzut al unui aventurier confe-mal, Iacob G. Pitzipios, profesor grec la şcoala Patriarhiei Ecumeni- din Constantinopol (1800—1805), care, în urma unei neînţelegeri cu triarhul Calinic IV (1808—1809) deveni un apărător înfocat al unirii Roma. Iacob Pitzipios a propus papei Pius IX un plan de unire a sericilor şi a înfiinţat, la 12 octombrie 1853, *Societatea Orientală pen- i unirea tuturor creştinilor din Orient,* aprobată de papă în 1855. Doi, sub auspiciile Sacrei Congregaţii *De propaganda fide,* înfiinţată în 22 de papa Grigorie XV (1621—1623), Iacob Pitzipios publică lucra-a *L'Eglise Orientale,* Roma, 1855, socotită atunci manual normativ ntru promovarea unirii cu ortodocşii.

Dar cum Pitzipios s-a lămurit repede asupra intenţiilor şi scopu-or papale în Răsăritul ortodox, renunţă la catolicism şi scrise acum ntra «românismului», lucrarea *Le Românisme,* Paris, 1860, pe care o cotea de acum înainte «un nou testament politic».

Răsăritenii s-au îndepărtat şi mai mult de Roma papală cînd au at cunoştinţă că papa Pius al IX-lea a proclamat la 8 decembrie 1854 gma *Immaculata conceptio Beatae Mariae Virginis = Imaculata con-pţie a Sfintei Fecioare Măria,* prin care afirmă că Sfînta Fecioară s-a scut fără păcatul originar, inovaţie dogmatică străină Ortodoxiei.

întoarcerea lui Iacob Pitzipios la Ortodoxie făcu pe papa Pius IX înfiinţeze o altă organizaţie care să lucreze pentru unirea Bisericilor trivit cu interesele catolicismului. Prin «breve»-le : *«Romani ponti- ■es»,* din 6 ianuarie 1862 şi *«Amantissimus humani generis Redemp-*

loris», din 8 aprilie 1863, Pius IX înfiinţa pe lîngă Sacra Congregaţie *«De propaganda fide»,* o secţie specială numită *«Pro negotiis ritus ori-entalibus»,* care să se ocupe cu problemele ritului oriental, secţie care a fost menţinută şi de papii următori.

La invitaţia făcută răsăritenilor de papa Pius IX spre a participa la lucrările Conciliului I Vatican din 1869—1870, ortodocşii au refuzat cu demnitate, răspunzînd că acest conciliu priveşte exclusiv Biserica romano-catolică.

Reîntoarcerea Răsăritului la Roma a fost şi idealul pontificatului papei Leon XIII (1878—1903), cum rezultă din enciclicile şi actele sale Astfel, pentru a atrage pe slavii ortodocşi la catolicism, prin enciclice *Grande munus,* din 30 septembrie 1880, Leon al XlII-lea a proclamat drept sfinţi catolici pe sfinţii Kiril (f 879) şi Metodiu (f 885), «Apostolii slavilor». Spre a arăta preţuirea sa faţă de cultul Bisericii ortodoxe palpa Leon al XlII-lea, la 12 aprilie 1881, prin decretul *Orientalium Ecclesiarum ritus,* a restabliit ritul bizantin în mînăstîrea catolică Grot-taferrata de lîngă Roma. Apoi, în anul următor, la 10 iunie 1822, prin scrisoarea apostolică *«In supremo»,* suprimă titlul onorific dat unoi episcopi catolici care-şi exercitau funcţia lor *«in partibus infidelium»* în ţările ortodoxe. De asemenea, spre a fi pe placul ortodocşilor, în 1890 a proclamat ca sfînt catolic pe Sfîntul Ioan Damaschin (f 749).

în enciclica *Praeclara gratulationis,* din 20 iunie 1894, Leon XII invita pe creştinii din Răsărit «să se întoarcă la Roma», iar ca întoarcerea să fie cît mai agreabilă ortodocşilor, în enciclica *«Orientalium dignitas»,* din 30 noiembrie 1894, vorbea de păstrarea riturilor răsăritene, periclitate — zicea el — de abuzurile misionarilor latini. Cu toate mustrările adresate acestor misionari latini, nu se sfia totuşi să numească pe ortodocşi «eretici».

Enciclicei *«Orientalium dignitas»* i-a răspuns documentat patriarhul de Constantinopol Antim VII (1895—1896), în 1895, printr-o Enciclică *sinodală,* în care accentuează : «Biserica noastră ortodoxă este găti să primească orice propunere de unire, numai dacă episcopul Romei Vî îndepărta pentru totdeauna multele şi diferitele inovaţii neevanghelice introduse în Biserica sa şi se va întoarce pe terenul celor şapte Sinoad* ecumenice».

Prin enciclica *«Christi nomen»,* din 24 decembrie 1894, papa Leor al XlII-lea recomanda instruirea clerului catolic «pentru readucere: răsăritenilor în staulul Romei», iar printr-un motu proprio *«Optatissi me...»* din 19 martie 1895, a creat o comisie de cardinali, prezidată d« el însuşi, pentru «revenirea» creştinilor ortodocşi la Roma

De asemenea, prin enciclica *«Satis cognitum»,* din 29 iunie 1896 papa Leon XIII cerea ortodocşilor «să revină la Roma».

A fost primul papă care, prin acel *breve : «Provide matris»,* din î mai 1895, şi prin enciclica *«Divini illud mundi»,* din 9 mai 1897, a pro pus o rugăciune pentru unitatea creştinilor.

Problema unirii creştinilor a preocupat atunci şi Ortodoxia, cum s< vede din enciclica patriarhului ecumenic loachim III (1878—1884 1801—1912), trimisă Bisericilor ortodoxe.

Papa Pius X (1903—1914) s-a ocupat mai puţin de problema unirii îsăritenilor cu Roma decît înaintaşul său.

Această preocupare s-a intensificat sub pontificatul papei Benedict XV (1914—1922), care, prin *motu proprio : «Dei providentis»,* din mai 1917, a transformat secţia *Pro negotiis ritus orientalis* din Congregaţia pentru propagandă, în *Congregatio pro Ecclesia orientali,* iar rintr-un alt *motu proprio, «Orientis catholicis»,* din 15 octombrie 1917, creat *Institutum pontificium orientale = Institutul pontifical orien-<l,* cu scopul «de a promova apropierea dintre Răsărit şi Apus şi a dez-Dlta cunoaşterea, interesul şi înţelegerea faţă de creştinătatea răsăriană prin învăţămînt şi publicaţii la nivel universitar». El a propus . ortodocşii să nu mai fie numiţi «schismatici».

După primul război mondial (1914—1918), problema unirii Biseri-lor a fost din nou în preocuparea Patriarhiei Ecumenice. Astfel, mi-opolitul Dorotei de Brusa, locţiitor de patriarh ecumenic, a propus ianuarie 1920, printr-o *Enciclică Sinodală* trimisă tuturor Bisericilor eştine din lume, să renunţe la polemicile lor confesionale şi la pro-litism, pentru a se putea realiza astfel o mai strînsă colaborare şi în-**iegere între ele.**

Papa Pius XI (1922—1939) s-a străduit, dar fără succes, să aducă pe ;odocşi, cum pretindea el, la «staulul Romei».

Astfel, într-o scrisoare, *Equidem Verba,* din 21 martie 1924, adresată nedictinilor, el invita să acţioneze «pentru lucrarea de restaurare ionistă».

In enciclica *«Quam primas»,* din 11 decembrie 1925, prin care papa as XI instituia sărbătoarea lui *Hristos-Rege,* vorbind despre regali-ea lui Hristos, enunţa principiile ierocraţiei papale, care confirmă ■ea de dominaţie şi expansiune în lume a catolicismului.

Cu România, papa Pius XI a încheiat, la 10 mai 1927, un concor-;, ratificat la 7 iulie 1929, cel mai dezvoltat şi mai complet, în com-•aţie cu alte concordate, care a fost denunţat de statul român la 18 ie 1948.

Pentru a face dovada de simpatie faţă de ortodocşi, papa Pius XI exprima, la 9 ianuarie 1927, astfel : «Nu se cunoaşte îndeajuns — mea el la *Federaţia catolicilor universitari italieni,* despre creştinii Orient — tot ce se află preţios, bun şi creştinesc în resturile ve-ului adevăr catolic. Bucăţile desprinse dintr-o rocă auriferă conţin ;le aur. *Vechile creştinătăţi ale Orientului păstrează o atît de adevă-î sfinţenie, încît ele merită nu numai respectul, ci întreaga noastră patie».* Numai că papa Pius XI nu voia să recunoască faptul că *Bi-cile ortodoxe ale Răsăritului nu sînt «bucăţi desprinse dintr-o rocă», •înt însăşi roca,* adică Biserica cea adevărată a lui Hristos.

Prin enciclica *«Rerum orientalium»,* din 8 septembrie 1928, papa s XI lansa metoda zisă «psihologică» pentru convingerea ortodocşi-spre a se întoarce la Roma.

Succesorul său, papa Pius XII (1939—1958), prin enciclica *«Sum-pontificatus»,* din 20 octombrie 1939, considera că necatolicii sînt în a trupului lui Hristos, identificat cu Biserica Romei, şi cerea reîn-

cerea lor în «staulul lui Petru».

Această reîntoarcere a continuat s-o pretindă şi prin enciclicele *«Mystici corporis Christi»,* din 29 iunie 1943, şi *«Orientales Ecclesiae decus»,* din 9 aprilie 1944, publicată cu ocazia aniversării Sfîntului Ki-ril (f 444), patriarhul Alexandriei.

La 1 noiembrie 1950, papa Pius XII a proclamat o nouă dogmă : *«Assumptio corporis beatae Mariae Virginis in coelum» = înălţarea cu trupul la cer a Sfintei Fecioare Măria,* mărind astfel numărul deosebirilor dogmatice dintre Biserica Ortodoxă şi Biserica Romano-Catolică, fapt care a nemulţumit pe ortodocşi, deoarece făcea din Sfînta Fecioară o «corredemptrix» (= *împreună mântuitoare* cu Hristos) a neamului omenesc. Biserica Ortodoxă respinge această nouă dogmă căci, după cuvîntul Sfîntului Apostol Pavel, *«Unul este mijlocitorul între Dumnezeu şi oameni: Cel ce S-d făcut om, Hristos Iisus* (I Tim. II, 15). Dacă s-ar admite această dogmă, în loc de un Mîntuitor, am avea doi.

în cinstea Sfintei Fecioare Măria, papa Ioan Paul al II-lea (1978) a publicat la 25 martie 1987 enciclica *«Redemptoris Mater»,* pentru a sărbători în Biserica romano-catolică anul marial.

Prin enciclica *«Sempiternus Rex»,* din 8 septembrie 1951, publicată cu ocazia aniversării a 1500 de ani de la Sinodul al IV-lea ecumenic din Calcedon (451), papa Pius XII insista asupra «bogatei surse de binefaceri pe care ar procura-o întoarcerea Răsăritului la Biserica Romei, pentru folosul comun al creştinătăţii». Această enciclică, ca şi altele din trecut, prin tonul ei neirenic şi neecumenic, a iritat Biserica ortodoxă.

2. **Alte mijloace ale catolicilor pentru atragerea ortodocşilor la unirea cu Roma** au fost : politice, culturale, materiale, evenimentele favorabile, ca şi situaţiile grele în care s-au aflat unele dintre Bisericile ortodoxe.

Astfel, pe la 1860, au reuşit să atragă la catolicism cîteva mii de bulgari, cărora papa Pius IX le numi un arhiepiscop în persoana lui Iosif Sokolsky pe care apoi poliţia rusă ţaristă 1-a dus, la 18 iunie 1860, la Odesa şi 1-a ţinut sechestrat într-o mînăstire din Rusia.

In 1906, arhiepiscopul latin din Sofia (Bulgaria), care n-avea jurisdicţie decît peste cîteva mii de bogomili convertiţi, propuse statului bulgar trecerea la catolicism.

In timpul ocupaţiei hitleriste a Croaţiei (1941—1944), condusă atunci de Ante Pavelici, catolicii fanatici din Croaţia s-au dedat la duritări nemaicunoscute faţă de credincioşii ortodocşi din Istria şi de la graniţa Croaţiei cu Serbia, pentru că nu voiau să treacă la catolicism.

O intensă propagandă au desfăşurat romano-catolicii în ţările ortodoxe prin institute şi şcoli de toate gradele. Astfel, chiar înainte de sfîrşitul primului război mondial (1914—1918), papa Benedict XV (1914 —1922) a înfiinţat la Roma, la 15 oct. 1917, cum am mai arătat, *Insţi-tutum Pontificium Orientale,* pe care 1-a pus sub conducerea benedic-tinilor, apoi a iezuiţilor, anexîndu-1 *Institutului biblic pontifical* cu menirea de a promova opera unirii prin studii şi publicaţii. Pentru rutenii uniţi cu Roma în 1596, la Brest-Litowsk, Curia romană înfiinţa un *Collegium Ruthenicum,* deschis la **1897.**

La 15 august 1921, Benedict XV a înfiinţat un Institut special pen-u ruşi — *Russicum* ■—, iar la 20 iunie 1925 a instituit *Comisia «Pro ussia»,* declarată autonomă la 6 aprilie 1930 şi trecută apoi, la 21 de-■mbrie 1934, la Congregaţia afacerilor bisericeşti extraordinare. în)32, papa Pius XI (1922—1939) a înfiinţat un Colegiu pentru ruteni iu ucraineni. La Roma funcţionează, de asemenea, colegii pentru greci români, fiind socotite ca «pepiniere pentru apostolii acestor neamuri» ;re a atrage pe ortodocşi la catolicism. La Grottaferrata, catolicii au fiinţat un seminar greco-albanez, din 1918.

La Roma, s-a ţinut, între 2—6 mai 1937, primul *Congres interna-onal pentru Orientul creştin,* în care s-au făcut constatări şi propuneri •feritoare la intensificarea propagandei unioniste în Orientul creştin.

Congregaţia assompţioniştilor, înfiinţată în 1880, s-a străduit pen-u cîştigarea Răsăritului ortodox prin şcoli cu internate şi capele, prin utoare materiale şi prin organizarea de pelerinaje. Romano-catolicii i înfiinţat şi multe alte congregaţii şi mînăstiri, iar misionarii cato-:i din Răsărit, pentru a atrage pe ortodocşi, au adoptat practicile or-doxe : barba, costumul preoţesc, împărtăşirea sub ambele forme etc.

Asompţioniştii au editat din 1897 revista *«Echos d'Orient»,* condusă ; Institutul francez de înalte studii bizantine, avînd sediul în 1937 la adi-Keuy (Calcedon), după aceea la Bucureşti, apoi la Paris.

în Apus, a activat, îndeosebi printre ruşii ortodocşi, gruparea be-îdictinilor din Belgia, sub conducerea lui Dom Lambert Beauduin, care înfiinţat în 1925 mînăstirea Amay-sur-Meuse, în Belgia, transferată)oi, în 1939, la Chevetogne, unde se află şi azi. Din aprilie 1926, aceştia iblică revista *Irenikon,* care se consacră problemei unirii Bisericilor. Se aud, e drept, mai rar, şi unele voci de preţuire adevărată faţă î Biserica ortodoxă. Astfel, Fr. Heiller, cunoscut istoric şi dogmatist irman, într-o comunicare din august 1928, cu titlul *Mişcări religioase catolicismul roman actual,* afirma că Biserica romano-catolică trebuie ajungă să recunoască «harismele proprii ale Bisericilor răsăritene şi ranghelice», care, împreună cu Biserica romano-catolică, să ajute la nele Bisericii universale. De aceea, acţiunea de unire a Bisericilor ebuie să tindă la o apropiere a *corpurilor eclesiastice,* şi nu la un pro-litism individual care este păgubitor tuturor Bisericilor. Pentru ■easta trebuie să se depăşească obstacolele create de hotărîrile dog-atice proclamate în Conciliul I Vatican din 1870 şi, bineînţeles, adău-im noi, trebuiesc înlăturate şi piedicile create de hotărîrile dogmatice e Conciliului II Vatican (1962—1965).

Cel care prin studiile şi publicaţiile sale arată faţă de Biserica todoxă un «suflet frăţesc» şi «un spirit irenic» e cunoscutul dogmatist ancez Y. M. Congar, care scoate în evidenţă rudenia de credinţă din-s Biserica ortodoxă şi Biserica romano-catolică, exprimîndu-se astfel : *?u creştinii din Orient, într-adevăr, aproape totul ne este comun. Sîn-m, orice ar fi, din aceeaşi familie, căci avem aceiaşi Părinţi şi mîncăm eeaşi pîine : nu numai Euharistia ne este comună, ci toate Tainele, iltul Sfintei Fecioare şi al sfinţilor, succesiunea apostolică în episcopat, adiţia ascetică şi mistică, formele rugăciunii... Cit priveşte dogmele,*

cele principale ne sînt, într-adevăr, comune; deosebirile noastre în cîteva din ele nu sînt, cel mai adesea, de natură să facă imposibilă unitatea în credinţă şi mulţi sînt de acord că singurul punct, într-adevăr decisiv, e acela al primatului roman» (Y. M. Congar, *Chretiens desunis. Principes d'un oecumenisme catholique,* Paris, 1937, p. 250).

In general, însă, cu toate metodele folosite, propaganda catolică în Răsăritul ortodox n-a înregistrat rezultatele aşteptate. Chiar romano-catolicii au recunoscut aceasta în 1939, cînd au sărbătorit 500 de ani de la conciliul unionist de la Ferrara—Florenţa (1438—1439).

Prin metodele lor vechi sau noi, oricît de bogat au fost susţinute pe plan politic, cultural şi financiar, romano-catolicii n-au făcut decît să irite şi mai mult spiritele şi să răcească raporturile normale dintre cele două Biserici. Zîzania strecurată de Roma papală între fraţii de credinţă ortodoxă, prin *uniaţie,* a întărit şi mai mult sentimentul de preţuire al credincioşilor din Răsărit faţă de Ortodoxie, în Polonia, Ucraina, Rusia-subcarpatică şi România.

3. **Noile relaţii dintre Biserica romano-catolică şi Biserica ortodoxă**

Este drept că, sub papa Ioan XXIII (1958—1963) care cunoştea bine Ortodoxia, ca fost nunţiu papal la Sofia, între 1925—1937, apoi delegat apostolic în Turcia şi Grecia, între 1937—1944, raporturile dintre cele două Biserici cunosc o dezvoltare mai normală, favorabilă dialogului teologic. Astfel, mitropolitul Iacob de Malta a făcut o vizită papei Ioan XXIII, în numele patriarhului Atenagora I (1949—1972) de Con-stantinopol, la 14 februarie 1959; prima vizită oficială făcută de un ierarh din partea Patriarhiei Ecumenice după schisma din 16 iulie 1054.

In 5 iunie 1960, papa Ioan XXIII a creat prin *motu proprio : «Su-perno Dei nutu...», Secretariatul pentru unitatea creştină,* cu scopul expres ca «cei separaţi de acest scaun apostolic (Roma), să găsească mai uşor calea pentru rezolvarea problemei unităţii».

Problema unirii Bisericilor s-a discutat şi în cele trei Conferinţe panortodoxe de la Rodos, în 1961, 1962 şi 1964.'

Astfel, Conferinţa I-a de la Rodos, din 24 septembrie — 1 octombrie 1961, a hotărît «cultivarea de raporturi în spiritul dragostei lui Hristos cu Biserica romano-catolică».

Conferinţa a doua de la Rodos, 24—29 septembrie 1962, a hotărît, în principiu, iniţierea unui dialog pe picior de egalitate între Biserica ortodoxă şi Biserica romano-catolică.

Unele Biserici ortodoxe, în frunte cu Patriarhia Ecumenică de Con-stantinopol, au trimis observatori la cele patru sesiuni ale Conciliului II Vatican (1962—1965).

După sesiunea a doua a Conciliului II Vatican, 29 septembrie — 4 decembrie 1963, a avut loc, la 4—6 ianuarie 1964, întîlnirea istorică de la Ierusalim dintre patriarhul Atenagora I al Constantinopolului şi papa Paul VI, care au discutat asupra posibilităţilor de apropiere dintre cele două Biserici. Urmarea concretă a acestei întîlniri a fost ridicarea anatemelor din 16 şi **20** iulie 1054, **care s-a făcut printr-o declaraţie**

comună din partea patriarhului Atenagora I şi a papei Paul VI, la închiderea Conciliului II Vatican, în ziua de 7 decembrie 1965, citită concomitent în biserica Sfîntul Petru din Roma şi în catedrala Sfîntul Gheorghe din Constantinopol.

La doi ani după închiderea Conciliului II Vatican, a avut loc vizita papei Paul VI, în 25—26 iulie 1967, la Constantinopol şi Ei'es, urmată, ca răspuns, de vizita patriarhului Atenagora I, între *26*—28 octombrie 1967, la Roma. Aceste vizite au contribuit într-o mare măsură la ameliorarea raporturilor dintre cele două mari şi vechi Biserici ale creştinătăţii.

La întrunirea Comisiei pan-ortodoxe de la Chambesy—Geneva, dintre 20—28 august 1968, s-a instituit o comisie sinodală pan-ortodoxă specială pentru începerea dialogului cu Biserica romano-catolică.

La rîndul său, papa Paul VI a creat, la 14 decembrie 1975, o comisie teologică specială din partea Bisericii romano-catolice pentru pregătirea dialogului cu Biserica ortodoxă. In anul următor, 1976, Comisia preconciliară pan-ortodoxă, creată în ianuarie 1976 de patriarhul ecumenic Dimitrie, a recomandat instituirea unei Comisii teologice inter-ortodoxe în vederea pregătirii dialogului teologic cu Biserica romano-catolică. Comisia specială interertodoxă s-a întrunit la Chambesy — Geneva în două sesiuni, 21 şi 25 iunie şi 14 şi 18 noiembrie 1977, spre a discuta punctele de apropiere dintre Biserica Ortodoxă şi Biserica romano-catolică.

Intre 27 martie şi 1 aprilie 1978 s-a întrunit la Roma prima reuniune a grupului mixt de coordonare ortodox şi romano-catolic pentru a discuta întocmirea unui plan comun pentru începerea dialogului teologic dintre cele două mari Biserici («Biserica Ortodoxă Română», anul XCVI, 1978, nr. 7—8, p. 710; «Episkepsis», 10 (1979), no. 203, 1 fevrier, poz. 4).

Papa Paul VI a încetat din viaţă la 6 august 1978. Succesorul său, Ioan Paul I, a fost instalat la 3 septembrie şi a decedat la 29 septembrie 1978.

La 16 octombrie 1978, conclavul celor 111 cardinali întruniţi în cetatea Vaticanului a ales Papă pe arhiepiscopul polonez de Krakovia, Carol Wojtyla, sub numele de Ioan-Paul II, care a fost întronizat în mod solemn la 22 octombrie 1978, fiind primul papă de origine poloneză pe Scaunul Romei, fapt care a bucurat foarte mult poporul polonez, în majoritate de religie romano-catolică.

Noul papă, pînă la alegerea sa ca şef suprem al Bisericii romano-catolice din întreaga lume, şi-a desfăşurat activitatea ca arhiepiscop de Krakovia, în Polonia care numără în hotarele sale peste un milion de ortodocşi, încît cunoaşte foarte bine relaţiile dintre ortodocşi şi romano-catolici şi se speră ca acestea să devină şi mai strînse, iar în final să se ajungă la unirea celor două mari Biserici. In acest scop, Papa Ioan Paul al II-lea a făcut o vizită în Turcia, între 28 şi 30 noiembrie 1979, fiind primit în ziua de 29 noiembrie de preşedintele Turciei ?i de guvernul turc, iar în ziua de 30 noiembrie, fiind primit în cate-irala Patriarhiei Ecumenice, la Constantinopol, de Sanctitatea Sa Pa-

triarhul Ecumenic Dimitrios I (întronizat la 16 iulie 1972, deced 4 oct. 1991).

Scoţând în relief natura raporturilor frăţeşti dintre cele două Biserici, papa Ioan Paul II a declarat că vizita sa se situează pe deschiderii iniţiate de papa Ioan al XXIII-lea, continuată apoi în strălucitor de predecesorul său, papa Paul al Vl-lea, care a vizitat Sfîntă între 4—6 ianuarie 1964, unde s-a întîlnit cu patriarhul A gora I, apoi a vizitat Patriarhia de Constantinopol, în zilele de 1 26 iulie 1967. Vizita sa la Patriarhia Ecumenică, — a declarat papa Paul al II-lea — «demonstrează importanţa pe care Biserica rom catolică o acordă dialogului teologic care va începe cu Biserica ortoc Trebuie să refacem contextul înainte de a reface împreună tex Această perioadă a fost pe drept numită dialogul dragostei. Acest dl a permis luarea de cunoştinţă a profundei comuniuni care ne un deja şi face ca noi să ne putem privi şi trata ca Biserici surori».

Ca răspuns la cuvântarea Papei Ioan Paul al II-lea, Patriarhul menic Dimitrios a declarat, între altele, că cele două Biserici «i într-o fază nouă a confraternităţii noastre, o fază serioasă şi importa al cărei rezultat va influenţa întregul nostru mers spre scopul v *unitatea. Noi intrăm în faza dialogului teologic oficial între cele c Biserici: romano-catolică şi ortodoxă».*

După aceste declaraţii, Patriarhul ecumenic Dimitrios I a anu crearea a două comisii teologice de către cele două Biserici, care, forma unei *Comisii teologice mixte ortodoxo-catolică,* va începe dialc teologic.

în *Declaraţia comună,* dată cu acest important prilej, Sanctite lor au scos în relief că «acest dialog teologic are ca scop nu numai greşul pentru *restabilirea deplinei comuniuni între Bisericile su| romano-catolică şi ortodoxă, ci şi contribuţia la dialogurile multiple se vor desfăşura în lumea creştină, în căutarea unităţii sale»* (L'Osser tore Romano», nr. 49 (1954) din 4 dec. 1979, în limba franceză).

Comisia mixtă ortodoxo-catolică pentru dialogul teologic s-a întri între 29 mai — 4 iunie 1980, în insula Rodos, spre a discuta deosebii dogmatice, cultice şi canonice dintre cele două mari Biserici. O ne întrunire a fost programată pentru luna mai 1981 la Regensburg,] Germania apuseană («S.O.P.», nr. 47, aprilie 1980, şi «Biserica Ortodc Română», 1980, nr. 5—6, p. 265).

E de dorit ca apropierea şi colaborarea dintre cele două mari muri ale Bisericii universale să crească şi mai mult, spre a se ajur la unitatea care a existat în primul mileniu creştin, pînă la schisma 16 iulie 1054, când nu se făcea deosebire între Biserica de Răsărit | Biserica de Apus, deoarece credinţa era una şi aceeaşi. Pentru aceas spre a se ajunge la unirea celor două Biserici, e nevoie de o deschid* mai largă şi de colaborarea pe picior de- egalitate, aşa cum, pe buj dreptate, scrie dogmatistul Hans Kiing (n. 1928) : «Nu poate fi vorj de «întoarcere» numai pentru «alţii», ca şi când noi n-am avea nici] responsabilitate, *ca şi cînd «alţii» n-ar avea nimic să ne ofere» (H. Kiir Konzil und Wiedervereinigung...,* Freiburg, 1960, p. 84).

Misiunile catolice

In Biserica romano-catolică, *misiunea internă* e legată de pastoraţie o fac atît preotul de parohie cît mai ales ordinele şi congregaţiile ligioase. în sînul catolicismului, au fost înfiinţate după 1800, peste :0 de ordine şi congregaţii, din care peste 330 sînt feminine (e drept unele au un număr restrîns de membri). Ele se ocupă de educaţie învăţămînt, precum şi de ajutorarea aproapelui, de grija faţă de săraci, Jnavi şi bătrîni.

O grijă deosebită se arată în Biserica romano-catolică faţă de fa-ilie, care se realizează prin vizita preotului la domiciliu, măcar o dată an, cu scopul de a stimula mergerea la biserică, dar mai ales pentru introduce în familie spiritul creştin.

S-au format pentru aceasta numeroase asociaţii de mame şi fete b numele general de «surori», dintre care amintim : Şcoala surorilor întului Iosif înfiinţată la Cluny, în Franţa, în 1807 ; Surorile Bunului istor, Surorile consacrate Providenţei (1829), Micile Surori ale săra-or — asociaţie înfiinţată în Franţa, în 1840, de bretona J. Jugan *Î92*—1879) —, Surorile Sfintei Familii (Măria, Iosif, Iisus) — fondată 1842 —, Surorile Copilului Iisus (1846) — înfiinţată în Anglia de Connally, o anglicană trecută la catolicism —, Surorile Bunului Sairinean (1857), Surorile Sfîntului Iosif (1866), Surorile inimii ima-late a Măriei (1871), Surorile Sfintei Cuminecări (1891), Surorile mi-inii la domiciliu în America (1952) = *Home Mission of America* lenmary Sistors) ş.a.

Călugăriţele vincenţiene — după numele St. Vincent de Paul >76—1660) — şi elisabetane se răspîndesc, către 1850, în tot Apusul olic, organizînd spitale şi aziluri. Pe toate le-au întrecut însă socie-ile de «surori de caritate», fără vot călugăresc, organizate, după 1860, englezoaica Florence Nightingale, care a creat şi primele şcoli pro-ionale în acest sens.

Dintre societăţile de bărbaţi, amintim pe aceea a Sfîntului Vincent Paul, înfiinţată în Franţa de A. Fr. Ozanam (f 1853),' în 1833, cu pul îngrijirii săracilor la domiciliu, după care a urmat *Societatea <-romăus* (1845), pentru răspîndirea de cărţi bune ; *Societatea Boni-iu şi Iosif* (1850), pentru îngrijirea catolicilor din străinătate ; *So-tatea St. Michael,* pentru rugăciune şi milostenie ; *Societatea «Bu-ui Păstor»,* pentru ocrotirea fetelor căzute (1883).

Misiunea externă a Bisericii romano-catolice este într-adevăr foarta ;ată şi ea se extinde la toate continentele lumii, fiind răspîndită mai 5 în Africa neagră, unde a dat cele mai frumoase rezultate.

Reînnoirea misionară din secolul XIX, în sînul catolicismului, se acterizează prin înmulţirea societăţilor şi instituţiilor misionare pen-misiunea externă, încadrate direct în Sacra Congregaţie *De pro-anda fide,* înfiinţată în 1622 de papa Grigorie XV **(1621—1623).**

Menţionăm că, după 1850, au luat fiinţă o serie de congregaţii şi etăţi misionare. Astfel, Libermann a înfiinţat, în 1841—1848, *Con-jaţia Sfîntului Duh.* După aceasta au urmat : *Societatea misiunilor*

străine din Milan (1850), *Misionarii Sfintei Inimi* (1854), *Misiunile africane din Lyon* (1856), *Congregaţia Sfintei Inimi a Măriei* (1862), *Părinţii din Mill-Hill* (1866), *Misiunile africane din Verona* (1867), *Misionarii din Africa sau părinţii albi* (1868), în care s-a distins cardinalul Ch. M. Lavigerie (f 1892), *Societatea Cuvîntului Divin* (1875), *Bene-dictinii Sfintei Odila* (1884), *Misiunile străine din Parma* (1895), *Societatea Sfîntului losif din Baltimore* (1892), *Societatea elveţiană a Misiunilor din Betleem* (1896), *Misionarii de la Consolată din Turcia* (1901), *Societatea americană pentru misiuni străine* (1911), *Uniunea Misionară a clerului de la Milano* (1916), creată de preotul Paul Manna ş.a.

Misiunile catolice cunosc un avînt considerabil după cel de al doilea război mondial (1939—1945), în ţările Africii. In ţările Asiei ca : India. Sri Lanka (Ceylon), Birmania, Thailanda, Vietnam, China, Coreea, Japonia, aceste misiuni întîmpină unele greutăţi.

In secolul XX, s-au promulgat de episcopii Romei cinci mari en-ciclici misionare, după cum urmează : *«Maximum illud»,* dată de papa Benedict XV, în noiembrie 1919, pentru intensificarea misiunii în China ; *«Rerum Ecclesiae»,* promulgată de Papa Pius XI în 28 februarie 1926, pentru formarea preoţilor indigeni, urmată de hirotonirea primilor şase episcopi chinezi.

Papa Pius XII a promulgat, la începutul pontificatului său, pentri; organizarea misiunilor, enciclica *«Summi pontificatus»,* în 20 octombrie 1939, apoi enciclicile *«Evanghelii praeconesv>,* din 11 iunie 1951 ş: *«Fidei domumy>,* din 21 aprilie 1957, pentru constituirea Bisericilor indigene, conduse de propriii lor episcopi.

Incepînd din 1923, preotul Lallemand a înfiinţat la Louvain, îi Belgia, *săptămîni de misiologie,* conduse din 1953 de P. Charlei (1883—1954).

Datorită străduinţelor lui Joseph Schmidlin (1876—1944) şi Rober Streit (1875—1930), a luat fiinţă în 1911, pe lingă universitatea dir Miinster, *Internationale Institut fur missionsivissenschaftliche For schungen = Institutul informaţional pentru cercetări misionare,* cari publică prima revistă de misiologie creştină : *«Zeitschrift fur Missions ivissenschaft» = Revista de misiologie.*

R. Streit a întocmit o lucrare bibliografică monumentală : *Bi| bliotheca Missionum.*

Pentru combaterea rasismului, Biserica romano-catolică a înfiinţa în Statele Unite *Consiliul interrasial catolic* (= *Catholic Interracia Council)* inaugurat la New York, în 1934, de J. Laforge şi negri. G. H. Hunton.

Biserica romano-catolică numără printre clericii ei o serie de ierarl de culoare. La sfîrşitul Conciliului II Vatican, -în 7 decembrie 196Î ea avea 228 de episcopi neeuropeni, adică 160 asiatici şi 68 africar (R. Aubert, J. Bruls şi ceilalţi, t. V, *L'Eglise dans le monde modern** Paris, 1965, p. 443).

BIBLIOGRAFIE

Epistola Enciclică a Bisericii una, slîntă, catolică şi apostolică către ortodocşii de pretutindeni, 6 mai 1848, la J. D. Mansi, J. B. Martin, L. Petit, *Sacrorum conci-liorum nova et amplissima collectio,* t. 40, Paris, 1909, col. 377—418, text grec şi traducere franceză; vezi traducerea în limba română de Teodor *M.* Popescu, cu titlul de mai sus, în «Biserica Ortodoxă Română», LIII (1935), nr. 11—12, text grec, p. 624—648; text trad. rom., p. 649—688 şi Extras, Bucureşti, 1935; Touos 'ATfiitijs, Vatican—Phanar (1958—1970). Citta del Vaticano, 1971, 734 p. *(Recueil des documents echanges entre le Saint Si'ege* ejE *le Patriarcat Oecumenique,* en langue grecque et frantaise); Ion Dumitriu—Snagov, Le *problemě des Roumains et le Saint Siege,* în coli. «Analecta Gregoriană», Roma, 1978; S. Fedalto, La *chiesa latina in Oriente,* Verona, 1978, 308 p.; H. J. Stehle, *Die Ostpolitik des Vatikans* (1917—1975), Miinchen—Ziirich, 1975; J. Hajjar, Le *Christianisme en Orient,* Paris, 1962 ; W. de Vries, *Orthodoxie et catholicisme.* Traduit de l'allemand par *J. Houel,* Tournai, 1967; Idem, *Rom und die Patriarchate des Ostens,* Freiburg—Miinchen, 1963; Alexis Stawowski, *Essai de theologie irenique, 1'Orthodoxie et le catholicisme,* Madrid, 1966; G. Zananiri, *Catholicisme oriental,* Paris, 1966; Idem, *Papes et Patriarches,* Paris, 1962; J. Mayendorff, *Orthodoxie et catholicite,* Paris, 1965; Archimandrit Orest Kerame, *Einheit mit der Orthodoxie.* Meitingen bei Augsburg, 1963; Rosario F. Esposito, Leone *XIII et 1'Oriente cristiano.* Studio storico-sistematico. Roma, Edizioni Paoline, 1961 ; P. Grigoriou, Sxeaetî xaGoXixwv xai âp6o86£(ov, Atena, 1968, 697 p. ; Thomas Sartory, *Die Katholische Kirche und die getrennten Christen. Papst und Bischolsworte zur Wiedervereinigung im Glauben,* Diisseldorf, 1957; Ivan Sofronov, *Histoire du mouvement bulgar vers l'Eglise Catholique au XlX-e siecle, voi.* I, *Les origines (1855—1865),* Rome, 1960, XXIII — 400 p.; Gio-vanni Smit, *Roma e l'Oriente Cristiano. L'Azione dei papi per l'unită della chiesa,* Roma, 1944; G. Hofmann, *Griechische Patriarchen und Romische Păpste. Unter-suchungen und Texte,* Rom, 1928.

In limba română

Antonie Plămădeală, vicar patriarhal, *Biserica slujitoare în Siînta Scriptură, in Si. Tradiţie şi in Teologia contemporană.* Extras din «Studii teologice», XXIX (1972), nr. 5—7, Bucureşti, 1972, p. 227—265; Cezar Vasiliu, *Relaţiile dintre Biserica Ro-mano-Catolică şi Biserica Ortodoxă, de la anunţarea Conciliului Vatican II (ianuarie 1959), pînă în decembrie 1970.* Extras din «Ortodoxia», XXXIII (1976), nr. 1, p. 51—234, Bucureşti, 1976, p. 17—28; Teodor M. Popescu, *Atitudinea Vaticanului ţaţă de Ortodoxie în ultimii treizeci de ani,* în «Ortodoxia», I (1949), nr. 1, p. 30—90.

Papii din sec. XIX—XX :

C. Bastien, *Les* 262 *papes. Les Souverains Pontiis de l'Eglise Catholique-Romaine et Apostolique,* Montreal, 1982, XIV — 383 p.; Roger Aubert, // *pon-tificato di Pio IX (1846—1878),* 2-e edizione italiana sulla 2-a francese a cura di Giacomo Martina S. I., t. XXI de *l'Histoire de l'Eglise...* sous la direction de Aug. Fliche et V. Martin, Roma, Torino, 1976; J. Chelini, *Les nouveaux papes,* Paris, 1978; Chr. Weber, *Quellen und Studien zur Kurie und zur Vatikamschen Politik unter Leo XIII,* Tubingen, 1973; G. Monetti, Leone *XIII,* 3 voi, Roma, 1942; F. Haiward, *Leon XIII,* Paris, 1937; E. Soderini, *II pontiiicato di Leone XIII,* 3 voi., Milano, 1932—1933; W. H. Peters, *The Lite oi Benedict XV,* Milwaukee, 1959;
F. Hayward, *Un pape meconnu.*- Benoîf XV, Paris—Tournai, 1955; F. Pichou,
Benoît XV, Paris, 1940; P. Fernessole, *Pie* X. *Essai historique,* 2 voi., Paris, 1953;
G. Jarlot, *Pie XI. Doctrine et action sociale,* Roma, 1973; M. de Herdreux, *Dans*
l'intimite d'un grand pape, Pie XI, Mulhouse, 1963; Z. Aradi, *Pius XI, the pope*
and the man, Gărden—City, 1958 ; C. Confalonieri, *Pio XI visto da vicino,* Torino,
1957; Leon Papeleux, *Les silences de Pie XII,* Bruxelles, 1980, 294 p.; Herbert
Schambeck, *Pius XII zum Gedăchtnis,* Berlin, 1977, 768 p.; B. Schneider, *Pius XII,*
Gottingen, 1968; L. Chaigne, *Potrait et Vie de Pie XII,* St. Maurice et
Tours, 1966; I. Giordani, *Pio XII, un grand pape,* Torino, 1961 ; Constantin de
Ba varia, *Papst Pius XII,* Miinchen, 1959; *La vie de l'Eglise sous Pie XII,* Paris,
1959; O. Halecki, E. Pacelli, *Pope oi the peace,* New York, 1951 ; P. Borgelini,

// *pastore angelico Pio XII,* Firenze, 1948; A. Purdy, *The Church oi the move.*
The characters and policies oi Pius ***XII*** *and Johannes* ***XXIII,***
London, 1966.

Pentru misiunile catolice :

Bibliotheca missionum, 22 voi., Freiburg im Breisgau, 1933, apoi Bibliogd missionaria, Roma, în fiecare an; H.-W. Gensichen, *Missionsgeschichte der* neuj Zei/, 3-e Auflage, Miinchen, 1976; A.-M. Henry, *Histoire des missions. Les* Ji sions *catholiques,* în «Encyclopaedia universalis», t. 11, Paris, 1971, p. 97 j K. S. tourette, *A history oi the expansion* o/ *Christianity,* 1—2, London, 1971 ; J. Guem *les Missions etrangeres,* Paris, 1963 ; Alph. Mulders, *Missionsgeschichte,* Ratisbo 1960; S. Delacroix, *Histoire universelle des missions catholiques,* 4 voi., P t956—1959, cu o bogată bibliografie; Jos. Schmidlin, *Die Katholischen Missic von der Volkerwanderungen bis zur Gegenwart,* Berlin und Leipzig, 1925.

Cultul şi viaţa religioasă în Biserica romano-catolică. Cultura teologică. Atitudinea catolicismului faţă de modernism. Conciliul II Vatican *

1. Cultul şi viaţa religioasă în Biserica romano-catolică

Revoluţia franceză din 1789 şi mişcările revoluţionare şi libei care au urmat în decursul secolelor XIX şi XX, în toate domeni şi mai urmează încă şi azi, mai ales pe teren social-politic, au Biserica romano-catolică în faţa unor multe şi grele probleme, a căror zolvare n-a fost uşoară, nici rapidă, nici completă. în unele privii şi-a impus ea punctul de vedere, în altele a trebuit să cedeze, în mai multe a adoptat atitudini de compromis. Lucrul acesta se vede ales din analiza scurtă a vieţii cultice şi disciplinare a catolicismu precum şi din evoluţia lui teologică în ultimele două secole.

Fără îndoială că în viaţa catolicismului modern şi contemporan existat şi există multe calităţi, multe părţi luminoase, care dovec vitalitatea lui viguroasă.

Dar, datorită industrializării, fenomenul secularizării sau al Îs zării a luat în ţările din Occidentul Europei, mai ales în marile or proporţii considerabile. Viaţa proletarizată a milioane de oameni ţările industrializate, care trăiesc în prezent în mari aglomeraţiuni bane şi pun noi şi multiple probleme, nu mai poate fi îndrumată, punct de vedere religios, ca în secolele XVIII şi XIX, cînd majorit; oamenilor îşi cîştigau existenţa datorită muncilor agricole în sate centre mici.

Pietatea creştină s-a putut menţine totuşi vie în ţările cu m rităţi catolice, datorită cultului, oficierii dese a Missei catolice (li ghia), a sărbătorilor, a acţiunilor sociale de caritate practicate de şi de diferite asociaţii de binefacere, misionarilor şi mai ales unor fi religioase cu calităţi deosebite, a căror pietate a atras şi atrage milic de creştini la Biserică.

Astfel a fost preotul din Ars, dioceza Belley, Franţa, J. Mărie V ney (1786—1859), om simplu, fără şcoală teologică savantă, dar cu lităţi deosebite de pastoraţie, ale cărui predici pline de profetism Şi minunile sale, au atras mii de pelerini de pretutindeni.

* Capitol redactat de Pr. prof. I. Rămureanu.

De asemenea, Sfînta Therese (1873—1897) de Lisieux, Franţa, a ;ras prin sfinţenia vieţii sale mii de credincioşi.

în Franţa, arătarea Maicii Domnului, în 1858, păstoriţei Berna-
»tte Soubirous la Lourdes (Pirinei), a creat un puternic val de pietate
jpulară, care se menţine neîntrerupt pînă astăzi în lumea catolică.
:eastă pietate populară este permanent întreţinută în Franţa şi de
ltul poporului francez pentru Fecioara din Orleans, Jeanne d'Arc
412—1431), arsă pe rug la 30 mai 1431, beatificată în 1909 de papa
us X (1903—1914) şi canonizată în 1920 de papa Benedict XV (1914—
'22). De cinstire deosebită se bucură şi Anna Caterina Emmerich
1824), pe trupul căreia au apărut stigmatele Domnului.

Nu-i mai puţin adevărat, însă, că propaganda exagerată care pre-
de şi însoţeşte multe, din aceste manifestări religioase din ţările cato-
e a avut şi are şi umbrele ei. Se fac pelerinaje spre a se vedea aşa-
a «Cămaşă a lui Hristos» la Trier, în Germania, «Casa de la Loretto»,
î Italia, unde ar fi locuit — fără să se poată dovedi istoriceşte —■ Sfînta
cioară Măria ! ; se abuzează, de asemenea, de procesiuni cu hostii
de alte forme de pietate şi devoţiune care au fost criticate cu asprime
iar în Biserica romano-catolică.

O mulţime de congregaţii şi asociaţii au luat fiinţă îndeosebi în lia, Franţa, Germania, Austria şi în alte ţări. încă din 1833, Fr. Ozanam (f 1853) a înfiinţat *Conferinţa de caritate (Conference Charite),* cunoscută sub numele de *Societe de Saint Vincent de Paul* 76—1660), cu scop de vizitare şi îngrijire a bolnavilor la domiciliu, luat fiinţă apoi diferite asociaţii muncitoreşti şi ştiinţifice. Dintre societăţile ştiinţifice amintim *Gorresgeselschaft* (1876), în rmania, *Leogeselschaft* (1892), în Viena, apoi *Augustinusverein* (1878), îtru sprijinirea presei catolice.

O asociaţie de binefacere care a avut un mare succes în Franţa şi ţările Europei Occidentale se numeşte *Petites soeurs des Pauvres = -Ale surori ale săracilor,* înfiinţată în 1840 de bretona Jeanne Jugan *92*—1879), care îngrijeşte de bâtrîni.

S-au înfiinţat alte societăţi de tot felul pentru studenţi, tinere fete, îilii sărace, muncitori, artişti etc, care s-au unit toate, în 1897, în *>ciaţia «Caritas»,* cu sediul la Freiburg im Breisgau, Germania, unde, 1925, are şi un institut superior.

Se duce o luptă continuă şi perseverentă pentru moralizarea în--fii societăţi, deşi moralitatea nu-i chiar atît de înfloritoare, cum ■turisesc înşişi romano-catolicii.

Cultul şi viaţa liturgică. Prin calitatea ei, viaţa liturgică formează orul celei mai vii înnoiri a catolicismului în lume. In secolul trecut, cel care a

promovat cel mai mult studiile şi trăi-liturgică a fost francezul P. Gueranger (f 1875), autor al multor Iii de specialitate. S-au înlăturat liturghiile locale, încît *Liturghia 'roziană* nu se mai săvîrşeşte decît la Milano, cea *mozarabă,* la To-, iar cea *galicană,* la Lyon.

La finele secolului XIX şi în secolul XX, romano-catolicii au desfă-it o activitate deosebită pentru dezvoltarea *Mişcării liturgice* în ve-

derea cultivării pietăţii euharistice şi a cuminecării dese a credincioşilor prin aşa-numitele *Congrese euharistice,* ţinute în diferite ţări din Eu ropa şi America. Primul Congres euharistie s-a ţinut la Lille, îr franţa, în 1882, urmat de Congresul de la Ierusalim, ţinut întn 13—21 mai 1893. Numeroase alte congrese euharistice au urmat dup; aceea : Roma (1905 şi 1922), Tournai (1906), Metz (1907), Londra (1907) Colonia (Koln, 1909), Montreal, în Canada (1910), Madrid (1911), Vien; (1912), Lourdes (1914), Chicago (1926), Zagreb (1923) şi Liubliana (1925)

Muzica şi arta bisericească au venit şi ele în ajutorul acestei ac ţiuni, numită *Mişcarea liturgică,* fiind unul dintre cele mai semnificati fenomene ale catolicismului contemporan. Cu toate acestea însă, miş carea liturgică n-a prins prea mult, pentru că la Conciliul II Vaticai (1962—1965) se folosea în cult limba latină, neînţeleasă de diferitei popoare din lume, de credinţă catolică. De aceea Conciliul II Vatica a hotărît să se introducă limbile naţionale în cultul Bisericii romano catolice, urmînd prin aceasta exemplul Bisericii Ortodoxe.

Cu toate acestea, catolicii înşişi se plîng că mărturisirea anual obligatorie şi cuminecarea n-o mai fac în multe ţări nici măcar juma late dintre credincioşi.

In cult, se recită des *Pater noster* şi mai ales rugăciunea *Ave Maric*

Sărbătorile schimbătoare au fost reduse în Biserica romano-cato lică la opt, în unele locuri* chiar la patru : Crăciunul, Pastele, înălţare* Cincizecimea. Sărbătoresc, de asemenea, eu mare fast *Sfînta Măria* sărbătoarea *Tuturor Sfinţilor* (1 noiembrie).

A luat amploare în mod deosebit Cultul *inimii lui Hristos,* institu în 1675 de papa Clement X (1670—1676), prin care se face adorare inimii lui Hristos, sărbătoare fixată în prima vineri a fiecărei lui (Biserica ortodoxă a interzis adorarea unei părţi din trupul omene; al lui Iisus Hristos, ca *inima* Lui, sau a unor funcţiuni din timpul act vităţii Sale pămînteşti, deoarece socoteşte, pe bună dreptate, că orie adorare sau închinare se cuvine persoanei Domnului Iisus Hristos întregime : Dumnezeu şi omul).

S-a dezvoltat, de asemenea, cultul *Trupului lui Hristos — Festu Corporis Christi,* numit şi cultul *Sfintei Euharistii* sau al *Sfîntului crament,* instituit în 1264 de papa Urban IV (1261—1264) prin enciclii *Transiturus de hoc mundo Salvator* şi se săvîrşeşte în joia care u meză la opt zile de la sărbătoarea Rusaliilor sau Cincizecimii. Cult Trupului lui Hristos a luat o mare dezvoltare după ce Margareta Al coque a fost canonizată în 1864 de papa Paul IX (1846—1878). El a fa popularizat apoi de cardinalii şi episcopii catolici prin aşa-numite *congrese euharistice* amintite mai sus.

O altă sărbătoare catolică este cultul lui *Hristos împărat,* institui oficial la 11 decembrie 1925 de papa Pius XI (1922—1939), prin e ciclica *«Quam primas»,* fixată o dată pe an, în ultima duminică a lui octombrie. Prin acest cult catolicii susţin că vor să facă cunoscută «r ţiunilor şi întregii omeniri» demnitatea împărătească a lui Hristos.

O altă sărbătoare se numeşte cultul lui *Agnus Dei,* prin care e: adorat Iisus Hristos ca *Miel al lui Dumnezeu.* Prin aceasta, se contravi

otărîrii canonului 82 al Sinodului Quinisext, ţinut la Constantinopol i 692, care a interzis zugrăvirea Mîntuitorului în chipul mielului, în->cuindu-l cu chipul său omenesc, întrucît Mîntuitorul a trăit printre ameni ca om adevărat (Ch. J. Hefele — Dom. H. Leclercq, *Histoire es conciles...,* t. III, 1, Paris, 1909, p. 573 ; Pr. prof. I. Rămureanu, *instirea sfintelor icoane în primele trei secole,* în «Studii teologice», XIII (1971), nr. 9—10, p. 633).

Sînt, desigur, şi *alte sărbători* catolice închinate, fie *în cinstea fintei Fecioare Măria,* fie *în cinstea sfinţilor,* pe care Biserica ortodoxă *i* le cunoaşte. Acestea constituie ceva specific pietăţii catolicismului nu sunt o piedică de netrecut în calea colaborării şi restabilirii uniţii în credinţă a celor două mari Biserici, căci Biserica este una, iar adiţiile în cult şi viaţa spirituală pot fi diferite, astfel putîndu-se anifesta unitatea în diversitate.

Postul obligatoriu a fost redus numai la vinerile de peste an, iercurea cenuşii şi ultimele trei zile din Săptămîna Mare. Se reco-îndă însă post complet miercurile şi vinerile în tot cursul anului, mai cu-pîine şi apă seara, ori de cîte ori evlavia personală a fiecărui ;ştin simte această nevoie, însoţit de rugăciune intensă şi frecventă ti puţin de şapte ori în zi) potrivit recomandării Mîntuitorului : «ru-ţi-vă neîncetat» (Luca 18, 1).

Pietatea creştină mai este menţinută în Biserica romano-catolică n «exerciţii spirituale» sau «meditaţii», organizate sistematic, în caii unor aşa-zise grupuri de rugăciune, care se întrunesc la ore şi zile amite, în şcoli, în săli publice, sau parohiale, rostind de mai multe (de regulă de cîte 7 ori) «Tatăl nostru», «Slavă Tatălui şi Fiului şi ntului Duh...», «Bucură-te, ceea ce eşti plină de har...», «Crezul istolic» şi interpretînd de asemenea diferite imne tradiţionale, toate stea potrivit recomandărilor Sfintei Fecioare Măria, Maica Domnului e, se arată zilnic, din 1981 pînă în prezent, unui număr de tineri, ; şi băieţi, la o oră anume, în satul Medjugorje, din Iugoslavia t 100 km nord de Dubrovnik), sau ori unde ar fi ei în altă parte, cea oră, tinerii vizionari.

Benedictinii accentuează în exerciţiile lor spirituale mai ales *uniunea cu Hristos,* care se manifestă în viaţa liturgică, avînd ca ;re fervente : mînăstirile Măria Laach şi Beuron, în Germania. Tipul ciscan al exerciţiilor subliniază mai ales *iubirea spontană* faţă de 3 Hristos şi Fecioara Măria şi faţă de unele elemente naturale : :1, stelele, păsările, florile, lumina. Dominicanii cultivă, în graiul lor :nt, cultul faţă de *Hristos-rege.* Oratorienii contemplă extatic şi nit *majestatea divină,* în timp ce iezuiţii, în exerciţiile lor, pun acul pe *gloria lui Dumnezeu,* pe *ascultare* şi pe *supunere.* O problemă nouă pe care n-a cunoscut-o societatea creştină în tre-;ste preocuparea tineretului pentru manifestările distractive şi sport, au fost privite la început de romano-catolici cu rezervă. Pe parcurs s-au creat asociaţii sportive, excursii cu slujbe în aer liber, căutate)ţi, cercuri de studii etc, încît o bună parte din tineret a fost cîşti-la viaţa creştină în Anglia, Franţa, Germania, Italia, America şi

alte ţări. Asociaţia numită *«Acţiunea catolică»* înfiinţată în 1925, pentr dezvoltarea apostolatului laic printre tineret, a dat bune rezultat

Dintre enciclicele referitoare la moralitate, căsătorie, familie şi r£ porturile sociale, date de papa Pius XI (1922—1939), amintim : *«Divir illius magistri»,* 31 decembrie 1929, pentru educaţia tineretului ; *«Caş connubii»,* 20 decembrie 1920, despre sfinţenia căsătoriei creştine *«Quadragessimo anno»,* 15 mai 1931, asupra relaţiilor sociale ; *«Divir Redemptoris»,* 19 martie 1937, în care dezvoltă învăţătura creştină despr om, familie şi societate. Mai tîrziu, papa Ioan XXIII (1958—1963), î enciclica *«Mater et magistra»,* din 15 mai 1961, face apel la dreptat socială, la egalitate, umanitate şi iubire, idei dezvoltate şi în enciclic *«Pacem in terris»,* publicată la 11 aprilie 1963.

Aceste idei au fost dezvoltate în continuare de papa Paul VI (30 iu nie 1963 — f 6 aug. 1978) în enciclicele : *«Ecclesiam suam»*$_t$ din 6 au gust 1964 ; *«Populorum progressio»,* 26 martie 1967 ; *«Octogessima aă veniens»,* din 14 mai 1971 şi alte decrete.

2. **Cultura teologică**

Cultura teologică s-a dezvoltat îndeosebi în două direcţii : a) un *strict bisericească,* la începutul secolului XIX ; b) alta mai liberală, *mc reală,* însă nelipsită de dificultăţi din cauza Indexului, chiar şi atunc cînd reprezentanţii ei nu se gîndeau să se depărteze de catolicism.

în Filosofie s-a resimţit influenţa lui I. Kant (f 1804), F. G. J. Schelinj (f 1854) pînă după anul 1850 ; de la 1879 s-a recomandat tomismul c normativ. Dacă pînă la 1800 Franţa a dat pe cei mai mari teologi, de ac înainte acest lucru îl va face Germania, unde au luat fiinţă renumit Facultăţi de teologie la Bonn, Breslau, Miinchen, Tiibingen etc.

în Franţa, abia în 1878, se deschid, pe lîngă cele două Universităţ din Paris şi Toulouse, Facultăţi de teologie, la Lille, Lyon, Angers şi îi alte oraşe.

în alte ţări, romano-catolicii întreţin o mulţime de Universităţ libere înfiinţate în urma separării Bisericii de stat. Cea mai veche est< la Malines (1834), mutată în 1885 la Louvain în Belgia ; altele au fos înfiinţate la : Freiburg (Elveţia, 1889), Milano (1920), Saint Louis (1825 şi Washington (1889) în America de Nord, Quebec (1852) şi Montrea (1886) în Canada. Alte zece universităţi libere au fost înfiinţate în Asi; la Calcutta, Pekin, Beiging, Tokio ; una funcţionează la Beyrouth îi Liban.

Direcţiunea catolică mai liberală sau istorică a dat catolicismului c serie de mari teologi, cum au fost, mai ales în Germania : Joh. Adan Mohler (f 1838), simbolist şi dogmatist celebru, respectat şi de pro testanţi ; istoricul Ignaţiu Dollinger (f 1890), după 1871, vechi-catolic canonistul şi istoricul Ch. J. Hefele (f 1893) ; canoniştii J. Schultt (f 1941), J. Zhischmann (f după 1901) ; istoricii : Fr. X. Kraus (f 1902) Fr. X. Funk (f 1907), Al. Knopler (f 1921), Alb. Ehrhard (f 1949) ; dog-matiştii : H. Klee (f 1840), J. Kuhn (f 1887) ; apologeţii J. Drey (f 1853) Aloys Schmidt (f 1910), cei mai mulţi ieşiţi din şcoala de la Tubingen

Din partida ultramontana sau intransigent catolică, amintim pe dog-
atiştii : J. Kleutgen (f 1883), J. M. Scheeben (f 1889) ; dintre moralişti
> : Fr. Linsenmann (f 1898), J. Mausbach (f 1931) ; dintre istorici,
rdinalul J. Hergenrother (f 1890), rivalul lui Ig. Dollinger (f 1890),
itorul unui tratat renumit de istorie bisericească (3 voi., 1876—1880)
al unui tratat în trei volume despre patriarhul Constantinopolului
)tie (f 897), apoi A. Jânssen (f 1890), care combate pe L. Pastor
1928), protestant originar din Austria, autorul cunoscutei lucrări
*îschichte der Păpste seit dem Ausgang des Mittelalters = Istoria pa-
lor de la sfîrşitul Evului Mediu pînă la 1800,* 16 voi., publicate între
86—1933, tradusă în limba franceză şi în alte limbi ; H. Grisar (f 1923),
S. Denifle (f 1905), care combat pe Luther şi Reforma din seco-
l
XVI.

între teologii mai mari din secolele XIX şi XX din Germania, men-
înăm : în Filosof ia şi Teologia tomistă : Martin Grabmann (f 1905),
Geyser (f 1948), Erich Przywara (pronunţat : Psvara, născut 1889),
Wust ; în Teologia dogmatică : Kirk Adam (născut 1876 —), B. Bart-
mn ; în prezent elveţianul Hans Kiing (născut 1928), profesor de Dog-
itică şi Ecumenism la Universitatea din Tiibingen, Germania ; în
oria dogmelor : J. A. Schwanne ; în Teologia morală : Fritz Tillmann
1953), Fr. Schilling (f 1854) ; în Apologetică : H. Schell (f 1906),
Hettinger (f 1890), G. Wunderle etc. ; în Studiile biblice : Fr. A. 6.
>per (f 1931), Arthur Allgeier, H. A. W. Meyer (f 1873) ; în Liturgică
Pastorală : Ferd. Probst (f 1899), R. Baumstarck (f 1869), Romano
ardini ş.a. în Istorie : J. Schmidlin (f 1944), R. Streit (f 1930).

Teologia franceză n-a avut în secolul XIX învăţămînt teologic su-•ior pînă în 1878, cînd a luat fiinţă Institutul teologic din Paris. Aci, e sfîrşitul secolului XIX şi începutul secolului XX, unii profesori au ţiat curentul modernist, despre care ne vom ocupa într-un capitol irte.

în istorie, s-au distins în acest timp dintre francezi : L. Duchesne 1922), U. Chevalier (f 1923), J. Zeiller, A. Dufourcq, P. Allard, P. Ba-ol (f 1929), F. Mourret, Ch. Poulet, A. Baudrillart, H. Bremond 1933), E. Amann, H. Daniel-Rops (1901—1965), A. Ginoulhiac, Aug. :he, V. Martin, P. de la Coriolle (f 1960), G. Bardy, J. Lebreton, Brehier, J. Danielou, H. Marrou, L. J. Rogier şi mulţi alţii. Dintre 'ricii catolici cehi, Fr. Dvornik. în studiile biblice, s-au remarcat : F. Vigouroux, M. J. Lagrange 1938), L. de Grandmaison ; în studiile dogmatice : M. Jugie, J. Tixe-t, P. A, D'Alès, Y. M. Congar, Ch. Journet ş.a. ; în studiile liturgice

: ^abrol, H. Leclercq ş.a.

Editarea Sfinţilor Părinţi a întreprins-o mai întîi cardinalul Romei ielo Mai (f 1854), un mare erudit, iar în Franţa abatele J. P. Migne 1875), unul din cei mai harnici preoţi catolici, ajutat de cardinalul isului, J. B. Pitra (f 1889) şi de Dom Prosper Gueranger (f 1875). Cu privire la filosofie, papa Leon XIII (1878—1903), prin enciclica ■*terni Patris»,* din 4 august 1879, a recomandat *tomismul* ca normativ. astă orientare a fost reînnoită de papa Pius X (1903—1914), prin en-

ciclica *«Pascendi divini gregis»,* din 8 septembrie 1907. S-au distins *ii* această direcţie : Etienne Gilson (n. 1884 — **f** 1976), J. Maritain **(1889—**| 1973), Maurice Nedoncelle ş.a.

j

Dintre teologii italieni amintim pe : G. Perrone (f 1876), conducă tcrul şcolii scolastice, dogmatiştii Geremia Bonomelli (f 1914), Domenict Palmieri (f 1909) ş.a. In arheologie s-a distins J. B. de Rossi (1822—1894)

în Anglia, s-au distins, în teologia catolică, Stephen Wisemai (f 1865) şi J. H. Newman (f 1890), ambii cardinali de Westminster Dintre teologii americani, s-a distins M. J. Lavelle (1880—1955), vica: apostolic la New York.

Biserica romano-catolică a înfiinţat în diferite ţări, îndeosebi îi Italia, Franţa şi Germania, un număr impresionant de Institute de cer cetări : pentru misionari, la Roma în 1925 şi Miinchen, în 1911 ; pentri arheologia creştină, la Roma, în 1926 ; un Institut medical — misionai există la Wiirzburg, în Germania, din 1922 ; un altul, pentru pedagogie la Munster, din 1921 ; pentru studii speciale, la Malines în Belgia din 1920.

Se publică, de asemenea, un număr mare de enciclopedii, dicţionar* teologice şi reviste de specialitate în limbile franceză, germană şi engleză, care pot fi cunoscute din bibliografia generală menţionată în voi. *'.* de *Istoria bisericească universală,* Bucureşti, 1975, p. 14—26.

3. **Atitudinea catolicismului faţă de modernism**

Modernismul a apărut în sînul Bisericii romano-catolice nu ca c erezie, cum pretind în chip exagerat unii istorici şi teologi catolici, c ca un curent de înnoire culturală cu tendinţa de a îmbrăţişa toate domeniile de activitate ale vieţii.

Criza modernistă a izbucnit din ciocnirea brutală dintre învăţătur* tradiţională a Bisericii catolice cu noile discipline religioase, care re nunţau la metodele tradiţionale de cercetare din dorinţa de laicizare progresivă a învăţămîntului religios. Mişcarea modernistă s-a întins repede la sfîrşitul secolului XIX şi începutul secolului XX, în Germania, Franţa Anglia, Italia şi în alte ţări.

Susţinătorii modernismului afirmau că este necesară o mutaţie, c schimbare în predarea studiilor religioase rămase mult în urmă, în comparaţie cu noile descoperiri ştiinţifice. De aceea mişcarea modernistă '<■ făcut eforturi serioase pentru a da credinţei o mai bună exprimare, car< să ţină seama de progresul noului spirit ştiinţific al raţionalismului contemporan şi de progresul ştiinţelor umane.

Pentru aceasta, afirmau moderniştii, se impune o transformare îr toate domeniile de activitate, ştiinţific, cultural, social, filosofic, biblic teologic, istoric etc. Trebuie elaborată, după opinia moderniştilor, o *neo scolastică,* fondată pe progresul ştiinţelor fizice, psihologice şi socialo

Prin enciclica *«Quanta cura»,* din 8 decembrie 1864, însoţită — sul titlul de *Syllabus errorum* — de un catalog de 80 opinii moderniste, papi Pius IX (1846—1878) a

condamnat aceste erori, socotindu-le în contradicţie cu doctrina Bisericii sau chiar eretice. Dintre acestea menţionăm

panteismul, naturalismul, raţionalismul absolut, indiferentismul, ateismul, afirmaţia că omul s-ar putea mîntui şi în altă confesiune decît în catolicismul papal. Se condamnă apoi : socialismul, comunismul, francmasoneria, societăţile biblice, asociaţiile preoţeşti care voiau o Biserică liberă, căsătoria civilă, pretenţiile că Biserica catolică a fost cauza dezbinării dintre Răsărit şi Apus etc.

Dar cele mai intolerante decizii papale sînt cele care condamnă libertatea ştiinţei, gîndirii, a presei etc. Suveranul pontif socoteşte drept «erezie» părerea că el ar trebui să se pună de acord cu progresul, cu liberalismul şi cu civilizaţia modernă (teza 80).

Succesorul lui Leon XIII (1878—1903) : papa Pius X (1903—1914) a condamnat, din nou, rătăcirile moderniste prin enciclica *«Pascendi divini gregis»,* din 8 septembrie 1907, recomandând din nou tomismul ca normativ.

Prin enciclica *«Rerum novarum»,* din 15 mai 1891, papa Leon XIII jrată un interes crescînd pentru problemele sociale, care trebuiesc re-:olvate în spiritul Evangheliei.

Patruzeci de ani mai tîrziu, prin enciclica *«Quadragesimo anno»,* lin 15 mai 1931, Papa Pius XI (1922—1939) întregeşte unele idei din nciclica *«Rerum, novarum»* şi stabileşte acum noi poziţii faţă de prolemele sociale, ţinînd seama de noile realităţi ivite : problema muncii, rganizarea sindicatelor, raporturile dintre patroni şi muncitori etc.

Mergînd pe aceeaşi linie, prin enciclica *«Divini Redemptoris»* din *9* martie 1937, papa Pius XI dezvoltă pe larg învăţătura creştină despre -n, familie şi societate.

Teologia şi exegeza liberală a lui Ernest Renan (f 1892), care a iblicat în 1863 cunoscuta lucrare *La Vie de Jesus* şi multe altele după •eea, în care nega divinitatea lui Iisus Hristos, a avut desigur o parte i contribuţie la apariţia modernismului.

Cei mai de seamă modernişti au fost, în Franţa, unii profesori de la stitutul catolic din Paris, înfiinţat în 1878. Dintre aceştia menţionăm : egeţii Alfred Houtin (f 1926), Alfred Loisy (f 1949), M. J. Lagrange 1938) ; în istoria dogmelor : J. Turmei, din Elveţia franceză ; în filofie : Maurice Blondei (f 1949), L. Laberthonniere (f 1932) ş.a. şi mateiticianul Edouard Le Roy ; de asemenea a susţinut mişcarea modertă politicianul Marc Sangnier (1873—1950), care a condus mişcarea illon», condamnată la 25 august 1910 de papa Pius X (1903—1914).

A. Houtin şi M. J. Lagrange au retractat. Cît priveşte pe A. Loisy, ţinătorul modernismului biblic, Curia romană i-a pus mai întîi cărţile *Index librorum prohibitorum,* în 1905, apoi la 7 martie 1908, a fost omunicat şi socotit *vitandus = de evitat.*

La 17 iulie 1907, Sfîntul Oficiu a dat un decret ; *«Lamentabili sane ~-u»,* un fel de nou «Syllabus errorum», prin care erau condamnate ie erori moderniste, extrase din autori francezi (mai mult de 45 din Loisy).

Trei ani după aceea, la 1 septembrie 1910, prin *motu proprio : «Sa-ura Antistitum»,* papa Pius X a obligat

pe toţi preoţii, profesorii de 3gie şi studenţii teologi să presteze un jurămînt antimodernist. Pro-

fesorii din Germania au fost dispensaţi de această obligaţie la insiste episcopatului german.

Dintre italieni amintim ca modernişti pe : episcopul Geremia B nomelli (1914) de la Cremona, preotul R. Murri (n. 1870—1944), ebrais S. Minocchi (f 1943), filosoful şi scriitorul E. Buonaiuti (f 1946), comunicat în 1921 şi în 1924, poetul A. Fogazzaro (f 1911] care, în ce brul său roman *II Santo* (1905), ne înfăţişează un apostol al refori Bisericii, animat de spiritul iubirii de oameni.

Dintre englezi amintim pe : G. Tyrrel (f 1909), predicator celeb autorul cărţilor *Lex Orandi* (1903) şi *Lex Credendi* (1906) şi baroi Fr. von Hiigel (f 1925) ; dintre germani : H. Schell (f 1906) < Wiirzburg, I. Schnitzer, I. Miiller, H. Schrors (f 1928) din Bo] F. X. Kraus (f 1904), A. Ehrhard (f 1949), H. Koch ; în Elveţia : Alb M. Weiss (f 1925).

Conducătorii mişcării moderniste : A. Loisy (1857—1949), G. Tyri în Italia : S. Minocchi şi abatele R. Murri, nu s-au supus papei. Aceş şi alţii au răspuns printr-o cerere şi printr-o serie de scrieri, cum e lucrarea anonimă *Ce qu'on a fait de l'Eglise,* 12-e ed., Paris, 1912, care critică tirania papală, cezarismul intelectual, spiritul de delaţiu: intrigă şi minciună şi alte păcate caracteristice sistemului papal în ce ducerea Bisericii.

Cu toate că, referitor la filosofie şi în genere la cultură, pa Leon XIII şi Pius X au recomandat *tomismul,* între 1946 şi 1950, a ivit în Franţa, apoi s-a pus în circulaţie şi în timpul Conciliului II \| tican (1962—1965), concepţia despre legitimitatea şi chiar necesitat unui pluralism teologic în materie de filosofie religioasă, pentru că n un sistem nu este capabil, avînd în vedere limitele cunoştinţei omeneş să îmbrăţişeze într-o vedere sintetică universală (Weltanschauung) to£ aspectele revelaţiei divine. Această nouă direcţie a primit, între 19 şi 1950, în Franţa, numele de *Noua teologie.*

Unele studii biblice au fost elaborate în spiritul metodologic al şco germane numită *Formgeschichte,* impusă de Rudolf Bultmann (m cut 1884), exeget biblic care a dus la unele exagerări. De aceea pa Pius XII (1939—1958), prin enciclica *«Humani generis»,* din 1950, atras atenţia exegeţilor biblici şi în genere teologilor asupra pericolul de a pune în circulaţie unele idei prea îndrăzneţe, care nu sînt în co: cordanţă cu doctrina creştină.

Alţi teologi şi filosofi creştini au încercat să răspundă prin scris lor la problemele lumii contemporane, orientîndu-se după ideile puse circulaţie de unii filosofi laici ca F. W. Fr. Hegel (f 1831), Karl Ma: (f 1883), Fr. Nietsche (f 1900), Soren Kierkegaard (f 1885), Mart Heidegger (f 1975), H. Bergson (f 1941), J. P. Sartre (n. 1905 ■ f 1980) ş.a.

Pentru confruntarea creştinismului cu noile descoperiri ştiinţifii P. Teilhard de Chardin (1881—1955) a încercat o sinteză îndră neaţă, nu totdeauna cu succes, ceea ce a atras condamnarea operei sal în 1962, de papa Ioan XXIII (1958—1963).

Astăzi modernismul nu mai este în sînul Bisericii romano-catolic o problemă, deoarece, prin aşa-numitul *aggiornamento = aducere la z*

is în circulaţie de papa Ioan XXIII şi promovat de Conciliul II Vatican 962—1965), catolicismul se pune în pas cu noile probleme ale lumii mtemporane.

în acest spirit a publicat papa Ioan XXIII enciclicele : *«Mater et agistra»,* 15 mai 1961, şi *«Pacem in terris»,* 11 aprilie 1963.

Mergînd mai departe pe linia inaugurată de papa Ioan XXIII, papa ml VI (30 iunie 1963 — f 6 aug. 1978) a publicat o serie de alte iciclice, dintre care menţionăm : *«Ecclesiam suam»,* 6 august 1964 ; *^opulorum progressio»,* 26 martie 1967; *«Octogessima adveniens»,* mai 1971, din dorinţa de a fi în pas cu noile probleme ale societăţii ntemporane.

Merită să remarcăm că în enciclica *«Ecclesiam suam»,* din 6 au-ist 1964, papa Paul VI face distincţie între problemele care nu se feră direct la credinţă ca : tradiţia, spiritualitatea, cultul, dreptul ca-nic ş.a., care vor putea fi discutate în cadrul dialogului intercreştin, *integritatea credinţei catolice,* care, după părerea sa, nu poate fi pusă discuţie. Teologii romano-catolici au pus în circulaţie teologia papa-ăţii, teologia naturală şi, împreună cu teologii protestanţi, teologia răs-mpărării.

Viitorul va arăta în ce măsură papa, Guria romană şi teologii Bi--icii catolice vor înţelege să facă un pas mai departe spre a fi la zi cu ile probleme ale omenirii şi a contribui la realizarea unităţii creş-dsmului.

Conciliul II Vatican (1962—1965) *f*

După proclamarea dogmei *primatului* şi *infailibilităţii papale,* la iulie 1870, în *Conciliul I Vatican,* de către papa Pius IX, prin enciclica *astor Aeternus»,* clericii şi credincioşii Bisericii Romano-Catolice creau că pentru viitor nu va mai fi necesară convocarea unui nou con-iu general. De aceea, cînd papa Ioan XXIII a anunţat, la 25 ianua-
1959, convocarea Conciliului general, a fost o adevărată surpriză pen-L toată lumea creştină.

Conciliul II Vatican s-a deschis oficial în ziua de 11 octombrie 1962.. prezenţa papei Ioan XXIII si a pest.e 2500 HP episcopi şi a durat pînă 7 decembrie 1965, cînd a fost declarat închis de papa Paul VI. Con-iul a ţinut patru sesiuni, cu o durată de două sau trei luni fiecare, imna, după cum urmează : sesiunea I-a, între 11 octombrie şi 8 de-nbrie 1962 ; sesiunea a 2-a între 29 septembrie şi 4 decembrie 1963 ; iunea a 3-a între 14 septembrie şi 21 noiembrie 1964 ; sesiunea a 4-a re 14 septembrie şi 7 decembrie 1965.

în afară de cei 2500 de episcopi catolici, veniţi din toate ţările caice din lume, au participat şi un număr de observatori din partea nătoarelor Biserici : Biserica ortodoxă, Biserica vechilor-catolici, Bi-ica anglicană, 28 de Biserici şi Confesiuni protestante. Astfel la se-nea a 2-a au participat 66 de observatori, între ei şi ortodocşi, repre-itînd 22 de Biserici, majoritatea protestante ; la sesiunea a 3-a au ticipat 75 de observatori, reprezentînd 23 de Biserici ; la sesiunea a
au participat 103 observatori, reprezentînd 29 de Biserici, între ei

şi observatori din partea Bisericilor ortodoxe. La această ultimă sesiune, au trimis delegaţi următoarele Biserici ortodoxe : 1. Patriarhia Ecumenică ; 2. Patriarhia Alexandriei ; 3. Biserica Ortodoxă Rusă ; 4. Biserica Ortodoxă a Georgiei ; 5. Biserica Ortodoxă Bulgară ; 6. Biserica Ortodoxă Sîrbă.

în prima sesiune care s-a ţinut între 11 octombrie şi 8 decembrie 1962, s-a hotărît ca temele să fie reduse din 70 la 20. S-a discutat pe larg *Despre lAturghie* şi s-a admis ca Liturghia să fie săvîrşită în limbile naţionale, urmînd în aceasta exemplul Bisericii ortodoxe. Tot în aceasta sesiune s-a discutat : *Despre izvoarele Rpnplnp.p.i ■ Despre mijloacele df rnmynjrprp ynrjnlrj*

" In sesiunea a 2-a, care a avut loc între 29 septembrie şi 4 decembrie 1963, tema principală a fost *De Ecclesia* (Despre Biserică) care s-a discutat în continuare şi în sesiunea a 3-a.

Papa Ioan XXIII a încetat din viaţă la 3 iunie 1963, aşa că sesiunea a fost deschisă de papa Paul VI, întronizat la 30 iunie 1963.

Sîmbătă, 21 noiembrie 1964, în şedinţa de închidere a sesiunii a 3-a, care s-a ţinut între 14 septembrie şi 21 noiembrie 1964, Conciliul II Vatican a aprobat, în prezenţa papei Paul VI schemele : *«De Ecclesia» = Despre Biserică; «De Oecumenismo» =-- Despre Ecumenism*; *«De Ec-clesiis Orientalibus 'Catholicis» ~ D~espre Bisericile Orientale Catolice.*

La 25 noiembrie 1964, papa Paul VI a aprobat şi publicat *Consti-tudio dogmatica «De Ecclesia — Lumen gentium».*

In *Constitutio dogmatica: «De Ecclesia»,* se expune *doctrina colegialităţii episcopale şi se defi-npştp mpnŢpi] rtt-n+ro* autoritatea *Colegiului e'pîscopilor şi autoritatea supremă^** papei în Biserica romano-catolică. in capitolul 3 al acestei scheme se arată că, după cum Petru şi ceilalţi apostoli au format un colegiu, tot aşa pontiful roman, succesorul lui Petru, şi episcopii, succesorii apostolilor, se unesc între ei, formînd un *colegiu. «Colegiul, însă, sau Corpul episcopilor nu arp autnritnt.P d.e.c.ît numai împreună cu pontiful roman, succesorul lui Petru, care este s cotit capul său, iar puterea primatului acestuia rămîne întreagă asuvra tuturor, fie păstori, jie creri'.incjnşî Pontifii] mrnnn ^n sTirrpsnr al lui Petru, este principiul şi temelia unităţii, fie a episcopilor. fie a mulţimii credincioşilor».*

I^ără aprobarea papei, colegiul episcopal nu arp njpi n putere* si m pojvte p-inHifira vrpn hotărîre__dată de~papa. Textul precizează mai de parte : *«De aceea hotărîrile papei luate de la sine şi nu din consensul Bisericii —■ «ex şese et non autem ex consensu Ecclesiae» — se numesc pe drept ireformabile, ca unele ce sînt date sub asistenţa Sfîntului Duh, făgăduită lui Petru însuşi, şi prin urmare nu au nevoie de aprobarea altora, nici nu îngăduie vreun apel la altă judecată».*

în modul acesta, *primatul şi infailibilitatea papală* au fosţ_recon^ firmite de data ai'eas[a~~şT"pnn autoritatea colegiului episcopal, dar care in urma hotărîrii date, nu mai este decît un suport pentru confirmarea şi menţinerea primatului şi a infailibilităţii papale în Biserica romano-catolică.

Sesiunea a 4-a, care s-a ţinut între 14 septembrie şi 8 decembrie 1965, s-a ocupat cu unele probleme care preocupă lumea contemporană : libertatea religioasă, colegialitatea, organizarea conferinţelor episcopale, monahismul, organizarea seminariilor, educaţia creştină, problema evreilor, apostolatul laicilor, problema misiunii creştine, constituţia dogmatică despre revelaţie — *«Dei Verbum»* şi constituţia dogmatică despre Biserică şi lume — *«Gaudium et spes»,* cea mai lungă, 82 p., care se ocupă cu probleme de dogmă şi pastorală.

în ziua de 7 decembrie 1965, printr-o declaraţie comună citită concomitent în catedrala Sfîntului Petru din Roma şi catedrala ortodoxă Sfîntul Gheorghe din Constantinopol, s-a procedat la ridicarea excomunicărilor din 16 şi 20 iulie 1054, prima, dată de către cardinalul Humbert, în numele papei Leon IX (1049—1054), asupra Bisericii ortodoxe, şi a doua, pronunţată de către patriarhul de Constantinopol Mihail Cerularie (1043—1058) şi Sinodul său patriarhal asupra Bisericii romano-catolice.

Cei doi înalţi ierarhi, papa Paul VI şi patriarhul Atenagora I de Constantinopol (1949—1972), au subliniat în această declaraţie comună că sînt «conştienţi că acest act de justiţie şi de iertare reciprocă nu poate fi de ajuns să pună capăt deosebirilor vechi sau recente, care subsistă între Biserica romano-catolică şi Biserica ortodoxă *şi care vor ji depăşite prin lucrarea Sfîntului Duh, graţie curăţiei inimilor, regretului nedreptăţilor istorice, precum şi printr-o voinţă activă de* ***a*** *se ajunge la înţelegerea şi expresia comună a credinţei şi a cerinţelor ei».*

Şedinţa de închidere a Conciliului II Vatican a avut loc într-un cadru festiv, în ziua de 8 decembrie 1965, în piaţa Sfîntul Petru din Roma, în prezenţa a 81 de delegaţii guvernamentale, a nouă organizaţii internaţionale şi unui număr impresionant de credincioşi.

Privite din punctul de vedere al Bisericii ortodoxe, hotărîrile dogmatice ale Conciliului II Vatican, prin faptul că întăresc *primatul* şi *infailibilitatea papală* şi prin autoritatea colegiului episcopal, constituie în prezent şi în viitor piedica cea mai serioasă în calea refacerii unităţii creştine. Aceste dogme nu sînt admise nici de Bisericile ortodoxe, nici de Biserica anglicană, nici de Biserica vechilor-catolici, nici de Bisericile protestante.

B I B L I O G R A F I E

Cultul şi viaţa creştină în Biserica

romano-catolică:

Claude Soetens, Ie *Congres eucharistique internaţional de Jerusalem (1893) sur la politique du pape Leon XIII,* Louvain, 1977; B. Botte, *Le mouvement Liturgique,* Turnai-Paris, 1973; G. Ellard, *La Liturgie en marche,* trâduction franpaise, Paris, 1961, *Notre Dame (coli.* «Ies *documents pontiticaux»),* Paris, 1958; F. Degli Espoziti, *La teologia del Sacro Cuore di Gesă da Leone XIII a Pio XII,* Roma, 1967; A. M Besnard, *Visage spirituel des temps nouveaux,* Paris, 1964; R. Graber, *Die Herz-Jesu Verehrung in der Krise der Gegenwart,* Eichstăt, 1962; Ie *renouveau liturgique* (coli. «Je *suiş, je* cro/s», no. 110) Paris, 1960; *Liturgische Bewegung nach* 50 *Jahren,* sub conducerea lui Th. Bogler, Măria Laach, 1959; E. B. Hoenker, The *liturgical Renaissance in the Roman Catholic Church,* Chicago, 1954.

Pentru cultul Sfinţilor in Biserica romano-catoiică :

G. Marc'Haour, *Thomas More,* Paris, 1971 ; W. Roper, *La vie de Thomt More, ecrite par son gendre,* Paris, 1953; D. Sargent, *Thomas More,* Paris, 193f H. Bremond, Le *bienheureux Thomas More,* Paris, 1930; G. Gaucher, *La* passic *de Therese de Lisieux,* Paris, 1972 ; M. Auclaire, *La vie de sainte Therese, la Dan errante de Dieu,* Paris, 1950 j *Histoire de Sainte Therese d'apres Ies Bollandistes,* si *histoires, ses oeuvres, par* un *carmelite de Caen,* 2 voi., Paris, 1882; F. Troch *Sainte Bernadette, la voyante de Lourdes,* Vitte, 1954.

In limba română:

Pr. Prof. Ene Branişte, *Schisma şi cultul creştin,* în «Ortodoxia», VI (1954), i 2—3, p. 260—299 ; Pr. P. Rezuş, *Practici romano-catolice de cult folosite ca mijlo*$_a$ *de prozelitism,* în «Ortodoxia», VI (1954), nr. 1, p. 64—80 j Pr. Vasile Ignătescu, *N temeinicia dogmatică a practicii indulgenţelor,* în «Ortodoxia», VII (1955), nr. 2, 217—229 î Idem, *Cultul inimii lui Iisus la catolici,* în «Ortodoxia», VII (1955), nr p. 401—412.

Pentru cultura teologică romano-catoiică

Y. M. Congar, *Situation et tâches presentes de la Theologie,* Paris, 1967 ; *Bik de la theologie du* XX-e *siecle,* sous la direction de R. Van der Gucht et H. Vc grimler, 2 voi., Tournai-Paris, 1970—1971, en collaboration; *Tendenzen der* TheoJog *im 20. Jahrhundert.* E/ne *Geschichte in Porträts,* sub conducerea H. J. Schultz, Sti tgart, 1966 ; J. M. Connolly, Le *Renouveau theologique dans la France contemporan* traduction francaise, Paris, 1966; J. Chevalier, *Histoire de la pensee,* T. 2. ***La*** *pe see chretienne,* Paris, 1966; L. Scheffezyk, *Theologie in Auibruch und Widerstre Die deutsche Katholische Theologie im 19 Jahrhundert,* Bremen, 1965; *Cinquar ans de pensee catholique irancaise,* Paris, 1955 (en collaboration); A. Kolpii *Katholische Theologie gestern und heute. Thematik und Entialtung deutscher Katl liischer Theologie vom I. Vatikanum bis zum Gegenwart,* Bremen, 1964; J. Mc quarrie, *Twentieth-century religious thought. The frontiers* oi *Philosophy and Tht logy,* 1900—1960, London, 1963 j R. Aubert, *La Theologie catholique au milieu* XX-e siecle, Tournai-Paris, 1954.

In limba română

Pr. Prof. I. Răműreanu, *Speciiicul Ortodoxiei in comparaţie cu Biserica ron no-catolică şi Protestantismul,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XXXII (19; nr. 10, p. 578—600; Pr. Prof. Corneliu Sîrbu, *Spiritul doctrinar-dogmatic ortodt catolic şi protestant,* în «Ortodoxia», VII (1955), nr. 4, p. 593—607.

Pentru enciclicile papale referitoare Ia modernism şi probleme sociale

Karl Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des Komischen Katl lizismus,* 4-e Auflage, Tiibingen, 1924 ; *Les encycliques sociales,* ed. Remy Muns Paris, 1962; *Enciclica «Quanta cura»,* însoţită de «Syilabus *errorum»,* din 8 d 1954. Text latin la Dom Karl Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Romischen Katl lizimus, Tubingen,* 1924, p. 450—454; Text francez la D. Ch. Poulet, *Histoire I'Eglise,* t. II, Paris, 1926, p. 605—610; L. Brigue, *Syilabus,* în «Dictionnaire de T ologie Catholique», t. XIV, 2, Paris, 1941, col. 2877—2923; *Rerum Novarum,* 15 mai 1891, ed. Remy Munsch, Paris, 1962; P. E. Charbonneau, De «Rerum *t* varum» â *la Constitution* «Gaudium *et Spes» et ă l'Encyclique «Populorum Progr sio», în L'Eglise dans le monde de* ce *temps,* t. II, Paris, 1967; *L'Encyclique* *O *dragessimo anno»* (15 mai 1931), la G. Jarlot, *Pie XI, Doctrine et action socii* Rome, 1973, p. 447—449; Eugene Duthoit, *L'Encyclique de Pie XI «Quadragessi* anno» *(15 mai 1931), sur la question sociale,* în «Revue des deux mondes», CI (19 nr. 4, p. 156—174; Jean XXIII, Encydigue «Mater *et Magistra* (15 mai 1961),* Pa 1963; Idem, EncycJKjue «Pacem in *tenis»* (11 avril 1963), Paris, 1963; Paul L'Encyciiqrue *«Ecclesiam Suam»* (16 august 1964), în «L'Osservatore Romano», nr. (31657) din 10—11 august 1964, şi în «Twentieth century catholicisme», t. I, by L celot Sheepard, New York, 1965, p. 218—220 şi în «The Church in the mod World», London, 1967, p. 81—85; Idem, *Declaration *Mysterium Ecclesiae»* (it 1973) *sur la doctrine catholique concernant I'Eglise en vue de la proteger contre erreurs d'aujourd'hui,* în «La Documentation Catholique», nr. 14 din 15 iulie 1! 25 — Istoria Bisericească Universală **Voi.** II

g64—668 ; Th. M. Loome, *Liberal Catholicism, Reform Catholicism, Modernism. A ntribution to a new orientation in Modernist Research,* Mainz, 1979, VIII, 452 p. ,- F. Utz, *La doctrine sociale de l'Eglise ă travers Ies siecles,* t. Í, Paris, Roma, 1970 (M. Schopf, *A Survey oi Catholic Theology, 1800—1970,* New York, 1970; A. R. dler, *A Variety ot Catholic Modernists,* Cambridge (Gr. Br.), 1970; Idem, *The jdernist Movement in the Catholic Church,* Cambridge (Gr. Br.), 1934; J. J. Heaney, *ie Modernist Crisis : von Hiigel,* London, 1969 ; S. Weiland, Ia *nouvelle Theologie,* ris, 1969; P. Scopoola, *Crisi modernista* e *rinnovamento cattolico,* Bologna, 1969; Schroder, *Auibiuch und Missverstăndnis. Zur Geschichte der Retormkatholischen wegung,* Graz, 1969; E. Poula, *Histoire, dogme et critique dans la crise moderniste,* ris-Tournai, 1962; A. Houtin et F. Sartiaux, *Altred Loisy, sa vie, son oeuvre,* ed. Poulat, Paris, 1960; Rene Marle, *Au coeur de la crise moderniste,* Paris, 1960; Heiler (•}• 1967), *Alired Loisy der Vater des Katholischen Modernismus,* Miin- ;n, 1947; J. Riviere, *Modernisme dans l'Eglise,* Paris, 1929 (cea mai completă); Buonaiuti, *Le modernisme catholique.* Traduit de l'italien par R. Monnot, Paris,

!

7.

In limba română:

Episcop Antonie Plămădeală, *Hans Kiing şi declaraţia «Mysterium Ecclesiae»,* «Ortodoxia», XXXI (1974), nr. 1, p. 5; Idem, *Biserica slujitoare,* Bucureşti, 1972, ras din «Studii teologice», XXIV (1972), nr. 5—8, p. 227—265; *Enciclicele papi- începînd cu Leon XIII (1878—1903) -,* Pr. D. Stăniloae, *Ecclesiam Suam,* în «Or- Dxia», XVI (1964), nr. 4, p. 598 —603.

Conciliul II Vatican (1962—1965):

I z v o a r e : J. Albergio, *Conciliorum Oecumenicorum decreta,* ed. 3-a Bologna, 3; *Sacrosanctum Oecumenicum Concilium Vaticanum II. Constitutiones, decreta, larationes. Constitutions, decrets, declarations,* Paris, Editions du Centurion, *f;* W. M. Abbott, *The Documents ol Vatican II,* New York, 1966; Pentru lucra- ronciliului : *Acta synodalia Ss. Oecumenici Concilii Vaticani II.,* Cittâ del Va-no, 1970; Documentele Conciliului II Vatican au fost publicate de Y. M. Con- în colecţia *Unam Sanctam,* voi. 51, 60, 61, 62, 65, 66, 67, 68, 70, 74, 75, 76, 16 , Paris, 1966—1970; K. Aland, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des tischen Katholizismus, Reihe* 2, Die Kirche nach dem 2. *Vatikanischen Konzil, i 1,* Miinchen, 1972

S t u d i i : J. Mercier, *Vingt siecles d'histoire du Vatican,* Paris, 1976, 530 p.; 'oupard, *Connaissance du Vatican,* nouvelle ed., Paris, 1974; R. Rouquette, Va- i 2, 2 voi., Paris, 1968; Hubert Jedin, *Vaticanum II und Tridentinum. Tradition Fortschriit in der Kirchengeschichte.* K61n und Opladen, 1968; B. Lambert, *La felie image de l'Eglise. Bilan du Concile Vatican II,* Paris, 1967; B. C. Pawley, *Second Vatican Council,* Oxford, 1967. (Punct de vedere anglican); H. Roux. *esse et promesse de Vatican II,* Paris, 1967 (Punct de vedere protestant) ; ummer, *Orthodoxie und Zweites Vaticanum,* Wien, 1966; G. Martelet, Ies *idees resses de Vatican II,* Paris, 1967; R. Laurentin, *Bilan du Concile,* Paris, 1966; , *L'Enjeu du Concile,* 4 voi., Paris, 1962—1965; O. Karrer, *Das Zweite Vati-* sche *Konzil. Reflexionen,* Miinchen, 1966; G. Caprile, *II Concilio Vaticano II,* 1., Paris, 1963—1966; R. La Valle, *II Concilio nelle nostre mani,*

Bresda, 1966; . Skydsgaard, *Konzil und Evangelium,* Gottingen, 1962; P. Meinhold, *Konzile Kirche in evangelischer Sicht,* Stuttgart, 1962; Hans Kung, *Inlaillible ? Une oellation,* Paris, 1971 ; în limba engleză, New York, 1971 ; H. Jedin, *Ecumenicul cils ot the Catholic Church,* London, 1960.

Pentru papa Ioan XXIII (1958—1963) :

J. Neuvecelle, *Jean XXIII,* une vie, Paris, 1969; F. M William, Vom *jungen oncalli zum papst Johannes XXIII,* Insbruk, 1967; E. E. Hales, *Pope John and 'evolution,* London, 1965; E. Balducci, *Papa Giovanni,* Firenze, 1964; L. Algisi, *XXIII,* traduction francaise, 4-e ed., Paris, 1964; L. Capovilla, G/ovanni *XXIII,* del Vaticano, 1963.

In limba română:
Cezar Vasiliu, *Relaţiile dintre Biserica romano-catolică şi Biserica ortodoxă de la anunţarea conciliului Vatican II (ian.* 2959 *pînă în dec. 1970),* extras din «Ortodoxia», XXVIII (1976), nr. 1, p. 51—234; Pr. Prof. D. Popescu, *Ecleziologia romano-catolică după documentele celui de al doilea Conciliu de la Vatican şi ecourile ei în teologia contemporană,* Bucureşti, 1972; Pr. prof. I. Rămureanu, *Primatul papal şi colegialitatea episcopală în dezbaterile Conciliului al Il-lea de la Vatican,* în «Ortodoxia», XVII (1956), nr. 2, p. 135—166; Pr. Barbu Gr. Ionescu (Prof. Ioan Rămureanu), *Conciliul de la Vatican. Dezbaterile şi hotărîrile primei sesiuni,* în «Ortodoxia» XVI (1964), nr. 1, p. 3—46; Pr. Barbu Gr. Ionescu (D. Stăniloae), *Conciliul II de la Vatican. Dezbaterile şi hotărîrile sesiunii a doua,* Ibidem, nr. 2, p. 187—219; Idem, *A treia sesiune a Conciliului al Il-lea de la Vatican ,* Ibidem, nr '4 p. 471—502 ; Idem, *Dezbaterile şi hotărîrile sesiunii a patra a Concăliului al Il-lea de la Vatican,* în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 1, p. 8—34; Pr. Prof. D. Stăniloae, *Doctrina catolică a infailibilităţii la I-ul şi al Il-lea Conciliu de la Vatican,* în «Ortodoxia», XVII (1965), nr. 4, p. 459—492.

Evoluţia protestantismului. Direcţii teologice *

1. Organizarea protestantismului în perioada modernă şi contemporană

In perioada de după Revoluţia franceză din 1789 şi pînă azi, protestantismul a evoluat potrivit principiilor sale raţionaliste şi subiective atît pe plan teoretic-dogmatic, cît şi ca organizare.

în sînul protestantismului, au apărut şcoli şi opinii personale în teologie, dezbinări administrative şi numeroase denominaţiuni neopro-testante, care au avut şi au drept urmare fărîmiţarea unităţii interne şi externe a protestantismului, fie de nuanţă luterană şi calvinistă, fie neoprotestantă.

Totul este în protestantism într-o continuă luptă, mişcare şi schimbare, unii reprezentanţi de şcoli şi teologi renumiţi mergînd atît de departe în susţinerile lor încît neagă însăşi esenţa creştinismului ca religie revelată şi divină. E în protestantism o luptă neîncetată între conservatorism şi liberalism, între principiile ortodoxiei luterane şi calviniste din secolul XVI şi modernism, între teologie şi filosofie, între su-pra-naturalism şi raţionalism.

Gîndirea filosofică predomină în unele sisteme şi curente teologice protestante în dauna credinţei şi a pietăţii, încît nu se mai ştie unde e vorba de revelaţie şi teologie creştină şi unde intervine filosofia.

După celebra victorie de la Leipzig, din 1813, numită «victoria naţionalităţilor» împotriva lui Napoleon (1804—1814), germanii au început să-şi refacă unitatea naţională.

în 1817, într-un entuziasm de nedescris, au sărbătorit al treilea centenar de cînd Martin Luther (f 1546) s-a despărţit de Roma papală prin afişarea celor 95 de teze pe uşa catedralei din Wittenberg în 1517.

In acest moment, Klaus Harms (f 1855), pastor din Kiel, a făcut un apel mişcător la partida ortodoxă-luterană, spre a se întoarce la bazele doctrinare ale luteranismului din sec. XVI şi a cultiva rugăciunea şi credinţa, nu atît gîndirea filosofică raţionalistă, oricît de importantă ar fi ea.

* Capitol redactat de Pr. prof. I. Rămureanu

Acest fapt, la care adăugăm şi influenţa filosofiei idealiste germa-
■(dar mai ales mişcarea pietistă, foarte puternică atunci, a îndemnat
regele Fr. Wilhelm II (1797—1840) al Prusiei să apeleze la credin-
)şii germani şi la ceilalţi din statele vecine, să se unească şi din punct
vedere religios, nu numai politic. Regele şi o mică minoritate erau
Lvinişti, iar restul luterani. Aşa s-a ajuns ca în acelaşi an, 1817, să se
seze *Uniunea evangelică,* cu pastori, cult şi anumite articole de cre-
iţă comune. Entuziasmul cu care a fost primită propunerea regelui a
;t foarte mare şi strălucit modul cum a fost ea apărată şi susţinută de
irele teolog Ernest Schleiermacher (f 1834). Regele, însă, avînd şi
^ocupări liturgice, a căutat să introducă noi cărţi de cult, aşa-numi-
e «Agende» (1822—1829). S-au născut însă de aci mari dezbinări,
ntru că nici partizanii regelui, nici ceilalţi nu acceptau «Agendele»
i şi nici amestecul regelui în problemele interne ale Bisericii. Aşa a
it naştere confesionalismul; în Silezia, s-a născut prima disidenţă, nu-
tă *Biserica vechilor luterani,* deşi regele luase măsuri severe, închi-
d vreo treizeci de preoţi, iar alte familii au fost silite să emigreze.
ia fiul şi urmaşul său, Fr. Wilhelm IV (1840—1861) al Prusiei, acor-
noii grupări libertatea. S-au format multe alte grupări, azi peste
izeci, unele ţinînd la unitatea Bisericii, altele la cărţile lor simbolice.
Cea mai mare dezbinare există în protestantism, însă, în ceea ce
veste orientarea teologică. Influenţa iluminismului (= Aufklărung),
ent raţionalist care a predominat în tot secolul XVIII, şi a liberalis-
iui asupra intelectualilor a determinat, încă de la începutul secolu-
XIX, pe unii teologi, în frunte cu pastorul Klaus Harms (f 1855),
afirme că protestantismul nu constă atît de mult în teologie şi predi-
cît mai ales în Taine, în simţire şi viaţă pioasă.

Partidele protestante s-au unit cu timpul în «Confederaţii», ca de lă «Societatea Gustav-Adolf» înfiinţată în 1832, cu scopu] ajutorării ^unităţilor sărace din statele unde luteranismul era mai slab. Scoţianul Thomas Chalmere (f 1847) a întemeiat la Londra, în 1846, *Hanţă evanghelică* anglicano-luterano-calvinistă contra catolicismu-Acelaşi scop îl va avea şi *Federaţia evanghelică* din Germania, în-leiată in 1887.

Direcţiunea mai liberală a teologilor raţionalişti s-a grupat şi ea, 1863, în «Societatea protestantă». Din 1903, s-a format la Berlin **un** nitet al Bisericii evanghelice, lărgit mult după 1918, apoi şi mai mult ă

1933, cînd Adolf Hitler (1933—1945), a vrut să supună pe toţi pro-anţii din Germania, luterani, calvinişti şi neoprotestanţi, ideologiei de partid. S-a creat atunci un Sinod al Bisericilor Protestante din eaga Geirmanie, cu 60 de membri, condus de un superintendent, mm se vede de inspiraţie calvinistă presbiteriană, căci luteranii ad-în conducere sistemul teritorial — un *Reichbischof = Episcop al -h-ului,* ajutat de un comitet şi chiar de o grupare pro-hitleristă, aşa îiţii *creştini germani,* care voiau să cureţe Biblia şi credinţa evan-•ică de resturi iudaice, respingînd Vechiul Testament, iar din Noul ;ament revizuind părerile «rabinului Pavel», socotind ei că opera Hitler este «inspirată». Dar aceasta era o adevărată aberaţie teologi-?are nu avea nimic **de-a** face cu **spiritul Evangheliei lui Hristos.**

Contra grupării *Creştinilor germani* s-a opus cu cea mai mare dîr-zenie gruparea protestantă de centru, numită *Bekennende Kirche = «Biserica mărturisitoare»,* ai cărei conducători au fost condamnaţi, închişi şi expatriaţi, ca pastorul Martin Niemoller (n. 1892—1968), episcopul Wurm (f 1953) din Stuttgart ş.a. Dar, ca şi altădată, încercările grele prin care a trecut protestantismul german în timpul dictaturii lui Adolf Hitler au avut darul să purifice şi să unifice grupările, ajutînd chiar la o nouă înflorire a Bisericii. Persistă totuşi şi din punct de vedere organizatoric şi teologic mare dezbinare între luterani, chiar mai mare decît la calvinişti, unde sistemul presbiterial în conducere îngăduie o organizare şi o unificare mai deplină. Biserica luterană din Statele Unite a intrat în dialog teologic cu Biserica romano-catolică din 1965. Grupul luterano-catolic amercian a publicat un raport la 5 martie 1974 asupra rezultatelor la care s-a ajuns cu privire la primatul papal *(La primenite du Pape. Points de convergences. Declaration commune du groupe de dialogue lutherien-catholique des Etats Unis,* în «La Docu-mentation catholique», LXXI (1974), no. 1652, 21 avril, p. 373—380).

2. **Cultura şi direcţiile teologice pînă la 1870**

Cel mai valoros teolog protestant dinainte de 1850, a fost, desigur, Ernest Schleiermacher (f 1834), predicator, apoi primul profesor de teologie protestantă la Universitatea din Berlin. El a devenit celebru prin cele două lucrări ale sale : *Reden uber die Religion* (1799) = *Cuvîntări despre religie,* şi prin dogmatica sa, *Der christliche Glaube* (1821) — *Credinţa creştină,* în care afirmă că religia nu e nici act de cunoaştere, nici act de voinţă, ci stă în *sentimentul de dependenţă* faţă de infinit, faţă de Dumnezeu şi lume, sentiment care, afirma el, a condus şi pe Mîntuitorul Iisus Hristos şi trebuie să conducă şi personalitatea noastră şi pe a fiecărui om de orice religie. Faţă de iluminismul raţionalist şi naturalismul sec. XVIII, care nega chiar şi existenţa lui Dumnezeu şi nemurirea sufletului, concepţia lui Schleiermacher afirmă existenţa lui Dumnezeu strîns legat de lume şi un creştinism viu, care eliberează pe om de frămîntările şi îndoielile religioase. Dar, după concepţia sa, cuprinsul învăţăturii creştine nu poate fi dogma tradiţională a Bisericii, ci ceea ce experimentează conştiinţa creştină individuală. Folosind metoda inductivă, E. Schleiermacher porneşte de la datele conştiinţei spre a ajunge la Dumnezeu şi la voia Lui faţă de lume, concretizată în persoana lui Iisus Hristos.

Influenţa lui Schleiermacher a fost mare în lumea protestantă in tot cursul secolului XIX, ba chiar şi la romano-catolici, fiind numit *Origen al secolului XIX.*

în teologia protestantă, el are meritul de a fi eliberat teologia de filosofie, dar greşeşte, desigur, cînd face teologia să se piardă într-un sentimentalism vag, într-un gen de psihologie religioasă. Pe bună dreptate, orice creştin poate să se întrebe care poate fi valoarea unei asemenea experienţe religioase subiective şi ce rost mai poate avea revelaţia divină şi întruparea Fiului lui Dumnezeu, Iisus Hristos.

După E. Schleiermacher (f 1834), mai amintim dintre teologii su-pranaturalişti îndeosebi pe August (f 1840), autorul unei *Istorii a Bisericii* şi a altor lucrări, în care afirmă pietismul reînnoit. *Inima face pe teolog,* spunea el, de aceea în concepţia sa istoria Bisericii este mai ales istoria moralităţii şi a pietăţii.

Păreri asemănătoare au şi alţi teologi protestanţi ca : August Tholuck (f 1877), exeget şi apologet convingător, apoi Ernest Whengsten-berg (f 1869), exeget şi dogmatist vestit, care a combătut cu mult succes pe teologii raţionalişti.

Direcţia luterană sau «ortodoxă», întemeiată de Chr. Konrad von Hoffmann (1877), profesor la Erlangen, a îmbinat psihologismul lui E. Schleiermacher cu tradiţia ortodoxiei luterane, punînd în centrul teologiei istoria mîntuirii.

Dar, savanţi ca : G. Uhlhorn (f 1901), G. Aug. Ewald (f 1875), Th. Zahn (f 1933), apoi apologeţi ca : Ch. Ernst. Luthard, moralişti ca G. .emme ş.a., afirmau supranaturalismul. Tot aşa o făceau, dar ceva mai •eţinut, teologii şcolii de mjiloc : Richard Rothe (+ 1867), editorul Nou-ui Testament grec, Fr. C. Tischendorf <f 1874) ; exegeţii : H. A. W. tfeyer (fl873), B. Weiss (f 1918), istoricul bisericesc foarte talentat K. lase (f 1890), dogmatiştii Albert Schweitzer (f 1965), J. Miiller ş.a.

Mai exageraţi în afirmaţiile lor au fost Julius Wellhausen (f 1918) i alsacianul Ed. G. E. Reuss (f 1891), care au criticat cărţile Pentateu-lului.

Şcoala raţionalistă protestantă a dat naştere la cele mai multe direc-ii, cu cei mai îndrăzneţi teologi. După orientarea raţionalist-vulgară, ustrată de H. Eberth, Gottlob Paulus (f 1851), J. H. D.'Zschokke (1848) a. — care afirmă că minunile lui Iisus Hristos sînt fapte pur naturale — lenţionăm îndeosebi direcţia *istorico-criticistă,* ilustrată mai ales de exe-eţii W. Gesenius (f 1842),'Wilhem M. L. De Wette (f 1849), care au cău-ît cei dintîi să combată critic autenticitatea cărţilor Noului şi Vechiu-n Testament.

Pe aceştia i-a depăşit, însă, orientarea hegeliană de stingă a şcoalei in Tiibingen, condusă de Fr. Chr. Bauer (f 1860), D. F. Strauss (f 1874), runo Bauer (f 1882), Ludwig Feuerbach (1872) ş.a., dintre care ulti-tii au ajuns la concepţii materialiste. Astfel, Fr. Chr. Bauer, aplicînd ialectica hegeliană — teză, antiteză, sinteză —• la epoca biblică, s-a iăduit, bucurîndu-se în vremea lui de un succes zgomotos, să arate că Tierile Noului Testament sînt tendenţioase, izvorîte din ciocnirea iu-îismului cu elenismul. După opinia sa, numai cîteva scrieri neotesta-entare ar data din secolul întîi, iar restul din secolele II şi III.

La rîndul său, D. F. Strauss spunea, în opera sa *Das Leben Jesu = iaţa lui Iisus,* Tiibingen, 1835, că faptele şi figura lui Iisus Hristos sînt zultatul unor mituri create de imaginaţia şi evlavia ulterioară a creşti-smului. Ucenicii acestora întrecură pe dascăli. Bruno Bauer, bunăoară, irma că Evangheliile sînt chiar falsificări tendenţioase ale unor impos-ri, iar Ludwig Feuerbach spunea că întreg creştinismul nu-i decît o vinizare a omenirii, neavînd în mod obiectiv nimic divin în el.

Din fericire, asemenea teorii au fost de mult abandonate, chiar şi în mea protestantă, întrucît în prezent teologia protestantă a revenit, în nere, la temele iniţiale ale Reformei din sec. XVI.

3. **Direcţii teologice protestante după 1870.**

Cînd industrializarea a atins păturile largi ale populaţiei, nu se n putea vorbi omului doar teoretic şi filosofic, ci trebuia să se acţion< mai mult practic, arătînd valoarea şi conţinutul etic al creştinismului influenţa lui binefăcătoare asupra dezvoltării întregii societăţi. Acest : cru îl face şcoala lui Albrecht Ritschl (f 1889), întemeietorul *istor mului.*

După el, teologia nu este descriere a stărilor sentimentale-en ţionale, ca în concepţia lui E. Schleiermacher (f 1834), ci *revelaţia is ricâ,* ce culminează în Hristos, dar care nu interesează atît ca dogmă, mai mult ca *valoare etică,* avînd menirea de a cuceri lumea şi a sădi ea simţul datoriei, al cinstei. Albrecht Ritschl (f 1889) ia ca punct de p care teza kantiană a imposibilităţii omului de a cunoaşte *das Ding sich = lucrul în sine,* substanţa sau esenţa lucrurilor, care se arată manifestările sale, în fenomene, pentru a trage concluzia că nici desţ Dumnezeu *în Sine,* nu putem cunoaşte nimic şi de aceea nu putem de matiza nimic. El mergea şi mai departe cînd afirma că Biblia nu-i ins rată, ci are valoare numai pentru lumea de aici, în imanenţă şi în is rie, pentru faptul că aproape toţi au admirat-o şi s-au lăsat conduşi ea. Teologia lui Albrecht Ritschl e tipic germană, tipic burgheză terestră.

Concepţia teologică ortodoxă respinge *«agnosticismul»* şi *«adogmat mul»* lui Albrecht Ritschl, deoarece însuşi Domnul Hristos ne încred ţează, spunînd : «Cel ce Mă *vede pe Mine, vede pe Cel ce M-a trir pe Mine»* (Ioan 22, 45). Iar cît priveşte cunoaşterea lui Dumnezeu, M tuitorul a spus : *«Aceasta este viaţa de veci, să Te cunoască pe Tine, s gurul, adevăratul Dumnezeu şi pe Iisus Hristos pe care L-ai trim* (Ioan 18, 3).

Şcoală lui Alb. Ritschl a avut mulţi reprezentanţi, ca : VV. He mann (f 1922), Th. Kaftan (f 1923), Ferd. Kattenbusch, dar mai a Adolf Harnack (1851—1930), profesor universitar şi directorul Insti tului de cercetări ştiinţifice la Berlin, renumit atît în domeniul teo gic, cît şi pe teren social şi politic, în Germania şi în străinătate. H nack s-a născut la Dorpat (Tartru în Estonia), unde ţarismul asuprea neortodocşi. De aceea el şi-a format o idee preconceptă despre Bis« ca Ortodoxă şi despre tradiţia veche a Bisericii, numind pe nedrept (todoxia «o *Biserică pietrificată»* în imobilitatea ei seculară.

Dintre numeroasele lucrări ale lui A. Harnack, menţionăm ca i însemnate, pentru concepţia lui, următoarele : *Das Wesen des Chi tentums = Esenţa creştinismului (tratat de istoria dogmelor),* Leip: 1909 ; *Dogmengeschichte, Grundriss der theologischen Wissenschaft Istoria dogmelor, Fundamentul ştiinţei teologice,* Freiburg im Breisg 1893 în care scoate în relief că întreg creştinismul şi Evanghelia nu s decît *manifestarea iubirii părinteşti* a lui Iisus Hristos pentru lume, ii; re din care vechea Biserică a făcut mai tîrziu o «Evanghelie despre Iisi Creştinismul simplu şi fără dogme al lui Iisus a fost falsificat de cu tarea greacă din secolele II şi III, care a dus la o «accentuată eleniz

creştinismului» : «eine akute Hellenisierung des Christentums». Ca are, dogmatizarea creştinismului este «opera spiritului elenic aplicat vangheliilor». A. Harnack, însă, greşeşte, deoarece este ştiut că nu elejmul a descoperit substanţa dogmelor creştine, ci dogmele au luat stere din Revelaţie. Fondul dogmelor creştine, formulate de Sinoadele umenice, se află în Revelaţia divină.

Adolf Harnack a speriat, desigur, autoritatea superioară protestan-prin afirmaţiile lui îndrăzneţe, mai ales prin combaterea Simbolului ostolic, introdus chiar de la început în cărţile de cult protestante, dar eretul din vremea lui îl admira, sărbătorindu-1 şi ascultîndu-1 cum 3 mai fost, poate, ascultat, înaintea lui, decît filosoful J. G. Fichte 1814) şi istoricul Leopold von Ranke (f 1886). Operele lui A. Har-:k se referă la istoria literaturii vechi creştine, la misiunea şi răspîn-ea creştinismului în primele secole, la istoria dogmelor etc. Sînt ligur opere de bogată informaţie şi erudiţie, dar poartă în ele şi unele iri istorice.

Importanţi sînt şi teologii contemporani lui A. Harnack, dintre care intim : A. Albert Hauck (f 1918), H. Scheel, R. Seeberg, F. Loofs 1928), istoricii H. Schubert, K. Holl (f 1926), G. Kriiger (f 1927), H.~ lelis şi, în secolul XX, renumitul istoric din Berlin, Hans Lietzmann 1943).

Ultima mare şcoală protestantă dinaintea primului război mondial 14—1918) este aceea de *Istoria religiilor (ReligionsgeschichtHche Theo-e).* întemeiată în urma cercetărilor orientalistice, referitoare la epoca li că si a culturii religioase a popoarelor răsăritene. Cercetătorii : ii de Lagarde (f 1891), A. Eichorn (f 1827), Hermann Usener (f 1905), Gunkel (f 1932), W. Bousset (f 1920), Ernst Troeltsch (f 1923), Al-t Schweitzer (f 1965) ş.a. au susţinut că creştinismul nu este sin-a religie relevată de Dumnezeu, ci e numai una din multele religii ce, din care acesta a împrumutat multe idei printr-un .sincretism jerat. Cartea lui Franz Delitzsch (f 1890), *Babei und Bibel,* afirma ntreg creştinismul îşi are originea în Babilon, deci nu e inspirat, iar 5rt Schweitzer, în *Geschichte der Leben Jesu Forschung = Istoria etării vieţii lui Iisus,* afirmă că viaţa lui Iisus Hristos a fost contrată în decursul timpului, fiind confecţionată din bucăţi şi din teme •umutate din toate sistemele religioase vechi. Acelaşi lucru îl face cu Tainele Bisericii, cu monahismul şi chiar cu dogmele creştine : ? sînt împrumutate din misterele eleniste sau din religiile orientale. S-au creat şi *o şcoală de psihologie şi alta de jilosofie religioasă,* dintîi cu influenţe din literatura franceză şi americană, avînd ca tentanţi pe Emil Durckeim (f 1917), W. James (f 1910) şi la ger-: pe Sigmund Freud (f 1939), cealaltă ilustrată mai ales de ger-, dintre care amintim pe Ernest Troeltsch (f 1923), R. Otto '37), G. Wobbermin ş.a., ambele şcoli străduindu-se să reducă creş-nul doar la stări psihologice sau chiar la concepţii filosofice. Sînt iemenea şi mulţi alţi teologi protestanţi care şi-au creat renume în ite alte ţări, cum a fost în Suedia arhiepiscopul de Uppsala, Nat-Soderblom (f 1931), istoric al religiilor, care a avut un rol de seamă

la Conferinţa grupării *Life and Work — Viaţă şi Acţiune,* ţinută în ca drul mişcării ecumenice, la Stockholm, între 15 şi 3© august 1925. Ii Franţa, amintim pe Louis Auguste Sabatier (f 1901) şi pe fiul său P. Sabatier (f 1928), pe Fernand Menegoz, Louis M. E. Bertranc (f 1941), W. Monod (f 1943), Maurice Goguel (f 1955) ; în Elveţii amintim pe A. Vinet (f 1847), G. Godet (f 1901) ; în lumea angl'o saxonă pe Cosmo Gordon Lang (f 1845) ; în Danemarca, pe cunoscutu şi renumitul scriitor şi filosof Soeren Kierkegaard (f 1855) şa.

4. **Direcţii teologice protestante după primul război mondial (1914—1918)**

Cele două războaie mondiale din sec. XX, 1914—1918 şi 1931—1945 au zguduit pînă în străfunduri conştiinţele. Certitudinea şi uşurinţa ci care se vorbea în diferitele şcoli protestante despre Dumnezeu, despre Evanghelie şi despre religie n-au dus pe credincioşi mai aproape ds Dumnezeu şi nici nu i-au făcut mai buni.

A luat naştere acum o nouă teologie, numită *Teologia dialectice* sau *Teologia crizei,* care s-a străduit să pună în relief ideea că pe Dumnezeu nu-1 putem cunoaşte în mod istoric, nici speculativ, nici descriptiv, ci numai *stînd cu frică şi cu cutremur* înaintea Lui, *într-o poziţii de criză,* de conştiinţă a păcătoşeniei noastre. Despre Dumnezeu puterr să vorbim în mod antinomic sau dialectic : El este iubitor şi drept îr acelaşi timp, este stăpîn şi părinte, este ascuns şi deschis. Dumnezei este o realitate obiectivă, total despărţită de lume, iar Biblia e glasu Lui. Nu noi ne apropiem de El pe o cale subiectivă, ci El, Dumnezeu se apropie de noi, vorbindu-ne, nu prin cuvinte, ideologii şi programe ci chemîndu-ne la judecata Lui eshatologică prin *starea de zbucium ş frămintare* în care petrecem din clipa în care auzim glasul Lui.

Recunoaştem că e multă smerenie în această concepţie teologică care a surprins cea mai mare parte a teologilor din secolul XX, dar ni putem să nu observăm că se simte în ea mult spirit calvinist cu nuanţe de judecată aspră şi prea rece, aşa cum reiese din gîndirea lui J. Calvin (f 1564).

Teologia dialectică sau «a crizei» a avut premergători (1855) pe fenomenologii precum şi existenţialiştii mai noi : M. J. Lavelle (f 1939) Max Scheler (f 1928), Martin Heidegger (f 1975), Karl Jaspers (f 1969) ş. a.

Cel mai cunoscut reprezentant al *teologiei dialectice* este Karl Barth (1886—1968), născut la Basel, în Elveţia, profesor la Marburg în Germania, apoi la Basel. El a făcut numeroase călătorii, ca un apostol modern, şi a ţinut numeroase conferinţe în multe ţări din Europa şi chiar in America de Nord.

Karl Barth abandonează poziţia seculară a dogmaticii protestante, care pornea de la experienţa individuală, de la subiectivismul antropocentric, punînd în centrul teologiei sale *teocentrismul* şi puterea ciivîn-tului lui Dumnezeu : *Das Wort Gottes,* puternic afirmat îndeosebi în lucrarea *Der Romerbrief = Epistola către Romani* (ed. I-a Miinchen,

18 ; altă ediţie, în 1922) şi în alte numeroase studii, dar mai ales în *gmatica* sa, Ziirich, 1947, trad. francaise, 20 voi., Munchen-Ziirich 30—1967.

în genere, teologia sa dogmatică are la bază tradiţia calvinistă. Alături de Barth, amintim pe Fr. Gogarten (f 1967), profesor la ia, renumit prin operele sale de căpetenie : *Die religiose Entschei-n,g = Decizia religioasă,* Jena, 1921 : *Von Glauben und Offenbarung spre credinţă şi Revelaţie,* Jena, 1923 ; *Ich Glaube in den dreieinigen tt = Cred într-Unui Dumnezeu întreit,* Jena, 1926 ; *Glaube und Wir-:hkeit = Credinţă şi realitate,* Jena, 1928 ş.a.

Amintim, de asemenea, pe Emil Brunner (n. 1889), profesor la rich, în Elveţia, despărţit de Barth prin studiul său *Natur und Glaube Natură şi credinţă,* Basel, 1934, la care Barth a răspuns : *Nein. twort an Emil Brunner = Nu. Răspuns lui Emil Brunner.* Miinchen, 4. Mai amintim, dintre lucrările lui următoarele : *Erlebnis, Erken-is und Glaube = Eveniment, cunoştinţă şi credinţă,* Tiibingen, 1923 ; *Grenzen der Humanităt = Hotarele umanităţii,* Tiibingen, 1922 ; *igionsphilosophie der evangelischen Theologie = Filozofia religioa-i teologiei evanghelice,* Tiibingen, 1927 ; *Theology of Chrisis = Teo-la crizei,* Tiibingen, 1927 ; *Dogmatik,* Ziirich, 1948.

E de remarcat că teologia lui E. Brunner are la bază tradiţia zwin-:nă a Bisericii reformate din Ziirich, dar, în unele privinţe, se apro-de Ortodoxie.

Mai amintim pe Rudolf Thurneysen (f 1940) şi Paul Tillich (1886 965), la care domină în genere *grija predicării Evangheliei adaptate iinciosului modern.*

De asemenea, Dietrich Bonhoeffer (f 1945), cunoscut teolog ger-î, se ocupă cu «interpretarea religioasă a textelor biblice». Pentru studiile biblice amintim pe Maurice Goguel (f 1955), pro->r la Facultatea de teologie protestantă din Paris, care s-a remarcat î cunoscutele sale studii : *Jesus de Nazareth: Mythe ou histoire,* is, 1925 şi *Jesus et Ies origines du christianisme,* Paris, 1934, în care, bătînd pe numeroşi istorici şi teologi protestanţi, a pus în lumină ricitatea lui Iisus Hristos.

Tot la francezi, amintim pe Oscar Cullman, profesor la Facultăţile teologie din Strasbourg, Basel şi Paris, care, prin numeroasele sale Iii, pune în lumină *istoria mîntuirii,* aşa cum reiese ea din scrierile lui Testament şi din vechea tradiţie creştină. La germani, merită imintim pe Rudolf Bultmann (n. 1884—1976), care, în studiile sale, ulează «demitologizarea» Scripturii, metodă care a fost aspru criti- de numeroşi teologi protestanţi şi romano-catolici, pentru exageră- ei.

în istorie, amintim, la germani, pe Hans Lietzmann (f 1943), cu-ut îndeosebi prin lucrarea sa *Geschichte der alten Kirche = Istoria iii Biserici,* 4 voi., Berlin, trad. franqaise, t. I—II, par Andre Jundt, s, 1936—1937 ; t. III, Paris, 1941.

In afară de curentele amintite, după cel de al doilea război mon-(1939—1945), au apărut în lumea protestantă o serie de *teologii*

care de care mai bizare, ca : *teologia radicală,* cunoscută sub numele d *teologia morţii lui Dumnezeu,* care propune interpretarea credinţei creş tine prin *cultura laică.* Ea a fost pusă în circulaţie mai ales în Statei Unite ale Americii de către Th. J. J. Altizer, Paul M. van Buren, Vv Hamilton ş.a. *Teologia radicală* înlăturînd credinţa în Sfînta Treime ţ negînd puterea Logosului creator, Fiul lui Dumnezeu, Care S-a întru pat pentru mîntuirea lumii, nu poate asigura creştinilor mîntuirea, di: care cauză a şi fost părăsită.

Episcopul anglican John A. T. Robinson este promotorul curentu lui numit *teologia secularizării,* care exclude orice posibilitate de referi re la Dumnezeu cel transcedent, fiind o concepţie care socoteşte ca rea lă doar această lume. Sistemul său nu are o fundamentare dogmatica ci tinde mai mult spre sociologie. El s-a inspirat din teologia lui E Bonhoeffer şi a fost continuat de Harvey Cox în Statele Unite.

Un alt curent teologic apărut în Occident este *teologia politică* numită şi *teologia speranţei,* prin care se încearcă a se da un răspun la vasta mişcare de eliberare de sub toate formele de exploatare colo nialistă şi post-colonialistă. Reprezentanţii de seamă ai *teologiei politi ce* sînt Jiirgen Moltmann, calvinist, profesor de teologie dogmatică 1, Tiibingen şi J. B. Metz, romano-catolic, profesor la Universitatea dii Munster, R. F. Germania.

J. Moltmann este autorul lucrării *Theology of Hope* = *Teologii speranţei,* London, 1969. «Teologia politică» sau «Teologia speranţei) încearcă să rezolve criza creştinismului contemporan apusean. Creştinis mul este văzut de această teologie nu numai pe plan eshatologic, prii speranţa învierii morţilor, ci şi prin iubirea lui Dumnezeu faţă de crea tura Sa, faţă de lumea ameninţată şi oprimată, care progresează pe ca lea libertăţii în Hristos cel răstignit şi înviat. Creştinul plin de spe ranţă trăieşte în perspectiva viitorului rezervat de Dumnezeu omenirii Văzută în ansamblul ei, «teologia politică» este lipsită de osatura ei teo logică fundamentală.

Filosoful Ludwig Wittgenstein a pus în circulaţie *teologia tăcerii* afirmînd că în teologie există «inexplicabilul», despre care nu se poat< vorbi şi trebuie să tăcem.

Mai sînt şi alte curente şi direcţii în protestantism, care apar repe de şi dispar tot atît de repede, ca unele melodii la modă.

Evident, în toate şcolile, curentele şi direcţiunile teologice protestante se remarcă şi în timpul nostru mari contradicţii care, firește, duc ia fărîmiţarea în continuare a protestantismului, fapt pe care-1 regreţi îndeosebi cercurile conducătoare ale Bisericii Protestante. Fărîmiţare; aceasta, regretată de mulţi, a făcut pe unul dintre teologii protestant din Franţa, Wilfred Monod (f 1943), profesor la Facultatea de teologi* protestantă din Paris, să afirme că : *protestantismul este, înainte d(orice, o metodă intelectuală, un principiu moral, o experienţă spirituală pe scurt, un spirit. A face din el o religie e un nonsens (Du Protestau tisme,* Paris, 1928, p. 222).

B I B L I O G R A F I E

Lucrări generale pentru protestantism

Owen Chadwich, *The Retormation,* Harmondsworth, England, reprinted, 1975; lymond H. Lennhardt, *Le Protestantişme en France et dans les pays latins,* Paris, 75 j Valdo Viney, *La Riiorma protestante,* Brescia, 1972, 448 p. (autor Valdenz); Robert et S. Mours, *Les Eglises reiormees en France du XVIII-e siecle ă nos jrs,* Paris, 1972; H. Ttichle, C. A. Bouman et J. Le Brun, *Reforme et contre-re-ᵣme, (Nouvelle histoire de l'Eglise,* sous la direction de J. Danielou et H. Mar-*i,* t. 3), Paris, 1968; L. Dunstan, *Le Protestantişme,* Paris, 1968; Roger Mehl, *La i'ologie protestante,* Paris, 1967; Gh. H. Tavard, *Protestantism,* în «New Catholic cyclopaedia», t. XI, Washington, London, 1967, p. 891—899; Idem, *Protestantism,* d. R. Attwater, New York, 1959; R. Pury, *Qu'est-ce que le Protestantişme,* Paris, I5 ; J. P. Dolan, *History ol the Reiormation,* New York, 1965; R. W. Albright, A sfo/y of *the Protestant Episcopal Church,* London, 1964; J. Lortz, *The Reiormation: problem lor today,* tr. J. C. Dwyer, Westminster, 1964; E. G. Leonard, *Histoire ge-ᵣale du Protestantişme,* 3 voi., Paris, 1961—1964; M. Bucsay, *Der Protestantis-s in Ungarn,* 1521—1978. *Ungarns Retormationskirchen, in Geschichte und Ge-iwart,* Bd. I, Wien, 1977 ; Gyula Nagy, Bishop, and Lâszlo Papp, Bishop, *Relormed urch in the Socialist Republic ol România,* Cluj-Napoca and Oradea, 1976; P. n-Boriena, *El Protestantismo en America Latina,* Freibourg (Elveţia). 1962—1963; S. Hudson, *American Protestantism;* K. S. Latourette, A *History oi the Expansion Christianity, 7* voi., London, 1937—1945; L. Bouyer, *The Spirit and Forms ol* itestantism, tr. A. V. Littledale, Westminster, Md., 1956; J. Lortz, *Die Relorma-i in Deutschland,* 2 t., Freiburg im Breisgau, 1949; Wilfred Monod, Du *Protes-tisme,* Paris, 1928; J. T. Mc. Neill, *The History and Character ol Calvinism,* idon, 1954.

Ortodoxia şi protestantismul

loan Karmiris, 'Op8o8o£t'a xsi IIpoTeotavtiCfjios Atena, 1937; A. S. Homiakoff, *glise Latine et le Protestantişme du point de vue de l'Eglise d'Orient,* Lausanne, *2;* Ernst Benz, *Die OsTkirche im Lichte der Protestantischen Geschichtschreibung der Reiormation bis zur Gegenwart,* Munchen, 1952; Idem, *Wittenberg und en der Ostkirche,* Marburg, 1949.

Pentru Karl Barth şi alţi teologi protestanţi: H. Delhougne, *Karl Barth et la onalite. Periode de la dogmatique,* These, Paris, 1983, XII — 696 p.; H. Zahrnt, *theologie protestante au XX-e siecle,* Paris, 1969 ; H. Bouillard, *Karl Barth,* 3 voi., s, 1957; H. Kung, *Justilication. La Doctrine de Karl Barth et une rellection catho-e,* Einsiedeln, 1957; H. U. von Balthasar, *Karl Barth, presentation et signilication sa theologie,* Cologne, 1951 ; R. Bultmann, *Jesus.* M*ythologie et demythologisation. i.* par F. Freyss, S. Durant — Gasselin (Payot), Paris, 1968; A. Mallet, *Bultmann i mort de Dieu,* Paris, 1968.

Pentru Dietrich Bonhoeffer: *D. Bonhoeiier, Gesammelte Schrilten,* Bd. I—IV, :—1961 ; *Die Miindige Welt,* Bd. I—V, Munchen, 1955—1965; R. Feil, *Verspieltes* ; *? Dietrich Bonhoeiier und die deutsche Nachkriegsprotestantismus,* Munchen, '; Rene Marle, *Bonhoeiier. The Mₐn and the Work,* London, 1962; A. Dumas, *Une ologie de la realite: Bonhotier,* Geneve, 1968; E. Bethge, *Dietrich Bonhoeiier. ilogie, Christ, Zeitgenosse,* R. Mari, *Dietrich Bonhoeiier, temoin de Jesus-Christ îl ses ireres,* Paris, 1967; H. Ott, *Wirklichkeit und Glaube* (D. Bonhoeffer), Zii-1966. M. E. Marty, *The Place ol Bonhoefler,* New York, 1963; J. D. Godsey, *The >logy o! Dietrich Bonhoeiier,* Philadelphia, (U.S.A.), 1960; H. Miiller, Von *der he zur Welt,* Leipzig, 1961 ; T. Tillirh, *Gesammelte Werke,* I—XIV, Stuttgart, —1975; Idem, *Der Protestantismus ats Kritik und Gestaltung, 7* Bande, Stut-, 1960; Michel Marc, *De Schleiermacher ă Tillich, ou l'enjeu de la Theologie tienne,* Lille, 1977, 550 p.

In limba română

P'"- prof. Nic. Dură, *Teologie şi teologii. Teologia ortodoxă şi noile curente igice,* în «Ortodoxia», XXXVIII (1968), nr. 4, p. 46—77; Pr. conf. Şt. Alexe, *nte şi tendinţe noi în teologia contemporană,* în «Ortodoxia», XX[X (1977), nr. 124; Antonie Plămădeală, vicar patriarhal, *Biserica slujitoare,* Bucureşti, 1972,

Extras din «Studii teologice» (1972), nr. 5—8, p. 154—199 ; Idem, *Teologi protestau şi anglicani actuali. Consideraţii asupra teologiei după 450 de ani do la Reiormt* în «Studii teologice», XIX (1967), nr. 9—10, p. 555—564; Pr. prof. P. Rezuş, *Teolog probleme şi curente noi in Protestantismul contemporan,* în «Studii teologice», XL (1967), nr. 5—6, p. 247—275; Drd. Viorel Mehedinţu, *Concepţia ecleziologicâ a h Karl Barth privită din punct de vedere ortodox,* în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. . p. 561—578; Pr. Milan Şesan, *Ortodoxia în faţa reformei şi a uniaţiei,* în «Mitropoli Ardealului», VII (1962), nr. 3—6, martie-iunie, p. 262—283; N. Chiţescu, *Frâmîntă şi contradicţii ideologice în sînul protestantismului* în «Mitropolia Olteniei», VI (1956), nr. 4—5, p. 275—294 (p. 275, bibliografia pentru Karl Barth); Idem, *Orh doxie şi protestantism,* în «Ortodoxia», II (1950), nr. 3, p. 383—493; Pr. Prof. Ioa Răinureanu, *Specilicul Ortodoxiei în comparaţie* cu *Biserica romano-catolică şi* Prc *tcstantismul* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XXX (1956), nr. 10, p. 577—600 Idem, *Configuraţia actuală a creştinismului,* în «Studii Teologice», I (1949), nr. 3—■ p. 119—144.

Anglicanismul în Europa şi America

* 1. **Organizarea Bisericii anglicane de la 1800 pînă azi**

Biserica din Anglia are o înfăţişare deosebită faţă de Bisericile de p continentul european, Britania propriu-zisă este *anglicană,* Scoţia est *calvinistă-prezbiteriană,* iar Irlanda, *catolică,* cu excepţia Irlandei d Nord, unde anglicanii, la o populaţie de un milion şi jumătate, sînt î proporţie de 2/3 faţă de catolici.

Comuniunea anglicană este constituită din două ramuri principal de Biserici : ramura *Bisericilor episcopaliene,* care au păstrat forma epis copaia în conducere, cum este Biserica Anglicană mamă, şi ramur *Bisericilor prezbiteriene, numite şi evanghelice,* care au la conducere lor prezbiteri.

Raporturile de colaborare dintre Biserica anglicană şi Biseric prezbiteriană s-au stabilit, după lungi conversaţii, abia în 1957.

Conferinţa Comuniunii anglicane — *Anglican Comunion,* întrunit la Lambeth Palace, 1930, a dat acesteia următoarea definiţie, în ceea c priveşte doctrina, cultura şi disciplina : «Comuniunea anglicană este o co munitate în cuprinsul Bisericii, una, sfîntă, universală şi apostolică, for mată din acele dioceze, provincii sau Biserici regionale propriu-const: tuite, în comuniune cu Scaunul de Canterbury, care au în comun ui mătoarele caracteristici : 1. menţin şi propovăduiesc credinţa şi struc tura (Order) universală şi apostolică, aşa cum sînt în general exprimat în *The Book of Common Prayer* = *Cartea comună de rugăciune,* aprc bată de Bisericile lor ; 2. Sînt *Biserici particulare* sau *naţionale* şi c atare promovează o expresie naţională a credinţei vieţii şi cultului eres tin pe teritoriile lor ; 3. ele sînt unite nu printr-o autoritate central legislativă şi executivă, ci printr-o lealitate reciprocă, susţinută de către *sfatul comun al episcopilor adunaţi în Conferinţă. (Report of the Lan, beth Conference 1930.* London, 1930, p. 55).

Din această definiţie reiese că *Bisericile particulare* sau *naţional* ale Comunităţii anglicane trebuie să păstreze o unitate fundamental în credinţă, cult şi disciplină cu Scaunul de Canterbury, dar pe de aii

• Capitol redactat de Pr. prof. I. Răinureanu.

parte pot avea o *organizare autonomă* şi tradiţii proprii, care să nu afecteze raporturile de comuniune cu Scaunul de Canterbury.

Comuniunea Anglicană include în prezent 18 unităţi independente, naţionale sau regionale, răspîndite pe toate continentele. Aceste unităţi sînt împărţite în 340 de dioceze şi numără aproape 50 de milioane de membri, majoritatea cetăţeni ai Marii Britanii şi ai fostelor colonii Dritanice. Locul central în Comuniunea anglicană îl ocupă Biserica \ngliei — Church of England, ca «Biserică mamă».

Odată cu dezvoltarea economică a coloniilor Imperiului englez, s-a mpus autonomia religioasă a Bisericilor din colonii, deoarece pînă itunci acestea depindeau direct de Arhiepiscopia de Canterbury.

In urma proclamării independenţei Statelor Unite, la 4 iulie (1774. *Hserica anglicană episcopală din America* s-a proclamat autonomă, din 784.

In 1893, s-a proclamat autonomă *Biserica anglicană din Canada,* ir mai tîrziu *Biserica provincială din regiunea West Indies* (Antile), şi Iţe Biserici de pe continentul nord-american.

In Orient, Biserica anglicană a înfiinţat, de la 1600, *The East India ompany = Societatea Indiei de Răsărit,* care a făcut misiune în Inia, Pakistan, Burma şi Sri Lanka (Ceylon).

Arhiepiscopia anglicană de Ierusalim are legături directe cu Scau-ul de Canterbury.

Din secolul XIX a luat fiinţă o *Biserică anglicană în Australia* şi ta în *Noua Zeelandă,* care sînt autonome.

Alte Biserici anglicane s-au organizat în Africa occidentală, în frică de Est, Africa Centrală şi Africa de Sud, care are numărul cei ai mare de credincioşi.

Cu toată această împărţire în Biserici autonome, răspîndite în nerica, Africa, Asia şi Australia, arhiepiscopul anglican de Canter-ry este respectat ca primul dintre toţi episcopii anglicani din lume, este de drept preşedintele *Conferinţelor pan-anglicane* şi conducăto-1 de onoare al tuturor ramurilor de Biserici din Comuniunea angli-nă.

Din 1862, episcopii anglicani se întrunesc la intervale de zece ani Conferinţe pan-anglicane, la Lambeth Palace, Londra, al Arhiepiscopi de Canterbury, discutînd probleme dogmatice, morale, canonice şi ministrative. S-a discutat uneori problema revizuirii *Cărţii de rugă-ne* (Common Prayer Book), dar poporul englez şi parlamentul An-?i s-au opus la orice fel de revizuire.

Afară de sinoadele şi conferinţele episcopale, Biserica anglicană sinoade şi adunări generale, la care pot lua parte şi preoţii, uneori ar şi mirenii, dar numai cu vot consultativ.

Ca o reacţie faţă de influenţa catolică crescîndă în secolul XIX, cum şi ca o luare de atitudine faţă de progresul ştiinţific şi tehnic acest secol, în Biserica anglicană s-au format trei direcţii sau trei pari.

a. *Biserica înaltă (High Church),* care cuprinde pe episcopi şi pe din clasele aristocrate ;

b. *Biserica de jos (Low Church),* cea mai numeroasă, care apari
ne păturilor mijlocii, apropiată de puritani şi îndeosebi de dissente
(disidenţi) ;

c. *Biserica largă (Broad Church),* mai puţin mumeroasă, din care f;
parte mai ales intelectualii mai liberali, fie clerici, fie mireni.

Biserica înaltă este criticată de membrii celorlalte două grupa pentru supunerea ei prea slugarnică faţă de stat şi pentru acomodar* ei la diferite circumstanţe istorice, care nu sînt întotdeauna în spirit Evangheliei. Este adevărat că în această grupare se citeşte mult Bibi — mai mult ca în oricare Biserică din lume — în cadrul cultului publ şi acasă, în fiecare an aproape în întregime, fapt care influenţează mu viaţa particulară şi publică, dar apropierea liturgică şi ceremonială d High Church cu catolicismul o face destul de criticată şi chiar nepopi Iară. Totuşi, tipul cel mai obişnuit de englez biblicist, utilitarist şi simţ estetic foarte dezvoltat îl aflăm mai ales la credincioşii Biseric înalte.

Celelalte două grupări *Broad Church = Biserica largă* şi *Lo Church = Biserica de jos* se deosebesc mai ales prin libertatea lor fa de stat şi prin spiritul lor evanghelic şi cvasiprotestant. Membrii Ic sînt oameni evlavioşi şi modeşti, cu o extraordinară activitate filantn pică, întreţinînd spitale, azile, şcoli pentru orfani etc. Ei desfăşoară, asemenea, o intensă activitate pentru educarea tineretului, iar în sece Iul trecut au luptat pentru eliberarea sclavilor, luptă în care s-a dis tins, mai ales, marele filantrop şi om de stat W. Wilberforce (f 183c

Biserica largă = Broad Church se distinge prin îngăduinţa pre mare faţă de filosofie şi de cultura timpului. De pildă, Calenso episco sud-african de Natal nega pe la 1863 autenticitatea Pentateuhului şi cărţii lui Iisus Navi, fapt pentru care a fost depus de autoritatea bis« ricească, dar guvernul 1-a reintegrat.

Dar ceea ce caracterizează mai mult această grupare este tendinţ ei de a preamări tot ce e frumos, armonios şi eroic în istoria omeniri a religiilor, a naturii. Ea a dat lumii engleze mari poeţi, scriitori şi pre dicatori, dintre care amintim pe S. Taylor Coleridge (f 1834), Ch. King sîey (f 1875), exploratorul H. M. Stanley (f 1904), J. Fr. D. Mauric (f 1872), Th. Carlyle (f 1881), A. Tennyson (f 1892), precum şi pe CI R. Darwin (f 1882).

Predicatorul Fr. W. Robertson (f 1853), propagă prin predicile sal renumite, un creştinism robust, potrivnic exagerărilor, dar rămîne un păzi tor neînduplecat al şcolilor duminicale şi al repausului duminical, militant de seamă pentru ridicarea şi cultivarea muncitorimii.

Deşi *Biserica largă = Broad Church* este, ca spirit, mai apropiat de Calvinism, este mai redusă ca număr de membri în Anglicanism, îns din punct de vedere intelectual este îndrumătoare pentru întregul An glicanism.

2 **Mişcarea de la Oxford (1833—1845)**

în istoria modernă a Bisericii anglicane, o atenţie deosebită meriţi *Mişcarea de la Oxford,* care a început din 1833 printre teologii Biserici: anglicane înalte (High Church) ce înclinau spre catolicism. Printre aceş-

tia se aflau J. H. Newman (f 1890), Ed. Pusey (f 1882) şi H. Manning (■j- 1892). Ea a început prin publicarea de către aceşti teologi a unor «tractate» — de aci şi numele *tractarieni* — în care militau pentru mai multă demnitate, moralitate şi sfinţenie la săvîrşirea Tainelor, păstrarea tradiţiei, combătînd liberalismul practicat de «dissenters» — disidenţi. S-a produs în Biserica Angliei o mare tulburare. Lumea s-a împărţit în două : unii aprobau mişcarea, iar alţii au început să strige ca în secolul XVIII : «non popery» =. «nu vrem iar clericalism». în discuţie a intervenit regina Victoria (1819—-1901) care cerea respectarea tradiţiei religioase din sec. XVI, în timp ce universităţile şi arhiepiscopul de Canterbury cereau revizuirea celor 39 de articole de credinţă şi recatolicizarea lor. Urmare a fost că J. N. Newman şi H. Manning au trecut la catolicism, ajungînd ceva mai tîrziu cardinali, împreună cu 150 de preoţi. «Agresiunea catolică» a fost înăbuşită de regină la cererea a 63 lorzi, 108 membri ai Camerei comunelor şi a peste un milion de mireni.

Ed. Pusey însă a rămas în Biserica anglicană şi a pornit Mişcarea ritualistă, numită după numele lui *puseism,* care cerea apropierea de catolicism şi introducerea în Biserica Angliei a unor tradiţii şi obiceiuri catolice, fapt pentru care ei au fost denumiţi *anglo-catolici.* Ei cereau împodobirea altarelor, reintroducerea cîntărilor liturgice, a veşmintelor sacerdotale, introducerea tămîii, a luminărilor, a procesiunilor, a celibatului, a cultului Sfinţilor, mărturisirea auriculară şi chiar înfiinţarea monahismului. Mult timp ei au fost batjocoriţi pentru acest «ritualism», modelat după ritul catolic, dar Eduard Pusey a luptat cu energie şi pînă la urmă li s-au îngăduit «ritualiştilor», din 1874, unele ceremonii. N-au acceptat însă amestecul regal în chestiunile religioase. Mişcarea a rămas în viaţa Bisericii anglicane pînă către 1901, cînd s-a dizolvat, încadrîn-du-se în gruparea Bisericii înalte — High Church.

Membrii grupării Bisericii înalte au încercat totuşi, după primul război mondial (1914—1918), să se apropie din nou de catolicism. Se cunosc în această privinţă conversaţiile de unire neoficiale anglicano-romano-catolice, care au început la Malines sau Mecheln, în Belgia, între lordul Charles Lindley Wood Viscount Halifax (1839—1934) şi cardinalul Mercier (1851 — f 23 ian. 1926), arhiepiscop de Malines, între 6—8 decembrie 1921, 14—15 martie 1923, 7—8 noiembrie 1923, 19— 20 mai 1925 şi 11—12 octombrie 1926, care s-au încheiat fără un rezultat pozitiv.

Prin Scrisoarea *Apospolicae curae,* din 13 septembrie 1896, papa Leon XIII (1878—1903) a respins recunoaşterea validităţii hirotoniilor anglicane.

Deşi Biserica anglicană nu are legături oficiale cu Biserica romano-catolică, ea a trimis totuşi observatori la sesiunile Conciliului II Vatican (1962—1965), în timpul arhiepiscopului de Canterbury Arthur Mi-chael Ramsey (1961—1976). După Conferinţa de la Lambeth, din 1968, s-a creat o Comisie mixtă anglicano-romano-catolică pentru dialogul teologic dintre cele două Biserici, dialeg care continuă.

3. **Biserica din Scoţia**

Este în majoritate *calvinistă* şi *prezbiteriană* în conducere. Ea mai numeşte şi *puritană,* pentru că în fruntea Bisericii au sinoad conduse de bătrîni şi resping unele ceremonii anglicane păstrate de la tolici. Biserica anglicană şi cea catolică au puţini aderenţi în Scoţia, genere, romano-catolicii au în Anglia şi Scoţia un număr de 5 milio; şi jumătate de credincioşi.

Viaţa Bisericii puritane-prezbiteriene din Scoţia, în secolele XIX XX, se caracterizează în special prin lupta contra dreptului de pat nat, potrivit căruia patronii locului impozau pe clerici.

în 1943, profesorul de teologie Th. Chalmers (-j-1847) a forma *Biserică liberă,* care nu admite clerici intruşi, iar în 1876 s-a fon sciziunea prezbiteriană, numită «unită», aşa încît astăzi se află în ţia trei grupări : *Biserica de Stat, Biserica liberă* şi *Biserica unită. A* în timpul nostru, Biserica de Stat, cea mai numeroasă, a obţinut o deralizare cu celelalte două, nu însă completă.

Subliniem că, în vremea mai nouă, rigorismul bisericesc a mai bit printre puritanii scoţieni. S-a introdus la ei chiar şi orga, i'olo; în cultul romano-catolic.

Biserica Scoţiei a desfăşurat o frumoasă activitate socială prir muncitori în secolul XIX, sub conducerea marelui filantrop Rol Owen (f 1858), pe care o continuă şi astăzi.

4. **Cultura teologică anglicană**

Referitor la cultura teologică anglicană trebuie să spunem că general ea nu are un caracter aşa de speculativ, precum cea luten în special cea germană, fiind mult mai îngăduitoare şi liberală. în ai sens, am amintit deja de episcopul anglican sud-african de Natal, lenso, care susţinea, în 1863, că iadul nu-i veşnic, imitînd ideea de ; catastază (restabilire) a lui Origen (f 254) şi că Pentateuhul şi cartea Isus Navi nu sînt autentice.

în general, se remarcă în teologia anglicană mai multă moderaţie cît în raţionalismul protestant, şi mai multă pietate. Preferinţă deose se dă lecturii Bibliei, studiilor biblice şi studiilor patristice, mai ale: urma «Mişcării de la Oxford» din 1833.

Merită să subliniem, în primul rînd, în Biserica anglicană, activ tea impresionantă de răspîndire a Bibliei, nu numai în Anglia, c toate limbile lumii, datorită *«Societăţii Biblice Britanice pentru răs; direa Bibliei în ţară şi străinătate»,* înfiinţată în 1804, cu sediul la I dra. Au luat fiinţă apoi : o Societate la Berlin, în 1814, alta la I York, în 1817, iar mai tîrziu altele, la Basel, în Elveţia, şi la Stutt^ în Germania, precum şi în alte ţări.

în timpul nostru, Societatea Biblică Britanică a ajuns să tipare anual aproape 12 milioane de Biblii,» integrale sau parţiale, în peste . de limbi şi dialecte din lume.

Tot în domeniul biblic, merită să menţionăm, ca un titlu de gl pentru Biserica anglicană şi pentru grupările înrudite cu ea, edi 26 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

itice scoase la Noul Testament în text grec de Brook. Foss. Westscott 1901), iar mai tîrziu de Eberhard Nestle, profesor la Cambridge, şi alte alte studii de gramatică şi lexicografie, precum şi *Concordanţa la ptuaginta* şi *Comentariul la Apocalipsă,* scris în 1920, de Rob. Hy. îarles (f 1931), scoţian.

Din punct de vedere patristic, cel mai mare patrolog este la en-;zi profesorul, apoi episcopul I. B. Lighfoot (f 1889), editor al ope-lor Părinţilor Apostolici, al Sf. Irineu de Lugdum (f 202), apoi stu-ile despre apolinarism ale lui Ravens, studiile despre întrupare şi rsoană ale lui G. Moberly (f 1885), ş.a.

Cel mai mare predicator la anglicani a fost F. W. Robertson (1816— 53), iar la baptişti, Ch. H. Spurgeon (f 1892). Dintre istorici amintim Ch. Kingsley (f 1875), B. Kidd (f 1916) ş.a. ; între poeţi menţionăm S. T. Coleridge (f 1834).

Şcoli teologice, în genul luteranilor, au şi anglicanii, dar se observă ei că predica e mult mai cultivată, iar viaţa liturgică ocupă un loc ii larg. In genere, englezii sînt renumiţi în publicarea diferitelor en- lopedii, referitoare la viaţa marilor personalităţi creştine, enciclopedii cunoştinţe teologice, precum şi reviste foarte numeroase, care apar Anglia şi în America. Merită să menţionăm dintre reviste, ca fiind e mai bune, *The Journal of Theological Studies,* care apare la Ox- ■d, din 1899, iar în Statele Unite, *The American Journal of Theology,* •e apare din 1897 la Chicago.

Dintre teologii englezi de astăzi amintim pe episcopul John A. T. binson, care s-a făcut cunoscut mai ales prin lucrările sale teologice : *e Body : A. Study of Pauline Theology = Trupul: Studiu de teolo-~ paulină,* London, 1953 ; *Honest to God, The Secular City Debate =--istit faţă de Dumnezeu. Dezbatere despre cetatea seculară,* London, i3 şi *The New Reformation = Noua Reformă,* London, 1965.

Privită în ansamblu, concepţia teologică a lui Robinson are ca bază ea că trebuie să zidim «o *Biserică pentru ceilalţi» («The Church for iers»).* Toate puterile Bisericii contemporane trebuie să se îndrepte îtru a contribui, după posibilităţile ei, la ameliorarea stării celor «ab- ţi» dintre noi, îndeosebi a popoarelor sărace şi slab dezvoltate, unde buie răspîndit şi cuvîntul Evangheliei, pentru a face o lucrare creş- ă completă. Pentru aceasta, susţine el, trebuie să renunţăm la ter- lologia teologică tradiţională şi s-o înlocuim printr-o «terminologie logică pentru cei absenţi» pînă în prezent din lumea creştină. Omul ouie să caute pe Dumnezeu nu în mod izolat, ci în comuniune cu oapele său, care, cel mai adesea, se află în lipsă, sărăcie şi suferinţă.

E de remarcat însă că, în această orientare către lume a teologiei Robinson, lipseşte tocmai osatura ei teologică esenţială.

Prof. E. L. Mascall, în lucrarea sa, *The Secularisation of Christia-i = Secularizarea creştinismului,* London, 1970, are o atitudine critică faţă de teologia lui J. A. T. Robinson, reproşîndu-i că părăseşte pe nnezeu şi harul Său şi se ocupă numai de om şi natură.

Un alt teolog englez este Harvey Cox, care s-a impus atenţiei pue prin lucrarea sa *The Secular City = Cetatea seculară,* London,

1968. Tema centrală a teologiei lui H. Cox este că activitat^a Biserici contemporane se desfăşoară într-o continuă şi radicală schimV,are a con, diţiilor vieţii. Lumea se se larizează sau se laicizează tot m^j mult iai Biserica actuală trebuie să caute pe Dumnezeu în această lu^e j n 'con tinuă mişcare şi schimbare dacă vrea să-L mai întîlnească. Dumnezei vrea ca omul de azi să se preocupe nu atît de căutarea metafizjca a DunT nezeirii, căci El există, ci mai ales de suferinţa aproapelui şj ^e ame liorarea condiţiilor lui de viaţă. Ca atare, căutării teoretice ^ atitudini contemplative trebuie să-i ia loc fapta, activitatea practică ; cu alte cu vinte, ontologicului şi transcendentului trebuie să i se substituie prag maticul.

H. Cox consideră că, pentru atingerea acestui scop, Biserjca con temporană trebuie să împlinească trei funcţii : *kerigmatică, taacona iQ s koinonială* (= comunitară) ; cu alte cuvinte, să predice cuvîntva iUj Dum nezeu încît, prin aceasta, să ajute la slujirea lumii şi să intre în co muniune cu lumea, în orice stare s-ar afla ea şi să nu se izole2e de lume

Trebuie să remarcăm însă că această teologie, oricît de interesant şi originală ar fi ea, limitează *umanul* la sfera lui istorică, seculară ; nu conduce omul la Dumnezeu neţinînd seama mai ales de faptul' c Iisus Hristos, prin întruparea, jertfa şi învierea Sa, a ridicat, a curăti a sfinţit şi a îndumnezeit firea Sa umană şi cu ea stă în ^îav ă «de-dreapta Tatălui», iar prin aceasta Hristos a devenit modelui fiecări credincios, care trebuie să tindă, începînd chiar din această viată spr curăţie, sfinţenie şi îndumnezeire.

Mai amintim dintre teologii anglicani actuali pe Prof. j M *y[0J|* rison, J. Barr, A. Richardson, Th. Merton ş.a.

în genere, teologii din lumea anglo-saxonă se impun prin aboi darea serioasă a multor probleme care agită omenirea contemporan; iar prin acest fapt ei aduc mari servicii tuturor Bisericilor jjin ium<

BIBLIOGRAFIE

J. C. H. Averling, D. M. Loades, H. R. Mac Adoo and W. Hags6r *RoMe an the Anglicans. Historical and doctrinal aspects oi Anglican-Romano-^ainoiijc re/(tians,* Berlin, 1981 ; *Anglican religious communities. A Directory oi Principles an Practice,* Oxford, 1976; R. P. Flindal, The *Church ol England* (1815-^i848) *A* D< *cumentary History,* London, 1972, 497 p. ; Ronald John Webb, The *Qhurch oi Ei gland,* 1815—1948, London, 1972; Marcel Simon, *L'Anglicanisme,* parisr i96ţ B. D. Dupuy, *Anglicanisme,* în «Encyclopaedia Universalis», t. I, paris 196 p. 1069—1071 ; Stephen Neill, *The Church and Christian Union,* O}(forjr Londo: New York, Toronto, 196&; Idem, *L'Anglicanisme et la comunion anglicane (A. glicanism).* Traduit de l'anglais par J. Marrou, Paris, 1961 ; H. G. G. Herklots, *TI Church oi England,* Year Book, London, 1968; Idem, *Frontiere oi* (fie *church. TI Marking oi the Anglican Communion,* London, 1961 ; The *Romanian Otiodox Chun and the Church oi England,* Bucharest, 1976; J. R. H. Moorman, A *History ol ti Church in England,* 2-nd ed., London, 1976; Roger Lloyd, *The Chur^ ot Englai in the Twentieth Century (1900—1965), 2 voi.,* London, 1966; J. VV, *Q.* Wan *y|nglicanism in History and today,* London, 1963; J. W. C. Wand, *T^Q Anglia Communion. A survey,* London, 1948; G. F. S. Gray, *The Anglican Communio* London, 1958; P. Hughes, *Popular History oi the Reiormation in* Erijancjr Londo 1957 ; Idem, The *Reiormation in England,* 3 voi., London, 1950—1954; *Q* F. Garbe *Church and State in England,* London, 1950; C. M. Ady, *The English Church ai* how *it Works,* London, **1940** ; G. **K.** A. **Bell,** *L'Anglicanisme,* Paris, 193g . H. H. He

son, *The Church oi England,* Cambridge, England, 1939; P. E. More and P. L. Cross, *Anglicanism,* Lilwaukee, 1935; J. C. Aveling, D. M. Loades, H. R. Aac Adoo ct W. Haase, *Rome and the Anglicans. Historical and Doctrinal Aspects ol Angli-con-Roman-Catholic Relations,* Berlin, 1982, 301 p.; Jacques de Bivort de la Saudee, *Anglicans et catholiques. Le probleme de l'union anglo-romaine* (1833—1933), Paris, 1949 ; Roger Aubert, *Les conversations de Malines. Le Cardinal Merciei et la Saint Siege,* Bruxelles, 1967; W. T. Istavridis, *Orthodoxy and Anglicanism.* Transl. by Colin Davey, S.P.C.K., London 1966.

Curente teologice în anglicanism

R. R. Fairweather, *The Oxlord Movement,* New York, 1964; O. Chadwich, *The Mind oi the Oxiord Movement,* London, 1960; C. B. Moos, *The Old Catholic Movement, its Origins and History,* London, 1948; A. M. Ramsey, *From Gote to Temple. The Development ot Anglican Theology between Lux* Muririi *and the Second World War,* 1889—1939, London, 1960; Y. Congar, Les *Courants de pensee dans l'Angli-canisme,* în «Chretiens en dialogue», Paris, 1964; H. Davies, *Worship and Theology in England,* t. 1 şi 2, London, 1961 şi 1962 ; J. S. Higgins, *One Faith and Fellowship,* London, 1968; H. J. T. Johnson, *Anglicanism in transition,* New York, 1933'; P. Jan-ten, *Concept et sentiment de l'Eglise chez John Knox, le retormateur ecossais,* Paris, 1972.

In limba română

Pr. Prof. Alex. Moraru, *Biserica Angliei şi Ecumenismul. Legăturile ei cu Biserica Ortodoxă Română, teză de doctorat,* în «Ortodoxia», XXXVIII (1985), nr. 4. 3. 562—634, XXXVIII (1986), nr. 1, p. 551—561 ; Antonie Plămădeală, Episcop vicar Datriarhal, *Biserica slujitoare în Simtă Scriptură, în Si. Tradiţie şi în Teologia con-emporană,* Extras din «Studii teologice», XXIV (1972), nr. 5—8, Bucureşti, 1972,). 178—196; Pr. Alex. Moisiu, *Cultul Bisericii anglicane contemporane,* în «Studii eologice», XXIII (1~971), nr. 9—10, p. 679—691 ; Pr. Prof. Isidor Todoran, Ce esfe *nglicanismul ?* în «Mitropolia Banatului», XVIII (1968), nr. 4—6, p. 217—228; >r. prof. Petru Rezuş, *Autoritatea celor 38 de articole in Comuniunea Bisericilor mglicane,* în «Mitropolia Banatului», XVIII (1968), nr. 4—6, p. 229—243; Drd. Ion Jiutacu, *Aplicarea actuală a celor 39 de articole de credinţă, în Biserica anglicană,* n «Studii teologice», XIX (1967), nr. 9—10, p. 640—649 ; Drd. Petre David, *Curente wi în teologia anglicană,* în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 3, p. 357—380; Idem, *'endinţe de unire între cultele apărute în Anglicanism,* ibidem, XVII (1966), nr. 4, '• 513—532; I. Bria, *Actuala coniiguraţie geografică şi confesională a Comuniunii nglicane,* în «Ortodoxia», XV (1963), nr. 1, p. 128—140; Teodor M. Popescu, *Raporturile dintre ortodocşi şi anglicani din secolul al XVI-lea pînă în anul 1920,* în Ortodoxia», X (1958), nr. 2, p. 176—194; Pr. Prof. I. Rămureanu, *Tratative directe* e *unire dintre Bisericile ortodoxe şi Biserica anglicană de la 1920 pînă azi,* în Ortodoxia», X (1958), nr. 2, p. 217—255; Pr. Alex. Moraru, *Acţiunile Bisericii nglicane din Anglia pentru ecumenicitate şi unitate creştină,* Bucureşti, 1982, înauscris.

Alte culte şi denominaţiuni creştine apărute în lumea anglo-saxonă *

în afară de Bisericile amintite, s-au dezvoltat în lumea anglo-sa-onă o serie întreagă de alte grupări numite, în genere, Biserici, «culte ?ligioase» sau, cu un termen mai larg, «denominaţiuni creştine», mai les în America, unde au emigrat mulţi europeni. Trebuie sâ remarcăm însă că, în Anglia şi America, disidenţii sau grupările religioase nu sînt rivite negativ ca în unele ţări de pe continentul european. Astfel, viaţa mplă, curată şi austeră a puritanilor îndependenţi din Scoţia şi An-lia s-a impus şi opiniei publice engleze şi americane.

* Capitol redactat de Pr. Prof. I. Rămureanu.

Predicile celebre ale pastorului baptist Ch. H. Spurgeon (J. j8! au influenţat morala societăţii anglo-saxone în Anglia şi Amer|ca *Q* noscutul prim-ministru ii*n timpul primului război mondial (1914 1918), Loyd George (1862—1922) era baptist; H. Ch. Hower (1874w_ig6 fostul preşedinte al Statelor Unite ale Americii era quaker ; ţii oso Herbert Spencer (f 1903) era unitarian ; fostul preşedinte al state Unite, Jimmy Carter (1977—1980) era baptist.

în ultimii 180 de ani au luat naştere pe teritoriul anglo-a mer jc aproape 300 de «culte» şi «denominaţiuni religioase» de nuanţă p listă, raţionalistă, hiliastă etc. care se împart şi se despart contj nuu de remarcat că chiar în sînul unei «denominaţiuni» s-au format sj formează continuu o serie întreagă de direcţii şi disidenţe, pînă 1$ 15'

în cadrul uneia, de pildă a metodiştilor şi baptiştilor.

Dintre aceste «culte religioase» şi «denominaţiuni», amintim m r ginile următoare pe cele mai însemnate :

1. **Metodismul** este cea mai răspîndită Biserică, care s-a dezv<
tal din anglicanism. Ea a luat fiinţă în 1729, datorită fraţilor *Charl*
(f 1788) şi *John Wesley* (1703—1791), studenţi la Universitate^ de
Oxford, şi lui George Whitefield (1714—1770).

Din Anglia metodismul s-a răspândit apoi, în secolul al ,\ix_k în Irlanda, Canada, Statele Unite, Australia, Noua Zeelandă, ajungîi azi la peste 40 de milioane de credincioşi.

Ei au primit numele de *metodişti* de la modul lor de viaţă —- me£ft, *dus vitae* — prin care cultivă pietatea, smerenia, sinceritatea, cjjnst£ pocăinţa şi o moralitate severă în toate împrejurările şi actele v[e|

Învăţătura lor este strict calvinistă, iar organizarea bisericească es *congregaţionalistă.* Prin doctrina lor, ei se apropie de *Loia Ch Biserica de jos,* adică Biserica poporului de rînd din Biserica g

Unul dintre cei mai străluciţi reprezentanţi ai metodiştilor a fo *John Raleigh Mott* (1865—1955), metodist american, din 1888, set re tar Comitetului Internaţional al Asociaţiei YMCA (= *Young Men's Chri tian Association = Asociaţia tinerilor creştini),* un mare mision$r cai în entuziasmul său, avea convingerea că se poate realiza evangheliz rea lumii <<pînă la marginile pămîntului» (Fapte I, 8), chiar în generat sa — *The Evangelisation of the World in this Generation* (190Q). D 1895, J. Mott a fost secretarul general al Federaţiei : *World >Uude| Christian Federation* =•-■ *Federaţia Mondială a Studenţilor Cre^in^* prezidat prima conferinţă a grupării ecumenice *Faith and Order* ^ c?-< *dinţa şi Organizare,* ţinută la Lausanne, în Elveţia, între 3—21 *a*| gust 1927.

2. **Baptismul.** Creştinii cere aparţin acestui cult şi-au luat tainiei
de la învăţătura lor despre Botez — în greceşte =
p<XTt-:to[Aa -^ car
după credinţa lor, trebuie administrat numai *celor adulţi,* nu şi copiilo
Ei şi-au făcut apariţia pentru prima dată în Anglia în timpul iupti
pornite în 1534 de regele Henric al VUI-lea (1509—1547) contra Bise

ricii romano-catolice. Cei ce s-au încadrat în mişcarea religioasa a re
gelui de a se dezlipi de Roma s-au numit «conformişti», iar cei ce n-a

acceptat-o s-au numit «nonconformişti», împărţiţi în mai multe grupări, :ntre care şi *independenţii* sau *puritanii.* Dintre «puritani» făcea parte şi *John Smith* (1570—1612), întemeietorul baptismului care, fiind persecutat de Biserica anglicană, s-a refugiat, în 1606, în Olanda. Aici cu-IOSCU John Smith gruparea «menoniştilor», adepţii lui Menno Simons 1496—1561), care adoptaseră anabaptismul în 1526, învăţătură ivită *n* Elveţia, potrivit căreia administrarea botezului trebuie să se facă lumai adulţilor. In 1611, J. Smith se întoarse în Anglia şi înfiinţa acolo Biserica baptistă, dar aspru persecutaţi în Anglia, baptiştii emigrară, !n 1631, în Statele Unite ale Americii, unde au ajuns la o mare dezvoltare.

Sub forma lui engleză şi americană, baptismul s-a răspîndit în se-:o!ul XIX, din 1834, în diferite ţări europene, mai întîi în Germania, ipoi în Elveţia, Olanda, Ungaria, Rusia, România ş.a.

Cea mai mare parte a Bisericilor baptiste fac parte din *Baptist ,Vorld Alliance =-■ Alianţa Baptistă Mondială,* fondată în 1905.

La români, baptismul a fost introdus la sfîrşitul secolului XIX de ■omânii baptişti care se întorceau din America acasă, mai întîi în Tran-iilvania, în judeţele Bihor şi Arad (în 1884, în corn. Rohani, jud. Arad), »poi, după primul război mondial (1914—1918), şi în celelalte provincii ile României.

In România, baptiştii s-au organizat, împreună cu *adventiştii, creş-inii după evanghelie* şi *penticostaliştii,* în *Federaţia reprezentativă a Cultelor evanghelice* recunoscute, fiecare cult avînd statutul său de or-'anizare.

3. **Ouakerii** *(Quakers)* adică *tremurătorii* au luat fiinţă pe la 1649
lin puritanismul englez, datorită cizmarului *George Fox* (1624—1691),
n Anglia şi Scoţia. Dintre cultele apărute în anglicanism, quakerii re-
)rezintă ramura cea mai radicală. Ei se numesc *quakers* (= *tremură-*
ori) pentru că, în adunările lor, cel ce primeşte, după opinia lor, inspi-
aţia Duhului Sfînt începe să tremure şi să predice. Ei nu admit ierarhia
usericească, nu admit nici o Taină, nu depun jurămînt în justiţie, refuză
ă poarte arme, combat războiul, socotindu-1 o luptă fratricidă ; sînt,
ieci, pacifişti convinşi. Ei duc o viaţă curată, cinstită, sînt foarte harnici
i se disting prin milostenie şi ospitalitate.

Din Anglia şi Scoţia, quakerii au trecut în America de Nard, unde e mai numesc *Societatea amicilor.* Din 1660, ei s-au instalat în statul 'ennsylvania, dat lor de William Penn (f 1718). Teologul Robert Bar-:Iay (1648—1690), eminent quaker scoţian, a ajutat mult pe. quakeri >rezentînd învăţătura lor într-un sistem teologic, în lucrarea *Apolo-lia,* 1676.

în Statele Unite ale Americii, quakerii au combătut comerţul cu ci avi şi au luptat pentru dezrobirea negrilor şi apărarea drepturilor or. Ei desfăşoară în sînul societăţii o frumoasă operă caritabilă.

4. **Armata mmtuirii** — *Salvation Army (salutiştii* sau *salvaţioniştii)*
: fost organizată la Londra între 1865—1878 de predicatorul englez
Villiam Bramwel Booth (f 1912) şi de soţia lui, pentru

ajutarea şi mîn-
;îierea săracilor. Gruparea a fost la început un fel de cruciadă contra

mizeriei din marile oraşe ale Angliei. între 1878 şi 1888, W B. B(
a organizat milităreşte mişcarea sa religioasă, cu «soldaţi ai lui
tos», în uniforme, bărbat' şi femei, avînd în frunte generali, care
subordine căpitani şi grade ofiţereşti. In afară de uniforme, au
execută marşuri, numite de ei «expediţii de cucerire» a
avînd ca metodă predica, exerciţiile pioase, cîntarea în psalmi şi
farele.

Din Anglia, mişcarea Salvation Army a trecut în Statele U în Canada, Australia, India, în unele ţări europene ca Franţa, Elvi' Suedia ş.a., cunoscînd succese în straturile de jos ale poporului, da\ tă înfiinţării de spitale, azile, case de corecţie, alte instituţii simi\ Tipăresc ziarul *Strigătul de alarmă* şi alte 70 de publicaţii, îin pesţ\ de limbi, în 75 de ţări. In viaţa zilnică ei manifestă simplitate în bA şi îmbrăcăminte, condamnă alcoolismul şi fumatul, se ocupă cu e.\ ghelizarea şi moralizarea societăţii.

5. **Cultul adventist.** Adventiştii şi-au luat numele de la cuv latin *adventus — venire, sosire,* pentru că ei credeau ca foarte apr^ tă a *doua venire a Mîntuitorului.* După opinia lor, Iisus Hristos temeia la a doua venire pe pămînt o împărăţie de o mie de ani *A* domni numai cu cei drepţi, adică cu adventiştii. După cuTn se *y* doctrina lor este o reînviere a vechiului *hiliasm* sau mileaarism, a apărut în Biserica veche în secolele II şi III.

întemeietorul adventiştilor a fost *William Miller* **(1782**—| născut în 1782 în oraşul Pitsfield, statul Massachusetts, din St! Unite ale Americii. Acesta a afirmat, în urma studiilor sale biblia a descoperirilor făcute lui, că s-a apropiat sfîrşitul lumii, jar martie 1843 şi 21 martie 1844, va avea loc a doua venire a lui Hr^i dată pe care, văzînd că nu s-a adeverit, a prelungit-o pînă la 10 brie 1844. Dar noaptea din 10 octombrie 1844 a trecut tot atît tită ca şi alte nopţi din trecut, spre marea dezamăgire a

Deşi dezamăgită, gruparea adventistă nu s-a dizolvat, ci s-a ganizat, aşteptînd a doua venire a lui Hristos şi întemeiere^ împs de o mie de ani — mileniul — legîndu-le de diferite evenimente rice sau catastrofe naturale.

Din Statele Unite ale Americii, adventismul s-a răspîndit şi rile europene, mai ales în Elveţia, Germania, Olanda ş.a.

Cei ce au contribuit mult la răspîndirea adventismului au fost Snow şi soţii EUen (f 1915) şi James White (1827—1917).

In zilele noastre adventiştii s-au divizat în mai multe g"[ru]pări tre care mai cunoscute sînt :

a. *Adventiştii de ziua a şaptea,* cunoscuţi şi sub denumirea <|
batişti sau *sîmbătari,* pentru că respectă ca sărbătoare *sîmbăta,* nv
Duminicii, pe care o sărbătoresc majoritatea creştinilor dfin l[ut]Y
îşi au existenţa din 1846, întemeietorii lor fiind *Iosif Bates,,* căror;,'.
alăturat apoi soţii EUen şi James White.

b. *Adventiştii reformişti* sau *rowen-ismul*, grupare ieşită din adventiştilor de ziua a şaptea, întemeiată în 1915, după moartea

tei EUen White, de *Margareta W. Rowen* din Los Angeles, Statele Uni-;e, de la care şi-a primit numele de *rowenism.*

In România adventismul a fost introdus de un fost preot romano-■atolic, *Mihail Czechowski (f* 1876), care a predicat mai întîi în oraşul [3]iteşti, jud. Argeş. în 1906, a trecut la adventiştii sabatişti studentul n medicină Paulin Paulini, care a atras pe mulţi la adventism.

Conform Legii pentru regimul general al cultelor din România, din august 1948, adventiştii s-au organizat împreună cu baptiştii, creşti-ii după evanghelie şi penticostalii, în *Federaţia reprezentativă a Cui-ilor evanghelice* recunoscute în România, fiecare cult avînd statutul iu de organizare.

6. **Studenţii în Biblie sau ruseliştii,** numiţi şi *milenişti* sau *seceră-ri* sînt o grupare religioasă radicală, ieşită din adventism. întemeieto-il ei este *Ch. T. Russell* (1852—1916), după numele căruia aderenţii estei grupări se numesc şi *ruselişti.* Comerciant din Statele Unite, din asul Pitsburg, statul Pennsylvania, Ch. T. Russell înfiinţa în 1872 un ■*re al studenţilor în Biblie,* care luă apoi denumirea de *International ble Students Association* (= *Asociaţia internaţională a studenţilor în blie),* avînd centrul la Brooklyn lîngă Boston, statul Massachusetts.

Învăţătura lor seamănă cu a adventiştilor. Studenţii în Biblie sau ;eliştii afirmă că, din 1874, Hristos este prezent în mod nevăzut în ne, urmînd să întemeieze mileniul cu cei drepţi în 1914, sau la scurt ip după primul război mondial (1914—1918), dar, neadeverindu-se i această dată, o tot amînă, legînd-o de diferite calamităţi naturale îvenimente. Pînă atunci, «turnul de veghe» al propagandei ruseliste scruta, cum spun ei, semnele timpului, pentru a atrage cît mai mulţi gruparea lor. Ei nu acceptă veşnicia pedepselor iadului.

In 1879, Ch. T. Russel şi-a publicat lucrarea *The Watchtower =-nul de veghe,* tradusă în diferite limbi, apoi *Studies in the Scriptures* Studii în Scripturi, 6 voi. 1886—1904).

Din 1917 a preluat conducerea lor J. F. Rutherford (1869—1914), i care a urmat Nathan H. Knorr (n. 1905).

In 1931, Rutherford a dat studenţilor în Biblie sau ruseliştilor nude *Martorii lui Iehova,* devenind o grupare şi mai radicală, care)ateazâ psihoza religioasă, calamităţile timpului, nu respectă legile lui şi nici ordinea publică.

[?]. **Mormonii,** numiţi şi *Latter Dai/ Saints = Sfinţii zilelor de apoi,* tot o denominaţiune religioasă hiliastă sau milenaristă, ivită în în Statele Unite ale Americii şi răspîndită astăzi în vestul sălba-părţile Munţilor Stîncoşi, în statul Utah. a început, au făcut misiune în statele Ohio, Missouri şi Illinois,

tă Iui *Iosif Smith* (f 1844), un arendaş scăpătat din New York, con-de urmaşul său, tîmplarul Brigham Young (f 1877), supranumit
; al mormonilor».
î 6 aprilie 1830, mormonii s-au organizat sub denumirea de *Church*
us Christ of Latter-Day Saints = Biserica lui Iisus Hristos a Sfin-lelor de apoi avînd în frunte un preşedinte, asistat din 1834 de un

Consiliu superior, iar din 1835 de aşa numitul «Consiliu al celor doispi zece apostoli».

După cum afirmă mormonii, un oarecare profet din secolul | V-lea, numit Mormon, ar fi lăsat nişte tăbliţe de aur — care constiti «Cartea lui Mormon» —, tăbliţe pe care ar fi fost scrise descoperiri dumnezeieşti cerînd pregătirea credincioşilor pentru primirea lui Hq tos. Ei au datoria să înfiinţeze, să organizeze şi să conducă *Biserica lelor de apoi.*

în afară de învăţătura lor hiliastă, mormonii au introdus colectivii mul pămîntului, lupta contra păcatelor veacului şi poligamia. în 186 legislaţia Statelor Unite a interzis *poligamia,* iar prin legea Edmundj Tucker din 1882 s-a interzis bigamia, astfel încît mormonii, acuzaţi nu respectă legea, au început să fie persecutaţi. Li s-a dat, în 1850, teritoriu în provincia Utah, în regiunea vestului sălbatic, unde noii «ha lucinaţi», cum erau numiţi atunci mormonii, s-au organizat, formînd ui mic stat pe meleagurile Lacului Sărat — Salt Lake.

Un vot al parlamentului Statelor Unite din 1887 le-a interzis di nou mormonilor poligamia. In 1890, preşedintele mormonilor, Wilforj Woodruf, declară că se supune legilor federale ale U.S.A. inclusiv cele interzicând acestora poligamia. Din 1896, provincia Utah, locuită dl mormoni, a fost admisă ca al 45-lea stat al Uniunii, încît mormonii sj bucură de libertate. Din statul Utah ei au răspândit învăţătura lor şi îJ(statele Arizona, Noul Mexic, Idaho, Nevada, California, apoi în Canadf în Mexic, în ţările din America Centrală şi de Sud, Noua Zeelandă, pre] cum şi în unele ţări europene.

8. **Irvingienii** sau *Biserica nouă catolică-apostolică* îşi trage numek[1]
de la pastorul scoţian Eduard Irving (1792—1834), care, din 1822, a pre-j
dicat în Capela caledoniană din Londra. în 1827, s-a despărţit de puri
tani şi a fondat *Biserica irvingiană,* în care predomină învăţătura esha-
tologică cu credinţa lor despre apropiata venire a lui Hristos. Biserica
irvingiană şi-a reconstituit ierarhia, cum pretind ei, după modelul pri
mului secol al creştinismului : cu profeţi, apostoli, evanghelişti şi păs
tori. Ei predică înnoirea Bisericii, după modelul apostolic, cu harisme
şi vorbirea în limbi (glosolalie). Cultul lor se aseamănă cu al Bisericii|
Anglicane. Astăzi numărul lor a scăzut.

9. **Penticostalii** care se mai numesc şi spiriţi sau, cum îşi spun ei, |
Biserica lui Dumnezeu apostolică, au luat naştere în sînul baptiştilor,
datorită predicatorului *Carol Parham* din Statele Unite, care a anunţat
că la 3 ianuarie 1901 a avut loc a doua pogorîre a Duhului Sfînt peste f
treisprezece persoane.

Aderenţii săi şi-au luat numele de *penticostali* de la cuvîntul grec
î = *Cincizecime,* întrucît ei pun pe primul plan

credinţa că
viaţa creştină cuprinde în mod necesar reactualizarea darurilor Sfîntu-lui Duh primite de Sfinţii Apostoli la sărbătoarea Cincizecimii, adică botezul Duhului Sfînt, însoţit de darul vorbirii în limbi *(glosolalia)* şi al vindecărilor minunate.

Ei se mai numesc şi *tremurători,* din cauza tremurăturilor de care nt cuprinşi, după părerea lor, sub influenţa Sfîntului Duh, sau *spiriţi,* indcă pretind a avea pe Sfântul Duh (spirit) prin darul vorbirii în mbi. Au şi credinţa în mileniu, ca şi adventiştii şi ruseliştii.

învăţătura penticostală stă în legătură cu practicile metodiste ale ^ologului englez *John Wesley* (1703—1791) referitoare la sfinţenie, care ;te concepută ca o experienţă personală a credinciosului.

Cultul penticostal a luat fiinţă între 1904—1906, mai întîi în Sta-;le Unite, în Texas şi California, de unde s-a răspîndit în Ţara Galilor n Anglia), apoi în Norvegia, Germania şi alte ţări europene.

In România, cultul penticostal a fost introdus prin 1910 de unii ro-iâni care s-au întors acasă din America, find apoi răspîndit şi susţinut
2Pavel Budeanu din judeţul Arad.

în 1947, penticostalii şi-au alcătuit şi publicat o mărturisire de cre-inţă, sub titlul : *Scurtă expunere de credinţă a Bisericii lui Dumnezeu postolice (penticostale) din România,* Arad, 1947. Penticostalii fac par-; din *Federaţia reprezentativă a Cultelor evanghelice* din România, vînd statutul lor de organizare.

10. Nazareii sau nazarinenii, numiţi şi *pocăiţi,* şi-au luat numele upă pretenţia lor că urmează pe Iisus Nazarineanul, nu numai în cu-inte ci şi în fapte, iar numele de *pocăiţi* pentru faptul că, după ei, po-âinţa este temelia mîntuirii.

întemeietorii cultului nazarinean au fost ţesătorul elveţian (născut i Basel în 1778) *Iacob Wirtz* (1778—1858) şi predicatorul reformat amuel, fapt pentru care acesta a fost depus de Biserica reformată sau dvinistă din Elveţia.

în Statele Unite ale Americii, Biserica nazarineană s-a format şi esprins din Biserica penticostală la Pilot Pont în statul Texas unde, itre 1907—1908, s-a înfiinţat ca atare sub numele : *The Church of the azarene = Biserica nazarineană,* numită şi *Holiness Church of Christ -- Sfînta Biserică a lui Hristos.*

Nazarinenii învaţă că renaşterea spirituală este prima lucrare a ha-ilui Duhului Sfînt, iar sfinţirea este a doua lucrare a harului. Cred
3a doua venire a lui Hristos este aproape. Atunci va avea lor învierea
îorţilor şi judecata universală. Cred în mileniu ca adventiştii, ruseliştii
penticostalii. Nu admit jurămîntul, nici folosirea armelor şi combat, îzboiul, fiind pacifişti convinşi. Interzic, de asemenea, folosirea băutu-lor alcoolice, tutunul, jocurile de noroc şi orice lucrare care nu con-ibuie la edificarea morală a credincioşilor.

Structura interioară a Bisericii nazarinene este asemănătoare celei a isericii metodiste, avînd în frunte un superintendent, care are în sub-rdine păstori pentru parohii şi o Adunare generală numită, din 1907, *he Penticostal Church of the Nazarene = Biserica penticostală nazari-eană.* La titlul de «penticostală» au renunţat în 1919, rămînînd la ţiul de *The Church of Nazarene = Biserica nazarineană,* pe care i 1-a at pentru prima dată în 1906 la Glasgow, în Scoţia, pastorul George harpe.

în România nazarenismul a pătruns în Transilvania — judeţe] Arad şi Bihor — mai ales în localităţile Cenad şi Bekes.

11. **Darbiştii** sau **Fraţii *MA* Plymouth** s-au constituit în 1827—182 in Irlanda, în sînul Bisericii anglicane, sub conducerea lui John Nelso Darby (1800—1882), după numele căruia s-au numit *darbişti.* Ei s-a stabilit apoi în portul *Plymouth* din Anglia, unde, pe lîngă denumin de darbişti, s-au numit şi *Plymouth Brethren = Fraţii din Plymout* Doctrina lor este o combinaţie de pietism şi calvinism, cu unele idei m lenariste. Din Anglia, darbiştii s-au răspîndit în Germania, Elveţi Olanda şi alte ţări.

12. Printre denominaţiunile religioase care practică ştiinţele ocul sau secrete se numără The *Church of Christian Science =--* **Biserica ş inţei creştine,** întemeiată în Anglia, în 1870, de *Mary Baker Edi* (1821—1910). Aceasta pretindea că poate vindeca bolile trupeşti ca Iis Ilristos, printr-o ştiinţă deosebită, adică prin credinţă, rugăciune şi i vocarea numelui lui Hristos.

Mai cunoscută este gruparea *teosojilor* şi a *spiritiştilor.*

a. *Teosofii.* Numele teosofilor provine de la doctrina lor pe CE ei o numesc *teosofie,* adică *înţelepciune divină.*

Teosofia modernă a apărut în 1875, în Statele Unite, ca o doctri despre cunoaşterea lui Dumnezeu pe căi oculte sau esoterice sau, ci pretind teosofii, pe căi mistice, prin revelaţia unei iluminări interioa Ea este un amestec bizar, contradictoriu, nebulos şi iraţional din ic religioase împrumutate din budism, hinduism şi din alte rituri ale i poarelor orientale. Propriu-zis, teosofia nu este o religie, ci un şist teoretic despre originea vieţii, despre moarte şi reîncarnare, deghi în pseudo-religie, care caută să cîştige îndeosebi pe intelectuali.

Convingerea teosofilor este de a fi ajuns la adevăratul progres s ritual prin contopirea a trei factori : *ştiinţa, religia* şi *filosofia,* desj care pretind că în trecutul omenirii erau contopite între ele, form un singur sistem de gîndire. In acest mod, susţin ei, dacă oamenii ■primi cu toţii această învăţătură, s-ar ajunge la un progres adevărat omenirii, prin înfrăţirea universală.

întemeietorul modern al teosofiei este colonelul englez Henry St Olcott (1832—1907), care înîlni, în 1874, într-un mediu de spiriti pe Elena Petrovna Blavatsky (1831—1891),,de origine rusă, şi împred plecară în Statele Unite, unde întemeiară, la New-York, în 1875, j *cietatea teosofică,* destinată să studieze ocultismul, esoterismul. sp tismul şi telepatia.

Din Statele Unite au plecat în India pentru a răspîndi ideile teosofice. Acolo cunoscură un oarecare succes, încurajaţi de cercu engleze şi filoengleze.

în 1882, ei au creat, lîngă rîul Adyar, aproape de Madras, cen mondial al Societăţii teosofice. în 1888, Elena Blavatsky a părăsit Ir pentru Londra, iar conducerea teosofilor o luă colonelul H. S. Ok

:are continuă propaganda teosofică. Profetul teosofilor deveni poetul ndian Krishnamurti, care a ţinut conferinţe şi în România, la Iaşi, n 1930.

în 1888, îmbrăţişa teosofia şi englezoaica Annie Besant (1847—1933), loţie de pastor englez, care, în 1891, a plecat în India şi acolo prelua 'onducerea teosofilor din 1907.

La îndemnul lui Annie Besant, s-a creat în Franţa, în 1893, o franc-nasonerie feminină de inspiraţie teosofică.

Printre germani, teosofia a fost răspîndită de austriacul Rudolf iteiner (1861—1925), care a renunţat la caracterul ei anticreştin şi a ondat propria sa societate «antroposofică» la Darnach şi un institut sosofic numit «Goetheanum», după numele celebrului poet german . W. Goethe (1749—1832). Societatea teosofică are acţiuni organizate *i* toată lumea, îndeosebi în Anglia, Statele Unite, India, Franţa, Italia, 'landa. Finlanda ş.a.

Ideile învăţăturii teosofice sînt expuse de Elena P. BJavatsky în srtea sa *Secret Doctrine* = *Doctrina secretă,* apărută în 1888 şi pre-:urtată în 1968. în doctrina teosofică predomină ideea de karma, un >] de povară, un fel de cruce pe care omul trebuie să o poarte în mai lulte vieţi succesive pînă scapă de ea prin exerciţii speciale sau efor-iri speciale de-a lungul fiecărei vieţi, în cadrul reîncarnărilor succesive ire se produc tocmai în acest scop şi din această cauză şi care vor înceta nd se va ajunge, în cele din urmă, la eliminarea karmei şi la linişte splină. Teosofii admit reîncarnarea trupului de atîtea ori cît este ne-■sar pînă ce omul ajunge la perfecţiune prin unirea sufletelor într-un t unitar, în Dumnezeire. Starea aceasta este numită de ei *Nirvana.* care sufletul cunoaşte suprema fericire, idee pe care ei au împru-utat-o din Budism şi Hinduism.

b. *Spiritiştii.* Se numesc astfel pentru că ei pretind că prin anu-ite experienţe se poate ajunge la comunicări cu *spiritele* sau sufletele arţilor. Originea lor e veche ca şi omenirea, încît nu poate fi vorba

un întemeietor. Ca şi teosofii, ei sînt o grupare filosofico-mistică, înd o doctrină foarte îndepărtată de învăţătura creştină.

Spiritismul modern îşi are originea în America de Nord, datorită mătorului fapt : Prin 1846, au început să se audă la locuinţa unui tăţean numit Weckman, din orăşelul Hydesviile, statul New-York, ;te ciocănituri şi pocnituri misterioase în mobile, uşi, ferestre, pereţi, putînd afla cauza lor, el s-a mutat în altă locuinţă, iar în locul lui i mutat, în 1847, John Fox cu familia. Fenomenele cu ciocănituri şi :nituri continuară, iar cele trei fete ale familiei Fox au crezut că au -a face cu spiritul lui Carol Rey, fost locatar al acelei locuinţe, asa-at cu cinci ani în urmă şi îngropat în pivniţa casei. Ele se mută la w-York şi au devenit mediumi.

între fenomenele spiritiste mai intră şi următoarele elemente : ma-ializarea spiritelor şi comunicarea lor cu cei vii prin scriere, prin srmediul unui mijlocitor înzestrat sau *medium,* vederea şi auzirea la distanţă, vorbirea în limbi necunoscute, cîntarea la diferite instru-nte muzicale, ghicirea în oglinzi sau alte obiecte, levitaţia sau ridi-

carea unor obiecte sau persoane în aer, *monițiunile,* adică cunoaşter unor fapte pe altă cale decît a simţurilor, *premoniţiunile,* adică cunoa terea evenimentelor viitoare ş.a., toate menite să impresioneze pe asi tenţi la şedinţele spiritiste.

Spiritismul are şi unele precepte morale, prin care recomandă i birea faţă de Dumnezeu şi faţă de aproapele. Au şi un cult cu un anun ceremonial pe care-1 practică în şedinţele spiritiste. Din 1869, spiritism a luat o mare dezvoltare şi a trecut din America în ţările europene, î deosebi în Anglia, Franţa, Germania ş.a. Spiritiştii din România înfiinţat în Bucureşti, în 1931, *Societatea spiritualistă din România.*

Biserica ortodoxă nu admite nici teosofia, nici spiritismul, ide: lor fiind socotite îndepărtare şi în multe privinţe contrare adevăra-învăţături a lui Iisus Hristos.

Biserica Unitariană

Unitarianismul şi-a făcut apariţia în diferite ţări europene ca : Ge mania, Anglia, Elveţia, Polonia şi în Principatul Transilvaniei. El e< o mişcare antitrinitară, apărută la limita protestantismului şi anglie nismului.

Precursorii unitarianismului au fost : în Germania, *M. Cellari* (1499—1564), în Elveţia, teologul antitrinitar spaniol *Mihail Serve* (Şervet : 1511—1553), ars pe rug la Geneva, în 1553, din ordinul Calvin, în Transilvania, teologul *Ferenc David* (1510—1579), mort martir unitarian în 1579, în cetatea de la Deva, în Polonia *Faust , cinius* (1539—1604), originar din Siena, Italia.

Unitarienii insistă, ca şi antitrinitarii din primele veacuri creşti] in secolele II—III, asupra «monarhiei» divine şi nu cred că Dumnez cel Unul are trei persoane : Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh. Unii atribuie Iisus Hristos un loc eminent în opera revelaţiei, dar alţii refuză să E mită dumnezeirea Lui. Despre Sfîntul Duh cred că este un dar al Dumnezeu.

Prima comunitate «antitrinitară» în Transilvania s-a organizat urma hotărârii Dietei de la Turda din 1568, inspirată de pastorul Fere David, cînd a luat fiinţă *Biserica reformată unitariană în Transilvan* adoptînd ideile antitrinitare ale lui Faust Socinius. în Polonia, dator piemontezului antitrinitar Giorgio Blandrata, fizician italian refug în această ţară, a luat de asemenea fiinţă, de la jumătatea secolului XVI-lea, comunitatea antitrinitară polonă, pe care el a condus-o în 1558 şi 1563.

Ca urmare a conferinţei de la Piotrkow din 1563, s-a organizat Polonia, la îndemnul teologului Gonesius, *Biserica fraţilor din Poloi şi Lituania care au respins Treimea,* numită şi *Mica Biserică polone*

Faust Socinius din Siena a devenit teologul cel mai important unitarianismului în Polonia şi a condus «Mica Biserică poloneză» în anii 1579 şi 1604. De la numele acestuia, unitarienii au primit şi num-de *socinieni.* Opera teologică a lui Faust Socinius se oglindeşte în *Ca hismul de la Racow,* numit *Catehismul racovian,* din 1605.

După distrugerea Racowului, în 1638, de către polonezii catolici, mitarienii polonezi au emigrat în Prusia, Olanda şi Transilvania, unde iu găsit bună primire. Giorgio Blandrata s-a refugiat în 1563 în Transil-vania şi a reuşit să convertească la unitarianism pe principele Transil-aniei, Ioan Sigismund (1559— f 14 martie 1571).

Unitarianismul luă dezvoltare în Transilvania, fiind popularizat de \ Melius, în disputa de la Alba Iulia (Gyulafehervar), din 1568.

în 1600, Dieta de la Leczâlva a recunoscut drepturile «religiunii uni-ariene».

La finele secolului al XVIII-lea, unitarienii din Transilvania au in-rat în comuniune cu unitarienii din Anglia şi Statele Unite.

în Anglia, unitarianismul englez a fost organizat de *John Biddle* 1615—1662). La Londra, pastorii anglicani, *Teofil Lindsey* (1723—1808) i *Iosif Pristley* (1733—1804) au organizat în 1774 o Biserică unitariană. ti 1791, Thomas Belsham (1750—1829) a fondat prima societate uni-ariană în Anglia, numită : *Unitarian Society for Promoting Christian 'nowledge = Societatea unitariană pentru promovarea învăţăturii reştine.*

La finele secolului al XlX-lea, James Martineau (1805—1900), care

P
vea legături cu teologia liberală germană din Tiibingen, a dat anti-

u
-initarismului englez un aspect raţionalist, mai puţin confesional.

ŷ
In America de Nord, unitarianismul s-a dezvoltat datorită efortu-

u
ilor lui William E. Chaning (1780—1842), care i-a dat un conţinut teo-

§
)gic mai precis. El a fost mult întărit apoi prin lucrările lui Ralph

1
/aldo Emerson (1803—1860) şi ale lui M. Parker (1810—1860). *t*
în 1825, a luat fiinţă în America : *The American Unitarian Asso- . >l iation = Asociaţia unitariană americană,* iar în 1900 s-a creat : *Inter-*

Şi
ational Council of Unitarian and other Liberal Religions = Consiliul

j
iternaţional unitarian şi al altor religii liberale.
în mai 1961, a luat naştere : *Unitarian Universalist Association =* |
sociaţia unitariană universală.

r

După cel de al doilea război mondial (1939—1945) a luat fiinţă în ermania în 1953 : *Consiliul Bisericilor liberale,* în care au fost primiţi unitarienii.

Unitarienii din România au la Cluj-Napoca o episcopie şi o secţie nitariană de învăţământ teologic la Institutul teologic protestant din :est oraş.

BIBLIOGRAFIE

Culte şi denominaţiuni creştine apărute în lumea anglo-saxonă

P u r i t a n i s m u l : J. R. H. Moorman, *A History of the Church o[England,* rd ed. London, 1973 ; J. Bauberot, *Puritanisme,* în «Encyclopedia Universalis», t. 13, iris, 1968, p. 824—825; G. F. Nutall, *The Puritan Spirit,* London, 1967; C. Hill, *iritanism and Revolution,* London, 1958; reeditată în 1969; W. Haller, *The Risc Puritanism,* 2nd ed., 1957; A. Simpson, *Puritanism in Old and New England,* licago, 1955; A. A. Peel, *Briei History of English Congregationalism,* ed. 3-a, mdon, 1953; Davies Haston, *The* ***Worship ol*** *the English* ***Puritans,*** **1948.**

Culte şi denominaţiuni religioase

Alain Noodrow, *Les nouvelles sectes,* Paris, 1977 ; Fr. Heyer, *Der Pietismi. im Gestalten und Wirkungen,* Munster, 1975; R. I. Handy, *A Christian Americ* New York, 1972; Sidney E. Ahlstrom, A *religious history oi the american peopk* New-Have, London, 1972, XVI —1158 p.; Cl.-P. Clasen,' *Anabaptism,* New York 1972; B. R. Wilson, *Religious Sects,* London, 1970; Idem, *Sects and Society,* Lon don, 1961 ; E. S. Guastad, A *Religious history oi America,* New York, 1966; W. Bart *Sektcn Heute. Lehre, Organisation, Verbreitung,* Preiburg, Herder, 1967; G. H. Wi liams, *The Radical Retormation,* Philadelphia, 1962 ; H. C. Chery, *L'Ollensive dt sectes,* Paris, 1954, reedit. 1959; J. Seguy, *Les Sectes protestantes dans la Franc contemporaine,* Paris, 1956 ; G. Welter, *Histoire des sectes chretiennes,* Paris, 1950 E. Th. Clarck, *The Small Sects in America,* Nash\ iile, 1949; W. W. Irren Swee *The story of Religion in America,* New York, 1939; Konrad Algermissen, Kon/es *sionskunde. Ein Handbuch der Gegenwart,* Hannover, 1930 ; Paul Scheurlen, *Sekten der Gegenwart,* Stuttgart, 1923.

In limba română: P. Hladchi-Bucovineanu, *Feţele reale al? sectelor re ligioasc,* Bucureşti, 1983 ; T. M. Popescu, *Privire istorică asupra schismelor, ere ziilor şi sectelor,* în «Studii teologice», II (1950), nr. 7—8, p. 347—394; Pr. P. De holeanu, *Manual de Sectologie,* Arad, 1948 ; Arhiereu Grigorie Leu-Botoşăneam *Sectele din România,* Chişinău, 1931 ; Idem, *Confesiuni şi secte. Studiu istoric-mi sionar,* Bucureşti, 1929.

Metodiştii

CI. J. Bertrand, Le *Methodisme,* Paris, 1971 ; J. Bauberot, *Methodisme* «Encyclopaedia Universalis», t. 10, Paris, 1968, p. 1006—1007 ; R. E. Davies an E. G. Rupp, A *History oi the Methodist Church in Great Britain,* t. I, London, 1965 E. S. Bucke, *The History ol the American Methodism,* 3 voi., New-York, 1964 H. Burbridge, *Methodisme,* London, 1957; I. L. Hoit and E. T. Clark, *The Worl Methodist Movement,* Nashville, 1956; M. L. Edwards, *J. Wesley and the XVIU-t Ccntury,* London, 1955; W. W. Sweet, *Methodism in American History,* New-Yorj 1954; W. C. Barclay, *History oi Methodist Missions,* 6 voi., New-York, A. de Cerce, *John* Wesiey, *maîire d'un peuple,* Paris, 1940 ; reeditată în 1965; A. C. Ou lor, *John "Wesley,* New-York, 1964; J. S. Simon, John *Wesley,* 5 voi., Londor 1921—1934.

Baptiştii

R. G. Torbet, A *History oi the Baptistes,* Philadelphia, 1950; Valley Forg< 1963, London, 1966; A. Gilmore, *Christian Baptism,* London, 1959; J. D. Hunghe^ *Dip Baptistcn,* Kassel, 1959; G. Rousseau, *Histoire des Eglises baptistes dans monde,* Paris, 1951 ; F. T. Lord, *Baptist World Fellowship. A Short History ol th Baptist World Aliance,* 1955; R. Donat, *Entstehung und Ausbreitung der Baptistei Qemeinden in Deutschland,* 2 voi., Kassel, 1958 şi 1960; Everett Gill, *Cine slut* ce *cred baptiştii,* Bucureşti, 1933.

Quakerii

J. Seguy, *Quakers,* în «Encyclopaedia Universalis», t. 13, Paris, 1972, p. 857-858 ; D. E. Trueblood, *The People Called Quakers,* New York, 1966; W. C. Brailhv, aii *The Beginning oi Quukerism,* London, 1912; ediţie revăzută, London, 1965; Ider *The Second Period ol Quakerism,* London, 1918 ; ed. revăzută, London, 1961 ; H. Vo Etten, George Fox *et les Quakers,* Paris, 1956 ; E. Grubb, *Qu'est-ce que le quakerisn (Whot is Quakerism?)* 1917; ed. 4-a, Paris, 1940; A. N. Brayshaw, The *Quaker Their Story and Message,* London, 1921 ; revăzută, London, 1953.

Armata mîntuirii

Dumitru Popa, *Die Gemeinschait der Siebenten-Tags-Adventisten in der Sozit listischen Republik Rumănien,* Bukarest, 1983; R. Miiller, *Adventisten, Sabbc Reiormation,* Lund, 1979, 251 p.; *Seventh-day Adventist Encyclopaedia,* Washingto 1966; A. A. Hackema, *The Four Major Cults. Christian Science, Jehovah's, Wi nesses, Mormons, Seventh Day Adventists,* Grand-Rapiqs, Mich., 1964; A. W. Spaldin *Origin and History oi Seventh-Day Adventists,* 4 voi., Washington, 1'961—1962

D. Mitchell, *Seventh-day Adventists,* New-York, 1953 ; M. Cohn, *The Pursuit of the Millenium,* London, 1957 ; D. E. Rebok, *Oui Firm Foundation, 2* voi., Washington, 1953; L. E. Froom, *The Prophetic Faith of our Fathers,* 4 voi., Washington, 1946— 1964; Idem, *Movement of Destiny,* ibidem, 1971; A. Rettaroli, *Protestanţi aventisti,* 1941; K. Allgermissen, *Die Adventisten,* 5-e Auflage, Hannover, 1930; M. Heim-bucher, *Methodisten, Adventisten, und Neuapostolische Gemeinde,* Regensburg, 3 Auflage, 1924 ; T. Scheuden, *Die Adventisten. Adventiştii,* trad. de Diac. N. A. Constantinescu ed. 2-a, Bucureşti, 1926.

In limba română:

Cultul creştin adventist de ziua a şaptea, Cluj-Nâpoca, 1976, 432 p. ; Prof. N. Chiţescu, *Despre milenarism,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XLVIII (1972), nr. 5—6, p. 340—354; Fr. Şerafim F. Morozanu, *Milenarismul. Dezvoltarea istorică şi Învăţătura lui greşită,* în «Mitropolia Olteniei», XII (1960), nr. 3—4, p. 171—183; Magistrand N. V. Stănescu, *Hiliasmul şi incoherenţele lui,* în «Ortodoxia», IX (1957), nr. 2, p. 239—258; V. Loichiţă, *Chiliasmul (Milenarismul),* Cernuăti, 1924; Pr. D. Geor-gescu, *Adventismul din punct de vedere biblic, raţional şi moral-practic,* Bucureşti, 1922; Pr. Ioan Constantin Nazarie, *Combaterea principalelor învăţături adventiste,* Bucureşti 1913.

Mormonii

Reed Smost — R. G. Evans, L. H. Creer, *Mormonii, Latter-Day Saints, Churcli ol Jesus Christ,* în «Encyclopaedia Britannica», t. I., London, 1971, p. 759—799; R. R. Miiller, *L'Hisioire des Mormons,* Paris, 1970; C. Fohlen, *Mormons,* în «Encyclopaedia Universalis», 11, Paris, 1968, p. 327—328; W. R. Martin, *Mormonism,* New-York, 1968 ; N. Anderson, *Desert Saints : The Mormons Frontier in Utah,* Chicago, 1942; ed. 2-a, Chicago, 1966; W. Turner, *The Mormon Establishment,* New York, 1966; W. J. Whalen, *The Latter-Day Saints in the Modern World,* 1964; F. O. Dea, *The Mormons,* Chicago, 1964; F. M. Brodie, No *Man Knows my History. The Life of Joseph Smit's, the Mormon Prophet,* New-York, 1946; London, 1963; W. A. Linn, *The Story of the Mormons,* New-York, 1963; N. F. Furnīss, *The Mormon Conflict : 1850*—1859, New-Haven, 1960 ; L. J. Arrington, *Great Basin Kingdom -. an Economic History of the Latter-Day Saints,* 1830—1900, Cambridge (Mass.), 1958 ; B. R. Mc. Conkie, *Mormon Doctrine,* 1958 ; J. F. Smith, *Answers to Gospel Questions, 3* voi., 1958; Idem, *Doctrine oi Salvation,* 3 voi., 1960; T. F. O'Dea, *The Mormons,* Chicago, 1957; R. B. West, *The Story of the Kingdom ol Brigham Young and the Mormons,* New-York, 1957 ; B. H. Roberts, *A Comprehensive History of the Church ol Jesus of the Latter-Day Saints,* 6 voi., Salt City, 1930; Magistrand Dumitru Vasilescu, *Despre mormoni, în* «Studii teologice», XV (1963), nr. 9—10, p. 5G6—576.

Studenţii în Biblie sau ruseliştii

W. C. Stevenson, *Year of the Doom,* 1975: *The Story of Jehova Witnesses,* London, 1967; G. Herbert, *Les Temoins de Jehovah. Essai critique d'histoire et de doctrine,* Montreal, 1960; M. Cole, *Jehowah's Witnesses,* New-York, 1955; London, 1956; R. Pike, *Jehowah's Witnesses,* 1954; M. S. Szatt, *The International Bible Students: Jehovah's Witnesses,* 1933; Dr. John-Busch, *Das Sektenwesen unter be-sonderer Briicksichtung der Ernsten Bibelherscher,* Hildesheim, 1929.

Irvingienii

H. C. Whitley, *Blinded Eagle,* London, 1955. *An Introduction to the Life and Teaching oi Edward Irving,* London, 1955; A. L. Drummond, *Edward Irving and his Circie,* London, 1938.

Penticostalii

Teodor Sandru, *Biserica lui Dumnezeu apostolică penticostală din România,* Bucureşti, 1982; W. J. Hollenweger, *The Pentecostals: The Charismatic Movement in the Churches,* London, 1972; Idem, *Enthusiastisches Christentum,* Zurich, 1969; V Synan, *The Holiness — Pentecostal Movement in the United States,* New-York, 1971 ; D. Gee, *The Pentecostal Movement,* Croydon, 1967; J. T. Nichol, *Pentecostalism,* New-York, 1966; J. L. Sherril, *They Speak with Other Tongues,* London, 1965; M. J. C. Calley, God's *People. West Indian Pentecostal. Sects in England,*

1965; M. T. Kelsey, *Speaking with Tongues,* London, 1965; N. Bloch-Hoell, Pi *costal Movement,* London, 1964; Bloch-Hoel, *The Pentecostal Movement, its Or Development and Distinctive Character,* Oslo—London—New-York, 1964; K. drick, *The Promise Fuliilled. A History oi the Modern Pentecostal,* Movement, R. F. Gagg, *Kirche im Feuer,* Stuttgart, 1961.

N a z a r e i i :

T. L. Smith, *Called Unto Holiness. The Story ol the Nazarenes. The Nazart The lormative Years,* 1S62.

Faust Socinius, *Socinianism and its Role in the Cultural oi XV-th to XVI Centuries,* Ed. by Liech Szozuck, Warsaw, Lade, 1983; M. Martini, *Fau.sto Socin la pensee socinienne,* Paris, 1967; G. Pioli, *Fausto Socino, vita, opere, iortuna,* dena, 1952; Mc. Lachlan, *Socianianism in Seventeenth Century England,* Lo'n 1951.

B i s e r i c a u n i t a r i a n ă

Negyszăz ev 1568—1962. Emlekkoniv az Unitarîus egyhăz alapităsi negyszăzadik eviorduloja alkalmăbol (= Patru sute de atJ: 2558—3963. *Carte memorativă cu ocazia Împlinirii a patru sute de ani de la înaintarea Bisericii iariene), ediţia a 2-a, cu rezumat în limbile română şi engleză,* Kolozsvâr — poca, 1979; Cesare Alzati, *Terra Romena tra Oriente* e *Occidente. Chiese ed nel tardo 1500,* Milano, 1982, p. 48—56; *U antitrinitarismo ;* C. Eright, *The Lil Christians. Essays on American Unitarian History,* 1970; Idem, *The Beginnin Unitarianism in America,* Boston, 1955; B. Roussel, *Unitarianisme,* în «Encyclt dia Universalis», t. 16, Paris, 1968, p. 371—472; H. H. Cheetham, *Unitarianism Universalism,* Boston, 1962; A. Pirnât, *Die Ideologie der Siebenburgen Antitri rien,* Budapest, 1961 ; H. B. Scholefield, *Unitarian History,* Weilesley Hils (M 1958; D. B. Parke, *The Epic oi Unitarism,* Boston, 1957 ; S. Kot, *Socinianisi Poland,* Trad. engleză de E. M. Wilbur, Boston, 1957; Idem, *L'iniluence de M Şervet sur le mouvement antitrinitarien en Pologne et* en *Transylvanie,* în «Ai de Michel Şervet et Sebastien Castillen», Haarlem, 1953, p. 94—103 ; Idem, *Le vcment antitrinitaire au* XVI-e *et XVII-e siecles,* Paris, 1937; E. M. Wilbur, *History oi Unitarianism, Socinianism and its Antecedents,* 2 voi., Cambridge (M 1947—1952; reeditate în 1965; Idem, *A History oi Unitarianism in Transylv England and America,* Cambridge (Mass.). 1952; Mc. Lachlan, The *Unitarian vement in the Religious Liie oi England,* London, 1934; H. Gow, The *Unitai* London, 1928; Mary Baker Eddy, C. S. Braden, *Christian Science Today,* D 1959 ; R. Peel, *Christian Science Today. Its Encounter with American Cullure,* Idem, The *Years oi Discovery,* New York, 1966 ; S. Wilbur, *The Liie oi Mary Eddy,* Boston, 1938; N. Beaslly, *The Cross and the Crown. The History oi Chri Science,* New York, 1952.

T e o s o f i a

H. P. Blavatsky, The *Secret Doctrine,* 1888; prescurtare 1968; B. Gorc *Le Mystique. Valentin Weigel et Ies origines de la Theosophie allemande,* 1S72; J. Lantier, *La Theosophie,* Paris, 1971; A. Faivre, *Theosophie,* în «Enc paedia», t. 15, Paris, 1968, p. 1095—10S6; J. S. Judah, *History and Philosopt the Metaphysical Movement in America,* Philadelphia, 1967; R. Guenen, *Le sophisme. Histoire d'une pseudo-religion,* Paris, 1965; W. F. Pleuckert, *Fans<.* Berlin, 1956; *The Theosophical Movement, 1875*—1950, Los Angeles, 1951 ; Grandmaison, *Le Theosophie et l'anthroposophie,* Paris, 1939; C. J. Ryan, *Wr Theosophie ?* Covina, Calif., 1944; P. Oltramare, *Histoire des idees theosoph* dans l'Inde, II. La theosophie boudique, Paris, 1932.

S p i r i t u a l i s m u l

A. T. Schefield, Modern *Spiritism, Its Science and Religion,* 1960 ;. A. W ger, *Occult Phenomena,* Westminster, 1957; G. W. Butterworth, *Spiritualism Religion,* 1944; A. C. Doyle, *The History oi Spiritualism,* 2 voi. 1926. 27 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

Cultul şi viaţa religioasă în protestantism şi anglicanism. Misiuni protestante şi anglicane

*

1. Cultul şl viaţa religioasă în protestantism

Protestantismul a nutrit nobila aspiraţie de a reveni la formele pri-are ale creştinismului. în acest sens, Reforma protestantă a vrut să în-mne nu numai înlăturarea erorilor doctrinare, disciplinare şi practice e catolicismului, pentru care s-a desprins în secolul XVI de catolicism, mai ales, de a *reforma* adică *de a forma* din nou, de a *reface,* de a *re-mra* creştinismul în forma lui originară, primară, tendinţă care predo-' ină tot mai mult în ultimul secol. Iată de ce protestantismul, în genere, şi combate cu vehemenţă erorile şi inovaţiile papale, nu vrea să se sntifice neapărat cu *antipapalismul,* cum mai cred în mod eronat unii)logi romano-catolici sau, mai rar, chiar şi unii ortodocşi.

Protestantismul se consideră pe sine *«Biserica universală reformată»,* re se ridică şi luptă împotriva *«Bisericii catolice deformate»*.

Protestanţii de nuanţă luterană sau calvinistă împreună cu toate de-minaţiunile care-şi au originea în protestantism au unele puncte de îdinţă şi de cult deosebite nu numai faţă de Biserica romano-catolică şi faţă de Biserica ortodoxă, dintre care amintim cîteva mai însemnate:

1) In dogma *soteriologică,* protestanţii învaţă *mîntuirea omului nu-i prin credinţă: «sola fide»,* fără colaborarea faptelor bune ale

2) Au primit şi păstrează de la romano-catolici învăţătura despre
-cederea Sfîntului Duh şi de la Fiul — Filioque, încît, în cultul lor,
tesc Simbolul credinţei cu adaosul *Filioque.*

3) Socotesc că Sfînta Scriptură este *singurul izvor al Revelaţiei di-*
e şi resping Sfînta Tradiţie, cel de-al doilea izvor al Revelaţiei.

4) Au formulat şi afirmat învăţătura despre *liberul arbitru şi pre-*
tinaţie, pe care nu o au nici romano-catolicii, nici ortodocşii.

5) In învăţătura despre Biserică, preferă concepţia despre *Biserica*
izibilă, nu admit *infailibilitatea Bisericii* ca depozitară a harismei
vărului — *«charisma veritatis»* — şi nici *infailibilitatea Sinoadelor*
menice. Ei resping, de asemenea, dogma primatului papal şi a infai-
lităţii papale, proclamată de Conciliul I Vatican (1869—1880) şi de
ciliul II Vatican (1962—1965). în învăţătura despre har, sfinţenie,
lărul şi valoarea Tainelor, protestanţii se deosebesc radical de Or-
)xie. Ei au redus numărul Sfintelor Taine : luteranii, la trei : *Bote-*
Euharistia şi *Pocăinţa,* iar calviniştii la două : *Botezul* şi *Euharistia.* La Sfînta Euharistie, pe care o săvîrşesc ca romano-catolicii, eu îă, *nu admit prefacerea elementelor materiale* — a pîinii şi a vinu-— în Trupul şi Sîngele Mîntuitorului, ci acceptă o prezenţă reală,

spirituală, a lui Hristos, numită *«praesentia per impanationem»* = *enţa prin impanaţiune:* Hristos **e** prezent *«in pane, cum pane et pane» ; «in vino, cum vino et sub vino».*

---

* Capitol redactat de Pr. prof. I. Rămureanu

Valoarea Tainei e în funcţie de starea subiectivă a primitorului, d< credinţa omului. Taina e valabilă *«ex opere operantis»* adică din Iu crarea săvîrşitorului şi nu «ex *opere operato»,* adică nu are o valoar* «prin ea însăşi».

Ei justifică reducerea numărului Sfintelor Taine cu afirmaţia ci nici Sfînta Scriptură, nici Sfînta Tradiţie nu proclamă formal număru lor. Se ştie că în Apus numărul de şapte Taine a fost atestat în secolu XII de *Petru Lombardul* (f 1164), iar în Răsărit în secolul XIII (1270) de monahul *Iov Isaitul.* Acest număr a fost confirmat apoi de Consiliu unionist de la Lyon, din 1274, iar în Răsărit, în 1576, de patriarhu Ieremia II al Constantinopolului (1572—1579 ; 1580—1584 ; 1587-1595), în corespondenţa lui cu profesorii luterani din Tiibingen, Ger mania.

Protestanţii nu recunosc *Sacerdoţiul* sau *Preoţia* ca Tainâ, deoare ce, după concepţia lor, *orice creştin poate fi preot,* concepţie înteme iată pe textul din I Petru 2, 9 în care se vorbeşte despre «preoţia uni versală», care nu este tot una cu *Preoţia harică* cu cele trei trepte al< ei, diacon, preot, episcop.

De asemenea, protestanţii nu acceptă nici *Mirungerea* sau *Confir marea,* nici *Sfîntul Maslu,* nici *Taina Căsătoriei,* pentru că — spun e — acestea nu au poruncă de instituire de la Domnul Hristos.

Cu toate acestea, protestantismul de azi manifestă un fel de nos talgie a Sfintelor Taine părăsite, adoptînd unele practici specifice lor a *Mirungerii* sau *Confirmării,* a *Consacrării pastorilor şi episcopilor* — printr-un ceremonial impresionant al punerii mîinilor în comun —, < *Nunţii* — prin binecuvântarea tinerilor şi prin rugăciuni — şi o prac tică a unui fel de *Mărturisire* a păcatelor.

In timpul săvîrşirii *Cinei Domnului,* un loc principal îl are predic; şi executarea unor cîntări religioase specifice, inspirate din Psalmi ş din pietatea creştină care, după trei sute de ani, au devenit tradiţiona le. Teologul protestant A. N. Bertrand scrie : «E spre cinstea protestan tismului că a făcut din predică nu numai un instrument de pedagogi* creştină şi de influenţă morală sau socială, ci şi un izvor permanent d< viaţă spirituală» (A. N. Bertrand, *Protestantisme,* 3-ed., Paris, 1931 p. 64).

De asemenea, protestanţii de azi fac eforturi pentru a împlini une le lipsuri ale cultului. Astfel, în unele biserici protestante au introdu; o *slujbă specială* pentru anumite zile, ca : Vinerea Mare, slujbă numit; *Liturghie sau «Missa catechumenorum», «Missa Fidelium»,* iar unii fo losesc la săvîrşirea cultului veşminte sacerdotale, luminări şi tămîie.

Trebuie să subliniem că protestanţii de toate ramurile *nu admit din cultul romano-catolic şi ortodox, sărbătorile, cinstirea crucii c(obiect de cult, cinstirea sfinţilor, îngerilor, a Prea Curatei Fecioan Măria, venerarea icoanelor, a moaştelor şi a relicvelor sfinte; nu admi posturile ortodoxe, precum şi diferite tradiţii şi ierurgii ortodoxe.*

2. **Cultul şi viaţa religioasă în Anglicanism**

Spre a ne da seama de modul cum se realizează practic viaţa cul-;ă şi disciplinară în Biserica anglicană, trebuie să ţinem seama că serica Angliei a apărut în secolul XVI, atît ca *Biserică reformată* cît *catolică,* adică ea a păstrat continuitatea neîntreruptă cu credinţa pri-ară a Sfinţilor Apostoli şi a Sfinţilor Părinţi, dar a adoptat şi unele văţături şi practici cultice de nuanţă luterano-calvinistă.

Ca Biserică reformată, Biserica anglicană respinge papalitatea şi stituţiile ei şi insistă ca *Biblia, Cartea comună de rugăciune (The tok of Common Prayer), cele 39 Articole de credinţă* şi *Ordinalul* (Ev-logiul sau Molitfelnicul), să fie cărţile ei principale, în ceea ce pri-şte credinţa, cultul, şi disciplina bisericească. Prin dorinţa şi stăruinţa de a rămîne *Biserică universală* sau *«catolică»,* Biserica anglicană a strat pînă azi vechile *Simboluri de credinţă, hotărîrile Sinoadelor ecu->.nice, ierarhia istorică pe baza succesiunii apostolice, Sfintele Taine unele tradiţii creştine vechi la săvîrşirea cultului.*

In modul acesta,, Biserica anglicană pretinde că deţine o poziţie pro-e, *de mijloc,* în creştinătatea actuală.

Referitor la săvîrşirea cultului, Biserica anglicană insistă îndeosebi ipra celor două Taine, *Botezul* şi *Cina Domnului* (Sfînta Euharistie).

face des lectura Bibliei la Biserică, în familie şi chiar în locuri pu-*ze* şi se ţin predici cu regularitate, însoţite de cîntare religioasă, aşa n se practică şi în Biserica reformată sau calvinistă, dar, după cum *m* ei în *Cartea de rugăciune comună — The Book of Common Prayer* în *Ordinal (Evhologhiul),* săvîrşesc şi celelalte cinci Taine şi anume : *-ungerea, Pocăinţa, Preoţia, Nunta* şi *Maslul.*

Cu ocazia discuţiilor dintre ierarhii ortodocşi şi anglicani la Confe-ţa de la Londra, din 1930, s-a lăsat a se înţelege că *doctrina Bisericii ilicane este exprimată în mod autoritativ în «The Book of Common iyer* şi că sensul celor *39 Articole de credinţă* trebuie să fie inter-tat de acord cu aceasta». *(Report of the Lambeth Conferences,* 1930, 139 ; Edwin J. Palmer, *The destiny of the Anglican Churches,* Lon-
,.1931, p. 32—33).

In general, Biserica anglicană şi teologia anglicană admit *sacerdo*-sau *preoţia* instituită pe baza succesiunii apostolice, cu cele trei
>te ierarhice ale ei : diacon, preot, episcop, avînd autoritate de la
stos şi transmisă prin punerea mîinilor.

Resping, de asemenea, ca şi Bisericile luterană şi calvinistă, pri-
ul papal şi infailibilitatea papală, dogmă proclamată de Conciliul I
ican (1869—1870) şi Conciliul II Vatican (1962—1965), precum şi ju-
icţia episcopului Romei asupra Bisericii Angliei.

Remarcăm, însă, că Biserica anglicană se găseşte, din anul 1931, în
uniune deplină cu Biserica .vechilor-catolici care, de asemenea, res-
[e primatul şi infailibilitatea papală.

Ea se află în inter-comuniune cu Biserica luterană din

Suedia, Nor-
a şi Finlanda şi cu Biserica luterană din Irlanda,
care menţin, în
nizarea lor bisericească, episcopatul istoric.

Biserica anglicană practică, de asemenea, intercomuniunea cu *Biserica reformată episcopală spaniolă,* apărută în 1871, cu *Biserica lusitană* din Portugalia, organizată în 1810, despărţită şi ea de Roma în 1870 din cauza infailibilităţii papale, precum şi cu o Biserică de nuanţă luterană din Filipine.

Biserica protestantă episcopală din America, care numără în prezen aproape patru milioane de membri, a încheiat, în 1961, un concordat ci *Biserica independentă din Filipine,* Biserică cu ierarhie instituită pe baze succesiunii apostolice, care respinge de asemenea primatul papal.

Pe plan local şi în mod izolat, unele Biserici anglicane practică aşa-zisa *comuniune deschisă = «open comunion»,* adică săvîrşesc Liturghi la .care sînt invitaţi să participe şi să se împărtăşească chiar creştini, de alte denominaţiuni, care au însă Botezul valid.

Prin enciclica *Apostolicae curae,* din 13 septembrie 1896, papa Leon XIII (1878—1903) a respins recunoaşterea validităţii hirotoniilor anglicane, iar hotărîrile ei sînt în vigoare pînă astăzi.

Deşi Biserica anglicană nu are legături oficiale cu Biserica Romei în urma acestei respingeri, ea a trimis totuşi trei observatori la Con-ciliul II Vatican (1962—1965) şi are un reprezentant pe lîngă *Secretariatul pentru unitatea creştină* de la Vatican, înfiinţat de papa Ioan XXIII (1958—1963), la 5 iunie 1960, prin *«motu proprio» : Superno Bei nutu.*

Gu Biserica ortodoxă a Răsăritului, Biserica anglicană întreţine legături de prietenie şi colaborare, încă din timpul patriarhului ecumenic Kiril Lukaris (1620—1638), (cu patru întreruperi) şi a lui Mitrofan Kritopulos (JL589—1639), patriarh de Alexandria între anii 1636—1639

Pentru colaborarea activă cu Bisericile ortodoxe, în 1862 a luat fiinţă *Societatea anqlo-continentală,* în urma convorbirilor teologice dintre teologul rus Alexei Şt. Homiacov (1804—1860) şi a lordului H. Pal-merston (f 1865).

Menţionăm că J. Fr. Overbeck (1789—1869), romano-catolic, renumit profesor german din Halle, a trecut în 1865 la Ortodoxie şi s-a stabilit la Londra unde, prin zelul şi scrisul său, a adus mari servicii cauzei Ortodoxiei printre englezi.

Legăturile de prietenie şi colaborare dintre Biserica anglicană şi Bisericile ortodoxe s-au intensificat după primul război mondial (1914— 1918), cînd s-au dus tratative în problema recunoaşterii validităţii hirotoniilor anglicane de către Bisericile ortodoxe. în urma acestor tratative, Patriarhia de Constantinopol, în timpul patriarhului ecumenic Me-letie IV Metaxakis (1921—1923), a *recunoscut, la 22 iulie 1922, validitatea hirotoniilor anglicane.*

In actul de recunoaştere, patriarhul Meletie IV şi Sinodul Patriarhiei de Constantinopol arată că au luat în deliberare problema validităţii hirotoniilor anglicane din punct de vedere ortodox şi, cerce-tînd-o din toate punctele de vedere, au ajuns la concluzia că pentru Biserica ortodoxă, *hirotoniile de episcopi, preoţi şi diaconi în confesiunea episcopală anglicană au aceeaşi tărie ca şi acelea din Bisericile romano-catolică, vechi-catolică şi armeană, întrucît se găsesc în ele toate pune-*

le esenţiale, socotite indispensabile din punct de vedere ortodox, pentru recunoaşte în ele «harisma preoţiei, derivată prin succesiunea aposto-;ă».

Validitatea hirotoniilor anglicane a fost recunoscută apoi de Pa-iarhia Ierusalimului, la 28 februarie/12 martie 1923, de Arhiepiscopia pru la 7/20 martie 1923, de Patriarhia Alexandriei, la 20 noiem-ie 1930, în timpul patriarhului Meletios II (1926—1935). în actul de cunoaştere din 1930, patriarhul Alexandriei subliniază că, întrucît în claraţiile Conferinţei de la Lambeth, din 4—18 iulie 1930, se dă de-ină satisfacţie cu privire la succesiunea apostolică, la împărtăşirea ală cu Trupul şi Sîngele Domnului, la Euharistie, ca jertfă de împă-re, şi la hirotonie, considerată ca Taină *«Biserica Alexandriei suprimă zervele sale faţă de validitatea hirotoniilor anglicane şi aderă la hotă-•ea patriarhului ecumenic din 22 iulie 1922, recunoscînd că preoţii rotoniţi de episcopii anglicani care vor intra în Biserica ortodoxă nu r mai fi rehirotoniţi, după cum nici laicii botezaţi de anglicani nu mai it rebotezaţi».*

Biserica Ortodoxă Română a recunoscut, de asemenea, validitatea -otoniilor anglicane în urma tratativelor oficiale în Conferinţa anglo-Tiână de la Bucureşti, între 1—8 iunie 1935. Biserica Ort. Română făcut această recunoaştere cu condiţia ca Biserica Angliei să-şi pre-eze ea însăşi doctrina despre Sfintele Taine şi în special despre Taina rotoniei, dacă o consideră sau nu într-adevăr Tainâ.

Sinodul Bisericii Ortodoxe Române, în şedinţa sa din 19 mar- 1936, a aprobat recunoaşterea validităţii hirotoniilor anglicane, dar a îcizat textual că *această omologare devine definitivă după ce auto-atea supremă a Bisericii anglicane va ratifica concluziile delegaţiei e, relativ la Sacramentul hirotoniei, cu toate momentele sale din doc-na Bisericii Ortodoxe.*

In şedinţa sa din 2 aprilie 1937, Sfîntul Sinod al Bisericii noastre munţat că a luat act de scrisoarea din februarie 1937, prin care Arhi-scopul de Canterbury a anunţat că Sinoadele Arhiepiscopiilor de York de Canterbury, din care se compune Biserica Angliei, şi-au însuşit *r-o majoritate covîrşitoare* punctele de credinţă subscrise de delegaţia Jlicană la Bucureşti în iunie 1935.

După Biserica noastră, în 1939 Biserica Greciei a recunoscut, de menea, validitatea hirotoniilor anglicane.

Discuţii în vederea apropierii şi colaborării cu Biserica Anglicană avut loc, între 16—23 iulie 1956, la Moscova, cu ierarhii Bisericii or-loxe ruse. în vederea apropierii şi unirii dintre Ortodoxie şi Anglicani, este de importanţă deosebită, de asemenea, sesiunea plenară de la scova a dialogului ortodoxo-anglican din 26 iulie — 3 august 1976, la e au participat şapte Biserici ortodoxe şi şapte anglicane, în care, pe iă problemele doctrinare referitoare la cunoaşterea lui Dumnezeu, piraţia şi autoritatea Sfintei Scripturi, Sfintei Tradiţii, autoritatea loadelor, s-au discutat şi unele probleme cultice ca : adaosul *Filioque* Simbolul credinţei, *Sfînta Euharistie* şi *Epiclesa.* Anglicanii s-au de-rat de acord să renunţe la adaosul Filioque. S-au subliniat de către

cele două grupe de Biserici, că Euharistia este opera Sfintei Treimi, ia: pentru ortodocşi momentul culminant şi decisiv al sfinţiirii este *Epiclesa* adică invocarea Duhului Sfînt pentru prefacerea darurilor •— piinea vinul — în Trupul şi Sîngele lui Hristos. Dar, deşi Epiclesa are un înţe Ies special în Sfînta Euharistie, trebuie să credem că şi în celelalte Taine, prin rugăciunea şi binecuvîntarea Bisericii, se invocă putere; Duhului Sfînt care sfinţeşte întreaga creaţie. Biserica este cornunitat sîîntă care trăieşte din continua invocare a Duhului Sfînt şi duc< pe credincioşi la curăţire de păcate, sfinţire şi îndumnezeite prii har (Sscoaiî xarâ x<*ptv) («Biserica Ortodoxă Română», XCIV (1976), nr 7—8, p. 664—673).

Merită să subliniem că în cadrul Consiliului Mondial al Bisericilo (care a luat fiinţă la Amsterdam în 3.948), în prima sa Adunare generală Biserica anglicană desfăşoară o largă activitate alături de Bisericile or todoxe din lume, avînd conştiinţa că ea este o ramură a Bisericii uni versale. Tratativele în vederea apropierii celor două Bisericii conţinu prin aşa-numitul *Dialog teologic* pe care-1 vom trata într-un capito special.

3. Misiuni protestante şi anglicane

a. Misiunea internă. Este evident că în privinţa misiunii internt protestanţii de nuanţă luterană, calvinistă sau neoprotestantă au realizs opere care merită toată admiraţia. Astfel, în sec. XIX şi XX, în Ger mania, în urma influenţei crescînde a mişcărilor pietiste, zelul misiona a dus la realizarea unor opere de caritate dintre cele mai frumoase. S-a ridicat cîţiva misionari în interior, la început neînţeleşi sau chiar bat jocoriţi, care au trezit lumea la un mare zel apostolic, cum a fost Johan nes Falk (f 1826), care a întemeiat în 1813, la Weimar, primul azil pen tru orfanii rămaşi în urma războaielor lui Napoleon (1804—1814). Da primul mare activist pe teren social, cu un plan bine determinat, a foi tînărul absolvent în teologie Johannes H. Wichem (f 1881), caxe a oi ganizat în 1833, lîngă Hamburg, primul Institut de educare a copiile părăsiţi şi săraci din viaţa de mizerie a marilor oraşe industriale. Alătu: de «Casa aspră» (Das rauhe Haus), exista şi un spital, care a tnfiinţE cu timpul filiale şi în alte părţi.

în 1836, un al doilea mare misionar intern a fost Theodor Fliedne (f 1864), care a înfiinţat la Kaiserswerth, lîngă Diisseldorf, *Instituti ăiaconiţelor,* un fel de surori de caritate, viitoare misionare, care umplut oraşele germane cu «ospicii creştine» pentru primirea străinilo pentru îngrijirea copiilor, a bolnavilor şi reeducarea femeilor decăzut

In timpul mişcărilor socialiste de pe la 1870—1880, au predicat Berlin pastorii Ad. Stoker (f 1909) şi Fr. Neumann (f 1919), care înfiinţat o grupare social-creştină între muncitori.

Cel mai mare misionar intern, care a înregistrat cele mai frumoas realizări, a fost Fr. Bodelschwing (f 1910). S-a dus acum o luptă dîr: contra beţiei, imoralităţii, contra literaturii decadente, contra mizeri în care trăiau hamalii din porturi, muncitorii, şomerii, prizonierii, înten niţaţii, orfanii şi femeile decăzute. Se ştie că, împotriva sclaviei şi

;rţului cu negri, o luptă îndîrjită a dus printre anglicani oratorul isi'onarul W. Willberforce (f 1833), cunoscut om de stat englez. Şi astăzi, în ţările protestante şi anglicane, numeroşi misionari dez-*i* o frumoasă activitate internă, ajutaţi de preoţi şi credincioşi, b. Misiunea externă. Protestanţii şi anglicanii au desfăşurat şi işoară şi astăzi, pe plan extern, o misiune cu rezultate dintre cele frumoase. Creşterea imperiului colonial englez în secolele XVII—■ ridicarea industrială şi comercială anglicană ca şi entuziasmul mi-ir al grupărilor neo-protestante explică acest fapt. Entre 1800 şi 1910 a fost «marele secol» al expansiunii protestante glicane. Au luat acum fiinţă numeroase societăţi ca : Societatea mi-îor din Londra (1795) ; Societatea olandeză a misiunilor (1795) ; So-tea misiunilor Bisericii anglicane (1799) ; Consiliul american al mi-lor (1810) ; Societatea misiunilor metodiştilor wesley-eni (1813) ; îtatea misionară americană baptistă (1814) ; Societatea misiunilor i Basel (1815) ; Societatea misiunilor evanghelice din Paris (1822) ; ■tatea misiunilor din Berlin (1824).

La jumătatea secolului XIX, au luat fiinţă alte societăţi de misiuni ■mătoarele ţări : Scoţia (1856), Suedia (1856), Finlanda (1868), Ţările >s (1858), Statele Unite (1894).

societăţile protestante misionare au făcut propagandă îndeosebi în Asiei de sud-est, în Africa şi în Oceania.

.,a apelul exploratorului englez al Africii, David Livingston (f 1873), t fiinţă în 1858 *Universities Mission to Central Africa,* iar în 1865 Teylor a organizat *China Inland Mission.* în misiunea din Africa, distins în chip deosebit teologul, diaconul şi pastorul Albert eitzer (f 1965), care a înfiinţat la Lambarene, în Gabon, un spital leprozerie, legînd misiunea creştină de activitatea social-educativă, :ală şi ştiinţifică.

3in a doua jumătate a secolului XIX, îşi face loc în universităţile stanţe studiul ştiinţific al misiunii. în Germania s-au înfiinţat cade misiune creştină, la Erlangen în 1864, datorită lui K. Grâul, iar 67 la Berlin, datorită lui G. Warneck (f 1910) şi în 1897 la Halle. n Anglia, s-a înfiinţat o catedră de misiune creştină începînd din la Edinburgh. Tot la Edinburgh s-a ţinut în 1910 *Conferinţa mon-a misiunilor protestante.*

)in această mişcare misionară s-a născut în 1920 mişcarea ecume-apoi, în 1921, *Consiliul internaţional al misiunilor* care, în a doua are generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor, ţinută în 19 no-"ie 1961 la New-Delhi, în India, a fost integrat, în organizaţia Con-ii Ecumenic al Bisericilor, în sînul căruia devine *Comisia pentru ne mondială şi evanghelizare.* Dar nu toate asociaţiile misionare au t la aceasta.

I de remarcat că Bisericile protestante au numeroşi misionari plini mă şi entuziasm. Astfel, la sfîrşitul secolului XIX şi începutul se-ii XX, renumitul misionar de origine americană, John Mott (1865— metodist, avea convingerea că se poate realiza evanghelizarea lu-pînă la marginile pămîntului» (Fapte I, 8), chiar în generaţia sa

(1910), după lozinca pusă de el în circulaţie : *Evangelization of the World in this Generation* = *Evanghelizarea lumii în această generaţie.* In ciuda afirmaţiei lui John Mott, trebuie să remarcăm faptul că entuziasmul său era mult prea exagerat, întrucît mai sînt încă pînă azi multe popoare din lume care n-au auzit încă cuvîntul Evangheliei lui Hristos.

BIBLIOGRAFIE

Pentru Misiuni protestante şi anglicane

(Vezi Bibliografia capitolului precedent referitoare la cultul şi viaţa religioasă în Protestantism şi Anglicanism).

G. Moorhouse, *The missionaries (Christian missions, Africa, 1840—1950),* Lon-don, 1973, 368 p.; Sydney E. Ahlstrom, A *Religious History ol the American People,* New, Haven — London, 1972; J. Bauberot, *Les missions protestantes,* în «Encyclopae-dia universaiis», t. II, Paris, 1968, p. 102—103 ; M. Merle, *Les Eglises chretiennes et la decolonisation,* Paris, 1967; Stephen Neil, *Colonialism and Christian Missions,* London, 1966; Idem, *A History ol Christian Mission,* Harmondsworth, 1965;'R. Mehl., *Decolonisation et missions protestantes,* Paris, 1964; M. Schlunk, *Die Weltmission der Kirche Christi,* Stuttgart, 1951 ; K. S. Latourette, *The Christian World Mission in Our Days,* New-York, 1954; Idem, A *History oi the Expansion* oi *Christianity,* 7 voi, London, New-York, 1937—1945; G. Warneck, *Abriss der Geschichte der protestantischen Missionen von der Reiormation bis aut die Gegenwart,* Berlin, 1898.

In l i m b a r o m â n ă : Pr. Alex. Moisiu, *Cultul Bisericii anglicane contemporane,* în «Studii teologice», XXIII (1971), nr. 9—10, p. 679—691 ; Pr. Prof. Alexandru Moraru, *Biserica Angliei şi Ecumenismul. Legăturile ei cu Biserica Ortodoxă Română,* teză de doctorat, în «Ortodoxia», XXXVII (1985), nr. 4, p. 562—634; XXXVIII (1986), nr. 1, p. 9—155. Prefaţă Pr. Prof. I. Rămureanu, p. 551—561.

Biserica în Răsărit

Privire generală asupra situaţiei **politice, religioase, sociale şi culturale** *

Perioada care se întinde de la 1800 pînă azi este una dintre cele lai interesante şi importante din istoria Bisericii ortodoxe, pentru fap-il că, în secolele XIX şi XX toate Bisericile ortodoxe naţionale din eninsula Balcanică devin autocefale sau independente : Biserica Gre-ei la 29 iunie (11 iulie) 1850, Biserica Serbiei la 20 octombrie (1 no-mbrie) 1879, Biserica Română la 25 aprilie 1885, Biserica Albaniei, la *l* aprilie 1937 şi Biserica Bulgariei, la 25 februarie 1945. Trei mari iserici ortodoxe sînt ridicate în secolul XX la rangul de patriarhat : atriarhia Sîrbă, la 12 septembrie 1920, Patriarhia Română, la 30 iulie 125 şi Patriarhia Bulgară, la 10 mai 1953.

Deşi majoritatea Bisericilor ortodoxe naţionale din lume sînt auto-'fale şi se conduc independent de către Sfîntul Sinod al fiecărei Bise-ci locale, ele formează laolaltă *o singură Biserică* — una, *sjîntă, so-yrnicească şi apostolească Biserică a lui Hristos.* Unitatea de credinţă, ilt, disciplină şi viaţă bisericească depăşeşte diviziunea autocefaliilor u autonomiilor naţionale. Prin organizarea lor autocefală şi sinodală, sericiie ortodoxe răspund mai bine necesităţilor vieţii naţionale şi ciale ale fiecărui popor.

Principiul care leagă Bisericile ortodoxe între ele este *ortodoxia edinţei,* adică *dreapta credinţă,* care înseamnă respectarea dogmelor, •adiţiei şi canoanelor vechii Biserici ecumenice, pe care fiecare Bise-:ă ortodoxă le păstrează pînă azi cu fidelitate, menţinînd totodată le-tura dragostei şi frăţiei dintre ele şi fiind permanent atente la pro-emele generale care se ivesc în decursul istoriei, pentru ca nu cumva sdinţa să sufere vreo ştirbire, adăugire sau răstălmăcire.

Din secolul XX, Ortodoxia nu mai este în mod exclusiv o Biserică Răsăritului, deoarece datorită multor circumstanţe - istorice, credinţa todoxă a început să fie răspîndită şi în ţările din estul Europei, în nerica, Africa, Australia şi în ţările Asiei.

Capitol redactat de Pr. prof. I. Rămureanu.

Se poate spune acum că Biserica ortodoxă este *Biserică universc* nu numai din punct de vedere dogmatic şi istoric, ci şi din punct vedere geografic.

Secolele XIX şi XX sînt pentru Răsăritul Europei secolele rede teptării politice şi naţionale şi începutul unor mari realizări sociale, ci turale şi economice.

Rusia, statul cel mai puternic din Răsăritul Europei, avînd în c prinsul ei cea mai mare Biserică ortodoxă, a sprijinit în secolele XV] şi XIX popoarele ortodoxe din Balcani în eforturile lor de a se elibe de dominaţia turcească şi a-şi recuceri independenţa lor naţională. D amestecul Imperiului austro-ungar, al Angliei, Franţei şi Germaniei Balcani a dat naştere la mari complicaţii şi tulburări politice şi dipl matice (căderi de guverne, asasinate, care au avut ca urmare războaie din secolele XIX şi XX).

In urma tratatului de pace de la Iaşi din 9 ianuarie 1792 dint Rusia şi Turcia, o parte dintre bărbaţii culţi din Grecia şi de la Co stantinopol au emigrat în Rusia, unde, sub conducerea principelui Al xandru Ipsilanti (1792—1828) şi a lui Ioan Capodistria (1776—1831), o politic grec care a intrat în serviciul diplomatic al Rusiei între 1809 1827, a luat fiinţă, la Odesa, în 1814, Societatea secretă *Eteria,* care avi ca scop unirea tuturor popoarelor creştine din Turcia europeană într luptă comună pentru cucerirea independenţei lor naţionale.

Revoluţia greacă a izbucnit la 21 martie 1821, iar grecii au lupt contra turcilor cu mult elan şi eroism, fiind ajutaţi de popoarele ere tine din Balcani şi de diplomaţia popoarelor europene. Cunoscutul seri tor romantic englez lordul G. Gordon Byron (1786—1824) a venit ajutorul grecilor, luptînd alături de răsculaţi, găsindu-şi sfîrşitul ero Ia Missolonghi, în sudul Greciei, pe ţărmul golfului Corintului. De asi menea, flota engleză, franceză şi rusească a dat un ajutor preţios răsci laţilor greci, învingînd flota turcă în 1827, la Navarin.

în timpul luptelor pentru independenţă, care au durat din '. pînă în 1829, turcii otomani s-au purtat foarte crud cu conducătorii credincioşii ortodocşi greci. La 10 aprilie 1821, în ziua de Paşti, a fo spînzurat la poarta bisericii Patriarhiei din Constantinopol patriarh' ecumenic Grigorie V (1797—1798 ; 1806—1808 ; 1818—1821), împreur cu alţi 12 mitropoliţi şi episcopi, preoţi şi numeroşi credincioşi. Alţi pe te 30 de mii de mireni, din diferite părţi ale Turciei, acuzaţi — unii nedrept — că ar fi luat parte la revoluţie, au fost executaţi.

La 1/13 ianuarie 1822, s-a proclamat, la Epidaur, în nord-estul P< loponezului, independenţa naţiunii greceşti şi s-a votat o constituţie spirit democrat. Au izbucnit pe cuprinsul Imperiului turc noi răscoal cum este aceea din insula Chios, în aprilie 1822, care a lost urmată un măcel sîngeros din partea turcilor, soldat cu 23 de mii de persoan ucise şi 47 de mii de tinere fete duse în robie sau băgate în haremuri, paşilor.

Prin pacea de la Adrianopol din 2/14 septembrie 1829, completai prin prevederile conferinţei de la Londra din februarie 1830, s-a reci noscut independenţa Greciei, autonomia Serbiei şi autonomia admini;

ativă a Principatelor dunărene, Muntenia şi Moldova. Deşi Serbia era itonomă prin tratatul de pace de la Bucureşti, din 16/28 mai 1812, re-noaşterea autonomiei ei a fost confirmată printr-un edict imperial atti-şerif dat de sultanul Mahmud II — 1808—1839) abia la 29 august 30.

în urma presiunii puterilor europene, sultanul Abdul-Megid (1839 1861) a iniţiat ■ unele reforme interne cu caracter liberal, de care s-au scurat în parte şi creştinii ortodocşi din Imperiul turc. Astfel, prin *itti-Şeriful de la Ghul-Hane* (Hatti-Şerif = Literă sfîntă sau edict nt), din 3 noiembrie 1839, s-a garantat tuturor creştinilor din Imperiul Dman egalitatea civilă, asigurarea vieţii şi averii, respectarea libertă-de conştiinţă. Edictul inaugurează perioada numită a *reformelor — izimat,* în limba turcă, care a constituit, de acum înainte, «charta» ridică, financiară-administrativă şi militară menită să dea Imperiului re, după aspiraţiile bărbaţilor de stat turci mai progresişti din timpul sla, o structură europeană, spre a-1 putea astfel salva de la pieire.

Prevederile edictului însă nu s-au respectat întocmai, mai ales în svincii, unde abuzurile «paşilor» turci şi ale militarilor au continuat, tfel, între 1841 şi 1846 au fost măcelăriţi un număr mare de creştini storieni şi maroniţi din Liban.

în 1852, în timpul lui Ludovic-Napoleon III Bonaparte (1852—1870), insistenţele Franţei care, indiferentă la ea acasă în problema reli-lasă, ducea pe plan extern o politică favorabilă catolicismului, sulta-1 Abdul Megid a poruncit să se dea satisfacţie catolicilor la Locurile nte, predîndu-se cheile bisericii din Betleem patriarhului catolic de ■usalim, pe care le-a luat patriarhului ortodox al Ierusalimului, Ki-II (1845—1872). Prin capitulaţiuni, Franţa obţinuse în 1757 recu-aşterea drepturilor religioase latine la Locurile Sfinte, dar grecii re-ră în urmă să obţină de la înalta Poartă înlăturarea latinilor în fa-area ortodocşilor. în 1808, sub ţarul Alexandru I (1801—1825), rușii ;in din partea turcilor dreptul de protecţie asupra Locurilor Sfinte, est fapt a provocat un mare scandal în lumea ortodoxă şi a fost una Ltre cauzele care au provocat războiul Crimeii din anii 1853—1856.

Cum se cunoaşte, războiul Crimeii, numit astfel după Peninsula meea, unde s-au dat luptele între anii 1853—1856, a avut ca pretext Droblemă de ordin religios : *stăpînirea Locurilor Sfinte, Ierusalim şi tleem,* pe care şi le disputau creştinii ortodocşi, sprijiniţi de ţarul siei Alexandru I (1801—1825), şi catolici, sprijiniţi de Franţa, con-3ă atunci de împăratul Napoleon III (1852—1870). Războiul a izbucnit re Rusia, pe de o parte, şi Turcia, Anglia, Franţa şi regatul Sardi-i, pe de alta, ca urmare a ascuţirii contradicţiilor dintre marile puteri, rezolvarea *chestiunii orientale,* în general, adică a împărţirii posesiu-3r Imperiului otoman, aflat în declin şi expus continuu la «împăr-» secrete în cabinetele Puterilor europene. în 1853, ţaru] Nicolae I 25—1855) propunea Angliei împărţirea tertioriilor Imperiului otoman.

Războiul Crimeii, pierdut de Rusia şi cîştigat de Puterile aliate, s-a heiat prin pacea de la Paris, din 13/25 februarie — 18/30 martie '6. Această pace are mare importanţă pentru poporul român, deoare-

ce Principatele dunărene au fost puse sub garanţia Marilor Puteri europene *(Istoria României în date,* Bucureşti, 1971, p. 202).

La insistenţa Puterilor europene, sultanul Abdul Megid (1839—1861' a publicat în 18 februarie (2 martie) 1856 un nou edict imperial, numii *Hatti-Humayium* = «Scrisoare autografă» sau «Scrisoare imperială» prin care confirma, mai mult decît în Hatti-Şeriful de la Ghiil-Hane dir 3 noiembrie 1839, drepturile acordate tuturor Bisericilor creştine din Imperiul turc, nu numai Bisericii Ortodoxe, abrogînd totodată şi leges mai veche care pedepsea cu moartea pe mahomedanii care vor trece IE creştinism.

Romano-catolicii, sprijinindu-se pe ţările catolice — Franţa, Imperiul austro-ungar şi regatul Sardiniei —, au crezut că a sosit momentul să poată specula în favoarea catolicismului libertăţile acordate de Imperiul otoman creştinilor şi s-au dedat la o propagandă vie şi intensă în Balcani şi în Orientul apropiat, în dauna Bisericii Ortodoxe. Dai n-au putut înregistra succesele scontate, cum recunoaşte H. Desprez în articolul *L'Eglise d'Orient,* publicat în «Revue des deux mondes», XXII] (1853), no. 4, p. 841, scris în conjunctura crizei Orientului dintre anii 1853—1856, în care mărturiseşte cu amărăciune :

«Creştinii greci ortodocşi nutresc desigur o vie şi seculară neîncredere faţă de Biserica Romei, şi noi o ştim şi o deplîngem.

Dacă Biserica de Răsărit n-a făcut nici o cucerire serioasă prin predică şi prozelitism de la shisma din 1054, ea n-a pierdut, însă, nici o palmă de teren în luptele care i s-au dat, cîteodată cu talent şi totdeauna cu curaj, de către misiunile catolice. Ea a opus atacurilor lor o fermitate de nezdruncinat, un sistem de tărie şi imobilitate contra căruia ştiinţa şi autoritatea Bisericii Catolice au ajuns să se izbească în chip inutil pînă azi» (Vezi şi : R. Aubert, J. Bruls şi ceilalţi, *Nouvelle histoire de l'Eglise,* t. V; *L'Eglise dans le monde moderne,* Paris, 1975, p. 517—518).

Nici după publicarea edictului Hatti-Humayium turcii n-au curmat abuzurile, asasinatele şi atrocităţile care s-au ţinut lanţ şi care au contribuit la prăbuşirea Imperiului turc.

Astfel, în .1860 şînt omorîţi peste 16 mii de creştini nestorieni şi maroniţi din Liban.

în 1875 s-au comis măceluri în masă în Herţegovina şi Bosnia ; în iulie 1876, în Serbia ; în 9 august 1876, în Bulgaria.

Criza Imperiului otoman s-a adîncit şi prin tulburările provocate de «junii turci», partizani ai liberalismului burghez, culminate prin răsturnarea şi asasinarea sultanului Abdul-Aziz (1861—1876), în ziua ds 31 mai (li iunie) 1876. Dar nici sub noul sultan, Abdul-Hamjd II (1876 —1909), nu s-au acordat drepturi popoarelor supuse din Imperiul otoman.

în zadar au protestat reprezentanţii Puterilor europene contra măcelurilor din Herţegovina, Bosnia, Serbia şi Bulgaria, în Conferinţa care a avut loc la Constantinopol în 11/23 decembrie 1877 şi 30 ianuarie (11 februarie) 1878, în care au cerut să se acorde unele libertăţi popoarelor creştine din Balcani.

In 19/31 martie 1877, puterile semnatare ale «tratatului de pace de Paris», din 1856, semnează la Londra un protocol prin care reco-andau Turciei să acorde unele libertăţi popoarelor supuse.

Respingerea lor de către sultanul Abdul-Hamid a dus la izbucnirea zboiului ruso-româno-turc din 1877. Rusia a declarat război Imperiu-i otoman, pentru apărarea bulgarilor şi eliberarea lor, la 14/25 apri->" 1877, iar România la 29 aprilie (11 mai) 1877.

La 9/21 mai 1877, ministrul de externe al României, Mihail Kogălceanu, a citit în Camera deputaţilor, în numele guvernului român, o îdaraţie prin care România se proclama *naţiune de-sine-stătătoare,* iar dunărea deputaţilor, cu o majoritate zdrobitoare, a votat *tndependen-absolută a României.*

Bulgarii au fost ultimul popor eliberat de sub dominaţia turcă din dcani, cu ajutorul Rusiei şi al României.

încă din 1812, peste 30 de mii de bulgari au trecut, în frunte cu)iscopul Sofronie de Vraţa (f după 1830), în Ţara Românească, unde au bucurat de bună primire şi găzduire. Aci vor tipări bulgarii pri-ele lor cărţi în limba bulgară şi-şi vor pregăti cadrele revoluţionare ? ntru războiul de eliberare din 1877.

Din punct de vedere bisericesc, bulgarii se aflau supuşi ierarhiei •eceşti de Constantinopol. In 1859, bulgarii, dorind să introducă în Bi-rica lor o ierarhie naţională, au pus în vedere ierarhilor greci să păisească scaunele lor din Bulgaria. Lupta a durat zece ani, pînă cînd, 12 martie 1870, sultanul Abdul-Aziz (1881—1876), la insistenţa con-lui Ignatiev, reprezentantul diplomatic al Rusiei ortodoxe pe lîngă titan, a recunoscut printr-un firman *Biserica naţională bulgară,* sub inducerea unui exarh bulgar şi o ierarhie bulgară. Sinodul bulgar a es, la 23 februarie 1872, pe primul titular al Bisericii ortodoxe bulga-*),* în calitate de exarh, fiind întronizat la 11 mai 1872, la sărbătoarea laţilor Kiril şi Metodie, «Apostolii slavilor».

Patriarhia de Constantinopol, însă, s-a opus la înfiinţarea exarha-ilui bulgar. La 25 mai 1872, patriarhul ecumenic Antim al Vl-lea 845—1848 ; 1853—1855 ; 1871—1873) al Constantinopolului a declarat iserica bulgară «schismatică». în Sinodul ţinut la Constantinopol în ;ptembrie-octombrie 1872, la care au participat patriarhul Antim VI . Constantinopolului şi patriarhii Scaunelor apostolice ale Răsăritului : lexandria şi Antiohia (fără patriarhul Kiril al II-lea al Ierusalimului 845—1872) şi arhiepiscopul Ciprului), Biserica bulgară a fost acuzată 5 *jiletism (*— iubire exagerată de neam) şi declarată «schismatică», chisma bulgară a fost ridicată la 25 februarie 1945 de patriarhul ecu-lenic Veniamin I (1936—1946).

Prin tratatele de pace de la San-Stefano, din 19 februarie (3 martie) 378, şi de la Berlin, din 1/12 iulie 1878, se recunoaşte pe plan interna-onal *independenţa de stat a României* şi drepturile sale asupra Dobro-=i, străvechi teritoriu românesc.

Se recunoaşte, de asemenea, *independenţa Serbiei şi a Muntene-rului* şi *autonomia Bulgariei,* declarată principat autonom, sub suzera-itatea Turciei, în afară de Rumelia, care s-a alipit Bulgariei în 1885. ulgaria a

obţinut independenţa deplină la 12 septembrie 1908.

După pacea de la Berlin, au avut loc în Balcani şi importante schimbări din punct de vedere bisericesc. Se cunoaşte că Biserica Ortodoxă Sîrbă, în urma păcii de la Adrianopol, din 1829, a obţinut, în 1832, *autonomia* faţă de Patriarhia de Constantinopol. în urma păcii de la Berlin, 1/13 iulie 1878, patriarhul ecumenic Ioakim III (1878—1884 ; 1901—1912) a acordat Bisericii Ortodoxe Sîrbe, la 20 octombrie (1 noiembrie) 1879, *autocefalia.*

Biserica Ortodoxă Română a obţinut, de asemenea, *aiitocejalia* ceva mai tîrziu, la 25 aprilie 1885, prin tomosul de autocefalie acordat ei de patriarahul ecumenic Ioakim IV (1884—1886).

Pe plan politic şi militar internaţional, după pacea de la Berlin din 1878, s-au produs numeroase alte evenimente care au slăbit mult Imperiul otoman.

în 1878, Turcia, în baza unui acord secret, a trecut temporar Marii Britanii insula Cipru, pe care englezii au încadrat-o în Imperiul britanic. Abia la 1 octombrie 1960, insula Cipru s-a proclamat independentă, sub conducerea Arhiepiscopului Macarios.

în mai-iunie 1881, Franţa ocupă Tunisia. în septembrie 1882, Anglia, prin generalul Seymour, ocupă Egiptul.

Nemulţumită că n-a participat la noua împărţire colonială, Italia ocupă, în timpul războiului italo-turc, din septembrie 1911—1912, Tri-politania, Cirenaica, insula Rodos şi Dodecanezul.

La sfîrşitul secolului XIX şi începutul secolului XX, datorită intervenţiei Puterilor europene, libertatea şi drepturile creştinilor din Imperiul otoman s-au respectat ceva mai bine, dar nu peste tot la fel. Astfel, în 1894—1909, au fost din nou masacraţi peste 100 mii de greci.

în condiţiile dezvoltării burgheziei naţionale şi ale dependenţei Imperiului turc de capitalul străin, a luat naştere şi s-a întărit mult mişcarea democratică a «junilor turci», care, în urma loviturii de stat din iulie 1908, au luat puterea, restabilind constituţia promulgată în 1876, dar abrogată în 1878. Dar şi «junii turci» au continuat politica de oprimare religioasă şi economică a popoarelor creştine din Balcani, ca şi sultanii din trecut.

Războaiele balcanice din 1912—1913 au silit Turcia să părăsească cea mai mare parte din Peninsula Balcanică, rămînînd în Europa doar cu o mică fîşie de teren, cu oraşul Adrianopol (Edirne), *de-â* lungul Bosforului şi Dardanelelor, recunoscută ei prin tratatul de pace de la Londra din 30 mai 1913.

în timpul primului război mondial (1914—1918), la care Turcia a participat de la 23 noiembrie 1914 alături de Puterile centrale, Germania şi Austro-Ungaria, turcii, profitînd de situaţia grea în care s-au aflat Puterile Aliate — Franţa, Anglia şi Rusia —, au masacrat în 1915—1916 aproape un milion şi jumătate de armeni, bărbaţi, femei şi copii, genocid a cărui răspundere cade asupra autorităţilor Imperiului otoman, încît provinciile armene din Anatolia de Răsărit au rămas ruinate şi pustii, acolo unde altădată a înflorit cultura şi civilizaţia creştină armeană.

La sfîrşitul primului război mondial, în 1918, Turcia, ca putere învinsă, a pierdut Egiptul, Irakul, Siria, Transiordania, Libanul şi Palestina.

Prin tratatul de la Sevres, din 10 august 1920, Smirna (Izmir), cu te-oriul înconjurător şi malul european al Dardanelelor, erau atribuite eciei.

în 1919—1922, a izbucnit războiul greco-turc, pe care Turcia 1-a cîşti-t sub conducerea lui Mustafa Kemal Atatiirk (1881—1938), făuritorul rciei moderne, sub care, la 29 octombrie 1923, s-a proclamat Republica ircă.

Revoluţia kemalistă s-a încheiat prin victoria contra Greciei, prin iz-nirea sultanului în 1923. La 1 noiembrie 1923, Marea Adunare Naţiona-Turcă suprimă Sultanatul otoman, înlocuindu-1 cu Republica Turcă, iar 3 martie 1924 suprimă Kalifatul musulman.

în urma înfrîngerii Greciei de către Turcia, s-a procedat la un schimb îsiv de populaţie în 1922 între grecii din Asia Mică şi turcii din Macedo-a şi Tracia. Peste un milion şi jumătate de greci au fost omorîţi sau pulzaţi, iar mitropolitul Hrisostom al Smirnei a fost batjocorit, tăiat în icăţi şi aruncat la dini, fără ca «creştinii» din Apus să intervină, deşi fi putut-o face.

Prin tratatul de pace încheiat la 24 iulie 1923, la Lausanne în Elveţia, tre Grecia şi Turcia, s-au anulat prevederile tratatului de pace de la Se-es, din 10 august 1920. Patriarhului ecumenic i s-au luat acum toate erogativele politice şi juridice pe care le avea ca «etnarh» al creştinilor n Imperiul turc, acordate de Mahomed II «Cuceritorul» (1451—1481), 3Îndu-i numai atribuţiile sale religioase. Deşi turcii voiau alungarea pa-iarhului ecumenic din Constantinopol, aşa cum vor desfiinţa în 3 martie '24 Kalifatul musulman, totuşi la insistenţa puterilor europene, îndeo-bi ale lordului G. N. Curzon (1859—1925), ministrul de externe al An-iei, tratatul de la Lausanne din 1923 prevede ca Patriarhia Ecumenică rămînă şi în viitor în Constantinopol.

Sfînta Sofia a devenit muzeu naţional în 1924, din moschee turceas-i, cum fusese transformată din 29 mai 1453. Kemal Atatiirk, noul con-îcător al Turciei moderne, care a interzis turcilor purtarea fesului, a in-rzis şi clerului grec din Constantinopol şi din Turcia purtarea costumu-i preoţesc, prin decretul din decembrie 1934.

După primul război mondial (1914—1918) au luat fiinţă, în Peninsula alcanică, trei mari patriarhii : Patriarhia sîrbă, în 12 noiembrie 1920, cunoscută de Patriarhia de Constantinopol prin tomosul acordat ei de pa-iarhul Meletie IV Metaxakis (1912—1923), la 9 martie 1922 ; Patriarhia >mână, la 4 februarie 1925, recunoscută de Patriarhia ecumenică la 30 Llie 1925, prin tomosul 1579, acordat ei de patriarhul ecumenic de Con-antinopol Vasile III (1925—1929), şi Patriarhia bulgară, la 10 mai 1953. ecunoaşterea ridicării Bisericii bulgare la rangul de patriarhat s-a făcut L 1 august 1961, de către patriarhul ecumenic al Constantinopolului Ate-agora I (1948—1972).

în celelalte ţări din Răsărit, cu populaţie ortodoxă majoritară, situaţia olitică a fost mai favorabilă dezvoltării Bisericii. Totuşi şi aici au fost nele greutăţi ca, de exemplu, în Rusia, amestecul prea mare al ţarilor i treburile Bisericii.

Cum se cunoaşte, primul patriarhat rus a fost desfiinţat în]700 de ţarul Petru cel Mare (1672—1725) şi înlocuit la 25 ianuarie 1721 cu Sfîntul Sinod dirigent permanent, a cărui reşedinţă a fost mutată de la Moscova la Petersburg, noul oraş întemeiat de el în 1703. Legătura dintre ţar şi Sfîntul Sinod dirigent o făcea un procurator suprem numit *Oher-procu-ror,* care garanta împăratului dreptul de a confirma lucrările Sinodului. Această etatizare crescîndă a Bisericii ruse a avut urmări neplăcute pentru dezvoltarea ei normală. Ea nu şi-a putut recîştiga libertatea deplină de mişcare decît în 1918, la începutul instaurării regimului socialist din Rusia, cînd un Sinod ţinut între 15 august 1917 — septembrie 1918, la Moscova, a hotărît reînfiinţarea la 5 noiembrie 1917 a Patriarhiei Ruse.

Statul sovietic care a preluat conducerea politică a Rusiei din 1917 a publicat la 23 ianuarie 1918 *decretul pentru noul regim al cultelor,* întemeiat pe următoarele principii :

a. *Biserica este separată de stat;*

b. Se *asigură libertatea de conştiinţă completă. Fiecare cetăţean este liber să profeseze cultul, după alegerea sa, sau să nu profeseze răci unul* (F. Fedorov, L'Eglise et le culte en URSS, Editions Sociales, Paris, 1945, p. 7).

Decretul din 23 ianuarie 1918 a fost reconfirmat şi de Constituţia U.R.S.S. din 1936, care prevedea la art. 124 că, «pentru a se asigura cetăţenilor libertatea de conştiinţă, Biserica în U.R.S.S. este separată de stat şi şcoala de Biserică. Libertatea de a practica cultele religioase şi libertatea de propagandă antireligioasă sînt recunoscute tuturor cetăţenilor» (F. Fedorov, *op. cit.,* p. 19).

Acestea erau prevăzute, bineînţeles, pe hîrtie, pentru că, în practi că, ateismul virulent şi grotesc era propagat prin toate mijloacele, inclusiv constrîngeri de tot felul asupra tuturor cetăţenilor, dar mai ales asupra celor credincioşi.

Alte Biserici Ortodoxe au luat fiinţă, după primul război mondia (1914—1918), în Cehoslovacia, din 1923,' în Polonia, în 1924 şi în Finlanda, din 1923.

Biserica Albaniei s-a proclamat autocefală la 12 aprilie 1937. îr 1971, regimul comunist totalitar din Albania a declarat statul albane; drept primul stat ateu din lume, interzicînd orice credinţă şi orice manifestare religioasă, mergînd chiar pînă la executarea pe loc, fără judecată, a celui surprins în săvîrşirea unui act de cult sau de pietate personală. Din iarna anului 1990—1991, Albania a revenit la valorile democraţiilor Europei occidentale, abandonînd marxismul şi ateismu de stat, încît, în prezent, oricine poate să-şi manifeste liber convingeri le sale religioase, politice sau filosofice, iar Bisericile creştine pot să s< organizeze şi să fiinţeze din nou libere.

Situaţia socială a ţărilor ortodoxe din Răsărit a fost, desigur, strîn: legată de situaţia lor politică. In Răsărit, formele de exploatare feuda lă şi iobăgească au durat mai mult decît în Apus, încît nu e de mirări că popoarele ortodoxe au rămas ceva mai în urmă în ceea *<ce* priveşti civilizaţia, în comparaţie cu popoarele de credinţă catolică şi protestan tă din Apus.

Datorită ideilor Revoluţiei franceze din 1789, pe care armatele lui oleon le-au răspîndit pretutindeni în Europa, autocraţii timpului au
siliţi să facă unele reforme sociale. Astfel, Austria a făcut unele re-le sociale la 1848 în Ungaria ; în Rusia, prin legea împăratului Ale-Iru II (1855—1881) din 1861, s-a înfăptuit reforma agrară prin care :ăcut împroprietărirea ţăranilor.

In România, din iniţiativa domnitorului Alexandru Ioan Cuza (1859 66), la 17/29 decembrie 1863, Parlamentul român a votat *Legea se-rizării averilor mînăstireşti,* iar în anul următor, prin plebiscitul din 2 şi 14/26 mai 1864 şi prin Legea promulgată de Alexandru Ioan *i.* ia 14/26 august 1864, s-a făcut împroprietărirea ţăranilor. Totuşi, în pofida împroprietăririi ţăranilor, în ţările ortodoxe, situa-m s-a îmbunătăţit prea mult. Alături de vechiul stăpîn — moşierul i apărut un nou stăpîn — fabricantul. Diferenţa între clasele sociale menţinut, desigur sub o formă mai tolerabilă.

E de observat că Europa răsăriteană, cu economia ei agrară închi-i cu industria ei pînă de curînd mult înapoiată, a avut influenţă ; şi asupra vieţii bisericeşti şi spirituale. în Răsărit n-au existat, ca tpus, o pătură mijlocie puternică şi nici grupări de bresle care să e pe muncitori şi pe ţăranii sărăciţi de abuzurile latifundiarilor. De asemenea, din punct de vedere cultural, Răsăritul a rămas ceva în urmă în ultimii 180 de ani faţă de Apus. In Apus ideea statului
a culturii iluministe, a separării Bisericii de stat, a regimului de ;ate confesională în faţa legii au fost cunoscute şi aplicate între
1850—1900, în timp ce în Răsărit trebuie să se opereze cu alte re-ţi. Desigur, au pătruns în ţările Răsăritului influenţa franceză, ger-ă şi engleză, care se resimte în diferite ţări răsăritene, în reforme-olitice, sociale, culturale şi legislative. Dar această influenţă n-a us încă forma culturii patriarhale în Răsărit, pînă în timpul nostru, , şi în aceste ţări, încep să ia o mare dezvoltare industrializarea, nizarea şi laicizarea.

Influenţa franceză a fost mai puternică ca celelalte şi uneori soco-
periculoasă de către conducerea bisericească. Cărţile lui Fr. M. A.
aire (f 1778) şi ale lui J. J. Rousseau (1778) au fost într-un timp
■zise în Răsărit.

Dintre toate popoarele ortodoxe, numai românii au introdus limba
ină ca limbă liturgică în Biserică, încă din timpul mitropolitului
-ovlahiei, Antim Ivireanul (1708—1716), iar Sfînta Scriptură a fost
isă în întregime în româneşte în 1688 de fraţii Şerban şi Radu Gre-
u, cunoscută sub denumirea «Biblia de la Bucureşti».

Celelalte popoare ortodoxe — grecii, bulgarii, sîrbii şi ruşii — n-au
t introduce în Biserică limbile lor moderne, ca limbi liturgice, nici
astăzi, deoarece clericii şi credincioşii acestor Biserici socoteau şi socotesc şi astăzi că acest fapt ar fi o

nelegiuire faţă de textul sa-fie cel din limba greacă veche, fie cel tradus în slavona veche, în privinţa introducerii limbii naţionale ca limbă liturgică în Bise-
românii se arată a fi cei mai progresişti din întreaga Ortodoxie.

In secolul al XlX-lea, în Rusia, pătura superioară conducătoare bisericească şi laică se împarte în două partide : *occidentaliştii* şi *tradiţionaliştii sau slavofilii,* cu alte cuvinte progresiştii şi conservatoriştii Occidentaliştii erau pentru imitarea Apusului, în timp ce slavofilii militau pentru păstrarea şi cultivarea valorilor proprii.

In Biserică s-a resimţit influenţa ideilor apusene, în primul rînd idealismului german, strecurat în teologia rusească pe la mijlocul secolului XIX, şi a neoscolasticii, strecurată în dogmaticile ieşite din şcoala istorică, de exemplu de Silvestru Lebedinsky, care a publicat în 1799 şi 1805 *Compendium Theologiae clasicum didactico-polemicum doctrinae oHhoăoxae christianae;* Macarie Bulgakov (f 1882), care a publicat *Teologia dogmatică ortodoxă,* 2 voi., Petersburg, 1848 şi 1853, tradusă în româneşte, franţuzeşte şi alte limbi; şi la Silvestru Malevanski, episcop de Kanev, care a publicat *Teologia dogmatică ortodoxă,* în expunerea istorică a dogmelor, 5 voi., 1878—1898, tradusă şi în româneşte. După primul război mondial (1914—1918) s-a resimţit influenţa şcolii dialectice a lui Karl Barth (1886—1968) în scrisul unora dintre teologii ruşi contemporani, mai ales al acelora din afară. Mai mare a fost înrîurirea în organizarea şcolilor de tot felul, unde s-au adoptat programe şi metode copiate în întregime după Apus.

Şi în Grecia secolului XIX s-a dat o luptă între progresişti şi tradiţionalişti. De exemplu teologul C. Oikonomos (n. 1780— f 1857) era tradiţionalist, pe cînd Theoclitos Farmachides (n. 1784— f 1860) era progresist.

în genere, e de remarcat că uneori s-a imitat prea mult Apusul, mai ales în ceea ce priveşte organizarea şcolilor medii şi a Facultăţilor de teologie, care nu totdeauna se potrivea cu situaţia religioasă a Răsăritului ortodox.

Dincolo de toate consideraţiile, rămîne valabil faptul că Biserica ortodoxă a trăit şi a rămas în toate ţările ortodoxe, dar mai ales în ţările din Balcani, alături de poporul sărac şi necăjit, alinîndu-i durerile şi încurajîndu-1 în zilele negre de cruntă apăsare şi robie. Ortodoxia a purtat în spatele ei veacuri de umilire şi suferinţă, ca nici o altă Biserică. Multe secole ea a trebuit să ducă pe umerii săi crucea Domnului Hristos, dar a făcut drumul crucii cu curaj neînfricat, cu speranţă şi optimism într-o soartă mai bună pentru credincioşii şi slujitorii ei. în trecerea ei istorică prin vremelnicie, Biserica ortodoxă a realizat, ca nici o altă Biserică din lume, chipul *omului durerii* (Isaia 53, 2), chipul Domnului Iisus Hristos în suferinţă, fără mărire şi fără frumuseţe, «care suferinţele noastre a purtat şi durerile noastre le-a luat asupra Lui» (Isaia 53, 4).

Prin contribuţia ei la apărarea fiinţei naţionale a fiecărui popoi ortodox, Biserica ortodoxă a săvîrşit fapte nepieritoare şi a fost o adevărată şi bună mamă celor ce au rămas în sînul ei.

B I B L I O G R A F I E

Pentru «chestiunea Orientului» şi Imperiului Otoman :

Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman pînă la 1656,* Bucureşti, 1978, p. 10—18; g Stadmiiller, *Geschichte Sudesteuropas,* 2-e Aufl., Munchen, 1976, 577 p. i P. eohou et M. Sivignon, Les *Balkans,* Paris, 1971 ; M. S. Anderson, *The Eastern Hon, 1774—1923 ;* London, 1966; W. E. Mosse, *The Rise and Fall oi the Chri*-i System, 1855—1871, London, 1963; V. P. Potemkin, *Istoria diplomaţiei,* trad. imba rusă de Valeria Costăchel, t. III, Bucureşti, 1948; J. Ancei, *Manuel his-ue de la question d'Orient, 1792*—3923, Paris, 1923; E. Driault, *La Question ent, depuis ses origines jusqu'ă la paix de Sevres* (1920), Paris, 1921 j Mustafa Vfehmed, *Istoria turcilor,* Bucureşti, 1976; R. Mantran, *Histoire de 'la Turquie,* jd., Paris, 1968; R. H. Davison, *Reiorme in the Ottoman Empire,* 1856—1876, etown, New Jersey, 1963; W. Yale, *The Near East,* Michigan, 1958; E. Ke-e, *England and the Hiddle East: the Destruction oi the Ottoman Empire,* on, 1956; J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East. A docu*-ary *record,* 2 voi., Princetown, 1956; D. Djorojevic, Revoiuf/ons *nationales des les balkaniques, 1804—1914,* Belgrad, 1956; G. E. Kirk, A *Short History ol the le East: irom the Rise ol Islam to Modern Times,* New York, 1955; C. Brokel-i, *Histoire des Etats et des peuples islamiques.* Traduction francaise, Paris, 1949; >rga, *Geschichte des osmanischen Reiches,* Bând V, Leipzig, 1913; Idem, *His-des etats balkaniques,* Paris, 1925; Adrian Popescu, *Situaţia creştinilor orto-In Imperiul otoman, In secolul al XlX-lea,* în «Studii teologice», VII (1955), —8, p. 454—468; Teodor M. Popescu, T. Bodogae, Gh. Stănescu, *Istoria bise-scă universală,* Bucureşti, 1956.

Pentru istoria Greciei:

Peter F. Sugar, *Southeastern Europe under Ottoman Rule (1354—1804),* Seatle London, 1977; B. Th. Stavridis, *Histoire du Patriarcat Oecumenique de Con-inople,* în rev. «Istina», Paris, 1970, nr. 2, p. 131—273; Idem, *Istoria Patriar-m ecumenic,* în limba greacă, Atena, 1967; M. Spinka, A *History oi the Bal-* reprint, Hamdan, Conn., 1968; G. Stadtmuller, *Geschichte Sudesteuropas,* 2-e ige, Munchen, 1936; Nic. G. Svoronos, *Histoire de la Grece moderne,* 3-e 6d., , 1972; A. Vacalopoulos, *Istoria neo-elenismului,* 3 voi. în limba greacă, Te-ic, 1961—1968; Edgar Hosch, *Geschichte der Balkanländer,* Stuttgart, Verlag, 160 p.; W. A. Haurtley, H. C. Darby, C. W. Crawley şi C. M. Woodhouse, A *history oi Greece irom early times to 1964,* Cambridge, 1965; L. S. Stavria-*The Balkans since 1453,* 2-nd ed. New York, 1961.

Istoria Rusiei şi a U.R.S.S. G. Barberini, M. Stoh, E. Weingărtner, *Kirchen im Sozialismus, Kirchen und in den osteuropäischen sozialistischen Republiken,* Frankfurt, 1977, 280 p.; R. 1, *Russie (Histoire),* în «Encyclopaedia universalis», t. 14, Paris, 1972, p. 544— M. T. (Michael Timothy) Florinsky, *Russian History,* în «Encyclopaedia Brita- >, t. 19, London, 1971, p. 789—796; N. V. Riasanovsky, A *History* oi *Russia,* 2-nd <Jew York, 1969, Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire, 1800—1917,* Oxford, i Reading in Russian History, t. I; *From Ancient Times to the Abolition* o* *lom;* t. II: *The Modern Period,* New York, 1962; A. Pankratova, *Histoire de* 'S, t. II et III, Moscou, 1948, trad. rom., t. II, Bucureşti, 1950; V. Gitermann, *hichte Russlands,* 3 voi., Ziirich, 1944—1949; P. Milioukov, C. Seingbos et L. mann, *Histoire de Russie,* nouvelle ed., 3 voi., Paris, 1935—1936. Istoria României:

Dinu C. Giurescu, *Istoria ilustrată a românilor,* Bucureşti, 1981 ; Constantin iurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă i,* ed. a 2-a, Bucureşti, 1975; A. Oţetea, I. Popescu-Puţuri şi alţii, *Istoria poporu-oman,* Bucureşti, 1970; N. Iorga, *Istoria Românilor,* t. VIII, IX, X, Bucureşti, -1939.

Pentru istoria Serbiei:

Jan Sotta, *Geschichte der Serben,* Bautzen, 1974; Athanassios Angeleopoulos, *The Relations between the Ecumenical Patriarchate and Chutch oi Serbia during the period 1885—1912,* în «Balkan Studies», Salonique, 1 (1972), p. 119—127; Wil-libald M. Plochl, *Die Orthodoxe Kirche in der Habsburgischen Donaumonarchie (1526—1918),* în «Balkan Studies», 1 (1972), p. 17—39; V. Pospischil, *Der Patriarch in der serbisch-orthodoxen Kirche,* Wien, 1966; L. Hadrovics, *Le peaple serbe et son Eglise sous la domination turque,* Paris, 1947.

In limba română :

Silviu Anuichi, *Rolul mitiopoliei de Karlovitz în apărarea* ortodoxiei din *Aus-tio-Ungaria,* în «Ortodoxia», XIII (1961), nr. 3, p. 419—432.

Pentru istoria Bulgariei:

Concilium Constantinopolitanum in quo Bulgari dissidentes ab Ecclesia Ortho-doxa damnantur 1872 (augusti 29/septembris 10— 37/29 *septembris),* în: J. D. Mansi, I. B. Martin et L. Petit, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio,* t. 45, Paris, 1911, col. 417—546, col. 543—544. Hotărîrea de condamnare: *Actes du Saint et grand Synode tenu ă Constantinople dans l'Eglise patriarcale du glorieux martyr Saint George le Victorieux, Au sujet de la question religieuse bulgare,* Constantinople, 1873 ; Chr. Anastasoff, The *Bulgarians. From their arrival in the Balkans to modern times,* Hicksville, 1977, XVI, 380 p.; R. Stupperich, *Kirche and Staat im Bulgarien und Jugoslavien,* Witten, 1971 ; Kiril, Patriarhul Bulgariei, *Katoiiceska propaganda sred bulgărite prez vtorata polovina na XIX vek. I (1859—1865),* Sofia, 1962; M. Macdermott, A *history ol Bulgaria,* London, 1960; L. Dellin, *Bulgaria,* New-York, 1957; J. Kanapa, *Bulgarie d'hier et d'aujourd'hui,* Paris, 195I; N. S. Der-iavin, *Istoria Bulgariei,* t. II—III, în limba rusă, Moscova—Leningrad, 1946 —1947 ; S. Runciman, *A history oi the First Bulgarian Empire,* London, 1930; V. N. Zla-tarski, N. Staneff, *Geschichte der Bulgaren,* 2 voi., Leipzig, 1917—1918 ; E. Reinhardt, *Die Entstehung des bulgarischen Exarchat,* 1912.

Pentru Albania :

G. Maksutovici, *La solidarite des peuples avec la lutte du peaple albanais pour l'independence (1877*—3932;, în «Revue des Etudes Sud-Est Europeennes», XV (1977), nr. 4, p. 737—750.

Situaţia vechilor patriarhii ortodoxe ale Răsăritului*

Biserica ortodoxă a Răsăritului este constituită astăzi din *nouă patriarhii,* cinci vechi şi patru noi, şi din peste zece Biserici ortodoxe autocefale sau autonome cu rang de arhiepiscopie.

In numărul celor cinci vechi patriarhii ortodoxe se află următoarele Biserici : *Patriarhia Ecumenică de Constantinopol* şi cele trei patriarhii apostolice ale Răsăritului : *Alexandria, Antiohia* şi *Ierusalim,* şi Patriarhia Georgiei, a cărei Biserică s-a declarat autocefală în 556 şi recunoscută ca atare la 604 de celelalte Biserici.

a) **Patriarhia** ecumenică **de Constantinopol.** Potrivit vechilor rîn-duieli canonice, Patriarhia de Constantinopol ocupă prin hotărîrile canonului 3 al Sinodului II ecumenic de la Constantinopol, din 381, şi ale canonului 28 al Sinodului IV ecumenic de la Calcedon, din 451, primul loc de onoare, nu de jurisdicţie, în sînul Bisericii ortodoxe.

Capitol redactat de Pr. prof. I. Rămureanu.

Titlul de *Patriarhie Ecumenică* nu 1-a avut de la început, ci numai *i* secolul al Vl-lea. Pentru prima oară în istorie, denumirea de *Pairii ecumenic* s-a dat de către împăratul Justinian cel Mare (527— >), în aprilie 533, patriarhului Epifanie de Constantinopol (520—535). timpul patriarhului de Constantinopol Ioan VI Postitorul (582—595),

hotărît, printr-un sinod local ţinut la Constantinopol în 588, ca toţi riarhii Bisericii de Constantinopol să poarte în viitor titlul de *pa-irhi ecumenici,* pe care-1 poartă pînă astăzi, fără ca prin acest titlu impieteze autoritatea sau jurisdicţia celorlalţi patriarhi ai Bisericilor todoxe.

De la 29 mai 1453, Patriarhia de Constantinopol se află pînă azi) stăpînirea turcească. Patriarhiile apostolice din Răsărit : Alexandria Antiohia au reuşit"să se elibereze de dominaţia turcilor. în prezent, ;xandria şi Antiohia se află în ţări cu majorităţi musulmane, ca iptul şi Siria, iar patriarhia de Ierusalim funcţionează din 1947 în tul Israel.

Un nou spirit de viaţă şi dorinţă de libertate s-a răspîndit în toată ropa, după Revoluţia franceză din 1789. Popoarele ortodoxe din Bal-îi, care gemeau sub dominaţia turcească, încep lupta de eliberare şi tigare a independenţei lor, care a durat tot secolul XIX şi primele ia decade ale secolului XX.

La începutul secolului XIX, Patriarhia de Constantinopol mai avea ă 138 de mitropoliţi şi episcopi sufragani.

Potrivit reformei bisericeşti din 1763 a patriarhului Samuil I Han-•idis (1763—1768 ; 1773—1778), conducerea Patriarhiei Ecumenice o ?a Sinodul patriarhal compus din patriarh şi 11 mitropoliţi. Primii ;ru mitropoliţi numiţi *gheronti* (bătrîni) formau comitetul executiv, ă de care nu se lua nici o decizie mai importantă în viaţa Patriarhiei, ntru problemele financiare şi administrative, gheronţii cereau sfatul or mireni mai de frunte, boieri fanarioţi sau negustori bogaţi, care ajutau în raporturile oficiale cu statul turc. Marele logofăt, marele nom, protoiereul, sachelarul şi alţi funcţionari exercitau toate atri-ţiile consfinţite de sultan, atît în cele bisericeşti cît şi în treburile ile.

în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea s-au desfiinţat în Pe-îsula Balcanică patriarhia sîrbă de Ipec şi patriarhia greco-bulgară Ohrida. In timpul războiului turco-austriac dintre anii 1736—1739, triarhul sîrb Arsenie IV Ivanovici Sakabent de Ipec s-a refugiat pe itoriul Imperiului austriac cu un număr de 600.000 sîrbi şi a păstorit între 1737—1748. Situaţia patriarhiei sîrbe de Ipec a devenit tot mai îa. în 1765, patriarhul Kalinic II de Ipec (1765—1766) a ceruţ patriarhii ecumenic Samuil Hangeris (1763—1768) să treacă sub jurisdicţia triarhiei Ecumenice.

La 11 septembrie 1766, sultanul Mustaţa III (1757—1776) a desfiinţat, ntr-un berat, patriarhia sîrbă de Ipec (Peci) şi o supuse Patriarhiei umenice, sub care a rămas pînă la 12 septembrie 1920, cînd s-a re-bilit patriarhia sîrbă. Un an mai tîrziu, în 1767, a fost desfiinţată şi triarhia greco-bulgară de Ohrida, pentru a nu mai face concurenţă triarhiei Ecumenice în Balcani.

La sfârşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX, situaţia P; triarhiei Ecumenice începe să se amelioreze. Izbucnirea revoluţiei gr< ceşti, la 21 martie 1821, a agravat însă între 1821 şi 1829 situaţia P; triarhiei Ecumenice, a clericilor şi credincioşilor greci.

In timpul revoluţiei, la 10 aprilie 1821, a fost spînzurat la poari bisericii Patriarhiei din Constantinopol, patriarhul ecumenic Grigorie (1797—1798 ; 1806—1808 ; 1818—1821), împreună cu alţi 12 mitropoli şi episcopi şi numeroşi clerici şi credincioşi.

Prin pacea de la Adrianopol din 2/14 septembrie 1829 s-a recunci cut independenţa Greciei şi s-au creat condiţiuni mai bune şi pentr Patriarhia Ecumenică de Constantinopol. Se inaugura acum în Imperii otoman perioada numită în limba turcă *tanzimat* — a *reformelor,* pri care conducătorii progresişti turci se străduiau să dea statului turc structură europeană, pentru a-i prelungi existenţa.

Proclamarea independenţei naţiunii greceşti la 1/12 ianuarie 182 la Epidaur, în nord-estul Peloponezuiui, independentă prin tratatul c la Adrianopol din 2/14 septembrie 1829, a creat o situaţie nouă pentr Patriarhia Ecumenică, Grecia dorind să se administreze singură şi di punct de vedere religios.

Datorită presiunilor marilor puteri europene şi interesului arăţi faţă de creştinii din Imperiul otoman, sultanul Abdul Megid (1839-1861) a fost constrîns să dea la 3 noiembrie 1839 «Hatti-Şeriful» de '. Ghiil-Hane, prin care se garanta creştinilor libertatea de conştiinţ libertatea cultului, egalitatea în faţa legii, siguranţa vieţii şi averi Sultanul îşi dădea seama de mersul evenimentelor şi a impus ca ace act să fie citit în prezenţa sa, a miniştrilor, a înalţilor demnitari rel gîoşi, admininistrativi şi militari, a patriarhilor creştini, grec şi armea: a marelui rabin, a şefilor corporaţiilor şi a reprezentanţilor diplomat! ai statelor străine.

în timpul crizei orientale pentru rezolvarea «chestiunii Orientului care a dus în cele din urmă la războiul Crimeii, din 1853—1856, P; triarhia Ecumenică a avut de suferit unele presiuni din partea Biseric catolice, susţinută atunci de Franţa prin diplomaţia împăratului Nap leon III (1852—1870), de Imperiul austro-ungar şi de regatul Sardinie precum şi din partea Bisericilor protestante, existente atunci în Angli Olanda, Prusia ş.a.

Prin acordarea autocefaliei Bisericii greceşti la 29 iunie/11 iulie 185 de către Patriarhul ecumenic Antim IV (1841—1845 ; 1848—1852), ji risdicţia Patriarhiei Ecumenice s-a redus foarte mult.

Un nou act imperial — *Iradeaua din 6 iunie 1853* — fu emis c sultanul Abdul Megid, prin care întăreşte din nou stipulaţiile «Hatt Şerifului» de la Ghul-Hane, din 3 noiembrie 1839. Se accentuează acu reforma vieţii interioare a Bisericilor greacă, armeană, catolică-armeai şi a Cultului mozaic din Imperiul otoman.

După terminarea războiului Crimeii, încheiat prin pacea de la Par din 13/25 februarie — 18/30 martie 1856, sultanul Abdul-Megid, la inşi tenta puterilor europene, a fost constrîns să dea la 18 februarie / 2 ma tie 1856 edictul Hatti-Humayium = *Scrisoare imperială* sau *Scrisom*

ecu meni c Veni amin I (193 6— 1946) cat schis ma bulg ară.

jrafă, prin care se garanta din nou libertatea creştinilor de toate ;siunile şi se defineau raporturile dintre Imperiul otoman şi Palia Ecumenică. Actul prevede restrîngerea jurisdicţiei Patriarhiei în irile civile ale supuşilor ortodocşi, dar s-a promis creştinilor o ega-: completă de drepturi. Li s-a dat voie să facă uz de clopote, să-şi scă şi repare bisericile şi s-a abrogat legea care pedepsea cu moar-De mahomedanii care ar trece la creştinism. Se asigura totodată DUirea clerului în aşa fel ca să se evite abuzurile în perceperea or. Creştinii puteau fi admişi în funcţiile de stat, precum şi în şco-;ivile şi militare ale Imperiului otoman. S-a impus, însă, serviciul ar şi creştinilor, de care mai înainte erau scutiţi. Aceste promisiuni ămas doar drepturi nominale, căci, în realitate, nu s-au respectat. !n aprilie 1857, Poarta Otomană a cerut Patriarhiei de Constanti-l să numească un consiliu provizoriu spre a alcătui un proiect de pentru administrarea bisericească în spiritul dispoziţiilor din edic-nperial «Hatti-Humayium» din 1856.

\stfel s-a alcătuit *Legea din ianuarie 1860,* după care s-a condus arhia Ecumenică pînă la tratatul de pace dintre Grecia şi Turcia, 4 iulie 1923, de la Lausanne — Elveţia.

Această lege, în şapte capitole cuprinde hotărîri referitoare la ale-t şi întronizarea patriarhului ecumenic, a mitropoliţilor şi episcopi-a organizarea Sinodului patriarhal compus din patriarh şi 11 miliţi, la alegerea unui consiliu mixt de clerici şi mireni, alcătuit din arh, trei mitropoliţi şi opt mireni, care să se ocupe de veniturile eltuielile Patriarhiei, la raporturile patriarhului cu mitropoliţii şi Dpii sufragani, la organizarea mînăstirilor, la salarizarea clerului demnitarilor patriarhali.

^a începutul anului 1867, grecii din insulă Creta s-au răsculat. Pen-potoli lucrurile, sultanul Abdul-Aziz (1861—1876) acordă insulei, n-a putut obţine încorporarea la noul stat grec, un *regulament ic,* un fel de constituţie.

Cererea Bisericii bulgare din 1859 de a crea un exarhat indepen- şi alungarea ierarhilor greci din Bulgaria a complicat şi îngreuiat situaţia Patriarhiei Ecumenice. Cum se ştie, la insistenţa contelui iev, reprezentantul Rusiei pe lîngă Poarta otomană, sultanul Abdul- printr-un firman publicat la 12 martie 1870, a recunoscut bulga- *înfiinţarea exarhatului,* iar aceştia, la 23 februarie 1872, şi-au ales imul lor exarh. /

n Sinodul întrunit la Constantinopoi în septembrie-octombrie 1872, »rhii Răsăritului, anume cei din Constantinopoi, din Alexandria, hia (fără patriarhul Chirii al II-lea al Ierusalimului (1845—1872) liepiscopul Ciprului) au respins cererea bulgarilor, acuzînd Biserica ră de *filetism = iubire exagerată de neam,* şi au declarat-o schis-ă. Prin ieşirea Bisericii bulgare de sub jurisdicţia Patriarhiei Ecu-:e, autoritatea acesteia s-a restrîns şi mai mult.

biserica bulgară a rămas în situaţia de «schismă» din 1872 pînă februarie 1945, cînd patriarhul

Războiul ruso-româno-turc din 1877—1878, încheiat mai întîi prin pacea de la San Stefano din 19 februarie/3 martie 1878, apoi prin pacea de la Berlin din 1/13 iulie 1878, a adus însemnate modificări în situaţia Patriarhiei Ecumenice.

Astfel, în 1879 Tesalia şi o parte din Epir s-au unit cu Grecia, iar mitropoliile de aci au intrat în 1881 sub jurisdicţia Bisericii Greciei.

Patriarhul ecumenic Ioakim, III (1878—1884 ; 1901—1912) a acordat Bisericii sîrbe, la 20 octombrie/l noiembrie 1879, autocefalia bisericească, fapt care a contribuit la restrîngerea şi mai mare a jurisdicţiei Patriarhiei Ecumenice.

România, obţinînd recunoaşterea independenţei sale politice prin pacea de la Berlin din 1/13 iulie 1878, a luptat pentru recunoaşterea independenţei sale religioase sau a autocefaliei bisericeşti. Aceasta a fost declarată prin *Decretul organic* din 3 decembrie 1864, promulgat de domnitorul Alexandru Ioan Cuza (1859—1866), dar abia după douăzeci de ani Patriarhia Ecumenică a recunoscut *autocefalia Bisericii Qrtodoxe Române,* prin tomosul sinodal acordat ei, la 25 aprilie 1885, de patriarhul Ioakim IV (1884—1885), Biserica română devenind de acum înainte Biserică soră a Patriarhiei Ecumenice. Prin acordarea autocefaliei Bisericii române, jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice s-a micşorat foarte mult, iar situaţia ei materială s-a îngreuiat, dat fiind că Ţara Românească şi Moldova au fost secole de-a rîndul susţinătoarele şi sprijinitoarele Patriarhiei de Constantinopol, precum şi ale celorlalte Patriarhii apostolice, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim.

în 1898, insula Creta a obţinut autonomia politică în cadrul imperiului otoman, iar în 1913, a fost anexată la Grecia. Din punct de vedere religios, însă, Biserica Cretei a rămas mai departe sub jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice, pînă la 28 februarie 1967, cînd Sinodul patriarhal din Constantinopol, prin decizia nr. 283, i-a *acordat autonomia.*

Prin acordul încheiat la 8/12 martie 1908, între guvernul Greciei şi Patriarhia Ecumenică, Biserica Greciei şi-a extins jurisdicţia asupra comunităţilor greceşti din Europa, cu excepţia Veneţiei, care a rămas mai departe sub jurisdicţia Patriarhiei de Constantinopol, precum şi asupra comunităţilor greceşti din cele două Americi.

La acest acord s-a renunţat, însă, la 1/14 martie 1922, cînd patriarhul ecumenic Meletie IV Metaxakis (1921—1923) a supus din nou comunităţile greceşti din Europa, America, Australia şi Noua Zeelandă jurisdicţiei Patriarhiei Ecumenice, sub care acestea au rămas pînă astăzi.

Unele schimbări în viaţa Patriarhiei Ecumenice au adus şi războaiele balcanice din anii 1912—1913, duse de Alianţa balcanică, formată din : Bulgaria, Serbia, Grecia şi Muntenegru, contra Imperiului otoman, pentru eliberarea popoarelor lor.

La 28 noiembrie 1912, în Congresul naţional din oraşul Vlore, Albania s-a proclamat independentă.

Primul război balcanic din 1912 s-a încheiat prin pacea de la Londra din 30 mai 1913, prin care s-a consfinţit victoria Alianţei Balcanice asupra Turciei şi s-a recunoscut independenţa Albaniei.

Cel de al doilea război balcanic, din 19i3, s-a

încheiat prin pacea de la Bucureşti, din 28 iulie/10 august 1913, în care Greciei i-a revenit

dul Macedoniei şi vestul Traciei, Serbiei nordul Macedoniei, iar Turcia rămas cu Tracia răsăriteană şi oraşul Adrianopol.

Cu toate că Macedonia şi nordul Greciei au intrat în componenţa îtului grec, Patriarhia Ecumenică şi-a păstrat totuşi jurisdicţia asupra lor patruzeci de mitropolii din Macedonia şi nordul Greciei pînă în 28, cînd, printr-un nou acord, aceste eparhii au trecut definitiv sub risdicţia Bisericii Greciei.

în urma războiului balcanic din 1913, Patriarhia Ecumenică şi-a tins jurisdicţia şi asupra celor douăzeci de mînăstiri din Muntele ;hos, centru monahal interortodox, iar teritoriul a fost anexat Greciei. ile douăzeci de mînăstiri principale sînt următoarele : Lavra Sfîntului ;anasie, Vatoped, Ivir, Hilandar (sîrbă), Dionisiu, Cutlumuş (care a 3t a Ţării Româneşti), Pantocrator, Xiropotam (Seou), Zografu (bul-ră), Dohiar, Caracalu, Filotei, Simonpetra, Sfîntul Pavel, Stavronichita, înofon, Grigoriu, Esfigmenu, Sfîntul Pantelimon sau Rossicon (rusă) Costarnonit.

Aceste douăzeci de mînăstiri, dintre care 17 aparţin călugărilor sci, una sârbilor, una bulgarilor, una ruşilor, la care adăugăm şi schi-rile româneşti Prodromul şi Lacu, formează o federaţie sau republică)nastică condusă de un consiliu cu reşedinţa la Karya, capitala pe-isulei, după un statut promulgat în 1926 şi un regulament din 1930.

în timpul primului război mondial (1914—1918), Patriarhia Ecume-:ă a trecut prin mari dificultăţi, pentru că Imperiul otoman s-a ală-rat de la 23 noiembrie 1914 Puterilor centrale, Germania şi Austro-îgaria, în timp ce Grecia s-a alăturat, din 1917, Puterilor Antantei : anta, Anglia şi Rusia. Intre 1920 şi 1923, Constantinopolul a fost ocu-t de armatele aliate franco-engleze şi se spera că Constantinopolul şi tedrala Sf. Sofia vor fi redate Bisericii ortodoxe, dar pînă la urmă îastă speranţă nu s-a realizat.

Potrivit prevederilor tratatului de pace de la Sevres, Franţa, din august 1920, Smirna (Izmir) cu teritoriul înconjurător şi malul eu-oean al Dardanelelor au fost atribuite Greciei, care luptase alături de terile Antantei.

Războiul greco-turc, din 1919—1922, a înlăturat, însă, hotărîrile itatului de pace de la Sevres, fiind cîştigat de Turcia. Sub conducerea ului conducător al Turciei contemporane, Mustafa Kemal Ataturk S81—1938), situaţia Patriarhiei Ecumenice a fost dintre cele mai grele, urma victoriei Turciei asupra Greciei, s-a procedat în 1922 la un limb masiv de populaţie între grecii din Asia Mică, cei mai mulţi î provincia Trebizonda şi din jurul oraşului Smirna, cu turcii din îcedonia şi Tracia. Au fost acum ucişi sau expulzaţi peste un milion jumătate de greci, încît numărul credincioşilor din Patriarhia Ecume-:ă s-a micşorat foarte mult.

Tratatul de pace de la Lausanne, din 24 iulie 1923, încheiat între ecia şi Turcia, semnat şi de Anglia, Franţa şi Italia, a anulat prevederile favorabile Greciei din tratatul de pace de la Sevres, din 10 august 1920, dar, la insistenţele puterilor europene, îndeosebi ale lordului N. Curzon (1859—1925), ministrul de externe de atunci

al Marii Bri-

tanii, s-a hotărît menţinerea mai departe a Patriarhiei Ecumenice în Constantmopol, la locul ei istoric de peste un mileniu şi jumătate. S-au luat, însă, patriarhului ecumenic prerogativele sale politice şi juridice pe care ie avea în calitate de «etnarh» asupra creştinilor din Imperiul turc, acordate în 1454 de sultanul Mahomed II «Cuceritorul» (1451— 1481) şi i s-au lăsat numai prerogativele sale religioase, hotărîre care se menţine în vigoare pînă azi.

Sfînta Sofia, catedrala Patriarhiei Ecumenice, prefăcută în moschee la 29 mai 1453, a devenit, din 1924, muzeu naţional turc. Prin decretul din 3 decembrie 1934 reformatorul revoluţionar al Turciei moderne, Kemal Atatiirk (1923 — 10 noiembrie 1938) a interzis purtarea costumului preoţesc, cu excepţia patriarhului ecumenic.

Conflictul ivit între grecii din insula Cipru, după 1950, care reprezintă 77,3% din populaţie şi turcii din Insulă, care reprezintă 18,2% din totalul populaţiei de peste 700.000 locuitori, a creat o situaţie dificilă şi grecilor din Constantinopol, cei mai mulţi fiind siliţi să părăsească oraşul.

Acordarea autocefaliei Bisericii Albaniei, la 12 aprilie 1937, restrîns din nou jurisdicţia Patriarhiei de Constantinopol. în prezent Patriarhia de Constantinopol are un număr mic de credincioşi circa 10.000 de greci, la o populaţie de peste 2 milioane locuitori cît an Constantinopolul. Ea are, totuşi, sub jurisdicţia ei, peste 4 milioane de credincioşi, datorită mitropoliilor din insulele Dodecanezului şi mitropoliilor din Europa, America, Africa, Australia, Noua Zeelandă şi Extrema Orient, în majoritate greci, împărţiţi în 40 de dioceze cu peste 60 de episcopi şi mitropoliţi şi peste 1.500 de preoţi, despre care vom vorb la capitolul diasporei ortodoxe.

Menţionăm că la 6 septembrie 1955 Patriarhia Ecumenică a avu foarte mult de suferit din cauza unei manifestaţii făcută de turcii dir Constantinopol şi din alte oraşe, contra grecilor şi creştinilor, luînd CÎ pretext faptul că Grecia dorea anexarea insulei Cipru. într-o singuri noapte au fost 'devastate, incendiate şi jefuite peste 60 de biserici dir cele 80 existente în Constantinopol, unele dintre ele monumente istorice din vremea perioadei bizantine, atingînd pagube de peste 50 milioani lire sterline.

între timp, relaţiile dintre Grecia şi Turcia s-au ameliorat şi o daţi cu acestea s-a ameliorat simţitor şi situaţia Patriarhiei Ecumenice.

In Republica turcă, Patriarhia de Constantinopol are următoarelt mitropolii: 1. *Arhiepiscopia Constantinopolului;* 2. *Mitropolia Calcedo nului,* care are zece comunităţi, zece preoţi, şapte şcoli, şase organizaţi de binefacere şi trei asociaţii culturale ; 3. *Mitropolia de Derkos,* car are cinci comunităţi, cinci preoţi, patru şcoli, douăzeci organizaţii de bi nefacere şi treizeci societăţi culturale ; 4. *Mitropolia insulelor Prinkipoi* care are patru comunităţi, cinci preoţi, patru şcoli, două organizaţii d binefacere şi trei societăţi culturale ; 5. *Mitropolia de Imbros şi Tene dos,* care are 12 comunităţi, 12 preoţi, opt şcoli şi patru societăţi cui turale.

In afara graniţelor Turciei, se află sub jurisdicţia Patriarhiei de Constantinopol mînăstirile Muntelui Athos, încadrate din 1913 la teritoriul Greciei şi Biserica insulelor Dodecanez, cu reşedinţa la Rodos, împărţite în cinci mtiropolii : Rodos, Kos, Karpatos, Kasos şi Leros. Menţionăm că insulele Dodecanezului au fost luate de Italia în urma războiului italo-turc din 1911—1912, dar au revenit Greciei după al doilea război mondial (1939—1945), prin tratatul de pace de la Paris din 10 februarie 1947. Mănăstirea Sfîntul Ioan Evanghelistul din insula Pat-mos încadrată la Grecia a depins totdeauna de Patriarhia Ecumenică. Tot sub jurisdicţia Patriarhiei de Constantinopol se află din 1908 şi Biserica insulei Creta, care, din 28 februarie 1967, a obţinut *autonomia,* arhepiscopul avînd reşedinţa în oraşul Heracleion. Biserica insulei Creta are în prezent aproape 600 de mii de credincioşi, 200 de biserici, peste 200 de preoţi.

Patriarhia de Constantinopol s-a bucurat de-a lungul secolelor şi se D'ucură şi astăzi de mare vază şi cinstire în lumea ortodoxă, fiind cen-;rul spiritual al Ortodoxiei, cinstit şi de celelalte Biserici creştine din urne. Ea a dat lumii ortodoxe şi creştinătăţii în general o serie de în-lemnaţi ierarhi în secolele XIX şi XX, dintre care amintim pe următo-■ii : Grigorie V, spînzurat la 10 aprilie 1821 la poarta Patriarhiei, în impui revoluţiei greceşti ; Constantin I Sinaitul (1830—1834), fost călu-;ăr la Muntele Sinai, cu studii în Rusia, un erudit, cum lasă să se vadă a tratatul său *Contra armenilor;* Antim VI (1845—1848; 1853—1855), unoscut prin *Enciclica* de la 6 mai 1848, alcătuită ca răspuns în nume-2 patriarhilor ortodocşi de Răsărit la enciclica papei Plus IX (1846—878) : *Ad Orientales, in Suprema Petri Sede,* din 6 ianuarie 1848, prin are invita Bisericile ortodoxe la unirea cu Roma ; Gherman IV, întemeietorul Şcolii din Halki şi a unui spital în Constantinopol ; Ioachim I (1878—1884 ; 1901—1912), apărătorul neînfricat al creştinilor şi mare ditor şi restaurator de biserici ; Antim VII (1895—1896), cunoscut prin *nciclica sinodală* din 1895, prin care a răspuns enciclicii papei Leon III (1878—1903) : *Praeclara gratulationis,* din 20 iunie 1894, prin care vita pe ortodocşi «să se întoarcă la Roma».

Merită, de asemenea, să fie scoasă în relief figura patriarhului thenagoras I (1949—1972), care a depus eforturi lăudabile pentru întărea Ortodoxiei prin convocarea conferinţelor de la Rodos din 1961, '62 şi 1964, precum şi prin vizitele făcute diferitelor Biserici Ortodoxe, r pe scară mai largă, pentru deschiderea sa faţă de Biserica vechilor-tolici, Biserica romano-catolică şi Bisericile protestante. întîlnirea sa [1] la Ierusalim, din 4—6 ianuarie 1964, cu papa Paul VI, apoi călătoria la Roma, dintre 26—28 octombrie 1967, ca răspuns la vizita făcută papa Paul VI la Constantinopol şi Efes, între 25—26 iul:e 1967, au ?at o atmosferă de destindere între Biserica ortodoxă şi Biserica ro-mo-catolică şi posibilitatea ca din 1968 să se înceapă pregătirea unui ilog teologic între aceste două mari Biserici. Patiarhului Athenagoras e datoreşte iniţiativa prin care s-a ajuns să se înfăptuiască în 1965, în ipul Conciliului Vatican II, ridicarea reciprocă a anatemelor din 1054, n acte simbolice publice, concomitente la Roma şi Constantinopol,

săvîrşite de cei doi lideri ai creştinătăţii răsăritene şi apusene : Patria) hui ecumenic Athenagoras I şi Papa Paul al Vl-lea.

b) Patriarhia Alexandriei. în secolul XVIII şi XIX, Patriarhia Al< xandriei, formată mai mult din greci, s-a aflat într-o situaţie dificilă.

La 1798, generalul Napoleon Bonaparte debarcă cu armata sa î Egipt, pe care-1 ocupă pînă la 1801, cînd englezii debarcă la Abuk 30.000 soldaţi, sub conducerea generalului Abercombie, silind pe france: să părăsească Egiptul.

în prima jumătate a secolului XIX, Egiptul încearcă să se eliberez de dominaţia turcă. Lupta de eliberare a început sub guvernatori Mehmet Aii, de origine albanez, care, în două războaie, în 1832—183 şi 1839—1841, a încercat să scoată Egiptul de sub dominaţia turci dar, prin tratatul încheiat la 13 iulie 1840 între înalta Poartă, Anglii Rusia şi Prusia, el a trebuit să recunoască suzeranitatea sultanului Tui ci ei. Obţinu în schimb *autonomia* Egiptului şi dreptul de a fi socoti fondatorul unei noi dinastii. El a înţeles că o colaborare cu europen e necesară şi de aceea a acordat oarecari drepturi creştinilor : copţilo mai multe, iar creştinilor ortodocşi, în majoritate greci, mai puţine.

Pe la 1845 Patriarhia Alexandriei avea abia 1750 de credincios
majoritatea greci, un patriarh, un episcop şi 50 de clerici, aproape to' călugări. \

Singurele ajutoare pentru patriarhia Alexandriei veneau din Ru sia şi din Principatele Române, unde avea moşii de la mînăstirile în chinate, pentru care a avut unele procese cu călugării din mînăstire Sf. Ecaterina din Muntele Sinai şi cu Patriarhia Ecumenică de Con stantinopol. Pe la 1850, grecii din Patriarhia Alexandriei aveau 10 bi serici şi două mînăstiri, una la Cairo şi alta la Alexandria.

Sub urmaşii lui Mahomed Aii : Abbas I (1849—1854), Said (1854-1863), Ismail Paşa (1863—1879), care a luat titlul de «Kediv» = «Vice rege», creştinii ortodocşi s-au bucurat de., libertate. Egiptul cunoaşt acum o importanţă tot mai mare pentru că în 1869 s-a inaugurat des chiderea Canalului de Suez, construit sub conducerea francezului Fer dinand de Lesseps (1805—1894), scurtîndu-se astfel calea maritimă în tre ţările Europei occidentale şi ţările Asiei, îndeosebi ale Extremulu Orient.

în timpul «Kediv»-ului Mohamed Tewfik (1879—1892), Angli profitînd de revolta militară a lui Arabi-Bey (8 sept. 1881), ocupă Egip tul în septembrie 1882, prin amiralul Seymour, şi—1 supuse vasalităţi sale. Creştinii s-au bucurat de libertate şi sub urmaşii acestuia, Abb al II-lea Hilmi (1892—1914) şi Husein Kamil (1814—1917).

Trebuie să menţionăm că prevederile Hatti-Şerifului de la Ghiil Hane, dat de sultanul Abdul-Megid (1839—1861) la 3 noiembrie 1 şi ale edictului Hatti-Humayium dat de acelaşi sultan la 18 februari 2 martie 1856, pentru respectarea libertăţii, a persoanei şi a bunuriloi creştinilor, s-au aplicat mai corect în Egipt, întrucît, această ţară fiinc la periferia Imperiului otoman, turcii aveau mare interes ca aci să fie linişte şi pace.

La începutul primului război mondial, Anglia a pus Egiptul, la 18 decembrie 1914, printr-un act unilateral, sub protectoratul său «pentru durata războiului». Starea de protectorat asupra Egiptului a fost recunoscută prin art. 147 al tratatului de pace de la Versailles din 28 iunie 1919.

Nemaiputînd face faţă revendicărilor puternicei mişcări naţionale egiptene, Anglia declară la 27 februarie 1922 că renunţă la protectoratul său asupra Egiptului şi-i acordă *independenţa.* îşi menţinu totuşi dreptul de control asupra căilor de comunicaţie, îndeosebi asupra Canalului Suez, asupra apărării Egiptului şi a intereselor lui externe, asupra Sudanului şi a europenilor din Egipt.

La 16 martie 1922, sultanul Egiptului, Fuad I (1917—1936), care preluase conducerea politică din 1917, proclamă independenţa ţării şi luă titlul de rege. Egiptul deveni astfel o monarhie constituţională. Această formă de guvernămînt dură şi sub fiul său Faruk (1936—1952) pînă în iulie 1952, cînd acesta a fost silit să abdice.

La 18 iunie 1953 regimul monarhic a fost desfiinţat, iar Egiptul s-a proclamat republică.

Patriarhia ortodoxă greacă de Alexandria îşi întinde jurisdicţia ei asupra Egiptului şi a celorlalte ţări din întreaga Africă, avînd în total Dpt mitropolii, peste 200.000 de credincioşi, 11 eparhii, 13 episcopi şi 160 de parohii.

în Egipt are patru mitropolii : Alexandria, Cairo, Port Said, Isma-lia, cu 105.000 credincioşi (85.000 greci, 20.000 arabi). în ţările din res- . ui Africii, Nubia, Etiopia, Libia, Tunisia, Africa apuseană şi răsăriteană, Africa Centrală, Africa de Sud, Kenya, Tanganica, Zanzibar, Congo ş.a e află peste 95.000 de ortodocşi. în aceste ţări, patriarhia Alexandriei iesfăşoară o frumoasă activitate misionară.

c) Patriarhia Antiohiei. Biserica Antiohiei este întemeiată înainte e anul 50 d.Hr. şi se bucură pînă azi de mare preţuire în sînul Orto-oxiei. Se cunoaşte că p"entru prima dată în Antiohia urmaşii lui Iisus [ristos au primit numele de creştini = /pioxiavoî (Fapte XI, 26). Ea a "ecut sub diferite stăpîniri politice în decursul istoriei ; sub arabi, în-■e 658 şi 969; sub bizantini între 969—1085; sub turci între 1085—)98 ; sub cavalerii franci ai Apusului, între 1095—1268 ; din nou sub ■abi, între 1268—1517 ; apoi sub turci, între 1517—1920.

Prin pacea de la San Remo, oraş în nordul Italiei (Liguria), din 19— » aprilie 1920, Siria a trecut sub protectoratul Republicii Franceze, ib care a rămas pînă la 22 noiembrie 1943, cînd Siria şi Libanul au)ţinut independenţa.

Din secolul XVI, reşedinţa patriarhiei de Antiohia s-a mutat la amasc, în capitala Siriei. în secolele XVI şi XVII patriarhii Antiohiei fost sirieni.

De la 1724, patriarhia de Constantinopol a impus numai alegerea or patriarhi greci, fapt care a provocat mare tulburare între ierarhii abi şi cei greci.

începînd din 1885, sirienii ortodocşi, supăraţi şi jigniţi să aibă la îducerea Bisericii lor numai patriarhi greci, au încercat să impună

aJegerea unui patriarh sirian. Patriarhul grec Spiridon (1894—1898) fost depus, iar la începutul anului 1899 şi-au ales ca patriarh pe Mele tie Dumani (1899—1906), sirian de origine. De atunci, toţi titularii p£ triarhiei de Antiohia sînt sirieni : Grigorie IV Haddad (1906—1930) Alexandru III (1931—1958) ; Teodosie VI (1958—1970) ; Ilie IV (înscău nat la 25 sept. 1970 — f 21 iunie 1979) ; Ignatie IV Hazim (8 iuni 19jg . _] 26 iunie 1980).

In timpul stăpînirii arabe, 658—969 şi 1268—1517 şi a stăpînir; turceşti 1517—1920, situaţia creştinilor ortodocşi sirieni şi greci a fosj foarte grea. Sirienii şi-au uitat limba lor şi azi ei vorbesc limba arabi

Pe la 1860, sate şi cartiere întregi din oraşele Siriei şi Libanulu au fost devastate şi arse de populaţia fanatică a druzilor musulman din Liban.

Sub mandatul Franţei, 1920—1943, care proteja pe catolici, sirieni ortodocşi au avut de suferit nu numai de la musulmani, ci şi din cauz; propagandei catolice, făcută prin misiuni şi şcoli, iar din secolul Xl> au suferit şi din partea propagandei protestante.

Patriarhia ortodoxă de Antiohia îşi întinde în timpul nostru jurisdicţia peste Siria, Liban şi ţările vecine din Orientul Apropiat. Ea are un număr de aproape 600.000 de credincioşi, 20 de eparhii, 24 de epis-copi, 520 de parohii, 450 de preoţi în Orientul Apropiat şi America.

în Orientul Apropiat are peste 360.000 de credincioşi grupaţi în şase eparhii în Siria, iar 140.000 de ortodocşi, grupaţi în şase eparhii, în Liban. Alţi credincioşi ortodocşi arabi se găsesc răspîndiţi în Irak, Iran şi Kuweit şi un număr mic în Turcia.

d) Patriarhia Ierusalimului. Biserica Ierusalimului a ocupat totdeauna o poziţie specială în sînul creştinismului, pentru că ea este mama tuturor Bisericilor creştine din lume. Prin canonul 28 al Sinodului IV ecumenic de la Calcedon, din 451, Biserica Ierusalimului a fost ridicată la rangul de patriarhie.

De-a lungul istoriei, Palestina şi Ierusalimul au suferit numeroase ocupaţii şi dominaţii persane, arabe, turceşti şi creştine. Astfel, în anul 614, perşii au cucerit Palestina şi Ierusalimul, rămînînd sub dominaţia lor pînă în 629, cînd Oraşul sfînt a fost recucerit de împăratul Heraclie a] Bizanţului (610—641), dar, abia scăpaţi de perşi, peste Ierusalim şi Palestina au venit arabii care au cucerit Ierusalimul în 637. în anul 1078, turcii au cucerit Ierusalimul de la dinastia arabă a Fatimizilor din Egipt, care l-au păstrat pînă la 1098, cînd a trecut din nou sub stă-pînirea Egiptului. La 15 iulie 1099, Oraşul Sfînt a trecut sub stăpînjrea cavalerilor franci din Cruciada I-a (1096—1099), care l-au putut menţine pînă la 1187, cînd a fost cucerit de sultanul Saladin al Egiptului (1171—1193). Prin tratatul încheiat la 11 februarie 1229 la Jaffa, între sultanul Malik al Kamil (1218—1238) al Egiptului şi împăratul Germaniei Frideric al II-lea (1215—1250), Ierusalimul a fost cedat francilor, care l-au păstrat pînă în 1244, cînd a încăput din nou în mîinile arabilor pînă în secolul XVI. între 1520 şi 1917, Ierasalismul şi Palestina au trecut sub dominaţia turcilor.

In timpul primului război mondial (1914—1918), englezii au ocupat Palestina şi Ierusalimul la 9 decembrie 1917.

încă înainte de cucerirea Palestinei, Anglia s-a angajat la 27 noiembrie 1917, prin declaraţia Balfur, «de a privi favorabil înfiinţarea unui cămin naţional în Palestina pentru poporul iudeu şi ea vrea să folosească eforturile ei în acest scop».

Tratatul de pace de la Sevres, din 10 august 1920, prin art. 88, a acordat Angliei protectoratul asupra Palestinei şi a Locurilor Sfinte : Ierusalim, Betleem, Nazaret ş.a., pe care 1-a păstrat pînă la 14 mai 1948.

La 25 noiembrie 1947, prin votul Organizaţiei Naţiunilor Unite, a luat fiinţă statul Israel, care şi-a proclamat oficial independenţa la 18 martie 1948. Situaţia Ierusalimului a fost dintre cele mai grele, deoarece între anii 1947—1967 frontiera israeliano-arabă trecea prin mijlocul Ierusalimului, oraşul fiind împărţit în două sectoare : iordanian şi isra-elian. în prezent, Ierusalimul se găseşte în întregime în statul Israel.

în 1967 a izbucnit un nou război israelo-arab, în ziua de lom Ki-pur, care, deşi s-a terminat repede, nu s-a încheiat printr-un tratat de pace între Israel şi statele arabe din jur.

Pentru ocrotirea Locurilor Sfinte şi apărarea Ortodoxiei în Orientul Apropiat, Rusia ortodoxă a înfiinţat în 1882, *Societatea imperială ortodoxă a Palestinei*.

în Patriarhia Ierusalimului, încă din secolul al XlX-lea a început o luptă între clerul grec şi clerul arab, care nu s-a terminat nici astăzi, în urma revoluţiei «Junilor turci» de la Constantinopol, din iulie 1904, arabii ortodocşi din Palestina au cerut dreptul legitim de a participa la conducerea Patriarhiei Ierusalimului întrucît ei constituie marea majoritate a populaţiei creştine ortodoxe din Palestina. Cererea lor, însă, a fost respinsă de *Frăţia Sjîntului Mormînt,* organizaţie grecească, existentă din secolul XVI, mai precis din 1543, de la începutul păstoriei patriarhului Gherman (1543—1579), grec de origine. în 1911, «Junii turci» au impus la conducerea patriarhiei Ierusalimului un consiliu mixt arabo-grec, dar grecii s-au opus şi au păstrat mai departe conducerea numai pentru ei, referindu-se la edictele şi berat-ele sultanilor turci din 1520, 1861 şi 1875.

în răstimpul anilor 1920—1948 s-au dus tratative între arabii ortodocşi şi greci. O comisie numită Bertram-Young a fost numită de guvernul englez pentru a studia la faţa locului revendicările arabilor ortodocşi, dar, deşi concluziile ei erau favorabile arabilor ortodocşi, ele nu s-au aplicat din cauza opoziţiei ierarhiei greceşti.

Jurisdicţia patriarhiei de Ierusalim se întinde în prezent asupra Palestinei, Iordaniei şi a mînăstirii Sf. Ecaterina din Muntele Sinai. •

în prezent, patriarhia ortodoxă a Ierusalimului are circa 80.000 de credincioşi, trei eparhii, 13 episcopi, 60 parohii, 68 preoţi greci şi arabi, şi peste 50 de călugări.

Organizaţia «Frăţia Sfîntului Mormînt», formată din 80 de membri, majoritatea greci, administrează 40 de mînăstiri şi biserici. Dintre bisericile mai însemnate amintim : biserica Sfîntului Mormînt, biserica Sfînta Melania Romana, biserica Sfinţilor Constantin şi Elena, unde se

alia locul de reşedinţă al patriarhului şi al membrilor Sfîntului Sinod, în restul Palestinei mai importante sînt : Mînăstirea Sfîntul Sava de lîngă Ierusalim şi biserica Naşterii Domnului din Betleem.

Ultimul patriarh decedat a fost Diodor, ales la 16 februarie 1981 întronizat la 1 martie 1981. Actualul patriarh întronizat este Barto-lomeu. Trebuie să menţionăm că majoritatea episcopilor de la Ierusalim n-au eparhie, ci sînt numai titulari, fac parte din Sfîntul Sino şi participă la slujbe.

e) Arhiepiscopia Muntelui Sinai. De patriarhia Ierusalimului depinde în prezent şi Arhiepiscopia Muntelui Sinai, redusă doar la slujitorii mînăstirii Sfînta Ecaterina, zidită în 527 de împăratul Justinia cel Mare (527—565), cuprinzînd în prezent 20 de călugări şi personalul ajutător din două sate vecine.

In decursul timpului, jurisdicţia Arhiepiscopiei Muntelui Sinai întindea nu numai asupra mînăstirii Sfînta Ecaterina, ci şi asupra Unor mînăstiri şi metocuri din afară, ca : Et-Tor, Cairo, insula Creta şi în alte părţi.

Autocefalia Arhiepiscopiei Muntelui Sinai a fost deseori contestate de patriarhia Ierusalimului. Patriarhul de Constantinopol a recunoscui autocefalia ei în 1575, apoi cei patru patriarhi ai Răsăritului au recunoscut-o din nou în 1782. Sinodul de la Ierusalim din 5 septembrie 1861 a desfiinţat autocefalia arhiepiscopiei Muntelui Sinai şi a pus-o din noi sub jurisdicţia patriarhiei Ierusalimului, sub care a rămas pînă azi.

B I B L I O G R A F I E

Pentru Bisericile Ortodoxe

V. Pari. Ia *«grande Chiesa» (bizantina, L'ambito ecclesiale dell'Ortodoxia* Brescia, 1981, 436 p.; Hans Georg Beck, *Geschichte der Orthodoxen Kiiche im by zcmtinischen Reich (Die Kiiche in ihrei Geschichte), Bd. L, Lieierung,* D. I. Gotinger 1980 j J. E. Anastasiou, I'axopta -u-îj? 'Exv.Aiiaîas, ed. 2-a, t. 1—II, Tesalonic, 1978—1979 647 şi 635 p.; M. Costa de Beauregard—I. Bria — De Foucauld, *L'Orthodoxie, hie ei demain,* Paris, 1979; P. Evdokimov, *L'Orthodoxie,* 2-e ed., Paris, 1979; I. Timkc *Creştinătatea orientală. Bisericile orientale.* Cu colaborarea lui N. Molnar, în un gureşte, Budapesta, 1974, 543 p.;' P. Kawerau, *Das Christentum des Ostens,* Stuttgart 1972 ; J. Madey, *Die Kirche des Ostens,* Fribourg (Suisse), 1972 ; Idem, *Die Ostkircht unsere Nachbarn,* Koln, 1964; E. von Ivanka, *Handbuch der Ostkirchenkunde,* Diis seldorf, 1971 ; Fr. Heiler, *Die Ostkirche,* Munchen, 1971 ; *Les Eglises orthodoxes hie et aujourd'hui,* 2-e ed., Paris, 1969; Idem *The Orthodox Church,* London, 1963; . Gouillard et Olivier Clement, *Orthodoxe (Eglise)* în «Encyclopaedia Universalis t. 12, Paris, 1968, p. 254—264 ; cu bună bibliografie; O. Clement, *L'Orthodoxie* (col «Que sais-je»), Paris, 1961 ; Aziz S., Atiya, *A History oi Eastem Christianity,* Lon don, 1968; T. Ware, *L'Orthodoxie, l'Eglise des sept Conciles oecumeniques,* Pari: 1968; trad. din englezeşte, *The Ortodox Church,* London, 1963; B. Spuler, *Geger wartslage der Ostkirchen in ihrer nationalen und staatlichen Umwelt,* 2-e Auflag< Frankfurt am Main, 1968; B. Sartorius, *L'Eglise Orthodoxe,* Paris, 1963, N. J. Par tifzopoulos, *Church and Law in the Balcan Peninsula during the ottoman Rh* Thessaloniki, 1967; M. Rinvolucri, *Greek Orthodoxy today,* London, 1966; P. Bra siotis, Von *den griechischen Orthodoxie,* Wiirzburg, 1966; Idem, *Die Orthodo* Kirche in griechischen Sicht,* Bd. I—II, Stuttgart, 1959, 1960; G. Zananiri, Cafhoi *cisme oriental,* Paris, 1966; Idem, *Histoire de l'Eglise byzantine,* Paris, 1954; Stupperich, *Kirche im* Osfen, Gottingen, 1965; D. Colombo, Le *chicse separai d'Oriente,* Milano, 1964; Chr. Dahm, *Die Kirche im Osten.* Macht und *Pracht d(*

triarchen, I Bd., Offenbarung, 1964; Herbert Waddam, *Meeting the Orthodox iurch,* London, 1964 / C. Callinikos, *The Histoiy oi the Church,* New York, 1963; ;orge Every, *The Byzantine Patriarchat* (451—1204), London, 1962 ; A. Schmemann, *ie historical road oi Eastern Orthodoxy,* London, 1963; N. Zernov, *Eastein Cris-idom,* London, 1961 ; Idem, *The Church* of *eastern christians,* London, 1946 j Mi-î Şesan, *Die Orthodoxe Kirche vom Jahre 1054 bisheutzu.ta.ge,* în «Le monde re-eux», Lausanne-Lezay, 1962; A. Constantinopoulos, H. XP'<m«v''!"l 'ExicX^ata axis ;xeî SiJAoxpa-cUt, Atena, 1859; W. de Wries, *Der Christliche Osten in Geschichte id Gegenwart,* Wiirzburg, 1961 ; D. Attwater, *The Christian Churches oi the East,* voi., London, 1961 ; Idem, *The dissident Eastern Churches,* London, 1937; B. hulze und J. Chrysostomos, *Die Glaubenswelt der ortohodosen Kirche,* Saltzburg, 31 ; Thomas Schreiber, *Le christianisme en Europe orientale,* Paris, 1961 ; J. Har-r, *Eine Geschichte der orthodoxen Kirche,* Miinchen, 1961 ; A. S. Hernandez, *lesias de Oriente, t.* I, Santander, 1959, 541 p.; t. II *Repertorio bibhograiico,* San-îder, 1963 ; B. Stefanidis, [1]E?(.*.Xi]jJia<mx'i] *'laxopia* aTc'cepxîî? u^XP[1] aijuepov ed. 2-a, Atena,)9, p. 188—744; Ger. Konidaris 'E*.xX*]aiaaTixij iatopîa, ed. 2-a, Atena, 1957 ; L.Zan-r, *Die Orthodoxe Kirche,* Stuttgart, 1957; P. Rondot, *Les chretiens d Orient,* Paris, 35; R. Janin, *Les Eglises orientales et Ies rits* onentaux, 4-e, ed., Paris, 1955; enadie (Arabagioglu), mitropolit de Heliopolis, *Istoria Patriarhiei ecumenice,* în îceşte, Atena, 1953; E. Benz, *Die Ostkirche im Lichte der protestantischen schichtsschreibung,* Tiibingen, 1952; R. M. French, *The Eastern Orthodox Church,* idon, 1951, ed. 4-a, London, 1964; H. Musset, *Histoire du christianisme, speciale-nt en Orient,* III, Harissa-Jerusalem, 1949; Ivan Snegarov, *Kratka istorija na 'remite pravoslavni ţărki — Scurta istorie a Bisericilor ortodoxe contemporane,* ia, 1946; M. Jugie, *Le schisme byzantin. Apercu historique et doctrinal,* Paris, H ; A. Fortescue, *The Eastern Orthodox Church,* London, 1939; F. Schultze, *Die Ihodoxe Kirche aut dem Balkan und Vorderasien. Geschichte, Lehre und Vertas-vg der Orthodoxen Kirche,* în «Ecclesia» (Eine Sammlung von Selbstdarstellungen Christlichen Kirchen, X), Leipzig, 1939; M. E. Posnov, *Istoria na Christianskata va* (- *Istoria Bisericii creştine,* t. II, Sofia, 1835.

Patriarhia de Constanlinopol

V. Pari, *La «grande Chiesa* bizantina. L'ambito ecclesiale dell'Ortodossia,* scia, 1981, 436 p.; J. Qudot, *Patriarchatus Constantinopolitani acta selecta,* na, 1941 ; Basil Istavridis, *Patriarhii ecumenici, 1860 — pînă azi,* în lb. greacă, . I, *Istorie.* Tesalonic, 1977, 694 p.; Idem, *Histoire du Patriarcat Oecumenique Constantinople,* în «Istina», Paris, 1970, nr. 2, p. 131—273; Idem, *Istoria Patri-iei Ecumenice,* în lb. greacă, Atena, 1967; Metropolite Maxime de Sardes, *Le riarcat oecumenique dans l'Eglise Orthodoxe,* Traduit du grec par J. Touraile, is, 1975; Steven Runciman, *The Great Church in captivity. A study ol Patriar-te oi Constantinople trom the* eve oi *Independence,* Cambridge, 1968; N. J. tazopoulos, *Church and Law in the Balcan Peninsula during the Ottoman Rule,* alonic, 1967 ; T6 Otxou(J.evir.6v naxpictpxeîov KcovaxavtivouîtoXewS *(Patriarhia Ecumeni-de Constantinopol),* număr special al revistei AIE6VEÎS *Hxiazii (—* Relaţii interna-tale), 1964—1965, nr. 7—8, 111 p; Recenzie pr. prol. I. Rămureanu, în «Ortodo->, XVIII (1966), nr. 1, p. 142—146; D. Mavropoulos, *Patriarhia Ecumenică, 1878 949,* în greceşte, Atena, 1960 ; Th. H. Papadopoulos, *Studies and Documents rela-< the History oi the Greek Church and People under turkish domination,* Bucu-ti, 1952 ; Ghenadie (Arabagioglu), Mitropolit de Heliopolis, *Istoria Patriarhiei Ecu*-li'ce, în lb. greacă, Atena, 1953, XIII, 445 p. j C-tin G. Papadopoulos, Les *privi*-:s du *Patriarcat Oecumenique. Communaute Grecque Orthodoxe dans l'Empire man,* Paris, 1924.

Pentru schisma Bisericii Bulgare: *Concillium Constantinopoli-im quo Bulgari dissidentes ab Ecclesia Orthodoxa damnatur, 1872, augusti 29/ embris 10,* la J. D. Mansi, J. B. Martin, L. Petit, *Collectio Conciliorum recentio-*

Ecclesiae Universalis, t. IX (XIV), în coli. Mansi, *Synodi Orier.tales,* 1860— l, Paris, 1911, col. 418—538; M. Ghedeon, "E7Ypa<pa Tiatptopxt'x-â xal oovo8i«â rcep! PooXfapixoO CTiT^naToS, Constantinopol, 1908.

Studii: Z. Marcova, *Mişcarea bisericească şi naţională bulgară pînă la răz-ii Crimeii,* în lb. bulgară, Sofia, 1076 ; A. Meininger, *Ignatiev and the establishment*

ol the Bulgarian exarchate, 1864—1872 ; Madison, 1970; Pr. St. Zancov, *Biserica Ortodoxă Bulgară de la eliberarea Bulgariei pină la vremea noastră,* în limba bulgară, Sofia, 1939.

Cercetători români

Pr. Milan Şesan, *Die Orthodoxe Kirche,* în «Le monde religieux» no 30. Lau-sanne-Lezay, 1969, cap. 3, 1700—1967; p. 108—126; Idem, *Probleme d'histoire* ec-*clesiastique dans Ies ouvrages des chercheurs orthodoxes roumains, în* «De la the-ologie orthodoxe roumaine des origines a nos jours», Bucarest, 1964, p. 103—120 j trad. din lb. rom., în «Bis. Ort. Rom.», LXXIX (1971), nr. 3—4, p. 382—394; Pr. prof. î. Răm ureanu, *La contribution des theologiens et des historiens de l'Eglise Orthodoxe Roumaine ă Ia connaissance du deveioppment historique de l'Eglise Orthodoxe,* în *«De la theologie orthodoxe roumaine des origines ă nos jours»,* Bucarest, 1964, p 85—103. Trad. din 1. rom. din «Ortodoxia», XXIII (1971), nr. 1, p. 11—26; Idem, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol şi celelalte Biserici Ortodoxe de Ia 1800 pină la recunoaşterea autocefaliei Bisericii noastre,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 935—960; Idem, *Bisericile* Ortodoxe cu *specială privire asupra Bisericii ortodoxe ruse,* în «Studii teologice», I (1949), nr.-l—2, p. 69—90; Adrian Popescu, *Situaţia creştinilor ortodocşi în Imperiul otoman în secolul al XIX-lea,* în «Studii teologice», VII (1955), nr. 7—8, p. 454—468; I. Crăciunescu, *Patriarhia Constantinopolei,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei» XXXV (1959), nr. 3—4, p. 261—266; Prof. prot. T. Titov, *Situaţia Bisericii ortodoxe orientale în prezent,* Chişinău, 1933; V. Pocitan, *Geneza demnităţii patriarhale şi patriarhalele Bisericii ortodoxe,* teză de doctorat, Bucureşti, 1926.

Patriarhia Alexandriei:

Hr. Papadopoulos, 'Iatopîct TÎJÎ 'Er.xXilaîa« 'AXe£<z\i5peîaî (62—1934), Alexandria, 1935; Klaus V/essel, *Christentum am Nil, Recklinghausen,* 1964; G. Mazaraikis, *liiserica ortodoxă din Egipt,* în lb. greacă, Alexandria, 1932.

S t u d i i în l i m b a r o m â n ă : Viorel Ionită, *Patriarhia Alexandriei din 1920 pină azi,* în «Biserica Ortodoxă Română», XC (1978), nr. 5—6, p. 631—636 s Pr. I. Răm ureanu, *Legăturile Patriarhiei de Alexandria cu Ţările Române,* în «Studii teologice», VIII (1966), nr. 1, p. 72—109; Idem, *Coniiguraţia actuală a creştinismului,* în «Studii teologice», I (1949), nr. 3—4, p. 119, 144; I(rineu) C(răciunaş), *Patriarhia Alexandriei,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XXXV (1959), nr. 5—6, p. 379—383; D. G. Ionescu, *Relaţiile ţărilor române cu patriarhia de Alexandria,* Bucureşti, 1935.

Pentru Patriarhia de Antiohia :

J. Hajjar, *Le christianisme* en *Orient, Etudes d'histoire contemporaine,* 1648-1969, Beyrouth, 1976; J. P. Alem, *Le Moyen-Orient* (Coli. Que sais-je ?), Paris, 1959; F. L. Huillier, Ie Moyen-Onenf *contemporain,* 1946—1958, Paris, 1959; Idem, fon-*daments historiques des problemes du* Moyen Orient, Paris, 1958; Arhimandrit Ci-prian Papadopoulos, *Ortodoxia în Orientul de mijloc,* în limba greacă, Alexandria, 1954; Gr. Papamihail şi G. Triandafilakis, 'Iatopia tî)î 'Exy.XTioiaî tijî ' (după notele mitropolitului Atenei Hr. Papadopoulos), Alexandria, 1951.

In limba română:

Samir Gholam, *Biserica Ortodoxă a Antiohiei: organizare şi funcţionare în prezent,* în «Studii teologice», XXVII (1975), nr. 1—2, p. 74—95; Mircea Păcurariu, *Legăturile ţărilor române cu patriarhia Antiohiei,* în «Studii teologice», XVI (1964), nr. 9—10, p. 593—621 ; Antim Nicov, *Ortodoxia în Syria şi la Locurile Sfinte,* 1936.

Pentru Biserica Ierusalimului:

M. Ma'oz, *Studies on Palestine during the Ottoman period,* Jerusalem, 1975;

N. Moschopoulos, Ia *Terre Sainte. Essai sur l'histoire politique et dîplomatique des Lieux Saints de la Chretiente,* Athenes, 1957 ; B. Collin, Ie *probleme jaridiquedes l-ieux Saints,* Paris, 1956; Idem. Ies *Lieux Saints,* Paris, 1948; T. E. Dowling, *The Orthodox Greek Patriarchate of Jerusalem,* London, 1913; Hr. Papadopoulos, "IotopCa *îî 'Ey.Y.Xi)aia« 'IepoaoXuneov Ierusalim, 1910.

In limba română :

Ilie Georgescu, *Legăturile ţărilor române cu Ierusalimul,* în «Studii teologice», **III** (1956), nr. 5—6, p. 349—362; Pr. Prof. Liviu Stan, *Locurile Slinle din Orient,* î «Ortodoxia», IV (1952), nr. 1, p. 5—78; I.P.S. Mitropolit Nicolae Corneanu al Ba-atului, *Muntele Sinai şi importanţa sa în Istoria Bisericii, 1400 de ani de la înte-wierea Mînăstirii Siinta Ecaterina,* în «Mitropolia Banatului» XVI (1966), nr. 10— *i,* p. 678—687.

Biserica ortodoxă rusă. Activitatea ei misionară. Biserica ortodoxă gregoriană *

a. **Biserica ortodoxă rusă.** în ultimii 180 de ani, Biserica ortodoxă usă s-a dezvoltat, ca şi în trecut, în legătură directă cu viaţa statuii rus.

Precum se ştie, la 26 ianuarie 1589, patriarhul ecumenic Ieremia II 1572—1579 ; 1580—1584 ; 1587—1595) a ridicat Biserica ortodoxă rusă *i* rangul de patriarhie. Din suita patriarhului Ieremia II a făcut parte i mitropolitul Moldovei, Gheorghe Movilă (1587—1591 ; 1595—1600). ■n sinod al patriarhilor orientali întruniţi la Constantinopol în februa-e 1593 a acordat Patriarhiei ruse locul al cincilea, în ordinea onorifică upă vechile Patriarhii ale Răsăritului : Constantinopol, Alexandria, jitiohia şi Ierusalim.

Prima Patriarhie rusă s-a menţinut între 1589—1700 ; la moartea atriarhului Adrian (1690—1700), ţarul Petru cel Mare (1682—1725) a isat Biserica rusă, timp de 20 de ani, fără patriarh, iar la 25 ianua-e 1721, acesta a desfiinţat demnitatea patriarhală în Biserica rusă, în->cuind-o printr-un sinod dirigent, a cărui reşedinţă o mută de la foscova la Petersburg, oraş înfiinţat de el în 1703, fereastra Rusiei spre ccident, spre a fi în legătură mai strînsă cu ţarul. Tutela incomodă apăsătoare exercitată de regimul ţarist asupra Bisericii ortodoxe ruse -a fost străină de o *anumită concepţie luterană despre supremaţia mo-arhului în Biserică,* împrumutată din Vechiul Testament, după exem-Lul regilor teocratici evrei, şi pusă în practică după sugestiile elveţia-ului protestant Lefort. Se cunoaşte că Petru cei Mare a petrecut un mp în Olanda şi în Anglia, unde regele este totodată şi capul Bisericii.

Legătura dintre împărat şi Sfîntul Sinod dirigent se făcea în Bi-?rica rusă printr-un procurator suprem numit *Ober-procuror* care, cu mpul, a ajuns mai important decît Sfîntul Sinod rus, în detrimentul isericii ruse înseşi. Patriarhul ecumenic Ieremia al III-lea (1716— '26 ; 1732—1733) a aprobat reforma lui Petru cel Mare la 23 septem-rie 1723. în modul acesta, autocratismul ţarilor s-a impus deseori în iaţa Bisericii ruse, tulburîndu-i mersul ei normal. Ober-procurorul cen-Jra actele Sinodului şi opunea veto hotărîrilor sinodale pe care statul credea inoportune sau nepotrivite. Dintre cei mai radicali ober-"ocurori, care a avut o mare putere în timpul ţarului Nicolae I (1825—555) a fost contele Protasov, fost general de husari, apoi consilier in-m al ţarului, care, cu voinţa lui de fier, a impus deviza : «Un domn, limbă, o credinţă».

* Capitol redactat de Pr. prof. **I.** Rămureanu.

Sub jurisdicţia Bisericii ruse a fost încadrată, din 1686, şi Mi tropolia Kievului, în urma unirii Ucrainei cu Rusia, mai întîi în 1654 apoi prin pacea de la Andrusovo din 1669, încheiată între Polonia ş Rusia, în urma războiului dintre anii 1654—1667.

In timpul ţarului Nicolae I, se realizează, în 1839, întoarcerea 1; Ortodoxie a unei însemnate părţi dintre rutenii uniţi cu Roma în 159! la Brest—Litovsk. S-au întors atunci la Ortodoxie trei episcopi, 1300 di preoţi şi mii de credincioşi.

Tendinţele filo-polone catolice şi autonomiste ale rutenilor uniţi *c*\ Roma, care au participat alături de polonii catolici la revoluţiile dir 1820 şi, mai tîrziu, în 1863, în timpul ţarului Alexandru II (1855—1881) au pus regimul ţarist în mare încurcătură şi l-au obligat să ia atunc unele măsuri severe contra lor.

în 1875, eparhia unită Helm (holm), cu 260.000 suflete, s-a întor: la Ortodoxie. Pentru cei întorşi la credinţa ortodoxă a strămoşilor lor ţarul Alexandru II a poruncit să se înfiinţeze şcoli proprii şi să se acord* clerului de mir, ţinut, în mare mizerie în Polonia, un salariu mai omeno şi toate înlesnirile posibile. Ţarul Alexandru II a fost ucis în 1881 într-un atentat.

Ober-procurorul Protasov a fost, în timpul ţarului Nicolae I, inspi ratorul convertirii protestanţilor din ţările baltice, letoni şi estoni, 1; Ortodoxie, care, o dată convertiţi, nu mai aveau voie să treacă la alt; religie. în 1832, s-a hotărît ca pruncii născuţi din căsătoria unui ortodox cu un eterodox să fie trecuţi la Ortodoxie. Mai tîrziu, sub ţarii Alexandru II (1855—1881), Alexandru III (1881—1894) şi Nicolae II (1894— 1917), s-a hotărît, în 1865, apoi din nou în 1897, ca băieţii să urmezs religia tatălui, iar fetele pe a mamei ; după Revoluţia din 1905, ţaru Nicolae II a acordat toleranţă religioasă tuturor cultelor din Rusia ş s-a permis îmbrăţişarea oricărei religii.

. Regimul poliţist al ţarului Nicolae I, care a oprimat crud răscoale decembristă din 1825 şi a închis graniţele oricărei idei de.reformă şi d« cultură din Apus, a luat măsuri de asuprire şi contra sectelor, fie ras-colnice, fie protestante, mergînd pînă la sigilarea cimitirelor dir Moscova.

După Nicolae I, a urmat o perioadă ceva mai liberală. La îndemnu mitropolitului Filaret al Moscovei (f 1867), ţarul Alexandru II a desfiinţat iobăgia ţăranilor în 1861 şi a întemeiat o mulţime de seminarii

Omul cel mai influent în timpul ţarilor Alexandru III şi Nicolae *T.* a fost, între anii 1880 şi 1905, ober-procurorul Constantin Pobedonoşţe\ (1827—1907), profesorul ţarului Nicolae II, profesor universitar şi mi-nistru al Cultelor.

Dezvoltarea industrială a Rusiei de la sfîrşitul secolului XIX £ creat o puternică mişcare muncitorească, orientată spre socialism, care desigur, nu putea fi pe placul cercurilor reacţionare. Ober-procuroru C. Pobedonoşţev credea, ca şi reprezentanţii slavofililor, că poporul rus chiar dacă rămîne incult şi vicios, dar îşi iubeşte Biserica şi rămîne evlavios, se mîntuieşte. De aceea oricine îndrăznea să susţină introducerea reformelor în stat şi în Biserică, şi ameliorarea situaţiei ţăraniloi

şi muncitorilor, ai căror copii nu erau primiţi nici în şcoli, trebuia să se aştepte la deportarea în Siberia sau la alte pedepse grele. Dări şi sarcini grele apăsau poporul rus în acest timp de creştere a capitalismului monopolist, fără ca Biserica să poată uşura situaţia poporului. Ierarhia superioară rusă se etatizează, întrucât mitropoliţii şi episcopii ajunseseră mai mult un fel de prefecţi eclesiastici, şcolile se birocratizaseră. Se-minariile nu dădeau preotului de mir educaţia şi formarea bisericească corespunzătoare, deşi, în 1877, existau în Rusia 256 de Seminarii, cele mai multe de grad inferior.

Situaţia în Rusia s-a schimbat simţitor după Revoluţia din 1905, cînd s-a acordat confesiunilor şi cultelor religioase deplină libertate şi autonomie bisericească. Totuşi, cînd o comisie mixtă de clerici şi mireni a cerut ţarului Nicolae II să restabilească patriarhatul în Biserica rusă, ţarul a amînat aprobarea. Lucrul acesta se va realiza abia în timpul Revoluţiei bolşevice din octombrie 1917.

Un sinod alcătuit din clerici şi mireni, convocat la 15 august 1917' şi încheiat în septembrie 1918, a restaurat Patriarhia în Biserica ortodoxă rusă, primul patriarh numit Tihon (Belavin ; 1917—1925) fiind ales la 5 noiembrie 1917 şi întronizat la 21 noiembrie acelaşi an.

Noul regim politic, instaurat de Marea Revoluţie din Octombrie 1917, a aplicat *ideea separării Bisericii de stat* şi toate reformele care decurg din noţiunea statului laic : secularizarea averilor bisericeşti şi mînăstireşti, scoaterea învăţământului religios din şcolile de stat, întreţinerea Bisericilor şi clericilor de toate gradele de către credincioşi şi din vânzarea luminărilor şi a unor obiecte de cult.

în această privinţă, Decretul pentru noul regim al Cultelor, promulgat de Sovietul Suprem la 23 ianuarie 1918, hotărăşte următoarele :

1) Biserica este separată de stat;

1) *Se asigură libertatea de conştiinţă completă. Fiecare cetăţean este*
iber să profeseze cultul după alegerea sa, sau să nu profeseze nici unul
F. F4dorov, *L'Eglise et le culte en U.R.S.S.,* Paris, Editions Sociales,
1945, p. 7).

Principiile Decretului din 23 ianuarie 1918 au trecut apoi în con-itituţia U.R.S.S. şi au fost reconfirmate apoi ori de cîte ori s-a schimbat jceastă constituţie.

Referitor la manifestarea pietăţii şi credinţei religioase sub toate brmele ei, autorul citat relatează astfel : «Sărbătorile Bisericii ortodoxe înt celebrate în Uniunea Sovietică după calendarul Bisericii, adică după :alendarul iulian, care întîrzie, faţă de calendarul gregorian, cu 13 zile. Celelalte organizaţii religioase păstrează, de asemenea, tradiţiile lor în naterie de calendar pentru celebrarea riturilor (musulmani, israeliţi etc). Nimeni nu împiedică pe credincioşi să asiste la serviciile cultului, să e roage, să practice riturile religioase ca postul, binecuvântarea pâinii 'aştilor etc. Ziua de odihnă săptămânală în Uniunea Sovietică e fixată uminica (zi de sărbătoare pentru creştini), iar ân Republicile orientale, inerea (zi de repaus pentru musulmani)». (F. Fedorov, *op. cit.,* p. 14).

In faza instaurării regimului socialist, Biserica ortodoxă rusă, din auza crizei prin care a trecut, pentru a se adapta la noua situaţie po-

litică, s-a divizat în cîteva mari grupări, vreo şapte de toate, dintre c; mai importante sînt următoarele : 1. *Biserica patriarhală rusă,* condi de patriarhul Tihon, fost arhiepiscop de Vilna, întronizat la 21 noie brie 1917. 2. *Biserica vie* = *Jivaia Ţerkovi* sau *Biserica reînvierii, i* 1923, care păstra vechea organizare sinodală, dată Bisericii ruse 25 ianuarie 1721 de ţarul Petru cel Mare. *Biserica vie* s-a arătat de început foarte liberală, adică a «celor ce se hirotonesc singuri», fără primească harul Duhului Sfînt de la vreun episcop hirotonit canor fiind cea mai depărtată de tradiţia ortodoxă. 3. *Biserica panucrainia* înfiinţată într-un sinod ţinut la 14 octombrie 1921, la Kiev. 4. *Biser ucraineană,* din 1925. -

După patriarhul Tihon, a urmat la conducerea Bisericii ruse, c 1925, ca locţiitor de patriarh, Serghie (Stragorodski ; 1925—1943) j triarh în 1943—1944.

Biserica vie, care, la început, a făcut atîta zgomot şi a provocat m dificultăţi Bisericii patriarhale, s-a integrat în aceasta. Majoritatea 1 sericilor ruseşti din emigraţie, *Sinodul mitropolitan* din Karloviţ (Iuj slavia), Bisericile ruse din ţările Europei Apusene, din America. Mc ciuria, China şi Japonia şi din alte părţi au reintrat, cu excepţia cîtor sub jurisdicţia Patriarhiei ruse de la Moscova, cum vom vedea într-capitol special despre Bisericile ortodoxe din diasporă.

în timpul celui de al doilea război mondial (1839—1945), rolul I sericii ruse a crescut în ochii regimului sovietic prin contribuţia rm pe care ea a adus-o în războiul de apărare împotriva agresiunii hitleris

După moartea patriarhului Serghie, a urmat la conducerea Bis ricii ortodoxe ruse patriarhul Alexei (Simanski, 1945—1971), iar du el, patriarhul Pimen, întronizat la 3 iunie 1971 şi decedat în noiei brie 1990. Urmaşul său, actualul patriarh Alexei al II-lea a fost inves în suprema funcţie în 1991.

în timpul patriarhului Alexei, ucrainienii uniţi cu Roma din Ucrai occidentală sau Galiţia, în 1596 la Brest —Litovsk, ca urmare a alipi Galiţiei la Ucraina de răsărit în 1945, au fost înglobaţi din oficiu, martie 1946, de regimul sovietic în cadrul Bisericii ortodoxe-Mame, reia aparţinuseră pînă în 1596, trecînd sub jurisdicţia mitropoliei K: vului. In 1990, o parte însemnată din foştii uniţi — clerici şi credi cioşi — s-au realipit Scaunului Romei.

De asemenea, ucrainienii din Rusia subcarpatică — Podcarpatia uniţi cu Roma în cadrul a două sinoade ţinute la Ujhorod (Ungvar) 24 aprilie 1649 şi 15 ianuarie 1652, apoi prin alte două sinoade ţinu la Muncaci în 1690 şi 1691, ca urmare a alipirii acestui teritoriu Rutenia sau Galiţia în 1945, au fost, de asemenea, înglobaţi la Orto xie din oficiu de regimul sovietic, în august 1949 şi încadraţi în jur: dicţia aceleiaşi mitropolii a Kievului. Şi această Biserică s-a dezmembr prin trecerea în 1990 în dependenţă de Scaunul Romei, a unei înser nate părţi dintre clericii şi credincioşii ei.

Sinodul Bisericii ortodoxe ruse, întrunit la Moscova între 30 rr Şi 2 iunie 1971, sub preşedinţia locţiitorului de patriarh, Pimen, a hotăi ridicarea anatemelor pronunţate de sinoadele ţinute la Moscova în 16

1667 contra «vechilor credincioşi», precizînd că credincioşii ruşi pot tiliza de acum înainte practici şi rituri diferite la săvârşirea cultului. Ultimii 150 de ani din istoria Bisericii ruse înseamnă un progres ţă de epocile anterioare, atît în ceea ce priveşte organizarea adminis-ativă şi şcolară, cît şi cea teologică şi misionar-caritativă. In 1908, iserica rusă avea trei mitropolii, la Kiev, Moscova şi Petersburg, [arhiepiscopi, între ei se număra şi exarhul-catolicos al Georgiei, cu diul la Tiflis, 52 de episcopi, ajutaţi în administraţie de cîte un vicar iu mai mulţi.

Activitatea misionară a Bisericii ortodoxe ruse. Rusia avea încă secolul XVII o mulţime de popoare necreştine pe teritoriul ei. Penii luminarea şi convertirea lor au conlucrat Biserica şi statul. Activitea misionară a Bisericii ruse din secolul XVII pînă în secolul XX te remarcabilă, cu toate că în mare parte se resimte şi influenţa fac-rului politic.

Ţarul Petru cel Mare (1682—1725) a ordonat să se organizeze prie-le misiuni în Răsărit, spre a-şi deschide drum spre China. Pentru icesităţile popoarelor necreştine de la răsărit de Urali, Biserica rusă -a compus primele abecedare, le-a organizat primele şcoli şi le-a trais cărţile sfinte în limbile lor. Teologul rus G. Florovsky e de părere «ajutorul statului, în general, a complicat lucrarea misionară proiu-zisă», deoarece statul voia ca o dată cu creştinarea acestor popoare le impună limba rusă, ceea ce frîna activitatea misionarilor care pre-;au în limbile locale.

Pentru desfăşurarea activităţii misionare printre tătari, s-a înfiinţat Cazan, pe lîngă Academia duhovnicească, un Institut misionar cu lOgrafie şi toate mijloacele necesare în vederea trecerii la Ortodoxie mahomedanilor şi liber-cugetătorilor.

Prima societate misionară s-a înfiinţat pe la anul 1750, pentru Si ria, sub conducerea Arhiepiscopului de Tobolsk. Misionarii ruşi, porîd din Siberia, au activat cu succes apoi în China, Coreea şi Japonia.

Pentru regiunea caucaziană, importanţă mare şi-a cîştigat *Societatea fînta Nunia»,* iar printre evrei **a** făcut propagandă ortodoxă *Societatea ntului Nicodim.*

•

Pentru ca activitatea misionară să se dezvolte în chip unitar, s-a iinţat în 1^,70, la Moscova : *Societatea ortodoxă pentru răspîndirea 'dinţei creştine între pagini.* După 25 de ani de existenţă, în 1895 ;astă societate număra 15 mii de misionari activi în China, Coreea, 3onia şi la tomiţii din India. Numărul convertiţilor era cam de 85 de i, dar cu vremea au sporit.

Secolul al XlX-lea a însemnat pentru Biserica rusă un mare revi-îent spiritual, datorită aşa-numitei «mişcări a stareţilor», care a avut rol însemnat pentru viaţa

duhovnicească şi pentru activitatea minară din Imperiul rus. Merită să fie menţionaţi pentru activitatea lor sionară în acest timp, următorii :

1. *Macarie Glukarev* (1792—1847), profesor de *Istoria Bisericii* de *Limba germană* la Seminarul din Ecaterinoslav, care a devenit 'stolul triburilor din Munţii Altai. De la Macarie Glukarev ne-a rămas

cartea intitulată *însemnări asupra metodelor ce trebuiesc folosite pentn răspîndirea cu succes a credinţei printre mahomedani, iudei şi păgîn din Imperiul rus.*

2. Sfîntul eremit *Gherman de Alaska.*

3. Inokentie Veniaminov (1797—1879), apostolul Siberiei de est a insulelor Aleutine, care a activat printre aleuţi, eschimoşi şi alte tri buri, precum şi în Alaska. Preot de mir în Irkuţk, in 1924, el pleca îr misiune cu întreaga familie. După moartea soţiei e făcut episcop. L£ vîrsta de 63 de ani ajunge în Japonia, apoi din nou în Kamciatka ş: Manciuria. Din 1868, e numit Arhiepiscop al Moscovei, în locul Iii: Filaret. De la el ne-a rămas lucrarea : *Călăuza spre împărăţia cerurilor* Biserica ortodoxă rusă 1-a canonizat, trecîndu-1 în sînul Sfinţilor le 6 octombrie 1977, avînd zi de pomenire la 13 aprilie.

4. Teologul şi lingvistul *N. I. Ilminski* (1822—1891), care a făcui misiune creştină printre tătari şi a tradus Sfînta Scriptură în limbc tătară.

5. Apostolul Japoniei, *Nicolae Kasatkin* (1836—1912), care a în ceput misiunea sa în 1861 la Hakodate, unde a înfiinţat şcoli, opere misionare şi a tradus Sfînta Scriptură şi cărţile liturgice în limba ja poneză. El a devenit episcopul Japoniei. La moartea sa, Nicolae Kasatkirj a lăsat o Biserică ortodoxă japoneză de circa 33 de mii de credincioşi, cu 226 comunităţi şi 35 de preoţi, toţi japonezi.

La 10 aprilie 1970, locţiitorul de patriarh al Moscovei, Pimen, 2 restabilit legătura liturgică şi bisericească cu Biserica ortodoxă a Japoniei şi a hotărît ca arhiepiscopul Nicolae (f 3 aprilie 1912), apostolul Japoniei, să fie trecut în rîndul sfinţilor.

De la începutul secolului XVIII, o misiune ortodoxă rusă a activai în China, unde a luat fiinţă o Biserică ortodoxă chineză. La începutul secolului XX, episcopul Inokentie Figurovski a făcut misiune cu succes în China. Din 1954, Biserica ortodoxă chineză a devenit autonomă, avînd două episcopii.

O mică Biserică ortodoxă a luat fiinţă şi în Coreea, unde a activat ca misionar mireanul *Pavel Afanasiev,* apoi episcopul *Pavel Ivavovski,* care a tradus cărţile liturgice în limba coreeană.

Pentru convertirea sirienilor şi arabilor, precum şi pentru combaterea propagandei romano-catolice şi protestante în Orientul Apropiat, Biserica rusă a înfiinţat la Ierusalim *Societatea imperială ortodoxă a. Palestinei,* în 1882. S-au înfiinţat în această perioadă societăţi de binefacere, de arheologie, de pictură, de educaţie a tinerimii, de temperanţă. Biserica a avut un mare rol la desfiinţarea iobăgiei în 1861, pentru care mitropolitul Filaret al Moscovei (f 1867) are merite deosebite.

Revistele şi cărţile de zidire sufletească au fost numeroase în secolul al XlX-lea, încît mulţi dintre teologii şi scriitorii apuseni se rtirau cît de mult se tipărea în Rusia şi cît de puţin cunoşteau ei această

activitate.

în secolul XIX, viaţa duhovnicească a cunoscut în Rusia o mare înflorire. Merită să fie pomeniţi stareţii *Teofan Zatvornik* (f 1894) şi cei doi stareţi de la Mînăstirea Optina, *Makarie* (f 1866) şi *Amîrozie*

1891). Amintim, de asemenea, pe Sfîntul *Serafim* de Sarov (f 1833), preotul *Ioan* de Kronstadt (f 1908), preotul *Gheorghe Petrov* ş.a., -e sînt adînc sădiţi în evlavia şi conştiinţa poporului rus. Ei au în-tat creştinismul autentic nu numai pe ţăranii ruşi, ci şi pe oamenii răţaţi şi teologi de seamă, cum sînt : *Alexei St. Homiakov* (1804— 30), .F. *M. Dostoievski* (f 1881), filozoful religios *Konstantin Leontiev* noiembrie 1892), L. *N. Tolstoi* (f 1910), care mergeau deseori în vizită stareţii mînăstirii Optina, de la care învăţau cum trebuie să ajute n scrisul lor la ridicarea morală a semenilor.

In fosta Uniune Sovietică, Biserica ortodoxă avea 76 de dioceze, mitropoliţi, 30 de mii de preoţi.

De Patriarhia de Moscova depinde, ca Biserică autonomă şi exarhat, >erica ortodoxă ucraineană, cu reşedinţa la Kiev, avînd circa 40 de mi-ane credincioşi, 19 eparhii, 80.000 de parohii şi 7000 de preoţi. Bise-a ortodoxă ucraineană editează revista *Pravoslavnîi Visnik.*

Tot de Patriarhia Moscovei mai depindeau următoarele Biserici odoxe din fosta Uniune Sovietică :

1. Biserica ortodoxă a rutenilor albi, cu reşedinţa la Minsk, cu
. 5 milioane de credincioşi şi 3 eparhii.
2. Biserica ortodoxă a Estoniei, cu reşedinţa la Tallin (Reval), cu
parhie şi peste 200 de mii de credincioşi.
3. Biserica ortodoxă lituaniană, cu reşedinţa la Vilnius, avînd o
irhie şi peste 200 de mii de credincioşi.

în afara Uniunii Sovietice, Patriarhia Moscovei are trei exarhate alte Biserici dependente de ea, despre care vom vorbi în capitolul iaspora ortodoxă».

b. Biserica ortodoxă georgiană

Biserica Georgiei sau Iviriei a luat fiinţă în secolul al IV-lea, fiind >endentă la început de Patriarhia de Antiohia.

Tradiţia Bisericii georgiene stabileşte încetarea jurisdicţiei Patriar-i de Antiohia asupra Georgiei în 471, cînd Biserica Georgiei şi-a Tiit pe primul ei patriarh-catolicos.

Istoricii socotesc că Biserica Georgiei a dobîndit autocefalia în ii 556, iar în 604 i-a fost recunoscută şi de celelalte Biserici.

Persecuţiile arabilor în secolele VIII—XI şi ale turcilor în secolele —XVIII, au adus grele suferinţe georgienilor, care voiau să anexeze srgia la Imperiul turc. Ca să scape de robia turcească, georgienii au ut protecţia Rusiei ortodoxe. Prin tratatul din 24 iulie 1783, încheiat re regele Georgiei Eraclie (1744—1798) şi împărăteasa Rusiei Eca-ina a Ii-a (1762—1796), Georgia a intrat sub suzeranitatea Rusiei.

La 18 ianuarie 1801, ţarul Alexandru I (1801—1825) a proclamat (xarea Georgiei la Imperiul rus.

Din 1811, Biserica Georgiei a fost încadrată ca exarhat în Biserica 3doxă rusă, rămînînd în această situaţie pînă în 1917. La 12 mar-
1917, Biserica ortodoxă a Georgiei *s-a proclamat autocefală,* dar,

din 1936, a fost din nou condusă de un arhiepiscop-exarh, membru al Sfîntului Sinod rus.

în 1944, în timpul celui de al doilea război mondial (1939—1945), Biserica Georgiei *s-a proclamat din nou autocefală,* iar situaţia aceasta se menţine pînă astăzi, avînd un patriarh-catolicos, în persoana Sanctităţii Sale Elia (Ilie) al II-lea, ales în 1980.

în prezent, Biserica Georgiei are circa 4 milioane de credincioşi, 15 eparhii, 9 episcopi, 80 de parohii şi 80 de preoţi, precum şi 2 mînăstiri.

BIBLIOGRAFIE

H. D. Dopman, D/e *Russische Orthodoxe Kirche in Geschichte und Gegenwart,* Berlin, 1977; Zweite Auflage, Berlin 1981 ; A. Poppe, *The rise oi christian Russia,* London, 1982, 346 p.; C. D. G. Miiller, *Geschichte der orientalischen Nationalkirchen,* Gottingen, 1981 ; M. Lemesevski und C. Patock, D/e *russischen orthodoxen Bischoie von 1893 bis 1965,* t. I Erlangen, 1979; A. A. Ornatsqy, *History oi the Russian hierarchy,* f. 1—2. Reedited by M. Oesterby, Copenhague, 1979; E. Hosch, *Ortho-doxie und Häresie im alten Russland,* Wiesbaden, 1975; W. C. Flechter, *The Russian Church Underground,* 1917—1970, London, 1974; S. A. Zenkovskii, *Russia's Old Belivers,* Miinchen, 1970; J. Madey, *Kirche zwischen Ost und* West. *Beiträge zur Geschichte der Ukrainischen und Weissruthenischen Kirche,* Miinchen, 1969; Bertold Spuler, *Gegenwartslage der Ostkirchen,* Frankfurt am Main, 1958, p. 29—95; *Russland;* Johannes Chrysostomus, *Kirchengeschichte Russlands der heuesten Zeit,* 3 Bande, Miinchen—Salzburg, 1965—1968; I. B. Phedas, *Istoria bisericească a Rusiei ae la origini pînă* în *zilele noastre,* Atena, 1967, în limba neo-greacă; A. Wüyts, *La Patriarcat russe au concile de Moscou de 1917—1918,* Roma, 1965, 244 p.; N. Struve, Ies *chretiens* en *U.R.S.S.,* 2-e ed., Paris, 1964; I. Smolitsch, *Geschichte der russischen Kirche,* Bând I, Leyda, 1964 ; E. Winter, *Russland und das Papsttum,* Bd. II, Berlin, 1961 j Albert M. Ammann, *Abriss der ostslawischen Kirchen geschichte,* Wien, 1960 ; Idem, Sfor/a *della Chiesa Russa* e *dei Paesi limitrofi,* Utet, Torino, 1948; Ivan Snegarov, *Kratka istorija na savremite pravoslavni ţărkvi (= Scurtă istorie a Bisericilor ortodoxe contemporane),* Sofia, 1964; A. Kontaşev, *Ocerki po istorii Russkoi ţerkvi,* voi. 2, Paris, 1959 ; Idem, *L'Eglise Orthodoxe* Russe, *organisation, situation, activite,* Moscou, 1958; H. Schaeder, *Moskau, das dritte Rom,* 2-e Auflage, Hamburg, 1957; Arhim. Ciprian Papadopoulos, *A short history ol the Russian Church,* Alexandria, 1956; M. Spinka, *The Church im Soviet Russia,* New York, 1956; H. H. Schrey, *Die Generation der Entscheidung. Staat und Kirche im Europäischen Russland, 1918—1953,* Miinchen, 1955; Fr. Heyer, D/e *Orthodoxe Kirche in der Ukraine vom 1917 bis 1945,* Bonn, 1953, 259 p.; E. Benz, *Die Ostkirche und die russische Chrlstenheit,* Tiibingen, 1949; N. Zernov, *The Church ol the Eastern Christians,* 1946; Idem, *The Russians and their Church,* 1945; traducere în limba neo-greacă, Atena, 1972 ; St. Evans, *Churches in the U.R.S.S.,* London, 1943; A. Klibánov, *Storia delle sette religiose in Russia degli anni 60 del XIX secolo al 1917.* A cura di V. Zeii, Firenze, 1980, XVIII — 664 p.

în limba română

Pr. prof. I. Pulpea (I. Rămureanu), *Bisericile Ortodoxe cu specială privire asupra Bisericii ortodoxe ruse,* în «Studii teologice», I (1949), nr. 1—2, p. 69—90; Idem *Coniiguraţia actuală a creştinismului,* în «Studii teologice», I (1949), nr. 3—4 p. 119—133; Pr. Chirii Pistrui, *Biserica Ortodoxă Rusă 1918—1958,* în «Mitropolia Ardealului», V (1960), nr. 1—2, p. 55—63; Pr. P. Statov, *Biserica*

ortodoxă rusă Ir U.R.S.S., în «Ortodoxia», II (1950), nr. 1, p. 56—87.

Pentru misiunile Bisericii ortodoxe ruse

Arhim. Spiridon, Ies *missions en Siberie,* Paris, 1968; A. Yannoulatos, *Lei missions des Eglises d'Orient,* în «Encyclopaedia universalis», t. 11, Paris, 1968 p. 99—102; Nikita Struve, *Orthodox Mission. Past and present,* în «St. Vladimir's Seminary Quarterly», VII (1963), nr. 1, p. 39 şi u.; Idem, *From the History* o.

Orthodox Mission. Orthodoxy in. China, în «Porefthendes», IV (1962), nr. 14, p. 26 ş. u. ; G. Stokle, *Geschichte der Slavenmission,* în colecţia *Die Kirche in ihrer Geschichte.* Gottingen, 1961 ; J. Glazik, *Die Islammission der russisch-orthodoxen Kirchen,* Munster, 1959; Idem, *Die russisch-orthodoxe Heidenmission seit Petei der Grosse,* Munster, 1954; B. Bolshakoff, *The Foreign Missions ol the Russian Ortho-iox Church,* London, 1943; Nadejda Gorodeizki, *The Missionary Expansion ol the Russian Orthodox Church,* în «The International Review of Mission», London, oct. [942; J. Belewzew, *Missionar und HJerarch auf den Inseln der Aleuten. Zum hunderiten Todestag des Metropoliten Innokenti von Moskau und Kolomna,* în «Stimme ier Orthodoxie», Juni 1979, nr. 6, p. 33—47; *Kanonisation des Meiropoliten Innokenti von Moskau,* ibidem, 1978, nr. 1, p. 19, London oct. 1942; N. Behr, *Missions nthodoxes au Japon ert en Perse,* în «Irenikon», VIII (1931); Idem, *Missionary iVork oi the Russian Church,* în «The Christian East», XI (London, 1930), nr. 1 : C. S. Latourette, *A History oi Christian Missions in China,* New-York, 1929.

In limba română

Antonie Plămădeală, Episcop-Vicar patriarhal, *Biserica slujitoare,* Bucureşti, 972. Extras din «Studii teologice», XXIV (1972), nr. 5—8, p. 115—121 : Misiunile isericii ruse; Episcop Antim Nica-Tîrgovişteanu, *înfiinţarea episcopiei ortodoxe utonome din China,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXIV (1956), nr. 5, p. 431— 433; Idem, *Ortodoxia în Extremul Orient,* în «Ortodoxia» III (1951), nr. 1, p. 101— 14; Pr. Liviu Stan, *Ortodoxia în diasporâ,* în «Ortodoxia», XV (1963), nr. 1, p. 3—38; r. L. Pădureanu (Liviu Stan), *Creştinismul în China,* în «Mitropolia Olteniei» III 1961), nr. 1—4, p. 226—231 ; I. N. (Ion Negrescu), Cu *privire la introducerea Orto-oxiei în Japonia,* în «Ortodoxia» XII (1960), nr. 4, p. 657—661 ; V. Gh. Ispir, *Curs e îndrumări misionare,* Bucureşti, 1930, p. 321—330.

Pentru Biserica georgiană:

K. Salia, *Histoire de la nation georgienne,* Paris, 1980, 552 p.; Mitropolitul [aximes de Sardes, *Biserica Georgiei,* în limba greacă, Atena, 1968; W. E. D. Allen,
History oi the Georgian People, London, 1932; M. Tamarati, *L'Eglise georgienne,* ome, 1910 ; Protos. Epifanie Norocel, *Istoricul Bisericii georgiene şi relaţiile ei cu iserica românească,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XLIII (1967), nr. 9—10, 577—592 ; P. Constantinescu-Iaşi, *Din relaţiile culturale româno-gruzir.e,* în «Studii
articole de istorie», II (1957), p. 5—32.

Biserica Ortodoxă Română *

între Bisericile ortodoxe surori, Biserica Ortodoxă Română este cea ai mare după Biserica ortodoxă rusă.

în componenţa Bisericii Ortodoxe Române au intrat Bisericile or-doxe ale celor trei ţări româneşti : Ţara Românească sau Muntenia, bldova şi Transilvania.

Biserica Ţării Româneşti şi Biserica Moldovei au avut o istorie se-irată pînă la 3 decembrie 1864, cînd domnitorul Unirii celor două prin-pate la 24 ianuarie 1859, Ioan Alexandru Cuza (1859—1866), a pro-jmat *Decretul organic pentru înfiinţarea unei autorităţi sinodale cen-ile în Biserica română.*

Bisericile româneşti ale celor două principate s-au aflat sub juris-:ţia canonică a Patriarhiei Ecumenice de Constantinopol, Biserica irii Româneşti sau a Ungrovlahiei din mai 1359, iar Biserica Moldovei i 26 iulie 1401, pînă la 25 aprilie 1885, cînd Patriarhia Ecumenică recunoscut Bisericii Ortodoxe Române *autocefalia,* devenind din Bi-

* Capitol redactat de Pr. Prof. I. Rămureanu.

serică fiică, Biserică soră, egală cu toate celelalte Biserici ortodoxe autocefale.

Biserica Ortodoxă a Transilvaniei a avut o istorie separată din secolul al X-lea pînă la 23 aprilie 1919, cînd, în urma unirii Transilvaniei, la 1 decembrie 1918, cu România, a intrat în sînul Bisericii Ortodoxe Române.

Intre anii 1250 şi 1359, nevoile religioase ale clericilor şi credincioşilor români din Dobrogea, din răsăritul Ţării Româneşti şi sudul Moldovei au fost împlinite de mitropoliţii Vicinei, localitate situată ps Dunăre, în apropierea oraşului Isaccea, înainte de desfacerea marelui fluviu în cele trei braţe ale Dunării. Mitropolia Vicinei se afla sub dependenţa canonică a Patriarhiei Ecumenice de la 1204 piuă la 1359.

întemeietorul Ţării Româneşti : Basarab I cel Mare (1310—1352), prin lupta victorioasă de la Posada din 9—12 noiembrie 1330 contrE regelui Ungariei Carol Robert de Anjou (1308—1342), francez de origine a reuşit să asigure independenţa politică a Ţării Româneşti, care a devenit un puternic stat în sud-estul Europei.

Cîştigarea independenţei politice a Ţării Româneşti impunea de Is sine organizarea vieţii religioase a ţării, deoarece, urmînd rînduielilo! politice şi religioase ale Evului mediu, conducătorul statului *«trebuie să fie uns»* de un mitropolit sau patriarh.

Desigur, Basarab I întemeietorul va fi avut pe lîngă sine un mitropolit care să-1 «ungă» ca voievod şi să satisfacă, de asemenea, cerinţele religioase ale credincioşilor, hirotonind preoţi, sfinţind bisericile ş: organizînd viaţa monahală.

O ierarhie bisericească recunoscută de Patriarhia Ecumenică dir Constantinopol, centrul spiritual al Ortodoxiei şi autoritatea supremi în rezolvarea treburilor bisericeşti în Răsăritul ortodox, n-a existat îi Ţara Românească în timpul domnitorului Basarab I întemeietorul.

Această lipsă a împlinit-o cu mult tact diplomatic şi după stăruinţf îndelungate fiul său, Nicolae-Alexandru Basarab (1352—1364), care *i* reuşit să obţină în mai 1359 aprobarea patriarhului ecumenic Kalist (1350—1353; 1355—1363) şi a Sfîntului Sinod al ■ Patriarhiei Ecumenici pentru mutarea ultimului mitropolit al Vicinei, Iachint, la Argeş, reşe dinţa ţării, ca mitropolit al Ţării Româneşti, unde a păstorit între ani 1359—1372. Menţionăm că după ultimele cercetări (P. P. Panaitescu C-tin C. Giurescu) reşedinţa mitropoliei Ungrovlahiei a fost la începu la Cîmpulung, prima capitală a Ţării Româneşti, în biserica zisă a Iu Negru Vodă, cu hramul Adormirea Maicii Domnului, unde sînt înmor mîntaţi primii domnitori : Basarab I întemeietorul (1310—1352) şi fiu său Nicolae Alexandru Basarab (1352—1364). Mutarea mitropolitulu Iachint de Vicina în capitala Ţării Româneşti s-a făcut şi cu *«părere, Şi încuviinţarea împăratului»* Ioan al V-lea Paleologul (1341—1376 1379—1391), fapt care reliefează interesul Imperiului bizantin, ame ninţat de turci, faţă de tînărul stat de la nordul Dunării.

Depinzînd în mod canonic de Marea Biserică din Constantinopo! Biserica Ţării Româneşti a obţinut astfel *legitimitatea canonică,* titulari

si participînd ca membri de drept la şedinţele sinodului patriarhal din capitala Imperiului bizantin.

In cadrul Patriarhiei Ecumenice, mitropolitul Ţării Româneşti sau al Ungrovlahiei s-a bucurat de la începutul secolului al XV-lea de o *orerogativă de întîietate, exercitând unele atribuţii patriarhale* asupra •omânilor ortodocşi din Transilvania şi Ungaria, puşi sub jurisdicţia ;a, după cum indică titulatura sa din 1401, fără îndoială mai veche, care ;ste aceasta : *Prea Sfinţitul mitropolit al Ungrovlahiei (= al Ţării Ro-nâneşti), prea Cinstit şi Exarh al întregii Ungarii şi al Plaiurilor* = repcoxato? [AY^POTCOXÎTTJ? OufYpofiXaX'[0]^! uireptijio? xai Ilap^oS uâo7j? OoŢfapîaS ai IIXaŢivffiv. Prin termenul IlXoqîvai = plaiuri, se înţeleg plaiurile Tran-ilvaniei.

O mărturie temeinică şi sigură referitoare la exercitarea drepturi-or patriarhale de jurisdicţie de către mitropoliţii Ungrovlahiei sau ai rării Româneşti asupra românilor ortodocşi din Transilvania ne-o oferă satriarhul Ierusalimului Hrisant Nottara (1707—1731), patriarhul care, n lucrarea lui numită greceşte EimcqtuzTiov = *Culegere,* tipărită în gre-eşte la Tîrgovişte, în 1715, spune : *«Mitropolitul Transilvaniei, adică al irdealului... stă în legătură cu mitropolitul Ungrovlahiei (ăl Ţării Ro-tâneşti) pe tevieiul dreptului de patriarh sau exarh»* (Syntagmation..., 'îrgovişte, 1715, p. 67 ; I. Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografie româneas-z veche* (1508—1816), t. 1, Bucureşti, 1903, p. 490—491.

Prestigiul şi rolul Bisericii ortodoxe a Ţării Româneşti sau a Ungro-lahiei au crescut şi mai mult la finele secolului al XlV-lea, datori-i faptului că patriarhul ecumenic Filotei Kokkinos (1346—1376) şi Sf. inod al Patriarhiei Ecumenice au hotărît în mai 1371, prin actul de ri-[care a episcopiei Haliciului (în Galiţia) la rangul de mitropolie şi a legerii episcopului Antonie (1371—1391) ca mitropolit al Haliciului, j acesta, neavînd episcopi hirotoniţi pentru cele patru episcopii ce i-au >st supuse, anume Helm, Tulzov, Premisl şi Vladimir-Wolhinsk, «să ■eargă *la Preasfinţitul mitropolit al Ungrovtohiei* (Ţării Româneşti) *intru ca acolo, împreună cu acesta, să facă alegerile şi hirotoniile» documente privind istoria României* B. *Ţara Românească,* t. I, Bucu-şti, 1966, p. 23).

Avînd în vedere importanţa şi prestigiul de care se bucura Biseri-i Ţării Româneşti, Patriarhia Ecumenică a acordat în 1382 titularului — era atunci mitropolit Antim Kritopol (1370—1370, la Severin ; :81—'1401, la Argeş) — titlul onorific de *locţiitor al Nicomidiei,* adică ngul al şaptelea în sînul mitropoliţilor dependenţi de Marea Biseri-, apoi, în 1386, pe cel de *locţiitor al Andrei* (azi Ankara, capitala irciei), care-1 situa pe treapta a patra după patriarhul ecumenic de mstantinopol.

în august 1370, a luat fiinţă în vestul Ţării Româneşti, adică în Ol-nia, *a doua mitropolie* cu reşedinţa la Severin, prin hirotonirea ca mi-}polit a dicheofilaxului Daniil Kritopol, trimisul voievodului Vladis-if-Vlaicu (1364—1377) la Patriarhia Ecumenică, de către patriarhul umenic Filotei Kokkinos. La hirotonie, potrivit rînduielii monahale,

el a primit numele de Antim şi a păstorit între 1370—1381 ca «mitropolit al unei părţi din Ungrovlahia (Ţara Românească), adică a linei jumătăţi».

Din actul sinodal al Patriarhiei Ecumenice din septembrie 1369 aflăm că *«poporul acelei ţări a ajuns să fie mult, ba aproape de nenumărat,* astfel încît nu este de ajuns un singur arhiereu la atît de mare popor ca să-i poată cerceta duhovniceşte şi să-i înveţe cele de folos şi mîntuitoare sufletului» *(Documente privind Istoria României.* B. *'ţara Românească* (1247—1400), de P. P. Panaitescu şi Damaschin Mipc, :. I, Bucureşti, 1966, p. 25—27 şi doc. nr. 19 din august 1372).

înfiinţarea celei de a doua mitropolii a Ţării Româneşti, în afară de semnificaţia ei religioasă, a însemnat în acelaşi timp o măsură de apărare a întregii Ortodoxii faţă de insistenta propagandă romano-cato-lică în sud-estul Europei, şi mai ales în ţările române.

Amintim că sub voievodul Radu I (1377—1385) al Ţării Româneşti s-a întemeiat, cel mai tîrziu în 1380, *Episcopia catolică de Severin,* iar în mai 1381 *Episcopia catolică de Argeş,* care era sufragană arhiepiscopiei catolice din Kalocsa (Ungaria).

Existenţa mitropoliei de Severin a încetat după 1405.

Moldova, care exista ca stat independent din 1359, s-a orientat, de asemenea, pentru trebuinţele ei religioase către Patriarhia Ecumenică de Constantinopol. In timpul voievodului Petru Muşat (1375—1391) moldovenii au început tratative, înainte de 1386, cu Patriarhia Ecumenică, în timpul patriarhului ecumenic Nil (1379—1388), pentru înfiinţarea mitropoliei Moldovei sub jurisdicţia canonică a patriarhiei de Constantinopol.

Au fost trimişi succesiv în Moldova de către Patriarhia Ecumenică ierarhii greci Teodosie şi Ieremia, dar moldovenii i-au respins, voind un ierarh de origine română.

Pentru împăcarea dintre Biserica Moldovei şi Patriarhia Ecumenică, patriarhul ecumenic Matei I (1397—1410) a trimis în delegaţie în 1401 în Moldova pe Grigorie Ţamblac, ucenicul patriarhului Eftimie de Tîrnovo (1375—1393; f 1400)] mai tîrziu între 1415—1419, .mitropolitul Kievului, însoţit de diaconul Manuil Arhon.

In urma celor constatate în Moldova de delegaţia Patriarhiei de Constantinopol, patriarhul ecumenic Matei I şi Sinodul său patriarhal, prin gramata din 26 iulie 1401, trimisă domnitorului Moldovei Alexandru cel Bun (1400—1432), au recunoscut pe Iosif Muşat român de origine, rudă cu domnitorii din familia Muşatinilor, ca mitropolit al Bisericii Moldovei (1401—1408), cu reşedinţa în capitala ţării, la Suceava, hirotonit înainte de 1386 de mitropolitul Antonie al Haliciului (1371— 1391). Recunoaşterea mitropoliei Moldovei în 1401 s-a confirmat implicit şi de împăratul bizantin Manuil al II-lea Paleologul (1391—1425), care avea în perspectivă ajutorul politic şi militar al Moldovei împotriva turcilor. Mitropolia Moldovei avea sub dependenţa ei două episcopii una la Rădăuţi ,şi a doua la Roman, întemeiată de Alexandru cel Bun. Mult mai tîrziu, de la 15 decembrie 1598, a luat fiinţă, în timpul primei domnii a lui Ieremia Movilă (1595—1600 ; 1600—1606), episcopia Huşilor, primul ei titular fiind episcopul Ioan (1598—1605).

Mitropolitul Bisericii Moldovei purta în plus titlul, ca şi mitropoliei Ţării Româneşti, de *«prea cinstit şi exarh al Plaiurilor»,* adică avea ireptul să păstorească peste unele ţinuturi care, în cursul istoriei, au lepins din punct de vedere politic de Moldova, ca cetatea şi domeniul I^iceiului, în comitatul Dăbîca, şi domeniul şi Cetatea de Baltă, în co-nitatul Tîrnavei.

Biserica Moldovei a participat la sinodul unionist de la Ferrara-^lorenţa din 1438—1439.

Domnitorii Moldovei Ilieş şi Ştefan (1435—1442) au trimis o delegaţie compusă din mitropolitul Damian al Moldovei, locţiitor al Sevas-;ei, grec de neam, numit în 1437 de Patriarhia Ecumenică, însoţit de acarul său, protopopul Constantin şi un delegat mirean, logofătul Nea-;oe, probabil locţiitorul episcopiei Romanului. Mitropolitul Damian al Moldovei a semnat actul de unire de la Florenţa din 6 iulie 1439, dar nai tîrziu, în 1452, s-a alăturat antiunioniştilor din Bizanţ, renunţînd a unirea cu latinii.

Avînd în vedere prestigiul de care se bucurau Ţara Românească i Moldova ca state independente în sud-estul Europei, au fost invitate i ele de Patriarhia Ecumenică şi de împăratul Manuil al II-lea Paleo-ogul (1391—1425) să participe la sinodul de la Constanţa (1414—1418), raş situat în sudul Germaniei, în vederea unirii dintre greci şi latini, perind ca în urma acesteia să primească ajutoare din Apus pentru a tăvili pericolul otoman.

Astfel, în februarie 1418, a sosit la Constanţa o delegaţie compu-â din 19 mitropoliţi răsăriteni, între ei şi Grigorie Ţamblac, ucenicul latriarhului Eftimie de Tîrnovo (1375—1393 ; f 1400), mai tîrziu mi-ropolit al Kievului (între 1415—1419), din laici din Constantinopol şi in reprezentanţii laici ai Ţării Româneşti — fiind domn Mircea cel lare (1396—1418) — şi ai Moldovei, în timpul domniei lui Alexandru el Bun (1400—1432), două personalităţi înzestrate cu echilibru şi mult act diplomatic.

Sinodul de la Constanţa, socotit al XVI-lea Conciliu ecumenic de liserica romano-catolică, a fost mai mult «un congres european», al ăpeteniilor eclesiastice şi bisericeşti din Apus şi are meritul de a fi pus apăt marii schisme papale (1377—1417), urmînd ca problema unirii iisericilor să fie discutată într-un alt sinod, în viitor.

Prezenţa muntenilor şi a moldovenilor la sinodul «Conciliarist» de i Constanţa este prima participare a românilor la un congres interna-onal sau intercreştin.

Transilvania a avut, de asemenea, mitropoliţii şi episcopii ei, înce-înd din secolul al X-lea.

O inscripţie descoperită în 1978, pe al doilea strat de pictură în or-inea vechimii pe zidul bisericii mînăstirii Rîmeţ, jud. Alba, consem-ează în 1377 numele arhiepiscopului *Ghelasie,* primul ierarh român inoscut în Transilvania, fapt care adevereşte în mod evident existenţa nei vieţi bisericeşti ortodoxe bine organizate în această provincie la ursitul secolului al XlV-lea.

Din puţinele acte referitoare la mînăstirea Sf. Arhanghel Mihail din Peri, declarată la 13 august 1391 *stavropighie* de patriarhul ecumenic Antonie al IV-lea (1389—1390 ; 1391—1397), depinzînd adică direct de patriarh, reiese că pe la 1391 existau în Transilvania «alţi ierarhi» (arhierei locali), iar la 14 mai 1394 era amintit un «arhiepiscop» ortodox al Transilvaniei.

înainte de 1456, în Transilvania păstorea episcopul ortodox *Ioan din Kaffa Krimeei,* avînd reşedinţa în oraşul Hunedoara, fiind înlăturat de inchizitorul papal Ioan Capistan.

Dintr-un document dat la 20, martie 1479 de regele Ungariei de origine română Matei Corvin (1458—1490), aflăm că peste românii ortodocşi din Maramureş şi Transilvania păstorea mitropolitul ortodox *loanichie,* originar din Belgradul Serbiei.

La finele secolului al XV-lea şi în prima jumătate a secolului al XVI-lea, sediul mitropoliei Transilvaniei s-a stabilit pentru şapte decenii în satul românesc Feleac, lîngă Cluj-Napoca, primul mitropolit fiind *Daniil* (Mircea Păcuariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* voi. I, Bucureşti, 1980, p. 71—91).

Din 1579, reşedinţa mitropoliei Transilvaniei s-a stabilit la Alba Iulia, primul mitropolit despre care avem ştiri sigure fiind *Ghenadie* (1579—1585). Cu ajutorul lui Mihai Viteazul (1593—1601), domnitorul unirii celor trei ţări române în 1600, s-a ridicat în 1597 o biserică şi o clădire mînăstireaseă la Alba Iulia, lângă zidurile cetăţii, care a servit drept catedrală şi reşedinţă mitropolitană pentru românii ortodocşi pînă la 1761, cînd locul ei 1-a ocupat *episcopia unită,* dependentă de. arhiepiscopia romano-eatolică de Esztergom, sub conducerea fostului mitropolit ortodox Atanasie Anghel (1701—1713).

în jurm anului 1714, fosta catedrală şi reşedinţa mitropolitană, ctitorii ale lui Mihai Viteazul, au fost dărîmate din temelie din ordinul Curţii din Viena, iar sediul episcopiei unite a fost mutat, la 4 octombrie 1716, la Făgăraş, iar la 31 august 1737, la Blaj, în timpul episcopului Inochentie Micu-Clain (1730—1751).

Pentru reorganizarea Bisericii din Ţara Românească domnitorul Radu cel Mare (1495—1508) a chemat în 1503, cu învoirea Porţii, pe fostul patriarh ecumenic Nifon al II-lea (1476—1488 ; 1497—1498 ; 1502 ; f 11 august 1508), care a păstorit mitropolia Ungrovlahiei între 1503— 1505. în soborul convocat în 1503, s-a hotărît principial crearea a dous noi episcopii : a Rîmnicului — în locul fostei mitropolii a Severinului de aci titulatura ei de *«episcopia Rîmnicului Noului Severin»,* şi E *Buzăului.* Ele n-au funcţionat imediat.

Patriarhul Nifon a hirotonit pentru ele doi episcopi, cărora le-E dat «eparhie hotărîtă, care cît va birui». Organizarea lor canonică S-E făcut mult mai tîrziu, în ultimii ani de domnie ai lui Neagoe Basarat (1512—1521).

Reşedinţa mitropoliei Ţării Româneşti a fost la început, după ultimele cercetări (C-tin Giurescu, P. P. Panaitescu), la *Cîmpulung,* în biserica zisă a lui *Negru Vodă,* cu hramul Adormirea Maicii Domnului unde sînt înmormîntaţi primii domnitori ai ţării, Basarab I

ui (1310—1352) şi fiul său Nicolâe Alexandru Basarab (1352—1364). >ub domnitorul Vladislav-Vlaicu (1364—1377) o aflăm la Curtea de Ar-;eş, unde a rămas pînă la 1517.

La 17 august 1517, cu ocazia sfinţirii bisericii Curtea de Argeş, cti-oria lui Neagoe Basarab (1512—1521), ea a fost mutată definitiv Ia rîrgovişte, unde se afla atunci capitala Ţării Româneşti, în biserica în-epută de Radu cel Mare (1495—1508) şi terminată de domnitorul Nea-oe Basarab, unde a funcţionat pînă la 1668.

In 1658, s-a sfinţit frumoasa biserică din Bucureşti : *Sfinţii Impă-aţi Constantin şi Elena,* începută de domnitorul Constantin Şerban Ba-arab (1654—1658) şi terminată de urmaşii săi, care, din *1668,* a deve-it reşedinţă mitropolitană, iar mai tîrziu, din 1925, *reşedinţa Patriar-iei Române,* unde se află pînă azi.

Mitropolia Moldovei a avut reşedinţa la început la Rădăuţi, avînd rept catedrală mitropolitană biserica cu hramul Sfîntul Nicolae, ctito-ia lui Bogdan I (1359—1365), apoi, în timpul lui Petru Muşat (1374— 391), la Suceava, unde se afla capitala ţării.

Prin hrisovul domnitorului Antonie Ruset (1675—1678) din *29 mar-e 1677,* reşedinţa mitropoliei Moldovei s-a mutat definitiv la Iaşi, ca-itala Moldovei din timpul celei de a doua domnii a lui Alexandru Lă-uşneanu (1552—1561 ; 1564—1568).

O altă mitropolie a fost aceea a *Proilaviei* sau *Proilavului* (= a răilei), denumire formată. din numele grecesc al oraşului Brăila, poîXâ^iov care a luat fiinţă la sfîrşitul secolului al XV-lea.

în componenţa ei au intrat din 1417 raialele (cuvînt turcesc = jpor de adunătură) din Ţara Românească, Giurgiu şi Turnu Măgure-, iar din 1542 Brăila, apoi raialele din Moldova (Chilia şi Cetatea Albă, n 1484, Bugeacul cu Tighina, numită de turci, Bender, adică regiunea idică dintre Prut şi Nistru din 1538, şi din 1713 Hotinul.

Din toate aceste raiale, care făceau parte din Imperiul turc s-a forat o unitate bisericească aparte, numită *mitropolia Proilaviei* (= a *milei),* sub jurisdicţia directă a Patriarhiei Ecumenice, care s-a men-îut pînă la pa.cea de la Adrianopol din 2^14 septembrie 1829, cînd toate tăţile din stînga Dunării cu ţinuturile înconjurătoare au fost restitui-Ţării Româneşti.

Bisericile din raialele Turnu şi Giurgiu au fost alipite mitropoliei igrovlahiei, iar cele din raiaua Brăila, episcopiei Buzăului.

Menţionăm că, între 1672—1679, a funcţionat episcopia efemeră a *rehaiei,* judeţul Mehedinţi.

In 1793, a luat fiinţă episcopia Argeşului, ca sufragană a mitropo-■i Ungrovlahiei, primul ei ierarh fiind Iosif al Argeşului (1793—1820), mân de origine, un mare cărturar şi patriot din trecutul Bisericii astre.

Pentru a cinsti în chip deosebit rolul şi importanţa mitropoliei Ţă-
Româneşti, cea mai mare mitropolie din cuprinsul Patriarhiei Ecu-
înice, patriarhul ecumenic Sofronie al II-lea (1774—1780) a ridicat,
10 octombrie 1776, scaunul mitropoliei Ţării Româneşti la treapta de
;ţiitor al scaunului de *Cezareea Capadociei,* cel dintîi scaun dintre

mitropoliile Patriarhiei de Constantinopol, titlu care conferea mitropc litului Ţării dreptul de a ocupa locul al doilea după patriarhul ecume nic, pe care 1-a păstrat pînă la 25 aprilie 1885, cînd patriarhul ecumen: loa'chim al IV-lea (1884—1886) şi Sinodul său patriarhal au recunosct autocefalia Bisericii Ortodoxe Române.

în secolele XVII—XIX Biserica Ţării Româneşti şi a Moldovei a cunoscut o mare înflorire datorită conducerii înţelepte a unor ierarhi c alese calităţi.

Dintre mitropoliţii Ungrovlahiei, un loc deosebit îl ocupă *Anth Ivireanul* (f 1716), personalitate de prim rang a epocii lui Constanţi Brîncoveanu (1688—1714), una din figurile luminoase din trecutul B sericii şi patriei noastre. El a fost tipograf renumit al cărţilor de cu in limbile slavă, română, greacă, arabă şi georgiană (iviră), predicate talentat, păstor ales de suflete, ctitor de biserici, sprijinitor al Ortodc xiei, ajutător al românilor din Transilvania.

Din numeroasele lui lucrări, locul de frunte îl ocupă predicile sal numite *«Didahii»,* operă oratorică originală de mare valoare pentru z direa duhovnicească a credincioşilor, care este în acelaşi timp un mom ment de seamă al limbii române, fiind pline de multiple nuanţe şi c figuri de stil remarcabile. Ele îl aşază pe mitropolitul Antim Ivireanm alături de marii oratori ai epocii sale din Franţa, deşi nu au fost rost te într-o limbă de circulaţie europeană.

Lui îi revine meritul deosebit de a fi introdus definitiv limba r< mână în slujba bisericească. El este creatorul limbii liturgice de mai frumuseţe, care se foloseşte pînă astăzi în Biserica noastră.

Grigorie al IV-lea Dascălul (1823—1834) este de asemenea una dii tre figurile cele mai reprezentative ale ierarhiei bisericeşti în Ţara R< mânească. El are o contribuţie importantă la traducerea unor scriso duhovniceşti ale Sfinţilor Părinţi.

S-a impus prin respectarea pravilei călugăreşti în duhul tradiţi lui Paisie Velicicovschi (f 1794) de la mînăstirea Neamţ.

A fost, în acelaşi timp, un mare păstor de suflete, îngrijind îndei sebi de buna pregătire, a preoţilor. S-a remarcat şi ca bun gospodar, pi nînd rînduială în administrarea bunurilor mitropoliei Ungrovlahiei a averilor mînăstirilor închinate, luînd măsuri pentru curmarea numi roaselor abuzuri ale călugărilor greci.

In Moldova, merite deosebite pentru promovarea teologiei şi cultt rii româneşti au mitropoliţii Varlaam şi Dosoftei. Ei sînt creatorii lin bii literare române şi apărătorii Ortodoxiei.

Mitropolitul Varlaam (1632—1653 ; f 1657) a publicat la Iaşi : 1643, în timpul domnitorului Vasile Lupu (1634—1653), *Cartea rom< nească de învăţătură la dumenicele preste an şi la praznice împărătei Şi la Svănţi mari* sau *Cazania,* cea dintîi carte tipărită în Moldova, ca: a avut o contribuţie de seamă la formarea limbii române, fiind răspîi dită pretutindeni printre români. A tipărit apoi : *Şapte Taine ale Bis ricii,* 1644 ; *Răspuns la Catehismul calvinesc,* 1644 sau 1645. -

Mitropolitul Dosoftei (1671—1674 ; 1675—1686) este creatorul po< ziei culte româneşti. El a publicat în 1673, la Uniev, în Polonia, *Psalt*

ea în versuri, 150 de Psalmi versificaţi, prima lucrare poetică de mari iroporţii în limba română.

In 1682 publică la Iaşi : *Viaţa şi petrecerea Sfinţilor,* în 4 volume, lult citită în trecut de strămoşii noştri.

Mitropolitul *Veniamin Costachi* (1803—1808 ; 1812—1846) s-a im-us în viaţa bisericească şi culturală a Moldovei prin mulţimea cărţilor raduse şi tipărite de el, sau alcătuite de alţii, de cuprins foarte variat, i tipărite cu cheltuiala sa.

El a tradus şi publicat în româneşte numeroase lucrări din Sfinţii ărinţi şi din scriitorii postpatristici, unele lucrări teologice traduse din mbile slavă şi rusă, şi aproape toate cărţile de cult (peste 70 de vo-imej.

Pentru ridicarea nivelului teologic şi cultural al viitorilor preoţi a îfiinţat în 1803 Seminarul teologic de la Socola, lîngă Iaşi.

Veniamin Costachi a fost pe drept cel mai mare şi renumit mitro-olit din istoria Moldovei. ,

In Moldova s-a remarcat, prin activitatea sa, călugărul *Paisie Ve-cicovschi* (f 1794), care este reorganizatorul şi îndrumătorul mona-ismului din mînăstirile Dragomirna, Neamţu şi Secu. Curentul paisian a extins apoi şi la alte mînăstiri din Ţara Românească. Unirea Prin-patelor Române, Ţara Românească, Muntenia şi Moldova, la 24 ianua-e 1859, sub domnitorul Alexandru loan Cuza (1859—1866) a produs iportante schimbări şi în viaţa bisericească.

In urma unirii politice a celor două Principate, a urmat în chip ne-;sar unirea celor două Biserici ortodoxe, a Ţării Româneşti şi a Mol-)vei într-o singură unitate, *Biserica Ortodoxă Română.* In urma unirii rincipatelor Române, la 17 noiembrie 1864 s-a înfiinţat episcopia Du-irii de Jos cu sediul la Ismail ca sufragană a mitropoliei Moldovei, •imul ei episcop fiind Melchisedec Ştefănescu (1864—1879), cel mai văţat ierarh al Bisericii Ortdooxe Române în a doua jumătate a seco-lui al XlX-lea. în acelaşi timp, domnitorul Alexandru loan Cuza şi itropoliţii celor două Principate unite au stăruit pentru *recunoaşterea itocefaliei Bisericii Ortodoxe Române.*

Prin *Decretul organic pentru înfiinţarea unei autorităţi sinodale ntrale pentru afacerile religiei române,* promulgat la 3 decembrie 1864 • domnitorul Alexandru loan Cuza, se stipulau la articolul 1 referitor *autocefalie,* următoarele :

«Biserica Ortodoxă Română este şi rămîne independentă de ice autoritate bisericească streină în tot ceea ce priveşte organizaţia şi sciplina». Articolul al 2-lea prevedea crearea *«unui singur Sinod ge-ral»* pentru întreaga Biserică Română, iar articolul 3 prescria : *«Sino-:l general al Bisericii Române păstrează unitatea dogmatică a sfintei zdinţe ortodoxe române cu Marea Biserică de Răsărit prin coînţele-re cu Biserica Ecumenică din Constantinopol».*

Este pentru prima dată în istoria Bisericii Ortodoxe Române şi a ătului român cînd o lege prevede în mod oficial *autocefalia Bisericii ■todoxe Române.*

In încercarea de a obţine recunoaşterea autocefaliei, Biserica Orto-xă Română şi domnitorul Alexandru loan Cuza au întîmpinat însă

opoziţia dîrză a patriarhului ecumenic Sofronie al III-lea (1863—186 şi a cercurilor patriarhale din Constantinopol, supărate îndeosebi penti faptul că, la 13/26 decembrie 1863, Camera Deputaţilor a votat şi aprd bat *Legea pentru secularizarea averilor mănăstirilor închinate Locurile Sfinte.*

După abdicarea silită a domnitorului Alexandru Ioan Cuza la 11 fi "bruarie 1866, prevederile referitoare la *autocefalia Bisericii Ortodo: Române* din *Decretul organic* publicat la 3 decembrie 1864 au trecut *Constituţia Statului Român,* promulgată la 30 iunie 1866, care prescr la art. *21,* următoarele :

«Biserica Ortodoxă Română este şi rămîne neatîrnată de orice eh riarhie streină, păstrîndu-se însă unitatea cu Biserica Ecumenică a R săritului în privinţa dogmelor».

Abia după 20 de ani însă, în urma unor intervenţii repetate, faci te de Biserica Ortodoxă Română, mai ales după ce România a dever stat independent, la 9 mai 1877, Patriarhia Ecumenică a recunoscut, 25 aprilie 1885, autocefalia Bis'ericii Române — fiind mitropolit prim Calinic Miclescu (1875—1886) — prin tomosul acordat ei de către p triarhul ecumenic Ioakim al IV-lea (1884—1886) şi de Sinodul pati arhal.

Cu trei ani înainte de recunoaşterea oficială a autocefaliei, penti a sublinia că Biserica Ortodoxă Română *se consideră autocefală,* meri brii Sfîntului Sinod Român au sfinţit la 25 martie 1882, în Joia cea Ma a Sfintelor Paşti, în catedrala mitropoliei din Bucureşti, Sfîntul şi M rele Mir, fără a mai cere în prealabil încuviinţarea Patriarhiei Ecum nice.

Faptul acesta a indispus pe patriarhul ecumenic Ioakim al III-1< (1878—1884), care trimite, la 10 iulie 1882 membrilor sinodali ai Bis ricii Române o scrisoare patriarhală — semnată de cei 11 arhierei Patriarhiei Ecumenice — plină de mustrări şi ameninţări.

Din încredinţarea Sfîntului Sinod român, învăţatul episcop Melch sedec al Romanului (1879—1892) a întocmit un raport de răspuns scrisoarea patriarhului ecumenic, în care el avu ocazia să-şi arate t talentul şi toată erudiţia sa ca teoloog şi istoric, răspunsul fiind socoi «o capodoperă a genului». Sfîntul Sinod român a aprobat, în şedinţa d 23 noiembrie 1882, raportul, care a devenit *«Act sinodal care cuprin(autocefalia Bisericii Ortodoxe Române*, şi *relaţiile ei cu Patriarhia < Constantinopol»,* fiind trimis în februarie 1883 Patriarhiei Ecumeni la Constantinopol. După ce combate punct cu punct acuzaţiile nedrep ale patriarhului Ioachim al III-lea, Actul Sinodal subliniază că, du] canoanele Bisericii ortodoxe, sfinţirea Marelui Mir o poate săvîrşi ori episcop.

«A *căuta Mirul pe la Bisericile altor ţări, înseamnă a nu avea co Ştiinţa şi încrederea că Duhul Sfînt se pogoară de la Dumnezeu... A dar, şi Biserica noastră crede că Duhul Sfînt se pogoară asupra ei W cum şi asupra celorlalte Biserici, şi ea-l caută şi-l cere de sus, de Părintele luminilor şi dătătorul a tot darul desăvîrşit...».*

Apoi Actul sinodal conchide astfel : *«Pe temeiul istoriei noastre nane, pe temeiul legislaţiei noastre moderne, pe temeiul demnităţii itului Român şi al demnităţii naţiunii române, Sfîntul Sinod român ilară sus şi tare că Biserica Ortodoxă Română a fost şi este autoce-ă în tot cuprinsul teritoriului României şi nici o autoritate biseri-scă"streină nu are drept a ne impune ceva...».*

«Declarăm totodată că noi, apărînd autocefalia Bisericii noastre de ce presiune din afară, nu voim a ne despărţi de întregimea Bisericii odoxe. Noi păstrăm aceleaşi doctrine bisericeşti, aceeaşi disciplină. ;laşi cult divin, pe care le-am moştenit de la părinţii noştri, şi care t comune Bisericii ortodoxe din toate ţările» (Arhiva Sf. Sinod, Dosar 75, f. 410—420 (original) ; «Biserica Ortodoxă Română», VI (1882), 12, decembrie, p. 738—757).

In Tomos-ul de recunoaştere a autocefaliei din 25 aprilie 1885, pa-îrhul ecumenic Ioachim al IV-lea, după ce ia în considerare argu-ntele Bisericii Ortodoxe Române, confirmă autocefalia ei în terme-următori :

«Aşa dar, după ce am deliberat cu Sfîntul Sinod cel de pe lîngă al Prea iubiţilor noştri fraţi în Sfîntul Duh şi coliturghisitori, *de-răm că Biserica ortodoxă din România să fie şi să se zică şi să se unoască de către toţi neatîrnată şi autocefală, administrîndu-se de ipriul şi Sfîntul său Sinod,* avînd de Preşedinte pe înalt Prea Sfîntul Prea Cinstitul Mitropolit al Ungrovlahiei şi exarh al României, cel }ă vremi, nerecunoscînd în propria sa administraţiune internă nici o *i* autoritate bisericească, fără numai pe Capul Bisericii ortodoxe... pe ituitorul Dumnezeu-omul...» (Arhiva Sf. Sinod, Dosar nr. 78, f. 22— ; *Acte privitoare la autocefalia Bisericii Ortodoxe Române,* Bucureşti 5, p. 17—23 ; «Bis. Ort. Rom.», IX (1885), p. 344—354).

Biserica ortodoxă din Transilvania a depins pînă la 1701 de Biseri-Ţării Româneşti, cînd mitropolia Transilvaniei cu sediul la Alba ia a fost desfiinţată de Curtea habsburgică din Viena, în urma înfiin-ii Bisericii române unite cu Roma. Intre 1701 şi 1761, românii orto-*şi* din Transilvania au rămas fără conducători bisericeşti. In urma >r numeroase proteste şi intervenţii Curtea din Viena a permis între 1 şi 1796 unui număr de patru episcopi sîrbi, aflaţi sub jurisdicţia ropoliei sîrbe de Karloviţ, să păstorească peste românii ortodocşi Transilvania, avînd reşedinţa la Sibiu. Apoi datorită catolicismului pritor, Curtea din Viena a lăsat scaunul episcopal al Sibiului vacant tru 15 ani (1796—1810).

Abia la 1810, românii ortodocşi din Transilvania au putut să-şi agă un episcop român în persoana lui Vasile Moga (1810—1845), cu iul la Sibiu. Din decembrie 1829, după numeroase plîngeri şi inter-ţii, a fost ales la Arad primul episcop român. La 6 iulie 1865, s-a obat înfiinţarea episcopiei ortodoxe române a Caransebeşului, ca scopie sufragană a mitropoliei ortodoxe a Transilvaniei.

Marele mitropolit Andrei Şaguna (1848—1873) a reuşit, după efor-i îndelungate, să reînfiinţeze, la 24 decembrie 1864, fosta mitropolie 'ransilvaniei, acum cu reşedinţa la Sibiu, pe care a scos-o de sub

jurisdicţia mitropoliei sîrbe de Karlovit, declarînd-o Biserică autonomă Mitropolia ortodoxă a Transilvaniei cu cele două episcopii sufragane Arad şi Caransebeş va continua să funcţioneze pînă la 23 aprilie 1919 cînd va intra în componenţa Bisericii Ortodoxe. Române.

La 26 noiembrie 1853, episcopia greco-catolică a Blajului devim mitropolie unită, avînd două episcopii sufragane : Gherla şi Lugoj, create din 1853 prin bula papală : *Ad apostolicum ministerium-,* promulgate de papa Pius al IX-lea (1846—1878).

Astfel au continuat să coexiste în Transilvania două Biserici române : ortodoxă şi unită, cu un cler învrăjbit de un confesionalism mărunt deşi poporul nu voia să ştie de aceste dezbinări.

Pentru românii din Bucovina, cotropită de Imperiul austriac înd din 1775, s-a înfiinţat la 23 ianuarie 1873, *mitropolia Bucovinei* cu sediul la Cernăuţi, avînd sub dependenţa ei depărtatele episcopii dii Zaro şi Cattaro, în Dalmaţia, precum şi coloniile ortodoxe din Triest ş Viena, potrivit spiritului de dezbinare al Austriei.

După unirea Bucovinei la 15/28 noiembrie 1918 cu vechea Românie mitropolia Bucovinei a intrat în 1918 în componenţa Bisericii Ortodox Române, iar episcopiile din Zaro şi Cattaro din Dalmaţia, în component Bisericii ortodoxe sîrbe.

După reîntregirea României în 1918, a urmat unificarea organizato rică a Bisericii Ortodoxe Române, care, avînd în vedere că românii dii toate provinciile vorbesc aceeaşi limbă şi au aceeaşi credinţă şi tradiţi religioase, s-a realizat uşor.

La 23 aprilie 1919, mitropolia Transilvaniei cu episcopMle ei sufra gane a intrat în componenţa Bisericii Ortodoxe Române.

La 1 ianuarie 1920, a fost ales ca mitropolit primat Miron Criste; mai înainte episcop de Caransebeş (1910—1919), care are merite deo sebite în realizarea unificării organizatorice a Bisericii Ortodoxe Roma ne, devenită acum a doua mare Biserică ortodoxă după Biserica orta doxă rusă. Lucrările de unificare bisericească începute în 1920 s-au în cheiat la 6 mai 1925, cînd s-a proclamat *Legea şi Statutul de organizat a Bisericii Ortodoxe Române.*

Evenimentul cel mai de seamă din istoria Bisericii Ortodoxe Re mâne în secolul al XX-lea, care a sporit prestigiul ei în sînul Ortodoxif este, fără îndoială, *ridicarea ei la rangul de Patriarhie prin tomos-i din 30 iulie 1925, cu nr. 1579,* acordat de patriarhul ecumenic Vasile ; III-lea (1925—1929) şi de Sfîntul Sinod al Patriarhiei de Constantinopo

Primul patriarh român a fost Miron Cristea, investit la 1 noien brie 1925 (f 6 martie 1939). După el au păstorit următorii : Nicodi: Munteanu (5 iulie 1939 — f 27 februarie 1948), Justinian Marina (6 ii nie' 1948 — f 26 martie 1977), Iustin Moisescu (19 iunie 1977 — f î august 1986) şi Teoctist Arăpaşu (16 noiembrie 1986).

După ridicarea Bisericii Ortodoxe Române la demnitatea de patr arhie la 30 iulie 1925, evenimentul istoric cel mai de seamă din via ei este întoarcerea, la iniţiativa şi prin participarea activă a autorităţ lor de stat, la 21 octombrie 1948 a românilor din Transilvania uniţi < Roma, la 1698—1701, în sînul Bisericii Ortodoxe Române căreia ‘<■

rţinut. Ei au acceptat — în majoritate covîrşitoare, clerici şi laici — îstă întoarcere acasă ; o parte infimă însă — prelaţi, preoţi şi laici rămînînd în continuare rupţi de Biserica-Mamă pînă după Revolu-din 1989, s-au reorganizat şi şi-au reafirmat ataşamentul la unirea Scaunul Romei, constituindu-se din nou în Biserică română unită transilvania. Un alt eveniment de seamă din viaţa Bisericii Ortodoxe Române
generalizarea cultului Sfinţilor ale căror moaşte se află de secole ara noastră şi canonizarea unor sfinţi români.

A fost generalizat cultul sfinţilor : Sfînta Cuvioasă Paraschiva, săr->rită la 14 octombrie ; Sfînta Muceniţă Filofteia, la 7 decembrie ; Ltul Dimitrie cel Nou (Basarabov), la 27 octombrie ; Sfîntul Nicodim a Tismana, la 26 decembrie ; Sfîntul Ioan Valahul, la 12 mai. Au fost proclamaţi şi canonizaţi ca sfinţi : Calinic de la Cernica, lătorit la 11 aprilie ; Sfinţii Ierarhi Ilie Iorest şi Sava Brancovici, la iprilie ; Sfîntul Ierarh Visarion Sărai, Cuviosul Sofronie de la Cioara f. Oprea Miclăuş, la 24 octombrie ; Sfîntul Ierarh Iosif de la Partoş, 5 septembrie. Canonizarea solemnă s-a făcut în zilele de 10—23 oc-brie 1955, iar a Sfîntului Iosif de la Partoş, la 6 octombrie 1956. începînd din 1920, în afară de mitropoliile şi episcopiile existente,
înfiinţat în Biserica Ortodoxă Română noi episcopii, arhiepiscopii, •opolii, după cum urmează : episcopia *Oradiei,* la 30 august 1920 ; copia *Armatei,* în 1921 ; episcopia *Vadului, Feleacului* şi *Clujului,* 8 iulie 1921, ridicată la rangul de arhiepiscopie la 11 iunie 1973 ; copia de *Tomis-Constanţa,* în 1923, contopită cu episcopia *Dunării ros* în 1950, cu sediul la Galaţi, ridicată la 16 octombrie 1975 la ran-de arhiepiscopie sub titlul : *«Arhiepiscopia Tomisului şi a Dunării 'os»;* arhiepiscopia *Chişinăului,* în 1918, care în 1927 a fost ridicată mgul de mitropolie ; episcopiile de *Cetatea Albă-Ismail* şi *Hotin,* în-ate la 10 martie 1923 ; episcopia *Maramureşului,* cu sediul la Sighet, 7 iunie 1937, care a durat pînă la 18 septembrie 1948 ; episcopia *işoarei,* înfiinţată la 7 noiembrie 1939, ridicată la rangul de arhi-:opie la 24 aprilie 1947, apoi mitropolie la 3 iulie 1947 ; mitropolia *ovei,* cu reşedinţa la Craiova, înfiinţată la 1 noiembrie 1939 ; epis-î de *Alba-Iulia* înfiinţată la 16 octombrie 1975.

In ultimii 2 ani s-au mai înfiinţat următoarele eparhii : *Arhiepisco-Tomisului,* cu sediul la Constanţa ; *Arhiepiscopia Tîrgovişte,* cu se-la Tîrgovişte ; *Arhiepiscopia Sucevei,* cu sediul în Suceava ; *episco-Argeşului,* cu sediul în Curtea de Argeş ; *episcopia Galaţiului,* cu se-în Galaţi ; *episcopia Sătmarului,* cu sediul în Baia Mare. Pentru românii emigraţi de peste hotare, s-au creat *două arhi-:opii.* Astfel, pentru românii emigraţi în Statele Unite şi Canada :reat la 25 aprilie 1929 *Episcopia Misionară Ortodoxă Română în rica,* cu sediul la Detroit, statul Michigan în Statele Unite, re-scută de Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în şedinţa din ai 1934 ; în şedinţa din 12 iulie 1950 i-a acordat *autonomia biserică administrativă.* Mai tîrziu, în şedinţa din 12 decembrie 1974, ;ul Sinod al Bisericii noastre a ridicat-o la rangul de *arhiepiscopie*

şi, în aceeaşi şedinţă, i-a reînnoit *autonomia* acordată la 12 iulie 1950. Ea cuprinde 35 de parohii în Statele Unite ale Americii şi Canada şi una în Venezuela.

Pentru românii din ţările Europei Centrale şi Occidentale a luat fiinţă în 1957 *Episcopia Ortodoxă Română pentru Europa Centrală şi Occidentală* cu reşedinţa la Paris, care prin aprobarea Sfîntului Sinod Român, şedinţa din 25 aprilie 1972, a intrat sub jurisdicţia canonică a Patriarhiei Ortodoxe Române, apoi în şedinţa din 12 decembrie 1974, a fost ridicată la rangul de arhiepiscopie, intitulîndu-se *«Arhiepiscopia Ortodoxă Română pentru Europa Centrală şi Occidentală».* Ea cuprinde 24 de parohii, aflate în diferite ţări din Europa : Anglia, Austria, Belgia, Bulgaria, Elveţia, Franţa, Germania, Italia, Olanda, Spania şi Suedia.

Ea are, de asemenea, în afara hotarelor ţării, *două vicariate : Vicariatul Ortodox Român din Iugoslavia,* cu reşedinţa la Vîrşeţ, dependent de mitropolia Banatului, reorganizat în 1971, care cuprinde 39 de parohii, grupate în trei protopopiate ; *Vicariatul Ortodox Român din Ungaria,* cu sediul în oraşul Gyula, dependent de episcopia Aradului, înfiinţat în 27 martie 1964, care cuprinde 19 parohii. Biserica Ortodoxă Română are în prezent, în ţară, o patriarhie, 5 mitropolii şi 12 eparhii, iar în afara hotarelor are sub jurisdicţia sa canonică 2 arhiepiscopii şi 2 vicariate, despre care am amintit. Biserica Ortodoxă Română din Ierusalim, schitul ortodox român de la Iordan, Comunităţile ortodoxe române din Australia, în număr de trei, şi parohia ortodoxă română din Wellington, Noua Zeelandă, depind direct de Patriarhia Română.

BIBLIOGRAFIE*

Izvoare: - iţ

Fr. Miclosich et Jos. Miiller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani,* 1313—1402, voi. I—II, Vindobonae, 1960, 1962; E. Hurmuzaki — N. Iorga, *Documente privitoare ia istoria românilor,* T. XIV, 1. *Documente greceşti privitoare la istoria românilor,* partea I-a (1320—1716), Bucureşti, 1915; *Documente privind istoria românilor,* Veac. XIII, XIV şi XV (Academia R.S.R.) B. *Ţara Românească* (1247—1500), t. I, Bucureşti, 1953, XLIX — 431 p. Reeditate sub titlul: *Documenta Romaniae Historica.* B. *Ţara Românească,* voi. I (1247—1500) de P. P. Panaitescu şi Damaschin Mioc, Bucureşti, 1966, 635 p. *Documente privind istoria României.* A. Moidova, veacul XIV—XV, col. I (1384—1475), Bucureşti, 1954, LXX — 530 p. *Fontes Historiae Daco-Romanae* (=- *Izvoarele Istoriei României),* t. III. *Scriitori bizantini,* publicate de prof. Elian şi Şerban Tanaşoca, Bucureşti, 1975, T. IV. *Scriitori şi acte bizantine,* Secolele IV—XV, publicate de H. Mihăescu, R. Lăzărescu, Nic. Şerban Tanaşoca şi Tudor Teotoi, Bucureşti, 1982; Fr. Miklosich şi J. Miiller, *Acta Patriarchatus Constantinopolitani,* 1315—1402, 2 voi., Wien, 1860, 1862.

Lucrări generale:

Biserica Ortodoxă Română. Monografie — Album. (Lucrare colectivă), Bucureşti, 1987, Idem, *începuturile mitropoliei Transilvaniei,* Bucureşti,. 1980.

Biserica Ortodoxă Română, Bucureşti, 1962. Tradusă în limbile franceză, germană, engleză; Pr. Prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* t. I—III, Bucureşti, 1980, 1981 ; Pr. Prof. Gh. Moisescu, Pr. Prof. Ştefan Lupşa şi Pr. Prof. Alex. Filipaşcu, *Istoria Bisericii Române,* t. I—II, Bucureşti, 1957 ; Pr. Prof. Si-meon Reli, *Istoria vieţii bisericeşti a românilor,* t. I, Cernăuţi, 1942; N. Iorga, *Istoria*

* Bibliografia a fost **alcătuită** de **Pr. prof. I. Rămureanu.**

Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor, t. I—II, Bucureşti, 1929, 1932 ; Marcu Beza, *The Rumanian Church,* London, 1943. C-tin C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei şi a catedralei mitropolitane din laşi,* Bucureşti, 1888. Pr. Ştefan Meteş, *Istoria Bisericii şi a românilor din Transilvania,* t. I, ed. 2, Sibiu, 1933.

In limbi străine :

Cezare Alzati, *Terra Romena tra Oriente ed Occidente. Chiese ed etnie nel tardo 1500.* Prezentare de Luigi Prosdocimi, Milano, 1982; C. D. S. Miiller, *Geschichte der orientalischen Nationalkirche,* Gottingen, 1981 j Pr. Prof. Milan Şesan, *Die Ortho-doxe Kirche — 1700*—3967, în Le Monde religieux, no 30, Lausanne—Lezay, 1969, eh. 3, p. 108—126 i Costa de Beauregard, I. Bria. De Foucauld, *L'Orthodoxie, hier et demain,* Paris, 1979 j Aziz S. Ateyd, *A History oi Eastern Christanity,* London, 1968; D. Attwater, *The dissident Eastern Churches,* 2 voi., London, 1968; Idem, *The dissident Eastern Churches,* London, 1937; J. Madey, *Die Ostkirchen, unsere Nachbarn,* Koln; S. A. Hernandez, Iglesias de Oriente, t. I, Santander, 1959, 542 p.; ' T. Ware, *The Orthodox Church,* London, 1963; J. Mayendorff, *L'Eglise Orthodoxe hier et aujourd'hui,* Paris, 1960. Ed'. 2-a, în limba engleză, sub titlul: *The Orthodox Church. Its past and its role in the world today,* Crestwood, 1981 ; Janin, *Les Egli-ses orientales et les rits orientaux,* 4-e, ed., Paris, 1955. Idem, Les *Eglises separees d'Orient,* Paris, 1934; R. M. French, *The Eastern Orthodox Church,* London, 1951 ; M. Zernov, *The Church oi eastern christians,* London, 1946; M. Jugie, Le *schisme byzantin. Apercu historique et doctrinal,* Paris, 1941 ; Pr. Prof. Ştefan Zankow, *Das orthodoxe Christentum des Ostens. Sein* Wesen *und seine gegenwaitige Gestalt,* Berlin, 1928; *Lucrări generale pentru istoria poporului român şi a Bisericii Ortodoxe Române:* C-tin C. Giurescu, *Istoria Românilor,* ed. 4-a, t. I—II, Bucureşti, 1942—• 1943 ; t. III, partea 1-a şi a 2-a, ed. 2-a, Bucureşti, 1944, 1946; Idem, *Istoria Românilor,* t. I—II, Bucureşti, 1974, 1976; C-tin Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri pînă în prezent,* ed. 2-a, Bucureşti, 1975; Dinu C. Giurescu, *Istoria ilustrată a Românilor,* Bucureşti, 1981 ; Nic. Iorga, *Istoria românilor,* t. I—X, Bucureşti, 1926—1939; Şt. Pascu, Voievodali *Transilvaniei,* t. I, ed. 2-a, Cluj, 1972; t. II, Cluj-Napoca, 1979; *Studii pentru pătrunderea creştinismului la geto-daco-romani* : Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Predicarea Evangheliei la poporul român,* în lucrarea : *«Sfinţi români şi apărători ai legii strămoşeşti»,* Bucureşti, 1987, p. 102—132; Idem, Le *christianisme chez les Thraco-Phrygiens d'Asie Mineure et chez les Thraco-Geto-Daces de la Peninsule Balkanique,* în *Actes du U-e Congres International de Thracologie, Buc.,* 4—10 Septembrie 1976, t. II, *His-toire et Archeologie,* Buc, 1980, p. 435—444 şi în lucrarea : Le Monde *Thrace,* volume selectif, Milan — Paris — Roma — Montreal, 1982, p. 298—307; Idem, *Noi consideraţii privind pătrunderea creştinismului la traco-geto-daci,* în «Orthodoxia», XXVI (1974), nr. 1, p. 164—178 şi traducerea în limba franceză în «Roumanie, pages d'histoire», I (1976), no. 3—4, p. 64—84 şi în limbile : germană, engleză, spaniolă şi rusă; Idem, Acfeie *martirice,* Bucureşti, 1982; Idem, *Sfinţi şi martiri la Tomis — Constanţa,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCII (1974), nr. 7—8, p. 975—1011 ; Idem, *Slîntul Vasile cel Mare* şi *creştinii din Scythia Minor* şi *Dacia Nord-Dunăreană,* în voi. *«Sfîntul Vasile cel Mare. Închinare la 1600 de ani de la săvîrsirea sa»,* Bucureşti, 1979, p. «378—393; Idem, *Mişcarea audienilor în Dacia Pontică şi nord-dună-icană,* (sec. IV—V), în «Biserica Ortodoxă Română», XCVI (1978), nr. 9—10, p. 1053—1070; Idem, *Termeni latini creştini din Simbolul lui Ultila şi din Scrisoarea lui Auxentiu de Durostorum intraţi în tondul principal al limbii române,* în «Studii teologice», XXXVI (1984), nr. 9—10, p. 681—696;(*Momente istorice şi izvoare creştine. Mărturii* de *străveche continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos şi al Dobrogei,* Galaţi, 1987. Lucrare colectivă; De la Dunăre la Mare. *Mărturii istorice şi de artă creştină,* ed. 2-a, Bucureşti, 1987 ; J. Zeiller, *Les origines chretiennes dans Ies provinces danubiennes de l'Empire romain,* Paris, 1918, lucrare fundamentală; Pr. Prof. Nic. ŞerbSnescu, 2600 *de ani de Ia prima mărturie documentară despre existenţa episcopiei Tomisului,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVII "(1969), nr. 9—10, p. 966—1026; I. Barnea, *Contribuţii Ia studiul creştinismului în Dacia,* în «Revista Istorică Română», XIII (1943), fasc. 3, p. 31—42; Idem, *Creştinismul in Scythia Minor după inscripţii,* în «Studii teologice», VI (1954), nr. 1—2, p. 65—112; Idem, Monumente de *artă creştină descoperite pe teritoriul R. S. Române,* în «Studii

teologice», X (1958), nr. 5—6, p. 287—310; Idem, *Monument! paleocristiatii del Scizia Minore,* Faenza — Ravena, 1971 ; Idem, *Les monuments* pa/eocft/ei|eris J *Roumanie,* Cittâ del Vaticano, 1977; Idem, *Arta creştină în România I. iecole III—VI.* Album, Bucureşti, 1979; t. II, Secolele VII—XIII, Bucureşti, 1981. Pi$_o$f E Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din secolele IV—XIII descoperite în Român* Bucureşti, 1976; Radu Vulpe — Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei (Romanii j$_a$ $_Q$ narea de Jos),* t. I, Bucureşti, 1968; Epifanie Norocel, *Bazilicile din Dobro$_{qea}$* «Glasul Bisericii», XL (1981), nr. 3—5, p. 345—372; I. I. Russu, *Materiale arheologi paleocreştine din Transilvania. Contribuţii la istoria creştinismului daco-ror&$_{an}$* «Studii teologice», X (1958), nr. 5—6, p. 311—340 (toate obiectele); E. Lozove^ *'$_{AI}$ origines du christianisme daco-scythique,* în lucrarea lui Franz Altheim, *GeţchicI der Hunen,* 4-er Bând, Berlin, 1962, p. 146—165; Prof. D. M. Pippidi, in ;umj *i$_{Z}$vo relor literare ale creştinismului daco-roman,* în voi. *Contribuţii la istoria |>eche României,* ed. 2-a, Bucureşti, 1967; *Studii selective de Istoria Bisericii pentr$_{u\ s}$ec lele XII*—XX .• Pr. Prof. I. Rămureanu, *Mitropolia Vicinei şi rolul ei în pătrar Ortodoxiei în ţinuturile româneşti,* în lucrarea colectivă: *De la Dunăre* /q *Ma.* ed. 2-a, Bucureşti, 1979, p. 146—169; Nic. Dobrescu, *întemeierea mitropohil$_{or\ SJ}$-celor dintîi mănăstiri din ţară,* Bucureşti, 1906; Idem, *Din istoria Bisericii i>omăi* Secolul al XV-lea, Bucureşti, 1910; C-tin C. Giurescu, *întemeierea mitropoliei Ungr vlahiei,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 67:3 67
Pr. Nic. Şerbănescu, *Mitropoliţii Ungrovlahiei,* în «Biserica Ortodoxă Rţimâni LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 722—826; Idem, *Mitropolia Severinului. Şase sute de a de la înniinţare* — 1370 — oct. 1970, în «Biserica Ortodoxă Română», LJftcXV (1970), nr. 11—12, p. 1191—1227; Idem, *Mircea cel Mare (1386—1418). 600 de a de la urcarea pe tronul Ţării Româneşti,* Bucureşti, 1987, p. 121—144; C. Mannesc *înfiinţarea mitropoliilor în Ţara Românească şi Moldova,* Bucureşti, 1924; Pr. pr I. Rămureanu, *Rolul Bisericii Ortodoxe Române în Biserica Răsăritului, în* jeco/e *XIV şi XV,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCIX (1981), nr. 1, p. 131—1<$_Q$. V(traducerea franceză sub titlul: Le *role de l'Eglise Orthodoxe Roumaine dan$ |$_{e\ c}$ dre de l'Eglise d'Orient aux* X/V-e *et* XV-e *siecles,* dans *Miscellanea histod$_{ae\ e}$ clesiasticae,* VII, Louvain la Neuve et Louvain, 1985, p. 115—128; I. D. Suc *Monografia Mitropoliei Banatului,* Timişoara, 1977; Pr. Gabriel Cocora, Hjiscoj *Buzăului, o. vatră de spiritualitate românească,* Buzău, 1986; Prof. Alex. El'$_{an}$, I *gaturile Mitropoliei Ungrovlahiei* cu *Patriarhia de Constantinopol şi celelah$_e$ Bii rici Ortodoxe. De la întemeiere pînă la 1800,* în «Biserica Ortodoxă Română», *UCX|* (1959), nr. 7—10, p. 904—935; Pr. Prof. I. Rămureanu, *Legăturile ■ Mitropoliei Ungr vlahiei cu Patriarhia de Constantinopol şi cu celelalte Bise'rici Ortodoxe de i$_a$ 18 pînă la recunoaşterea autocefaliei Bisericii noastre,* în «Biserica Ortodoxă Rsmâni LXXVII (1959), nr. 7—10, p." 935—960; Dimitrie Ionescu, *Relaţiile ţărilor romă cu Patriarhia de Alexandria,* Bucureşti, 1935; Pr. Prof. I. Rămureanu, *Legăturile P tiiarhiei de Alexandria cu ţările române,* în «Studii teologice», VIII (1956), rr. 1— p. 59—80 ; Ilie Georgescu, *Legăturile ţărilor române cu Ierusalimul. Patriarlai$_e$ i rusalimului şi ţările române* (veac XVII—XVIII), în «Studii teologice», VII] (195 nr. 5—6, p. 349—362 ; Ioan V. Dură, *Dositei al Ierusalimului şi influenţa lu> in ţ rile române şi Biserica lor,* în limba greacă, Atena, 1977; Pr. Prof. Milari Şes; *Biserica Ortodoxă din veacul al XVH-lea pînă azi,* în «Mitropolia Ardealulu:», 195 ^{nr}- 1—2, p. 51 ş. u.; Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a român|ior d Ardeal,* în secolul XVIII, t. 1—2, Sibiu, 1920, 1930; Nic. Dobrescu, *Studii de Istoi Bisericii Române contemporane.* I. *Istoria Bisericii din România* (1850—18951 Buc reşti, 1906.

Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române :

C-tin Pîrvu, *Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române* în «Studii teologice», (1954), nr. 9—10, p. 541—550; Pr. Prof. Nic. Şerbănescu, *Optzeci de ani de i$_a$ c bmdirea autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române,* în «Biserica Ortodoxă Român LXXXIII (1965), nr. 3—4, p. 247—273; Idem, *Autocefalia Bisericii Ortodoxe }iomâ* cu *prilejul centenarului 1885* — 25 *aprilie 1985, în Centenarul autocefaliei siseri Ortodoxe Române,* Bucureşti, 1987, p. 41—138; Pr. Prof. I. Rămureanu, *La a* 9£ *aniversare a autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române,* în «Biserica Ortodoxă Român ^{X}CIII (1975), nr. 11—12, p. 1366—1383; Prof. Iorgu Ivan, *Autocefalia Biserica Or, doxe Române. Un veac de la recunoaşterea ei,* în «Studii teologice», XXXVII] (198

nr. 2, p. 14—38; Pr. Prof. Nic. Dură, *Patriarhia Ecumenică şi autoceiălia Bisericii noastre de-a lungul secolelor,* în «Studii teologice», XXXVIII (1986), nr. 3, p. 52—81 ; *Centenarul autoceialiei Bisericii Ortodoxe Române,* Studii de mai mulţi autori, Bucureşti, 1987.

înfiinţarea Patriarhiei Române:

Arhiereul Tit Simedrea, *Patriarhia românească. Acte şi documente,* Bucureşti, 1926; G. Sereda (Gh. I. Moisescu), *De la Biserica autocefală la Patriarhia Română,* in «Ortodoxia», II (1950), nr. 2, p. 325—336; Gh. I. Moisescu, *Un pătrar de veac de la înaintarea Patriarhiei Române,* în «Glasul Bisericii», IX (1950), nr. 3, p. 42—50; Nestor Vornicescu Severineanul, *Încercări, posibilităţi şi propuneri în vederea înfiinţării Patriarhatului înainte de 1925,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 11—12, p. 1342—1365; Idem, *Propuneri simultane pentru înfiinţarea Patriarhatului la Bucureşti şi a unei Mitropolii la Craiova între 1882 şi 1924,* în «Mitropolia Olteniei», XXVII (1975), nr. 11—12, p. 821—851 şi extras; Pr. Prof. Nic. Şerbănescu, *Înfiinţarea Patriarhiei Române,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 11—12, p. 1384—1400. Vezi tot aci alte studii şi articole; Pr. Lector D-tru Radu, *Semicentenarul Patriarhiei. Române, Coordonate, semnificaţii şi înfăptuiri,* în «Glasul Bisericii», XXXII (1975), nr. 11—12, p. 1159—1183; Antonie Plămădeală, Mitropolitul Ardealului, *Cei patru patriarhi ai celor* 60 *de ani de patriarhat ortodox românesc,* în «Biserica Ortodoxă Română», CUI (1985), nr. 9—10, p. 780—798; Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Legăturile Patriarhiei Ortodoxe Române cu Patriarhia Ecumenică de la început pînă astăzi,* în *lucrarea : Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române,* Bucureşti, p. 492—530.

Alte studii :

Pr. Prof. I. Rămureanu, *Bisericile Ortodoxe cu specială privire asupra^ Bisericii Ortodoxe Ruse,* în «Studii teologice», I (1949), nr. 1—2, p. 69—90; Radovan N. Ka-zimirovici, *Situaţia actuală de drept bisericesc a Bisericilor Ortodoxe Răsăritene. Supliment la Dreptul bisericesc oriental,* de Nicodim Milas, ed. 3-a, Belgrad. Traducere de Uroş Kovincici şi Nic. Popovici, Arad, 1927; Pr. Vasile Pocitan, *Patriar-hatele Bisericii Ortodoxe,* Bucureşti, 1926; Prof. Protoiereu T. Titov, *Situaţia Bisericii Ortodoxe Orientale în prezent,* Chişinău, 1932; *Sfinţi români şi apărători ai Legii. strămoşeşti,* Studii de diferiţi autori. Lucrare apărută sub conducerea I. P. S. Mitropolit Nestor Vornicescu al Olteniei, Bucureşti, 1987; Lector D-tru Radu, *Giija Bisericii Ortodoxe Române faţă de comunităţile ortodoxe române de peste hotare,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 11—12, p. 1461—1472; Pr. Prof. Viorel Ionită, *Chipul de astăzi al Bisericii autocefale Ortodoxe Române,* in lucrarea : *Centenarul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române,* Bucureşti, 1987, D. 531—536.

Biserica sîrbă *

Actuala Biserică sîrbă din Iugoslavia s-a contopit într-o organizaţie
mitară abia după constituirea statului sîrbo-croato-sloven, în mai 1919.
nainte existau pe teritoriul actualului stat 5 Biserici ortodoxe «inde-
endente» (şi o parte supusă Constantinopolului), din care două, mi-
rapoliile de Belgrad şi Cetinje, erau autocefale. Fiecare din cele cinci
îitropolii îşi datorează existenţa unor împrejurări politice specifice ;
■ei din ele, şi anume cea din Muntenegru, cea din Serbia veche şi cea
in nordul Dunării, reclamau fiecare dreptul de a fi socotite continua-
>are legale ale vechii patriarhii proclamate la Peci (Ipek) în 1346. Nici
ia din ele nu avea însă decît o parte de dreptate. Abia. patriarhul de
:i, care poartă titulatura de «arhiepiscop de Peci, mitropolit de Bel-
ad şi Karloviţ şi patriarh al sîrbilor», poate afirma că a

reconstituit

,Capitol redactat de Pr. prof. T, Bodogae.

vechea autoritate a patriarhiei din secolul XIV, desigur în cadrele] care le permit împrejurările veacurilor XIX şi XX.

Biserica independentă a *Muntenegrului,* cu organizaţia ei politii bisericească (mitropolitul era şi şeful statului), se rupsese cu totul Constantinopol şi se apropiase de Rusia, iar uneori de Karlovit, de ur lua hirotonia şi mirul. Muntenegrul, vechiul principat de Zeta, cu dintîi tipografie slavonă în Balcani (1495), a cultivat de multă vreJ legături cu Veneţia, care a apărat cît a putut pe conducătorii" refugi] aici. O parte din cei rămaşi au trecut la islamism. Tradiţia indepe denţei s-a păstrat însă vie tot timpul şi în 1695 mitropolitul Danj Petrovici-Njegoş a început lupta de emancipare, înlăturînd pe toţi ce ducătorii trecuţi la mahomedanism (1707—1711) şi întemeind o dinasj de vlădici-suverani.

Petru I Petrovici îşi făcuse studiile în Rusia — care 1-a sprijiniţi băneşte şi unde s-a şi hirotonit. El, cel dintîi, a dat ţării sale cărţi legi civile şi bisericeşti (Zaconic) şi a luptat ca un ereou contra turcil| şi a francezilor. El n-a vrut să recunoască autoritatea patriarhului Constantinbpol, atunci cînd în 1766, după desfiinţarea scaunelor de Ohrida şi Peci, se socotea conducător peste toate Bisericile din Balcar Urmaşul său a fost ultimul mitropolit-voievod, căci nepotul său Danij Petrovici Njegoş renunţă la mitropolie, declarîndu-se prinţ ereditar, atunci (1852) mitropolitul de Muntenegru e ales de cler şi de pope indiferent de familie. Danilo a modernizat statul, a făcut un codice noj a introdus dare generală şi serviciul militar, cîştigîndu-şi astfel şi îr crederea altor popoare prin luptă dusă în Crimeea (1854) şi Balcanii în 1878 i se recunoaşte independenţa deplină, se măreşte şi statul spri nord anexînd provincia Rascie sau Zahum, unde se înfiinţează şi episcopie la Ostrov. Conducerea Bisericii o are acum sinodul celor dej episcopi, doi arhimandriţi (existau 6 mînăstiri), 3 protopopi şi un se cretar mirean. Clerul nu e cult, dar e foarte patriot şi credincios. Ce peste 250.000 de credincioşi au fost trecuţi, după 1920, la Patriarhii de Belgrad. Au rămas în Muntenegru vreo 15.000 catolici, majoritate albanezi, pentru care s-a înfiinţat arhiepiscopia Antivari. Restul, vre 16.000, sînt albanezi islamizaţi.

Ceea ce trebuie subliniat în general la sîrbi sînt tradiţiile vieţi populare deosebit de vii, îndeosebi «slava», un fel de sărbătoare a fami liei, la care — chiar dacă nu-i de faţă preotul — bătrînii fac o rugăciuni şi pomenesc pe toţi ai familiei, vii şi morţi, şi închină apoi un pahar cu vin «întru slavă şi cinste». Structurile acestor frăţii explică puterea da rezistenţă morală a tradiţiilor, dar în acelaşi timp ele explică şi rolul mare al mînâstirilor unde se făceau, mai ales cu ocazia hramului, p< Ungă slujbele de binecuvîntare şi de pomenire a rudeniilor, şi planur îndrăzneţe de acţiuni patriotice. Aşa se explică rolul lor în răscoalele din 1804 şi 1815, cînd au avut loc în Balcani primele răscoale naţionale împotriva turcilor.

E adevărat că pe lîngă ajutorul moral şi material oferit de creştini] (ruşi, români, austrieci, mâi apoi francezi), sîrbii au ştiut să organizeze atacuri armate atît de ingenioase împotriva turcilor, înеît un Napoleoni

Bonaparte a ajuns să spună despre Petru Karagheorghevici că e «cel mai viteaz luptător al vremii».

Biserica din statul creat prin răscoalele lui P. Karagheorghevici şi Milos Obrenpvici (1805—1815) nu s-a putut organiza decît mai tîrziu. Ambii ierarhi, cel de la Belgrad şi cel de la Ujiţe, erau greci. Oricît a încercat şi Karagheorghevici în 1809 şi mai ales diplomatul Milos Obre-novici în 1816 şi 1822, ei n-au putut obţine ierarhi sîrbi decît în 1830, cînd, în urma păcii de la Adrianopol (1829), sultanul şi patriarhul de Constantinopol au recunoscut statul şi Biserica sîrbă liberă, şi anume ambele sub control politic şi bisericesc turcesc. In schimb, încă din 1822, Milos a ştiut să frîneze şi chiar să înlăture în scurt timp lăcomia episco-pilor greci, care trimiteau pînă atunci oameni prin sate ca să strîngă birul bisericesc şi dobînzile pentru o veche datorie faţă de Patriarhia de Constantinopol. Cu un rar simţ gospodăresc, acest voievod atît de modest, dar atît de credincios, a stabilit în micul său parlament (Scup-ştina) cheltuielile de întreţinere a Bisericii, salariul episcopilor şi taxele cuvenite slujbelor acestora (hirotoniri, tîrnosiri), plătind printr-un împrumut intern toate datoriile faţă de Patriarhia Ecumenică. A stabilit şi un mic consistoriu, care controla pe episcopi şi-i ajuta la judecarea preoţilor. Prin convenţia din 1832, Patriarhia Ecumenică recunoaşte independenţa Bisericii sîrbe, clerul şi poporul sîrb putînd alege de acum pe cine voiau, patriarhul trimiţîndu-le doar confirmarea şi binecuvîntarea. Singurul lucru care se mai cerea era ca mitropolitul sîrb să pomenească la slujbe numele patriarhului de Constantinopal, căruia i se va trimite de către orice ierarh sîrb nou ales o anumită sumă de bani drept ajutor. Episcopii greci sînt rechemaţi în acelaşi an. Noua ierarhie sîrbă cuprinde, pe lîngă scaunele de Belgrad şi Ujiţe, încă unul la Sabat şi altul la Timoc, iar după 1878 — cînd statul mai anexează o provincie în est — şi episcopia de Niş.

Cei mai importanţi mitropoliţi din secolul XIX au fost *Petru* şi *Mihail.* Cel dintîi era un om energic, şi cu simţ practic. De la el datează primele reforme ale Bisericii sîrbe : crearea consistoriului, reforma legislaţiei bisericeşti, a vieţii monahale, a clerului de jos, pe care l-a apărat, apoi întemeierea Seminarului de la Belgrad (1836), ridicarea catedralei (1827) — nimeni n-a clădit atîtea biserici ca Milos —3 fixarea taxelor de epitrahil etc. Petru a păstorit 25 de ani dar nestatornici, căci în acest răstimp s-au schimbat cinci cneji şi, în a doua domnie a lui Milos, certîndu-se cu el, a trebuit să părăsească ţara cu durere, tre-cînd în eparhiile din nordul Dunării unde muri ca episcop la Pacraţ. Mitropolitul Mihail păstori cu întrerupere 40 de ani. Din activitatea lui administrativ-bisericească n-au rămas ca de la Petru legi şi decizii deosebite, afară de cea despre autoritatea bisericească, ale cărei dispoziţii (1890) sînt valabile şi azi. în schimb, el a umplut cu personalitatea lui o perioadă întreagă din viaţa culturală, socială şi mai ales politică a ţării.

La 20 octombrie/l noiembrie 1879, după ce statul e recunoscut ca independent prin pacea de la Berlin din 1/13 iulie 1878, mitropolitul scrie şi obţine de la patriarhul ecumenic Ioachim III (1878—1884 ;

i—1912) tomosul autocefaliei Bisericii sîrbe, în timpul mitropolitului Mihail Iovanovici al Belgradului (1859—1881 ; 1889—1898). Pentri statul care în 1882 devenea regat, mitropolitul compuse şi rînduiala ungerii de rege a cneazului Milan ; în 1875 făcuse operă umanitară îr Bosnia, protejînd pe răsculaţii de acolo împotriva tiraniei turceşti. Partidele politice care se formaseră în Serbia şi care luptau cu patimă unele împotriva aitora l-au depus pentru că n-a vrut să semneze o lege prin care statul voia să încaseze anumite taxe de la orice cleric, preot sai episcop cu ocazia hirotonirii şi instalării. Mitropolitul vedea în ea c consfinţire a simoniei şi nu cedă. Trei episcopi au demisionat împreun; cu el, dar guvernul radicalilor execută totuşi legea. Mihail a pleca în Rusia.

De fapt, partidele nu se interesau prea mult de viaţa Bisericii — erau şi clericii de vină, preoţi şi episcopi, căci se amestecau în politică moştenire poate de pe vremea răscoalelor vechi. Drepturile ierarhie: s-au restrîns tot mai mult, s-au redus episcopiile şi în~ general a coborî! prestigiul Bisericii, mai ales prin asasinatele şi prin scandalurile matrimoniale ale familiei regale. Influenţa mitropolitului Mihail a fosi atît de mare, încît, după abdicarea regelui, a fost rechemat şi ierarhia a fost restabilită, numărul episcopilor la fel şi s-a impus chiar Patriarhiei de Constantinopol ca la scaunele din sudul Serbiei rămase sub turc: (Prizren şi Scoplje) să se aleagă numai ierarhi sîrbi.

Pentru sîrbii emigraţi în 1690 din sudul Serbiei, din cauza asupririi turcilor, la nordul Dunării, pe teritoriul imperiului austriac, patriarhul Arsenie al IlI-lea Cernojevici de Peci (Ipek) a înfiinţat în 1690 *mitropolia sîrbă de Karloviţ,* unde a păstorit (1690—1705), cu aprobaree împăratului Austriei Leopold I (1657—1706), care a acordat sîrbilor la 21 august 1690 aşa-numitele «privilegii ale naţiunii rasciene», de care, în anumite momente, s-au prevalat şi românii din Transilvania.

Mitropolia din Karloviţ a avut în secolul XIX doi ierarhi mari, Ştefan Stratimirovici (1790—1836) şi Iosif Raiacici (1842—1861). Cel dintîi a studiat teologia în şcoala lui Ivan Raici, iar dreptul şi filosofia la Viena. Cu ajutorul negustorilor mai bogaţi a întemeiat cu cîţiva ani înainte de 1800 şcoli de teologie din Karloviţ, cărora le adaugă apoi un internat pentru cei săraci. A întemeiat fondul pentru ridicarea palatului mitropolitan din Karloviţ, pe care însă numai patriarhul Gheorghe Brancovici îl va termina în 1892. Stratimirovici a înţeles slăbiciunea în care căzuseră congresele bisericeşti, devenite mai mult adunări politice ; de aceea în cei 48 de ani de păstorire n-a ţinut nici unul, ci condus cU energie şi cu multă înţelepciune Biserica, disciplinînd preoţi-mea, luptînd contra influenţei catolice şi mai ales întemeind peste 300 şcoli primare şi secundare. Era membru al societăţii ştiinţifice din Gottingen şi a scris multe lucrări în sîrbeşte, latineşte şi nemţeşte.

Iosif Raiacici a fost mitropolitul «politic» al sîrbilor. A luptat împotriva asupririi din partea ungurilor, contra cărora a ştiut să ridice tot poporul în 1848, chemîndu-l la Karloviţ, unde noul împărat Franz-Iosif I (1848—1916) i-a acordat titlul de patriarh. Raiacici a dus

politică dublă de alianţă cu Viena, dar în acelaşi timp şi de subordonare a episcopilor de altă limbă.

Biserica din Karloviţ pierde în 1864 episcopiile din Mitropolia Ardealului şi la 1873 pe cea a Bucovinei, unită cu cele două episcopii — Zaro şi Cattaro — din Dalmaţia, rămînînd deci numai cu centrele bisericeşti : Karloviţ, Novisad, Buda, Carlştadt şi Pacraţ, în Slovenia. O mulţime de fonduri şi de societăţi culturale şi de binefacere fiinţau în cadrul acestei Biserici, cea mai ridicată culturalîceşte dintre mitropoliile actualei Patriarhii sîrbe.

în *Bosnia* şi *Herţegovina* stăpîniseră turcii pînă în 1878. în mişcarea de eliberare clerul sîrb a fost alături de marea' masă a poporului, îndeplinind chiar şi roluri de conducători. Dintre cei 330 preoţi care au participat la răscoalele din 1875 din Bosnia şi Herţegovina, 32 de clerici au avut rol conducător : doi arhimandriţi, un egumen, trei protopopi, restul preoţi de mir. Centrul cel mai cunoscut al luptelor a fost oraşul Ujite. Mitropoliţii Mihail al Serbiei şi Ilarion al Muntenegrului au ajutat şi ei moral, şi material. De altfel lupta preoţimii devenise o tradiţie. Nume ca ale lui Proto Nenadovici, preşedintele de comitet executiv şi unul din «diplomaţii» Mişcării din 1804 şi 1815, Meletie Nikşici, viitor episcop de Sabat, doi iconari din popor deveniţi martiri : ,Hagi Ruvim şi Hagi Gera — ca să pomenim doar pe cîţiva — au intrat în istoria spirituală a sîrbilor. «Cîntecele populare» sau baladele strînse de auto-S didactul Vuk Karagici, creatorul limbii literare sîrbeşti, i-a făcut popu^| lari şi pe ei şi pe sfinţii naţionali din Evul mediu.

De atunci Bosnia şi Herţegovina trec sub ocupaţie austriacă pînăl la 1909, cînd imperialismul vienez le anexează, provocînd însă nemulţu-l miri care vor duce la războiul mondial din 1914—1918. Patru mitropo-l liţi erau atunci la Sarajevo, Zvornic, Mostar şi Banjaluca. Ei eraul numiţi de împărat, dar stăteau sub jurisdicţia nominală a Patriarhieil din Constantinopol. Viaţa bisericească se ridică ; îşi fac seminar la Sa-I rajevo (1883), consistorii eparhiale şi un consistoriu central format dini patru mitropoliţi şi din patru preoţi. între 1902—1905 s-au dus discuţiil între Viena şi Constantinopol, care au dus la recunoaşterea autonomiei) celor patru mitropolii, adăugîndu-se pentru chestiuni mixte un consilii suprem forrnat din cei patru mitropoliţi, patru preoţi, 16 mireni şi patrv profesori. Din secolele XV—XVII o parte din păstoriţi trec la islamisr şi la catolicism (bogomilii), pentru care în 1881 se înfiinţa — sub scut austriac — arhiepiscopia latină de Sarajevo cu trei episcopii sufragane.

Biserica ortodoxă a Dalmaţiei şi Istriei ajunse, prin pacea de la Pojon (1805), sub Franţa în timpul împăratului Napoleon Bonaparte (1804—1854), dar din 1814 trece din nou la Austria, pînă la 1918, cînd Dalmaţia şi Istria intră în componenţa Iugoslaviei. Centrele bisericeşti sînt în Şibenik (mai tîrziu la Zaro şi Cattaro (1870), încadrate apoi în mitropolia de Cernăuţi, înfiinţată la 23 ianuarie 1873 pentru românii din Bucovina. Tot de episcopiile din Zaro şi Cattaro ţineau într-un timp şi Bisericile sîrbe din Triest şi din Viena, care sînt azi încadrate în Patriarhia Sîrbă. Propaganda unită desfăşurată în aceste regiuni, deşi în jur erau mai mult romano-catolici, n-a prins.

In fine, *sudul Serbiei,* care a revenit abia după 1913 şi 1920 la stătu Iugoslaviei, a adus cu el amintirea stărilor celor mai apăsătoare şi £ cierului celui mai incult.

La 12 septembrie 1920, în urma înţelegerii ierarhilor şi organeloi de^stat (scaunul patriarhal de Karloviţ, vacant de cîţiva ani, a fost suprimat), ca şi a aprobării Constantinopolului, Biserica ortodoxa dir Iugoslavia se constituie în patriarhie, în frunte cu mitropolitul Belgradului, Dimitrie, întronizat în 1924. Tomosul de recunoaştere a ridicări Bisericii sîrbe la rangul de patriarhat i s-a acordat la 9 martie 1925 de către patriarhul ecumenic Meletie IV Metaxakis (1921—1923) Patriarhia sîrbă are un patriarh, patru mitropolii (Scoplje, Cetinje, Sara-jevo şi Banjaluca) şi 17 episcopii. La acestea se adaugă cîte un vicariat la : Timişoara, Budapesta, Viena, iar în America un episcopat şi ur vicariat. De asemenea are o episcopie în Australia şi Noua Zeelandă Biserica are patru seminarii pentru pregătirea preoţilor : la Belgrad Karloviţ, Prizren şi Krka, şi o Facultate de teologie (din 1920).

Din 1966, s-a reorganizat tipografia patriarhală, care a tipărit îr ultimii ani, între altele, şi «Vieţile sfinţilor», 12 volume, în redacţis marelui teolog Justin Popovici.

In 1969, s-a constituit în *Macedonia* (Ştip) centrul unei mitropoli deosebite, care din 1958 s-a declarat autocefală, dar autocefalia ei n-s fost încă recunoscută de Patriarhia sîrbă. In 14—15 septembrie 1967 Biserica ortodoxă sîrbă a convocat un sinod extraordinar şi a respinj comuniunea cu Biserica ortodoxă macedoneană, proclamată arbitrar ş unilateral autocefală.

B I B L I O G R A F I E *

I. Tarnanidis, 'Iu-copîa *zf,i* 'ExvJ.'jsia':, Tesalonic, 1982. Idem, Tot n p ^

Q f*>]-por.6>.E(i)« *KapAo6r/.iu>i* 7.3ti iov r<jauovz XJÎ *blovan Rajic (1726—1801),* Tesalonic, 1972 *Istoria srspkog naroda,* Beograd 1981. C. D. G. Miiller, *Geschichte der orientalischei Nationalkirchen,* Gottingen, 1981. Stella Alexander, *Church and State in Jugoslavk since 1945,* Cambridge, 1979, XXII, 351 p. Costa de Beauregard, I. Bria, De Foueauld *L'Orthodoxie, hier et demain,* Paris, 1979. M. Purkovici, *Srpski patrijarsi strednjegt veka,* Dusseldorf, 1976. R. Stupperich, *Kirche und Staat in Bulgarien und Jugoslavien* Witten, 1971. VI. Djordjevic, 'Ia^opia *zf,i* Sspgiaî 1800—1918. Traducere în limb< greacă de N. Paparrodu, Tesalonic 1970. Milius Branko, *Les Habsbouig, l'Eglise e Ies Slaves du Sud,* Paris 1970. Francis Dvornik, Ies *Slaves. Histaire et civilisatior de I'antiquite aux debuts de l'epoque contemporaine,* Paris, 1970. S. Cirkovici, *Pra voslavna crkva u srednjovekovnoj srpskoj driavi,* Beograd, 1969. D. Kasici, *Srpskt crkva pod Turcica,* Beograd, 1969. Azziz S. Atiya, *A Historv oi Eastern ChristlanitY* London, 1968. D. Attwatcr, *The dissident Eastern Churches,* 2 voi. London, 1968 Idem, *The dissident Eastern Churches,* London, 1937. Dj. Slijpcevici, *Istorija srpski P'avoslavne crkve,* t. I—II, Monaco, 1962, 1966. Cea mai bună. Tradusă î limba greacă de I. Tarnanidi, Tesalonic, 1969; Traducere în limba germană, t. I— II, Munchen, 1962, 1966. R. Veselinovici, *Istorija srspke pravoslavne crkve sa na-rodnom istorijom,* t. I—II, Beograd, 1966; J. Madey, *Die Ostkirchen unsere Nach-harn,* Koln, 1964. T. War, *The Orthodox Church,* London, 1963. S. A. Hernandez *Iglesias de Oriente,* Santander, 1959, 542 p. ; t. II. *Repertorio bibliograiico* Santander, 1963. J. Mayendorff, *L'Eglise Orthodoxe hier et aujourd'hui,* Paris, 1960, Ed

* Bibliografia a fost întocmită de Pr. prof. I. Rămureanu şi Pr. prof. T. Bodogae.

i în limba engleză, sub titlul : *The Orthodox Church. Its pas and its role in the orld today,* Crestwood, 198I. Leften, Stavrinos, *The Balkan sincc 1453,* New York, 59. Raymond Janin, Ies *Eglises orientales et Ies rits orientaux,* 4-e ed. Paris, 1955. sm, Ies *Eglises separees d'Orient,* Paris, 1934. K. Jirecek, I. Radonici, *Istorija ba,* t. 1—2, Beograd, 1952. R. M. French, *The Eastern Orthodox Church,* London, 51. L. Hadrovics, Le *peuple serbe et son iSglise sous la domination turque,* Paris, 47. Iv. Snegarov, *Kratka istorija na sayremenite pravoslavni cărkvi,* Sofia, 1946. em, *Istorija na Ohridskata Arhiepiscopija,* t. 1—2, Sofia, 1924, 1932. M. Zernov, ie *Church ol eastern Christian,* London, 1946. Silviu Dragomir, *Anclre Şaguna et seph Rajacici. Un chapître de l'histoire des relations de l'Eglise Roumaine avec '.glise Serbe,* în «Balcania», VI (1943), p. 242—282. M. Jugie, *Le schisme hyzantin. jercu historique et doctrinal,* Paris, 1941. A. P. Pechary, *L'Archeveche d'Ohrida. 1394 ă 1767,* în «Echos d'Orient», XXIX (1936), no. 82, p. 170—198. Rad. Grujici, *■opska mitropolija,* Scoplie, 1933. Idem, *Recki patrijarsi i Karlovcki mitropoliti u /III veku,* Karlovit, 1931. Idem, *Pravoslavna srpska crkva,* Beograd, 1920. Pr. prof. efan Zankow, *Das ortodoxe Christentum des Ostens. Sein Wesen und seine gegen-irtige Gestalt,* Berlin, 1928. A. Gavrilovici, *Istoria Bisericii Sîrhe,* în sîrbeşte, Bel-ad, 1930. C. Marjanovici, *Istorija srpske crkve,* Beograd, 1929. St. Dimitrijevici, *'.orija Pecike patriarsije,* Beograd, 1924. Alois Hudal, *Die serbisch-orth'odoxe itionalkirche,* Graz-Leipzig, 1922. J. Musset, Ia *Serbie et son Eglise 1804—1904,* ris, 1920 şi 1938. C-tin Jirecek, *La civilisation serbe au moyen ăge,* Paris, 1920. îinrich Gelzer, *Der Patriarchat* von *Ochrida,* Leipzig, 1902.

In limba română

Ierom. Nestor Vornicescu, *Patriarhia Serbiei,* în «Mitropolia Moldovei şi Su-vei», 1980, nr. 1—2, p. 133—142. J. Iufu, *Scurtă istorie a Bisericii Sîrbe,* în «Bi-rica Ortodoxă Română», LXXV (1957), nr. 8—9, p. 769—784. Diac. prof. Silviu luichi, *Relaţii bisericeşti româno-sîrbe în secolele al XVII şi al XVIII-lea.* Teză : doctorat. Introducere, Pr. prof. I. Rămureanu, în «Biserica Ortodoxă Română», -CVII (1979), nr. 7—8, p. 869—1056, Bucureşti, 1980 şi Extras, p. 13—169; biblio-afie foarte bogată, p. 170—188. Idem, *Patriarhia de Peci (Ypek) între anii 1557*— 66. *Legăturile ei cu sîrbii şi românii din Banat* şi *Ungaria,* în «Studii teologice», [V (1962), nr. 7—8, p. 429—440. Idem, *Raporturile dintre Patriarhia de Ipek şi* cea n *Ohrida în secolele XIV—XVII,* în «Studii teologice», XIV (1962), nr. 9—10, p. 0—581. Idem, *Rolul mitropoliei de Karloviţ în apărarea Ortodoxiei în Austro-Un-i/ia,* în «Ortodoxia», XIII (1961), nr. 3, p. 419—432. Idem, *Activitatea mitropolitului (vel Nenadovici de Karloviţ (1749—1768) în slujba Ortodoxiei,* în «Studii teologice», III (1961), nr. 9—10, p. 543—551. Aurel Jivi, *Patriarhia Ortodoxă Slrbă de la* 3920 nă *azi,* în «Studii teologice», 1970, nr. 5—6, p. 452—460. Idem, *Relaţiile Mitropoliei n Karloviţ cu Biserica Ortodoxă Română din Transilvania în secolul al XVIII-lea,*

«Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1970), nr. 5—6, p. 587—596. Valeriu Ana-a, *Scurtă prezentare istorică a Bisericii Ortodoxe Sirbe,* în «Ortodoxia», XVIII 966), nr. 2, p. 306—310. Pr. prof. T. Bodogae, *Peripeţiile unei traduceri a Noului istament (Vuk Karagici);* în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 3, p. 246—253. Idem, *itropolitul St. Stratimirovici şi românii,* în «Mitropolia Ardealului», IV (1959), p. ■3—395. Pr. Nic. Şerbănescu, *Legăturile bisericeşti, culturale şi politice între ro-âni şi sîrbi,* în «Mitropolia Olteniei», XV (1963), nr. 5—6, p. 306—317. Pr. prof.

Rămureanu,' *Bisericile Ortodoxe cu specială- privire asupra Bisericii Ortodoxe*

Jse, în «Studii teologice», I (1949), nrt 1—2, p. 69—90. Prof. protoie[r]eu T. Titov, *tuaţia Bisericii Ortodoxe Orientale în prezent,* Chişinău, 1932. Radovan N. Kazi-lirovici, *Situaţia actuală de drept bisericesc a Bisericilor ortodoxe răsăritene.* Su-iment la *Dreptul bisericesc oriental* de Nicodim Milaş, ed. 3-a, Belgrad. Tradu ce de Uroş Kovincici şi Nic. Popovici, Arad, 1927. Pr. Vasile Pocitan, *Patriarhalele 'sericii Ortodoxe,* Bucureşti, 1926. Şt. Berechet, *Biserica Sîrbă din Austro-Ungaria,*

i «Biserica Ortodoxă Română», **XL (1921), nr. 3, p. 212—221; nr. 4, p. 278—283;**

■. 5, p. 359—369. ,

Biserica ortodoxă bulgară *

Sub raport politic şi bisericesc, bulgarii au avut cea mai grea situa ţie dintre popoarele din Balcani. După anii furtunoşi 1393—1396, cine Bulgaria a fost transformată în paşalîc turcesc eu reşedinţa la Sofia ş Russe, bulgarii n-au putut beneficia de dreptul sistemului «millet» *a* ceilalţi creştini. De aceea şi conducerea episcopiilor era încredinţată. ma ales grecilor. Fiind cea mai aproape de capitala turcească, Bulgaria er; înconjurată de o mulţime de garnizoane de spahii şi ieniceri, fapt pen tru care o bună parte din populaţia bulgară din Rodope s-a islamiza (aşa numiţii «pomaci»), fie ca să scape de asuprire, fie pentru a-şî pâstn bruma de avere pe care sărăcia pămîntului le îngăduise să o adune Orice urmă de independenţă politică, culturală şi bisericească bulgă-reasc ă dispăruse. Turcii distruseseră clasele conducătoare, grecii puseseră mîna rînd pe rînd pe aproape toate episcopiile şi egumeniile. Monahul Sofronie, care trecea la noi în Principate ca să tipărească «Predicile duminicale» (Nedelnic) la Rîmnic, în 1806, povestea în «rcemori ile» sale cît de neagră este neştiinţa în care au fost ţinuţi poporul bulgar şi Biserica sa. Slaviştii de la începutul secolului XIX, Kopitar, Vene-lin şi alţii, nu găsiseră nici o carte şi nici o şcoală bulgară, rămînînc însă impresionaţi, ca şi soldaţii ruşi care veneau în 1829 de la Navarin din Grecia, de buna limbă slavă pe care o vorbeau bulgarii. Cînd însă călugărul Paisie a venit în 1762 din mînăstirea Hilandar, de la Athos cu minunata lui carte despre «Istoria Slavo-Bulgară», care descria trecutul măreţ de altădată al poporului bulgar, carte pe care a răspîndit-o apoi cu o rîvnă de apostol în toată ţara, poporul se trezi ca din somn.

Renaşterea făcea paşi uriaşi ; ceea ce fusese pentru bulgari *o* lipsă a devenit acum o forţă : absenţa unui cadru politic le oferea orizonturi mai largi decît dacă ar fi avut un principat mărunt ca al Serbiei sau ca al Greciei. De aceea lupta lor de emancipare n-a fost îngrădită de frontierele unor judeţe oarecare, ci a îmbrăţişat un cadru mai larg şi mai plenar.

In 1946, cînd se sărbătoreau 1000 de ani de existenţă a mînăstirii Rilo, marele patriot Gheorghe Dimitrov a afirmat că fără jertfa mînăs-tirilor şi bisericilor ortodoxe bulgare n-ar fi fost posibilă renaşterea statului bulgar. La pregătirea «răscoalei din aprilie» 1876 şi pe toată durata luptelor clerul bulgar a luat parte activ. Marele poet şi patriot Vasil Levski era diacon. Celebrele lupte din părţile Plovdivului, Gabro-vului, ale mînăstîrilor Drianov, Trajanov etc. au fost conduse de clerici. O mulţime de negustori, meseriaşi şi intelectuali se ridicau în tară şi niai ales în străinătate (Principatele Române, Rusia, Serbia, Austria), venind în ajutorul Bisericii şi al poporului. Ei tipăresc primele cărţi moderne, ca de pildă «alfabetul» de la Braşov (1824), editat de negustorul Petru Berovici din Kotel, după care se face începutul şcolii lancasteriene — scris şi socotit pragmatic — în Bulgaria. Prima şcoală, ce-a din Gabrovo, ia fiinţă la 1835 datorită eforturilor negustorului Vasile Apri-lov, stabilit la Odesa, care se convertise citind scrisul înflăcărat al sa-

* Capitol redactat de Pr. prof. T. Bodogae.

vântului rus Venelin. Poporul se trezi, închise forţat şcolile greceşti, infiinţînd în locul lor şcoli bulgăreşti.

După 10 ani, în 1845, erau cam 53 de şcoli în Bulgaria, între ele şi de grad secundar. La 1844 se tipăreşte primul ziar bulgăresc la Smirna, între 1850—1860 se formează la Bucureşti şi Constantinopol cercuri literare şi politice, se tipăresc ziare, broşuri ; în 1868 se înfiinţează la Brăila Academia Bulgară. «Hatti-Şeriful» din 1839 acordase tuturor cetăţenilor din Turcia libertate de cugetare, desfiinţa vămile, permitea biserici libere. In Macedonia şi peste tot în Bulgaria, poporul cerea episcopi proprii şi limbă slavă. Plîngerile la patriarhul din Constantinopol n-au fost satisfăcute ; atunci poporul a pornit cu violenţă : a alungat pe episcopii greci şi a scos cărţile greceşti din biserică. Cel care a pornit această luptă a fost călugărul din mînăstirea Rilo, Neofit Bosveli din Kotel. In loc să lupte ca ceilalţi compatrioţi ai săi pentru eliberarea de sub Patriarhia greacă, călugărul Neofit Rilski cerea altceva : «zidiţi mai întîi şcoli şi abia după aceea biserici şi mînăstiri», zicea el. «Tipăriţi întîi cărţi în limba poporului şi abia după aceea Noul şi Vechiul Testament (care pentru popoarele slave se editau atunci tot în slava bisericească, nu în limba proprie a fiecărui popor), pentru că de rugat te poţi ruga şi în cîmp, dar învăţătură nu poţi dobîndi decît în şcoală».

E bine să notăm că mitropolitul Ungrovlahiei Grigorie IV Dascălul (1823—1834) a ajutat mult Biserica bulgară, tipărind la noi în ţară, în două rînduri, Noul Testament în limba bulgară vorbită, deşi patriarhul ecumenic Agatanghel s-a opus la început. In prefaţa primei ediţii (din 1828) se laudă gestul ierarhului român, «care nu numai tiparul 1-a dăruit, ci şi ajutor bănesc a făcut, căruia toată Bulgaria datoare este să-i mulţumească».

Intre altele, acestor împrejurări se datoreşte faptul că renaşterea naţională şi bisericească bulgară prezintă aspecte mai revoluţionare şi mai palpitante decît în alte locuri.

Ca urmare a faptului că Patriarhia Ecumenică nu vroia să le acor-ie dreptul de a-şi alege episcopi proprii, aproape 60.000 de bulgari ma-:edoneni trec la uniaţie. Papa Pius IX (1846—1878) hirotoneşte pe egumenul Iosif Sokolski din Gabrovo ca episcop. Intre cei care s-au găsit ;ă trimită misionari acolo era şi vlădicul Al. Şterca-Şuluţiu de la Blaj. 3e contura un nou asalt catolic. Atunci Rusia a intervenit energic, fapt ;are a dus la scăderea considerabilă a numărului celor rămaşi în iniaţie.

Pe de altă parte, atunci cînd în 1867 revoluţionarul L. Karavelov a publica programul politic al unei «Bulgarii din Marea Neagră pînă i Adriatica», chiar şi sîrbii, care îi ajutaseră pînă atunci, începură să s răcească în relaţiile lor, deşi mitropolitul Mihailo de la Belgrad fra-îrniza cu Biserica bulgară.

încăpăţînîndu-se ca numai un sinod ecumenic să decidă, patriarhii reci, unul după altul, refuzară împlinirea doleanţelor Bisericii bulgare, înă ce în 12 martie 1870, înalta Poartă dădu un decret de înfiinţare a carhatului bulgar independent, care prevedea că în provinciile cu 2/3 apulaţie bulgară se va alege un mitropolit bulgar, iar unde populaţia

era 2/3 greacă urma să se aleagă ierarhi greci ; slujba va fi libe greacă sau slavă, după comunităţi. Bulgarii se şi constituiră imed sinod, în frunte cu mitropolitul Ilarion, în locul căruia, fiindcă î excomunicat încă din 1860, aleseră pe Antim, care a fost declaraţi mai 1872 (ziua sfinţilor Metodie şi Kiril) exarh al Bisericii bulga^ sediul la Constantinopol. Pe motiv că contravenea canoanelor pa hui Antim al Vl-lea (1845—1848 ; 1853—1858 ; 1871—1873) îi de declarînd Biserica bulgară shismatică (25 mai 1872). în septembrie laşi an, turcii insistară să se ţină un sinod «ecumenic». Patriarh Constantinopol, Alexandria şi Antiohia, precum şi arhiepiscopul lei Cipru au aprobat excomunicarea ; cel de Ierusalim (Kiril) s-a poate şi din pricina presiunii ruseşti, motiv pentru care Kiril a depus apoi. De fapt, aici o altă Biserică nu aprobase excomunicare fusese dictată mai mult din motive politice decît bisericeşti. Bisj rusă va da Sfîntul Mir pentru bulgari vreme de 40 de ani, iar 1923 acest lucru l-au făcut pe rînd, pînă la 25 februarie 1945 shisma a fost ridicată de către patriarhul ecumenic Veniamin I (] —1946), Bisericile română şi sîrbă, care au fraternizat cu bulj tot timpul.

Primul exarh, Antim (1872—1877), a păstorit destul de greu, pe de o parte Poarta n-a emis berate de confirmare pentru toţi episcopi aleşi, iar pe de altă parte, naţionalismul bulgar mergea departe, trimiţîndu-se episcopi bulgari şi în regiunile cu major] greceşti (Filipopole, Salonic etc), de unde episcopii greci nu fuse;j rechemaţi. Din pricina răscoalelor contra turcilor, care vor duce la boiul din 1877, dar şi din motivul presiunilor sîrbeşti, care revendi] pentru ei aceste regiuni, episcopii din Scopje şi Ohrida nu şi-au pv ocupa scaunele decît în 1890. Reşedinţa exarhului rămăsese subur Ortakioi (lîngă Istanbul), pentru a nu se contraveni canonului opreşte ca în acelaşi oraş să fie doi episcopi ortodocşi. Intre 1903 se mută ceva mai în centrul Instanbulului. Deşi încă din 1885 Bulgs era recunoscută ca regat şi anexase şi Rumelia, totuşi exarhul voiaj râmînă în Constantinopol pentru a supraveghea mai bine şi episcopi din Tracia şi Macedonia, pe care le va pierde după războiul balcanic] după cel mondial, cînd mare parte din Macedonia se dă Iugoslaviei, cealaltă parte din Tracia se dă Greciei. Peste 500.000 bulgari sînt rej triaţi, în timp ce peste 40.000 emigraseră, din cauza mizeriei, în Amerij

La opt ani după ridicarea shismei bulgare, la 25 februarie 191 Biserica ortodoxă Bulgară a fost ridicată la rangul de Patriarhie, la mai 1953, în timpul păstoriei patriarhului ecumenic Atenagoras I (19j —1972), care a emis Tomosul de recunoaştere din partea Patriarhiei Ec] menice la 1 august .1961.

Viaţa bisericească din statul bulgar era zguduită, ca şi în celelalj state ortodoxe, de frămîntările fireşti pe care le aducea noua viaţă paj lamentară cu partidele şi cu patimile politice provocate mai ales de ir fluenţa marilor puteri. Guvernul Stambulov susţinea în politica r l i i să pe regele Ferdinand (1887—1918), deşi acesta era catolic. Mitropolj tul Clement de Tîrnovo avu curajul să se opună regelui (fiind sprijini

de Rusia, unde îşi făcuse studiile, ca şi Mihail al Belgradului) —, mo-v pentru carâ a fost destituit şi închis trei ani, dar apoi eliberat în 395, avînd satisfacţia să-1 miruie ortodox pe prinţul Boris (1896), care, . rîndul său, deşi căsătorit catolic, va fi silit de cler şi popor să-şi bo-ize fiul şi fiica ortodox. Aşadar, poporul şi Biserica s-au dovedit mai tri cu toate presiunile politice şi patima partidelor, care nu se arăta-rră deloc favorabile Bisericii. Abia la 25 februarie 1945, schisma a fost dicată, reluîndu-se raporturile cu Patriarhia Ecumenică.

Organizarea bisericească are şi azi la bază — cu mici modificări — 'gulamentul exarhal din 1895 ; autoritate executivă e sinodul, care se instituie din exarh şi din patru mitropoliţi. Din 1908 s-a format şi un msiliu naţional, în care au intrat şi 6 mireni. Exarhul avea de fapt nu-ai autoritatea formală, fiind considerat «primus inter pares». Colegiul ectoral se compunea din cîte doi delegaţi din fiecare din cele 11 epar-i. După ce guvernul aproba pe 2—3 candidaţi dintr-o listă propusă, legiul alegea pe unul. După ce se făcură preparativele pentru procla-area patriarhatului, acesta a fost proclamat la 10 mai 1953 cu patriar-il Kiril Markov, care studiase la Facultatea de teologie din Cernăuţi.

Pentru problemele canonice şi dogmatice, autoritatea supremă e[x] borul arhiereilor, iar pentru cele administrativ-financiare, Congresul .ţional mixt. Fiecare episcop e ajutat de un consiliu din 4 preoţi aleşi cler şi reînnoiţi din doi în doi ani. Şedinţele sînt prezidate de mi-jpoliţi. Prima şcoală clericală a fost cea de la Tîrnovo, în 1874, care fost închisă în 1877, apoi redeschisă în 1878 şi desfiinţată în 1885. Mai itornică a fost cea de la Samokov (1876—1904) (cu întreruperi), care *i* mutat în 1904 la Sofia.

Alături de cunoscuta mînăstire Rila mai sînt : Bacicovo, Trojan, eobrajenskoe etc. La Bacicovo existau în secolul XI un spital, o şcoa-pentru preoţi şi un azil pentru bătrîni.

în general, viaţa bisericească bulgară a evoluat, ca şi cea culturală ie stat, foarte mult în ultimul veac.

B I B L I O G R A F I E

C. D. G. Miiller, *Geschichte der orientalischen Nationalkirchen,* Gottingen, 7. P. Dincov, *L'Oeuvre de Cyrille et Methode et la culture bulgare,* Sofia, 1981. Stupperich, *Kirche und Staat in Bulgarien und Jugoslavien,* Witten, 1971 ; Ka-i Dinkov, *Istoria Bisericii Bulgare,* în limba bulgară, Sofia, 1963; Irem. Doens, *riarch Kiril Kirchenhistoriker Bulgariens,* în «Osterreichische Osthefte», Wien,

(1965); Dj. Sljepcevic, *Die bulgarische Orthodoxe Kirche,* 1944—1955, Bd. I, nchen, 1957; Ivan Snegarov, *Kratka istorija na savremite pravoslavni ţărkvi { — irtă istorie a Bisericilor Ortodoxe contemporane).* Sofia, 1946; St. Tzanzow, *Bise-*: *bulgară de Ia eliberare pînă astăzi,* în limba bulgară, în «Anuarul Facultăţii de logie», Sofia, XVI, 1939; Idem, *Die Vertassung der bulgarischen Kirche,* Zurich, 3; St. Stanimirov, *Istoria Bisericii bulgare,* în limba bulgară, Sofia, 1925; E. ihardt, *Die Enstehung des bulgarischen Exarchat,* 1912.

In limba română :

Arhim. Epifanie Norocel, *Relaţiile bisericeşti şi culturale între Biserica orto-â română şi Biserica bulgară în secolul al XIX-lea,* 3n «Biserica Ortodoxă Ro-iă», LXXXV (1967), nr. 9—10, p. 1004—1016; Victor Hin Bunea, *Stintul Sofronie Vraţa,* în «Mitropolia Ardealului», XI (1966), nr. 1—3, p. 56—67; Pr. prof. T.

Bodogae, *200 de ani de la apariţia «Istoriei slavo bulgare» a lui Paisiĕ de Hiland, (1762—1962),* în «Mitropolia Olteniei», 1963; Silviu Anuichi, *Biserica ortodoxă gară de la Iniiinţarea Exarleatului pină la înaintarea Patriarhiei,* în «Glasul Bisej dí», Bucureşti, XIX (1960), nr. 11—12, p. 945—951. S. Simeonov, *iniiinţarea Exarh tului bulgar,* în «Biserica Ortodoxă Română», LIX (1941), nr. 5—6, p. 350 3? P. Constantinescu-IaSi, *Studii istorice româno-bulgare,* Bucureşti, 1956; idem, *relaţiile artistice româno-bulgare,* 1928.

Biserica ortodoxă a Greciei *

între Bisericile ortodoxe cu rang de arhiepiscopie, Biserica Grecii este cea mai mare.

Istoria modernă a Bisericii ortodoxe de Răsărit este dominată ; mare măsură de ideea şi de acţiunea de organizare a Bisericilor naţie nale în Biserici autocefale. Privită din acest punct de vedere, acţiune împăratului Leon I Isaurul (717—741) de a trece Iliricul bisericesc orien tal, din care făcea parte şi Grecia, din secolul IV aflat sub jurisdicţi Bisericii Romei, sub jurisdicţia Patriarhiei ecumenice de Constantino pol, constituie un precedent îndepărtat. Biserica Greciei sau Eladei s-aflat sub juridsdicţia Patriarhiei Ecumenice de la 732 pînă la 1833, cîm ea a cerut autocefalia.

încă de pe vremea Imperiului latin de Constantinopol (1204—1260) penetraţia latinilor şi mai cu seamă a veneţienilor în Grecia a avut c; urmare imediată intensificarea propagandei romano-catolice, ierarhia latină de improvizaţie nouă exercitînd o foarte serioasă presiune asupra Bisericii ortodoxe greceşti locale.

Situaţia s-a înrăutăţit şi mai mult din a doua jumătate a secolului XV, cînd veneţienii împărţiră cu turcii stăpînirea asupra Greciei, pini la 1718, şi cînd aceştia din urmă au fost siliţi să lase toată Grecia în stă-pînirea turcilor. Veneţienii şi-au menţinut stăpînirea asupra insuleloi din Marea Ionică pînă la 1797, anul dezmembrării Republicii Veneţie-ne. Cu toată dubla presiune exercitată de turci şi de veneţieni în Grecia, Biserica ortodoxă a supravieţuit.

Dar dominaţia turcească, în secolele XVII—XVIII, nu mai era de suportat. Apăsător peste măsură, jugul turcesc a pregătit spiritele şi a grăbit izbucnirea revoluţiei greceşti la 21 martie 1821.

La 1/13 ianuarie 1822, *Grecia s-a proclamat independentă la Epidaur,* în Nerd-Estul Peloponezului, şi şi-a dat o constituţie democratică. Cunoscutul poet romantic englez, lordul G. Gordon Byron (1780—1824), a venit în ajutorul răsculaţilor greci, găsindu-şi sfârşitul eroic la Misso-longhi, pe ţărmul sudic al Greciei, la golful Corintului.

Episcopii, destul de numeroşi în Grecia, au fost alături de revoluţionari pentru dobîndirea independenţei naţionale. Astfel, episcopul de Patras, Ghermanos, a sfinţit steagurile întîilor răsculaţi greci.

Patriarhul ecumenic de atunci, Grigorie V (1797—1798 ; 1800— 1808 ; 1818—1821), silit de turci, a excomunicat pe răsculaţii din cler, mitropoliţi, episcopi şi preoţi, dar, cu toate acestea, el însuşi a căzut victimă răzbunării turcilor, fiind spînzurat în odăjdiile arhiereşti, la 10

* Capitol redactat de Pr. prof. Ioan Rămureanu.

aprilie 1821, în ziua de Paşti la poarta Patriarhiei din Constantinopol. Odată cu el au suferit aceeaşi soartă membrii Sfîntului Sinod şi 30.000 de greci din Grecia şi Imperiul turc.

Răscoala din insula Kios, izbucnită în 1822, a fost urmată de un măcel îngrozitor din partea turcilor : 23.000 de persoane au fost ucise, iar 47.000 de tinere fete au fost vîndute ca roabe sau băgate în haremurile turcilor.

Cu toată teroarea exercitată de turci, pentru a înlătura amestecul lor în treburile interne ale Greciei eliberate, răsculaţii s-au declarat dezlegaţi de obligaţia de a mai recunoaşte jurisdicţia patriarhului ecumenic de Constantinopol, atitudine manifestată practic prin nerecunoaşte-rea patriarhului ecumenic Evghenie II (1821—1822), precum şi prin respingerea episcopilor trimişi de Patriarhia Ecumenică în scaunele formal vacante.

Luptele dintre greci şi turci au continuat din 1821 pînă în 1828. Grecia a fost ajutată să-şi dobîndească independenţa de diplomaţia ţă rilor europene, îndeosebi Anglia, Franţa şi Rusia. Flota engleză, fran ceză şi rusă a dat un preţios ajutor grecilor distrugînd flota turcească în 1827, la Navarin. "

în urma acestei înfrîngeri, Turcia a fost obligată să încheie pace.

Independenţa Greciei a fost recunoscută pe plan politic internaţional prin pacea de la Adrianopol din 2/14 septembrie 1829. în 1830 s-a constituit statul grec modern, care în 1832 s-a declarat regat, cel din-tîi rege al Greciei moderne fiind Otto I (1832—1862), de origine germană, în 1834, Atena a redevenit capitala Greciei independente, avînd atunci cel mult 5.000 de locuitori.

începînd din 1828, Ioan Capo d'Istria (1776—1831), preşedintele guvernului Greciei între anii 1827—1831, a început să se ocupe şi de problemele bisericeşti. Pentru a detaşa Biserica Greciei eliberate de Patriarhia Ecumenică, pentru ca turcii să nu mai găsească prilejul de a se amesteca în treburile bisericeşti şi civile ale Greciei, el a instituit o comisie de trei episcopi, învestiţi cu autoritatea necesară, pentru a se ocupa de toate interesele spirituale ale Greciei eliberate. Un sinod compus din 33 de episcopi, întruniţi la Nauplia, la 15/27 iulie 1833, declară la 23 iulie/4 august 1834 că Biserica din regatul Greciei este independentă faţă de Patriarhia Ecumenică de Constantinopol şi că credincioşii ei vor fi conduşi de un sinod bisericesc sub preşedinţia regelui elenilor.

Aşezămintele naţionale bisericeşti au fost rînd pe rînd reorganizate ; numărul episcopilor a fost redus la zece, iar pe lîngă Universitatea din Atena, înfiinţată în 1837, a fost înfiinţată o Facultate de teologie.

Paralel, însă, cu această acţiune de ridicare şi afirmare a Bisericii, un grup de bărbaţi de stat au întreprins o operă negativă, împiedicînd sistematic orice încercare de statornicire a unui regim de autonomie bisericească în Grecia eliberată. Aşa s-a întîmplat cu «eteria ortodoxă», care, la 1839, a încercat să repună Biserica grecească sub jurisdicţia Patriarhiei de Constantinopol. Ceva mai tîrziu, în 1850, prin mijlocirea Rusiei, s-a ajuns la împăcarea Bisericii Greciei cu Patriarhia Ecumenică.

După tratative îndelungate şi obositoare, care s-au prelungi ani, Patriarhia de Constantinopol a recunoscut în cele din urmă, «tomosul sinodic» din *29 iunie/11 iulie 1850,* acordat ei de patria Antim IV (1840—1845 ; 1848—1852), *autocefalia Bisericii Greciei. '.* fost întărită apoi de noul stat grec prin Legea promulgată la 9/2: 1852.

Inspirindu-se după organizarea sinodală a Bisericii ruse, dat Petru cel Mare (1682—1725) la 25 ianuarie 1721, Sinodul Bisericii ceşti se compunea din cinci membri, mitropolitul Atenei fiind preş' te, iar ceilalţi patru erau numiţi anual, după vîrstă şi vechime. Ui misar regal înlocuia pe ober-procurorul rus, făcînd legătura dintre tul Sinod grec şi regele Eladei.

Biserica Greciei eliberate s-a mărit la 1864 prin anexarea în lor ionice. Acestea s-au aflat pînă la 1797 sub dominaţia Veneţiei, 1797—1814 sub dominaţia Franţei, iar din 1814 sub dominaţia An care le-a cedat regatului Greciei în 1864. Cele cinci mitropolii şi episcopii din aceste insule s-au încadrat din 1866 sub jurisdicţia ricii Greciei.

In urma războiului ruso-româno-turc din 1877-— 1878, încheiat pacea de la Berlin din 1/13 iulie 1878, Tesalia şi Epirul de Sud unit, în 1878, cu Grecia. Cele cinci mitropolii şi cinci episcopii aceste două provincii au trecut, în 1881, sub jurisdicţia Bisericii ciei. Reforma administrativ-bisericească din 1882 a împărţit Grec 40 de eparhii, adică o mitropolie, cu reşedinţa la Atena, 17 arhieţ pii şi 22 de episcopii. în decursul anilor, împărţirea aceasta a fost dificată după necesităţi, iar episcopiile au fost toate ridicate la de mitropolii pentru a opri rivalităţile dintre titularii lor.

Prin acordul încheiat la 8/21 martie 1908 între guvernul Grec Patriarhia de Constantinopol, Biserica Greciei şi-a extins juris> asupra comunităţilor greceşti din Europa şi America, cu excepţia ricii greceşti din Veneţia, care a rămas mai departe sub jurisdicţia triarhiei din Constantinopol, precum şi asupra comunităţilor din cele două Americi.

Cele două părţi au renunţat, însă, la acest acord la 1/14 1922, cînd patriarhul ecumenic Meletie IV Metaxakis (1921—1 supus din nou comunităţile greceşti din ţările Europei, din . cele Americi, din Australia şi Noua Zeelandă, sub jurisdicţia Patrii Ecumenice, sub care acestea se află pînă azi.

Insula Creta a obţinut, în 1898, o autonomie politică în cadru periului otoman, iar în 1913 a fost anexată la statul Greciei, din face parte pînă astăzi. Din punct de vedere bisericesc, însă, Bu insulei Creta a rămas mai departe sub jurisdicţia Patriarhiei de stantinopol. La 28 februarie 1967, Sfîntul Sinod al Patriarhiei de stantinopol, în frunte cu patriarhul Atenagora I (1949—1972), pri cizia nr. 283, i-a acordat autonomia bisericească.

în urma războiului balcanic din 1912—1913, care s-a încheiat pacea de la Bucureşti din 28 iulie/10 august 1913, Greciei i-a sudul Macedoniei şi vestul Traciei. Cu toate că aceste două provii»[1]

ntrat în componenţa statului grec, Patriarhia Ecumenică şi-a menţinut urisdicţia bisericească asupra celor 40 de mitropolii din Macedonia şi bordul Greciei pînă la 1928, cînd, printr-un nou acord, aceste mitropo-ii au trecut definitiv sub jurisdicţia Bisericii Eladei.

Sfîntul Munte Athos a fost încadrat în 1913 la teritoriul Greciei, iar cele 20 de mînăstiri, care constituie un centru monahal inter-orto-ox, au rămas mai departe sub jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice.

Insulele Dodecanezului — e vorba de cele 12 insule situate lingă armul de sud-vest al Asiei Mici, ocupate de Italia în timpul războiului ;aio-turc din 1911—1912, au revenit Greciei, prin pacea de la Paris din 0 februarie 1947. Cele patru mitropolii din aceste insule : Rodos, Le-:>s-Calymnos, Cos şi Carpatos-Cassos au intrat sub jurisdicţia Bisericii reeiei.

In timpul primului război mondial (1916—1918), Grecia s-a alăturat, n 1917, Puterilor Antantei — Franţa, Anglia şi Rusia.

Prin tratatul de pace de la Sevres (în Franţa), din 10 august 1920, nirna, cu teritoriul din jur şi malul european al Dardanelelor au -st atribuite Greciei, care a luptat alături de Puterile Antantei.

Războiul greco-turc din 1919—1922, cîştigat de Turcia, sub condu-' rea lui Kemal Ataturk (1881—1938), creatorul Turciei contemporane, făcut ca Grecia să piardă teritoriile atribuite ei prin tratatul de pace ■ la Sevres din 1920.

Tratatul de pace de la Lausanne, din 24 iulie 1923, dintre Grecia Turcia, semnat şi de Franţa, Anglia şi Italia, a lăsat Greciei configu-ţia teritorială de astăzi.

In urma înfrîngerii Greciei, în 1922, de către Turcia, s-a procedat, 1922, la un schimb masiv de populaţie între grecii din Asia Mică şi -cii din Macedonia şi Tracia. Peste un milion şi jumătate de greci au ;t ucişi şi expulzaţi, aceştia din urmă fiind colonizaţi de statul grec, Tesalia, Macedonia şi Tracia.

Din 1922, Biserica Greciei a fost condusă de arhiepiscopul Hrisos-n Papadopulos (1922—1938), unul dintre marii eruditi în materie de)rie bisericească ai Greciei contemporane. In timpul păstoriei lui, tul grec a promulgat, la 31 decembrie 1923, noul Statut religios al Bi-icii Eladei, care, cu unele modificări făcute la 24 decembrie 1939/3 uarie 1940, a rămas în vigoare pînă la publicarea Legii 590 din 31 i 1977. S-a ajuns, după primul război mondial, ca Biserica Greciei să ă 81 de eparhii, toate cu titlu de mitropolii, dar există tendinţa de a micşora numărul lor.

Sfîntul Sinod al Bisericii Greciei se compune din toţi mitropoliţii ; ducerea administrativă o are arhiepiscopul Atenei cu un sinod re-is, format din şase mitropoliţi.

Ca toate statele moderne, Grecia a secularizat averile bisericeşti şi ăstireşti.

Traducerea operelor lui Fr. M. Arouet Voltaire (f 1778) în greceşte Eugen Vulgaris (f 1806) şi Ad. Korais (f 1833), a contribuit la tarea spiritului monastic în Grecia. In raport cu numărul populaţiei, 830 erau trei călugări la 1000 de locuitori, iar după 1919, 7 călugări

la 10.000 de locuitori. în 1833 existau peste 3.000 de călugări şi 280 călugăriţe.

Se cunosc şi în Grecia încercări de prozelitism susţinute de age Bisericii romano-catolice şi protestante. Rezultatele lor însă n-au j nicicînd îngrijorătoare. îndată ce autorităţile bisericeşti au cunoscut desubturile lor, încercările acestea au devenit inoperante.

Şcoala englezului King (1822—1869) a reuşit totuşi să converte că la protestantism cîţiva greci, dar şcolile şi bisericile lor au fost a desfiinţate.

învăţămîntul teologic universitar grec are peste 100 de ani de e tentă, la Atena funcţionînd o Facultate ele teologie din 1837. Acest văţămînt a fost oarecum influenţat de spiritul protestant, dar tendi conservatoare, inspirată de teologia rusă, a ţinut echilibrul, temper alunecarea pripită a unor teologi greci spre influenţe protestante anglicane.

în cursul secolelor XIX şi XX Biserica greacă a dat literaturii t logice universale teologi şi reprezentanţi de seamă, de incontestab valoare teologică şi istorică, cu un pronunţat caracter ortodox.

în ceea ce priveşte orientarea spirituală a Greciei moderne, treb să observăm că libertatea de cugetare şi anume latura ei speculaţi este una dintre cele mai caracteristice însuşiri chiar şi ale grecului azi. De aceea nu-i de mirare faptul că în Grecia modernă s-au întîl în viaţa spirituală unele direcţii liberale, unele opinii personale teoli gice — teologumene.

Au existat, desigur, controverse aprinse în secolul XIX între Teoc Farmachides (f 1860) şi Neofit Vamvas (f 1855) de o parte, şi Constant Oiconomuos (f 1857) de alta, în legătură cu autocefalia greacă sau /justificarea secularizării averilor bisericeşti şi mînăstireşti, care au di generat, uneori ajungînd la încordări şi lupte aprinse. Farmachidei Vamvas şi alţii de mai tîrziu susţineau introducerea reformelor bis riceşti pe baza progresului ştiinţific : traducerea Bibliei în limba ne< greacă, actualizarea interpretării Sfintei Scripturi, un rol social m efectiv din partea Bisericii etc, pe cînd conservatorii, în frunte c C. Oiconomuos, susţineau rămînerea mai departe la tradiţia Sfinţilo Părinţi. Pînă la urmă a biruit viziunea progresiştilor.

In 1903 însuşi arhiepiscopul Procopie al Atenei a trebuit să-şi de demisia, pentru că mişcarea studenţească nu a aprobat traducerea Bi bliei în limba neo-greacă.

Toate acestea nu formează pericole pentru Biserica ortodoxă greacă adînc înrădăcinată în credinţa evanghelică, apostolică şi patristică. Unei rele provin şi din starea de sărăcie a clerului, pentru care, în ultimi 50 de ani, s-a făcut mult, introdueîndu-se salarizarea după gradul d studii făcute.

în prezent, Biserica ortodoxă greacă are peste 9 milioane de ere dincioşi.

Mitropolia Cretei se bucură de autonomia pe care a obţinut-o *ă>* la Patriarhia Ecumenică la 28 februarie 1967.

Mişcarea misionară din timpul nostru, *Zoi* (Viaţa), condusă de profesorul mirean Panaghiotis Trembelas, care numără sute de mii de

nembri, reprezintă un corectiv faţă de tradiţionalismul lipsit de ma-^abilitate şi actualitate al unor teologi şi mitropoliţi care nu voiau Siblia în limba poporului, nici conferinţe sau meditaţii în afară de Userică. Spiritul grec are totdeauna această elasticitate în cugetare, izibilă în opiniile teologice personale — teologumene, susţinute nu turnai de profesorii laici de teologie, ci şi de unii credincioşi mireni, are totuşi sînt buni sprijinitori ai Bisericii.

In 1961, tinerii din mişcarea «Syndesmos» au creat la Atena un entru misionar interortodox, sub numele de *«Porevthentes»* = [opsoOevcsS = *«Mergînd»,* (învăţaţi toate neamurile Matei, 28, 19). ifîntul Sinod al Bisericii Greciei a înfiinţat, în 1867, o *Secţie pentru ■lisiune,* iar în 1970, în colaborare cu Facultatea de Teologie din Atena, înfiinţat un *Institut on mission studies.* Din decembrie 1981, publică evista «Ilâvra *xa.* "sOvtJ» (= *AU Nations* — «Toate neamurile»). ,

Ca în toafe Bisericile, au apărut şi în Biserica Greciei unele mişcări isidente, dar fără importanţă. Astfel, pe la 1839, învăţatul T. Kairis, n preot întors de curînd de la studii din Apus, susţinea deismul, con-amnînd tot ce trecea dincolo de credinţa în Dumnezeu, de predestinaţie i nemurirea sufletului. El nega tot ceea ce e vizibil în Biserică, răstăl- -îăcind creştinismul, pe care-1 reducea la un gen de teofilantropie. A :ist un mare predicator şi organizator — făcuse aziluri şi orfelinate —, atras pe mulţi care criticau păcatele oamenilor Bisericii şi ale poli-icienilor, care se lăudau cu suferinţele şi meritele Bisericii greceşti, ar nu făceau nimic din punct de vedere practic. Mişcarea a degenerat î erezie, iar el însuşi a fost închis.

După el s-au ivit şi alţii : pozitivişti, budişti, teosofi, francmasoni, are şi-au predicat crezurile, înstrăinînd pe unii intelectuali şi credin-ioşi de Biserică. Scriitorul Lascaratos, de pildă, a ridiculizat Biserica i aşezările ei ; călugărul Papoulakis a dat naştere la unele tulburări nistice ; mireanul Makrakis a format, spre finele secolului XIX, chiar sectă cu vreo 5000 de aderenţi, pretinzînd că introduce o adevărată eformă a moravurilor, iar Nifon Dimopulos a propagat un raţionalism xagerat.

BIBLIOGRAFIE

C. D. G. Muller, *Geschichte der orientalischen Nationalkirchen,* Coltingen, 1981 , ichard Clogg, *A short history oi modern Greece,* Cambridge, 1979 ; D. A. Zakythi-os, *The making o! modern Greece. From Byzantium to independence,* Oxford, 1976; îeorg Stadmiiller, *Geschichte Siidosteuropas,* 2-e **Aufl.,** Miinchen, 1976, Irmgard y'ilhelm, *Die Anlănge des griechischen Nationalstaates,* 2833—3843, Munchen-Wien, 973 ; A. Vacalopoulos, *A history of Thessaloniki,* translation by P. F. Carney, Thes-îloniki, 1972; Idem,'IaTopîa TOU VEOI> eXXiviatiou, 3 voi., Tesalonic, 1961—1968; N. G. vornos, *Histoire de la Grece moderne* (Coli. «Que sais-je?»), nr. 578, Paris, 1972; :h. A. Frazee, *The Orthodox Church and Independent Greece,* 1821—1852, Cambridge, 969; M. Rinvoluch, *Anatomie d'une Eglise. L'Eglise grecque d'aujourd'hui,* Paris, 969; C. M. Woodhouse, *The Story ol Modern Greece,* London, 1968 ; D. Kitzikis,[1]' *•rece moderne. De la Grece byzantine â la Grece contemporaine,* în «Encyclopaedia fniversalis», t. 7, Paris, 1968, p. 1077—1085; W. C. Montague, *The History oi* Mo-*ern Greece,* London, 1968; D. I. Constantelos, *The Greek Orthodox Church,* New 'ork, 1968 ; B. Spuler, *Gegenwartslage der Ostkirchen in Ihrer nationalen und staat-chen Umvelt,* 2-e Auflage, Frankfurt am Main, 1968, p. 196—212; *Griechenland ; '..* Haralampidis, 'H'ExxXiJaîa tfis 'EXXdSo? în «6p''jaxeim'X.T] noi ^81)7.^

49;

t. V, Atena, 1964, p. 619—648 ; G. I. Konidaris/ExxXTîoiaaxix-rj îaxopîa tf.î 'EXAccSo? &TC x^î ISpusecoî xcu-v sxxXrpimv auxrjî uit6 xou âjioaxoXou IlauXou HSXP' "iî(j.spov 49—50 — 1951 t. I—II, Atena, 1954—1960; Idem, *'Eizizoixoi* 'Ey.xXvjoiaaxt7.Tj Laxopîa xrjs xP ^p , Isxopî , p; 'EXXâoo?,t. II, Atena, 1957; P. Hammond, T/ie *present state of the Greel Cliurch,* London, 1956 ; Mitropolitul Pantelimon de Chios, T6 xavovtxov auax^[ia xîj 8toiy.r,3E(oS x^î 'ExxX^aîa? xfjî 'EXXaBoî, Atena, 1955 ; H. Alivizates, 'H'EXX^r/.i; 'OpfloSoSo 'Exx/.rjsî-x, Atena, 1955; Ivan Snegarov, *Kiatka istorija na savremite pravoslavn ţărkvi* (— Scurtă istorie a Bisericilor Ortodoxe contemporane), Solia, 1946 Th. H. Papadopoulos, *Studies and documents relating* fo *the history of the Greef Church and people under turkish domination,* Brusselis, 1952; T. Haralampides *Die Kirchenpolitik Griechenlands,* în «Zeitschrift fur Kirchengeschichte», Stuttgart LV (1936), p. 158—192; Hr. Papadopoulos, 'Iaoxpîot xîjî 'Exy.Xr/aîaS xrjs 'E/.Xâfioî, t. I Atena, 1920; N. B. Tomadakis.'Iaxopia xr,; 'ExxXlsîa; KpTJxvîî e^'t Toupxoxpîxiaî (1645— 1898), t. 1 Ai *Uniai* (Izvoarele), Atena 1974.

In limba română :

Adrian Fochi, *Relaţiile culturale româno-balcanice plnă in secolul al XlX-lea* în «România în sud-estul Europei», Bucureşti, 1979, p. 29^—79 ; Pr. prof. Ioan Răinu reanu, *Contribuţia ţărilor române la dobîndirea independenţei naţionale a poporulu grec,* în «Biserica Ortodoxă Română», XC (1972), nr. 1—2, p. 131—145; Idem, *Legă tarile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol şi celelalte Biseric Ortodoxe, de la 1800 pîna la recunoaşterea autocefaliei Bisericii noastre,* în «Biserici Ortodoxă Română», LXXVII (1959), nr. 7—10, p. 935—960; Pr. prof. Liviu Stan, Nou *Statut de organizare al Bisericii ortodoxie clin Grecia,* în «Ortpdoxia», XXII (1970) in. 2, p. 197—204; Idem, *Legături ale Bisericii Ortodoxe Române cu Biserica ortodoxă din Grecia,* în «Mitropolia Olteniei», XIV (1962), nr. 2—4, p. 231—240; Pr. prof Enc Branişte, *Biserica Greciei,* în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 2, p. 302—308; Ierom ÎSestor Vornicescu, *Biserica ortodoxă din Grecia,* în «Mitropolia Moldovei şi Su cevei», XXXVII (1961), nr. 7—8, p. 586—593.

Alte Biserici ortodoxe :

Biserica Ciprului, Biserica Albaneză, Biserica Cehoslovacă, Biserica Polonă şi Biserica Finlandeză *

1. Arhiepiscopia insulei Cipru. Biserica insulei Cipru este una dintre cele mai vechi în istoria creştinismului, datînd din anii 45—50 d. Hr Prin canonul 8 al Sinodului III ecumenic de la Efes, din anul 431, Biserica insulei Cipru a fost declarată autocefală, cu rang de arhiepiscopie rămînînd în această situaţie pînă astăzi.

Insula Cipru s-a aflat sub stăpînirea Imperiului roman de Răsăril pînă la cucerirea ei de către arabi în anul 647—648 şi a rămas în aceasta situaţie pînă în 964—965, cînd bizantinii au cucerit-o de la arabi.

La 6 mai 1191 insula Cipru a fost cucerită de cavalerii englezi dir Cruciada a III-a (1189—1192), sub conducerea regelui Richard Inimă de Leu. In mai 1192 regele englez o vîndu lui Guy de Lusignan, fostu rege de origine franceză al principatului franc al Ierusalimului. Dinastic franceză de Lusignan a stăpînit insula Cipru pînă la 1489, cînd ea £ fost cucerită de veneţieni, care, la rîndul lor, au stăpînit-o pînă în 1571

Sultanul Imperiului turc, Selim II (1566—1574) a cucerit insulî Cipru în 1571 de la veneţieni, îneît influenţa catolicismului, menţinută

* Capitol redactat de Pr. prof. Ioan Răinurcanu.

ie francezi şi de veneţieni, a cedat locul dominaţiei musulmane. în impui stăpînirii turceşti, arhiepiscopul Bisericii insulei Cipru se bucura n faţa autorităţilor de prerogativele unui etnarh.

O figură eminentă dintre conducătorii Bisericii Ciprului este arhiepiscopul Ciprian, fost elev al şcolii din Iaşi, care, după ce a ajuns arhi-■piscop în Cipru, a întemeiat în 1812 şcoala «Sfînta Treime» pe terenul nînăstirii Machera. A pierit în timpul masacrului organizat la 9 iu-ie 1821, în timpul revoluţiei greceşti, din ordinul lui Kuciuk Mahmed, ;uvernatorul insulei, împreună cu mitropoliţii Hrisant de Pafos, Meletie e Kition şi Laurenţiu de Kyrenia.

Turcia â stăpînit insula. Cipru de la 1571 pînă la 1878, cînd, în baza inui acord secret, a trecut temporar administraţia în seama Marii Bri-anii. Pacea de la Berlin, din 1/13 iulie 1878, a confirmat trecerea insulei ?ipru de sub dominaţia Turciei sub aceea a Marii Britanii.

Cum reiese din art. 20 al tratatului de pace de la Lausanne, din 4 iulie 1923, Turcia a renunţat definitiv la stăpînirea insulei Cipru în avoarea Angliei. Dominaţia Marii Britanii asupra Ciprului. s-a putut îenţine pînă la 1 octombrie 1960, cînd, datorită revendicărilor popu-itţiei greceşti, aceasta a devenit republică independentă, sub conducerea rhiepiscopului Macarie (f 1977), care a păstorit Biserica Ciprului între nii 1950—1977.

Locul Bisericii autocefale a Ciprului urma, din punct de vedere snonic, îndată după vechile patriarhate apostolice ale Răsăritului, pen-"u motivul că autocefalia ei a fost discutată şi recunoscută în două noade ecumenice, mai întîi în Sinodul III ecumenic de la Efes, din 431, rin canonul 8, apoi de Sinoadele V—VI (quinisext), prin canonul 39. ractic, însă, cu toate că. în Sinoadele ecumenice amintite, episcopul de ustiniana Nouă (Cipru) era învestit cu toate drepturile episcopului din onstantinopol, acesta din- urmă a ţinut mereu să-1 subordoneze.

In prezent, Arhiepiscopia autocefală a insulei Cipru numără peste 30.000 de credincioşi şi are 4 mitropolii : Nicosia, Pafos în vest, Kition i sud, Kyrenia în nord ; 6 episcopi, 650 parohii, 685 preoţi, 7 mînăstiri, 10 călugări.

Alegerea mitropolitului se face de către clerul superior, de preoţi de reprezentanţii mirenilor, fapt care a pricinuit deseori lupte lăun-ice şi adversităţi regretabile între candidaţi. Aşa s-a întîmplat, spre cemplu, după moartea arhiepiscopului Sofronie (1900), dezbinarea în nod neputînd fi înlăturată nici chiar prin intervenţia din 1908 a pa-iarhului de Constantinopol.

2. **Biserica ortodoxă albaneză.** Albanezii descind din vechea)pulaţie indo-europeană a ilirilor, înrudită cu tracii. Ei au suferit mai tîi un proces de elenizare, apoi din secolul I î. d. Hr. au trecut prin^ -un proces de romanizare, mult mai influent. Ceva mai tîrziu, începînd n secolul VII, Albania a fost stăpînită de slavii de Sud pînă în se-lul XIV, cînd a venit asupra lor invazia turcească. Biserica albaneză avut legături cu Bisericile ortodoxe slave din jur, dar n-au lipsit nici gaturi practice cu Biserica Romei, mai cu seamă în epoca de apogeu

a Veneţiei, care a încetat la 1797, anul dezmembrării Republicii Vi neţiene.

în timpul războaielor balcanice din 1912—1913, Albania s-a pr< clamat independentă, la 28 noiembrie 1912, în congresul naţional di oraşul Vlore, iar independenţa ei a fost recunoscută pe plqn diplomat internaţional prin pacea de la Londra, din 30 mai 1913.

Prin tratatul de pace de la Lausanne, din 24 iulie 1923, s-a r< confirmat independenţa Albaniei. Albanezii şi-au ales acum un pari; ment naţional, iar capitala ţării s-a stabilit în oraşul Tirana. în ace timp clericii superiori ai Bisericii ortodoxe din Albania erau toţi c naţionalitate greacă, iar aceştia, nevoind să stea într-o Albanie inde'per dentă, au părăsit ţara încă din 1922, lăsînd Biserica albaneză fără cor ducători. în această situaţie, Biserica albaneză a convocat în septerr brie 1922 un congres al ortodocşilor, care s-a ocupat de constituire Sfîntului Sinod al Bisericii ortodoxe albaneze şi de alegere$_a$ unui arh episcop, în persoana arhimandritului Visarion. Pentru hirotonirea nouli ales, Biserica albaneză s-a adresat patriarhului sîrb de Belgrad acesta a refuzat. Visarion a trebuit să recurgă la serviciile a doi epîscoj din emigraţie, Hermogen şi Mihail.

în aprilie 1923, Biserica albaneză a trimis o delegaţie specială 1 Constantinopol cu misiunea de a intra în legătură cu patriarhul ect menic şi sinodul său patriarhal, cerîndu-i aprobarea pentru ca Biseric ortodoxă albaneză să devină autocefală. Patriarhul ecumenic însă acordat Bisericii albaneze numai dreptul la autonomie, dar n-a voit sădea, autocefalia pe motivul că tînăra Biserică reprezintă o simplă mino ritate într-un stat cu majorităţi musulmane.

La 26 februarie 1929, Biserica ortodoxă din Albania şi-a reconfir mat din nou autocefalia. Văzînd stăruinţele ortodocşilor din Albanie Patriarhia de Constantinopol a recunoscut şi ea, în cele din urmă, *h 12 aprilie 1937,* autocefalia Bisericii Albaniei. Tomosul de autocefali i-a fost acordat.de patriarhul ecumenic Veniamin I (1936—1946). L 7 aprilie 1939, Albania a fost ocupată de Italia fascistă, în timpul dic taturii lui Mussolini, sub care a rămas pînă în 1945.

Albanezii ortodocşi au constituit majoritatea credincioşilor în epar hiile Durazzo, Berat şi Korcea. Grecii sînt mai numeroşi ;$_n$ sud-estu Albaniei, în eparhia Arghirocastro.

Există, de asemenea, o Biserică albaneză în America, organizată din 1908, cu un număr de 62.000 de credincioşi. Alţi albanezi, pest< 800.000, se află în Iugoslavia de sud, iar alţii în Italia de sud.

3. **Biserica ortodoxă cehoslovacă.** Republica Cehoslovacia a lue fiinţă prin unirea Cehiei (Boemia) şi Moraviei cu Slovacia, recunoscut; prin tratatul de pace încheiat între puterile Antantei — Franţa, Anglia Italia şi Statele Unite, cu Austria, la 10 septembrie 1919 la Saint-Ger-main în Franţa.

Ortodoxia renaşte pe teritoriul Boemiei, Moraviei şi Slovaciei di a doua jumătate a secolului XIX, cînd cehii şi slovacii au intrat în legături mai apropiate cu sîrbii şi ruşii ortodocşi.

După primul război mondial (1914—1918), a luat fiinţă în Cehoslovacia o Biserică ortodoxă care s-a organizat la început sub conducerea Bisericii ortodoxe sîrbe.

A intervenit însă Patriarhia de Constantinopol susţinînd că numai ea are dreptul să acorde Bisericilor din diaspora ortodoxă autocefalia, conform hotărîrii canonului 28 al Sinodului IV ecumenic de la Calcedon din 451.

Primul arhiepiscop autocefal ceh a fost *Savatie Vrabeţ,* hirotonit in 1921 ca episcop ortodox pentru Cehoslovacia de către patriarhul Meletie IV Metaxakis (1921—1923), care primi numele de *Sabazd* şi titlul de «Arhiepiscop de Praga şi al întregii Cehoslovacii». Oficial, Biserica ortodoxă cehoslovacă a obţinut autocefalia la *8 martie 1923,* prin to-mos-ul sinodal acordat ei de patriarhul ecumenic Meletie IV Metaxakis.

La rîndu! său, episcopul Gorazd II Pavlic, hirotonit la Belgrad, a organizat pe ortodocşii din Boemia, Moravia şi Slovacia, într-o comunitate bisericească ortodoxă cu reşedinţa la Praga, pusă sub jurisdicţia Patriarhiei sîrbe de Belgrad. Statutul acestei comunităţi bisericeşti ortodoxe a fost aprobat de guvernul cehoslovac prin decizia Ministerului de Instrucţie, dată la 31 martie 1922, încît existau paralel în Cehoslovacia două Bisericii ortodoxe : una sub jurisdicţia Bisericii sîrbe şi alta sub jurisdicţia Patriarhiei ecumenice de Constantinopol.

Cei mai mulţi credincioşi ortodocşi din Cehoslovacia au recunoscut la 22 noiembrie 1925 ca întîistătător al Bisericii ortodoxe Cehoslovace pe Arhiepiscopul Gorazd Pavlic, hirotonit la Belgrad.

Această rivalitate jurisdicţională dintre Patriarhia Ecumenică şi Patriarhia sîrbă cu privire la Biserica ortodoxă din Cehoslovacia a făcut mult rău mişcării ortodoxe printre cehi şi slovaci, împiedicînd creşterea şi dezvoltarea normală a acestei Biserici.

Situaţia aceasta s-a menţinut pînă la 29—30 septembrie 1938, cînd, prin acordul de la Miinchen, Germania hitleristă a răpit Cehoslovaciei regiunea aşazişilor «germani sudeţi». La 15 martie 1Ş39, întreaga Boemie a fost anexată de Germania hitleristă sub numele de «protectorat german», iar Slovacia se declară independentă.

In timpul celui de al doilea război mondial (1939—1945) arhiepiscopul Gorazd II a apărat cu demnitate şi curaj Biserica ortodoxă din Cehoslovacia, dar el a fost împuşcat la 4 martie 1942 de hitîerişti, primind cununa de martir pentru Biserica ortodoxă şi patria sa. In timpul ocupaţiei hitleriste, Biserica ortodoxă din Cehoslovacia a avut foarte mult de suferit.

După eliberarea Cehoslovaciei, în mai 1945, .s-a refăcut unitatea ei politică şi îndată s-a început reorganizarea Bisericii ortodoxe. Patriarhul Aiexei al Moscovei (1945—1971) a trimis în acest sens pe arhiepiscopul Elefterie de Rostov, exarh al Patriarhiei de Moscova. Noul ierarh a depus toate eforturile cu o energie neîntrecută şi muncă încordată, spre a reface unitatea internă a Bisericii ortodoxe cehoslovace. El reuşi să împace grupurile ortodoxe disidente care ascultau de jurisdicţii rivale, reorganiza viaţa bisericească, îngrijindu-se îndeosebi de pregătirea cadrelor de slujitori devotaţi Ortodoxiei, şi luptă din răsputeri pentru răspîn-

direa Ortodoxiei între cehi şi slovaci, mult persecutată şi dispre in trecut de catolicism şi chiar de protestantism.

După reorganizarea ei de către arhiepiscopul Elefterie de Ros Biserica ortodoxă cehoslovacă a obţinut *o nouă autocefalie,* la 23 iembrie 1951, din partea patriarhului Alexei al Moscovei. Proclam oficială a noii autocefalii s-a făcut la 8 decembrie 1951.

Numărul credincioşilor ortodocşi din Cehoslovacia a crescut rită repatrierii cehilor din Volhinia, dintre care mulţi trecuseră la doxie. De asemenea, în ziua de 28 aprilie 1950, greco-catolicii sic au trecut la Ortodoxie, sporind astfel numărul ortodocşilor din tî Biserică cehoslovacă.

în prezent, Biserica ortodoxă cehoslovacă are circa 600.000 de dincioşi, organziaţi în 4 eparhii : Praga, Olmouc, Presov şi Mihalc cu peste 140 de parohii.

4. **Biserica ortodoxă polonă.** în urma dezmembrării Imper austro-ungar, a luat fiinţă, după primul război mondial (1914—1! în rîndul statelor europene, Republica Polonă.

Patriarhul Tihon al Moscovei (1917—1925) a acordat Bisericii todoxe din Polonia, prin scrisoarea din 14/27 septembrie 1921, o *nomie largă,* puţin deosebită de autocefalie. La 5 octombrie 1921, ac patriarh numi pe fostul arhiepiscop de Minsk şi Turovsk, Gheo Iarosewski, exarh în Polonia.

Biserica ortodoxă din Polonia dorea însă o *autocefalie corni* şi de aceea ea s-a adresat Patriarhiei Ecumenice.

în 8 februarie 1923, mitropolitul Gheorghe Iarosewski a fost sinat de un arhimandrit fanatic, iar în locul lui a fost ales ca mitro Dionisie Valedinschi, sub care Biserica Ortodoxă din Polonia a dob autocefalia din partea Patriarhiei de Constantinopol. Tomos-ul de cefalie a Bisericii ortodoxe polone a fost acordat de patriarhul menic Grigorie VII (6 dec. 1923 — 17 noiembrie 1924), la 13 *no brie 1924,* cu nr. 4588. La 17 septembrie 1925, s-a proclamat, în solemn, la Varşovia, autocefalia Bisericii ortodoxe polone.

După terminarea celui de al doilea război mondial (1939—1 a luat fiinţă, din 1945, Republica Populară Polonă.

Ucraina occidentală sau Galiţia, care aparţinuse Poloniei, şi subcarpatică — Podcarpatia, care fusese încadrată la Cehoslovaci au intrat, din 1945, în componenţa Uniunii Sovietice.

Ucrainienii ortodocşi din aceste provincii au intrat, ca atare, jurisdicţia Mitropoliei Kievului.

în timpul patriarhului Alexei al Moscovei (1945—1971), ucra nii uniţi cu Roma din Ucraina occidentală sau Galiţia, în 1595, la B Litovsk, s-au întors la 8—10 martie 1946 în sînul Bisericii orto< căreia au aparţinut, trecînd acum sub jurisdicţia Mitropoliei Kievul

De asemenea, ucrainienii uniţi cu Roma din Rusia subcarpatic Podcarpatia—, în sinoadele de la Ujhorod (Ungvar) din 24 aprilie şi 15 ianuarie 1652, apoi în sinoadele de la Muncaci din 1690 şi în urma alipirii Podcarpatiei, în 1945, la Ucraina, s-au întors la < doxie, în august 1949, intrînd sub jurisdicţia Mitropoliei Kievului.

In Republica Populară Polonă mai rămăsese ca atare peste un mi-i de ortodocşi, care s-au reorganizat cu sprijinul Patriarhiei Ruse la Moscova.

Noua Biserică ortodoxă polonă a cerut, la 5 iunie 1948, *autocefalia* la Patriarhia rusă de Moscova, motivînd cererea ei în aceşti termeni : *erica Autonomă Polonă consideră necanonică şi nevalabilă autocefa-Bisericii polone proclamată prin Tomos-ul patriarhului de Constan-opol Grigorie VII, la 13 noiembrie 1924, cu nr. 4588, şi cere binecu-tarea Bisericii ruse mame pentru o autocefalie canonică.*

Ca răspuns la această cerere, patriarhul Alexei al Moscovei a rdat, la 22 iunie 1948, Bisericii ortodoxe polone o nouă autocefalie. Acordarea unei noi autocefalii Bisericii ortodoxe polone de către riarhia Moscovei a nemulţumit Patriarhia Ecumenică. Astfel, la 23 ruarie 1950, patriarhul Atenagora al Constantinopolului (1949—1972) cris patriarhului Alexei al Moscovei că, întrucît Patriarhia Ecume-S a acordat la 13 noiembrie 1924 Bisericii ortodoxe polone autocefa-ea nu vede necesitatea să i se acorde o nouă autocefalie de o altă erică soră. La această scrisoare, a răspuns, la 3 iulie 1950, patriarhul xei al Moscovei, afirmînd că Biserica ortodoxă polonă însăşi consi-ă autocefalia ei din 1924 ca «necanonică şi nevalabilă», deoarece nu a acordat de Biserica Ortodoxă mamă, Biserica rusă, căreia au apar-it în trecut credincioşii ortodocşi din Polonia.

Patriarhul ecumenic Atenagora a răspuns acestei scrisori la 26 sep-ibrie 1951, făcînd cunoscut Patriarhiei ruse că actul Bisericii orto-e ruse din 22 iunie 1948, prin care s-a acordat dreptul de autocefa-Bisericii ortodoxe polone, «nu micşorează nicidecum însemnătatea nos-ului scaunului de Constantinopol, din 13 noiembrie 1924». La îstă întîmpinare, a răspuns din nou patriarhul Alexei al Moscovei la anuarie 1952.

Problema autocefaliei Bisericii ortodoxe polone a fost din nou re-
lalizată, prin scrisoarea din 25 septembrie 1952, nr. 1342, a patriar-
ai Atenagora al Constantinopolului, prin care acesta comunică Bise-
lor ortodoxe autocefale surori ca între problemele pe care le va dis-
i viitorul Sinod ecumenic, aşa cum a stabilit comisia panortodoxă
a Vatoped, din 1930, să figureze şi *problema autocefaliei.*

Biserica ortodoxă polonă numără cea. un milion de credincioşi, gru-
în patru eparhii, 210 parohii, 20 de protopopiate, 280 de biserici,
>ape 300 de preoţi şi două mînăstiri. O facultate de teologie ortodoxă
:ţionează pe lîngă Universitatea din Varşovia.

Revista oficială a Bisericii Ortodoxe Polone se numeşte *Cerkovnîi stnik* («Vestitorul bisericesc»), care apare la Varşovia. 5. **Biserica ortodoxă finlandeză.** După primul război mondial 4—1918), a luat fiinţă în Republica Finlanda o Biserică ortodoxă, înainte de primul război mondial, Biserica ortodoxă din Finlanda supusă jurisdicţiei Sfîntului Sinod rus din Petrograd. După procla-ea independenţei, în 1917, Biserica ortodoxă din Finlanda a elabo-un statut prin care s-a declarat autonomă. In sînul tinerei Biserici zbucnit unele certuri interne, alimentate mai ales de

chestiunea in-

troducerii noului calendar, încît s-a produs o ruptură între Arhiepiscopul finlandez Serafim şi preotul Gherman Aava. Acesta din urmă a solicitat sprijinul patriarhului de Constantinopol Meletie IV Metaxakis (1921—1923), de la care a obţinut hirotonia sa ca arhiereu şi un tomos sinodal, cu data de 6 *iulie 1923,* prin care se acorda autonomie Bisericii Findandeze, sub jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice. Această situaţie a fost recunoscută de guvernul Republicii Finlandeze. Mai tîrziu, grupurile disidente au trecut sub jurisdicţia Bisericii Finlandeze, dar agitaţia pe tema calendarului nou a continuat multă vreme. Centrele de rezistenţă au fost mînăstirile Vaalaam şi Konemeţk, care menţin vechiul calendar.

Sfîntul Sinod al Patriarhiei ecumenice din Constantinopol, în şedinţa din 1 februarie 1972, a aprobat ca diocezele ortodoxe de Karelia şi Helsinki să fie ridicate la rangul de mitropolii, la cererea I.P.S. Paveî, arhiepiscopul Kareliei şi a toată Finlanda. Prin hotărîrea Adunării generale extraordinare a Bisericii Finlandei, dintre 16—17 februarie 1977, s-a creat în Finlanda a treia episcopie, pentru Finlanda de Nord, cu reşedinţa la Ulu («Episkepsis», 10-e Annee (1979), no. 205, 1 marş, p. 2—8). Biserica ortodoxă finlandeză numără peste 60.000 de credincioşi.

în octombrie 1918, s-a publicat statutul de organizare al Bisericii ortodoxe finlandeze, care se menţine pînă astăzi.

6. După cel de al doilea război mondial (1939—1945), a luat fiinţă în Ungaria **Biserica ortodoxă maghiară,** la Budapesta, sub conducerea protoiereului Feriz Berki. Noua Biserică are 11 comunităţi maghiare ortodoxe şi s-a declarat în 1954 că aparţine jurisdicţiei Patriarhiei de Moscova, sub conducerea preotului Feriz Berki. Pînă în 1954, Biserica ortodoxă maghiară a fost sub jurisdicţia Bisericii ortodoxe sîrbe.

B I B L I O G R A F I E

Arhiepiscopia Ciprului

C. D. G. Muller, *Geschichte dor orientalischen Nationalkirchen,* Gottingen, 1981 ; B. Spuler, *Gegemvartslage der Orthodoxen Kirchen,* Frankfurt am Main, 1968, p. 221; F. G. Maier, *Cypern, Insei am Kreuzweg der Geschichte,* Stuttgart, 1964; Eugen Phoebus, *Odiseea Ciprului,* Bucureşti, 1964; *Cypius, a handbook oi the island's past and present.* Second ed., Nicosia (Cyprus), 1964 ; A. Emilianides, *Histoiie de Chypre,* Paris, 1963; E. Emilianides, *Histoire de Chypre,* Paris, 1962; Panagiotakes, T6 ao-oyitpcdov *zV' â'liaxiz'ii âx.oazo'kiv.Tfi* 'ExxX^aîa? tije KuTtpou, Atena, 1959, 24 p. ; Sir George Hill, *A history ol Cyprus,* voi. IV, *The Ottoman Province, The British Co-l'my, 1571—1948,* Cambridge, 1952, XXXII + 640 p.; Ivan Snegarov, *Kratka isto-tija na săvremite pravoslavni tărkvi* (Scurtă istorie a Bisericilor Ortodoxe contemporane), Sofia, 1946; Rupert Gunnis, *Historic Cyprus. A Guide to its Towns and Villages, Monasteries and Castles,* London, 1936, 496 p.; Arhimandrit Hippolytos Paphos, *Die Autokephale Apostolische Orthodoxe Kirche Cyperns,* în «Ekklesia» Bând X, Leipzig, 1939, p. 117—129.

In **limba română** :

Doctorand Aurel Jivi, *Biserica Ortodoxă din Cipru şi situaţia ei actuală,* în «Studii teologice», XXII (1970), nr. 1—2, p. 118—128; Ierom. Irineu Crăciunaş, *Arhiepiscopia Ciprului,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XXXVI (1960), nr. 5^6, mai-iunie, p. 414—419.

Biserica Ortodoxă a **Albaniei**

N. Ciachir, *Istoria modernă a Albaniei,* Bucureşti, 1974; Gelcu Maksutovici, *Contribution â l'etude du mouvement cultuel albanais de Roumanie et des rapports roumaino-albanais,* în «Revue Roumaine d'Histoire», XV (1976), 1, p. 81—92; B.

>puler, *op. cit.,* p. 138—141: *Albanien;* F. Cordignano, *Geografia Ecclesiastica dell' \lbania,* în «Orientalia Christiana Analecta», 99, Roma, 1934.

In limba română:

Prof. M. Şesan, *Mitropolia Ortodoxă din Albania,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XXXVII (1961), nr. i—2, p. 129—132; Arhiereul Veniamin Pocitan Bîrlă-leanu, *Biserica Ortodoxă Albaneză,* în «Biserica Ortodoxă Română», XLVIII (1930), ir. 2, febr., p. 154—165 ; nr. 3, martie, p. 264—276.

Biserica Ortodoxă Cehoslovacă

Bertold Spuler, *op. cit.,* p. 104—113; *Tschechoslowakei*; Drd. Ştefan Găncea-îu, *Biserica Ortodoxă din Cehoslovacia, din 1945 pînă în prezent, în* «Studii teo-ogice», XX (1969), nr. 3—4, p. 263—273; Prof. M. Şesan, *Mitropolia ortodoxă ceho-■Jovacă,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XXXVII (1961), nr. 3—4, p. 314— 318 ; Idem, *Din relaţiile româno-cehoslovace,* în «Mitropolia Banatului», XI (1961), ir. 7—12, p. 48—53 ; I. Pulpea (Pr. Prof. I. Rămureanu), *Două noi Bisericl Ortodo*-ce *autocefale: Biserica Ortodoxă Polonă şi Biserica Ortodoxă Cehoslovacă,* în :Ortodoxia», V (1953), nr. 3, p. 489—500.

Biserica Ortodoxă Poloneză

Mitropolitul Barnaba D. Tzortzatos de Kitros, Oi Pamxoî 0ea(xot Sioixijae&w T^Î UTO7x<pâ?.ov 'OpBoBoEoo 'ExxXTjaJaî TTJS IloXtovia?. Metdt îaxoptv.^? iwazcntvjaEeooî, Vtena, 1975, 50 p.; B. Spuler, *Gegenwartslage der Ostkirchen,* Frankfurt am Main, 968, p. 98—103; O. F. Kupranec, *Biserica Ortodoxă* în *Polonia, 1918—1939* (în imba ucraineană), Roma, 1974, XXI, 235 p.; K. Chodynicki, *Biserica Ortodoxă în ''olonia* (în limba polonă), Varşovia, 1934; *Historia koscioza* w *Polsce,* Editura Pal-adium, Poznan, 1974.

în limba română: Doctorand Ştefan Gănceanu, *Biserica Ortodoxă Polonă din 1945 pînă în prezent,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XLVI (1970), nr. **11—12,** >. 662—672 ; Milan Şesan, *Mitropolia Ortodoxă Polonă,* în «Mitropolia Moldovei şi iucevei», XXXVI (1960), nr. 7—8, p. 497—501; I. Pulpea (Pr. prof. I. Rămureanu), *Oouă noi Biserici Ortodoxe autocefale : Biserica Ortodoxă Polonă şi Biserica Orto-oxă Cehoslovacă, în «Ortodoxia»,* IV (1953), nr. 3, p. 477—489.

Biserica Ortodoxă Finlandeză:

Erkki Piiroinen, *The Orthodox Faith in Finland,* Kuopio, 1957; V. K. Ihatsu, *Organizarea Bisericii Ortodoxe Finlandeze,* teză **de** licenţă, Bucureşti, 1954, exem-ilar dactilografiat; Cezar Vasiliu, *Biserica Ortodoxă Finlandeză,* în «Studii teolo-lice», XVI (1964), nr. 5—6, p. 367—383; Velicu Dudu, *Biserica Ortodoxă din Fin-anda,* Călăraşi-Ialomiţa, 1940.

Biserica Ortodoxă Maghiară:

F. Berki, *Biserica Ortodoxă în Ungaria* (în limba greacă), Tesalonic, 1964.

Raporturi interortodoxe. Diaspora ortodoxă

*

Raporturi interortodoxe

Deşi se află împărţită în mai multe Biserici a»tocefale naţionale şi lutonome, Biserica ortodoxă se manifestă în lume ca o unitate harisma-ică divino-umană. Bisericile locale autocefale constituie laolaltă Bise-ica unică a lui Hristos în baza acceptării libere şi a păstrării constante i credinţei creştine originare aşa cum au propovăduit-o Domnul Iisus îristos, Sfinţii Apostoli şi Părinţii Bisericii.

Capitol redactat de Pr. prof. Ioan Rămureanu.

Se poate vorbi de patru trepte ale vieţii ortodoxe în lume :

1. Pe prima treaptă stau patriarhatele istorice : Constantinopo!
Alexandria, Antiohia şi Ierusalim, care se află în ţări dominate de mu|
sulmani, arabi şi turci, cu excepţia Ierusalimului care din 1947 se aflj
în statul Israel, recunoscut prin votul Naţiunilor Unite.

2. Pe treapta a doua stau Bisericile autocefale naţionale, pe depli
independente, cum sînt Bisericile din insula Cipru," din fosta Uniun
Sovietică, din Jugoslavia, România, Grecia şi Bulgaria, în care populaţi
este în majoritate ortodoxă.

3. Pe a "treia treaptă se află Bisericile ortodoxe din. Cehoslovaci)
.Polonia şi Finlanda, care au un statut de autocefalie şi autonomie, *ăi*
se află în ţări în care populaţia nu este în majoritate ortodoxă.

4. A patra categorie o formează Bisericile ortodoxe din *diasporă.*

Accentuarea tot mai pronunţată a caracterului naţional al fiecăr(
Biserici ortodoxe locale n-a dus, cum ar fi trebuit, la o mai mare aprc piere a lor. Este adevărat că respiraţia ecumenică a Ortodoxiei a fos deseori îngreuiată de tensiunile politice, naţionale şi economice, care a împiedicat colaborarea lor mai intensă. De aceea ierarhi şi teologi d seamă din sînul Bisericilor ortodoxe şi-au exprimat deseori, prin ser: şi viu grai, dorinţa ca între Bisericile ortodoxe autocefale să se creez un spirit *de* apropiere şi colaborare mai intens pentru menţinerea unita ţii spirituale şi disciplinar-canonice a întregii Ortodoxii.

Este adevărat că în faţa marilor probleme care s-au ivit în curşi perioadei de la 1800 pînă astăzi, Bisericile ortodoxe au acţionat unitai îndeosebi în raporturile lor cu Biserica romano-catolică, cu Biserica an glicană, cu Biserica vechilor-catolici, cu Bisericile vechi-orientale, c Bisericile protestante, precum şi în cadrul mişcării ecumenice, în car au colaborat încă de la înfiinţarea ei, din 1920.

Ţările Române îndeosebi au continuat să sprijine Bisericile creştin din Orientul Apropiat şi pe creştinii din Balcani. In secolele XVIII i XIX, mulţi ierarhi ortodocşi din Imperiul otoman şi-au găsit scăpar şi adăpost, de frica turcilor, în Ţara Românească şi Moldova. Spre exern piu, vestitul episcop bulgar Sofronie de Vraţa (f 1813), cel dintîi car a tipărit o carte în limba bulgară, după o păstorie de trei ani la Vidii pentru a scăpa de urgia turcilor şi pentru a-şi găsi liniştea, a trecut, î 1803, în Ţara Românească. El s-a stabilit la Bucureşti pentru restul vie ţii, unde nepoţii săi după soră, Ştefan şi Atanasie Vogoride, învăţau 1 Academia domnească de la «Sfîntul Sava». El mărturiseşte că «la Bucu reşti a fost primit ca un frate» de mitropolitul Dositei Filitti al Ungrc vlahiei (1793—1810). In Bucureşti s-a ocupat cu traducerea de cărţi b: sericeşti în limba bulgară, din care a tipărit unele.

în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812, episcopul Sofronie desfăşurat o intensă activitate pentru dezrobirea compatrioţilor săi bu gări, fiind membru şi

mai apoi preşedinte al Comitetului bulgar de el: berare înfiinţat în Bucureşti. A murit în 1813, fiind înmormîntat 1 rnînăstirea Mărcuţa din Bucureşti.

La Bucureşti, s-a tradus şi s-a tipărit pentru prima dată în limb bulgară, în iulie 1828, de către Petre Sapunov din Treavna Bulgarie

•efugiat în Ţara Românească, *Noul Testament,* cu binecuvîntarea şi (jutorul mitropolitului Ungrovlahiei Grigorie IV Dascălul (1823—-1834).

Tot la Bucureşti au trăit şi unii dintre ierarhii şi teologii greci pînă a 1850.

Colaborarea interortodoxă s-a menţinut şi prin studenţii teologi care iu fost trimişi la studii în diferite centre ortodoxe : insula Halki, lîngă ^onstantinopol ; Atena, Moscova, Petrograd, Kiev.

Astfel, mitropolitul Neofit al Ungrovlahiei (1840—1849) a trimis, n cursul anului 1844, cinci tineri români la Seminarul «Rizarion», ce ;-a deschis la Atena, la 16 mai 1844, prin dania lăsată de G. Rizaris f 1 iunie 1844).

Tot mitropolitul Neofit al Ungrovlahiei a trimis, în septembrie 847, şapte tineri să studieze la Seminariile duhovniceşti din Rusia, trei a Moscova şi patru la Petersburg.

Schimburile de studenţi teologi dintre ţările ortodoxe au fost re-uate după primul război mondial (1914—1918) şi s-au intensificat după el de al doilea război mondial (1939—1945). După primul şi al doilea ăzboi mondial, colaborarea Bisericilor ortodoxe surori s-a intensificat *n* cadrul mişcării ecumenice prin participarea delegaţilor tuturor Bise-icilor ortodoxe la diferite conferinţe intercreştine, prin schimbul de irofesori ortodocşi şi, mai ales, prin conferinţele panortodoxe din seco-ul XX, despre care vom vorbi într-un capitol special.

Pelerinajele la Locurile Sfinte, făcute de clericii şi credincioşii di-eritelor Biserici ortodoxe, au contribuit de asemenea la cunoaşterea eciprocă.

Institutele de cercetări teologice şi istorice create la Constantino-IO! şi în Palestina de către Biserica ortodoxă rusă, apoi diferitele bise-ici greceşti rămase în toate capitalele şi oraşele mari comerciale din Salcani şi Rusia, aşezămintele filantropice din Palestina şi cele 20 de aînăstiri mari din Muntele Athos, care au rămas pînă astăzi un centru lanortodox, au contribuit în largă măsură la menţinerea unităţii şi spi-itului ecumenic al Ortodoxiei.

Trebuie să recunoaştem însă că s-au ivit şi dificultăţi serioase, crete de războaie, provocate, e drept, mai ales de imperialismul «statelor lari», dar uneori au fost pornite şi din şovinism şi ură politică dintre arile ortodoxe. Aşa, de exemplu, războiul balcanic din 1912—1913 a în-răjbit toate popoarele ortodoxe din aceste părţi, încît în urma lor s-au iveninat şi raporturile interbisericeşti.

Conflictul ivit între Patriarhia Ecumenică şi Biserica bulgară, care durat din 1872 pînă la 25 februarie 1945, cînd a fost ridicată schis-ia bulgară, a menţinut în acest timp o atmosferă de încordare, îndeo-ebi între Bisericile slave ortodoxe şi patriarhatele greceşti.

Toate conferinţele panortodoxe din secolul XX şi-au pus problema nei mai strînse colaborări între ele pentru refacerea unităţii panorto-oxe. în vederea acestui scop, mulţi ierarhi superiori şi teologi de seamă u propus căutarea unui centru unitar pentru întreaga Biserică ortodoxă, e la Constantinopol, fie la Ierusalim, fie într-lina din mînăstirile Mun-

telui Athos, de exemplu Mînăstirea Vatoped. Un astfel de centru trativ şi simbolic al unităţii ortodoxe ar aduce o considerabilă contribiiţ la promovarea relaţiilor interortodoxe.

Pentru ortodocşii din Europa occidentală, Patriarhia Ecumenică creat, din iulie 1966, un centru panortodox la Chambesy, lîngă Gene' care tinde să se ocupe cu problemele întregii Ortodoxii.

Diaspora ortodoxă

înainte şi după primul război mondial (1914—1918), în afară de ţări din Orientul Apropiat, din Africa de nord şi din Europa orientală, B serica ortodoxă s-a răspîndit în ţările Europei centrale şi occident^ în cele două Americi, în Africa, în Asia, Australia şi Noua Zeeland încît se poate spune că Biserica ortodoxă este «universală» şi din pu[n] de vedere geografic.

Ceea ce caracterizează Bisericile ortodoxe din diaspora este *ph[r] lismul jurisdicţional,* deoarece ele constituie un fel de «provincii d ziastice», dependente de una dintre Bisericile mame autocefale-naţi nale din Răsăritul Europei şi din Orientul Apropiat.

Patriarhia de Constantinopol are o întinsă diaspora în Europa c[e] trală şi apuseană, în America de Nord şi de Sud, în Australia, Noua Z elandă şi în Japonia.

Astfel, comunităţile greceşti din Europa apuseană şi centrală au organizate în cinci mitropolii şi o arhiepiscopie.

Menţionăm că prin acordul încheiat la 8/21 martie 1908 între guV[£] nul Greciei şi Patriarhia Ecumenică, la început, Biserica Greciei şi-a tins jurisdicţia asupra tuturor comunităţilor greceşti din străinătate. 1/14 martie 1922, însă, cele două părţi au renunţat la acest acord, patriarhul ecumenic Meletie IV Metaxakis (1921—1923) a impus din l[9] jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice asupra comunităţilor greceşti străinătate.

a) **Patriarhia Ecumenică** are în prezent sub jurisdicţia sa următ[(] rele Biserici din Europa :

1. *Arhiepiscopia ortodoxă greacă de Thyatira şi Marea Bvita[n]*
înfiinţată la 11 mai 1922, cu sediul la Londra, avîn'd sub jurisdicţia
pe credincioşii greci din Anglia, Irlanda şi insula Malta. Din 1968 a *
ridicată la rangul de Arhiepiscopie.

2. *Mitropolia ortodoxă greacă din Franţa şi Spania,* întemeiată *U*
februarie 1963, cu sediul la Paris ; are sub jurisdicţia ei pe credinct[(]
greci din Franţa, Spania, Portugalia şi insulele Canare. Această mi*
polie numără aproape 100.000 de credincioşi şi are peste 30 de preot[1]

3. *Mitropolia ortodoxă greacă din Germania,* întemeiată la 17
bruarie 1963, cu sediul la Bonn ; are sub jurisdicţia ei pe credindj
greci din Germania şi Danemarca. Are 150.000 de credincioşi şi 27 t"
rici. Pentru pregătirea clerului din Europa occidentală, Patriarhia £

menică a înfiinţat la 18 septembrie 1968 o şcoală teologică în G

4. *Mitropolia ortodoxă greacă din Austria,* înfiinţată la 17 ^
1963, cu sediul la Viena, îşi întinde jurisdicţia asupra credincioşi

îci din Austria, Ungaria, Elveţia şi Italia. Ea are peste 40.G00 de cre-
îcioşi, 20 biserici şi 20 de preoţi.

5. *Mitropolia ortodoxă greacă din Belgia şi Olanda,* înfiinţată la 12
gust 1969, cu sediul la Bruxelles, are sub jurisdicţia ei credincioşii
îci din Belgia, Olanda şi Luxemburg.

6. *Mitropolia ortodoxă greacă din Suedia şi întreaga Scandinavie,*
'iinţată la 12 august 1969, cu sediul la Stockholm, are sub jurisdicţia
: Suedia, Norvegia şi Islanda.

7. Sub jurisdicţia Patriarhiei de Constantinopol se află şi *Arhie-*
tcopia ortodoxă greacă a Ameridi de Nord şi de Sud, înfiinţată la li
ii 1922, cu sediul la New York, avînd sub jurisdicţia ei pe grecii or-
locşi din cele două Americi. Biserica ortodoxă greacă din America
istă din anul 1767. In decursul timpului ea a trecut prin mai multe
:ercări de organizare, unele venite din partea Arhiepiscopiei greceşti
î Atena, altele din partea Patriarhiei Ecumenice, sub jurisdicţia căreia
, află din 1922. Este cea mai înfloritoare arhiepiscopie greacă din strai-
tate, numărînd în prezent peste trei milioane de credincioşi, 11 episco-
, 450 de parohii, 520 de preoţi, 12 episcopi, numeroase şcoli şi instituţii
îfesionale.

De Patriarhia de Constantinopol mai depind şi alte Biserici ortodoxe
şreceşti din America, cum sînt :

a) *Biserica ortodoxă carpato-rusă americană,* cu reşedinţa în loca-
iţea Johnstown din statul Pensylvania, care a intrat sub jurisdicţia
triarhiei Ecumenice din 19 septembrie 1938, avînd o dioceză cu doi
scopi, 70 de parohii şi 71 preoţi.

b) *Biserica ortodoxă ucraineană din Statele Unite ale Americii şi*
iada, organizată din 1931, avînd patru eparhii, trei în Statele Unite
Canada, iar una în Brazilia. Sediul ei se află în localitatea South
and Brook din statul New Jersey.

c) *Biserica ortodoxă albaneză din America,* organizată la Boston
1908, are 62.000 de credincioşi. Ea a fost reorganizată în 1949 de

xiarhia Ecumenică de Constantinopol care a luat-o sub jurisdicţia
avînd sediul la Jamaica Plain, o suburbie a oraşului Boston.

8. Sub jurisdicţia Patriarhiei de Constantinopol se află şi *Arhie-*
zopia Australiei şi *Noii Zeelande,* înfiinţată în 1924 ca episcopie şi
icată la rang de arhiepiscopie în septembrie 1959. Jurisdicţia acestei
iepiscopii se întinde asupra Australiei, Noii Zeelande şi insulelor din
, avînd peste 200.000 de credincioşi, doi episcopi, 80 de comunităţi,
de preoţi şi o mînăstire «Sfîntul Gheorghe» la Springwood, în New
ith Vales.

9. Din 9 ianuarie 1970, Patriarhia Ecumenică a înfiinţat *Arhiepis-*
ia Noii Zeelande, despărţind-o de Arhiepiscopia Australiei, rămînînd
jurisdicţia ei comunităţile ortodoxe greceşti din Noua Zeelandă,

1
ia, Japonia şi Coreea, cu un număr de peste 15.000 de credincioşi.

îşi află, în totai, în Australia şi Noua Zeelandă peste 500.000 de or-
3cşi, dintre care peste **360.000** sînt de origine greacă, iar restul apar-
jurisdicţiei altor Biserici naţionale ortodoxe.

:

b. Patriarhia Alexandriei are, de asemenea, o diasporă în ţările Africii. Un centru ortodox a luat naştere în Uganda, către anul 1930, care apoi a crescut între 1958—1964 ; alt centru a luat fiinţă în Kenya centrală, între 1933 şi 1935, unde, după 1960, se află 30.000 de credincioşi. Alţi ortodocşi se mai află în Tunisia — 3.000 ; Nubia — 10.000 ; Etiopia — 5.000 ; alţii în Tanganica, Zanzibar şi Africa de Sud — 10.000 In total peste 75.000 de ortodocşi.

în prezent, sub jurisdicţia Patriarhiei de Alexandria se află următoarele mitropolii africane :

a) *Mitropolia Africii orientale,* avînd jurisdicţie asupra creştinilor ortodocşi din Kenya, Uganda şi Tanzania, cu reşedinţa în Kenya.

b) *Mitropolia Africii centrale,* sub jurisdicţia căreia se află creştinii ortodocşi din Republica Zair, Ruanda şi Burundi, cu reşedinţa la Kinshasa, în Zair.

c) *Mitropolia Africii occidentale,* cu reşedinţa în Camerun («Episkepsis», 15 martie 1980, p. 5—6).

c. **Patriarhia Antiohiei** are în America de Nord şi de Sud o importantă diasporă. Cea dinţii Biserică ortodoxă siriană-antiohiană de limbă arabă a fost întemeiată la 21 august 1895 în oraşul New York dii către arhimandritul sirian Raphael Halaweeny, hirotonit în 1905 «episcop de Brooklyn», cu misiunea de a organiza parohiile ortodoxe sirie ne din Statele Unite într-un exarhat.

In 1915, arhiepiscopul sirian Ghermanos Sheddadah a creat, fără autorizaţia Patriarhiei Antiohiei, o eparhie independentă sub jurisdicţia sa, pe care a condus-o pînă în 1934, cînd s-a întors la Beirut, în Liban.

în.septembrie 1934, Patriarhia Antiohiei a numit pe Antonie Bashir vicar patriarhal pentru Biserica ortodoxă antiohiană din America de Nord. Antonie Bashir a fost ales la 5 februarie 1936 ca. arhiepiscop, fiind hirotonit la 19 februarie acelaşi an, pentru a conduce Arhiepiscopia ortodoxă siriană a New-York-ului şi întregii Americi de Nord, cu sediul la New York.

în aceeaşi zi, însă, la 19 aprilie 1936, contra-candidatul lui Antonie Bashir, arhimandritul Samuel David, a fost hirotonit episcop de către doi episcopi ruşi din Statele Unite pentru eparhia de Toledo, statul Ohio, dar Patriarhia Antiohiei 1-a excomunicat la 31 ianuarie 1938. In 1941, însă, Patriarhia Antiohiei a anulat excomunicarea dată împotriva sa, iar episcopul Samuel David a fost ridicat la rangul de Arhiepiscop de Teledo şi împrejurimi, păstorind pînă la moartea sa în 1958. Discordia dintre cele două Arhiepiscopii siriene-antiohiene a continuat însă şi după moartea acestuia.

La adunarea generală a Arhiepiscopiei siriene-antiohiene de New York, întrunită la 27 iulie 1975 la Louisville, statul Kentucky, s-a realizat un acord între cele

două arhiepiscepii, care a fost aprobat de Patriarhia de Antiohia, încît s-a pus capăt separării credincioşilor ortodocşi antiohieni din America de Nord. Cele două arhiepiscopii au peste 102 parohii, 110 preoţi şi peste 125.000 de credincioşi.

Patriarhia Antiohiei are, de asemenea, în America centrală şi de *:uă* patru eparhii cu peste 100.00 de credincioşi.

De asemenea, Patriarhia Antiohiei a organizat, din 1939, o episco-)ie siriană cu sediul la Sydney, în Australia.

d. Biserica ortodoxă rusă are o mare diasporă în afara fostei Uni-mi Sovietice, fiind împărţită în trei exarhate :

1. *Exarhatul Europei apusene,* dependent de Patriarhia de Mosco-
ra, cu sediul la Londra ; are sub jurisdicţia sa credincioşii ruşi din Ma-
ea Britanie, Franţa, Belgia şi Olanda. Are de asemenea reşedinţe epis-
opale ia Paris, Bruxelles şi Rotterdam.

2. *Exarhatul Europei centrale* al Patriarhiei de Moscova, cu sediul
a Berlin. Are şi o reşedinţă episcopală la Viena, în Austria.

3. *Exarhatul american* al Patriarhiei de Moscova, cu reşedinţa la
*[T]ew York, îşi întinde jurisdicţia peste ortodocşii ruşi din America de
«lord şi Sud, avînd patru episcopii la : Brooklyn, Filadelphia, San Fran-
isco şi una în Argentina.

Biserica ortodoxă rusă din America de Nord s-a organizat mai întîi fi Alaska, începînd din 1784, ţară care a fost apoi vîndută Statelor Unite, n 1867, de către Rusia.

O dezvoltare mai mare a luat Biserica ortodoxă rusă din America upă 18 mai 1970, cînd locţiitorul de patriarh, mitropolitul Pimen de TUtiţe şi Colomna, a acordat episcopului Filaret din America de Nord 'omos-ul de autocefalie a Bisericii ortodoxe ruse din America, cunos-utâ sub denumirea de *Mitropolia Rusă,* avînd sediul la New York. !a are peste un milion de credincioşi, 9 eparhii, 9 episcopii, 400 de pa-ohii în America de Nord şi de Sud, o episcopie în Japonia.

In 1952 a primit autonomia din partea Patriarhiei de Moscova *Bi-erica ortodoxă din China,* cu reşedinţa la Shanghai, condusă de piscopul Simeon Du. Ea are două episcopate şi peste 20.000 de ere-mcioşi.

La 10 aprilie 1970, locţiitorul de patriarh, Pimen al Moscovei, a estabilit comuniunea canonică şi liturgică cu *Biserica ortodoxă din aponia,* căreia i-a acordat autonomia. Aceasta are trei eparhii, 50.000 e credincioşi, 70 de biserici, 200 capele, 40 de preoţi. Altă parte din redincioşi se află sub jurisdicţia Mitropoliei Ruse independente din imeriea. Pentru pregătirea clerului funcţionează din 1956 un Seminar aologic la Tokyo.

Sînt şi alte Biserici ortodoxe ruse în străinătate, independente de arriarhia de Moscova, ca : *Biserica ortodoxă rusă din străinătate,* aşa-isa *Biserică sinodală de la Karloviţ,* care are 500.000 de credincioşi şi 4 eparhii ruse, după cum urmează : patru în Europa Occidentală şi •entrală, şapte în America şi Canada, patru în America de Sud, una în australia, şi Noua Zeelandă, în curs de organizare din 1965, avînd mai mit de un milion de credincioşi.

Biserica ortodoxă ucraineană din străinătate are, de asemenea, trei litropolii : una pentru Europa apuseană

şi Australia ; alta în America i alta în Canada. Din 1949 a luat fiinţă în Statele Unite *Biserica orto-*

ăoxă autocefală bielorusă, care are peste 10.000 de credincioşi veniţi *h* America după cel de al doilea război mondial (1939—1945).

e. **Patriarhia** ortodoxă sîrbă are o Biserică în America, întemeiaţi
din 1894, cu trei eparhii, trei episcopii şi 74 de parohii.

— *Biserica ortodoxă macedoneană,* care s-a proclamat autocefal
fără aprobarea Patriarhiei Sîrbe, şi-a creat a cincea eparhie, la 10 au
gust 1969, în America, numită Episcopia Americii, Canadei şi Aus
traliei.

f. **Biserica Ortodoxă Română** a înfiinţat pentru românii ortodocş
din străinătate două arhiepiscopii :

— *Arhiepiscopia Ortodoxă Română pentru Europa Centrală şi Oc*
cidentală cu sediul la Paris. Ea a luat fiinţă mai întîi ca episcopie ir
1957 şi a intrat sub jurisdicţia canonică **a** Patriarhiei Române prin apro
barea Sfîntului Sinod în şedinţa din 28 aprilie 1972, iar în şedinţa dii
12 decembrie 1974 a fost ridicată la rangul de arhiepiscopie, avînd su!
jurisdicţia ei 24 de parohii aflate în diferite ţări din Europa, după cun
urmează : *Anglia* —- Londra, Birmingham ; *Austria* — Viena, Salzburg
Belgia — Bruxelles ; *Bulgaria* — Sofia ; *Elveţia* —• Geneva, Lausanne
Franţa — Paris, Strassbourg ; *R. F. Germania* — Baden-Baden, Ham
burg, Miinchen, Offenbach am Main, Salzgitter-Lebenstădt ; *Italia* -
Florenţa, Milano, Torino, Bari ; *Olanda* — Haga ; *Sjiania* — Madrid
Suedia — Goteborg, Malmo, Stockholm, Jonkoping.

— *Arhiepiscopia Misionară Ortodoxă Română în S.U.A. şi Canada*
cu sediul la Detroit — S.U.A., dependentă de Patriarhia Română, ars
35 de parohii, a fost înfiinţată la 28 aprilie 1929 ca episcopie şi decla
rată autonomă la 12 iulie 1950. A fost apoi ridicată la rang de arhi
episcopie la 12 decembrie 1974 de Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodox*
Române, reînnoindu-i-se autonomia bisericească acordată la 12 iu
lie 1950.

în *America de Sud* se află următoarele parohii româneşti : *Vene zuela* — Caracas ; *Argentina* — Buenos-Aires ; *Brazilia* — Rio de Ja r.eiro, Sao-Paolo.

Există şi o a *doua Episcopie română,* cu circa 45 de biserici, dai care nu recunoaşte jurisdicţia Patriarhiei Române.

Prin hotărîrea Sfîntului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, reînnoită la 12 decembrie 1974, s-a acordat Bisericii Ortodoxe Române din America *autonomia,* urmînd ca aceasta să păstreze legături dogmatice ş canonice cu Biserica Ortodoxă mamă din România.

Biserica Ortodoxă Română mai are în străinătate următoarele vi cariate şi parohii :

— *Vicariatul ortodox român din Iugoslavia,* în Banatul iugoslav
cu reşedinţa la Vîrşeţ, dependent de Mitropolia Banatului, reorganiza
în 1971, care cuprinde 39 de parohii, grupate în trei protopopiate, avînc
peste 60.000 de credincioşi.

— *Vicariatul ortodox român din Ungaria,* cu sediul în oraşul Gyula
înfiinţat la 27 martie 1946, avînd 19 parohii cu peste 30.000 de credin
cioşi, de care îngrijeşte Episcopia Aradului.

— *Aşezămintele bisericeşti de la Ierusalim şi Iordan, în Israel.*

— *în Australia* se află trei parohii, la : Melbourne, Sydney şi Adelaide ; iar *în Noua Zeelandă,* una la Wellington. In total, credincioşii ortodocşi români din Australia şi Noua Zeelandă sînt în număr de ?ste 8.000.

— Tot sub îngrijirea Patriarhiei Române se află cei 60 de monahi)mâni de la *schiturile Prodromul şi Lacul din Sfîntul Munte Aihos.*

Comunităţile ortodoxe româneşti din diaspora au cîte o publicaţie i care consemnează ştiri din viaţa şi activitatea lor, articole şi studii *i* zidire sufletească, de interes istoric şi naţional.

La întîlnirea care a avut loc la Constantinopol între patriarhul ecu-îenic Dimitrios I şi patriarhul Iustin al Bisericii Ortodoxe Române, — j ocazia vizitei canonice efectuate între 14—17 aprilie 1978 la Patriar-ia Ecumenică de către o delegaţie a Bisericii Ortodoxe Române —, s-a otărît ca fiecare Biserică Ortodoxă să poarte grijă de diaspora ei, res-ectîndu-se jurisdicţiile canonice naţionale.

g. Biserica ortodoxă bulgară are în America două eparhii. Prima piscopie bulgară s-a înfiinţat în ianuarie 1938, avînd reşedinţa la New ork. In 1969 s-a înfiinţat *Arhiepiscopia bulgară a Americii de Nord i de Sud,* cu sediul la New York, iar la 20 aprilie 1970, a luat fiinţă î *Canada* Episcopia de Akron şi Detroit, cu reşedinţa la Detroit." O arohie ortodoxă bulgară a fost înfiinţată la Adelaide în *Australia,* sub jrisdicţia Arhiepiscopiei bulgare din America.

Pentru a scoate Bisericile ortodoxe din America de Nord şi Sud in «insularitatea lor religioasă şi naţională», a avut loc la 16 mărie 1960 *Conferinţa permanentă a episcopilor canonici ortodocşi din Ame~ ica>* (The Standing Conference of Canonical Orthodox Bishops of the ^.mericas), care a întemeiat, sub conducerea arhiepiscopului grec Iacobos 1 Americii, *Asociaţia voluntară a episcopilor ortodocşi din cele două imerici,* ca să slujească drept mijloc de centralizare şi conducere a nisiunii. Ea acţionează ca o centrală menită să îndrepte eforturile tu-uror Bisericilor ortodoxe din America asupra scopurilor comune şi sa vite dedublarea serviciilor, agenturilor şi organizaţiilor.

Un moment important din istoria relaţiilor Bisericilor ortodoxe din America 1-a constituit prima *Conferinţă naţională a episcopilor ortodocşi,* ntrunită la 18 octombrie 1978 în Johnstown, sediul Episcopiei ortodoxe arpato-ruse, în statul Pennsylvania, care a făcut eforturi lăudabile spre i stabili o colaborare frăţească mai intensă între ele.

Există, evident, în America tendinţa actuală ca toate Bisericile or-odoxe dependente de Bisericile autocefale mame din Orientul Apropiat i din Europa să se unească într-o singură Biserică ortodoxă autocefală, iub denumirea de Biserica ortodoxă din America. Această problemă va i şi ea discutată, odată cu problema *dreptului de acordare a autocefaliei,* la viitorul Mare Sinod ortodox.

In prezent diaspora ortodoxă ajunge la aproape nouă milioane de :redincioşi, răspîndiţi în toate continentele lumii.

îmbucurător rămîne totuşi faptul că, în ciuda autocefaiiilor şi a tonomiilor multinaţionale din America mai ales, credincioşii ortodoc de pretutindeni se socotesc ca făcînd parte din Biserica Ortodoxă uni a Domnului Hristos, păstrînd împreună credinţa, tradiţia, cultul şi di ciplîna canonică a vechii Biserici a Răsăritului.

BIBLIOGRAFIE

Relaţii interortodoxe

G. Strinopulos, *Die Beziehungen der Orthodoxen Kirchen* zu den *andei Kirchen,* în Col. «Ekklisia», Bd. X, Leipzig, 1939, p. 145 ş. u. ; Diac. Prof. Sih Anuichi, *Relaţii bisericeşti româno-sîrbe* în *secolele al XVII-lea şi al X.VIII-I1* în «Biserica Ortodoxă Română», XCVII (1979), nr. 7—8, p. 869—1056, teză de de torat ; Victor Hin Bunea, *Simţul Soironie de la Vraţa,* în «Mitropolia Atdealulu XI (1966), nr. 1—3, p. 56—67; P. Constantinescu-Iaşi, *Studii istorice româno-bi gare,* Bucureşti, 1961 ; Idem, *Din relaţiile artistice româno-bulgare,* Chişinău, 192 Arhim. Epifanie Norocel, *Relaţiile bisericeşti şi culturale dintre Bisericile Ortodo Română şi Bulgară în secolul al XlX-lea,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXX> (1967), nr. 9—10, p. 1004—1016; I. Karmiris, *Biserica Ortodoxă şi relaţiile ei celelalte Biserici' şi cu Consiliul Ecumenic al Bisericilor,* în limba greacă, Atei 1949; Pr. Prof. I. Rămureanu, *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei"* cu *Patriarhia Constantinopol şi celelalte Biserici Ortodoxe, de la 1800 pînă la recunoaşterea aut ceialiei Bisericii noastre,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVI (1959), nr. 7—: p. 935—960 ; I. Pulpea (Pr. Prof. I. Rămureanu), *Coniiguraţia actuală a creştinism lui,* în «Studii teologice», I (1949), nr. 3—4, p. 119—144 > Idem, *Bisericile Ortodo ca specială privire asupra Bisericii Ortodoxe Ruse,* în «Studii teologice», I (194[1] nr. 1—2, p. 69—90; Hieromoine Pierre, *Notes d'Ecclesiologie orthodoxe* Le *P triarche oecumenique et Ies Eglises Orthodoxes Autocephales,* în «Irenikon», (1933), no. 5—6, p. 404—406.

Diaspora ortodoxă în **general**

Mitrop. P. Rodopoulos, *Diaspora ortodoxă* (în limba greacă), Atena, 198(L. Scaife, *Parishes and Clergy oi the Orthodox and other Eastern Churches North and South America,* New York, 1960; Pr. Prof. Liviu Stan, *Ortodoxia diaspora,* în «Ortodoxia», XV (1963), nr. 1, p. 3—38; Idem, *Diaspora ortodoxă,* «Biserica Ortodoxă Română», LXXIII (1950), nr. 11—12, p. 603—617.

Diaspora ortodoxă **în Europa occidentală**

Olivier Clement, *Avenir et signiiication de la diaspora orthodoxe en Euroi Occidentale,* în «Contacts», 30 (1978), no. 103, p. 259—283; Idem, *The Orthodc diaspora "m Western Europe; its iuture and îts role,* în «Sobornost», 7 (1973), no. p. 76—787; W. Kahle, *Westliche Orthodoxie. Leben und Ziele Julian Joseph Ove becks,* Leiden, Koln, 1968; Rene Marichal, *L'Archev&che Orthodoxe de France d'Europe Occidentale,* în «Etudes», t. 324 (1966), p. 263—267; D. O. Rousseau, *Di logue sur l'Orthodoxie Occidentale,* în «Irenikon», t. XXXII (1959), no. 2, p. 239-248; L. Zander, *L'Orthodoxie Occidentale,* traduction de Jacques Touiaille. Centi d'Etudes orthodoxes, Paris, 1958; Wille Chauncy Emhardt, *The Easter Church the Western World,* Milwaukee, 1928.

în l i m b a r o m â n ă : Antonie (Plămădeală), episcopul Buzăului, *Diaspoi ortodoxă românească,* în «îndrumătorul bisericesc», 1982, Buzău, p. 66—71 ; Pr. L tor Dumitru Radu, *Grija Bisericii Ortodoxe Române faţă de comunităţile ortodox române de peste hotare,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 11-p. 1461—1472; Pr. Asist. Nic. V. Dură, *Comunităţile ortodoxe române de pes, hotare,* o *preocupare permanentă a Bisericii Ortodoxe Române,* în «Studii teoli gice», XXVIII (1966), nr. 1, p. 8—23; N. Mitru, *Din activitatea parohiilor ortodo* române de peste hotare,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCVI (1978), nr. 11—1 p. 1223—1226; Alex. Nicov, *Ortodoxia Iranceză,* în «Biserica Ortodoxă Română U (1933), nr. 11—12, p. 52—64.

Ortodoxia în America

Aurel Jivi, *Ortodoxia în America şi problemele ei,* Bucureşti, 1980, ms. dactilo-afiat, 186 p.; Serafim Surrency, *The Quest tor Orthodox Churᴄh Unity in Ame-:a. A History of the Orthodox Church in North America in the Twenlieih Century,* 3\v York, 1973, 194 p. ; *Handbook oi American Orthodoxy.* Issued by the Council Relations with the Eastern Churches on the Joint Commission on Ecumenica! ilations' of the Episcopal Church in the United States of America, 1972; Geor-
R. Ursul, *The Old Church in the New World. A Study oi Orthodoxy in Canada,*
: *The Romanian Missionary Episcopate in America. A Short History,* published
the Romanian Orthodox Missionary Episcopate in America, Detroit, Michigan,
67; A. Bogolepov, *Tov.ard an American—Orthodox Church. The Establishment an Autocephalous Orthodox Church,* New York, 1963.

Biserica **ortodoxă greacă în America**

7oov£? 7.2I âfomczi *zffi* EV A.usptxvj 'EM.iJvixijs Op8oS6ţov 'Exy-X^aia; *Encyclicals and)cuments oi the Greek Orthodox Archdiocese ol America,* Edited by Rev. Dr. De-?trios J. Constantelos, Thessalonique, Patriarcal Institute of Patristic Studies, 1976. 55 p. ; S. Koskinas, 'H aup.jîoXv) y.al ij 7ipoa<popi tou Oixou.uEvtxoo naxpiap^îou eiî T'JV !,u.6p9a>afv xai âvâ7ccu;iv tîjs 'OpOoSoEou 'Ex%Xi<itaî EÎS *zbv* Neiv Kojfxov (— Contribuţia sacrificiul Patriarhiei Ecumenice la formarea şi dezvoltarea Bisericii Ortodoxe în mea Nouă), în «Klironomia», XI (1979), p. 477—530; Walter E. Wiest, *The* Cen-ry oi *the Greek Orthodox Archdiocese ol North and South America,* la A. J. Fi-pon, *The Orthodox Ethos. Essays in honour o! the century of the Greek Orthodox chdiocese oi North and South America,* Holywell Press, Oxford, f.a. ; D. J. Con-mtelos, *The Greek Orthodox Church,* New York, 1967; Th. Saloutos, *The Greeks the United States,* Cambridge (Massachusetts), 1964; T. Kourides, *The Evolution the Greek Orthodox Church in America and Its Presents Problems,* New York, 39; B. Zusti, *Elenismul în America şi activitatea lui. Istoria Arhiepiscopiei gre-■}ti din America de Nord şi de* Sud, în limba greacă, New York, 1954, 414 p.

Biserica ortodoxă rusă în.America

3. Bensin, *History of the Russian Orthodox Greek Catholic Church ol North nerica,* New York, 1941 ; P. Yuzyk, *The Vkrainian Greek Orthodox Church of nada,* 1918—1951, teză de doctorat, susţinută la Universitatea din Manitoba, 1958, s. dactilografiat; Stephen Sedor., *The Carpatho-Russians and their Church,* hnstown, Pennsylvania, 1959.

Biserica ortodoxă română în America

Gerald G. Bobango, *The Romanian Orthodox Episcopate.* The first Half Cen-y, 1929—1979. Published by the Romanian American Heritage Center, Jackson, chigan, 1979; Pr. Prof. N. Şerbănescu, *Patruzeci de ani de la înscăunarea pri-ilui episcop al Episcopiei Misionare Ortodoxe Române în America : 1935 — 4 iu-1975,* în «Calendarul Credinţa», 1975, p. 51—65; Bartolomeu V. Anania, *Ortho-xy in America today,* Detroit, 1971 ; Idem, *Orthodoxy in America today. A cri-al analysis,* în «Calendarul ortodox Credinţa» pe anul 1971, p. 100—117; Pr. Şte-î Slevoacă, *Biserica Ortodoxă Română în America de Nord,* în «Biserica Ortodoxă mână», XC (1972), nr. 7—8, p. 856—861 ; I. Casian, *Românii din America* Şi *iţa lor religioasă,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXVIII (1950), nr. 11—12, 588—602; Episcopul Policarp al Americii, *Episcopia misionară şi românii din nerica,* în «Biserica Ortodoxă Română», LVIII (1940), nr. 7—8, p. 538—557; Idem, *mânii din America,* în «Omagiu I. P. S. Sale Dr. Nicolae Bălan, Mitropolitul dealului. La douăzeci de ani de arhipăstorire», Sibiu, 1940, p. 601—609 ; Veniamin citan Ploieşteanul, *Biserica Ortodoxă Română din America* (The Romanian Church America), Bucureşti — Cernica, 1937, 112 p.; Tr. Scorobet, *Acţiunea misionară Sibiului în America,* în «Revista teologică», XXIV (1934), nr. 7—8, p. 260—265; *rerica Ortodoxă Română din Statele Unite şi* Canada..., Cleveland, Ohio, 1 no-nbrie 1932.

Biserica ortodoxă albaneză din America

Vezi : Mitropolit Fan S. Noii, *The Filtieth Anniversary Book of the Albanian thodox Church* in *America, 1908—1958,* Boston, 1960.

Diaspora ortodoxă din Africa

P. S. Antim Nica, vicar patriarhal, *Negrii ortodocşi din Airica de Est şi lupta lor pentru autonomia bisericească,* în «Ortodoxia», XIX (1967), nr. 1, p. 3—16 ; Diac. Em. Vasilescu, *Probleme ale creştinismului airican,* în «Studii teologice» XV (1963), nr. 9—10, p. 526—540.

Biserica ortodoxă din Australia

Ian Shevill, *The Orthodox and other Eastern Churches in Australia,* Newcastîe, 1975; Pr. Olimp Căciulă, *Statutul de organizare al Mitropoliei Australiei şi* A oi; *Zeelande (5 aprilie 1959),* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1960), nr. 3—4, p 196—199; Pr. Dumitru Găină, *Diaspora Ortodoxă* în *Australia,* în «Altarul străbun», VII (1978), nr. 4, p. 1—2 şi 9; VIII (1979), nr. 1, p. 1—2.

Ortodoxia în Extremul Orient

P: S. Antim Nica, vicar patriarhal, *Ortodoxia în Extremul Orient,* în «Ortodoxia», III (1951), nr. 1, p. 101—114; Idem, *înfiinţarea episcopiei ortodoxe autonome din China,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXIV (1956), nr. 5, p. 431—433, şi în «Ortodoxia», III (1951), nr. 1, p. 101—105; Pr. L. Pădureanu (Stan), *Creştinismul ui China,* în «Mitropolia Olteniei», III (1961), nr. 1—4, p. 226—231 ; V. G. Ispir, *Curs de îndrumări misionare,* Bucureşti, 1930, p. 318—344.

Biserica ortodoxa din Alaska

Vsevolod Rochau, *The Origins ol the Orthodox Church in Alaska (1820—1840),*
în «Orthodox Alaska», III (1972), 2, p. 1—15; Vsevolod Roshko, *L'Eglise Orthodoxe*
d'Alaska, în «Istina», 1960, 4, p. 389—406.

Cultul şi viaţa religioasă. Mînăstirile. Şcolile teologice *

1. Cultul şi viaţa religioasă

în perioada de la 1800 pînă astăzi, cultul Bisericii ortodoxe s-a menţinut uniform în toate Bisericile ortodoxe surori din. lume, potrivit vechii rînduieli a Bisericii vechi.

în toate duminicile de peste an se săvîrşeşte de regulă Liturghia Sfîntului Ioan Gură de Aur, cu excepţia duminicilor şi zilelor — în număr de zece — în care se săvîrşeşte Liturghia Sfîntului Vasile cel Mare. Liturghia darurilor mai înainte sfinţite — a Sfîntului Grigorie Dialogul — se săvîrşeşte de regulă în zilele de luni, miercuri şi vineri din Postul Mare, cu excepţiile prevăzute de tipicul bisericesc.

Celelalte servicii bisericeşti — utrenia, vecernia, rînduiala celor şapte Taine, serviciul înmormîntării şi celelalte ierurgii bisericeşti —, sărbătorile închinate cinstirii Maicii Domnului şi cinstirii Sfinţilor se respectă pretutindeni la **fel.** In plus, unele Biserici autocefale naţionale au introdus în diferite perioade ale istoriei lor cinstirea unor sfinţi naţionali.

O influenţă deosebită asupra vieţii religioase ortodoxe a avut, înce-pînd cu secolul al XVIII-lea, *Nicodim Aghioritul* (1748—1809). La 31 mai 1955, patriarhul Atenagora I al Constantinopolului (1949—1972) a hotărît canonizarea ca sfînt a lui Nicodim Aghioritul, stabilind sărbătoarea lui la 14 mai în fiecare an. De asemenea, printre monahii

* Capitolul redactat de Pr. prof. Ioan Rămureanu.

aghioriţi s-a distins călugărul *Theoclitos,* prin cunoscuta lui scriere *Intre cer şi pămînt,* plină de spiritualitate ortodoxă.

In plin secol al XX-lea, Biserica ortodoxă greacă a dat doi mari sfinţi. Unul este episcopul *Nectarie de Egina* (f 1920), mitropolit de Pen-tapole, în Patriarhia Alexandriei, apoi profesor la Seminarul din Atena, în 1904 a restaurat o veche mînăstire din insula Egina, unde a instalat un număr de călugăriţe, călăuzindu-le pe calea vieţii duhovniceşti. Era un om duhovnicesc care avea darul profeţiei şi al facerii de minuni, invocînd neîncetat numele lui Iisus în rugăciunea inimii : *Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluieşte-mă pe mine păcătosul,* care este rugăciunea vameşului din Evanghelie (Luca, 18, 13). El se străduia să realizeze «omul interior al inimii» (I Petru, 3, 4), căci adevărata rugăciune «este în Duh şi în adevăr» (Ioan, 4, 23, 25), după cum însuşi Hristos a spus că «împărăţia lui Dumnezeu este în lăuntrul vostru» (Luca, 17, 21). «Duhul Sfînt vine în ajutorul rugăciunii noastre — spune Sfîntul Apostol Pavel —, căci nu ştim să ne rugăm cum trebuie, dar Duhul se roagă pentru noi cu suspine negrăite» (Rom. 8, 26).

«Dragostea lui Dumnezeu — scrie Sfîntul Nectarie de Egina — se naşte intr-o inimă curată în care izvorăşte harul divin». Era, după mărturia patriarhului Atenagora al Constantinopolului (1949—1972), «de o bunătate infinită, un om plin de pace şi rugăciune».

La 20 aprilie 1961, patriarhul Atenagora 1-a canonizat, trecîndu-1 în rîndul sfinţilor.

Un al doilea sfînt dat de Biserica ortodoxă greacă în secolul XX este stareţul *Silvan* de la Muntele Athos (f 1938) (Olivier Clement, *Dialogues avec le patriarche Athenagoras,* Paris, 1969, p. 24 şi 69'—71).

La români, Sfîntul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în şedinţa din 28 februarie 1950, a hotărît generalizarea cultului pentru întreaga Biserică Ortodoxă Română a sfinţilor mucenici şi cuvioşi ale căror moaşte se află de veacuri pe pămîntul ţării noastre şi *canonizarea unor sfinţi ortodocşi români.*

în şedinţa Sfîntului Sinod Român din 10 octombrie 1955, s-a hotărît să se generalizeze cultul sfinţilor ale căror moaşte se găsesc pe pămîntul României, ca : *Sfînta Cuvioasă Parascheva,* sărbătorită la 14 octombrie ; *Sfînta Muceniţă Filoteia,* la 7 decembrie ; *Sfîntul Cuvios Dimitrie cel* JVOU *din Basarabi,* la 27 octombrie ; *Sfîntul Nicodim de la Tismana,* la 26 decembrie ; *Sfîntul Ioan Valahul,* la 12 mai; *Sfîntul Grigorie Decapo-litul,* la 20 noiembrie.

în aceeaşi şedinţă, s-a hotărît canonizarea şi proclamarea unor sfinţi români, după cum urmează : *Sfîntul Ierarh Calinic de la Cemica,* sta-bilindu-i-se sărbătoarea la 11 aprilie ; *Sfîntul Ilie Iorest* şi *Sava Bran-covici,* la 24 aprilie ; *Sfîntul ierarh Visarion Sărai* şi *Cuvioşii Sofronie de la Cioara* şi *Oprea Miclăuş,* la 21 octombrie ; *Sfîntul Ierarh Iosif de la Partoş,* la 15 septembrie.

în secolul al XX-lea s-a distins prin nevoinţele sale duhovniceşti Cuviosul *Ioan Iacob Hozevitul* **(1913** — ***f*** *5* august 1960), călugărit la 8 aprilie 1936 la Mînăstirea Neamţ, care a vieţuit 24 de ani — între 1936—1960 — la Locurile Sfinte. La început s-a ostenit doi ani la

Ierusalim, apoi, între 1938—1946, în mînăstirea «Sfîntul Sava». Ps triarhia Română 1-a numit egumen la schitul «Sf. Ioan Botezătorul» d la Iordan, unde a slujit ca ieromonah între anii 1947—1952. De aic s-a retras, trăind ca schimnic, în peştera din pustiul Hozevei, unde decedat, lîngă mînăstirea «Sfîntul Gheorghe Hozevitul». Trupul săi nesupus stricăciunii, se află în biserica acestei mînăstiri.

Biserica Ortodoxă Română a sfinţit, pentru prima dată în istoria e la 25 martie 1882, în Joia Patimilor, în Catedrala Mitropoliei din Bucu reşti, Sfîntul şi Marele Mir, pe care mai înainte îl primea de la Patriai hia de Constantinopol.

La protestul patriarhului ecumenic Ioakim III (1878—1884 ; 1901-1912), din 10 iulie 1882, a răspuns SfîntuV-Sinod Român, în şedinţa di 23 octombrie 1882, prin *Actul Sinodal care cuprinde autocefalia Bise ricii Ortodoxe Române şi relaţiile ei cu Patriarhia de Constantinopol,* î care afirmă că, după canoanele Bisericii Ortodoxe, sfinţirea Sfîntuk şi Marelui Mir poate fi săvîrşită de orice Biserică autocefală, căci «Sfîn tul Mir, ca pecetie a Botezului, ca simbol al comunicării Sfîntului Dul cere neapărat ca el să se producă în fiecare localitate, unde este org£ nizată o Biserică autocefală. A căuta acest mijloc de sfinţire pe la Bise ricile din alte ţări ar însemna că acea Biserică nu posedă toată pleniti; dinea mijloacelor de mîntuire şi sfinţire. Că dacă ea nu poate produc Sfîntul Mir, nu poate comunica nici Duhul Sfînt celor botezaţi d dînsa... A căuta mirul pe la Bisericile altor ţări înseamnă a nu ave conştiinţa şi încrederea că Duhul Sfînt se pogoară de la Dumnezeu...>

«Aşadar şi Biserica noastră crede că Duhul Sfînt se pogoară şi asi pra ei precum şi a celorlalte Biserici, şi ea îl caută şi îl cere de sus — d la Părintele luminilor şi Dătătorul a tot darul desăvîrşit» *(Act Sinod', care cuprinde autocefalia Bisericii Ortodoxe Române şi relaţiile ei c Patriarhia de Constantinopol,* în «Biserica Ortodoxă Română», VI (1892 •p. 738—757, aici p. 755—756).

Biserica ortodoxă bulgară, fiind socotită de Patriarhia Ecumenic schismatică între anii 1872 — 25 februarie 1945, a primit în acest tim Sfîntul şi Marele Mir de la Bisericile ortodoxe surori : rusă, român şi sîrbă.

Conferinţa panortodoxă de la Constantinopol, dintre 10 mai şi 8 ii nie 1923, a hotărît *îndreptarea calendarului vechi* sau *itdian* — rămî în urmă cu 13 zile faţă de calendarul civil — prin suprimarea cele 13 zile de întîrziere a vechiului calendar. S-a socotit astfel ziua de 1 O(tombrie 1924, 14 octombrie.

Astfel, Patriarhia de Constantinopol, Biserica Greciei şi Biseric Ciprului au aplicat îndreptarea calendarului la 10/23 martie 1924 ; B serica ortodoxă a Poloniei, la 24 iunie 1924 ; în Biserica Ortodoxă R< mână, ziua de 1 octombrie 1924 s-a socotit 14 octombrie 1924. De as< menea, în 1924 au adoptat calendarul îndreptat Patriarhia Antiohiei Bisericile ortodoxe : cehoslovacă şi finlandeză, precum şi MînăstiR Vatoped din Sfîntul Munte Athos. Biserica Georgiei a îndreptat calei darul la 4 octombrie 1927 ; Patriarhia Alexandriei la. 1/14 octombr

1928 ; Biserica ortodoxă bulgară 1-a îndreptat la 22 decembrie 1968. De asemenea, Biserica Macedoniei a introdus noul stil în 1968.

Patriarhia Ierusalimului, Patriarhia rusă, Patriarhia sîrbă şi 19 mî-năstiri din Sfîntul Munte Athos au rămas pînă astăzi la calendarul neîndreptat, sau la «vechiul stil», aşteptînd să-1 îndrepte în viitor.

Secolele XIX şi XX au adus în viaţa popoarelor răsăritene o serie de curente, pînă atunci necunoscute. Acestea au influenţat fără îndoială în mare măsură dezvoltarea vieţii religioase şi a celei bisericeşti. Din pricina sistemului economic închis, a industrializării atît de tîrzii, precum şi din cauză că ideile acestea au pătruns cu greu şi în mică măsură in lumea satelor, unde se află şi azi majoritatea locuitorilor din ţările ortodoxe, credincioşii ortodocşi au rămas în mare măsură legaţi de Biserică. De altfel, Bisericile ortodoxe, mai ales cele din Peninsula Balcanică, sînt cu adevărat Biserici ale poporului şi au jucat un mare rol în apărarea fiinţei naţionale a acestor popoare. Clerul ortodox n-a constituit în nici una dintre ţările ortodoxe o _ castă deosebită de popor, ci a fost integrat în toate timpurile în popor.

Spre deosebire de Bisericile din Apus, unde o mare parte din clerul superior s-a recrutat timp de secole din clasa de sus, uneori chiar din familiile princiare, din dorinţa de a beneficia de averile şi veniturile bisericeşti, clerul ortodox s-a recrutat totdeauna din mijlocul poporului.

Popoarele ortodoxe participă la viaţa liturgică, unde cîntarea ade seori în comun şi săvîrşirea deodată a aceloraşi acţiuni liturgice uneşte pe slujitori şi credincioşi. In vreme ce în Apus sînt regiuni catolice şi protestante, unde participarea credincioşilor la Biserică nu urcă deseori peste 20—30 %, în Răsăritul ortodox, acest fenomen este mult mai rar. In genere, participarea la serviciile cultice este benevolă, nimeni ne silind pe credincioşi să vină la biserică, ci totul e lăsat la libertatea conştiinţei lor.

Postul, cinstea familială, iubirea de aproapele, ospitalitatea, toleranţa religioasă au rămas pînă azi virtuţi aproape generale în lumea ortodoxă.

Sînt rare cazurile cînd vreo căpetenie politică să fi luat măsuri pentru a obliga pe credincioşi să meargă la biserică. Se citează cazul principelui sîrb Milos Gbrenovici (1814—1839 ; 1859—1860), care a luat măsuri, între anii 1822—1839, împotriva credincioşilor care nu mergeau la biserică, pînă la bastonare, şi împotriva celor ce nu îngenunchiau cu demnitate sau fumau în curtea bisericii.

Este adevărat că înrîurirea stăpînirii turceşti a lăsat unele urme negative în viaţa morală a popoarelor ortodoxe supuse. Corupţia metodelor politice turceşti a fost nefastă şi se simte pînă azi în unele state balcanice.

Alături de unele aspecte negative din viaţa Bisericilor ortodoxe, Biserica ortodoxă cunoaşte în genere în secolele XIX şi XX multe şi frumoase exemple de viaţă curată, înălţătoare, sublimă. Slujba religioasă, mai ales slujba sărbătorilor Naşterii Domnului şi a Sfintelor Paşti, înseamnează foarte mult pentru viaţa fiecărui credincios ortodox. Imaginaţia poeţilor, a scriitorilor şi a artiştilor din secolul XIX s-a oprit

deseori la teme religioase, de exemplu la frumuseţea slujbei din n o j Paştilor descrisă atît de minunat de scriitori de valoarea lui Lev To' (f '1910), N. Gogol (f 1852), A. Cehov (f 1904). Operele de artă trecutului bisericesc, îndeosebi operele de arhitectură şi pictură popoarelor grec, român, sîrb, bulgar şi rus sînt admirate pînă as' nu numai de credincioşii acestor popoare, ci de toţi vizitatorii Iu

2. **Mînăstirile**

In ultimii ani, mînăstirile au fost împuţinate în toate ţările o doxe, iar averile lor secularizate de statele respective sau etatizate.

în Rusia, fiindcă mînăstirile aveau mari averi şi venituri, făcut secularizarea, înainte de 1800, de împărăteasa Ecaterina a (1762—1796).

în Grecia, contele Ioan Capodistria (1776—1831), preşedintele vernului grec, între 1827—1831, fost în serviciul diplomatic al Ri între anii 1809—1827, a redus în 1830 numărul mînăstirilor de la 59 85, iar averile lor au fost etatizate.

în România, domnitorul Alexandru Ioan Cuza (1859—1866) pror gă, cu ajutorul lui Mihail Kogălniceanu şi cu aprobarea votului Cam Deputaţilor, la 13/26 decembrie 1863, *Legea pentru secularizarea rilor mînăstirilor închinate la Locurile Sfinte.*

Secularizările au fost într-o anumită măsură salvatoare, deoa au contribuit la readucerea monahismului la rosturile lui în Bise ortodoxă, făcînd pe călugări să ia în serios viaţa monahală, împlii după vechile pravile cele trei voturi, *fecioria* sau *curăţia trupească, cultarea* sau *supunerea necondiţionată* şi *sărăcia de bună voie.*

Pentru păstrarea şi promovarea vieţii monahale, Lavra Pestei din Kiev, Ierusalimul Rusiei, şi Lavra «Sfîntului Serghie» de la Zagc de lîngă Moscova, şi, desigur, mînăstirile din Palestina şi de la Sfî Munte Athos au jucat şi joacă pînă astăzi un mare rol.

în viaţa Bisericii ortodoxe ruse s-au distins în secolul XIX, viaţa monahală, unii sfinţi şi stareţi ai unor mînăstiri ca : Sfîntul S fim de la Sarov (f 1833), stareţii mînăstirii Optina, Macarie (f 186f Ambrozie (f 1891) ; stareţii Leonid, Ignatie, Brancianinov, Sfîntul de Kronstadt (f 1908) ş.a.

S-a tradus de opt ori în ruseşte *Filocalia,* operă minunată pune în lumină nostalgia sufletului omenesc după frumuseţea cur morale şi a sfinţeniei. Teologia spirituală şi contemplativă şi filo; creştină rusă au dat în secolul XX cîţiva mari teologi ca : N. Arsei preotul Sergiu Bulgakov (f 1944), N. Berdiaev (f 1948), VI. Le (f 1958), P. Evdokimov (f 18 sept. 1970), Pr. Gh. Florovski (t 1979)

Deşi pe Sfîntul Munte Athos s-au aşezat ieremiţi înainte de sec al IX-lea, istoria Muntelui Athos începe în 963 prin înfiinţarea mî tirii Marea Lavră de către Sfîntul Atanasie Atonitul (între 977—-l cu ajutorul împăratului bizantin Nichifor II Focas (963—969).

Sfîntul Munte Athos a rămas pînă astăzi în mare cinste, fiind tat de mii de pelerini. Cele douăzeci de mînăstiri mari şi numeroase

uri cuprindeau în 1902 aproape 8.000 de călugări, dintre care 3270 reci, 3496 ruşi, 286 români, 367 bulgari, 46 sîrbi şi 57 georgieni.

Cu părere de rău trebuie să spunem că proporţia locaşurilor nu ste justă. Grecii au 17 mînăstiri, ruşii una, sîrbii una, bulgarii una, iar oi românii, care am sprijinit în gradul cel mai mare toate mînăstirile luntelui Athos, nu avem decît două schituri : *Prodromul* şi *Lacu.*

Muntele Athos, numit «Grădina Maicii Domnului», a rămas pînă stăzi un mare centru de viaţă spirituală şi de trăire ortodoxă. Biblio-;ci şi mînăstiri greceşti, în care s-au adunat documente din partea tu-iror popoarelor ortodoxe, sînt cercetate în ultimul secol de învăţaţi re-umiţi din Răsărit şi Apus. S-a făcut catalogul manuscriselor şi se stu-iază monumentele istorice şi picturile spre folosul tuturor Bisericilor reştine.

Sînt renumite, de asemenea, schiturile şi mînăstirile numite *Mete-ra,* situate pe vîrfurile abrupte care se ridică semeţ deasupra roditoa-?i cîmpii a Tesaliei, la ieşirea din munţi a rîului Pinios.

După ultimele statistici, monahismul s-a refăcut în Grecia, unde [istă astăzi peste 280 de mînăstiri şi schituri.

Centre monahale mai mari există la Ierusalim, Frăţia Sfîntului [ormînt şi Mînăstirea «Sfîntul Sava», apoi Mînăstirea «Sfînta Ecate-na» din Muntele Sinai. In Bulgaria, cea mai renumită este Mînăstirea ila, numită aşa după întemeietorul ei, Sfîntul Ioan Rilski (f 946). După cendiul din 1833, ea a fost refăcută complet, fiind una dintre cele ai mari clădiri mînăstireşti din Balcani. Alte mînăstiri bulgare mai nt : Bacicovo, din secolul XI ; Trojan, Preobrejanie ş.a.

In Serbia există renumite biserici şi mînăstiri la Ohrida, în Mace->nia, la Mileşevo şi Peci (Ipek).

în România avem numeroase mînăstiri. In Muntenia : Cernica, Părea, Căldăruşani, Ciorogîrla, Ţigăneşti, Dealu, Viforîta, Ciolanu, Ghi-liu, Nămăeşti ş.a. ; în Oltenia : Tismana, Cozia, Bistriţa, Horezu, Ar-ita, Govora, Mînăstirea dintr-un lemn, Lainici ş.a. ; în Dobrogea : Cilic-?re, Cocoşu, Saon ş.a. ; în Moldova : Neamţu, Putna, Secu, Sihăstria, *apia, Văratec, Rîşca, Dragomirna, Voroneţ, Suceviţa, Moldoviţa ş.a. ; Transilvania : Sîmbăta de Sus, Rîmeţ, Rohia, Nicula ş.a.

La români s-au distins printr-o viaţă spirituală aleasă numeroşi mo-hi, dintre care s-au ridicat figuri reprezentative ca : mitropolitul aldovei Iosif Naniescu (f 26 ian. 1902) şi Sfîntul Ierarh Calinic de la mica (f 11 aprilie 1868).

S-au publicat la români numeroase lucrări de valoare cu conţinut)logic, liturgic, duhovnicesc şi istoric, mai ales după cel de-al II-lea îboi mondial (1939—1945). Din punct de vedere duhovnicesc, de un eres deosebit se bucură Filocalia, publicată de Pr. prof. D. Stăniloae.

O statistică exactă a mînăstirilor, a schiturilor şi monahilor nu se ate face azi. în tot cazul, se consideră că sînt peste 400 de mînăstiri schituri în ţările ortodoxe, cu circa 20.000 de călugări. In timpul din "nă, s-a dat călugărilor o orientare mai practică, legată de-nevoile vie-de toate zilele.

3. Şcolile teologice

Şcolile teologice s-au înmulţit în secolele XIX şi XX în Biserici ortodoxe foarte mult.

Pînă la 1800 nu aveam, cu excepţia Bisericii ruse, şcoli de tealog superioară în sensul actual al cuvîntului. învăţămîntul teologic se face în mînăstiri şi în numeroase şcoli inferioare, în *seminarii,* din care gr< cii şi ruşii aveau cele mai multe.

Patriarhia de Constantinopol s-a îngrijit de aproape, în decurşi timpului, de cultura teologică ortodoxă a clerului şi a credincioşilor In 1839, patriarhul Grigorie VI (1835—1840 ; 1867—1871) a înfiinţat *Şcoală* teologică pe lîngă Patriarhia Ecumenică, pe care patriarhul Ghe: raan IV (1841—1845 ; 1852—1853) a mutat-o, în 1844, în insula Halfci di arhipelagul insulelor Prinkipos din Marea de Marmara, avînd sediul Mînăstirea «Sfînta Treime». La început, ea era un *Seminar* superior, ic din 1919 a fost transformată în *Academie* teologică şi a funcţionat pîr în 1973. în această Şcoală teologică, devenită apoi Academie, au studi; mulţi studenţi teologi, între ei şi străini : greci, sirieni, libanezi, bu gări, sîrbi, români ş.a. Din 1844 pînă la 1912, Şcoala teologică de la Hal a eliberat diplome în teologie unui număr de 478 elevi.

Din iniţiativa patriarhului Atenagoras (1949—1972), Patriarhia Eci menică a creat *Institutul patriarhal de studii patristice,* pe care 1-a st; bilit, din 1966, în mînăstirea Vlatadon, vechi centru spiritual din Mac< donia, lîngă Tesalonic, pentru a colabora cu profesorii Facultăţii de teol< gie din acest oraş.

De asemenea, Patriarhia Ecumenică a înfiinţat la 5 noiembrie 19(un *Centru de studii patriarhal ecumenic la Chambesy,* lîngă Geneva, Elveţia, unde se ţin importante conferinţe interconfesionale în cadr Consiliului Ecumenic al Bisericilor.

Cum am arătat, cele douăzeci de mînăstiri ale Muntelui Athos află pînă azi sub jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice.

. în 1953 s-a deschis în schitul «Sfîntul Andrei» din Muntele Athi o şcoală atonită.

La Căreia, în Muntele. Athos, funcţionează un Seminar pentru pr gătirea teologică a monahilor.

Sub jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice se află, din 1908, şi Biseri Insulei Creta, care, din 28 februarie 1967, a obţinut autonomia. Din octombrie 1968 a luat fiinţă *Academia ortodoxă a Bisericii Insulei Cr ta* cu sediul în Mînăstirea Gonia-Hariton.

Pentru pregătirea clerului şi a teologilor din Patriarhia Alexa driei, funcţionează din 1926 o *şcoală clericală* cu numele «Sfîntul Atan sie», avînd cinci clase, după învăţămîntul elementar. Elevii acestei şcc sînt de origine greacă, arabă, siriană, libaneză şi uneori etiopiana.

în 1952 a luat fiinţă în Alexandria un *Institut de Studii Orkntal*

La 26 octombrie 1970, Patriarhia Antiohiei a deschis pentru preg ţirea de teologi un *Institut de teologie* în Liban, în Mînăstirea Bal«man cu numele «Sfîntul Ioan Damaschin», avînd un ciclu de patru ani studii, care acordă titlul de licenţiat în teologie.

In Patriarhia Ierusalimului funcţionează din 1831, la Ierusalim, *leminarul «Sfintei Cruci».* în 1930 s-a organizat *Şcoala teologică patri-rhală a Sfîntului Mormînt.*

Arhiepiscopia autocefală a insulei Cipru s-a ocupat de asemenea de ducarea şi instruirea clerului ei. Prima şcoală pentru pregătirea cleri-ilor s-a înfiinţat în anul 1910, cînd s-a deschis *Seminarul* din Mînăsti-ea «Sfîntul Gheorghe» din Larnaca.

In anul 1949 s-a înfiinţat *un nou Seminar teologic,* numit «Apos-Jlos Barnabas», într-un metoc al mînăstirii Kykkos din Nicosia, capi-ala insulei.

Biserica ortodoxă greacă are pentru pregătirea studenţilor teologi i a clerului superior două Facultăţi de teologie, una la Atena, înfiinţa-| în 1837, şi alta la Tesalonic, care funcţionează din 1939.

în 'afară de aceste instituţii teologice superioare, Biserica Greciei a îfiinţat pentru pregătirea clerului de parohie mai multe Seminarii : la .tena, numit *Rizarion,* înfiinţat prin dania lăsată de filantropul grec '. Rizaris (f 1 iunie 1841), care şi-a deschis cursurile la 16 mai 1844 ; n Seminar la Corint; un Seminar la Lamia ; un Seminar la Xanthis ; a Seminar numit «Sf. Ambrozie», în Peninsula Calcidică.

Are de asemenea, începînd din 1958, şase şcoli superioare de teo-gie, în care sînt primiţi pentru instruirea teologică absolvenţii gimna-ilor şi ai şcolilor comerciale, între 22 şi 30 de ani, care vor să intre în er, în următoarele oraşe : Atena, Calama, Patras, Bolos, Caterini, Te-lonic. Durata cursurilor este de doi ani.

In insula Tinos funcţionează din 1968 un Seminar superior, în care nt primiţi candidaţii cu studii medii şi care au vîrsta de 26 ani. Du-ita cursurilor este de un an.

Are de asemenea un Seminar la Vella, lîngă Ianina, cu durata irsurilor de şase ani, pentru tinerii care au terminat gimnaziul, în vîr-ă de 16 ani.

Biserica ortodoxă rusă a avut de asemenea numeroase Seminarii, oii religioase şi Academii teologice.

Cînd în 1808 s-au organizat cele patru Academii duhovniceşti, Bi-rica ortodoxă rusă avea 36 de Seminarii, care au ajuns în 1902 la un imăr de 58, cu un număr de 1162 profesori şi 19.386 elevi. în afară de estea se mai aflau 185 şcoli parohiale cu 1970 de profesori şi 29.600

5VÎ.

Şcolile teologice erau atunci mai mult creaţia statului, iar Biserica să controla numai doctrina ; teologia se preda numai în ultimele ise şi mai mult în Seminariile superioare cu zece clase, care pregăteau eoţi pentru oraşe, căci dintre absolvenţii Academiilor duhovniceşti se :rutau mai mult clerul superior şi cadre pentru învăţămîntul teologic.

Academiile duhovniceşti din Biserica ortodoxă rusă au trecut prin ii multe reforme pînă la 1902, cînd li s-a lăsat o autonomie destul de îre.

Pînă la 1918 au funcţionat patru Academii duhovniceşti la : Mos-*va* (înfiinţată la 12 decembrie 1685), Petrograd, Kiev, Cazan, şi 66 de mniarii teologice. Academiile duhovniceşti aveau şi Institute deose-

bite. De exemplu, Academia din Cazan avea un institut pentru mis; între mahomedani şi rascolnici ; Academia din Petersburg avea un stitut pentru traducerea operelor Părinţilor greci, iar Academia din K un institut pentru traducerea Părinţilor latini.

Astăzi Patriarhia rusă are următoarele Academii teologice şi Se narii : Academia duhovnicească de la Zagorsk, în Lavra «Troiţa-S ghie», lîngă Moscova, şi Academia duhovnicească din Petersburg. trei Seminarii : unul la Moscova, altul la Petersburg şi altul la Odesa

Patriarhia ortodoxă a Georgiei are pentru pregătirea clerului Seminar la Tbilissi, înfiinţat în 1817, şi un altul la Kutais, care date din 1894.

în Biserica Ortodoxă Română, învăţământul religios s-a făcut de 1800 pînă azi în diferite Seminarii, în Facultăţi de teologie, în Aca mii teologice şi în Institute teologice.

Cu sprijinul mitropolitului Moldovei Veniamin Costachi (180 1808 ; 1812—1842), a luat fiinţă în 1803, în Moldova, la Mînăstirea cola de lîngă Iaşi, Seminarul Veniamin, pentru pregătirea viitor preoţi.

în Transilvania s-au înfiinţat Seminarii la Sibiu, în 15 nisi 1811, şi la Arad, în 1822, unite mai tîrziu cu Şcoala normală, căci pr tul era deseori, în timpul stăpînirii austro-maghiare, şi învăţător, ca la sîrbi.

în Ţara Românească s-au înfiinţat în 1836 : Seminarul Central Bucureşti, Seminarul din Curtea de Argeş, care a funcţionat între 1836—1901, 1920—1940, 1946—1948, 1951—1957 ; Seminarul de la zău, iar în 1837, Seminarul .din Rîmnicu-Vîlcea.

Alte Seminarii inferioare au funcţionat la Huşi (1852) şi Ron (1858), care s-au desfiinţat.

în 1872, mitropolitul Nifon al Ungrovlahiei (1850—1875) a înf: ţat Seminarul «Nifon Mitropolitul» care a funcţionat între anii 187 i948, în Bucureşti. în 1902 s-a înfiinţat Seminarul din Galaţi.

In Bucovina s-a înfiinţat un Seminar în 1872, apoi în 1875 Făcu tea de teologie din Cernăuţi, care a funcţionat între anii 1875—lî apoi la Suceava, între anii 1944—1948.

La Iaşi s-a înfiinţat în 1860 o Facultate de teologie, care a func nat puţin.

în 16 noiembrie 1881 a luat fiinţă la Bucureşti, Facultatea de logie care a funcţionat pînă în 1948, cînd a devenit Institutul teolc universitar din Bucureşti. în prezent funcţionează din nou ca Facul în cadrul Universităţii din Bucureşti.

în Transilvania a funcţionat la Sibiu, din 1921, o Academie te gică, devenită în 1943 Facultate de teologie, iar în 1948, Institut te gic. Alte Academii teologice au funcţionat după primul război mon (1914—1918) în oraşele : Cluj-Napoca(1924), Oradea (1923), Arad (18 Timişoara (1941—1948) şi Caransebeş (1865). Academia teologică Cluj a devenit în 1948 Institut teologic, care a funcţionat pînă în 1

După primul război mondial s-au înfiinţat mai multe Seminarii afară de cele menţionate mai înainte, în oraşele : Craiova, Consta

nan, Dorohoi (jud. Botoşani) şi Seminarul «Miron Patriarhul» din ipulung-Muscel, care a funcţionat între anii 1922—1934.

Un Seminar monahal a fost înfiinţat în 1928 la Mînăstirea Cerni-lîngă Bucureşti, care a funcţionat pînă în 1941.

în prezent, Biserica Ortodoxă Română are, din anul 1948, două In-ite teologice, unul la Bucureşti şi al doilea la Sibiu, şi din 1990 ;ţionează două Facultăţi de teologie la Iaşi şi Cluj şi o Facultate de ogie-filologie în oraşul Piteşti. Are mai multe seminarii : Bucureşti, 1957, iar din 1949, la Craiova, Buzău, Mînăstirea Neamţu, Cluj-Na-i şi Caransebeş. Un Seminar special pentru absolvenţii şcolilor se-iare a funcţionat la Curtea de Argeş din 1968 pînă în 1977, iar din L, funcţionează alte Seminarii teologice la Roman, Galaţi, Curtea de ;ş, Arad etc.

In Biserica ortodoxă sîrbă, cea mai veche Şcoală teologică este Se-arul din Karloviţ, înfiinţat în 1794 de mitropolitul Ştefan Stratimi-ci din Karloviţ (1790—1837), apoi Seminarul din Belgrad, înfiinţat 330, şi Seminarul din Sarajevo, înfiinţat în 1883.

Din 1920 funcţionează o Facultate de teologie la Belgrad.

în afară de această Facultate, Biserica sîrbă are în prezent patru

înarii teologice la : Belgrad, Karloviţ, Prizren şi Kirka.

în Biserica ortodoxă bulgară, primul Seminar teologic s-a înfiinţat 'îrnovo, care a funcţionat între anii 1874—1877 şi 1878—1885. Un seminar a funcţionat la Samakov, între anii 1876—1903, cu unele în-jperi, mutat apoi la Sofia, unde a funcţionat între 1903—1950. Un Seminar s-a înfiinţat la Plovdiv (Filipopole), care a funcţionat între

1915_1950.

Din 1951 funcţionează în Biserica ortodoxă bulgară un Seminar cu clase, în Mînăstirea Cerepiş, judeţul Vraţa.

Facultatea de teologie de la Sofia datează din 1923 şi a funcţionat ontinuare de atunci pînă azi.

în Polonia, după primul război mondial, funcţionează, pentru pre-■ea clerului Bisericii ortodoxe polone, o Facultate de teologie orto-i, de stat, pe lîngă Universitatea din Varşovia.

în Cehoslovacia s-a înfiinţat pentru pregătirea clerului ortodox din stă ţară, în toamna anului 1948, un Seminar ortodox ceh la Karlovy-*r* (Karlsbad), care a fost mutat, în octombrie 1949, în capitala ţării, ragă.

Biserica ortodoxă cehoslovacă are, de asemenea, o Facultate de te-*e* la Preşov, în Slovacia.

Biserica ortodoxă finlandeză are pentru pregătirea clerului un Se-ir teologic în localitatea Kuopio, sediul Arhiepiscopiei. Are, de ase-ea, o Facultate de teologie ortodoxă la Universitatea din Joensuu. Un institut teologic ortodox numit «Sfîntul Sergiu de Radonej» ţionează la Paris, înfiinţat după primul război mondial, pentru din diasporă.

Pentru pregătirea clerului ortodox, Arhiepiscopia ortodoxă greacă nericii de Nord şi de Sud, recunoscută de Patriarhia Ecumenică, la lai 1922, a înfiinţat un Institut teologic în 1937, numit *Seminarul*

Iloly Cross (Sfînta Cruce), care funcţionează în localitatea Brooklyne, lîngă Boston, în statul Massachusetts, cu un ciclu de şase ani de studii.

Alte două şcoli superioare de teologie au fost înfiinţate în Statele Unite ale Americii de Biserica ortodoxă din America, fosta Mitropolie rusă, şi anume : *Seminarul Sfîntul Vladimir,* în localitatea Tuckahoe, din statul New York, şi *Seminarul Sfîntul Tihon, în* localitatea South-Canaan, în statul Pennsylvania.

Biserica ortodoxă ucraineană a Canadei are din 1932 o şcoală de teologie în localitatea Winnipeg, numită din 1946 *Colegiul «Sfîntul Andrei»,* care a intrat în 1962 în raporturi de asociere cu Universitatea din Manitoba.

Pentru ortodocşii de origine americană a luat fiinţă în 1944 *Institutul «Sfîntul Vasile»* la Washington. Recent s-a deschis un Seminar ortodox la Meithland, în Florida, cu limba de predare engleză.

în general, şcolile teologice au fost dominate în ţările ortodoxe din Estul şi Sud-Estul Europei, pînă la cel de al doilea război mondial (1939 —1945), de laici, statul înfiinţînd şcolile şi întreţinîndu-le, pentru că, în unele din aceste ţări, ele dădeau şi preoţi şi învăţători.

După cel de al doilea război mondial, în fostele ţări socialiste, Bisericile autocefale ortodoxe şi-au reluat rolul de altădată, fiind răspunzătoare de calitatea pregătirii clericilor şi a profesorilor, pentru învăţă-mîntul teologic seminarial şi superior.

în modul acesta, Seminariile teologice şi Institutele de teologie se încadrau mai normal în circuitul de viaţă al Bisericii Ortodoxe şi corespundeau mai bine nevoilor spirituale ale credincioşilor.

B I B L I O G R A F I E

Cultul şi viaţa religioasă ortodoxă

Irenee Hausherr, *Dogme et spiritualite •orientale,* dans «Etudes de spiritualite orientale» (Orientalia Christiana Analecta, 183), Roma 1969, p. 145—179; *Petite Phi-loculie de Ia priere du coeur,* trad. et introd. de Jean Gouillarid, 2-e ed., Paris, 1968 ; Asterios, Argyriou, *Spirituels neo-grecs* — XV-e—XX-e *siecles,* Namur, 1967; Am-broise Fontrier, *Saint Nectaire d'Egine,* Paris, fără dată; Paul Evdokimov, *Les âges de ia vie spirituelle,* Paris, 1964; Idem, *L'Orthodoxie* 2-e ed., Neuchâtel-Paris, 1965; M. J. Le Guillou, *L'Esprit de l'Orthodoxie grecque et russe,* Paris, A. Fayard, 1961; C. Lialine, *Monachisme oriental et monachisme occidental,* în «Irenikon», t. XXII (1960), p. 435—459; Ernst Benz, *Geist und Leben der Ostkirchen,* Hamburg, 1957; VI. Losski, *Essai sur la theologie mystique de l'Eglise d'Orient,* Paris, 1944, trad. engleză, Londra, 1957; J. N. Danzas, *Lltineraire religieux de la conscience russe,* Paris, 1935; S. Boulgakoff, *L'Orthodoxie,* Paris, 1932; K. Hool, *Die religiosen Grundlagen der russischen Kultur,* Tubingen, 1928; Pr. prof. Ene Branişte, *liturgica specială pentru Institutele Teologice,* Bucureşti, 1980, cu bogată bibliografie străină şi românească.

în l i m b a r o m â n ă : *Slinţi români şi apărători ai legii strămoşeşti,* lucrare colectivă alcătuită sub direcţia I.P.S. Mitropolit Nestor al Olteniei, Bucureşti, 1987; Ieromonah Ioanichie Bălan, *Hrană duhovnicească,* t. I, II, Ierusalim, 1968; 1970; Idem, *Pateric românesc,* Bucureşti, 1980. Pentru generalizarea cultului Cuvioasei Paras-cheva, a Sfintei Filoteia, a Sfinţilor : Dimitrie cel Nou, Grigorie Decapolitul, Nico-dim de la Tismana şi proclamarea canonizării Sfinţilor ierarhi Calinic de la Cer-nica, Ilie Iorest şi Sava Brancovici, a Cuvioşilor mărturisitori Visarion Sărai Şi Sofronie de la Cioara şi a Sfîntului. Mucenic Oprea Micăluş, vezi : *Decizia Siîntu-lui Sinod* şi studiile respective, în «Biserica Ortodoxă Română» LXXIII (1955), nr.

11—12, p. 1066—1221 ; Pr. N. Şerbănescu, *Slintul ierarh Calinic de Ia Cerniaa, episcopul Rîmnicului,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVI (1968), nr. 3—5, p. 363—395; Natalia Dinu, *Viaţa şi activitatea Siîntului Ierarh Calinic de la Cernica,* în «Glasul Bisericii», XXVII (1968), nr. 3—4, p. 297—336; Pr. Constantin Karaisaridis, *Sfîntul Nicodim Aghioritul şi activitatea sa în domeniul liturgic,* teză de doctorat în «Studii teologice», XXXIX (1987), nr. 1, p. 6—66 ; nr. 2, p. 6—74.

Mînăstirile ortodoxe în general:

E. Timiadis, *Le monachisme orthodoxe,* Paris, 1981 ; *Post-Byzantine ecclesias-ticul personalities. Studies oi St Nikodemos the Hagiorite, St Nikephoros oi Chios, Neoptcytos Vamvas, Konst. Oikonomos... and Eus, Matthopoulos, Brooldine* (Mass.), 1978 ; R. Janin, *Les Eglises et Ies monasteres des grands centres byzuntins (Bythy-nie, Hellespont, Latros, Galesios, Trebizonde, Athenes Thessalonique),* Paris, 1975, XVI — 492 p.; C. Cavarnos, *Nicodemos the Hagiorite,* Belmont, 1974; N. Zaharo-poulos, *Stintul. Nicodim Aghioritul ca dascăl al vieţii duhovniceşti,* în limba greacă, Tesalonic, 1967; Teoclit de la Mînăstirea Dionisiu, *Siîntul Nicodim Aghioritul,* în greceşte, Atena, 1959; Irina Goraînoff, *Seraiim de Sarov,* Paris, 1979; J. P. Mamalakis, To "Afios "Opo?, *('AQ(ai)Tjiâ* (fsaov T<OV atcovov, Tesalonic, 1971; P. Lemerle, *Ades de Lavra,* Paris, 1970; O.F.A., *The Saints oi Greece,* Athens, 1970; L. Bouyer, *La spiritualite orthodoxe et la spiritualite protestante et anglicane,* Paris, 1965; trad. engleză, London, 1969; Paul Huber, *Athos. Leben, Glaube, Kunst,* Ziirich, 1969 ; *Le Millenaire du Mont Athos, 963—1963.* Etudes et Melanges, 2 voi., Vcne-da-Chevetogne, 1964; Irenee Doens, *Les monasteres en Grece depuis 1833,* în «Ire-nkon», XLIV (4971), nr. 3, p. 424—441; Idem, *Monasteres orthodoxes en Grece: (I) Le Mont Athos (II) Autres monasteres de Grece,* în «Irenikon», XXXIV (1961), nr. 3, p. 346—371, 372—392; N. M. Panagiotakis, "A9co«, în «epiav.Evu'nui xai 'H9i7.il EvxuxloxaiBsCa» t. I, Atena, 1962, p. 849—889 ; M. J. Le Guillou, *Aux sources des mou-vements spirituels de I'Eglise Orthodoxe de Grece,* în «Istina», 1960, p. 95—128, 133— [52; *Biserica Greciei. Mînăstirile şi numărul monahilor,* în «'EstaXiîaîa» I (1923), nr. 36, 1924, p. 332—334; E. Amand de Mendieta, Ia *presqu'ile des Caloyers : Le Mont Mhos,* Bruges, 1955; Pr. T. Bodogae, *Ajutoarele româneşti la mînăstirile din Siîn-. ui Munte Athos,* Sibiu, 1941; G. Cioran, *Legăturile ţărilor române cu Muntele Athos şi îndeosebi cu mînăstirile Cutlumuş, Lavra, Dohiariu şi SI. Pantelimon sau i Ruşilor,* în limba greacă, Atena, 1938; V. Arminton, *La Russie monastique,* Siste-on, 1975, 238 p.; V. Arminjon, *La Russie monastique,* 1975; M. J. Rouet de Jour-îal, *Monachisme et monasteres russes,* Paris, 1952 ; L. Reau, L'Art russe, 2 voi., pa-is, 1922—1923.

Mînăstirile din România :

Biserica Ortodoxă Română în trecut şi astăzi, Bucureşti, 1979; Pr. prof. Mir-:ea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române,* voi. I, Bucureşti, 1980, p. 284— 517, 344—355, 339—353, t. II, Bucureşti, 1981, p. 216—229, 560—587, cu bogată bi-lîiografie, t. III; Ierom. Ioanichie Bălan, Vefre *de sihăstrie românească, sec.* IV— CX, Bucureşti, 1982; Idem, *Pateric românesc,* Bucureşti, 1980; Pr. prof. I. Rămurea-IU, *Patru sute cincizeci de ani de la întemeierea Mînăstirii Curtea de Argeş,* în <Glasul Bisericii», XXVI (1967), nr. 7—8, p. 718—746 ; Idem. *Comemorarea a cinci ute de ani de la înfiinţarea Mînăstirii Putna,* în «Biserica Ortodoxă Română», XXXV (1966), nr. 7—8, p. 628—640; Pr. N. Şerbănescu, *Curtea de Argeş — 450 ni de la simţire,* Bucureşti, 1967, cu versiune franceză; Idem, *Istoria bisericii Mî-•ăstirii Curtea de Argeş,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXV (1967), nr. 7—8, . 730—755; Protos. Irineu Crăciunaş, *Mînăstirea Neamţu. Lavra monahismului din Moldova,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XXXVIII (1962), nr. 5—6, p. 343— 53 ; Pr. Aug. Faur, *Monahismul românesc şi reorganizarea Iui,* în «Studii teologice», [(1950), nr. 3—6, p. 295—306; Şt. Meteş, *Mînăstirile româneşti din Transilvania i Ungaria,* Sibiu, 1936; A. Mironescu, fost mitropolit primat, *Istoria Mînăstirii '.ernica,* Tipografia Mînăstirii Cernica, 1930; D. Furtună, *Ucenicii stareţului Paisie n-Mînăstirile Cernica şi Căldăruşani,* Bucureşti, 1927; Şt. Berechet, *Situaţia Bise-icii şi a minăstirilor din Moldova,* în «Biserica Ortodoxă Română», XLI (1923), . 1115—1120; Pr. prof. Ştefan Alexe, *Festivităţile închinate Academiei duhovni-eşti din Moscova-Zagorsk,* în «Biserica Ortodoxă Română», CIV (1986), nr. 1—2, . 51-^55.

Facultăţile şi Seminariile teologice :

D. Balanos, *Istoria Facultăţii de teologie din Atena,* 2837—*1937,* în greceşt Atena, 1937 ; *Centenarul Facultăţii şi Institutului de Teologie din Bucureşti,* în «St dii teologice», XXXIV (1982), nr. 1—2, p. 10—137, studiu colectiv; Pr. prof. Mira Păcurariu, *Istoria învăţământului teologic în Biserica Ortodoxă Română,* în «Bis nea Ortodoxă Română», XCIX (1981), nr. 9—10, p. 979—1017; Idem, *Istoria Bisei cii Ortodoxe Române,* t. III, Bucureşti, 1981, p. 227—327, 432—460, 480—494 ; Idei *Cultura teologică ortodoxă românească intre anii 1925—1975,* în «Studii teologice XXVII (1975), nr. 9—10, p. 416—438; Pr. prof. Nic. Şerbănescu, *Facultatea de* Ie *logie a Universităţii din Bucureşti. O sută de ani de la înniinţare (1881—1948-1981),* în «Biserica Ortodoxă Română», XCIX (1981), nr. 9—10; Ibidern, p. **io** 18-1093; Pr. asist. Viorel Ioniţă, *Institutul teologic de grad universitar din Bucuri:,: 1948—1981;* Ibidem, p. 1091—1148; Pr. prof. Ene Branişte şi Prof. Ion Apostc *Internatul teologic din Bucureşti, 1948—1981;* Ibidem, p. 1115—1129; Pr. prof. ! Radu, *Privire istorică generală asupra catedrelor şi evoluţiei lor calitative,* în «Sti dii teologice», XXXIII (1981), nr. 7—10, p. 489—502; Mai mulţi profesori: *Istoria catedrelor şi disciplinelor de studiu la Facultatea de teologie şi Institutul teolog din Bucureşti, 1881—1981 ;* Ibidem, p. 503—598; Adriana Camariano Cioran, *U Academies princieres de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs,* Thessalonik 1074, 730 p.; Un colectiv, *Istoria învăţământului în România,* Compediu, Bucureşt 1971, 479 p.; Nicolae Albu, *Istoria şcolilor româneşti din Transilvania între 1800-1867,* Bucureşti,' 1971, 236 p.; Pr. prof. D. Călugăr, *Invăţământul teologic în Biserk Ortodoxă Română,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIX (1971), nr. t—2, p. 125-145; T. G. Bulat şi Pr. Al. I. Ciurea, *Contribuţii la istoricul Facultăţii de teologi şi Institutului teologic universitar din Bucureşti,* în «Biserica Ortodoxă Română LXXV (1957), nr. 11—12, p. 1071—1251 ; Pr. I. Popescu-Mălăeşti, *Facultatea de tei logie din Bucureşti,* în «Studii teologice», III (1932), nr. 1—2, p. 3—19; Sofron Via şi Mircea Păcurariu, *Istoria Institutului teologic de grad universitar din Sibiu,* î «Mitropolia Ardealului», VI (1961), nr. 11—12, p. 677—767; Arhidiac. Const. Voici Două *sute de ani de învăţământ teologic la Sibiu (1786—1986),* în «Studii teolog ce», XXXVIII (1986), nr. .1, p. 81—91; Pr. M. Mănucă, *Facultatea de teologie di Iaşi — 1860—1864,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXVIII (1960), nr. 9—10, ţ 872—906 ; Magistrand Ioan I. Floca, *Şcolile teologice, organizarea şi jurisdicţia io* în «Studii teologice», VI (1954), nr. 5—6, p. 316—344 ; Diac. Gh. I. Moisescu, *Bai sierii români la şcoalele teologice din Rusia, 1845*—1856, în «Biserica Ortodoxă Ro mână», LXIII (1945), nr. 11—12, p. 722—756, şi LXIV (1946), nr. 4—6, p. 247—25: Extras, Bucureşti, 1947; M. Regleanu, Ies *premiers boursiers roumains ă Athenei* în «Balcania», VI (1943), nr. 6, p. 417—422; V. Papacostea şi M. Regleanu, *Semi narul Central. Documentele întemeierii,* Bucureşti, 1938; Gh. C. Marinescu, *Sem, naiul din Curtea de Argeş, 1836—1936,* Bucureşti, 1937; N. Iorga, *Istoria invăţămîn tului românesc.* Bucureşti, 1928, 551 p., ed. 2-a de Ilie Pbpescu Teiuşan, în 1971 XXXIII — 175 pi.; Veniamin Micle, *Seminarii teologice la Craiova în secolele Xl* şi XX,* în «Mitropolia Olteniei», XXVII (1975), nr. 9—10, p. 666—681 ; P. Gîrbovi ceanu, *Seminariile din Ţara Românească,* Bucureşti, 1916; D. G. Ionescu, *Seminan din Buzău,* în «Biserica Ortodoxă Română», LV (1937), nr. 3—4, p. 175—213; A T. Dumitrescu şi G. M. Ionescu, *Istoria seminariilor preoţeşti din Buzău, Curtea d Argeş, Huşi şi Ismail,* Bucureşti, 1906; Gh. Adamescu, *Istoria Seminarului* «Ven/a m/n» *din Iaşi (1803—1903),* Bucureşti, 1904; Const. Erbiceanu, *Istoricul Seminarulu Veniamin din Mînăstirea Socola,* Iaşi, 1885; Victor Bunea Hin, *CHeva date despr invăţământul teologic superior din Bulgaria,* în «Studii teologice», XVI (1964), m 7—8, p. 490—495.

Cultura teologică ortodoxă *

Teologia ortodoxă, avînd o bază solidă în teologia Sfinţilor Părinţi in secolele II—VIII şi în teologia bizantină din secolele IX—XV, a fă-ut în secolele XIX şi XX, în ultimii 180 de ani, mari progrese. De altei, popoarele din Estul şi din Sud-Estul Europei au realizat frumoase rogrese culturale, economice, sociale şi politice în această perioadă. Nu fost uşor pentru aceste popoare şi pentru Bisericile ortodoxe din ceasta parte să ajungă la stadiul de dezvoltare culturală a popoarelor in Apusul Europei, unde progresul începuse cu multe secole înainte.

într-un fel, progresul popoarelor ortodoxe din Răsăritul Europei ste deosebit faţă de acela al popoarelor din Apus, unde, mai ales la rotestanţi, se pune preţ mai mult pe cunoaşterea Bibliei şi argumente-; raţionale, în timp ce catolicii au ca normă de orientare teologia lui oma de Aquino (f 1274) şi scolastica Evului mediu.

în Răsăritul ortodox s-au cultivat din teologie mai mult problemele turgice, spirituale, morale, dogmatice şi canonice. De fapt, ca nici în-"-o altă Biserică din Apus, cărţile de ritual ortodoxe cuprind învăţă-jră dogmatică, morală, catehetică, drept, şi chiar şi istorie bisericeas-ă. E drept că în Apus, cu excepţia discuţiilor şi controverselor ivite în itirea şi interpretarea Bibliei la protestanţi, preoţii şi credincioşii ro-lano-catolici nu cunoşteau nici ei mai mult din profunzimea problemelor religioase. Cultura teologică ortodoxă s-a dezvoltat în Răsărit în-eosebi în urma înfiinţării Seminariilor, Facultăţilor şi Academiilor te-iogice, precum şi a Institutelor de teologie, care au apărut în Rusia, ică înainte de 1850, în Patriarhatul de Constantinopol, în Grecia şi în România după 1850, iar în celelalte patriarhate, în Serbia, Bulgaria şi î celelalte Biserici ortodoxe mai mici, după 1918.

Este greu să arătăm pe toţi ierarhii, clericii şi teologii care au avut contribuţie în dezvoltarea culturii ortodoxe în această perioadă. Dintre ^ologii mai mari pe care i-au avut în ultimii ani şi îi mai au încă în rezent diferitele Biserici ortodoxe, amintim numai pe cei mai însem-aţi şi cunoscuţi.

a) în **Patriarhia de Constantinopol** s-a cultivat îndeosebi istoria bi-mcească universală şi studiile de patrologie şi patristică. Dintre isto-icii bisericeşti mai cunoscuţi care au ieşit din şcoala de la Halki, amin-im pe următorii : *Filotei Vriennios* (f 1918), care a descoperit în 1875 L publicat *învăţătura celor doisprezece Apostoli,* Constantinopol, 1883 i *Epistolele lui Clement Romanul,* Constantinopol, 1885 ; *Filaret Va-Idis* (f 1934), *C. Delicanis* şi *Mihail Gheăeon,* care au publicat nume-oase documente şi studii referitoare la istoria Patriarhiei Ecumenice, i secolul XX, *Ghenadie (Arabagioglu),* mitropolit de Heliopolis, a pu-licat *Istoria Patriarhiei Ecumenice,* în greaca modernă, Atena, 1953. Lmintim de asemenea pe *B. Th. Stavridis (Istavriăis),* care a publicat *storia Patriarhatului de Constantinopol,* în «Istina», Paris, 1970, nr. 2, . 13.1—173, precum şi pe *Maxime de Sardes,* care a publicat *Le Patri-*

* Capitol redactat de Pr. prof. Ioan Rămureanu.

arcat Oecumenique dans l'Eglise Orthodoxe (traduit du grec par J Tourailles), Paris, 1975.

b) în **Biserica Greacă** amintim pentru secolul trecut îndeosebi p *Teoclit Farmakides* (f 1860), autor şi scriitor cu vederi liberale, car ne-a lăsat, în afară de lucrările cunoscute în legătură cu traducerii biblice în limba vulgară, *Apologia* şi *Scrierea sinodală,* cele şase volu me de comentarii la Noul Testament, după Sfîntul Ioan Gură de Aui şi pe *Eftimie Zigaben,* din care comentarul de la evanghelistul Matei, dou volume, e tradus şi în româneşte.

Adversarul său, *Constantin Oiconomos* (f 1857), teolog ultraconser vator, care s-a opus la traducerea Bibliei în limba greacă modernă şi 1 introducerea limbii vorbite în cult, ne-a lăsat, în afară de *predici* minuna te, o lucrare de *Istorie a Bisericii greceşti între anii 1821—1852-,* plin. de material informativ şi expusă critic.

Profesorul *C. Contogonis (f* 1878) a lăsat manuale de patrologie istorie bisericească, arheologie biblică, introducerea în cărţile Sfinte Scripturi etc. *Gh. Dervos* (f 1925) a scris o Istorie a literaturii creştin din primele trei secole (3 volume). In secolul XX, cunoscutul profeso *S. Balanos* (f 1959) ne-a lăsat un bun manual de Patrologie şi alte stu dii temeinice din istoria Eladei.

Dogmatişti şi simbolişti mai importanţi la greci sînt următorii *N. Damalas* (f 1892), *Zikos Rossis (f* 1933), /. *Mesoloras* (f 1923), C *Dyovuniotis* (f 1943) ş.a. Pe toţi i-a depăşit profesorul *Hristu Andrutso.* (f 1937), care ne-a lăsat manuale de Dogmatică, Morală (tradus în ro mâneşte de Ioan Lăcrănjan şi prof. Evmis Mudopoulos, Sibiu, 1947) ş Simbolică (tradus în româneşte de Pr. D. Stăniloae la Sibiu în 1930, ş de Prof. Iustin Moisescu la Bucureşti în 1955). Hristu Andrutsos a scrii şi un manual de Psihologie. In toate domină o ordine logico-raţionaU care a plăcut mult teologilor apuseni, dar mai puţină simţire creştină ş credinţă.

Dintre istoricii bisericeşti mai cunoscuţi în Biserica Greacă amin tim pe profesorul atenian *D. Kyriakos* (f 1923) şi pe profesorul, apo arhiepiscopul Atenei, *Hrisostom Papadopulos* (1922—1938), care ne-j lăsat *Istoria Vechilor Patiarhii* — Ierusalim (1910), Alexandria (1933) ş Antiohia (1951) —, lucrare postumă. El a mai scris şi Istoria Biserici Eladei şi a Arhiepiscopiei insulei Cipru, precum şi numeroase altele.

Dintre profesorii Facultăţii de teologie din Atena, dinainte de primul război mondial şi după al doilea mondial, merită să fie amintit următorii : arhimandritul *V. Stefanidis* (f 1958), care a scris o importantă *Istorie Bisericească Universală,* Atena, 1948, ed. 2-a, 1959 ; *Gr Papamihail* (f 1956), Gh. *Sotiriu,* renumit arheolog, *Am. Alivizatos* i 1962), cunoscut canonist şi mare animator în Mişcarea ecumenică ; *N Luvaris, P. Bratsiotis* (f 31 ian. 1928), *P. Trembelas* (f 1977), /. *Carmi-ris, Vlassios Pheidas, A. Phytrakis, V. Vellas, C. Bonis, Gh. Konidaris E. Teodoru, Nikos Nissiotis, Sava Aguridis, Galitis* ş.a. Dintre profesorii Facultăţii de teologie din Tesalonic amintim pe : *Panda K. Hristu, C. Calokyris, I. Anastasiu, 1. Cotzonis* ş.a.

c) Teologia **Bisericii ortodoxe ruse** s-a dezvoltat în secolele XIX şi XX mai mult decît în oricare altă Biserică ortodoxă. Cea mai reprezentativă personalitate bisericească şi teologică din prima jumătate a secolului XIX a fost mitropolitul Moscovei *Filaret Drozdov* (f 1867). El a fost un vestit profesor, misionar, filantrop şi mai ales ierarh. In tinereţe a publicat un tratat scurt intitulat *Expunerea diferenţelor dintre Biserica ortodoxă şi cea occidentală,* tipărit mai întîi în Anglia, în 1830, şi apoi în Rusia, în 1870. Lucrarea a impresionat mult cercurile conducătoare, încât a contribuit, împreună cu alţi factori de natură internă, la expulzarea iezuiţilor din Rusia între anii 1815—1820. Comentariile sale la Geneză, la Psalmi şi mai ales la Evanghelii au fost scrise cu mare competenţă ştiinţifică ; împreună cu Predicile sale (3 volume), au fost traduse şi în alte limbi. Cea mai cunoscută operă teologică a mitropolitului Filaret este *Catehismul* său, tipărit în peste o sută de ediţii în timp de 100 ani şi tradus în'limbile : germană, greacă, franceză, polonă, georgiană, arabă, tătară etc. Lucrarea a stîrnit la început o adevărată furtună, deoarece Decalogul, Crezul şi Rugăciunea «Tatăl nostru» erau publicate în limba vorbită. Cele 12 volume de scrisori, studii, decizii, pasto-' rale şi mai ales predicile sale îl arată ca pe un mare îndrumător al teologiei ruse, orientată spre literatura Sfinţilor Părinţi, după ce mai înainte stătuse două secole sub influenţe romano-catolice şi protestante.

Filaret Gumilevschi (cel umil), arhiepiscop de Cernigov (f 1866), a fost un erudit destoinic. Datorită lui s-a luat iniţiativa, plină de roade pentru Biserica rusă, de a edita, studia şi traduce operele Sfinţilor Părinţi, iniţiativă care a adus teologiei ruse multe şi temeinice studii patristice, în comparaţie cu literatura teologică a celorlalte Biserici ortodoxe. El a fost un om plin de zel misionar, a convertit numeroşi rascolnici, a creat şcoli şi cămine. A scris 159 opere originale, pline de simţ critic şi de trăire religioasă. Dintre acestea, merită să pomenim : *Istoria Bisericii ruse,* 5 voi. 1952, tradusă şi în limba germană ; *Privire asupra literaturii Bisericii ruse* (2 voi.), lucrare foarte preţioasă ; 3 volume, *Despre imnografi;* 2 volume despre *Sfinţii ruşi* şi *Sfinţii slavilor din Sud;* un manual de *Teologie Dogmatică* (2 voi.), Cernigov, i848 şi 1865, ceva mai bun decît manualul lui Macarie Bulgakov (f 1882) şi, în sfîrşit, două manuale de *Patrologie,* unul mai dezvoltat în trei volume, şi altul rezumatV tradus în româneşte de episcopul Ghenadie Enăceanu.

Cel mai vestit teolog din aşa-numita «şcoală istorică» a fost *Macarie Bulgakov* (f 1882), profesor mai întîi, apoi episcop în mai multe localităţi şi membru al Academiei de ştiinţă, foarte cunoscut peste hotare. Lucrarea sa principală este *Dogmatica ortodoxă,* în 5 volume, care a fost tradusă în limbile : franceză, germană, greacă, română, sîrbă. Această lucrare se distinge prin claritate, bogăţie de citate scripturistice şi, patristice şi simţ pedagogic. Macarie a mai scris o *Istorie a Bisericii ruse,,* în 12 volume, plină de documente, dar ea ajunge numai pînă la 1667, fiind completată apoi de lucrarea lui *Evghenie Golubinski* (f 1912). A mai scris : *Istoria Academiei duhovniceşti din Kiev,* care e teza lui de magistru în teologie ; o *Istorie a rascolului,* sute de predici şi alte lucrări.

Pe linia trasată de Macarie Bulgacov au mers şi dogmatiştii ulti riori, *Silvestru Malevanski,* episcop de Kanev, care ne-a lăsat lu^rarf *Teologia dogmatică ortodoxă,* cu expunerea dogmelor, 5 volume]878-1898, tradusă şi în româneşte, şi *N. Malinovski.*

Mai liberali şi cu încercări de a avea © atitudine personală în inte: pretarea dogmei, au scris teologi ca *Ianişef,* rectorul Academiei teolog ce din Petersburg, apoi apologetul *Rojdestvenski* -:i *Svetlov,* ambii tr; duşi în româneşte, ultimul cu păreri destul de ilbere în probleme dogmatice.

în domeniul Istoriei bisericeşti universale, cele mai bune studii manuale le-au dat : *Alexei Lebedev* (f 1908), *Sokolov,* şi mai ales 1 *Bolotov* (f 1900). Alexei Lebedev a publicat studii despre schisma ce mare, despre Biserica bizantină şi continuarea ei sub dominaţia turelor, precum şi despre Biserica greacă în secolul XIX.

V. Bolotov şi *Dimitrie Lebedev* au scris cele mai temeinice stud despre istoria primelor veacuri creştine şi a Sinoadelor ecumenic Amintim de asemenea pe istoricul *Evghenie Golubinski* (f 1912), car a scris *Istoria Bisericii slavilor din Sud şi a românilor,* Moscova, 187 care însă a formulat teorii necorespunzătoare cu realitatea istorică de spre pătrunderea creştinismului la români.

Pentru *Istoria cultului,* importanţă mai mare au studiile lui *A. D mitrievski.* In domeniul studiilor biblice, amintim pe *A. P. Lopuhv* tradus parţial şi în româneşte : *N. Glubokovski* (f 1932) >/, *Teofan,* acest din urmă renumit pentru interpretarea ascetico-contemplativă şi pentr editarea *Filocaliei* în ruseşte, ajunsă la zece ediţii.

■ Cei mai mari predicatori ai Bisericii ruse au fost *Inokentie Bor sov,* arhiepiscopul Chersonului ; *Ambrozie* al Harcovului şi, la jumăt£ tea secolului XX, Mitropolitul *Nicolae Crutiţki,* ale căror opere au fo: traduse şi în româneşte.

Alături de teologia istorico-tradiţionalistă, a înflorit în secolele *XII* şi XX o altă direcţie, cunoscută sub numele de *teologia slavojililor,* car susţineau, în crezul lor social-politic, că numai Ortodoxia ş tradiţia sic vă pot salva Rusia, iar nu civilizaţia şi cultura materialistă imitată du pă Europa Occidentală. In teologie, scriitorii slavofili au căutat să corr bine idealismul lui Fr. Schelling (f 1854), G. Hegel (f 1831) sau Yicto Cousin (f 1867) cu Ortodoxia slavă, punînd în circulaţie o concepţie teo logică vie, liberă, descătuşată de rigiditate şi de scolastică. Cel mai fe cund şi original dintre slavofili a fost laicul *Alexei Homiakov* (f 1860 «părintele eclesiologiei ruseşti», care a scris : *Biserica una şi L'Bglis latine et le Protestantisme du point de vue de l'Eglise Orthodoxe d'Orien* Lausanne, 1872, tipărită în mai multe limbi străine, care constituie temeinică combatere a catolicismului şi protestantismului. Alexei Ho miakov afirmă că esenţa doctrinei şi a vieţii creştine constă în unire iubirii cu libertatea ; de aceea, ideile juridice despre satisfacţie şi me rit folosite în dogma mîntuirii de catolici şi protestanţi, desfigureaz creştinismul, ca şi ideea că Biserica creştină ar fi o instituţie aproap statală, care poate domina omenirea prin forţa inchiziţiei.

Alţi slavofili, tot laici, au fost *Ivan S. Axakov* (f 1886), *Ivan V. Ki-reevski* (f 1856), *Iurii F. Samarin* (f 1876).

Idei asemănătoare cu ale slavofililor, dar nu aşa de liberale, a susţinut şi teologul de origine română *Alexandru Sturdza* (f 1854), care a publicat în franceză, greacă şi rusă o serie de lucrări de mare valoare ca : *Dublul paralel sau deosebirea dintre Bisericile de Răsărit şi Apus,* ca răspuns la enciclica papei Pius IX din 1848, apoi *Despre datoriile preoţilor, Despre doctrina şi spiritul Bisericii ortodoxe,* toate trei traduse în româneşte.

Direcţiunea inaugurată de Homiacov a fost continuată de unii filosofi şi teologi ruşi ca *Vladimir Soloviev* (f 1900), iar în secolul XX de renumiţi teologi, dintre care amintim pe următorii : *Florensky, N. Ber-iiaev* (f 1948), preotul *Sergiu Bulgakov* (f 1944), *N. Arseniev, Fedotov, \!. Lossky* (f 1958), *Gh. Florovski* (f 11 august 1979), *V. Iliin, Vişeslav-:ev, P. Evdochimov* (f 18 septembrie 1970), *Olivier Clement,* francez de arigine, aproape toţi profesori la Institutul teologic ortodox «Sfîntul Sergiu» din Paris, care susţin o teologie aproape existenţială, vie, întemeiată pe tradiţia patristică şi bizantină. Este drept că unii dintre ei ca 2h. Florovski (f 1979) şi preotul S. Bulgakov (f 1944), cu toate rneri-;ele lor, au pus în circulaţie unele teologumene şi idei greşite ca *soji-ologia,* şi altele. în secolul nostru amintim şi pe fostul patriarh *Serghie* ii Moscovei (f 1944), care, în lucrarea *învăţătura ortodoxă despre mîn-;uire,* scrisă cu multă credinţă şi argumentare teologică, combate cu succes sofiologia lui Sergiu Bulgakov.

d) Teologia românească este mai nouă în comparaţie cu cea greacă ?i rusă, dar în secolul XX ea devine apreciabilă. De la începutul seco-ului XIX merită să amintim traducerile patristice şi teologice publicate ie mitropoliţii 'care au urmat orientarea lui *Paisie Velicikovschi* (f 15 loiembrie 1794), *Veniamin Costachi* (lflO3—1808 ; 1812—1842), în Mol-iova ; şi *Grigorie IV Dascălul* (1823—1834), în Muntenia. în Transilvania, amintim lucrările mitropolitului *Andrei Şaguna* (1848—1873), are, în afară de traducerea Bibliei şi tipărirea cărţilor de ritual, a publicat şi unele lucrări originale sau prelucrate. Cele mai importante »înt *Dreptul Canonic,* tradus în mai multe limbi ; *Istoria Bisericii Universale şi Române, Pastorala, Predici* ş.a.

Din 1875 s-a înfiinţat la Cernăuţi, în Bucovina de Nord, o Facul-ate de teologie ortodoxă, la care, pe lîngă studenţii români, au studiat fj studenţi ruteni, sîrbi şi bulgari. Dintre profesorii de teologie de aici, îmîntim pe apologeţii *V. Găină* şi *N. Cotos,* pe exegeţii *Teodor Tartavschi* şi *V. Gheorghiu,* pe liturgistul *V. Mitrofanovici,* pe canonistul *falerian Şesan* şi pe eruditul istoric *Eusebiu Popovici* (f 1922), care ie-a lăsat cel mai complet tratat de *Istorie Bisericească Universală,* icris în limba germană şi tradus în româneşte de fostul mitropolit al Jngrovlahiei *Atanasie Mironescu* (ed. 4-a, t. I—IV, Bucureşti, 1925—• L928).

Dintre înalţii ierarhi de azi ai Bisericii Ortodoxe Române, care -ontribuie prin scrisul lor la promovarea culturii teologice româneşti, imintim pe *Patriarhul Iustin Moisescu* (f 31 iulie 1986), care a publi-

cat lucrări valoroase în domeniul Patrologiei şi în studiul Noului Testament ; pe fostul mitropolit al Ardealului *Nicolae Mladin* (f 4 iunie 1986), care a publicat studii interesante în domeniul Moralei creştine ; pe I.P.S. Mitropolit *Nicolae Corneanu* al Banatului, care a publicat şi publică studii valoroase în domeniul Patrologiei şi Patristicii ; pe I.P.S Mitropolit *Antonie Plămădeală* al Ardealului, care a publicat şi publics studii în domeniul teologiei dogmatice şi în problemele ecumenismului actual ; pe I.P.S. Mitropolit *Nestor Vornicescu* al Olteniei, care a publicat şi publică lucrări valoroase în domeniul Patrologiei şi al Istoriei Bisericii Ortodoxe Române.

Dintre foştii profesori ai Facultăţilor de teologie şi ai Institutelor teologice ale Patriarhiei Române, care au contribuit la promovarea şi îmbogăţirea culturii teologice, menţionăm : în studiile biblice şi de exegeză : Pr. prof. *Vasile Gheorghiu* (f 1959) ; Pr. *Ioan Popescu-Mălăieşti* (t 3 aprilie 1953) ; Pr. *Haralambie Rovenţa* (f 17 iunie 1946) ; Pr. *Gale Galaction* (f 8 martie 19.61), traducătorul Bibliei în limba română modernă, împreună cu Preotul *V. Radu* (f 1940) ; Diacon *N. Nicolaescu* (f 4 martie 1977) ; Pr. *Grigorie Marcu* (f 1 ian. 1987).

în Istoria Bisericească Universală şi Istoria Bisericii Române, ai publicat studii interesante şi numeroase documente : *C. Erbiceanu* (•} 1913), *D. Demetrescu* (f 3 iunie 1926), *N. Dobrescu* (f 10 iulie 1914), *Pr Nic. M. Popescu* (f 11 februarie 1966), *Teodor M. Popescu* (f 4 aprilie 1973). care a pus bazele istoriei bisericeşti universale erudite, în Biserica Ortodoxă Română ; Pr. *Gh. I Moisescu* (f 20 sept. 1974), Pr. *Milan Şesan* (f 7 iunie 1981), Pr. *Teodor Bodoqae,* Pr. *Ioan Rămureanu* (f 27 sept. 1988).

In domeniul Patrologiei şi Patristicii au publicat numeroase traduceri din Sfinţii Părinţi, precum şi studii : Pr. *Olimp Căciulă,* Pr. *Dumitru Fecioru,* Pr. *Ioan Coman* (f 11 martie 1987), care a publicat şi tre: volume de *Patrologie* (Bucureşti, 1984, 1985, 1988).

în Dogmatică şi Istoria Religiilor a publicat lucrări valoroase Preotu! *Ioan Mihălcescu* (f 3 aprilie 1948), profesor de mare prestanţă în lume£ ortodoxă, care a ajuns apoi, între 1939—1947, mitropolit al Moldovei ş: Sucevei, luînd numele de *Irineu.* De asemenea în Istoria religiilor a publicat valoroase studii Diaconul *Emilian Vasilescu* (f 19 iunie 1985) succesorul la catedră al Pr. prof. Ioan Mihălcescu.

în Dreptul canonic şi bisericesc menţionăm pe Pr. *Valerian Şesan* (f 1940), *D. Boroianu* (f 8 sept. 1941), Prof. *Iorgu Ivan* şi Preotul prof *Liviu Stan* (f 1 aprilie 1973).

în domeniul Moralei creştine amintim pe Arhim. *luliu Scriban* ("f 1949), Pr. *Constantin Nazarie* (f 21 martie 1926), *Şerban Ionescu* (f 1< iunie 1974), Prof. *Constantin Pavel* ş.a.

în domeniul îndrumărilor misionare amintim pe *Vasile Ispir* (f ' iulie 1947).

în Liturgică, Preotul *Petre Vintilescu* (f 12 iunie 1974) ne-a lăsai studii importante în domeniul istoriei Liturghiei, al imnologiei creştine şi al îndrumării pastorale, precum şi Pr. *Ene Branişte* (f 18 febr. 1984)

în domeniul Istoriei Bisericii Ortodoxe Române menţionăm pe : Pr. *heorghe I. Moisescu* (f 20 sept. 1974), Pr. *Alexandru Ciurea,* Pr. M-*:lae Şerbănescu,* Pr. *Mircea Păcurariu.*

Menţionăm că la îndemnul şi cu sprijinul răposatului Patriarh stin Moisescu s-a început din 1979 traducerea şi publicarea în limba mână a scrierilor mai importante ale Părinţilor şi scriitorilor biseri-şti din secolele I—VIII, dintre care au apărut pînă în prezent aproa-20 de volume. Colecţia «Părinţi şi scriitori bisericeşti» — în limba mână — este o lucrare foarte valoroasă şi utilă pentru dezvoltarea lturii teologice româneşti şi ea cinsteşte în mod cu totul deosebit Biserica Ortodoxă Română, pe iniţiatorul acestei lucrări, vrednicul de menire Patriarh Iustin Moisescu, care a supravegheat îndeaproape ariţia ei, precum şi pe continuatorul acestei opere, actualul Intîistă-;or al Bisericii Ortodoxe Române, Prea Fericitul Părinte Patriarh octist.

In Dogmatică menţionăm pe Prof. *N. Chiţescu,* Pr. *D. Stăniloae* şi . *Isidor Todoran* (f 29 mai 1985). Prof. Nicolae Chiţescu, Pr. prof. dor Todoran şi Pr. prof. *I. Petreuţă* au publicat *Teologia Dogmatică Simbolică,* voi. I —II Bucureşti, 1958. Pr. prof. Dumitru Stăniloae a blicat *Teologia Dogmatică Ortodoxă pentru Institutele Teologice* (3 îume, Bucureşti, 1978), care a fost apoi tradusă în limba germană de rmann Pitters sub titlul *Ortliodoxe Dogmatik,* cu o Introducere de rgen Moltmann, în Colecţia «Okumenische Theologie», t. 12, Benziger rlag — Giitersloeh Verlaghaus Mohen, 1985.

în Bizantinologie, menţionăm pe Prof. *Alexandru Elian* şi pe Prof. *lilian Popescu.*

e) în Biserica **ortodoxă sîrbă** cei mai culţi ierarhi în secolele XIX
K.X au fost mitropoliţii *Ştefan Stratimirovici* al Karloviţului, *Mihail* al
gradului şi *Nicolae Vladimirovici* al Ohridei (Macedonia). Istoricii
?riceşti cunoscuţi sînt /. şi *D. Ruvaraţ;* canonişti mai importanţi :
iici şi Nicodim Milaş; liturgişti şi predicatori : *L. Marcovici, Nica-*
■ ş.a. Un mare teolog actual este mitropolitul *Iustin Popovici,* spe-
ist în dogmatică. Din 1966, Biserica sîrbă a tipărit multe cărţi de
t şi teologie ; între altele semnalăm *Vieţile Sfinţilor* în 12 volume.

f) în **Biserica ortodoxă bulgară** cei mai cunoscuţi ierarhi cărturari
fost mitropoliţii *Clement* şi *Ştefan ,*| iar dintre teologi s-a remarcat
chip deosebit canonistul şi dogmatistul Pr. *Ştefan Ţankov* (f 1965).
istorie a publicat valoroase studii *I. Snegarov.* Mai amintim pe litur-
ul *Goşev,* pe profesorii *Paşev, Dulgherov* ş.a.

în general, se constată că literatura teologică ortodoxă s-a dezvol-mult de la 1800 pînă astăzi în toate Bisericile ortodoxe. Linia tradi-Lalistă, legătura ei cu învăţătura Sfinţilor Părinţi, a fost mereu vexată şi adîncită cu mijloace de cercetare moderne, la înălţimea cer-itorilor din Apus. O greutate în cunoaşterea acestei literaturi o pre-ă faptul că limbile naţionale în care s-au scris lucrările teologice >doxe nu sînt

înţelese de apuseni, şi nici chiar răsăritenii de diferite neamuri nu înţeleg măcar în parte aceste limbi. în secolul nostru, fost puse în circulaţie, mai ales de unii teologi din afara ţărilor or-

todoxe, îndeosebi din Franţa şi America, diferite moduri de teologii cî : teologia persoanei, teologia liturgică, teologia icoanei, teologia etnică, teologia culturii, teologia confesională, teologia ecumenistă, care se ocupă cu unele aspecte unilaterale ale teologiei ortodoxe ; de aceea au şi dispărut şi dispar repede, ca şi unele melodii la modă.

g) Reviste bisericeşti. Pentru îmbogăţirea literaturii şi culturii teologice şi actualizarea ei, un rol important l-au avut şi-1 au în toate Bisericile ortodoxe surori revistele teologice. Amintim în cele ce urmează pe cele mai importante :

Patriarhia de Constantinopol a editat din 1844 pînă în 1923 revista bilunară «'ExxXTjoiaatixT) 'AX^Seta» (= Adevărul bisericesc), plină de studii teologice serioase şi interesante. De asemenea, din anul 1937 a edi:at revista *«Ortodoxia»,* organul oficial al Patriarhiei Ecumenice ; iar dir 1951, ziarul bisericesc săptămînal *«Apostolos Andreas»,* ambele în limba greacă modernă, care şi-au încetat existenţa în 1964, din cauza conflictului ivit între Grecia şi Turcia, referitor la insula Cipru.

Arhiepiscopia ortodoxă greacă a Americii de Nord şi de Sud de suc jurisdicţia Patriarhiei Ecumenice, din 11 mai 1922, cu sediul la Ne* "York, are ca buletin oficial din 1939 *«The Orthodox Theological Review>* (= Revista teologică ortodoxă).

Institutul teologic numit Holy Cross (= Sfînta Cruce), care funcţionează în localitatea Brookline, lîngă Boston, în statul Massachusetti (U.S.A.), publică din 1954 revista *«The Orthodox Observer»* (= Observatorul ortodox). Alte reviste sînt : *«Ethnikos»* şi «Kyjpoi;» (= Predicatorul).

Patriarhia Alexandriei editează din 1908, în limba greacă, revistei* bilunare : «'ExxXTjaictaTixo? i|«cpoO>(= Farul bisericesc) ; «nâvxatvo<;»== (Pan tainos) şi «'AvdXsxxa» (= Analecta), din 1952, publicată de două ori p< lună de Biblioteca Patriarhală din Alexandria.

Patriarhia Antiohiei a editat în limba arabă, la Damasc, din 1SO(pînă în 1914 revista *«Al-Nimat»* (= Harul) ; la Beirut, *«Al-Mur»* (= Lu mina). Din 1954, editează la Damasc, în limba greacă, revista *«Al-Imam>* (= Credinţa).

La Brookline se editează pentru credincioşii arabi originari din Si ria şi Liban, în limba engleză, revista *«The World»* (= Lumea), car< este buletinul oficial al Arhiepiscopiei siriano-antiohiene de New York

Patriarhia Ierusalimului are ca revistă oficială «Nsoc Stwv» (= r\Tou Sion), în limba greacă modernă.

Arhiepiscopia autocefală a insulei Cipru publică, în limba neo greacă, din 1941 revista <<£uK» (= Lumina), iar în oraşul Larnaca, re vista «'ExxXTjaicmxoS Kvjpoi;» (= Propoveduitorul bisericesc). Buletine oficial al Arhiepiscopiei insulei Cipru se numeşte *«Apostolos Barnabas>* editat pentru întîia oară în 1918; încetînd apariţia în 1923,- apare îi 1929, apoi, după o întrerupere între anii 1936—1939, reapare cu regu laritate pînă astăzi. între anii 1954—1956 s-a editat bilunar revîst «Ey.xX7)oiaoTi-/.ov J^a» (= Tribuna bisericească), care în 1959 şi-a schim bat titlul în «'ExxXvjaiaaTty.T] ZWTJ» (= Viaţa bisericească), titlu sub car

ipare în continuare. între 1944—1954 a apărut revista «'EXitls» (= Speranţa).

Biserica Ortodoxă a Greciei editează numeroase publicaţii teologice, lintre care mai importante sînt : «'ExxXTjata» (= Biserica), revista ofi-:ială a Bisericii Eladei, care apare din 1923, sub conducerea Arhi-piscopului Atenei, şi revista *«Theologia»* din 1958, la Atena, în care e publică importante studii de teologie. «'HjispoXoifiov *trfi* 'Ex/X'/jaiaţ TTJS 3XX<z8oţ» (= Calendarul Bisericii Greciei), din 1954, în care se dau firi şi date statistice despre toate Bisericile Ortodoxe din lume. Din 952 apar revistele : *«'Ef^epioi»* (= Cotidianul), revistă lunară ; «4>cov7j iupîou» (= Glasul Domnului), revistă de zidire sufletească, şi H[i.epo8etxx7j? TTJÎ 'Ey-xX^atac» (= Almanahul Bisericii), care apare de semenea o dată pe lună. Din 1968 apare *«Buletinul de informaţii al 'isericii Greciei».*

în trecutul apropiat Biserica Greciei a mai avut revistele : «Turco?» = Presa) din 1961 ; «'AvâitXaot?» (= Renaşterea), revista preoţilor ; J (= Viaţa), revista Asociaţiei creştine «Viaţa» ; «'Ispo? SovSeafAo?» Legătura sacră), revista Uniunii generale a clerului; «'Op068oSo? ts(|)i?» (= Gîndirea ortodoxă).

Facultatea de teologie din Tesalonic editează revista *«Grigorios alamas».*

Alte reviste bisericeşti apar în provincie pe lîngă Mitropoliile gre-'şti de seamă.

în Biserica ortodoxă rusă cele patru Academii duhovniceşti din oscova, Petrograd, Kiev şi Cazan aveau fiecare cîte o revistă teolo-că. Cea mai veche era *«Legătura creştină»* publicată de Academia ihovnicească din Petrograd, între anii 1821—1917 ; Revista Academiei ihovniceşti din Moscova a apărut între anii 1843—1886 şi 1892—1918 ; îvista *«Trudi»* a Academiei duhovniceşti din Kiev a apărut între anii 70—1917, iar revista *«Convorbiri»* a Academiei din Cazan a apărut tre anii 1855—1917. Pe lîngă acestea au apărut în Biserica rusă o mul-ne de periodice, scoase de eparhii sau de Asociaţii preoţeşti. Astăzi .triarhia rusă de Moscova editează următoarele reviste şi publicaţii ntru studii : *«Jurnal Moskovskoi Patriarhii»* (= Revista Patriarhiei de)seova), în limba rusă şi în limba engleză, aceasta din urmă la Lon-a din 1971 ; *«Studii teologice»,* un anuar voluminos, tipărit la Mos-*sa,* în limba rusă, în care profesorii Academiilor duhovniceşti din >scova şi Petersburg îşi publică studiile lor ; *«Buletin de informaţii»,* îtat de Serviciul de Relaţii externe bisericeşti, în limba rusă ; *«Mes-Jer de l'Exarchat du Patriarche Russe en Europe Occidentale»,* care îre la Paris pentru Bisericile ruse din Europa occidentală ; *«Stimme ' Orthodoxie»,* care apare în fostul Berlin de Răsărit pentru Bisericile ie din Europa centrală ; *«One Church»* (= O singură Biserică), revista iericii ortodoxe din America, fosta Mitropolie rusă, care apare ia New -k pentru ruşii din Statele Unite şi Canada.

Biserica Ortodoxă din Ucraina, care aparţine de Patriarhia de Mos-ra, editează la Kiev revista *«Pravoslavnîi Visnik»* (= Vestitorul' Or-oxiei).

în Biserica Ortodoxă Română cel mai vechi periodic bisericesc est *«Telegraful Român»,* care apare la Sibiu din 1853. Revistele mai veci sînt : *«Biserica Ortodoxă Română»,* care apare la Bucureşti din 1874 ^.*Candela»,* între anii 1882—1946 ; *«Revista teologică»,* care a apărut 1 Sibiu între anii 1907—1947 ; *«Studii teologice»,* seria I-a, Bucureşt între 1929—1940 şi seria a Ii-a din 1949 pînă azi, scoasă de profesor de teologie ; *«Ortodoxia»,* care apare la Bucureşti din 1949 şi care pv blică îndeosebi studii de doctrină ortodoxă ; din decembrie 1989, apar publicaţia bilunară *«Vestitorul Ortodoxiei Româneşti»,* un organ oficij al Sfîntului Sinod Român. *«Romanian Orthodox Church News»* -Quarterly Bulletin, apare la Bucureşti din 1970, editat de Serviciul Re laţiilor externe al Patriarhiei Române. în afară de acestea, fiecare m: tropolie are revista ei, după cum urmează : la Iaşi, *«Mitropolia Moldovei* între anii 1925—1943, care din 1950 apare cu titlul de *«Mitropolia Mo] dovei şi Sucevei»,* fără întrerupere pînă azi ; la Sibiu, *«Mitropolia Ai dealului»* apare din 1956 ; la Craiova *«Mitropolia Olteniei»* apare di 1950 ; şi la Timişoara apare *«Mitropolia Banatului»* din 1950. Per tru un scurt timp a apărut la Craiova, în 1943, *«Revista de Iatori bisericească»,* nr. 1, 2, 3.

Alte reviste apar în limba română pîentru bisericile româneşti di străinătate, dintre care citǎm : *«Almanahul parohiei ortodoxe român din Viena», «Vestitorul»* la Paris, *«Altarul străbun»* la Londra, *«Car dela»* la Stockholm, *«Biserica Românească»* la Milano, *«Credinţa»* î Statele Unite ale Americii şi Canada, *«Altarul»* la Melbourne îr. Au: tralia ş.a.

Biserica ortodoxă sîrbă editează la Belgrad, din 1925, revista *«Glai nik»,* organul său oficial, şi *«Bogoslovie»* (= Ortodoxia), revista Făcu taţii de teologie din Belgrad ; apoi *«Teologski Pogledie»* (= Vederi tec logice) ş.a.

Organul oficial al Bisericii bulgare este *«Ţerkoven Vestnik»* (= Ve: titorul bisericesc), din 1899. Mai editează şi revista *«Duhovna Kulturc (=--* Cultura spirituală), în care apar studii de teologie. Din 1928, prc fesorii Facultăţii de teologie din Sofia publică studiile lor în *«Anuan Facultăţii de teologie din Sofia».*

Biserica ortodoxă din Cehoslovacia editează ca revistă oficială «G< *los Pravoslavia»* (= Glasul Ortodoxiei).

Biserica ortodoxă din Polonia editează revista *«Ţerkovnii Viestnik* (= Vestitorul bisericesc), care este buletinul ei oficial.

Ţinînd seama de faptul că credincioşii şi clericii Bisericilor ortodox nu cunosc limbile naţionale ale popoarelor ortodoxe şi nu pot citi sti diile interesante care apar în revistele lor, ar fi necesară editarea un reviste de teologie ortodoxă într-o limbă de circulaţie universală, î care să se dea informaţii exacte şi bogate asupra tuturor problemei; actuale care preocupă lumea ortodoxă şi să se publice studii de valoai spre folosul tuturor, aşa cum s-a cerut la Congresul profesorilor de tec logie de la Atena, în 1936.

BIBLIOGRAFIE

Să se vadă bibliografia de la capitolul precedent.

G. Florovsky, *The way oi Orthodox Theology,* Athens, 1962*;* M. J. Le Guil-LI, *L'esprit de VOrthodoxie grecque et russe,* Paris, 1961 ; Hans-Georg Beck, *Kirche <d theologische Literatul im byzantinischen Reich,* Miinchen, 1969 ; *Iz Istorii ruskoi osoiii, Moskva,* 1951; în limba română, Bucureşti, 1953; VI. Lossky, *Essai sur theologie mystique de l'Eglise d'Orient,* Paris, 1944, trad. engleză sub titlul: te *mystical theologie oi the Eastern Church,* London, 1957; D. Balanos, *Geschichte r griechischen Literatur,* în «Ecclesia», Leipzig, 1939; V. Haralambides, *Die rchenpolitik Griechenland. Beitrag zur Kulturgeschichte Neugriechenlands von 21—1935,* în «Zeitschrift fur Kirchengeschichte», Stuttgart, LV (1936), p. 158—192; Jugie, *Theologia dogmatica christianorum orientalium ab Ecclesia dissidentium,* voi., Paris, 1926—1935; K. Holl, *Die religiosen Grilndlagen der russischen Kul*-r, Tubingen, 1928.

Teologia românească

Conf. diac. P. I. David, *Distinşii iii ai Mitropoliei Olteniei, profesori în învă-nîntul teologic superior,* în «Mitropolia Olteniei», XXXVIII (1986), nr. 4, p. 56—83 ;

prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortdooxe Române,* t. III, Bucureşti, 1981, 227—327, 432—460, 480—494; Idem, *Cultura teologică românească între anii 1925— ?5,* în «Studii teologice», XXVII (1975), nr. 9—10, p. 416—438; Idem, *Politica itulul ungar iată de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului '67—1918),* Sibiu, 1986; Pr. prof. Ene Branişte, *Tiparul şi cartea bisericească în ' cincizeci de ani de patriarhat (1925—1975),* în «Biserica Ortodoxă Română», :ill (1975), nr. 11—12, p. 287—300, 1421—1452; Studiile publicate de profesorii ititutelor teologice din Bucureşti şi Sibiu în *De la theologie orthodoxe roumaine* s *origines ă nos jours,* Bucarest, 1974, 528 p.; Pr. conf. Constantin Galeriu, *Teo-fia română contemporană. Coordonate şi sinteză,* în «Ortodoxia», XXVIII (1976),

3—4, p. 447—472; Pr. prof. I. Rămureanu, *Contribuţia teologilor şi istoricilor ■•ericii Ortodoxe Române la cunoaşterea dezvoltării istorice a Bisericii Ortodoxe,*

«L'Eglise Orthodoxe Roumaine» — De la theologie Orthodoxe Roumaine des gines ă nos jours, Bucarest, 1974, p. 85—103 ; Idem, *Preocupări şi studii de* teorie *istorică şi patristică,* în «Studii teologice», XX (1968), nr. 5—6, p. 365—388;

prof. Milan Şesan, *Probleme de istorie bisericească în expunerea cercetătorilor odocşi români,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIX (1971), nr. 3—4, p. 382— 1; şi în limba franceză, în «De la theologie Orthodoxe Roumaine...», p. 103—120 ; :m, *Teologia ortodoxă in secolul XIX pină la 1848,* în «Mitropolia Moldovei şi :evei», XLVI (1970), nr. 1—2, p. 6—20; *Teologia ortodoxă în secolul XIX, după |8,* în «Mitropolia Banatului», XX (1970), nr. 4—6, p. 277—283; Gh. Drăgulin, *lodoxia în Teologia contemporană,* în «Ortodoxia», XI (1959), nr. 1, p. 145—158.

Conferinţe panortodoxe în secolul XX *

Conferinţele panortodoxe din secolul XX au o importanţă deose-ă pentru întreaga Biserică ortodoxă. Ele s-au ţinut din dorinţa şi :esitatea adoptării unor măsuri pentru asigurarea unităţii Bisericii odoxe printr-o colaborare frăţească mai strînsă între toate Bisericile ;odoxe surori, a. Prima Conferinţă panortodoxă s-a ţinut Za *Constantinopol, între*
mai şi 8 iunie 1923, în timpul patriarhului ecumenic Meletie IV Me-:akis (1921—1923). Au participat aproape toate Bisericile ortodoxe,
excepţia Bisericii ortodoxe ruse. O importantă contribuţie a avut la iastă conferinţă Biserica Ortodoxă Română.

* Capitol redactat de Pr. prof. Ioan Rămureanu.

Problema principală pe care a discutat-o şi a rezolvat-o Conferir a fost *reforma sau îndreptarea calendarului vechi sau iulian,* rămas urmă cu 13 zile faţă de calendarul civil. După ample discuţii s-a hotar în şedinţa a M-a din 18 mai 1923, să se suprime cele 13 zile de întîrzie ale calendarului vechi sau iulian, ziua de 1 octombrie socotindu-se 14 tombrie. Astfel s-a ajuns la echivalarea anului bisericesc şi civil cu an astronomic, solar sau tropic. S-a luat ca bază pentru această hotărî referatul lui Petru Drăghici, din Sibiu — România, întemeiat pe calc lele mişcării soarelui, şi referatul Prof. Milancovici, din Belgrad Iugoslavia, întemeiat pe mişcările lunii. S-a avut în vedere ca aceaj hotărâre să nu schimbe întru nimic fondul doctrinar-dogmatic şi canon al credinţei ortodoxe. Pastile se va serba în prima duminică după lui plină, după echinocţiul de primăvară, potrivit hotărîrilor Sinodului ecumenic de la Niceea din 325. Lunile anului vor păstra acelaşi num de zile. Sărbătorile cu dată fixă nu-şi vor schimba datele pe care le-avut în trecut. Se va păstra catalogul sărbătorilor Bisericii ortodoxe şi în trecut.

S-au mai propus şi alte reforme ca : micşorarea numărului sărbăt rilor, problema căsătoriei a doua a preoţilor văduvi, scurtarea şi uşur rea posturilor, reducerea gradelor de rudenie şi uşurarea piedicilor căsătorie, vîrsta intrării în cler a tinerilor, misiunea externă a Biseri ortodoxe ş.a.

Hotărîrile Conferinţei panortodoxe de la Constantinopol referitog la îndreptarea calendarului n-au putut fi aplicate de toate Bisericile todoxe surori. Conferinţa a stabilit ca hotărîrea ei referitoare la îndre tarea calendarului «să fie aplicată de fiecare Biserică Ortodoxă în par la momentul oportun, adică atunci cînd împrejurările vor fi favorab: îndreptărilor admise».

Patriarhia de Constantinopol, Patriarhia Alexandriei, Patriarh Antiohiei, Patriarhia Română, Arhiepiscopia autocefală a Bisericii prului, Arhiepiscopia Greciei şi Bisericile ortodoxe din Albania, Polon Cehoslovacia şi Finlanda, precum şi Mînăstirea Vatoped din Munte Athos au adoptat calendarul îndreptat. Biserica Ortodoxă Română introdus încă de la 1 octombrie 1924, dată care a devenit 14 octombr

Patriarhia Ierusalimului, Patriarhia n să, Patriarhia sîrba şi 19 n năstiri din Sfîntul Munte Athos au rămas pînă azi la calendarul n îndreptat, sau la «vechiul stil».

Biserica bulgară a hotărît la 22 decembrie 1967 să introducă ne calendar începînd cu ziua de 22 decembrie 1968. De asemenea, Biseri ortodoxă din Macedonia a hotărît să introducă noul calendar, care intrat în vigoare de la 20 decembrie 1968 (vezi : «Irenikon», XLI (196 nr. 4, p. 590 ; nr. 3, p. 381).

b. La şapte ani după Conferinţa panortodoxă de la Constantincp din 1923, s-a simţit nevoia convocării unei **noi Conferinţe panortodox** Aceasta s-a *întrunit între 8 şi 23 iunie 1930, în ziua Pogoririi Duhu Sjînt, la Mînăstirea Vatoped din Muntele Athos.* Biserica Ortodoxă I mână a fost reprezentată de episcopul Lucian al Romanului şi arhier< Tit Simedrea. Conferinţa s-a ocupat în genere de pregătirea unui vii

>sinod panortodox, care, la rîndul lui, să pregătească un Sinod pan-odox. S-au propus spre studiere 17 teme, care pot fi înfăţişate în i categorii :

•—• In prima categorie se încadrează teme referitoare la organizarea disciplina internă a Bisericii ortodoxe, şi anume : întărirea şi reorga-area monahismului, educarea temeinică a tinerilor teologi, codificarea iţelor canoane, căsătoria a doua a preoţilor, divorţul, uniformizarea tanţelor bisericeşti.

Din punct de vedere liturgic, s-a prevăzut organizarea unui tipic iun pentru toate Bisericile ortodoxe.

— în a doua categorie intră probleme referitoare la relaţiile fră-
;i dintre Bisericile ortodoxe şi modul de *proclamare a autonomiei şi*
utocefaliei unei Biserici ortodoxe.

— A treia grupă de teme se ocupă cu problema relaţiilor Biseri-
r ortodoxe, atît în Răsărit cît şi în Apus.

S-a preconizat ca o nouă conferinţă să se ţină peste doi ani, în 1932, la Mînăstirea Vatoped, dar, din cauza unor împrejurări nefavorabile, asta nu s-a mai ţinut.

c. **Congresul profesorilor de teologie ortodoxă din 1936.** Intre 29 noiembrie şi 6 decembrie 1936, s-a întrunit la Atena pri-l congres al profesorilor de teologie ortodoxă. Iniţiativa convocării lui rţine Facultăţii de teologie din Atena. El a fost precedat de o *con-nţă pregătitoare,* care s-a întrunit în ianuarie 1936 la Bucureşti, la ; a participat cîte un delegat din partea Facultăţilor de teologie or-3xă de peste hotare, hotărînd întocmirea unei liste de teme. Rapoartele prezentate la Congresul profesorilor de teologie ortodoxă la Atena de diferiţi delegaţi au fost analizate şi discutate în cadrul suă mari teme :

Prima : *Poziţia ştiinţei teologice în Biserica ortodoxă,* iar a doua : *Chestiuni teologice preliminare a unor probleme bisericeşti.*

în prima temă erau prevăzute : principii fundamentale, libertatea cercetări teologice, influenţe catolice, protestante, filosofice, rapor-cu teologia patristică.

în a doua temă, principala problemă a fost convocarea neîntîrziată iui Sinod general al Bisericii ortodoxe, pe care unii l-au numit Sinod ortodox, iar alţii Sinod Ecumenic. Unii au susţinut părerea că în -ui Bisericii ortodoxe nu se poate întruni un Sinod ecumenic, ci îai unul panortodox. Alţii, dimpotrivă, au fost de părere că numai ă ce se va ajunge la «unificarea Bisericilor care au episcopat cu suc-une apostolică», adică Biserica ortodoxă, Biserica romano-catolică, rica vechilor-catolici, plus Biserica Anglicană şi desigur şi vechile rici precalcedoniene — coptă, etiopiana, siro-iacobită şi armeană, se şutea convoca un Sinod cu adevărat ecumenic.

E de la sine înţeles că un congres al profesorilor de teologie, oricît mportante ar fi problemele dezbătute de acesta, nu poate hotărî în srie de credinţă şi morală, aceasta rămînînd datoria principală a isteriului Bisericii, constituit din episcopii Bisericii, ca succesori ai

Sfinţilor Apostoli, cărora li s-a dat porunca de către Domnul Hristt «de a învăţa toate neamurile...» şi «...să păzească toate cîte v-am porui cit vouă» (Matei, 28, 19—20).

S-au mai discutat şi alte probleme ca : problema unificării calei darului, căsătoria a doua a preoţilor, codificarea canoanelor, publicare textelor liturgice, misiunea internă şi externă a Bisericii, publicarea un reviste de teologie ortodoxă şi căutarea mijloacelor celor mai bune pei tru strîngerea legăturilor dintre Bisericile ortodoxe.

Al doilea Congres al profesorilor de teologie ortodoxă urma să i întruneascâ la Bucureşti, în 1939, dar din cauza izbucnirii celui de ; de ilea război mondial (1939—1945) nu s-a mai putut ţine. El s-a ţim între 19—29 august 1976 la Atena.

d. **Conferinţa panortodoxă de la Moscova** (8-—18 iulie 1948).

Cu ocazia sărbătoririi a 500 de ani de la proclamarea autocefali* Bisericii ortodoxe ruse, în 1948, s-a întrunit la Moscova o mare confe rinţă panortodoxă la care au participat patru patriarhi şi numeroşi *U* rarhi, mitropoliţi, arhiepiscopi, episcopi, preoţi, diaconi şi mireni. Bis(rica Ortodoxă Română a fost reprezentată de o delegaţie condusă c patriarhul Justinian.

Conferinţa a dezbătut pe larg şi a dat rezoluţii cu privire la patr probleme mai importante din timpul nostru, şi anume :

1. Vaticanul şi Biserica ortodoxă ;
2. Validitatea hirotoniilor anglicane ;
3. Biserica ortodoxă şi mişcarea ecumenică ;
4. Calendarul bisericesc.

Delegaţii Bisericii Ortodoxe Române au avut o importantă contr buţie, prezentînd referate substanţiale cu privire la cele patru problemi iar concluziile lor au fost adoptate de conferinţă în rezoluţiile datt

Astfel, în rezoluţia *Vaticanul şi Biserica ortodoxă* se arată în spir critic, dar cu moderaţie, greşelile Bisericii romano-catolice în compoi tarea ei faţă de Bisericile ortodoxe, combătînd temeinic erorile şi inc vaţiile ei doctrinare şi disciplinar-canonice. «Faptul că Vaticanul a de uitării tradiţiile Ortodoxiei ecumenice, a împins corabia Bisericii romane catolice spre vîrtejul papismului anticreştin, străin pentru Biserica h Hristos...». «Noi ne rugăm fierbinte mai-marelui păstorilor, Domnuli nostru Iisus Hristos, ca să lumineze cu lumina învăţăturii Sale dumne zeieşti ierarhia catolică şi să-i ajute ca să înţeleagă tot adîncul căder în păcate, în care ea a aruncat Biserica apuseană, în învăţăturile năs cocite de ei despre *supremaţia şi infailibilitatea papei,* şi prin faptul c folosesc Biserica în interesele luptei politice».

în decizia dată cu privire la *validitatea hirotoniilor anglicane* se ex primă dorinţa ca «Biserica Anglicană să-şi modifice credinţa (doctrin; din punct de vedere dogmatic, canonic şi eclesiologic şi în special *inţei pretarea autentică a Sfintelor Taine, mai ales a Tainei hirotoniei...*' «Noi hotărîm — se subliniază în continuare — că ierarhia anglican contemporană poate obţine din partea Bisericii Ortodoxe recunoaştere caracterului harismatic al preoţiei acesteia dacă în prealabil se va sta

în mod formal între Biserica Ortodoxă şi cea Anglicană *unitatea*
edinţă şi în mărturisire».
In rezoluţia *Mişcarea ecumenică şi Biserica ortodoxă* se cere să se
mice Consiliului Mondial al Bisericilor că Bisericile ortodoxe nu
participa la Adunarea I-a generală de la Amsterdam, din 1948, în
îte de membri, întrucât programul ei actual se orientează după unele
ri politice străine Ortodoxiei şi este lipsit de principiul colaborării
ice.
Dintre cele patru probleme, cea mai discutată a fost problema *uni-*
izării calendarului bisericesc.
în rezoluţia dată, conferinţa de la Moscova socoteşte că *pascalia ale-*
rină, stabilită după calendarul iulian, potrivit hotărîrilor de la
sa din 325, «satisface complet această exigenţă bisericească». «Pînă
aborarea şi ratificarea celui mai perfecţionat calendar, consfătuirea
;eşte că în ceea ce priveşte *sărbătorile fixe,* fiecare Biserică auto-
ă poate să se folosească de calendarul ce a intrat în uzul Bisericii
;ctive».
Apelul întîistătătorilor şi reprezentanţilor Bisericilor ortodoxe auto-
e, respectiv al Conferinţei panortodoxe de la Moscova, este adresat
e toţi creştinii din lume, către toţi oamenii care însetează de drep-
de pace, chemîndu-i ca să audă glasul nostru ce-i invită la frăţie,
îie, dreptate şi adevăr»,. pentru stabilirea unei păci trainice între
popoarele şi asigurarea unei vieţi liniştite şi paşnice, pe care o
;te întreaga umanitate.

2. **Conferinţele panortodoxe** de **la Rhodos, din anii 1961, 1963, 1964.**

L Pentru pregătirea şi definitivarea temelor cu care se va ocupa iitor prosinod ecumenic, cerut de Conferinţa panortodoxă de la ştirea Vatoped din Muntele Athos în 1930, din iniţiativa patriarhu-cumenic Atenagora I (1949—1972), a fost convocată *prima Confe-*
panortodoxă de la Rhodos, care s-a ţinut *între 24 septembrie — .ombrie 1961.* La aceasta au participat delegaţi din partea tuturor leilor ortodoxe. Delegaţia Bisericii Ortodoxe Române a fost con-
de I. P. S. Mitropolit Iustin al Moldovei şi Sucevei. Conferinţa a uit şase comisii, fiecăreia încredinţîndu-i-se spre dezbatere şi cer-3 cîte o problemă, după cum urmează :

— Despre credinţă, dogmă şi cultul bisericesc ;
— Despre administraţia şi disciplina bisericească şi despre Ortodo
xia în lume ;

— Despre raporturile Bisericilor Ortodoxe între ele ;
— Despre temele teologice şi problemele sociale ;
— Raporturile Bisericii ortodoxe cu Bisericile răsăritene necalcedonene ;
— Raporturile Bisericii ortodoxe cu Bisericile apusene.

În şedinţa din 29 septembrie Conferinţa a hotărît ca pe lista viitoarelor prosinod ecumenic să fie trecute spre cercetare şi rezolvare următoarele teme generale : 1. Credinţa şi dogma ; 2. Cultul divin ; 3. Administraţia şi ordinea bisericească; 4. Raporturile Bisericilor ortodoxe

între ele ; 5. Raporturile Bisericii ortodoxe cu cealaltă lume creştină *6.* Ortodoxia în lume ; 7. Teme teologice în general, şi 8. Probleme so ciale. Conferinţa s-a pronunţat, de asemenea, în favoarea «cultivării ra porturilor intercreştine, în spiritul dragostei lui Hristos».

în mesajul adresat tuturor Bisericilor creştine din lume, înalţii ie rarhi întruniţi la prima Conferinţă panortodoxă de la Rhodos scot îi evidenţă că «noi am dat acum o definiţie mai precisă, care va constitu ordinea de zi a studiilor şi deliberărilor viitorului prosinod. Avem speranţa că, binevoind Dumnezeu, acel prosinod va pregăti calea soluţiilo; necesare şi deciziilor bune şi limpezi pe care va trebui să le ia Sinodu ecumenic ulterior...». «Noi credem că Bisericile ortodoxe locale, toate surori între ele, păstrează credinţa mîntuitoare a Părinţilor noştri ş stăruie în această unitate, care este imaginea unităţii spirituale şi supranaturale a Preasfintei Dumnezeiri care stă pe un singur tron. Astfel este unitatea profundă şi netulburată pe care a manifestat-o Biserica ortodoxă în această ocazie istorică...» (după «Irenikon», XXXFV (1961) nr. 4, p. 558—559).

2. *A doua Conferinţă panortodoxă de la Rhodos* s-a ţinut *între 26—29 septembrie 1963,* avînd ca temă principală relaţiile Ortodoxie: cu celelalte confesiuni creştine, în special cu Biserica romano-catolică

Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată printr-o delegaţie condusă de I. P. S. Mitropolit Iustin al Moldovei şi Sucevei.

Pe ordinea de zi a Conferinţei au figurat două probleme : — *Problema trimiterii de observatori la cea de a doua sesiune a Conciliului II de la Vatican;* — Propunerea Patriarhiei Ecumenice ca Bisericile ortodoxe să stabilească, *pe bază de egalitate,* un *dialog cu Biserica romano-catolică.*

Cu privire la trimiterea de observatori la Conciliul II Vatican, care au numai sarcina de a asculta, a privi şi a informa, în şedinţa din 28 septembrie Conferinţa «a acceptat de comun acord ca fiecare dintre Bisericile ortodoxe să procedeze în mod liber în această chestiune specială»

S-a aprobat totodată ca Bisericile ortodoxe care vor trimite observatori să informeze şi celelalte Biserici ortodoxe despre cele constatate şi observate la Conciliul II Vatican.

Cu privire la chestiunea a doua, adică începerea dialogului pe picior de egalitate între Biserica ortodoxă şi cea romano-catolică, propus de Patriarhia Ecumenică, «şi aceasta a fost acceptată de comun acord de toate delegaţiile ortodoxe». S-a ajuns la această hotărîre în speranţa că deschiderea manifestată de papa Ioan XXIII (1958—1963) faţă de Biserica ortodoxă din timpul dezbaterilor sesiunii întîia a Conciliului II Vatican, din 11 noiembrie — 1 decembrie 1962, se va menţine şi sub papa Paul VI (la 30 iunie 1963), dar, din nefericire, această speranţă nu s-a împlinit.

3. *A treia Conferinţă panortodoxă de la Rhodos* s-a întrunit *între 1^-15 noiembrie 1964,* participînd aproape toate Bisericile ortodoxe. Pa triarhia Română a fost reprezentată printr-o delegaţie condusă de I. P. S. Mitropolit Iustin al Moldovei şi Sucevei.

erinţa, convocată ca şi celelalte două, din iniţiativa patriarhului • Atenagora I, a avut pe ordinea de zi următoarele probleme :)ialogul cu Biserica romano-catolică, propus de Conferinţa a La Rhodos, din 26—29 septembrie 1963 ; teluarea tratativelor cu Biserica anglicană ; teluarea tratativelor cu Biserica veche-catolică. ărîrea Conferinţei a treia de la Rhodos, dată la 14 noiem-i4 prevede următoarele, în privinţa *dialogului cu Biserica ro-tolică :*

Zes. de a treia Conferinţă panortodoxă de la Rhodos, studiind tele începerii unui dialog cu Biserica romano-catolică, «a con-i pentru un început rodnic al unui *dialog teologic real* este ne-regătirea trebuitoare şi crearea de condiţii corespunzătoare». ;easta nu înseamnă că fiecare dintre Bisericile ortodoxe locale nu ;ră să continue a cultiva, în numele său propriu, şi nu al întregii :ii, raporturi frăţeşti cu Biserica romano-catolică, cu convingerea cest fel vor putea fi eliminate în mod treptat dificultăţile care n prezent».

i luat această hotărîre întrucît noul papă, Paul VI, în Enciclica *im Suam* din 6 august 1964 şi în alte declaraţii oficiale, nu re-,e Bisericii ortodoxe o poziţie de egalitate cu cea romano-catolică, id în mod eronat, tendenţios şi necreştin că numai Biserica ro-:atolică posedă plenitudinea adevărului şi a unităţii, idee pe care a ortodoxă o respinge şi a combătut-o totdeauna. Biserica orto-espinge şi a respins întotdeauna chemarea «creştinilor separaţi», v a membrilor Bisericii ortodoxe, de către Biserica romano-ca-spre a intra în «staulul Romei», papa considerîndu-se pe sine L lui Hristos pe pămînt.

în ceea ce priveşte tema continuării discuţiilor teologice dintre :a ortodoxă şi Biserica anglicană, Conferinţa a treia panortodoxă Rhodos hotărăşte constituirea imediată a unei Comisii teologice rtodoxe, care să înceapă dialogul teologic dintre ele. De asemenea, în ceea ce priveşte tema continuării discuţiilor ice dintre Biserica ortodoxă şi Biserica veche-catolică, numita Con-ă hotărăşte instituirea imediată a unei Comisii teologice inter->xe pentru începerea dialogului teologic.

i Mesajul trimis întregii creştinătăţi, Conferinţa a treia de la as, după ce expune principiile hotărîrilor luate, «îşi îndreaptă 1 cu aceeaşi dragoste şi prietenie şi *către venerabilele Biserici vechi 'ăsăritului,* către care trimite un călduros salut frăţesc, exprimînd a şi nădejdea Sfintei Biserici ortodoxe că unul şi acelaşi Domn linecuvînta orice dezvoltare mai departe a legăturilor noastre şti».

Conferinţa a treia panortodoxă de la Rhodos este convinsă că a fost tă de Dumnezeu în lucrarea ei, întrucît s-a sprijinit pe rugăciunea icii, a corespuns aşteptării tuturor şi a mers, în deplină înţelegere agoste, în unitatea Duhului şi a inimilor pe calea împăcării, a prie-i şi a frăţietăţii, cu o dispoziţie sinceră faţă de toţi, ţintind spre

unitatea finală a tuturor în Hristos Iisus, Domnul nostru (vezi : «Biserica Ortodoxă Română», LXXXII (1964), nr. 11—12, p. 1015—1018):

f. **A patra Conferinţă panortodoxă** s-a ţinut *între 8—ÎS iunie 1968 la Chambesy, Ungă Geneva, în Elveţia,* şi la aceasta au participat aproape toate Bisericile ortodoxe. Biserica noastră a fost reprezentată de o delegaţie condusă de I. P. S. Mitropolit Iustin al Moldovei şi Sucevei. Pe ordinea de zi a Conferinţei au fost înscrise trei teme principale şi anume :

— Stabilirea unui plan de lucru care să ducă la întregirea unui mare Sinod interortodox sau panortodox, care să se pronunţe asupra temelor înscrise pe lista primei Conferinţe panortodoxe de la Rhodos, din 1961.

— Examinarea progresului realizat în ce priveşte relaţiile Bisericii ortodoxe cu Biserica romano-catolică, Biserica anglicană, Biserica veche-catolică, cu Bisericile vechi-orientale şi cu Bisericile luterane.

— Examinarea posibilităţii unei acţiuni mai eficiente a Ortodoxiei în cadrul Consiliului Ecumenic al Bisericilor.

După ambele discuţii, în ziua de 15 iunie 1968, Conferinţa a luat un număr de hotărîri, după cum urmează :

1. Biserica ortodoxă de Răsărit recunoaşte necesitatea convocării cît mai repede a unui *Mare Sinod* al ei şi a pregătirii sistematice inter-ortodoxe a celor referitoare la el.

Din temele de pe ordinea de zi a primei Conferinţe panortodoxe de la Rhodos, din 1961, Conferinţa a ales spre cercetare şi tratare unele teme cu caracter teoretic, altele cu caracter practic, după cum urmează : — *Izvoarele revelaţiei;* — Participarea mai largă a elementului • laic în viaţa de cult şi în general în viaţa Bisericii ; — Readaptarea dispozi ţiilor bisericeşti despre post la cerinţele epocii actuale ; — Impedimen tele la căsătorie ; — *Chestiunea calendaristică;* — *Iconomia în Biserica ortodoxă,* care a revenit spre cercetare Bisericii Ortodoxe Eomâne.

2. Cu privire la relaţiile Bisericii ortodoxe cu Biserica romano-ca-toiică, s-a hotărît să se continue de ambele părţi contactele şi manifestă rile de dragoste frăţească şi respect reciproc, spre a se depăşi definitiv dificultăţile care există pentru un rodnic dialog teologic sau teoretic.

3. Referitor la relaţiile cu Biserica anglicană, Conferinţa de la Chambesy hotărăşte să se continue pregătirea dialogului de către Co misia interortodoxă teologică. Se cere însă Bisericii anglicane ca, îna inte de orice altă discuţie, să se lămurească îndeosebi cu: — Modul în

care Biserica anglicană înţelege unirea ei în credinţă cu cea ortodoxă ;
— Dacă este posibilă unirea Bisericii anglicane cu cea ortodoxă, în urma
intercomuniunii pe care o practică Biserica anglicană cu Bisericile lute
rane ? — Modul în care hotărîrile luate asupra temelor dialogului vor
deveni obligatorii pentru întreaga comunitate ; — Autoritatea celor
39 articole şi a Cărţii de rugăciune comună în Comuniunea Bisericilor
anglicane.

4. In ce priveşte Biserica veche-catolică, Conferinţa socoteşte căi
trebuie să se dea urmare hotrîrilor luate de Comisia teologică interorto-j

oxă întrunită între 1—15 septembrie 1966 la Belgrad. Se cere însă Ar-iepiscopului de Utrecht ca vetero-catolicii să compună o mărturisire e credinţă lămurită, precisă şi oficială, semnată în sinod de episcopii i preoţii lor, lămurindu-se toate punctele dogmatico-simbolice controersate.

5. Cu privire la Bisericile necalcedoniene sau vechi-orientale, Con-
îrinţa hotărăşte ca dialogul teologic să se realizeze deoarece corespunde
erfect dorinţei exprimate de ambele Biserici.

6. în ce priveşte Bisericile luterane, Conferinţa consideră ca folo-
^toare începerea contactelor între ortodocşi şi luterani, pentru crearea
e raporturi bune în vederea pregătirii unui viitor dialog teologic cu
ederaţia Luterană Mondială.

7. Referitor la desfăşurarea unei activităţi mai eficiente în cadrul
onsiliului Mondial al Bisericilor, Conferinţa e de părere că Biserica
"todoxă, fiind membru organic al Consiliului Mondial al Bisericilor,
*e datoria să contribuie prin toate mijloacele ce-i stau la dispoziţie —■
■ologice şi de altă natură — la promovarea şi buna sporire a întregii
icrări a Consiliului Mondial al Bisericilor (vezi : «Biserica Ortodoxă
omână», LXXXV (1968), nr. 7—8, p. 873—880).

Cea de a 'patra Conferinţă panortodoxă, întrunită la Chambesy, în Iveţia, a marcat un progres însemnat faţă de lucrările Conferinţelor mortodoxe anterioare, atît în ceea ce priveşte pregătirea unui Sinod mortodox, cît şi în ceea ce priveşte orientarea spre rezolvarea marilor ■obleme care preocupă lumea contemporană.

g. **Al H-lea Congres al Facultăţilor de teologie ortodoxă** (Atena, *176).* La centrul interortodox de la mînăstirea Penteli (lîngă Atena) au desfăşurat *între 16 —19 august 1976,* lucrările celui de al II-lea Dngres al Facultăţilor de teologie ortodoxă din lume. Au participat la crările acestui Congres 162 delegaţi oficiali, între ei şi observatori din irtea Consiliului Ecumenic al Bisericilor şi din partea Bisericii roma-i-catolice, a Bisericii vechi-catolice, a Bisericilor vechi-orientale şi a sericilor protestante, plus 86 de invitaţi oficiali.

Delegaţia română, alcătuită din zece membri, dintre care opt pro-sori de la Institutele teologice din Bucureşti şi Sibiu, a fost condusă P. S. Episcop Antonie Ploieşteanul, vicar patriarhal.

Lucrările Congresului s-au desfăşurat în şedinţe plenare şi în cinci upe de lucru, în care au fost adîncite referatele şi comentariile sus-lute în şedinţele plenare.

Referatele şi comentariile au fost împărţite în trei secţiuni :

— Teologia ca expresie a vieţii şi conştiinţei Bisericii ;

— Teologia ca expresie a prezenţei Bisericii în lume ;

— Teologia în reînnoirea vieţii Bisericilor.

în cadrul primei secţiuni s-au prezentat şi comentat temele : 1) *burghie şi spiritualitate;* 2) *Spirit comunitar şi conciliaritate.* S-a res-is categoric noţiunea de «comunitate conciliară)? pusă în discuţie de J de a V-a

Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Bisericilor, ută între 23 noiembrie şi 10 decembrie 1975, la Nairobi (Kenya),

combătîndu-se intenţia unora, mai ales dintre protestanţi şi anglica
de a transforma Consiliul Ecumenic al Bisericilor într-o suprastructi
eclezial-universală sau într-un «conciliu universal» al tuturor Biseri
lor şi denominaţiunilor creştine din lume. Acest lucru nu poate fi
putinţă, deoarece, cu excepţia episcopilor Bisericilor Ortodoxe, parti
panţi în această organizaţie, ceilalţi clerici ai Bisericilor protestante
au primit harul Sfîntului Duh pe baza succesiunii apostolice ; 3) *A
pecte istorice şi eshatologice.*

în cadrul celei de a doua secţiuni s-au prezentat şi comentat tem le ; — *Mărturisirea dinamicii mântuirii; — Dinamica luma în Biseriq*

In cadrul celei de a treia secţiuni s-au prezentat şi comentat t mele : — *Examenul critic al aplicărilor teologiei; — Catolicitate şi e nicitate; — Dimensiunea ecumenică a Ortodoxiei.*

în referate şi discuţii ample s-a accentuat, pe baze teologice şi c nonice, îndeosebi de către delegaţii Bisericii Ortodoxe Române, impo tanţa elementului naţional în organizarea autocefală şi autonomă a B sericilor ortodoxe în Ortodoxie. Ca atare, fiecare Biserică ortodoxă ai tocefală are dreptul să-şi organizeze Biserica din diasporă şi să păstr] ze jurisdicţia ei asupra propriei sale diaspore.

S-a accentuat, de asemenea, că, deşi nu se poate face abstracţie c existenţa păcatului în lume, lumea este bună. De aceea Domnul Hristi n-a venit să judece lumea, ci s-o slujească spre mîntuirea ei. Biseric e datoare să se ocupe atît de spiritualitate cît şi de promovarea aspiri ţiilor lumii contemporane pentru realizarea păcii, dreptăţii, libertăţi independenţei, colaborării şi progresului social, spre binele tuturor pq poarelor (vezi : «Biserica Ortodoxă Română», XCIV- (1976), nr. 9—1:] p. 899—982).

B I B L I O G R A F I E

Conferinţele panortodoxe din sec. XX.

Hpav.zm.oL %a| ăr.o'-pasm -coî ev KeovaTavuvourco^si IiavopOo-SoSo? Sov-optov 10 mai— iunie 1923), Constantinopol, 1923; Doctorand Traian V. Valdman, *Probleme de dreţ bisericesc In dezbaterile Congresului dnteroriodox de la Constantinopol din anul ii* în «Glasul Bisericii», XXVII (1969), nr. 9—10, p. 1011—1025 ; *U?iv.~,<-v.h ~rp* TtpoxaxapT £7LtT07tTJS tcov oft'tov op6o86Sft)v 'ExxXiiS'.râv ■*zrji* CJOVEABOUC;'';-; ev TTJ ceŢi'w *bpu hfă* (xe^iot Hovîi TOU *BazoTztUoo* 8—23 iunie 1930; Constantinopol, 1930; Hieromoines Davii et Pierre, *L'Eglise Russe et Ies Eglises Orthodoxes autocephales. A propos di la Conference interorthodoxe de Vatopedie, Juin 1930,* în «"Irenikon», t. I? (1932), nr. 1, p. 5—60; Arhiereu Veniamin Pocitan Bîrlădeanu, *Conferinţ(panortodoxă din Siîntul Munte al Athosului,* Bucureşti, 1930, extras dii «Biserica Ortodoxă Română» (1930), p. 822—926; . *Proces-Verbaux du Pre miei Congres de Theolcgie Orthodoxe ă Athenes, 29 novembie— 6 decern bre 1936,* Athenes, 1939, 540 p., edite par H. Alivisatos; *Actes de la Conferenci des cheis et des reprcsentants des Eglises Orthodoxes Autocephales reunis ă Mos cou ă l'occasion de la celebration solennelle des istes du 500—eme c.nniversaire de l'autocephalie de l'Bglise Orthodoxe Russe, 8—18 juillet 1948,* t. I, II, Moscou, 1950 *Referatele* prezentate de delegaţia Bisericii Ortodoxe Române la Conferinţa panor-j todoxă de la Moscova, în «Ortodoxia», I, Bucureşti, 1949, nr. 1, p. 23—122; *RezoA Iuţiile* adoptate în Conferinţa ortodoxă de la Moscova, ibidem, p. 122—134; IIpax-| Tixa rî]S ev 'P6S« IlavopBoBâîoo Ataaxs^stoî, Stambul, 1962; Andrei Mitsidls.'H ev 'P65& navop833,o£oc *Aiaar.iiin,* Leucosia, Cipru, 1962; N. Chiţescu, *Conferinţa panortodoxă* de *la Rhodos,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», **XXXVII** (1961), nr. 9—12, p. **725—737;** Pr. **Prof.** Liviu Stan, *Soborul panortodox de la Rhodos (24*

sept.—2 oct.

961), în «Mitropolia Olteniei», XIII (1961), nr. 10—12, p. 716—733; Ierom. Lucian iorea, *Participarea şi contribuţia Bisericii Ortodoxe Române la conferinţele inter-rtodoxe, în prima jumătate a secolului* XX, în «Ortodoxia», XIV (1962), nr. 1—2, 181—197; Antim Nica-Tîrgovişteanul, A *doua Conferinţă panortodoxă de Ia Rho-os (26—29 sept., 1963),* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXI (1963), nr. 9—10, 898—915; *A doua Conierinţă panortodoxă de la Rhodos* (26—29 *sept. 1963),* în Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XXXIX (1963), nr. 11—12, p. 681—087; Diac. rof. N. I. Nicolaescu, A *treia Conferinţă panortodoxă de la Rhodos,* în «Biserica irtodoxă Română», LXXXII (1964), nr. 11—12, p. 1005—1015; *La Conference inter-rthodoxe de Rhodes, en septemhre 1963,* în «Irenikon», t. XXXVII (1964), 1, p. 129 -132 ; Georges Dejaifve, *La Conference panorthodoxe de Rhodes,* în «Eturîes», t. 22 (1965), janvier, p. 123—127; Pr. Prof. Liviu Stan, A *patra Conferinţă panorto-oxă (Geneva — Chambesy, 8* —36 iunie *1968),* în «Biserica Ortodoxă Română», XXXVI (1968), nr. 7—8, p. 879—880; *La Conference panorthodoxe de Chambesy* 3eneveJ, în «Irenikon», XLI (1968), nr. 2, p. 276—278; Diac. lect. Ioan Ică, *Contri-uţia Bisericii Ortodoxe Române la unitatea Ortodoxiei Ecumenice,* în «Ortodoxia», ;XV (1975), nr. 2, p. 176—192 ; Teodor M. Popescu, *Primul congres de teologie or-~>doxă, Atena, 29 noiembrie—4 dec. 1936,* în «Studii teologice», VI (1937), voi. I, . 151-—185; *Proces-verbaux du Deuxicme Congres de Theologie orthodoxe (Athe-es, 19—26 Aoîit, 1976),* Athenes, 1979, 591 p.; Pr. Prof. D. Popescu şi Pr. Lector '. Radu, *Al H-lea Congres al Facultăţilor de Teologie Ortodoxă,* Atena, 19—29 au-ust 1976, în «Biserica Ortodoxă Română», XCIV (1976), nr. 9—12, p. 899—902; îiivier Clement, *Dialogues avec le patriarche Athenagoras,* Paris, 1969, 588 p.

înfiinţarea «Mişcării ecumenice». Scurt istoric al activităţii ei *

1. lîifiiiîţarea mişcării ecumenice

Mişcarea ecumenică (Le mouvement oecumenique), care din 1948 a irimit denumirea de *Conciliu! Ecumenic al Bisericilor* (Conseil Oecu-aenique des Eglises —■ The World Comicii of Churches), este de origi-e engleză şi americană şi îşi are rădăcinile în lumea anglicană şi pro-sstantă, din a doua jumătate a secolului al XlX-lea. Ea a fost preceda-î de un număr de organizaţii anglicane şi protestante care militau pen-•u apropierea şi colaborarea Bisericilor, îndeosebi pentru înlăturarea ăzboaielor dintre popoare. Primul război mondial (1914—1913) a pro-ocat omenirii şi mai ales popoarelor Europei suferinţe nemaicunoscute *i* istorie, îneît- în faţa Bisericilor creştine s-a pus problema colaborării i unirii lor, cel puţin pe teren practic, pentru înlăturarea războiului şi indecării relelor sociale.

Dintre organizaţiile interereştine premergătoare Mişcării Ecumeni-e, care au militat pentru înfăptuirea colaborării şi unirii Bisericilor în-r-o organizaţie mondială, la loc de frunte se situează următoarele aso-iaţii :

1. *Asociaţia Bisericilor anglicană şi ortodoxă-răsăriteană* (The mglican and Eastern Orthodox Churches Association), înfiinţată în 864, care, datorită ministrului anglican H. J. Fynes-Cliton, a devenit) 1906 *Unirea Bisericilor Anglicană şi Ortodoxă de Răsărit* (Anglican nd Eastern Orthodox Churches Union). Ea a fuzionat în 1913 cu *Aso-iaţia Bisericilor de Răsărit* (The Eastern Churches Association), în care LI activat teologi englezi, americani, ruşi, greci ş.a.

* Capitol redactat de Pr. prof. Ioan Rămureanu.

2. *Consiliul misionar internaţional* (International Missionar
Council) care a ţinut prima conferinţă internaţională a misiunilor î
1910 la Edimburg în Scoţia şi din care s-a dezvoltat mişcarea ecumen:
că. Acest Consiliu a ţinut a doua conferinţă la Oxford în 1923, apoi a'
tele, sub conducerea lui John Mott (1865—1955), metodist american <
J. H. Oldham, la Madras (1928) ; apoi : la Witby — Canada, în 1947^ 1
Willingen în 1952 şi în Ghana în 1958 ; iar din 19(31 a fuzionat cu Cor
siliul Ecumenic al Bisericilor, cu ocazia celei de-a III-a Adunări Gene
rale de la New-Delhy — India, ţinută între 18 noiembrie şi 6 decerr
brie 1961.

3. *Asociaţia mondială pentru promovarea picii internaţionale* -|
intre naţiuni — prin Biserici (The World Alliance for promoiing intei
naţional Friendship among the Nations through the Churches), înfiir
ţaţă la 2 august 1914 la Constanz, în Elveţia. Preşedinte al Alianţei
fost ales primatul Bisericii Anglicane, iar Vicepreşedinte, din 1920,' m
tropolitul primat Miron Cristea al Bisericii Ortodoxe Române. Aceast
asociaţie a ţinut mai multe conferinţe internaţionale, după cum urme;
ză : Geneva — 1920, Copenhaga — 1922, Novisad — 1923 şi 1925, S
naia — 1924, Atena — 1926, Sofia — 1927, Praga — 1928, Cambridg'e -
1931, Bucureşti — 1933, Chambry sur Montreux — 1935, Rîmnici
Vîlcea — 1936, Farris Bad, Narvik (Norvegia) în 1938.

înainte de constituirea propriu-zisă a mişcării ecumenice (1910-1920), Patriarhia de Constantinopol s-a preocupat de relaţiile Ortodoxi cu Catolicismul şi Protestantismul. Astfel, patriarhul Ioachim III (181 — 1884 ; 1901—1912), printr-o *Enciclică sinodală* din anul 1902, cere Bisericilor ortodoxe părerea asupra unirii cu cele două mari confesiu: creştine, punînd problema căutării «unor puncte de întîlnire şi conta cu ele». Primind răspunsuri favorabile, patriarhul scotea în relief, îi tr-o altă enciclică din 1904, că, păstrînd cele ce r,e sînt proprii, se *cx* vine să privim şi la cele ale altora, să ne rugăm fin tot sufletul penti unirea tuturor fără să ne descurajăm în faţa greutăţilor şi fără să soci tim lucrul ca imposibil. Să deschidem drum pentru lucrul unirii tuti ror, plăcut lui Dumnezeu, tratînd cu înţelepciune ţi blîndeţe pe cei de părţiţi, care cred în Sfînta Treime, se însemnează cu numele Domnul] Iisus Hristos şi speră să fie mîntuiţi prin harul Iţi Dumnezeu.

După primul război mondial (1914—1918), mitropolitul DoroţejL_ Brussa, locţiitor al patriarhului ecumenic, în şedinţa Sfântului Sinf din 10 ianuarie 1919 a acceptat propunerea Bisericii anglicane, a Bis ricii vechi-catolice şi a Bisericii armeano-gregorieţe, pentru colaborai[1] şi unirea Bisericilor.

în *Enciclica sinodală a Bisericii din Constantinopol către Biseri*[c] *lui Hristos de pretutindeni,* din ianuarie 1920, el adresă un apel turor Bisericilor creştine din lume, în care afirnia că diferenţele cJJ rhatice nu pot constitui o piedică de netrecut în calea apropierii şi borării Bisericilor unele cu altele, pînă se va putea ajunge la *unirea deplină.*

Mişcarea ecumenică, care din 1948 s-a organizat în. Consiliul menic al Bisericilor, îşi are originea în trei mişcări paralele, al

vor comun este *Conferinţa misionară mondială de la Edimburg* — :oţia din 1910, despre care am amintit.

Cele. trei mişcări iniţiale care au creat mişcarea ecumenică, in-ituită apoi în Consiliul Ecumenic al Bisericilor, sînt : *Viaţă şi acţiune Aîe* and Work), *Credinţă şi organizare* (Faith and Order) şi *Mişcare isionară.*

— Gruparea *Viaţă şi Acţiune* (Life and Work) a ţinut prima ei Con-
rinţă interconfesională între 19—30 august 1925 Ia Stockholm, în Sue-
a. La ea au participat 680 de delegaţi din 37 de ţări, reprezentînd 31
: confesiuni. Dintre Bisericile ortodoxe au participat : Patriarhia Ecu-
enică, Patriarhiile : Alexandriei, în frunte cu patriarhul Fotie (1900—
125), Ierusalimului, Serbiei, României, Arhiepiscopia insulei Cipru,
serica Greciei şi a Bulgariei.

Patriarhia română a fost reprezentată de o delegaţie condusă de itropolitul Nicolae Bălan al Ardealului.

Conferinţa a fost pregătită foarte minuţios de calvinistul american
c. Farland şi de Nathan Soderblom, arhiepiscopul Uppsalei (f 1931)
Suedia, istoric al religiilor, cel mai mare animator al creştinismului
actic, care susţinea că pentru a se ajunge la unirea Bisericilor creş-
îe este necesară mai întîi strînsa lor colaborare pe teren practic.

La 12 ani după Conferinţa de la Stockholm, gruparea *Viaţă şi Ac-ine* a ţinut între 12—16 iulie 1937, la Oxford, a doua Conferinţă ge-rală prezidată de G. Bell, episcop anglican de Chiechester. Au parti-Dat 435 de delegaţi din 45 de ţări, reprezentînd 120 de confesiuni din me. Biserica Ortodoxă Română a trimis o delegaţie în frunte cu ar-Tiandritul Iuliu Scriban. în această conferinţă s-au temperat excesele biologice ale mişcării ecumenice şi s-a dat importanţă ideii de Biseri-, căci această Mişcare trebuie să acorde un loc central problemelor şi eshatologiei.

— A doua grupare a mişcării ecumenice, *Credinţă şi Organizare*
aith and Order), urmăreşte *apropierea şi unirea Bisericilor pe teren*
gmatic, care de fapt rămîne cel mai important scop de realizat. Gru-
rea *Credinţă şi Organizare* a ţinut prima ei conferinţă între 3 şi 31
gust 1927 la Lausanne, în Elveţia, avînd ca preşedinte pe John R.
)tt (1865 — f 1955). Au participat 400 de delegaţi reprezentînd 100
Biserici, culte şi comunităţi creştine : anglicane, vechi-catolice, pro-tante şi ortodoxe. Din partea Bisericilor ortodoxe au trimis delegaţi : triarhia Ecumenică, Patriarhia Alexandriei, Patriarhia Sîrbă, Patri-lia Română şi Bisericile : Greacă, a insulei Cipru, Bulgară, Polonă şi Georgiei. Patriarhia Română a fost reprezentată printr-o delegaţie îdusă de mitropolitul Nectarie al Bucovinei. între marile personali-i ale timpului care au participat la Conferinţa de la Lausanne au fost 'logii ruşi : Protoiereul profesor Sergiu Bulgakov (f 1944) şi Nic. seniev.

Discuţiile s-au axat pe următoarele probleme : *Biserica, Mărturisi-i de credinţă, Tainele* şi *Ierarhia,* asupra cărora delegaţiile au expus, mod irenic, punctele de vedere ale Bisericii proprii.

A doua Conferinţă a grupării *Credinţă şi Organizare* s-a ţinut în-3 şi 18 august 1937 la Edimburg, în Scoţia, sub preşedinţia arhiepis-

copului William Temple de York, apoi de Canterbury. Au particip 400 de reprezentanţi din partea diferitelor Biserici creştine din lume.

Delegaţia Bisericii Ortodoxe Române, care se afla la Oxford, la doua conferinţă a grupării Viaţă şi Acţiune, din 12—26 iulie 1937, n-putut participa la a doua conferinţă a grupării *Credinţă şi Organiza* din 3—18 august 1937 de la Edimburg.

Conferinţa de la Edimburg a discutat următoarele învăţături do ni atice : *Despre har; Despre Biserică şi Cuvîntul lui Dumnezeu; De pre Taine şi Preoţie*; *Despre unitatea Bisericii în viaţă şi cult.*

în mesajul Conferinţei, Bisericile participante mărturisesc «o ur tate a inimilor şi a duhului», exprimîndu-şi speranţa că «o înţelege mai adîncă ne va conduce către o înţelegere comună a adevărului, cum este el în Iisus Hristos».

Papa Pius al X-lea (1922—1939) a interzis participarea Biseric romano-catolice la Conferinţa creştinismului practic *Viaţă şi Acţiw* din august 1925 de la Stockholm.

Doi ani şi jumătate mai tîrziu, prin enciclica «*Mortalium animos* promulgată la 6 ianuarie 1928, papa Pius XI socotea greşită acţiuni mişcării ecumenice şi a interzis catolicilor, clerici şi credincioşi, ori fel de participare la lucrările ei. Clericii şi credincoşii Bisericii roman catolice n-au participat la nici unul dintre congresele ei (Geneva 1920, Stockholm — 1925, Lausanne — 1927, Oxford — 1937, Edimbu — 1937), nici la alte manifestări ecumenice locale.

La conferinţele mişcării ecumenice de la Oxford şi Edimburg 1937 s-a propus fuzionarea celor două grupări ale sale, creştinism practic *Viaţă şi acţiune* şi creştinismul dogmatic *Credinţă şi Organiz re,* într-o singură organizaţie intercreştină mondială, sub denumir de *Consiliul Ecumenic sau Mondial al Bisericilor* (Conseil Oecumeniq des Eglises — The World Council of Churches).

In vederea întocmirii statutului noii organizări, s-a format «Con tetul celor 14», care s-a întrunit între 9 şi 23 mai 1938 în Conferinţa la Utrecht, în Olanda, la care au fost convocate Bisericile participan la mişcarea ecumenică şi s-a întocmit «Constituţia Consiliului Ecum nic al Bisericilor», stabilind «baza» sau «platforma» lui doctrinară, stabilit ca gruparea *Credinţă şi Organizare* să-şi păstreze totuşi oareca autonomie, avînd în continuare un comitet propriu.

Izbucnind la 1 septembrie 1939 cel de al doilea război mond (1939—1945), activitatea mişcării ecumenice se reduce simţitor. In tii pul războiului şi după război Consiliul Mondial al Bisericilor, înfiin' la Utrecht în 1938, dar funcţionând formal din 1944, a activat pent uşurarea şi vindecarea grelelor suferinţe provocate de război : ajutoi rea prizonierilor, a refugiaţilor, a reconstrucţiei ş.a.

La adunarea de la Geneva din 1946 s-a format «Consiliul Ecun nic al Bisericilor» avînd cinci preşedinţi, iar dr. W. A. Visser't Hooft una dintre marile personalităţi ale ecumenismului mondial — a-fost a secretar general.

Constituirea definitivă a Consiliului Ecumenic al Bisericilor făcut la prima adunare generală a mişcării ecumenice de la Amsterda

Olanda, în prima ei şedinţă din 22 august 1948. La Amsterdam, noua anizaţie şi-a stabilit următoarea *bază* doctrinară : *Consiliul Ecume-*
al Bisericilor este o asociaţie frăţească de Biserici, care primesc pe nnul Iisus Hristos ca Dumnezeu şi Mîntuitor.
La prima adunare generală de la Amsterdam au participat 351 de ;gaţi din partea a 147 de Biserici din 44 de ţări.
Împărţirile administrative pe care şi le-a format Consiliul Ecume-
al Bisericilor în urma Conferinţelor de la Oxford şi Edimburg, din 7, dar mai ales în 1948, la Amsterdam, cuprind : afaceri internaţio-î, finanţe, reconstrucţie şi ajutor internaţional, serviciul creştin in-laţional al informaţiilor şi presei ş.a.

2. Adunările generale ale Consiliului Ecumenic al Bisericilor

— *Prima Adunare generală* a Consiliului Ecumenic al Bisericilor a *Amsterdam, din 22 august*—5 *septembrie 1948,* a avut ca *temă cen-2 : Planul lui Dumnezeu şi situaţia prezentă a omului,* şi a fost stu-ă în patru secţii, după cum urmează : 1. Biserica ecumenică şi planul Dumnezeu ; 2. Planul lui Dumnezeu şi mărturia Bisericii ; 3. Biseri-i societatea ; 4. Biserica şi societatea internaţională. Concepţia despre rică — eclesiologia — a fost la această primă Adunare generală pro-na principală, fiind privită sub dublul ei aspect, instituţional şi du-licesc, adică —■ după teologul protestant K. Barth ■— sub incidenţa îimentului (Ereignis) «întîlnirii» omului cu Iisus Hristos. Pi'oblemele eshatologice şi internaţionale au fost cercetate de cei mulţi prin prisma pragmatismului, care situează împărăţia lui Dum-u aici pe pămînt, iar de alţii, mai puţini, prin prisma, eshatologiei, ndu-le deasupra realizărilor omeneşti. Şi unii şi alţii au condamnat îotărîre războiul, cerînd înlăturarea lui cu desăvîrşire din relaţiile "naţionale.
La adunarea generală de la Amsterdam din 1948, participarea orto-i a fost mai slabă. Majoritatea Bisericilor ortodoxe întrunite în Con-tţa de la Moscova, din 8—18 iulie 1948, au hotărît să comunice Con-lui Ecumenic al Bisericilor că nu pot participa la prima adunare rală, deoarece programul actual al mişcării ecumenice a început să ienteze după unele vederi social-politice străine spiritului Ortodoxiei. Prin *Enciclica din 31 ianuarie 1952,* patriarhul ecumenic Atenago-[recomandă colaborarea Bisericilor ortodoxe cu Consiliul Ecumenic isericilor, argumentînd că «acţiunea apropierii şi a colaborării tu-
confesiunilor şi organizaţiilor creştine este o necesitate şi o dato-fîntă, decurgînd din însuşi specificul şi misiunea lor». Patru ani mai tîrziu, după adunarea de la Amsterdam, în *Confe-*
mişcării ecumenice de la Lund — Suedia, din 15—28 august 1952, a avut un caracter dogmatic, s-a realizat integrarea grupării *Cre-*• şi *Organizare* — cu unele transformări — în organizaţia Consili-Mondial al Bisericilor. S-a păstrat o oarecare autonomie acestei ari şi i s-a fixat statutul.

Totodată s-a prelucrat problema eclesiologică, axată pe trei teme *Biserică, cult* şi *inter comuniune.*

Problemele eshatologice au fost integrate în hristologie.

Conferinţa de la Lund scoate în relief că *dialogul ecumenic* se p te realiza nu pe calea nete zirii greutăţilor, adică prin ignorarea lor, ci dimpotrivă, pe calea aprofundării specificului fiecărei Biserici, pentru a se cunoaşte adevărurile fundamentale ale învăţăturii creştine şi măsura în care ele au fost păstrate de Biserici, spre a se putea ajunge la o adevărată unire, care nu poate fi decît o «communio in sacris».

în 1954 a luat fiinţă *Institutul ecumenic de la Bossey,* în Elveţia in care Bisericile ortodoxe, în frunte cu Patriarhia Ecumenică, îşi at reprezentanţii lor care participă la diferite dialoguri dintre Ortodoxie şi Protestantism.

Din 1949, Biserica romano-catolică, cu aprobarea papei Pius al XII-lea (1939—1958), a adoptat o atitudine mai binevoitoare faţă de mişcarea ecumenică. Sacra Congregaţie a Sfîntului Oficiu al Scaunului Romei a dat la 20 decembrie 1949 noi directive de orientare pentru participarea episcopilor, clericilor şi credincioşilor catolici la unele întruniri lucrări ale Consiliului Ecumenic al Bisericilor prin : *Instrucţiunea «Ec-clesia Catholicayy* din 20 decembrie 1949, dată de Sfîntul Oficiu episcopilor şi clericilor cu privire la mişcarea ecumenică. Li se permite acum catolicilor, cu anumite rezerve, să participe la adunările locale şi intercreş-tine ale Consiliului Ecumenic al Bisericilor.

în 1952, Biserica romano-catolică a înfiinţat *Conferinţa internaţională catolică pentru problemele catolice,* iar la 5 iunie 1980, papa Ioan XXIII, printr-un *motu proprio : «Super Dei nutu»,* a creat *Secretariatul pentru unitatea creştinilor,* pus sub preşedinţia cardinalului Augustin Bea.

La Conferinţa *Credinţă şi Organizare* dintre 15—28 august 195S ţinută la Lund în Suedia, au participat şi observatori romano-catolici.

— *A doua Adunare generală* a Consiliului Ecumenic al Bisericilor
creştine, întrunită *între 15—31 august 1954 la Evanston în Statele Uni*
te, a avut *ca temă principală: Hristos — singura speranţă a lumiii,* ur
mată de şase teme secundare, după cum urmează :
unitatea Bisericii
evanghelizarea; chestiuni sociale şi rasiale; treburi interconfesionale
relaţii între grupările omeneşti; laicii creştini.

Au fost reprezentate 163 de Biserici. La această adunare Biseric; romano-catolică a trimis şi ea observatorii ei.

După tema principală s-a discutat tema *Unitatea noastră în Hristo: şi împărţirea noastră în Biserici.* Cele trei părţi ale referatului (— Uni tatea noastră în Hristos ; — Împărţirea noastră ca Biserici ; — Un program de acţiune dictat de credinţă) au fost foarte aspru criticate de ortodocşi, întrucît în partea finală Bisericile sînt asimilate cu un om pă cătos, dar mîntuit.

— *A treia Adunare generală* a Consiliului Ecumenic al Bisericilo
s-a ţinut *între 18 noiembrie—6 decembrie 1961, la New-Delhi în India*

avînd *ca temă : Iisus Hristos — lumina lumii.* La deschiderea adunări
numărul Bisericilor membre era de 175, dar în şedinţa a doua, din 2(

noiembrie 1961, au mai fost primite ca membre încă 23 de Biserici, în-;re ele şi Bisericile ortodoxe din *Rusia, România, Bulgaria* şi *Polonia.* Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de o delegaţie condusă le I.P.S. Mitropolit Iustin al Moldovei şi Sucevei.

Au participat, de asemenea, şi observatori din partea Bisericii ro-nano-catolice.

Din totalul de 198 de Biserici membre, numai 170 de Biserici, din 65 le ţări, au trimis delegaţi, consilieri şi reprezentanţi la adunarea de la Jew-Delhi.

La a IlI-a adunare generală de la New-Delhi s-au luat următoarele otărîri principale :

1. Integrarea «Consiliului Internaţional al Misiunilor» în Consiliul
cumenic al Bisericilor, care s-a făcut în şedinţa din 19 noiembrie 1961.

2. Formularea «bazei» doctrinare cu un caracter trinitar. Astfel s-a
trgit «baza» de la Amsterdam — 1948, care cerea «acceptarea lui
ristos ca Dumnezeu şi Mîntuitor», la acceptarea celor trei Persoane
e Sfintei Treimi, după cum urmează : *Consiliul Ecumenic al Biserici-*
r este o asociaţie frăţească de Biserici, care mărturisesc pe Domnul
sus Hristos ca Dumnezeu şi Mîntuitor, după Scriptură, şi se străduiesc
răspundă împreună la chemarea lor comună pentru slava singurului umnezeu — Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh.

3. Primirea de noi Biserici, în număr de 23, printre care patru Bi-
rici ortodoxe, anume din : fosta U.R.S.S., România, Bulgaria şi Polonia,
serica ortodoxă sîrbă va intra în Consiliul Ecumenic al Bisericilor în
luarie 1965.

4. Precizarea eclesiologiei creştine în ceea ce are ea comun pentru
raţătura ortodoxă şi cea protestantă.

5. Modificarea structurii organizatorice a Consiliului Ecumenic al
sericilor.

In general, atît în adunarea de la Amsterdam din 1948, cît şi în cea la New-Delhi, din 1961, s-a scos în evidenţă că : *Consiliul Ecumenic Bisericilor nu este şi nu va trebui niciodată să devină o supra-Biseri-* adică nu este *Una Sancta,* despre care vorbesc mărturisirile de cre-
iţă, ci el are doar menirea să ajute Bisericile spre a-şi găsi unitatea în Hristos.

Numărul membrilor comitetului central a fost ridicat de la 90, cît
în 1954 la Evanston, la 100, şi are 5 preşedinţi activi.

— *A patra Adunare generală* a Consiliului Ecumenic al Bisericilor
ţinut *între 4—20 iulie 1968 la Uppsala, în Suedia,* avînd ca *temă* ■*erală* un *verset din Apocalipsă, 21, 5—6 : «Iată Eu înnoiesc toate».*
luat parte peste 2.000 de reprezentanţi, dar numai 730 erau dele-i cu drept de vot, în numele celor 232 de Biserici membre din pes-30 de ţări.

Delegaţia Patriarhiei Române a fost condusă de I.P.S. Mitropolit ;in al Moldovei şi Sucevei, mai tîrziu

Patriarhul Bisericii Ortodoxe lâne (19 iunie 1977 — f 31 iulie 1986).

Din partea Bisericii romano-catolice au participat 15 delegaţi-ob-ratori, iar dintre ei 9 teologi romano-catolici au fost primiţi ca dele-

gaţi alături de cei 135 de membri ai Comisiei pentru *Credinţă şi Or nizare,* putînd participa la discuţii, însă fără să aibă drept de vot.

Incepînd cu ziua de 4 iulie s-au studiat în şase secţii următoai teme principale : *Sfintui Duh şi catolicitatea Bisericii; înnoirea rnis nii; Dezvoltarea economică şi socială; Dreptatea şi pacea în afac: internaţionale; Cultul adus lui Dumnezeu într-o epocă secularizaCătre un nou stil de viaţă.*

La sfîrşit, în ziua de 20 iulie, adunarea a publicat un mesaj în tru puncte, care rezumă toate discuţiile şi lucrăriie ei.

«încrezători în puterea de înnoire a lui Dumnezeu, adunarea de Uppsala face apel la unirea tuturor creştinilor *ca să anticipăm împr na împărăţia lui Dumnezeu, făcînd văzut de pe acum ceva din cele va înnoi Dumnezeu.*

1. Toţi oamenii au devenit vecini unii faţă de alţii, împărţiţi, îr
de deosebirile şi încordările dintre noi. Nu ştim totuşi cum să trî
împreună. Dar Dumnezeu înnoieşte toate. Hristos vrea ca Biserica
să prefigureze o comunitate omenească înnoită.

Să intrăm într-o adevărată comunitate cu oameni de alte rase, c se sociale, vîrstă, convingeri religioase sau politice.

2. Descoperirile ştiinţifice şi măsurile revoluţionare aduc omen
noi posibilităţi de existenţă. Omul rătăceşte pentru că nu ştie cine ei
Biblia ne descoperă că omul este pentru Dumnezeu *iconomul crea*
Sale şi că în Hristos apare «omul nou». Dumnezeu înnoieşte toate.

3. Prăpastia din ce în ce mai mare dintre bogaţi şi săraci, împe
cheată cu *rasismul* şi *cursa înarmărilor,* creează mari primejdii pen
omenire. De aceea oamenii de orice fel de convingeri trebuie să con
creze pentru a asigura drepturile omului într-o *comunitate* mondi
dreaptă.

Trebuie să activăm pentru dezarmare şi pentru stabilirea u: acorduri comerciale nediscriminatorii.

4. Consiliul Ecumenic al Bisericilor împreună cu partenerii lui
gionali, naţionali şi locali se străduiesc să creeze o comunitate frăţe
că universală. Căci Dumnezeu înnoieşte toate. Mişcarea Ecumenică t
buie să devină mai îndrăzneaţă şi mai reprezentativă.

Noi afirmăm din nou alianţa noastră spre a ne susţine şi îndre unii pe alţii. Vrem să căutăm mai cu hotărîre *unirea Bisericilor no tre* şi o comunitate mai adîncă cu Bisericile care nu sînt încă în con nitatea noastră».

— *A cincea Adunare generală* a Consiliului Ecumenic al Biserici s-a ţinut *la Nairobi în Kenya, între 23 noiembrie—10 decembrie 19* avînd *ca temă : Iisus Hristos liberează şi uneşte.* Au fost de faţă 2i de participanţi, reprezentînd delegaţi ai Bisericilor, observatori, cor lieri, invitaţi de onoare, membrii personalului de conducere şi admir trativ al Consiliului

Ecumenic al Bisericilor şi reprezentanţi ai pre: Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de o delegaţie alcăti din 12 persoane, avînd în frunte pe I.P.S. Mitropolit Iustin al Moldo şi Sucevei. Au participat, de asemenea, reprezentanţii diferitelor cu din România.

iderîndu-se că tema generală a adunării are deosebită impor-Ltru viaţa Bisericilor creştine din lumea actuală, s-a hoătîrt ca ă fie dezbătută în cadrul a şase secţii, după cum urmează : ărturisirea lui Hristos astăzi ; agentele unităţii ; căutarea comunităţii. Sarcina comună a oamenilor de diferite îdinţe, culturi şi ideologii ; ucaţia în vederea liberării şi a comunităţii ; ructurile nedreptăţii şi luptele pentru libertate ; ;zvoltarea omului. Ambiguităţile puterii, tehnologiei şi calităţii ;ţii.

ele şase teme, fără îndoială cea mai importantă este tema discu-cţia a doua, cu privire la *unitatea Bisericii,* care a fost definită *Userica Una trebuie privită ca o comunitate conciliară de Bise-ele însele unite în mod autentic.* în această comunitate con-care Biserică locală posedă în comuniune cu altele plenitudi-citătii şi mărturiseşte aceeaşi credinţă apostolică ; ea recu-:i că celelalte Biserici fac parte din aceeaşi Biserică a lui Hris-inspiraţia lor provine de la acelaşi Duh Sfînt. Ele sînt legate rin acelaşi Botez şi aceeaşi Euharistie...» (vezi : «Episkepsis», r. 143 din 15 martie, p. 8).

aţii Bisericilor ortodoxe — între ei fiind şi delegaţii Bisericii Române — au combătut temeinic intenţia şi pretenţia unora, >rotestanţi şi anglicani, de a transforma Consiliul Ecumenic al într-o suprastructură eclezial-universală sau într-un sinod al tuturor Bisericilor şi denominaţiunilor creştine, argumen-iscopii celorlalte Biserici de tip protestant nu au primit harul)uh prin succesiune apostolică.

rşit, participanţii au adresat întregii lumi creştine un comu-are, printre altele, se spune că aceştia au lucrat timp.de 18 *i* temei : *Iisus liberează şi uneşte.* Ascultînd opinia fiecăruia se spune apoi, am trăit *bucuria unităţii,* înlăturînd barierele şi rasă, sex şi clasă, analizînd şi dificultăţile acestor diviziuni, participanţii au adresat tuturor Bisericilor o *invitaţie la ru*-ire începe astfel : «Doamne, Creatorule şi Dătătorule de via-iţi iarăşi de problema supravieţurii umane, îţi mărturisim că ■e trăim în diferite orînduiri ale societăţii ne face să fim unul altuia şi să ne înstrăinăm de creaţia Ta, întrebuinţînd, ca şi fără de viaţă, lucrurile cărora Tu le-ai dat viaţă. ?zeule al nădejdii, al cărui Duh dă lumină şi putere poporu-iiăreşte-ne ca să mărturisim numele Tău pretutindeni, să îtru dreptatea Ta, împotriva tuturor puterilor şi stăpînirilor Dă-ne, Doamne, ajutor să Te slăvim într-un glas şi într-o -Ţi cîntăm imne de laudă, în numele Tatălui şi al Fiului şi i Duh. Amin!» («Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), p. 1551—1561).

ungul îndelungatei sale activităţi, Consiliul Ecumenic al Bi-"unoscut transformări radicale. Astăzi el cuprinde în organi-

zarea sa, pe lîngă *Adunările Generale, Comitetul Central, Comitetul Executiv, Serviciul Comunicaţiilor, Serviciul financiar,* un *Secretariat general* cu trei unităţi şi anume :

1. Unitate şi Mărturisire, care are patru secţii : 1. *Credinţă şi Or-*
aanizare; 2. Misiune şi Evanghelizare; 3. *Dialog cu alte religii;* 4. *Bi*
serică şi societate.

2. Dreptate şi slujire, care are, de asemenea, patru secţii : 1. *Co*
misia pentru afacerile internaţionale; 2. Comisia pentru participare la
dezvoltare ; 3. Programul de luptă împotriva rasismului; 4. *Comisia de*
într-ajutorare a Bisericilor (C.E.S.E.A.R. sau C.I.C.A.R.W.S.).

Din 1961, cum s-a putut constata, Biserica Ortodoxă Română colaborează activ pe teren practic şi dogmatic cu Consiliul Ecumenic al Bisericilor, între 1961 şi 1977, mitropolitul Iustin al Moldovei şi Sucevei a fost membru în Comitetul Central al, Consiliului Ecumenic ; mitropolitul Antonie Plămădeală al Ardealului deţine aceeaşi calitate din 1975, iar Mitropolitul Nicolae al Banatului a devenit, în 1977, membru în Comitetul central al Consiliului Ecumenic al Bisericilor. Alţi numeroşi ierarhi, preoţi şi teologi români, au fost aleşi în diferite comisii şi comitete ale Consiliului Ecumenic al Bisericilor. Patriarhul Justinian (1948— 1977) a făcut o vizită la sediul Consiliului Ecumenic al Bisericilor la Geneva, între 28—30 iunie 1966, iar Patriarhul Iustin, între 20—25 noiembrie 1981.

3. *Educaţie şi reînnoire.*

Pînă la pregătirea celei de a Vi-a adunări generale a Consiliului Ecumenic al Bisericilor, au avut loc diferite întruniri ale membrilor secţiilor sale arătate mai sus, îndeosebi de Comitetul Central şi de Comitetul executiv al Consiliului Ecumenic al Bisericilor. Notăm ca mai importantă *întîlnirea dintre conducătorii Consiliului Ecumenic al Bisericilor şi reprezentanţii Bisericilor membre din fostele State comuniste din Răsăritul Europei,* care a avut loc la Budapesta, în Ungaria, între 28—31 ianuarie 1980. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de P. S. Episcop Antonie Plămădeală al Buzăului, membru în Comitetul executiv al Consiliului Ecumenic. întîlnirea aceasta a dezbătut probleme referitoare la pace, la dreptul naţiunilor la libertate, suveranitate şi independenţă. S-a cerut cu insistenţă ca în raporturile dintre popoare să nu se utilizeze forţa şi ameninţarea cu forţa, să înceteze cursa înarmărilor şi cursa pentru hegemonie mondială.

— *A şasea Adunare generală* a Consiliului Ecumenic al Bisericilor s-a ţinut la *Vancouver — Canada, între 24 iulie — 10 august 1983,* avînd ca *temă principală : «Hsus Hristos — viaţa lumii».*

Au participat 3000 de persoane, dintre care 850 au fost delegaţi ai Bisericilor membre ale Consiliului cu drept de vot.

Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată printr-o delegaţie compusă din 15 membri, în frunte cu I. P. S. Mitropolit Antonie Plămădeală al Ardealului.

Reamintim că mitropolitul Iustin al Moldovei şi Sucevei, devenit Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române (1977 — f 3l'

iulie 1986), a fost membru în Comitetul Central al Consiliului Ecumenic al Bisericilor din

1961 pînă în 1977, iar I. P. S. Mitropolit Antonie al Ardealului deţine aceeaşi calitate din 1975 pînă în prezent.

Au participat, de asemenea, şi reprezentanţii Bisericilor reformată (Calvinistă) şi evanghelică-luterană din România.

Biserica romano-catolică a trimis de asemenea delegaţii ei, ca observatori.

Tema principală, *Iisus Hristos — viaţa lumii,* a fost tratată în cadrul a patru sub teme, intitulate : 1. *Viaţa, darul lui Dumnezeu;* 2. *Viaţa, biruitoare a morţii;* 3. *Viaţa in plenitudinea ei;* 4. *Viaţa în unitate.*

Paralel cu acestea au fost puse în discuţie în grupele de lucru *opt mari probleme* în legătură cu preocupările actuale ale Consiliului Ecumenic.

In *subtema 1 :* referenţii şi participanţii la discuţii au subliniat următoarele idei :

Dumnezeu este autorul întregii creaţii, implicit al vieţii. Ca autor al vieţii, El ne dă nu numai viaţa biologică, pămîntească, ci şi viaţa cea veşnică, de dincolo.

în acest scop, Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, S-a întrupat şi a venit în lume, reînnoind firea omenească şi eliberînd-o de moarte prin viaţa, moartea şi învierea Sa. Cine se ridică împotriva vieţii semenilor săi se ridică împotriva lui Dumnezeu, izvorul şi creatorul vieţii.

în consecinţă, Biserica are cea mai mare răspundere faţă de lume şi pentru apărarea ei de distrugere.

Subtema 2 : Viaţa, biruitoare a morţii, a fost tratată în şase referate, care au descris aspectele generale ale conflictelor de pe tot globul, conflicte care zdruncină grav echilibrul firesc al vieţii pe pămînt.

Referenţii şi vorbitorii au adresat apeluri vibrante Bisericilor din lume de a nu rămîne pasive în faţa gravelor pericole care ameninţă întreaga omenire. Lumea, creaţia lui Dumnezeu, nu trebuie să fie distrusă de erorile şi ambiţiile conducătorilor popoarelor. Creştinii de pretutindeni au datoria de a face totul • pentru oprirea aberantei curse a înar-nărilor şi scoaterea ei în afara legii.

Subtema 3: Viaţa în plenitudinea ei a format obiectul a şapte referate.

Referenţii şi vorbitorii au scos în relief, de pe propriile lor poziţii confesionale, datoria creştinilor de a sprijini lupta pentru înlăturarea frizeriei, a subdezvoltării şi înrobirii prin realizarea dreptăţii sociale, î încrederii, înfrăţirii şi dragostei dintre oameni şi popoare.

în *subtema 4 : Viaţa în unitate,* s-a reliefat *importanţa Sfintei Eu-larîstii* pentru realizarea unităţii Bisericii şi a lumii, a anticipării înfierii şi a participării la viaţa divină. Căci viaţa pămîntească trebuie iă fie o prefaţă a vieţii divine. Omenirea trebuie să ajungă la înţelegere, :ooperare şi unitate prin înlăturarea lipsurilor, a discriminărilor şi diviziunilor dintre oameni şi popoare, prin apărarea păcii şi a vieţii.

Cea de a *şasea Adunare generală* a aprobat ca numărul preşedinţi-or să fie sporit la 7, iar al membrilor Comitetului Central, la 145, ţi-înd seama că în ultimii ani numărul Bisericilor membre ale **C.E.B.** a rescut, depăşind cifra de 300.

în numărul celor 145 de membri ai Comitetului Central au fost *J.* P. S. Mitropolit Antonie Plămădeală al Ardealului şi P. S. Epi! Vasile Tîrgovişteanul, vicar patriarhal.

In Comitetul Executiv din Comitetul Central a fost ales din I. P. S. Mitropolit Antonie al Ardealului, care a deţinut un manda milar în perioada dintre a 5-a şi a 6-a Adunare generală a C.E.B.

Organizarea Consiliului Ecumenic al Bisericilor.

De-a lungul activităţii sale, Consiliul Ecumenic al Bisericilor a noscut în organizarea sa mai multe transformări. Astăzi el cupri pe lîngă Adunările generale : *Comitetul Central,* sporit în a Vi-a nare generală de la Vancouver, din 1983, la 145 de membri ; *Comit Executiv,* avînd 7 preşedinţi ; *Serviciul Comunicaţiilor; Serviciul fir dar* şi un *Secretariat* cu trei unităţi :

1) *Unitate şi Mărturisire,* cu patru secţii : 1. Credinţă şi Org
zare ; 2. Misiune şi evanghelizare ; 3. Dialogul cu alte religii'; 4. E
rică şi societate.

2) *Dreptate şi slujire,* avînd de asemenea patru secţii : 1. Con
pentru afacerile internaţionale ; 2. Comisia pentru participare la o
nizare ; 3. Programul de luptă contra rasismului ; 4. Comisia de într-
torare a Bisericilor.

3) Educaţie şi reînnoire.

Consiliul Ecumenic al Bisericilor a avut ca secretar general îi 1948—1966 pe Dr. Willem Adolf Visser't Hooft (1900 — f 4 iulie 19 prestigioasă personalitate, care a contribuit mult la buna organizart funcţionare a Consiliului Ecumenic.

Desigur, Consiliul Ecumenic al Bisericilor a activat şi active stăruitor şi continuu pentru realizarea unităţii Bisericilor creştine pe teren practic cît şi pe teren dogmatic. După trei sferturi de secol consfătuiri, discuţii, întruniri şi congrese, se constată însă că ele încă departe de a fi realizat unitatea de credinţă în Iisus Hristos, de fapt rămîne *adevărata unitate de credinţă* pentru ca toate Biseri şi toţi creştinii din lume să mărturisească cu o inimă şi într-un glas ce ne învaţă vechea Biserică universală, Una şi nedespărţită, în >' bolul niceo-constantinopolitan : «Cred în Una, Sfîntă, Sobornicească Apostolească Biserică».

Pînă la realizarea *intercomuniunii «in sacris»,* pentru care e ne sară o *mărturisire comună de credinţă* sub toate aspectele, e bine dialogul bilateral sau multilateral dintre Biserici să continue, fiind tuturor clericilor şi credincioşilor creştini din lume.

BIBLIOGRAFIE

Ch. Boyer, *Le mouvement oecumenique: Ies taits, le dialogue,* Rome, 1? N. Jung, *Bilan de l'oecumenisme contemporain,* Tours, 1971 ; *A History ol the menical Movement,* t. I, 1517—1948, ed. by Ruth Rouse and Ch. Neill, Lonc Philadelphia, ed. 1-a, 1954, 2nd ed. 1967; t. 2, 1948—1968, edited by Harold E. I London, Philadelphia (Pennsylvania), 1970; E. H. Fey, *The Ecumenica! Advar A History oi the Ecumenical Movement,* voi. 2, 1948—1968, London, 1970; Ci J- Willebrands, *Oecumenisme et problemes actuels,* Paris, 1969; M. Thurian-J. K ger, Vers *Vintercommunion,* Paris, 1970; Stephen Neill, *The Chuich and Chrisi*

union, Oxford, London, New-York, Toronto, 1968 ; St. Costanos de Medicis, *Athe-nagoras I-er. L'apport de l'Orthodoxie â l'Oecumenisme,* Lausanne, 1968; Nicos A. Nissiotis, *Die Theologie cler Ostkirche im okumenischen Dialog. Kirche und Weit in orthodoxer Sicht,* Stuttgart, 1968; O. S. Tomkins, *The Roman catholic Church and the Ecumenical Movement, 1910—1948,* în «A history of the Ecumenical Mo-vemcnt», sub direcţia lui R. Rouse and S. Ch. Neill, 2nd ed., London, 1967; W. H. Van de Pol, *La Communion anglicane et l'oecumenisme, d'apres Ies docu-ments oiiiciels,* Paris, 1967; M. Barot, *Le Mouvement Oecumenique,* coli. «Que sais-je ?», Paris, 1967; D. P. Gaines, *The World Council oi Churchcs. A Study oi ils Background and history,* Peterborough, N. H., 1966; P. C. Crow, *The Ecume-nical Movement in Bibliographical Outline,* New York, 1965; M. Villain, *Introduc-tion ă l'Oecumenisme,* Paris, 1964; L. Gouillou, *Un nouvel âge — Oecumenique,* Paris, 1960; Vasile T. Stavridis, 'Iatopîa τ^; oî*oofiEvm^« *Kivyaeoi,* Atena, 1964; W. A. Visser't Hooft, *Oekumenischer Auibruch,* 2 B — de Stuttgart, 1967; Idem, *L'Eglise iace au syncretisme.* Trad. de l'anglais par A. Pery, Geneve, 1964; Idem, *Les exigences de notre vocation commune,* Geneve, 1960; G. Thils, *Histoire doc-Uinale du Mouvement oecumenique,* nouvelle edition, Louvain—Paris, 1962; J. Guit-lon, *Dialogue avec les precurseurs. Journal oecumenique, 1922—1962,* Paris, Bruxelles, 1962; F. Biot, De 7a *polemique au dialogue,* 2 voi., Paris, 1963; Y. M. Congar, *Chretiens en dialogue. Contributions catholiques* d *l'Oecumenisme,* Paris, 1964; V. Congar, *Aspects de l'Oecumenisme,* Bruxelles. *Pensee catholique,* 1962, 126 p.; Idem, *Chretiens desunis. Principe d'un «Oecumenisme» catholique,* (Coli. Unam Sanctam), Paris, 1937; M. Villain, *Introduction ă l'oecumenisme,* 3e ed., Paris, Fournai, 1961 ; Bernard Lambert, *Le probleme oecumenique,* 2 voi., Paris, 1962, ?34 p. ; R. Aubert, *Problemes de l'unite chretienne.* Nouvelle ed., Paris, 1961 ; *i.* Sleuczka, *Ostkirche und Oecumene,* Gottingen, 1962; G. Tavard, *Petite histoire Iu mouvement oecumenique,* Paris, 1961 ; Idem, *Two Certturies of Ecumenism,* ,ondon, 1960; Norman Goodall, *The Ecumenical Movement,* London, Oxford, 1961, !40 p.; M. Zernov, *Orthodox Encounter. The Christian East and the Ecumenical Aovement,* London, 1961; Idem, *The Reintegration oi the Church,* London, 1952? \. Leeming, *The Churches and the Church. A study oi Ecumenism,* London, 1960; *i.* Bellini, *II movimento ecumenico,* Roma, 1960; *What is the World Council of -hurches,* Lausanne, 1960; B. Gavalda, *Le Mouvement oecumenique,* Paris, 1959; aul Conord, *Breve histoire de l'Oecumenisme,* Paris, 1958; M. Villain, *Introdac-on ă l'Oecumenisme,* Tournai—Paris, 1958 ; Thomas Sartory, Die *oekumenische ewegung und die Einheit der Kirche,* Meitingen bei Augsburg, 1955; Ch. Boyer,-*nită christiana* e *Movimento Ecumenico,* Roma, 1955; P. Arminjon, *Le Mouvement ecumenique, Eiforts faits pour realiser- l'union ou Ie rapprochement des Eglises iretiennes,* Paris, 1955; C. Dumont, *Les voies de l'unite chretienne,* Paris, 1954; A. Zander, *Vision and Action. The Problems oi Ecumenism,* London, 1952; Kart dam, *Vers l'unite chretienne au point de vue catholique.* Traduction par Fr. de >urbon Busser, Paris, 1949; St. Zankov, *Die Orthodoxe Kirche des Osten*s *im oku-3nischer Sicht,* Zurich, 1946.

Conferinţe ecumenice

Encyclique de l'Eglise de Constantinople a toutes les Eglises du Monde. Tra-ction francaise et introduction, în «Echos d'Orient», XX (1921), p. 461—464; în îba română, în «Biserica Ortodoxă Română», XLI (1922—1923), p. 712—713, şi hiva Sfîntului Sinod Român, Dosar nr. 153/1920, f. 2—4, 38—48, 55—69; *Foi et nstitution. Ades officiels de Ia Conference mondiale de Lausanne, 3—21 aoăt 1927,* blies sous la direction du Pasteur J. Jezequiel, Paris, 1928, 626 p.; *La Conference Lausanne, Foi et Constitution,* în «Le Christianisme social», sept.-dec, 1937; K. A. Bell, *The Stockholm Conference — 1925. The Oficial Report,* în «Life and)rk». 19—30 aug. 1925, Oxford, 1926, 792 p. ; şi *La. Conference Universelle du tistianisme pratique de Stockholm,* în «Le Christianisme social», oct.-nov. 1925, 849—1182; G. K. Bell, *The Stockholm Conference 1925,* Oxford, 1926; *Second irld Conference on Faith and Or der, Edimburg,* 1937, London, New York, 1938, p. ; *Actes oîiiciels de la Deuxieme Conference universelle, Edimbwg, aoăt 1937,*

is, 1939; Ies *Travaux et les Conclusions de la Conlerence d'Edimburg — Faith Order,* în «Christianisme social», sept.-dec. 1937, p. 260—384; *The Churches*

survey task. The Report oi the Conlerence at Oxford, July 1937, on Church, munity ând State, London, 1937; ies *Eglises en iace de leur tâche. Rapport* dl *Conieience universelle des Eglises ă Oxiord,* Paris, 1938; Vintilă Popescu, *Congi mondial despre Biserică, naţiune şi stat, Oxiord, 12—16 iulie 1937,* Arad, 1937; *cuments concernant le Conseil oecumenique des Eglises,* Amsterdam, 1948 ; *Desol de 1'homme et dessein de Dieu : Travaux preparatoires de da premiere assem\ generale du Conseil Oecumenique des Eglises en 1948,* Paris, 194?; *The World Conlerence on Faith and Order — Lund, 1952,* editată de S. Tomkins, don, 1953; *Evanston. Dokumente. Berichte und Reden aut der Weltkirchenkc renz, in Evanston 1954.* Hrsg. von Focko Liipsen, 3-e Auflage, Witten (Ruhr), Iii *L'Esperance chretienne dans le monde d'aujourd'hui — Evanston 1954,* pj Neuchâtef, 1955; *The Vppsala Report 1968. Oiticial Report oi the iourth AsserA oi the World Council oi Churches — Uppsala, July 4—20, 1968 ; Manuel ă l'ua des Comites de l Assemblee, prepare en vue de la Troisieme Assemblee du* Cor, *Oecumenique des Eglises,* Geneve, 1961 ; *Evanston to New Delhi. Third Assen World Council oi Churches,* New-Delhi, 1954—1961 ; *Nouvelle-Delhi 1961.* Con *Oecumenique des Eglises. Rapport de la troisieme assemblee,* publie sous la rection de W. A. Visser't Hooft, Neuchâtel (Suisse), *Jesus Christ. Lumiere du moi Conseil Oecumenique des Eglises. Troisieme Assemblee, Nouvelle Delhi, K Nairobi, 1975. Briser Ies barrieres. Rapport oiliciel de la cinquiettie Assemblee Conseil Oecumenique des Eglises, Nairobi, 23 novembre — 10 decembre, 1975,* Pa 1976; Roger Mehl, *Uppsal—Nairobi, 1968—1975,* Geneve, 1975; *Orthodox Cori butions to Nairobi. Papers compiled and presented by the Orthodox Task Fa oi the World Council oi Churches,* Geneva, Nils Ehrenstrom and Gunther Gassmd *Coniessions in Dialogue,* Geneva, 1975; Pr. prof. D. Popescu, *Assemblee* Geneij *du C.O.E. de Nairobi. Realisations, appreciations et perspectives,* în «Romani Orthodox Churches News», VI (1976), nr. 2—3, p. 11—28; Pr. conf. D. Popescu] Pr. lect. D. Radu, *Comunitatea conciliară — problemă ecumenică actuală,* în «Stu teologice», XXVIII (1976), nr. 3—6, p. 201—211 ; Pr. D. Soare, *Participarea* dd *gatiei Bisericii Ortodoxe Române la cea de a V-a adunare generală a Consiliu Ticumbnîc al Bisericilor (Nairobi — Kenya, 23 noiembrie — 10 decembrie 1975),* ^Biserica Ortodoxă Română», XCIII (1975), nr. 11—12, p. 1551—1561 • I. Karmi Ortodoxie şi Protestantism ('Op8o8oSîa *ai npoxcatavTiauos) t. I, Atena, 1937; Id(*Biserica ortodoxă şi relaţiile ei cu celelalte Biserici şi cu Consiliul Ecumenic Bisericilor,* în 1. greacă, Atena, 1949; G. Strinopulos, *Die Beziehungen der Ortl doxen Kirche zu den anderen Kirchen,* în col. «Ekklisia», Bd. X, Leipzig, 19' E. Benz, *Die Ostkirche im Lichte der protestantischen Geschichtschreibung von < Reiormation bis zur Gegenwart,* Miinchen, 1952 ; Idem, *Wittenberg und Byzanz u\ Geist und Leben der Ostkirche,* Marburg, 1949, Miinchen, 1971.

In l i m b a r o m ă n ă : Pr. prof. Al. Moraru, *Biserica Angliei şi ecumenisml Legăturile ei cu Biserica Ortodoxă Română,* în «Ortodoxia», XXXVII ('1985), nr. p. 562—634, şi XXXVIII (1986), nr. 1, p. 9—155; *Prelată,* Pr. prof. I. Rămureai p. 551—561 ; Pr. Dumitru Soare, *Participarea unei delegaţii a Bisericii Ortoclo Române la cea de a Vi-a Adunare generală a Consiliului Ecumenic al Biserici, (Vancouver — Canada, 24 iulie — 10 august 1983),* în «Biserica Ortodoxă Român, CI (1983), nr. 7—8, p. 460—491 ; Pr. prof. Nic. V. Dură, *Teologia ortodoxă şi te logiile coniesionale în ecumenismul contemporan,* în «Ortodoxia», XXXVIII (198 nr. 3, p. 61—88 ; Pr. prof. Ion Bria, *Dr. Willem Adoli Visser't Hooit (1900 — f 4 i\ He 1966), Secretar general al Consiliului Ecumenic al Bisericilor (C.E.B.) Intre 19481 1966,* în «Ortodoxia», XXXVIII (1986), nr. 3, p. 154—160; Pr. D. Soare, *Contribui Prea Fericitului Patriarh Iustin la dezvoltarea relaţiilor ecumenice ale Bisericii* CI *todoxe Române,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCVIII (1980), nr. 3—4, p. 405—43 J Episcop Antonie Plămădeală, *Ecumenism şi relaţii externe bisericeşti, 1944*—J97J în «Ortodoxia», XXXII (1980), nr. 1, p. 159—170; Idem, *Biserica Ortodoxă Romăi şi ecumenismul. Rememorări la împlinirea unui stert de veac de la intrarea în* Coj *siliul Ecumenic al Bisericilor,* în «Ortodoxia», XXXVIII (1986), nr. 4, p. 11—2 Pr. prof. D. Popescu, *Contribuţia Bisericii Române la Ecumenism. Relaţiile Ortodi \iei cu Bisericile Protestante,* în «Studii teologice», XXX (1978), nr. 58, p. 526—543; în limba franceză, în «Romanian Orthodox Church News», Bucureşti, VIII (1978 nr. 3, p. 13—34; Pr. prof. Isidor Todoran, *Relaţiile bisericeşti ortodoxe române*

celelalte Biserici în ultimii 50 de ani, în «Ortodoxia», XXVII (1975), nr. 4, p. 560—585; Pr. prof. Corneliu Sîrbu, *Prezenţa activă a Bisericii Ortodoxe Române in cairul ecumenismului, în* «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», LI (19/5), nr. 3—4,). 200—220; Prof. N. Chitescu, *Tematica şi rezultatele convorbirilor ortodoxo-pro~estante după 1961, Importanţa acestor convorbiri pentru ecumenismul actual,* In (Mitropolia Ardealului», XIX (1974), nr. 10—12, p. 558—571 ; Idem, *Mişcarea ecuhenică,* în «Ortodoxia», XIV (1962), nr. 1—2, p. 3—59; Pr. prof. D. Stăniloae, *Reaţiile ecumenice ale Bisericii Ortodoxe Române în ultimul sfert de veac,* în «Ortodoxia», XXV (1973), nr. 2, p. 166—175; Conf. Şt. Alexe, *Aspecte noi ale cumenismului şi contribuţia Bisericii Ortodoxe Române,* în «Ortodoxia», XXV (1973)r r. 3, p. 263—372 ; Pr. prof. Milan Şesan, Pe *drumul ecumenismului în secolul XX,* ii «Mitropolia Ardealului», XVII (1972), nr. 9—10, p. 683—697; Idem, *Ortodoxia i mişcarea ecumenică,* în «Mitropolia Ardealului», VII (1967), nr. 7—8, p. 416—422, i în «Mitropolia Banatului», XII (1967), nr. 9—10, p. 469—475; Pr. prof. Ioan G. Colan, *Relaţiile Bisericii Ortodoxe Române cu organizaţiile ecumenice,* în «Ortodoxia», XX (1968), nr. 2, p. 235—250; Diac. Ion Bria, *Aspecte dogmatice ale unirii isericilor creştine,* teză de doctorat, Bucureşti, 1968; Pr. Zosima Oancea, *Conibuţie la fundamentarea ecumenismului,* în «Studii teologice», XVIII (1965), nr. *3r* . 400—418; Teodor M. Popescu, *Poziţia ortodoxă în ecumenism,* în «Ortodoxia», V (1965), nr. 2, p. 187—215; Pr. prof. I. Rămureanu, *Atitudinea Bisericii Romanoatolice iată de mişcarea ecumenică,* în «Ortodoxia», XIV (1962), nr. 1—2, p. 153—iO; Pr. N. Şerbănescu, *Biserica Ortodoxă Română şi mişcarea ecumenică,* în «Or-doxia», XIV (1962), nr. 1—2, p. 107—152; Vasile G. Ispir, *Cur*s *de îndrumări isionare,* Bucureşti, 1930.

Dialogul Bisericii ortodoxe
cu Bisericile vechi-orientale, cu Biserica romano-catolică, cu Biserica vechilor-catolici, cu Biserica anglicană, cu Biserica luterană, cu Biserica reformată *

Dialogul Ortodoxiei cu Bisericile vechi-orientale sau necalcedoniene

Intre Biserica ortodoxă şi Bisericile vechi-orientale sau necalcedo-ene : *armeană, coptă, abisiniană, siro-iacobită* şi *Biserica creştinilor miţi din Malabar (India),* există o mare apropiere în ceea ce priveşte ?dinţa, cultul, organizaţia şi viaţa creştină în genere. Ele au luat naş-•e după 451, refuzînd să recunoască hotărîrea dogmatică a Sinodului IV-lea ecumenic din 451. Numărul creştinilor necalcedonieni în pre-ît trece de 25 milioane credincioşi. Ele sînt următoarele :

1. *Biserica Coptă din Egipt,* care numără peste 5 milioane credin-
şi, grupaţi în 23 de eparhii (20 în Egipt, 2 în Sudan şi una la Ierusa-
i), 500 de parohii şi 1000 de preoţi. Reşedinţa Bisericii copte este la
iro şi are rang de patriarhie. De Biserica coptă din Egipt a depins
ierica etiopiana pînâ în septembrie 1959, cînd aceasta

a obţinut auto-
alia.

2. *Biserica etiopiana.* După 641, Biserica Etiopiei a intrat sub ju-
iicţia Bisericii copte din Egipt, sub care a rămas pînă la 1 septem-
e 1959, cînd a dobîndit autocefalia şi rangul de patriarhie indepen-
ită. In prezent Biserica etiopiana are peste 15 milioane credincioşi,
eparhii (13 în Etiopia şi 2 în străinătate), 14 episcopi. Biserica etio-
nă are un episcop la Ierusalim, iar în biserica Sfîntului Mormînt,

---

Capitol redactat de Pr. prof. Ioan Rămureanu.

un paraclis cu hramul «Sfîntului Longhin». Din 1950, s-a înfiinţat Facultate de teologie la Addis-Abeba. Mai are două Seminarii teologice unul la Addis-Abeba şi altul la Harrar.

3. *Biserica siro-iacobită.* Se numeşte «iacobită» după numele org
nizatorului ei, Iacob Baradai, «Cerşetorul», sau «Ţanţalos» (543 -
f 30 iulie 570), un mare misionar al creştinilor siro-iacobiţi. Prin pa<
de la San Remo (Italia) din 19—26 aprilie 1920, Siria a trecut sub pro
tectoratul Republicii Franceze pînă în 20 noiembrie 1943, cînd Siria
Libanul au obţinut independenţa.

Biserica siro-iacobită are în prezent 160.060 de credincioşi (55.00 in Siria, 35.000 în Turcia, 20.000 în Irak, Liban şi Iordania, şi 50.000 Armenia), organizaţi în 11 eparhii : 4 în Siria, 2 în Turcia, 2 în Irak una în Liban, una în Ierusalim şi una în America de Nord.

4. *Biserica creştinilor tomiţi din Mălabar (India).* Această Biseric
se mai numeşte *Biserica ortodoxă siriană a Malăbarului* sau *Biserica or
todoxă siriană a Răsăritului,* sau *Biserica din Kerala.* Ea a depins di
punct de vedere jurisdicţional, pînă în 1934, de Biserica siro-iacobită
Antiohiei, iar din 1934 a devenit autocefală, avînd în frunte un *catolico,*

în prezent are peste 2.000.000 de credincioşi, 15 episcopi, peste 120' de parohii, 800 preoţi, — în India de Sud, insula Ceylon (Sri Lanka) în Malaezia —, 6 mînăstiri şi un Seminar teologic.

5. *Biserica armeană.* După cum se ştie, Biserica armeană, în sino
dele de la Valarşapat (491) şi Dovin (506 şi 554), a respins hotărîrea Si
nodului din Calcedon din 451. De-a lungul istoriei, Biserica armean
a încercat în mai multe rînduri să se unească cu Biserica ortodoxă. Bi
serica armeană, numită şi *Biserica armeană gregoriană,* are în prezen
peste 5.000.000 de credincioşi, grupaţi în două catolicosate : *Ecimiadzin*
în Republica Armenia, şi catolicosatul din *Cilicia şi Liban,* cu reşedinţ.
la Sis (Turcia). Din punct de vedere jurisdicţional, cele două catolicosafr
sînt independente, dar stau în comuniune bisericească.

Catolicosatul de Ecimiadzin are sub jurisdicţia sa peste 4.000.00 de credincioşi, majoritatea în Republica Armenia şi restul în diferiţi ţari din Europa şî America. El are *trei patriarhale,* unul la Constanţi nopol, altul la Ierusalim şi altul în America.

Catolicosatul din Cilicia şi Liban are sub jurisdicţia sa peste 500.00 de credincioşi.

O Biserică separată de Ortodoxie după Sinodul III ecumenic de 1 Efes din 431 este *Biserica nestoriană* sau *asiriană.* Ea numără în pre zent 200.000 de credincioşi, răspîndiţi în Irak, Iran (Persia), India ş America. întrucît ea s-a separat de Ortodoxie înainte de Sinodul I" ecumenic de la Calcedon, din 451, nu se numeşte necalcedoniană.

De-a lungul secolelor s-au încercat unele apropieri între Ortodoxii şi Bisericile vechi-orientale, dar ele n-au dus la unirea dorită cu Bi serica ortodoxă.

Conferinţa I-a panortodoxă de la Rhodos, dintre 24 septembrie Ş 1 octombrie 1961, a hotărît «cultivarea relaţiilor prieteneşti pentr restabilirea unităţii cu ele». Această hotărâre şi-a însuşit-o şi conferinţi a IlI-a de la Rhodos, din 1—15 noiembrie 1964. De asemenea, condu

cătorii Bisericilor vechi-orientale, întruniţi la Addis-Abeba în 1965, au hotărât să se stabilească relaţii mai strînse cu Bisericile ortodoxe. Aceste :-elaţii prieteneşti s-au concretizat prin schimburi de vizite între înalţii erarhi, prin contacte teologice, prin conlucrarea la adunările ecumenice se teren dogmatic şi practic, prin vizitele reciproce de profesori şi studenţi.

Pentru o mai bună cunoaştere a diferenţelor dogmatice dintre cele iouă Biserici s-a organizat apoi o conferinţă neoficială la *Aarhus* (Da-iemarca), între 11—15 august 1964, în colaborare cu gruparea pentru *Credinţă şi Organizare* a Consiliului Ecumenic al Bisericilor. La aceasta iu participat teologii Bisericilor ortodoxe şi ai Bisericilor vechi-orien-ale, iar aceştia au ajuns la concluzia că între cele două familii de Bi-erici, în *problema hristologică,* sînt deosebiri mai degrabă *de termeni, 'ecît de doctrină.* Este deci posibilă găsirea unei formule de credinţă are să satisfacă cele două Biserici, întrucât ambele Biserici mărturisesc a Iisus Hristos a fost *Dumnezeu adevărat şi Om adevărat.*

O nouă întrunire neoficială între opt teologi ortodocşi, aparţinînd iferitelor Biserici ortodoxe, şi şapte teologi necalcedonieni, aparţinînd isericilor vechi-orientale, a avut loc între 25—29 iulie 1967 la Bristol, i Anglia, în care s-a discutat : *Raportul celor două voinţe în Hristos.* onsultaţia a ajuns la concluzia că Biserica Ortodoxă şi Bisericile vechi-•ientale învaţă de comun acord că în Iisus Hristos se află două voinţe, ia dumnezeiască şi alta omenească.

A IV-a conferinţă interortodoxă de la Chambesy — Geneva, din *—16* iunie 1968, a hotărît să se instituie o Comisie interortodoxă pen-J dialogul cu Bisericile vechi-orientale.

A treia sesiune de convorbiri neoficiale între ortodocşi şi vechi-ientali a avut loc între 16 şi 21 august 1970 în mînăstirea «Le Ce-cle» din Geneva. La această întâlnire s-a discutat tema : *Deosebirea %tre «oros» şi canon şi însemnătatea ei pentru primirea Sinodului din Icedon,* precum şi alte referate cu privire la deosebirile dintre or-iocşi şi necalcedonieni.

Declaraţia finală, adresată tuturor Bisericilor din cele două familii, arinde trei părţi şi anume :

1) *Reafirmarea înţelegerii hristologice* de la Aarhus (1964) şi Bris-(1967), care are ca temei existenţa unei *hristologii comune,* cu toate se foloseşte o terminologie deosebită pentru lămurirea acestei învă-*J.ri.* De ambele părţi se mărturiseşte că Iisus Hristos, care este *de-o '<ţă* cu Tatăl, după dumnezeire, este *consubstanţial* cu noi după uma-îte, prin întrupare ; iar cele două firi sînt unite într-o singură ipostasă logosului dumnezeiesc în chip neamestecat şi neschimbat, neîmpărţit îedespărţit ; voinţa sau lucrarea omenească a lui Hristos, la întrupare, sînt nici absorbite, nici anulate de voinţa şi lucrarea Sa dumne-iscă, nici nu se opun una alteia, ci sînt unite împreună, într-un acord îvîrşit, fără împărţire şi fără amestecare.

2) *Unele deosebiri* referitoare la formularea şi sensul Tradiţiei le
gate de următoarele probleme :

a) Sensul şi locul Sinoadelor în viaţa Bisericii. Se ştie că Bisericile
vechi-orientale acceptă numai primele trei Sinoade ecumenice : Sino
dul I ecumenic de la Niceea din 325 ; Sinodul II ecumenic, de la Con-
stantinopol din 381 ; şi Sinodul III ecumenic de la Efes din 431, în
timp ce Biserica ortodoxă admite şapte Sinoade ecumenice, adică, pe
Ungă cele trei, Sinodul IV ecumenic de la Calcedon din 451 ; Sinodul V
ecumenic de la Constantinopol din 553 ; Sinodul VI ecumenic de la Con-
stantinopol din 680—681 ; şi Sinodul VII ecumenic de la Niceea din 787.

b) *Anatematizări şi proclamări ca Sfinţi ale unor dascăli* veneraţi în
Biserica ortodoxă, dar anatematizaţi de Bisericile vechi-orientale şi in
vers, cum e cazul cu papa Leon I cel Mare (440—461), patriarhul Dioscor
al Alexandriei (444—451) şi patriarhul Sever al Antiohiei (512—518 ;
-f 538).

c) *Chestiuni juridice în relaţie cu manifestarea unităţii Bisericii la
nivel local, regional şi mondial.* Jurisdicţia nu trebuie privită numai ca
o problemă pur administrativă, ci în unele aspecte ea se referă la sub
stanţa însăşi a eclesiologiei.

3) *Spre o nouă «formulă de împăcarea.* Delegaţii celor două familii
de Biserici au cerut să se numească o comisie mixtă spre a examina
punctele dogmatice care au despărţit Bisericile în trecut şi să se redac
teze o *formulă de înţelegere* pe baza căreia ele să poată să se unească
într-o *Euharistie comună.* O asemenea formulă de reconciliere ar putea
folosi formula Sfîntului Chirii al Alexandriei : [ua cpoat? xou SeoS-Ao^oo
osaapx&jisvT) = O *singură fire întrupată a lui Dumnezeu-Cuvîntul* şi
expresiile folosite în formula de împăcare din 12 aprilie 433 dintre
Sfîntul Chirii al Alexandriei şi episcopul Ioan al Antiohiei (vezi : în
«Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1970), nr. 7—8, p. 683—687).

A patra consultaţie neoficială dintre teologii ortodocşi şi vechi-orientali a avut loc la Addis-Abeba, între 15—23 ianuarie 1971, cu privire la *ridicarea reciprocă a anatemelor* date de fiecare dintre cele două familii de Biserici. Dar ea nu se va putea realiza, — au afirmat pe bună dreptate participanţii la acest colocviu —, decît numai după ce se va adopta o *definiţie hristologică comună* de către cele două părţi, pentru a se ajunge mai întîi la *unitatea credinţei* între ele. Pînă atunci este de dorit ca fiecare dintre diferitele Biserici locale ortodoxe şi

necalcedoni-ene să procedeze la lăsarea în desuetudine a acelor ana[4]"-'"!--.

în privinţa celor patru Sinoade ecumenice care au urmat primelor trei recunoscute de Bisericile vechi-orientale, teologi' necalcedonieni s-au exprimat că aceste Biserici sînt dispuse să *recunoască definiţiile dogmatice* ale acestor Sinoade, dar nu pe baza respectivelor Sinoade ecumenice, ci pentru faptul că conţinutul lor dogmatic se află implicit cuprins în hotărîrile dogmatice ale primelor trei Sinoade ecumenice («Biserica Ortodoxă Română», LXXXIX (1971), nr. 9—10, p. 982—988).

Comisia interortodoxă pentru dialogul cu Bisericile vechi-orientale, instituită de Bisericile ortodoxe surori, potrivt hotărîrii luate de a 4-a conferinţă panortodoxă de la Chambesy-Geneva din 15 iunie 1968,

s-a întrunit în prima ei sesiune la Addis-Abeba, între 18—28 august 1971, pentru pregătirea în detaliu a dialogului teologic dintre Ortodoxie şi Bisericile vechi-orientale.

Comisia interortodoxâ a constatat că poziţiile comune ale concordanţei dintre cele două familii de Biserici sînt multe şi anume : în învăţătura despre tradiţie, despre cult, viaţa spirituală, succesiunea apostolică, Sfintele Taine, evlavie, a doua venire a lui Hristos, viaţa monahală, cinstirea Sfinţilor, a moaştelor şi icoanelor şi păstrarea multor obiceiuri şi datini vechi. Toate acestea constituie o moştenire comună şi un tezaur creştin preţios care poate facilita unirea celor două familii de Biserici.

Sfîntul Ioan Damaschin (f 749) spune despre creştinii care aparţin vechilor Biserici orientale că «numai din pretextul Sinodului din Cal-;edon (451) s-au rupt de Biserică, dar în toate celelalte privinţe sînt irtodocşi» *(Despre erezii,* 83, P. G., XCIV, col. 741).

Conferinţa afirmă că unirea ce se va realiza pe etape între Biseri-ile ortodoxe şi Bisericile vechi-orientale nu va atinge drepturile ju-isdicţionale ale Bisericilor locale existente, deoarece prin aceasfa nu se rmăreşte cîtuşi de puţin *absorbirea unora de către altele dintre Bise-Idle existente în aceeaşi regiune* («Biserica Ortodoxă Română», XXXIX (1971), nr. 9—10, p. 989—991).

A doua întrunire a Comisiei teologice interortodoxe s-a desfăşurat tre 9—13 ianuarie 1975 la Addis-Abeba. Comisiunea interortodoxâ întru pregătirea dialogului teologic cu Bisericile vechi-orientale s-a trunit între 7—11 februarie 1979 la Chambesy-Geneva, sub preşedin-! mitropolitului Hrisostom al Mirelor, şi a decis să se propună Biseri-or vechi-orientale începerea *dialogului teologic oficial* («Service de esse et d'Information», 1979, no. 35, fevrier, p. 2).

Dialogul teologic oficial între Bisericile ortodoxe şi Bisericile vechi-entale s-a ţinut între 10—15 decembrie 1985 la Chambesy-Geneva, de s-a întrunit Comisia mixtă a celor două familii de Biserici. S-a ut de acord ca la a doua sesiune a dialogului oficial care va avea loc 1987 să se discute tema generală : *Spre o hristologie comună,* studia-în următoarele patru subteme : 1. Probleme de terminologie ; 2. For-lări sinodale în hristologie ; 3. Factori istorici ; 4. Interpretarea dog-hristologice astăzi. Dialogul oficial între cele două Biserici continuă.

2. **Dialogul Bisericii ortodoxe cu Biserica romano-catolică**

Se ştie că Biserica ortodoxă a Răsăritului a format împreună cu
rica romano-catolică, pînâ la regretabila schismă din 16 iulie 1054,
igură Biserică universală.

După schisma din 1054 s-au făcut diferite încercări de unire între două Biserici, îndeosebi în conciliul unionist de la Lyon, din 1274, în conciliul unionist de la Ferrara-Florenţa, din 1438—1439, fără
[1] poată ajunge la reconcilierea şi unirea lor. Această situaţie de în-

cordare şi neîncredere s-a menţinut între cele două Biserici pînă du] primul război mondial (1914—1918). De la această dată, cercurile Val canului, în frunte cu papa, şi-au schimbat întrucîtva orientarea faţă < Biserica ortodoxă, adoptînd o atitudine mai moderată şi uneori chii binevoitoare.

Problema relaţiilor de înţelegere şi colaborare între Biserica ort doxă şi Biserica romano-catolică s-a pus, după cel de-al doilea răzt mondial (1939—1945), în conferinţele panortodoxe de la Rhodos. Prir Conferinţă panortodoxă de la Rhodos, întrunită între 24 septembrie 1 octombrie 1961, luînd în consideraţie relaţiile actuale ale Biseric ortodoxe cu Biserica romano-catolică a hotărît în decizia finală «cult varea de raporturi în spiritul dragostei lui Hristos» cu Biserica rom; no-catolică.

In timpul lucrărilor primei sesiuni a Conciliului II Vatican, cai s-au desfăşurat între 11 octombrie şi 7 decembrie 1962, sub papa Ioa al XXIII-lea (1958—1963), în repetate ocazii episcopii romano-catolii şi-au manifestat simţămintele de prietenie şi preţuire faţă de Biserici^ ortodoxe. S-a sperat ca atmosfera aceasta să continue şi la sesiunea doua a Conciliului II Vatican, care a durat de la 29 septembrie pînă 4 decembrie 1963, sub preşedinţia papei Paul VI.

De aceea, a doua Conferinţă panortodoxă de la Rhodos, care a avu Joc între 26—29 septembrie 1963, ţinînd seama de faptul că în prim] sesiune a Conciliului II Vatican s-a manifestat cu tărie dorinţa majori] taţii episcopatului catolic de *a respinge puterea absolută a primatuh papal, prin autoritatea colegiului episcopal,* a hotărît în principiu *ini\ ţierea unui dialog teologic pe picior de egalitate între Biserica ortodoxl şi Biserica romano-catolică.*

Speranţele ameliorării relaţiilor Bisericii ortodoxe cu Biserica ro mano-catolică au crescut mai ales după întîlnirea de la Ierusalim, în tre 4—6 ianuarie 1964, dintre patriarhul ecumenic Atenagora şi pap; Paul VI.

Insă, în timpul dezbaterilor sesiunii a treia a Conciliului II Vatican dintre 14 septembrie—21 noiembrie 1964, şi a sesiunii a patra, dintra 14 septembrie — 8 decembrie 1965, s-a observat că papa Paul al Vl-lea a *subordonat colegialitatea episcopală autorităţii primatului papal.* Aceasta a fost proclamată de papa Paul VI mai întîi prin enciclica *Ec-clesiam suam,* promulgată la 6 august 1964, apoi prin hotărîrea Conci liului II Vatican din 25 noiembrie 1964, prin care *s-a accentuat prima tul şi infailibilitatea papală, papa subordonîndu-şi chiar şi colegiul epis copal,* ceea ce nu se întîmplase la Conciliul I Vatican din 1870.

I

Colegiul sau corpul episcopal» — se subliniază în hotărîrea aceeaj — *«nu are autoritate decît numai împreună cu pontiful roman, succe-\ sorul lui Petru, iar puterea primatului acestuia rămîne întreagă asupra] tuturor, fie păstori, fie credincioşi».*

Că cercurile Vaticanului, în frunte cu papa Paul VI, nu au înţeles ecumenismul şi unirea Bisericilor *decît ca o*

subordonare a acestora autorităţii supreme a pontifului roman, o arată lămurit *Decretum de Oe-cumenismo* (Decretul despre Ecumenism) şi *Decretum de Eclesiis Ori-*

entalibus Catholicis (Decretul despre Bisericile orientale catolice) — e vorba de Bisericile unite cu Roma —, ambele promulgate la 21 octombrie 1964, în care *uniatismul* este dat ca model pentru situaţia pe care ar avea-o Bisericile ortodoxe în eventuala lor «unire ecumenică» cu Catolicismul.

Ţinînd seama de toate acestea, Conferinţa a treia panortodoxă de la Khodos, întrunită între 1—14 noiembrie 1964, a revenit asupra începerii imediate a dialogului teologic dintre Biserica ortodoxă şi Biserica romano-catolică, scoţînd în relief că *pentru un început rodnic al unui dialog teologic real este necesară pregătirea trebuitoare şi crearea de condiţii corespunzătoare.*

O ameliorare a raporturilor dintre Biserica ortodoxă şi Biserica romano-catolică s-a realizat întrucîtva prin *declaraţia comună de ridicare a anatemelor din 16—20 iulie 1054,* în urma înţelegerii dintre patriarhul Athenagora I al Constantinopolului (1949—1972) şi papa Paul VI (1963—1978), care a fost citită concomitent, la închiderea Conciliului II Vatican, în ziua de 7 decembrie 1965, în catedrala «Sfîntul Petru» din Roma şi în catedrala «Sfîntul Gheorghe» a Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol.

Cei doi înalţi ierarhi au subliniat în această declaraţie «că sînt conştienţi că acest act de justiţie şi de iertare reciprocă nu poate fi de ajuns să pună capăt diferenţelor vechi sau recente, care subzistă între Biserica romano-catolică şi Biserica ortodoxă, şi care vor fi depăşite prin lucrarea Sfîntului Duh, graţie curăţiei inimilor, regretului nedreptăţilor istorice, precum şi printr-o voinţă activă de a ajunge la o înţelegere şi expresie comună a credinţei şi cerinţelor ei».

Poziţia Bisericii ortodoxe faţă de Biserica romano-catolică a fost 2Ît se poate de clar lămurită în ş,edinţa solemnă comună din 19 octom-Drie 1967 a Sfîntului Sinod român şi a Sfîntului Sinod al Patriarhiei Scumenice, în frunte cu patriarhul Atenagora, atunci în vizită în Româ-na, cînd s-a dat o declaraţie comună în care se subliniază că *Biserica omano-catolică trebuie să treacă la o atitudine cu adevărat ecumenică i să înceteze a se considera centru al năzuinţelor ecumenice contempo-ane...*

«Ca să poată începe tratative de unire cu Biserica ortodoxă, Bise-
:ca romano-catolică trebuie să anuleze constituţia *De Ecclesia* şi enci-
ica *Ecclesiam Suam,* în care papa Paul VI a fixat condiţiile dialogului,
să se retragă decretul *De Oecumenismo* şi *Decretul asupra Bisericii-*
r orientale catolice, în care dialogul cu celelalte Biserici este conside-
t ca un mijloc de lămurire a «fraţilor despărţiţi» asupra adevărurilor
; credinţă ale Bisericii romano-catolice... Cînd noul organ creat de Bi-
rica romano-catolică, *Sinodul episcopilor,* va trece *din stadiul de or-*
n consultativ în cel de organ deliberativ, şi împreună cu papa va de-
ni *organul conducător,* acesta va putea anula stările inaccesibile crea-
pînă în prezent şi va putea fixa noi condiţii acceptabile pentru un di-
ig teologic, reriunţînd la uniatism ca mijloc de unire cu ortodocşii şi
ntorcînd ortodocşilor, acolo unde este cazul, oile răpite. Pînă atunci...

isiderăm posibil un *dialog al slujirii,* un dialog *ecumenic»* (Biserica :odoxă Română», LXXXV (1967), nr. 9—10, p. 894 —895).

Totuşi, din dorinţa de a se cultiva raporturi frăţeşti în spiritul gostei lui Hristos, patriarhul Atenagora a dispus în Conferinţa Cor panortodoxe de la Chambesy-Geneva, din 20—28 august 1968, să ! numească o comisie ortodoxă pentru a începe dialogul cu Biserica] mano-catolică.

întrucît papa Paul VI, prin declaraţia *Mysterium Ecclesiae,* dir
iulie 1973, a reactualizat vechile pretenţii romano-catolice după
papa deţine autoritatea supremă jurisdicţională în întreaga Biserici
că unitatea credinţei se va realiza numai prin întoarcerea tuturor
catolicilor ortodocşi şi protestanţi în sînul Bisericii catolice, Patriai[1]
ecumenic Dimitrios I a făcut în ziua de 30 noiembrie 1973 o declars
în timpul vizitei unei delegaţii romano-catolice, condusă *de,* cardin^
J. Willebrands, preşedintele Secretariatului Vaticanului pentru units
creştinilor, în care a combătut pretenţiile papale, subliniind că ^
Roviei nu este altceva decît o Biserică locală, ca toate celelalte, şi unica Biserică, Biserica prin excelenţă («Ortodoxia», XXII (1974), nr —3, p. 157—163). Pentru începerea dialogului teologic cu Biserica mano-catolicâ, Patriarhul ecumenic Dimitrios I a creat o Comisie par todoxă în ianuarie 1976.

Relaţiile frăţeşti dintre Bisericile ortodoxe şi Biserica romano-tolică continuă prin scrisorile irenice şi prin diferite vizite ale uil ierarhi ai celor două Biserici. La 14 decembrie 1975 s-a creat simultj în Capela Sixtină din Roma şi în biserica «Sfîntul Gheorghe» din nar, cîte o Comisie teologică tehnică, una din partea Bisericii romar catolice şi alta din partea Bisericii ortodoxe, pentru pregătirea dialog lui teologic dintre cele două Biserici. Relaţiile frăţeşti dintre cele do| mari Biserici creştine continuă să se dezvolte satisfăcător. Comisia te logică tehnică interortodoxă s-a întrunit în prima ei sesiune la Chai] besy-Geneva, între 21—25 iunie 1977, apoi în a doua sesiune, între —18 noiembrie 1977. Comisia catolică, numită de papa Paul al VI-lj la 15 martie 1976, şi-a ţinut prima reuniune plenară între 11—14 octor brie 1976 la Roma. S-a hotărît, de către ambele comisii, înfiinţar^ unui Grup mixt de coordonare.

Intre 27 martie—1 aprilie 1978 s-a întrunit la Roma prima sesiur a grupului mixt de coordonare, desemnat de cele două comisii tehnid teologice, ortodoxă şi romano-catolică, pentru a discuta întocmirea umj plan comun pentru începerea dialogului teologic între cele două ^ rici («Biserica Ortodoxă Română», XCVI (1978), nr. 7—8, p. 7101 «Episkepsis», 10 (1979), no. 203, 1 fevr., p. 2—4).

între 25—27 iunie 1978 s-a întrunit la Chambesy-Geneva a treij reuniune a Comisiei tehnice interortodoxe pentru pregătirea dialoguli teologic cu Biserica romano-catolică («R.O.C. News», VIII (1978), nr[1] 2. p. 67).

La 6 august 1978, papa Paul al Vl-lea a încetat din viaţă. Succese rul său, papa Ioan Paul I (3 sept.—29 sept. 1978) a păstorit foarte puj ţin, numai 27 de zile, îneît n-a avut timpul necesar să se ocupe de di-J aîogul

teologic cu Biserica ortodoxă.

După moartea neaşteptată a papei loan Paul I, conclavul cardinalilor, în număr de 111, a ales Papă, în ziua de 16 octombrie 1978, pe. Arhiepiscopul polon al Krakoviei, Karol Wojtyla, care a primit numele de loan Paul II, fiind întronizat solemn la 22 octombrie 1978.

Alegerea Papei loan Paul al II-lea a bucurat nespus de mult pe credincioşii polonezi, în majoritate romano-catolici, fiind primul papă de origine poloneză, care păstoreşte pe vechiul şi venerabilul Scaun al Romei. Noul Papă cunoaşte foarte bine Biserica ortodoxă şi problemele ei, avînd în vedere că în Polonia se află un important număr de credincioşi ortodocşi, peste un milion, iar faptul că a păstorit înainte de a fi ales Papă, ca Arhiepiscop romano-catolic de Krakovia, în Polonia, i-a înlesnit posibilitatea cunoaşterii Bisericii ortodoxe.

Intre primele preocupări ale Papei loan Paul al II-lea a fost să facă o vizită oficială Patriarhiei Ecumenice. Astfel, la un an după instalarea sa pe Scaunul Romei a făcut o vizită oficială la Ankara şi la Constan-tinopol, între 28—30 noiembrie 1979. Declaraţiile sale referitoare la dialogul teologic ortodoxo-romano-catolic, făcute în ziua de 30 noiembrie 1979, în catedrala «Sfîntul Gheorghe» a Patriarhiei Ecumenice, la sfîr-şitul Sfintei Liturghii oficiate "de un sobor în frunte cu Patriarhul ecumenic Dimitrios I, cu prilejul sărbătoririi Sfîntului Apostol Andrei, sînt dintre cele mai interesante.

Iată unele dintre declaraţiile Papei loan Paul al II-lea : «Vizita aceasta, la primul Scaun al Bisericii ortodoxe, arată clar voinţa întregii Biserici catolice de a merge înainte pe drumul către unitatea tuturor şi, de asemenea, convingerea sa că restabilirea deplinei comuniuni cu Biserica ortodoxă este o etapă fundamentală a progresului decisiv al întregii mişcări ecumenice. Pe plan concret, vizita de azi irată, de asemenea, *importanţa dialogului teologic, care începe azi cu biserica ortodoxă.* Cu realism şi înţelepciune, potrivit dorinţei Scaunu-ui apostolic al Romei şi, de asemenea, dorinţelor Conferinţelor panor-odoxe, s-a hotărît reînnoirea relaţiilor şi contactelor dintre Biserica omano-catolică şi Biserica ortodoxă, care să promoveze apropierea şi rearea atmosferei necesare unui rodnic dialog teologic. Trebuie să re-îcem contextul înainte de a reface împreună textele. Această perioa-ă a fost pe drept cuvînt numită *dialogul dragostei.* Acest dialog a per-lis luarea la cunoştinţă a profundei comuniuni care ne uneşte deja şi ce să ne putem servi şi trata ca *Biserici surori».*

La rîndul său, Sanctitatea Sa Patriarhul ecumenic Dimitrios I a âtat, între altele, în discursul sau, că : «Noi intrăm într-o fază nouă co-fraternităţii noastre, o fază serioasă şi importantă, al cărei rezultat influenţa întregul nostru mers spre scopul vizat, adică *unitatea».*

«Moi intrăm în faza dialogului teologic oficial între cele două Bi~ -ici — romano-catolică şi ortodoxă după ce am pregătit terenul prin tlogul dragostei, prin eforturi reciproce,' dar şi prin manifestări şi e ecleziastice».

Patriarhul ecumenic a anunţat apoi că cele două Biserici **au desem-**: oficial două comisii teologice, care, sub forma unei *Comisii teolo-*

gice mixte şi pe baza unei ordini de zi pregătită şi aprobată de două Biserici pentru o primă fază, să înceapă dialogul teologic.

In Declaraţia comună, dată în ziua de *30 noiembrie 1979,* la si tul viziiei Papei Ioan Paul al II-lea la Patriarhia din Constantin* cu privire la dialogul teologic se precizează următoarele : *«Acest di teologic are ca scop >nu numai \progresul pentru restabilirea deplinei muniuni între Bisericile-surori catolică şi ortodoxă, ci şi contribuţii dialogurile multiple care se vor desfăşura în lumea creştină în caut unităţii sale.* Dialogul dragostei (Ioan 13, 34), înrădăcinat într-o ere cioşie desăvîrşită faţă de unicul Domn Iisus Hristos şi faţă de vc Sa, faţă de Biserica Sa (Ioan 17, 21), a deschis calea unei mai bunel ţelegeri a poziţiilor teologice reciproce şi, de aici, a noilor elanuri] lucrării teologice şi a unei noi atitudini faţă de trecutul comun al ricilor noastre... Dorim ca progresele în unitate să deschidă noi pos lităţi de dialog şi de colaborare cu credincioşii altor religii şi cu oamenii de bunăvoinţă, pentru ca dragostea şi fraternitatea, să îndej| teze ura şi protivnicia dintre oameni. Noi sperăm să contribuim as la statornicirea unei adevărate păci în lume...» (L'Osservatore R^ nr. 49 (1954), din 4 decembrie 1979; «Ortodoxia», XXXII (1980), nr p. 402—405 ; «Biserica Ortodoxă Română», XCVIII (1980), nr. 1—2] 64—66).

Comisia mixtă ortodoxo-catolică pentru dialogul teologic **ofiJ** este compusă dintr-un grup de membri romano-catolici, în număr de şi un număr de membri ortodocşi, care reprezintă toate Bisericile or doxe autocefale.

Partea romano-catolică din Comisia mixtă are în fruntea ei pe cj dinalul Jean Willebrands, Arhiepiscop de Utrecht (Olanda) şi preşed tele Secretariatului pentru unitatea creştinilor, ajutat de Monsegnioj Pierre Duprey, în calitate de co-secretar al comisiei.

Patriarhia Română este reprezentată în Comisia mixtă ortodoj romano-catolică de către I.P.S. Mitropolit Nicolae Corneanu al Bar tului şi Pr. prof. Ştefan Alexe.

Comisia mixtă ortodoxo-romano-catolică pentru dialogul teolog oficial s-a întrunit între 29 mai—4 iunie 1980, în prima ei sesiune, insula Rhodos, sub preşedinţia Arhiepiscopului Australiei, Steliar Harkianakis, din partea Bisericii ortodoxe, şi a Cardinalului Jean W| kbrands, Arhiepiscop de Utrecht (Olanda), din partea romano-catolk discutînd asupra deosebirilor dogmatice, cultice şi canonice dintre ce două Biserici. Prima temă tratată poartă titlul : *Taina Bisericii şi a Sfi] tei Euharistii în lumina Sfintei 'Scripturi.*

Comisia mixtă a fost de acord să continue discuţiile teologice, spre a se ajunge la înţelegerea şi unirea atît de dorită de ambele Bisj rici —, în luna mai 1981, la Regensburg, în Germania, la invitaţia Epij copului romano-catolic Dr. Rudolph Graber de Regensburg, preşedir tele grupului de lucru permanent al Conferinţei Episcopale germar pentru relaţiile cu Bisericile ortodoxe («S.O.P.», 1980, nr. 47, aprilie! şi «Biserica Ortodoxă Română», XCVIII (1980), nr. 5—6, p. 265, şi ni 7—8, p. 711).

Comisia mixtă ortodoxo-romano-catolică s-a întrunit apoi, în a uoua sesiune, la Miinchen — Germania, între 30 iunie—6 iulie 1980, discutînd tema : *Taina Bisericii şi Euharistiei în lumina misterului Sfintei Treimi.*

A treia sesiune a Comisiei mixte ortodoxo-romano-catolică a avut loc în insula Creta, 1984, unde s-a discutat asupra primelor trei Taine : *Botezul, Mirungerea* şi *Sfinta Euharistie.*

Intre 3—8 iunie 1985, s-a întrunit în oraşul Opole din Polonia Comitetul de coordonare din cadrul Comisiei mixte a dialogului teologic dintre Biserica ortodoxă şi Biserica romano-catolică.

A patra sesiune a Comisiei mixte ortodoxo-romano-catolică a avut loc între 28 mai—7 iunie 1986 la Bari, în sudul Italiei. N-au trimis delegaţi la această sesiune : Patriarhia Ierusalimului, Biserica ortodoxă rusă, Biserica ortodoxă gruzină (georgiană) şi Biserica ortodoxă greacă. Alte două, Biserica Serbiei şi Biserica Ciprului, s-au retras în timpul lucrărilor.

S-au discutat următoarele teme : 1. *Credinţa, Tainele şi unitatea Bisericii;* 2. *Taina Preoţiei în structura sacramentală, a Bisericii şi, în special, importanţa succesiunii apostolice pentru sfinţirea şi unitatea poporului lui Dumnezeu.*

Nu s-a putut realiza un acord între cele două părţi.

Discuţiile au continuat totuşi, tot la Bari, între *9*—16 iunie 1987. Au participat toate Bisericile ortodoxe, în afară de Biserica rusă şi Biserica gruzină (georgiană), din «motive obiective», dar au comunicat :ă vor accepta hotărîrile ce se vor lua.

Nu s-a putut semna un document de acord, ci un *document de iialog,* hotărîndu-se o întîlnire următoare, programată pentru zilele de [9—27 iunie 1988, la mînăstirea Valamo, din Finlanda, unde s-a abordat ema : *Preoţia în credinţa şi viaţa celor două Biserici,* după care urma a se ia în discuţie tema *primatului papal şi a infailibilităţii,* două din-re problemele cele mai dificile pentru realizarea intercomuniunii dintre biserica ortodoxă şi Biserica romano-catolică. . -

Din anul 1967, Biserica romano-catolică şi Biserica anglicană au început, de asemenea, un dialog teologic. Astfel, din iniţiativa papei 'aul al Vl-lea şi a Arhiepiscopului de Canterbury, Michael Ramsey, o bmisie mixtă catolică-anglicană a examinat punctele de credinţă care ?parâ cele două Biserici, îndeosebi cele referitoare la Sfînta Euharistie, reoţie, hirotonie şi autoritate. în martie 1982 a fost dat publicităţii ra~-jrtul final care punea în evidenţă aspectele cele mai dificile care se-iră cele două Biserici, ca : primatul papal şi infailibilitatea papală.

în vederea colaborării şi apropierii între cele două Biserici, la sfîr-iul lunii mai 1982, Papa Ioan Paul al II-lea a făcut o vizită oficială sericii anglicane, — prima de la separarea lor din secolul al XVI-lea , şi Arhiepiscopului de Canterbury, Robert Runcie. Cei doi înalţi elaţi au socotit încheiat rolul Comisiei mixte din 1967 şi au hotărît îarea unei noi Comisii mixte, menită să continue dialogul teologic -eput în 1967, între cele două Biserici, pînă la înlăturarea tuturor urgenţelor dogmatice, cultice şi canonice şi pînă la ajungerea la o olină comuniune.

3. Dialogul Ortodoxiei cu Biserica veche-catolică

Cum se cunoaşte, Biserica vechilor-catolici a luat naştere în cînd, în urma Conferinţei de la MQnchen, din 28 mai 1871, un grup portant de romano-catolici — clerici, profesori şi credincioşi — separat de Biserica romano-catolică pentru faptul că papa Pius al *V* (1846—1878) a proclamat la 18 iulie 1870, în şedinţa a IV-a a Con; Iui I Vatican, prin bulla *«Pastor aeternus»,* dogma primatului pap a infailibilităţii papale.

La primul Congres naţional al vechilor-catolici germani, ţinu Miinehen între 22—24 septembrie 1871, Biserica vechilor-catoiici declarat autocefală şi s-a organizat aparte cu clerul, liturghia şi *Ti* le lor, orientîndu-se în mare măsură după învăţătura şi tradiţia I ricii Ortodoxe a Răsăritului. Ea s-a unit cu Biserica Jansenistă d Utrecht (Ţările de Jos), despărţită de Roma din 1724.

La al II-lea Congres, ţinut între 20 şi 21 septembrie 1872 la K în Germania, Biserica vetero-catolică şi-a ales un episcop în pers< lui Joseph Hubert Reinkens, hirotonit de episcopul jansenist de De" ter (Olanda), pentru a avea harul sacramental pe baza succesiunii a tolice.

Paralel cu congresele naţionale, vechii-catolici au organizat şi < *ferinţe de unire,* la Bonn. prima în 1874 şi a doua între 12—16 au; 1875. La aceasta au participat şi unele Biserici ortodoxe ca : Patria de Constantinopol şi Bisericile rusă, română, greacă şi sîrbă. Bise Ortodoxă Română a fost reprezentată prin episcopul Melchisedec Dunării de Jos (1865—1879) şi Ghenadie Ţeposu, fost episcop al A: şului (1865—1868).

La 24 septembrie 1889, Bisericile vechi-catolice din Olanda, *O* mania şi Elveţia s-au organizat în *Uniunea internaţională a vechil catolici,* sau «Uniunea de la Utrecht», la care au aderat în urmă şi ; Biserici vechi-catolice din Europa şi America. *Uniunea de la Utre* şi-a dat ca organ suprem de conducere «Conferinţa internaţioni episcopală a vechilor-catolici», care ţine congrese din doi în doi ;

încercările de apropiere şi colaborare dintre Biserica ortodoxe Biserica vechilor-catolici au început chiar de la primul lor congres 1871. în timpul nostru, vechii-catolici, în număr de aproape un Hon, sîht răspîndiţi în Germania, Olanda, Belgia, Austria, Elveţia, Pe nia, Anglia, Statele Unite şi în alte ţări.

Un eveniment important în istoria relaţiilor Bisericii Ortodoxe Biserica vechilor-catolici îl constituie vizita oficială făcută între 27 m tie—5 aprilie 1962 de o delegaţie a Bisericii vechi-catolice, în frunte arhiepiscopul Andreas Rinkel de Utrecht, la Patriarhia Ecumenică Constantinopol, pentru a discuta problema unirii celor două Biserici

Conferinţa a IlI-a panortodoxă de la Rhodos, ţinută între 1— noiembrie 1964, în comunicatul final a hotărît să se instituie o Corni teologică interortodoxă care să înceapă *dialogul teologic* cu o Comi teologică corespunzătoare din partea Bisericii vechi-catolice, după legerea comună a ambelor Biserici.

Comisia interortodoxă pentru *pregătirea dialogului cu Biserica le-catolică,* întrunită la Belgrad (Jugoslavîa), între 1—15 septembrie >, la care au participat 19 delegaţi din partea a 11 Biserici Ortodoxe, ă în comunicatul final punctele de credinţă asupra cărora Biserici-)rtodoxe sînt de acord cu vechii-catolici, începând cu conferinţele nale de la Bonn din 1874 şi 1875 şi conferinţa de la Bonn din 1931, um şi punctele de credinţă care necesită o aprofundare din partea elor părţi.

Comisia interortodoxă a ajuns la încredinţarea că învăţătura dog-că a Bisericii vechi-catolice *nu este deplin formulată, nu este sta-ică şi nici suficient cunoscută de Bisericile Ortodoxe.* în plus, vechii-ici n-au informat complet pe ortodocşi despre totalitatea învăţătu-)r. Comisia arată 10 puncte asupra cărora Biserica vechilor-catolici acord cu Biserica ortodoxă.

în fine, comisia interortodoxă recomandă Patriarhiei Ecumenice ca ;ară arhiepiscopului de Utrecht o expunere mai precisă a punctelor ■edinţă a Bisericii vechilor-catolici.

La rîndul ei, Biserica veehe-catolică a alcătuit din sînul ei o comi-sologică pentru dialogul cu ortodocşii, care s-a întrunit la Bonn, 24—25 aprilie 1967, spre a întocmi un plan de lucru în vederea ţiilor cu ortodocşii.

\ doua reuniune a comisiei teologice interortodoxe pentru dialogul îchii-catolici a avut loc între 16—24 octombrie 1970, la centrul ox al Patriarhiei Ecumenice de la Chambesy-Geneva. După ce a ascultat noile rapoarte ale membrilor ei şi s-au studiat texte oficiale prezentate de Biserica vechilor-catolici şi anume : *insirea de credinţă,* prezentată Patriarhiei Ecumenice şi celorlal-;erici ortodoxe ; *Declaraţia asupra lui «Filioque»* şi *Declaraţia asu-ntîietăţii în Biserică,* precum şi unele scrieri ale teologilor vechiei, comisia a constatat că s-a ajuns la un acord deplin între cele Biserici asupra următoarelor puncte de credinţă :

1.Asupra Sfintei Scripturi şi a Tradiţiei în viaţa Bisericii ;

*2.*Asupra canonului Sfintei Scripturi ;

3.Asupra celor şapte Sinoade ecumenice ;

i. Asupra necesităţii succesiunii apostolice ;

5. Asupra doctrinei Sfintei Treimi ;

î. Asupra faptului că «credinţa trăită în dragoste» este o condiţie a mîntuirii ;

'. Asupra celor şapte Taine ; î. Asupra cinstirii şi venerării datorate Maicii lui Dumnezeu şi sfinţilor ;

'• Asupra venerării datorate sfintelor icoane şi moaştelor ;

- Asupra rugăciunilor pentru morţi ;
- Asupra respingerii inovaţiilor catolice ca : *primatul* şi *infaili bilitatea papală, imaculata concepţie a Sfintei Fecioare Măria, înălţarea cu trupul la cer a Sfintei Fecioare* ş.a.

'misia a luat act cu satisfacţie de noua declaraţie a vechilor-ca-îsupra respingerii lui «Filioque», deoarece ei acceptă învăţătura

Bisericii primare despre Tatăl, ca singurul principiu, cauză şi izvor în dumnezeiasca Treime («Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1970), nr. 9—10, p. 1009—1011).

Alte puncte de credinţă au fost cercetate în spiritul dragostei lui Hristos la o nouă întrunire care a avut loc la Bonn, între 22—30 iunie 1971.

După o activitate de cercetare teologică desfăşurată paralel de cele două comisii, a avut loc o conferinţă între Comisia interortodoxă şi Comisia vechilor-catolici la Centrul ortodox de la Mînăstirea Penteli, lîngă Atena, între 9—14 iulie 1973, precedată de o şedinţă de lucru a Comisiei interortodoxe la acelaşi centru între 5—8 iulie 1973, pentru a se evalua stadiul de pregătire în vederea începerii dialogului teologic dintre cele două Biserici.

Comisia mixtă, formată din Comisiile celor două Biserici, a aprobat pentru dialogul teologic oficial următoarele teme :

— *Teologia,* cu subcapitolele următoare : (1) Sfînta Treime ; (2)
Revelaţia- divină şi transmiterea ei — Sfînta Scriptură şi Sfînta Tradi
ţie ; (3) Canonul Sfintei Scripturi.

— *Hristologia,* cu următoarele subcapitole : (1) întruparea Cuvîn-
ţului veşnic al lui Dumnezeu ; (2) Unirea ipostatică ; (3) Învăţătura de
spre Maica Domnului şi punctele de vedere în dezacord cu această în
văţătură.

—■ *Eclesiologia,* cu următoarele subcapitole : (1) Fiinţa şi semnele caracteristice ale Bisericii; (2) Unitatea Bisericii şi Bisericile locale ; (3) Limitele Bisericii ; (4) Autoritatea Bisericii şi autoritatea în Biserică : (5) Infailibilitatea Bisericii ; (6) Cele şapte Sinoade ecumenice şi sinoadele locale aprobate de acestea ; (7) Necesitatea succesiunii apostolice şi canonicitatea ierarhiei Bisericii vetero-catolice ; (8) Corpul Bisericii ; (9) Problema intercomuniunii.

Aceste trei teme au fost dezbătute la sesiunea de lucru a Comisiei mixte care a avut loc în iulie 1975. Pentru sesiunile de după 1975, Comisia mixtă întrunită la Mînăstirea Penteli a fixat alte trei teme care să cupindă *Soteriologia, Sfintele Taine* şi *Eshatologia.* Situaţia teologică şi mai ales cea *eclesiologică* a Vechilor-Catolici devine tot mai complicată pentru că ei au multiple contacte şi dialoguri cu unele Biserici de tip protestant din Spania, Portugalia şi Filipine, care constituie o piedică serioasă în realizarea intercomuniunii dintre Ortodoxie şi Biserica vechilor-catolici («Biserica Ortodoxă Română», XCI (1973), nr. 7— 8, p. 808—813).

Teologii ortodocşi şi vechi-catolici care au fost desemnaţi să studieze aceste teme s-au întrunit între 25—29 septembrie 1974, la Mor-schach ob Brunnen, în Elveţia, şi au apreciat că poate avea loc prima întrunire a Comisiei teologice mixte a celor două Biserici, pentru începerea dialogului oficial («Biserica Ortodoxă Română», XCII (1974), nr. 9—10, p. 1202—1205).

Prima întrunire a Comisiei teologice mixte pentru *dialogul oficial* dintre Biserica ortodoxă şi Biserica veche-catolică a avut loc la Cham-

besy-Geneva între 20—28 august 1975. Au luat parte treizeci de epis-copi şi teologi.

Comisia a discutat problemele în legătură cu *Teologia :* (1) Sfînta freime ; (2) Revelaţia divină şi transmiterea ei ; (3) Canonul Sfintei Scripturi; şi problemele în legătură cu *Hristologia :* (1) întruparea Cu-nntului lui Dumnezeu ; (2) Unirea ipostatică.

S-a hotărît ca ultimul punct al *hristologiei, învăţătura despre Maica Domnului* şi cele nouă teme ale *Eclesiologiei* să fie discutate de o sub-omisie mixtă la sfîrşitul lunii iulie 1976 («Biserica Ortodoxă Română», [CUI (1975;, nr. 7—8, p. 870—872).

Comisia teologică mixtă pentru dialogul dintre Bisericile ortodoxe i Biserica vechilor-catolici s-a întrunit pentru a doua oară la Chambesy, proape de Geneva, între 23—30 august 1977, pentru a redacta textele ?feritoare la credinţa comună a celor două Biserici despre *Sfînta ecioară Măria* şi *Esenţa şi însuşirile Bisericii.* Textele vor fi supuse apoi orobării autorităţilor superioare ale celor două Biserici (Service Ortho-3xe de Presse et d'Information — «S.O.P.» — Paris, sept.-oct. 1977, D. 21, p. 3). Următoarea şedinţă a Comisiei se va ţine în 1979.

A treia întrunire a Comisiei teologice mixte pentru dialogul teo-
gic oficial dintre Biserica ortodoxă şi Biserica veche-catolică a avut
c la Bonn, în R. F. Germania, între 20—24 august 1979. Potrivit cu
itărîrile luate de Comisia teologică mixtă la cea de a doua ei întrunire
Chambesy, între 23—30 august 1977, la baza discuţiilor de la Bonn
stat o serie de texte comune în legătură cu *Eclesiologia,* pregătite de
subcomisie mixtă ortodoxo-vechi-catolică, în sesiunea de la Mînăstirea
nteli (lîngă Atena) între 24—31 august 1978.

' Comisia teologică mixtă ortodoxo-vechi-catolică întrunită la Bonn, re 20—24 august 1979, a adoptat următoarele texte în legătură cu esiologia : *Unitatea Bisericii şi Bisericile locale; Hotarele Bisericii.* în hotărîrile luate se subliniază că «Biserica Una pe pămînt există multe Biserici locale, a căror viaţă are drept centru al ei celebrarea xmezeieştii Euharistii în comuniune cu episcopul canonic şi cu prez-erul acestuia...».

Referitor la *hotarele Bisericii,* Comisia mixtă consideră că «nu este putinţă să se pună hotare puterii lui Dumnezeu, «Cel care voieşte ca oamenii să se mîntuiască şi la cunoştinţa adevărului să vină» Fim. 2, 4). Considerînd astfel problema hotarelor Bisericii, iar uni->a Bisericii ca Trup al lui Hristos fiind concepută într-un sens mai '„ sînt chemaţi toţi cei ce cred în Hristos, ca în iubire, sinceritate şi iare să caute dialogul unii cu alţii şi să se roage necontenit pentru abilirea unităţii credinţei şi a comuniunii depline a Bisericii...» (Texte ^use de Pr. prof. Ştefan Alexe, în «Ortodoxia», XXXII (1980), nr. 3, 65—569, aici p. 567 şi 569).

A patra întrunire a Comisiei teologice mixte pentru dialogul teo-*2* ortodoxo-vechi-catolic a avut loc între 15—22 septembrie 1981 la)rsk—Moscova. S-au discutat următoarele patru teme : (1) Autorita-Bisericii şi în Biserică ; (2) Infailibilitatea Bisericii ; (3) Sinoadele Bi-

•ii ; *(4)* Necesitatea succesiunii apostolice. Aceste teme au fost pre-

gătite de Subcomisia mixtă ortodoxo-vechi-catolică la întrunirea de lîerna — Elveţia, între 9—13 martie 1981.

A cincea întrunire a Comisiei teologice mixte pentru dialogul or doxo-vechi-catolic s-a ţinut între 3—10 octombrie 1983, la Chambesy Geneva, Centrul ortodox al Patriarhiei Ecumenice. In această sesiu au fost discutate cele trei texte pregătite de subcomisia mixtă de dia: la Mînăstirea Penteli, lîngă Atena, între 15—18 martie 1983, şi anum (1) Capul Bisericii ; (2) Opera mîntuitoare a lui Hristos ; şi (3) Lucrai Sfîntului Duh în Biserică şi însuşirea mîntuirii.

A şasea întrunire a Comisiei teologice mixte pentru dialogul or doxo-vechi-catolic a avut loc între 30 septembrie — 5 octombrie 19 la Amersfoort, în Olanda, oraş situat în apropiere de Utrecht. S-au st diat şi adoptat textele referitoare la Tainele Bisericii : *Botezul, M ungerea* şi *Euharistia,* alcătuite de Subcomisia mixtă ortodoxo-vecl catolică la întrunirea de la Kavala şi insula Thassos între 23—28 se tembrie 1984. între 30 iunie — 10 iulie 1986, s-a întrunit la Minsk, U.R.S.S., Subcomisia mixtă ortodoxo-vechi-catolică în vederea pregă rii temelor dialogului teologic pentru a şaptea întrunire a Comisiei *tt* logice mixte a celor două grupe de Biserici.

Cea de *a şaptea* întrunire a Comisiei mixte ortodoxo-vechi-catoli a avut loc la Kavala, vechiul Neapole, Grecia, între 12—19 octomb] 1987. Au participat ierarhi şi teologi din aproape toate Bisericile ort doxe locale, iar Bisericile vechi-catolice au fost reprezentate de deleg veniţi din Olanda, Germania, Elveţia, Austria, Polonia, S.U.A. şi Canac

In cadrul 'sesiunii au fost analizate multe documente. Au fost ale tuite şi semnate în comun textele referitoare la celelalte Taine ale Bij ricii : *Mărturisirea, Preoţia, Nunta* şi *Maslul.* S-au aprobat, de asem i:ea, temele : *învăţătura despre sjîrşitul lumii* şi *Comuniunea bise ceaşcă — premise şi consecinţe.*

Este de remarcat că de ambele părţi s-au depus eforturi lăudab pentru a ajunge la acorduri depline în formularea acestor puncte credinţă, care constituie premise pentru viitoarea unitate eclesială celor două Biserici.

4. **Dialogul Bisericii ortodoxe cu Biserica anglicană**

Legăturile de prietenie şi colaborare dintre Biserica ortodoxă şi I serica anglicană au început din timpul patriarhului ecumenic Kiril L karis (f 1638) şi au fost continuate de Mitrofan Kritopulos (1589—163! patriarhul Alexandriei între 1636—1639, care a petrecut între 1613 1615 şi 1638—1639 în Ţara Românească, unde a murit în primăva anului 1639, fiind înmormântat la Mitropolia din Tîrgovişte.

Aceste legături s-au intensificat îndeosebi după primul război mo dial (1914—1918), cînd s-a pus problema recunoaşterii validităţii hir toniilor anglicane de către Bisericile Ortodoxe.

în urma tratativelor dintre Patriarhia.de Constantinopol şi Biseri Anglicană, patriarhul ecumenic Meletie al IV-lea Metaxakis (1921—192

Sfîntul Sinod al Patriarhiei Ecumenice au recunoscut validitatea hi-toniilor anglicane *la 22 iulie 1922,* în timpul Primatului Angliei T. Davidson (1903—1928).

Validitatea hirotoniilor anglicane a fost recunoscută apoi la 27 fe-uarie/12 martie 1923 de către Patriarhia Ierusalimului, sub păstoria triarhului Damian (1897—1931), iar la 7—20 martie 1923 de către hiepiscopia insulei Cipru.

Patriarhia Alexandriei a recunoscut de asemenea validitatea hiro-liilor anglicane la 20 noiembrie 1930, în urma discuţiilor dintre cele jă Biserici, care au avut loc la Londra între 15/18 iulie 1930, în îpul patriarhului Meletie al II-lea (1926—1935), fost patriarh ecume-, sub numele de Meletie al IV-lea (1921—1923), şi în timpul Primatu-Angliei Cosmo Gordon Land (1928—1942).

De asemenea Biserica Ortodoxă Română a recunoscut validitatea otoniilor anglicane *la 8 iunie 1935,* în timpul patriarhului Miron 25—1939), iar Arhiepiscopia Greciei, în 1939.

Discuţii în vederea apropierii şi colaborării au loc din 1956 între erica anglicană şi Biserica ortodoxă rusă.

Bisericile ortodoxe, întrunite între -23 septembrie şi 1 octom-= 1963, la prima conferinţă panortodoxă de la Rhodos, au hotărît să iieze posibilitatea cultivării şi dezvoltării relaţiilor şi modalităţilor tre ele şi Biserica Anglicană.

La a IlI-a conferinţă panortodoxă de la Rhodos, întrunită între 15 noiembrie 1964, s-a hotărît constituirea imediată a unei Comisii ogice interortodoxe care să studieze posibilitatea unirii dintre Bise-ortodoxă şi Biserica anglicană.

Problema apropierii dintre Biserica ortodoxă şi Biserica anglicană pus de asemenea în *Conferinţa Comisiilor teologice interortodoxe de 3elgrad, pentru pregătirea dialogului cu anglicanii şi vechii catolici,* ; a avut loc între 1—15 septembrie 1966. Conferinţa a împărţit te-e în trei categorii.

Mai importante sînt temele din categoria I-a, asupra cărora s7a rea-: un acord între anglicani şi Bisericile ortodoxe. Acestea sînt :

1. *Sfînta Scriptură şi Sfînta Tradiţie* (condiţiile comuniunii tai-
) — (1921 ; Lambeth, 1931 ; Bucureşti,' 1935) ;
2. *Despre Taine în genere* (1921 ; Patriarhia de Constantinopol,
! ; Lambeth, 1931 ; Bucureşti, 1935) ;
3. *Sfînta Euharistie (1921;* Londra, 1930; Bucureşti, 1935);
4. *Despre Taina Preoţiei; Succesiunea apostolică;* şi *chestiunea va-*
zţii hirotoniilor anglicane (Patriarhia de Constantinopol, 1922 ; Pa-
hia Ierusalimului, 1923 ; Biserica Ciprului, 1923 ; Patriarhia Ale-
Iriei, 1930 ; Patriarhia Română, 1936).

O serie de teme au fost discutate, dar asupra lor nu s-a putut rea-
un acord deplin.

Altă serie de teme au fost considerate de ambele părţi ca insuficient
îtate.

Comisiunea interortodoxă pentru dialogul cu anglicanii s-a întrunit

entrul ortodox al Patriarhiei ecumenice de la Chambesy—Geneva,

între 1—7 octombrie 1970, şi a hotărît să continue pregătirea dialogului teologic prin studierea tuturor subiectelor referitoare la unire.

Conform deciziilor luate de conferinţa a IV-a panortodoxă, care s-a. întrunit între 8—15 iunie 1968 la Chambesy—Geneva, comisia anglo-ortodoxă este permanentă.

Următoarea întrunire a acestei Comisii a avut loc în prima jumătate: a lunii iulie 1971 la Helsinki, în Finlanda.

O subcomisie mixtă anglicano-ortodoxă s-a întrunit între 12—14 septembrie 1972 la Chambesy—Geneva, în Elveţia, pentru a discuta pe larg pregătirea primului dialog între reprezentanţii Bisericii Ortodoxe şi ai Bisericii Anglicane.

Prima sesiune a dialogului anglicano-ortodox a avut loc între 6—13| iulie 1973 la Oxford, în Anglia.

Din partea ortodoxă s-au prezentat următoarele referate : (1) Lucrarea Duhului Sfînt ca tîlcuitor al Evangheliei şi dătător de viaţă ; (2) Lucrarea răscumpărătoare a lui Iisus Hristos prin cruce şi înviere.

Comisia interortodoxă a cerut anglicanilor să precizeze în scris : 1) *Modul* în care Biserica anglicană înţelege unirea ei cu Biserica ortodoxă ; 2) *Posibilitatea* unirii Bisericii anglicane cu cea ortodoxă, avînd în vedere intercomuniunea pe care Biserica anglicană s-a hotărît să o practice cu diferite Biserici luterane şi cu acelea ale Comuniunii Indiei de Sud ; 3) *Modalitatea* după care vor deveni obligatorii hotărîrile dialogului teologic anglicano-ortodox pentru toată comuniunea Bisericilor anglicane ; 4) *Poziţia şi autoritatea celor treizeci şi nouă de articole de credinţă* în tradiţia anglicană şi Anglicanismul de azi.

Anglicanii au răspuns că ele trebuie să fie interpretate în sensul *Cărţii Comune de rugăciune* (The Common Prayer Book), al cărei cuprins e mult mai apropiat de spiritul Bisericii ortodoxe.

Comisia anglicano-ortodoxă întrunită la Oxford în iulie 1973 a ho-tărît ca lucrările pentru pregătirea *dialogului doctrinal* dintre cele două Biserici să continue în 1974 şi 1975 în trei subcomisii, fiecare subcomisie avînd de discutat una dintre aceste trei teme : —■ *Inspiraţie şi Revelaţie în Sfînta Scriptură; — Autoritatea Sinoadelor; — Biserica, comunitate euharistică* («Biserica Ortodoxă Română», XCI (1973), nr. 7—8, p. 802—803).

Prima temă a fost discutată de prima subcomisie între 1—6 iulie 1974 în localitatea Gonia din insula Creta.

A doua temă s-a discutat de subcomisia a doua, între 9—14 iulie 1974, la Rîmnicu-Vîlcea în România.

A treia temă s-a discutat de subcomisia a treia, între 8—12 iulie 1974, la Garden City, în New-York — S.U.A. S-a scos în relief că învăţătura despre Sfînta Euharistie angajează ambele Biserici într-o relaţie eclesiologicâ ce poate pune la dispoziţie o bază pentru reconcilierea şi unirea lor ultimă («Biserica Ortodoxă Română», XCII (1974), nr. 5—6, p. 623—629).

Cele trei subcomisii şi-au continuat lucrul între 7—11 iulie 1975, după cum urmează : prima, la Truro-Cornwall (Anglia), iar a doua şi a treia la Londra (Anglia). S-au discutat pe larg următoarele teme :

ievelaţia, Canonul biblic, Tradiţia, Apofaticul şi catafaticul — via n.?-;ativa et positiva — *în cunoaşterea lui Dumnezeu, Distincţia dintre senţa divină* şi *energiile divine* («Biserica Ortodoxă Română» XCIII 1975), nr. 5—6, p. 602—607).

In viitor rămîne să se vadă în ce măsură Comuniunea Anglicană loate aplica în toate Bisericile anglicane din lume hotărîrile luate de Bi-erica Angliei. în anglicanism fiecare Biserică anglicană locală e suve-ană în sinodul ei general sau în adunările tripartite, compuse din piscopi, clerici şi laici, să aprobe sau să respingă deciziile dogmatice, jltice şi canonice, luate de Biserica anglicană-mamă.

Există o uniune interbisericească anglicană, numită *Conferinţa de i Lambeth,* care funcţionează din 1867, dar aceasta nu poate impune otărîrile ei tuturor Bisericilor Comunităţii anglicane dacă sinodul fie-ărei Biserici nu le aprobă, sau ia hotărîri contrare hotărîrilor Biserieii-îame de Canterbury. Aşa s-a întîmplat în Biserica episcopaliană din tatele Unite (Minneapolis), care, din septembrie 1976, a introdus ad-literea femeilor la hirotonie şi au reintrodus adaosul «filioque» în rezul Sfintei Liturghii, ca şi Biserica Anglicană din Canada («Episkep-s», 1977, nr. 165, 1 avril, p. 4).

în conferinţa de la Moscova, dintre 26 iulie — 3 august 1976, an-icanii au reafirmat hotărîrea ca adaosul «Filioque» să nu mai fie in-us în Crez, deoarece formula originară a Simbolului nieeo-constantino-)litan nu a avut acest adaos. în afară de «Filioque» s-a realizat un •ord între ortodocşi şi anglicani şi asupra altor probleme fundamen-le, după cum urmează :

a) S-a evidenţiat punctul de vedere ortodox în ceea ce priveşte noaşterea lui Dumnezeu, în sensul că *există deosebire între esenţa fiinţa lui Dumnezeu,* inaccesibile naturii umane şi *energiile Sale ne-sate,* în care El este prezent şi prin care noi îl putem cunoaşte.

b) S-a realizat un consens cu privire la *inspiraţia* şi *autoritatea intei Scripturi,* ca şi în relaţia *Scriptură—Tradiţie.*

c) Atît anglicanii cît şi ortodocşii au fost de acord că *infailibilitatea* este proprietatea vreunei instituţii sau persoane în Biserică, ci apar-ie întregii Biserici, căci «Biserica Dumnezeului celui viu este stîlpul temelia adevărului» (I Tim., 3, 15).

Comisia teologică mixtă pentru dialogul dintre anglicani şi orto-cşi s-a întrunit la Cambridge, în Marea Britanie, între 25 iulie —■ august 1977. Cele trei subcomisiuni create au tratat problemele ur-:toare : (1) *Biserica şi Bisericile;* (2) *Comuniunea Sfinţilor şi cinstirea xicii Domnului;* (3) *Euharistia şi sacerdoţiul,* arătîndu-se punctele în ■e s-a ajuns la un acord, precum şi cele la care nu s-a ajuns.

S-a luat apoi în discuţie problema *hirotoniei femeilor,* pe care Bi-icile ortodoxe o resping. Anglicanii au răspuns că această problemă fi discutată într-o Conferinţă viitoare, la care va participa totalitatea scopatului Comunităţii anglicane, care va lua o hotărîre în această vinţă. La 11 noiembrie 1992 s-a luat deja hotărîrea de a se accepta 3tonia femeilor. De asemenea, se va discuta la această Conferinţă şi blema lui *Filioque,* ţinîndu-se seama de acordul realizat la

Conferinţa la Moscova din 26 iulie — 3 august 1976, dintre Biserica anglicană

şi Biserica rusă, după care *Filioque* nu are loc în Simbolul de credinţă («Service Orthodoxe de Presse et d'Information», n-os 11—16 şi 21, p. 3 ; «Biserica Ortodoxă Română», XCIV (1976), nr. 7—8, p. 664—673). Problema hirotoniei femeii şi a adaosului filioque, existent în *Cartea comună de rugăciune a Bisericii anglicane,* a fost discutată şi în sesiunea ţinută la Mînăstirea Penteli, lîngă Atena, între 12—19 iunie 1978, de către Comisiunea mixtă anglicano-ortodoxă. Delegaţii Bisericilor Ortodoxe s-au pronunţat *contra hirotoniei femeilor sub orice formă,* ăvînd în vedere că Sfinţii Apostoli şi urmaşii lor n-au hirotonit nici o femeie, în timp ce delegaţii anglicani s-au pronunţat pentru admiterea femeii ia hirotonie.

în final, s-a hotărît ca discuţiile să continue pentru a se stabili rolul femeii în Biserică după Sfînta Scriptură («Biserica Ortodoxă Română» XCVI (1978), nr. 9—10, p. 916—920).

Comisia mixtă anglicano-ortodoxă s-a întrunit pentru continuarea dialogului teologic la Lladaff-Cardiff, în Anglia, între 14—21 iulie 1980. S-au discutat în trei subcomisii subiectele următoare : (1) Biserica şi Bisericile ; (2) Comuniunea sfinţilor şi repausaţii noştri ; (3) Doctrina Sfintei Treimi.

O altă sesiune a dialogului ortodoxo-anglican a avut loc între 12—19 iulie 1982 la Canterbury, în Anglia, în cadrul căreia s-au discutat temele : (1) Misterul Bisericii ; (2) Participarea la harul Sfintei Treimi ; (3) Cultul creştin şi menţinerea credinţei creştine.

între 12—19 septembrie 1983, s-a ţinut laOdessa, în U.R.S.S., întrunirea generală a Comisiei mixte de dialog între Biserica ortodoxă şi Bisericile Comunităţii anglicane. S-au discutat următoarele teme
— Primatul în Biserică.; — Filioque ; — Rugăciune şi sfinţenie
— Cinstirea Sfintelor icoane ; — Ascetismul contemporan ; — Cultul familial.

Merită de reţinut faptul că s-a vorbit despre *întîietatea onorifică a Scaunelor primatiale şi s-a respins primatul papal de jurisdicţie.*

S-a precizat, de asemenea, că ambele părţi au fost de acord cu ho-iărîrea luată în conferniţa de la Moscova, dintre 26 iulie — 3 august 1976, pentru înlăturarea adaosului *Filioque* din versiunea occidentală a Crezului niceo-constantinopolitan, decizie aprobată sub formă de recomandare de Conferinţa Comunităţii anglicane de la - Lambeth din 1978.

în întrunirea de la Bellinter, lîngă Dublin, în Irlanda, care s-a ţinut între 13—20 august 1984, Comisia ortodoxo-anglicană a reluat tematica sesiunilor anterioare, analizînd acordurile la care s-a ajuns într-un larg spirit de înţelegere.

Declaraţia finală pune în relief acordul la care s-a ajuns referitor la marile teme abordate pînă în prezent : Misterul Bisericii, Credinţa m Sfînta Treime, Rugăciunea, Sfinţenia, Cultul şi Tradiţia.

S-a semnalat totodată că mai rămîn numeroase alte probleme care trebuiesc studiate în lumina Sfintei Scripturi şi a Tradiţiei, ca de exemplu : hirotonia femeilor ; problema intercomuniunii «in sacris» ; raportul dintre credinţă şi comuniunea sacramentală şi altele. 37 — Istoria Bisericească Universală Voi. II

O piedică serioasă în calea realizării intercomuniunii dintre cele două Biserici este faptul că Biserica Angliei a încheiat acorduri de inter-comuniune cu Biserica luterană a Suediei încă din 1922, cu Biserica metodistă şi cu Biserica prezbiteriană din Statele Unite ale Americii Biserici care nu posedă succesiunea apostolică şi ierarhia harică.

Dialogul continuă totuşi, încît la întrunirile viitoare se vor lămuri multe puncte de credinţă asupra cărora nu s-a putut realiza un acord. Căci Domnul Hristos voieşte ca «toţi să fie una» (Ioan 17, 21), iar după cuvintele Sfântului Apostol Pavel, «Dumnezeu voieşte ca toţi oamenii să se mîntuiască şi să vină la cuvîntul adevărului» (I Tim. 2, 4).

5. **Dialogul Bisericii ortodoxe cu Bisericile protestante**

Legăturile Bisericii ortodoxe cu Protestantismul datează din secolul a] XVI-lea, cînd Filip Melanchton, prietenul şi colaboratorul lui Luther, a trimis în 1559 patriarhului Ioasaf al II-lea (1555—1565) mărturisirea de credinţă a Bisericii luterane — *Confessio Augustana,* tradusă în limba greacă.

Aceste relaţii au continuat apoi prin corespondenţa teologilor luterani din Tiibingen cu patriarhul ecumenic Ieremia al II-lea (.1.572—1579 ; [580—1584 ; 1587—1595).

în decursul istoriei, colaborarea dintre Bisericile ortodoxe şi Bise-icile protestante s-a manfiestat în repetate momente istorice şi s-a men-inut pînă azi.

După primul război mondial (1914—1918), colaborarea dintre Bise-icile ortodoxe şi Bisericile protestante s-a manifestat îndeosebi în carul mişcării ecumenice, majoritatea Bisericilor ortodoxe participînd ctiv la congresele ţinute de gruparea creştinismului practic *Viaţă şi cţiune* (Life and Work), primul întrunit între 19—30 august 1925 la tockholm, în Suedia, iar al doilea, la Oxford, între 12—24 iulie 1937, recum şi la congresele ţinute de gruparea *Credinţă şi Organizare* (Faith îd Order), primul ţinut la Lausanne, în Elveţia între 3—21 august 1927, r al doilea la Edimburg, în Scoţia, între 3—18 august 1937.

-După cel de al doilea război mondial (1939—1945), relaţiile Biseri-lor ortodoxe cu Bisericile protestante s-au lărgit.

Bisericile ortodoxe au participat apoi la toate Adunările generale e Consiliului Ecumenic al Bisericilor, după cum urmează : I. — Am-=rdam (Olanda), 22 august — 5 septembrie 1948 ; II. — Evanston (Sta-le Unite), 15—31 august 1954 ; III. — New-Delhi (India), 18 noiem-ie — 6 decembrie 1961 ; IV. — Uppsala (Suedia), 4—20 iulie 1968 ; — Nairobi (Kenya), 23 noiembrie — 10 decembrie 1975 ; VI. — Van-uver (Canada), 24 iulie — 10 august 1983 ; VIL — Canberra (Austra-), decembrie 1990 — ianuarie 1991.

în afara de participarea Bisericilor ortodoxe la adunările generale ' Consiliului Ecumenic al Bisericilor, există şi unele convorbiri bi-erale între unele Biserici ortodoxe şi protestanţi. Astfel teologii Bise-ii ortodoxe ruse s-au întîlnit cu teologii luterani germani în *confe-ţele de la Arnoldsheim,* numite aşa după localitatea în care s-au runit pentru întîia oară, pînă în prezent în număr de patru.

în *prima* conferinţă de la Arnoldsheim, care a avut loc în 1959, s-a discutat de ambele părţi referatele intitulate : *Tradiţia şi îndreptare prin credinţă.* S-a scos, cu acest prilej, în evidenţă, că Tradiţia are mare însemnătate pentru ambele Biserici, avînd, ca şi Sfînta Scriptur acelaşi izvor, încît contrastul dintre principiul ortodox *Sfînta Scriptin şi Sfînta Tradiţie,* izvoare ale revelaţiei divine, şi cel protestant *So] Scriptura* poate fi redus.

A doua conferinţă Arnoldsheim s-a ţinut la Zagorsk, lîngă Moscov. în 1963, cu tema generală *Lucrarea Sfîntului Duh,* prezentată în trt referate, după cum urmează : 1) Lucrarea mîntuitoare şi sfinţitoare lui Dumnezeu în cultul divin şi sacramente ; 2) Probleme fundamental ale cercetării teologice de la sfîrşitul secolului XIX ; 3) însemnătate teologică şi bisericească a Sinoadelor ecumenice şi locale ale Biser: cii vechi.

A treia conferinţă Arnoldsheim s-a ţinut la Hochst, în 1963, cu tem *Reconcilierea sub aspect biblio-exegetic şi dogmatic,* în care s-a de monstrat importanţa justificării în Hristos, importanţa Tainei Botezulu recunoscută de ambele Biserici, şi s-a accentuat că prin unitatea euhî ristică se poate ajunge la unitatea Bisericii.

A patra conferinţă Arnoldsheim s-a ţinut la Leningrad, în 196! avînd ca temă generală *Botezul şi slujirea celui botezat în lume,* expus în şase teme, susţinute de 2—3 referenţi ortodocşi şi luterani. Pârtie panţii la discuţii au pus în lumină că Botezul este actul naşterii din no al creştinului, prin care intră ca făptură nouă în relaţia de împăcar cu Dumnezeu şi duce o luptă continuă contra păcatului.

' La Turku, în Finlanda, a avut loc, între 25 februarie şi 1 mai tie 1971, conferinţa *Euharistie şi ecumenism,* la care au participat îr tr-un cadru lărgit teologi ortodocşi, luterani, reformaţi şi romano-catc lici, organizată de Institutul ecumenic nordic luteran din Sigtuna (Sue dia), în care s-a discutat doctrina şi practica ortodoxă şi luterană euharistiei şi contribuţia ei la realizarea intercomuniunii («Biserica Oi todoxă Română», LXXXIX (1971), nr. 3—4, p. 262—264).

Pentru pregătirea dialogului oficial cu Bisericile Protestante, Com: sia interortodoxă a ţinut — la invitaţia făcută de Federaţia Luteran Mondială — consfătuiri la: Sigtuna, în Suedia, între 4 şi 9 septerr brie 1978 ; la mînăstirea luterană de la Amelungshorn din R. F. Gei mania, între 15—21 septembrie 1979 ; şi la Skalholt, în Islanda, într 6—13 septembrie 1980 ; iar teologii luterani la Chambesy—Geneva î 1978 şi în Creta în 1980.

între 28 august — 4 septembrie 1981 a fost inaugurat la Helsink în Finlanda, printr-o întrunire comună a celor două comisii, ortodoxă i luterană, *începutul dialogului teologic oficial* între cele două grupuri d Biserici, din secolul al XVI-lea pînă în prezent. Remarcăm că este pen tru prima dată în istorie cînd delegaţiile panortodoxe şi panluteran s-au întrunit pentru dialogul teologic, avînd ca scop final realizarea ce muniunii depline între cele două familii de Biserici.

Lucrările s-au concentrat asupra temelor :

1. Evaluarea dialogului dintre Patriarhia Ecumenică şi teologii din
Tubingen, în secolul al XVI-lea, precum şi rezultatele dialogurilor bi
laterale dintre Bisericile ortodoxe şi Luteranism.

2. Importanţa Sinodului II ecumenic şi a Simbolului niceo-constan-
tinopolitan în viaţa Bisericii.

3. Participarea la ministerul Bisericii.

După discuţiile teologice avute, îndeosebi cu privire la dogma de la Calcedon, 451, ambele comisii au propus un număr de cinci teme care să fie discutate într-o nouă întîlnire.

Comisia teologică mixtă ortodoxo-luterană s-a întrunit în a doua sesiune la Limassol, în Cipru, între 23—29 mai 1983. în declaraţia finală s-a afirmat că participarea creştinildr la misterul Bisericii se face prin «iluminare, sau theosis, sau justificare».

A treia sesiune pentru dialogul teologic dintre Biserica ortodoxă şi Federaţia Luterană Mondială a avut loc între 23—31 mai 1985 la Al-[entown (S.U.A.). Membrii celor două comisii au discutat tema princi-3ală : *Revelaţia divină.*
Există trei puncte de credinţă şi două de cult din învăţătura şi prac-;ica luterană şi învăţătura şi practica Bisericii Ortodoxe, asupra cărora *:ele* două Biserici au fost şi sînt de acord, prin care se deosebesc de nvăţătura Bisericii romano-eatolice, şi anume : *primatul papal, infaili-nlitatea papală, purgatoriul, indulgenţele, refuzul Bisericii catolice de a mpărtăşi pe laici din potirul Sfintei Euharistii.*
Dialogul multilateral continuă.

Biserica Ortodoxă Română întreţine relaţii frăţeşti cu Bisericile 'rotestante din ţară şi străinătate.

Relaţiile de frăţietate şi prietenie întreţinute de Biserica Ortodoxă tomână cu Bisericile Protestante din ţara noastră, începînd din 1949, u creat o bază temeinică pentru relaţiile de prietenie şi colaborare cu Sisericile protestante din ţările Europei şi celelalte continente.

începînd din 27—28 martie 1964, s-au ţinut pînă în prezent cîte trei Dnferinţe teologice interconfesionale pe. fiecare an la Institutele teolo-ice universitare din Bucureşti, Sibiu şi Cluj-Napoca, în cadrul ecu-îenismului local.
între teologii ortodocşi români şi teologii din Federaţia Luterană fondială a avut loc la Sibiu, în 30 septembrie 1970, o întîlnire în ve-srea deschiderii unei serii de convorbiri şi studii bilaterale pentru pre-ătirea în viitor a unui dialog teologic între Ortodoxie şi Luteranism Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1970), nr. 7—8, p. 163—165). în timpul vizitei făcute între 7—20 octombrie 1970 în R. F. Ger-ania, fostul patriarh Justinian (1948—1977) a declarat la 12 octom-'ie 1970, la Miinchen, în reşedinţa episcopului german Hermann ietzfelbinger, preşedintele Bisericii Luterane din Germania, că Bise-:a Ortodoxă Română, pe baza experienţei cîştigate din contactele cu ■otestanţii din ţară, e pregătită pentru un dialog cu Bisericile pro-stafîte din celelalte ţări şi mai ales cu luteranii germani.

Primul dialog teologic bilateral între Biserica Ortodoxă Română şi serica Evanghelică din Germania a avut loc între 19—23 noiem-

brie 1979 la Goslar, în Germania, avînd ca temă generală : *Sjînta Scriptură, Tradiţia şi Mărturisirea.*

Al doilea dialog teologic bilateral între Biserica Ortodoxă Româna si Biserica evanghelică din Germania a avut loc la Iaşi, între 23—26 octombrie 1980, avînd ca temă generală : *Sfintele Taine ale Bisericii, h Confessio Augustana şi în Mărturisirile de credinţă ortodoxe din seco lele XVI şi XVII.* In referatele prezentate s-a remarcat că există înci probleme deschise între cele două Biserici, referitoare la numărul Sfin telor Taine şi la interpretarea formulelor *«ex opere operato»* şi «e: *opere operantisf>,* precum şi în ceea ce priveşte interpretarea caracte rului de jertfă al Sfintei Euharistii.

Tezele comune formulate de cele două comisii marchează un pro greş în înţelegerea Sfintelor Taine ca mijloace obiective care împartă şese în mod real harul nevăzut al Sfîntului Duh credincioşilor care 1 primesc în Biserică, întrucît ele sînt instituite de Iisus Hristos.

A treia sesiune a dialogului bilateral dintre Biserica Ortodoxă Ro mână şi Biserica Evanghelică din Germania a avut loc la Hiilhorst Westfalen, în Germania, în 1982, cu tema : *Taina Pocăinţei şi Mărturi sirii în credinţa şi viaţa Bisericii şi însemnătatea ei pentru unirea ţ sfinţirea credincioşilor.*

A patra sesiune de dialog între Biserica Ortodoxă Română şi Bise rica Evanghelică din Germania a avut loc la Techirghiol, între 6—1 mai 1985, numită şi Goslar IV, avînd ca temă principală : *Mîntuirea v Hristos şi vindecarea lumii.* Tema a fost dezvoltată prin trei subtem şi anume : a) Credinţă şi iubire în dobîndirea mîntuirii ; b) Mîntuire ca împăcare ; c) Mîntuirea ca o nouă creaţie a lumii.

6. **Dialogul teologic dintre Biserica ortodoxă şi Bisericile reformate**

Contactele şi vizitele reciproce dintre ierarhii şi teologii Biseric ortodoxe cu căpeteniile şi teologii Bisericilor reformate (Calviniste) di lume au creat climatul şi condiţiile favorabile pentru iniţierea di^alogi; lui teologic bilateral ortodoxo-reformat.

începutul acestui dialog s-a făcut la prima conferinţă de la Debreţii în Ungaria, în 1972.

Dialogul a continuat în a doua conferinţă, — Debreţin II —, car s-a ţinut la Leningrad, în U.R.S.S., în 1975.

La conferinţa Alianţei Mondiale Reformate, înfiinţată între an 1866—1867, care cuprinde Bisericile reformate congregaţionaliste i presbiteraniene din lume — 150 de Biserici autocefale, cu 70 milioan de credincioşi —, ţinută la Princeton, Statele Unite, între 24—30 k lie 1979, preşedintele ei, James J. McCord, s-a întîlnit cu Sanctitatea S Patriarhul ecumenic Dimitrie I (ales la 16 iulie 1972), care i-a declari că Biserica ortodoxă este da acord să înceapă un dialog teologic oficii cu Bisericile reformate din lume. «Există între noi, i-a declarat San< titatea Sa, puncte de divergenţă asupra unor puncte de credinţă şi orgî nizare, dar există totuşi enorm de multe puncte comune» («Episkepsis: 1 septembrie 1979).

A urmat după aceasta a treia sesiune a dialogului ortodoxo-reformat (calvin), care s-a ţinut la Budapesta, între 10—15 septembrie 1979. Biserica Ortodoxă Română a fost reprezentată de Prof. N. Chiţescu şi Pr. prof. Const. Galeriu de la Institutul teologic universitar din Bucureşti. Tema principală a acestei sesiuni a fost : *Complementaritatea valorilor spirituale şi a responsabilităţilor sociale, potrivit dogmei de la Calcedon (451).* S-a subliniat în discuţii că întruparea Domnului Hristos, formulată de dogma de la Calcedon, nu este numai idee sau doctrină, ci înainte de toate «un eveniment care a avut loc într-un timp concret, care are totuşi valoare veşnică».

A patra sesiune a dialogului ortodoxo-reformat a avut loc în 1983, având ca temă principală : *înţelegerea Tradiţiei în Biserica ortodoxă şi reformată şi responsabilitatea lor pentru societatea de astăzi.* în această sesiune teologii ortodocşi au afirmat că «numai Sfînta Tradiţie a Bisericii este izvorul autentic pentru o înţelegere corectă a Sfintei Scripturi», în timp ce teologii reformaţi au susţinut că «Sfînta Scriptură se explică prin ea însăşi, iar autoritatea ei rezidă în însăşi mărturia Sfintei Scripturi».

A cincea sesiune a dialogului bilateral ortodoxo-reformat a avut loc ntre 31 august — 4 septembrie 1987 la Budapesta, în Ungaria, cunoscută iub denumirea de Debreţin V. Au participat, pe lîngă delegaţiile Bise-icilor rusă şi maghiară, şi reprezentanţii următoarelor Biserici orto-ioxe : bulgară, sîrbă, română, cehă, poloneză şi finlandeză, precum şi eprezentanţii următoarelor Biserici reformate : din Elveţia, Anglia, Austria, cele două Germanii, Polonia, România, S.U.A. şi Canada.

Din partea Bisericii Ortodoxe Române au participat doi delegaţi : >r. prof. Nic. Necula, de la Institutul teologic universitar din Bucureşti, i Pr. prof. Dumitru Abrudan, prorectorul Institutului teologic univer-itar din Sibiu.

Dialogul a avut ca temă principală : *înţelegerea trinitară a relaţiei intre natură şi har: creaţie şi mîntuire,* care a fost discutată în patru ibteme şi anume : (1) Sfînta Treime în creaţie, cu referire specială la icrarea Sfîntului Duh şi problemele create de introducerea lui Filioque ;) Relaţia dintre natură şi har — creaţie şi mîntuire. Problemele teo-giei naturale a tendinţelor gnostice şi neo-gnostice ; (3) Creaţia şi eativitatea umană. O teologie a muncii cu accent deosebit pe proble-ele ecologice ; (4) Responsabilitatea Bisericii pentru pace — Şalom acea) lumii şi a creaţiei.

Dialogul ortodoxo-reformat pentru lucrarea de cunoaştere şi apro-ere a celor două familii de Biserici continuă.

BIBLIOGRAFIE

Bisericile Vechi-Orientale

P. Verghese, *Koptische Christentum,* Stuttgart, 1974; Idem, *Die Syrische Kir-■n in Indien,* Stuttgart, 1974; A. Chalaby, Ies *Coptes d'Egyptes,* Roma, 1973; P. icaglia, *Histoire de l'Bglise* ***Copte,*** Beyrouth, **1973 ; H. C.** Perumalil and **E. R.** nbye, *Christianity in India,* Allepey, 1972; B. Spuler, *Gegenwartslage der Ost-chen in ihrer nationalen und staatlichen Umwelt,* Frankfurt am Main, 1968; Idem, *Koptische Kirche und die Armenische Kirahe, Handbuch dei Orientalistik,* Ley-

den und Koln, 1961 ; M. Roncaglia, *Histoire de l'Eglise copte,* t. IV (Histoire l'Eglise en Orient), Beyrouth, 1973; A. Arvanitis, KoT.xiy.-r) 'Exxliaîa, Atena, 196i .Chauleur, *Histoire des Coptes d'Egypte,* Paris, 1960; R. Strothmann, *Die Koptis Kirche in cler Neuzeit,* Leipzig, 1932; G. Mojoli, *La Chiesa in Etiopia. Note* e *cordi di un nunzio,* Roma, 1973, 318 p.; Fr. Heyer, *Die Kirche Acthiopiens. l Bestandsauinahme Berlin,* 1971, 358 p. ; J. Navakatesh Thomas, *Die Syrisch-Orthoa Kirche der Siidindischen Thomas-Christen, Geschichte ■— Kirchenverlassung, Le* Wurzburg, 1967; M. Ormanian, *The Church oi Armenia,* London, 1965? Rene Gra set, *Histoire de lArmenie,* Paris, 1974; Idem, *L'Eglise armenienne, son histoire, doctrine, son regime, sa discipline, sa liturgie, sa litterature, son present,* 2-e Atelias (Liban), 1954; H. Pastermadjan, *Histoire de 1'Armenie,* Paris, 1964; B. S Ier, *Die Armenische Kirche,* în *Handbuch der Orientalistik,* I. VIII, 2. Leyden-Kc 1961.

în l i m b a r o m â n ă : Pr. prof Dumitru Radu, *Inaugurarea dialogului tec gic oiicial între Biserica Ortodoxă şi Bisericile Vechi-Orientale,* în «Biserica Or doxă Română», CIV (1986), nr. 1, p. 46—51 ; Pr. asist. Liviu Sireza, *Taina Mirungt în Biserica Ortodoxă şi in Bisericile Vechi-Orientale,* în «Ortodoxia», XXIX (19! nr. 2, p. 62—83; Pr. asist. N. Necula, *Doctrina şi viaţa religioasă a Bisericii* Co *reilectate în textele ei liturgice (rugăciuni şi imne),* tezâ de doctorat, în «Oi doxia», XXVIII (1976), nr. 3—4, p. 473—609. Vezi alte studii în diferite limbi această lucrare. I. Pulpea (I. Rămureanu), *Posibilitatea întoarcerii Bisericilor mo lizite Ia Ortodoxie...* în «Ortodoxia», III (1951), nr. 4, p. 586—636; Prof. N. Chiţes *Ortodoxia şi Bisericile răsăritene mai mici,* ibidem, XIII (1961), nr. 4, p. 483—5 Teodor M. Popescu, *Condiţiile istorice ale tor măr ii vechilor Biserici orientale,* «Ortodoxia», XVII (1965), nr. 1, p. 28—43; Pr. D. Stăniloae, *Posibilitatea reconci :ii dogmatice între Biserica Ortodoxă şi vechile Biserici orientale,* ibidem, X (1965), nr. 1, p. 5—43; Pr. prof. Milan Şesan, *Despre Bisericile orientale necal doniene,* în «Mitropolia Ardealului», XIV (1969); nr. 7—8, p. 480—498; Pr. pi Alex. Ciurea, *Relaţiile Ortodoxiei cu Bisericile Orientale,* în «Mitropolia Moldo şi Sucevei», LIII (1967), nr. 3—4, p. 235—244; Pr. prof. Ene Branişte, *Biserica moi lizită coptă,* în «Glasul Bisericii», XVI (1967), nr. 9—10, p. 942—966; Pr. Mih Colotelo, *Biserica Coptă. Caracteristicile organizării ei,* în «Studii teologice», (1961), nr. 5—6, p. 321—348; Pr. Prof. Liviu Stan, O *nouă Patriarhie: Biserica Etiopia, ibidem,* XII (1960), nr. 1, p. 34—73; Idem, *A IV-a Conferinţă panortodc (Geneva-Chambesy, 8—16 iunie 1968),* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXX (1968), nr. 7—8, p. 871—881 ; Cezar Vasiliu, *Biserica Monofizită Iacobită a Sir* în «Ortodoxia», XVII (1965), nr. 1, p. 132—148; Idem, *Biserica creştinilor ton din Malabar,* în «Studii teologice», XVir (1965), nr. 5—6, p. 345—368; Idem, *Bi r!ca nestoriană,* în «Ortodoxia», XVIII (1966), nr. 1, p. 70—98; Doctorand C. Stă'i let, *Biserica creştină din Malabar între anii 1500—1900,* în «Biserica Ortodoxă mână», XC (1972), nr. 11—12, p. 1278—1286; Idem, *Biserica Siro-Iacobită din Ma bar, de la anul 1900 pînă in prezent,* în «Ortodoxia», XXV (1973), nr. 1, p. 55—6 Mihai Rădulescu, *Aspectul naţional în evoluţia Bisericii Armene,* în «Biserica Or doxă Română», XCII (1974), nr. 3—4, p. 447—451 ; Ierom. Epifanie Norocel, *Bi: rica Armeană,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», XLI (1965), nr. 7—8, p. 37' 390; Ioan Vasile Leb, *Relaţiile Bisericii Ortodoxe cu Bisericile necalcedoniene, vederea pregătirii dialogului teologic,* în «Studii teologice», XXXIV (1982), nr. 5-p. 423—438; Diac. asist. Ion Bria, *Discuţii teologice între teologi ortodocşi romi. şi teologi necalcedonieni,* în «Ortodoxia»,XXII (1970), nr. 2, p. 204—225; N. C tescu, *A treia sesiune de convorbiri neoficiale între ortodocşi şi necalcedonieni,* «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1970), nr. 7—8, p. 683—687; Ioan Karmi *Vechile Biserici anticalcedoniene şi baza reuniunii lor cu Biserica Ortodoxă Ca lică,* în limba greacă, Atena, 1965 ; Idem, *Problema unirii Bisericii Etiopiene cu Ortodoxă,* în limba neo-greacă, Atena, 1959; Pr. prof. D. Stăniloae, *Perspectivi dialogului cu Bisericile Vechi-Orientale. Lucrările Comisiei interortodoxe de Addis-Abeba, 18—28 august 1971,* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXIX (197 nr. 9—10, p. 978—991 ; Idem, *Acţiuni şi poziţii noi în eforturile de apropiere îm Bisericile Ortodoxe şi Bisericile Vechi-Orientale,* în «Ortodoxia», XXIX (1972), 1, p. 113—119; N. Necula, *Intîlnirea subcomitetelor pentru dialogul teologic dint Bisericile Ortodoxe Răsăritene şi Bisericile Ortodoxe orientale,* în «Ortodoxii XXV (1973), nr. 4, p. 631—634.

Dialogul cu Biserica romano-catolică

N. Ehrenstrom-G. Grassman, *Confessions in Dialogue,* 3-nd ed.. Geneva, 1975 ; M. Fouyas, *Ortliodoxy, Roman Catholicism and Anglicanism* London, 1972; Tomos Agapis, *Rome-Istanbul,* 1971"; H. J. Rick, *Friede zwlschen Ost und West. Rom unei Konstantinopol in oekwnenischen Auibruch,* Miinster, 1968; W. de Vries, *Ortiiodoxie ci Catholicisme,* Paris, 1967; Idem, *Rom und die Patriarchate des Osiens,* Freiburg im Breisgau und Miinchen, 1963 ; M. Villatin, *Vatican II et Ie Dialogue oecumeni-que,* Tournai, 1966; A. Stawrosky, *Essai de theologie irenique. L'Orthodoxie et le Catholicismej* Paris, 1966; Yves Congar, *Chretiens en dialogue. Contribution catho-lique â l'Oecumenisme,* Paris, 1964; Idem, *Chretiens desunis. Principes d'un «Occu-menisme» catholique,* Paris, 1937; F. Biot, *De la polemiquc au dialogue,* 2 voi. Paris, 1963; Giovanni Smit, *Roma et l'Oriente Christiano, L'Azione dei Papi per l'unită dclla chiesa,* Roma, 1944.

în limba română: Pr. prof. Ştefan Alexe, *începutul dialogului teologic olicial între Bisericile Ortodoxă şi Biserica Romano-Catolică,* în «Ortodoxia», XXXIII (i981), nr. 1, p. 106—111; Idem, *Dialog teologic ecumenic intre ortodocşi şi romano-catolici, (Opole — Polonia, 3—8 iunie 1085),* în «Biserica Ortodoxă Română», CUI (1985), nr. 7—8, p. 500—501 ; Asist. Nic. V. Dură, *Consideraţii asupra dialogurilor teologice ale Bisericii Ortodoxe cu Bisericile Romano-Catolică, Anglicană, Veche-Catolică, Orientală şi Luterană,* în «Ortodoxia», XXXVII (1985), nr. 3, p. 390—449; Lector Cezar Vasiliu, *Pregătirea, începerea şi perspectivele dialogului teologic din-tre Biserica Ortodoxă şi Biserica Romano-Catolică,* în «Studii teologice», XXXIII ir. 5—6, p. 376—399, şi extras, Bucureşti, 1981 ; Ion Bria, *Rolul şi responsabilitatea Ortodoxă în dialogul ecumenic,* în «Ortodoxia», XXXII (1980), nr. 2, p. 366—377) Jr. prof. D. Popescu, *Relaţiile dintre Biserica Ortodoxă Română şi Biserica Roma-lo-Catolică,* în «Studii teologice», XXXI (1979), nr. 9—10, p. 367—390; Pr. Minai i'nache, *Poziţia Bisericii Ortodoxe în problema dialogului şi intercomuniunii cu biserica Romano-Catolică în* «Studii teologice», XXVII (1975), nr. 1—2, p. 64—73 ; ipiscop Antonie Plămădeală, *Patriarhia Ecumenică şi dialogul cu romano-catolicii, n* «Ortodoxia», XXVI (1974), nr. 1, p. 157—164; Idem, *Lucrările celei de **a** IV-a se-iuni a Comisiei internaţionale mixte de dialog între Bisericile Ortodoxe şi Biserica lomano-Catolică (Bari,* 27 *mai—7 iunie 1086),* în «Biserica Ortodoxă Română», CIV 1986), nr. 5—6, p. 79—83; Idem, *Dialogul dintre Bisericile Ortodoxă şi Romano-Ca-'ilică. Stadiul lui în sesiunea plenară din 1937 (Bari — Italia, 9—16 iunie 1987), hi* biserica Ortodoxă Română», CV (1987), nr. 5—6, p. 68 — ; Pr. prof. Ioan *G.* 'oman, *Temeiurile Bisericii Ortodoxe Române, Iată de dialogul ecumneic cu cele-ilte Biserici creştine,* în «Ortodoxia», XXII (1970), nr. I, p. 20—44; Pr, prof. I. Ră-ureanu, *Atitudinea Bisericii Romano-Catolice iată de mişcarea ecumenică,* în «Or-doxia», XIV (1962), nr. 1—2, p. 153—180.

Dialogul cu Biserica vechilor-catolici

Chr. S. Constantinidis, *Convorbirile şi perspectivele Dialogului dintre Biserica rtodoxă şi Biserica Vechilor-Ccitolici,* în «Theologia», Atena, LI (1980), p. 22—48; *r.rările Comisiilor teologice interortodoxe de la Belgrad pentru pregătirea dialo-lui cu Anglicanii şi cu Vechii-Catolici (1—15 septembrie 1966),* în «Biserica Or-ioxă Română», LXXXIV (1966), nr. 9—10, p. 909—914 (cu anglicanii) şi p. 914—*l* (cu vechii-catolici); *Lucrările Comisiei teologice interortodoxe pentru dialogul Vechii-Catolici, 16—24 oct. 1970, la Clmmbesy-Geneva,* în «Biserica Ortodoxă mână», LXXXVtlI (1970), nr. 9—10, p. 1009—1011; Prof. Ioan Karmiris, *A doua isultare* at *Comisiei teologice interortodoxe pentru dialogul cu Vechii' Catolici,* «Theologia», Atena, 41 (1970), nr. 4, p. 467—594; Idem, *Ortodoxia şi vechi-cato-smul. Prima Conferinţă a Cow':>'-; mixte ortodoxo-vechi-catolică pentru dialogul tre Bisericile Ortodoxe şi Vo|'v-Catolică,* în 1b. greacă, Atena, 1973 *(întrunirea tre 9—-14 iulie 1973, Atena);* F:, pro!. I. G. Coman, *Biserica Ortodoxă şi Biserica -he-Catolică. Privire asuf'j raporturilor dintre ele pe o perioadă de circa un ol (1874—1986),* în «Mitropolia Banatului», XVIII (1967), nr. 4—6, p. 237—262; I. Coman, *Pregătirea dialogului cu vechii-catolici,* în «Ortodoxia» XXV (1973),

4, p. 497—508; Idem, *Participarea delegaţiei Bisericii Ortodoxe la Conterinţa tă ortodoxo-vetero-catolică de la Atena (6—14 iulie 1973),* în «Biserica Orto-

doxă Română», XCI (1973), nr. 7—8, p. 808—813; *Prima întrunire a Comisiei logice mixte pentru dialogul oiicial dintre Biserica Ortodoxă şi Biserica Vecii tolică,* în «Biserica Ortodoxă Română», XCII (1975), "nr. 7—8, p. 870—872; Anatolie Lefter; *Biserica Vechiloi-Catolici şi Biserica Ortodoxă,* în «Mitre Ardealului», X (1966), nr. 9—10, p. 604—629; Pr. conf. Ştefan C. Alexe, *Dia teologic dintre ortodocşi şi vechii-catolici. Stadiul actual al pregătirii şi perşi vele acestui dialog,* în «Ortodoxia», XXVII (1975), nr. 2, p. 260—287; Idem, *In -jinul dialogului teologic ortodoxo-vechi-catolic. Texte comune ale Comisiei teol ortodoxo-vcchi-catdlice,* în «Ortodoxia», XXX (1978), nr. 1, p. 5—12; Idem, *Dic teologic ortodoxo-vechi-catolic. Noi texte comune ale Comisiei teologice mixt todoxo-vechi-catolice (Sesiunea dintre 23*—30 *august 1977, de la Chambesy-Ger* în «Ortodoxia», XXXI (1979), nr. 2, p. 371—376 ;' Idem, *Dialogul teologic oiicial dox-vechi-catolic. Texte adoptate de Comisia teologică mixtă ortodoxă-vechi-c că la întrunirea de la Bonn, între* 20—24 *august 1979,* în «Ortodoxia», XXXII (i nr."3, p. 566—569 ; Idem, *Întrunirea Subcomisiei mixte pentru dialogul teologic* 1 *doxo-vcchi-catolic (Berna — Elveţia, 9—13 martie 1981),* în «Ortodoxia», *XI* (1981), nr. 4, p. 634; Idem, *Dialogul teologic oiicial ortodoxo-vechi-catolic.* 7 *adoptate de Comisia teologică mixtă ortodoxă-vechi-catolică la cea de a IV-a nare generală de la Zagorsk-Moscova, între* 25—22 *septembrie 1981,* «în «Ortodo XXXII1I (1981), nr. 4, p. 635—639; Idem, *A cincea Adunare generală a Con teologice mixte pentru dialogul ortodox-vechi-catolic (3—10 octombrie 1983, C besy-Geneva), în* «Ortodoxia», XXXVI (1984), nr. 2, p. 296—302; Idem, *lntrm Subcomisiei mixte de lucru pentru dialogul teologic ortodox-vechi-catolic (Ka 'thassos — Grecia, 23 sept.—1 oct. 1984),* în «Biserica Ortodoxă Română», Cil (l| nr. 11—12, p. 729—731 ; Idem, *A şasea Adunare generală a Comisiei teologice pentru dialogul ortodoxo-vechi-catolic (Amerstoort — Olanda, 30 septembri| , octombrie 1985),* în «Ortodoxia», XXXVIII (1986), nr. 2, p. 63—76; Idem, *Intrur Subcomisiei mixte pentru dialogul ortodoxo-vechi-catolic (Minsk, 30 iunie—10 1986),* în «Biserica Ortodoxă Română», CIV (1986), nr. 5—6, p. 84—85.

Dialogul cu Biserica anglicană

Autori ortodocşi : *Romanian Orthodox Church and the Church ol Engll* Bucbarest, 1976; Athenagoras of Thyateira (Kokkinakis), *Introduction to the Ti logical Dialogue ol Anglicanism and Orthodoxy,* Athens, 1967; Basil T. Istavrj *Orthodoxy and Anglicanism,* translated by Colin Davey, London, 1966; Ic *Orthodoxy and Anglicanism in the Twentieth Century, London,* 1962; G. Strl poulos, *Die Beziehungen der Orthodoxen Kirche zu den anderen ţiirchę,* în «O doxia», Atena, t. XVII (1939) ; K. Diobouniotis.IIepî rîjî âvâsswî -c^î âyyAixavix-rj; 'ExxX? *z|xzâ~* ţîjî 'Op6o56îou xai TOU xupoos T<BV âyyXixavtxoi'v *X"jP°^°^l">v'* extras din revista < klisia», Atena, t. XVII (1939); Ham. Alivizatos, S6yx?o-/oi ewuixaî -posilktai, At 1937; P. Bratziot's, 'Op8o86;oi mi 'AyyXixavoî Atena, 1937; M. Constantin Sx^J'i5 ^ âyyXi7.3v<uv xot't 6p8oS6ţ<ov, Atena, 1936.

Alţi autori: *Anglican-Orthodox Dialog. The Dublin Agreed Statem** 1984, London (S.P.C.K.), 1984; W. A. Vissert't Hooft, *Anglo-Catholicism and Ort| doxy. A Protestant View,* London, 1933; G. K. A. Bell, *Documents ol christiun Un 1920—1924,* London, 1924-; M. d'Herbigny, *L'Anglicanisme el l'Orthodoxie gr A slave,* Paris, 1922; J. A. Douglas, *The Relations oi the Anglican Churches with Euslern Orthodoxy,* London, 1921.

In limba română: Pr. prof. Ioan Rămureanu, *Tratative directe de ut dintre Bisericile Ortodoxe şi Biserica Anglicană, de la 1920 pînă azi,* în «Ortodox X (1958), nr. 2, p. 217—235; Pr. Prof. Liviu Stan, *Perspectiva canonică a reiaţi dintre Ortodoxie şi Anglicanism,* în «Ortodoxia», X (1958), nr. 2, p. 286—301 ; P Teodor M. Popescu, *Raporturile dintre ortodocşi şi anglicani din secolul* XV*I p la anul 1920,* în «Ortodoxia», X (1958), nr. 2, p. 177—194; *Lucrările Comisiilor t logice interortodoxe de la Belgrad pentru pregătirea dialogului cu anglicanii şi vechii-catolici (1—15 sept. 1966, Belgrad),* în «Biserica Ortodoxă Română», nr. i 10, p. 909—914 (cu anglicanii) şi p. 914—922 (cu vechii catolici); *Lucrările Cornii teologice interortodoxe pentru dialogul cu Analicanii (1—*75 *oct. 1970, Chambe Geneva),* în «Biserica Ortodoxă Română», LXXXVIII (1970, nr. 9—10, p. 1007—10 Pr. ioan Tulcan, *Dialogurile teologice ale Bisericii Ortodoxe cu celelalte Biserici,* în «Mitropolia Banatului», XXXVIII (1988), nr. 1, p. 26—35; N. Chitescu, *Prima*

iune a dialogului ortodoxo-anglican (Oxiord, 6—*13 iulie 1973),* în «Biserica Ortodoxă Română», XCI (1973), nr. 7—8, p. 803—808; Idem, *Sesiunea plenară de la Mos-ova a dialogului ortodoxo-anglican* (26 *iulie*—3 *august 1976),* în «Biserica Ortodoxă lomână», XCIV (1976), nr. 7—8, p. 664—673; Idem, *Dialogul ortodoxo-anglican de a Llandaff-Carditi — Anglia, 4—21 iulie 1980,* în «Ortodoxia» XXXIII (1981), nr. , p. 112—115; Idem, O *nouă sesiune a dialogului ortodoxo-anglican, Canterbury — Inglia, 12-—19 iulie 1982,* în «Studii teologice», C (1982), nr. 9—10, p. 801—803; rof. Nic. Chitescu şi Arhim. Nifon Mihăită, *întrunirea Comisiei de dialog ortodo-o-anglican (Odessa, 12—19 septembrie 1983),* în «Biserica Ortodoxă Română», CI I983), nr. 9—10, p. 642—652; Diac. P. I. David, *Premise ale dialogului anglicano-rtodox: Aspectul revelaţiei divine. Contribuţia culturii teologice româneşti,* teză e doctorat, în «Studii teologice», XXVIII (1976), nr. 3—6, p. 213—493; Pr. prof. *i.* Şesan, *Din relaţiile anglicano-ortodoxe,* în «Mitropolia Moldovei şi Sucevei», HIX (1973), nr. 5—6, p. 313—321 ; loan I. Ică, In *legătură cu dialogul dintre orto-ocşi şi anglicani după lucrările Comisiei interortodoxe de la Belgrad,* în «Glasul dsericii», XXIX (1970), nr. 3—4, p. 291—314; Pr. prof. Isidor Todoran, *Relaţiile 'isericii Ortodoxe Române cu Biserica Anglicană şi cu Biserica Veche-Catolică,* în Ortodoxia», XX (1968), nr. 2, p. 225—234; loan N. Şurubaru, *Tratativele şi acor-urile anglicano-ortodoxe române din 1935 în perspectiva dialogului dintre Biseri-a Ortodoxă şi Biserica Anglicană,* .în «Ortodoxia», XX (1968), nr. 1, p. 74—89; ᵀasile Loichiţă, *Anglicanism şi Ortodoxie.* Extras din rev. «Candela», XLI (1930), r. 3—6; Hr. Papadopoulos, *Chestiunea validităţii hirotoniilor anglicane.* In româ-eşte de Arhim. Filaret Jocu, Bucureşti, 1926.

Dialogul teologic ortodox-protestant

World Council oi Churches. The Orthodox Church and the Churches oi tke elormation, Geneva, 1975 ; D. J. Callahan, *Catholiques et Protestanta,* Paris, 1961 ; •scar Cullmann, *Catholiques et Protestants. Un projet de solidarite chretienne,* leuchâtel et Paris, 1958; loan Karmiris, 'Op0ooo«!a *%a| Egotea-.a'niau.oi* t. I, Atena, 937.

In l i m b a r o m â n ă : Diac. lector loan I. Ică, *Contactele din ultima vreme intre Bisericile Ortodoxe şi Bisericile Protestante şi stadiul actual al dialogului iologic dintre ele,* în «Ortodoxia», XXV (1970), nr. 1, p. 135—146; Prof. Nic. Chi->scu, *Tematica şi rezultatul convorbirilor ortodoxo-protestante după 1961. Impor-mţa acestor convorbiri pentru ecumenismul local,* în «Mitropolia Ardealului», XIX .974), nr. 10—12, p. 558—571 ; Episcop Vasile (Coman), *întrunirea Comisiei inter-rtodoxe pentru pregătirea dialogului cu Bisericile Luterane (Sigtuna — Suedia, 4 -9 noiembrie- 1979),* în «Biserica Ortodoxă Română», XCVII (1979), nr. 1, p. 25— 3; Episcop Vasile Coman şi Pr. prof. I. Ică, A *treia întrunire a Comisiei interor-)doxe pentru pregătirea dialogului cu Bisericile luterane — (Skalholt — Islanda,* —23 *septembrie 1980),* în «Ortodoxia» XXXIII (1981), nr. 2, p. 261—266; Episcop asile al Oradiei, *Al treilea dialog general ecumenic dintre Biserica Ortodoxă Şi ederaţia Lutherană Mondială (Allentown — S.U.A., 23—31 mai 1985),'în* «Biserica irtodoxă Română», Cili (1985), nr. 5—6, p. 403—406; Doctorand Adrian Niculcea, *criptură, Tradiţie şi Mărturisire în dialogul teologic dintre Biserica Evanghelică iterană din R. F. Germania şi Biserica Ortodoxă Română (Gvslar, 19—23 noiembrie V9),* în «Studii teologice», XXXIV (1982), nr. 5—6, p. 398—408 ; Pr. prof. Dumitru adu, *Dialogul teologic între Biserica Ortodoxă Română şi Biserica Evanghelică ăin ermania (Goslar, 19—23 noiembrie 1979 ; Iaşi, 23*—26 *octombrie 1980),* în «Biserica rtodoxă Română», XCVIII (1980), nr. 11—12, p. 1098—1106; Alex. M. Ionită, *Dia->gul teologic general dintre Biserica Ortodoxă şi Bisericile Luterane,* în «Biserica ᵗrtodoxă Română», XCIX (1981), nr. 9—10, p. 960—961; Pr. asist. Viorel Ionită, *patra întrunire de dialog între Biserica Ortodoxă Română şi Biserica Evanghelică in Germania (Techirghiol,* 6—*11 mai- 1985),* în «Biserica Ortodoxă Română», CUI 985), nr. 5—6, p. 388—397; Asistent Nic. Dură, *Consideraţii asupr*ₐ *dialogurilor '.ologice ale Bisericii Ortodoxe* cu' *Bisericile Romano-Caiolică, Anglicană, Veche-atolică, Orientală şi Luterană,* în «Ortodoxia», XXXVII (1985), nr. 3, p. 390—449.

Dialogul ortodoxo-reformat

Pr. prof. Nic. Necula, *Dialogul ortodoxo-reformat «Debreţin V», Budapesta, 31 igust—4 septembrie 1987,* în «Biserica Ortodoxă Română» CV (1987), ₙr. 9—10, . 147—148.

Privire generală asupra creştinismului în lumea de azi

întruparea lui Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu, stă la temelia riţiei creştinismului în lume. După cuvântul Apostolului Pavel, *«cî venit plinirea vremii, Dumnezeu a trimis pe Fiul Său, născut din fei născut sub lege, ca să răscumpere pe cei de sub lege, primind înfu* (Gal. 4, 4—5) ; a avut, deci, loc cel mai important eveniment din is creştinismului : întruparea Fiului lui Dumnezeu, Iisus Hristos.

Fără îndoială Biserica creştină atinge plenitudinea şi desăvîr prin întruparea, răstignirea şi învierea Mîntuitorului şi prin cobo Sfîntului Duh în ziua Cincizecimii asupra Sfinţilor Apostoli, aduna casa din Ierusalim.

Coborîrea Duhului Sfînt marchează momentul întemeierii Bisi creştine în lume, al intrării ei în istorie, marchează momentul noii ante dintre omenire şi dumnezeire, alianţă care va continua pînă la şitul veacurilor, cînd, după cuvintele Sfîntului apostol Petru, vi «ceruri noi şi un pămînt nou, în care va locui dreptatea» (II Peti 13 ; Apoc. 21, 1). în împărăţia lui Dumnezeu, «timpul nu va ma (OTI XP°VO<' ouxexi eotai) Apoc, 10, 6), deci istoria va înceta, căci lui Dumnezeu s-a săvîrşit» — xai STSXE3T£ *xb* [vjax-qpiov tem 0eo5 (A 10, 7). "

Ivirea creştinismului în lume a împărţit istoria lumii în două înainte şi după Hristos. Pentru creştinism, Domnul nostru Iisus Hr este centrul istoriei universale, iar anii istoriei Bisericii creştine se mără de la naşterea Lui.

în era creştină, dezvoltarea omenirii este influenţată în mod a şitor de ideile Evangheliei Domnului nostru Iisus Hristos, idei car avut şi au pînă azi un rol precumpănitor pe teren religios-moral, s şi cultural, cu alte cuvinte, în toate domeniile vieţii şi activităţii neşti.

Pentru creştini, viaţa pămîntească trăită în istorie este o prefs vieţii cereşti. *«Creştinii* — spune atît de frumos autorul Epistolei Diognet — *nu se deosebesc de ceilalţi oameni, nici prin patrie, nici limbă, nici prin obiceiuri, căci ei nu locuiesc în anumite cetăţi, nici limba lor proprie, nici nu duc o viaţă deosebită... Iau parte la toat cetăţeni... Sînt în trup, dar nu trăiesc după trup. îşi duc viaţa pe păi dar trăiesc ca în ceruri. Se supun legilor în vigoare, dar viaţa lor e presus de legi... într-un cuvînt, ceea ce este sufletul în trup, acelaş cru sînt creştinii în lume»* (Epistola către Diognet, V şi VI).

Creştinismul nu- a lăsat nimic departe din cultura veche cari împiedică mîntuirea sufletului.

în primele trei secole creştinismul a luptat pentru existenţa s statul roman şi cultura greco-romană păgînă, pînă cînd împăratul stantin cel Mare (306—-337), numit de Biserică «cel întocmai cu A tolii», a acordat creştinilor libertatea religioasă prin edictul de la Tv din 313. Constantin cei Mare este în istoria omenirii primul bărbE

---

* Capitol redactat de Pr. prof. Ion Rămureanu.

stat care a pus problema respectării conştiinţei religioase a fiecărui om şi a înţeles necesitatea ei pentru ordinea socială şi politică.

Biserica ortodoxă a Răsăritului are o importanţă deosebită pentru formularea dogmei creştine încă de la începutul răspîndirii creştinismului în lume. Două dintre cele mai vechi şi strălucite culturi, *iudaismul* şi *elenismul,* au înflorit pe teritoriul pe care s-a dezvoltat în urmă Biserica ortodoxă. Dar creştinismul ca religie revelată de Dumnezeul cel viu şi adevărat, culegînd şi asimilînd ceea ce era mai valoros şi frumos din cugetarea filosofiei şi culturii greco-romane, nu s-a lăsat antrenat de ideile religioase păgîne ale lumii vechi. Cunoscînd cultura şi înţelepciunea lumii vechi, apostolul Pavel se întreba : «Unde este înţeleptul ? Unde este cărturarul ? Unde este cercetătorul acestui veac ?... Căci de vreme ce întru înţelepciunea lui Dumnezeu, lumea n-a cunoscut prin înţelepciune pe Dumnezeu, a binevoit Dumnezeu să mîntuiască pe cei ce cred prin nebunia propovăduirii... Iar noi propoveduim pe Hristos cel răstignit : pentru iudei sminteală, pentru păgîni nebunie. Dar pentru cei chemaţi, şi iudei şi elini, propoveduim pe *Hristos, puterea lui Dumnezeu şi înţelepciunea lui Dumnezeu»* (I Cor. 1, 20—24).

După Constantin cel Mare, Biserica creştină a dus o luptă aprigă cu duşmanul intern, cu erezia, care caracterizează întreaga perioadă a Sinoadelor ecumenice (325—787).

în Răsăritul ortodox s-au născut şi au înflorit toate ramurile ştiinţei şi culturii teologice ; aici au trăit cei mai geniali Părinţi ai Bisericii, care au formulat prin scrisul lor înaripat învăţăturile creştine scoase din revelaţia Vechiului şi Noului Testament şi ne-au lăsat moştenire monumentala literatură patristică din care se adapă pînă azi toate Bisericile creştine din lume.

în Orient s-au ţinut cele şapte Sinoade ecumenice care au definit }| stabilit dogmele creştine. Inima şi gîndirea creştinismului au fost în Drient. De aceea Biserica ortodoxă, moştenitoarea vechii Biserici uni-/ersale sau ecumenice — care a păstrat pînă azi, fără adăugire sau ştirbire, întregul tezaur al credinţei de la Sfinţii Apostoli şi Sfinţii Părinţi — refuză să introducă în doctrina sa sau să aprobe altor Biserici *ino-mţii* contrare spiritului ei.

Abia sfîrşită lupta cu erezia, asupra Bisericii de Răsărit a venit la in moment dat asaltul mahomedanismului.

După prima jumătate a secolului VII, cele trei patriarhate aposto-ice : Alexandria în 641, Antiohia în 638 şi Ierusalimul în 637, au căzut ub dominaţia arabilor, care au adus aceste Biserici aproape de nimi-ire. Acest tablou se completează în 29 mai 1453 prin cucerirea' Con-tantinopolului de către turcii otomani, care au impus dominaţia mu-ulmană asupra creştinilor din Asia Mică şi Peninsula Balcanică, — greci, Ibanezi, bulgari şi sîrbi '—, dominaţie de care aceste popoare s-au puii t elibera abia în secolul XIX şi începutul secolului XX.

Fără îndoială, în istoria Bisericii universale unul dintre cele mai iste, dureroase şi regretabile evenimente îl constituie, prin semnifica-a, durata şi consecinţele ei, schisma din 1054, care a intervenit între 'iserica Apusului şi Biserica Răsăritului, şi care s-a prelungit pînă la

7 decembrie 1965 cînd anatemele din 16 şi 20 iulie 1054 au fost cate de către patriarhul ecumenic Atenagora I al Constantinoiv, (1949—1972) şi de către papa Paul VI (1963—1978).

In perioada care a urmat schismei bisericeşti din 16 iulie IQ5, secolele XI—XVI, cele două mari ramuri ale creştinismului —. B;ₛ; Răsăritului şi Biserica Apusului — s-au dezvoltat separat.

S-au făcut, desigur, între secolele XI—XV numeroase încercai unire între cele două Biserici, unele chiar încheiate prin semnarea 'mitor acte de unire, ca unirea de la Lyon din 1274, şi cea de la F$ᵣ Fiorenţa din 1438—1439, dar unirea deplină şi intercomuniunea b ceaşcă, din păcate, nu s-au putut realiza. Unirile încheiate au rămas ca documente în arhive, deoarece nu s-au aplicat niciodată.

Ceva mai mult, în secolul al XVI-lea Biserica romano-catoii fost adînc zdruncinată în sînul ei prin apariţia protestantismului i-a smuls un însemnat număr de credincioşi. Trei mari Biserici a{ₜ pe urma Reformei protestante, care se menţin pînă azi : *Biserica e ghelică sau luterană, Biserica reformată sau calvinistă* şi *Biserica a cană,* care se menţine pe o cale de mjiloc între catolicism şi protesta^ Această fărîmiţare a creştinismului apusean a creat întregului creşti noi probleme şi noi dificultăţi în calea refacerii unităţii.

în Protestantism, excesul de libertate a dus şi duce pînă az}
fărîmiţare excesivă, care se caracterizează prin apariţia neîncetată -
secte şi denominaţiuni creştine care luptă unele împotriva altora'
rind lumii creştine spectacolul trist al unui *bellum omnium* ^
nes, spre mare pagubă a întregului creştinism.

In epoca modernă creştinismul apusean, favorizat de prosper^ şi bogăţia sa materială, precum şi de extinderea stăpînirii unor ţăw cidentale ca : Spania, Franţa, Anglia, Olanda şi Belgia, asupra popₒ lor coloniale din"" America, Africa, şi Asia, realizează mari succese în misionara.

Atît romano-catolicii cît şi protestanţii fac misiune plină de snᶜ pe toate continentele globului.

In Răsărit, Biserica ortodoxă rusă întreprinde o operă misi₀] serioasă la tătari, la popoarele din Siberia, în Insulele Aleutine, ;ₙ A ka, în China, Coreea şi Japonia.

în secolul al XlX-lea, popoarele ortodoxe din Balcani scapă, pe rînd, de dominaţia otomană: Grecia în 1821, România, - Bulga^ Serbia între 1877—1878, Albania în 1912, astfel încît s-a ameliorat f₀ mult şi situaţia Bisericilor acestor popoare.

în Apus, în secolul XIX Biserica romano-catolică are de lupta unele influenţe culturale ale vremii, ca modernismul şi cu unele cuᵣ sociale potrivnice Bisericii, ca de exemplu *Kulturkampf* (lupta pₑ] cultură) în Germania. Biserica apuseană ajunge să îngrădească libₑ tea însăşi a Bisericii prin proclamarea ca dogmă a *primatului* şi ₐ *iₙ libilităţii papale,* în Conciliul I Vatican dintre 1869—1870, apoi îₙ c ciliul II Vatican (1962—1965), dogme străine de "spiritul credinţei ₀ doxe, care constituie un impediment dintre cele mai serioase îₙ refacerii unităţii Bisericii creştine.

Un fapt îmbucurător rămîne în istoria Bisericii Ortodoxe a Răsări-ului şi a Bisericii romano-catolice ridicarea anatemelor din 16 şi 20 iute 1054, care s-a făcut prin *Declaraţia comună* din 7 decembrie 1965, iţită în acelaşi timp în catedrala «Sfîntul Petru» din Roma — în şe-inţa de închidere a Conciliului II Vatican —, şi în catedrala «Sfîntul îheorghe» din Constantinopol, în numele patriarhului ecumenic Atena-ora I şi a Sfîntului Sinod Patriarhal, precum şi al papei Paul VI.

In această istorică declaraţie, cei doi înalţi ierarhi au subliniat că *înt conştienţi că acest act de justiţie şi de iertare reciprocă nu poate fi e ajuns să pună capăt diferenţelor vechi sau recente care subzistă între Userica romano-catolică şi Biserica ortodoxă, şi care vor fi depăşite prin •icrarea Sfîntului Duh, graţie curăţiei inimilor, regretului nedreptăţilor itorice, precum şi printr-o voinţă activă de a se ajunge la o înţelegere* i *expresie comună a credinţei şi a cerinţelor ei.*

împlinind totuşi acest gest, ei speră că el va fi plăcut lui Dumnezeu, ata să ne ierte cînd noi ne iertăm unii pe alţii, şi că va fi apreciat de itreaga lume creştină, dar mai ales de totalitatea Bisericii romano-atolice şi a Bisericii ortodoxe, ca expresie a unei sincere voinţe reci-roce de reconciliere şi ca o invitaţie de a continua, într-un spirit de !credere, de stimă şi de dragoste frăţească, dialogul care va duce, cu jutorul lui Dumnezeu, să trăim din nou — pentru cel mai mare bine I sufletelor şi al venirii împărăţiei lui Dumnezeu — în comuniunea ?plină a credinţei, a unirii frăţeşti şi a vieţii sacramentale, care a existat itre ele în cursul primului mileniu al vieţii Bisericii *(Tomos Agapis,* atican —Phanar (1968—1970) — Roma—Istânbul — 1971, p. 278 —283, -. 127, şi «Irenikon», 1965, nr. 4, p. 539—540).

Bisericile ortodoxe, Bisericile protestante şi Biserica anglicană acti-îază cu succes din 1920 în *mişcarea ecumenică,* iar din 1948 în *Con-liul Ecumenic al Bisericilor,* care cuprinde astăzi peste 300 de Biserici •eştine din lume, în vederea colaborării frăţeşti, pentru soluţionarea 'oblemelor lumii contemporane şi a refacerii unităţii Bisericii creştine.

Domnul nostru Iisus Hristos spune, înainte de patimile Sale, că *vanghelia ... împărăţiei se va propovădui în toată lumea, ca mărturie mtru toate neamurile, şi atunci va veni sfîrşitul* (Matei 24, 14). La ■estea Apostolul Pavel adaugă că «împietrirea în parte a lui Israel s-a cut pînă ce va intra tot numărul paginilor şi astfel întregul Israel se i mîntui» (Rom., 11, 25—26).

*

Nu se poate da o statistică exactă a tuturor creştinilor din lume. în ;nere, unele statistici dau numai 180 milioane de credincioşi ortodocşi.

lume, dar ei sînt mult mai mult[1]'. Desigur, în comparaţie cu numărul mano-catolicilor şi al protestanţilor, numărul creştinilor ortodocşi e ai mic. Dar nu numai numărul contează, *ci păstrarea integrală şi cută a adevărurilor de credinţă ale Evangheliei, descoperite lumii de imnul nostru Iisus Hristos* Acolo unde nu-i adevărul revelat al Dom-ilui nostru Iisus Hristos, propovăduit de Sfinţii Apostoli şi de Sfinţii irinţi ai Bisericii, creşterea numărului poate fi chiar păgubitoare penii adevărata Biserică a lui Hristos, *deoarece ea nu înseamnă creşterea*

sporirea adevărului, ci mărirea erorii şi creşterea rătăcirilor în lume.

în Ortodoxie cunoaşterea şi păstrarea adevărului revelat de Fiul Dumnezeu, Iisus Hristos, din iubire de oameni, au fost încredinţaţi : birii reciproce a clericilor şi credincioşilor din *Biserica Dumnezeului ce viu, care este stîlpul şi temelia adevărului* (I Tim. 3, 15).

Acest lucru îl afirmă lămurit *Enciclica Bisericii Una, Sfîntă, U versală şi Apostolică,* adresată la 6 mai 1848 către toţi credincioşii or docşi din lume, scriind : *Apoi la noi n-au putut niciodată, viei patriar nici Sinoade, să introducă lucruri noi, pentru că apărătorul religiei e însuşi corpul Bisericii, poporul însuşi, care vrea ca religia să fie veş neschimbată şi la fel ca a Părinţilor săi («Enciclica patriarhilor or docşi de la 1848»,* traducere de Teodor M. Popescu, Bucureşti, 19 cap! 17, p. 98 şi 132 ; J. D. Mansi, XL, Parisiis, 1909, col. 407-C).

în Biserica lui Hristos, credincioşii se află laolaltă ca *seminţie alea preoţie împărătească, neam sfînt, popor agonisit de Dumnezeu ... popo lui Dumnezeu* (I Petru 2, 9 şi 11).

în trecerea ei prin istorie Biserica ortodoxă s-a considerat şi se ce sideră şi astăzi *adevărata Biserică a lui Hristos,* în lume, pentru că p trează fără schimbare, micşorare sau adăugire, adevărata învăţătura Domnului nostru Iisus Hristos, păstrează cultul şi disciplina bisericeas aşa cum se practicau în vechea Biserică ecumenică, cînd nu se făt deosebire între creştinii din Răsărit şi cei din Apus.

Privind măreţia, strălucirea, sfinţenia şi curăţia credinţei Biser ortodoxe a Răsăritului, unul dintre cei mai mari Părinţi ai Biseri Sfîntul Ioan Gură de Aur (f **14** sept. 407) scrie despre ea astfel : «Bi rica este mai înaltă **decît cerul, mai întinsă decît pămîntul. Ea nu îmi** trîneşte niciodată, ci este pururea înfloritoare. Pentru aceasta, Scriptu arătînd tăria şi statornicia ei, o numeşte Munte ; arătînd curăţia ei numeşte Fecioară ; arătînd măreţia ei, o numeşte împărătească ; arăt: înrudirea ei cu Dumnezeu, o numeşte fiică» *(Omilie despre arestarea Eutropiu şi despre deşertăciunea bogăţiei,* P. G., LII, 402).

Deşi mai mică în privinţa numărului credincioşilor, Biserica or doxă este fecioara cea înţeleaptă, este mireasa cea nepătată care astea în linişte pe dumnezeiescul ei Mire. în ziua aceea, Domnul Hristos o mîngîia prin cuvintele : *«Nu te teme turmă mică, că bine a voit Te vostru să vă dea vouă împărăţia* (Luca 12, 32).

BIBLIOGRAFIE

Quelques statistiques, în «Documentation Catholique», 59-e Annee, *LX1* (1977), no. 5, 6 marş, p. 235—237, şi no. ? 2 octobre, p. 820; *Panorama* m'ss' *voire de Vannee 1975—1976,* ibidem, LXXIII (1976), no. 1707, 7 novembre, p. 922— Texte publie par l'Agence Fides de la Sacre Congregation pour l'Evanqelisation mondp, le 25 septembre 1976; *Annuarium* s/afisticum *Ecclesial* — 2974, Cittâ Vatirano, 1976; *Bilnn du Monde. Encyclopedie catholique du Monde chretien,* 2 *i* 2-e ed., Tournai—Paris, 1964; Konrad Alqermissen, *Konfessionskunde,* Hanno 1941 ; Pr. prof. Milan Şesan, *Statistica bisericească,* 1938 ; O. Hiibner, G *graph'schstatistische Tabellen aller Länder der Erde,* ed. 72, Wien, 1936.

în l i m b a r o m â n ă : I Pulpea (Pr. nrof. I. Rămuroanu), *Configuraţia acti a Creştinismului,* în «Studii teologice», I (1949), nr. 3—4, p. 119—144; Idem, B *licile ortodoxe* cu *snedolă privire asupra Bisericii ortodoxe nise,* în «Studii logice» T (1949), nr. 1—2, p! 69—90; Eusebiu Popovici, *Statistica Bisericească.* pliment la *Istoria Bisericească universală,* ed. a 2-a, t. IV, Bucureşti, 1928, p. 579—

LISTE CRONOLOGICE

PATRIARHII DE CONSTANTINOPOL *

Mihail I Ce rulade, 25 martie 1043 —2 nov.
1058; exilat la 21 ian. 1059
■Constantin III Lihudis, 2 -9/10 febr. 1059-
aug. 1063 loan VIH
Xiiilin, 1 ian. 1064—2 aug.
1075 Cosma I, după 2 aug. 1075—8 mai 1081
(retras) Ilustraţie Garidas, mai 1081—iulie 1084
(retras) Nicolae III Kyrciiniâtes-Grarnmatkos, aug.
1084 — înainte de 24 mai 1111
[oan IX Agapetos, 24 mai 1111 — linele
lui apr. 1134 Leon Stypes sau Stypiotes, mai 1134—ian.
1143
Mihail II Curcuas Oxitul, iulie 1143—martie 1146 "osma II Atticus, sfîrşit apr. 1140—26
febr. 1147 (depus) ficolae IV Muzalon, dec. 1147—mart. apr.
1151 (retras) eodot II, între mart./apr. 1151 şi apr. 1152; oct. 1153—oct. 1154 eofit I, oct. 1153 — finele lui nov. 1154 onstantin IV Chliarenos, nov. 1154 — finele lui mai 1157 ica Chrysovergis, aug.—oct. 1157—ian.
1170 ihail III Anchialos, înainte de 30 ian.
1170—martie 1178
Hariton Eugenjotis, între martie şi aug.
1178; febr.—30 iulie 1179
Teodosie, între febr.—30 iul. 1179—aug.
1183
Vasile II Camateros, aug. 1183—febr. 1186 Nicefa II Muntanes, febr. 1186—febr. 1189 Dositei de Ierusalim, febr. 1189—(9 zile)
.Leonţin Theoiokites, febr. (martie) 1189—
sept. sau început oct. 1189—10 sept.
1191 Gheorghe II Xifiîin, 10 sept. 1191—7 iulie
1198 loan X Camateros, 5 aug. 1198—apr./mai
1206
Mihail IV, 20 mart. 12C8—26 aug. 1214 Teodor II, 28 sept. 1214—31 ian. 1216 Maxim II, 3 iunie—dec. 1216 ManuiI I, ian. 1217—mai/iunie 1222 Gherman II, 29 sau 30 iunie 1222—1240 Metodiu, 1240 (trei- luni) Manuil II, 1244 — înainte de nov. 1254 Arsenie (intîia oară), 1255—1259 Nichifor II, înainte de ian. 1260 — sfîrşit
de 1260
Arsene (a doua oară), aug. I2!îl—mai 1265 Gherman III, 25 mai 1265 —14 sept. 1266 Iosif I (îniîia oară), 28 dec. 1266—mai 1275 loan II Veccos, 26 mai 1275—20 dec. 1282 Iosiî I (a dona oară), 31 dec. 1282—23 martie 1283

* Listele patriarhilor de; Constantinopol, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim au :t întocmite de Pr, prof. loan Rămureanu.
Vezi şi : —V. Grumel, *Trăite d'etudes byzantines.* I. *La Cronologie,* Paris, 1958, p. 436—440 ;
— Petru Şt. Năsturel, *Lista patriarhilor ortodocşi: Constantinopol, Alexandria, Antiohia şi Ierusalim,* Bucureşti, 1947, p. 151—157; 159—160 ; 160—164 ; 167—168 ; ,
— -V. Stavridis, *Ka-a|o"ţos* nocxpiâp-^uv ... v.cuvaTav-tvoo-oAscoS în «0pT)a-x.E-uTV.rj *%xl* 'HxTix'q *'Eixaxlor.ai* Seta», t. 9, Atena, 1966, p. 830—834.

Grigorie III, 28 mai 1283—iunie 4289 Atanasie I (întîia oară), 14 oct. 1289—16
oct. 1293
Ioan XII Cosma, 1 ian. 1294—21 iunie 1303 Atanasie I (a doua oară), 23 iunie 1303—
sept. 1309
Nifon I, 9 mai 1310—11 aprilie 1314 Ioan XIII Glykys, 12 mai 1315—11 mai
1319
Gherasim I, 21 martie 1320—20 apr. 1321 Isaia, 11 nov. 1322—13 mai 1332. Ioan XIV Caleca, febr. 1334—2 febr. 1347 Isidor I, 17 mai 1347—febr./martie 1350 Calist I (întîia oară), 10 iunie 1350—nov.
1353 Filotei Cokkinos (întîia oară), nov. 1353
—22 nov. 1354; depus în ian.
1355 Calist I (a doua oară), ian.
1355—aug.
1363 Filotei Cokkinos (a doua oară), 8 oct.
1364—1376
Macarie I (întîia oară), 1376—1379 Nil, sfîrşitul lui 1379—1 febr. 1388 Antonie IV (prima oară), 12 ian. 1389—
aug. 1390
Macarie (a doua oară), aug. 1390—1391 Antonie IV (a doua oară), martie 1391—
mai 1397
Calist II Xantopulos, 17 mai 1397 (3 luni) Matei I, nov. 1397—aug. 1410 Eutimie II, 25/26 oct. 1410—29 martie
1416
Iosif II, 1416—10 iunie 1439 Mitrofan II, 4 sau 5 mai 1440—1 aug. 1443 Grigorie III Mammas, 1443—1453 (părăseşte Constantinopolul în 1450;
■j-1459) Ghenadie II Scholarios (întîia oară), 1 ian.
1454—6 ian. 1456
Isidor II, înainte de mai 1456—primăvara 1462 Ghenadie II Scholarios (a doua oară), vara
lui 1462 — vara lui 1463
Sofronie I, probabil aug. 1463 — început
aug. 1464 Ghenadie II
Scholarios (a treia oară), aug.
1464—iulie 1465 Ioasaf I, iulie
1465—mijloc, an, 1466 38 —

Marcu II Xylocaravis, mijloc an. 1461
alungat în nov./dec. 1466, depus
15 ian. 1467 Simeon I de Trebizonda (prima oară), ne
dec. 1466—sfîrşit an. 1467 Dionisie I (prima oară), fine. dec. 146
sfîrşit 1471 Simeon I de Trebizonda (a doua oară), fi
an. 1471 sau început 1472—10 a
1474 (?)
Rafail I, început. 1475—început. 1476 Maxim III (primăvara 1476—fine. an. 1.
sau început 1482 Simeon I de Trebizonda (a treia oară), ceput. an. 1482—toamna lui 148f Nifon II (întîia oară), către fine. an.
—1488 Dionisie I (a doua oară), iulie 1488—fi:
an. 1490 Maxim IV, început, an. 1491—incej
an. 1497 Nifon II (a doua oară), vara an. 1497
fine. vara an. 1498 Ioachim I (prima oară), probabil toa
na lui 1498—probabil primăvara 15 Nifon II (a treia oară), primăvara anu
1502 Pahomie I (prima oară), început
1503—început an. 1504 Ioachim I (a doua oară), început, an. 15
—toamna lui 1504 Pahomie I (a doua oară), toamna 1504
probab. încăput. 1513 Teolipt I, mijloc an. 1513—toamna Iui 15 Ieremia I, 31 dec. 1522—finele lui 1545 Ioanichie I, probabil primăvara lui 15
(patriarh necanonic în timpul lui
remia I)
Dionisie II, 17 apr. 1546—după aug. *IZ* Ioasaf II, după aug. 1554—ian. 1565 Mitrofan III (prima oară), ian. 1565-
mai 1572 Ieremia II (prima oară), 5 mai 1572—
nov. 1579 Mitrofan III (a doua oară), 29 nov. 15
—9 aug. 1580 Ieremia n (a doua oară), aug. 1580—fine
febr. sau încep, martie 1584

Pahomie II, 22 febr. 1584—febr. 1585 (patriarh necanonic) Teolipt II, ales 27 febr. întronizat 10 mart.

1585—apr./mai 1586 Ieremia II (a treia oara), încep, sau miji.

an. 1587—fine. an. 1595 Matei II (prima oară), încep. febr. 1596

(20 zile) Gabriel I, probab. martie 1596—probab.

fine. aug. 1596

Teofan I, fine. febr. 1597—26 martie 1597 Meletie I Pigas, 27 martie/2 apr. 1597— mart./apr. 1598 (patriarh de Alexandria, chemat la conducerea provizorie a Bisericii de Constantinopol) Matei II (a doua oară), apr. 1598—dec.

1601 sau ian./febr. 1602 Neofit II (prima oară), încep. febr. 1602

—jum. ian. 1603 Matei II (a treia oară), ian./febr. 1603

(cîteva zile)

Rafail II, febr. 1603—1/15 oct. 1607 Neofit II (a doua oară), 15 oct. 1607—

oct. 1612

Chirii I Lucaris (prima oară), oct. 1612 (aproape o lună). (Patriarh de Alexandria, chemat la conducerea provizorie a Bisericii de Constantinopol) Timotei II, fine. oct. sau încep. nov. 1612

—3 sept. 1620 Chirii I lucaris (a doua oară), 4 nov.

1620—12 apr. 1623

Grigorie IV, 12. apr. 1623—18 iunie 1623 4ntim II, 18 iunie 1623—22 sept. 1623 Chirii I Lucaris (a treia oară), 22 sept.

1623—4 oct. 1633 -hiril II (prima oară), 4 oct. 1633—11 oct.

1633 :hiril I Lucaris (a patra oară), 11 oct.

1633—25 febr. 1634 ianasie III (prima oară), 25 febr. 1634—

5 apr. 1634 hiril I Lucaris (a cincea oară), încep.

apr. 1634—1/10 martie 1635 iiril II (a doua oară), 1/10 martie 1635—

jum. iunie 1636

îofit III, jum. iunie 1636—5 martie 1637 tiril I Lucaris (a şasea oară), probab. 5 martie 1637—20 iunie 1638

Chirii II (a treia oară), 20 iunie 1638—

fine. iunie 1639 Partenie I, 1 iulie 1639—înainte de 8 sept.

1644 Partenie II (prima oară), 8 sept. 1644—16

nov. 1646 Ioanichie II (prima oară), 16 nov. 1646—29

oct. 1648 Partenie II (a doua oară), 29 oct. 1648—

16 mai 1651 Ioanichie II (a doua oară), încep, iunie

1651—jum. iunie 1652 Chirii III (prima oară), jum. iunie 1652

(8 zile) Atanasie III, a treia decadă a lunii iunie

1652 (15 zile) Paisie I (prima oară), ales în iulie, întron.

1 aug. 1652—încep. apr. 1653 Ioanichie II (a treia oară), prima decadă

a lui apr. 1653—încep, martie 1654 Chirii III (a doua oară), încep, martie

1654 (14 zile) Paisie I (a doua oară), jum. martie 1654

—martie 1655 Ioanichie II (a patra oară), martie 1655—

după jum. iul. 1656

Partenie III, 26 iulie 1656—24 martie 1657 Gabriel II, 23 apr. 1657 (8 zile) Partenie IV (prima oaia), 1 mai 1657—

fine. iunie 1662

Dionisie III, 29 iunie 1662—21 oct. 1655 Partenie IV (a doua oară), 21 oct. 1665—

9 sept. 1667 Clement, 9 sept. 1667 (nerecunoscut bise-

riceşte) Mefodie III, 5 ian. 1669—încep, martie

1671 Partenie IV (a treia oară), încep, martie

1671—7 sept. 1671 Dionisie IV (prima oară), 10 nov. 1671—

25 iul. 1673; în drept pînă la 14 aug.

1673

Gherasim II, 14 aug. 1673—dec. 1674 Partenie IV (a patra oară), 1 ian. 1675— probab. 29 iulie 1676

Dionisie IV (a dona oară), 29 iulie 1676 —29 iulie 1679 ; în drept pînă la 2 aug. 1679 Atanasie IV, 30 iulie—10 aug. 1679 (12 zile) Iacob (prima oară), 10 aug. 1679—30 iulie 1682 Dionisie IV (a treia oară), 30 iulie 1682— 10 martie 1684 Partenie IV (a cincea oară), 10 martie 1684—20 martie 1685 Iacob (a doua oară), 20 martie 1685— sfîrşit. martie 1686 Dionisie IV (a patra oară), către sfîrşit. martie 1686—12 oct. 1637 Iacob (a treia oară), 12 oct. 1687—3 martie 1688 Calinic II (prima oară), 3 martie 1688— 27 nov. 1688 Neofit IV, 27 nov. 1688—7 martie 1689 Calinic II (a doua oară), 7 martie 1689— iul./aug. 1693 Dionisie IV (a cincea oară), aug. 1693— apr. 1694 Calinic II (a treia oară), apr. 1694—aug. 1702 Gabriel IV, jum. aug. 1702—17 oct. 1707 Neofit V, către 20 oct. 1707 ; nu a păstorit efectiv Ciprian I (prima oară), probab. către 25 oct. 1707—fine. mai 1709 Atanasie V, probab. fine. mai 1709—dec. 1711 Chirii IV, încep. dec. 1711—încep. nov. 1713 Ciprian I (a doua oară), încep. nov. 1713 —28 febr. 1714 Cosma III, 28 febr. 1714—23 martie 1716 Ieremia III (prima oară), 23/25 martie 1716 —20 nov. 1726 Paisie II (prima oară), 20 nov. 1726—jum. lui sept. 1732 Ieremia III (a doua oară), 15 sept. 1732— după jum. lui martie 1733 Serafim I, după jum. lui martie 1733— finele sept. 1734 Neofit VI (prima oară), 27 sept. 1734— aug. 1740 Paisie II (a doua oară), aug. 1740— jum. lui mai 1743 Neofit VI (a doua oară), după jurn mai 1743—martie 1744 Paisie II (a treia oară), martie 174^) sept. 1748 Chirii V (prima oară), 28 sept. 1748- le lui mai 1751 Paisie II (a patra oară), finele lui | sau încep, iunie 1751—sept. 1752 Chirii V (a doua oară), încep. sept. —16 ian. 1757 Calinic III, 16 ian. 1757—22/24 iulie Serafim II, 22 iulie 1752—26 martie Ioanichie II, 26 martie 1761—21 mai Samuil I (prima oară), 24 mai 1763—5 1768 Meletie II, 5 nov. 1768 —probab. 11 1769 Teodosie II, 11 apr. 1769—probab. 16 1773 Samuil I (a doua oară), 17 nov. 1773 dec. 1774 Sofronie II, 24 dec. 1774—8 oct. 178(Gabriel IV, 8 oct. 1780—29 iunie Procopie I, 29/30 iunie sau 1 iulie 1 —30 apr. 1789 Neofit VII (prima oară), 1 mai 1789 martie 1794 Gherasim UI, 3 martie 1794—19 apr. l] Grigorie V (prima oară), 19 apr. 1797- dec. 1798 Neofit VII (a treia oară), 10 dec. 1798- iunie 1801 Calinic IV (prima oară), 17 iunie 180| 22sept. 1806 Grigorie V (a doua oară), 23 sept. 180(| 10 sept. 1808 Calinic IV (a doua oară), 10 sept. 180^ 23apr. 1809 Ieremia IV, 23 apr. 1809—4 martie 181' Chirii VI, 4 martie 1813—3 dec. 1818 Grigorie V (a treia oară), 14 dec. 181E 10 apr. 1821 Eugen II, 10 apr. 1821—27 iulie 1822 Antim III, 28 iulie 1822—9 iulie 1824 Hrisant I, 9 iulie 1824—26 sept. 1826 Agatanghel I, 26 sept. 1826—5 iulie 18 Constantin I, 6 iulie 1830—18 aug. 18

Constantin II, 18 aug. 1834—26 sept. 1835 Grigorie VI (prima oară), 27 sept. 1835—
20 febr. 1840 Antim IV (prima oară), 20 febr. 1840—6
mai 1841
Antim V, 6 mai 1841—12 iunie 1842 Gherman IV (prima oară), 12 iunie 1841
—18 apr. 1845
Meletie III, 18 apr. 1845—28 nov. 1845 Antim VI (prima oară), 4 dec. 1845—18
oct. 1848 Antim IV (a doua oară), 19 oct. 1848—
30 oct. 1852 Gherman IV (a doua oară), 1 nov. 1852
—16 sept. 1853 Antim VI (a doua oară), 24 sept. 1853—21
sept. 1855
Chirii VII, 21 sept. 1855—1 iulie 1860 loachim II (prima oară), 4 oct. 1860—18
aug. 1863
Sofronie III, 20 sept. 1863—4 dec. 1866 Grigorie VI (a doua oară), 10 febr. 1867—
10 iunie 1871 intim VI (a treia oară), 5 sept. 1871—30
sept. 1873 [oachim II (a doua oară), 23 nov. 1873—5
aug. 1878 oachim III (prima oară), 4 oet. 1878—30
martie 1884
oachim IV, 1 oct. 1884—14 nov. 1886 >ionisie V, 22 ian. 1887—17 aug. 1891 feofit VIII, 8 nov. 1891—24 oct. 1894 Lntim VII, 19 ian. 1895—31 oct. 1896
Constantin V, 2 apr. 1897—28 martie 1901 lachlm III (a doua oară), 25 mai 1901 —
13 nov. 1912
herman V, 28 ian. 1913—18 oct. 1918 eletie IV, 25 nov. 1921—20 sept. 1923 rigorie VII, 6 dec. 1923—17 nov. 1924 onstantin VI, 17 dec. 1924—mai 1925 uşile III, 13 iulie 1925—29 sept. 1929 itie II, 7 oct. 1929—29 dec. 1935
îniamin I, 18 ian. 1936—17 fer. 194S axim V, 20 febr. 1946—17 oct. 1948 enagora I, 27 nov. 1949—7 iulie 1972 nUtrie I (Papadopoulos), 16 iulie 1972—

PATRIARHII DE ALEXANDRIA

Leontie, 1052 (?)—1059 (?)
Alexandru II, 1059 (?)—1062 (?)
Ioan IV Codonat, 1062 (?)—1100 (?)
Eulogiu II, către 1100
Chirii, (?)
Sava, 117
Teodosie, (?)
Sofronie III, 1166—1171
Eleiterie sau Elie, 1175—1180
Marcu III, 1195—1209
Nicolae I, înainte de febr. 1210—1243
Grigorie I, 1243—1263
Nicolae II, 1263—1278
Atanasie II, 1276—1316
Grigorie II, 1316 (?)—1354 (?)
Grigorie III, 1354 (?)—1366
Nifon, 1366 (?)—1385 (?)
Marcu IV, 1385 (?)—1389 (?)
Nicolae IU, 1389 (?)—1398 (?)
Grigorie IV, 1398 (?)—1412 (?)
Nicolae IV, 1412 (?)—1417 (?)
Atanasie III, 1417 (?)—1425 (?)
Marcu V, 1425 (?)—1435 (?)
Filotei, 1435 (?)—1459 (?)
Marcu VI, 1459 (?)-^1484 (?)
Grigorie V (1484 (?)—1486 (?)
loachim, 6 aug. 1487—1565
Silvestru, 12 apr. 1569—iulie 1590
Meletie Pigas, 5 aug. 1590—13 sept. 1601
Chirii III Lucaris, 1601—1620
Gherasim I, 30 nov. 1620—1636
Mitrofan, sept. 1636—apr./mai 1639
Nichifor, înainte de 30 mai 1639—apr.
1645
Ioanichie, 9 iunie 1645—15 sept. 1657 Paisie, 15 oct. 1657—1678
Partenie I, 1678—30 iunie 1688
Gherasim II, 25 iulie 1688—20 ian. 1710 Samuil, 22 ian. 1710—sept. 1723 Cosma II, 12 sept. 1723—28 nov. 1737 Cosma III, 5 martie 1737—3 iunie 1746 Matei, 26 sept. 1746—1 mai 1766 Ciprian, 12 iulie 1766—1783 Gherasim III, 1783—6 aug. 1788 Partenie II, 13 sept. 1788—9 sept. 1805 Teofil III, 9 nov. 1805—14 oct. 1825 Ierotei I, 14 (?) oct. 1825—8 sept. 1845

Artemie, 27 sept. 1845—30 ian. 1847 Ierotei n, 31 ian.—1847—1 ian. 1858 Calinic, 26 ian. 1858—24 mai 1861 Iacov, 25 mai 1861—31 dec. 1865 Nicanor, 13 ian. 1866—25 dec. 1869 Solronie IV, 30 mai 1870—22 aug. 1899 Fotie, 10 ian. 1900—4/5 sept. 1925 Meletie II, 20 mai 1926—28 iulie 1935 Nicolae V, 11 febr. 1936—12 mai 1939 Hristofor II, 21 iunie 1939—18 nov. 1966;

f 23 iulie 1967 Nicolae VI Varelopoulos, 10 mai 1968 —

t 11 iulie 1986 Partenie III, ales la 27 febr. 1987—

PATRIARHII DE ANTIOHIA

Petru III, primăvara 1052 — după aug. 1056

Dionisie, după aug. 1056 — înainte de 15 ian. 1057 (numit Ioan IV în izvoarele georgiene)

Teodosie III, înainte de 30 aug. 1057 — după 4 apr. 1059

Emilian, 1074—1079/1080

Nichifor cel negru, 1079/1080.

Ioan IV san V, 1088/1089 sau febr. 1091

— oct. 1100.

Ioan V sau VI, 1106—1134 (?).

Lnca, 1137/1138 — înainte de fine. an.

1156. Soterichos Panteugenos, ales finele lui

1156 — respins 1 mai 1157.

Atanasie III, 1157 — 22 iunie 1171. Chirii II, 1173—1179. Teodor IV Balsamon, înainte febr. 1189 — după 1195.

Simeon II, înainte de 1206 — după 1235.

David, 1242 (?) — 1247 (?)

Eftimie I, înainte de 1258 — către 1274.

Teodosie V de Villehardouin, iunie 1275—1283/1284

Arsenie, 1283/1284 v- către 1286.

Chirii in, 29 iunie 1287 — către 1308.

Dionisie I sau II, întronizat la 1287, nerecunoscut de Constantinopol; titular 1309—1316.

Chirii IV, (?)

Dionisie II san **III,** (?)

Sofronie, (?)

Ignatie II, înainte de nov. 1344 —

inte de 1359. Pahomie I, (prima oară) înainte

1359—1368.

Mihail I, 1368 — 17 aug. 1375.

Pahomie I, (a doua oară) aug. 137î

miji. an. 1377. Marcu I, miji. an. 1377 — 10 apr. 1

Pahomie I, (a treia oară) apr. 1378

19 dec. 1386.

Nil, înainte de ian. 1388 — (?)

Nicon, (?) — 11 ian. 1395. Mihail II, 6 febr. 1395 — 18 apr. 141: Pahomie II, 1 iunie 1412 (?)—9 oct. 1 Ioachim I, 1424—1425. Marcu II, 1426/1427 — (?) Dorotei I, 1434/1435 — 8 sept. 1451 Mihail III, 14 sept. 1451—1456 (?) Marcu III, 1456 (?) — 1457/1458. Ioachim II, înainte de 1458 — dupi

iunie 1459. Mihail IV, către 1470/1474 — înainte

1484.

Dorotei II, înainte de 1484 — după 1 Mihail V, către 1523/1524 — după

lie 1529.

Dorotei HI, (?) — 1530/1531.

Ioachim III, 1530/1531 — înainte de n

1534. Mihail VI, înainte de 10 nov. 153

1542/1543.

Ioachim IV, 1542/1543 — după febr. 1! Macarie II, (antipatriarh) 1543 (?)

1550 (?) Mihail VII, înainte de 17 iun. 1576

25 dec. 1592. Ioachim V, (antipatriarh) înainte de

mai 1581 — 7 oct. 1592.

Ioachim VI, înainte de febr. 1593—lf Dorotei IV, 1604—1612 Atanasie II, înainte de sfîrşit. aug. 161

1620.

Ignatie III, 10/24 mai 1620 — apr. ie Chirii IV, (antipatriarh) 10/24 mai 162

1627. Eftimie II, încep, mai 1634 — încep, d

1634.

[ftimie III, finele dec. 1634 — încep.
dec. 1647. tfacarie III, 12 dec. 1647 — 12 iunie
1672. :hiril V, (prima oară) 2 iulie 1672 —
nov. 1672.
Jeoiit, 1672—1682 (?) :hiril V, (a dona oară) 1682 (?) — 5
ian. 1720. Ltanasie III, (antipatriarh) (prima oară)
25 ian. 1685 — oct. 1694.
Uanasie III, (a doua oară) ian. 1720—
13 iulie 1724.
Hvestru, 17 sept. 1724 — 13 martie 1766. ilimon, 28 apr. 1766 — 5 iulie 1767. laniil, 6 aug. 1767 — 15 dec. 1791. intemios, sfîrşit. dec. 1791 — 20 iulie
1813.
erafim, aug. 1813 — 19 febr. 1823. letodie, 13 mai 1823 — 24 iunie 1850. jrotei, oct. 1850 — 18 martie 1885. iherasim, 30 mai 1885 — 27 febr. 1891. piridon, 2 oct. 1894 — febr. sau martie
1898.
,leletie II, 15 apr. 1899 — 26 ian. 1906 Jrigorie IV Haddad, 5 iunie 1906 — 12
dec. 1930. Jexandru III, 30 ian. 1931 — 18 iunie
1958. 'eodosie VI, 23 nov. 1958 — ■(■ 19 sept.
1970. lie IV, (Elias Moauad) 25 sept. 1970 —
21 iunie 1979. ţf naţie IV Hazim, 8 iulie 1979.

PATRIARHII DE IERUSALIM

lichifor I, iulie 1020 — după 1048.
oanichie, (?)
ofronie II, înainte de 1059 — după 1064.
iftlmie I, (?) — după 1083.
imeon II, înainte de 1092 — iunie/iulie 1099 (părăseşte Ierusalimul Ja finele lui 1097).
oan VIII, către 1098—1106/1107 (?)
ava, (?) — 1117/1118 (?)
Jicolae, febr. 1126 — 26 ian. 1156 (?)
oan IX, (?) —■ 12 mai 1157 (?)
NichiJor II, 2 martie 1166 — 2 iulie
1171 (?) Leonţiu, către 1174 sau 1175 — 14 mai
1184 (1185). Dositei I, înainte de 1187 — sept./oct.
1189. Marcu II, finele an. 1189 sau început.
1190 — 24 febr. 1195 (?) Eftimie, (?) — mort la Mînăstirea Sinai,
către 1222.
Atanasie II, (?) — 1235 (?) Sofronie III, (?)
Grigorie I, 1273 — vara lui 1285 (?) Tadeu, (?) — 1296 (?) Atanasie III, (prima oară) 1303 (?) —
înainte de 1308.
Gabriel Vroulas, (?) — înainte de 1309. Atanasie III, (a doua oară) 1308 — (?) Grigorie II, (?) — 1322 (?) Lazăr I, (prima oară) (?) — depus (?) Gherasim, (?) — înainte de 1341 (alungat). Lazăr I, (a doua oară) înainte de 1342 —
1367 (?) Dorotei I, 1377/1378—1402 (poate pînă
în 1412).
Teofil, între 1419—1424 (?) TeofanII, (?) — 1430 (?) Ioachim, 1437—1464 (?) Avraam, (?) — 1468. Iacob, (?) — 1482. Grigorie III, (?) Marcu III, (?) — 1505 (?) Dorotei II, (D) după 1505—1543. Gherman, 1543—1579. Sofronie IV, 1579—1608. Teofan III, 1608 — 15 dec. 1644. Paisie, 23 martie 1645 — 2 dec. 1660. Nectarie, 25 ian. 1661—1669. Dositei II Notară, 23 ian. 1669 — 7
febr. 1707. Hrisant Notară, 8 febr. 1707 — 7 febr.
1731.
Meletie, 1731—1737.
Partenie, martie 1737 — 17 oct. 1766. Efrem II, dec. 1766 — 15 apr. 1770. Soîronie V, 17 apr. 1770—1775. Avramie II, iunie 1775 — 2 nov. 1787.

Procopie I, dec. 1787 — 23 oct. 1788 Antim, 23 oct. 1788 — 10 nov. 1808. Policarp, nov. 1808 — 3 ian. 1827. Atanasie V, ian. 1827 — 16 dec. 1844. Chirii II, 16 martie 1845—1872. Procopie II, 1872—1875. Ierotei, 15 .iunie 1875 — 11 iunie 1882 Nicodim, 1883—1890.
Gherasim, 15 febr. 1891 — 9 febr. 1897. Damian, 10 iunie 1897 — t 14 aug. 1931. Timotei, 26 iulie 1935 — 31" dec. 1955. Benedict, 29 ian. 1957 — 10 dec. 1980. Diodor, (ca mirean Damian Karivalis) ■ales la 16 febr. 1981 şi întronizat la 1 martie 1981.

PAPII DE LA ROMA *

Leon IX, 1048 — 19 apr. 1054
Victor II, 16 apr. 1055—1057
Ştefan IX, 1057—1058.
Benedict X, 1058—1059
Nicolae II, 1059—1061.
Alexandru II, 1061—1073.
Honoriu II, (antipapă) 1061—1072.
Sf. Grigorie VII, 1073—1085.
Clement III, (antipapă) 1084—1100.
Victor III, 1086—1087.
Urban II, 1088—1099.
Pascal II, 1099—1118.
Teodoric, (antipapă) 1100—1102.
Albert, (antipapă) 1102.
Silvestru IV, (antipapă) 1105—1111.
Gelasiu II, 1118—1119.
Grigore VIII, (antipapă) 1118—1121.
Calixt II, 1119—1124.
Honoriu HI, 1124—1130.
Celestin II, (antipapă) 1124.
Inocenţiu II, 1130—1143.
Anaclet II, (antipapă) 1130—1138.
Victor IV, (antipapă) 1138.
Celestin II, 1143—1144.
Luciu II, 1144—1145.
Eugeniu III, 1145—1153.
Anastasiu IV, 1153—1154.
Hadrian IV, 1154—1159.
Alexandru III, 1159—1181. Victor IV, (a doua oară) 1159—1164 Pascal III, (antipapă) 1164—1168. ■Calist III, (antipapă) 1168—1178. Inocenţiu III, (antipapă) 1179—1180. Luciu IU, 1181—1185. • Urban HI, 1185—1187. Grigore VIII, 1187. Clement III, 1187—1191. Celestin III, 1191—1198. Inocenţiu III, 1198—1216. Honoriu III, 1216—1227. Grigore IX, 1227—1241. Celestin IV, 25, X, — 10. XI. 1241. Inoeenţiu IV, 1243—1254. Alexandru IV, 1254—1261. Urban IV, 1261—1265. Clement IV, 1265—1268. Grigore X, 1271—1276. Inocenţiu V. 1276. Hadrian V, 1276. , Ioan XXI, 1276—1277. Nicolae III, 1277—1280. Martin IV, 1281—1285. Honoriu IV, 1285—1287. Nicolae IV, 1288—1292. Sf. Celestin V, 5. VII, — 13. XII. i: Bonifaciu VIII, 1294—1303. Benedict XI, 1303—1304. Clement V, (la Avignon) 1305—1314 Ioan XXII, (la Avignon) 1316—1334. Nicolae V, (antipapă) 1328—1330. Benedict XII, (la Avignon) 1334—134 Clement VI, (la Avignon), 1342—1352. Inocenţiu VI, (la Avignon} 1352—13C Urban VI, (la Avignon) 1362—1370. Grigore XI, (la Roma şi Avignon) 13
1378.
Urban VI, (la Roma) 1378—1389. Clement VII, (antipapă la Avig
1378—1394.
Bonifaciu IX, 1389—1404.
Benedict XIII (antipapă la Avic
1394—1423.
Inocenţiu VII, 1404—1406.

* Lista a fost alcătuită de Pr. prof. Milan Şesan, după cea publicată de : C. meyer — H. Tiichle — M. Vicaire, în *Histoire de l'Eglise,* voi. IV, Mulhouse, p. 427—428.

Grigore XII, 1406—1415.
Alexandru V, (antipapă la Pisa) 1409—
1410.
Ioan XXIII (antipapă la Pisa) 1410—1415. Martin V, 1417—1431.
Clement VIII, (antipapă la Valencia)
1423—1429. Benedict XIV (antipapă la Valencia)
1425 — (?)
Eugen IV, 1431—1447.
Felix V, (antipapă la Basilea) 1439—1449.
Nicolae V, 1447—1455.
Calixt III, 1455—1458.
Plus II, 1458—1464.
Paul II, 1464—1471.
Sixt IV, 1471—1484.
Inocentiu VIII, 1484—1492.
Alexandru VI Borgia, 1492—1503. /
Pius III, 1503. (
[uliu II, 1503—1513.
Leon X, 1513—1521.
Hadrian VI, 1522—
1523. Clement VII,
1523—1534. Paul III,
1534—1549. :uliu III,
1550—1555. Marcel II,
1555. **»aul** IV, 1555—
1559. **>ius** IV, 1559—
1565.
if. Pius V, 1566—1572.
îrigore XIII, 1572—1585.
ixt-Quint, 1585—1590.
îrban VII, 15. IX. — 27. IX. 1590.
irigore XIV, 1590—1591.
locenţiu IX, 1591.
lement VIII, 1592—1605.
son XI, 1605.
nul V, 1605—1621.
rigore XV, 1621—1623.
rban VIII, 1623—1644.
locenţiu X, 1644—1655.
lexandru VII, 1655—1667.
lement IX, 1667—1669.
lement X, 1670—1676.
locenţiu XI, 1676—1689.
lexandru VIII, 1689—
1691. Dcenţiu XII, 1691
—1700. lement XI,
1700—1721. icenţiu XIII,
1721—1724.
Benedict XIII, 1724—1730.
Clement XII, 1730—1740.
Benedict XIV, 1740—1758.
Clement XIII, 1758—1769.
Clement XIV, 1769—1774.
Pius VI, 1775—1799.
Pius VII, 1800—1823.
Leon XII, 1823—1829.
Pius VIII, 1829—1830.
Grigore XVI, 1831—1846.
Pius IX, 1846—1878.
Leon XIII, 1878—1903.
Sf. Pius X, 1903—1914.
Benedict XV, 1914—1922.
Pius XI, 1922—1939.
Pius XII, 1939—1958.
Ioan XXIII, 1958—1963.
Paul VI, din 30 iunie 1963 — 6 august 1978.
Ioan-Paul I, 3 sept. 1978 — 29 sept. 1978.
Ioan-Paul II, ;Karol Wojtyla, fost arhiepiscop de Krakovia, primul papă de origine poloneză), 22 oct. 1978 —

ÎMPĂRAŢII BIZANTINI

Teodora, (a doua oară) 1055-1056 Mihail, 1056—1057. Isac I Comnenul, 1057—1059. Constantin X Dukas, 1059—1067. Coregent Mihail VII Dukas, după 1060. Roman IV Diogene, 1068—1071. Mihail VII Parapinake, 1071—1078. Ioan Dukas, 1072. Nichifor Vrieniu, 1077—1078. Nichifor Botaniate, după 1077. Nichifor III Botaniate, 1078—1081. Alexie I Comnenul, 1081—1118. Coregent Constantin Dukas, 1081—1090. Coregent Ioan Comnenul, după 1092. Ioan II Comnenul, 1118—1143. Manuil I Comnenul, 1143—1180. Coregent Alexie II, după 1172. Alexie II Comnenul, 1180—1183. Coregent Andronic I Comnenul, după
1182.
Isac II Anghel, 1185—1195. Isac III Anghel, 1195—1203. **Isac** II **Anghel, (a dona oară)** 1203—1204

Coregent Alexie IV, 1203—1204
Alexie IV Murţuflos, 1204.
Teodor I Laskaris, (la Niceea) 1204—
1222. Ioan III Duka-Vataţe, (la Niceea) 1222—
1254. Coregent Teodor II, (la Niceea) după
1241. Teodor II Laskaris, (la Niceea) 1254—
1258. Mihail VIU Paleologul:
— la Niceea
1258—1261 ; — la
Constantinopol 1251
—1282.
Coregent Andronic II, după 1272.
Coregent Mihail IX, după 1282.
Andronic II Paleologul, 1282—
1328. Coregent Mihail IX, 1295—
1320. Coregent Andronic III,
1325—1328. Andronic III
Paleologul, 1328—1341. Ioan V
Paleologul 1341—1391 ; asociat cu
Ioan Cantacuzino 1341—
1347. Ioan VI Cantacuzino,
1347—1354. Ioan V
Paleologul, 1354—1391.
Andronic IV Paleologul, 1376—
1379. Ioan V Paleologul, 1379
—1391. Manuil II Paleologul,
1391—1425. Coregent Ioan
VII, 1399—1402. Coregent
Ioan VIII, după 1421. Ioan
VIII Paleologul, 1425—1448.
Constantin XI Dragases, 1448
—1453.

ÎMPĂRAŢII LATINI DE RĂSĂRIT

Balduin I de Flandra, 1204—
1205.
Henric de Flandra, 1206—1216.
Petru de Courtenay, 1217.
Iolanda, 1217—1219.
Hobert de Courtenay, 1221—
1228.
Balduin II, 1228—1261.
Ioan de Brienne, 1231—1237.

ŢARI ÎN AL DOILEA STAT ROMANO-BULGAR

Asan I, 1186—1196
Petru, 1196—1197
Ionită Kalojoan, 1197—1207
Boril, 1207—1218
Ioan Asan II, 1218—1241
Căliman Asan, 1241—1246
Mihail Asan, 1246—1256
Constantin Tih, 1257—1277
Ivailo, 1277—1279
Ioan Asan III, 1279—1280
Gheorghe I Terter, 1280—1292
Smilet, 1292—1298
Ciaka, 1299
Teodor Svestoslav, 1300—1322
Gheorghe II Terter, 1322—
1323
Mihail Şişman, 1323—1330
Ivan Ştefan, 1330—1331
Ivan Alexandru, 1331—1371
Ivan Şişman, 1371—1393
Ivan Straşimir (in Vidin), 1360
—1396

JUPANII ŞI CRAII SÎRBILOR

Mihail (în Zeta), 1052—1081
Bodin (în Zeta), 1081—1101
Vukan (în Rascia), 1083—1114
Ştefan Nemania, 1166—1196
Ştefan Primîncoronatul, 1196—
1217 — rege, 1217—1228 Ştefan
Radoslav, 1228—1234 Ştefan
Vladislav, 1234—1243 Ştefan
Uroş I, 1243—1276 Ştefan
Dragutin, 1276—1282 Ştefan
Uroş II Milutin, 1282—1321
Ştefan Deceanski, 1321—1331
Ştefan Duşan, 1331—1355
— ţar, din anul 1345
Ştefan Uroş (ţar), 1355—
1371
Vukaşin (rege), 1365—
1371
Lazăr (cneaz), 1371—
1389
Ştefan Lazarevici, 1389—
1427
— despot, din anul 1402
Gheorghe Brankovici, 1427—
1456
— despot, din anul 1429
Lazăr Brankovici (despot),
1456—145i

SULTANII OSMANI

(pînă la căderea Constantinopolului) Osman, 1288—1326 Urcan, 1326—1362 Murad I, 1362—1389 Baiazid I, 1389—1402 Mehmed I, 1402—1421
(după 1413 — singur)

tleiman, 1402—1410
usa, 1411—1413
urad II, 1421—1451
ehmed II Cuceritorul, 1451--1482

(după căderea Constantinopolului) Jazid II, 1481—1512 lim I, 1512—1520 liman Magnificul, 1520—1566 lim II, 1566—1574 urad III, 1574—1595 ehmed III, 1595—1603 imed I, 1603—1617 ustafa I, 1617—1618 iman II, 1618—1622 ustafa I (a doua oară), 1622—1623 arad IV, 1623—1640 rahim, 1640—1648 shmed IV, 1648—1687 liman II, 1687—1691 imed II, 1691—1695

Mustafa II, 1695—1703
Ahmed III, 1703—1730
Mahmud I, 1730—1754
Osman III, 1754—1757
Mustafa III, 1757—1774
Abdul-Hamid, 1774—1789
Selim III, 1789—1807
Mustafa IV, 1807—1808
Mahmud II, 1808—1839
Abdul-Megid, 1839—1861
Abdul-Aziz, 1861—1876
Murad V, 1876
Abdul-Hamid II, 1876—1909
Mehmed V, 1909—1918
Mehmed VI, 1918—1922
Abdul-Megid II, 1923—1924
Mustafa-Kemal Atatiirk, (primul preşedinte al Turciei moderne), 1923— 1938.

C U P R I N S U L

PERIOADA A IV-A

Biserica In secolele XI—XV (1054—1500)

Situaţia generală a Bisericii în această perioadă. Râspîndirea creştinismului ta Răsărit şi Apus.....

Cruciadele . . ..

Încercări de unire în sec. XI—XIV.....

3, Vechile patriarhii orientale. Bisericile necalcedonene. Bisericile naţionale: bulgară, sîrbă, română, rusă.....

Vechile patriarhale orientale .....

Bisericile necalcedonene.....

Biserica ortodoxă bulgară.....

Biserica ortodoxă sîrbă .....

f Biserica Ortodoxă Română.....

Ş Biserica ortodoxă rusă. Mitropolia Kievului.....

• ■^Monahismul ta Răsărit în secolele XI—XV: Isihasmul.....

'if Biserica apuseană în secolele XI—XIII. Creşterea şi declinul puterii papale. Cearta pentru investitură.....

' *A* Ordine monahale în Apus. Inchiziţia.....

f<t Captivitatea babilonică a papilor de la Avignon. Marea schismă papală din Apus. Conciliarismul. Sinoadele de la Pisa, Constanza, Basel .

I'-. Controverse, erezii şi schisme în Răsărit şi Apus. Bogoinilismul, catarii, albigenzii, valdenzii şi alţii.....

'. Prereformatorii: John Wycliff şi Jan Han Hus, Girolamo Savonarola .

Pag.

inodul unionist de la Fenrara-Florenţa. Respingerea lui de către Biserica
ortodoxă..... 1 1 5
ăderea Constantinopolulul sub turci şi urmările ei.....
.....126
ultul şi viaţa creştină în sec. XI—XV în Răsănit şi Apus.....
.....140
ultura teologică în Răsărit. Scriitori din sec. XI—XIII.....
.....150
uituca teologică în Răsărit. Scriitori din sec. XIV şi XV.....
.....158
ultura teologică în Apus în *sec.* XI—XV. Scolastica şi spiritualitatea
medievală.....
172
rta creştină în sec. XI—XV în Răsărit şi Apus . . . . . .
. . 187

PERIOADA A V-A Biserica în sec.

XVI—XVIII (1500—1789)

tuaţia generală a Bisericii apusene. Cauzele reformei protestante 200
î'rtin Luther şi învăţătura lui. Răspîndirea lutheranismului 206
ţi reformatori: Huldrich Zwingli şi Jean Calvin. Răspîndirea calvinismului.....214
..... 222
ntrareforma papală. Conciliul de la Trident. Războaiele religioase. Pacea din
Westfalia (1648) ! '. !*~~..... 228
ntroverse şi învăţături noi ta Biserica romano-oatolică. Galicanismul.
Jansenismul....."..... 235
ntroverse şi curente în protestantism .
. 241
linul iezuiţilor. Alte ordine monahale .
. 248
siunile romano-catolice şi protestante în diferite continente
. . . . 252
i relaţii .între Biserică şi Stat în Apus. Febroniansmul. Iosefinlsmul.
Concordatele..... 257
'Oluţia franceză (1789) şi consecinţele ei religioase 262

[tura teologică în Apus. Cultul şi viaţa creştină..... 267
laţia generală a Bisericii în Răsărit în sec. XVI şi XVIII..... 274
îaţia Bisericii ortodoxe în Imperiul otoman. Reforma patriarhului Samuil I 279
inţarea patriarhiei ruse. Reforma ■patriarhului Nlcon..... 283

Pag,

Dezvoltarea Bisericii Ortodoxe Române. Situaţia Bisericii ortodoxe din Balcani,
Austria, şi Ungaria. Mitropolia de Karlovit.....29(

Propaganda romano-catolică în Răsărit. «Unirile» cu Roma.....

Raporturile Bisericii ortodoxe cu protestanţii; patriarhii Ieremia II, Meletie
Pigas şi Kiril Lukaris.....

*X*Sinoadele ortodoxe din: Iaşi (1642), Constantinopol (1643) şi Ierusalim (1672).

' Mărturisirile de credinţă. Raporturi cu anglicanii.....

Cultul şi viaţa ortodoxă: Monahismul. Importanţa Muntelui Athos

Cultura teologică în Răsărit. Paisianismul.....

PERIOADA A VI-A

Biserica în epoca modernă şi contemporană (1789—1987) în Apus

Privire generală asupra situaţiei politice religioase, culturale şi sociale de la
Revoluţia franceză (1789) şi pînă azi .....

Biserica romano-catolică în Occident: Italia, Franţa,

Germania şi alte ţări Conciliul I Vatican (1869—1870).

Inliinţarea Bisericii vechilor-eatolici Biserica romano-catolică şi

Orientul creştin. Misiunile catolice .

Cultul şi viatţa religioasă în Biserica romano-catolică. Cultura teologică. Atitudinea catolicismului faţă de modernism. Conciliul II Vatican

Evoluţia protestantismului: Direcţii teologice.....

Anglicanismul în Europa şi America.....

Alte culte şi denominaţiuni creştine apărute în lumea anglo-

saxonă

Cultul şi viaţa religioasă în protestantism şi anglicanism. Misiuni protestante
şi anglicane . .....•

() Biserica In Răsărit

Privire generală asupra situaţiei politice, religioase, sociale şi

culturale .

Situaţia vechilor patriarhii ortodoxe ale Răsăritului.....

Biserica ortedoxă rusă. Activitatea ei mistonară. Biserica

ortodoxă georgiană

Biserica Ortodoxă Română.....• • •

Pag.

^ Biserica sîrbă 476

y Biserica ortodoxă bulgară..... 483

Vi Biserica ortodoxă a Greciei 487

Alte Biserici ortodoxe: Biserica Ciprului, Biserica Albaneză, Biserica cehoslovacă, Biserica polonă şi Biserica finlandeză..... 493

Raporturi interortodoxe. Diaspora ortodoxă..... 500

Cultul şi viata religioasă. Mînăstirile. Şcolile teologice..... 511

Cultura teologică ortodoxă..... 524

Conferinţe panortodoxe în secolul XX..... 534

Înfiinţarea Mişcării ecumenice. Scurt istoric al activităţii ei..... 544

Dialogul Bisericii Ortodoxe cu Bisericile vechi orientale, Biserica romano-eatolică, cu Biserica vechilor catolici, cu Biserica anglicană, cu Biserica luterană şi cu Biserica reformată 558

Privire generală asupra creştinismului în lumea de azi 587

Liste cronologice..... 592

Redactor : Ierom. ŞTEFAN GANCEANU Tehnoredactor : Pr. VALENTIN BOGDAN

Format 16/70 X 100. Coli de tipar 38. Comanda nr. 102.

TIPOGRAFIA INSTITUTULUI BIBLIC ŞI DE MISIUNE AL BISERICII ORTODOXE ROMANE